HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR

4. Cilt

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 182

Dinî İlimler Serisi	: 31
Kitabın Adı	: HAK DİNİ KUR'AN DİLİ 4. Cilt, Kehf - Câsiye
Müellifi	: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)
Özgün Dili	: Osmanlı Türkçesi
Hazırlayan	: Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku), Öğretim Üyesi Doç. Dr. Murat Kaya İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi (Tefsir), Öğretim Üyesi
Dizgi ve Son Okuma	: Ahmet Çinar, Yazma Eser Uzmanı Muhammet Kasım Gültekin, Yazma Eser Uzmanı
Yapım	: Yüksel Yücel
Baskı	: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti. Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No: 12, Esenyurt /İstanbul Tel.: 444 62 18 www.imakofset.com.tr Sertifika No: 12531
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2022
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır
Hak Dini Kur'an Dili

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Tefsir, 3. Hak Dini Kur'an Dili, 4. Elmalılı, 5. Meâl

ISBN: 978-975-17-4868-3 (Takım) 978-975-17-5219-2 (4. Cilt)

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

4. CİLT

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR
(ö. 1942)

Hazırlayan
Asım Cüneyd Köksal
Murat Kaya

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır

TENKİTLİ METİN

[3217]

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَعَشْرُ آيَةً [1]

KEHF SÛRESİ

Sûre-i Kehf de Mekkîdir. Ancak وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ [18/28] âyetinin Medenî olduğuna dair bir kavil de vardır.

Âyetleri: Yüz on.

Kelimeleri: Bin[2] beş yüz yetmiş yedi.

Harfleri: Altı bin üçyüz[3] altmış.

Fâsılası: ا harfidir.

Sebeb-i nüzûlünde sâhib-i *Siyer* İbn İshak'ın şöyle bir rivayet naklettiği zikrolunuyor: Nadr b. Hâris Kureyş'in şeytanlarından idi, Resûlullah'a ezâ ederdi, adâvete kalkışırdı. Hîre'ye gitmiş, orada Rüstem ve İsfendiyar hikâyelerini öğrenmişti. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem bir meclise oturup Allah'ı zikir ve ümem-i sâlifenin başlarına gelen musibetleri kavmine tahdis ettiği vakit kalkar kalkmaz Nadr arkasından gelip o meclise oturur; "ey ma'şer-i Kureyş, vallahi ben ondan daha güzel söylerim, geliniz size onun anlattıklarından daha güzelini anlatayım[4]" der, sonra onlara Fâris mülûkünden anlatırdı. Kureyş, bunu Utbe b. Muayt ile beraber Medine'deki ahbâr-ı Yehûd'a göndermişler ve demişler ki: "Onlara Muhammed'den ve sıfatından[5] sorunuz ve kelâmını haber veriniz. Çünkü onlar eski kitab ehlidir. Onlarda enbiyâ ilminden bizde bulunmayan ma'lûmât vardır." Binâen'aleyh ikisi çıkıp Medine'ye varmışlar, dedikleri gibi ahbâr-ı Yehûd'a sormuşlar, ahbâr-ı Yehûd demişler ki: "Ona şu üçten sorunuz:

---

1 M: "آية"
2 B -"Bin".
3 B: "üç".
4 B: "anlatırım".
5 B: "sıfâtından".

[3218] 1. O fityeden (o genç yiğitlerden) ki evvel zamanda gittiler, işleri ne idi? Zira bunların hikâyesi acîbdir.

2. O recül-i tavvâftan (yani o dolaşan adamdan) ki Arz'ın meşrıklarına ve mağriblerine ermişti, bunun kıssası nedir?

3. Rûhtan sorunuz, nedir o?

Eğer size onları haber verirse nebîdir ittibâ' ediniz, yoksa bir lâfcıdır, ne isterseniz yapınız." Bunun üzerine Nadr ve refîki Mekke'ye avdet edip Kureyş'e: "Size Muhammed ile aramızı fasledecek şey getirdik" diyerek Yehûd'un dediklerini haber vermişler, gelmişler, Resûlullah'a sual etmişler. Resûlullah "sorduklarınızı[1] yarın haber veririm" buyurmuş, istisnâ yapmamış, yani "inşaallah = Allah dilerse" dememiş, gitmişler. Resûlullah, on beş gece durmuş vahiy gelmemiş, hatta Mekke ahâlisi: "Muhammed bize yarına vaad etti, hâlbuki bu gün on beş gün, sorduğumuza cevap vermiyor" diye dedikoduya başlamışlar, binâen'aleyh çok sıkılmıştı. Derken Cebrâil Allah teâlâ'dan Ashâb-ı Kehf sûresiyle geldi ki onlara hüznünden dolayı Allah'ın mu'âtebesini ve sordukları o fitye ile o recül-i tavvâfın kıssalarını muhtevîdir. وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلًا [el-İsrâ 17/85] kavl-i celîli de beraberdi.[2] Tefsirlerin birçoğunda tesadüf edilen bu rivayetin esası işte

1 B: "sorduklarınıza".

2 İbn İshâk, *Sîre,* s. 197-202; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 300-302:

وكان النضر بن الحارث من شياطين قريش، وممن كان يؤذي رسول الله صلى الله عليه وسلم، وينصب له العداوة، وكان قد قدم الحيرة، وتعلم بها أحاديث ملوك الفرس، وأحاديث رستم واسبنديار، فكان إذا جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسا فذكر فيه بالله، وحذر قومه ما أصاب من قبلهم من الأمم من نقمة الله، خلفه في مجلسه إذا قام، ثم قال: أنا والله يا معشر قريش، أحسن حديثا منه، فهلم إلي، فأنا أحدثكم أحسن من حديثه، ثم يحدثهم عن ملوك فارس ورستم واسبنديار، ثم يقول: بماذا محمد أحسن حديثا مني؟...

Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 592-593:

عن محمد بن إسحاق، قال: ثني شيخ من أهل مصر، قدم منذ بضع وأربعين سنة، عن عكرمة، عن ابن عباس، فيما يروي أبو جعفر الطبري قال: بعثت قريش النضر بن الحارث، وعُقبة بن أبي معيط إلى أحبار يهود بالمدينة فقالوا لهم: سلوهم عن محمد، وصِفُوا لهم صفته، وأخبروهم بقوله، فإنهم أهل الكتاب الأول، وعندهم علم ما ليس عندنا من علم الأنبياء، فخرجا حتى قدما المدينة، فسألوا أحبار يهودَ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ووصفوا لهم أمره وبعض قوله، وقالا إنكم أهل التوراة، وقد جئناكم لتخبرونا عن صاحبنا هذا، قال: فقالت لهم أحبار يهود: سلوه عن ثلاث نأمركم بهنّ، فإن أخبركم بهنّ فهو نبيّ مرسل، وإن لم يفعل فالرجل متقوّل، فَرَأوا فيه رأيكم: سلوه عن فِتية ذهبوا في الدهر الأوَّل، ما كان من أمرهم فإنه قد كان لهم حديث عجيب. وسلوه عن رجل طوّاف، بلغ مشارق الأرض ومغاربها، ما كان نبؤه؟ وسلوه عن الروح ما هو؟ فإن أخبركم بذلك، فإنه نبيّ فاتَّبعوه، وإن هو لم يخبركم، فهو رجل متقوّل، فاصنعوا في أمره ما بدا لكم. فأقبل النضْر وعقبة حتى قَدِما مكة على قريش، فقالا يا معشر قريش: قد جئناكم بفصل ما بينكم وبين محمد، قد أمرنا أحبار يهودَ أن نسأله، عن أمور، فأخبروهم بها، فجاءوا رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالوا: يا محمد أخبرنا، فسألوه عما أمروهم به، فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: أُخْبِرُكُمْ غَدًا بِمَا سأَلْتُمْ عَنْهُ، ولم يستثن فانصرفوا عنه، فمكث رسول الله صلى الله عليه وسلم خمس عشرة ليلة، لا يُحدِث الله إليه في ذلك وحيا، ولا يأتيه جبرائيل عليه

bu suretle İbn İshak'ın bir nakline râci'dir. Gerçi vahiy Resûlullah'ın yed-i ihtiyârında olmayan bir ihbâr-ı ilâhî olduğu cihetle onun arzusuna tâbi' değildir. Ümid edildiği zamanda gelmemesi ve li-hikmetin teahhur etmesi câizdir. Ve bu onun za'fı değil, bilakis indî olmadığına delâlet eden bir kuvveti olur. İbtidâ-yı nübüvvetten, risaletin vürûduna kadar vahyin bir müddet için tevakkuf ettiği de vâki'dir. Ancak ahkâm terettüb eden husûsâtta beyânın vakt-i hâcetten teahhuru câiz olmamak kavl-i muhtârdır. Ve'd-Duhâ sûresinin de bir iki gün vahyin tehiri dolayısıyla nâzil olduğu sahihtir.[1] Binâen'aleyh Cenâb-ı Hakk'ın ilk vahyini Gār-ı Hirâ'da gönderdiği [3219] Resûlüne Sûre-i Kehf'i indireceği zaman da ona evvelemirde beş on gün Ashâb-ı Kehf'in çektiği sıkıntılardan bilfiil bir numune müşahede ettirerek indirmiş olması çok mâkuldür. Ma'amâfîh İbn İshak'ın bu rivayeti usûl-i hadisçe ihticâca sâlih bir haber değildir.

Evvelen: İbn Cerîr Taberî gösteriyor ki bunun senedinde İbn İshak حدثني شيخ من أهل مصر قدم منذ بضع وأربعين سنة عن عكرمة عن ابن عباس "kırk küsür seneden beri gelmiş Mısırlı bir şeyh bana tahdis etti, o İkrime'den o İbn Abbas'tan" demiştir. Binâen'aleyh senedde bir mechul vardır. Rivâyet-i za'îfedir[2]. İbn İshak rivayeti zayıf görmüş, iltizam etmemiştir.

Sâniyen: Bâlâda rûh sualinde naklettiğimiz vechile *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'de Abdullah b. Mes'ud'dan tahric edilen rivayete muhaliftir.

Sâlisen: Ekser rivâyâta ve İbn İshak'ın dahi tafsîline göre, bu sûrede haber verilen Ashâb-ı Kehf hâlis dîn-i Îsâ üzere îmân-ı tevhid ile hareket etmiş ve kendilerini puta taptırmak veya idam etmek için tâkip ve tazyik eden kavimlerine karşı mücahedeye azm ile dinlerinin muhafazası

السلام، حتى أرجف أهل مكة وقالوا: وَعَدَنا محمد غدا، واليوم خمس عشرة قد أصبحنا فيها لا يخبرنا بشيء مما سألناه عنه، وحتى أحزنَ رسول الله صلى الله عليه وسلم مُكْثُ الوحي عنه، وشقّ عليه ما يتكلم به أهل مكة، ثم جاءه جبرائيل عليه السلام، من الله عزّ وجلّ، بسورة أصحاب الكهف، فيها معاتبته إياه على حزنه عليهم وخبر ما سألوه عنه من أمر الفِتية والرجل الطوّاف، وقول الله عزّ وجلّ «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إلا قَلِيلا».

1 Buhârî, Tefsîr, 93:

عن الأسود بن قيس قال: سمعت جندبا البجلي : قالت امرأة: يا رسول الله، ما أرى صاحبك إلا أبطأك، فنزلت: «ما ودعك ربك وما قلى».

2 B: "Rivayeti za'îftir".

uğrunda dağa çıkmış, mağaraya gizlenmiş birkaç gençten ibaret Îsevî bir zümre-i mü'minîndir. Binâen'aleyh bunların kıssası târîh-i Nasârâ'ya ta'alluk ettiğinden Hazret-i Îsâ'yı kabul etmeyen Yehûd ahbârının bu gençlere ait bir keramet kıssasını kabul ederek sual ettirmiş olmaları müsteb'ad görünür. Gerçi Fahreddin Râzî'nin beyânına göre bazıları Ashâb-ı Kehf'in Mûsâ aleyhisselâm'dan evvel olup Hazret-i Mûsâ'nın bunları zikrettiğini ve Yehûd'un sual etmelerinin sebebi de bu olduğunu söylemiş, bazıları da Îsâ aleyhisselâm'dan evvel Kehf'e girdiklerini ve Hazret-i Îsâ bunların haberini ihbar eylemiş olduğunu ve Îsâ ile Muhammed aleyhisselâm arasındaki vakitte ba's olunduklarını söylemiş, diğer bazıları da Îsâ aleyhisselâm'dan sonra girdiklerini söylemiştir, ki Kaffâl'dan ve Taberî'den [3220] de nakledildiği üzere İbn İshak'tan mervî olan da budur.[1] Şu hâlde İbn İshak'ın kavlince Yehûd'un bunu sual etmemesi îcab eder.

Râbi'an: Bu sûrede başlıca üç kıssa vardır ki Ashâb-ı Kehf kıssası ve mütemmimâtı, Mûsâ ve Hızır kıssası, Zülkarneyn kıssasıdır. Eğer sebeb-i[2] nüzûl üç sual idiyse, her biri bunlardan birine dair olmak lâzım gelirdi. Yoksa burada istitrâden diğer bir kıssaya geçilmiş de rûh suâlinin cevâbı başka bir sûreye ifraz edilmiş demek münâsib olmazdı.

Hâmisen: Evvelki sûrede rûh âyetinin, bu sûrede Zülkarneyn kıssasının sarih bir suâle cevap oldukları Kur'an'da musarrah olduğundan muhakkaktır. Ve zâhir olan da bu iki suâlin aynı zamanda değil, ayrıca sorulmuş olmalarıdır. Bununla beraber bu ikisinde وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ [el-İsrâ 17/85], وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ [el-Kehf 18/83] diye sual tasrih edilmiş olduğu hâlde, Ashâb-ı Kehf kıssasının bu suretle îrad edilmemesi bunun da Mûsâ ve Hızır kıssası gibi doğrudan doğru bir tezkir olduğunu ifade eder. Rivâyet-i mezkûre[3] bu cihetle de makduhtur.

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXI, 453. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 606-607:

اختلف الناس في زمان أصحاب الكهف وفي مكانهم، أما الزمان الذي حصلوا فيه، فقيل إنهم كانوا قبل موسى عليه السلام وأن موسى ذكرهم في التوراة، ولهذا السبب فإن اليهود سألوا عنهم وقيل: إنهم دخلوا الكهف قبل المسيح وأخبر المسيح بخبرهم ثم بعثوا في الوقت الذي بين عيسى عليه السلام وبين محمد صلى الله عليه وسلم، وقيل إنهم دخلوا الكهف بعد المسيح، وحكى القفال هذا القول عن محمد بن إسحاق.

2 B: "esbâb-ı".

3 B: "mezkur".

Sâdisen: Bunda "hüznünden dolayı bir mu'âtebe" denilmesi de doğru değildir. Bundan murad فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ... –إلى– اَسَفاً âyetidir. Bu ise bir mu'âtebe değil, sûrenin başındaki zevk-i hamd ile mütenâsib bir irşad ve takviyedir.

Velhâsıl sebeb-i nüzul hakkındaki mezkur üç sual rivayeti vücûhen makduhtur. Ve nitekim Sıhâh'ta tahric edilmemiştir. Binâen'aleyh bu sûrenin tefsîrinde buna istinad câiz olamaz.

Sûrenin ibtidâsındaki âyetler gösteriyor ki, asıl sebeb-i nüzul اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً denilmiş olmasıdır. Bunun ilimde yeri olmayan büyük bir yalan olduğunu beyan ile kāillerini inzar ve tevhîde davet için bu sûre inzal buyurulmuş, Zülkarneyn suâlinin cevâbı da bunun tetimmesinden olmuştur.

[3221] Evvelâ Nasrâniyetin müşriklere karşı gizli çalıştığı ilk devrine ta'alluk eden ve Nasârâca mâruf bulunan Ashâb-ı Kehf kıssası Allah'tan başka ilâh ittihaz eden bir kavme karşı mahza tevhid için mücahede etmek ve Allah'ın rahmet ve tevfîkine ermek üzere çekilmiş birkaç genç bir gün veya daha az bir zaman gibi gelip geçen nice senelerden sonra nihâyet gāye-i halâsa ermiş olmasından ibaret ve diğer âyât-ı ilâhiyeye nazaran taaccüb edilmemesi lâzım gelen bir kıssa-i keramet olduğu beyânıyla, sonraki Hıristiyanlar gibi Allah'a veled isnad edenlerin kizbine ve âyât-ı ilâhiyeyi inkâr eyleyenlerin mahvına istidlâl edilmek için sevkedilmiş ve nihâyetinde de وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ى لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَداً [18/24] emriyle muvaffakiyet-i Muhammediyenin bundan pek yakın bir müddette zuhûru ümidi va'd ü tebşir olunmuş, yani onların beklediği üç yüz dokuz seneden çok az bir müddet zarfında İslâm'ın galebesi tahakkuk edeceği anlatılmıştır. Ve bu suretle bu sûredeki üç kıssadan her biriyle mazhariyet-i Muhammediyede cereyan edecek merâtib-i tecelliyâta misâl verilerek فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَداً [18/110] daveti ilan olunmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًاۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا
شَدٖيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًاۙ ﴿٢﴾
مَاكِثٖينَ فٖيهِ اَبَدًاۙ ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۗ ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا
لِاٰبَٓائِهِمْۜ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۜ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ
عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدٖيثِ اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زٖينَةً لَهَا
لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعٖيدًا جُرُزًاۜ ﴿٨﴾ اَمْ حَسِبْتَ
اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقٖيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

[3222] **Meâl-i Şerîfi**

Hamd O Allah'a ki kuluna kitab indirdi, hem ona hiçbir yamıklık yapmaksızın (1). Dosdoğru, ledünnünden şiddetli bir be's ile inzar etmek ve sâlih sâlih ameller yapan mü'minlere şunu müjdelemek için ki kendilerine cidden güzel bir ecir var (2). Ebediyyen onda ârâm edecekler (3). Hem şunları inzar etmek için ki "Allah veled edindi" demekteler (4). Buna dair ne kendilerinin bir ilmi vardır ne de babalarının. O ne büyük bir kelime ki ağızlarından çıkıyor, sırf bir yalan söylüyorlar (5). Şimdi bu söze inanmazlarsa belki arkalarından esef ile kendini üzeceksin (6). Biz yeryüzündeki şeyleri ona bir ziynet yaptık ki insanları imtihan edelim; hangisi daha güzel bir amel yapacak? (7). Bununla beraber şu da muhakkak ki Biz onun üzerinde ne varsa hepsini bir kuru toprak etmekteyiz (8). Yoksa Ashâb-ı Kehf ü Rakīm bizim âyâtımızdan[1] bir acîbe oldular mı sandın? (9)

[3223] {اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ} Elhamdülillah {الَّذٖى} O öyle bir Allah ki {اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ}[2] kitabı kuluna indirdi {وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا} hem de onun için

1 B: "âyetlerimizden".

2 M ve B: "اَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلٰى عَبْدِهٖ". Meal kısmında "kuluna kitap indirdi" denilmişti, tefsir kısmında ise, âyetin ibaresinde sehven yapılan takdim-tehir sebebiyle "kitabı kuluna indirdi" şeklinde vurguda değişiklik yapılmıştır.

hiçbir i'vicâc yapmayarak ❁ dolambaçlı değil, çarpık değil, yalanı yanlışı yok {قَيِّماً} dosdoğru bir hâkim olmak üzere ❁ indirdi {لِيُنْذِرَ بَأْساً شَد۪يداً مِنْ لَدُنْهُ} ki tarafından bir be's-i şedîdi -pek şiddetli bir azab olan âhiret azâbını- inzar ile haber versin {وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ} ve iyi işler yapan mü'minlere şunu müjdelesin {اَنَّ لَهُمْ اَجْراً حَسَناً. مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ اَبَداً} onlara öyle güzel bir ecir muhakkak ki onda ebediyen kalacaklar.

İnzârın kimlere olacağına gelince:

{وَيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ} Hem şunları inzar etsin için ki {قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَداً} "Allah, veled ittihaz" etti dediler ❁ bunlar melâikeye "Allah'ın kızları" diyen Arab müşrikleri, Üzeyr'e "Allah'ın oğlu" diyen Yehûd, "Mesih Allah'ın oğlu" diyen Nasârâ'dır. Ma'amâfîh bu hususta Nasârâ hepsinden ziyade musırdır. Zira bunu dinlerinin birinci esası addetmişlerdir.[1] {مَا لَهُمْ بِه۪[2] مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْ} Bunun hakkında ne kendilerinin ne babalarının hiçbir ilimleri yoktur. ❁ Yani bunu söyleyenler bildiklerinden değil bilmediklerinden, babalarını yani atalarını yahut "baba" tâbir ettikleri papalarını taklid ederek söylerler, hâlbuki babalarınınki de ilimden değildir. Zira ilim bunu kabul etmez. {كَبُرَتْ[3] كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ} [3224] Sade ağızlarından çıkan bir kelime olmak cihetiyle büyüdü ❁ Allah'a karşı büyük bir cür'et, azîm bir kebîre olan büyük bir laf oldu.

Burada "âbâ" ve "kelime" tâbirlerinin Nasârâ ıstılâhından olduğuna dikkat edilirse bu kelimenin en ziyade onların ağzından çıktığına ve onların ağzından büyüdüğüne bir tenbih anlaşılır. Müfessirîn bunu ihtâra lüzum görmemişlerse de bu işaret vâzıhtır. Âbâ-yı Nasârâ "'Mesih oğlumdur' diye semâdan bir ses geldi" derler dururlar {اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِباً} başka değil, sırf bir yalan söylerler.

{فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفاً} İmdi onlar[4] bu hadîse, yani bu yeni kitaba inanmazlarsa sen arkalarından esef ile hemen hemen kendini tüketeceksin ❁ yani ey bu kitabı kendisine indirdiğim

---

1 B -"Zira bunu dinlerinin birinci esası addetmişlerdir".
2 M ve B: "بذلك".
3 B: "تبرت".
4 B "onlar".

kulum ve resûlüm Muhammed! Bu kitaba inanmayanlar helâk olacaklar, fakat sen o büyük söyleyen yalancıların iman etmediklerine şimdiden öyle üzülüyorsun ki iman etmezler de helâk olurlarsa arkalarından edeceğin esef âdetâ kendini tüketecek dereceyi bulacak, binâen'aleyh sen onlara esef etme, gam yeme de sana bu kitabı indiren Allah'a hamd ederek îfâ-yı vazife et.

{اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِينَةً لَهَا} Çünkü Biz yeryüzündeki şeyleri ona -yani Arz'a- bir ziynet kıldık {لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا} ki onları, yani mü'min ve gayr-i mü'min insanları mübtelâ kılalım, hangisi amelen daha güzel imtihan edelim ❁ yani tecribe eder gibi fiilen tebeyyün ettirelim de ona göre güzel iş yapan muhsinlere ecr-i hasen, kötülere de be's-i şedîd verelim. {وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا} Bununla beraber şu da [3225] muhakkak ki Biz o yeryüzündekileri kuru bir toprağa çevirmekteyiz. ❁ Bugün gözler kamaştıran o ziynetler, yarın bakarsın dünden yokmuş gibi harâb ü türâb olup gidecek. Onun için güzel amel o fâni ziynetlere kapılmakta değil, onun bâkī olan hâlıkına hizmet etmektir.[1] Binâen'aleyh o helâk olacaklara esef ile üzülmemeli, vakit geçirmemeli de bu imtihan meydanında en güzel amele çalışmalıdır.

{اَمْ حَسِبْتَ} Yoksa zannettin mi ki {اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ} Ashâb-ı Kehf ü Rakīm ❁ "**Kehf**" dağda mağara ve bilhassa geniş olanı ki küçüğüne "gār" denilir. Türkçesi "in"dir. "**Rakīm**", bizim "kitâbe" tâbir ettiğimiz yazılı taş veya maden veya sâireden levha demektir. Yani ber vech-i âtî kıssaları zikrolunacak olan Kehf ve Rakīm sâhibleri {كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا} âyetlerimizden bir acîbe oldular? ❁ Yani kuru topraklardan şâyân-ı hayret ziynetler çıkarıp insanları ibtilâ ile imtihan eden ve bu

---

1 پرده‌داری میکند در قصر قیصر عنکبوت   بوم نوبت می‌زند بر طارم افراسیاب
[Müellifin notu]
Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth* isimli eserinde Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra Ayasofya'yı gezerken bu beyti şu şekilde okuduğunu aktarır:

پرده‌داری میکند در طاق کسری عنکبوت
بوم نوبت می‌زند در قلعهٔ افراسیاب

"Örümcek Kisrâ'nın penceresinde perdedarlık yapıyor, baykuş Efrâsiyâb'ın kalesinde nöbet bekliyor." (Tursun Beğ, *Târîh-i Ebü'l-Feth,* haz. Mertol Tulum, s. 56, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

suretle en güzel amelleri ibtilâ içinde izhar eyleyen ve nihâyet bütün o ziynetleri mahvettiği hâlde güzel iş yapanları güzel ecir ile ebedîleştirecek olan kudret-i ilâhiyemizin hepsi acâib[1] ve bedîʿ olan âsâr u alâmâtı meyanından Ashâb-ı Kehf ve Rakīm tek bir acîbe, şaşılacak bir âyet mi oldular sandın? Hayır, bunda şaşılacak bir şey yoktur. En güzel amelleri[2], en şâyân-ı hayret alâmetleri sonu türab olan dünya ziynetine, dünya hayâtına aldanmayan mübtelâlar içinden izhar etmek âdet-i ilâhiyedir. Allah ona benzemez daha neler yapmış ve yapacaktır.[3] Binâenʿaleyh başkaları [3226] taaccüb etseler de daha büyük âyetlere mazhar ve daha güzel amel kendisinden matlub olan sen o zanda bulunmayarak şunu yâd et:

إِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَٓا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًاۙ ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُٓوا اَمَدًاࣖ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerîfi

O vakit ki o genç yiğitler Kehf'e çekildiler de şöyle dediler: "Ya Rabbenâ! Bizlere ledünnünden bir rahmet ihsan eyle ve bizim için işimizden bir muvaffakiyet hazırla" (10). Bunun üzerine müteʿaddid seneler Kehf'te kulakları üzerine vurduk (11). Sonra da onları baʿs ettik ki hep bilelim iki hizbin hangisi bekledikleri gayeyi iyi hesab etmiş. (12).

{فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ} Derken kulakları üzerine vurduk ❁ yani yatırdık uyuttuk {لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ... اِلخ} bilelim iki hizbin hangisi ilh... ❁ burada "bilelim" demek fiilen tebeyyün, tahakkuk ettirelim de kendileri dahi anlasın ve iki hizibden birisi muvahhid, mü'min olan Ashâb-ı Kehf,

1 B: "acîb".
2 B: "amellerin".
3 Ebû Ali İbn Sina *Şifâ*'sının zaman bâbında demiştir ki: "Hakîm Aristatalis zikretti ki, müteellihînden bir kavme Ashâb-ı Kehf'in hâline şebîh bir hâl ârız oldu." İbn Sina bunu naklettikten sonra demiştir ki: "Tarih bunların Ashâb-ı Kehf'ten mukaddem olduklarına delâlet eder" [Müellifin notu].

birisi de hasımları olan müşriklerdir. Âyette görüleceği üzere Ashâb-ı Kehf uyandıkları zaman işlerinde muvaffak olduklarını, gayelerinde isabet ettiklerini gördüler ve rahmet-i ilâhiyeye kavuştular.

[3227] Bu icmalden sonra bunların dinleri, işleri ne idi? Kehf'e ne gaye için çekildiler ve nasıl kaldılar, sonra da nasıl ba's olundular? Tafsîline gelince:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًىۗ ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى
قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا
اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ
اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ ﴿١٥﴾ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُٓا اِلَى
الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ
اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فٖى
فَجْوَةٍ مِنْهُۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِۜ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا
﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌۗ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِۗ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ
ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِۜ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾
وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْۜ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْۜ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ
يَوْمٍۜ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا
اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا
عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعِيدُوكُمْ فٖى مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا
عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُٓوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فٖيهَاۚ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ
فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًاۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْۜ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ
مَسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْۚ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِۚ

وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَل۪يلٌ فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا
مِرَٓاءً ظَاهِراً وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَداً ﴿٢٢﴾

[3229] **Meâl-i Şerîfi**

Biz sana onların kıssalarını doğru olarak naklediyoruz: Hakikat bunlar, birkaç genç yiğit Rablerine iman ettiler, biz de hidâyetlerini artırdık ve kalblerine râbıta verdik (13). O vakit ki kıyam ettiler de dediler: "Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbi, biz ihtimâli yok O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Doğrusu o surette cidden saçma söylemiş oluruz (14). Şunlar şu bizim kavmimiz olacaklar, tuttular O'ndan başka ilâhlar edindiler; onlara karşı açık bir burhan getirselerdi ya. Artık bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zâlim kim olabilir? (15). Mâdem ki onlardan ve Allah'tan mâʿadâ taptıklarından uzleti ihtiyar ettiniz, o hâlde Kehf'e (mağaraya) çekilin ki sizin için Rabbiniz rahmetinden kısmet neşretsin ve size işinizden bir kolaylık hazırlasın" (16). Güneşi görüyorsun a[1] *doğduğu vakit Kehf'lerinden sağ tarafa meyleder, battığı vakit de onları sol tarafa makaslar ve onlar, onun içinde bir geniş sahadadır. Bu işte Allah'ın âyâtındandır*[2]*. Allah her kime hidâyet ederse işte o ermiştir, her kimi de saptırırsa artık onu irşad edecek bir velî bulamazsın (17). Bir de onları uyanıklar zannedersin hâlbuki uykudadırlar*[3]*, ve Biz onları sağa sola çeviririz, köpekleri de medhalde iki kolunu uzatmış, üzerlerine çıkavarsan mutlaka onlardan döner kaçardın ve her hâlde onlardan dehşet* [3230] *dolardın (18). Yine böyle onları baʿs de ettik ki aralarında soruşsunlar diye. İçlerinden bir söyleyen "ne kadar durdunuz?" dedi, "bir gün yahut bir günün birazı" dediler. "Ne kadar durduğunuza" dediler, "Rabbiniz aʿlemdir. Şimdi siz birinizi şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın hangisi yiyecekçe daha temiz ondan size bir rızık getirsin. Hem çok kurnaz davransın*

---

1 B: "ya".
2 B: "âyetlerindendir".
3 M: "uykudalardır".

ve zinhar sizi birine sezdirmesin (19). Çünkü ellerine geçirirlerse sizi muhakkak recmederler yahut milletlerine döndürürler ve bu takdirde ebedâ felah bulamazsınız" (20). Bu suretle de kendilerine vukuf peydâ ettirdik ki Allah'ın vaadi hak olduğunu ve Sâat hakikaten şüphesiz bulunduğunu bilsinler. O sırada aralarında emirlerine nizâʿ ediyorlardı, bunun üzerine dediler ki: "Üstlerine bir bina yapın, Rableri onları daha iyi bilir." Onların emri üzerine galebe etmiş olanlar "elbette" dediler, "biz bunların üzerine bir mescid ediniriz" (21). "Üçtür, dördüncüleri köpekleri" diyecekler; "beştir, altıncıları köpekleri" diyecekler, gayb taşlama. "Yedidir ve sekizincileri köpekleri[1]" diyecekler, de ki: "Onların adedlerine Rabbim aʿlemdir, onları ancak pek azı bilir." Artık bunlar hakkında kimse ile zâhirî bir[2] münakaşadan başka münakaşa etme ve bunlar hakkında onlardan kimseye bir şey sorma (22).

{نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ} Biz sana bunların mühim haberlerini hakkıyla kıssa ederek anlatıyoruz. ❁ Şöyle ki:

{اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ} Hakikaten bunlar bir fityedir.

"**Fitye"** genç, delikanlı, yiğit demek olan "fetâ"nın cemʿ-i kılletidir. Demek ki kıssanın ibret teşkil eden hakikatinde bunların isimleri ve adedleri ve memleketleri bellenmek lâzım değildir. Hüviyetleri olmak üzere şâyân-ı ehemmiyet olan birinci nokta şu vasıflarıdır: Birkaç genç yiğitten ibaret bir cemʿ-i kıllet {اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى} ki [3231] kendilerinin Rabbine iman ettiler ve kendilerine hidâyeti müzdâd kıldık {وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ} ve kalblerine râbıta verdik ❁ metânetleştirdik {اِذْ قَامُوا فَقَالُوا} o vakit kıyam ettiler de dediler ki {رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} bizim Rabbimiz, bütün semâvât u Arz'ın Rabbidir {لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا} biz O'ndan başkasına hiçbir vakit ilâh demeyiz {لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا} doğrusu o vakit akıldan uzak, hadden efzun bir yalan söylemiş oluruz ❁ çünkü ondan başka ilâh muhaldir, yalandır. İşte bu yiğitlerin işlerinin esası bu idi. Müşriklere karşı kıyam ile iʿlân-ı tevhid.

---

1 B: "köpekleridir".
2 B -"bir".

Bu kıyâmın sûret-i cereyânı hakkında muhtelif rivayetler vardır. Muhammed b. İshak'ın nakline göre şöyle zikredilmiştir: Ehl-i İncil'in işi herc ü merc oldu, içlerinde cerâim büyüdü, mülûk tuğyan etti. Bu melikler putlara tapıyor, putlar için kurbanlar kesiyorlardı. Bu babda pek ileri gidenlerden biri de Rum mülûkünden Dekyanus idi. Rum diyarını dolaşıp putperestliği kabul etmeyen Îsevîleri katlediyordu, nihâyet Ashâb-ı Kehf'in şehri olan Dekinos'a indi. İner inmez ehl-i imanı tâkip ve derdestini emretti, ehl-i iman şuraya buraya kaçıp gizlenmişlerdi. Şehrin küffârından tâyin ettiği zâbıtası ehl-i imanı tâkip ediyor, gizlendikleri yerlerden çıkarıp Dekyanus'a getiriyorlardı. O da putlara kurban kesilen mezbahalara sevkedip putperestlikle katl beyninde tahyir ediyordu. Alçak dünya hayatına rağbet edip bu katlden korkanlar dediğini yapıyorlar, hayât-ı ebediyeyi tercih edenleri de katledip, parçalayıp şehrin sûruna ve kapılarına asıyordu.

Bunu gören o birkaç genç, Rum'un zâdegânından ve bir kavle göre melikin havâssından hür gençlerdi, çok [3232] müteessir oldular, bu fitnenin def'i için Allah teâlâ'ya gözyaşlarıyla tazarrû' ederek namaz kılıp dua ediyorlardı. Cebbarın avenesi bunları ihbar ettiler, binâen'aleyh halvetlerinde bastırıp huzûruna ihzar ettirdi ve biraz şeyler söyledikten sonra bunları ya putlara ibadet veya ölüm ile tahyir etti. O vakit o yiğitler de "bizim" dediler, "bir ilâhımız vardır ki azamet ve ceberûtu semâvât ve Arz'ı doldurdu. Biz O'ndan başka birine ilâh demeyiz, asla taabbüd etmeyiz, senin davetine ikrar vermek ihtimâlimiz ebediyen yoktur, hükmün ne ise yap." Binâen'aleyh üzerlerindeki fâhir elbiselerin soyulmasını emredip yanından çıkardı ve kendisi mühim bir iş için Ninova şehrine gitti ve avdet edinceye kadar onlara teemmül için mühlet verdi; ittibâ' ederlerse ederler, yoksa diğer müslimîne yaptığını yapacaktı. Bunun üzerine yiğitler dinlerini muhafaza için karar verip şehrin yakınındaki Benclüs dağında sarp bir mağaraya gizlenmeye karar verdiler. Her biri babasının hânesinden bir şey aldı, bazısını tasadduk ettiler, mütebâkīsini nafaka edindiler ve gidip mağaraya sığındılar. Gece

gündüz namaz kılıyorlar, Allah teâlâ'ya enîn ü figān ile niyaz ediyorlardı. Nafakaları işini Yemliha'ya tefviz ettiler. O sabahleyin bir miskin kıyafetine girerek şehre giriyor, lâzım olanı alıyor, biraz da havâdis tecessüs edip arkadaşlarına dönüyordu.

Cebbar şehre avdet edinceye kadar bu suretle durdular. Gelir gelmez bunları talep ve babalarını celbettirdi. Babaları onların kendilerine isyan ve mallarını yağma ile çarşılarda israf edip dağa kaçtıklarını söyleyerek i'tizar ettiler. Yemliha fenalığı görünce pek az azık alıp ağlayarak vardı ve arkadaşlarına dehşeti haber verdi. Ağlaşarak secdelere kapanıp Allah'a yalvardılar, sonra başlarını kaldırıp oturdular, yapacakları iş hakkında konuşuyorlardı. Derken Allah teâlâ bunlara bir uyku verdi, yattılar[1], nafakaları başuçlarında uyudular kaldılar. Beride [3233] Dekyanus hiddetinden ne yapacağını düşünüyordu. Onları uyutan Allah teâlâ bunun gönlüne de mağaranın kapısını seddetmeyi getirdi. Binâen'aleyh Dekyanus mağaranın kapısının ördürülmesini emretti. "Açlıktan susuzluktan ölsünler, mağaraları kabirleri olsun" dedi, öyle yaptılar. Dekyanus'un hânesinde imanını gizleyen iki mü'min vardı, birinin adı Pendros öbürününki Runas idi. Bunlar Ashâb-ı Kehf'in isimlerini ve neseblerini ve kıssalarını iki kurşun levhaya yazıp bir bakır tabuta koyarak yapılan duvarın içine koymayı kararlaştırdılar ve yaptılar[2].[3]

---

1 B -"yattılar".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 606-609:

عن ابن إسحاق، قال: مَرِج أمر أهل الإنجيل وعظُمت فيهم الخطايا وطغت فيهم الملوك، حتى عبدوا الأصنام وذبحوا للطواغيت، وفيهم على ذلك بقايا على أمر عيسى ابن مريم، متمسكون بعبادة الله وتوحيده، فكان ممن فعل ذلك من ملوكهم، ملك من الروم يقال له: دَقيْنوس، كان قد عبد الأصنام، وذبح للطواغيت، وقتل من خالفه في ذلك ممن أقام على دين عيسى ابن مريم، كان ينزل في قرى الروم، فلا يترك في قرية ينزلها أحدا ممن يدين بدين عيسى ابن مريم إلا قتله، حتى يعبد الأصنام، ويذبح للطواغيت، حتى نزل دقينوس مدينة الفِتية أصحاب الكهف، فلما نزلها دقينوس كبر ذلك على أهل الإيمان، فاستخْفُوا منه وهربوا في كلّ وجه. وكان دقينوس قد أمر حين قدمها أن يتبع أهل الإيمان فيُجمعوا له، واتخذ شُرَطا من الكفّار من أهلها، فجعلوا يتبعون أهل الإيمان في أماكنهم التي يستخفون فيها، فيستخرجونهم إلى دقينوس، فقدمهم إلى المجامع التي يذبح فيها للطواغيت فيخيرهم بين القتل، وبين عبادة الأوثان والذبح للطواغيت، فمنهم من يرغب في الحياة ويُفْظَع بالقتل فيَفتتن. ومنهم من يأبى أن يعبد غير الله فيقتل، فلما رأى ذلك أهل الصلابة من أهل الإيمان بالله، جعلوا يُسْلمون أنفسهم للعذاب والقتل، فيقتلون ويقطعون، ثم يربط ما قطع من أجسادهم، فيعلَّق على سور المدينة من نواحيها كلها، وعلى كلّ باب من أبوابها، حتى عظمت الفتنة على أهل الإيمان، فمنهم من كفر فتُرك، ومنهم من صُلب على دينه فقُتل، فلما رأى ذلك الفِتية أصحاب الكهف، حزنوا حزنا شديدا، حتى تغيرت ألوانهم ونَحِلت أجسامهم، واستعانوا بالصلاة والصيام والصدقة، والتحميد، والتسبيح، والتهليل، والتكبير، والبكاء، والتضرّع إلى الله، وكانوا فتية أحداثا أحرارا من أبناء أشراف الروم...

3 İbn Esîr *Târîh-i Kâmil*'inde şöyle diyor: Ashâb-ı Kehf "Dekyus" nâmında bir melikin zamanında idi, "Dekyanus" dahi denir. "Efsus" nâmındaki Rum şehrinde bulunuyorlardı [I, 325]. Fakat *Târîh-i Kâmil*'den anlaşıldığına göre Dekyanus, Dekyus'tan başka ve muahhar görünüyor. Zira Dekyanus "Diyuklenyanus" olmalıdır ki *Kâmil*'de buna "Deklitanus" denilmiş ve Dekyus bundan birkaç melik mukad-

[3234] Hâsılı bu yiğitler Allah'tan başka ilâh tanımaz, hakikaten mü'min idiler, işleri de Allah'ın hidâyet ve ismetiyle dinlerini muhafaza için cebbar müşriklerin cebr ü şiddetine karşı kıyam olmuştu. Şirke sapan ve Mesih'e rab, ilâh diyen, dünya ziynet ve hayâtına rağbet eyleyen Nasârâya benzemiyorlardı. Kalktılar, sözü bir edip kemâl-i râbıta ve metânet-i kalb ile i'lân-ı tevhid ederek رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا dediler ve kendileriyle beraber böyle demeyip şirke sapan kavimlerini tahkir ve takbih için de şöyle söylediler:

{هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمُنَا} Bak hele şunlar, şu bizim kavim {اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً} O'ndan başka ilâhlar tuttular ۞ hafî değil ki her ne suretle olursa olsun putlara boyun eğenler ve ale'l-umûm müşrikler bu tâbirde dâhil olduğu gibi,

---

dem zikredilmiştir.* Murad Bey'in tarihinde zikrolunduğuna göre Hıristiyanlar hakkında icrâ edilen katliamların en âhiri ve en dehşetlisi Diyuklenyanus'un zamanında vâki' olmuştur.

Fransızların *Grand Ansiklopedi*'sinde [*La Grande Encyclopédie*] "Sept Dormans" Yedi Uyuyanlar nâmıyla bu kıssa hakkında şöyle denilmiştir: "Roma imparatoru Dekyus (Decius) Hıristiyanları katliam ettiği sırada asil bir aileye mensup yedi kardeş; Maksimyanus, Malkus veya Margus, Martinynanus, Konstanitnos, Diyonisyus, Yohanis ve Sürasiyu kendilerini terk-i dine icbar etmek isteyen Efes vâlîsinin tehdidlerine şecaatle mukavemet ettikten sonra bir mağaraya ilticâ ettiler. Onları ve onlarla birlikte kendilerini sâdıkâne tâkip etmiş olan kelblerini** öldürmek için bu mağaranın kapısını ördüler, duvar bitmeden bir Hıristiyan bu vak'anın münasebeti üzerine yazmış olduğu bir bakır levhayı mağaradan içeri atmıştı ("Rakīm" bu levha demek oluyor). Fedailer uyudular, yüz elli sene veya yüz doksan yedi sene sonra 448 tarihlerinde 2. Teodos zamanında sadece bir gün uyumuş olduklarını zannederek uyandılar ve içlerinden birini yiyecek satın almak için şehre gönderdiler. Bu adam kapılarda salîb işaretlerini görerek hayrete düştü, aynı zamanda alışveriş ettiği kimselere imparator Dekyus zamanından kalma sikkeler gösterdiği için onları da hayrete düşürdü. Efes (Efsus) piskoposu, imparator ve imparatoriçe bu hârikayı hayretle temâşâ etmek için derhâl mağaraya gittiler. Fakat yedi şehid, ölülerin dirileceğine böylece delil gösterdikten sonra yeniden uykuya daldılar ve bir daha uyanmadılar. Bunların kapanmış oldukları mağara bilâhare mü'minlerin merbûtiyetleriyle meşhur oldu, bu mağarayı hâlâ seyyahlara gösteriyorlar. Bunların metrûkâtı Marsilya'ya nakledildi, nakil esnâsında kullanılan büyük taş sandık Marsilya'daki Saint Viktor Kilisesi'ndedir. 528 tarihinde Suriye piskoposu Jean de Saroug'un bir kıssa şekline soktuğu bu destan sonradan Grégoire du Tours*** tarafından Süryanice'den Latince'ye terceme ve teksir edildi. Bu eserin ismi *De Glorie Martyrum*'dur [*Gloria martyrum*]. Bu yedi kişinin isimleri Yunan ve Latin, Habeş ve Rus takvimlerinde bazı ta'dîlât ile mezkurdur. Yunan takvimlerinde sekizinci olarak kelbin ismi de görülüyor. Latin kilisesinde bunların**** tezkâr-i nâmı 7 temmuzda icrâ edilmiştir. Yunan kilisesine göre yedi şehidin mağaraya kapandıkları gün 4 ağustos ve uyandıkları gün 22 teşrin olur" [Müellifin notu].

* Decius 249-251 yılları arasında, Diocletianus ise 284-305 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır.

** B: "köpeklerini".

*** M: "Luz".

**** B -"bunların".

Bu dipnottaki isimlerin imlâsı şu makaleden kontrol edilerek gerektiğinde düzeltilmiştir: Brian Merrilees, "La Vie des sept dormans en ancien français", *Romania*, c. 95, sy. 378-379, 1978, s. 362-380.

"Mesih ilâhtır" diyenler dahi dâhil olur {لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ} onlara açık bir sultan getirseler a ❁ yani Allah teâlâ'nın ulûhiyetine ve azamet-i rubûbiyetine[1] semâvât ve Arz gibi beyyineler, vâzıh deliller var. Fakat O'ndan başkasının ulûhiyetine dair öyle bir beyyine, zâhir bir burhan getirseler a bakalım? Ne mümkin? Delilsiz dava kabul edilir mi? Veya şunun bunun keyfî tahakkümü, tasallutu delil tutulur mu?

Burada şu mâna da muhtemildir: Onlar aleyhine bizim yaptığımız gibi ilmî amelî, kavlî fiilî müessir bir beyyine getirmiyorlar[2] da o yalancılığı irtikâb ediyorlar? {فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا} İmdi bir yalanı uydurup da Allah'a iftira edenden daha zâlim kimdir? ❁ Bu fâsılanın [3235] yukarıda geçen اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا fâsılasına lafzen ve mânen terdif ve ircâ'ı açıktır. Bu suretle kıssanın müşrikler aleyhine olan hükmü fezleke edilirken aynı zamanda bunun اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا diyenler aleyhine hükmü ihtivâ eden bir delil olduğu da anlatılmıştır.

O yiğitler, kavimlerinden de böyle istikrah ettikten sonra çekilip kendi kendilerine dediler ki: {وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ} Ve mâdem onlardan ve Allah'ın gayrı taptıklarından çekildiniz {فَأْوُۤا اِلَى الْكَهْفِ} o hâlde mağaraya yataklanınız ki {يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ} sizin için Rabbiniz rahmetinden neşretsin ❁ yayıp düşesin, zira nûr-i imanın âkıbet rahmet-i Rahmân'a kavuşturacağı muhakkaktır {وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا} ve size işinizden[3] bir rıfk sebebi hazırlasın ❁ teshîlât halk[4] etsin de kıyam ettiğiniz maksadınızda muvaffak kılsın. İşte bunun üzerine idi ki bâlâdaki icmâlde zikredildiği üzere Kehf'e çekilip رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا dediler ve min-tarafillah kulaklarının üzerine vurulup yani o zâlimler tarafından bir keder işitilmemek için yatırılıp veyahut mağaranın kapısına bir binâ kurdurulup senelerce uyutuldular. Hem öyle rahat ki {وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ} bakarsın Güneş doğduğu vakit

1 B +"ve".
2 B: "getiriyorlar".
3 B +"size".
4 B: "telkin".

{وَاِذَا غَرَبَتْ} {تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ[1] ذَاتَ الْيَمٖينِ} mağaralarından sağ tarafa meyillenir {تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ} gurûb ettiğinde de onları soldan makaslar, kırkar. ۞ Yani üzerlerine gün bile değmez, değse değse nihâyet gurûb sırasında sol taraflarına gelen cihetten biraz kırkar geçer. Demek ki mağaranın vaziyeti budur. Her tarafı mahfuz [3236] ancak kapısı biraz garba mâil olarak şimâlîdir.[2] {وَهُمْ فٖى فَجْوَةٍ مِنْهُ} Onlar ise onun bir meydanında ۞

---

1 M ve B: "كهفه".

2 Bu mağaranın mevkii hakkındaki ihtilâfâtı naklederken Ebû Hayyân şöyle diyor: "Bu Kehf Rum'da denildi, Şam'da denildi; Endülüs'te de Gırnata cihetinden Loşe namında bir karye kurbünde bir kehf mevcuddur ki içinde mevtâ ve beraberlerinde çürümüş bir kelb vardır. Mevtânın ekserîsinin etleri dökülmüş bazısı mütemâsiktir, kurûn-ı sâlife geçmiş, biz bunların ne olduğunu bilmiyoruz. Nâs ise bunların Ashâb-ı Kehf olduğunu zu'm ediyorlar. İbn Atıyye dedi ki: 'Ben bunlara girdim ve gördüm, 504 tarihinden beri bu hâldedirler. Üzerlerinde bir mescid, yakınlarında da bir Rûmî binâ vardır ki 'Rakîm' denilir. Bazı duvarları yıkılmış eski bir kasra benzer bir harabedir. Gırnata'nın üstünde de kıbleyi vely eden cihetinden birtakım âsâr-ı kadîme vardır ki buna 'Dekyus şehri' deniliyor. Biz Endülüs'te iken nâs bu kehfi ziyaret ederler ve saydıkları zaman adedlerinde yanılır olduklarını söylerler ve bunları ziyaret için nâs Loşe'ye sefer ederlerdi. Gırnata'nın kıble cihetindeki mezkur Dekyus şehri harabesinden de çok defalar geçtim." [İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 511]
İbn Cerîr tefsirinde, İbn İshak rivayetinde Ashâb-ı Kehf'in şehrine "Dekinos" denildiği anlaşılıyorsa da Endelüs'teki mezkur Dekyus şehri mi, değil mi belli değildir. Kehf'in bulunduğu dağa "Bencilus" denilmiştir. [Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 603, 629] *Târîh-i Kâmil*'de ise "Ashâb-ı Kehf Rum'un Efsus şehrinde idiler" demiş [I, 325] ve mağara Efsus'un şarkında olduğunu da nakletmiştir ki Hıristiyanların kavlince de Efsus'tur. Frenkler buna "Efes" demişler. *Mu'cemü'l-büldan*'da hemzenin zammıyla "'Üfsus'" Tarsus süğūrunda bir şehirdir. Ashâb-ı Kehf'in beldesi deniliyor" demiştir. [I, 231] Demek Tarsus değil serhadlerinde bir beldedir. El'an Elbistan'ın altı saat kadar garbında "Efsus" nâmıyla mâruf bir nâhiye vardır. Ve bu nâhiyenin garbında "Binboğa Dağı" denilen küçük Toros dağının bu nâhiyeye nâzır şarkī eteklerinde bir iki mağara vardır. Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in yerleri diye ziyaret olunur. Hazret-i Muaviye'nin Rum'a bir gazâsında görmek istediği mağara da ya bu, ya Tarsus'taki olsa gerektir. [İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2348] Fakat Hıristiyanlarca mâruf olan Efsus veya Efes Ayasloğ imiş ki İzmir civarındadır. Fahreddin Râzî'nin naklettiği vechile Kaffâl tefsirinde müneccim Mehmed b. Mûsâ el-Hârezmî (meşhur riyâzî)den şöyle hikâye etmiştir: Abbasiye hulefâsından Vâsık, Ashâb-ı Kehf'in hâlini anlamak için bu Hârezmî'yi Rum'a göndermiş, Hârezmî "Rum meliki" demiş, "benim maiyyetime Ashâb-ı Kehf'in yeri denilen mevzi'e kadar birtakım kimseler terfik etti, o mevzi'e müvekkel olan adam beni girmekten korkutmak istedi. Girdim, göğüslerinde kılları gördüm ve anladım ki bu bir hile ve temvihtir. Ölülerin bedenlerini kurutan ve çürümekten muhafaza eden acı sabır ve sâire gibi edviye-i müceffife ile bu cüsseleri ilaçlamışlar, mumyalamışlar." İşte Hârezmî'nin söylediği bu mevzi Ayasloğ olmak lâzım geliyor. Zira o zaman Tarsus'a kadar fetholunmuştu. Hârezmî'nin sözünü naklettikten sonra Kaffâl der ki: "Bizim indimizde ne o mevzi ne diğer bir yer Ashâb-ı Kehf'in mevzii olmak üzere tanınamaz. Kur'an'da haber verilenin kat'î olduğuna şüphe yoksa da mevzi tâyin edilmemiştir. Bu hususta Rumların burası Ashâb-ı Kehf'in mevziidir demelerine de itibar olunamaz. [Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXI, 454] *Tefsîr-i Keşşâf*'ta da şöyle nakleder ki "Hazret-i Muaviye Rum'a gazâ etti ve Kehf'e uğradı ve 'şunlar açılsa da baksak' dedi. İbn Abbas hazretleri de 'o sana müyesser olmaz, Allah senden daha hayırlısını men etti لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَاراً buyurdu' dedi. Fakat Hazret-i Muaviye 'her hâlde onları öğrenmeden geçmem' dedi ve birtakım kimseler gönderdi, 'gidin bakın' dedi. Bu adamlar mağaraya

mağaranın [3237] bir geniş yerinde sıkıntısız yatıyorlar {ذٰلِكَ} o yok mu ❁ yani Ashâb-ı Kehf'in o suretle Allah için kıyâmı ve kavimlerini terkedip Allah'a mütevekkilen Kehf'e çekilişi ve Kehf'teki vaziyetleri yok mu {مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ} Allah'ın âyetlerinden ❁ ilâhî alâmetlerden, kudret ve rahmet-i ilâhiye burhanlarından biridir, bir kerametti̇r. {مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ} Allah her kime hidâyet ederse doğru yolu tutan odur. ❁ Nitekim Ashâb-ı Kehf böyledir. {وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا} Her kimi de şaşırırsa artık onu irşad edecek bir velî bulamazsın. ❁ Nitekim o zâlimler, o müfterîler, o yalancılar öyle Ashâb-ı Kehf gibi keramet sâhiplerinin irşadlarıyla yola gelmemiş, dalâlette kalmış gitmişlerdir.

Allah'ın âyetini anlamalı ki {وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ} baksan onları uyanık zannedersin, hâlbuki uykudadırlar. ❁ Demek ki uykuda oldukları hâlde gözleri açık {وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ} ve Biz onları sağa ve sola çeviririz. {وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ} Köpekleri de kollarını sermiş ağızda ❁ mağaranın medhalinde {لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا} sen onlara muttali' olsa idin -üzerlerine çıkavarsa idin- [3238] mutlak döner kaçardın {وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا} ve mutlak korkudan dolardın ❁ vaziyetleri öyle heybetli, öyle korkunç idi. Demek ki kendilerine kimsenin ittilâ'ı kābil değildi.

{وَكَذٰلِكَ} Ve işte böylece ❁ yani bir âyet olarak senelerce uyutup muhafaza ettiğimiz gibi {بَعَثْنَاهُمْ} onları ba's de ettik ❁ yine bir âyet olmak üzere ölü diriltir gibi uyandırdık {لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ} ki aralarında soruşsunlar ❁ ilm-i hâl akdem-i umûr olduğundan ba'slerinin ilk hikmeti kendi hâllerini[1] anlamak için şu suretle soruşmaları oldu. Bunun için {قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ} içlerinden biri "ne kadar durdunuz?" dedi. {قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ} "Bir gün" dediler "veya bir günün birazı"

girdiklerinde min-tarafillah bir rüzgârla telef oldular." [Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 709] Hazret-i Muaviye Ayasloğ'a kadar gelmemiş olduğundan bu uğradığı kehf ya Elbistan'daki veya Tarsus'taki olmak lâzım gelir. Velhâsıl Fahreddin Râzî der ki: "Doğrusu Ashâb-ı Kehf'in ne zamanını ne mekânını aklen bilmeye imkân yoktur. Bu ancak bir nasdan müstefad olabilir. Bu da yoktur, o hâlde bilinmesine de yol yoktur." [Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXI, 454] [Müellifin notu].

1 B: "kendilerini".

-kimi öyle dedi kimi öyle-. ❁ Nitekim kıyamette ba's olunacaklar hep böyle sanacaklar (*Sûre-i Bakara'da* اَوْ كَالَّذٖى مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ *ilh. [2/259] bak*). Bu muhavere esnâsında kimi de ziyade duruldduğunu[1] sezerek ihtilâfı kat' etmek için {قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ} "ne kadar durduğunuza" dediler, "Rabbiniz a'lemdir. ❁ Binâen'aleyh ihtilâfı bırakınız da {فَابْعَثُوٓا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدٖينَةِ} hemen birinizi şu gümüşünüzle şehre gönderiniz {فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَاماً} de en temiz yiyecek hangisi baksın {فَلْيَأْتِكُمْ[2] بِرِزْقٍ مِنْهُ} ve size ondan bir rızık getirsin {وَلْيَتَلَطَّفْ} ve çok dikkat ve nezaketle hareket etsin {وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَداً} ve sakın sizi kimseye sezdirmesin {اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ} zira başınıza binerlerse şüphe yok ki ya [3239] {يَرْجُمُوكُمْ} sizi recmedecekler, öldürecekler {اَوْ يُعٖيدُوكُمْ فٖى مِلَّتِهِمْ} veya milletlerine döndürecekler ❁ irtidad ettirecekler {وَلَنْ تُفْلِحُوٓا اِذاً اَبَداً} ve o vakit ebedâ felâh bulamazsınız." ❁ Yani recim takdîrinde şehid olur kurtulursunuz, fakat dönüp küfrederseniz dünyada kurtulamayacağınız gibi âhirette de ebedâ kurtulamazsınız. Zira hayât-ı dünya fânîdir, herkese ölüm muhakkaktır, âhirette küfrün[3] azabı ise ebedîdir.

Burada şöyle bir sual vardır: Böyle recim tehdîdi altında ikrah bir mazeret değil midir? Bunlar kalblerindeki imanı bozmadan ikrah ile zâhiren dönmüş olsalardı اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاٖيمَانِ [en-Nahl 16/106] istisnâsına dâhil olmazlar mıydı? O hâlde "ebeden felâh bulamazsınız" demeleri neden? Cevap; bunun birkaç hikmeti vardır. Birincisi: Bunlar azimet ricâli yiğitlerdir. Gözettikleri felâh yalnız mes'ûliyetten halâs değil, zâhiren ve bâtınen neşr-i rahmettir. Onun için ruhsat ile ameli حَسَنَاتُ الْأبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ mantûkunca mahzurdan sâlim görmemişlerdir. İkincisi: Bu söz henüz ikrah hâlinde değil, ikrah vaziyetine düşmekten son derece ihtiraz için söylenmiştir; zira tevakkīde taksir edip de ikrâha düşüldüğü zaman mes'ûliyet mürtefi' olmaz. Üçüncüsü: A'mâl-i[4] küfre itiyad gibi herhangi bir sebeble kalbin imana itmi'nânını sarsacak surette

1 B: "durduğunu".
2 M ve B: "وليأتكم".
3 B: "küfür".
4 B: "A'mâli".

devam edeceği muhakkak olan ikrahlara muvâfakatin de وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ [el-En'âm 6/121] tehlikesi vardır.

Hâsılı öyle dediler {وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ} ve işte böyle üzerlerine ıttılâ' peydâ ettirdik ❁ yani o sözü kabul ettiler ve o suretle içlerinden birini şehre gönderdiler[1] fakat takdîr-i Hudâ'ya bakın ki o derece sakınmalarına rağmen Allah bu suretle kendilerini tanıttırdı. Rivayete nazaran [3240] gidenin elindeki para yakalanmasına sebep olmuş ve bu yüzden Allah teâlâ üzerlerine halkı muttali' kılmış {لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا} ki Allah'ın vaadi hak ve Sâ'at şüphesiz muhakkak olduğunu bilsinler için ❁ zira ne kadar durduklarını bilemeyen Ashâb-ı Kehf, senelerce yattıkları mağaralarından kabirden kalkar gibi uyanıp kalktıklarını anlamış ve vaktiyle kıyam ettikleri müşriklere karşı muvaffak olduklarını ve taleb ü ümid ettikleri merhamet-i ilâhiyenin bir tecellîsini görmüş[2] ve binâen'aleyh mukaddemâ iman ettikleri vechile Allah'ın vaadi hak olduğunu bi'l-müşâhede bilmiş oluyorlar.

Ve bu suretle gerek kendileri ve gerek sâirleri için kıyametin şüphesiz olduğuna da bir[3] delil ve misâl olmuş bulunuyorlardı. {اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ[4]} Hani aralarında emirlerinin münâza'asını yapıyorlardı ❁ yani düşün o vakti ki bunlar kıyam edip mağaraya çekildikleri zaman kavimleri bunların işine münâza'a ediyorlardı {فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا} da "üzerlerine bir binâ yapın" demişlerdi ❁ mağarayı kabirleri olsun diye üzerlerine bir binâ ile seddetmişlerdi {رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ} Rableri onlara a'lemdir ❁ رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا diye iman ve ilân eyledikleri Allah teâlâ mücahedelerini zâyi' etmedi لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوٓا اَمَدًا buyurduğu vechile en nihâyet gayelerinde isabetlerini gösterdi, nizâ' eden hasımlarını mağlub etti {قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ} onların emri üzerine galebe etmiş olanlar ❁ yani Ashâb-ı Kehf'in tâkip

1 Bunun Yemliha olduğu söylenir [Müellifin notu].
2 M ve B: "görmek".
3 B -"bir".
4 M ve B: "اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ".

ettiği emir üzerine giderek düşmanlarına karşı galebeye nâil olmuş olan hizb {لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً} "elbette biz bunların [3241] üzerine bir mescid yaparız" dediler -bununla beraber ihtilâf ettiler- {سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ} "üçtür, dördüncüsü kelbleri" diyecekler {وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ} "beştir, altıncısı kelbleri" diyecekler {رَجْماً بِالْغَيْبِ} bunlar recmen bi'l-gaybdır ❁ bu iki kavil gayb taşlama kabîlindendir {وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ} "yedidir ve sekizincisi kelbleridir" de diyecekler ❁ demek ki bu kavil, evvelkiler gibi gayb taşlama değildir. Ayn-ı hakikat olmasa bile akrebdir.

Doğrusu {قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ} de ki onların adedine Rabbim a'lemdir. ❁ Adedlerinin bilinmesi kıssa nokta-i nazarından herkese lâzım değildir. {مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَل۪يلٌ} Onları hakkıyla bilenler pek azdır {فَلَا تُمَارِ ف۪يهِمْ اِلَّا مِرَٓاءً ظَاهِراً} binâen'aleyh bunlar hakkında zâhir bir münakaşadan başka münakaşa etme ❁ pek azlarının bilebileceği Ashâb-ı Kehf hakkında ber vech-i bâlâ bildirildiği gibi Rabbim a'lemdir, bilenler azdır, çoğu gayb taşlıyorlar. Onun için zâhirî bir münakaşadan başka bir mücadele ve mübahaseye dalma. {وَلَا تَسْتَفْتِ ف۪يهِمْ مِنْهُمْ اَحَداً} Ve haklarında onlardan -o muhtelif akvâl sâhiplerinden- hiçbirine istiftâ etme, sorma ❁ çünkü kıssanın bilinmesi lâzım gelen noktaları hakkıyla bilindi. Şu hâlde Ashâb-ı Kehf kıssasını yalnız Kur'ân'ın beyânına dikkat ederek okumalı, şundan bundan sormaya kalkışmamalıdır.

Şimdi bu kıssadan alınacak hisseyi beyan için ber vech-i âtî ta'lîmât ile buyuruluyor ki:

[3242]

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَا۬يْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَداًۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَداً ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُوا ف۪ي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِن۪ينَ وَازْدَادُوا تِسْعاً ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ بِه۪ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّۘ وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَداً ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Hiçbir şey hakkında da Allah'ın meşiyyetiyle takyid etmeden "ben bunu yarın muhakkak yaparım" deme ve unuttuğun vakit Allah'ı zikret ve şöyle de: "Ola ki Rabbim beni bundan daha yakın bir vakitte dosdoğru bir muvaffakiyete îsâl buyura" (23-24). Onlar Kehflerinde üçyüz sene[1] durdular, dokuz da ziyade ettiler (25). "Allah" de, "ne kadar durduklarını daha iyi bilir, göklerin yerin gaybı O'nundur. O öyle güzel görür, öyle güzel işitir ki! Bütün onlara O'ndan başka velâyet eden yoktur, O, kimseyi hükmünde teşrik[2] de etmez" (26).

{وَلَا تَقُولَنَّ لِشَا۟يْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ} Ve sakın hiçbir şey için "ben yarın onu muhakkak yapacağım" deme ❁ insanın azm ü iradesi bir şeyin husûlü için sebeb-i kâfî değildir. وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًاۜ [Lokman 31/34][3] {اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ} Ancak Allah'ın dilemesi müstesnâ ❁ o [3243] vakit yapabilirsin. Binâen'aleyh istikbalde bir fiile azmederken işi Allah'ın iradesine bağlamalı, "inşaallah" demeyi unutmamalı {وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ} unuttuğun vakit de Rabbini an ❁ yani bu istisnâyı hasbe'l-beşeriyye unutmuş bulunursan hatırladığın zaman "inşaallah" diyerek veya tesbih ve istiğfar ederek Allah'ı zikret ki bu suretle sözün hükmü değişmezse de kusûra keffâret olur. İsmden kurtulunur. Veya herhangi bir şeyi unuttuğun zaman acz-i beşerîyi düşünüp Allah'ı yâd et ki unuttuğunu hatırlayabilesin. Hâsılı Allah'ın iradesini kâle almayarak "yarın muhakkak şöyle yapacağım, böyle yapacağım" demenin mahzurlarını anlamak için bir insan lâ-ekal unutup yalan çıkacağını düşünmek bile kifayet eder. Bu nehiy ve emr ile Allah teâlâ, Resûlüne her azminin meşiyyet-i ilâhiyeye rabtını tâlim ettikten sonra kıssadan hisseyi tebliğ için buyuruyor ki:

{وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا} "Rabbimin" de, "bundan (yani Ashâb-ı Kehf'in muvaffakiyetinden) daha çok yakın bir suretle beni muvaffakiyete eriştirmesi pek me'muldür."

---

1 B -"sene".
2 B: "şerîk".
3 "…ve hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilmez…"

Onlar ne kadar durdular {وَلَبِثُوا فٖى كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنٖينَ} onlar mağaralarında üç yüz sene durdular {وَازْدَادُوا تِسْعًا} dokuz da fazla ❁ denilmiş ki sene-i şemsiye üç yüz, dokuz fazlası da sene-i kameriye hesâbıyladır. Bazı müfessirîn bu müddetin beyân-ı ilâhî olduğuna kāil olmuş, bazıları İbn Mes'ud'dan mervî olduğu üzere وقالوا takdîriyle adedde ihtilâf edenlerin sözünü hikâye olduğunu söylemiş[1] ve diğer bazıları da tâ yukarıda قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ'deki قَالَ'nin mekūlüne ma'tuf olarak "mescid yapalım" diyenlerin sözü olmasını tercih etmişlerdir. Ma'amâfîh bunun böyle kıssadan ayrı olarak sûret-i mahsûsada zikri bize yeni bir mâna telkin etmektedir. Vâv istînâfiye[2] ve لَبِثُوا zamiri [3244] Ashâb-ı Kehf'in hizbi demek olan ve "mescid yapalım" diyen الَّذٖينَ غَلَبُوا'ya râci' olmak suretiyle bunu şöyle anlayabiliriz: "Emre galebe eden ve mağaraya mescid yapan Ashâb-ı Kehf hizbi o galebeye erinceye kadar mağaralarında, ihtifâgâhlarında üç yüz dokuz sene durdular". Fi'l-vâki' Nasârânın müşrik Romalılara galebe ile meydana çıkmaları Milâdın dördüncü asrı bidâyetlerinde vâki' olduğuna göre o zamana kadar üç yüz küsur sene durmuşlar demektir. Bu suretle üç yüz dokuz bu müddeti tashîhen beyan olur. Ve işte onlar galebe edinceye kadar, üç yüz dokuz sene gizli durdukları hâlde risâlet-i Muhammediye ile dîn-i İslâm'ın bundan çok az bir müddet zarfında ve daha serî' ve daha güzel bir surette galebeye muvaffak olacağı vaad olunmuş ve fi'l-hakīka hicretten itibaren bu zuhur ve galebe başlamıştır.

Bunların durdukları bu üç yüz dokuz sene müddet hakkında daha çok veya daha azdır diye ihtilâf edecek olurlarsa {قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا} "ne kadar durduklarına" de, "Allah a'lemdir." ❁ Nitekim Ashâb-ı Kehf kendileri de رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ demişlerdi. Çünkü {لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} semâvât ve Arz'ın gaybı O'nundur {اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ} O'nun görmesi de

---

1 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdirrezzâk,* II, 331; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVII, 647:
عن قتادة في قوله تعالى: «ولبثوا في كهفهم» قال: في حرف ابن مسعود: «وقالوا ولبثوا»، يعني: أنه قاله الناس «ثلاثمائة سنين وازدادوا تسعا» ألا ترى أنه يقول: «قل الله أعلم بما لبثوا».

2 B: "istifhâmiye".

işitmesi de şâyân-ı hayrettir {مَا لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ} onların Allah'tan başka velîsi yoktur. ❁ Yani Ashâb-ı Kehf اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا diyenlerden değildir. {وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا} Böyle de.

وَاتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾
وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُر۪يدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْۚ
تُر۪يدُ ز۪ينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا
﴿٢٨﴾ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَٓاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَٓاءَ فَلْيَكْفُرْۙ اِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلظَّالِم۪ينَ
نَارًاۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَاۜ وَاِنْ يَسْتَغ۪يثُوا يُغَاثُوا بِمَٓاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَۜ بِئْسَ الشَّرَابُۜ
وَسَٓاءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُض۪يعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ
عَمَلًاۚ ﴿٣٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ ف۪يهَا مِنْ اَسَاوِرَ
مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِ۪ٔينَ ف۪يهَا عَلَى الْاَرَٓائِكِۜ نِعْمَ
الثَّوَابُۜ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

[3246] **Meâl-i Şerîfi**

Öyle de ve Rabbinden sana vahiy olunanı tilâvet eyle, O'nun kelimâtını tebdil edecek yoktur ve O'ndan başka bir penâh bulamazsın (27). Nefsince de o kullarla beraber sabret ki sabah akşam (her vakit) Rablerine dua eder, cemâlini isterler. Sen[1] dünya ziynetini arzu ederek onlardan gözlerini ayırma ve o kimseye itaat etme ki kalbini zikrimizden gāfil bırakmışız[2], keyfinin ardına düşmüş ve işi haddini aşmak olmuştur (28). Ve de ki: "O hak Rabbinizdendir[3], artık dileyen iman etsin, dileyen küfr." Çünkü Biz, zâlimler için öyle bir ateş müheyyâ kılmışızdır ki sertakları kendilerini kuşatmaktadır ve eğer istiğāse ederlerse erimiş cesed gibi bir su ile imdad edilirler, yüzleri

1 B: "Ve o".
2 B: "kılmışız".
3 B: "Rabbimizdendir".

civirir; o ne fena içki ve o ne fena kurultay! (29). Amma iman edip sâlih sâlih ameller işleyenler, şüphe yok ki Biz öyle güzel amel işleyenin ecrini zâyiˁ etmeyiz (30). Öyleler, işte onlara Adn cennetleri var, altlarından nehirler akar. Orada altın bileziklerden ziynetlenecekler, sündüs ve istebraktan yeşil esvâb giyecekler, erîkeler üzerine dayanıp kurulacaklar. O ne güzel sevab ve ne güzel kurultay! (31).

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا
نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا
﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا اَظُنُّ اَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ اَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا اَظُنُّ
السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ
يُحَاوِرُهُ اَكَفَرْتَ بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا۬ هُوَ
اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ي اَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا
بِاللّٰهِ اِنْ تَرَنِ اَنَا۬ اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبّ۪ي اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ
عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَع۪يدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ
لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى
عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

[3248] **Meâl-i Şerîfi**

Ve onlara iki adamı temsil getir: Birine her türlü üzümden iki bağ vermişiz ve ikisinin de etrafını hurmalarla donatmışız, ikisinin arasına da bir ekinlik yapmışız (32). İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbir şey noksan bırakmamış, ikisinin ortasından bir de nehir akıtmışız (33). Başkaca da bir geliri var, bundan dolayı bu adam arkadaşına

muhavere ederek: "Ben senden malca daha servetli, cemʿiyyetçe daha izzetliyim" dedi (34). Ve bağına girdi, kendine yazık ediyordu. Dedi: "Ebedâ zannetmem ki bu helâk olsun (35). Ve zannetmem ki kıyamet kopsun, bununla beraber şayet Rabbime reddedilirsem her hâlde bundan daha[1] hayırlı bir âkıbet bulurum" (36). Arkadaşı da ona muhavere ederek dedi ki: "Sen o Rabbine küfür mü ediyorsun ki seni bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı. Sonra da seni bir adam seviyesine getirdi (37). Lâkin benim O Allah Rabbim ve ben Rabbime kimseyi şerîk koşamam[2] (38). Bağına girdiğin vakit مَا شَٓاءَ اللّٰهُۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ *dese idin olmaz mıydı? Eğer malca, evlâdca beni kendinden az görüyorsan (39) ne bilirsin, belki Rabbim bana senin bağından daha hayırlısını verir, seninkinin üzerine de semâdan bir âfet indiriverir de yalçın bir toprak olakalır (40). Yahut suyu çekiliverir de bir daha onu aramakla bulamazsın (41). Derken bütün serveti istîlâ ediliverdi, bunun üzerine ona yaptığı masraflara karşı avuçlarını oğuşturdu kaldı. O, çardakları üzerine çökmüş kalmıştı; "ah" diyordu, "nolaydım Rabbime hiçbir şerîk koşmamış olaydım" (42). Allah'tan başka yardım edecek bir cemaati de olmadı, kendi kendini de kurtaramadı (43). İşte burada velâyet elhak Allah'ındır; O sevabca da hayr, ukbâca da hayrdır (44).*

[3249]

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ
هَش۪يماً تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِراً ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً وَخَيْرٌ اَمَلاً ﴿٤٦﴾ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ
وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَداًۚ ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفّاًۜ لَقَدْ
جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِداً ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ
فَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ مُشْفِق۪ينَ مِمَّا ف۪يهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغ۪يرَةً وَلَا

---

1 B -"bundan daha".
2 B: "koşmam".

كَبِيرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ
اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ
مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ
زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّٓوا
اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

[3250] **Meâl-i Şerîfi**

Onlara dünyâ hayâtın meselini de şöyle yap: Sanki bir su, onu semâdan indirmişiz, derken onunla Arz'ın nebâtâtı birbirine karışmış, derken bir çöp kırıntısı olmuştur, rüzgârlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedir bulunuyor (45). O mal ve oğullar dünyâ hayâtın ziynetidir, bâkī kalacak sâlih ameller ise Rabbinin[1] *indinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır (46). Düşün o günü*[2] *ki dağları yürütürüz, Arz'ı görürsün çırçıplak ve onları hep mahşere toplamışızdır da hiçbir kimse bırakmamışızdır (47). Ve hepsi saf olarak Rabbine arz* [3251] *edilmişlerdir. "İşte" buyurur, "celâlim hakkı için ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz, fakat size hiçbir mevʿid yapmayacağız zuʿmetmiştiniz değil mi?" (48). Defter de konulmuştur, artık o mücrimleri görürsün, bulundukları hâileden halecanlar içinde titreşiyor ve diyorlardır: "Eyvah bize! Bu defter de ne acayib, ne küçük komuş ne büyük hepsini zaptetmiş" ve bütün yaptıklarını hazır bulmuşlardır, Rabbin kimseye zulmetmez (49). Yine düşün o vakti ki melâikeye "Âdem için secde edin" demiştik, hemen secde ettiler, ancak İblis; cinden idi de Rabbinin emrinden çıktı. Ya şimdi siz Beni bırakıp da onu ve zürriyetini kendinize evliyâ mı ittihaz ediyorsunuz onlar size öyle düşman iken? Zâlimler için ne fenâ bedel (50). Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına ne*

---

1 B: "Rabbin".
2 B: "gün".

de kendilerinin yaratılışına şâhid kılmadım ve hiçbir zaman mudilleri kol tutmuş değilim (51). Ve o gün ki diyecek: "Ünneyin[1] bakalım o zuʿm ettiğiniz şerîklerime." Derken onlara çağırmışlar yalvarmışlardır fakat kendilerine icâbet etmemişlerdir ve aralarına biz bir mehleke koymuşuzdur (52). Ve mücrimler ateşi görmüş, artık ona düşeceklerini anlamışlardır da ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır (53).

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾
وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ
اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلٖينَ اِلَّا مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَۚ وَيُجَادِلُ الَّذٖينَ
كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖى وَمَٓا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُۜ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ
يَفْقَهُوهُ وَفٖٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ
ذُو الرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَۜ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهٖ
مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

[3252] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için, hakikat, Biz bu Kur'an'da insanlara ibret olacak her türlü meselden tasrif yapmışızdır, insan ise her şeyin cedelce ekseri olmuştur (54). Kendilerine doğru yolu gösteren peygamber geldiği hâlde insanları iman etmekten ve günahlarının mağfiretini istemekten alıkoyan da başka değil, ancak kendilerine evvelkilerin sünneti gelmesi veya âhiret azâbının gözleri önüne gelmesi kaziyyesidir (55). Hâlbuki Biz gönderdiğimiz peygamberleri ancak mübeşşir ve münzir olmak üzere göndeririz, küfredenler ise hakkı bâtılla[2] kaydırmak için mücadele ediyorlar, âyetlerimizi ve kendilerine edilen inzârı [3253] *eğlence yerine*

1 M: "önneyin".
2 B: "bâtıla".

tuttular (56). O kimseden[1] daha zâlim de kim olabilir ki: Rabbinin âyâtı ile nasihat edilmiştir[2] de onlardan yüz çevirmiş ve ellerinin takdim ettiği şeyleri unutmuştur. Çünkü Biz onların kalbleri üzerine onu iyi anlamalarına mâniʿ birtakım kabuklar ve kulaklarına bir ağırlık koymuşuzdur, sen onları doğru yola çağırsan da o hâlde onlar ebeden yola gelmezler (57). Hem o mağfireti çok rahmet sahibi Rabbin onları kesbleriyle derhâl muâhaze ediverecek olsa idi haklarında azâbı elbette taʿcîl buyururdu, fakat onlar için bir mîʿâd[3] vardır ki o gelince hiçbir çâre-i necat bulamazlar (58). Daha o memleketler ki Biz onları zulmettiklerinde helâk etmişiz ve helâklerine bir mîʿâd tâyin eylemişiz (59).

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا
مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ
اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاؗ لَقَدْ لَقٖينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّٖى
نَسٖيتُ الْحُوتَؗ وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى الْبَحْرِۗ عَجَبًا
﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًاۙ ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا
اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ
تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى
مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنٖٓى اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْصٖى لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾
قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنٖى فَلَا تَسْـَٔلْنٖى عَنْ شَىْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

[3254] **Meâl-i Şerîfi**

Bir vakit de Mûsâ fetâsına demişti ki: "Durmayacağım tâ iki denizin cemʿ olduğu yere kadar varacağım yahut senelerce gideceğim" (60). Bunun üzerine ikisi bir vaktâ ki iki deniz arasının cemʿ olduğu yere

---

1 B: "kimselerden".
2 B: "edilmişler".
3 B: "mevʿid".

vardılar, balıklarını unuttular. O vakit o, denizde bir deliğe yolunu tutmuştu (61). Bu suretle vaktâ ki geçtiler fetâsına "getir" dedi, "kuşluk yemeğimizi, hakikaten biz bu seferimizden yorgunluğa giriftar olduk" (62). "Gördün mü?" dedi, "kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı unuttum, ve bana onu söylememi her hâlde Şeytan unutturdu, o acayib bir surette denizdeki yolunu tutmuştu" (63). "İşte" dedi, "aradığımız o ya." Bunun üzerine izlerini tâkip ederek gerisin geri döndüler (64). Derken kullarımızdan bir kul buldular ki Biz ona nezdimizden bir rahmet vermiş ve ledünnümüzden bir ilim öğretmiştik (65). Mûsâ ona "öğretildiğin ilimden bana bir rüşd öğretmen şartıyla sana ittibâʿ edebilir miyim?" dedi (66). "Doğrusu" [3255] *dedi, "sen benimle sabredemezsin (67). Havsalanın almadığı şeye nasıl sabredeceksin?" (68). "İnşaallah" dedi, "beni sabırlı bulacaksın ve senin hiçbir emrine âsî olmam" (69). "O hâlde" dedi, "eğer[1] bana tâbiʿ olacaksan bana hiçbir şeyden sual etme, tâ ben sana ondan bir söz açıncaya kadar" (70).*

فَانْطَلَقَاۗ حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَاۚ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنٖى بِمَا نَسٖيتُ وَلَا تُرْهِقْنٖى مِنْ اَمْرٖى عُسْرًا ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَاۗ حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُۙ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍۜ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Bunun üzerine ikisi bir gittiler, nihâyet gemiye bindiklerinde tuttu gemiyi yaraladı. "Â" dedi, "ahâlisini gark etmek için mi yaraladın onu? Alimallah müdhiş bir şey[2] yaptın" (71). "Demedim mi" dedi, "doğrusu sen benimle sabredemezsin?" (72). "Beni" dedi, "unuttuğumla muâhaze etme ve bana bu işimden dolayı güçlük çıkarma" (73). Yine

1 B -"eğer".
2 B: "iş".

gittiler, nihâyet bir oğlana rast geldiler. Tuttu onu öldürüverdi. "Â" dedi, "tertemiz bir nefsi bir nefis mukābili olmaksızın öldürdün mü? Alimallah çok münker bir şey yaptın" (74).

[3256] {وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ} Bir vakit Mûsâ fetâsına demişti ki ❁ Yahudîler Hazret-i Mûsâ'nın bu kıssasını kabul etmek istememişler, muhaddisîn ve müverrihînden bunun Mûsâ b. İmrân değil, Mûsâ b. Mişa olduğunu zannedenler de olmuştur[1]. Nitekim Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâi ve sâirede rivayet olunduğu üzere Sa'îd b. Cübeyr şöyle demiştir: "İbn Abbas radıyallahu anhumâ'ya dedim ki: 'Nevf-i[2] Bikâlî[3], sâhib-i Hızır olan Mûsâ, sâhib-i Benî İsrâil olan Mûsâ değil zu'munda bulunuyor.' Bunun üzerine İbn Abbas 'yalan söylemiş adüvvullah' deyip uzun bir hadis ile bunun mâruf Hazret-i Mûsâ olduğunu Resûlullah'tan naklen anlatmıştır."[4] Ve fi'l-hakīka Kur'an'da zikrolunan Mûsâ'dan diğer

---

1 Mûsâ b. Mişa b. Yûsuf b. Ya'kūb ve bazı kavle göre Mûsâ b. Efrâim b. Yûsuf ki Hazret-i Mûsâ'dan evvel olmakla "Mûsâ-yı Evvel" denilmiştir [Müellifin notu].

2 B: "Nevfel-i".

3 M: "Bükâlî".

4 Buhârî, İlim, 44; Müslim, Fedâil, 170; Tirmizî, Tefsîr, 18:

أخبرني سعيد بن جبير قال: قلت لابن عباس: إن نوفا البكالي يزعم أن موسى ليس بموسى بني إسرائيل، إنما هو موسى آخر. فقال: كذب عدو الله، حدثنا أبي بن كعب، عن النبي صلى الله عليه وسلم: قام موسى النبي خطيبا في بني إسرائيل فسئل: أي الناس أعلم؟ فقال: أنا أعلم. فعتب الله عليه، إذ لم يرد العلم إليه، فأوحى الله إليه: أن عبدا من عبادي بمجمع البحرين هو أعلم منك. قال: يا رب، وكيف به؟ فقيل له: احمل حوتا في مكتل، فإذا فقدته فهو ثم، فانطلق وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحملا حوتا في مكتل، حتى كانا عند الصخرة وضعا رءوسهما وناما، فانسل الحوت من المكتل «فاتخذ سبيله في البحر سربا» وكان لموسى وفتاه عجبا، فانطلقا بقية ليلتهما ويومهما، فلما أصبح قال موسى لفتاه: «آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا» ولم يجد موسى مسا من النصب حتى جاوز المكان الذي أمر به، فقال له فتاه: «أرأيت إذ أوينا إلى الصخرة فإني نسيت الحوت»، قال موسى: «ذلك ما كنا نبغي فارتدا على آثارهما قصصا» فلما انتهيا إلى الصخرة، إذا رجل مسجى بثوب، أو قال تسجى بثوبه، فسلم موسى فقال الخضر: وأنى بأرضك السلام؟ فقال: أنا موسى. فقال: موسى بني إسرائيل؟ قال: نعم. قال: «هل أتبعك على أن تعلمني مما علمت رشدا» قال: «إنك لن تستطيع معي صبرا» يا موسى، إني على علم من علم الله علمنيه لا تعلمه أنت، وأنت على علم علمكه لا أعلمه. «قال ستجدني إن شاء الله صابرا ولا أعصي لك أمرا» فانطلقا يمشيان على ساحل البحر ليس لهما سفينة، فمرت بهما سفينة، فكلموهم أن يحملوهما، فعرف الخضر، فحملوهما بغير نول، فجاء عصفور فوقع على حرف السفينة، فنقر نقرة أو نقرتين في البحر، فقال الخضر: يا موسى، ما نقص علمي وعلمك من علم الله إلا كنقرة هذا العصفور في البحر، فعمد الخضر إلى لوح من ألواح السفينة فنزعه، فقال موسى: قوم حملونا بغير نول، عمدت إلى سفينتهم فخرقتها لتغرق أهلها؟ «قال ألم أقل إنك لن تستطيع معي صبرا. قال لا تؤاخذني بما نسيت» فكانت الأولى من موسى نسيانا فانطلقا، فإذا غلام يلعب مع الغلمان، فأخذ الخضر برأسه من أعلاه فاقتلع رأسه بيده، فقال موسى: «أقتلت نفسا زكية بغير نفس. قال ألم أقل لك إنك لن تستطيع معي صبرا» -قال ابن عيينة: وهذا أوكد- «فانطلقا حتى إذا أتيا أهل قرية استطعما أهلها فأبوا أن يضيفوهما فوجدا فيها جدارا يريد أن ينقض فأقامه» قال الخضر بيده فأقامه، فقال له موسى: «لو شئت لاتخذت عليه أجرا. قال هذا فراق بيني وبينك» قال النبي صلى الله عليه وسلم: يرحم الله موسى، لوددنا لو صبر حتى يقص علينا من أمرهما.

Saîd b. Cübeyr şöyle anlatır: İbn Abbâs'a "Nevf el-Bikâlî Mûsâ'nın Benî İsrâil Mûsâ'sı olmadığını, onun başka bir Mûsâ olduğunu iddia ediyor" dedim. Şöyle cevap verdi: Yalan söylemiş Allah'ın düşmanı, Übey b. Ka'b radıyallâhu anh Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'den şöyle nakletti: Mûsâ Peygamber (sallâllâhu aleyhi ve sellem bir kere) Benî İsrâil içinde hutbeye kalkmıştı. Kendisine: "En çok âlim olan kimdir?" diye soruldu. "En âlim benim" diye cevab verdi. (Bu husustaki) ilmi (Allahu a'lem diyerek)

bir Mûsâ anlaşılamaz[1].

Mûsâ'nın fetâsı, yani delikanlısı da ekser rivayete göre Yûşa' b. Nûn'dur. Çünkü hizmet ediyor, ta'allüm eyliyordu. Hâdimler alelekser genç yaşta olduklarından Arab'da hâdime "fetâ" ıtlak olunmak da lisân-ı edebdir. Bir hadîs-i şerîfte de "hizmetçilerinize 'kölem', 'cariyem'

Allah'a havale etmediğinden dolayı Allah azîmu'ş-şân ona itâb etti. Allah teâlâ: "İki denizin bitiştiği yerde kullarımdan biri var. O senden daha âlimdir" diye ona vahyetti. "Yâ Rab, ona nasıl yol bulayım?" dedi. Ona: "Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede kaybedersen (o kulum) oradadır" denildi. (Mûsâ aleyhisselâm) gitti. Hâdimi Yûşa' b. Nûn aleyhisselâm'ı da (birlikte) götürdü. Bir zenbil içine de bir balık koyup yüklendiler. (İki denizin bitiştiği yerdeki) kayanın yanına varıca başlarını (yere) koyup uyudular. (Derken tuzlanmış ölü) balık zenbilden sıyrı(lıp kurtu)ldu. Ve deniz içinde kendine su küngü gibi (bir boşluk bırakarak) yol açtı. (Deniz içinde böyle bir yolun açılması) Mûsâ ile hâdimince aleyhime's-selâm şâyân-ı teaccüb bir şey olmuştu. (Uyandıktan sonra o gecenin bakiyyesi ile bütün gün gittiler. Sabah olunca Mûsâ aleyhi' s-selam hâdimine: "Kuşluk yemeğimizi ver. Bu seferimizden yorgunluk duy(maya başla)dık" dedi. (Hâlbuki) Mûsâ aleyhisselâm emrolundugu o yerin ötesine geçmedikçe yorgunluk duymamıştı. Hâdimi: "Bak hele, taşın dibinde barındığımız zaman balı(ğın gittiğini haber verme)yi unutmuşum" dedi. Mûsâ aleyhisselâm: "Zaten istediğimiz de bu idi" dedi. Bunun üzerine kendi izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki esvâbına bürünmüş bir zat (duruyor) Mûsâ aleyhisselâm selam verdi. Hızır aleyhisselâm: "Acâyib! Bu (senin bulunduğun yerde) selâm ne gezer?" dedi. "Ben Mûsâ'yım" dedi. O: "Benî İsrâil Mûsâ'sı mı?" diye sordu. "Evet" dedi. Mûsâ aleyhisselâm sonra yine söze başlayıp): "Sana ta'lim olunan rüşd (ve hidâyet)ten bana (bir şey) ta'lim etmek üzere sana tebaiyyet edeyim mi?" dedi. Hızır aleyhisselâm: "Sen, benimle hiç mi hiç edemezsin ya Mûsâ! Bende Allah'ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki sen onu bilemezsin. Sende de Allah'ın verdiği öyle bir ilim vardır ki onu da ben bilemem" cevâbını verdi. (Mûsâ aleyhisselâm): "Beni inşaallah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim" dedi. Gemileri olmadığı için deniz kıyısında yürüyerek gittiler. Bir gemi geçti. Alsınlar diye (gemicilerle) söyleştiler. Hızır aleyhisselâm'ı (gemiciler) tanıdılar. Ve onları navulsuz (gemiye) aldılar. (O sırada) bir serçe geminin kenarına konup denizden bir iki yudum (su) aldı. Hızır aleyhisselâm: "Yâ Mûsâ, benim ilmimle senin ilmin, ilmullâhı bu serçenin denizden aldığı bir yudum kadar bile eksiltmez" dedi. Ve (ondan sonra) gemi tahtalarından birine el atıp söktü. Mûsâ aleyhisselâm: "Adamcağızlar bizi (gemilerine) navulsuz almışlarken sen, gemilerine kasdedip içindekileri batırmak için mi deliyorsun" dedi. Hızır aleyhisselâm: "Sen, benimle hiç edemezsin demedim mi?" dedi. (Mûsâ aleyhisselâm): "(Şu) dalgınlığımdan dolayı beni muâheze edip de bana güçlük gösterme" cevâbını verdi. (Vâkı'a da) Mûsâ aleyhisselâm'ın bu ilk muhalefeti dalgınlık (eseri) idi. Yine gittiler. Bir de baktılar ki bir çocuk (diğer) çocuklarla oynuyor. Hızır aleyhisselâm çocuğun başını eliyle kopardı. Mûsâ aleyhisselâm: "Aman, hiçbir nefse bedel olmaksızın (günahsız) pak bir canı telef mi ediyorsun?" dedi. (Hızır aleyhisselâm yine): "Ben, sana benimle edemezsin demedim mi?" cevabını verdi. Yine gittiler. Nihâyet bir karyeye gelince ahâlisinden yemek istediler. Ahâli onları misafir etmekten ibâ ettiler. Orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. Hızır aleyhisselâm eliyle (işaret ederek) doğrulttu. Mûsâ aleyhisselâm: "İsteseydin (hiç olmazsa) bunun için bir ücret alabilirdin" deyince Hızır aleyhisselâm: "Bu (andan itibaren) artık ayrılalım" dedi. Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem (kıssayı buraya kadar hikaye buyurduktan sonra): "Allah teâlâ Mûsâ'ya rahmet etsin. Ne olurdu sabredeydi de aralarında geçen mâcerâlar (taraf-ı Hak'tan) bize hikâye olunaydı" buyurdu. (Babanzâde Ahmed Naîm Efendi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi,* Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976, I, 120-124).

1 B: "anlaşılmaz".

demeyiniz, 'fetâm' deyiniz" buyurulmuştur.[1] Gerçi bazılarının dediği vechile bir başkası olmak da muhtemildir. Fakat ahbâr-ı sahîhada Yûşa' vârid olmuştur. O hâlde vak'a Mısır'dan hurûcdan sonra sahrâ-yı Tîh'te iken vukū' bulmuş demek olur. Bu kıssanın sebebi bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

Mûsâ aleyhisselâm Rabbine sual edib "yâ Rab! Kullarının sana en sevgilisi hangisidir?" demiş, buyurulmuş ki: "Beni zikreden ve unutmayan". "Îh (إيه)[2], en hâkim[3] kulun hangisi?" demiş, buyurulmuş ki: "Hak ile hükmeden ve hevâsına uymayan." "En âlim kulun kim?" demiş, buyurulmuş ki: "Belki bir kelimeye rast gelirim de bir hidâyete delâlet eder veya bir felâketten kurtarır diye nâsın ilmini tetebbu' ile kendi ilmine zammeden". Binâen'aleyh Mûsâ [3257] aleyhisselâm demiş ki: "Yâ Rabbi, kullarından benden a'lemi varsa bana göster." "Var" buyurulmuş, "o hâlde onu nerede arayayım?" demiş, "mecme'u'l-bahreyn'de, sahrânın yanında balığı gayb edeceğin yerde…" diye târif buyurulmuş.[4]

{مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ} ۞ İki denizin cem' olduğu yer ki zâhir olan bir boğaz olmasıdır. Nitekim Ka'b-i Kurazî'den Tanca, yani Sebte boğazı olduğu rivayet edilmiştir.[5] Übey'den de İfrîkiye[6] olduğu menkuldür. Lâkin

---

1 *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, thk. Ali Hasan Ali Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1407/1987, s. 50; Buhârî, Itk, 17:

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يقل أحدكم اسق ربك أو أطعم ربك وضئ ربك ولا يقل أحدكم: ربي، وليقل: سيدي، مولاي، ولا يقل أحدكم: عبدي، أمتي، وليقل: فتاي، فتاتي، غلامي.

2 M: "Eyh"; B: "Eh". إيه Arapçada soranın muhatabından daha fazla bilgi talep ettiğine delalet eden bir kelimedir. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye,* I, 87:

إيه: فيه «أنه أنشد شعر أمية بن أبي الصلت فقال عند كل بيت: إيه». هذه كلمة يراد بها الاستزادة، وهي مبنية على الكسر، فإذا وصلت نونت فقلت إيهٍ حدثنا، وإذا قلت إيهًا بالنصب فإنما تأمره بالسكوت.

3 B: "hakîm".

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 63; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VII, 2374; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVII, 187-188:

عن ابن عباس قال: سأل موسى ربه وقال: ربّ أيّ عبادك أحبّ إليك؟ قال: الذي يذكرني ولا ينساني، قال: فأيّ عبادك أقضى؟ قال: الذي يقضي بالحقّ ولا يتبع الهوى، قال: أي ربّ أيّ عبادك أعلم؟ قال: الذي يبتغي علم الناس إلى علم نفسه، عسى أن يصيب كلمة تهديه إلى هدى، أو تردّه عن رَدى، قال: ربّ فهل في الأرض أحد أعلم مني؟ قال: نعم، قال: رب، فمن هو؟ قال: الخضر، قال: وأين أطلبه؟ قال: على الساحل عند الصخرة التي ينفلت عندها الحوت، قال: فخرج موسى يطلبه…

5 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* III, 95; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 199:

وفي اسم البلد الذي بمجمع البحرين قولان: أحدهما: أنه إفريقية، قاله أُبيّ بن كعب. والثاني: طنجة، قاله محمد بن كعب القرظي.

6 M ve B: "Afrikiyye".

Mücâhid ve Katâde'den Bahr-i Fâris ile Bahr-i Rum'un mültekāsı diye rivayet olunmuştur. Bu surette murad bir boğaz değil, bir berzah olmak iktizâ eder. Çünkü Bahr-i Fâris Basra körfezi, Bahr-i Rum da Akdeniz olduğuna göre Basra Körfezi ile Akdeniz'i birleştirir bir boğaz yoktur. Binâen'aleyh bu olsa olsa Bahr-i Fâris'in mensub[1] olduğu Bahr-i Muhît-i Hindî ile Akdeniz arasında Süveyş kanalının açıldığı bir berzah olsa gerektir. "Sahra"dan zâhir olan da Kudüs'teki mâruf Sahratullah olmak çok muhtemildir. İbn Atıyye demiştir ki: "O, yani Bahr-i Fâris Bahr-i Muhît'ten bir koldur ki Azerbaycan'ın arkasından başlayan Fâris arzında şimalden cenûbadır. Şu hâlde bu kavle göre bahreynin ictimâ'gâhı iki denizin berrü'ş-Şam'ı vely eden cihetten[2] ictimâ'ına rükün olan yerdir."[3] Müfessirîn burada "bahreyn" kelimesini "bahr"in tesniyesi olmak üzere iki deniz mânasına telâkkī etmiş, bir ism-i hâs olmasını nazar-ı itibara almamış görünüyorlar. Hâlbuki *Mu'cemü'l-büldan*'da mezkur olduğu vechile Bahreyn, Bahr-i Muhît-i Hindî sâhilinde Basra ile Umân arasında bilâd-ı müte'addideyi muhtevî bir kıt'anın ism-i hâssı olduğu da mâlum bulunduğundan bu mâna mülâhaza edilecek olursa "mecme'u'l-Bahreyn", Bahreyn kıt'asının toplu yeri veya makarrı demek olur. İsm-i hâs, ism-i âmdan daha zâhir olmak itibariyle bu mâna hem açık hem de Sebte boğazından akrebdir. Daha evvel Medyen'e gitmiş olan Mûsâ'nın ba'dehû Bahreyn'e bir seyahati de müsteb'ad değildir. Ancak müfessirîn buna taarruz [3258] etmemiş olduklarından naklen kuvve-i[4] te'yîdiyesi bulunamıyor. Nitekim İstanbul boğazı hakkındaki şâyiada da böyledir. Müfessirînin bu mânayı kāle almamalarının sebebi Allahu a'lem bundan sonraki âyette tesniye zamiri ile مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا buyurulmuş olmasıdır. Zira ism-i hâs olsa idi zamir müfred olacaktı, ma'amâfîh bu tesniye zamirini Mûsâ ile sâhibine gönderenler de olmuştur. Bir de

---

1 B: "mansıb".

2 B -"ictimâ'gâhı iki denizin berrü'ş-Şam'ı vely eden cihetten".

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 527:
واختلف الناس في «مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ» أين هو؟ فقال مجاهد وقتادة: هو مجتمع بحر فارس وبحر الروم. قال القاضي أبو محمد: وهو ذراع يخرج من البحر المحيط من شمال إلى جنوب في أرض فارس من وراء أذربيجان فالركن الذي لاجتماع البحرين مما يلي بر الشام، هو «مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ».

4 B: "kuvvet-i".

bazıları buradaki "bahreyn"in biri acı biri tatlı, yani bir nehir olduğuna kāil olduğu gibi, diğer bazıları da Azerbaycan tarafındaki Kürr ve Ress nehirleri olduğunu söylemiştir. (وَاَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ *[el-Furkān 25/38]*[1] *bak.*) Nihâyet "mecma'u'l-bahreyn" iki ilim denizi demek olan Mûsâ ile Hızır'ın ictimâ' ettikleri mahal demektir diyenler olmuştur. *Keşşâf* bunun hakkında "bid'at tefsirlerinden[2]" demiş, Ebû Hayyân "bu bâtıniye tefsirine benziyor" demiş, daha birçoklarıyla beraber sûfiyyeden olan Nîsâbûrî tefsirinde dahi redd ü cerh olunmuştur. Ma'amâfîh şunu itiraf etmek lâzım gelir ki bu mâna lafzen ba'îd olmakla beraber meâlen sâbittir. Çünkü ber vech-i bâlâ naklolunan ihtilâfât karşısında مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ ifadesinden anlaşılabilen kat'î müfâd Mûsâ ile Hızır'ın buluşacakları bir mahal olmasından ibaret kalıyor.

{فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا} Vaktâ ki ikisi arasının mecma'ına vardılar ❁ burada مجمعهما buyurulmayıp da araya bir de "beyn" ilave edilmiş olmasının nüktesi düşünülmelidir. {نَسِيَا حُوتَهُمَا} Balıklarını unuttular ❁ yani aradıklarını bulmak için nişâne olacak olan balığın ne hâlde olduğuna dikkat etmek hatırlarına gelmedi. Siyaktan anlaşılıyor ki Mûsâ sormayı unuttu, fetâsı da söylemeyi unuttu. İlerideki اٰتِنَا غَدَٓاءَنَا'dan anlaşılacağı üzere bu balık demek ki yiyecekleri gıdaları idi, binâen'aleyh diri değil idi {فَاتَّخَذَ[3] سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِ سَرَبًا} hâlbuki o denizdeki yolunu tutmuş, bir deliğe girmişti ❁ demek ki ölülerin dirilmesine numune olan bir mucize vukū' bulmuştu. Mûsâ'nın haberi [3259] olmadığına nazaran bu artık aranan zâtın bir mucizesi oluyordu. Fetâ bunu görmüş, her nasılsa haber vermeyi unutmuştu. Onun için varacakları yere vardıklarının farkına varamayarak[4] geçtiler gittiler {فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَا} ilh. {قَالَ} Fetâ dedi ki {اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ي نَسِيتُ الْحُوتَ} "gördün mü, sahraya[5] sığındığımızda ben balığı unutmuşum" ❁ yani orada ne

1 "…Ashâb-ı Ress'i de, bunların arasında daha birçok kurûnu da."
2 B: "tefsirinden".
3 M ve B: "واتخذ".
4 B: "varmayarak".
5 B: "sahra".

olduğunu söylememişim. Müfessirînin ifadelerinden buradaki "sahra" deniz kenarında meçhul bir kaya imiş gibi anlaşılıyor. Çünkü balığın denize gittiği zikrolunmasından bu kayanın da deniz kenarında olması iktizâ eder gibidir. Fakat biz bunun Kudüs'teki mâruf Sahra olduğuna hükmetmek istiyoruz. Zira "es-Sahra"dan zâhir ve mütebâdir olan budur. Balığın denizdeki yolunu tutup bir deliğe girmiş olması da orada bir su deliğine sıçramış olmasıyla îzah olunabilir. Fi'l-vâki' bu sahranın yanında Mûsâ ile Hızır buluştuğundan sonra ileride فَانْطَلَقَاۜ حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ buyurulacağı vechile gemiye bininceye kadar hayli gitmiş olduklarına nazaran buradan denize kadar[1] epey bir mesafe bulunduğu da anlaşılmaz değildir. Ve Allahu a'lem, bu suretle bu vak'ada Sahra'nın menşe'-i takdîsi de mündericdir.

{وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُ}[2] Onu söylememi bana her hâlde Şeytan unutturdu ❁ yoksa bu unutulacak gibi bir şey değildi {وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى الْبَحْرِ عَجَباً} acayib bir surette denizdeki yolunu tutuvermişti. ❁ Fetânın bu ihbar ve itizarına karşı Mûsâ {قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ} "o işte aradığımız ya" dedi ❁ burada "nebği" fiili muzâri'-i meczûm olmadığından kıyasen نبغي: nebğī [3260] okunmalı idi, fakat alâ hilâfi'l-kıyas olarak yâ hazfedilmiştir ki bu hazif kıyasa muhalif olmakla beraber lisâna muhalif değildir. Tilâvette daha fasih olmuş, artık talebin imtidad etmediğine bir îmâ olmak itibariyle mânada beliğ düşmüştür[3]. Ma'amâfîh yâ ile kıraat da vardır.

{فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصاً} Binâen'aleyh izlerini tâkip ederek geri döndüler {فَوَجَدَا عَبْداً مِنْ عِبَادِنَا} derken kullarımızdan bir kul buldular ki {اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا} Biz ona indimizden bir rahmet vermiştik ❁ yani vahiy ve nübüvvet nimetiyle mütena"im kılmış {وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً} ve ledünnümüzden ona bir ilim tâlim eylemiştik. ❁ Bazıları bu zâtın kim olduğu hakkında ihtilâf etmişlerse de ekser müfessirîn Hızır olduğunu

---

1 B -"hayli gitmiş olduklarına nazaran buradan denize kadar".

2 İşbu اَنْسَانٖيهُ ile Sûre-i Fetih'teki عَلَيْهُ اللّٰهَ'de [48/10] hâ zamiri Hafs rivayetinde kıyasın hilâfına olarak mazmum okunur [Müellifin notu].

3 B: "olmuştur".

nakl ü beyan eylemişlerdir. Sûfiyye muhaddisînce tashih edilemeyen[1] bazı haberlerle Hızır'ın hiç vefat etmediğine ve bazen görüldüğüne kāildirler. Onun için buradaki rahmeti tûl-i hayat ile tefsir edenler olmuştur. Muhyiddin-i Arabî Hazretleri'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde Hızır'ın hayatına dair birtakım bahisler ve hikâyeler görülür.[2] İbn Salâh[3] ve Nevevî gibi bazı zevât-ı fihâm, Hızır'ın hayatı hakkında meşâyihin icmâ'ını nakletmişler,[4] fakat ta'kīb olunmuşlardır. Buna mukabil birçok ulemâ da bazı hadislerle وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ [el-Enbiyâ 21/34][5] âyetiyle aklî ve naklî bazı delillerle istidlâl ederek vefat etmiş olduğuna kāildirler. Ebû Hayyân bunun cumhur kavli olduğunu kaydetmiş, fi'l-hakīka cumhur-ı müfessirîn birçok yerlerde olduğu gibi buradaki rahmeti dahi vahy ü nübüvvet ile tefsir etmişlerdir.

İbn Kayyim-i Cevzî [el-Cevziyye] "Hızır aleyhisselâm'ın hayatı hakkında zikrolunan hadislerin hepsi yalandır, hayatı hakkında sahih bir hadis bile yoktur" demiş.[6] Âlûsî de bu babdaki akvâl ve istidlâlâtı uzun uzadıya tedkik ve [3261] muhakemeden sonra demiştir ki: "Her türlü hesabdan sonra ahbâr-ı sahîha-i nebeviye ve mukaddimât-ı râciha-i akliye vefat etti diyenlerin kavline tamamıyla müsaid ve davalarını tamamıyla müeyyiddir. Ve bu ahbârın zavâhirinden udûlü muktezî yoktur. Olsa olsa bazı ahyâr-ı sâlihînden -ki sıhhatini Allah bilir- mervî olan hikâyelerin zavâhirine mürâ'at ve Muhyiddin-i Arabî gibi vücûduna kāil olan bazı sâdât-ı sûfiyeye hüsn-i zan meselesi kalır ki bu da bir delil teşkil etmez. Eğer mücerred kāilinin celâlet-i kadrinden ve onun hakkında

---

1 B: "edilmeyen".

2 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* Kahire: Mektebetü's-Sekāfeti'd-Dîniyye, ts., I, 99, 185, 186.

3 B: "Sâlih".

4 Nevevî, *el-Minhâc,* XV, 135-136:

جمهور العلماء على أنه حي موجود بين أظهرنا وذلك متفق عليه عند الصوفية وأهل الصلاح والمعرفة وحكاياتهم في رؤيته والاجتماع به والأخذ عنه وسؤاله وجوابه ووجوده في المواضع الشريفة ومواطن الخير أكثر من أن يحصر وأشهر من ان يستر وقال الشيخ ابو عمر بن الصلاح: هو حي عند جماهير العلماء والصالحين والعامة معهم في ذلك، قال وإنما شذ بإنكاره بعض المحدثين.

5 "Bir de Biz senden evvel hiçbir beşer için huld nasîb etmedik…"

6 İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-daîf,* thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1390/1970, s. 67:

ومنها: الأحاديث التي يذكر فيها الخضر وحياته كلها كذب ولا يصح في حياته حديث واحد.

hüsn-i zandan dolayı o gibi sözlere[1] itibar edip de kabul edersen, kıyamete kadar Hızır'ın berhayat olduğuna inanabilirsin. Eğer Hazret-i Ali'nin 'söyleyene bakma söylediğine bak' dediği gibi kāilin celâlet-i kadrine mağrur olmayıp da sözü delilin vücud ve ademine göre kabul veya reddedecek isen tarafeynin delillerine ve leh ve aleyhindekilere vukuftan sonra kalbinden istiftâ et, vereceği fetvâ ile amel et. Sakın birtakımlarının yaptığı gibi bir hususta sûfiyyeye muhalefet edeni hemen tadlîle kalkışma. Zira şer'an veya aklen bir delilin[2] reddedemeyeceği husûsâtta ehlinden işitilen bir söze inanmamak bir mahrumiyet olabilirse de şer'î veya aklî delilin reddettiği bir dava sûfiyyece de kabul edilmez."[3]

Biz de şunu söylemek isteriz ki mesele hayât-ı zâhire nokta-i nazarından mülâhaza edilirse reddeden ulemânın kavli zâhir olduğunda şüphe yoktur. قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ [Âl-i İmrân 3/144; el-Mâide 5/75] bu babda delîl-i kâfîdir. Fakat remz şi'ârları olan sûfiyyenin kelâmlarını da zâhiri üzere münakaşa etmemek îcab eder. Bâhusus Mûsâ ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre, o bâtın Hızır meselesinin mevzûunu teşkil eyler. Sûfiyyenin kelâmında buna delil de yok değildir. Şeyh Sadrüddin İshak Konevî *Tebsıratu'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî* nâmındaki eserinde Hızır aleyhisselâm'ın vücûdu âlem-i misâlde olduğunu nakletmiş, Abdürrezzak Kâşî "Hızır basttan, İlyas kabzdan

---

1 B: "sözleri".

2 B -"bir delilin".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 309-311:

ثم اعلم بعد كل حساب أن الأخبار الصحيحة النبوية والمقدمات الراجحة العقلية تساعد القائلين بوفاته عليه السلام أي مساعدة وتعاضدهم على دعواهم أي معاضدة، ولا مقتضى للعدول عن ظواهر تلك الأخبار إلا مراعاة ظواهر الحكايات المروية والله تعالى أعلم بصحتها عن بعض الصالحين الأخيار وحسن الظن ببعض السادة الصوفية فإنهم قالوا بوجوده إلى آخر الزمان على وجه لا يقبل التأويل السابق، ففي الباب الثالث والسبعين من الفتوحات المكية: «اعلم أن لله تعالى في كل نوع من المخلوقات خصائص وصفوة، وأعلى الخواص فيه من العباد الرسل عليهم السلام ولهم مقام الرسالة والنبوة والولاية والإيمان فهم أركان بيت هذا النوع، والرسول أفضلهم مقاما وأعلاهم حالا بمعنى أن المقام الذي أرسل منه أعلى منزلة عند الله تعالى من سائر المقامات وهم الأقطاب والأئمة والأوتاد الذين يحفظ الله تعالى بهم العالم ويصون بهم بيت الدين القائم بالأركان الأربعة الرسالة والنبوة والولاية والإيمان...» ثم إنك إن اعتبرت مثل هذه الأقوال وتلقيتها بالقبول لمجرد جلالة قائلها وحسن الظن فيه فقل بحياة الخضر عليه السلام إلى يوم القيامة، وإن لم تعتبر ذلك وجعلت الدليل وجودا وعدما مدارا للقبول والرد ولم تغرك جلالة القائل إذ كل أحد يؤخذ من قوله ويرد ما عدا رسول الله صلّى الله عليه وسلّم. وعن علي كرم الله تعالى وجهه أنه قال: لا تنظر إلى من قال وانظر ما قال. فاستفت قلبك بعد الوقوف على أدلة الطرفين وما لها وما عليها ثم اعمل بما يفتيك. وأنا أرى كثيرا من الناس اليوم بل في كثير من الأعصار يسمون من يخالف الصوفية في أي أمر ذهبوا إليه منكرا ويعدونه سيىء العقيدة ويعتقدون بمن يوافقهم ويؤمن بقولهم الخير... ويفهم منه أن ما يرده الدليل الشرعي أو العقلي لا يقبل وهو الذي إليه أذهب وبه أقول، وأسأل الله تعالى أن يوفقني وإياك لكل ما هو مرضي لديه سبحانه ومقبول.

ibaret" demiş, bazıları [3262] da Hızıriyet[1] Hızır aleyhisselâm'ın kademi üzere bazı sâlihînin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir.[2] Ki bu üç sözü meselenin miftâhı olmak üzere kabul edebiliriz.

"**Ledün**", "inde" gibi bir zarftır. مِنْ لَدُنَّا lisânımızda "nezdimizden" veya "tarafımızdan" demek gibidir. Ve görülüyor ki مِنْ لَدُنَّا ilmin değil, tâlimin kaydıdır. Maʻamâfîh tâlimin ledünniyeti ilmin de ledünniyetini müstelzim olmaz değildir. Şüphe yok ki bütün enbiyânın ilmi taraf-ı ilâhîden vahy ü tâlim olmak itibariyle ledünnîdir. Fakat burada şâyân-ı dikkattir ki وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا kaydıyla Hızır'a tâlim edilmiş olan ilim, Mûsâ'nınkinden bambaşka bir ilim, yani ulûm-i ledünniyeden bir ilm-i mahsus olduğu anlatılmıştır ki âyetteki kıssalar karînesiyle müfessirîn, bunu[3] "ilmü'l-guyûb ve esrâr-ı ulûm-ı hafiyye" diye tefsir etmişlerdir. Taʻbîr-i âharla demişlerdir ki: Mûsâ'nın ilmi maʻrifet-i ahkâm ve zâhir ile iftâ, Hızır'ın ilmi ise, bevâtın-ı umûra marifet idi. *Sahîh-i Buharî*'de mervîdir ki Hızır "ya Mûsâ!" demiş, "ben Allah'ın ilminden bana tâlim ettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah'ın ilminden sana tâlim ettiği bir ilim üzeresin[4] ki ben onu bilmem."[5] Bu suretle "ilm-i ledünnî" tâbiri bu ilm-i mahsusta bir maʻnâ-yı ehas ile ıstılâh olmuştur ki buna ilm-i hakikat ve ilm-i bâtın dahi denilmiş ve sûfiyye, bu kıssaya bir hüccet olarak tutunmuştur. Hâsılı ilm-i ledünnî cehd-i fikrî ile istihsal olunamayıp[6] taraf-ı Hak'tan mevhibe-i mahza olan bir kuvve-i kudsiyenin tecellîsidir. Eserden müessire, vicdandan vücûda doğru giden bir ilim değil; müessirden esere, vücuddan vicdâna gelen evvelî bir ilimdir. Nefsin vâkiʻe geçişi değil, vâkiʻin nefiste taʻayyünüdür. Doğrudan doğru bir

---

1 B: "hayatı".

2 Âlûsî, *Rûhu'l-meʻânî,* VIII, 307:

فقد نقل الشيخ صدر الدين إسحاق القونوي في تبصرة المبتدي وتذكرة المنتهي أن وجود الخضر عليه السلام في عالم المثال. وذهب عبد الرزاق الكاشي إلى أن الخضر عبارة عن البسط وإلياس عن القبض، وذهب بعضهم إلى أن الخضرية رتبة يتولاها بعض الصالحين على قدم الخضر الذي كان في زمان موسى عليهما السلام.

3 B: "bunun".

4 B: "üzerindesin".

5 Buhârî, İlim, 44:

يا موسى، إني على علم من علم الله علّمنيه لا تعلمه أنت، وأنت على علم علّمكه لا أعلمه.

6 B: "olunmayıp".

keşiftir. Fakat "ledünnî" tâbiri bunun bilhassa esrâr-ı Hakk'a ait olanında daha ziyade ıstılah olmuştur. Lisânımızda da "bir işin ledünniyâtı" demek, bâtınındaki gavâmız ve esrârı mânasında müteʿâreftir. Bu kıssada ilim için taharrî ve sefere bir tergīb delîli ve maʿamâfîh ilm-i ledünnînin cehd ü taleble kesbi kābil olmadığını ifham vardır.

[3263] Bakınız Mûsâ ile fetâsı Allah'tan böyle bir rahmet ve ilme mazhar olmuş has bir kulu bulduklarında ne yaptılar {قَالَ لَهُ مُوسٰى} Mûsâ, ona dedi: {هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا} "Tâlim olunduğun ilimden bir rüşd için bana tâlim etmen[1] üzere sana ittibâʿ edebilir miyim?"

"**Rüşd**" hayra isabet demektir. Bu sözde âlime karşı tevâzuun lüzûmuna ve ilim tahsilinden maksad-ı aslî iktisâb-ı rüşd olmasına ve taleb-i ilimde tenezzül, edeb, nezaket, tâkip ve hizmet şart bulunduğuna delâlet vardır. Bu istîzâna cevâben o kul {قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا} "sen" dedi, "doğrusu benimle sabra dayanamazsın." ۞ Bu sözle Hızır, rûh-i Mûsâ hakkındaki ilk keşfini göstermiş ve ona kendini anlatmış oluyordu ki bi'n-netîce isabeti tahakkuk edecektir. Fi'l-hakīka bu talepte Mûsâ'nın alacağı ders kendi makamını tanımak ve bir[2] sabır dersi almaktan ibaret olacaktır. Yani bu babda çok sabır lâzımdır, senin ise muhakkak ki benim maiyyetimde sabır elinden gelmez ve bunda mâzursun. {وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا} Çünkü vukūfunun ihâta etmediği şeye nasıl sabredersin ۞ yani maiyyetimde birtakım şeyler göreceksin ki sırr u hikmetinden haberin olmayacak, zâhirde ise iyi görünmeyecek. Sen bir sâhib-şeriat olmak haysiyetiyle onları zâhirdeki görünüşlerine göre tecviz edemeyip[3] itiraz etmek lüzûmunu duyacaksın. Mûsâ {قَالَ سَتَجِدُنٖٓى اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْصٖى لَكَ اَمْرًا} "beni" dedi, "inşaallah sabırlı bulacaksın ve hiçbir emrine âsî olmam" ۞ Allah dilemezse başka. Hızır {قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنٖى فَلَا تَسْـَٔلْنٖى عَنْ شَیْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا} "o hâlde" dedi, "bana ittibâʿ edeceksen bana hiçbir şeyden sual [3264] etme, tâ ben sana ondan söz açıncıya kadar."

---

1 M: "etmek".
2 B "bir".
3 B: "etmeyip".

❁ Yani münakaşa, itiraz şöyle dursun, istifsâren sual bile sorma. Demek ki başka ilimlerde meseleyi vaz' ederek ilmin yarısını teşkil eden sual, bu ilimde memnû'dur. Bunda tâlibin nefsi fâ'iliyetten ziyade kābiliyete hazırlanacaktır.

{فَانْطَلَقَا} Binâen'aleyh ikisi bir gittiler ❁ demek ki bu ilimden bir şey bellenirse bir yerde oturup söyleşmek veya düşünmek tarîkiyle değil, fi'liyyât ile bellenecektir. Mukavele tamam olur olmaz ikisi birlikte hareket etmişler. Görülüyor ki[1] burada fetâ zikrolunmamıştır. O, Mûsâ'nın tâbi'i olduğu için artık kāle alınmamış ve ihtimal[2] bir yerde bırakmışlardır. İkisi denize doğru gemiye bininceye kadar gittiler {حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ} tâ ki gemiye bindiklerinde ❁ İbn Ebî Hâtim'in[3] Rebî' b. Enes'ten rivayetine göre mevki korkunç idi, gemiciler bunlardan şüphelendiler, bindirmek istemediler. Fakat reisleri "ben bunları yüzleri nurlu adamlar görüyorum, bindireceğim" dedi, bindirdi.[4] Buhârî, Müslim ve gayrılarının İbn Abbas'tan rivayetinde ise Hızır'ı tanıdılar, navılsız bindirdiler.[5] {خَرَقَهَا} Gemiyi yaraladı ❁ bunun bazı rivayetlerde vârid olduğu gibi keser veya balta gibi âlât[6] ile alelâde bir ameliye suretinde olması muhtemildir. Ve gemiciler Hızır'ı tanıdıklarından dolayı belki[7] ses çıkarmamışlardır. Fakat nazmın zevk-i beyânına ve gemicilerin ses çıkarmamalarına nazaran bir hârika şeklinde sessizce yapılıvermiş olması daha mülâyimdir. {فَانْطَلَقَا} {قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا...إلخ} Yine gittiler ❁ yani

---

1 B -"ki".
2 B +"ki".
3 H, F, M ve B: "Ebû Hatemin".
4 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* V, 430;
وأخرج ابن أبي حاتم عن الربيع بن أنس قال:... فهم قيام ينظرون إذ مرت سفينة ذاهبة إلى أبلة فناداهم خضر: «يا أصحاب السفينة هلم إلينا فاحملونا في سفينتكم» وإن أصحاب السفينة قالوا لصاحبهم: «إنا نرى رجالا في مكان مخوف إنما يكون هؤلاء لصوصا فلا تحملهم». فقال صاحب السفينة: «إني أرى رجالا على وجوههم النور لأحملنهم».
Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 315:
وفي رواية أبي حاتم عن الربيع بن أنس أن أهل السفينة ظنوا أنهم لصوص لأن المكان كان مخوفا فأبوا أن يحملوهم فقال كبيرهم: «إني أرى رجالا على وجوههم النور لأحملنهم» فحملهم.
5 Buhârî, Enbiyâ, 29; Müslim, Fedâil, 170:
فانطلقا يمشيان على ساحل البحر، فمرت بهما سفينة كلموهم أن يحملوهم، فعرفوا الخضر فحملوه بغير نول.
6 B: "âlet".
7 B: "bilakis".

özrünü kabul etti de gemi ile sâhile çıktıktan sonra yine gittiler {حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا} nihâyet bir oğlana rastgeldiler {فَقَتَلَهُ} onu hemen öldürüverdi. ❁ "Oğlan" tâbiri gibi "gulâm" [3265] tâbiri de ekseriya bâliğ olmayanlarda şâyi' olduğu cihetle cumhur bunun henüz bâliğ olmamış bir çocuk olduğuna kāil olmuşlardır. Fakat İbn Ebî Hâtim[1] Said b. Abdülaziz'den yirmi yaşında bir genç olduğunu rivayet etmiştir. Fi'l-vâki'[2] böylelerine de gulâm ıtlak olunabilir. {قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ} "Bir nefis mukabili olmayarak tertemiz bir nefsi öldürüverdin mi?" ❁ Yani bir kısas hakkın yoğiken bir masum veya suçsuz kimseyi öldürüverdin mi? Demişlerdir ki murad, katlin bi-gayr-i hak olduğunu söylemektir. Yalnız kısas hakkının nefyi makama enseb olmak itibariyledir. Veyahut Mûsâ'nın şeriatında sabîye de kısas lâzım geldiğini iş'ârdır {لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا} "kasem ederim ki çok münker bir şey yaptın."

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا
تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَٓا
اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ
عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا
﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَٓاءَهُمْ
مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَٓا اَنْ يُرْهِقَهُمَا
طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَاَرَدْنَٓا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَاَمَّا
الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا
فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَٓا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِي
ذٰلِكَ تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

---

1 M: "Hatem".
2 B: "Fakat".

[3266] **Meâl-i Şerîfi**

"Doğrusu sen benimle sabredemezsin demedim mi sana?" dedi (75). "Eğer" dedi, "bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana musâhib olma, doğrusu tarafımdan son özre erdin" (76). Bunun üzerine yine gittiler, nihâyet bir karyenin ehline vardılar ki bunları misafir etmekten imtinâ' ettiler. Derken orada yıkılmak isteyen bir duvar buldular, tuttu onu doğrultuverdi. "İsteseydin" dedi, "her hâlde buna karşı bir ücret alırdın" (77). "İşte" dedi, "bu, seninle benim aramın ayrılması (78). Sana o sabredemediğin şeylerin tevilini haber vereyim (79). Evvelâ gemi, denizde çalışan birtakım bîçârelerin idi, ben onu ayıplandırmak istedim ki, ötelerinde bir melik vardı, her sağlam gemiyi [3267] *gasben alıyordu (80). Oğlana gelince: Ebeveyni mü'minlerdi, onun için bunları tuğyan ve küfr ile sarmasından sakındık da istedik ki kendilerinin Rabbi ona bedel bunlara temizlikçe daha hayırlısını ve merhametçe daha yakınını versin (81). Gelelim duvara: Şehirde iki yetim oğlanın idi, altında onlar için saklanmış bir define vardı ve babaları sâlih bir zat idi. Onun için Rabbin irade buyurdu ki ikisi de rüşdlerine ersinler ve definelerini çıkarsınlar. Hep bunlar Rabbinden bir rahmet olaraktır ve ben hiçbirini kendi re'yimden yapmadım ve işte senin sabredemediğin şeylerin tevili" (82).*

{حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا اَهْلَ قَرْيَةٍ} Nihâyet bir karye ehline vardılar. ❁ İleride anlaşılacağı üzere bu bir şehir idi, birçokları Antakya olduğunu söylemiş. "Antakya" ismi müteahhir olduğuna göre eski ismi başka olmak lâzım gelir. Bundan başka "Übülle" denilmiş, "Berka" denilmiş, Nasârânın nisbet olunduğu "Nâsıra"[1] denilmiş, "Bacırvan" denilmiş, "arz-ı Rum'da bir karye" denilmiş, "Endelüs'te Cezîre-i Hadrâ" denilmiş. Şu hâlde bu karyenin mevsûkan tâyini kābil değildir. Esasen Kur'an'da tâyini matlub olmadığından nekre gösterilip yalnız şöyle bir vasfı anlatılmıştır:

---

1 B: "Nuseyrâ".

Bir karye ki {اِسْتَطْعَمَٓا اَهْلَهَا} ahâlisinden yiyecek istediler {فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا} de onları misafir etmekten ibâ ettiler. ❁ Burada "ehl"in iki defa zikrolunması birisi şehrin asıl hükûmeti, biri de umum ahâlisi olmak gibi iki mânaya işaret olsa gerektir. İkisinden de maksud, aynı mâna ile ahâli demek olduğuna göre tekrar, mücerred teşnî' için olmuş olur. Fi'l-vâki' bu karyenin havâss u avâmıyla bütün ahâlisi o kadar alçak imişler ki iki kişiyi misafir etmekten çekinmişler. Bu alçaklığa karşı gösterilen büyüklüğe bakınız:

{فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ} O vakit orada bir duvar buldular ki yıkılmak istiyordu, hemen onu doğrultuverdi. ❁ Nakledildiğine [3268] göre bu bir kale duvarı gibi yüksek ve kalın bir duvar imiş, bazılarının zannettiği gibi ihtimal bunu yıkmış ve durup yeniden yapmıştır. Lâkin böyle bir memlekette, o garib vaziyette bir duvarı yıkmaya kalkışmak bile alelâde bir şey olamayacağı teemmül olunursa, siyâk-ı beyandan bunun bir hârika tarzında doğrultuluvermiş olduğunu anlamak lâzım gelir. Nitekim İbn Abbas'tan ve İbn Cübeyr'den rivayet olunduğuna göre[1] eliyle meshetmiş, doğrultuvermiş olduğu söylenmiştir. Ve Kurtubî tefsirinde "sahih olan budur" demiştir. Fi'l-vâki' enbiyâ ahvâline ve cereyân-ı kıssaya yakışan da budur.[2]

Bunu gören Mûsâ {قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْراً} "dilese idin" dedi, "her hâlde buna bir ücret alırdın" ❁ yiyecek istemek gibi acı bir ihtiyâcın mütehakkık olduğu bir sırada mümkin olan bir kesbi bırakıp fuzûlî bir teberru' yapmaya kalkışmak Mûsâ'ya mânasız göründü de sabrını tutamadı. Şu kadar ki bu defa evvelkiler gibi hiddet ile değil, mülâyemetle itiraz etti ve bâlâdaki sözü mûcebince musâhabetin inkıtâ'ı lâzım geleceğinden çekinmedi. Onun için Hızır da:

---

1 B -"göre".

2 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* XI, 27-28. Krş. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* III, 534: وقال سعيد بن جبير: مسحه بيده وأقامه فقام، وهذا القول هو الصحيح، وهو الأشبه بأفعال الأنبياء عليهم الصلاة والسلام، بل والأولياء، وفي بعض الأخبار: إن سمك ذلك الحائط كان ثلاثين ذراعا بذراع ذلك القرن، وطوله على وجه الأرض خمسمائة ذراع، وعرضه خمسون ذراعا، فأقامه الخضر عليه السلام أي سواه بيده فاستقام، قاله الثعلبي في كتاب العرائس.

{قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنٖى وَبَيْنِكَ} "İşte" dedi, "bu benim aramla senin aranda fıraktır {سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْوٖيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا} Artık sabra dayanamadığın o şeylerin tevilini sana söyleyeyim." ❁ Yani gemi, oğlan, duvar hakkında yaptığım şeylerin sana hafî kalan meal ve maksadını, bâtındaki vech ü hikmetini anlatayım. Şöyle ki:

{اَمَّا السَّفٖينَةُ} ilh... {مَلِكٌ} ❁ Bu Gassan meliki Cülendâ b. Kerker idi denilmiş. Endelüs cezîresinde Mikvad b. el-Cülbend idi denilmiş. Nâmı böyle zulüm ile dâsitân olmuş olan bu kral {يَأْخُذُ كُلَّ سَفٖينَةٍ غَصْبًا} her gemiyi gasben [3269] alıyordu. ❁ Yani sağlam, kusursuz olan her gemiyi gasbediyordu. Binâen'aleyh gemiyi biraz yaralayıp ayıplandırmak, o gasbdan kurtarmak için ehven-i şerreyni ihtiyar ile o miskinlere mu'âvenet kabîlinden bir maslahat idi. İşte ahkâm-ı ilâhiyede böyle zâhiren zarar gibi görünen şeylere tesadüf olunur ki ledünniyâtı bilinirse onların zarar değil, menfaat olduğu tebeyyün eder.

{وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ} Oğlana gelince: Ebeveyni iki mü'min idi {فَخَشٖينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا} binâen'aleyh bunları tuğyan ve küfre bürümesinden korktuk ❁ yani sakındık. Yani oğlan göründüğü gibi masum değil idi, bülûğa ermiş, azmış bir kâfir idi ki anasını babasını da küfr ü tuğyânının istîlâsı altına almak üzere idi. Yahut henüz sabî ise de öyle küfr ü tuğyâna müsta'id idi ki, sağ kalırsa ileride anasını babasını bile azıtacak, onları da küfre bürüyecek idi. Hâlbuki o ana babanın imanlarındaki hulûsu min-tarafillah böyle bir şerden muhafaza olunmaya lâyık ve onun sabî iken ölmesi hepsi hakkında hayırlı idi {فَاَرَدْنَا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا} de istedik ki bu iki mü'minin Rabbi kendilerine temizlikçe ondan daha hayırlı ve rahmete daha yakın bir bedelini versin. ❁ Hem oğlanın yüzünden görecekleri şerden kurtulacaklar, hem de onun ölümüyle duyacakları acıya mukabil daha sevimli bir evlâda nâil olacaklardı ki o oğlan ölmeyince bu olmayacak idi. Rivayet olunduğuna göre ona bedel

Allah bunlara bir kız vermiş ve bu kız bir peygamber vâlidesi olmuş ve o peygamberin eliyle ümmetlerden bir ümmet hidâyete ermiştir.[1]

{وَاَمَّا الْجِدَارُ} Duvara gelince {فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ} şehirde iki yetim oğlanın idi {وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا} altında [3270] bunlar için bir kenz var idi. ❁ Yani bunlar için saklanmış bir altın ve gümüş definesi vardı. Bunun birtakım hikmet ve nesâyihi muhtevî bir altın levha olduğu da mervî ise de evvelkisi zâhirdir. {وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا} Ve babaları sâlih bir adamdı ❁ yani o define onlara sâlih bir babanın mirası idi, helâlinden kazanılmış ve fî-sebîlillah sarfolunmak için hüsn-i niyetle konmuştu وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ [et-Tevbe 9/34] âyetinde zemmolunan[2] mezmum kenzlerden değil idi. O iki yetim, yalnız yetim olduklarından dolayı değil, babalarının salâhından müstefid olarak o defineye nâil olacaklardı. Bu zâtın salâhı cümlesinden olmak üzere denilmiştir ki: Çok emin bir adamdı, nâs ona emanetler tevdî' ederler, o da verdikleri gibi teslim ederdi.[3]

Hâsılı iki oğlu yetim kalmış olan o sâlih babanın salâhı indallah zâyi' olmayacaktı: {فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَٓا اَشُدَّهُمَا} Binâen'aleyh Rabbin o iki yetimin büluğ ve kemâle erişmelerini {وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا} ve erişip definelerini çıkarabilmelerini irade buyurdu. ❁ Bunlar büyümeden duvar yıkılmış olsa idi o defineyi başkaları bulacak ve zâyi' olacaktı. Düşünmeli ki o hâl ü vaziyette yıkılmak üzere bulunan bir duvarın altında iki yetime ait bir definenin mevcudiyetini bilip de onun vakt-i merhûnuna kadar muhafazasını temin etmek ne kudsî bir iştir. {رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} Hep bunlar Rabbinden bir rahmet olaraktır. {وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى} Ve ben onu, o yaptıklarımı kendi emrimden yapmadım ❁ yani kendi re'y ü ictihâdımdan değil, Rabbinin bildirdiği emriyle O'nun bir rahmeti

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 741. Krş. Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân,* IV, 280; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVII, 235:

وروى أنه ولدت لهما جارية تزوّجها نبيّ، فولدت نبيا هدى الله على يديه أمّة من الأمم. وقيل: ولدت سبعين نبيا. وقيل: أبدلهما ابنا مؤمنا مثلهما.

2 B: "zammolunan".

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXI, 492:

وذكروا أيضا أن ذلك الأب الصالح كان الناس يضعون الودائع إليه فيردها إليهم بالسلامة.

olmak üzere yaptım. Bir vazifem idi. {ذٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا} İşte senin sabra dayanamadığın şeylerin tevili budur.

[3271] Kıssanın burada bitmesinden anlaşılıyor ki bu beyâna karşı Mûsâ bir şey dememiştir. O hâlde bu beyan ve tevilde reddedilecek[1] bir şey görmemiştir. Demek ki Mûsâ'nın zâhiren muzır ve münker gördüğü şeyler hakikatte öyle değil imiş, onun inkâr etmesi nazarından hafî olan esbâb ve hikmetine vâkıf olmamasından neş'et ediyormuş. Öyle ki o esbâb-ı hafiyye îzah olununca zâhir ve bâtın birleşiyor, hükm-i hakta nizâ' kalmıyor. O hâlde demek olur ki muktezâ-yı bâtın, muktezâ-yı zâhire muhalif olabilir. Fakat bundan dolayı hakikatle şeriatın tehâlüfü lâzım gelmez. Zira şeriat, hükm-i haktır. Hükm-i hak da hakikatte ne ise odur. Onun için bâtına me'mur olan Hızır, emr-i hak olan[2] şer' ile âmil olduğu gibi, şeriat ile me'mur bulunan Mûsâ da hakikat îzah olunduğu zaman şer'an itiraza mahal olmadığını görüyor. Bunun için İmâm-ı Rabbânî *Mektûbât*'ının cild-i evvelinde kırk üçüncü mektupta demiştir ki: "Birtakımları ilhad ve zendekaya[3] meylederek maksûd-ı aslî şeriatın maverâsında olduğunu tahayyül etmişlerdir; hâşa ve kellâ sümme hâşa ve kellâ böyle kötü bir itikaddan Allah'a sığınırız, tarikat ve şeriat birbirinin aynıdır. Aralarında kıl ucu kadar muhalefet yoktur, şeriata her muhalif olan merduddur. Ve şeriatın reddettiği her hakikat davası bir zındıklıktır."[4]

---

1 B: "reddedilebilecek".
2 M ve B +"ve".
3 B: "zenâdıkaya".
4 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât,* Arapça'ya trc. Muhammed Murad el-Kazânî, İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts., I, 57-58:

ألا إني أقول أن سبب تحرير هذه العلوم الغامضة هو أن أكثر أبناء هذا الزمان قد تمسك بذيل التوحيد الوجودي بعضهم بالتقليد وبعضهم بمجرد العلم وبعضهم بالعلم الممزوج بالذوق ولو في الجملة وبعضهم بالإلحاد والزندقة وصاروا يرون الكل من الحق بل يرون الكل حقا وطفقوا يخرجون رقابهم بهذه الحيلة من ربقة الإسلام وتكاليف الشريعة ويخترعون أنواع المداهنات في الأحكام الشرعية ويفرحون بهذه المعاملات الغير المرعية ولئن اعترفوا بإتيان الأوامر الشرعية إنما يعترفون به بالتبعية ويتخيلون المقصود الأصلي وراء الشريعة العلية، حاشا وكلّا ثم حاشا وكلّا نعوذ بالله سبحانه من هذا الإعتقاد السوء فإن الطريقة والشريعة كل منهما عين الآخرة لا مخالفة بينهما مقدار شعرة وإنما الفرق بينهما بالإجمال والتفصيل والإستدلال والكشف وكل ما هو مخالف للشريعة فهو مردود وكل حقيقة ردته الشريعة فهو زندقة وطلب الحقيقة مع الإستقامة في الشريعة حال أهل الكمال من الرجال...

Yine aynı cildde kırk birinci mektub esnasında şeriat, tarikat, hakikat bahsinde demiştir ki: "Meselâ dilin yalan söylememesi şeriat, kalbden yalan hâtırasını nefyetmek eğer tekellüf ve te'ammül ile olursa tarikat ve eğer bilâ-tekellüf müyesser olursa hakikattır. Velhasıl bâtın olan tarikat ve hakikat zâhir olan şeriatın mükemmilidir. Binâen'aleyh tarikat ve hakikat yoluna sülûk edenlerden esnâ-yı tarîkte zâhiren şeriata muhalif ve münâfî umûr zuhur eylerse hep bunlar sekr-i vakitten ve galebe-i hâldendir. O makamı geçip ayıldıkları vakit o münâfat bi'l-külliye kalkar ve o zıd ilimler tamamıyla hebâen mensûra olur."[1]

[3272] Ancak burada şâyân-ı dikkat bir nokta vardır ki o da Hızır'ın öldürdüğü[2] gulâm meselesidir. Eğer bu gulâm bâliğ idiyse, fi'l-hâl küfr ü tuğyânına hüküm, şeriata muvâfık olur. Fakat cumhûrun dedikleri gibi henüz bâliğ olmamış bir sabî idiyse onun küfr ü tuğyânı nihâyet istikbalde vâki' olacak bir hakikattir. Hızır ilm-i ledünnî ile onun hâl ü istikbaldeki bütün ledünniyâtını bilmiş dahi olsa, bir sabî şöyle dursun bir bâliği bile ileride yapacağı cürümden dolayı katletmek şüphe yok ki şer'e muhaliftir. Nitekim Hazret-i Ömer radıyallahu anh Muğîre'nin kölesini görünce "bu beni katledecek" demiş, kendisinin kātili olacağını bilmiş idi. "O hâlde niye bırakıyorsun ya Emire'l-mü'minîn?" dediklerinde, "ne yapayım, henüz bir şey yapmamıştır ve sırf kalbindeki şeyden dolayı da şer'an muâhaze olunmaz" dedi ve dediği gibi ertesi gün şehid oldu. Şu hâlde Hızır'ın katlettiği eğer sabî ise bundaki hüküm, hakikat ile şeriat arasında bir tehâlüf noktası teşkil etmez mi? Ve bu surette Mûsâ bu tevile nasıl kāni' olur? Buna söylenebilecek cevap şu iki vecihten birisi olabilir:

1. Mûsânın tevile itiraz etmemesinden zâhir olan şudur ki onun نَفْساً زَكِيَّةً diye bir masum zannettiği oğlan sabî değil, bâliğ azgın bir kâfir, katli vâcib bir genç imiş. Bu karîne karşısında sabî idi kavli teslim olunamaz.

---

1 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât,* I, 54:
والباطن متمم للظاهر ومكمل له لا مخالفة بينهما مقدار شعرة، مثلا عدم التكلم بالكذب شريعة ونفي الكذب عن الخاطر طريقة وحقيقة، فإن ذلك النفي لو كان بالتعمل والتكلف فطريقة وإلّا فحقيقة فكان الباطن الذي هو الطريقة والحقيقة متمما ومكملا في الحقيقة للظاهر الذي هو الشريعة، فإن ظهر لسالكي سبل الطريقة والحقيقة في أثناء طريقهم أمور مخالفة لظاهر الشريعة وأظهروا ذلك فهو مبني على سكر الوقت وغلبة الحال فإن جاوزوا ذلك المقام وخرجوا من مضيق السكر إلى فضاء الصحو ترتفع تلك المنافاة بالكلية وتكون تلك العلوم المتضادة هباءً منثورا.

2 B +"o".

2. Şer'in hakikati Allah'ın emridir. Hızır da bunu kendiliğinden değil, Allah'ın emriyle yaptığını söylemiş. Mûsâ'nın itiraz etmemesine sebep de bu olmuştur. Zira bu suretle Hızır ahvâl-i mahsûsada bir şerî'at-i mahsûsa ile me'mur bir peygamber olduğunu anlatmış demektir. Binâen'aleyh o sabî hakkında icrâ ettiği katl hükmü kıyasa muhalif olmakla beraber Hızır için vahy-i[1] mahsûsa müstenid bir şer'-i hâs olmuş olur. Bu ise şeriat ile hakikat arasında bir ihtilâfa değil, iki peygamberin şeriatları beyninde bir farka râci' olur. Ve Mûsâ'yı Hızır'dan ayıran en mühim nokta da bu farktır. Beyan olunan üç vak'adan [3273] üçü de Hızır'ın hem tarz-ı ilminde hem de tarz-ı fiilinde başka bir husûsiyet gösterdiği gibi, bilhassa gulâm vak'ası şer'inde de bir husûsiyet göstermektedir.

Evvelâ; ilim nokta-i nazarından bakıldığı zaman onun ilmi gemi, gulâm, duvar hakkında olduğu gibi eşyânın mâverâ-yı şuhûdu olan ledünniyâtını, istikbaldeki mukadderâtı, mâzîdeki hafâyâyı zâhir-i hâl gibi bilivermekte olduğu anlaşılıyor. Onun için buna "ilmü'l-gayb", "ilm-i bâtın", ma'nâ-yı hâssıyla "ilm-i ledünnî" demişlerdir.

Sâniyen; fiil haysiyetinden bakıldığı zaman yaptığı şeyler, halktan Hakk'a doğru giden fiiller değil, Hak'tan halka doğru olan fiillerdir. Binâen'aleyh o, Mûsâ gibi halkı Hakk'a götürmeye me'mur değil, Hak'tan halka olan mukadderâtın infâzına me'mur demektir. Ve şu hâlde oğlanı öldürmesi de bi-emrillah vefat eden sabîlerin rûhlarını kabza müvekkel olan Melekü'l-mevt'in vazife ve mes'ûliyeti gibi olur.

Sâlisen; şer'iyyet, ta'bîr-i âharla hüsn ve kubh nokta-i nazarından bakıldığı zaman fiilleri, nazardan gāib olan esbâb-ı hafiyyeye mübtenî olduğu için zâhiren çirkin ve hikmetsiz görünüyor. Esbâbının îzâhıyla hakikate mutâbık olduğu zaman ise üçte ikisi kıyasa muvâfık ve biri alâ-hilâfi'l-kıyas bir istihsan olduğu anlaşılır. Mûsâ onun ilmindeki husûsiyeti daha evvel ledünden haber almış, ondan bir rüşd öğrenmeye gelmişti. Gördüğü numune ise ona cihet-i ameliye ve şer'iyede

1 B: "nehy-i".

kendisinin me'mûriyetine tevâfuk etmeyen ve bununla beraber itiraza da hak vermeyen husûsiyetler bulunduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine aralarında mufârakat lüzûmu tahakkuk etmiştir. Demek ki Mûsâ, ilmini tebliğ ve izhâra me'mur ulü'l-azmden bir peygamber olduğu hâlde, Hızır tebliğe değil, hemen icrâya me'mur idi. Bundan dolayı Hızır'ın bir[1] nebî değil, bir velî olduğuna kāil olanlar olmuştur. Lâkin [3274] yalnız velî olsa idi oğlanı öldürmek için hükm-i mahsûsa sâhip olamazdı. Bu suretle kıssa Hızır'ın Mûsâ'dan efdaliyetini iktizâ etmez. Ancak Mûsâ'nın câmi'u'l-kül olmadığını ve ilm-i ledünden Mûsâ'ya verilmeyen şeyler bulunduğunu anlatmış olur. Bu da hem Hızır'ın hem Mûsâ'nın mazhariyetlerini câmi' bir zü'l-cenâheyn tasavvurunu telkin ile Makām-ı Muhammedînin ekmeliyetini tefhim için bir tavtı'e demektir. Onun için bu kıssadan Zülkarneyn suâline geçilerek buyuruluyor ki:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراًۜ ﴿٨٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de sana Zülkarneyn'den sual ediyorlar, de ki size ondan bir yâdigâr okuyacağım (83).

{وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ} Bir de sana Zülkarneyn'den sual ediyorlar, yahut ederler. ❁ Soranlar, bazı rivayete göre müşrikler, diğer bazı rivayete göre ehl-i kitab idi. Sûrenin sebeb-i nüzûlünde zikrolunan rivayette Yehûdun telkīni ile Kureyş müşriklerinin sual ettiği geçmiş idi. Taberî'de Ukbe b. Âmir'den[2] rivayet olunduğuna göre demiştir ki: "Bir gün Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) hizmet ediyordum. Huzûrundan çıktım, ehl-i kitabdan bir kavim bana mülâkī olup 'biz Resûlullah'a sual sormak istiyoruz, istîzân ediver' dediler, ben de girdim, haber verdim. 'Onlarla bana ne? Ben Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem' buyurdu. Sonra 'bana su dök' dedi, abdest aldı namaz kıldı, namazı bitirince yüzünde

1 B +"bir".
2 B: "Amr'dan".

sürûrunu anladım. Sonra ‘al içeri onları ve ashâbımdan kimi görürsen’ buyurdu. Binâen‘aleyh girdiler, huzûrunda dikildiler, buyurdu ki ‘isterseniz kitabınızda yazılı bulduğunuz şeylerden sorunuz haber [3275] vereyim ve isterseniz ben size haber vereyim.’ Bunun üzerine ‘sen haber ver’ dediler, ‘Zülkarneyn’den ve kitabınızda bulduğunuzdan soruyorsunuz’ buyurdu.” Bir de Âlûsî’nin kaydettiği üzere İbn Ebî Hâtim’in[1] Süddî’den tahrîcine göre Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’e Yehûd demişler ki: “Ya Muhammed! Sen ancak İbrâhim’i, Mûsâ’yı, Îsâ’yı ve bazı peygamberleri zikrediyorsun, çünkü onların haberlerini bizden işittin. Şimdi bakalım bize bir peygamberden haber ver ki Allah teâlâ onu Tevrat’ta ancak bir yerden başka zikretmemiştir.” “O kim?” buyurmuş, “Zülkarneyn” demişler ilh.[2]

“**Zülkarneyn**” tâbiri Zü’l-yedeyn gibi bir lakabdır ki “Zü’l-cenâheyn” vasfına benzer. *Kāmûs*’ta tafsil olunduğu üzere “karn” birçok mânalara gelir. Ezcümle boynuz, asır, bir zamanda mütekārin olan cemaat mânalarına geldiği gibi, insanın tepesine ve bâhusus başının yanlarına, yani şakaklarına -ki hayvanda boynuzu yeridir- ve erkeklerin perçemine, kadınların zülüflerine, Güneş’in kursunun kenarına ve bir kavmin başında olan efendisine ilh... ıtlak olunur.[3] Binâen‘aleyh “Zülkarneyn” lakabının vech-i tesmiyesinde “karn”ın mânalarından her birine nazaran muhtelif mülâhazalar mümkin olduğundan müte‘addid kaviller söylenmiştir. En meşhuru Kur’ân’ın beyânından da anlaşılacağı vechile Arz’ın şark u garbına sâhip demek olmasıdır. Ki lisânımızda “cihangir” tâbir olunur. Hüseyin Vâ‘iz tefsirinde mezkur olduğu üzere zâhir ü bâtına sâhip mânası[4] da Kur’ân’ın mezâkına münâsib vecihlerdendir. Buna da lisânımızda

---

1 M: “Hâtemin”.

2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2381:
عن السدي قال: قالت اليهود للنبي صلى الله عليه وسلم: يا محمد، إنما تذكر إبراهيم وموسى وعيسى والنبيين أنك سمعت ذكرهم منا، فأخبرنا عن نبي لم يذكره الله في التوراة إلا في مكان واحد. قال: ومن هو؟ قالوا: ذو القرنين. قال: ما بلغني عنه شيء. فخرجوا فرحين وقد غلبوا في أنفسهم، فلم يبلغوا باب البيت حتى نزل جبريل بهؤلاء الآيات «ويسئلونك عن ذي القرنين قل سأتلوا عليكم منه ذكرا».

3 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* IV, 721-722.

4 İsmâil Ferruh Efendi, *Tefsîr-i Mevâkib terceme-i Mevâhib,* İstanbul: Matba‘a-i Âmire, 1282, II, 18: “Ona Zülkarneyn tesmiyesi meşrık ve mağribve hükmettiğiçün ola yahud tâcında iki boynuz ola yahud amâmesi altında iki küçük karn ola yahud iki zülfü ola yahud ilm-i zâhir ve bâtını cem‘ etmiş ola.”

"Zü'l-cenâheyn" denilir. Müfessirînin beyânâtından "Zülkarneyn" lakabıyla telkīb edilmiş olan zevâtın bir değil, müte'addid olduğu anlaşılıyor, Kur'an'da zikrolunana "Zülkarneyn-i Ekber" deniliyor.

Vaktiyle Yemende "tebâbi'a" denilen Himyer mülûkünden bazı büyük fâtihlere, ezcümle Mekke'nin binâsında Hazret-i İbrâhim'e mülâkī olup ondan ahz-i feyz ettiği [3276] rivayet edilen Sa'b ve Semerkand isminin nâmına nisbeti nakledilen Şemmer[1] Yer'aş Zülkarneyn yâdedilmiş oldukları gibi, Afridun [Feridun] ve İskender gibi Arabın gayrıdan olan cihangirlere dahi bu lakab verilmiş ve bunların en müteahhiri İskender olmak hasebiyle müverrihîn arasında "Zülkarneyn" şöhreti İskender'in olmuştur. Yehûd[2] kitaplarında Zülkarneyn Rumdan çıkan bir genç idi ki Mısır'ı ve İskenderiye'yi binâ etti ve şöyle yükseldi ve böyle yükseldi diye mezkur bulunduğu hakkında bir rivayet dahi görülmek hasebiyle bu babda tarihî münakaşayı bertaraf etmek isteyen bazı müfessirîn de Zülkarneyn-i Ekber'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Âlûsî de buna zâhib olmuştur.

Muvahhid bir hakîm olan ve fevkalâde fütûhâtıyla âlemde bir târîh-i mahsus açmış bulunan İskender'in Zülkarneynlerden[3] birisi olduğunu inkâra mahal yoksa da, Kur'an'da zikrolunan büyük zatlar[4] makām-ı nübüvveti de hâiz bulunduğuna göre İskender'in bu derece yükseltilmesi şâyân-ı kabul görülmemiş ve İskender'in bir sed yaptığı dahi târihen mâlum olamamıştır. Bir de İskender târîh-i âhirde[5] meşhur ve mâlum olduğu cihetle bunu peygambere sormak sâillerin garazına muvâfık olmazdı. Hakkında vahiyden başka bir suretle ma'lûmât alınması melhuz olan bir suâli nübüvveti imtihan etmek isteyen sâillerin garazlarına nasıl tevafuk eder? Onun için bu sual târîh-i kadîmin zulümâtına kadar dalan bir mevzû olmak iktizâ ediyor.

---

1 B: "Semmer".
2 B: "Yâhud".
3 B: "Zülkarneynden".
4 M ve B: "zatların".
5 B: "ahîrde".

Gerçi İskender'den sonra da şark u garba sefer etmiş, sed yapmış cihangirler yok değildir. Meselâ Roma kayserlerinden birinin İngiltere'de, Kisrâ Nûşirevan'ın Kafkas dağlarında "Bâbü'l-ebvâb", ta'bîr-i âharla "Demirkapı" denilen mevki'de birer sed yapmış olduklarını tarihler gösteriyorlar. Lâkin bu suâlin, fütuhâtı garb u şarkı tuttuktan sonra şimâlde Askitlere kadar varan ve aynı zamanda [3277] Akdeniz'den Şab denizine kadar bir sed yaptığı rivayet olunan Mısırlı büyük Ramses gibi maddî mânevî bir şöhreti hâiz bulunan daha eski ve daha yüksek bir cihangiri istihdaf etmiş olmak rivâyeten ve dirâyeten daha mülâyimdir. O hâlde bu Zülkarneyn kimdir?

Bazıları bunun İbrâhim aleyhisselâm zamanına müsâdif Afridun [Feridun] b. Esfiyan b. Cemşid olduğunu söylemişlerdir, ki Pişdâdiyân-ı İran'dan adalet ve hüsn-i sîretle meşhur idi. Zülkarneyn'in mukaddimesinde Hızır bulunuyordu. Hızır, Afridun zamanında ba's olunup Hazret-i Mûsâ zamanına kadar kalmış idi, Zülkarneyn, İbrâhim aleyhisselâm zamanında idi gibi ehl-i kitâb-ı üvelden mervî bazı sözler bununla alâkadar görünür. Ebû Zeyd-i Belhî *Suver-i Ekālîm* nâmındaki kitabında Afridun'un vahiyle müeyyed olduğunu söylemiş ve tarihler büyük bir cihangir olduğunu[1] nakl eylemişler[2].

İbn İshak Zülkarneyn'in ismi Merziban b. Merduye olduğunu söylemiş,[3] bazıları Abdullah b. Dahhâk demiş, bazıları da Mus'ab b. Abdullah b. Feynan b. Mensur b. Abdullah b. el-Ezr b. Avn b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Ya'rub b. Kahtan demişler. Ebû Reyhân Bîrûnî *el-Âsâru'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye* nâm eserinde Zülkarneyn Ebû Kerb Semiy b. Ubeyd b.[4] Efrîkış el-Himyerî'dir. Bunun mülkü Arz'ın meşârik ve meğâribine[5] bâliğ olmuştu ve Himyerî şâirin[6]

1 B -"söylemiş ve tarihler büyük bir cihangir olduğunu".
2 B: "nakl eylemişlerdir".
3 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 307:
قال ابن إسحاق: فحدثني من يسوق الأحاديث عن الأعاجم فيما توارثوا من علمه: أن ذا القرنين كان رجلا من أهل مصر. اسمه مرزبان بن مرذبة اليوناني، من ولد يونان بن يافث بن نوح.
4 B -"b.".
5 B: "maşrık u mağribine".
6 Bu şiirin mazmûnu Kur'an'dan iktibas olunmuş görünüyor. Binâen'aleyh bunu Tübba'-i Yemânî'ye isnad doğru olmamalıdır [Müellifin notu].

قَدْ كَانَ ذُو الْقَرنَينِ جَدِّي مُسْلِماً　　مَلِكاً عَلَا فِي الْأَرْضِ غَيْرَ مُفَنَّدِ
بَلَغَ الْمَشَارِقَ وَالْمَغَارِبَ يَبتَغِي　　أَسْبَابَ مُلْكٍ مِنْ حَكِيمٍ مُرْشِدِ

diye iftihar ettiği de odur deniliyor ki akrebdir. Çünkü Zü'l-menâr, Zû-nüvas, Zü'n-nûn, Zûruayn, Zûyezen, Zûceden gibi "zû'lar hep Yemen'dendir" demiş, el-hâletü hâzihi Afrika kıtasını nâmına nisbetle tanımakta olduğumuz Efrîkış, "Zü'l-menâr" unvânıyla mülûk-i Himyer'in [3278] mâruflarındandır. Tanca'ya kadar vâsıl olduğu, Afrîkıyye şehrini binâ ettiği, Berberleri Filistin, Mısır ve sâhilden Mağrib'e nakl eylediği tarihlerde zikrolunuyor. Lâkin bunun torunu olduğu söylenen Ebû Kerb Semiy veya Şems b. Umeyr nâmında birisi târihen tesbit olunamamış ve binâen'aleyh Ebû Reyhan'ın nakline itiraz edilip bunun "Şemmeryeraş" lafzından muharref olması ihtimâli ileri sürülmüştür. Fi'l-vâki' bir rivayette Şemmer Efrîkış'ın oğlu olup Irak ve Çin'e doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitabeler diktirdiği ve Semerkand kalesini kal' ettiği ve hatta Semerkand Şemmer'in kopardığı, yani "Şemmerkend" yahut "Şemmer şehri" demek olduğu zikrolunmuş ve Huzâ'a şâ'iri Dıbil mülûk-i Yemen ile iftihar ederken buna işâreten şunu söylemiştir:[1]

هموا كتبوا الكتاب بباب مرو　　وباب الشاش كانوا الكاتبينا
وهم سمّوا بشمر سمرقندا　　وهم غرسوا هناك النابتينا

Bazıları bu Şemmer'in başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı "Zülkarneyn" tesmiye edildiğini nakletmiş ise de ercah rivayette Şemmer Efrîkış'ın oğlu değil, Nâşirü'n-ni'am'ın oğlu olduğu gibi Süleyman aleyhisselâm zamanındaki Belkıs'tan müteahhir olmak hasebiyle Kur'an'daki Zülkarneyn'in daha mukaddem olması iktizâ edeceği dermeyan

---

1 Onlar Merv kapısında kitabe yazdılar
Şaş kapısında da yazmışlardı

Ve onlar, Semerkand'a "Şemmer" ile ad koydular
Ve burada bitenleri onlar diktiler. [Müellifin notu]

olunmuştur.[1] Nitekim *Ebü'l-Fidâ Târîhi*'nde der ki: "Zülkarneyn, Râyiş'in oğlu Sa'b'dır. Babası Râyiş Tübba'-ı Evvel, Sebe'-i Asgar'ın oğlu Sayfî'nin oğlu Kays'ın oğlu denilmiş ise de Lokman'ın biraderi Zûsüded'in oğlu Hâris Râyiş'tir. İbn Sa'îd İbn Abbas Hazretleri'ne Kur'an'da zikrolunan Zülkarneyn'den sual edildi, 'Himyer'dendir' dedi ki o mezkur Sa'b'dır diye nakl eylemiştir. Binâen'aleyh Kitâb-ı Azîz'de zikredilen Zülkarneyn İskender-i Rûmî değil, mezkur Sa'b ibnü'r-Râyiş'tir."[2] *Kāmûs* [3279] mütercimi Âsım Efendi de "İskender" kelimesinde bu kavli teyid ederek daha bazı tafsîlât nakl eylemiştir.[3] Fakat bir taraftan Sa'b'ın bir taraftan da Afridun'un İbrâhim aleyhisselâm zamanında oldukları hakkındaki rivayetleri tevfik etmek de pek sa'b ve müşkil görünüyor. Gerçi Kur'ân'ın birkaç yerinde şa'şa'a-i mâziyesi ihtar edilen Sebe' medeniyetinin cihanda misli yaratılmamış olduğu ihtar olunan "İreme zâti'l-imâd" cennetinin sâhipleri olan ve Semûd kavmini Yemen'den tard u ihrac eden Himyer ve Tebâbi'a Devleti'nin Şeddâd'a mukabil Lokman ve Zülkarneyn'e de mehd-i zuhur olması akreb-i ihtimaldir. Ve bunlardan birinin ve belki birkaçının "Zülkarneyn" yâd edilmiş olduğu da anlaşılmaz değildir. Bununla beraber tarihin zalâm-ı mechûliyeti içinde bunların tedkīki müşkil olduğu gibi, Kur'an'da zikrolunan Zülkarneyn'in bunlardan o unvânı almış birisi mi, yoksa İbn İshak'ın evlâd-ı Yâfes'ten dediği gibi Arabın gayriden gelen büyük cihangirlerden birisi mi olduğunu kestirmek mümkin olamıyor. Onun için *Siyer-i İbn Hişâm* şârihi Süheylî'nin kabul ettiği vechile bu babda en sağlam hükmü Hazret-i Ali'den rivayet olunan şu fıkrada buluyoruz: "Zülkarneyn bir abd-i sâlih idi ki Allah'ı sevmiş,

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VIII, 348-350. Krş. Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* III, 175-176; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* V, 470-475.

2 Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ali, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer,* I, 67:
ثم ملك بعده أخوه لقمان بن عاد، ثم ملك بعده أخوه ذو سدد بن عاد، ثم ملك بعده ابنه الحارث بن ذي سدد، ويقال له الحارث الرائش، وقيل إن حارث الرائش المذكور، هو ابن قيس بن صيفي بن سبأ الأصغر، وهو تبع الأول. ثم ملك بعده ابنه ذو القرنين، الصعب بن الرائش، وقد نقل ابن سعيد أن ابن عباس سئل عن ذي القرنين الذي ذكره الله تعالى في كتابه العزيز، فقال: هو من حمير وهو الصعب المذكور، فيكون ذو القرنين المذكور في الكتاب العزيز هو الصعب بن الرائش المذكور، لا الإسكندر الرومي.

3 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* II, 404-406.

Allah da onu sevmişti."[1] Fi'l-hakīka bunun isim[2] ve şahsiyetiyle tâyinine kalkışmak Kur'ân'ın mezâkına da muvâfık değildir. Zira sual, Zülkarneyn vasfı üzere îrad edilmiş olduğu gibi, cevapta da ismi ve şahsiyetin tâyinine taarruz olunmayıp ancak o vasfın menâtını îzah eden kıssayı tezkir ile buyuruluyor ki:

{قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا} De ki: "Size ondan bir zikir tilâvet edeceğim." ❁ Bir zikir, yani onu andıracak unutulmaz bir yâd, hatırlarda tutulacak, dillere destan olacak bir muhtıra, şöyle ki:

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًاۙ ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًاۜ قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّٓا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّٓا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَٓاءًۨ الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًاۜ ﴿٨٨﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًاۙ ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَۜ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًاۙ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ى فِيهِ رَبّ۪ى خَيْرٌ فَاَعِينُون۪ى بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًاۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ى زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ

1 İbn İshâk, *Sîre*, s. 205; *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 234; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 93:
نا يونس عن بسام مولى علي بن أبي الطفيل قال: قام علي بن أبي طالب على المنبر فقال: سلوني قبل ألا تسألوني ولن تسألوا بعدي مثلي؛ فقام ابن الكواء فقال: يا أمير المؤمنين ما ذو القرنين، أنبي أو ملك؟ فقال: ليس بملك ولا نبي ولكن كان عبداً صالحاً أحب الله فأحبه وناصح الله بنصحه فضرب على قرنه الأيمن فمات ثم بعثه، ثم ضرب على قرنه الأيسر فمات وفيكم مثله.
Süheylî, *er-Ravdu'l-ünf,* thk. Ömer Abdüsselâm, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1421/2000, III, 89:
واختلف في تسميته بذي القرنين كما اختلف في اسمه واسم أبيه فأصح ما جاء في ذلك ما روي عن أبي الطفيل عامر بن واثلة قال سأل ابن الكواء علي بن أبي طالب، فقال: أرأيت ذا القرنين أنبيا كان أم ملكا؟ لا نبيا كان ولا ملكا، ولكن كان عبدا صالحا دعا قومه إلى عبادة الله فضربوه على قرني رأسه ضربتين وفيكم مثله. يعني: نفسه.

2 B: "ismi".

انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَاراًۙ قَالَ اٰتُونٖٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراًۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ
وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْباً ﴿٩٧﴾ قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّٖيۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّٖي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ
وَعْدُ رَبّٖي حَقّاًۜ ﴿٩٨﴾

[3281] **Meâl-i Şerîfi**

Biz onun için Arz'da bir müknet[1] hazırladık ve ona her şeyden bir sebep verdik (84). Derken bir sebebi tâkip etti (85). Tâ günbatıya vardığı vakit onu balçıklı bir gözde gurûb ediyor buldu, bir de bunun yanında bir kavim buldu. Dedik ki: "Ey Zülkarneyn! Ya taʿzîb edersin veya haklarında bir güzellik ittihaz eylersin" (86). Dedi: "Her kim haksızlık ederse onu muhakkak taʿzîb ederiz, sonra Rabbine iade olunur, O da onu görülmedik bir azâba çeker (87). Amma her kim de iman edip iyi bir iş tutarsa buna da mükâfat olarak en güzel âkıbet vardır ve ona emrimizden bir kolaylık söyleriz" (88). Sonra da bir sebebi tâkip etti (89). Tâ gün doğu cihetine vardığı vakit onu bir kavim üzerine doğuyor buldu ki, onlara güneşin önünden bir siper yapmamıştık (90). Böyle, hâlbuki onun yanında neler vardı tamamını biz biliyorduk (91). Sonra da diğer bir sebebi tâkip etti (92). Tâ iki sed arasına vardığı vakit önlerinde bir [3282] *kavim buldu ki hemen hemen söz anlayacak bir hâlde değil gibi idiler (93). Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Haberin olsun Ye'cûc ile Me'cûc bu arzda fesad yapıp duruyorlar, onun için onlarla bizim aramıza bir sed yapman şartıyla sana biz bir harc versek olur mu?" (94). Dedi ki: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu iktidar çok hayırlıdır, haydin siz bana kuvvet ile yardım edin de ben onlarla sizin aranıza bir redim yapayım (95). Bana demir kütleleri getirin", tam iki ucu denkleştirdiği vakit "körükleyin" dedi. Tam onu bir ateş hâline koyduğu vakit[2] "getirin bana" dedi, "üzerine erimiş bakır dökeyim" (96). Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler (97). "Bu" dedi, "Rabbimden*

---

1 B: "hükûmet".
2 B -"'körükleyin' dedi. Tam onu bir ateş hâline koyduğu vakit".

bir rahmettir, Rabbimin vaadi geldiği vakit de onu dümdüz edecektir, Rabbimin vaadi de hak oldu" (98).

{إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ} Fi'l-hakīka Biz ona Arz'da müknetler tahsis ettik ❁ maddî mânevî kuvvetleri, kudretleri müheyyâ kıldık {وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا} ve her şeyden ona bir sebep verdik ❁ mühimmât-ı umûrdan tâkip ettiği maksûduna ermek için zâhir ü bâtından ilim, kudret, âlât ve vesâit gibi her türlü esbâbı ihsan eyledik. Öyle ki neye yapışsa ondan maksûduna yol bulur, muvaffak olurdu. Yani sebepsiz intizamsız hareket etmezdi, fakat[1] her neyi de tutsa o bir sebep olurdu. Zira sebebiyet eşyânın zâtîsi değil, Allah'ın bir tahsîsidir.

{فَاَتْبَعَ سَبَبًا} Binâen'aleyh bir sebebi tâkip etti ❁ bir sebeple garba doğru yürüdü {حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ} tâ günbatıya vardı ❁ mütemekkin olduğu Arz'ın günbatı tarafından tâ nihâyetine kadar vardı.[2] Müfessirînin dahi [3283] beyan ettikleri vechile okyanus denilen Bahr-ı Muhît-i Garbî'nin (Atlasî) kenarına erdi. Bu okyanus denizinde "Halidat" nâmı verilen cezâirin bir zamanlar mebde'-i tûl ittihaz edildiğini kaydediyorlar. Ma'amâfîh biz bugün bu Halidat adalarının ne olduğunu tâyin edemiyoruz.

Hâsılı aksâ-yı mağribe vardığı vakit {وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ} onu bir ayn-ı hami'ede batıyor buldu ❁ veya "hâmiye" kıraatine göre, bir ayn-ı hâmiyede batıyor buldu. Müfessirîn buradaki[3] "ayn"ı ayn-ı mâ', yani su gözü, "hami'e"yi balçıklı, "hâmiye"yi de kızgın mânasına tefsir

1 B -"fakat".

2 Arz denizleriyle birlikte mülâhaza olunduğu zaman bir küre olduğu cihetle üzerinde mağrib ve maşrık noktaları sâbit bir had ile taayyün etmez. Müsemmâsında gayr-i dâhil cihât-ı sitte olarak râsıdın bulunduğu noktaya nazaran izâfî ve mütehavvil bir had de bulunur, lâkin denizlerden kat'-ı nazarla yalnız Arz mülâhaza edildiği zaman pek böyle değildir. Kürenin iki cihetinde iki bahr-ı muhît hudûdunda birer mağrib ve maşrık hududları taayyün eder ve işte aksâ-yı garb, aksâ-yı şark bu mülâhaza ile Arz'ın birer ucunda sâbit bulunur. Âyetin zâhiri mağrib ve maşrıkı sâbit birer hadd-i nihâî gibi gösterdiğinden müfessirîn bunu nefs-i Arz'a nazaran sâbit birer had olan aksâ-yı garb ve aksâ-yı şark mânasıyla tefsir etmişlerdir. Ma'amâfîh bunu Zülkarneyn'in bulunduğu merkeze nazaran nisbî mânasıyla mağrib ve maşrık olarak anlamak da mümkindir. Ve bu surette bütün dünyayı dolaşmış olması lâzım gelmez [Müellifin notu].

3 B: "burada".

etmişlerdir. Ki "Güneş'i balçıklı veya kızgın bir göz içinde batıyor buldu" demek olur. Bu surette bu su gözünden murad, bahr-ı muhît ve ale'l-husûs denizin ufuktaki gurûb noktasıdır. Mağribe varıncaya kadar geçtiği memleketlerde birtakım saltanatların gurûbunu görerek giden Zülkarneyn, aksâ-yı mağribde güzergâhına çıkan bahr-ı muhît kenarında gurûbu seyretmek için ufka atf-ı nazar ettiği zaman mülk-i ilâhînin vüs'at ve azameti içinde o koca deniz etrâfı muhît-i semâ ile çevrilmiş bir kuyu havzası gibi mahdud bir su menba'ı manzarasını alıyor, fakat içilebilecek berrak ve sâfî bir menba' hâlinde değil; kara balçıkla bulanmış, dibi görünmez zulmet-alûd bir kuyu hâlinde görünüyor ve Güneş bunun ufkunda gurûb ederken zayıflamaya başlayan şa'şa'ası allı morlu akisleriyle puslar içinde çalkanarak muzlim bir batağa batıyor da battığı nokta balçıklı bir göz gibi bulanıp kararırken aynı zamanda renk ve buharıyla kaynayan [3284] kızgın bir köz hâlinde bulunuyor. Demek Zülkarneyn'in vicdânında gurûbun bıraktığı intibâ' bu olmuştur ki bu müşahedenin en ibret-engiz mazmûnu nihâyet bir hadde tevakkuf edeceği muhakkak olan dünya şevketinin mahdûdiyetini görmek ve fânîliğini anlamaktır.

{قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ} ❁ Bu kavil, doğrusu Zülkarneyn'in nübüvvetinde zâhirdir.

{قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ... اِلخ} ❁ Demek ki Zülkarneyn ta'zîb veya ihsan, dilediğini yapmakta muhayyer bırakıldığı hâlde yine sebepsiz hareket etmedi; ta'zîbi zulmedenlere, ihsan ve mükâfâtı da iman edip amel-i sâlih yapanlara tahsis etti. Kudret ve ihtiyârını sû'-i isti'mâle kalkışmadı, zira kendisinin de nihâyet Rabbine reddolunacağını biliyordu. {ثُمَّ} Sonra da ❁ yani mağribde yapacağı icrââtı yaptıktan sonra da {اَتْبَعَ سَبَباً} bir sebep tâkip etti ❁ garbda gurûb eden Güneş'in şarka dönmesi gibi mağribden maşrıka giden bir yol peşine düştü {حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ} tâ gün doğuya kadar gitti ❁ yani Arz'da Güneş'in hâilsiz olarak doğduğu noktaya kadar gitti ki bu nokta Afrika'nın sâhil-i şarkîsi olmak muhtemil ise de zâhir olan Asya'nın aksâ-yı şarkı olmaktır. {وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ} Vardığında onu

öyle bir kavim üzerine doğuyor buldu ki {لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا} Biz onlara onun berisinden bir sütre nasbetmemiştik ❁ ebniyeleri yok, hatta elbiseleri yok, Güneş'in altında yanıyorlar. Nitekim el-hâletü hâzihi Sudan'da, Avustralya'da böyle çıplaklar vardır. Ma'âmâfîh murad örfte müte'âref olduğu üzere şâyân-ı ehemmiyet bir setr ü siper olduğu takdirde çadırlar dahi ehemmiyetli bir sütre olamayacağı[1] [3285] cihetle bu mâna bâdiyede yaşayanların ekserîsine sâdık olur.

{كَذٰلِكَ} Öyle {وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا} hâlbuki onun yanında neler vardı, tamamen biliyorduk ❁ yani onların öyle çıplaklığı karşısında Zülkarneyn'in mülkünde o kadar çok esbâb ü vesâit vardı ki tamamını ancak Allah biliyordu. Zülkarneyn'e her şeyden sebep veren Allah bunları Güneş'in alnına koymuş, bir setir sebebi bile vermemişti. Binâen'aleyh bunları gördüğü zaman Zülkarneyn'in ne hisler duyduğunu, ne işler yaptığını da Allah bilir.

{ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا} Sonra da diğer bir sebep tâkip etti ❁ garb ile şark arası bir yol gitti. Ki bu da ya cenûba veya şimâle olabilir. Ma'âmâfîh müfessirînin ifadelerine nazaran şimâle gitti {حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ} tâ iki sed arasına vardığında…

"**Seddetmek**" bir şeyin gediğini sağlam kapamaktır. İki şey arasına hâil olan hâcize "sed" denildiği gibi dağa dahi ıtlak olunur. Nitekim burada iki dağ diye tefsir edilmiştir. Bazıları hılkī olana[2] "sin"in zammıyla "süd", sun'-i beşerle yapılana da feth ile "sed" deniliyor demiş, bazıları da evvelki gözle görünen, ikincisi görülmeyendir demiş, bu âyette iki vecihle de kıraat bulunduğundan ikisinin de aynı mânada olduğu anlaşılır denilmiş[3] ise de bu iki kıraatin başkaca birer nükteyi tazammun etmiş olmaları da melhuzdur. Binâen'aleyh iki sed, sun'î iki mâni'a olabileceği gibi iki deniz, iki kıt'a-i arz, iki dağ gibi hılkī, yahut mer'î ve gayr-i mer'î de olabilecektir. Müfessirîn, bu seddeyni cebeleyn, yani

---

1 B: "olmayacağı".
2 M ve B: "olan".
3 B: "denilmiş".

iki dağ diye tefsir etmişlerdir. Ancak bu iki dağı tâyin etmek için karîne yoktur. Bu babda rivayetler ise üç kavle müntehî oluyor:

1. Bu iki dağ, şimalde şarkı vely eden cihetten arz-ı Türk'ün munkatı' olduğu yerde denilmiştir ki [3286] Zemahşerî ve Ebussuud buna itimad etmişlerdir. Arz-ı Türk'ten murad, Maverâünnehir denilen küçük Türkistan ise bu kavil, Sedd-i Çin mevki'ine işaret demek olur.

2. Ermenistan ile Azerbaycan'ı vely eden cihetten Türkistan'ın munkatı' olduğu yerde denilmiştir. Kâdî Beyzâvî bunu tercih etmek istemiştir. Bu kavle göre bu dağlar Kafkas dağları ve "beyne's-seddeyn" Demirkapı mevki'i oluyor ki İbn Haldun, Ebü'l-Fidâ gibi müverrihlerin beyânına göre burada Nûşirevan bir sed yapmıştı. Ebû Reyhan demiştir ki bu mevzi'in, ma'mûreden şimâl-i garbî rub'unda olması iktizâ ediyor.

3. Şimâlin âhirlerinde iki cebel-i münîf ki Hazkıyal aleyhisselâm'ın kitabında "âhirü'l-cirbiyâ" denilmiştir. Bu "cirbiyâ" ismi ise bize Sibirya ismini andırıyor. Bunun ise garbı vely eden cihetten âhiri Ural Dağları, şarkı vely eden cihetten de Behreng Boğazı tarafları olmak haysiyetiyle evvelki kavillere dahi münasebeti vardır. Bu surette iki dağın arası İstanoy Dağları'yla Ural Dağları'nın arası demek olan Sibirya'nın kendisi midir, garbında Ural Dağları'yla Kafkas Dağları arası mıdır, yoksa şarkında Behreng'e doğru Kamçatka tarafındaki dağların arası mıdır tâyin etmek mümkin olmuyor. Kur'ân'ın ifadesinde ise bu iki seddin semtini anlayabilmek için mağrib ve maşrık cihetlerinden başka bir karîne yoktur. Bundan ise garbî Rusya[1] ciheti muhtemil olduğu gibi bir zamanlar Asya'nın Behreng boğazından Amerika'ya ittisâli bulunduğuna ve Zülkarneyn de târîh-i kadîme ait olduğuna[2] göre Asya'nın şarkında, Amerika'nın garbında bulunan Behreng mevki'i olmak da pek muhtemildir. Bunlardan başka şarkta Sedd-i Çin garbda Bâbü'l-ebvâb mâruf olduğuna göre iki sedden murad bunlar olmak daha zâhirdir denilebilir. Gerçi Zülkarneyn'in zamanında bunlar henüz

1 B: "Asya".
2 B -"ve Zülkarneyn de târîh-i kadîme ait olduğuna".

mevcud değilse de Kur'ân'ın nüzûlü sırasında mevcud ve mâruf olmaları târif için kâfi olabilir. Bu surette bu iki sed arasından murad, Türkistan olmak [3287] lâzım gelir. Bu da bundan sonraki kavim hakkında zikredilecek rivayete muvâfık oluyor.

Hâsılı iki sed arasına vardığında {وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْماً} bunların ötesinde bir kavim buldu ki {لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً} hemen hemen söz anlayamayacak bir hâlde idiler. ❁ Yani başka lisan bilmedikleri gibi zihinleri basit, fehimleri kısa idi. Yâ'nın zammı, ve kāf'ın kesriyle يُفْقِهُونَ kıraatlerine göre hemen hemen söz anlatamayacak bir hâlde idiler. Dilleri garib, ifadeleri kāsırdı. Zülkarneyn'e her şeyden bir sebep verilmemiş olsaydı bunlara söz anlatamayacak, onlar da dertlerini anlatamayacak idiler. Ma'amâfîh bunlar, şimdi anlaşılacağı üzere ehlini bulunca kuvvet teşkil edebilecek, işe yarayacak bir kavim idi. Kur'an bunun hangi kavim olduğunu tasrih etmemiştir. Fakat müfessirîn, Türk denilmiş olduğunu nakledegelmişlerdir.[1] O hâlde demek oluyor ki Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı yapılacak seddi Zülkarneyn, Türklerin kuvvet ve iânesiyle yapacaktır. Şöyle ki:

O söz anlamaz veya anlatamaz gibi bulunan kavim {قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ} "Yâ Ze'l-karneyn!" dediler {اِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ} "hakikat Ye'cûc ve Me'cûc arzda müfsiddirler." ❁ Yani işleri Arz'ı ifsad etmektir. Bu Arz'ı berbat ediyorlar, önlerine geleni tahrib eyliyorlar, bırakılırlarsa bütün Arz'ı ifsad edecekler.

"**Ye'cûc ve Me'cûc**" yahut "Yâcûc ve Mâcûc" isimleri lisân-ı Arab'a[2] diğer lisandan menkul ucme kelimeler olduğu anlaşılıyor. Frenkler de bunlara "Yagug ve Magug" demişler ve Şeytan zürriyeti addederlermiş, nitekim kurûn-i vustâyı açan muhâceret-i akvâmda Garbî Roma İmparatorluğu'nu istîlâ eden Hunlara böyle demişlerdi ki "barbar" [3288] tâbirinden daha şedid demek oluyor. Fi'l-vâki' ehl-i kitabdan bazılarının

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVII, 268; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* V, 202; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 219, 225:

وقال الضحاك: هم جيل من الترك.

2 B: "Arab'da".

Ye'cûc ve Me'cûc'u Hazret-i Âdem'in bir ihtilâmından husûle gelmişler diye bir efsane naklettiklerini bazı tefsirler de hikâye etmişlerdir. Hâlbuki Tevrat'ta sifr-i evvelin onuncu faslında Ye'cûc Yâfes'in oğullarından diye tasrih edildiği gösteriliyor. Bu sebeple olmalıdır ki Vehb b. Münebbih ve daha bazı zevat, Ye'cûc ve Me'cûc'un evlâd-ı Yâfes'ten iki kabile olduklarına cezmetmişler ve müteahhirînden birçokları da buna itimad eylemiştir. Ma'amâfîh Kur'an'da tesniye ile "yüfsidâni" denilmeyip de "müfsidûne" denilmesi kesretlerine işaret olmak gerektir. Onun için iki değil yirmi kabile diyenler olduğu gibi, yeryüzündeki insanların onda dokuzuna kadar ekseriyeti Ye'cûc ve Me'cûc olduğunu nakledenler de olmuştur. Ebû Hayyân der ki: "Bunların aded ve eşkâli hakkındaki sözlerin hiçbiri haber-i sahih değildir."[1] Velhâsıl Ye'cûc ve Me'cûc vaktiyle bir veya iki kavmin ism-i hâssı olsa da doğrusu lisân-ı İslâm'da müte'âref olan mefhum şudur: Aslı ve nesebi belirsiz, din ve millet tanımaz[2] bir halîta-i beşer ki hurûcları eşrât-ı Sâ'at'tendir. Arz'ı ifsad edeceklerdir {فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا} "binâen'aleyh bizimle onlar arasında bir sed yapmak üzere sana bir harc, bir vergi taahhüd edelim mi?" ❁ Burada dahi sîn'in fethiyle de zammıyla da kıraat vardır.

Buna cevâben Zülkarneyn {قَالَ} dedi ki {مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ} "Rabbimin beni içinde bulundurduğu müknet ve makam daha hayırlıdır" ❁ Yani ona hâcet yok. Min-tarafillah bulunduğum makam, kuvve-i mâliye ve esbâb-ı sâire itibariyle sizin tasavvur ettiğiniz mertebeden daha yüksek ve daha nâfi'dir. Ben sizin öyle mâlî ücretinize tenezzül [3289] etmeksizin istediğinizden daha iyisini teberru'an yapabilecek bir iktidar içindeyim. {فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ} Binâen'aleyh siz, bana kuvvet ile i'âne ediniz ❁ yani mâlî masrafa karışmayınız da adamla, amele, sanatkâr, âlât ve edevât tedarikinde emrime âmâde olarak fiilen yardım ediniz {اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْماً} ki ben sizinle onların arasına bir redim yapayım ❁ yani sedden daha

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 225:

وقد اختلف في عددهم وصفاتهم ولم يصح في ذلك شيء.

2 B: "milleti tanınmaz".

muhkem bir şey, daha büyük daha metin bir gergi. Bu redmin o[1] kavim ile Ye'cûc ve Me'cûc arasında yapılması söylendiğine nazaran sâlifü'z-zikr iki sed arasında değil, onların ötesinde bir mevkide olması iktizâ eder. Çünkü bunu talep eden o kavim iki sedden ötede bulunduğu cihetle Ye'cûc ve Me'cûc ile araları daha ileride olmak lâzım geliyor.

{اٰتُونٖى زُبَرَ الْحَدٖيدِ} Bana demir zübreleri getiriniz[2].

"**Züber**", "zübre"nin cem'idir. "Zübre" büyük demir kıt'ası demek olup *Kāmûs*'ta mezkur olduğu üzere örs mânasına da gelir. Yani "demir âlât ve edevâtıyla demir kütleleri, demir zümreleri getiriniz" dedi, getirdiler {حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ} tâ iki sadef arasını denkleştirince ❁ iki sadef karşılıklı iki baş veya iki yan teşkil eden iki meyl ki buna iki dağ, iki dağın tepeleri veya tepeleriyle kenarları arasındaki yanları, yani yamaçları demişlerse de o kavim ile Ye'cûc ve Me'cûc arasında seddin bir haddini teşkil eden mütekabil iki uç veya sedde konulan kütlelerin bitiştirilecek yanları demek de olabilir.

Karşılıklı iki uç arasını tesviye edince {قَالَ انْفُخُوا} "körükleyin"[3] dedi {حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا} vaktâ ki onu -o [3290] körüklettiğini- nihâyet bir ateş hâline getirdi {قَالَ اٰتُونٖٓى اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا} "getirin şimdi üzerine erimiş bakır dökeyim" dedi. ❁ Bunu bazılarının dediği gibi demir kinedli bakır perçinli kayalardan müteşekkil bir binâ gibi anlamak mümkin olabilir, lâkin ifadenin zâhiri bundan çok yüksek bir sanat ve ameliyeye mütevakkıf olan demir tuğlalı bakır sıvalı öyle bir binâ tasvir etmektedir ki, zamanımızda çok müterakkī olan vesâit-i fenniye ve sınâ'iye ile bile i'mâlini tasavvur müşkildir. Demir kütlelerinden bir dağ ördürüp de körükleyerek mecmû'unu bir ateş hâline getirdikten sonra[4] üzerine erimiş bakır dökmek şüphe yok ki müdhiş bir ameliyedir. Acaba medeniyet-i kadîmede demircilik böyle dehşetli bir ateşi idare edecek, böyle büyük

---

1 B: "bu".
2 M ve B: "getirdiniz".
3 B: "yükleyin".
4 B -"sonra".

bir ameliyeyi yapabilecek kadar yükselmiş mi idi? İhtimal, fakat bunu ya müfessirînin dedikleri gibi Zülkarneyn'in bir mucizesi telâkkī etmek veya bununla beraber sanatın istikbaldeki imkân-ı terakkīsine işaretle yapılan redmin son derece kuvvet ve metânetinden bir kinaye ve temsil gibi anlamak daha zâhirdir. İ'âne işi daha ziyade bu mânaya bir karînedir denebilir. Yani o kavmin kuvvet ve gayreti ile Zülkarneyn'in o himmeti Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı öyle i'câzkâr bir redim husûle getirdi ki bunun derece-i metânetini anlayabilmek için körüklenerek ateş hâline getirilmiş demir kütleleri ile harcı, sıvası erimiş bakırdan müteşekkil yalçın bir sed tasavvur etmek gerektir. Bu suretle hem bir sed hem bir süd olan bu redim öyle yüksek ve muhkem bir şey oldu ki o Ye'cûc ve Me'cûc {فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا} artık onu ne aşabildiler, ne delebildiler ❁ hâlbuki ne yüksek dağlar aşılmış, ne metîn istihkâmlar delinmiştir. Demek ki bunun sırrı Zülkarneyn'in döktüğü mâyi'de idi. Demek ki o, alelâde bir madde değil, ilâhî bir kuvvet idi. Onun için [3291] {قَالَ} dedi ki {هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪ي} "işte bu, Rabbimden bir rahmettir." ❁ Yani ne sizin işinizdir ne benim, mahza ni'met-i ilâhiyeden bir inâyet-i rabbâniyedir. Ma'amâfîh bunun da bir eceli vardır {فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَ} Rabbimin vaadi geldiği vakitte[1] onu hâk ile yeksan edecektir {وَكَانَ وَعْدُ رَبّ۪ي حَقًّا} ve Rabbimin vaadi haktır. ❁ Kıyamet muhakkaktır. İleride Sûre-i Enbiyâ'da geleceği vechile حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ [el-Enbiyâ 21/96][2] sırrı zâhir olup Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, nizâm-ı Arz fesad bulacak, kıyamet kopacaktır. Bazıları bunu Sedd-i Çin zannetmişler ve binâen'aleyh Ye'cûc ve Me'cûc'un Moğollar ve Tatarlar olduğunu tevehhüm eylemişlerdir. Gerçi Pekin civarında denizden başlayarak Altay Dağları'nın altlarına doğru yüzlerce saatlik bir mesafede uzanıp giden Sedd-i Çin'in hicretten dokuz asır kadar evvel dördüncü Çin sülâlesi devrinde şimalden Moğol ve Tatarların tecavüzlerine karşı yapılmış olduğu tarihen nakılediliyor ve âsâr-ı cesîmenin en büyüklerinden sayılıyor ise de, yapılmasından çok bir

1 B: "vakit".
2 "Nihâyet Ye'cûc ve Me'cûc açılıp da her tepeden saldırdıkları… vakit"

zaman geçmeksizin aşılmış geçilmiş olan bu seddin metâneti ve sûret-i binâsı, Kur'an'da mezkûr olan evsâfa mutâbık olmadığı anlaşılıyor. Diğer taraftan bazıları da Demirkapı Seddi demişler ve binâen'aleyh Ye'cûc ve Me'cûc'u bugünkü Rusya sahasında tasavvur eylemişlerdir ki bu da harab olmuştur. Doğrusu Kur'an'daki evsâf ikisine de muntabık olmadığı gibi, diğer yerlerde mâlum olabilen sedlerin de hiçbirine uymuyor. Allahu a'lem Kur'ân'ın haber verdiği bu redim Zülkarneyn'den onun yapılmasını talep eden kavmin bu sayede teşkil ettikleri hey'et-i ictimâ'iyeleri olsa gerektir ki, demir kütleleri gibi salâbetli olan unsurlarına akıtılan feyz-i rabbânî ile teşekkül etmiş maddî ve mânevî bir sed demek olur. Eğer [3292] bu kavim, müfessirînin naklettikleri vechile Türk idiyse burada Zülkarneyn'e kuvvetle yardım eden Türklerin mâzîde Arz'ı fesaddan kurtarmak için ettikleri hizmetin ehemmiyeti iş'âr edilmiş olduğu gibi, bi'set-i seniyyeden sonra İslâm'a yapacakları hizmete de işaret edilmiş[1] demektir. Ve şu hâlde Türklerin inkırâzı, Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yıkılması ve nizâm-ı Arz'ın fesâdı demek olacaktır ki eşrât-ı Sâ'at'tendir.

Hâsılı şark u garbı dolaşan Zülkarneyn'in en büyük işi, mahza bir rahmet-i rabbâniye olan bu redmin inşâsıdır ki, yıkılması yeryüzünde beşeriyetin pek büyük bir felâketi olacaktır.

Nizamüddin Hasen Nîsâbûrî *Garâibü'l-Kur'an ve Regāibü'l-Furkân* nâmındaki tefsirinde buraya müte'allik te'vîlât-ı sûfiyeden olmak üzere der ki: "İnsan için terbiye ve irşad ile tahsîli mümkin bir kemâl-i meknûn ve bir kenz-i medfûn bulunduğu beyan edildikten sonra Zülkarneyn kıssasıyla şu da beyan edilmiş oluyor ki Arz'da hilâfete müstahik olan ancak insân-ı kâmildir, o ise iki cânibe yani hem âlem-i ervah cânibine ve hem âlem-i eşbâh cânibine mâlik olan Zülkarneyn'dir. Çünkü ona Arz'da temkin verilmiş ve vesâit ü esbâb âleminde her şeyin sebebine erdirilmiştir. Bu suretle o hem nefsinde kâmil hem de gayrısını mükemmil olmuştur. Binâen'aleyh bir sebep tâkip ederek aşağı âleme doğru gitti ki o rûh-i insânî güneşinin mağribidir. Onu bir

1 B: "eylemiş".

ayn-i hami'ede batıyor buldu ki o âlem-i tabiat ve ecsâddır. Ve orada bir kavim buldu; onlar kuvâ-yı bedeniye ve nüfûs-i arzıyedir. 'Yâ Ze'l-karneyn' dedik, 'ya onları riyâzât bıçağı ve mücahede kılıcıyla öldürmek suretiyle ta'zîb edeceksin, yahut da haklarında rıfk u müdârâ ile güzellik yapacaksın.' 'Hâ' dedi, 'hâssıyetini mevzi'inin gayrıda isti'mâl ile alçaltarak zulüm edene azab edeceğiz, arzu ve murâdının hilâfına kahr eyleyeceğiz, sonra Rabbi olan Allah teâlâ'ya reddolunacak, O da [3293] onu te'bîd[1] azabıyla ta'zîb edecek. İman edip sâlih amel yapana ise mükâfat olarak hüsnâ var ki, o vusul ve visal makamıdır. Hem ona emirlerimizden yüsr söyleyeceğiz ki o da fenâ ve mücahededen sonra hafiflik ve istirahattir. Sonra ervâh âlemine vusul esbâbından bir sebep tâkip etti ki, o insanın nefs-i nâtıkası güneşinin[2] matla'ıdır. Onu cismânî alâkalardan tecerrüd etmiş bir kavim üzerine doğuyor buldu. Nihâyet iki sed arasına vardığında ki o ta'ayyüş ve temeddün âlemi ve bedenin salâhı -me'âda doğru cismâniyet suretiyle kıyam ve kıvâmı- esbâbının sâha-i cevelânıdır. Onların önünde hemen hemen söz anlamayacak gibi bir kavim buldu, bunlar, gāye-i emirleri cehl-i basit olan avam, dediler ki: 'Ye'cûc ve Me'cûc, yani muhtelif tabiat kuvvetleri beşeriyet arzında havâssını mâ-hulika-lehinin gayrısında kullanarak fesad yapıyorlar. Biz sana harc versek, terk-i vücud ve bezl-i mevcud etsek de bize bir sed yapıversen olur mu?' 'Bana' dedi, 'kuvvet ile, yani himmet-i sârife ve azîmet-i sâdıka ile yardım edin, demir kütleleri yani melekât-ı râsiha yahut demir gibi sağlam kalbler getirin, iki ucu denkleştirince, من المهد إلى اللحد olunca üfleyin!' dedi; 'ezkâr u evrâda devam edin.' Nihâyet kalb demirinde tâat ve zikir harâretinin tesiriyle onu ateş hâline getirince, 'getirin' dedi, 'ona bakır kaynağı dökeyim. Şeytanın hilesi işlemeyecek vechile o kalblerin içine mahabbet cevheri, metânet kimyâsı dökeyim de ona Rahmân'ın mâsivâsı yükselemesin.'" [3] حسبي الله وحده

1 B: "te'dîb".
2 B: "güneşin".
3 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân*, IV, 464-465:
التأويل: لما بين لإنسان كمالا مكنونا وكنزا مدفونا يمكن له تحصيله بالتربية والإرشاد، أراد أن يبين أن الإنسان الكامل إنما هو مستحق الخلافة في الأرض وهو ذو القرنين الذي ملك الجانبين أعني جانب عالم الأرواح وجانب عالم الأشباح، لأنه أوتي التمكين في الأرض وأتى أسباب كل شيء في عالم الوسائط

Zülkarneyn'in sözü hitam buldu. Şimdi bakın va'd-i Hak nasıldır? Hak teâlâ buyuruyor ki:

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِى بَعْضٍ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعاً ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضاً ﴿١٠٠﴾ اَلَّذِينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ فِى غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِى وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعاً ﴿١٠١﴾ اَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِى مِنْ دُونِى اَوْلِيَاءَ اِنَّا اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلاً ﴿١٠٢﴾ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالاً ﴿١٠٣﴾ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً ﴿١٠٤﴾ اُولٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْناً ﴿١٠٥﴾ ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِى وَرُسُلِى هُزُواً ﴿١٠٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلاً ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلاً ﴿١٠٨﴾

[3294] **Meâl-i Şerîfi**

Ve o gün onları bırakıvermişizdir, bir kısmı diğerinin içinde dalgalanıyorlar. Sûr'a da üfürülmüştür, artık hepsini toplamış da toplamışızdır (99). Ve cehennemi o gün kâfirlere bir gösteriş göstermişizdir (100). Onlar ki Beni ihtar eden âyetlerimden [3295] *gözleri bir gıtâ' içinde idi, işitmeye de tahammül edemiyorlardı (101). Ya o kâfirler Beni bırakıp da kullarımı kendilerine mevlâ ittihaz*

والأسباب، فبذلك يصير كاملا في نفسه مكملا لغيره. ''فأتبع سببا'' من أسباب الوصول إلى عالم السفلي وهو مغرب شمس الروحي الإنساني ''وجدها تغرب في عين حمئة'' هي عالم القوى والطبائع والأجساد ''ووجد عندها قوما'' هم القوى البدنية والنفوس الأرضية ''قلنا يا ذا القرنين إما أن تعذب'' بالقتل بسكين الرياضة وسيف المجاهدة ''وإما أن تتخذ فيهم حسنا'' هو الرفق والمداراة ''قال أما من ظلم'' بوضع خاصيته واستعمالها في غير موضعها ''فسوف نعذبه'' بقهره على خلاف ما هو مراده وهواه ''ثم يرد إلى ربه'' وهو الشيخ الكامل الذي يربيه ''فيعذبه عذابا نكرا'' هو المنع عن مشتهياته، أو يرد إلى الله تعالى فيعذبه بعذاب البعد والقطيعة. ''وأما من آمن وعمل صالحا فله جزاء الحسنى'' هو مقام الوصول والوصال ''وسنقول له من أمرنا يسرا'' هو التخفيف والاستراحة بعد الفناء والمجاهدة ''ثم أتبع'' أسباب الوصول إلى عالم الأرواح وهو مطلع شمس النفس الناطقة الإنسانية ''وجدها تطلع على قوم'' مجردين عن العلائق الجسمانية والعوائق الساترة الجسدانية ''حتى إذا بلغ بين السدين'' وهو عالم التعيش والتمدن والجولان في جو أسباب قوام البدن وقيامه على وجه الجسمانية إلى صلاح المعاد ونظامه ''وجد من دونهما قوما لا يكادون يفقهون قولا'' وهم العوام الذين قصارى أمرهم الجهل البسيط ''إن يأجوج ومأجوج'' القوى والطبائع البشرية ''مفسدون في الأرض'' البشرية باستعمال خواصها في غير ما خلقت هي لأجلها ''فهل نجعل لك خرجا'' هو ترك الوجود وبذل الموجود. ''فأعينوني بقوة'' بهمة صارفة وعزيمة صادقة ''آتوني زبر الحديد'' ملكات راسخة وهيئات ثابتة أو قلوبا هن كالحديد في المضاء، وكالجبال الراسيات في البقاء ''حتى إذا ساوى'' عرض ما بين طرفي العمر كما قيل من المهد إلى اللحد ''قال انفخوا'' بالمداومة على الأذكار والأوراد ''حتى إذا جعله نارا'' بتأثير حرارة الطاعة والذكر في حديد القلب ''قال آتوني أفرغ عليه قطرا'' هو جوهر المحبة وكيمياء الإخلاص النافذ في سويدات القلوب بحيث لا ينفذ فيه كيد الشيطان ولا يعلوه ما سوى الرحمن، الله حسبي.

edeceklerini mi zannettiler? Biz cehennemi o kâfirler için bir konukluk hazırladık (102). "Size" de, "amelleri en ziyade hüsrâna gidenleri haber vereyim mi?" (103). Onlar ki dünyâ hayatta sa'yleri boşa gitmektedir de kendilerini zannederler ki cidden güzel sanat yapıyorlar (104). Bunlar işte o kimselerdir ki Rablerinin âyetlerine ve likāsına küfretmişlerdir de hayır nâmına yaptıkları bütün amelleri heder olmuştur, artık kıyamet günü Biz onlara hiçbir vezin tutturmayız (105). İşte böyle onların cezâları cehennemdir, çünkü küfretmişler ve Benim âyetlerimi ve peygamberlerimi eğlence yerine tutmuşlardır (106). İman edip sâlih sâlih ameller işleyen kimselere gelince, onlar için firdevs cennetleri bir konukluk olmuştur (107). İçlerinde muhalled olmak üzere kalırlar, onlardan çıkmak istemezler (108).

Bu tezkir ve ihtârı kâfi görmeyip de daha ziyade tafsil isteyenlere karşı yâ Muhammed!

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبّ۪ي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّ۪ي وَلَوْ جِئْنَا
بِمِثْلِه۪ مَدَداً ﴿١٠٩﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَداً ﴿١١٠﴾

Meâl-i Şerîfi

De ki: "Eğer Rabbimin kelimâtı için deniz mürekkeb olsa idi her hâlde Rabbimin kelimâtı tükenmeden deniz tükenirdi, bir misli de meded getirsek bile" (109). De ki: "Ben sırf sizin [3296] *gibi bir beşerim, ancak bana şöyle vahyolunuyor*[1]*: İlâhınız ancak bir tek ilâhtır. Onun için her kim Rabbinin likāsını arzu ederse sâlih bir amel işlesin ve Rabbinin ibadetine hiçbir şirk*[2] *karıştırmasın" (110).*

{الْبَحْرُ} Cins-i bahr, bütün cinsiyle deryâlar {مِدَاداً} ❁ "**Midâd**", fi'l-asl bir şeyin uzatılmasına medar olan şeyin ismidir. Fakat örfte yazı

---

1 B: "şöyle buyuruluyor".
2 B: "şerîk".

yazılan mürekkebe mahsus olmuştur. {لِكَلِمَاتِ رَبّٖى} ❁ Kelimâtullah[1] ki Allah teâlâ'nın ilm ü hikmeti kelimeleri {وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِه۪ مَدَدًا} ❁ çünkü kelimâtullah nâmütenâhî, denizler mütenâhîdir. Mütenâhîye mütenâhî zammının mecmû'u da mütenâhîdir. Mütenâhînin nâmütenâhîye intibâkı ise muhaldir, tenakuzdur. {قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ} De ki: "Ben ancak sizin gibi bir beşerim" ❁ yani Allah teâlâ'nın cemî'-i kelimâtını ihâta edemem, öyle bir iddiada bulunmuyorum. Şu kadar ki {يُوحٰٓى اِلَيَّ} bana şöyle vahyolunuyor: {اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} hepinizin ilâhı ancak bir ilâhtır ❁ ki Allah'tır. {فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪} Binâen'aleyh her kim Rabbinin[2] likāsını recâ ediyorsa ❁ Allah'ın huzûruna varmak, hesâbından kurtulup sevâbına ermek, rızâsını bulmak veya cemâlini görmek arzu eyliyor, vâsılînden olmak ümidini besliyorsa {فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا} sâlih -o likāya lâyık hâlis- iş yapsın {وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا} ve Rabbine ibadete hiçbir kimseyi şerîk etmesin. ❁ Ne yukarıda geçtiği üzere Allah'ın âyet ve likāsına küfredenler gibi şirk-i celî, ne de riyâ gibi bir şirk-i hafî karıştırmasın.

[3297] Sûre-i Kehf'in bu hâtimesi Sûre-i Meryem'e intikal için ne büyük bir esas, ne güzel bir temhid olmuştur.

---

1 B: "Kelimetullah".
2 B: "Rabbimin".

[3298]

سُورَةُ مَرْيَمَ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَمَانٌ وَتِسْعُونَ اٰيَةً

MERYEM SÛRESİ

Mekkîdir, Habeş hicretinden evvel Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak secde âyetinin [19/58] sonradan Medine'de nâzil olduğu da Mukātil'den mervîdir.[1] *İtkān*'da وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا [19/71] âyetinin dahi böyle istisnâsı nakledilmiştir.[2]

Âyetleri: Doksan sekiz veya dokuzdur.

Kelimeleri: Dokuz yüz altmış iki.

Harfleri: Üç bin sekiz yüz iki.

Fâsılası: ن، م، ا، د harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

كٓهٰيٰعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّاۚ ﴿٢﴾ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي
وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَاِنّ۪ي خِفْتُ
الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ
اٰلِ يَعْقُوبَۗ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾ يَا زَكَرِيَّٓا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍۨ اسْمُهُ يَحْيٰىۙ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ
مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ ل۪ي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ
عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ
رَبِّ اجْعَلْ ل۪ٓي اٰيَةًۜ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ مِنَ

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 619:

سورة مريم مكية كلها. إلا آية سجدتها فإنها مدنية.

2 Süyûtî, *el-İtkān fî ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974, I, 61:

مَرْيَمُ: اسْتُثْنِيَ مِنْهَا آيَةُ السَّجْدَةِ وَقَوْلُهُ: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا.

الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍۜ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّاۙ ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةًۜ وَكَانَ تَقِيًّاۙ ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا۟ ﴿١٥﴾

[3299] **Meâl-i Şerîfi**

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd (1). Rabbinin rahmetini bir anış Zekeriyyâ kuluna (2). O vakit ki[1] Rabbine nidâ etmişti, gizli bir nidâ (3). Demişti: "Yâ Rab! İşte ben artık kemik gevşedi benden, ve baş bembeyaz alev aldı, Sana dua ile ise Rabbim hiçbir zaman bedbaht [3300] *olmadım (4). Bu hâlimle ben arkamdan yerime kalacak taʿallukāttan endişedeyim, hâtunum da akīm bulundu, onun için bana bir velî ihsan eyle (5). Ki hem benim mirasımı hem Yaʿkūb hânedânının mirasını ala, hem de onu rızâya mazhar kıl Rabbim!" (6). "Ey Zekeriyyâ! Haberin olsun Biz sana bir oğul tebşir ediyoruz, adı Yahyâ, bundan evvel hiçbir adaş yapmadık ona" (7). Dedi: "Yâ Rab! Benim için bir oğul nereden olacak: Hâtunum akīm bulunuyor, ben de ihtiyarlıktan kağşamak derecesine geldim" (8). Buyurdu: "Öyle, fakat Rabbin buyurdu ki o Bana kolaydır. Bundan evvel seni yarattım, hâlbuki hiçbir şey değildin" (9). Dedi: "Yâ Rab! Bana bir alâmet yap." Buyurdu ki: "Alâmetin, sapsağlam olduğun hâlde üç gece nâsa söz söyleyememendir" (10). Derken mihraptan kavmine karşı çıktı da "sabah ve akşam tesbih edin" diye onlara işaret verdi (11). "Ey Yahyâ! Kitabı kuvvetle tut" (dedik) ve daha sabî iken ona hikmet verdik (12). Hem de ledünnümüzden bir rikkat ve bir pâklık, ki çok takvâ-şiʿâr idi (13). Ve vâlideynine ihsankâr idi; cebbâr, isyankâr değil idi (14). Selâm ona hem doğduğu gün, hem öleceği gün, hem de diri olarak baʿs olunacağı gün (15).*

{كٓهٰيٰعٓصٓ} Kâf hâ yâ ayn sâd, bu sûrenin bir ismidir. Murâdını Allah bilir. Maʿamâfîh bunun mefhûmu hakkında mevsûkiyeti iddia edilemeyen

1 B: "Vaktâ ki".

muhtelif bazı rivayetler de vardır. İbn Merdûye'nin[1] tahrîcine göre Ümmühânî'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğu mervîdir: "Kâfî Hâdî'sin yâ Âlim-i Sâdık."[2] Hazret-i Ali'nin de يَا كٓهٰيٰعٓصٓ اِغْفِرْ لِي diye dua ettiği rivayet edilmiştir[3] ki esmâullahdan[4] demek olur. İbn Abbas'tan da her harfin Kebîr, Kerîm[5] gibi esmâ-i ilâhiyeden birine remz olması suretiyle birkaç mâna rivayet edilmiştir.[6] Hâsılı delâlet-i vaz'iye ile lisânen bir mâna sâbit değildir. Delâlet-i akliye ise lâyu'ad vücûha muhtemil olabilir. Meselâ bunlardan başka kâf Zekeriyyâ'ya, hâ zevcesine, yâ Yahyâ'ya, ayn Îsâ'ya, sad Mustafa'ya remz olarak sûrenin mazmûnunu bir icmal olmak muhtemil [3301] olduğu gibi, kâf kelimâta, hâ lâhûta, yâ yakīne, ayn ilme, sâd sıdka remz olmak suretiyle evvelki sûrenin âhirini bir[7] icmal olmak vesâire de muhtemildir. Ve binâen'aleyh lâyu'ad vücûh içinde müteşâbihtir. Fâidesi de kendi kendine bırakılacak olan aklın ihtimâlât içinde nasıl çırpındığını göstererek metâlib-i âliyeyi idrakte mertebe-i acz ü hayretini ihtardır. Ki buna "ibtilâ-yı râsihîn" tâbir olunur.

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مَرْيَمَۢ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّاۙ ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ
حِجَابًا فَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ اِنّ۪ٓى اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ
اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَنَا۬ رَسُولُ رَبِّكِۗ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ اَنّٰى
يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌۚ

---

1 M: "Mürdeveyhin".

2 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* V,478:
وَأخرج ابْن مرْدَوَيْه عَن الْكَلْبِيّ أَنه سُئِلَ عَن «كهيعص» فَحدث عَن أبي صَالح عَن أم هَانِئ عَن رَسُول الله صلى الله عَلَيْهِ وَسلم قَالَ: كَافٍ هاد عَالم صَادِق.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 141:
عن فاطمة ابنة عليّ قالت: كان عليّ يقول: يا كهيعص اغفر لي.

4 B: "esmâ-i ilâhiyeden".

5 B: "Alîm".

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 137-138; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XVII, 326:
عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس في هذه الآية «كهيعص» قال: كبير، يعني بالكبير: الكاف من «كهيعص».
عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله عَزَّ وَجَلَّ: «كهيعص» قال: الكاف من كريم وكبير، والهاء من هاد، والياء من رحيم، والعين من عليم وعظيم، والصاد من صادق.

7 B -"bir".

وَلِنَجْعَلَهُٓ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهٖ مَكَانًا
قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَٓاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِۚ قَالَتْ يَا لَيْتَنٖى مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ
نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَنٖى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزّٖٓى
اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّاۙ ﴿٢٥﴾ فَكُلٖى وَاشْرَبٖى وَقَرّٖى عَيْنًاۚ فَاِمَّا
تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُولٖٓى اِنّٖى نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ ﴿٢٦﴾
فَاَتَتْ بِهٖ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۜ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ
اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّاۚ ﴿٢٨﴾ فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ
فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ اِنّٖى عَبْدُ اللّٰهِۜ اٰتٰينِىَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنٖى نَبِيًّاۙ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنٖى
مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُۖ وَاَوْصَانٖى بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّاۖ ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتٖىۘ وَلَمْ
يَجْعَلْنٖى جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

[3302] **Meâl-i Şerîfi**

Kitapta Meryem'i de an, o vakit ki ailesinden çekildi de şark tarafında[1] *bir mekâna (16). Onlardan öte bir perde çekti, derken kendisine Rûhumuzu gönderdik de düzgün bir beşer hâlinde ona temessül ediverdi (17). (Meryem) ona "ben" dedi,* [3303] *"her hâlde senden Rahmân'a sığınırım, sakınırsın eğer bir takī isen" (18). (Rûh) dedi: "Haberin olsun ben sana gayet temiz bir oğlan vermek için sırf Rabbinin resûlüyüm" (19). Dedi: "Benim için bir oğlan nasıl olur? Bana bir beşer dokunmadı, ben bir kahpe de değilim" (20). Dedi "öyle, fakat Rabbin buyurdu ki o Bana göre kolay, hem onu nâsa kudretimizin bir burhânı ve tarafımızdan bir rahmet kılacağımız için; hem de o, bir kazâ edilmiş emir bulunuyor" (21). Bu suretle ona hâmil oldu, ve bu hamlile uzak bir yere çekildi (22). Derken ağrı onu bir hurma dalına götürdü, "ay" dedi, "nolaydım bundan evvel öleydim ve unutulmuş gitmiş olaydım"*

---

1 B: "tarafındaki".

(23). Derken ona altından nidâ etti: "Sakın mahzun olma, Rabbin senin altında bir su arkı vücûda getirdi (24). Hurmanın da dalını kendine doğru silkele, üzerine derilmiş taze hurmalar dökülsün (25). Artık ye, iç, gözün aydın olsun; bunun üzerine şayet beşerden birini görürsen 'ben' de, 'Rahmân'a[1] *oruç adadım, onun için bugün hiçbir inse söz söylemeyeceğim'" (26). Derken onu yüklenerek kavmine getirdi, "hey Meryem!" dediler, "alimallah yumurcak bir şey getirdin (27). Ey Hârûn'un hemşiresi, baban bir kötülük adamı değil idi, anan da bir kahpe değil idi" (28). Bunun üzerine ona işaret etti; "beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?" dediler (29). O dedi ki: "Haberiniz olsun ben Allah'ın kuluyum, o bana kitap verdi ve beni bir peygamber yaptı (30). Ve beni her nerede olsam mübarek kıldı ve berhayat olduğum müddetçe bana namaz ve zekât tavsiye buyurdu (31). Ve beni vâlideme hürmetkâr kıldı, bir cebbâr şakī kılmadı (32). Ve selam bana hem doğduğum gün hem öleceğim gün, hem diri olarak baʿs olunacağım gün" (33).*

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَۚ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذ۪ي ف۪يهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍۙ
سُبْحَانَهُۜ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُۜ ﴿٣٥﴾ وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا
صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿٣٧﴾ اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْۙ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾
وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُۢ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ
الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

[3304] **Meâl-i Şerîfi**

İşte hakkında nizâʿ edip durdukları Îsâ b. Meryem hak sözü olarak budur (34). Allah'ın veled ittihaz etmesi hiçbir zaman olur şey değildir. Tenzih O Sübhân'a, O bir emri murad edince sade ona "ol!" der, oluverir (35). Hem o haberiniz olsun dedi: "Allah benim de Rabbim sizin de

---

1 B: "Rabbime".

Rabbinizdir, onun için hep O'na ibadet ediniz, işte yegâne doğru yol budur" (36). Sonra hizibler kendi aralarında ihtilâfa düştüler, artık büyük bir günün görülecek hâilesinden veyl o küfredenlere (37). Neler işitecek neler görecekler onlar bize gelecekleri gün, lâkin o zâlimler bugün açık bir dalâl içindeler[1] *(38). Onlar gaflet içinde iken, onlar iman etmezlerken, o hasret gününün, o iş bitirildiği saatin dehşetini kendilerine haber ver (39). Her hâlde Arz'a ve* [3305] *bütün üzerindekilere Biz vâris olacağız Biz, ve hep onlar Bize ircâ', olunacaklar (40).*

{ذٰلِكَ} İşte budur ❁ öyle doğan ve o sözleri söyleyen bir kuldur tâ beşikten ba'sine kadar {عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَۚ قَوْلَ الْحَقِّ} Hak kavlince Meryem'in oğlu Îsâ {الَّذٖى فٖيهِ يَمْتَرُونَ} ki hakkında nizâ' edip duruyorlar. ❁ Görülüyor ki sûrenin başından beri ve bundan sonra nihâyetine kadar âyetler hep elif fâsılasıyla iken bu hitapta yalnız yedi âyet arada م ن fâsılasıyla işlenmiş bir çerçeve içine alınmıştır. Bu da gösterir ki bu âyetler, bu sûrenin asıl maksadını anlatan karar âyetleridir ki başta nefy-i veled ile {مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍۙ سُبْحَانَهُ} ilh... tenzih, ve lisân-ı Îsâ'dan şu suretle tevhîde davet {وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّٖى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ} ❁ bu âyet, tâ yukarıdaki اِنّٖى عَبْدُ اللّٰهِ cümlesine mâtuftur. Binâen'aleyh وقال إن الله ربي... demek olarak Îsâ'nın kelâmındandır (*Sûre-i Âl-i İmrân'da*[2] *geçen nazîrine bak* [3/51]). Eldeki İncillerde dahi mezkur olan bu söz, onun nübüvvetinde davetinin hulâsası olduğu ve tevhîdi tansis eylediği için buraya ayrıca ifraz olunmuştur. {فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ} Sonra hizibler kendi aralarından ihtilâf çıkardılar ❁ Yahudîler bir türlü söyledi, Nasârâ fırkaları da türlü nizâ'lara düştüler; kimi "Allah'ın oğlu" dediler, kimi "Allah'ın kendisidir yere indi sonra göğe çıktı" dediler, kimi de "üçün biri" dediler, kimisi de O'nun kulu ve peygamberi dediler {فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا} ilh...

---

1 B: "içindedirler".
2 M ve B: "Bakara'da".

[3306]

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾ اِذْ قَالَ لِاَب۪يهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا
لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْن۪ى عَنْكَ شَيْـًٔا ﴿٤٢﴾ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ى قَدْ جَٓاءَن۪ى مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ
فَاتَّبِعْن۪ٓى اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا
﴿٤٤﴾ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ٓى اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ
اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَت۪ى يَٓا اِبْرٰه۪يمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْن۪ى مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ
سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪ى اِنَّهُ كَانَ ب۪ى حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّ۪ى عَسٰٓى
اَلَّٓا اَكُونَ بِدُعَٓاءِ رَبّ۪ى شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

[3307] **Meâl-i Şerîfi**

Kitapta İbrâhim'i de an, çünkü o bir sıddîk, bir peygamber idi (41). Bir vakit babasına demişti: "A babacığım! O işitmez, görmez ve sana hiç fâidesi olmaz şeylere niçin taparsın? (42). A babacığım, emin ol bana ilimden sana gelmeyen hakikat geldi, gel bana uy da seni bir düz yola çıkarayım (43). Babacığım Şeytan'a tapma, çünkü Şeytan Rahmân'a âsî oldu (44). Babacığım, ben cidden korkarım ki sana o Rahmân'dan bir azab dokunur da Şeytan'a yâr olursun" (45). "Sen" dedi, "benim mâbudlarımdan geçmek mi istiyorsun yâ İbrâhim! Yemin ederim ki eğer vazgeçmezsen seni muhakkak recm ederim, hem beni uzun müddet bırak git" (46). Dedi: "Selâm sana, senin için Rabbime istiğfar edeceğim, çünkü O bana çok lütufkârdır (47). Hem sizi Allah'tan başka taptıklarınızla bırakıp çekilirim de Rabbime dua ederim, umulur ki Rabbime dua ile bedbaht olmam" (48). Vaktâ ki[1] onları ve Allah'tan başka taptıklarını bırakıp çekildi, biz de ona İshak'ı ve Yaʿkūb'u bahşeyledik ve her birini birer peygamber yaptık (49). Ve bunlara rahmetimizden ihsanlar eyledik ve hepsine dillerde yüksek bir yâd-ı sıdk verdik (50).

1 B: "Vaktiyle".

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مُوسٰٓى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصاً وَكَانَ رَسُولاً نَبِياًّ ﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ
الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِياًّ ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَآ اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِياًّ ﴿٥٣﴾

[3308] **Meâl-i Şerîfi**

Kitapta Mûsâ'yı da an, çünkü o bir muhlis idi ve bir resul bir peygamber idi (51). Hem ona Tûr'un cânib-i eymeninden nidâ ettik, hem de onu makām-ı münâcâtta mertebe-i kurba erdirdik (52). Ve rahmetimizden ona biraderi Hârûn'u da bir peygamber olarak ihsan eyledik (53).

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً نَبِياًّ ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ
اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِياًّ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

Kitapta İsmâil'i de an, çünkü o cidden vaadinde sâdık idi ve bir resul, bir peygamber idi (54). Ve hânedânına namaz ve zekât ile emrederdi ve Rabbinin indinde marzî idi (55).

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقاً نَبِياًّ ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِياًّ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Kitapta İdrîs'i de an, çünkü o bir sıddîk, bir peygamber idi (56). Ve Biz onu yüksek bir mekâna ref' ettik (57).

[3309]

اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ
ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْرَآئِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا
سُجَّداً وَبُكِياًّ ﴿٥٨﴾

Meâl-i Şerîfi

İşte bunlar Allah'ın kendilerine in'âm eylediği peygamberlerden, Âdem zürriyetinden ve Nûh ile beraber taşıdıklarımızdan ve İbrâhim ve İsrâil zürriyetinden ve hidâyete erdirdiğimiz ve intihab eylediğimiz kimselerdendir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri tilâvet olunduğu zaman ağlayarak secdelere kapanırlardı (58).

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا
مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ
عَدْنٍ الَّتٖى وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ فٖيهَا لَغْوًا
اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فٖيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتٖى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ
كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

[3310] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra arkalarından bozuk bir güruh halef oldu, namazı zâyi' ettiler ve şehvetleri ardına düştüler, bunlar da Gayyâ'yı boylayacaklar (59). Ancak tevbe edip imana gelen ve sâlih amel işleyenler müstesnâ, çünkü bunlar zerre kadar hakları yenmeyerek[1] cennete gireceklerdir (60). Rahmân'ın kullarına vaad buyurduğu Adn cennetlerine, şüphe yok ki O'nun vaadi icrâ olunagelmiştir (61). Orada hiçbir boş söz işitmezler, ancak bir selâm, rızıkları da vardır orada sabah, akşam (62). O, o cennettir ki kullarımızdan her kim korunur takī ise ona miras kılarız (63).

{غَيًّا} Azgınlığın cezâsı bir şerre çatacaklar. Denilmiş ki cehennemde öyle bir vâdidir ki bütün dereleri ondan isti'âze eder, "gayyâ kuyusu" lisânımızda da meşhurdur.

İhtar: Burada işbu تَقِيًّا fâsılasının tekerrürü tâ yukarıda Meryem kıssasında geçen تَقِيًّا fâsılasını hatırlatır. Onun için onu Cibrîl'in

1 B: "yenmeyecek".

kelâmının hikâyesi tâkip ettiği gibi, burada da öyle olacaktır. Orada Meryem'e اِنَّمَٓا اَنَا۬ رَسُولُ رَبِّكِ diyen rûh, yani Cebrâil burada Resûlullah'ın bir suâline cevâben demiştir ki:

Yâ Muhammed:

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّاۚ ﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖۜ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا۟ ﴿٦٥﴾

[3311] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de Rabbinin emri olmayınca biz (Rabbinin[1] resulleri) inemeyiz; önümüzdeki, ardımızdaki ve bunun arasındaki hep O'nundur ve Rabbin seni unutmuş değildir (64). O bütün semâvât ü Arz'ın ve aralarındakilerin Rabbi, binâen'aleyh O'na ibadet et ve ibadetine sebatla sabreyle, hiç sen O'na bir adaş bilir misin? (65).

{وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ} ❁ Buradaki vâv, istînâfiyedir. Yani bir suâle cevaptır ki bu sual, sebeb-i nüzûlünden mâlum olabiliyor. Nitekim İmam Ahmed, Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve daha bir cemaat rivayet etmişlerdir ki: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "yâ Cibrîl, bizi ziyaret ettiğinden daha çok ziyaret etmeye ne mâni' oluyor?" demişti وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ nâzil oldu.[2] Demek ki bu âyet, Cebrâil'in o suâle cevâbını hikâyedir. Sebeb-i nüzûl ile âyetin nefs-i mazmûnu buna karîne olabileceği gibi, sûrenin evvelinde رُوحَنَا diye Cibrîl'in zikri geçmiş olmasından dolayı ânifen ihtar ettiğimiz vechile تَقِيًّا fâsılasının tekrarıyla oraya yapılan ircâ'-ı nazar dahi buna dakīk bir işaret olmuştur.

---

1 B: "Rabbimin".

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 231; Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6, Tefsîr, 19; Tirmizî, Tefsîr, 19; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 169:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لجبريل: «ما يمنعك أن تزورنا أكثر مما تزورنا»، قال: فنزلت: «وما نتنزل إلا بأمر ربك» إلى آخر الآية.

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ
مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ
جِثِيًّاۚ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّاۚ ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ
اَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّاۚ
﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

[3312] **Meâl-i Şerîfi**

Böyle iken insan diyor ki: "Her ne zaman ölürsem ileride mutlak bir zîhayat olarak çıkarılacak mıyım?" (66). Ya o insan hiçbir şey değil iken Bizim kendisini halketmiş olduğumuzu düşünmez mi? (67). Evet, Rabbine kasem ederim ki Biz onları ve o şeytanları muhakkak ve muhakkak mahşere toplayacağız, sonra onları muhakkak ve muhakkak dizleri üstü cehennemin etrafına ihzar eyleyeceğiz (68). Sonra her zümreden Rahmân'a karşı en ziyade serkeşlik eden hangileri ise muhakkak ve muhakkak nezʿ edeceğiz (69). Sonra elbette Biz o cehenneme yaslanmaya evlâ olanların kimler olduğunu daha iyi biliriz. (70) Hem içinizden hiçbiri yoktur ki mutlak ona varacak olmasın, ve bu Rabbinin uhdesine vâcib kıldığı bir kaziyye-i muhkeme[1] olmuştur (71). Sonra müttakī olanlara necat veririz de zâlimleri dizleri üstü bırakırız (72).

[3313]

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوٓاۙ اَىُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا
وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾ قُلْ مَنْ
كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّاۚ حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا
السَّاعَةَۜ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًىۜ
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

1 M: "mahkeme".

Meâl-i Şerîfi

Âyetlerimiz kendilerine açık açık tecvid üzere okunduğu vakit de o küfredenler dediler ki iman edenlere: "Bu iki ferîkin hangisi makamca daha iyi ve meclis ü mahfilce daha güzel?" (73). Hâlbuki Biz kendilerinden evvel metâʿ ve manzaraca daha güzel nice karnlar helâk etmişiz (74). De ki: Kim dalâlette ise Rahmân onun istediği kadar meddini uzatsın, nihâyet vaad olundukları şeyi gördükleri vakit ya azab veya sâat, o zaman bilecekler ki kimmiş o mevkiʿi daha fena ve iradesi daha zayıf. (75). Hidâyeti kabul edenlere ise Allah daha ziyade hidâyet verir ve bâkī kalacak olan sâlih ameller Rabbinin indinde sevapça da daha hayırlı âkıbetçe de daha hayırlıdır (76).

[3314]

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَاُوتَيَنَّ مَالاً وَوَلَداًۜ ﴿٧٧﴾ اَطَّلَعَ الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ
الرَّحْمٰنِ عَهْداًۙ ﴿٧٨﴾ كَلَّاۜ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدّاًۙ ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ
مَا يَقُولُ وَيَأْتٖينَا فَرْداً ﴿٨٠﴾ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزّاًۙ ﴿٨١﴾ كَلَّاۜ
سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدّاًۚ ﴿٨٢﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطٖينَ عَلَى
الْكَافِرٖينَ تَؤُزُّهُمْ اَزّاًۙ ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْۜ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدّاًۚ ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقٖينَ
اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْداًۙ ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمٖينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْداًۘ ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ
اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْداًۘ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَداًۜ ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـٔاً
اِدّاًۙ ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدّاًۙ ﴿٩٠﴾ اَنْ دَعَوْا
لِلرَّحْمٰنِ وَلَداًۚ ﴿٩١﴾ وَمَا يَنْبَغٖى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَداًۜ ﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ اِلَّٓا اٰتِى الرَّحْمٰنِ عَبْداًۜ ﴿٩٣﴾ لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدّاًۜ ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتٖيهِ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ فَرْداً ﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدّاً ﴿٩٦﴾

فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ
مِنْ قَرْنٍۜ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزاً ﴿٩٨﴾

[3315] **Meâl-i Şerîfi**

Şimdi şu küfredip de "bana muhakkak mal ve veled[1] verilecek" diyen herifi gördün a (77). Gayba muttaliʿ mi olmuş? Yoksa Rahmân'ın huzûrunda bir ahid mi almış? (78). Hayır, Biz onun dediğini yazacağız ve kendisine azabdan bir med çekeceğiz (79). Ve o söylediği şeyleri hep elinden alacağız da o Bize tek başına gelecek (80). Tuttular Allah'tan başka mâbudlar edindiler ki kendilerine izzet ve kuvvet olsunlar diye (81). Hayır, yarın ibadetlerini inkâr edecekler de aleyhlerine zıd olacaklar (82). Görmedin mi Biz o şeytanları o kâfirlerin üzerine salmışız, onları kaynatıp oynatıp kıvrandırıyorlar (83). Aleyhlerinde acele etme, Biz onlar için ancak bir sayı sayıyoruz (84). Müttakīleri vefd hâlinde (bir mebʿus olarak) huzûr-ı Rahmân'a cemʿ edeceğimiz gün (85) mücrimleri de susuz olarak cehenneme sevkedeceğiz (86). Rahmân'ın nezdinde bir ahd almış olan kimseden başkaları şefaate mâlik olamayacaklar (87). "O Rahmân veled [3316] *edindi" dediler (88). Kasem olsun pek ağır, pek şenîʿ bir cür'ette bulundunuz (89). Az daha ondan gökler çatlayacak ve dağlar yıkılıp yerlere geçecek (90) O Rahmân'a veled iddia ettiler diye (91). Hâlbuki veled edinmek Rahmân'a yaraşmaz (92). Göklerde ve Yerde hiçbir kimse yoktur ki o Rahmân'a kul olarak gelecek olmasın (93). Kasem olsun ki hepsini ihsâ etmiş, hepsini sayısıyla taʿdâd buyurmuştur (94). Ve hepsi kıyamet günü O'na tek olarak gelecektir (95). İman edip sâlih işler yapanlar muhakkak, Rahmân onlar için bir meveddet (bir sevgi) verecek, gönüllere sevdirecektir[2] (96). Sırf o Kur'ân'ı senin lisânınla şunun için müyesser kıldık ki onunla müttakīleri müjdeleyesin, inat edenleri de inzar edesin (97). Hem onlardan evvel nice karn helâk ettik, hiç onlardan birini hissediyor musun, yahut gizli bir seslerini işitiyor musun? (98).*

1 B: "evlâd".
2 B: "sevindirecektir".

{اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ... إلخ} ❁ Âs b. Vâil sebebiyle nâzil olmuştu, şöyle ki: Onda[1] Habbâb[2] radıyallâhu anh'ın bir alacağı vardı, onu istedi. Buna karşı Âs "hayır" dedi, "tâ ki Muhammed'e küfredesin." Habbâb[3] "lâ vallahi" dedi, "ben Muhammed'e asla küfretmem; ne hayâtımda ne memâtımda ne de ba'ş olunduğum zaman." Âs "hâ" dedi, "ba's olunduğun zaman gel bana o vakit benim malım ve evlâdım olacak, alacağını sana veririm."[4] Yani öbürlerini andıktan sonra işbu gördüğün kâfirin kıssasını da haber ver.

---

1 B -"Onda".
2 M: "Hubab".
3 M: "Hubab".
4 Buhârî, Büyû', 29; Müslim, Kıyâmet, 35. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 637; *Tefsîru Abdirrezzâk,* II, 365:

عن مسروق، عن خباب قال: كنت قينا في الجاهلية، وكان لي على العاص ابن وائل دين، فأتيته أتقاضاه، قال: لا أعطيك حتى تكفر بمحمد صلى الله عليه وسلم. فقلت: لا أكفر حتى يميتك الله ثم تبعث. قال: دعني حتى أموت وأبعث، فسأوتى مالا وولدا فأقضيك. فنزلت: «أفرأيت الذي كفر بآياتنا وقال لأوتين مالا وولدا. أطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهدا».

[3317]

سُورَةُ طٰهٰ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَخَمْسٌ وَثَلٰثُونَ اٰيَةً

TÂHÂ SÛRESİ

Tâhâ Sûresi Mekkîdir. İbn Abbas'tan ve Câbir b. Zeyd'den (radıyallâhu anhüm) rivayet olunduğuna göre Sûre-i Meryem'den sonra nâzil olmuştur.[1]

Âyetleri: Kûfî ta'dâdında yüz otuz beş, Hicâzîde yüz otuz dört, Basrîde yüz otuz iki, Şâmîde yüz kırktır.

Kelimeleri: Bin üç yüz kırk bir.

Harfleri: Beş bin iki yüz kırk ikidir.

Fâsılası: و، م، ى، ا (يوما) harfleridir. Mîm غَشِيَهُمْ [20/78], vâv ضَلُّوا'dadır [20/92].

Bu sûrenin bir ismi de "Sûretü'l-Kelîm" olduğunu Âlûsî, Sehâvî'nin *Cemâl-i Kurrâ*'sından naklen zikretmiştir.[2]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰىۙ ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰىۙ ﴿٣﴾ تَنْزِيلًا
مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰىۜ ﴿٤﴾ اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِى
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ
يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾ وَهَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ
مُوسٰىۢ ﴿٩﴾

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 463:

وقد روي عن ابن عباس وجابر بن زيد رضي الله تعالى عنهم أن طه نزلت بعد سورة مريم.

2 Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, thk. Abdülhak Abdüddâim Seyfü'l-kâdî, Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1419/1999, I, 199; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 463.

[3318] **Meâl-i Şerîfi**

Tâ-Hâ (1). Kur'ân'ı sana bedbaht olasın diye indirmedik (2). Ancak saygısı olana tezkir için (3). Bir tenzil olarak indirdik O Yaradan'dan ki hem Arz'ı yarattı hem o yüksek yüksek gökleri (4). O Rahmân Arş üzerine istivâ buyurdu (5). Bütün semâvâttakiler ve bütün Arzdakiler[1] *ve bütün bunların aralarındakiler ve bütün yerin dibindekiler hep O'nun (6). Sen bu sözü ilan edeceksen de O hem sırrı bilir hem daha gizlisini (7). Allah, başka tanrı yok ancak O. Hep O'nundur o en güzel isimler (esmâ-i hüsnâ) (8). Hem geldi mi Mûsâ'nın kıssası sana? (9)*

{طٰهٰ} Tâ-hâ, ❁ Allâhu a'lem, emsâli gibi hurûf-ı hecâdır, esmâ-i hüsnâdan kasem olduğu söylenmiş, bazı lügatlarda "yâ recül, behey adam!" demek olduğu da rivayet edilmiştir. Bir de طا, وطأ'den emr-i hâzır, hâ zamir olarak "bas onu" yahut "çiğne onu" diye Resûlullah'a hitap olduğu zikredilmiştir. Çünkü Resûlullah, teheccüdünde bir ayak üzerinde durmakla iki ayağını da yere basması emrolunmuştur.[2] Zamir kademe, yahut arza râci'dir. Bu vechile "ayağını bas" yahut "arzı çiğne" demek de olabilir. Bu mâna mühimdir. Şu kadar ki buna göre طاها "tâ hâ" yazılması lâzım gelirdi.[3]

{اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى} İstivâ meselesi için Sûre-i A'râf'a bak [7/54].

{يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى} "**Sır**" içinden kendine söylediğin, "**ahfâ**" olacak fakat henüz olmamış bulunandır. Yahut "sır" başkasına gizli söylediğin, "ahfâ" nefsinde gizlediğindir. Bir de "ahfâ" fi'l-i mâzî olmak üzere mâna verilmiştir, yani kulların sırrını bilir, kendi sırrını ise gizlemiştir. {الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى} Bir hadîs-i şerifte doksan [3319] dokuz sayılmış ve "bunu sayan cennete girer" buyurulmuştur.[4]

---

1 B -"ve bütün Arzdakiler".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 49:

وعن الحسن رضى الله عنه: طه، وفسر بأنه أمر بالوطء، وأن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقوم في تهجده على إحدى رجليه فأمر بأن يطأ الأرض بقدميه معا.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXII, 6:

قال صاحب الكشاف: إن كان طه في لغة عك بمعنى يا رجل فلعلهم تصرفوا في يا هذا فقلبوا الياء طاء فقالوا: طا واختصروا في هذا واقتصروا على ها فقوله طه بمعنى يا هذا واعترض بعضهم عليه وقالوا: لو كان كذلك لوجب أن يكتب أربعة أحرف طا ها.

4 *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, s. 36; Buhârî, Şurût, 18; Müslim, Zikir, 5-6. Krş. İbn Mâce, Dua, 10; Tirmizî, Deavât, 72/3507:

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لله تسعة وتسعون اسما مائة إلا واحدا، من أحصاها دخل الجنة، إنه وتر يحب الوتر.

اِذْ رَاٰ نَاراً فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنّ۪ٓى اٰنَسْتُ نَاراً لَعَلّ۪ٓى اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى
النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِىَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓى اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ
بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۜ ﴿١٢﴾ وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓى اَنَا اللّٰهُ لَٓا
اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪ىۙ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ى ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾
وَمَا تِلْكَ بِيَم۪ينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِىَ عَصَاىَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَم۪ى
وَلِىَ ف۪يهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾ قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِىَ حَيَّةٌ تَسْعٰى
﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ۠ سَنُع۪يدُهَا س۪يرَتَهَا الْاُو۫لٰى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ
تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ اٰيَةً اُخْرٰىۙ ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰىۚ ﴿٢٣﴾ اِذْهَبْ
اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۜ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ ل۪ى صَدْر۪ىۙ ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ ل۪ٓى اَمْر۪ىۙ ﴿٢٦﴾
وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَان۪ىۙ ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْل۪ىۖ ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ ل۪ى وَز۪يراً مِنْ اَهْل۪ىۙ ﴿٢٩﴾
هٰرُونَ اَخِىۙ ﴿٣٠﴾ اُشْدُدْ بِه۪ٓ اَزْر۪ىۙ ﴿٣١﴾ وَاَشْرِكْهُ ف۪ٓى اَمْر۪ىۙ ﴿٣٢﴾ كَىْ نُسَبِّحَكَ كَث۪يراًۙ
﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَث۪يراًۜ ﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَص۪يراً ﴿٣٥﴾ قَالَ قَدْ اُو۫ت۪يتَ سُؤْلَكَ يَا
مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰىۙ ﴿٣٧﴾ اِذْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّكَ مَا يُوحٰىۙ ﴿٣٨﴾
اَنِ اقْذِف۪يهِ فِى التَّابُوتِ فَاقْذِف۪يهِ فِى الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ ل۪ى وَعَدُوٌّ لَهُۜ
وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّ۪ىۚ وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْن۪ىۢ ﴿٣٩﴾ اِذْ تَمْش۪ٓى اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ اَدُلُّكُمْ
عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُۜ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَۜ وَقَتَلْتَ نَفْساً فَنَجَّيْنَاكَ
مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُوناً۠ فَلَبِثْتَ سِن۪ينَ ف۪ٓى اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى ﴿٤٠﴾
وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْس۪ىۚ ﴿٤١﴾ اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَات۪ى وَلَا تَنِيَا ف۪ى ذِكْر۪ىۚ ﴿٤٢﴾ اِذْهَبَٓا
اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَٓا

اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَٓا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَٓا اِنَّن۪ى مَعَكُمَٓا اَسْمَعُ وَاَرٰى
﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ مَعَنَا بَن۪ٓى اِسْرَٓائ۪لَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْۜ قَدْ جِئْنَاكَ
بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَۜ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ﴿٤٧﴾ اِنَّا قَدْ اُو۫حِىَ اِلَيْنَٓا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى
مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾ قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّـذ۪ٓى اَعْطٰى كُلَّ شَىْءٍ
خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُو۫لٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ى ف۪ى كِتَابٍۚ
لَا يَضِلُّ رَبّ۪ى وَلَا يَنْسٰىۘ ﴿٥٢﴾ اَلَّذ۪ى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ
مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۜ فَاَخْرَجْنَا بِه۪ٓ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْۜ اِنَّ ف۪ى
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِى النُّهٰى۟ ﴿٥٤﴾

[3322] **Meâl-i Şerîfi**

Bir vakit o hani bir ateş gördü de ehline "durun" dedi, "benim gözüme bir ateş ilişti, belki size ondan bir yalın getiririm, yahut üzerinde bir kılavuz bulurum" (10). Vaktâ ki ona vardı, kendine şöyle nidâ olundu: (11) "Yâ Mûsâ! Haberin olsun Benim, Ben Rabbin! Hemen pabuçlarını çıkar, çünkü sen mukaddes vâdide Tuvâ'dasın (12). Ve Ben seni ihtiyar buyurdum, şimdi verilecek vahyi dinle (13). Hakikaten Benim Ben Allah, Benden başka ilâh yok (14). Onun için Bana ibadet et ve zikrim için namaz kıl (15). Çünkü Sâʿat muhakkak gelecek; Ben hemen hemen onu gizliyorum ki her nefis saʿyiyle cezâlansın. Binâenʿaleyh sakın ona inanmayıp da kendi hevâsına uyan kimse seni ondan alıkoymasın, sonra helâk olursun (16). O yemînindeki de ne yâ Mûsâ?" (17) "O" dedi, "asâm, üzerine dayanırım ve onunla davarlarıma yaprak çırparım. Benim onda daha diğer hâcetlerim de vardır" (18). Buyurdu ki: "Bırak onu yâ Mûsâ!" (19). Bıraktı, ne baksın o bir yılan olmuş koşuyor (20). "Tut onu" buyurdu, "ve korkma, Biz onu evvelki sîretine iade edeceğiz (21). Bir de elini koynuna sok, çıksın bembeyaz bir âfetsiz diğer bir âyet olarak (22) ki sana en büyük âyetlerimizden gösterelim (23).

Git Firavun'a, zira o pek azdı" (24). Dedi: "Yâ Rab! Benim göğsüme genişlik ver (25). Ve bana işimi kolaylaştır (26). Ve dilimden ukdeyi çöz (27). Sözümü iyi anlasınlar (28). Ve bana ehlimden bir vezir ver (29). Kardeşim Hârûn'u (30). Onunla sırtımı pekit (31). Ve onu işimde şerîk et (32). Ki Seni çok tesbih edelim (33). Ve çok zikreyleyelim (34). Şüphe yok ki Sen bizi görüp duruyorsun" (35). "Haydi" buyurdu, "erdirildin dileğine yâ Mûsâ (36). Şânım hakkı için Biz lutfeylemiştik sana diğer bir defa daha (37). O vakit ki anana verilen şu ilhâmı verdik: (38) 'Onu tabut içine koy da deryâya bırak, deryâ da onu sâhile bıraksın, onu hem Bana düşman hem ona düşman biri alsın' ve üzerine Benden bir sevgi koydum ki hem nezâretim altında yetiştirilesin[1] (39). O vakit hemşîren gidiyor da diyordu: 'Ona [3323] *iyi bakacak birini buluvereyim mi size?' Bu suretle seni anana iade ettik ki gözü aydın olsun da mahzun olmasın, hem bir adam öldürdün de seni gamdan kurtardık, ve türlü mihnetlerle seni imtihan ettik, bu sebeple senelerce ehl-i Medyen içinde kaldın, sonra da bir kader üstüne geldin yâ Mûsâ (40). Ben seni kendim için yetiştirdim (41). Git âyetlerimle[2] sen ve biraderin. Ve Benim zikrimde gevşeklik etmeyin (42). Firavun'a gidin, çünkü o pek azdı (43). Varın da ona belki dinler veya korkar diye yumuşak dille söyleyin" (44). "Rabbenâ" dediler, "korkarız ki bize şiddetle saldırır, yahut tuğyânını artırır" (45). "Korkmayın" buyurdu, "çünkü Ben sizinle beraberim, işitirim ve görürüm (46). Haydin varın da ona deyin ki 'haberin olsun biz Rabbinin resulleriyiz, artık Benî İsrâil'i bizimle gönder ve onları ta'zîb etme. Biz sana[3] Rabbinden bir âyetle geldik, selâm da doğruya tâbi' olanadır (47). İnan ki bize şöyle vahyolundu: 'Her hâlde azab, tekzib edip yüz çevirenedir'" (48). "Hele" dedi, "sizin Rabbiniz kim yâ Mûsâ?" (49). "Bizim" dedi, "Rabbimiz her şeye hilkatini veren, sonra da yolunu gösterendir" (50). Dedi: "Ya öyle ise kurûn-ı ûlânın hâli ne?" (51). "Onun" dedi, ilmi Rabbimin indinde*

---

1 B: "yetiştirilsin".
2 B: "âyetlerimizle".
3 B -"sana".

bir kitaptadır, Rabbim[1] şaşmaz ve unutmaz (52). O ki sizin için Arz'ı bir beşik yaptı ve onda size yollar açtı ve semâdan bir su indirdi de bu sebeple muhtelif nebâttan çiftler çıkarmaktayız (53). Hem yiyiniz hem hayvanlarınızı güdünüz, her hâlde bunda uli'n-nühâ için çok âyetler var (54).

{قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى} Firavun dedi ki "ya öyle ise kurûn-ı ûlânın hâli ne?" ❁ Yani dediğin gibi her şeyin hilkatini verdikten sonra hidâyet edip yolunu dahi göstermiş ise, kurûn-ı ûlâ neye o hidâyete ermemiş, niçin senin dediğin gibi ihlâs ve tevhid ile ibadet etmemiş de putlara tapmış? Neye cehalette kalmış? Firavun, bu suretle Allah tarafından hidâyet ve irşâdı ve binâen'aleyh nübüvveti inkâr etmek istiyor. Firavun "kurûn-ı ûlâ" demekle kendi zamanına tekaddüm eden karnları kast etmiş olmakla beraber kendisi de onlardan ayrılmak istemediği cihetle o kurûna[2] dâhil olmuş [3324] bulunuyor. Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere Kur'an lisânında "kurûn-ı ûlâ" Firavun'un helâkiyle hitam bulmuştur.

Bu nükteye mebnî olmalıdır ki Hazret-i Mûsâ cevapta "Allah onlara da peygamberler gönderdi" deyivermeyip de {قَالَ} şöyle dedi: {عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖى فٖى كِتَابٍ} Yani "onların hâli bana gāibdir, gayba ilim de ancak Rabbimin indinde bir kitaptadır. Onların hâli ne olduğunu ve ne olacağını ancak O bilir, her hâlde {لَا يَضِلُّ رَبّٖى وَلَا يَنْسٰى} Rabbim şaşmaz ve unutmaz." ❁ O yol göstermiş, onlar kabul etmemişlerdir, zira {اَلَّذٖى} O Rabbimdir ki {جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا} ilh... Bu görülen bir hidâyettir. {فَاَخْرَجْنَا بِهٖ} ❁ Burada gıyabdan tekellüme iltifat vardır {النُّهٰى} ❁ "**Nühâ**" bâtıla ve fena şeylere uymaktan nehyeden akıl demektir.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفٖيهَا نُعٖيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ﴿٥٥﴾ وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾

1 B: "Rabbimiz".
2 B: "kur'âna".

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزّ۪ينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى
﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍۚ وَقَدْ خَابَ مَنِ
افْتَرٰى ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُٓوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ
يُر۪يدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَر۪يقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾ فَاَجْمِعُوا
كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّاۚ وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّٓا
اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُواۚ فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ
اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ ف۪ي نَفْسِه۪ خ۪يفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى
﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا ف۪ي يَم۪ينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُواۜ اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍۜ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ
حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ
لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۜ اِنَّهُ لَكَب۪يرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَۚ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ
خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ ف۪ي جُذُوعِ النَّخْلِۘ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَٓا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ
نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَٓا اَنْتَ قَاضٍۜ اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ
الْحَيٰوةَ الدُّنْيَاۜ ﴿٧٢﴾ اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِۜ
وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾ اِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَۜ لَا يَمُوتُ ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰى
﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِه۪ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰىۙ ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ
عَدْنٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

[3326] **Meâl-i Şerîfi**

Sizi o Arz'dan yarattık, yine sizi ona iade edeceğiz, hem de ondan sizi diğer bir defa daha çıkaracağız (55). Kasem olsun Biz, ona âyetlerimizin hepsini gösterdik, öyle iken o yine "yalan" dedi dayattı (56). "Sen" dedi, "sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize yâ Mûsâ! (57). O hâlde bilmiş ol ki biz de onun gibi bir sihir sana yapacağız, şimdi

sen, seninle aramızda bir mîʿâd tâyin et ki ne senin ne bizim hulf etmeyeceğimiz denk bir mahal olsun" (58). "Size mîʿâd" dedi, "ziynet günü ve nâsın toplanacağı kuşluk vakti" (59). Bunun üzerine Firavun tedbîre girişti, bütün hîlesini derdi topladı da sonra geldi (60). Mûsâ onlara "veyl[1] sizlere" dedi, "Allah'a yalanı[2] iftira etmeyin, sonra bir azab ile kökünüzü keser"; fi'l-hakīka iftira eden hâib oldu (61). Şöyle ki, aralarında işlerine kavraştılar ve gizli fısıldaştılar (62). "Her hâlde" dediler, "bunlar iki sihirbaz, sizi yerinizden çıkarmak ve numûne-i imtisal olan tarîkatınızı[3] gidermek istiyorlar (63), siz de bütün hîlenize ittifak edin, sonra da saf hâlinde gelin, bugün üstün gelen, muhakkak felâhı buldu" (64). "Yâ Mûsâ!" dediler, "ya at, yahut ilk atan biz olalım" (65). [3327] *"Haydin siz atın" dedi. Ne baksın, onların ipleri ve sopaları sihirlerinden ona öyle tahyil olunuyor ki cidden bunlar koşuyorlar (66). Birdenbire Mûsâ içinde bir nevi korku duydu (67). "Korkma" dedik, "çünkü sensin üstün, sen (68). Ve elindekini bırakıver, o onların yaptıklarını yalar yutar, çünkü onların yaptıkları sırf sihirbaz hîlesidir, sihirbaz ise her nerede olsa felah bulmaz" (69). Bi'n-netîce bütün sihirbazlar secdeye kapandılar, "Hârûn ile Mûsâ'nın Rabbine iman ettik" dediler (70). "Ya!" dedi, "ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha? O herhâlde size sihri öğreten büyüğünüz, o hâlde ahdim olsun ben de elbet sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve elbette sizleri hurma dallarına asacağım, ve her hâlde bileceksiniz ki hangimiz azabca daha şiddetli ve daha bekālı?" (71). "İhtimâli yok" dediler, "bize gelen bu açık mucizelere ve bizi yaratana karşı seni tercih edemeyiz. Artık neye hükmün geçer, ne yapabilirsen yap, senin olsa olsa bu dünyâ hayâta hükmün geçer (72). Doğrusu biz günahlarımıza ve bizi zorladığın sihre karşı bize mağfiret etsin diye Rabbimize iman ettik; Allah hem daha hayırlı hem daha bekālıdır" (73). Her kim Rabbine mücrim olarak varırsa şüphesiz ki ona cehennem var, onda*

---

1 B: "ol".
2 B: "yalan".
3 B: "tarîkatımızı".

ne ölür ne dirilir (74). Her kim de O'na mü'min olarak, sâlih ameller işlemiş bir hâlde varırsa işte onlara en yüksek dereceler var (75). Adn cennetleri, altından nehirler akar, onlarda muhalled olarak kalacaklar, ve o işte temizlenen kimsenin mükâfâtı (76).

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِى الْبَحْرِ يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ
دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْۜ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ
فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾ يَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوٰعَدْنَاكُمْ جَانِبَ
الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا
تَطْغَوْا فٖيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٖىۚ وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبٖى فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّٖى لَغَفَّارٌ
لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾ وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾
قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَرٖى وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾ قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ
مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِىُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًاۚ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ
يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًاۜ اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِدٖى ﴿٨٦﴾ قَالُوا مَٓا اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَٓا اَوْزَارًا مِنْ زٖينَةِ
الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِىُّۙ ﴿٨٧﴾ فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا
هٰذَٓا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِىَۜ ﴿٨٨﴾ اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًاۙ وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا
وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

[3329] **Meâl-i Şerîfi**

Ve fi'l-hakīka Mûsâ'ya şöyle vahyettik: "Kullarımla geceleyin yürü de onlara denizde kuru bir yol aç, yetişilmekten korkmazsın ve pervâ etmezsin" (77). Derken Firavun ordularıyla onları tâkip etti, kendilerini de deryâdan saran sarıverdi (78). Velhâsıl Firavun kavmini dalâlete sürükledi, hidâyete götürmedi (79). Ey Benî İsrâil! Sizi düşmanınızdan

kurtardık ve size Tûr'un sağ tarafına vaad verdik ve üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik (80). Size verdiğimiz rızıkların en hoşlarından yiyin ve hakkında tuğyan etmeyin ki sonra üzerinize gazabım iner, her kim üzerine de gazabım inerse o uçuruma gider (81). Bununla beraber şüphe yok ki Ben, tevbe eden ve iman edip sâlih amel yapan, sonra da doğru giden kimse için gaffârım (82). "Hem seni acele ile kavminden geçiren ne yâ Mûsâ?" (83). "Onlar" dedi, "benim izim üzerindeler ve ben Sana acele ettim ki Rabbim hoşnut olasın" (84). "Amma" dedi, "Biz senin ardından kavmini fitneye düşürdük, Sâmirî onları şaşırttı" (85). Derhâl Mûsâ kavmine gazabnâk, esefnâk olarak döndü. "Ey kavmim" dedi, "Rabbiniz size güzel bir vaad vaad etmedi mi? Zaman mı uzadı? Yoksa üzerinize Rabbinizden bir gazab inmesini arzu ettiniz de mi bana olan vaadinize hulf ettiniz" (86). "Biz" dediler, "senin vaadine kendiliğimizden hulf etmedik, velâkin o kavmin ziynetinden birtakım ağırlıklar yüklenmiş idik, onları ateşe attık, kezâlik Sâmirî de bıraktı (87). Derken onlara bir dana, böğürmesi var bir ceset çıkardı, bunun üzerine dediler ki 'işte bu sizin ilâhınız ve Mûsâ'nın ilâhı, fakat unuttu'" (88). Şu hakikati görmüyorlar mı idi ki o onlara bir söz iade edemiyor ve kendilerine ne bir zarar ne de bir menfaat eriştirmeye mâlik olamıyordu (89).

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونِى وَاَطِيعُٓوا
اَمْرِى ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا
مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوٓاۙ ﴿٩٢﴾ اَلَّا تَتَّبِعَنِۜ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِى ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى
وَلَا بِرَأْسِىۚ اِنِّى خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِٓى اِسْرَٓائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾ قَالَ فَمَا
خَطْبُكَ يَا سَامِرِىُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهٖ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ
فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِى نَفْسِى ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِى الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَۖ
وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُۚ وَانْظُرْ اِلٰٓى اِلٰهِكَ الَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًاۜ لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ

فِى الْيَمِّ نَسْفاً ﴿٩٧﴾ اِنَّمَٓا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً ﴿٩٨﴾ كَذٰلِكَ
نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْراًۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ
يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْراًۙ ﴿١٠٠﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلاًۙ ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ
فِى الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِم۪ينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقاًۚ ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْراً
﴿١٠٣﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَر۪يقَةً اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْماً ع ﴿١٠٤﴾

[3331] **Meâl-i Şerîfi**

Kasem olsun ki önceden Hârûn onlara: "Ey kavmim, siz bununla sırf bir fitneye tutuldunuz ve doğrusu sizin Rabbiniz ancak Rahmân'dır. Gelin bana tâbi' olun ve emrime itaat edin" demişti (90). "Biz" dediler, "bunun başına devam edip durmaktan asla ayrılmayız, tâ dönünceye kadar bize Mûsâ" (91). "Ey Hârûn" dedi, "sana ne mâni' oldu da bunların dalâlete düştüklerini gördüğün vakit benim ardımca gelmedin, emrime isyan mı ettin?" (92-93). "Ey anamın oğlu!" dedi, "sakalımı başımı tutma, emin ol ki 'dediğime bakmadın[1] da Benî İsrâil arasına tefrika düşürdün' dersin diye korktum" (94). "Ya ey Sâmirî, senin derdin ne?" (95). "Ben" dedi, "onların görmediklerini gördüm de Resûl'ün izinden bir avuç avuçladım da onu attım, ve bana nefsim böyle hoş gösterdi" (96). "Haydi" dedi, "defol, çünkü sana hayatta şöyle demek var: Temas yok, hem sana bir va'îd var ki ona asla hulf edemeyeceksin. O başını bekleyip durduğun ilâhına da bak, her hâlde Biz onu yakacağız da yakacağız, sonra da kül edip onu muhakkak deryâya dökeceğiz (97). Sizin ilâhınız ancak O Allah'tır[2] ki O'ndan başka ilâh yok, O ilmi ile her şeyi kuşatmıştır" (98). İşte sana böyle -yâ Muhammed- geçmişin mühim haberlerinden kıssa naklediyoruz, şüphe yok ki sana ledünnümüzden bir [3332] *zikir verdik (99). Her kim ondan yüz çevirirse şüphesiz o, kıyamet günü bir vebal yüklenecek*

---

1 B: "bakmadan".
2 B: "Hâlık'tır".

(100). Ebediyen onun altında kalacaklar ki onlar için kıyamet günü o ne fena yüktür (101). O gün ki Sûr üfürülecek ve mücrimleri o gün gömgök mahşere toplayacağız (102). "Ondan fazla durmadınız" diye aralarında gizli gizli konuşacaklar (103). Gidişçe en beri benzerleri "bir günden fazla durmadınız" deyince ne diyeceklerini Biz biliriz (104).

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّٖى نَسْفاًۙ ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعاً صَفْصَفاًۙ ﴿١٠٦﴾ لَا
تَرٰى فٖيهَا عِوَجاً وَلَٓا اَمْتاً ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُۚ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ
لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا هَمْساً ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ
وَرَضِيَ لَهُ قَوْلاً ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحٖيطُونَ بِهٖ عِلْماً ﴿١١٠﴾
وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِۜ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْماً وَلَا هَضْماً ﴿١١٢﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ وَصَرَّفْنَا فٖيهِ
مِنَ الْوَعٖيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْراً ﴿١١٣﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ وَلَا تَعْجَلْ
بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰٓى اِلَيْكَ وَحْيُهُۘ وَقُلْ رَبِّ زِدْنٖى عِلْماً ﴿١١٤﴾ وَلَقَدْ عَهِدْنَٓا اِلٰٓى اٰدَمَ
مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً ﴿١١٥﴾

[3333] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de sana dağlardan soruyorlar, binâen'aleyh de ki: Rabbim onları un ufra edip savuracak da (105) yerlerini düpedüz bomboş bırakacak (106). Onda ne bir eğrilik ne bir yumruluk göremeyeceksin (107). O gün davetçiye i'vicacsız teba'iyet edecekler, öyle ki Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır, artık bir hışıltıdan başka bir şey işitmezsin (108). O gün şefaat fâide vermez, ancak Rahmân'ın izin verdiği ve sözüne râzı olduğu kimse müstesnâ (109). O onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir, onlar ise O'nu ilmen ihâta edemezler (110). Ve bütün yüzler O Hayy u Kayyûm'a baş eğmiş ve bir zulüm yüklenen cidden hâib olmuştur (111). Her kim de mü'min

olarak sâlih amellerden işlerse o vakit o, ne bir zulümden korkar ne çiğnenmeden (112). Ve işte onu böyle Arabî bir Kur'an olarak indirdik ve bunda vaʿîdden türlü şekilde tekrar yaptık, ki belki korunur takvâ yolunu tutarlar. Yahut da o, onlara bir zikir ihdas eyler (113). Demek ki Allah, O hak Şehinşah yüksek, çok yüksek; maʿamâfîh sana vahyi tamam edilmeden evvel Kur'ân'ı acele etme ve de ki رَبِّ زِدْنِى عِلْماً *"Rabbim artır beni ilimce" (114). Fi'l-hakīka bundan evvel Âdem'e ahid verdik de unuttu ve Biz onda bir azim bulmadık (115).*

[3334]

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ اَبٰى ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ
لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰىۙ
﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ
اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا
يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۘ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰىۖ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ
عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعاً بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ى هُدًى
فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَاىَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْر۪ى فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكاً
وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓى اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَص۪يراً ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَس۪يتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ى مَنْ اَسْرَفَ
وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾ اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ
مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ ف۪ى مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ ف۪ى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِى النُّهٰىۘ ﴿١٢٨﴾

[3335] **Meâl-i Şerîfi**

Ve düşün o vakti ki, melâikeye "Âdem için secde edin" dedik, hemen secde ettiler, ancak İblis dayattı (116). Bunun üzerine biz de "yâ Âdem" dedik, "haberin olsun bu sana ve zevcene düşmandır, sakın sizi cennetten

çıkarmasın ki sonra bedbaht olursun (117). Çünkü senin acıkmaman, çıplak kalmaman oradadır (118). Ve sen orada susamazsın ve Güneş'te yanmazsın" (119). Derken Şeytan ona vesvese verdi, "ey Âdem! Sana kılavuzluk edeyim mi huld ağacına ve çürümez mülke?" dedi (120). Bunun üzerine ikisi de ondan yediler, derhâl kendilerine kötü yerleri açılıverdi ve üzerlerine cennet yaprağından yamamaya başladılar ve Âdem Rabbine âsî oldu da şaşkın düştü (121). Sonra Rabbi onu ıstıfâ etti de tevbesini kabul buyurdu ve yol gösterdi (122). Buyurdu ki: "İniniz ikiniz de oradan hepiniz, bazınız bazınıza düşman olarak, sonra ne zaman size Benden bir hidâyetçi gelir de her kim hidâyetçime uyarsa işte o dalâlete düşmez ve bedbaht olmaz (123). Her kim de zikrimden yüz çevirirse ona dar bir maîşet vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz (124). 'Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin, hâlbuki ben gözlü idim' der (125). Buyurur ki: 'Öyle, sana âyetlerimiz geldi de onları unuttun, bugün de böyle bırakılacaksın (126). Ve işte Rabbinin âyâtına iman etmeyip israf edeni Biz böyle [3336] *cezâlandıracağız ve elbette o âhiret azâbı daha şiddetli ve daha bekālıdır'" (127). Daha onları şu irşad etmedi mi ki kendilerinden evvel nice kurûn helâk etmişiz, onların meskenlerinde yürüyüp duruyorlar, her hâlde bunda ibret alacak aklı olanlar için çok âyetler var (128).*

Yâ Muhammed:[1]

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ مُسَمًّىۜ ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ
وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَٓائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ
النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِۜ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاۜ
لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًاۜ نَحْنُ نَرْزُقُكَۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّهٖۜ اَوَلَمْ

1 B -"Yâ Muhammed".

تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ اَنَّٓا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِه۪ لَقَالُوا رَبَّنَا
لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولاً فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ
فَتَرَبَّصُواۚ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى ﴿١٣٥﴾

[3337] **Meâl-i Şerîfi**

Rabbinden bir kelime sebketmiş olmasa idi her hâlde azab lizâm[1] olurdu, fakat müsemmâ bir ecel var (129). O hâlde dediklerine sabret de Rabbine hamd ile tesbih eyle: Güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel. Gece saatlerinde de tesbih et, gündüzün etrafında da ki rızâya erebilesin (130). Ve sakın öyle şeye gözlerini uzatma ki Biz onun hakkında kâfirleri fitneye düşürmek için onunla onlardan birkaç çiftini dünyâ hayâtın cici bicisinden zevkyâb etmişizdir. Hâlbuki Rabbinin rızkı hem daha hayırlı hem daha bekālıdır (131). Hem ehline de namaz ile emret hem de kendin ona sabır ile devam eyle, Biz senden bir rızık istemiyoruz. Biz seni merzuk ederiz ve âkıbet takvânındır (132). Bir de "Rabbinden bir âyet getirse ya!" dediler, ya kendilerine evvelki kitaplardakinin beyyinesi gelmedi mi ki? (133). Eğer Biz onları bundan evvel azab ile ihlâk etmiş olsa idik derlerdi ki "a Rabbimiz! Ne olurdu bize bir resul gönderseydin de biz zelil ve rüsvâ olmadan evvel âyetlerine ittibâʿ etseydik" (134). De ki: "Hep beklemekte, bekleyin bakalım çünkü yakında bileceksiniz doğru yol sahipleri kimler, ve doğru giden kim." (135).

{لَكَانَ لِزَاماً} "**Lizâm**" Âd ve Semûd'a olduğu gibi hemen dünyada yapışan azab, {وَسَبِّحْ[2] بِحَمْدِ رَبِّكَ... إلخ} Burada da namaz vakitleri tamamıyla gösterilmiştir, {بَيِّنَةُ مَا فِى الصُّحُفِ الْاُولٰى} [3338] Evvelki kitaplardakinin beyyinesi ❁ Tevrat ve İncil vesâir semâvî kitapların mündericâtını daha açık daha parlak bir surette beyan ve isbat eden ve bu suretle onlar hakkında dahi bir burhan olarak nübüvvet-i Muhammediyenin açık bir mucizesi bulunan Kur'an gelmedi mi?

---

1 B: "lâzım".
2 M ve B: "فسبح".

[3339]

سُورَةُ الْاَنْبِيَاءِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَاثْنَتَا عَشْرَةَ اٰيَةً

ENBİYÂ SÛRESİ

Mekkîdir. Âyetleri yüz on ikidir.

Fâsılası: ن، م harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فٖى غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾ مَا يَأْتٖيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ
اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَۙ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْۜ وَاَسَرُّوا النَّجْوَىۗ اَلَّذٖينَ ظَلَمُواۗ هَلْ هٰذَٓا اِلَّا
بَشَرٌ مِثْلُكُمْۚ اَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبّٖى يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۘ
وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌۚ فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا
اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَٓا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَاۚ اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ
جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدٖينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ
نَشَٓاءُ وَاَهْلَكْنَا الْمُسْرِفٖينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فٖيهِ ذِكْرُكُمْۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

[3340] Meâl-i Şerîfi

Yaklaştı nâsa hesapları, onlar ise hâlâ gaflette aldırmıyorlar (1). Rablerinden kendilerine gelen her yeni ihtârı mutlak eğlenerek dinliyorlar (2). Kalbleri hep oyunda, hem onlar o zâlimler şu gizli fısıltıyı sırlaştılar: "Bu sırf sizin gibi bir beşer, artık göre göre sihre mi gidiyorsunuz?" (3). Dedi: "Rabbim söyleneni bilir; gökte de yerde de ve O öyle Semî', öyle Alîm'dir" (4). Dediler: "Adgāsü[1] ahlâm, yok onu uydurdu, yok o bir şâir; yoksa bize evvelkilerin gönderildikleri gibi bir

1 B: "Doğrusu".

âyet getirsin[1]" (5). Onlardan evvel ihlâk ettiğimiz hiçbir karye iman etmedi, şimdi onlar mı iman edecekler? (6). Senden evvel de başka değil ancak kendilerine vahiy gönderdiğimiz birtakım ricâl gönderdik, haydin zikir ehline sorun bilmiyorsanız (7). Biz onları hem yemek yemez bir cesed yapmadık, hem de muhalled değildirler (8). Sonra onlara olan vaade sâdık olduk da kendilerini ve dilediklerimizi necâta çıkarıp müsrifleri helâk ettik (9). Şânım hakkı için size bir kitap indirdik ki bütün şânınız onda, hâlâ akıllanmayacak mısınız? (10).

{وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى} ❁ "**Necvâ**" gizli fısıltı demek olduğu hâlde bir de bunun sırren söylendiğini tasrih etmek son derece gizlendiğini beyandır. Böyle iken [3341] min tarafillah Resûlullah'a mâlum oldu da onlara ne söylediklerini haber verdi. Binâen'aleyh şaşaladılar da "nereden duydun?" dediler.[2] Cevâben {قَالَ} dedi ki {رَبّ۪ي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ... إلخ} ❁ Bunun üzerine nübüvveti itiraf etmeleri lâzım gelirken yine kendi aralarında {بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ} "hayır" dediler, "adgāsü ahlâm" ❁ yalan rüya (*Sûre-i Yûsuf'a bak* [12/44]) lâkin yalan rüya ile bir hakikatin bilinemeyeceği âşikâr olduğundan dediler ki {بَلِ افْتَرٰيهُ} "hayır uydurdu" ❁ kendiliğinden attı üstüne vurdurdu. Bu iftirayı da beğenmediler de {بَلْ هُوَ شَاعِرٌ} "hayır o bir şâir" ❁ bir şiir söylüyor dediler. İşte Rablerinden gelen zikir ile eğlenen, Kur'an nâzil oldukça alay eden o kalbleri lâhî zâlim kâfirler nübüvvetin bir Allah vergisi olduğuna inanmak istemeyip kendi gönülleri o yönde olduğundan dolayı nefislerine kıyas ile onu gizliden gizli bir sihirbazlık, bir hîlekârlık addetmek isterlerken sırlarını haber veren vahyin i'câzı karşısında şaşırarak yok rüya, yok uydurma, yok şiir[3] diye saçmaladılar da nihâyet {فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ} dediler, sanki inanacaklarmış gibi evvelki peygamberlerin mucizelerini istediler.

1 B: "getirsen".

2 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* III, 384:
والمعنى قالوا سِرًّا هل هذا إلَا بشرٌ مثلكم، يعنون النبي صلى الله عليه وسلم أعلمهم الله عزَّ وجلَّ أنه يعلم القول في السماء والأرض، وأطلَعَ النبيَّ صلى الله عليه وسلم عَلَى قِيلِهم، وسرِّهم.

3 M: "şâir".

Ki bugün de hulâsa edildiği zaman münkirlerin müddeʿayâtı bunlardan ibarettir.

{وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ} ❁ Yani cansız heykellerden ibaret değiller idi {فِيهِ ذِكْرُكُمْ} zikriniz bunda ❁ yani muhtaç olduğunuz nasihat ve vird ü zikriniz olacak şân u şeref bunda.

[3342]

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّٓا اَحَسُّوا بَأْسَنَٓا
اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُٓوا اِلٰى مَٓا اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى
جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾
لَوْ اَرَدْنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّاۗ اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى
الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ اَمِ اتَّخَذُٓوا اٰلِهَةً مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَٓا
اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ
يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِٓ اٰلِهَةًۜ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْۚ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ
قَبْلِيۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ
اِلَّا نُوحٖٓى اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُۜ بَلْ
عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ
اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

[3343] **Meâl-i Şerîfi**

Hâlbuki biz zulmetmekte olan nice memleket kırdık geçirdik, ve arkasından diğerlerini başka bir kavim olarak neş'et ettirdik (11). Be'simizi hissettikleri vakit, hemen oradan üzengi tepiyorlardı (12). "Yok" dedik, "tepinmeyin, dönün o içinde şımartıldığınız[1] *şeylere ve meskenlerinize, ki sorguya çekileceksiniz" (13). "Vay bizlere: Bizler cidden zâlimler idik" dediler (14). Artık bütün davaları bu oldu kaldı, nihâyet onları öyle yaptık ki biçildiler, söndüler (15). Biz o göğü ve yeri oyunculuk etmek üzere yaratmadık (16). Eğer bir eğlence ittihaz etmiş olsa idik* [3344] *onu kendi ledünnümüzden ittihaz ederdik, yapacak olsa idik öyle yapardık (17). Hayır, Biz hakkı bâtılın tepesine fırlatırız da beynini parçalar, bir de bakarsın o anda mahvolmuştur. Vay sizlere de o ettiğiniz vasıflardan! (18). Hâlbuki göklerde yerde kim varsa O'nundur, ve O'nun huzûrundakiler O'na ibadetten ne çekinirler ne de yorgunluk duyarlar (19). Gece gündüz O'na tesbih ederler, fütur getirmezler (20). Yoksa birtakım ilâhlar edindiler de Arz'dan neşri onlar mı yapacaklar? (21) Yerde gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsid olmuş gitmişti. Rabbin O Arş'ın Rabbi Allah münezzeh Sübhân'dır onların isnad ettikleri vasıflardan (22). O yaptığından mes'ul olmaz onlar ise mes'uldürler (23). Yoksa O'ndan başka ilâhlar mı edindiler? De ki: "Haydi getirin burhânınızı, işte benimle beraber olanların zikri ve benden evvelkilerin zikri." Fakat çokları hakkı bilmezler de onun için i'râz ederler (24). Senden evvel hiçbir resul göndermedik ki ona şöyle vahyetmiş olmayalım: "Hakikat bu: Benden başka ilâh yoktur, onun için hep Bana ibadet edin" (25). Böyle iken dediler ki: "Rahmân veled ittihaz etti"; tenzih O Sübhân'a, doğrusu onlar ikram*[2] *olunmuş kullardır (26). O'nun sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler (27). O onların önlerindekini arkalarındakini bilir ve onlar O'nun rızâ verdiği kimselerden başkasına şefaat etmezler, ve hepsi*

---

1 B: "şımardığınız".

2 B: "ekrem".

O'nun haşyetinden titrerler (28). Ve içlerinden her kim "ben O'ndan başka bir ilâhım" derse, Biz ona cehennemi cezâ veririz, zâlimleri Biz böyle cezâlandırırız (29).

{لَاعِبِينَ} Oyuncu olarak yaratmadık ❁ yani üzerinizde türlü bedâyi' ile meşhun bir sakf-ı merfû' hâlinde yükselip duran semâ ve altınızda nice menâfi' ile memlû bir mehd-i mevzû' hâlinde döşenmiş olan Arz ve aralarındaki acâib-i mahlûkāt, gönülleri oyunda olan ve Rahmân'ın zikr ü ihtârını eğlence yerine koyan o zâlimlerin tevehhüm etmek istedikleri gibi oyuncak değildir. Hakkı tanımak ve hayât-ı ebediye yolunda menâfi'-i âliyesinden [3345] istifade edilmek üzere hak ve hikmetle yaratılmış burhân-ı kudrettir. Eğer bunlar yalnız beşerin hayât-ı dünyâsı için yaratılmış olsa idi اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ [Muhammed 47/36; el-Hadîd 57/20][1] mantûkunca bir lehv ü la'ibden ibaret olmak lâzım gelirdi. Nitekim hayât-ı dünyâdan başkasını düşünmeyen kâfirler, bütün âlemi kendilerine bâzîçe etmek istemişler ve hatta bu his ile felsefe yapacağız diye neler söylemişlerdir.

Hâsılı o zâlimler ne kadar oynamak isterse istesin hilkat oyuncak değil, Hâlık oyuncu hiç değildir.

Buyuruyor[2] ki: {لَوْ اَرَدْنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا} Eğer Biz bir eğlence ittihaz etmek murad etseydik {لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا} elbette onu ledünnümüzden ittihaz ederdik ❁ yani sırf ilâhî bir lehv ittihaz ederdik. Ve o hâlde o bir lehv değil ayn-ı hikmet olurdu. Demek ki Allah teâlâ'nın lehv ittihaz etmesi kābil-i tasavvur değildir. Yahut âlemi onlar tarafından eğlenmek üzere bir eğlence değil, kendi tarafımızdan kendimiz için bir eğlence yapardık {اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ} eğer yapacak olsa idik ❁ öyle değil böyle yapardık amma yapmayız. Şân-ı ulûhiyete bi'l-farz lehv yakışsa idi böyle yakışırdı; fakat Hakîm-i Mutlak'ın kemâline lehv asla yakışmaz.[3] Tâlî bâtıl binâen'aleyh mukaddem de öyle.

---

1 "Dünya hayat bir oyun ve eğlenceden ibarettir…"
2 B: "Buyuruluyor".
3 B -"fakat Hakîm-i Mutlak'ın kemâline lehv asla yakışmaz".

{هُمْ يُنْشِرُونَ} Neşri onlar mı yapacaklar? ❁ Yani mevtâyı kabirlerinden onlar mı kaldıracak[1], ba'ʿs edecekler?

{لَوْ كَانَ فِيهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ} Yerde gökte, yani bütün âlem-i vücûdda öyle tasarruf edecek, ibadet olunacak Allah'ın gayrı ilâhlar olsa idi {لَفَسَدَتَا} lâbüd ikisi de fâsid olurlardı ❁ yer ve gök bütün âlem mahvolmuş bulunurdu veyahut hiç vücûda gelmezlerdi. Mâdem ki bütün nizâmıyla mevcuttur, binâenʿaleyh Allah'tan başka ilâh yoktur. Çünkü ilâh demek hiçbir hususta [3346] aczi mümkin olmayacak vechile kudret-i bâliğa sâhibi demektir. Onun için Allah'tan başka Arz ve semâda kudretiyle tedbir ve tasarruf eden ilâhlar farz edildiği takdirde her biri illet-i tâmme olmak lâzım gelir. Her birinin kudret-i bâliğaya mâlik olduğu ve îcâd ve iʿdam, ihyâ ve imâte, tağyir ve tebdil ilh. ale'l-ıtlâk her tasarrufa bi'l-istiklâl kudreti bulunduğu farz edilmiş olur. Ve o hâlde Arz ve semânın sıhhat-i vücûdunda ya her biri müessir olacak veya yalnız birisi müessir[2] olacak. Yalnız biri müessir olacak ise diğerleri ilâh değil imiş demek olur. Ve eğer her biri müessir olacaksa müteʿaddid illetlerin maʿlûl-i vâhid üzerine bi'l-istiklâl tevârüd ve tesâdümü lâzım gelir ki muhaldir. Tevâfuk üzere tevârüdleri de muhaldir, tehâlüf üzere tevârüdleri de muhaldir. Zira tehâlüf üzere olursa meselâ biri yapmak isterken diğeri yıkmak isterse eserde tenâzuʿ ve temânuʿ olur, hiçbir şey vücûda gelemez. Tevâfuk üzere olursa istiklâlde tenâzuʿ ve tenakuz olur. Taʿbîr-i âharla kudretler beyninde tetârüd vukūʿ bulur veya hâsılı tahsil lâzım gelir, ve yine birinden ziyadesi ilâh olmamak iktizâ eder. Ve eğer hepsinin ittifâkıyla müştereken tesirleri farz edilecek olursa bu surette de illet-i tâmme ancak mecmûʿu olacağından her biri müessir-i tâm değil cüz'-i illet, yani illet-i nâkısa olmuş olur. Nâkıs olan ise ilâh olamayacağından hiçbiri ilâh olamamak iktizâ eder. O hâlde olsa olsa mecmûʿu birleşmek şartıyla bir ilâh olacak, yani müteʿaddid ilâhlar cemʿiyyeti değil de nâkıslardan mürekkeb bir cemʿiyyetin küllüne bir ilâh denmiş olacak.

1 B: "kaldıracaklar".
2 M: "müesser".

Hâlbuki her ne olursa olsun mecmû' da kādir bizâtihî değildir, Arz u semâ gibi bir terkîb ü nizâma ve terkîbini yapacak müessire muhtaçtır. Ma'lûldür. Muhtâcın, ma'lûlün ilâh olamayacağı ise âşikârdır. Velhâsıl Allah'ın gayrı ilâhlar ve hatta ondan başka bir ilâh farz olunursa gerek iştirak suretiyle farz edilsin ve gerek istiklâl suretiyle farz edilsin, ilâh farz olunanların ilâh olamaması lâzım gelir, [3347] tenakuz muhakkak olurdu. Vücûd-ı mutlakta sıhhate imkân kalmaz, hiçbir vücud sahih olmazdı, Arz u semâ bulunmazdı. Hâlbuki bugün Arz u semâ fâsid değil sahîhen ve muntazamen mevcuttur. Binâen'aleyh Allah'ın vahdâniyeti Arz u semânın mevcudiyetinden bi'z-zarûre mâlumdur. {فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ} İmdi Allah O her şeye gālib, o büyük vücud ve hilkat saltanatına sâhip olan O Rabbü'l-Arş başka ilâhlar ittihaz eden müşriklerin, zâlimlerin, gāfillerin isnad ettikleri vasıflarından çok münezzeh bir Sübhân'dır. Onu noksan şâibelerinden tenzih ederek tesbih etmelidir.

"O hâlde Allah o zâlimleri, kâfirleri, o ehl-i şerri ne için yaratıyor? Velev bir zaman için olsun onların fenalıklarına neye meydan veriyor?" denecek olursa {لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ} O lâ yüs'elü ammâ yef'aldir. ۞ Fiilinden sual olunmaz, hiçbir vechile mes'ul olmak ihtimâli yoktur. Hikmeti taharrî ve tefekkür olunmaz değil, fakat Zât-ı Sübhânîsi hiçbir fiilden dolayı münakaşa olunmak imkân ve ihtimâli olmadığı gibi, ef'âline kendisinden başka hâkim bir illet-i mûcibe olacak bir niçin bulunmak ihtimâli de yoktur. Çünkü O'nun fevkinde hiçbir hâkim, hiçbir illet yoktur.[1] O bütün hâkimlerin ahkemi, bütün esbâb ü ilelin hâlık ve müsebbibi bir fâ'il-i muhtârdır. Keyfe mâ yeşâ tasarruf eder, onunla beraber lehvden münezzehtir. Hiçbir işi oyuncak değil, her fiili ayn-ı hikmettir. Hikmetinin hakikati de kendi ilmindedir. Bildirirse bildirir, bildirmezse yalnız kendi bilir. Hâsılı O'na karşı "şu neye şöyle oldu, niçin yaptın söyle bakayım" gibi suâl u itâba kalkışmak kimsenin haddi değildir. {وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ} Hâlbuki onlar, yani kullar mes'uldürler ۞ huzûr-ı

---

1 B -"Çünkü O'nun fevkinde hiçbir hâkim, hiçbir illet yoktur".

ilâhîde bütün fiillerinden sual olunacak, ona göre sevâbını veya azâbını göreceklerdir. [3348] {قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} "Haydi" de, "getirin burhânınızı" ۞ yani Allah'tan başka ilâh ittihaz edenlerin davalarını isbat edebilecek aklî ve naklî hiçbir delilleri yoktur. Hâlbuki umûr-ı dîniyede ve bâhusus böyle[1] en hatarlı bir davada delilsiz söylenen sözlerin de hükmü yoktur. Binâen'aleyh bu beyandan sonra dillerini boğazlarına tıkmak ve hadlerini bildirmek için yâ Muhammed, onlara de ki: "Haydi o davanıza bir burhan getirmek mümkin ise getirin bakayım."

{هٰذَا} İşte ۞ de görüyorsunuz ya {ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ} benim maiyyetimdekilerin zikri ۞ yani ümmetime zikr ü fikr olmak üzere tebliğ ve beyan ettiğim kitab ve tezkir {وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي} ve benden evvelkilerin zikri -evvelki peygamberlerin ümmetlerine edilen tezkir- bunlar meydanda, hepsi aklî ve naklî ikāme edilmiş tevhid burhanlarıdır. Hani ya sizinki? Yahut işte benim ümmetimin kitabı olan Kur'an ve evvelki ümmetlerin kitabı olan Tevrat vesâire mâlum, bunlara müracaat edin, sizin şirk davanıza bir burhan bulabilir misiniz? Haydin bakalım! Ne mümkin. {بَلْ اَكْثَرُهُمْ} {لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ} Hayır, onların ekserîsi hakkı bilmezler, taklid arkasında giderler {فَهُمْ مُعْرِضُونَ} de onun için i'râz etmektedirler. ۞ Ancak bir ekalliyet vardır ki hakkı hoşlanmazlar, haksızlıklarından dolayı bile bile i'râz ederler.

Bunlar, "evvelki peygamberlerin zikri tevhid değil idi" diyecek olurlarsa:

{وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ... إلخ}

[3349]

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَاۜ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّۜ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًاۚ وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

1 B -"böyle".

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ فٖى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا جَعَلْنَا
لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَۜ اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ
بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَا رَاٰكَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًاۜ
اَهٰذَا الَّذٖى يَذْكُرُ اٰلِهَتَكُمْۚ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍۜ
سَاُورٖيكُمْ اٰيَاتٖى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾
لَوْ يَعْلَمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا حٖينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ
﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتٖيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ
بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذٖينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

[3350] **Meâl-i Şerîfi**

Ya o küfredenler görmediler de mi ki semâvât ü Arz bitişik idiler de Biz onları ayırdık. Hayâtı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı? (30). Arz'da da onları çalkalar diye baskılar oturttuk, hem onda bol bol açıklıklar yaptık ki doğru gidebilsinler (31). Semâyı da mahfuz bir sakf yaptık. Onlar ise O'nun âyetlerinden yüz çeviriyorlar (32). Hâlbuki O, O Hâlık[1] ki geceyi, gündüzü ve Şems ü Kamer'i yaratmış, bütün o ecrâm her biri birer felekte yüzüyorlar (33). Bir de Biz senden evvel hiçbir beşer için huld nasip etmedik, şimdi sen ölürsen onlar muhalled mi kalacaklar? (34). Her nefis ölümü tadacak ve sizi bir imtihan olarak şer ve hayır[2] ile mübtelâ kılacağız, hepiniz de nihâyet Bize ircâ' olunacaksınız (35). O küfredenler seni gördükleri vakit de seni alaya tutuyorlar, "bu mu ilâhlarınızı anıp duran?" diyorlar. Hâlbuki onlar hep Rahmân'ın zikrine küfrediyorlar (36). İnsan aceleden yaratıldı, yarın ben onlara âyetlerimi göstereceğim şimdi siz acele etmeyin (37). Bir de "bu vaad ne zaman, doğru iseniz?" diyorlar (38). Bilseler o küfredenler ne yüzlerinden ne arkalarından ateşi men' edemeyecekleri,

1 B: "Hâlık'tır".
2 B: "hayır ve şer".

ve hiçbir taraftan yardım olunmayacakları o demi (39). Doğrusu o [3351] onlara bağteten gelecek de kendilerini dondurakalacak, artık ne reddine güçleri yetecek ne de kendilerine mühlet verilecek (40). Kasem olsun ki senden evvel birçok peygamberlerle istihzâ edildi de içlerinden alay edenleri o istihzâ ettikleri şey kuşatıverdi (41).

{اَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا} O küfredenler görmediler mi? Baksalar a. Veya haberleri yok mu, sorsalar a, veyahut şu re'y ü fikirde değiller mi? {اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ} Ki semâvât ve Arz ❁ şu gördükleri âlemin yukarı kısmını teşkil eden yüksekler ve alt kısmını teşkil eden yer {كَانَتَا رَتْقًا} retk idiler ❁ ikisi de deliksiz idi, yukarıdan yağmur yağmıyor, yerde ot bitmiyordu. Bunu görüyorlardı. Veyahut Arz dağsız deresiz yekpâre, eb'âd-ı semâ da Şems ve Kamer'i, ecrâm ve kevâkibi yok yekpâre idi. Veyahut Arz ecrâm-ı semâviyeye bitişik, hepsi bir şeydi. O mütenevvî' ecrâm ve ecsâm yok, hepsi mütemâsil bir madde idi, veyahut hepsi ibtidâ ma'dum olmakta müşterek idi, hâriçte mevcut ve mütemâyiz değil idi. Bunları da ahvâl-i meşhûdeden re'y ü istidlâl ile veya nakl ü sem' ile bilirler veya bilebilirler. Baksalar a {فَفَتَقْنَاهُمَا} öyle iken biz onları fetk ettik ❁ kopardık ayırdık[1], yoğiken [3352] yaratıldılar, bir şey iken çoğaldılar. İbtidâ duman gibi bir madde iken müte'addid ecrâm ve ecsâm oldular. Bir tabiatta kalamayıp[2] muhtelif tabiatlara tenevvü' ettirildiler[3].

1 "**Retk**" lügatta bir şeyin bir şeye zam ve iltiham suretiyle bitişikliği, "**fetk**" de "fekk" gibi koparıp ayırmaktır. Bu âyetteki "retk" ve "fetk" hakkında başlıca üç mâna beyan etmişlerdir. Birincisi: İbn Ömer ve İbn Abbas radıyallâhu anhüm'den* bir rivayette semâ retk idi, yağmur yağmıyordu ve Arz retk idi, ot bitmiyordu. Sonra Allah semâyı fetk etti yağmur yağdırdı, Arz'ı fetk etti ot bitirdi denilmiştir. [İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VIII, 2450] Bu surette rü'yet basarî olabilir fakat retk ve fetk mecazîdir. Ve nazm كانتا رتقين hayyizindedir. İkincisi: İbn Abbas'tan İkrime, Hasan, Katâde ve İbn Cübeyr tarikleriyle** bir rivayette semâvât ve Arz ikisi bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı demektir. [Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 431] Bu mâna mâdde-i ûlâ nazariyesine tevâfuk ettiği gibi Arz'ın Şems'ten ayrılmış olması hakkındaki son nazariyeye de temas eder (*Sûre-i Ra'd'da* وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ *bak* [13/3]). Bu surette retk ve fetk hakikattir. Fakat rü'yet rü'yet-i ilmiye yahut re'ydir. Üçüncüsü; retk 'ademde iştirak, fetk îcad ve temyiz mânasına olmaktır. [Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXII, 137] Bu da bazı müfessirînin dirâyeten anladıkları bir mânadır. Bunda rü'yet rü'yet-i ilmiye, retk ve fetk mecazdır. Ma'amâfîh gösterdiğimiz vechile âyet üçüne de muhtemil ve üç mâna da sahihtir ve cem'lerinde münâfat yoktur [Müellifin notu].

* B: "anhümâ'dan".

** B: "tarîkiyle".

2 B: "kalmayıp".

3 B +"de".

Arz semâvâttan ayrıldı, yukarısından yağmur yağdırıldı. Üzerinde otlar bitirildi {وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَٓاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ} ve her hayy şeyi sudan husûle getirdik ❁ yani gerek nebât ve gerek hayvan, gerek insan zîhayat olan şeyin hayâtına suyu sebep kıldık. Bazıları burada sudan murad nutfe olduğuna kāil olmuşlardır. Lâkin bu surette hayvânâttan bir kısmı hayy mefhûmundan tahsis olunmak îcab edecektir. Hâlbuki su zâhiri vechile asıl mânasına olduğu takdirde كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ mefhûmu ale'l-umûm hayvânâttan başka nebâtâta dahi şâmil olacaktır. Ve fi'l-hakīka gerek hayât-ı hayvânînin ve gerek hayât-ı nebâtînin suya olan alâkası da mâlumdur. Son zamanlarda suyun en mühim unsurunu teşkil eden müvellidülmâ[1] bütün anâsırın esası gibi mütalaa olunmaya başladığına nazaran Kur'ân'ın bu ihtârı daha şümûllü bir hakikate işareti de ihtivâ etmiş olur. Gerçi kimyâ-yı uzvîde karbon bir esas olarak mütalaa edilmektedir. Ve hayâtın hava ile de alâkası vardır. Fakat zikr-i şey, mâ'adâya münâfî olmadığı gibi bunlar umûm için su kadar bâriz ve meşhud da olmadığından burada[2] en zâhir delil ileri sürülmüştür ki o da sudur. Suyun retk ve fetk ile münasebeti bâhir ve herkes için zâhirdir. Tabiat üzerinde bu retk ve fetk ve bu tahvil o kâfirlerin görüp durdukları veya re'y ü fikr ile bildikleri veya haber aldıkları bir fiil ve tesir olduğu hâlde {اَفَلَا يُؤْمِنُونَ} yine de imana gelmezler ha!..[3] ❁ Bir sudan yaratıldıklarını bilirler de hâlâ Allah'ın sun' u tesirine inanmazlar, tabiat tabiat derler dururlar ha!.. İş tabiata kalsa idi tabiat kendi kendine değişir mi idi? Arz u semâ 'ademden vücûda gelirler miydi? [3353] Veya Arz, semâdan ayrılır mı idi? Veya kuru havada yukarıdan yağmur yağar, kuru toprakta otlar biter miydi? Sonra o câmid tabiatlarda aynı bir sudan muhtelif hayatlar husûle gelir mi idi, insanlar olur muydu, kendileri hayat bulur muydu? Onlar kendilerini parçalanmaz mı zannediyorlar? {وَجَعَلْنَا فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَم۪يدَ بِهِمْ} Hâlbuki onları yaratan Biz o Arz'da kendilerini sarsacak diye ağır baskılar yaptık ❁ yani semâdan ayırdığımız ve üzerinde kendilerine sudan hayat verdiğimiz insanları Arz hareketiyle çalkayıp

---

1 B: "müvellidülhumûza".
2 B: "bunlarda".
3 Yani istifham hemzesi inkâr ve taaccüb içindir [Müellifin notu].

muztarip etmesin, sâkin olacak yer bulsunlar diye o Arz'da suya mukabil sulb oturaklı kıt'alar, dağlar husûle getirdik. Bir düşünmeli ki Arz, mâyi' bir hâlde kalsa idi ve Arz hareket ettikçe insanlar çalkanıp dursa idi ne büyük ıztırap olurdu, kütle-i türâbiyenin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile bu ıztırap bertaraf edilip Arz, hayât-ı beşer için kābil-i süknâ bir hâle getirildi {وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلاً} ve onda birtakım meydanlar, yollar yaptık {لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ} ki hidâyeti bulabilsinler ❁ matlublarına doğru gidebilsinler[1] veya hak yolunu tutsunlar. {وَجَعَلْنَا السَّمَٓاءَ سَقْفاً مَحْفُوظاً} Semâyı da öyle bir sakf yaptık ki mahfuz ❁ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ [el-Hicr 15/17] mantûkunca şeytanların taarruzundan mahfuz. Veyahut vakt-i ma'lûmuna kadar fesad ve inhilâlden mahfuz. اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولاَۚ وَلَئِنْ زَالَتَٓا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ [Fâtır 35/41][2] {وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ} Onlar ise bunun âyetlerinden i'râz etmektedirler. ❁ Semâda Allah'ın kudret ü vahdâniyetine delâlet etmekte bulunan bunca delillerin delâletlerinden yüz çevirip geçiyorlar.

{وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ} Hâlbuki Allah O'dur ki geceyi ve gündüzü, Güneş'i ve Kamer'i halketti [3354] {كُلٌّ فٖى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ} her biri bir felekte yüzüyorlar. ❁ Demek ki zannedildiği gibi onları felek döndürüyor değil, onlar felekte ve her biri bir felekte yüzüyorlar. "Felek" devreden şey demek olduğuna göre bazıları feleği bir cism-i devvâr addetmişlerdir ki bunlar, zamanlarının fen telakkīsine kapılmış görünüyorlar. Hâlbuki Dahhâk'ten rivayet olunduğu üzere "felek" nücûmun medârı, yani devrettiği mahal diye târif[3] edilmiştir[4] ki sırf riyâzî bir ifadedir. Son zamanlarda lisânımızda bu "medar" kelimesi gibi "mahrek" demek de ıstılah olmuştur. Biri "devr"den ism-i mekân, biri de "hareket"ten ism-i mekândır. Âyette yalnız Şems ü Kamer mezkur olduğu hâlde haberde tesniye getirilmeyip de ikiden ziyadeyi ifade

1 B: "gelebilsinler".

2 "Doğrusu gökleri ve yeri zeval buluvermelerinden Allah tutuyor, celâlim hakkı için, zeval buluverirlerse onları O'ndan başka kimse tutamaz…"

3 B: "tefsir".

4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXII, 141:

الفلك في كلام العرب كل شيء دائر وجمعه أفلاك، واختلف العقلاء فيه فقال بعضهم: الفلك ليس بجسم وإنما هو مدار هذه النجوم وهو قول الضحاك...

eden cemi' sîgasıyla يَسْبَحُونَ buyurulması şâyân-ı dikkat görülmüştür. Burada müfessirîn birkaç vecih söylemişlerdir. Birisi والشمس والقمر والنجوم takdîrinde olmasıdır ki Şems ü Kamer'in yanında nücûm hazf edilmiş, sonra da kül ve cem' ile hepsine işaret olunmuş demektir. İkincisi bu karîne ile Şems ü Kamer'den cins-i nücûm kast edilmiş olmasıdır. Bunu bazıları metâli'in ihtilâfı itibariyle Şems ü Kamer'in bir kesreti gibi mülâhaza etmek ve binâen'aleyh diğer yıldızları meskût[un] anh bırakmak istemiştir. Lâkin bu vecih mülâhaza edilecek olunca sâir yıldızların da kimisi Kamer mânasında olduğuna işâreten bu ikisini hepsinin cinsi gibi ahzetmek daha münâsibdir. Sonra "kül" ta'mîmi Şems ü Kamer'le beraber mâkablinde zikri geçen Arz'ı dahi ihtivâ ederek hepsine işaret olmak da muhtemildir ki Arz, Şems, Kamer bütün ecrâmdan her biri bir felekte yüzüyorlar demek olur. Ve demek ki ne kadar ecrâm varsa o kadar da felek var. Hâsılı hangisi olursa olsun şurası muhakkak ki burada eski fenn-i hey'et nazariyesini bir ibtal vardır. Zira onlar Şems ü Kamer'i felek hareket ettiriyor diyorlardı. Burada ise her birinin birer felekte kendilerinin yüzdükleri haber veriliyor ki ecrâmdan her [3355] birinin fezâda bir mihver veya mahrek üzerinde hareket ettiklerine kâil olan yeni hey'et nazariyesinin esası da budur. Şüphe yok ki eskilerin nazarında da fenleri şimdikilerinki gibi ve belki daha kuvvetli bir kanaatle tâkip ediliyordu. Demek ki bugün bu ve emsâli âyetlerde Kur'ân'ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız. O hâlde bildiğimiz fenne muhalif görünen noktalara tesadüf edildiği zaman Kur'ân'ı fenne uydurmaya çalışmamalı, fenni Kur'ân'a tevfik etmeye uğraşmalıdır. Şimdi teemmül etmeli ki kimi Güneş kimi Kamer, kimi ziyâ kimi nûr bütün ecrâmdan her biri bir felekte, kendine mahsus bir dairede yüzüyor da yüzüyor, hiçbiri sâkin değil, hepsi birer hareket-i devriyede, bir tutarı yok, hepsi muallakta, hepsi yolunda, hepsi nizâmında, hepsi mahfuz yüzüyorlar da yüzüyorlar. Bu ne bedî' sanat, ne büyük kudret ve ne yüksek âyetlerdir. Bunların hepsinden Allah'ın azamet ü vahdâniyeti okunur. Lâkin kâfirler bunları görseler dahi delâletlerinden i'râz ederler de şuna

buna isnad etmeye kalkışırlar. Zerrece insâfı olanların itiraf etmesi lâzım gelir ki işbu كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ kavl-i kerîmi Allah teâlâ'nın kudret ü vahdâniyeti âyetlerini âlem-i şuhûdda irâe ederken aynı zamanda âyât-ı ilâhiyeden birisi de nûr-i Muhammedî olduğunu göstermek için nübüvvet-i Muhammediyeyi anlatacak bir delîl-i mahsus olmak üzere Arz'ın semâdan ayrılmış olması gibi bir hakīkat-i ilmiye ile fizik ve felsefe ashâbına ders verdikten sonra Batlamyus hey'etini kökünden yıkan bir vecîze ile hey'et ashâbına da yeni bir fenne mebde' olacak bir düstûr-ı ilmî vermiş bulunuyor. Gerçi Kopernik, Newton, Laplace gibi bu fen ile tevaggul eden kimselerin böyle bir düstur bulmaları haddizâtında mühim bir muvaffakiyyet-i ilmiye, bir dehâ olmakla beraber bir mucize teşkil etmezse de bunu ümmî bir fıtratın bütün cihân-ı fenne karşı bir makām-ı tehaddîde haber verivermiş olması onun nübüvvetini meydana koyan [3356] âyât-ı ilâhiyeden bir âyet olduğunda da şüpheye mahal bırakmaz.

{وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ} Bir de Biz senden evvel hiçbir beşeri muhalled kılmadık ❁ her kim olursa olsun beşer cinsinden hiçbir ferde bu âlemde bekā nasip etmedik {اَفَاِئِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ} o hâlde sanki sen ölürsen onlar kalacaklar mı? ❁ Yani senin ölümünü gözeten, نَتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمَنُونِ [et-Tûr 52/30][1] diyen o kâfirler bâkī mi kalacaklar ki senin mevtinle mütesellî olmak istiyorlar? {كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ} Her nefis ölümü tadacaktır ❁ o acıyı duyacaktır (*Sûre-i Âl-i İmrân'a bak*) {وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً} ve Biz, sizi bir imtihan olmak üzere şerr ü hayr ile mübtelâ kılacağız ❁ Bu âlem, böyle bir dâr-ı ibtilâ ve imtihandır ki her hayrının önünde bir şer vardır. Bununla beraber ölümle her iş bitiverecek de değildir. {وَاِلَيْنَا[2] تُرْجَعُونَ} sonra hep Bize ircâ' olunacaksınız ❁ da haşr u neşr olunup hesap görülecek, imtihanların hayr veya şer mücâzat veya mükâfâtı verilecek.

---

1 "…biz ona raybe'l-menûnu gözetiyoruz…"
2 M ve B: "ثم إلينا".

{وَاِذَا رَاٰكَ[1] الَّذِينَ كَفَرُوا... اِلخ}

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِؕ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ
اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَاؕ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا
هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُؕ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاؕ
اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِۘ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ
﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ
الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔاؕ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا
بِهَاؕ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

[3357] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Sizi gece ve gündüz O Rahmân'dan kim koruyabilir?" Fakat onlar Rablerinin zikrinden sarf-ı nazar etmişlerdir (42). Yoksa onlar için kendilerini önümüzden menʿ edecek ilâhlar mı var? Onlar kendi nefislerini bile kurtaramayacakları gibi bizden sahâbet de olunmazlar (43). Doğrusu Biz onları ve atalarını yaşattık hatta o ömür onlara uzun geldi, fakat şimdi görmüyorlar mı o Arz'ı etrafından eksiltip duruyoruz, o hâlde gālib onlar[2] mı? (44). De ki "ben sizi ancak vahy ile inzar ediyorum, amma ne kadar inzar edilseler sağırlar daveti işitmezler" (45). Maʿamâfîh kasem olsun Rabbinin azâbından onlara bir nefha dokunursa muhakkak diyeceklerdir ki "vay bizlere! Bizler cidden zâlimler idik (46). Biz ise kıyamet günü için [3358] *mîzanlara adaleti koruz da hiçbir nefis zerrece zulmedilmez, bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getirir koruz, hesapçı da Biz yeteriz (47).*

{اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا} Sûre-i Raʿd'a bak.

---

1 M ve B: "را".
2 B: "olurlar".

Evvelki peygamberlere neler verildiğine gelelim:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَۙ ﴿٤٨﴾ اَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerîfi

Celâlim hakkı için Biz Mûsâ ile Hârûn'a furkan ve bir ziyâ ve bir zikir vermiştik, müttakīler için (48). O müttakīler için ki Rablerine gıyabda haşyet beslerler ve o saatten titrer dururlar (49).

{اَلْفُرْقَانَ وَضِيَٓاءً وَذِكْرًا} Yani Mûsâ ve Hârûn'a verilen âyât ve mu'cizât içinde en mühim ve en müfîd olarak Tevrat verildi ki hak ile bâtılı fârık ahkâmı, tenvir ve tezkîr ifade eden irşâdât ve mevâ'izi muhtevî idi. Bu böyle.

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُۜ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ۟ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerîfi

İşte bu -Kur'an- da Bizim indirdiğimiz mübarek zikirdir, şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz? (50).

[3359] {وَهٰذَا} İşte bu da ❁ yani Kur'an da {ذِكْرٌ مُبَارَكٌ} öyle mübarek bir zikirdir ki {اَنْزَلْنَاهُ} onu Biz indirdik ❁ ey evvelki peygamberlere verilen gibi âyet isteyenler {اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ} şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَۚ ﴿٥١﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِٓى اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذِى فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

﴿٥٦﴾ وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذاً اِلَّا كَبٖيراً
لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا
سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُٓ اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهٖ عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُٓوا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبٖيرُهُمْ
هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُٓوا اِلٰٓى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُٓوا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ
﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُلَٓاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُٓوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونٖى
بَرْداً وَسَلَاماً عَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ ﴿٦٩﴾ وَاَرَادُوا بِهٖ كَيْداً فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرٖينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ
وَلُوطاً اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا لِلْعَالَمٖينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً
وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحٖينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ
وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاٖيتَٓاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدٖينَ ﴿٧٣﴾

[3361] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için bundan evvel de İbrâhim'e rüşdünü vermiştik (51). O vakit ki babasına ve kavmine "ne bu başına toplanıp durduğunuz temâsîl?" dedi (52). "Atalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk" dediler (53). "Kasem olsun ki" dedi, "siz de atalarınız da açık bir dalâl içindesiniz" (54). Dediler: "Ciddi mi söylüyorsun, yoksa sen şakacılardan mısın?" (55) "Doğrusu" dedi, "Rabbiniz o göklerin ve yerin Rabbidir ki onları yaratmıştır ve ben buna şehadet edenlerdenim (56). Ve tallahi siz dönüp gittikten sonra putlarınıza lâbüd bir tedbir yapacağım" (57). Derken onları parça parça etti, ancak bir büyüklerini bıraktı ki belki ona müracaat ederler (58). "Bunu bizim ilâhlarımıza kim yapmış? Her hâlde o zâlimlerden biri" dediler (59). "Bir delikanlı

işittik, bunları anıyor, adına İbrâhim deniyormuş" dediler (60). "Haydin" dediler, "getirin onu nâsın[1] gözleri önüne belki şehadet ederler" (61). Dediler: "Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza yâ İbrâhim?" (62). "Belki" dedi "şu[2] büyükleri yapmıştır, sorun bakalım onlara eğer söylerlerse" (63). Bunun üzerine vicdanlarına müracaat ettiler de dediler: "Doğrusu siz haksızsınız" (64). Sonra yine tepeleri üstü ters [3362] *döndüler, "sen cidden bilirsin ki bunlar söylemez" dediler (65). "O hâlde" dedi, "Allah'ı bırakıp da size hiçbir fâide veremeyecek, zarar da edemeyecek nesnelere mi tapıyorsunuz? (66). Yuf size ve Allah'tan başka taptıklarınıza! Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" (67). "Siz bunu" dediler, "yakın da ilâhlarınızın öcünü alın, bir iş yapacaksanız" (68). "Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrâhim'e" dedik (69). Ona bir dolap kurmak istediler, Biz de daha ziyade kendilerini hüsrâna düşürdük (70). Ve onu Lût ile beraber kurtarıp içinde âlemîne bereketler verdiğimiz arza çıkardık (71). Ve ona İshak'ı ihsan ettik, fazla olarak Yaʿkūb'u da ve her birini sâlihînden kıldık (72). Ve hepsini emrimizle yol gösteren imamlar ettik ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahy eyledik ve hep bize âbid idiler (73).*

وَلُوطاً اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماً وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِى كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَٓائِثَۜ اِنَّهُمْ كَانُوا
قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَۙ ﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ فِى رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ۟ ﴿٧٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Lût, ona da bir hüküm, bir ilim verdik ve onu habâsetler işleyen o karyeden kurtardık. Hakikat onlar kötü, fâsık bir kavim idiler (74). Onu ise rahmetimize idhal eyledik, çünkü o cidden sâlihînden idi (75).

وَنُوحاً اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِۚ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ
مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

---

1 B: "nâsa".
2 B -"şu".

[3363] **Meâl-i Şerîfi**

Nûh'u da, zira mukaddemâ nidâ etmişti, biz de duasını kabul ettik de kendisini ve ehlini büyük bir sıkıntıdan kurtardık (76). Ve âyetlerimizi tekzib eden kavimden öcünü aldık, hakikat onlar kötü bir kavim idiler, Biz de hepsini birden gark ettik (77).

وَدَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِۚ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَۙ
﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًاۘ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُ۫دَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ
وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْۚ فَهَلْ اَنْتُمْ
شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِاَمْرِه۪ٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَكُنَّا
بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا
لَهُمْ حَافِظِينَۙ ﴿٨٢﴾

[3364] **Meâl-i Şerîfi**

Dâvûd ile Süleyman'ı da, o vakit ki ikisi de hars hakkında hüküm veriyorlardı, o vakit ki ekinde geceleyin kavmin davarı yayılmıştı, Biz de hükümlerine şâhid idik (78). Derhâl onu Süleyman'a anlattık, bununla beraber her birine bir hüküm ve bir ilim vermiştik ve Dâvûd'un maiyyetinde dağları musahhar kılmıştık, kuşlarla beraber tesbih ediyorlardı ve Biz bunları yaparız (79). Bir de ona sizin için, sizi harbinizin şiddetinden korusun diye giyecek sanatı tâlim etmiştik, şimdi siz şükrünü edâ ediyor musunuz? (80). Süleyman için de şiddetli rüzgârı ki o içine[1] bereketler verdiğimiz Arz'a emriyle cereyan ediyordu, ve Biz her şeyi biliriz (81). Şeytanlardan da onun için dalgıçlık edenleri ve daha başka amel için çalışanları teshir etmiştik ve hep onları zabt eden Biz idik (82).

{اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ[2]} Hani harsta ikisi de hükmettiler {اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ} hani onda kavmin koyunları yayılmıştı ❁ rivayet olunduğuna göre

1 B: "içinde".
2 M ve B: "الحرب".

Dâvûd aleyhisselâm koyunların aynıyla harsın tazmînine hükmetmişti, Süleyman aleyhisselâm ise koyunların menfaatiyle tazmînini tarafeynin hâline erfak görmüştü.[1] {وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ}

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾

[3365] **Meâl-i Şerîfi**

Eyyûb'u da, zira اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ *diye Rabbine nidâ etti (83). Biz de duasını kabul ettik de hemen kendisindeki durru açtık ve tarafımızdan bir rahmet ve âbidler için bir muhtıra olmak üzere ona[2] ehlini ve beraberlerinde onların[3] bir mislini de verdik (84).*

وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِدْر۪يسَ وَذَا الْكِفْلِۜ كُلٌّ مِنَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٨٥﴾ وَاَدْخَلْنَاهُمْ ف۪ي رَحْمَتِنَاۜ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerîfi

İsmâil'i de, İdrîs'i de, Zülkifl'i de; hepsi sâbirînden (85). Bunları da rahmetimize idhal eyledik, çünkü cidden sâlihîndendirler (86).

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَۚ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۙ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّۜ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 88; *Tefsîru Süfyân es-Sevrî,* s. 203; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XVIII, 475: وذلك أن راعيا جمع غنمه بالليل إلى جانب كرم رجل فدخلت الغنم الكرم فأكلته وصاحبها لا يشعر بها فلما أصبحوا أتوا داود النبي عليه السلام فقصوا عليه أمرهم، فنظر داود ثمن الحرث، فإذا هو قريب من ثمن الغنم، فقضى بالغنم لصاحب الحرث فمروا بسليمان فقال: كيف قضى لكم نبي الله؟ فأخبراه، فقال سليمان: نعم ما قضى نبي الله وغيره أرفق للفريقين فدخل رب الغنم على داود فأخبره بقول سليمان فأرسل داود إلى سليمان فأتاه فعزم عليه بحقه بحق النبوة، لما أخبرتني فقال عدل الملك، وغيره أرفق فقال داود: وما هو؟ قال سليمان: تدفع الغنم إلى صاحب الحرث، فله أولادها وأصوافها وألبانها وسمنها، وعلى رب الغنم أن يزرع لصاحب الحرث مثل حرثه، فإذا بلغ وكان مثله يوم أفسده دفع إليه حرثه وقبض غنمه، قال داود: نعم ما قضيت، فأجاز قضاءه.

2 B -"ona".

3 B: "olanların".

[3366] **Meâl-i Şerîfi**

Zennûn'u da; hani öfkelenerek gitmişti de Biz kendisini asla sıkıştırmayız zannetmişti, derken zulmetler içinde لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّٖى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمٖينَ *diye nidâ etti (87). Biz de duasını kabul ile icâbet ettik de kendisini gamdan kurtardık ve işte mü'minleri böyle kurtarırız (88).*

{لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّٖى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمٖينَ} Senden başka ilâh yok, Sana arz-ı tesbih ederim, ben doğrusu zâlimlerden oldum.[1]

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَۚ ﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعٖينَ ﴿٩٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Zekeriyyâ'yı da; hani Rabbine رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَ *diye nidâ etmişti (89). Biz de duasını kabul ile icâbet ettik de [3367] kendisine Yahyâ'yı verdik ve onun için zevcesini ıslah eyledik. Hakikat bunlar hayrâtta müsâraʿat ve Bize rağbet ve rehbetle dua ederlerdi ve Bizim için hâşiʿlerdi (90).*

{رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَ} Rabbim! Beni tek bırakma, gerçi Sen, vârislerin en hayırlısısın.

وَالَّتٖٓى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فٖيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ ﴿٩١﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve o dişiyi de ki ırzını muhkem korudu da kendisine rûhumuzdan nefhettik, ve kendisiyle oğlunu âlemîne bir âyet kıldık (91).

{وَالَّتٖٓى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا} O hanımı da ki ırzını muhkem korudu {فَنَفَخْنَا فٖيهَا مِنْ رُوحِنَا} da kendine[2] rûhumuzdan nefhettik ❁ yani قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّٖى

---

1 Zennûn Hazret-i Yûnus kıssası için Vessâffâti Sûresi'ne bak [Müellifin notu].

2 B: "kendisine".

[el-İsrâ 17/85] mantûkunca emrimizden olan ve Âdem'e nefhedilen rûh cinsinden üfledik, içinde Îsâ'yı ihyâ eyledik. Yahut "rûhumuzdan" demek "rûhumuz tarafından" demektir ki "Cibrîl, nâm-ı diğerle Rûhu'l-kudüs vâsıtasıyla nefhettik" demek olur. Nitekim Sûre-i Meryem'de فَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهَا رُوحَنَا [19/17] bu mânada mervîdir. Sûre-i Tahrîm'e de bak. {وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ} Sûre-i Meryem'e bak.

[3368]

إِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةًۘ وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْۜ كُلٌّ اِلَيْنَا
رَاجِعُونَ۟ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖۚ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ
﴿٩٤﴾ وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَٓا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ
وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذٖينَ
كَفَرُواۜ يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فٖي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٩٧﴾ اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَۜ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَاۜ وَكُلٌّ فٖيهَا
خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ وَهُمْ فٖيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا
الْحُسْنٰٓىۙ اُو۬لٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَۙ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسٖيسَهَاۚ وَهُمْ فٖي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ
خَالِدُونَۚ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُۜ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذٖي كُنْتُمْ
تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِۜ كَمَا بَدَأْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُعٖيدُهُۜ وَعْدًا
عَلَيْنَاۜ اِنَّا كُنَّا فَاعِلٖينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا
عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

[3369] **Meâl-i Şerîfi**

İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet, Rabbiniz de bir Benim, onun için hep Bana kulluk edin (92). Onlar kumandalarını beynlerinde parçaladılar, fakat hepsi Bize rücû' edecekler (93). İmdi her kim

mü'min olarak sâlihâttan bir amel işlerse onun sa'yine küfran yok ve her hâlde Biz onun hesâbına yazarız (94). İhlâk ettiğimiz karyeye dahi haramdır ki rücû' etmeyecek olsunlar (95). Nihâyet Ye'cûc ve Me'cûc açılıp da her tepeden saldırdıkları (96) ve hak vaad yaklaştığı vakit, o zaman işte o küfredenlerin derhâl gözleri belerecek, "eyvah bizlere, biz bundan gaflet ettik, hayır kendimize zulmetmiş olduk" diyecekler (97). Haberiniz olsun ki siz ve Allah'tan başka taptığınız nesneler hep cehennem mermisisiniz; siz ona vürûd edeceksiniz (98). Onlar ilâh olsalardı ona vürûd etmezlerdi, hâlbuki [3370] *hepsi onda muhalled kalacaklar (99). Öyle ki onların orada bir zefîri*[1] *var, bunlar da orada iken işitmeyecekler (100). Şüphe yok ki haklarında Bizden hüsnâ sebkedenler, bunlar ondan uzaklaştırılmışlardır (101) ve bunlar canlarının istediğinde muhalled kalacaklardır (102). O feza'-ı ekber bunları mahzun etmeyecek ve bunları melekler şöyle karşılayacaklar: "Bu işte sizin o gününüz ki vaad olunuyordunuz" (103). O gün ki semâyı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz, evvel başladığımız gibi halkı iade edeceğiz; uhdemizde bir vaad, şüphe yok ki Biz yaparız (104). Şânım hakkı için zikirden sonra Zebur'da da yazmıştık ki her hâlde Arz, ona Benim sâlih kullarım vâris olacaktır (105).*

{اِنَّ هٰذِهٖ} İşte şu ❁ yani şu önünüzdeki millet, bu Kur'an ile verilen tevhid ve İslâm milleti {اُمَّتُكُمْ} sizin ümmetinizdir ❁ sizin me'mur olduğunuz millettir. {اُمَّةً وَاحِدَةً} Ümmet-i vâhide olarak ❁ bütün peygamberlerinki gibi imamı bir, şeriatı bir, kıblesi bir olarak öne düşmüş bir cemaat hâlinde {وَاَنَا رَبُّكُمْ} Ben de Rabbinizim {فَاعْبُدُونِ} binâen'aleyh Bana ibadet ve ubûdiyet ediniz. ❁ Yani ümmet-i vâhide olabilmek için ancak Beni mâbud biliniz, Bana ibadet ediniz {وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ} hâlbuki onlar emirlerini, yani hükûmetlerini aralarında parçaladılar ❁ vahdet-i milliyeyi bozdular {كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ} fakat hepsi Bize râci'dirler ❁ yani o muhtelif fırkalar, mezhebler, milletlerin taptıkları, uydukları muhtelif

---

1 B: "zaferi".

mâbudlar, metbû'lar hiçtir. Hepsinin en nihâyet dönüp gelecekleri merci Bizizdir. {فَمَنْ يَعْمَلْ... اِلخ} {وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَٓا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} İhlâk etmiş olduğumuz herhangi bir karyeye de rücû' [3371] etmemeleri haramdır. ❁ Yani sûrenin başlarında geçtiği üzere helâke mahkum ettiğimiz bir memleket ahâlisine de "dönün bakalım" denildiği zaman inkârlarından dönecekler, dönmemeleri mümkin değildir. "Eyvah, bizler zâlim idik!" diye itiraf ederek feryat ede ede biçilip söneceklerdir. {حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ} Tâ ki Ye'cûc ve Me'cûc açıldığı ❁ Yec'ûc ve Me'cûc'ü tutan ve bir rahmet-i rabbâniye olan o âhenîn sed, dîn-i tevhid seddi açılıp o ne idiği belirsiz halk boşandığı (*Sûre-i Kehf'e bak*) {وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ} ve bunlar her tepeden akın ederek çıktığı {وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ} ve hak vaad yaklaştığı vakit ❁ yani kıyamet alâmetleri zuhur edip hesap gününün tekarrub ettiği vakit {فَاِذَا هِيَ} artık öyle müdhiş bir hâl ki {شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذٖينَ كَفَرُوا} o küfredenlerin -bunlara inanmayıp bünyân-ı vahdeti rahnedar eden o nankör kâfirlerin- gözleri fırlamış {يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فٖي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا} "vay bizlere, biz bundan hakikaten gaflette idik {بَلْ كُنَّا ظَالِمٖينَ} hayır bizler zâlim idik" diye çırpınacaklar. Ey müşrikler {اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} muhakkak ki sizler ve Allah'tan başka tapındığınız şeyler {حَصَبُ جَهَنَّمَ} cehennem çırasısınız {اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ} siz ona varacaksınız. {لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا} Eğer onlar ilâh olsaydılar ona varırlar mıydı? {وَكُلٌّ فٖيهَا خَالِدُونَ} Hâlbuki hepsi -tapanlar ve tapılanlar- onda muhalleddirler. {لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ} onların [3372] o tapanların orada öyle bir zefîrleri, öyle bir iç çekişleri vardır ki {وَهُمْ فٖيهَا} bunlar, tapılanlar oradadırlar da {لَا يَسْمَعُونَ} işitmezler.

{اِنَّ الَّذٖينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى} Amma haklarında bizden hüsnâ sebketmiş olanlar ❁ yani haklarında taraf-ı ilâhîden عِبَادٌ مُكْرَمُونَ. لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِهٖ يَعْمَلُونَ [el-Enbiyâ 21/26-27], فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖۚ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ [el-Enbiyâ 21/94] gibi en güzel medh ü tebşir kelimeleri sebketmiş, saadetleri mukadder kullar {اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ} bunlar ondan uzaklaştırılmışlardır. ❁ Binâen'aleyh Îsâ ve

Üzeyr ve melâike gibi ibâd-ı mükremîn اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ hükmünden hâriçtir. Eğer bunlar içinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi ulûhiyet iddia edenler bulunsa idi bâlâda geçtiği üzere وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّ۪ٓي اِلٰهٌ مِنْ دُونِه۪ فَذٰلِكَ نَجْز۪يهِ جَهَنَّمَ [21/29] mantûkunca bunların da cezâsı cehennem olacağı şüphesizdi. Fakat o mükrem kullar o kâfirlerin isnadlarından müberrâdır. Kendilerinin ilâh ittihaz edilmesine râzı olmak şöyle dursun, yukarıdan beri îzah edilegeldiği vechile bunlar mahza tevhid için gönderilmiş, tevhid için mücahede etmişler ve bu suretle ikrâm-ı ilâhîye mazhar olmuşlardır. Böyle kendilerine en güzel haslet mukadder olmuş memduh kullar cehennemden öyle uzaktırlar ki {لَا يَسْمَعُونَ حَس۪يسَهَا} hışıltısını bile duymazlar {وَهُمْ ف۪ي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ} ve bunlar canlarının istediği şeyler içinde muhalleddirler. {لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ} O[1] en büyük feza', dehşet onları mahzun etmez {وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ} ve onları melâike şöyle karşılar: {هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذ۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} "İşte bu o gününüz ki vaad olunuyordunuz" ❁ diye müjdelerler. [3373] {يَوْمَ نَطْوِي السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ} Düşün o günü ki semâyı kitaplar için defter dürer gibi düreceğiz {كَمَا بَدَأْنَٓا اَوَّلَ خَلْقٍ نُع۪يدُهُ} evvel-i halka bed' ettiğimiz gibi iade edeceğiz {وَعْدًا عَلَيْنَا} üzerimize aldığımız bir vaad ki {اِنَّا كُنَّا فَاعِل۪ينَ} muhakkak yapacağız. ❁ Evvel-i halk, burada "iade" mukābili olmak itibariyle ilk hilkat demek olduğu zâhirdir. Ma'âmâfîh şunu da mülâhaza etmelidir: أول ما خلق الله نوري[2]، أول ما خلق الله القلم[3]، أول ما خلق الله العقل[4] diye üç hadîs-i şerîf mervî olduğuna ve binâen'aleyh Akl-ı Evvel, Kalem-i Evvel, Nûr-i Muhammedî demek olacağına nazaran iade de Nûr-i Muhammedî ile başlayacaktır.

{وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ} Fi'l-hakīka zikirden sonra Zebur'da yazdık ❁ Tevrat'tan sonra Zebur'da, yahut bu babda bazı ihtârâttan

---

1 B: "Ve".

2 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* II, 19; Begavî, *Şerhu'l-Mesâbîh,* thk. Nûreddin Tâlib vd., İdâretü's-Sekāfeti'l-İslâmiye, 1433/2012, I, 8.

3 *Tefsîru Mücâhid,* s. 668; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17.

4 Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh,* Bûr Saîd: Mektebetü's-Sekāfeti'd-Dîniyye, ts., I, 147; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ,* VII, 318.

sonra Zebur'da yazdık {أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ} ki Arz, ona sâlih[1] kullarım vâris olur. ❁ Arz ifsad edenlerden alınır, verâsete lâyık, hilâfete ehil salâhiyetli hak kullarına verilir. Yani sırr-ı bekā, salâh kanununa müterettibdir, bozukların hakk-ı bekāsı yoktur. Firavun ve cebâbirenin gark ve def'iyle onların zayıf gördükleri kulların Arz-ı Mukaddes'in şark u garbına vâris kılınması, Dâvûd'un Câlût'u katledip يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى [Sâd 38/26][2] emriyle mazhar-ı hilâfet edilmesi gibi vekāyi' ile fiilen ihtar olunduktan sonra Zebur'da da bu kanun tansis edilmiş ve bununla âhir zamanda ümmet-i Muhammed'in verâsetine işaret olunmuştur. "Aslah kanunu" yahut "elyak kanunu" denilen bu kanunun hükmüyledir ki evvelâ sûret-i umûmiyede nev'-i beşer içinde ehl-i kitab olan milletlerle diğerleri arasındaki mübarezede nihâyet ehl-i kitab galebe etmiş, sâniyen ehl-i kitab içinde [3374] de ibtidâen Yehûd galebe etmiş, ba'dehû Nasârâ galebe etmiş, ba'dehû Müslümanlar galebe etmiş ve salâhını muhafaza ettikçe yine edecektir. Ve Zebur'da ihtar olunduğu gibi burada Kur'an ile de haber veriliyor ki bi'set-i Muhammediyeden sonra verâset-i Arz, îmân-ı tevhid ile mü'min ve a'mâl-i sâliha ile âmil ümmet-i vâhide olarak[3] zuhur edecek ve şirk ve tefrikadan, isyan ve ihtilâftan korunarak en güzel amellere sa'y ü mücahede eyleyecek sâlih kullarındır. Nihâyet gökler dürülüp Arz değiştikten sonra arz-ı cennetin verâseti de bunlarındır. وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ ile işaret edildiği ve ehâdîs-i sahîhada vârid olduğu üzere bu ümmette de tefrikalar çıkacak, arada emir parçalanacak, memleketler zâyi' olacak, ma'amâfîh yine Peygamber ve ashâbının yolunda giden bir fırka-i nâciye, zümre-i sâlihîn eksik olmayacak, zamanlar gelecek din garip olacak, sâlihîn garip kalacak, sonra yine din bed' ettiği gibi dönüp zuhur edecek, peygamberlik iddiasında bulunacak olan otuz kadar deccalden sonra ulûhiyet iddiasına kalkışacak olan koca Deccal, Mesih'in

1 B: "vâris".
2 "Yâ Dâvud! Muhakkak ki Biz seni Arz'da bir halife kıldık, imdi nâs arasında hak ile hükmet de (keyfe) hevâya tâbi olma…"
3 B -"mü'min ve a'mâl-i sâliha ile âmil ümmet-i vâhide olarak".

nüzûlüyle helâk olacak, derken Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, yeryüzünde görülmedik fesatlar, tasvîre sığmaz harpler yaptıktan sonra bi-emrillah mahvolacaklar; artık salîb kırılacak, hınzır öldürülecek, sâlihîn hâkim olacak, şer'-i Muhammedînin ta'mîmiyle beşeriyet bir devr-i saadete girecek, velhâsıl suğrâ ve vüstâ nice kıyametlerden sonra Dâbbetü'l-arz'ın hurûcu ve Güneş'in mağribden tulû'u ve Sûr'un nefhiyle büyük kıyamet kopacak, ve nefha-i sâniye ile halk-ı evvel[1] başladığı gibi iade olunacak, haşr ü neşr olup Yevm-i Din sûret-i mutlakada gelecek, âkıbet cennet sâlihlerin olacaktır.

اِنَّ فٖى هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدٖينَۜ ﴿١٠٦﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ ﴿١٠٧﴾

[3375] **Meâl-i Şerîfi**

Şüphe yok ki bunda âbid bir kavim için kâfi bir öğüt vardır (106). Ve seni sade âlemîne rahmet olarak göndermişizdir (107).

{اِنَّ فٖى هٰذَا} Muhakkak bunda ❁ bu Kur'an'da ve bilhassa bu sûrenin mazmûnunda {لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدٖينَ} âbid bir kavim için her hâlde bir belâğ vardır. ❁ Yani himmetleri hakikaten ibadete masruf olan efrâd ve cemaat için bâliğan mâ belağ bir nasihat, maksada îsâl etmeye kâfi bir tebliğ vardır. Ve hatta bu son hitap, belki yalnız bu son kanun başlı başına bir belâğdır ki ibadetin hakikatini, mâbudu, nübüvveti, gāye-i maksûdeyi tebliğ eder.

{وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ} Ve seni ancak âlemîne rahmeten gönderdik ❁ yani yâ Muhammed, başka bir sebep için değil ancak bütün âlemlere ve bâhusus zevi'l-ukūl âlemlerine merhamet ettiğimiz için, veya başka bir hâlde değil ancak âlemîne bir rahmet olarak resul gönderdik; risaletin umûma bir rahmet-i ilâhiye veya sen bir rahmet-i âmmesin ki bütün zevi'l-ukūl âlemlerine o salâh ve halâs yolunu göstereceksin, dâreynde sebeb-i saadet olan dini sen tâlim edeceksin ve bütün âlem bundan müstefid olacaktır. Artık vay o bedbahtlara ki bu rahmetten kaçınırlar ve bu nûra karşı göz yumarlar.

1 B: "hâl ke'l-evvel".

Ey rahmeten li'l-âlemîn:

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْرٰٓى اَقَرِيبٌ اَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَاِنْ اَدْرٰى لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿١١١﴾

[3376] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: Bana sade vahyolunuyor ki ilâhınız ancak bir ilâhtır, şimdi siz Müslüman oluyor musunuz? (108) Bunun üzerine aldırmazlarsa o hâlde de de ki: "Size düpedüz ilan ettim, ve bilmem bu size edilen vaʿd ü vaʿîd pek yakın mı, yoksa uzak mı?" (109). Şüphe yok ki O, söylenenden açığa vurulanı da bilir gizlediğinizi de bilir (110). Ve bilmem belki bu -mühlet- sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar bir istifadedir (111).

{قُلْ} De ki ❁ her emrin esası ve her salâhın başı olan mâbud meselesinde {اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ} bana ancak şöyle vahyolunuyor: {اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} Hepinizin ilâhı ancak bir ilâhtır ki ❁ Allah'tır. Bâlâda isbat olunduğu üzere mâʿadâsı bâtıldır. {فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} Binâenʿaleyh sizin buna İslâmınız var mı? ❁ Bu vahyi teslim edip kemâl-i ihlâs ile hepiniz bir ilâha inkıyâdı kabul ediyor musunuz? Kısaca böyle tebliğ et {فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ} kabul etmedikleri takdirde de[1] şöyle de: {اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ} Size ale's-seviyye îzan ettim ❁ emri bildirdim, tehlikeyi ilan eyledim. "Îzân" hâl-i harb ilan etmek mânasına da geldiğine göre, bu âyetin nüzûlüyle Resûlullah Mekke müşriklerine karşı vaziyetin hâl-i harb olduğunu anlatmış demek olur ki şu hâlde ileride vâkiʿ [3377] olacak Bedir Muharebesi'nin ilânı da bu andan itibaren yapılmış demektir. {وَاِنْ اَدْرٰٓى اَقَرِيبٌ اَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ} Ve size yapılan o vaʿîd yakın mı uzak mı bilmem ❁ yani dîn-i hakkın zuhûru, Müslimînin galebesi veyahut kıyametin kopması lâbüd olduğunda şüphe yoksa da yakın mı uzak mı bilmem. Şu hâlde sûrenin başında اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ buyurulması "her âtî karîb" olmak itibariyledir.

---

1 B -"de".

{اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ} Şüphe yok ki O -Allah- sözün ilan edilenini de bilir, sizin ketm ettiklerinizi de ❁ binâen'aleyh cezânızın vaktini de bilir. {وَاِنْ اَدْر۪ي لَعَلَّهُ} Ve bilmem belki o ❁ o ikinci şık yani va'îdin uzaması, cezânızın tehiri {فِتْنَةٌ لَكُمْ} sizin için bir fitnedir ❁ cezâ ve mihnetinizi büyütmek için bir istidrac {وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ} ve bir zamana kadar bir metâ'dır ❁ bir istifade ile oyalayıştır[1].

Bu emri tebliğ ve bu îzânı icrâ ettikten sonra Resûlullah'ın ne yaptığına gelince:

Şöyle dua etti[2]:

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّۜ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Dedi: "Yâ Rab! Hakka hükmet ve Rabbimiz Rahmân'dır ancak isnadlarınıza karşı sığınılacak müste'an" (112).

[3378] {قَالَ} dedi {رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ} Rabbim! Hak ile hükmünü ver ❁ adaletin gecirgemesin {وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ} ve Rabbimiz o Rahmân'dır ki {الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ} isnad ettiğiniz vasıflarınıza karşı müste'ândır ❁ ey zâlimler! Sihirdir, edgāsü ahlâmdır, iftiradır, şiirdir gibi isnadlarınıza, dîn-i İslâm ve Müslimîn aleyhindeki küfriyâtınıza karşı avn u nusreti matlub olan ancak O'dur.

---

1 B: "oyalanıştır".
2 B: "et".

[3379]

سورة الحج مدنية وهي ثمان وسبعون آية

HAC SÛRESİ

Sûre-i Hac, esas itibariyle Mekkîdir, nüzûlü Mekke'de başlamıştır. Maʿahâzâ Medenî olan âyetleri de vardır. Ancak bunların tâyininde ihtilâf edilmiştir. Bazıları üç, bazıları dört, bazıları da ekser âyetlerinin Medenî olduğunu söylemişlerdir.

Âyetleri: Kûfî taʿdâdında yetmiş[1] sekiz, Mekkîde yetmiş[2] yedi, Basrîde yetmiş[3] beş, şâmîde yetmiş[4] dörtttür.

Kelimeleri: Bin iki yüz doksan birdir.

Harfleri: Beş bin iki yüz beştir.

Fâsılası: ن، ق، ء، ظ، ن، ج، ر، د، م harfleridir.

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ
عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ
عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

[3380] Meâl-i Şerîfi

Ey o bütün insanlar! Rabbinize korunun, çünkü o Sâʿat zelzelesi çok büyük bir şeydir (1). Onu göreceğiniz gün her emzikli emzirdiğinden geçer ve her yüklü kadın hamlini vazʿ eder, ve nâsı hep sarhoş görürsün hâlbuki sarhoş değillerdir velâkin Allah'ın azâb-ı şedîddir (2).

---

1 M ve B: "doksan".
2 M ve B: "doksan".
3 M ve B: "doksan".
4 M ve B: "doksan".

{اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ} ❁ اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا Sûresine bak.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍۙ ﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Nâstan kimi de vardır Allah hakkında bi-gayri ilim mücadele eder de her kaypak şeytanın ardına düşer (3). Ki onun üzerine şöyle yazılmıştır: Her kim buna dost olursa muhakkak onu sapıtır ve doğru saʿîr azâbına götürür (4).

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِى الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَاۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِى الْقُبُورِ ﴿٧﴾

[3381] **Meâl-i Şerîfi**

Ey insanlar! Eğer baʿsten şüphede iseniz şu muhakkak ki Biz sizi bir topraktan halketmekteyiz, sonra bir nutfeden,[1] sonra bir alekadan, sonra hilkati belli belirsiz bir mudgadan, ki size anlatalım diye hem müsemmâ bir ecele kadar dilediğimiz müddet rahimlerde durduruyoruz da sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz, sonra da kuvvetinize ermeniz için. Bununla beraber içinizden kimisi vefat ettiriliyor, yine içinizden kimisi de biraz ilimden sonra bir şey bilmesin diye erzel-i ömre doğru geri itiliyor. Arz'ı da görürsün sönmüş kül hâlinde, derken üzerine

1 M -"sonra bir nutfeden".

suyu [3382] indirdiğimiz zaman ihtizaz eder kabarır da her dilber çiftten nebatlar bitirir (5). İşte bunlar hep Allah'ın şüphesiz Hak ve O muhakkak ölüleri diriltiyor ve hakikaten her şeye kādir olmasındandır (6). Ve hakikat o Sâ'at gelecektir, onda hiç şüphe yoktur, ve hakikat Allah kabirlerdeki kimseleri ba's edecektir (7).

{يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ} - {اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ} Ba'sten dolayı reybde iseniz ❁ ölülerin diriltilmesi meselesi hakkında şüphe ediyorsanız etmeyin, zira o enfüs ü âfâkta delîlini görüp durduğunuz bir hakikattir. Evvelâ nefislerinizde {فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ} muhakkak ki Biz sizi ibtidâ bir topraktan ❁ (*Sûre-i Hicr'e bak*) ölüyü diriltmek, hayâtı olmayan bir şeye hayat vermek demek olduğu cihetle câmid topraktan bir zîhayat yaratmak, bir ölüyü diriltmekten daha yüksek bir kudret olduğunda şüphe mi edilir. {ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ} Sonra bir nutfeden ❁ bir meniden, daha doğrusu menideki tohumdan, {ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ} erkek nutfesinin kadın yumurtacığını telkīhinden sonra bir alekadan ❁ mütekevvin bir kan totuğundan {ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ} sonra da muhallak ve gayr-i muhallak bir mudgadan halkettik ❁ o alekadan mütekevvin kısmen hilkati belirmiş kısmen de belirmemiş bir çiğnem etten yarattık {لِنُبَيِّنَ لَكُمْ} ki size tebyin edelim için ❁ yani kudretimizin beyyinesini izhar edelim, sizi beyâna mazhar eyleyelim de şüphe etmeyesiniz için. Bir silsile-i tekâmülde her biri hayâtın bir sûret-i mahsûsasını ifade ve her mertebesinde bir nevi ihyâyı tazammun eyleyen şu tedrîcî merâtib-i hilkati teemmül eden kimse o kudret-i hâlikanın ölüleri ihyâ edebileceğinde ve [3383] hatta ettiğinde nasıl şüphe edebilir? Bir de bunlarda kudret delilinden mâ'adâ bir irade ve meşiyyet delîli bulunduğundan da gaflet etmemelidir. Zira:

{وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى} Bununla beraber dilediğimizi bir ecel-i müsemmâya kadar rahimlerde karar ettiriyoruz. ❁ Bazılarında sıkt vâki' oluyor, düşüyor da diğer bazıları ezelde takdir olunmuş bir müddet-i haml kadar rahimlerde duruyor. Demek ki Hâlık dilediğine

hayat veriyor {ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا} sonra sizi bir tıfl olarak çıkarıyoruz {ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ} sonra da eşüddünüze bâliğ olmanız için ❁ yani kuvvette, akl ü temyizde kemâlinize ermeniz için büyütürüz {وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى} ve sizden kiminiz vefat ettirilir ❁ bülûğdan sonra veya evvel veya tam o sırada rûhu kabzolunur {وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ} kiminiz de ömrün erzeline reddedilir. ❁ Gerisin geri kuvvetten düşürülüp kocaltılarak pek düşkün bir hâle getirilir {لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا} tâ ki bir hayli ilimden sonra bir şey bilemez olsun için ❁ ki bu suretle tufûliyet hâlindeki za'f u acz ve idraksizliğe doğru dönerek mebde'i olan türâba yaklaşır. İşte enfüste olan bütün bu tehavvülât her dilediğini yapmaya kādir olan Hâlık teâlâ'nın kudret ü iradesiyle ba'sin sıhhatine delâlet eyleyen beyyinâttır. Âfâka gelince:

Ey insan {وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً} Arz'ı da yanmış kül olmuş görürsün ❁ bu ihtar gerçi ilk nazarda yazın Güneş'in harâreti karşısında Arz'ın kuruduğu hâli irâe eder. Ma'amâfîh bunu teşbih tarîkiyle değil, hakikat üzere anlamak hem[1] maksûdu isbatta daha vâzıhtır hem de zamanımızın [3384] nazariyyât-ı ilmiyesi bu mânaya muvâfıktır. Yani Arz vaktiyle yanar bir ateş olduğundan toprak esas itibariyle yanıp sönmüş bir ateşin kül hâlinde tesallüb ve teressübüdür[2] ki hayâtın son derece zıddıdır. {فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ} Böyle iken üzerine suyu indirdiğimiz vakit ❁ o yanık Arz {اهْتَزَّتْ} ihtizaz etmekte ❁ yani zerrât ve eczâsı kuvve-i hayâtiye ibraz ederek bir hareket-i ihtizâziye ile teprenmekte {وَرَبَتْ} ve kabarıp nemâ bulmakta {وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ} ve her dilber çiftten nebâtât bitirmektedir. Bunlar ne sebeple oluyor?

{ذٰلِكَ} O ❁ beyan olunan halk u tahvil ve tehzîz ü inbat {بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ} şu sebepledir ki Allah Hak O ❁ yani hakikaten Allah var ve hiç değişmeyerek hakikaten sâbit olan ancak O {وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى} ve hakikaten O, ölüleri diriltiyor {وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ} ve hakikaten O, alâ külli şey'in kadîr.

---

1 B -"hem".
2 B: "teressübâtı".

{وَاَنَّ السَّاعَةَ} Ve hakikaten o Sâ'at ❁ zelzelesi azîm bir şey olan o dehşetli vakit, ehl-i dünyanın dünyasını başına yıkacak olan o kıyamet {اٰتِيَةٌ} gelecektir. {لَا رَيْبَ فِيهَا} Bunda şüphe yoktur. ❁ Yani şüpheye mahal yoktur. {وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِى الْقُبُورِ} Ve hakikaten Allah, kabirlerdeki kimseleri ba's edecektir.

[3385]

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِىَ عِطْفِهٖ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهٖ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Nâstan kimi de vardır ki ne bir ilme ne bir rehbere ne de tenvir eder bir kitaba istinad etmeksizin Allah hakkında mücadele eder (8). Allah yolundan şaşırtmak[1] için yanını bükerek[2] ki, dünyada ona bir rüsvâlık vardır, kıyamet günü de kendisine o yangın azâbını tattıracağızdır (9). "Bu" diye, "senin iki elinin takdim ettiği ve Allah'ın kullarına zulümkâr olmadığı içindir" (10). Nâstan kimi de Allah'a kıyıdan kıyıya ibadet eder, eğer kendisine bir hayır isabet ederse ona yatışır ve [3386] *eğer bir mihnet isabet ederse yüz üstü dönüverir* خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ *olur, işte hüsrân-ı mübîn odur (11). Allah'ı bırakır da kendine ne zarar ne menfaat vermeyecek şeylere yalvarır, işte dalâl-i ba'îd odur (12). Her hâlde zararı nef'inden daha yakın olan zat diye yalvarıyor, o ne fena efendi, o ne fena yardak (13).*

1 B: "şaşırmak".
2 B: "büker".

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ} ❁ Bu âyet, Nadr b. Hâris ve Ebû Cehil gibi şeytanetkâr rüesâ-yı mücâdilîn hakkında yukarıda geçen nazîri de böylelerin arkasına düşen mukallidîn hakkındadır.[1] {بِغَيْرِ عِلْمٍ} ❁ Yani yakīnî bir ilim ile değil, mücerred zann u hissiyâtına tebe'an. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ} Nâstan kimi de Allah'a alâ harf[in] ibadet eder. ❁ Yani cân ü gönülden değil de bir kenardan, bir maksad-ı mahsus için dindarlık eder veya dil ucuyla Müslüman olur {فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِه۪} da kendisine bir hayır isabet ederse ona mutmain olur. {وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ} Ve eğer bir mihnet isabet ederse {انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِه۪} yüzü üzerine dönüverir ❁ kıçını çeviriverir.

Bunun sebeb-i nüzûlünde bir rivayete göre müellefetü'l-kulûbdan Uyeyne b. Bedr, Akra' b. Hâbis, Abbas b. Mirdas birbirlerine "Muhammed'in dinine gireriz, eğer bize bir hayr isabet ederse hak tanırız, yoksa bâtıl tanırız" demişlerdi.[2]

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ
يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ
اِلَى السَّمَٓاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغ۪يظُ ﴿١٥﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ
بَيِّنَاتٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْد۪ي مَنْ يُر۪يدُ ﴿١٦﴾

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 202, 206. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 566, 573; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 146:

اختلفوا في أن المراد بقوله: «ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ويتبع كل شيطان مريد» (الحج ٣/٢٢) من هم؟ على وجوه: أحدها: قال أبو مسلم الآية الأولى وهي قوله: «ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ويتبع كل شيطان مريد» واردة في الأتباع المقلدين وهذه الآية واردة في المتبوعين المقلدين، فإن كلا المجادلين جادل بغير علم وإن كان أحدهما تبعا والآخر متبوعا وبين ذلك قوله: «ولا هدى ولا كتاب منير» فإن مثل ذلك لا يقال في المقلد، وإنما يقال فيمن يخاصم بناء على شبهة، فإن قيل: كيف يصح ما قلتم والمقلد لا يكون مجادلا؟ قلنا قد يجادل تصويبا لتقليده وقد يورد الشبهة الظاهرة إذا تمكن منها وإن كان معتمده الأصلي هو التقليد وثانيها: أن الآية الأولى نزلت في النضر بن الحرث، وهذه الآية في أبي جهل وثالثها: أن هذه الآية نزلت أيضا في النضر وهو قول ابن عباس رضي الله عنهما وفائدة التكرير المبالغة في الذم وأيضا ذكر في الآية الأولى اتباعه للشيطان تقليدا بغير حجة، وفي الثانية مجادلته في الدين وإضلاله غيره بغير حجة والوجه الأول أقرب لما تقدم.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 208:

وثانيها: وهو قول الضحاك نزلت في المؤلفة قلوبهم، منهم عيينة بن بدر والأقرع بن حابس والعباس بن مرداس قال بعضهم لبعض: ندخل في دين محمد فإن أصبنا خيرا عرفنا أنه حق، وإن أصبنا غير ذلك عرفنا أنه باطل.

[3387] **Meâl-i Şerîfi**

Şüphe yok ki Allah, iman edip sâlih ameller işleyenleri altından ırmaklar akar cennetlere koyacak, şüphe yok ki Allah ne isterse yapar (14). Her kim, ona Allah dünyada ve âhirette asla yardım etmez zannediyorsa hemen semâya bir ip uzatsın, sonra nefesini kessin de baksın keydi gayzını giderecek mi? (15). Ve işte Biz onu böyle "âyât-ı beyyinât" olarak indirdik ve çünkü Allah istediğine hidâyet eder (16).

{مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ} Her kim ona -yani Peygamber'e- Allah dünya ve âhirette kat'iyyen nusret etmez zannında bulunuyorsa {فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَٓاءِ} hemen semâya bir ip uzatsın {ثُمَّ لْيَقْطَعْ} sonra intihar etsin ❁ yani kendini boğup nefesini keserek intihar eylesin {فَلْيَنْظُرْ} de baksın ❁ yani onun o zanda bulunması buğz u hasedinden, Peygamber'in dünya ve âhiret nusret-i ilâhiyeye mazhariyet ve muvaffakiyetini görmek istememesindendir. Hâlbuki Allah'ın Peygamber'e dünya ve âhiret nusreti öyle kat'î, [3388] öyle muhakkaktır ki onu istemeyenlerin hakkı, kahrından kendi kendini boğmaktır. Binâen'aleyh Peygamber'in ve dolayısıyla dinin mansûriyetini arzu etmeyen her kim ise onu dünyada görmek istemediği için intihar etsin de âhiretten baksın {هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ} keydi gayz beslediği şeyi lâbüd giderecek mi ❁ din mansur olmasın diye kurduğu hîle, çevirdiği desîse muhakkak olan o nusrete sanki mâni' mi olacak? Hayır, Allah'ın Peygamberine vaad ettiği o nusret dünyada ve âhirette lâbüd tahakkuk edecektir.

{وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle ❁ her türlü şekk ü şüpheden ârî bir kat'iyyetle {اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ} birçok beyyinelerden ibaret âyetler olarak indirdik onu ❁ o Kur'ân'ı yâ Muhammed. {وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يُرٖيدُ} Ve hakikat şudur ki Allah kime hidâyet dilerse hidâyet eder.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا وَالصَّابِـٖٔينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذٖينَ اَشْرَكُواۗ اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿١٧﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ

فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَّٓابُّ وَكَث۪يرٌ مِنَ النَّاسِۜ وَكَث۪يرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُۜ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿١٨﴾

[3389] **Meâl-i Şerîfi**

Onlar ki iman ettiler ve onlar ki Yahudî oldular ve o Sâbiîler ve o Nasârâ ve o Mecûs ve o şirk edenler her hâlde Allah kıyamet günü bunların beynini şüphesiz fasl edecektir, çünkü Allah her şeye şâhiddir (17). Görmedin mi hep Allah'a secde ediyor göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Güneş, Ay ve yıldızlar, dağlar, ağaçlar, bütün hayvanlar ve insanlardan birçoğu; birçoğunun da üzerine azab hak olmuş. Her kimi de Allah tahkir ederse artık ona ikram edecek yoktur, şüphesiz Allah ne dilerse yapar (18).

{اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Onlar ki iman ettiler ❁ yani bu inzal olunan âyât-ı beyyinâta ve mûcebince vahdâniyyet-i ilâhiye ve risâlet-i Muhammediye gibi iman edilmesi lâzım gelen esâsâta iman eylediler {وَالَّذ۪ينَ هَادُوا} ve onlar ki Yahudî kaldılar {وَالصَّابِـ۪ٔينَ} ve Sâbiîler ❁ (*Sûre-i Mâide'de* اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى[1] *[5/69] bak*). Ancak burada Sâbiîn Sûre-i Mâide'de[2] olduğu gibi Yehûd ile Nasârâ arasında ve mansub olarak zikredilmiş,[3] bir de Mecûs ve müşrikîne dahi tekabül ettirilmiş olduğu cihetle ma'nâ-yı ehas[4] ile telakkī edilmek iktizâ edeceğinden de gaflet edilmemelidir. {وَالْمَجُوسَ} Ve Mecûsîler {وَالَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا} ve onlar ki şirk koştular ❁ yani müte'addid mâbudlar ittihaz eylediler. Görülüyor ki bu âyette altı din zikrolunmuş ve bunlardan yalnız birincisinin ehl-i iman olduğu gösterilmiştir. Demek ki mütebâkī beşi ehl-i küfürdür. Sonra bu beşten yalnız sonuncusunda şirk tasrih edilmiştir. [3390] Hâlbuki

1 M ve B: "والنصارى والصابئون".
2 M ve B: "Bakara'da".
3 Sâbiîler, Bakara sûresinde [2/62] Yahudi ve Hıristiyanlardan sonra mansub olarak, Mâide sûresinde ise Yahudilerle Hıristiyanlar arasında merfû' olarak zikredilmiştir.
4 B: "hâs".

diğerlerinde de şirk yok değildir. Ezcümle Mecûs'un ateşperestliği mâlumdur. Şu hâlde buradaki وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا ta'mîm ba'de't-tahsîs kabîlinden olarak "ve sâir müşrikîn[1]" demek olabilirse de burada tasrih olunan şirkten murad hiçbir vechile tevhid iddiası veya tevili karıştırılmayan[2] şirk olması tekabül karînesine daha muvâfıktır. Zira Nasârâ üç birdir diye tevhid iddiasında bulunduğu gibi Mecûs ve ezcümle Zerdüştîler de bir mâbud tanıdıkları iddiasındadır. Bu suretle وَالَّذٖينَ اَشْرَكُوا mahz-ı sineviyet iddia eden Maneviyye ile abede-i esnâm gibi mahz-ı ta'addüd iddia eden müşrikleri iş'âr etmiş olur. Ve binâen'aleyh sâbiînden murad da Nasârâ gibi sarâhaten şirk iddiasında bulunmayanlardır.

Bütün bunlar {اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ... إلخ}

Ey muhatab {اَلَمْ تَرَ} görmedin mi ۞ yani kalb gözüyle idrak edemedin mi veya haberin yok mu? {اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ} Hakikatte Allah, O'na hep şunlar secde ediyor: ۞ Yani hükm ü tedbîrine tamamen inkıyad eyliyor (*Sûre-i Ra'd'a bak*) {مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ} göklerdekiler ve yerdekiler ۞ yukarılarda ve aşağıda her kim ve her ne varsa, melâike ve nüfûs, canlı ve cansız her şey; ezcümle: {وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَآبُّ} Şems ü Kamer ve nücûm, dağlar ve ağaçlar ve bütün hayvânât {وَكَثٖيرٌ مِنَ النَّاسِ} ve insanlardan birçoğu ۞ yani insanlara gelince hepsi değil, ekserîsi de değil, bir kısmı, mukabilinden daha çok değilse de haddizâtında bir kesret teşkil eden bir kısmı secde ediyor. Gerçi Allah teâlâ'nın te'sîrât-ı cebriyesine, bütün insanlar da ister istemez inkıyad eyler. [3391] Bu cihetle مَنْ فِى الْاَرْضِ'ın umûmunda dâhildir. Fakat ihtiyar ile alâkadar olan inkıyâd-ı irâdîyi ve secde-i itâati yapan insanların ancak bir kısmıdır ki mü'minlerdir. Bundan dolayı bazı müfessirîn bu secde-i itâat mânasını ibraz için işbu وَكَثٖيرٌ مِنَ النَّاسِ kaydının atf-ı cümle kabîlinden olmak üzere ويسجد كثير من الناس takdîrinde olduğunu söylemişlerdir. {وَكَثٖيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ} Birçoğu da üzerine azab hak olmuştur. ۞ Çünkü Allah'ın emrine karşı küfr ü isyan ile serkeşlik edip secde-i itâatten istinkâf eylemiştir. Ki bunlar şeytanlar ve şeytanlara uyan insanlardır.

1 B: "müşrikler".
2 B: "karıştırmayan".

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فٖى رَبِّهِمْۘ فَالَّذٖينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍۜ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ
رُؤُ۫سِهِمُ الْحَمٖيمُۚ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهٖ مَا فٖى بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُۜ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدٖيدٍ ﴿٢١﴾
كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعٖيدُوا فٖيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرٖيقِ۟ ﴿٢٢﴾ اِنَّ اللّٰهَ
يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فٖيهَا مِنْ
اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًاۜ وَلِبَاسُهُمْ فٖيهَا حَرٖيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُٓوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِۚ وَهُدُٓوا
اِلٰى صِرَاطِ الْحَمٖيدِ ﴿٢٤﴾

[3392] **Meâl-i Şerîfi**

Şu ikisi Rableri hakkında muhakemeye duruşmuş iki hasımdırlar, binâenʿaleyh o küfredenler için ateşten çamaşırlar biçilmiştir, başlarının üstünden kaynar su dökülür (19). Bununla karınlarındaki ve derileri eritilir (20). Bir de bunlara demirden kamçılar vardır (21). Her ne zaman ateşten, onun bir gamından çıkmak isterlerse yine içine iade olunurlar, haydi tadın yangın azabını (22). Şüphesiz Allah o iman edip sâlih sâlih ameller işleyenleri altından ırmaklar akar cennetlere koyacak, orada altın bileziklerden ve inci süslenecekler, elbiseleri de orada ipek (23). Hem sözün hoşuna hidâyet edilmişlerdir, hem hamîdin yoluna hidâyet edilmişlerdir (24).

{هٰذَانِ} Bu ikisi ❁ yani insanlardan secdekâr olan kısım ile olmayan kısım, mü'minlerle kâfirler {خَصْمَانِ} iki hasımdırlar {اخْتَصَمُوا فٖى رَبِّهِمْ} ki kendilerinin Rabbi hakkında muhasama etmektedirler ❁ Rableri hakkında birbirlerine karşı davaya duruşmuş muhakeme hâlindedirler. Demin[1] söylendiği vechile aralarını Allah teâlâ yevm-i kıyamette fasl edecek, hakkı ayırt edip nizâʿlarını kesecek ve her birinin müstehakkını verecektir. {فَالَّذٖينَ كَفَرُوا} Şöyle ki o küfredenler {قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ} için ateşten elbiseler biçilmiştir. {يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُ۫سِهِمُ الْحَمٖيمُ} tepelerinin üstünden o hamîm dökülecek. ilh...

1 B: "Dâima".

İbn Abbas'tan rivayete göre işbu هٰذَانِ خَصْمَانِ'den itibaren üç veya dört âyet Medine'de nâzil olmuştur. Ebû Zer [3393] radıyallâhu anh'tan rivayet olunduğuna göre de Bedir günü Hazret-i Hamza, Hazret-i Ali ve Hazret-i Ubeyde b. el-Hâris radıyallâhu anhüm üçünün Kureyş'ten Utbe ve Şeybe ibnâ Rebîa ve Velîd b. Utbe ile mübarezelerinde nâzil olmuştur.[1]

Ale'l-umûm kâfirlerle ale'l-umûm[2] mü'minler hakkındaki inzar ve tebşirden sonra kâfirlerden bir sınıfın inzârıyla erkân-ı İslâm'dan hacca tergīb için buyuruluyor ki:

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذٖى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ
سَوَٓاءًۨ الْعَاكِفُ فٖيهِ وَالْبَادِۜ وَمَنْ يُرِدْ فٖيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢٥﴾ وَاِذْ
بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهٖيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بٖى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْقَٓائِمٖينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَاَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتٖينَ مِنْ
كُلِّ فَجٍّ عَمٖيقٍۙ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖٓى اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا
رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِۚ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَۘ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَۗ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ
لَهُ عِنْدَ رَبِّهٖۜ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ
وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِۙ ﴿٣٠﴾ حُنَفَٓاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكٖينَ بِهٖۜ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ
السَّمَٓاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَۗ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ
اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فٖيهَا مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى
الْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ

---

1 Buhârî, Megāzî, 8. Krş. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî,* I, 387; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 587-590: عن قيس قال: سمعت أبا ذر يقسم قسما: إن هذه الآية: «هذان خصمان اختصموا في ربهم» نزلت في الذين برزوا يوم بدر: حمزة وعلي وعبيدة بن الحارث، وعتبة وشيبة ابني ربيعة والوليد بن عتبة.

2 B: "umûm".

بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُٓ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ
اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ
﴿٣٥﴾ وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا
صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ
سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

[3395] **Meâl-i Şerîfi**

Amma şunlar ki küfrettiler hem Allah yolundan ve o[1] Mescid-i Haram'dan menʿ ediyorlar ki Biz onu mukīm ve müsafir için de müsâvî olmak üzere, umûm insanlar için yapmışız ve her kim onun içinde zulm ile ilhad ile bir irade ederse ona muhakkak elîm bir azab tattırırız (25). Hem unutma o vakti ki o Beyt'in yerini İbrâhim'e şöyle diye hazırlamıştık: "Sakın Bana hiçbir şey şirk koşma ve Beytimi dolaşanlar ve duranlar ve rükûʿa[2] sücûda varanlar için tertemiz et (26). Ve umûm nâs içinde haccı ilan eyle gelsinler sana: Gerek yaya ve gerek her derin vâdiden gelerek incelmiş her bir[3] binit üzerinde (27). Gelsinler kendilerine ait birtakım menfaatlere şâhid olsunlar ve enʿâm behîmelerinden kendilerine merzuk buyurduğu kurbanlıklar üzerine mâlum günlerde Allah'ın ismini ansınlar da onlardan yiyin ve yoksulu, fakiri doyurun (28). Sonra kirlerini atsınlar ve adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler" (29). Emir budur, her kim de Allah'ın hurmetlerine tâzim ederse bu kendisi için Rabbi indinde mutlak hayırdır, size ise karşınızda tilâvet olunup duranlar müstesnâ olmak üzere [3396] *bütün enʿâm helâl kılındı. O hâlde o evsândan, o pislikten kaçının ve tezvir sözden kaçının (30). Allah için,*

---

1 B -"o".
2 B +"ve".
3 B -"bir".

O'na şirk koşmayan hanîfler olun. Her kim Allah'a şirk koşarsa öyle olur ki sanki semâdan düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor[1]*, veya rüzgâr onu ücra*[2] *bir yere sürüklüyordur (31). Bu budur, her kim de Allah'ın şeʿâirine -kurbanlıklarına- tâzim ederse şüphesiz o kalblerin takvâsındandır (32). Sizin için onlarda muayyen bir zamana kadar birtakım menfaatler vardır, sonra da varacakları yer Beyt-i Atîk'e müntehîdir (33). Ve her ümmet için, Allah'ın kendilerine merzuk kıldığı enʿâm behîmesi üzerine ismini zikretsinler diye bir mâbed yapmışızdır. İmdi hepinizin tanrısı bir tek tanrıdır, onun için yalnız O'na teslim olan Müslüman olun ve müjdele o mutîʿ, mütevâzıları (34) ki Allah anıldığı vakit kalbleri oynar, ve kendilerine isabet edene sabırlı ve namaza devamlıdırlar ve kısmet ettiğimiz şeylerden infak da ederler (35). Hem o bedeneler, o gövdeli hayvanlar var ya biz onları Allah şeʿâirinden kıldık, sizin için onlarda hayır vardır. Binâenʿaleyh ön ayaklarının biri bağlı olarak bir düziye üzerlerine Allah'ın ismini anın, yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, kanaatliye ve isteyene itʿâm da edin, O böyle onları size musahhar kıldı ki şükredesiniz (36). Elbette onların ne etleri ne kanları Allah'a ermez, velâkin O'na sizden olan takvâ erecektir. Böyle onları size musahhar kıldı ki size yolunu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir ile büyükleyesiniz, ve müjdele o vazifelerini güzel yapan muhsinleri (37).*

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} Onlar ki küfrettiler ve Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan menʿ ediyorlar[3]. ❁ Bu âyetin Hudeybiye senesi Resûlullah ve ashâbını Mescid-i Haram'dan menʿ ettikleri zaman nâzil olduğu mervîdir (*Sûre-i Bakara'ya bak* [2/217]).

{الَّذِى} Öyle bir mescidden ki {جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ} Biz onu nâs [3397] için {سَوَٓاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ} onda âkif ve bâdî müsâvî kıldık. ❁ Yani mukīmi müsâfiri müsâvî olmak üzere gerek Mekkî ve gerek âfâkī umûm-ı nâs

---

1 B: "parçalıyor".
2 M: "ocara".
3 B: "eyliyorlar".

için mescid kıldık. {وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ} Ve her kim ki bunda zulm ile ilhad ile irade eyler ❁ yani haksızlıkla istikāmetten udûl etmek ister {نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ} her birine elîm bir azabdan tattırırız. ❁ Bu âyetin zâhirine nazaran Mekke'de mücerred irade, yani fiile çıkmayan niyet ile dahi indallah mes'ûliyet vardır. {وَاِذْ بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ} Hem an o vakti ki İbrâhim'e Beyt'in yerini tebvi'e etmiştik ❁ yani Kâbe'nin yapılmasını temin etmek üzere evvelemirde yerini ihzar etmiş, umran ve ibadet için müracaat edeceği bir merci kılmıştık {اَنْ} şöyle diye ki {لَا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا} Bana hiçbir şeyi şerîk tutma ❁ ibadette bana hiç şerîk koşma ve Beyt'in binâsında Bana ihlâstan başka bir garaz besleme, mahza Benim rızâm ve Bana hâlis ibadet için yap. Ve işte bu mânadan dolayı ona "Beytullah" ıtlak olunur ki Allah için ibadete mahsus hâne demektir. {وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفِينَ وَالْقَٓائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} Ve Beytimi tavaf eyleyenler ve kāim olanlar ve rükû' ve sücûd edenler için tathir eyle ❁ "tahâret" nezâfet-i hissiye ve mâneviyeye şâmildir. Binâen'aleyh رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ [el-Mâide 5/90] olan esnâm ve evsândan tathir de bunda dâhildir. Yani Beyt'in içini dışını gerek hissî ve gerek mânevî pisliklerden temizle, çok temiz tut, dolaşanlar ve duranlar, tavaf eden ve namaz kılanlar tertemiz ibadet etsinler {وَاَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ} ve nâs içinde haccı ilan eyle ❁ Hasan-ı Basrî gibi bazıları bu emirlerin Resûlullah'a hitap olduğuna kāil olmuşlardır.[1] Zira tathir emri buna ensebdir. [3398] Bu surette Resûlullah'a ve ümmetine haccın farziyeti bu âyetlerin nüzûlünden itibaren başlamış olur. Lâkin zâhir olan Hazret-i İbrâhim'e olan hitapları tezkir olmasıdır. Bu surette Resûlullah ve ümmeti hakkında farziyet henüz sâbit olmaz, nedb ü tergīb ifade edebilir. Bunun için haccın farziyetini kat'î olarak ifade eden delil وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً [Âl-i İmrân 3/97] âyeti olmuştur. {يَأْتُوكَ رِجَالاً} Sana yaya olarak {وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ} ve derin derin vâdilerden gelen arık arık develer üzerinde

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XVIII, 342:

وزعم الحسن أن قوله: «وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ» كلام مستأنف، وأن المأمور بهذا التأذين محمَّد صلى الله عليه وسلم، أمر نبيه عليه السلام أن يفعل ذلك فِي حجة الوداع.

gelsinler {لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ} ki kendilerine ait birçok menfaatlere şâhid olsunlar. ❁ Haccın hikmetleri olan bu menfaatler, Sûre-i Mâide'de جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ [5/97] ve يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَاناً [5/2] buyurulduğu ve İbn Abbas'tan da rivayet olunduğu üzere hem dünyevî hem uhrevîdir.[1] Uhrevî menfaat mağfiret ve rıdvan, dünyevî olarak da müşâhede-i şe'âirle irfânî, ahlâkī, ticârî, ictimâ'î birtakım menâfi' vardır. Bu menâfi'e hazır olsunlar {وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖى اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ} ve kendilerini merzuk kıldığı en'âm behîmesi üzerine mâlum günlerde Allah'ın ismini zikretsinler için ❁ yani بسم الله الله أكبر diyerek Allah için kurban kessinler.

"Behîmetü'l-en'âm" deve, sığır, koyun, keçidir. (*Sûre-i Mâide'nin evveline ve Sûre-i En'âm'ın âhirlerine bak*). Hac âyetlerinde "eyyâm-ı ma'dûdât" eyyâm-ı teşrîk (*Sûre-i Bakara'da* وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖٓى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ *bak [2/203]*); "eyyâm-ı ma'lûmât" aşr-ı zilhicce veya eyyâm-ı nahrdır. Zira, zilhiccenin on günü âhirinde vakt-i hac, arefe ve kurban bayramı olduğundan dolayı halkın bunları bilmeye şevki vardır. Ve binâen'aleyh beynlerinde mâlumdur. Bu sebeple İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî bu mâlum günlerin aşr-ı zilhicce olduğuna kāil olmuşlardır ki Mücâhid'in, Atâ'nın, [3399] Katâde'nin, Hasan'ın kavilleri ve Sa'îd b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan rivayetidir. Bu surette bu eyyâm-ı ma'lûmâtın kurbana zarf olması yevm-i nahr yani Kurban Bayramı günü olan onuncu gün itibariyle demektir. Hâlbuki kurban, bayramın yalnız birinci günü değil ikinci ve üçüncü günleri de kesilebildiğinden bu üç gün "eyyâm-ı nahr" nâmıyla mâruftur. Ve şu hâlde kurban kesilmek için mâlum olan günler bu eyyâm-ı nahr ile tefsir edilmek lâzım gelir. Bunun için İmam Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed "eyyâm-ı ma'lûmât"ın

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 609-610:

عن ابن عباس: «لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ» قال: هي الأسواق.

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VIII, 2488:

عن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله: «ليشهدوا منافع لهم» قال: منافع في الدنيا ومنافع في الآخرة، فأما منافع الآخرة فرضوان الله عز وجل، وأما منافع الدنيا فما يصيبون من لحوم البدن في ذلك اليوم والذبائح والتجارات.

eyyâm-ı nahrdan ibaret olduğuna kāil olmuşlardır ki muhtâr olan da budur.[1]

{فَكُلُوا مِنْهَا} ❁ Görülüyor ki burada gıyabdan hitâba iltifat vardır ki bununla hitap Resûlullah'a ve ümmetine tahvil olunmuştur. Şüphe yok ki Hazret-i İbrâhim zamanında kesilen kurbanlardan ümmet-i Muhammed'in yemesi ve yedirmesi tasavvur olunamaz. Şu hâlde buradaki "fâ"nın bir îcâz-ı hazf ifade[2] eden "fâ"-i fasîha olduğu anlaşılır. Ve binâen'aleyh mâna şu olur: İmdi yâ Muhammed ve ümmeti, siz de o günlerde kurbanlarınıza ismullâhı zikrediniz de onlardan yiyiniz {وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقِيرَ} ve muhtaç olan sıkılmışa it'âm ediniz. ❁ Yemek emri ibâha, it'âm emri vücub içindir. Yani kurban bayramı kurbanından sâhibinin yemesi câizdir. Bir miktarını fukarâya it'âm vâcibdir. Mendub olan, bir sülüsünü kendisiyle ailesi, bir sülüsünü ehibbâsı, bir sülüsünü de fukarâ için ayırmaktır. Ancak zikri gelecek olan nezir kurbanlarından sahibinin yemesi câiz olmaz. {ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ} Sonra kirlerini izâle etsinler ❁ menâsiki edâdan sonra tırnaklarını kesmek, bıyığını ve sakalını düzeltmek, koltuklarını yolmak, başını ve kasığını tıraş etmek gibi temizlenmeye müte'allik ihtiyaçlarını kazâ etsinler {وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ} ve nezirlerini îfâ eylesinler [3400] {وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ} ve o Atîk Beyt'i tavaf etsinler ❁ yani Kâbe'yi tekrar tekrar dolaşsınlar; bir tavaf yedi şavt, bir şavt bir dolaşımdır. Yedi şavtın dördü farz üçü vâcibdir. Cumhûr-ı müfessirîn demişlerdir ki buradaki "tavaf"tan murad, haccın erkânından olan tavâf-ı ifâza, nâm-ı diğerle tavâf-ı ziyarettir ki tehallülün tamamı bununladır. Yani bu tavaf yapılmadan ihramdan çıkılmaz, kirlerin izâlesi mânasına kazâ-i tefes buna mukārin olur. Vâv tertibe delâlet etmediği için bunun kazâ-yı tefesten sonra yapılmasını iktizâ etmez. Lâkin

---

1 Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 221:
أكثر العلماء صاروا إلى أن الأيام المعلومات عشر ذي الحجة والمعدودات أيام التشريق، وهذا قول مجاهد وعطاء وقتادة والحسن، ورواية سعيد بن جبير عن ابن عباس واختيار الشافعي وأبي حنيفة رحمهم الله، واحتجوا بأنها معلومة عند الناس لحرصهم على علمها من أجل أن وقت الحج في آخرها. ثم للمنافع أوقات من العشر معروفة كيوم عرفة، والمشعر الحرام وكذلك الذبائح لها وقت منها وهو يوم النحر، وقال ابن عباس في رواية عطاء إنها يوم النحر وثلاثة أيام بعده وهو اختيار أبي مسلم قال لأنها كانت معروفة عند العرب بعدها وهي أيام النحر وهو قول أبي يوسف ومحمد رحمهما الله.

2 B -"ifade".

zikirdeki tertîbe nazaran bu tavâfın kazâ-yı tefesten sonra olması zihne tebâdür ettiği ve tavâf-ı ziyaret ihram ve vakfe gibi hac mefhûmunda dâhil bulunduğu için bazıları bunu "tavâf-ı sader" denilen vedâ tavafına hamletmişlerdir ki âfâkī için vâcibdir. Bunun tam mukabili de tavâf-ı kudûmdür ki ilk varıldığı vakit yapılır. Bu üç tavâfın gayri olarak da her zaman arzu edildiği kadar nâfile tavaflar da yapılabilir.

Kâbe'ye "Beyt-i Atîk" denilmesinin vechine gelince, bunda birkaç mâna vardır:

1. "Atîk", lisânımızda da meşhur olduğu üzere kadîm mânasına gelir, evvel zamandan kalma demektir. Gerçi biz bazen bu mânada "eski" tâbirini de kullanırız, lâkin eski daha ziyade "halak", yani köhne ve harap mefhûmunu ifade eder. Hâlbuki "atîk" ve "kadîm" köhne demek değildir, antika demektir. اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا [Âl-i İmrân 3/96] âyeti mantûkuna nazaran Ka'be-i Muazzama rûy-i zemînde mevcut mâbedlerin en kadîmi olmak itibariyle "atîk" tesmiye edilmiştir. Bu mâna, Hasan-ı Basrî'den menkuldür.[1]

2. "Atîk", Sûre-i İsrâ'nın âhirinde beyan olunduğu üzere "ıtak" gibi ceyyid ve muteber mânasına gelir ki birinci mânanın lâzımıdır. Bu mânaca "Beyt-i Atîk", beyt-i şerîf ve mükerrem demektir. Nitekim "Beytü'l-Haram" dahi denilir. Bu mâna Sa'îd b. Cübeyr'den menkuldür.[2]

[3401] 3. "Atîk" âzâd ve hür mânasına gelir. Ka'be-i Muazzama da cebâbirenin tasallutundan âzâde olduğu için "atîk" tesmiye edilmiştir. Bu mâna bir hadîs-i şerîf ile Resûlullah'tan de[3] mervîdir. Buyurmuş ki: إنما سَمَّي اللهُ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ لِأَنَّهُ أَعْتَقَهُ مِنَ الْجَبَابِرَةِ فَلَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِ جَبَّارٌ قَطُّ yani "Allah teâlâ Beyt'e 'el-Atîk' tesmiye etti, çünkü onu cebâbireden âzâde kıldı da

---

1 *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 368; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* III, 424:

عن الحسن قال: البيت العتيق أول بيت وضع للناس.

قيل في العتيق أقوال، قال الحسنِ: هو البيت القديم، ودليل الحسن على ذلك قوله: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا».

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 503:

أو الجيد من قولهم: عتاق الخيل وعتاق الطير.

3 B -"de".

ona asla bir cebbar galebe edemedi." Bu hadîsi Buhârî *Târih*'inde ve İbn Cerîr ve Taberânî ve daha başkaları İbnü'z-Zübeyr'den tahrîc eylemiş, Tirmizî "hasendir" demiş, Hâkim "sahih" demiştir. İbn Ebî Necîh ile Katâde de bu mâna ile tefsir etmişlerdir.[1] Fi'l-hakīka bir zamanlar "Tübba'" hedm etmek istemiş, felce uğramış, vazgeçmesi tavsiye edilmiş, binâen'aleyh bırakmış iyileşmiş, ta'zîmen bir örtü ile iksâ etmiş idi ki ilk Kâbe örtüsüdür. Sonraları Ebrehe de Fil Vak'ası ile musâb olmuştu. Gerçi Haccâc yıktı, lâkin onun kastı Beyt'e tasallut değil İbn Zübeyr'i çıkarmaktı, sonra binâ etti. Karâmita'nın Hacer-i Esved'i birkaç seneler alıp götürmüş olmaları da bu kabîlden olmak gerektir. Âhir zamanda Habeş tarafından hedm edilip taşları denize atılacağına dair rivayet edilen bir hadis mazmûnu[2] da sahih olduğuna göre kıyamet alâmâtındandır.[3]

Mücâhid, kimsenin milki olmadığından dolayı hurrü'l-asl mânasına "atîk" tesmiye edildiğini söylemiştir.[4] Bazıları da "atîk" mu'tık mânasınadır demişler ki haccedenlerin rakabelerini zünûbdan âzâd eder demektir.[5] İmdi bu îzâhâttan anlaşılır ki "Beyt-i Atîk" unvânı bu mânaların hepsine kābil bir surette terceme edilemeyeceği cihetle aynen muhafaza edilmek iktizâ eder.

{ذٰلِكَ} İşte öyle ❁ yani emir böyle, böyle yapılmak lâzım gelir. {وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ} her kim de Allah'ın hurmetlerine tâzim ederse ❁ yani Allah'ın ahkâmına, emirlerine, nehiylerine ve Beyt-i Haram, Mescid-i

---

1 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr,* thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî, Riyâd, en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 1440/2019, I, 542; Tirmizî, Tefsîr, 22; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 615; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XIII, 108; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 421; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 140.

2 Müslim, Fiten, 57-59:

عن سعيد سمع أبا هريرة يقول عن النبي صلى الله عليه وسلم: يخرب الكعبة ذو السويقتين من الحبشة.

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 140:

وقد قصده تبع ليهدمه فأصابه الفالج فأشير عليه أن يكف عنه، وقيل: له رب يمنعه فتركه وكساه وهو أول من كساه، وقصد أبرهة فأصابه ما أصابه، وأما الحجاج فلم يقصد التسلط على البيت لكن تحصن به ابن الزبير فاحتال لإخراجه ثم بناه، ولعل ما وقع من القرامطة وإن أخذوا الحجر الأسود وبقي عندهم سنين من هذا القبيل، ويقال فيما يكون آخر الزمان من هدم الحبشة إياه وإلقاء أحجاره في البحر إن صح: إن ذلك من أشراط الساعة...

4 *Tefsîru Abdirrezzâk,* II, 405; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVIII, 615; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 503:

عن مجاهد: ليس لأحد فيه شيء.

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 503:

أو الذي يعتق فيه رقاب المذنبين من العذاب. قال ابن عطية: وهذا يرده التصريف انتهى. ولا يرده التصريف لأنه فسره تفسير معنى، وأما من حيث الإعراب فلأن العتيق فعيل بمعنى مُفْعِل أي مُعْتِق رقاب المذنبين، ونسب الإعتاق إليه مجازا إذ بزيارته والطواف به يحصل الإعتاق، وينشأ عن كونه معتقا أن يقال فيه: يعتق فيه رقاب المذنبين.

Haram, Beled-i [3402] Haram, Meş'ar-i Haram, Şehr-i Haram vesâire gibi muhterem kıldığı şeylere riayetin vücûbunu bilerek ve mûcebince amel ederek ihtiram ederse {فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ} Rabbi indinde o onun için hayırdır[1]. ❁ Âhirette o tâzimin hayrını görür.

{وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ} Size ise en'âm hep helâl kılındı ❁ hurumâttan değildir. Sûre-i En'âm'da beyan olunduğu üzere bahîre, sâibe, vasîle, hâm yok, semâniyete ezvâc hepsi helâl {اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ} ancak üzerinize tilâvet olunan müstesnâ ❁ ki bu da Sûre-i Mâide'nin başında tafsil olunduğu üzere meyte, dem, hınzır[2], وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ'dır [5/3]. {فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ} binâen'aleyh pislikten, evsândan ictinab ediniz ❁ yani meyte gibi hissî ve maddî pisliklerden ictinab ile beraber nusub u asnâm gibi mânevî pisliklerden de sakınınız. O en'âmı ismullah ile kesiniz de Allah'tan başkasının nâmına kesip pis etmeyiniz ve Beyt'i de putlardan tathir ediniz {وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ} tezvir sözden de ictinab eyleyiniz ❁ yalanı[3] söylemediğiniz gibi tervic de etmeyiniz, tezvîrâttan uzak olunuz. Yani evsâna tapmak da yalancı şâhidlik kabîlinden tezvîrâttır, hatta tezvîrâtın başıdır. Bir de Allah'ın haram kılmadığı şeylere haram demekten; "bahîre, sâibe, vasîle, hâm haramdır" demek gibi yalan sözlerden ve akidelerden sakının ve böyle pisliklerden son derece ihtiraz etmek lâzımdır. Şöyle ki:

{حُنَفَٓاءَ لِلّٰهِ} Allah için hunefâ olmak ❁ her dinden çekilip ihlâs ile tevhîd-i Hakk'a sarılmış bir cemaat olmak {غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ} O'na hiç şirk[4] koşmamak suretiyle {وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ} [3403] ve her kim Allah'a şirk koşarsa {فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَٓاءِ} sanki semâdan sukūt etmiş {فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ} de onu kuşlar didikliyor {اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ} veyahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. ❁ Şirk böyle mühliktir. İnsanın kalbini didik didikler, uçurumlara sürükler.

{ذٰلِكَ} Bu böyle {وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ} hâlbuki her kim Allah'ın şe'âirine -muhterem kıldığı alâime- tâzim ederse {فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ} muhakkak

1 B: "onun hayırlıdır".
2 M: "H."; B -"hınzır".
3 B: "yalnız".
4 B: "şerîk".

o ta'zîmât kalblerin takvâsındandır. ❁ Esbâb-ı vikāyesinden ve korunmasındandır. Binâen'aleyh şe'âirden olan hac hediylerine, o büyük kurbanlara tâzim etmeli, hürmetle bakmalı ve onları ancak Allah'ın ismini zikrederek kurban etmelidir. {لَكُمْ فِيهَا} Sizin için onlarda ❁ yani o şe'âirde, o hedâyâda {مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى} muayyen bir zamana kadar birtakım menfaatler vardır[1] ❁ Sağımından, dölünden, tüyünden, hizmetinden vesâiresinden bir vakte kadar birçok istifadeler edilir. {ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَت۪يقِ} Sonra da ecellerinin yetimi Beyt-i Atîk'e kadar varır. ❁ Mina'da kurban olurlar ki bu da menfa'at-i uhreviyeleridir. Binâen'aleyh böyle mübarek şeylere tâzim edilmez mi? Bunlar, yaradanı Allah'tan başkasının nâmına nasıl[2] kesilir? Başkaları bunların bir kılını yaratabilir mi? Burada Beyt-i Atîk fâsılasının tercî'i Kâbe'nin müşriklerden tahlîsiyle putlardan tathîri kaziyyesini tekiddir. Bunların Beyt-i Atîk'e kadar varmalarının hikmetine gelince: {وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكاً} Biz her ümmet için bir mensek, yani bir ibadet ve kurban yeri yaptık ki {لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِ} kendilerine rızık [3404] ettiği en'âm behîmeleri üzerine Allah'ın ismini zikretsinler için. {فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ} İmdi hepinizin ilâhı bir ilâhtır. ❁ Her ümmet için bir mensek yaptığı gibi sizin için de yapmıştır. {فَلَهُٓ اَسْلِمُوا} Binâen'aleyh ancak O'na -O vâhid olan ilâha- islâm ediniz ❁ ihlâs ile ibadet ediniz de zikrinizi, kurbanınızı şirk ile şâibedâr etmeyiniz {وَبَشِّرِ الْمُخْبِت۪ينَ} bir de o mütevâzıları müjdele ❁ yâ Muhammed {اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ} ki Allah denilince kalbleri çarpar ❁ Celâl-i Kibriyâ'nın derhâl yüreklerinde parladığını hissederler. {وَالصَّابِر۪ينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ} Kendilerine isabet eden zahmetlere karşı da sabırlıdırlar {وَالْمُق۪يمِي الصَّلٰوةِ} ve namaza müdâvimdirler. {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} Ve nasip ettiğimiz rızıklarından infak ederler ❁ zekât, sadaka verirler, kurban keser[3] it'âm ederler. {وَالْبُدْنَ} Bedeneleri de ❁ o bedenlileri, yani en'âmın iri gövdelilerini ki hareme ihdâ olunan develerdir, الْبَدَنَة عَنْ سَبْعَةٍ، وَالْبَقَرَة عَنْ سَبْعَةٍ hadîs-i şerîfi[4] mûcebince sığır da deve gibi yedi kişiden kurban edilmek

1 B: "var".
2 B -"nasıl".
3 B: "keserler".
4 *Muvatta'*, Dahâyâ, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 293; Müslim, Hac, 350:

câiz olduğu cihetle şer'an sığırlar dahi bedene cinsinden ma'duddur. {جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ} Sizin için Allah şe'âirinden kıldık ۞ yani Allah'ın size teşrî' ettiği dinin tecelliyâtını iş'âr için alâiminden kıldık {لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ} sizin için onlarda hayır vardır. ۞ Bâlâda iş'âr olunduğu üzere dînî dünyevî menfaat vardır. {فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ} Binâen'aleyh onlar dikili iken üzerlerine ismullâhı zikrediniz ۞ yani ismullâhı zikrederek [3405] kurban ediniz. Bu suretle kurban deveye mahsustur. Deve ayakta iken elinin biri bağlanıp gerdanından boğazlanır ki buna "nahr" tesmiye edilir. Ma'amâfîh çene altından zebhi de câizdir. Sığır ve koyun, keçi ise yatırılıp üç ayağı bağlanarak zebh olunur. Nahr veya zebhte ismullâhın zikri de بسم الله والله أكبر، اللّهم مِنْكَ إِلَيْكَ denilmektir ki "Allah'ın ismiyle, Allah en büyük, yâ Allah senden ve sana" demektir. {فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا} Binâen'aleyh yanları yere düştüğünde ۞ ki rûhu çıkmıştır. {فَكُلُوا مِنْهَا} Artık onlardan yiyiniz ۞ yani her şeyini değil, yenilmesi câiz olan bazı aksâmından yiyiniz {وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ} kanaatkâra ve dilenene it'âm da ediniz {كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ} Biz onları size böyle[1] teshîr ettik ۞ o iri hayvanları böyle musahhar kıldık {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} o teshîr her istediğinizi yapasınız diye değil, şükredesiniz diyedir. Bir o hayvanların iriliklerine bir de insanın küçüklüğüne bakmalı da mâneviyetin karşısında maddiyetin nasıl zebun kaldığını görmeli ve Allah teâlâ'nın insana verdiği nimet ve kudretin kadrini bilmeli de Allah'a şükretmelidir.

Muhyiddin-i Arabî Hazretleri demiştir ki: "Mina kurban mahalli kılınmıştır. Nahr Mina'da olur. Mina ümniyyeye ermektendir. Zira meşrû münâya eren gayeye ermiş demektir. Ve kurbanları nahrda insânî ecsâmın tagaddîsi için hayvânî cisimleri tedbirden rûhlarını itlâf vardır ki onlar tefrik olunurken rûhları nazar eder. O bedenleri deve, sığır olarak tedbir ettikten sonra insânî olarak tedbir eyler. Bu bir dakīk meseledir ki Allah basiretlerini tenvir etmiş olan ehlullahdan mâ'adâsı tefattun edemez."[2]

عن جابر بن عبد الله أنه قال: نحرنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم عام الحديبية البدنة عن سبعة، والبقرة عن سبعة.

1 B: "öyle".

2 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* I, 754. Krş. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 152-153:
قد قلنا إن منى من بلوع الأمنية ومن بلغ المنى المشروع فقد بلغ الغاية فجعله محلا للقرابين وهو إتلاف أرواح عن تدبير أجسام حيوانية ليتغذى بها أجسام إنسانية فتنظر أرواحها إليها في حال تفريقها فتدبرها إنسانية بعد ما كانت تدبرها إبلا أو بقرا أو غنما وهذه مسألة دقيقة لم يتفطن لها إلا من نور الله بصيرته من أهل الله.

Buna nasıl şükretmeli? {لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُهَا} Onların [3406] ne etleri ne kanları Allah'a ermez ❁ rızâsına nâil olamaz {وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ} velâkin ona sizden olan o takvâ erer. ❁ Sizin mâneviyetinizden gelen, kalblerinizi Allah'ın emrine imtisâl ve tâzime ve O'na ihlâs ile tekarruba davet eden takvânızdır ki indallah kabûle karîn ve rızâsına nâil olur.

{كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ} Onları böyle teshîr etti ki {لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ} size verdiği hidâyet ve muvaffakiyetten dolayı Allah'ı büyükleyesiniz ❁ onları teshîr etmek yolunu öğretip esbâbını bahşeden ve tekarrubun keyfiyetine irşad eyleyen nimetinin celâletini ve kudretinin azametini tanıyıp büyüklükte birliğini hem kalben hem kavlen hem fiilen tekbir ile ilan edesiniz {وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ} bir de muhsinleri müjdele ❁ yâ Muhammed!

Zira:

اِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُواۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ
بِاَنَّهُمْ ظُلِمُواۜ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌۙ ﴿٣٩﴾ اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّٓا
اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُۜ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ
وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثِيراًۜ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ
﴿٤٠﴾ اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

[3407] **Meâl-i Şerîfi**

Haberiniz olsun ki Allah iman edenler tarafından müdafaa edecektir, çünkü Allah herhangi bir hâini, nankörü sevmez (38). İzin verildi o kendilerine kıtal edilenlere, çünkü onlara zulmolundu ve şüphesiz ki Allah onları muzaffer kılmaya her hâlde kādirdir (39). Onlar ki "Rabbimiz bir Allah'tır" demelerinden başka bir sebep, bir hak olmaksızın diyarlarından çıkarıldılar. Allah'ın da nâsın bir kısmını bir kısmıyla def' etmesi olmasa idi her hâlde manastırlar, kiliseler,

havralar, mescidler yıkılırdı ki bunlarda Allah'ın ismi çok zikrolunur ve elbette Allah kendine nusret edeni mansur kılacaktır, şüphe yok ki Allah çok kuvvetli, çok izzetlidir (40). Onlar ki şayet kendilerini Arz'da makām-ı iktidâra getirirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler, mâruf ile emir ve münkerden nehiy ederler, bütün umûrun âkıbeti de sırf Allah'a aittir (41).

{اِنَّ اللّٰهَ} Muhakkak ki Allah {يُدَافِعُ عَنِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا} iman edenlerden müdafaa eder. ❁ Mü'minlerden kâfirlerin taarruzlarını def' eder. Binâen'aleyh bâlâda söylendiği üzere Allah yolundan ve hacdan men'e kıyam eden ve edecek olan kâfirlere karşı müdafaaya hüsn-i suretle hazırlansınlar. [3408] {اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ} Şüphe yok ki Allah hiçbir hâin nankör kümesini sevmez ❁ yani emânâtına hıyanet, nimetlerine nankörlük edenlerin hiçbirini sevmez, cemiyetlerini müdafaa etmez, bilakis def'lerine hak verir. Onun için:

{اُذِنَ لِلَّذٖينَ يُقَاتَلُونَ} Mukātele olunanlara izin verildi ❁ hâin kâfirler tarafından kıtâle maruz kalan mü'minler onlara karşı harb u kıtâle mezun kılındılar {بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوا} çünkü zulmolundular ❁ Resûlullah ve ashâbına müşrikler ezâ ediyorlardı. Ashâb kimi darp olunmuş kimi yaralanmış bir hâlde gelirler, Aleyhissalâtü vesselâm'a tezallüm ederlerdi. "Sabrediniz, çünkü kıtal ile emrolunmadım" buyururlardı[1], nihâyet hicret ettiler bu âyet nâzil oldu ki kıtal hakkında ilk nâzil olan âyettir.[2] (*Sûre-i Bakara'da* وَقَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يُقَاتِلُونَكُمْ[3] *bak [2/190]*). {وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدٖيرٌ} Ve şüphe yok ki Allah onlara, o mü'minlere nusret etmeye, muzaffer kılmaya elbette kādir, çok kādirdir. ❁ Binâen'aleyh kâfirler çok, mü'minler az nasıl mukātele edebilirler gibi şüpheye düşmemelidir.

---

1 M: "buyurdu".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XVIII, 372:
قال المفسرون: كان مشركوا أهل مكة يؤذون أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فلا يزالون يجيئون من بين مضروب ومشجوج فيشكونهم إِلَى رسول الله صلى الله عليه وسلم فيقول لهم: «اصبروا فإنِّي لم أؤمر بالقتال» حتَّى هاجر رسول الله صلى الله عليه وسلم إِلَى المدينة فأنزل الله عز وجل هذِه الآية وهي أول آية أذن الله فيها بالقتال.

3 M ve B: "قَاتِلُوا الَّذٖينَ يُقَاتِلُونَكُمْ".

{اَلَّذ۪ينَ} O mazlumlar ki {اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّٓا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ} "Rabbimiz Allah" demelerinden başka bir sebep olmaksızın mallarından ve diyarlarından bi-gayr-i hak çıkarıldılar. {وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ} Ve eğer Allah nâsın bir kısmını bir kısmıyla def' etmese idi ❁ mütecâviz zâlimleri, müfsidleri, kâfirleri âdillerle, sâlihlerle, mü'minlerle def' etmesi olmasa idi {لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ ف۪يهَا اسْمُ اللّٰهِ كَث۪يرًاۜ} savma'alar, bî'alar, salutalar, ve içinde ismullah çok zikrolunan mescidler yıkılırdı. ❁ Nitekim o def' yapılmayan [3409] yerlerde ilhad görülmektedir. "**Savma'a**" esasen tepesi sivri mürtefi' binâ demektir ki İslâm'dan evvel Nasârâ râhiplerinin manastırlarına ve Sâbi'e sofularının zâviyelerine ıtlak edilirdi. Sonra Müslümanların ezan yerleri olan minarelerde de kullanıldı. Fakat burada murad, Nasârânın manastırları veya Sâbi'enin zâviyeleridir. "**Bî'a**" Nasârâ ibadethânesi olan kilise demektir. **"Salât**" burada İbrânice "saluta" mu'arrebidir ki Yahudîlerin namazgâhı, yani havra demektir. Görülüyor ki mescidler, içinde ismullâhın kesîren zikredilir olmasıyla tavsif edilmiştir ki bunda iki nükte vardır. Birisi İslâm ibadetinde ismullâhın çok zikredilmesi maksûd-ı aslî olduğunu tasrih, ikincisi de diğerlerinin vaz'-ı aslî olan zikrullahtan udûl ile başka maksatlarda isti'mâl olunduğuna işarettir.

Hâsılı Allah, dindar olanları mütecâvizlerin def'ine sevketmese, ehl-i imana harp hakk u salâhiyeti vermese idi manastırlar ve zâviyeler, kiliseler ve havralar ve içinde Allah ismi kesîren zikredilen mescidler bütün hedm olunurdu; dinsizlerin taarruzu hiçbirini bırakmaz, Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere Arz fâsid olurdu. Bütün bunların mahfûziyet[1] ve selâmeti müdafaalarıyla mütenâsibdir. O hâlde bütün bunların himâyesini istihdaf eden İslâm'ın hakk-ı müdafaası evleviyetle sâbittir. {وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ} Ve elbette Allah, ona nusret edeni mansur kılar. ❁ Allah'a nusret dinine nusret demektir. Zira din ef'âl-i ihtiyâriyeye ta'alluk ettiği cihetle ol babda maksûdun husûlü için irâde-i ilâhiyenin ta'alluku abdin

1 B: "mahfûziyeti".

irâde-i cüz'iyesine mu'allak olduğundan kulların irâde-i cüz'iyelerini sarf ile sa'yleri irâde-i ilâhiyenin incâzına vesile olmak itibariyle bir nusret gibidir. Onun için mü'minlere müdafaa vaad eden Allah teâlâ, nusretinin kat'î tahakkukunu onların nusretine, yani çalışmalarına rabt eylemiştir. Yoksa[1] {اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ} [3410] muhakkak ki Allah hiç şüphesiz Kavî'dir, Azîz'dir. ❁ Nusrete ihtiyâcı yoktur. Ve nusret ettiği muazzez ve gayr-i mağlubdur.

{اَلَّذِينَ} Onlara -izin ve nusret- ki {اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ} Biz onları Arzda temkin edersek ❁ yani makām-ı iktidâra getirir, icrâ-yı hükûmet ettirirsek {اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ} namazı ikāme ve zekâtı i'tâ ederler {وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ} emr bi'l-ma'rûf, nehy ani'l-münker yaparlar ❁ meşrû, müstahsen tanınacak şeylerle emir; nâmeşru, çirkin, merdud şeylerden nehyederler. Mevki'-i iktidâra geçince ahlâklarını bozmaz, dinden, adaletten inhiraf etmez evliyâ-yı umûr olurlar. Fi'l-hakīka hulefâ-i râşidîn böyle olmuşlardı. Ma'amâfîh {وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ}dur.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾
وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾
فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ فَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ
﴿٤٥﴾ اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَاِنَّهَا
لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَا وَاِلَىَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

[3411] **Meâl-i Şerîfi**

Ve eğer seni tekzib ederlerse emin ol onlardan evvel kavm-i Nûh da tekzib etti, Âd da, Semûd da (42), kavm-i İbrâhim de kavm-i Lût da

1 B -"Yoksa".

(43). Ashâb-ı Medyen de. Mûsâ da tekzib olundu, Ben de o kâfirlere bir mühlet verdim, sonra da kendilerini tuttum alıverdim, nasıl oldu o vakit Benim inkârım? (44). Evet, nice memleketler vardı ki Biz onları zulmetmektelerken helâk ettik de şimdi onlar damlarının üzerine çökmüş ıpıssız, hem nice muʿattal kuyu ve müşeyyed köşk (45). Ya o yerde neye seyretmediler ki kendileri için akıllanmalarına sebep olacak kalbler ve işitmelerine sebep olacak kulaklar olsun. Zira hakikat budur ki gözler körelmez velâkin sînelerdeki kalbler körelir (46). Bir de senden acele azab istiyorlar, elbette Allah vaadinde hulf etmez, bununla beraber Rabbinin indinde bir gün sizin sayacaklarınızdan bin sene gibidir (47). Zulmetmektelerken kendilerine mühlet verdiğim nice memleket vardı ki Ben onu tutmuş alıvermiştim, bütün inkılab nihâyet Banadır (48).

[3412]

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَٓا اَنَا لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٤٩﴾ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٥٠﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْا ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٥١﴾

Meâl-i Şerîfi

De ki: "Ey o bütün insanlar! Ben size ancak açık anlatan bir nezîrim (49). İmdi iman edip sâlih sâlih iş yapanlar, onlar için hem bir mağfiret var hem bir rızk-ı kerîm" (50). Âyetlerimiz hakkında muʿâcizlik[1] için koşuşanlar ise işte onlar ashâb-ı cahîm (51).

Böyle de, ve ümniyye tâkip etme. Zira:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّٓا اِذَا تَمَنّٰٓى اَلْقَى الشَّيْطَانُ ف۪ٓي اُمْنِيَّتِه۪ۚ
فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِه۪ۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌۙ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا
يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْۜ وَاِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَف۪ي شِقَاقٍ
بَع۪يدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِه۪ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْۜ

1 M: "muaccizlik".

وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَق۪يمٍ ﴿٥٥﴾

[3413] **Meâl-i Şerîfi**

Hem Biz senden evvel ne bir resul ve ne bir nebî göndermedik ki bir temenni kurduğu vakit Şeytan onun ümniyyesine bir ilkā yapmış olmasın. Bunun üzerine Allah Şeytan'ın ilkā ettiğini derhâl nesh eder de sonra Allah âyetlerini muhkemler ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir[1] (52). Şunun için ki Şeytan'ın ilkā edeceğini kalbleri katı olanlar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar için bir fitne kılacaktır ve çünkü o zâlimler uzak bir şikāk içindedirler (53). Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun muhakkak Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler ve ona iman etsinler de kalbleri ona saygı duysun ve çünkü Allah, iman edenleri doğru bir caddeye çıkarır (54). O küfredenler de kendilerine o saat bağteten gelinceye veya akīm bir günün azâbı gelinceye kadar ondan bir şek içinde kalır giderler (55).

{وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ} Senden evvel ne bir resûlü ne de bir nebîyi başka bir hâlde göndermedik ❁ bu âyet "resûl" ile "nebî"nin mânalarında fark olduğunu iş'âr etmektedir. "Nebî"nin "resûl"den e'am olduğunu ifade eden bazı hadisler de nakledilmektedir. Örf-i şer'îde meşhur olduğuna göre "resûl" kendine vahyolunan ve tebliğe me'mur bulunandır. "Nebî" ise tebliğe me'mur olsun olmasın vahyolunandır. Binâen'aleyh her resul nebîdir, her [3414] nebî resul değildir. Fakat mâlum ki âm, hâssa mukabil zikrolunduğu zaman o hâssın mâverâsına masruf olur. Burada da nebî resûle mukābil zikredilmiş bulunduğundan resûl olmayan, yani tebliğe me'mur edilmeyen nebî kastedilmek iktizâ eder. Hâlbuki âyetin başındaki "irsal" fiili ikisine de ta'alluk etmektedir. Tebliğe me'mur edilmeyenin ise irsal edilmiş olması anlaşılmaz, bunun için denilmiştir ki: "Resûl", Allah teâlâ'nın nâsı davet etmek üzere

1 B: "Kadîr'dir".

yeni[1] bir şeriatla gönderdiği hür erkektir. "Nebî" ise buna ve sâbık bir şeriatı takrir için gönderilene şâmildir. Nitekim Benî İsrâil enbiyâsı hep şerî'at-ı Mûsâ'yı takrir için gönderilmişlerdir. Lâkin buna da şöyle bir îrâd vardır: İsmâil aleyhisselâm hakkında وَكَانَ رَسُولاً نَبِيّاً [Meryem 19/51, 54] buyurulmuştur. Binâen'aleyh hem nebî hem resûldür. Hâlbuki şer'-i cedîd ile değil, Hazret-i İbrâhim'in şeriatıyla gönderilmiştir. Buna cevâben de gönderildiği nâsa nisbetle şer'-i cedîd olması kâfîdir deniliyor. Bir de "resûl" mucizesi ve münzel[2] bir kitabı olan, "nebî" ise kitabı olmayandır diye târif edilmiş ise de İsmâil aleyhisselâm ile itiraz bu târife daha[3] ziyade vâriddir. O hâlde en doğrusu evvelki târiftir. اَرْسَلْنَا fiilinin ta'allukuna gelince; bunu قلدتها سيفا ورمحا kabîlinden olarak وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا أَنْبَأْنَا مِنْ نَبِيٍّ takdîrinde anlamak iktizâ eder. Yani senden evvel başka hâlde ne bir resul irsal ne de bir nebî inbâ etmedik {اِلَّا} ancak ❁ o hâlde ki {اِذَا تَمَنّٰى} temenni ettiğinde ❁ temenninin esası gönlün arzu ettiği şeyi nefs ü hayâlde takdir ve tasvir eylemektir. Ve bununla nefiste hâsıl olan surete "ümniyye" veya "münye" denilir ki Fransızca "idéal" tâbir olunur. Son zamanlarda bu kelime felsefede ehemmiyet kesbetmiş ve "idealizm" nâmıyla bir meslek-i felsefînin teşekkülüne menşe' olmuş ve sanki uydurma olduğu belli olmak için lisânımıza tercemesinde "mefkûre" kelimesi uydurulmuş ve şüyû' bulmuştur. Şu hâlde "temenni" bir ümniyye beslemek, bir [3415] mefkûre kurmak demek olur. İdealistler bütün hakikatin aslı "ene"de olduğunu farz ettiklerinden nefsin münyesini her hakikatin menşe'i gibi farz ederler ve muvaffak olmuş büyük adamları hep idealci telakkī eylerler. Bununla ulûhiyet ve nübüvvet meselesini de hallettiklerine zâhib olarak peygamberi bir ideal kurmuş, bir zaman programını yapmakla uğraşmış, sonra da nübüvvet davasıyla ortaya atılmış bir idealist gibi göstermek isterler. Fakat Kur'an bilhassa bu âyet ile anlatıyor ki nübüvvet ve risalet bir ümniyye işi değildir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى. اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْىٌ يُوحٰى

1 B: "yani".
2 B: "münzeli".
3 B: "dahî".

[en-Necm 53/3-4][1] olan peygambere temenni yakışmaz. Çünkü vahiy tamamen emr-i Hak'tır. Ümniyyeye ise Şeytan karışır. Başkaları şöyle dursun nebî ve resul bile hasbe'l-beşeriyye temennide bulunduğu vakit {اَلْقَى الشَّيْطَانُ فٖى اُمْنِيَّتِهٖ} ümniyyesine şeytan ilkāât yapar, hak olmayan şüpheler karıştırır. Ümniyye hevâ ve hayâlden, isabetsizlikten hâlî kalmaz. Demek ki peygamberlerin ismeti, yakīni, vahiy haysiyetiyledir. Yoksa ictihâdıyla hareket ettiği zaman hata mümkindir. {فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ} Onun üzerine Allah, Şeytan'ın ilkāsını nesh eder, izâle eyler {ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖ} sonra da Allah o âyetlerini muhkemleştirir. ❁ Hiçbir vechile reddi kābil olmayacak, hata ihtimâli bulunmayacak surette kuvvetleştirir. Burada ثُمَّ zamanda değil, rütbede terâhî içindir. Çünkü ihkâm, nesihten a'lâ mertebededir. {وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ} Ve Allah, yegâne Alîm, yegâne Hakîm'dir. ❁ Her şeyi hakkıyla bilen O olduğu gibi Şeytan'ın ilkāsını da bilir. Ve her yaptığını hikmetle yaptığı gibi peygamberlerde bile ümniyyeyi Şeytan'ın ilkāsıyla alâkadar kılması ve onu nesh edip sonra âyetlerini ihkâm etmesi de hikmetledir[2]. Şöyle ki:

[3416] Bunlar {لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ} Şeytan'ın ilkā eylediğini {فِتْنَةً لِلَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ} kalblerinde maraz olanlarla kalbleri katı bulunanlara bir fitne, yani kapılacakları bir mihnet ve azab kılmak için ❁ zira bunlar hep ümniyyeye kapılır ve temenni peşinde dolaşırlar. {وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ لَفٖى شِقَاقٍ بَعٖيدٍ} Ve hakikaten o zâlimler uzak bir şikāk içindedirler. ❁ Araları o kadar açıktır ki iltiyam kabul etmez. Her biri bir ümniyye ile haktan uzaklaşmış adâvet-i şedîde ve muhâlefet-i tâmme içindedir. {وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ} Bir de ilim verilmiş olanlar şunu bilsinler için ki {اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ} o hakikaten haktır, Rabbindendir ❁ Kur'an veya o nesh u ihkâm Rabbin tarafından münzeldir. Yani Peygamber bir ümniyye tâkip ettiği vakit Şeytan'ın ilkāsına imkân bırakılmasa[3] veya o ilkā nesh olunup da âyâtullah ihkâm edilmese idi vahiyle ümniyyenin farkı olmazdı ve o vakit ehl-i ilim Kur'ân'ın ve binâen'aleyh

1 "Ve hevadan söylemiyor. O sade bir vahiydir ancak vahyolunur."
2 B: "hikmetiyledir".
3 B: "bırakılması".

nübüvvet ü risaletin min tarafillah hak ve sâbit olduğunu bilemezlerdi. Fakat Allah'ın hikmetiyle öyle yapıldı ki ehl-i ilim bilsinler {فَيُؤْمِنُوا بِهٖ} de ona -o Kur'ân'a veya ihkâma- iman etsinler {فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ} binâen'aleyh kalbleri ona mutmain olsun {وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ} ve şüphe yok ki Allah, iman edenlerin elbette bir doğru yola hâdîsidir. ۞ Bu âyetlerin nüzûlü garânik uydurması ile alâkadar olduğuna dair biz söz vardır. Onun için Ve'n-Necmi Sûresine bak.

{وَلَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖى مِرْيَةٍ مِنْهُ... الآية}

[3417]

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فٖى جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُٓوا اَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقٖينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلٖيمٌ حَلٖيمٌ ﴿٥٩﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهٖ ثُمَّ بُغِىَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ بَصٖيرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِىُّ الْكَبٖيرُ ﴿٦٢﴾

[3418] **Meâl-i Şerîfi**

Mülk o gün bir Allah'ındır, beynlerinde hükmünü verir, artık iman edip sâlih iş yapmış olanlar na'îm cennetlerindedir (56). Kâfirlik edip âyetlerimize yalan demiş olanlar ise, işte bunlara mühîn bir azab vardır (57). Allah yolunda hicret edip de sonra katledilmiş veya ölmüş olanlar ise elbette Allah, onları muhakkak güzel bir rızık ile merzuk edecektir ve çünkü Allah, elbette rızık verenlerin en hayırlısı O'dur (58). O elbette onları hoşnut olacakları bir medhale[1] koyacaktır ve çünkü Allah gayet Alîm, gayet Halîm'dir (59). Bu böyle, bir de her kim kendine edilen

1 B: "mahalle".

ukūbete misliyle mukabele eder de sonra yine üzerine bağy olunursa[1] *elbette Allah ona nusret eder, çünkü Allah'ın affı çok, mağfireti çoktur (60). Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve Allah Semî'dir, Basîr'dir*[2] *(61). Çünkü Allah'tır ancak Zât-ı Hak, onların O'ndan başka davet ettikleri ise hep bâtıldır, ve Allah'tır ancak yegâne yüksek, yegâne büyük (62).*

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ
لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ
إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ
إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

[3419] **Meâl-i Şerîfi**

Görmedin mi Allah semâdan bir su indirmekle Arz yemyeşil oluveriyor; hakikat Allah, çok latîf bir habîrdir (63). Göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur ve hakikat Allah, hamd olunacak yegâne Ganî ancak O'dur (64). Görmedin mi Allah, hakikaten bütün yerdekileri sizin için musahhar kıldı, semâyı da izni olmaksızın yere düşmekten tutuyor. Hakikaten Allah, insanlara çok re'fetli bir rahîmdir (65). Size hayâtı veren de O'dur; sonra sizi öldürür, sonra sizi yine diriltir, hakikat insan çok nankördür (66).

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلٰى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلٰى
هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

---

1 B: "olursa".
2 B: "Alîm'dir".

اِنَّ ذٰلِكَ فٖى كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ
سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌۜ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٧١﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فٖى وُجُوهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَۜ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذٖينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۜ
قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْۜ اَلنَّارُۜ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذٖينَ كَفَرُواۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٧٢﴾

[3420] **Meâl-i Şerîfi**

Biz her ümmet için bir ibadet yolu yapmışızdır ki onlar onun âbidleridir. Binâenʿaleyh emirde sana asla münâzaʿa etmesinler, ve Rabbine davet et, çünkü sen cidden hakka götüren doğru bir yol üzerindesin (67). Ve eğer sana mücadele ederlerse de ki: "Ne yapıyorsunuz[1] Allah pekâlâ biliyor (68). Ve muhalefet edip durduğunuz şeyler hakkında kıyamet günü Allah aranızda hükmünü verecek" (69). Bilmez misin ki Allah gökte ve yerde ne varsa bilir, muhakkak o bir kitaptadır. Her hâlde o Allah'a göre kolaydır (70). Onlar Allah'ın karşısında öyle bir şeye tapıyorlar[2] ki O ona öyle bir ferman indirmedi ve öyle bir şey ki ol babda lehlerine hiçbir ilim yok, zâlimlere ise yardımcı yoktur (71). Kendilerine karşı âyetlerimiz birer beyyine olarak okunduğu zaman da o kâfirlerin yüzlerinde münkirliklerini tanırsın, hemen hemen karşılarında âyetlerimizi tilâvet edenlere saldırıverecek gibi olurlar, de ki: "Şimdi size ondan daha şer olanını haber vereyim mi? Ateş; Allah onu küfredenlere vaad buyurdu, ki o ne fena âkıbettir" (72).

[3421]

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُۜ اِنَّ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا
وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُۜ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُۜ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ
﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖۜ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِىٌّ عَزٖيزٌ ﴿٧٤﴾ اَللّٰهُ يَصْطَفٖى مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا

1 B: "yapıyorsanız".
2 B: "toplanıyorlar".

وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Ey insanlar! Bir mesel darb edildi, şimdi ona iyi kulak verin; haberiniz olsun ki sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek yaratamazlar, hepsi onun için toplansalar bile, ve şayet sinek onlardan bir şey kaparsa onu ondan kurtaramazlar; tâlib de zayıf matlub da (73). Allah'ın kadrini gereği gibi takdir edemediler, hakikat Allah yegâne Kavî, yegâne Azîz'dir (74). Allah, hem melâikeden resuller süzer hem insanlardan, hakikat Allah yegâne Semîʿ, yegâne Basîr'dir (75). Hepsinin önlerindekini ve arkalarındakini bilir ve bütün işler hep Allah'a ircâʿ olunur (76).

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ
﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِه۪ۜ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍۜ مِلَّةَ
اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَۜ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يداً عَلَيْكُمْ
وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِۜ هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ
فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

[3422] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler; rükûʿ edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin, hayır işleyin ki felah bulabilesiniz (77). Ve Allah uğrunda hak cihâdıyla mücahede eyleyin. Sizi O seçti, üzerinize dinde bir harec de yükletmedi. Haydin babanız İbrâhim'in milletine, bundan evvel ve bunda size "Müslüman" ismini O -Allah- taktı, ki Peygamber size karşı şâhid olsun, siz de bütün insanlara karşı şâhidler olasınız. Haydin namazı kılın zekâtı verin ve Allah'a sıkı tutunun ki mevlânız O'dur; artık ne güzel mevlâ, ne güzel nasîr (78).

{يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا} ❁ Yani rükû‘ ve sücûd ile namaz kılınız. Zikredildiğine göre evvel-i İslâm'da bu âyet nâzil oluncaya kadar namazda gâh rükû‘ gâh secde yaparlardı. Bu âyet ile ikisinin cem‘i emredilmiştir.[1] Şu hâlde buradaki secde, secde-i tilâvet değil salâtiyedir. Fakat İmâm Şâfiî Hazretleri bu âyette de secde-i [3423] tilâvetin lüzûmuna kāil olmuştur. {وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ} Ve Rabbinize ibadet ediniz ❁ yani rükû‘ ve sücûdu Rabbinize ibadet kasd u niyetiyle yapınız. Bir de yalnız namaz ile vazifenizin bittiğine zâhib olmayıp emrolunan diğer ibadetleri de yapınız; hem başkasına değil, ancak Rabbinize yapınız {وَافْعَلُوا الْخَيْرَ} ve hayır işleyiniz ❁ namaz ve diğer ibadetten mâ‘adâ bir de her işinizde hayır olanı taharrî edip nevâfil-i tâât, sıla-i erhâm, mekârim-i ahlâk, nâsa menfaat ve Allah'ın mahlûkātına şefkat gibi gücünüzün yetebildiği hayrı yapınız {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} ki felah ümit edebilesiniz. ❁ Yani bunları yapmakla amellerinize güvenerek felâhınızın kat‘î olduğuna hükmetmeksizin ümit besleyebilirsiniz, çünkü asıl felah, fazl-ı ilâhîdir. Fakat لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ hadîs-i kudsîsi[2] mazmûnu üzere Allah'a tekarrub da yalnız ferâiz ile değil, onlara munzam olan nevâfil iledir. وَافْعَلُوا الْخَيْرَ emri de bilhassa bu mazmûnu iş‘âr eder. Ve bâhusus {وَجَاهِدُوا فِى اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهٖ} Allah uğrunda hakkıyla cihad ediniz de ediniz ❁ "**Cihad**" düşmana müdafaada bütün vüs‘ünü sarf etmektir ki üç kısımdır: Birisi zâhir düşman ile mücahede, birisi Şeytan ile mücahede, birisi de nefs ile mücahededir. Bazıları burada "cihad"dan murad evvelkidir demiş, bazıları da hevâ ve nefs ile mücahededir demiş. Fakat evlâ olan üç kısmın üçüne da şâmil olmasıdır. Ve bu şümul, hakikat ile mecâzın cem‘i kabîlinden değil, "mücahede" mefhûmunun bizzat şümûlündendir[3]. Şüphe yok ki

---

1 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 471; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 172:

وروي عن ابن عباس أنه قال: أول ما أسلموا، كانوا يسجدون بغير ركوع فأمرهم الله تعالى بأن يركعوا ويسجدوا.

وقيل: كان الناس أوّل ما أسلموا يسجدون بلا ركوع ويركعون بلا سجود، فأمروا أن تكون صلاتهم بركوع وسجود.

2 Bk. Buhârî, Rikāk, 38:

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله قال: من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب، وما تقرب إلي عبدي بشيء أحب إلي مما افترضت عليه، وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه، فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به، وبصره الذي يبصر به، ويده التي يبطش بها، ورجله التي يمشي بها، وإن سألني لأعطينه، ولئن استعاذني لأعيذنه، وما ترددت عن شيء أنا فاعله ترددي عن نفس المؤمن؛ يكره الموت وأنا أكره مساءته.

3 B: "şümûlündedir".

"mücahede" "mukātele"den e'amdır. Nitekim rivayet olunur ki Hazret-i Hasan bu âyeti okumuş ve demiştir ki: "Adam Allah uğrunda cihad eder ve hâlbuki bir kılıç vurmamış bulunur."[1] Sonra Allah uğrunda cihâdın hakkı da hak ve ihlâsa mukārin bulunması, [3424] haksızlıktan, ağrâz-ı fâsideden, istitâ'at nisbetinde taksir ve tekâsülden sâlim olmasıdır.

{هُوَ اجْتَبٰيكُمْ} O sizi ictibâ etti ❁ yani ey Muhammed ümmeti, düşmanlarına karşı cihad için sizi Allah kendisi seçti {وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ} ve sizin üzerinize dinde hiçbir harec, yani bir tazyik yapmadı ❁ yani size emrettiği dinde teklîfâtını[2] vüs' ile mütenâsib kıldı (Sûre-i Bakara'nın âhirine bak). Diğer dinler gibi ağır, çekilmez yükler tahmil etmedi; herkesin ıztırârına, ihtiyâcına, mazeretine göre ruhsatlar verdi. Meselâ ayakta namaz kılamayanın oturmasına, oturamayanın îmâ ile kılmasına müsaade etti, kolaylıklar gösterdi. Cihâdı da istitâ'at ile mütenâsib kıldı {مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ} ki babanız İbrâhim'in milleti gibi {هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِى هٰذَا} bundan evvel ve bunda size "müslimîn" ismini tesmiye etti ❁ yani gerek bu Kur'an'da ve gerek Hazret-i İbrâhim ve İsmâil'in وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُسْلِمَةً [el-Bakara 2/128] duasında olduğu gibi mâzîde size "müslim" ismini Allah taktı {لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ} ki Resûl size şâhid olsun {وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ} siz de bütün insanlara şâhid olasınız ❁ yani hakkıyla mücahedenin, diyânetin, Müslümanlığın nasıl olacağını Peygamber size fiilen göstersin, öğretsin[3], hak şâhidi bir numûne-i imtisal olsun. Siz de ona ittibâ' ederek bütün insanlara numûne-i imtisal hak şâhidleri olasınız.

{فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ} Binâen'aleyh namazı dürüst kılınız ve zekâtı veriniz. {وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ} Ve Allah'a sarılınız [3425] {هُوَ مَوْلٰيكُمْ} ki mevlânız O'dur. ❁ İşinizi görecek veliyyü'l-emriniz, felâhı verecek efendiniz, mu'îniniz ancak Allah'tır. {فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ} O ne güzel mevlâ ve ne güzel nasîrdir.

---

1 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VIII, 2506:

عن الحسن رضي الله، عنه «وجاهدوا في الله حق جهاده» قال: إن الرجل ليجاهد في الله حق جهاده وما ضرب بسيف.

2 B: "tekâlîfini".

3 B -"öğretsin".

[3426]

سورة المؤمنون مكية وهي مائة وثماني عشرة آية

MÜ’MİNÛN SÛRESİ

İşbu Mü’minler Sûresi bilâ hilâf Mekkiyedir. Ancak حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ... -إلى- مُبْلِسُونَ [23/64-77] kavl-i kerîmi istisnâ edilmiştir.

Âyetleri: Kûfî’de yüz on sekiz, diğerlerinde yüz on yedidir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz kırk.[1]

Harfleri: Dört bin sekiz yüz seksendir.[2]

Fâsılası: ن، م harfleridir.[3]

Tirmizî ve Nesâî ve gayrılarının tahric ettikleri vechile Ömer b. el-Hattab radıyallahu anh demiştir ki: “Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri’ne vahiy nâzil olduğu zaman biz yanında arı vızıltısı gibi bir şey işitirdik. Bir gün üzerine vahiy nâzil oldu, bir saat bekledik, derken açıldı ve hemen kıbleye dönüp ellerini kaldırdı اَللّٰهُمَّ زِدْنَا وَلَا تَنْقُصْنَا، وَأَكْرِمْنَا وَلَا تُهِنَّا، وَأَعْطِنَا وَلَا تَحْرِمْنَا، وَآثِرْنَا وَلَا تُؤْثِرْ عَلَيْنَا، وَارْضَ عَنَّا وَارْضِنَا diye dua etti, sonra da ‘bana on âyet indirildi, bunları ikāme eden cennete girecektir’ dedi قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ diye on âyet kıraat buyurdu.”[4]

Bu sûrenin başıyla evvelki sûrenin âhirindeki münasebet de zâhirdir. Zira orada يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [el-Hac 22/77] hitâbıyla verilen felah ümidi burada tahakkuk ettirilmiştir. Ona yedi emir ile hitam verilmiş, buna yedi vasıf ile başlanmıştır. Şöyle ki:

---

1 H -“Kelimeleri: Bin sekiz yüz kırk”.

2 H -“Harfleri: Dört bin sekiz yüz seksendir”.

3 H -“ن، م harfleridir”.

4 Tirmizî, Tefsîr, 23/3173. Krş. Abdürrezzâk, *el-Musannef,* IV, 119; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned,* I, 34; عن عبد الرحمن بن عبد القاري قال: سمعت عمر بن الخطاب يقول: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا أنزل عليه الوحي سمع عند وجهه كدوي النحل، فأنزل عليه يوما، فمكثنا ساعة فسري عنه، فاستقبل القبلة ورفع يديه وقال: «اللهم زدنا ولا تنقصنا، وأكرمنا ولا تهنا، وأعطنا ولا تحرمنا، وآثرنا ولا تؤثر علينا، وارضنا وارض عنا». ثم قال صلى الله عليه وسلم: «أنزل علي عشر آيات، من أقامهن دخل الجنة». ثم قرأ: «قد أفلح المؤمنون» حتى ختم عشر آيات.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ
﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ
اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَۚ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ
﴿٧﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ ﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۢ ﴿٩﴾
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

[3427] **Meâl-i Şerîfi**

Hakikat felah buldu o mü'minler (1). Ki onlar namazlarında huşû'ludurlar (2). Onlar ki beyhûde işe, boş lafa bakmazlar (3). Onlar ki zekât vermek için çalışırlar (4). Ve onlar ki ırzlarını korurlar (5). Ancak zevcelerine ve kendilerinin milki olan cariyelerine karşı müstesnâ, çünkü bunlar levm olunmazlar (6). Kim de bundan ötesini ararsa işte artık onlar haddi aşanlardır (7). Ve onlar ki emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar (8). Onlar ki namazlarının üzerine muhafızlık ederler (9). İşte onlardır[1] o vârisler (10) ki Firdevs'e vâris olacak, onda muhalled kalacaklardır (11).[2]

{قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ} Hakikat felah buldu o mü'minler ❁ "**Felah**", murâda zafer bulmaktır. Hayırda bekā diye de târif edilmiştir.

[3428] "**İflâh**", felâha nâil kılmak mânasına geldiği gibi felâha girmek, yani bizim tâbirimizle felâh bulmak mânasına da gelir ki Kur'an'da umûmiyetle bu mânada vârid olmuştur. Burada Allah teâlâ,

---

1 B: "bunlardır".

2 H: "~~Şüphesiz~~ Hakikat felah buldu o mü'minler (1). Öyleler ki onlar namazlarında huşû'ludurlar (2). ~~Ve öyleler ki~~ Ve onlar ki beyhûde işe, boş lafa bakmazlar (3). ~~Ve öyleler ki~~ Ve onlar ki zekât vermek için iş yaparlar (4). ~~Ve öyleler ki~~ Ve onlar ki ırzlarını korurlar (5). Ancak zevcelerine ve kendilerinin milki olan cariyelerine karşı müstesnâ, çünkü bunlar levm olunmazlar (6). Kim de bundan ötesini ararsa işte artık onlar haddi aşanlardır (7). ~~Ve öyleler ki~~ Onlar ki emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar (8). ~~Ve öyleler ki~~ Onlar ki namazlarının üzerine muhafızlık ederler (9). İşte ~~Firdevse vâris olacak olan vârisler onlardır. Onlar~~ onlardır o vârisler (10) ki Firdevs'e vâris olacaklar ve onda muhalled kalacaklar~~dır~~ (11)".

yedi sıfatı câmi' olan kimseler için felâhın muhakkak husûlünü tebşir buyurmaktadır ki bu yedi sıfattan evvelkisi imandır *("iman"ın târif ve tefsiri hakkında Sûre-i Bakara'da tafsîlât*[1] *geçmişti, bak*).

İkincisi şudur {اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ} ki onlar namazlarında hâşi'dirler. ❁ "**Huşû'**"u bazıları "havf" ve[2] "rehbet" gibi kalb fiillerinden olmak üzere târif etmiş, bazıları da sükûn ve terk-i iltifat gibi cevârih fiillerinden göstermiştir. Doğrusu "huşû'", aslı kalbde, tezahürü bedende olmak üzere ikisini de câmi'dir. Kalbe ta'alluk eden ciheti; azamet ve celâl-i rabbânî karşısında kendi küçüklüğünü göstererek nefsi emr-i Hakk'a serfürû ettirecek ve edeb ü tâzimden başka bir hâtıraya iltifat etmeyecek surette kalbin son derece bir saygı hissi duymasıdır. Zâhire ta'alluk eden ciheti de a'zâ-yı bedende bu hissin tezahürüyle bir sükûn ve sekînet hâsıl olması ve gözlerinin önüne secde mevzi'ine bakıp sağa sola, şuna buna iltifat etmemesidir. Binâen'aleyh huşû'un aslı, namazın şartlarından olan niyetin kemâliyle, tezâhürâtı da namazın âdâb ve mükemmilâtıyla alâkadardır. Hasan'dan ve İbn Sîrîn'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah ve ashâbı namazda gözlerini semâya kaldırırlardı, bu âyetin nüzûlü üzerine önlerine eğdiler ve ıhtisârı terk ettiler.[3] Buhârî ve Müslim'de Hazret-i Aişe'den de rivayet olunur ki; "Resûlullah'a namazda iltifattan sual ettim, buyurdu ki 'o bir ihtilâstır ki Şeytan onu kulun namazından ihtilâs eder.'"[4]

Hakîm-i Tirmizî'nin Kāsım b. Muhammed tarîkiyle Esmâ binti Ebî Bekir'den Hazret-i Aişe'nin vâlidesi [3429] Ümm-i Rûman'dan tahric

---

1 M: "tafıslât".

2 M ve B -"ve".

3 "**Ihtisâr**" ellerini hâsıraya koymak, yani* böğrüne koymaktır [Müellifin notu].
* H +"~~yanlarına salmaktır~~".
Abdürrezzâk, *el-Musannef,* II, 535; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 207:
عبد الرزاق، عن معمر، عن أيوب، عن ابن سيرين قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم يرفع رأسه إلى السماء وهو يصلي حتى أنزل الله «الذين هم في صلاتهم خاشعون» أو غيرها، فإن لم تكن تلك فلا أدري ما هي، فضرب برأسه.
فقد أخرج الحاكم وصححه وابن مردويه والبيهقي في سننه عن محمد بن سيرين عن أبي هريرة أن النبي صلّى الله عليه وسلّم كان إذا صلى رفع بصره إلى السماء فنزلت «الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خاشِعُونَ» فطأطأ رأسه وترك الاختصار وهو وضع اليد على الخاصرة وقد ذكروا أنه مكروه.

4 Buhârî, Ezân, 93; Ebû Dâvûd, Salat, 164:
عن عائشة قالت: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الالتفات في الصلاة فقال: هو اختلاس، يختلسه الشيطان من صلاة العبد.

ettiği bir hadiste de müşârün ileyhâ Ümm-i Rûman radıyallahu anhâ demiştir ki: "Namazımda sallanıyordum, Ebû Bekir radıyallahu anh gördü, beni öyle bir azarladı ki az daha namazdan çıkacaktım. Sonra da dedi ki: 'Resûlullah'ı dinledim şöyle buyuruyordu: «Herhangi biriniz namaza durduğunda her tarafı sâkin olsun, Yahudîler gibi sallanmasın. Zira namazda sükûn-ı etrâf namazın tamamındandır.»'"[1]

{وَالَّذٖينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ} Ve onlar ki lağvdan çekinirler ❁ beyhûde kavl ü fiilden sakınırlar {وَالَّذٖينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ} ve onlar ki zekâtın fâilleridirler ❁ bundan mütebâdir olan mâna, mallarının zekâtını verirler demektir. Fakat bazıları bu ifadeye nazaran "zekât"tan murad, tehzib ve tahâret mânası olduğunu söylemişlerdir. Ma'amâfîh "zekât işini yaparlar" demek nefsî, bedenî, mâlî zekâtın hepsine de şâmil olabilir. {وَالَّذٖينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ} Ve onlar ki ırzlarını[2] hıfz ederler {اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ} ancak zevcelerine veya milk-i yemîn ile memlüklerine karşı müstesnâ {فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومٖينَ} zira bunlar levm olunmazlar {فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ} artık bunun ilerisini isteyen olursa {فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ} işte onlar mütecâvizdirler. ❁ Bu âyetin zâhiri müt'anın dahi hurmetini ifade eder. {وَالَّذٖينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ} Ve onlar ki emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler. ❁ "Emanet" yalnız mala münhasır değildir. Bütün tekâlîf-i şer'iye, hukūkullah ve hukūk-ı ibâd, vekâletler, velâyetler, me'mûriyetler dahi emanetler cümlesindendir. "Ahid" de[3] gerek Allah'a ve Peygamber'e ve gerek nâsa karşı olan mukāvelât ve taahhüdâta şâmildir.

[3430] {وَالَّذٖينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ} Ve onlar ki namazları üzerine muhafızlık ederler ❁ emânet-i[4] ilâhiye cümlesinden olan farz namazlarını fevt etmemek veya eksik bırakmamak için dâima gözetirler de vakti vaktine şurût ve âdâbı ile kılmaya devam ederler ve namazlarını

---

1 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl,* thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts., II, 171: عن أم رومان والدة عائشة رضي الله عنهما قالت: رآني أبو بكر أتميل في صلاتي فزجرني زجرة كدت أنصرف من صلاتي ثم قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إذا قام أحدكم إلى الصلاة فليسكن أطرافه لا يتميل تميل اليهود فإن سكون الأطراف من تمام الصلاة.

2 B: "muhafaza".

3 H: "Uhûd".

4 B: "emânât-ı".

muhafaza etmek için mücahede ederler. {أُولٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ} İşte onlar -yani bu vasıfları hâiz olan mü'minler-dir ancak o vârisler ❁ اَنَّ الْاَرْضَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ [el-Enbiyâ 21/105], تَقِيًّا [Meryem 19/63] âyetleriyle beyan olunan mirasa sâhipler[1],[2] o hakka layıklar {اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ} ki Firdevs'e vâris olacaklar {هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} onda muhalled kalacaklardır. ❁ Bazıları "Firdevs" Habeş lisânınca veya Rumca cennet demek olduğunu söylemişlerdir. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den Ebû Mûse'l-Eş'arî radıyallahu anh rivayet etmiştir ki: "Firdevs maksûre-i Rahmân'dır. Enhâr ve eşcârı vardır."[3] Ebû Ümâme radıyallahu anh da şunu rivayet etmiştir: "Allah'tan Firdevs'i isteyin, çünkü o cennetlerin a'lâsıdır, ehl-i Firdevs Arş'ın gıcırtısını işitirler."[4]

Bu suretle mes'ud insanların evsâfını beyandan sonra Hâlık teâlâ'nın sun' u kudretini düşündürmek ve âhiretin hak olduğunu anlatmak için ale'l-umûm insan cinsinin hilkati mebde'ini ve tavırdan tavra fıtratta geçirmekte olduğu tekallübât ü tehavvülâtı dokuz mertebe üzere göstererek buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

---

1 B: "miras sâhipleri".

2 H -"اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ, تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا âyetleriyle beyan olunan mirasa sâhipler".

3 İbn Ebî Hatim, VII, 2393:

عن أبي موسى الأشعري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الفردوس مقصورة الرحمن، فيها خيار الأنهار والأثمار.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 263:

وروى أبو موسى الأشعري عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: الفردوس مقصورة الرحمن فيها الأنهار والأشجار.

4 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* VII, 2393:

عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سلوا الله الفردوس فإنها سرة الجنة، وأن أهل الفردوس يسمعون أطيط العرش.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 263:

وروى أبو أمامة عنه عليه السلام أنه قال: سلوا الله الفردوس فإنها أعلى الجنان، وإن أهل الفردوس يسمعون أطيط العرش.

[3431] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için[1] Biz insanı çamurdan, bir sülâleden yarattık (12). Sonra onu oturaklı bir karargâhta bir nutfe yaptık (13). Sonra o nutfeyi bir aleka yarattık, derken o alekayı bir mudga yarattık, derken o mudgayı birtakım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik, sonra ona diğer bir hilkat neş'eti[2] verdik. Bak ne şanlı O Allah, yaratanların en güzeli فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *(14). Sonra siz bunun arkasından muhakkak öleceksiniz (15). Sonra siz kıyamet günü muhakkak ba's olunacaksınız (16).*

1. {مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ} Çamurdan bir sülâleden ❁ "**Sülâle**" kelimesi "sell" masdarından[3] me'huzdur. "Sell" bir şeyi bir şeyden rıfk u mülâyemetle sıyırıp çıkarmak demektir. Nitekim lisânımızda da mâruf olduğu üzere kılıcı kınından sıyırıp çekmeye "sell-i seyf" tâbir olunur. Böyle fu'âle veznindeki isimler, müştak oldukları fiile nazaran bazen gaye olurlar, "hulâsa" gibi ki "sülâle" bu kabîldendir. Bazen de olmazlar "kulâme"[4], "künâse" gibi. *Keşşâf*'ın beyânına göre bu vezin, bir kıllet mânasıyla da alâkadardır.[5] Lisânımızda bu veznin mukabili "-ntı" lâhikasıyla yapılan [3432] kelimelerdir ki süzüntü, kuruntu, kırpıntı, süprüntü gibi. Lâkin "sell" fiilini bir kelime ile ifade edemediğimizden "sülâle" kelimesini bu suretle terceme edememişizdir. Şu hâlde bir şeyin sülâlesi o şeyden sıyrılıp çıkarılan bir netice demek olur. Evlâd ve zürriyete de "sülâle" ıtlak olunması bu mâna iledir. Bu münasebetle "sülâle" tâbirinden bir silsile mefhûmu tahayyül ederiz. Lâkin esasında bu mefhum şart değildir. Çünkü "sülâle" aslın değil, ondan çıkarılan hulâsanın ismidir.

İşte insan merâtib-i hilkatinde evvelâ böyle çamurdan sıyrılıp çıkarılmış bir sülâleden yaratılmıştır ki bu mertebe ilk insan olan

---

1 H + "~~Kasem olsun ki~~".
2 B: "neş'et hilkati".
3 B: "maddesinden".
4 B: "gulâme".
5 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 178:

و«فعالة» بناء للقلة كالقلامة والقمامة.

Âdem'in halk olunduğu ve binâen'aleyh insan cinsinin, insan uzviyetinin ilk başladığı mertebe olmakla hiçbir insan tohumuyla mesbuk değildir. Bazıları burada "tîn" Âdem'in bir ismidir demiş, bazıları da "sülâle"den murad Âdem'dir demiş ise de ikisi de hilâf-ı zâhirdir. Zira Âdem, insandır. لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ'de dâhildir. Âyetin zâhiri bu sülâlenin Âdem'den evvel olmasıdır. Hatta bir kısım müfessirîn İbn Abbas, İkrime, Katâde ve Mukātil'den nakledildiği vechile burada "el-insân"ı Âdem diye tefsir etmişler, lâmı ahde haml eylemişlerdir.[1] Gerçi muhakkikīnin muhtârı cins olmasıdır. Siyâk-ı kelâm da bunu muktezîdir. Nitekim Ebussuud demiştir ki: "El-insan ile murad cinstir ve mâna şudur: 'Billahi insan cinsini Âdem'in halkı zımnında tînden bir sülâleden halk-ı icmâlî ile halkettik.'"[2] Ma'amâfîh ahd olduğu takdirde de zımnen bu mâna lâzım gelir.

Demek ki Hâlık teâlâ evvelâ çamurdan ıstıfâ ile bir sülâle çıkarmış ve insanı ibtidâ o sülâleden halk eylemiştir. Sûre-i Hicr'de حَمَأٍ مَسْنُونٍ [15/26, 28, 33] yoluna girmiş, musavver balçık denilmiş olan bu çamur sülâlesi Fahreddin Râzî'nin de kaydettiği vechile birtakım müfessirînin îzâhına nazaran insanlara gıda olarak uzviyyet-i insâniyeye ilk temessül eden mevâd ile kābil-i tasavvurdur ki bu mevâd [3433] çamurdan sıyrılmış çıkmış mevâdd-ı ma'deniye veya nebâtiye veya hayvâniyedir.[3] Nitekim "sülâle", nutfenin tekevvün ettiği gıda mevâddı ile de tefsir edilmiştir ki bu mâna ile âyet, sade Âdem'e veya Âdem zımnında cinse müte'allik olmakla kalmayıp her ferde de doğrudan doğru sâdık olur. Zira mevâdd-ı gıdâiyeden her insanda uzviyyet-i insâniye halk edildiği ve bu suretle insanın hilkatine bu mevâddın bi'l-ıstıfâ bir menşe' teşkil

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 427, III, 153; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 14; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XV, 458, XVIII, 460; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 264.

2 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 150:

والمرادُ بـ«الْاِنْسَان» الجنسُ، أي: وبالله لقد خلقنا جنسَ الإنسان في ضِمن خلقِ آدمَ عليه السلام خلقًا إجماليًّا.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 265:

وفيه وجه آخر، وهو أن الإنسان إنما يتولد من النطفة وهي إنما تتولد من فضل الهضم الرابع وذلك إنما يتولد من الأغذية، وهي إما حيوانية وإما نباتية، والحيوانية تنتهي إلى النباتية، والنبات إنما يتولد من صفو الأرض والماء فالإنسان بالحقيقة يكون متولدا من سلالة من طين، ثم إن تلك السلالة بعد أن تواردت على أطوار الخلقة وأدوار الفطرة صارت منيا، وهذا التأويل مطابق للفظ ولا يحتاج فيه إلى التكلفات.

ettiği mâlumdur. Bu ise lede't-tenkīh ilk insanın madde-i hilkatini idrak için bir delil olur. Ancak sonraki insanlarda bu mevâd bir insan nutfesiyle mesbuk olan bir beden içinde hazm u temsil olunduğundan bunu insan bedenine daha evvel verilmiş olan kuvve-i hayâtiyenin bir eseri olarak mülâhaza etmek ve binâen'aleyh baba nutfesinin kuvvetine ircâ' eylemek[1] karîb görünür. Hâlbuki ilk insanın yaratılışında böyle bir mülâhazaya imkân[2] yoktur. Çünkü bu mevâddı insana temsil etmek için henüz bir insan uzviyeti yoktu.

Binâen'aleyh, o Hâlık teâlâ'nın ibtidâen[3] halkı olduğu zâhirdir. Âyetin ihtar ettiği esas nokta da budur. Şu îzâhattan anlaşıldığına göre demek olur ki insan cinsinin ilk yaratıldığı çamur sülâlesi ilk insanın ve ilk insan huceyresinin halk olunduğu zamana kadar çamurdan ıstıfâ edilmiş olan ve sonra insanın erzâkı hizmetini[4] îfâ ettiği mevâlîd-i selâse hulâsasıdır. Allah teâlâ çamurdan me'âdini, nebâtâtı, hayvânâtı sıyırıp çıkardıktan sonra bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların âhiri olmuştur.

Âsâr-ı vârideye nazaran insanın halkı, mevâlîd-i selâsenin halkından sonra olduğunda bir ihtilâf görülmüyor. Şu hâlde topraktan insana kadar mevâlîd-i selâsenin bütün envâ' ve ecnâsıyla hakīkī bir tasnîfi tamamıyla mâlum olabilse, kuru toprağın ilk insan huceyresi hâline gelinceye kadar geçirmiş olduğu hilkat ve ıstıfâ mertebeleri [3434] mütalaa olunabilecekti. Bundan dolayı öteden beri me'âdinin, nebâtâtın, hayvânâtın tasniflerine çok ehemmiyet verilmiş ve zaman zaman muhtelif nokta-i nazarlardan muhtelif tasnifler yapılmış ve türlü mülâhazalar yürütülmüştür. Ezcümle İbn Türke el-İsfahânî *Fusûs* şerhinde demiştir ki: "Arzda evvelâ tekevvün eden me'âdin, sonra nebat, sonra hayvandır. Ve Hak teâlâ bu mevâlîd ecnâsından her sınıfın[5] âhirini onu vely edenin

1 B -"ve binâen'aleyh baba nutfesinin kuvvetine ircâ' eylemek".
2 B -"imkân".
3 M: "ibtidai".
4 وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖٓى اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ Sûre-i Fussilet'e bak [41/10] [Müellifin notu].
5 M: "sınıfının".

evveli kıldı da me'âdinin âhiri ve nebâtın evvelini mantar, nebatın âhiri ve hayvanın evvelini hurma, hayvanın âhiri ve insanın evvelini maymun kıldı ki vahdet-i ittisâliye[1] halel ve inhiraftan, fâsıla ve inkıtâ'dan mahfuz ve mazbut olsun için."[2]

2. {ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فٖى قَرَارٍ مَكٖينٍ} Sonra da onu[3] bir karâr-ı mekînde bir nutfe kıldık ❁ yani o insan cinsini veya neslini mekânetli bir karargâh olan rahimde temekkün eder bir nutfe yaptık. Evvelâ bir çamurdan bir sülâleden yaratılmış olan insan bundan sonra ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍ [es-Secde 32/8][4] mantûkunca hakir bir su sülâlesi olan nutfeden tenâsül tarîkiyle yaratılarak diğer bir sülâle oldu. Hem her nutfeden değil, rahimde karar eden nutfeden; her rahimde değil, sağlam, aldığını tutan mekânetli bir rahimde. Buradan anlaşılıyor ki Kur'an'da "nutfe" yalnız meninin ismi değil, daha ziyade meni içindeki tohumunun ismidir. Zira rahimde istikrar eden odur. Bir de جَعَلْنَاهُ[5] zamirinin meslûl mânasıyla "sülâle"ye ircâ'ı da tecviz edilmiştir ki o çamur sülâlesini nutfe yaptık demek olur.

İşte nutfe yapıldıktan sonra insan hilkati tabî'î ve kānûnî denilen mu'tad şeklini almış oldu. Yoksa ibtidâ çamurdan sülâlenin, sülâleden insan veya nutfesinin yaratılışı fevka't-tabî'adır. Çünkü henüz bir insan ve tabiatı yoktu. Demek ki insanı yaratan kudret-i hâlıka insan tabiatından başkadır. Her hangi bir şeyin tabiatı ise o şeyin kendisinden hâriç olamaz. Onun için bir şey [3435] kendisinin gayrı olamayacağı gibi, tabiatının gayrı olmak da muhaldir. Onun için tabiat ancak muttarid ve lâyetegayyer olmak üzere mülâhaza edilebilir. Ve bir şey kendisi değişmedikçe tabiatının değişmesine imkân tasavvur olunamaz.

---

1 B: "ittisâliyeye".

2 İbn Türke, *Şerhu Fusûsi'l-hikem,* Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., no: 2369, 7a:
فأوّل ما تكون فيها المعادن ثم النبات ثم الحيوان وجعل آخر كل صنف من أجناس هذه المواليد أوّلًا للّذي يليه فجعل آخر المعادن وأول النبات الكمأة وآخر النبات وأول الحيوان النخلة وآخر الحيوان وأول الإنسان القرد ليكون الوحدة الإتصالية محفوظة عن التخلل والإنخرام والهيئة الإجتماعية التي بين تلك الأنواع سالمة عن عروض الإنقطاع وطرو الإنصرام...

3 B: "bunu".

4 "Sonra da bir sülâleden, bir hakir sudan neslini yaptı."

5 M ve B: "جَعَلْنَا".

Bundan dolayı her hangi bir şeyin tabiatında bir tehavvül görüldüğü zaman o şeyin kendisinde bir tegayyür vukūʿ bulduğu anlaşılır ve ona hâricî bir tesir aranır. "Ulûm-i tabîʿiye" nâmı verilen ilimlerin hiçbiri yoktur ki mütalaa ettiği bir tehavvülün ayrı bir sebebini aramasın da kendi kendine tabiatıyla oluvermiş diyebilsin.

Hatta bu nokta, iyice mülâhaza edilince "ulûm-i tabîʿiye" denilen ilimler, tabiatların kendi kendine tehavvülünü kabul etmeyip her tehavvülün sebeb-i hâricîsini arayan ve bu suretle hiçbir hâdisenin tabîʿî olmadığını[1] isbat eden ilimlerdir denmekte tereddüt edilmez. Çünkü bir tabiatın kendinden hâriç bir eşinden teessür almasıyla îzah edilen hâdisâta tabiat demek tenakuz olur. Evet, tabiatta tehavvül, ıstıfâ, tekâmül yok değildir. Lâkin o ıstıfâ ve tekâmülü yapan tabiat değil, tabiatlar üzerinde hâkim olan Hâlık'tır. Eğer tabiat hâkim olsaydı çamur tabiatı[2] çamur kalır, ondan bir sülâle çıkamaz, insan ve nutfe tekâmül ve ıstıfâsı olamazdı. Hatta nutfe yaratıldıktan sonra nutfe tabiatından ileri geçemezdi. İmdi bilinmek lâzım gelir ki insanın tabiatı[3] addedilen nutfeden tekevvünü mertebelerinde de insanı yaratan nutfe tabiatı değil, nutfeye ve rahime o hilkat tehavvülâtını ifâza eden Hâlık teâlâ'dır. Onun için buyuruluyor ki:

3. {ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً} Sonra nutfeyi aleka halkettik ❁ rahime iliştirip telkīh yaptırarak tutturup pıhtı kan gibi bir tutuk hâline tahvil ettik. "**Aleka**" esasen "ulûk" ve "taʿalluk" gibi ilişmek ve yapışıp tutmak mânasından me'huz olarak ilişken, yapışkan şey demektir. Donuk pıhtı kana da ıtlak edilir (*Kāmûs*). Müfessirler, umûmiyetle [3436] Dem-i câmid diye tefsir etmişler ise de asıl murad rahimde telkīhin vukūʿuyla husûle gelen alûktur (*Sûre-i Hacc'a bak*).

4. {فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً} Arkasından alekayı mudga yarattık ❁ bir çiğnem et parçası hâline tahvil ettik.

1 B -"arayan ve bu suretle hiçbir hâdisenin tabîʿî olmadığını".
2 M ve B: "tabîî".
3 M ve B: "tabîî".

5. {فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً} Arkasından mudgayı izâm yarattık ❁[1] bir çiğnem et parçasından birtakım kemikler yarattık, ki bunlar hikmetin muktezâsı üzere bedenin çatısını teşkil eden direkleridir. Ne latif hikmettir ki yumurtanın kabuğu tavuğun karnında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi, kemikler de rahimde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra tesallüb eder bir hilkatle yaratılmışlardır.

6. {فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً} Arkasından o kemiklere bir et giydirdik ❁ bütün o kemikler her birine münâsib birer et ile donatılarak hey'et-i mecmû'ası zarif bir et kisvesiyle giydirilip kuşatıldı.

7. {ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقاً اٰخَرَ} Sonra onu bambaşka bir halk olarak inşâ eyledik ❁ yani cehâzıyla, rûhuyla, kuvâsıyla, endâmıyla ona öyle güzel bir hilkat neş'eti verildi[2] ki hiçbir mahlûka benzemez bambaşka bir halk اَحْسَنِ تَقْوِيم'de [et-Tîn 95/4][3] dilber bir insan oldu. {فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ} İmdi yaratanların en güzeli Allah çok büyük, çok yüksek ❁ yani bütün feyz ü bereketin esası O'nda, her şeyin hâlıkı O, O'nun halkından sonra vücûda gelen mebâdî ve esbâbın her biri bir hâlık addedilse ve bu suretle birçok hâlıklar farz olunsa, Allah bütün o hâlıkların en güzeli, en güzel yaratanıdır. Her hilkatin, her ıstıfânın, her tekâmülün, her hüsnün ilk îcâdı, ilk numûnesi ancak O'nun ibdâ'ı ve diğerlerindeki fâiliyetin bütün künhü O'nundur. Mevcud olmayan [3437] tabiatları vücûda getiren, vücûda gelen tabiatları dilediği gibi tahvil edip değiştirerek en güzel neş'etler için kıvâmına koyan, câmid bir çamurdan nâmî bir sülâle çıkaran, hakir bir sülâleden ber vech-i bâlâ dilber bir insan yaratan O Allah öyle büyük, öyle yüksek ki ne kadar hâlık farzedilse öyle güzel, öyle güzel yaratan tasavvur olunamaz.

Zihî zâtın nihân u ol nihandan mâsivâ peydâ
Bihâr-ı sun'una emvâc peydâ ka'r nâpeydâ

Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz-i vücûdundur
Değil beyhûde olmak yoğ iken arz u semâ peydâ

1 H +"yani".
2 B: "verdik".
3 "…en güzel bir biçimde…"

Kemâl-i[1] *hikmetin izhâr-ı kudret kılmaya etmiş*
Gubâr-ı tîreden âyîne-i gîtî-nümâ peydâ

Demâdem aks alır mir'ât-ı âlem kahr u lütfunda
Anınçün geh küdûret zâhir eyler geh safâ peydâ

Gehi toprağa eyler hikmetin bin mehlikā pinhân
Gehi sun'un kılar topraktan bin mehlikā peydâ

Cihân ehline tâ esrâr-ı ilmin kalmaya mahfî
Kılıbdır hikmetin küffâr içinde enbiyâ peydâ[2]

İnsanlar böyle bambaşka bir neş'ette en güzel bir kıvam ile yaratılmış olduklarından dolayı kendilerini her murâda ermiş, felah ihtiyâcından müstağnî olmuş zannetmemelidir. Ey insanlar:

8. {ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ} Sonra şüphesiz bundan sonra muhakkak öleceksiniz.

9. {ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ} Sonra da muhakkak yevm-i kıyamette ba's olunacaksınız. ❁ Binâen'aleyh bâlâda beyan olunan evsâfı iktisab ile felâha çalışmak lâzım gelir.

İnsanların mebde' ü me'âdıyla merâtib-i hilkatleri ihtar olunduktan sonra hayat ve bekāları ve intibâh u mes'ûliyetleri ile alâkadar olan bazı esbâb ve ni'am-ı ilâhiyenin de halkına işaretle buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَٓائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ
مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهٖ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ
مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ
سَيْنَٓاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى
بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

1 H, M ve B: "Meali".

2 Gazel Fuzûlî'ye ait olup son beyti şöyledir:
Nişân-ı şefkatindir kim olur izhâr-ı hamdin'çin
Fuzûlî tîre tab'ından kelâm-ı canfezâ peydâ.

[3438] **Meâl-i Şerîfi**

Fi'l-hakīka Biz, sizin fevkinizde yedi tarîk yarattık ve halktan gāfil olmadık (17). Ve semâdan bir kader ile bir su indirdik de onu yerde iskân eyledik, hâlbuki Biz onu giderivermeye de şüphesiz kādiriz (18). Öyle iken durdurduk da onunla sizin için hurmalıklar, üzümlükler kabîlinden bağlar, bahçeler yaptık ki içlerinde sizin için birçok yemişler var, onlardan yer ve geçinirsiniz (19). Ve bir ağaç ki Tûr-i Sînâ'dan çıkar, yağ ve yiyenlere bir katıkla[1] biter (20). Enʿâmda da sizin için cidden bir ibret vardır, karınlarındakinden sizi[2] iskā ediyoruz. Sizin için de onlarda hem birçok menâfiʿ vardır, hem de onlardan yersiniz (21). Hem onlara ve hem gemiye yüklenirsiniz (22).

{سَبْعَ طَرَٓائِقَ} Yedi tarîka ❁ "**Tarâik**" "tarîka"nın cemʿidir. Bunun tefsîrinde birkaç vecih söylenmiştir:

[3439] 1. "Tarîka" kat mânasına gelir. Nitekim طارقتُ الثوب denilir ki "birbiri üstüne kat kat elbise giydim" demektir. Bu surette "sebʿa tarâik" yedi kat demek olur. Ve سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا [el-Mülk 67/3; Nûh 71/15][3] mefhûmunu ifade eder.

2. "Tarîk" gibi yol demektir. O hâlde "sebʿa tarâik" yedi yol demek olur. Bazıları yıldızların yolları olmak hasebiyle semâvâta "tarâik" ıtlak edildiğini söylemiş. Lâkin bu surette murad كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ [el-Enbiyâ 21/33] mantûkunca ecrâmın yüzdükleri eflâk ve medârât olmuş olur ki bu ise yediden ibaret değil çoktur. Binâenʿaleyh evlâ olan diğer birçoklarının ihtiyar ettiği[4] vechile melâikenin urûcda yolları olmak itibariyle semâvâta "tarâik" ıtlak edilmiş olmasıdır ki mer'î olan semâ bunların ancak birisidir.[5]

---

1 B: "katıklık".
2 B: "size".
3 "…yedi sema (…) birbiriyle mutâbık…" / "…yedi semâyı uygun tabaka tabaka".
4 H: "ettikleri".
5 B -"ki mer'î olan semâ bunların ancak birisidir".

3. "Tarîkat", ta'bîr-i âharla sistem mânasınadır ki son zamanlarda lisânımızda "manzûme" veya "meslek" diye de terceme edilmiştir. Netekim Hey'et-i Şemsiye demek olan "Système solaire"[1], "Manzûme-i Şemsiye" veya "Meslek-i Şemsî" diye mâruf olmuştur. Bu surette "seb'a tarâik", yedi hey'et demek olur ki Hey'et-i Şemsiye bunların birincisidir.

Görülüyor ki bu üç mânanın üçünde de "seb'a tarâik", "seb'a semâvât" demeye râci' oluyor. Bizce bu vecihlerin en güzeli melâikenin urûc yolları olmak itibariyle yedi yol mânasına olmasıdır. Âyetin âhiri de bu yedi yolun ilim ile alâkasını iş'âr etmektedir. Bu karîne ile biz, "yedi semâ" denilen bu yedi tarîkten insanları fevkinden ihâta eden yedi idrak yolunu anlıyoruz ki bunlar havâss-ı hamse ile akıl ve vahiy yollarıdır. Zira buyuruluyor ki: {وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ} Ve Biz, halktan gāfil değiliz ❁ yani Hâlık teâlâ, ne yaptığını bilmez ve[2] yaptığından haberi olmaz bir tabiat değildir. Ne yarattığını ve yaratacağını bilir. Ve yarattığı mahlûkātın ahvâl ve ihtiyâcâtına âgâhtır. Hiçbirini ihmal etmez, hepsini gözetir, hepsinin umûrunu tedbir eder. Tevbekârların tevbesini, [3440] yalvaranların duasını duyar; yerin göğün, dirinin ölünün her hâl u tavırda içiyle dışıyla bütün husûsiyyâtını bilir. Binâen'aleyh ölenleri nasıl ba's edeceğini de bilir. Fahreddin Râzî'nin de ihtar ettiği vechile bu âyetin birçok mesâile delâleti vardır. Ezcümle:

1. Sâni'in vücûduna ve iradesine delâlet eder. Çünkü hilkatin tehavvülâtı ve ecsâmın bir sıfattan zıddı bir sıfata inkılâbâtı bir muhavvil ve mugayyirin vücûduna ve eserdeki tenevvü'ât, müessirin irade ve ihtiyârına delildir.

2. Tabiat davasının fesâdına delâlet eder. Çünkü tabiat müessir olsa idi bir kararda bekāsı vâcib olur ve bu tegayyürât u tehavvülât husule gelemezdi, buna karşı bu tehavvülât, tabiatın kendisinde vâki' olan tegayyürâttan oluyor denemez, çünkü böyle demek tabiatın bir hâlık ve mûcide ihtiyacını ikrar[3] etmektir.

---

1 M: "sistem soler".
2 H: "veya".
3 B: "inkâr".

3. Hâlık-ı müdebbirin ilmini ve kudretini nâtıktır. Fi'l-vâki' âcizin bir şey yapması muhâl olduğu cihetle ilimli, şuurlu âsârın câhilden sudûruna imkân olmadığı gibi bu kadar ef'âl-i acîbe ve âsâr-ı bedî'a da cehalet eseri olamaz.

4. Hâlık teâlâ'nın kudreti, cemî'-i mümkinâta şâmil, ilmi cemî'-i ma'lûmâtı muhît ve küllî cüz'î her şey[1] hıfz ve[2] nezâreti altında bulunduğuna delâlet eder.

5. Kudret ve ilmin şumûlü de ba'sin ve haşr ü neşrin imkânını iş'âr eder.

6. Hâlık'ın halkından gāfil olmaması mahlûkāt meyânında mevzû'-i bahis olan insanların hayât-ı maddiyelerine ait erzâk ve havâyicin tedbir ve tesviyesinden mâ'adâ irsâl-i rusül ve inzâl-i kütüb gibi hidâyet ve irşadlarına ve hayât-ı mâneviyelerine aid olan ihtiyâcâtın da tedbîr ü tesviyesini ifade eder. Ve bu suretle burada nübüvvet ve risalet meselesinin de esasını bir isbat vardır. Ve fi'l-vâki' bunu müte'âkib su ve sudan neş'et eden nebâtât ve hayvânât gibi hılkī olan ni'am ve menâfi'-i maddiyenin [3441] başlıcalarına işaret ve bunun ucunda insanların sa'y ü kesbiyle yaratılmış olan gemi nimeti ihtar olunduktan sonra risalete müte'allik kıssalar tafsil olunacaktır. Binâen'aleyh sevk-i kelâm şu olur: Ahsenü'l-hâlıkīn olan ve insanı halk eden Biz Azîmü'ş-şân, halkettiğimiz mahlûkāttan gāfil olmadığımız cihetle fevkinizde yedi yol halkettik {وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ} ve semâdan bir kader ile bir[3] su indirdik ❁ yani takdir ettiğimiz bir mikdarda yüksekten yağmur yağdırdık. İnsanların tâ çamurundan itibaren levâzım-ı hayâtiyelerinin en mühimini teşkil eden suyun kendisi bir nimet olduğu gibi birçok nimetlerin husûlüne sebep olduğu da mâlumdur. Fakat böyle olması her ihtiyâca göre bir mikdar ile mahduddur. Fazlası tûfan gibi muhrib ve mühlik olur. Onun için nâfi' yağmurlar da zaman zaman muhtelif ihtiyâcâta göre muhtelif

---

1 M ve B: "şeyi".
2 H +"~~inkıyâdı~~".
3 H -"bir".

mikdarlarda[1] yağarlar. Öyle ki bunların yağışı ve mikdarları tabî'î bir surette yeknesak ve muttarid değil, ihtiyârî ve ilmî bir tasarrufa delâlet eder vechile az çok mütefâvit bir nizam içindedir.

Ve işte inâyet-i ilâhiyeyi ifade eden bu noktayı bilhassa ifade için بِقَدَرٍ kaydı tasrih olunmuştur. Bir de suyun bir unsûr-ı basît olmayıp iki gazdan müteşekkil bir cism-i mürekkeb olduğu ahîren kimyada mâlum olmuştur. Demek ki suyun terkîbi dahi sırf tabî'î bir şey olmayıp hâricinden icrâ-yı tesir eden bir fâ'ilin sun'udur. Bu haysiyetle de su, semâvî bir tesirin mahsûlüdür. İlm-i tabî'îde yağmurlar harâret-i Şems ile denizlerden ve yerden tebahhur edip yukarıya su'ûd eden su buharlarının ictimâ'[2] ve tekâsüf ve temeyyu'u ile husûle geldiğinden bahs olunurken yağmurların tabî'î olarak tekevvün ediverdiğini zannetmemelidir. Bu cihet, yağmurların keyfiyyât-ı[3] husûlünden bir nebze olsa da tamamı değildir. Fizik de ilmin bütünü değildir. Gerçi harârette suyun tebahhuru, burûdette buharın temeyyu'u bir âdettir. Fakat gerek [3442] harâret ve gerek burûdet suyun ve buharın bir tabiatı olmayıp hâricî bir âmilin tesiri olduğu gibi Muhît'teki (*température* yani mizâc-ı sühûnet)in her an bir nesakta durmayan tehavvülâtı da Sâni' teâlâ'nın emr ü tedbîri ve her defasında ta'ayyün eden yağmur mikdârının tahsîsi ve tesbîti de takdîr-i Hudâ'nın hükm ü tecellîsidir. Vermek istediği feyz-i hayâta göre bir mikdâr-ı mahsus ile kâh alelâde ve kâh fevkalâde olarak o suyu semâdan indiren O'dur.

Bir eczâhânede taktîr olunan mâ-i mukattarı tabî'î addeden kimse görülmüyor. Çünkü bir iradenin müdahalesi vardır. Hâlbuki onda tabî'îlik nesakı yağmurdan daha bâriz, yağmurda sanat ve irade tezahürü daha yüksektir. Binâen'aleyh Hâlık'ı halktan gâfil zannedenler gibi yağmur duasını inkâra kalkışmamalı ve mücerreb olduğu üzere dua ile yağmur ihsan edildiği zaman şaşmamalıdır. Buyuruluyor ki: Halktan gâfil olmadık ve semâdan bir kader ile su indirdik {فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ} de

---

1 B: "mikdarda".
2 H: "ictimâ'ı".
3 B: "keyfiyyet-i".

onu arzda iskân ettik ❁ ırmaklarda, göllerde, menba'larda, kuyularda, havuzlarda, mahzenlerde, toprak içlerinde ilh. duruyor. {وَإِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِهٖ لَقَادِرُونَ} Hâlbuki Biz onu giderivermeye de muhakkak kādiriz. ❁ O indiriş ve durduruş zarûrî ve mecbûrî değil, mahza fazl olarak halkın hayat ve mesâlihine bir inâyet-i rabbâniyedir. Yoksa kurak zamanlarda görüldüğü vechile o sular kuruyabilir, harâret tezyid ediliverse Arz'da sudan eser kalmazdı; düşünmeli ki o zaman hâl ne olurdu. Fakat ne büyük lütf u keremdir ki {فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ} böyle iken indirdik, iskân ettik de onunla sizin için cennetler inşâ eyledik ❁ en güzel, en nâfi' nebâtât ve eşcâra neşv ü nemâ vererek türlü nebatlar, bahçeler yetiştirdik ki {مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ} [3443] hurmalıklar ve üzümlükler kabîlinden {لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ} sizin için onlarda birçok yemişler var ❁ hurma ve üzümden mâ'adâ daha nice yemişler var ki türlü istifadeler edersiniz {وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ} ve onlardan yersiniz ❁ yani o bağlardan, bahçelerden geçinirsiniz. Bunlardan yemek iki türlüdür: Birisi doğrudan doğru meyvelerini yemektir. İkincisi o yüzden geçinmektir. Burada bağ ve bahçelerin hem menâfi'-i hayâtiyesi, hem menâfi'-i iktisâdiyesi ihtar edilmiş oluyor. Bir de bunların mahsûlâtı insanların gıdasından bir kısm-ı mühimmini teşkil etmek itibariyle insan hilkatinin mâdde-i ibtidâiyesi olan سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ'in bir kısmını îzah etmiş olması melhuzdur.

Hurma ve üzüm gibi zeytinin de hayat ve iktisadiyâtta ehemmiyyet-i mahsûsası hasebiyle buyuruluyor ki: {وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ} Bir de Tûr-i Sînâ'dan çıkan bir ağaç ❁ neş'et ettirdik {تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلِينَ} ki hem yağ bitirir hem de yiyeceklere bir katık ❁ burada zeytin ağacının "Tûr-i Sînâ'dan çıkan bir ağaç" tâbiriyle ifade edilmesi şüphe yok ki şâyân-ı dikkattir. Deniliyor ki: Zeytin ibtidâ Tûr-i Sînâ'dan intişar etmiş veya mühim bir[1] kısmı orada yetiştiğinden böyle denilmiştir.[2] Ma'amâfîh bunda Hazret-i Mûsâ'nın mazhar-ı teklîm olduğu mübarek Tûr-i Sînâ'nın

1 M ve B -"bir".

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 139:

ويريد بها الزيتونة وهي كثيرة في طُورِ سَيْناءَ من أرض الشام.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 269:

قال المفسرون: وإنما أضافها الله تعالى إلى هذا الجبل لأن منها تشعبت في البلاد وانتشرت ولأن معظمها هناك.

zikriyle zeytinin bereketine bir işaret bulunduğu gibi Nûr âyetindeki مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ [en-Nûr 24/35][1] temsîline bir îmâ da yok değildir. Zira hedef-i beyan bu tecelliyâttan feyz-i ilâhîye irşaddır. Zira aynı su, aynı havada, aynı güneş, aynı toprakta bu mütenevvi' nimetlerin inşâsı Hâlık teâlâ'nın gâfil bir tabiat olmadığını bağıran ibret burhanlarıdır. (*Sûre-i Ra'd'ın ilk sahifesine bak*) {وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً} Sizin için en'âmda da muhakkak bir ibret vardır. ❁ O ağaçta [3444] ve cennetlerde hep birer ibret olduğu gibi hayvânâtta ve bilhassa en çok intifâ' edilen en'âm[2], yani koyun ve keçi, sığır ve deve makūlesinde de bir ibret vardır ki bundan gâfil olanlar o en'âm gibi ve belki daha şaşkındırlar.

{نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهَا} Sizi onların karınlarındakinden suvarırız ❁ kan ile gübre arasından bembeyaz ve tertemiz süt çıkar içilir, bir kör tabiatla bu nasıl seçilir? {وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ} Sizin için onlarda daha birçok menfeatler de vardır ❁ ki bakıp gözetmek şartıyla[3] intifâ' edersiniz {وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ} ve onlardan yersiniz ❁ menâfi' ve mahsûlâtından intifâ' ettiğiniz gibi kendilerinden de intifâ' eder, etlerinden yersiniz {وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ} onların üzerine ve gemi üzerine yüklenir taşınırsınız. ❁ Yine[4] en'âm içinde[5] sığır ve mandaya da yük çektirilir. Fakat gemi gibi üzerine yük vurulan develerdir. Onun için develere Arab şâirleri "sefâin-i berriye" yani kara gemileri tâbir etmişlerdir ki bizim şimendüferlere "kara vapuru" dememizi andırır. Görülüyor ki hilkattaki bu menâfi' ihtar olunurken sun'-i beşerle i'mâl edilen gemi tezyil edilivermiş ve bu suretle وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ [es-Sâffât 37/96][6] mantûkunca ma'mûlât-ı beşeriyenin dahi halk-ı ilâhî olduğuna tenbih olunduğu gibi bununla kesb feyzini yükselten ve cem'iyyet-i beşeriyenin tehzib ve necâtına menşe' olan risalet mevhibesine karşı küfredenlerin ber vech-i âtî kıssalarına bir girizgâh yapılmıştır.

---

1 "…mübarek bir ağaçtan (…) bir zeytundan…"
2 B -"en'âm".
3 H +"~~bunlarla~~".
4 B: "Yani".
5 H +"~~keçi ve koyun~~".
6 "Hâlbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ
﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۙ يُرٖيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْۜ
وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةًۚ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖٓى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَۚ ﴿٢٤﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهٖ
جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتّٰى حٖينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنٖى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ
اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنٖى فِى الَّذٖينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ
﴿٢٧﴾ فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى نَجّٰينَا مِنَ الْقَوْمِ
الظَّالِمٖينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنٖى مُنْزَلاً مُبَارَكاً وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٢٩﴾ اِنَّ فٖى
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلٖينَ ﴿٣٠﴾

[3446] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için[1] biz Nûh'u kavmine resul gönderdik de dedi ki: "Ey benim kavmim, Allah'a ibadet edin, O'ndan başka bir tanrınız yoktur, binâenʿaleyh korunmaz mısınız?" (23). Bunun üzerine kavminden küfreden kodaman güruh şöyle dedi: "Bu başka değil, ancak sizin gibi bir beşer, üstünüze geçmek istiyor. Eğer Allah dilese idi elbette birtakım melekler gönderirdi, biz evvelki atalarımız içinde bunu işitmedik (24). Her hâlde o öyle bir adam ki kendisinde bir cinnet var, binâenʿaleyh gözetin bunu bir zamana kadar" (25). Dedi: "Yâ Rab! Beni tekzib etmelerine karşı Sen bana nusret ver" (26). Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezaretimiz ve vahyimizle gemiyi yap, sonra emrimiz gelip de tennur feveran edince hemen ona topundan bir iki çift ve[2] aleyhinde söz sebketmiş olandan başka ehlini sok ve o zulüm edenler hakkında Bana bir hitabda bulunma, çünkü onlar gark olunacaklardır (27). Binâenʿaleyh sen maiyyetindekilerle geminin üzerine çıktığında da

1 H: "Fi'l-hakīka".
2 H +"Benden".

de ki: 'Hamd o Allah'a ki bizi o zâlim kavimden kurtardı'[1] (28). Ve de ki: 'Rabbim! Beni bir mübarek menzile kondur, konuklayanların en hayırlısı Sensin'"[2] (29). İşte bunda çok âyetler vardır ve hakikat Biz pek imtihancıyızdır[3] (30).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهِ} Kasem olsun ki Nûh'u kavmine risaletle gönderdik ❁ Sûre-i A'râf'ta, Sûre-i Hûd'da ve Sûre-i Nûh'ta Hazret-i Nûh'un risaleti ve keyfiyyet-i daveti hakkında daha bazı tafsîlât vardır. Bazı sûrelerde de daha veciz bir surette ihtar ve işaret yapılmıştır ki bunlar aynı bir kıssanın mücerred tekrarı değil, aynı mevzû üzerinde başka başka birer vechin ibrâzıyla ayrı ayrı fâideler zımnında mütenevvi' bir beyandır. Meselâ burada gemi nimetinin menşe' ve fâidesi siyâkında risalet münakaşasının mühim bir noktasını hall vardır.

Fi'l-vâki' halkından gāfil olmayan Allah, Nûh'u kavmine [3447] resul gönderdi {فَقَالَ} de -Nûh, o risaletle- dedi ki: {يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ} ey kavmim, Allah'a ibadet ediniz, size ondan başka hiç ilâh yoktur {اَفَلَا تَتَّقُونَ} artık korunmaz mısınız? ❁ Yani Allah'ı tanımadığınız ve vahdâniyetle ibadet etmediğinizden dolayı başınıza gelecek olan büyük bir günün azâbından kendinizi korumaz mısınız? Zira diğer sûrelerde geçtiği üzere اِنّٖى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ [el-A'râf 7/59; eş-Şu'arâ 26/135; el-Ahkāf 46/21] diye tebliğ etmişti {فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ} bunun üzerine kavminden küfreden mele' -yani göz dolduran kodamanlar gürûhu risaleti inkâr ederek halka[4] karşı- dedi ki: {مَا[5] هٰذَآ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ} Bu ancak sizin gibi bir beşer {يُرٖيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ} üzerinize tefaddul etmek istiyor ❁ yani beşerî evsafta sizden hiçbir farkı, fazla bir meziyeti olmadığı hâlde peygamberlik davasıyla sizin üzerinize çıkmak, başınıza geçmek istiyor. Bu sözde iki mâna gözetilebilir; birisi, müşârün

---

1 H: "Binâen'aleyh sen maiyyetindekilerle geminin üzerine çıktığında 'Artık hamd o Allah'a, bizi o zâlim kavimden kurtardı' de".
2 H: "Ve 'Rabbim! Beni bir mübarek menzile kondur ve konuklayanların en hayırlısı Sensin' de".
3 H: "Şüphesiz bunda birçok âyetler vardır ~~ve cidden~~ onları cidden imtihan ettik".
4 B: "Hakk'a".
5 H ve M: "ان".

ileyhte alelâde insanlardan fazla bir meziyet ve fazilet bulunmadığı iddiasıyla onu âdî bir şahıs ve ehliyetsiz bir muhteris gibi göstermeye çalışmak ve bu suretle onu iğzab etmektir ki dünya mansıbı peşinde koşan harîs ve hasûd kimselerin ekseriya ehliyet ve istihkāk erbâbına karşı âdetleridir.

İkincisi, risalet davasını bütün insâniyetin fevkine çıkmak gibi fazla bir iddia farzetmek, risaleti beşer cinsinde bulunması mümkin olmayan bir fazilet davası hâlinde göstermektir. Ki Allah'ı halktan gāfil bir tabiat gibi farzeden Mu'attıla'nın veya Allah'ın mücerred rûhânîlerden başkasına teblîgātta bulunamayacağını zanneden Sâbie'nin zu'mlarıdır. Onun için peygamber denildiği zaman böyleleri onda mâfevka'l-beşer bir mâhiyet [3448] bulunması, yani beşer cinsinin en fâzıl bir ferdinde bile bulunmayan sırf lâhûtî bir cevher ve hüviyet bulunması lüzûmunu iddia ederler. Hıristiyanların Hazret-i Îsâ'da bir cevher-i ulûhiyet bulunduğunu iddiaya kalkışmaları ve hatta Nestûrîlerin biri lâhûtî biri nâsûtî iki cevhere kāil olmalarına bile râzı olmamaları o iddiaya mağlûbiyetlerinin bir neticesidir. Zamanımızda birtakım Avrupa muharrirlerinin risâlet-i Muhammediyeyi inkâr vâdisinde "şüphe yok Hazret-i Muhammed, fevkalâde bir beşer, pek büyük bir zat, fakat fevka'l-beşer bir vücud değil, bunu kendisi de söylüyor, اِنَّـمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ [el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6] diyor" demeleri, yani ulûhiyet davasında bulunmadığından dolayı Resûlullah'ın risaletini kabul etmek istememeleri de o zehâba teba'iyetle söylenmiş bir safsatadan başka bir şey değildir. Bu zu'mda bulunanlar veya bu suretle safsata yapmak isteyenler bir beşerin risaleti mevzû'-i bahis olduğu zaman onu bütün insan cinsinin fevkinde bir hüviyyet-i fâzıla iddia ediyormuş gibi tasvir ederler de onun bir ilâh veya bir melek[1] olduğu kabul edilmedikçe resul olduğu tasdik olunamazmış gibi gösterirler.

Sûre-i İsrâ'da [17/94-95] da geçtiği vechile Resûlullah'a karşı Kureyş müşriklerinin birtakımı da bu safsatayı dermeyan etmişlerdi. Buna

---

1 Ki bu şık da melâike cinsinin insan cinsinden sûret-i mutlakada efdal olduğuna kāil olanların zu'muyla alâkadardır [Müellifin notu].

karşı burada bunun menşe'-i galatı Hâlık'ı halkından gāfil zannetmek küfrü olduğu ve Nûh'tan Îsâ'ya kadar gelen büyük peygamberlere karşı kâfirlerin de hep bunu söyleyegeldikleri ve ilmen kāni' olmak istemeyen bütün o kâfirlerin nihâyet sıdk-ı risâlet karşısında fiilen helâk oldukları anlatılmıştır. Yani Nûh'un risaletine karşı kavminin kodaman kâfirleri demişti ki: "Bu ne olursa olsun sizin gibi bir beşerden başka bir şey değil, böyle iken beşeriyetin fevkine çıkmak, insanlıktan daha fâzıl olmak istiyor. Allah'tan risalet dava ediyor. Beşerden [3449] resul mu olur?" Gerçi nazımdan ilk nazarda evvelki mâna daha mütebâdir gelir. Fakat mâba'dine olan siyâkına dikkat edilince de ikinci mâna, yani beşerî risaletin inkârı mânası daha vâzıh görünür. Zira o kâfirler bunun arkasından şöyle istidlâl ediyorlar.

{وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً} Ve eğer Allah dilese idi elbette melâike indirirdi ❁ yani Allah insanlara resul göndermek istese idi yerdeki beşerden değil, elbette semâdan melâikeyi resul yapar indirirdi de herkes ondan Allah'ın teblîgātını kendi alırdı. Buna "elbette" demeleri iki nokta-i nazarladır. Bir kere zu'm-ı bâtıllarında Allah'ın beşerden birine teblîgāt yapıp risalet ihsan etmesini mümkin görmüyorlar. Allah, doğrudan doğru cisimlilere tesir icrâ edemez farz eyliyorlar. Hâlbuki bu suretle istidlâlde bir musâdere ale'l-matlûb fesadı vardır. Yani delil, davanın aynıdır. Bir de tabiat ve vücub nokta-i nazarına tutunarak demiş oluyorlar ki eğer bazı ferdlere melâikeyi indirmiş ise her ferde indirmesi lâzım gelirdi, çünkü tabiat küllîdir. Bu zu'm da Allah'ın fâ'il-i muhtâr olduğunu inkârdır.

Sûre-i İbrâhim'de geçtiği üzere bu gibilere karşı peygamberler اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ [14/11] diye cevap vermişlerdi. Ki burada da وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ esasıyla o zu'm kökünden reddedilmiş ve nitekim Sûre-i En'âm'da[1] اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ [6/124] buyurulmuştur. Lâkin Allah'ın ilm ü iradesini bilmeyen ve kafaları tabiat, âdet ve taklid ıttıradlarıyla dolmuş olan o kâfirler dediler ki {مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلِينَ} biz evvelki atalarımızda bunu işitmedik ❁ yani Nûh'un

1 H, M ve B: "A'râf'ta".

dediğini, “Allah’tan başka ilâh yoktur” kelâmını işitmemişler, yahut bazılarının kavlince Nûh gibi risalet dava eden işitmemişler, cehaletleri o kadar uzamış ki peygamber cinsini duymamışlar. Ma‘amâfîh bizce bunun [3450] melâike inzâline işaret olması da muhtemildir ki “melâike indirildiğini hiç işitmedik” demiş olurlar. Ve bu mâna, tâlîlerinin butlânını anlatmış olmak itibariyle aheng-i nazma daha mülâyim gelir.

İşte o kâfirler, beşerin risaletini böyle inkâr ederek ulü’l-azimden bir resul olan Nûh’u hiçbir fazileti hâiz olmayan alelâde bir harîs müdde‘î gibi göstermekle kalmayıp daha ileri gittiler de halka karşı dediler ki: {اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهٖ جِنَّةٌ} O başka bir şey değil, ancak kendisinde bir nevi cinnet var bir adam ❁ yani acib bir deli veya cin tutmuş {فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتّٰى حٖينٍ} binâen‘aleyh onu[1] bir zamana kadar gözetiniz ❁ bakalım belki açılır. Nihâyet bunlara karşı Nûh ne dedi bakınız; {قَالَ رَبِّ انْصُرْنٖى بِمَا كَذَّبُونِ} “Rabbim” dedi, “beni tekzib etmelerine mukabil bana[2] nusret et.” ❁ O nasihat dinlemeyen, ilmî, kavlî cevaplarla yola gelmek ihtimâli olmayan o kâfirlere karşı fiilen muzafferiyetle sıdkının tahakkuk ettirilmesini Rabbinden dua etti ki bu dua, Allah’ı halkından gāfil zanneden o kâfirlerin helâki demekti. Anlamalı ki bir peygamberin kavmi aleyhindeki duası ne müdhiş şey ve Allah teâlâ nasıl bir karîb-i mücîbdir.

{فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ} Bunun üzerine ona hemen şöyle vahyettik: {اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا... إلخ}

ثُمَّ اَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرٖينَۚ ﴿٣١﴾ فَاَرْسَلْنَا فٖيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ
اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۙ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾
وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَابًا
وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا

1 H -“onu”.
2 H -“bana”.

نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوث۪ينَ ﴿٣٧﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌۨ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ
بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَل۪يلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِم۪ينَۚ ﴿٤٠﴾
فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَٓاءًۚ فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤١﴾

[3451] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra arkalarından başka bir karn inşâ eyledik (31). Onların içinde de kendilerinden bir resul gönderdik, şöyle ki: Allah'a ibadet edin, O'ndan başka bir tanrınız yok, artık korunmaz mısınız? (32). Dünyâ hayatta kendilerine refah verdiğimiz hâlde küfredip âhiret likāsını tekzib eyleyen kavminden o [3452] (mele')[1] kodaman güruh ise şöyle dedi: "Bu başka değil, ancak sizin gibi bir beşer; yediğinizden yiyor, içtiğinizden içiyor (33). Ve şayet sizin gibi bir beşere itaat ederseniz muhakkak ki siz o hâlde katʿiyyen hüsrandasınızdır (34). Siz öldüğünüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi vaad ediyor? (35). Heyhât[2], o vaad olunduğunuz şey ne kadar uzak (36). O, bizim dünya hayatımızdan başka bir şey değildir, ölürüz ve yaşarız, fakat biz baʿs olunmayız (37). O ancak öyle bir adam ki bir yalanı Allah'a iftira etti, biz ona inanacak değiliz" (38). "Ya Rab!" dedi, "beni tekzib ettikleri cihetle öcümü al" (39). Buyurdu ki: "Az bir zamanda nâdim olacaklar" (40). Derken onları sayha bihakkın alıverdi de kendilerini bir sel süpürüntüsü yapıverdik, artık öyle bir defolmuş oldu ki o kavim, o zâlimler! (41).

{ثُمَّ اَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَر۪ينَ} Sonları onların ardından diğerlerini bir karn olarak[3] inşâ eyledik ❁ burada bu karn tâyin edilmemiştir. Fakat kavm-i Nûh'tan sonra ekseriya Âd ve Semûd kavimleri zikrolunduğuna[4] nazaran bu karndan murad Âd, resûlün de Hûd olması melhuzdur. Semûd ve Sâlih de denilmiştir. {وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ الْاٰخِرَةِ

1 H -"(mele')".
2 B: "Hayat".
3 H -"olarak".
4 H: "olduğuna".

{وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} ۞ Kavm-i Nûh'un yalnız küfürlerini zikr ile iktifâ olunmuştu, bunların hakkında ise küfürleriyle beraber âhiret likāsını tekzib ve hayât-ı dünyada nimet ile şımarıklık hasletleri de bilhassa zikredilmiştir. Bu vasıflar asrî kâfirlerin de en bâriz vasıflarını teşkil ettiği gibi söyledikleri sözler de tamamıyla şimdiki kâfirlerin vird-i zeban ettikleri sözlerdir. Bunlar da beşerî risaleti kabul etmemekle beraber peygamberi alelâde bir beşer seviyesinde göstermek için beşeriyeti yiyip içtiği şeylerle mukayese ediyor ve cem'iyyet-i beşeriyeyi kökünden yıkacak olan şu [3453] propagandayı ileri sürüyorlar {وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَراً مِثْلَكُمْ} kasem olsun ki eğer sizin gibi bir beşere itaat ederseniz {اِنَّكُمْ اِذاً لَخَاسِرُونَ} o takdirde siz hiç şüphesiz hüsrandasınızdır. ۞ İhtâra hâcet yoktur ki beşerin beşere itaatini bilâ kayd ü şart inkâr eden bu söz, hâricîlik ve anarşistlik davasıdır. Ve bir reisin riyaseti altında toplanmayan bir cem'iyyet-i beşeriye yoktur. Cumhuriyetler bile bir reisin riyaseti altında birleşmek ihtiyacındadır. Fakat kendi hayât-ı dünyalarından ilerisini hiç hesâba almak istemeyen ihtilâlci kâfirler kendi garaz ve menfaatlerini elde etmek için hürriyet davası altında itaat umdelerini yıkarak milletlerin nizâm-ı ictimâ'îlerini tahrib etmekten zevk alırlar. Bunun gibi hayât-ı dünya refâhıyla şımarmış ve âhiret likāsının yalan olduğunu diline dolamış olan o kâfirler de Allah'ın emriyle peygambere itaat hissini kırmak için beşerin beşere meşrû olan itaat esasını bir esaret ve hüsran meâlinde göstererek kökünden baltalamaya çalışıyorlardı. Kavmin bekāsına en büyük darbe olan bu büyük cinayetin uhrevî mes'ûliyeti mevzû'-i bahis edildiği zaman da diyorlardı ki: {اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ تُرَاباً وَعِظَاماً اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ} Siz cidden öldüğünüz ve toprak ve kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi vaad ediyor? {هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ} Heyhât, heyhât ne uzak vaad! {اِنْ هِىَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا} Hayat, ancak bizim dünya hayatımızdır. {نَمُوتُ وَنَحْيَا} Ölür ve yaşarız ۞ yani kimimiz bir taraftan ölür, kimimiz de yeni doğar hayata geliriz, böyle gider {وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ} ve biz, ba's olunacak değiliz ۞ öldükten sonra dirilmeyeceğiz, o hâlde bu alçak hayata sarılalım keyfimize bakalım. {اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ}

[3454] O -peygamber- ancak öyle bir recül ki {افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا} Allah'a karşı bir yalan uydurdu {وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ} biz ise ona inanacak değiliz. ❁ İşte görülüyor ki zamanımız kâfirlerinin ve bâhusus münevverlik taslayan asrî zındıkların dine karşı söyledikleri sözler de en eski kâfirlerin bu sözlerine irticâ'dan başka bir şey değildir.

Bunlar böyle söylediler de ne oldular? O resul, yani Hûd aleyhisselâm {قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ} "Rabbim! Beni tekziblerine mukabil bana nusret ver" dedi. ❁ Halkından gāfil olmayan Allah teâlâ da ne dedi bilir misiniz? {قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ} "Birazdan" dedi, "mutlak nâdim olacaklar" {فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ} derken onları sayha hak ile yakalayıverdi {فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً} de Biz onları bir gusâ hâline getiriverdik ❁ yani bir sel köpüğü gibi savuruverdik {فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} artık defolsun öyle zâlimler.

ثُمَّ اَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾
ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّمَا جَٓاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ
اَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ اَرْسَلْنَا مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ
مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُٓوا اَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُٓ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَٓا اِلٰى
رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

[3455] **Meâl-i Şerîfi**

Sonra arkalarından başka karnlar inşâ ettik (42). Hiçbir ümmet ecelini sebkedemez ve geriletemezler[1] *(43). Sonra ardı ardına resullerimizi gönderdik, her ümmete resûlü geldikçe onu tekzib ettiler, Biz de onları*

1 B: "geriletilmezler".

birbiri ardınca yuvarladık ve hepsini birer efsane yaptık. Artık defolsun öyle bir kavim ki imana gelmezler (44). Sonra birtakım âyetlerimiz ve açık bir ferman ile Mûsâ'yı ve kardeşi Hârûn'u gönderdik (45). Firavun'a ve cemiyetine, de bunlar[1] kibirlerine yediremediler ve dik başlı[2] bir kavim idiler (46). Onun için "biz" dediler, "bizim gibi iki beşere iman mı ederiz? Hâlbuki onların kavmi bize kulluk ediyor" (47). Bu suretle onları tekzib ettiler de helâk edilenlerden oldular (48). Şânım hakkı için[3] berikiler doğru yolu tutabilsinler diye Mûsâ'ya o kitabı da verdik (49). İbn Meryem'i de anasıyla bir âyet kıldık ve ikisini bir oturaklı ve temiz sulu bir tepeye barındırdık (50).

يَٓا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحاًۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌۜ ﴿٥١﴾ وَاِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

[3456] **Meâl-i Şerîfi**

Ey resuller! Helâl ve hoş şeylerden yiyin ve güzel işler yapın, çünkü[4] Ben ne yaparsanız tamamen bilirim (51). Ve işte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet ve Rabbiniz de Ben, artık hep Bana korunun[5] (52).

{يَٓا اَيُّهَا الرُّسُلُ} Ey resuller {كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ} tayyibâttan yiyiniz {وَاعْمَلُوا صَالِحاً} ve iyi amel işleyiniz {اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ} her hâlde Ben sizin bütün amellerinizi bilirim ❁ yani ecrini ihsan ederim. Her peygambere zamanında böyle hitab edilmiş ve en sonra hepsinin mazhariyetini câmi' olmak haysiyetiyle bu hitab bilhassa Hâtemü'l-Enbiyâ'ya tevcih edilmiştir. Burada peygamberlere karşı "yediğinizden yiyor ve içtiğinizden içiyor" diyenlerin sözlerine karşı bir cevap vardır. Yani peygamberler[6] de yemeye içmeye me'zundurlar. Fakat onlara itiraz eden kodaman kâfirler

1 H -"de bunlar"; +"binâen'aleyh".
2 H: "mütehakkim".
3 H: "Ve fi'l-hakīka".
4 H: "her hâlde".
5 H: "Ve hakikat bu işte sizin bir tek ümmet olarak ümmetiniz, Rabbiniz de Ben, binâen'aleyh hep Bana korunun".
6 M: "peygamber".

gibi haram ve helâlini ayırmadan, pisini temizini seçmeden yemezler, hukūk-i nâsa tasallut etmezler. Halkın iliklerini emmezler. Helâl ve pâk olarak hoş ve temiz olan şeylerden yerler. Sonra yedikleri de onlar gibi mücerred keyf ve zevk için değil, güzel çalışıp iyi ameller yaparak Allah'a ibadet edip şükürlerini îfâ eylemek hikmetiyledir. Onun için maksadları herçibâdâbâd hayât-ı dünya refâhını yaşamaktan ibaret olan kâfirlere, Firavunlara, zâlimlere itaat ve inkıyad etmek esaret ve hüsran olduğu hâlde peygamberlere ve onların yolunda giden ricâlullâha [3457] itaat ve ittibâʿ etmek dünya ve âhirette hayât-ı tayyibe yaşatan bir nimet ve saadettir.

{وَاِنَّ هٰذِه۪} Ve işte bu ❁ yani tayyibâttan yiyip amel-i sâlih işlemek üzere İslâm ve tevhid esasında toplanmak {اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً} hepinizin ümmet-i vâhide olarak ümmetidir. ❁ Yani bütün peygamberlerin din ve şeriatının esası budur. {وَاَنَا رَبُّكُمْ} Rabbiniz de Benim {فَاتَّقُونِ} binâenʿaleyh Bana ittikā ediniz ❁ Benden başkasından korkmayınız.

Böyle iken:

فَتَقَطَّعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُراًۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ ف۪ي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى
ح۪ينٍ ﴿٥٤﴾ اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِه۪ مِنْ مَالٍ وَبَن۪ينَۙ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِۜ
بَلْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَۙ ﴿٥٧﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَۙ ﴿٥٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَۙ ﴿٥٩﴾ وَالَّذ۪ينَ يُؤْتُونَ مَٓا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ
وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَۙ ﴿٦٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ
﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ بَلْ
قُلُوبُهُمْ ف۪ي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ اَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذْنَا
مُتْرَف۪يهِمْ بِالْعَذَابِ اِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَۜ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ اِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾
قَدْ كَانَتْ اٰيَات۪ي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَۙ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِر۪ينَ بِه۪ۗ سَامِراً

تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ اَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ اَمْ جَٓاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ اٰبَٓاءَهُمُ الْاَوَّلٖينَۘ ﴿٦٨﴾ اَمْ لَمْ
يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَۘ ﴿٦٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ بِهٖ جِنَّةٌۜ بَلْ جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَاَكْثَرُهُمْ
لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ اَهْوَٓاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فٖيهِنَّۜ بَلْ
اَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَۜ ﴿٧١﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌۗ وَهُوَ
خَيْرُ الرَّازِقٖينَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٣﴾ وَاِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾ وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فٖى
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ
﴿٧٦﴾ حَتّٰٓى اِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدٖيدٍ اِذَا هُمْ فٖيهِ مُبْلِسُونَۧ ﴿٧٧﴾

[3459] **Meâl-i Şerîfi**

Derken kumandalarını aralarında kitap kitap parçalaştılar, her hizib kendilerininkine güveniyor (53). Şimdi sen onları bırak dalgınlıkları içinde tâ bir deme kadar (54). Kendilerine imdad ettiğimiz mal ve evlâd ile sanıyorlar mı ki (55) onların hakikaten hayırlarına müsâra'at ediyoruz? Hayır, şuurları yok[1] (56). Her hâlde[2] Rablerinin haşyetinden titreyenler (57) ve Rablerinin âyetlerine iman edenler (58) ve Rablerine hiç şirk[3] koşmayanlar (59) ve Rablerinin huzûruna varacaklarından yürekleri çarparak vergilerini verenler (60), işte bunlar hayırlarda sür'at yarışı yaparlar ve hem onun için ileri giderler (61). Ma'amâfîh Biz kimseye vüs'ünden başka teklif etmeyiz ve nezdimizde bir kitap vardır[4] hakkı söyler, onlar da zulmedilmezler (62). Fakat onların kalbleri bundan bir dalgınlık içindedir, hem onların ondan başka birtakım işleri vardır ki hep onlar için çalışırlar[5] (63). Nihâyet refahlı olanlarını azâba

---

1 H: "Kendilerine imdad ettiğimiz mal ve evlâd ile onların hakikaten hayırlarına müsâra'at ediyoruz mu sanıyorlar? Hayır, şuurları yok hiç (55-56)".

2 H: "Cidden".

3 B: "şerîk".

4 H +"ki".

5 H: "Fakat kalbleri bundan dalgın bir gaflettedir, bir de onların ondan mâ'adâ birtakım amelleri vardır ki hep onun için çalışırlar".

çekiverdiğimiz zaman hemen feryâda başlayacaklardır[1] *(64). Feryad etmeyin bugün, çünkü siz bizden kurtarılamazsınız (65). Karşınızda âyetlerim okunuyordu da siz ardınıza dönüyordunuz (66). Ona kafa tutarak, müsamere yaparak hezeyanlar ediyordunuz (67). Ya hâlâ*[2] *o kelâmı* [3460] *tedebbür etmezler mi? Yoksa onlara evvelki atalarına gelmemiş bir şey mi geldi? (68). Yoksa peygamberlerini tanımadılar mı da onun için inkâr ediyorlar? (69). Yoksa "onda bir cinnet var" mı diyorlar? Hayır, o onlara hak ile geldi fakat ekserîsi hakkı hoşlanmıyorlar (70). Eğer hak onların keyiflerine tâbiʿ olsa idi semâvât ve Arz ve bunlardaki kimseler katʿiyyen fâsid olurdu. Hayır, Biz onlara unutulmaz ders olacak zikirlerini getirdik de onlar zikirlerinden iʿrâz ediyorlar (71). Yoksa sen onlardan bir harc*[3] *mı istiyorsun? Rabbinin harâcı daha hayırlıdır, hem O rezzakların en hayırlısıdır (72). Doğrusu sen onları dosdoğru bir caddeye çağırıyorsun (73). Fakat âhirete inanmayanlar caddeden*[4] *sapmaktadırlar*[5] *(74). Eğer Biz onlara acıyıp da baskılarını açıversek mutlaka tuğyanlarında inad eder*[6] *hiçbir şey görmezler (75). Fi'l-hakīka Biz onları azâba tuttuk da yine Rablerine karşı uslanmadılar ve yalvarmıyorlar (76). Nihâyet üzerlerine şedîd azablı bir kapı açtığımız vakit de onun içinde*[7] *ye'se düşüvereceklerdir (77).*

وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَلٖيلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذٖى
ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذٖى يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ
وَالنَّهَارِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْاَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُٓوا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُ۬نَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا
اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨٣﴾ قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ وَمَنْ فٖيهَٓا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِۜ

---

1 H: "Nihâyet refahlı olanlarını azâba çekiverdik mi hemen feryâda başlarlar".
2 H: "şimdi".
3 M: "haraç".
4 B: "cidden".
5 H: "Âhirete inanmayanlar ise her hâlde caddeden muhakkak saparlar".
6 H +"ve".
7 H -"onun içinde"; +"derhâl".

قُلْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾
سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنْ بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ
عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ
وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا
خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

[3461] **Meâl-i Şerîfi**

Hâlbuki[1] sizin için o kulağı, o gözleri, o gönülleri inşâ eden O; siz pek az şükrediyorsunuz (78). Ve sizi Arz’da yaratıp yayan O,[2] hep O’na haşrolunacaksınız (79). Ve O öldüren ve dirilten O. Gece ve gündüzün ihtilâfı da hep O’nun için, artık akıllanmayacak mısınız? (80) Hayır, evvelkilerin dedikleri gibi dediler: (81) “Öldüğümüz ve bir türab, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, cidden biz mi mutlak baʿs olunacağız? (82). Yemin ederiz ki bize [3462] *de, atalarımıza da bu, bundan evvel vaad olundu, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil” dediler (83). “Kimin o Arz ve ondaki kimseler, eğer biliyorsanız?” de (84). “Allah’ın” diyecekler, “o hâlde düşünmez misiniz?” de[3] (85). “Kim o yedi semânın Rabbi ve o azametli Arş’ın Rabbi?” de (86). “Allah’ın” diyecekler, “o hâlde korkmaz mısınız?” de (87). “Kim o her şeyin melekûtü yedinde ve O kayırır da O’na karşı kayırılmaz olan, eğer ilminiz varsa?” de (88). “Allah’ın”[4] diyecekler, “o hâlde nereden büyüleniyorsunuz?” de (89). Doğrusu Biz onlara hakkı getirdik ve şüphesiz onlar yalancılar[5] (90). Allah, hiç veled ittihaz etmedi, beraberinde bir tanrı da yok. O surette her tanrı*

---

1 H -“Hâlbuki”.
2 H +“hem”.
3 B -“‘Allah’ın’ diyecekler, ‘o hâlde düşünmez misiniz?’ de”.
4 B: “Allah”.
5 H: “yalancı”.

kendi yarattığı ile giderdi ve elbette biri diğerine kibrederdi. O isnad ettikleri vasıflardan sübhân O Allah (91). O gayb u şehâdetin âlimi, binâenʿaleyh onların koştukları şirklerden çok yüksek (92).

{اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ} "Esâtîr" kelimesi hakkında Sûre-i Enʿâm'a bak [6/25]. Bugünkü kâfirlerin de din ve âhiret akidelerine karşı yegâne sözleri esâtîr ve hurafe demekten başka bir şey değildir. Hatta "esâtîr ve hurafe karışmış, bunları ıslah etmeli" diyerek dindarlık kisvesi altında dinsizlik ilan eden nice kâfirler ve şeytanlar görüyoruz, hâlbuki İslâm esâtîrden ne kadar uzaktır. Bakın bütün bunlara karşı Kur'an gözün, kulağın, kalbin hilkatini ihtar ederek ne güzel bir münazara tâlim ediyor.

{قُلْ لِمَنِ الْاَرْضُ} ilh.

{اِذاً لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ} Burada isbât-ı vahdâniyet için burhân-ı temânuʿun vâzıh bir takrîri vardır, Sûre-i Enbiyâ'da لَوْ كَانَ فِيهِمَٓا اٰلِهَةٌ [21/22] bak.

[3463]

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنّ۪ي مَا يُوعَدُونَۙ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْن۪ي فِي الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٩٤﴾ وَاِنَّا عَلٰٓى
اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَۜ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ
﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاط۪ينِۙ ﴿٩٧﴾ وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ
﴿٩٨﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾ لَعَلّ۪ٓي اَعْمَلُ صَالِحاً ف۪يمَا
تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَاِذَا نُفِخَ فِي
الصُّورِ فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ ف۪ي جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ
﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ ف۪يهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾ اَلَمْ تَكُنْ اٰيَات۪ي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ
فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾ قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْماً ضَٓالّ۪ينَ ﴿١٠٦﴾

رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾
اِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَۚ
﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ اِنّ۪ي
جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُٓوا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿١١١﴾ قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْاَرْضِ عَدَدَ سِن۪ينَ
﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْـَٔلِ الْعَٓادّ۪ينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا
لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ
﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَر۪يمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ مَعَ
اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۙ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِه۪ۙ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّه۪ۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ
رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿١١٨﴾

[3464] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Rabbim! Eğer onlara edilen va'îdi bana behemehâl göstereceksen (93) beni o zâlimler gürûhunda bulundurma Rabbim!"[1] (94). Şübhesiz ki[2] Biz, onlara yaptığımız va'îdi sana göstermeye elbette kādiriz (95). Sen o kötülüğü en güzel olan hasletle def' et, Biz onların ne halt edeceklerini daha iyi biliriz (96). Ve [3465] *de ki: "Sana sığınırım Rabbim, o şeytanların dürtüştürmelerinden (97). Ve sana sığınırım Rabbim, huzurûma gelmelerinden"[3] (98). Nihâyet her birine ölüm geldiği vakit diyecek ki: "Rabbim! Döndür, döndür beni, döndür! (99). Belki ben o bıraktığımda sâlih bir amel işlerim"; hayır hayır! O bir kelimedir ki onu o söyler[4], ötelerinden ise bir berzah vardır[5], tâ ba's olunacakları güne kadar (100). O vakit Sûr üfürüldü mü artık beynlerinde o gün ne*

---

1 H: "'Rabbim! Eğer onlara ~~ilerde~~ edilen va'îdi bana behemehâl göstereceksen (93) beni o zâlimler gürûhunda bulundurma Rabbim!' de".

2 H: "Ve şüphesiz".

3 H: "Ve 'Rabbim Sana sığınırım o şeytanların dürtüştürmelerinden (97). Ve sana sığınırım Rabbim, huzurûma gelmelerinden' de".

4 H: "kāili o".

5 H -"vardır".

ensâb vardır ne de[1] soruşurlar (101). O zaman her kimin tartıları ağır gelirse işte onlar o felâh bulanlardır (102). Her kimin de tartıları yeğni gelirse işte onlar kendilerine yazık edenler, cehennemde kalanlardır (103). Ateş yüzlerini yalar, o hâlde ki içinde dişleri sırıtır (104). Değil mi idi âyetlerim size okunuyordu da siz onları tekzib ediyordunuz? (105). "Rabbimiz!" derler, "bize şekāvetimiz galebe etti ve biz sapkın bir kavim idik (106). Ey bizim Rabbimiz! Çıkar bizleri bundan, döner bir daha edersek her hâlde bizler zâlimiz" (107). Buyurur ki "sinin orada, söylemeyin Bana (108). Çünkü kullarımdan bir fırka vardı رَبَّـنَٓا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ *diyorlardı da (109) siz onları maskara yerine tuttunuz, hatta size Benim yâdımı unutturdular, onlara öyle gülüyordunuz (110). İşte onlara Ben sabretmelerine mukabil bugün bu mükâfâtı verdim. Onlardır onlar, murada erenler" (111). "Arz'da seneler sayısı ne kadar kaldınız?" buyurur (112). "Bir gün veya bir günün birazı[2], sayanlara sor" derler (113). Buyurur ki: "Bilmiş olsanız cidden pek az kaldınız" (114). Ya zannettiniz mi ki Biz, sizi sırf[3] bir abes yarattık ve siz Bize ircâ' edilmeyeceksiniz? (115). Demek ki Allah, O hak padişah yüksek çok yüksek; başka tanrı yok ancak O, O Arş-ı Kerîm'in Rabbi (116). Ve her kim Allah'ın beraberinde diğer bir tanrı dava ederse onun ona hiçbir burhânı yoktur ve ancak Rabbinin indinde hesâbı vardır. Hak bu ki kâfirler felah bulmazlar (117). Hem şöyle de:* رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ *(118).*

{رَبِّ اغْفِرْ... إلخ} Rabbim! Bana mağfiret, merhamet buyur; Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.[4]

---

1 H: "ve ne".
2 H: "biraz gün".
3 H: "ancak".
4 H -"{رَبِّ اغْفِرْ... إلخ} Rabbim! Bana mağfiret, merhamet buyur; Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın".

سورة النور مدنية وهي اربع وستون آية

NÛR SÛRESİ

Nûr sûresi hepsi Medenîdir. "Nûr Âyeti" denilen اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [24/35] âyeti münasebetiyle bu ismi almıştır.[1]

Âyetleri: Altmış iki veya altmış dörttür.

Kelimeleri: Bin üç yüz on altı.[2]

Harfleri: Beş bin üç yüz otuz.[3]

Fâsılası: ب ،ر ،ل ،م ،ن harfleridir.[4]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فٖيهَٓا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir sûre ki indirdik ve farz kıldık, hem içinde açık açık âyetler indirdik gerek ki beller tutarsınız[5] (1).

{وَفَرَضْنَاهَا} Ve farz kıldık ❁ yani bu sûre, sûret-i kat'iyyede farz kılınan birtakım ahkâm-ı esâsiyeyi ve bunların delâilini teşkil eden birtakım beyyin ve vâzıh âyetleri muhtevîdir. Öyle ki bu sûrede medeniyyet-i İslâmiyenin hukūk ve vezâif-i esâsiyesini gösteren hutût-ı asliyeye delâleti vuzuh ile mütalaa edilebilir. Evvelemirde iffet ve ırz ve hukūk-ı âile mesâilinden başlanarak buyuruluyor ki:

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانٖى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢﴾

---

1 H -"'Nûr Âyeti' denilen اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [24/35] âyeti münasebetiyle bu ismi almıştır".
2 H -"Bin üç yüz on altı".
3 H -"Beş bin üç yüz otuz".
4 H -" ب ،ر ،ل ،م ،ن harfleridir".
5 H: "Bir sûre ki indirdik ve farz kıldık ~~ve onda birtakım~~ hem içinde açık açık âyetler indirdik ~~ki tezekkür edesiniz~~ gerek ki beller tutarsınız".

اَلزَّان۪ي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ
عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَان۪ينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًاۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ ﴿٤﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُواۚ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ
اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ اَنَّ
لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ
بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَۙ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٩﴾
وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَك۪يمٌۜ ﴿١٠﴾

[3468] **Meâl-i Şerîfi**

Zâniye ve zânî, hemen bunlardan her birine yüz değnek vurun. Allah'ın dininde bunlara bir acıyacağınız tutmasın, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız; hem[1] mü'minlerden bir tâife[2] azablarına şâhid olsun (2). Zânî bir zâniye veya müşrikeden başkasını nikâh etmez; zâniye, onu da bir zânî veya müşrikten başkası nikâh etmez, mü'minlere ise bu haram kılındı (3). Irz ehli kadınlara atan, sonra dört şâhid getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun ve ebedâ bunların şehadetini kabul etmeyin, bunlar öyle fâsıklardır (4). Ancak onun arkasından tevbe edip ıslâh-ı hâl edenler başka, zira Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (5). Zevcelerine atan kendi nefislerinden başka şâhidleri de olmayan kimseler ise her biri şöyle şehadet etmelidir: Dört şehadet "billahi kendisi şüphesiz sâdıklardan" diye (6). Beşincisi de "eğer kâziblerden ise muhakkak Allah'ın lâneti boynuna" (7). Kadından azabı dört kere şöyle şehadet etmesi def' eder: "Billahi o muhakkak yalancılardan" (8). Beşincisi de "eğer o sâdıklardan ise

1 H -"hem".
2 H +"de".

muhakkak Allah'ın gazabı kendinin[1] üzerinedir" (9). Ya olmasa idi üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti, ve hakikat Allah'ın Hakîm bir Tevvâb olması!..[2] (10).

{اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى} Zâniye ve zânî ❁ "Zâniye" zina eden kadın, "zânî" zina eden erkek demek olduğu belli, ancak "zâniye" ile "mezniyye"yi fark etmek lâzımdır. Her zâniye, mezniyyedir, lâkin her mezniyye zâniye değildir. Çünkü "mezniyye" zina edilen kadın demektir ki cebr ü ikrah ile de olabilir. İkrah ile zina edilen kadına ise "mezniyye" denilirse de "zâniye" denilemez. O[3] zira[4] ancak kendi tav' u rızâsıyla zinaya temkin eden kadına denilir. Mutâva'atı hasebiyle [3469] zina fiilinde fâil-i müşârik olur. İkrah edilen kadın ise hiçbir vechile fâil değil, yalnız mef'uldür. İşte burada ikrah olunana had lâzım gelmeyeceğini anlatmak için "zâniye" denilmiş, "mezniyye" denilmemiştir. Şundan da gaflet edilmemelidir ki murad, zinalarının sübûtuna şer'an hüküm lâhık olmuş olan zânî ve zâniyedir. Zinanın sübûtu ise فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ [en-Nisâ 4/15] mantuk ve medlûlünce dört şâhide veya dört kere ikrara mütevakkıftır. Hâsılı zina ettiği bu suretle sâbit ve sübûtuna hüküm lâhık olan kadın ve erkek {فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ} imdi bunlardan her birine yüz celde vurunuz.

"**Celde**"[5] deriye vurmaktır ki her vuruşa "celde" tâbir olunur. *Keşşâf*'ta der ki: "'Celd' lafzında şuna işaret vardır ki elem lahme tecavüz ettirilmemek gerektir. Çünkü 'celd' cilde vurmaktır. Nitekim 'zaherahu' sırtına vurdu, 'batanehu' karnına vurdu, 'reesehu' başına vurdu demek olduğu gibi, derisine vurdu mânasına da 'celedehu' denilir."[6] Demek ki deri duyacak kadar kaba elbisesinin üzerinden vurmaya da "celd" ıtlak olunmaz. Aynı zamanda meselenin fıkhı teemmül olunduğu zaman

1 B: "kendisinin".
2 H: "Allah bir Tevvâb-ı Hakîm".
3 H -"O".
4 B: "Zira o".
5 B: "Celd".
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 209-210:
والجلد: ضرب الجلد، يقال: جَلَدَهُ، كقولك: ظَهَرَهُ وبَطَنَهُ ورَأَسَهُ... وفي لفظ الجلد: إشارة إلى أنه لا ينبغي أن يتجاوز الألم إلى اللحم.

maksad, bir eğlence olmadığı gibi bir işkence veya itlâf da değil, mahza zecr ü tedib olduğu zâhirdir. Şu hâlde murad şiddetli bir celd değil, eti çürütmeyecek ve tehlikeye sebep olmayacak vechile hafife yakın mutedil bir celddir ki keyfiyeti kütüb-i fıkhiyede tafsil olunmuştur.

Evvelâ değnek iri olmayacak, çöp gibi vâhî de olmayacak, parmak kadar düz ve budaksız olacak,

Sâniyen vuran kimse vururken nihâyet omuzu hizasına kadar kaldıracak ve omuzundan arkasına aşırtmayacak,

Sâlisen çıplak bedene vurulmayacak, fakat kürk gibi kalın elbise varsa çıkarılacak.

[3470] Rivayet olunur ki Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh radıyallahu anh Hazretleri'ne had için bir adam getirildi, adam gömleğini çıkarmaya başladı ve "benim şu günahkâr cesedim darb olunurken üzerinde gömlek bulunması lâyık değildir" dedi, Ebû Ubeyde "gömleğini çıkarmasına müsaade etmeyin" dedi ve o suretle vurdurdu.[1]

Râbian yüz, karın ve ut[2] yeri gibi nâzik ve tehlikeli a'zâya vurulmaz.

Hâmisen hepsi bir mevzi'e de vurulmayıp diğer muhtelif a'zâlara lâyıkı vechile tefrik olunur ilh. Âyetin zâhirine nazaran zânî ve zâniye muhsan ve gayr-i muhsandan e'am[3] ve binâen'aleyh celd ikisine de şâmil görünür. Fakat Mâ'iz ve Gāmidiyye haklarında meşhur olan fi'l-i peygamberî, yani sünnet-i meşhûre ile bu âyetin hükmü muhsan olmayan, yani evlenmemiş olanlar hakkında olmak üzere ma'mûl^ün bih olmuştur. {وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ اللّٰهِ} Allah'ın cezâsında onlara acıyacağınız tutmasın {اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ} Allah'a ve son güne iman ediyorsanız öyle yaparsınız ۞ Allah'ın muhterem tuttuğu iffeti hetk eden

---

1 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 495; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* V, 103; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 314:

عن الوليد بن أبي مالك: أن أبا عبيدة بن الجراح أتي برجل فذهب الرجل ينزع قميصه وقال: ما ينبغي لجسدي هذا المذنب أن يضرب وعليه القميص، قال:، فقال أبو عبيدة: «لا تدعوه ينزع قميصه» فضربه عليه.

2 M: "ot".

3 H: "e'amdır".

zânî ile zâniyeye acımak hissine mağlub olup da onları iltimas ile Allah'ın emrettiği cezâyı ihmal etmezsiniz, Allah'tan ve âhiret mes'ûliyetinden korkarsınız. Zira onlara acımak zinalarına müsamaha etmekte değil, tevbelerine sebep olmak için hadlerini yerine getirmek ve bu suretle iffeti muhafaza ve zinanın ta'ammümünü men' ederek nikâhın teksîrine çalışmaktadır. Çünkü zina اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتاًۜ وَسَٓاءَ سَبِيلاً [en-Nisâ 4/22] mantûkunca büyük bir fuhuştur, bir makttır ve yolu pek kötüdür.

Gerek sıhhî, gerek tabîî, gerek ahlâkī, gerek hukūkī, gerek ictimâ'î hangi cihetten mülâhaza edilirse edilsin zina çok muzır, muharrib bir seyyiedir. Erkekle kadının hılkī [3471] ihtiyâcâtından bulunan münâsebât-ı[1] cinsiyelerinin meşrû ve müstahsen yolu zinada değil, nikâhtadır. Nikâhta hayatın bir feyzi, zina ve sifahta ise onun itlâf ve ta'kīmi vardır. Nikâhın suhûleti sıdk u selâmeti ve kesreti bir bünye-i ictimâ'iyenin sıhhatinden[2] olduğu gibi, onun zıddı olan zinanın şüyû'u da bilakis bünye-i ictimâ'iyeyi kemiren, çürüten, her türlü seyyie-i ahlâkiyeye sürükleyen muharribâtın başıdır. Tıbbî tâbir ile ifade edecek olursak zina bünye-i ictimâ'iyenin frengisidir. Bir hadîs-i şerîfte Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den mervîdir ki: "Ey ma'şer-i nâs, zinadan tevakkī ediniz, çünkü onda altı haslet vardır. Üçü dünyada, üçü âhirettedir. Dünyadakiler bahâyı giderir, fakr îrâs eder, ömrü kısaltır, âhirette de suhtu, hesâbın kötülüğünü, nârda hulûdu mûcib olur."[3] Binâen'aleyh insanlara re'fet ve merhamet ona teşvikte değil, ondan men' ü zecr ile kurtarmaktadır.

Bu âyette emrolunan yüz celde ise o men' ü zecrin gayet basit ve sade ve her türlü külfet ve mahzurdan ârî eslem bir tarîkidir. Bu

---

1 B: "münâsebet-i".
2 H: "sıhhatinde".
3 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IV, 1183; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 28. Krş. *Resâilü'l-Câhız,* thk. Abdüsselam Muhammed Hârun, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1384/1964, II, 104:
حدثنا أبي، ثنا هشام بن عمار: ثنا مسلمة بن علي عن الأعمش بإسناده ذكره قال: «يا معشر المسلمين إياكم والزنا فإن فيه ستة خصال ثلاث في الدنيا وثلاث في الآخرة: فأما التي في الدنيا فإنه يذهب البهاء ويورث الفقر وينقص العمر. وأما التي في الآخرة فإنه يوجب السخط من الرب وسوء الحساب والخلود في النار»، ثم تلا النبي صلى الله عليه وسلم «لبئس ما قدمت لهم أنفسهم أن سخط الله عليهم وفي العذاب هم خالدون».

وَالّٰتِى يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ âyetin nüzûlünden evvel İslâm'da zinanın cezâsı نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِى الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِيلاً. وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا [en-Nisâ 4/15-16] âyetleri mantûkunca kadınlar için vefat edinceye veyahut Allah bir yol açıncaya kadar evlerde hapis, erkekler için de hâkimin re'y ü takdîrine müfevvaz bir ezâ ile ta'zîr idi, bir hadd-i mukadderi yoktu. Bu âyetin nüzûlüyle bekârlar hakkında ikisi de yüz celde ile tahdid edildi ve vaad olunan yol gösterilmiş oldu. Ki[1] bunda iki taraf için de zevk-i zinaya mukabil ale's-seviyye zecr-i kâfi ifade edecek bir te'sîr-i âdil mevcut olduğu gibi zarardan âzâde ve masraftan vâreste olmak itibariyle de bi'l-vücûh muhassenâtı vardır. Hapis cezâsının ahlâkī bir surette tatbîkindeki müşkilât ile beraber bir taraftan sa'y ü ameli ta'tîl, diğer taraftan beytülmâle birçok masraflar tahmil ettiği hesap olunursa bu babda muayyen yüz celdenin gerek ahlâkī ve gerek [3472] iktisâdî ve gerek suhûlet-i tatbik ile adlî nokta-i nazardan müfîd ve müsmir bir terbiye olduğunu teslim etmemek kābil değildir. Şu kadar ki sû'-i tatbik edilmemek şarttır. Onun için buyuruluyor ki: {وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} Ve mü'minlerden bir tâife o ikisinin azâbına şâhid olsun ❁ yani gizli dövülmesinler de mü'minlerden bir tâifenin huzûruyla müşahede ve murakabeleri tahtında dövülsünler.

Keşşâf'ın beyânı vechile "tâife" bir halka olması mümkin olan fırkadır ki bir şeyin etrafını çeviren cemaat demek gibidir. Ekalli üç dört olmak gerektir. İbn Abbas'tan bunun tefsirinde dörtten kırka kadar diye nakledilmiştir. Fi'l-vâki' cem'in ekalli üç ise de zinada nisâb-ı şehadetin dört olmasına nazaran bunun da lâekal dört olması iktizâ eder. Çünkü وَلْيَشْهَدْ buyurulmuştur. Binâen'aleyh iki kifayet etmez. Hatta Hasan'dan rivayette ekalli on olmalıdır. Hâsılı gizli darb töhmetine meydan vermeyecek kadar bir tâifenin huzûru lâzımdır. Bu ise bir iki kişi ile olamaz. Sonra yalnız kemmiyet değil, keyfiyet de

---

1 B -"Ki".

şarttır. Onun için "mü'minlerden bir tâife" buyurulmuştur ki şehadete ehil hâlis mü'minlerdir. Zira şehadete ehil olmayan hazelenin şehadeti keenlemyeköndür, İbn Abbas hazretleri de "Allah'ı tasdik edenlerden kırk kişi kadar" demekle bunu anlatmıştır.[1]

Bu emirde başlıca iki hikmet vardır:

Birincisi: İntikam tarzında bir sû'-i isti'mâle meydan bırakmamak için te'mînâttır. Çünkü gizli darbların sevk-i hiddetle işkence hâlini alması veya bir iltimâsa uğraması melhuzdur. Nitekim tarihin şikayet edegeldiği zâlimâne işkenceler hep gizlenerek yapılmıştır. Bundan dolayı Avrupa cezâiyyûnunun darb gibi mücâzât-ı cismâniyeyi hoş görmemeleri de hiç sebepsiz değildir. Lâkin hapis gibi umûmiyetle tecviz edilegelen cezâların çoğu cismânî olmaktan kurtulamayacağı gibi, gizli darb kadar sû'-i isti'mâle müsaid [3473] bulunduğu da inkâr olunamaz. Bir mahbusa ve hele münferid bir mahbusa karşı ne yapılamaz. Hâlbuki âmmenin müşahedesi önündeki bir darb, müessir olmakla beraber tecavüze müsaid değildir. İşte darb ancak bu müşahede ve murakabe tahtında alenî olmak şartıyla meşrû kılınmıştır.

İkincisi: Bunda iffetin kıymetini, ibret ve terbiyenin ta'mîmini ifade eden bir ilan ve teşhir vardır. Gerçi bu teşhir mücrimin sırf aleyhine değildir. Beyan olunduğu üzere lehine bir te'mînâtı da tazammun eden bir ilandır. İ'lân-ı muhakemenin ve hükmün alenî olması gibidir. Hükmün aleniyeti ise bir teşhîri tazammun etse de umûmiyetle bir cezâ mâhiyetinde telakkī edilmez. İcrânın aleniyeti de öyle olmak lâzım gelir. Bâhusus ki hudûdda icrâ, tetimme-i kazâdandır.

Ma'amâfîh idrâki olanların vicdânında en cüz'î bir teşhîrin bile bir azâb-ı rûhânî husûle getireceğinde şüphe yoktur. Bu cihetle bu işhad,

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 310-311:

الطائفة: الفرقة التي يمكن أن تكون حلقة، وأقلها ثلاثة أو أربعة، وهي صفة غالبة كأنها الجماعة الحافة حول الشيء. وعن ابن عباس في تفسيرها: أربعة إلى أربعين رجلا من المصدقين بالله. وعن الحسن: عشرة. وعن قتادة: ثلاثة فصاعدا. وعن عكرمة: رجلان فصاعدا. وعن مجاهد: الواحد فما فوقه. وفضل قول ابن عباس، لأن الأربعة هي الجماعة التي يثبت بها هذا الحد... فوجب أن تكون طائفة يحصل بها التشهير، والواحد والاثنان ليسوا بتلك المثابة، واختصاصه المؤمنين لأن ذلك أفضح، والفاسق بين صلحاء قومه أخجل. ويشهد له قول ابن عباس رضى الله عنهما: إلى أربعين رجلا من المصدقين بالله.

sırf cismânî olan celd cezâsının rûhî bir mütemmimi olmuş olur. Bu cümlede عَذَابَهُمَا buyurulması da buna işarettir. Bir de bu işhâdın hukūk-ı âmmeye alâkası vardır. Şu cihetle ki {اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً} zânî bir zâniye veya müşrikeden başkasını nikâh etmez ❁ zinâkâr bir herif evlenecek olursa alacağı karı ya bir zâniye veya bir müşrikedir. Çünkü iman ve iffeti olan temiz sâliha kadınlar nefret eder, ona tenezzül etmez ve etmemelidirler. Öyle heriflere olsa olsa ya kendisi gibi zinâkâr veya müşrike bir karı rağbet eder ki müşrikelerin de iffeti meşkuktür. Ve işte zina şirke, şirk zinaya böyle yakındır.

Bir de nefsinde zinâkâr olan bir erkek, iffetsiz kadınlarla alâkadar olur, onlardan tiksinmez, bilakis şehvetini tahrik edip hevâsına uyduklarından dolayı onlara müncezib olur. [3474] Ve bu his onun evlenmek husûsundaki fikrini ve muhakemesini bozar da nikâha rağbet etmez ve şayet evlenecek olursa alacağı öyle birisi olur. Zira iffetin kadrini bilmez, ehl-i iffeti takdir etmez, kendi sınarını arar, bu suretle erkeğin iffetsizliği iffetsiz kadına düşmesine sâik olduğu gibi nihâyet nikâh edeceği kadının iffetsiz olmasına da bâ'is olur. Bu nükte ile bu âyette erkek dişiye takdim edilmiştir. Hâlbuki evvelki âyette dişi takdim olunmuştu, çünkü dişinin görünmesi, tama'a düşürmesi, temkin ve mutâva'atı olmadıkça zikrolunan zina fiili başlayamayacağı cihetle orada cinayetin başı, zinanın maddesi karı olduğuna işaret kılınmıştı. Fakat nikâh meselesine gelince bunda erkeğin rağbet ve talebi asıl ve mukaddem olduğuna ve erkeğin ahlâkının iffet nokta-i nazarından kadın üzerindeki dahl ü tesirine işaret nüktesi gösterilmiştir.

{وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ} Zâniye, bunu da bir zânî veya müşrikten başkası nikâh etmez ❁ yani iffet ve namusu olanlar zâniyeden nefret eder, nikâhına tenezzül eylemez de onu nikâh etse etse bir zinâkâr, yahut zinadan sakınmamak âdetleri olduğu cihetle bir müşrik nikâh eder. Çünkü اَلْخَبٖيثَاتُ لِلْخَبٖيثٖينَ وَالْخَبٖيثُونَ لِلْخَبٖيثَاتِ'tır [en-Nûr 24/26] {وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ} ve o -yani o nikâh-[1] mü'minlere haram kılındı

1 B +"o".

❁ Sûre-i Bakara'da وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّۜ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكٖينَ حَتّٰى يُؤْمِنُواۜ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ [2/221] âyeti mantûkunca müşrik ve müşrike nikâhının menhî olduğu mâlum. Zâniyeyi nikâha gelince: Bu âyetin zâhirinden bunun da mü'minlere haram ve müşrik nikâhına karîb olduğu anlaşılıyor. Ma'amâfîh ihtilâf ciheti yok değildir.

1. Bazıları "bu âyette maksad nikâhın hükmünü beyan değil, zinânın şenâ'atini beyandır. Burada nikâh vat' mânasınadır ve binâen'aleyh hurmet de zinanın hurmetidir" demişlerse de mânasızdır. Çünkü Kur'an'da "nikâh" [3475] hep akid mânasına vârid olduğundan vat' mânasına hamli doğru olmaz. Bir de bu mânaca âyetin hiçbir fâide ifade etmemiş olacağı gösterilmiştir.

2. Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ'dan menkuldür ki: "Bir erkek bir kadına zina etse onu tezevvüc edemez. Bu âyetle haramdır. Mübaşeret ettiğinde zina etmiş olur."[1] Ebû Hayyân tefsirinde ashâb-ı kirâmdan İbn Mes'ûd ve[2] Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâ hazretlerinin dahi kavli böyle olduğu zikredilmiştir.[3] Fakat buna mukabil Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den bu mesele sual edilmiş, "evveli sifâh ve âhiri nikâhtır, haram helâli tahrim eylemez" buyurmuş olduğu nakledilmiştir.[4] Ebû Bekir es-Sıddık, İbn Ömer, İbn Abbas ve Câbir'den ve Tâvûs, Sa'îd b. el-Müseyyeb, Câbir b. Zeyd, Atâ, Hasan'dan ve eimme-i erba'adan menkul olan da cevazdır.[5] Ancak Fahr-ı Râzî tefsirinde mezkur olduğu

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 211-212:

وعن عائشة رضى الله عنها أن الرجل إذا زنى بامرأة، ليس له أن يتزوجها لهذه الآية، وإذا باشرها كان زانيا.

2 H: "dahi".

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 11.

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 212:

وقد أجازه ابن عباس رضى الله عنهما وشبهه بمن سرق ثمر شجرة ثم اشتراه. وعن النبي صلى الله عليه وسلم أنه سئل عن ذلك؟ فقال: أوله سفاح وآخره نكاح. والحرام لا يحرم الحلال.

Abdürrezzâk, *el-Musannef,* VII, 157:

عن عكرمة، أن إبن عباس قال في الرجل يزني بالمرأة ثم ينكحها: إذا تابا فإنه ينكحها، أوله سفاح، وآخره نكاح، أوله حرام، وآخره حلال.

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 11:

ولو زنا رجل بامرأة ثم أراد تزويجها فأجاز ذلك أبو بكر الصديق وابن عمر وابن عباس وجابر وطاوس وابن المسيب وجابر بن زيد وعطاء والحسن وعكرمة ومالك والثوري والشافعي، ومنعه ابن مسعود والبراء ابن عازب وعائشة وقالا: لا يزالان زانيين ما اجتمعا.

üzere zânî ve zâniyenin afîf ve afîfe ile ve afîf ü afîfenin zâniye ve zânî ile tezevvücü haram olmak, Hazret-i Âişe ve İbn Mes'ud gibi Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer ve Hazret-i Ali'nin de mezhepleridir deniliyor.[1]

3. Hasan'ın kavlince bu hurmet, mahdûd olan zânî ve zâniye haklarındadır. Had vurulmuş zânî ancak bir zâniyeyi tezevvüc edebilir. Bir mahdûd, mahdûd olmayan bir kadını tezevvüc etmişti. Hazret-i Ali onun nikâhını reddeyledi diye rivayet edilmiştir[2].[3]

4. Bazıları bu hükmün Medine'de İslâm'ın bidâyetinde vârid olup ba'dehu mensuh olduğunu söylemişlerdir. Sa'îd b. el-Müseyyeb'den bu sûredeki وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ [24/32] ve Sûre-i Nisâ'daki فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ [4/3] âyetlerinin umumlarıyla mensuh olduğu rivayet edilmiş ve bu şâyi' olmuştur. Mu'tezile'den Cübbâî de icmâ' ile mensuhtur demiş. Lâkin Fahr-ı Râzî tefsirinde tafsil olunduğu üzere muhakkıkīn bu iki vechin ikisinin de zayıf olduğunu anlatmışlardır. [3476] Zira nâsihi icmâ'dır demek ise icmâ'ın nâsih olamayacağı ilm-i usûl-i fıkıhta sâbittir. Bir de Ebû Bekir, Ömer, Ali gibi zevâtın muhalefetleri sebkeden bir meselede icmâ' sahih olamaz. Binâen'aleyh "icmâ' ile neshedilmiştir" demek doğru olamayacağı gibi, "mensuh olduğuna icmâ' edilmiş" demek de doğru değildir. Çünkü beyan olunduğu üzere hilâfı sâbittir. Gerçi وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ [en-Nûr 24/32], فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ [en-Nisâ 4/3] emirleri âmdır. Fakat bunların da bir mâni'-i şer'î bulunmayanlara ait olduğunda şüphe yoktur. Binâen'aleyh diğer muharremât gibi buradaki tahrîmin de mevâni'den olması melhuzdur. Böyle bir ihtimal karşısında

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 319:

وعلى هذا الوجه ذكروا قولين: أحدهما: أن ذلك الحكم باق إلى الآن حتى يحرم على الزاني والزانية التزوج بالعفيفة والعفيف وبالعكس ويقال هذا مذهب أبي بكر وعمر وعلي وابن مسعود وعائشة.

2 H, M ve B: "etmiştir".

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 163; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 10-11. Krş. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 73:

والتأويل الثالث تأويل ذكره الزجاج وغيره عن الحسن وذلك أنه قال المراد الزَّانِي المحدود وَالزَّانِيَةُ المحدودة، وقد روي أن محدودا تزوج غير محدودة فرد علي بن أبي طالب نكاحهما.

ise neshe hükmetmek doğru olmaz.[1] Bâhusus sûrenin başındaki وَفَرَضْنَاهَا bu sûrede mensuh bir hüküm bulunmadığını işʻâr için kâfidir.

5. Abdullah b. Ömer'den, İbn Abbas'tan radıyallahu anhüm, Mücâhid'den, Saʻîd b. Cübeyr'den ve yine Saʻîd b. el-Müseyyeb'den[2] vârid olan rivayetlere göre bu âyetin sebeb-i nüzûlü şudur: Câhiliyede fâhişeler işleten kirahâneler (kerhâneler), kerhâneciler vardı. İslâm geldiği vakit Medine'de bunlardan Ümm-i Mehzul gibi meşhur karılarla kapıları bayraklı, alâmetli dokuz kadar kerhâne bulunuyordu. Bu karılar, bu kerhâneciler hep müşriklerden idi, içlerinde servet edinmiş olanları vardı. İslâm'da zina haram olduğundan bu fâhişelerden bazısı yeni Müslüman olan fukarâdan bazısına nikâh teklif etmiş ve kabul ederlerse nafakalarını taahhüd etmek istemiş, onlar da fakr u ihtiyaçları hasebiyle Resûlullah'tan istîzân etmişler, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuş, o nikâhın mü'minlere haram olduğu anlatılmıştır.[3] Bundan dolayı bazı müfessirîn bu hurmetin sebeb-i nüzûlü olanlara mahsus olduğuna kāil olmuşlardır[4] ki elif lâmlar ahd için demek olur. Gerçi karîne kāim olduğu zaman, hüküm sebeb-i nüzûlüne tahsis olunabilir. Lâkin burada hüküm, vasf-ı âm üzerine vârid olmuş ve bu suretle sebeb-i tahrim olanların şahıslarında değil, ötede zinâkârlık beride iman [3477] vasıfları arasındaki mübayenette gösterilmiştir. Bu ise taʻmîm karinesidir. Öyle ki "lâm" ahde hamledilse bile hükmün kıyas ile taʻmîmi iktizâ edecektir. Binâenʻaleyh sebeb-i nüzûlüne mahsustur[5] diyenlerin murâdı

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 319. Krş. Kāsım b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh,* s. 100; Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIX, 101; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* V, 108:

والقول الثاني: أن هذا الحكم صار منسوخا واختلفوا في ناسخه، فعن الجبائي أن ناسخه هو الإجماع وعن سعيد بن المسيب أنه منسوخ بعموم قوله تعالى: «فانكحوا ما طاب لكم من النساء» (النساء ٣/٤) «وأنكحوا الأيامى» (النور ٣٢/٢٤). قال المحققون هذان الوجهان ضعيفان أما الأول: فلأنه ثبت في أصول الفقه أن الإجماع لا ينسخ ولا ينسخ به، وأيضا فالإجماع الحاصل عقيب الخلاف لا يكون حجة، والإجماع في هذه المسألة مسبوق بمخالفة أبي بكر وعمر وعلي فكيف يصح؟ وأما قوله تعالى: «فانكحوا ما طاب لكم» فهو لا يصح أن يكون ناسخا، لأنه لا بد من أن يشترط فيه أن لا يكون هناك مانع من النكاح من سبب أو نسب أو غيرهما.

2 B -"ve yine Saʻîd b. el-Müseyyeb'den".

3 Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIX, 96-99; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 211.

4 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 162-163; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 10; Âlûsî, *Rûhu'l-meʻânî,* IX, 284.

5 B: "muhtastır".

da bu tahrîmin bilhassa kerhâne fâhişeleri mekūlesi hakkında olduğunu söylemektir. Ve bu fâhişelerin vasf-ı bârizi ise zinayı istihlâl veya istihfaf etmektir ki küfürdür. İslâmiyetin hâkimiyeti ile o câhiliyet bakıyyesi olan kerhâneler kalkmış ve hudûdun ikāmesi memâlik-i İslâmiyede artık öylelerinin zuhûruna meydan bırakmamış olduğu müddetçe bunları nev'i şahıslarına münhasır kalmış olması hasebiyle bu, onların şahıslarına mahsus kaldı diyenler de olmuştur. Ma'amâfîh:

6. Cumhur-ı müfessirînin beyânına göre bu tahrim, zina edenleri nikâh etmekten mü'minleri zecr ü tahzirde mübalağa içindir. "Çünkü" diyorlar, "zina damgası basılmış feseka silkine takılmak câiz değil, mahzurdur. Fâsıklara benzemesine, töhmet mevki'inde bulunmasına, hakkında kötü lakırdılar edilmesine ve daha bir çok mefsedetlere sebeptir."[1] Günahkârlar meclisinde oturmakta bile günahlar irtikâbına mâruz kalmak tehlikesi ne kadar çoktur. Artık zâniyeler, kahbelerle izdivac etmek nasıl olur? وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَٓائِكُمْ emrindeki "salâh" kaydında da bu mânaya tenbih vardır. Ancak bir mü'min, ihtiraz edilmesi lâzım gelen böyle haram bir nikâhı bi'l-farz irtikâb etmiş olsa o nikâh, mün'akid olur mu? Yoksa o da bir zina mı olur?

7. Şimdi bunu telhis ile âyetin mânasını tesbit edelim: Burada üç kısım vardır; müşrikler, zinayı istihlâl veya istihfaf edenler, etmeyenler.[2]

Evvelâ herhangi bir mü'min veya mü'minenin bir müşrike veya bir müşrik ile nikâhı mün'akid olmaz, kat'iyyen haramdır, o bir zina olur.

[3478] Sâniyen zânî ve zâniye sebeb-i nüzul olan kerhâneciler ve sermayeleri gibi zinayı istihlâl veya istihfaf eder takımdan ise hurmeti mansus olanı istihlâl veya istihfaf[3] küfr olmakla bunlar müşrik

---

1 Bk. Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 210-211.

2 B -"7. Şimdi bunu telhis ile âyetin mânasını tesbit edelim: Burada üç kısım vardır; müşrikler, zinayı istihlâl veya istihfaf edenler, etmeyenler".

3 B -"eder takımdan ise hurmeti mansus olanı istihlâl veya istihfaf".

hükmünde olduklarından nikâhları nikâh olmaz, kat'iyyen haramdır, müşrik nikâhı gibidir. Onun için âyette "ez-zânî ve'z-zâniye", "müşrik ve müşrike"ye denk tutulmuş وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ buyurulmuştur. Âyet bu iki kısmın nikâhını tahrimde nastır. Meğer ki tevbeleri tahakkuk etmiş bulunsun.

Sâlisen istihlâl ve istihfaf gibi küfür delili olmayarak zinası vâzıh olmuş, evvelce de başından hiç nikâh geçmemiş ise afîf mü'minlerin bunları nikâhı tahrîmen mekruh ve ma'amâfîh mün'akid olur. Âyetteki tahrîmin[1] bu kısma derece-i şümûlünde bir nevi şüphe vardır. Onun için mevrid-i ictihad olmuştur. Ve işte zikrolunan ihtilâf ancak bu kısım hakkındadır. Yalnız Hazret-i Âişe ve İbn Mes'ud ve Berâ b. Âzib hiçbirinde in'ikādı tecviz etmemiş, bu kısmın hurmetini de diğer iki kısım derecesinde tutmuşlardır.

İşte zinanın neticesi öyle azab, böyle mahrumiyettir. Mü'min olanların zinadan tevakkī etmeleri ve haddini icrâ eylemeleri farz olduğu gibi, zânî ve zâniye nikâhından ictinab etmeleri ve yekdiğerini öyle töhmetlerden korumaları da lâzımdır. Yoksa ictinab bahanesiyle şuna buna zina isnad ederek ehl-i iffetin namusuna dokunmak da büyük bir cinayettir. Ki buna "remy" veya "kazf" tâbir olunur. Bu tâbir; namusu olanlara beyyinesiz öyle bir isnadda bulunmak, keyfemettefak gayb taşlamak kabîlinden olmakla beraber öldürmek için şiddetli ok atmak gibi hakk-ı hayâta bir hücum olduğuna işarettir. Bu vechile hadd-i zinanın beyânına terdîfen hadd-i kazf beyan olunarak buyuruluyor ki:

{وَالَّذٖينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ} Ve muhsanelere remy eden [3479] ❁ "**muhsane**"; evlenmiş iffetli kadına, bir de evlenmiş olsun olmasın mutlaka iffetli ırzı sağlam olana ıtlak olunur, ki kazif âyetlerindeki "ihsan"da bu mâna murad olunduğunda ittifak vardır. Yani burada evlenmiş olmak şart değil, zinadan iffet şarttır. Binâen'aleyh yetişkin kızlara dahi şâmildir. Fukahâ, bu "ihsan"da İslâm, akıl, bülûğ, hürriyet, iffet beş şart saymışlardır. Erkeklere kazif de aynı hükümde delâleten

1 M ve B: "Âyetin tahrîminin".

dâhildir. Lâkin kadınlara söz atmak daha şâyi‘ olduğundan cem‘-i müennes sîgasıyla onlar tasrih veya tağlib olunmuştur.

Hâsılı ırzı sağlam olanlara atan, zina isnad eden {ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ} sonra da dört şâhid getirmeyen kimseler ❁ demek ki ikrar bulunmadıkça bir zinayı isbat için şehadetin nisabı lâekal dörttür. Hâlbuki iki şâhid-i âdil ile kısas bile sâbit olur. Demek ki namuslu bir kimseyi, bâhusus ırz ehli bir kadını zina ile itham etmek canını almaktan ağırdır. Binâen‘aleyh onlara atıp da isbat edemeyenler yok mu {فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً} bunlara da attıklarından dolayı seksen celd vurunuz[1] {وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا} hem de bunların ebedâ hiçbir şehadetini kabul etmeyiniz ❁ o kazif cürmünü fırlatan dilin ilelebed, yani ölünceye kadar bu suretle hükmünü ıskāt etmek, bu da bu haddin tetimmesidir. Celdin elemi cismânî, bunu elemi ise rûhânîdir. Zinada cismânî cihet, kazifte rûhânî cihet gālib olduğundan kazfin celdi hadd-i zinadan dûn velâkin bu mânevî cezâ ondan efzûndur. Çünkü müebbeddir. {وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ} Bunlar fâsıklar gürûhundan ibarettir. ❁ Fısk ile mahkum kimselerdir. {اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا} Ancak ondan [3480] sonra tevbe edip kendilerini ıslah edenler müstesnâ ❁ yani o kazif cinayetini yaptıktan sonra nedâmet ederek sözünü geri alan ve onu telâfi etmek için haddine teslim olmak ve kazfettiği kimse ile helâlleşmekten başlayarak hâl ve amelini düzelten kimseler fısk hükmünden müstesnâ olurlar. Tevbe ile haddin sâkıt olmadığında icmâ‘ vardır. Ancak Şâfiî mezhebinde bu istisnânın yukarıki cümleden ikisine râci‘ olduğuna ve binâen‘aleyh böyle tevbe ettikleri takdirde had sâkıt olmazsa da fıskları zâil olduğu gibi şehadetleri de kabul olunabileceğine kāil olmuştur.

Lâkin Hanefî[2] mezhebinde bu, yalnız sondaki "fâsikūn" cümlesinden istisnâdır. Hadd-i kazf ile mahdûd olanlar tevbe ile hadden kurtulamayacakları gibi şehadetlerinin kabul olunmaması da "ebeden"

---

1 Muhsan olmayanlara kazif, haddi mûcib olmaz, fakat ta‘zîri îcab eder. Meğer ki makzuf, kazf olunduğu şey ile mâruf olsun (Fahr-i Râzî [*Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 324 رمي غير المحصنات لا يوجب الحد بل يوجب التعزير إلا أن يكون المقذوف معروفا بما قذف به فلا حد هناك ولا تعزير]) [Müellifin notu]

2 H: "Hanefiyye".

kaydıyla mukayyeddir. Te'bîd ise istisnâya münâfîdir. Binâen'aleyh bu hükümden istisnânın fâidesi hukūk-i ibâd ta'alluk etmeyen ve mahza hakkullah[1] olan cihette olur.[2] {فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} Çünkü Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir.[3] ❁ Mağfireti çok rahmeti çoktur. Binâen'aleyh tevbe ve ıslah hâlinde muâhaze etmez, fakat kazifte had ve şehadet yalnız hakkullah[4] değil, aynı zamanda hakk-ı ibâddır. Kazfolunanın davası üzerine cereyan eder. Binâen'aleyh hakk-ı abd ta'alluk eder ve redd-i şehadet hükmü tevbe ile sākıt olmazsa da mücerred hakkullah olan günah mağfiret olunabilir ve bu cihetle bu cerâimde setr evlâdır.

Zinayı isbatta dört şâhid şartı da bununla alâkadardır. Ma'amâfîh burada pek mühim bir nokta vardır. Bir kişi bir zinayı görecek olursa o bir yabancının zinası olduğu takdirde kendisine bir âr ta'alluk etmeyeceğinden setri evlâ olur. Fakat zevcesi olduğu takdirde âr gelir, nesebi bozulur, sabredemez, o hâlde başka şâhid bulmak da müte'azzir gibidir. Bundan dolayı burada şöyle bir sual vâkidir.

[3481] Rivayet olunduğu üzere kazif âyeti nâzil olup kıraat buyurulduğu zaman ensardan Sa'd b. Ubâde ve Âsım b. Adiy, birisi ayağa kalkıp "bir adam karısıyla birisini görse ne olacak? Dava etse seksen vurulacak ve şehadeti reddedilecek, fıskına hükmolunacak; vurup öldürürse katlolunacak[5], sükût etse gayz edilecek şeye sükût etmiş olacak, dört şâhid bulup getirinceye kadar ise işini bitirecek, fethet Allah'ım!" dedi. Çıkar çıkmaz damadı Hilâl b. Ümeyye veya Uveymir kendini karşıladı, "ne var?" dedi. "Şer var, zevcemi Şüreyk b. Semhâ ile buldum" dedi ki ammizâdesi idi. "Vallahi" dedi, "bu benim suâlim, ne çabuk mübtelâ oldum." Binâen'aleyh ikisi bir Resûlullah'a vardılar, haber verdiler. Resûlullah kadını celbedip istintak etti, kadın inkâr

---

1 M: "hukkullah"; B: "hukūkullah".
2 Ebû Yûsuf, *es-Âsâr,* s. 162; Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* III, 353; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 327.
3 H: "Gafûr-ı Rahîm'dir".
4 B: "hukūkullah".
5 H: "katledilecek".

eyledi, ashab toplanmıştı. Zevc, evvelki âyet mûcebince hadd-i kazfe mahkum olacaktı; "gözlerimle gördüm, kulaklarımla dinledim, Allah biliyor ki ben sâdıkım, ancak hakkı söyledim, her hâlde Allah'ın buna bir açıklık bahşedeceğini ümid ederim" diyordu.

Derken Resûlullah'a vahiy gelmeye başladı, ashab bunu alâmetlerinden tanıyorlardı, hepsi sustular, beklediler, o vakit şu "li'ân"[1] âyetleri nâzil olmuştu[2] ki kazif âyetinin umûmundan bir istisnâ mâhiyetinde ve bilhassa zevclerin kendi zevcelerine kazfi hakkındadır: {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ} Kendi zevcelerine remyeden ve kendilerinden başka şâhidleri olmayan kimseler ise {فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ} imdi birinin şehadeti ❁ yani o zevclerden herhangi birinin hadd-i kaziften halâsı için şer'an nazar-ı i'tibâra alınacak meşrû şehadeti {اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِۙ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ} hiç şüphesiz kendisi kat'iyyen [3482] sâdıklardandır diye Allah'a kasem ile dört şehadettir ❁ yani "şehadet ederim, billahi hiç şüphesiz ona attığım sözde kat'iyyen sâdıkım" diye tekrar tekrar dört kere yemin etmesidir. {وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ} Beşincisi de, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lâneti muhakkak üzerine ❁ yani beşinci defada da böyle şehadet edecek, "eğer o remy ü şehadette yalan söylediyse Allah'ın lâneti muhakkak üzerine olsun" diyecek ki bu, bir yemîn-i mün'akidedir. Bu âyette nazmın üslûbu, dikkat olunursa,

---

1 Li'ân yahut mülâ'ane, lanetleşme demektir.

2 Buhârî, Tefsîr, 24; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 110-114:

عن سهل بن سعد: أن عويمرا أتى عاصم بن عدي، وكان سيد بني عجلان، فقال: كيف تقولون في رجل وجد مع امرأته رجلا، أيقتله فتقتلونه، أم كيف يصنع؟ سل لي رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك. فأتى عاصم النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله، فكره رسول الله صلى الله عليه وسلم المسائل، فسأله عويمر فقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم كره المسائل وعابها، قال عويمر: والله لا أنتهي حتى أسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك، فجاء عويمر فقال: يا رسول الله، رجل وجد مع امرأته رجلا، أيقتله فتقتلونه، أم كيف يصنع؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «قد أنزل الله القرآن فيك وفي صاحبتك». فأمرهما رسول الله صلى الله عليه وسلم بالملاعنة بما سمى الله في كتابه، فلاعنها، ثم قال: يا رسول الله، إن حبستها فقد ظلمتها، فطلقها، فكانت سنة لمن كان بعدهما في المتلاعنين، ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «انظروا، فإن جاءت به أسحم، أدعج العينين، عظيم الأليتين، خدلج الساقين، فلا أحسب عويمرا إلا قد صدق عليها. وإن جاءت به أحيمر، كأنه وحرة، فلا أحسب عويمرا إلا قد كذب عليها». فجاءت به على النعت الذي نعت به رسول الله صلى الله عليه وسلم من تصديق عويمر، فكان بعد ينسب إلى أمه.

عن ابن عباس: أن هلال بن أمية قذف امرأته عند النبي صلى الله عليه وسلم بشريك ابن سحماء، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «البينة أو حد في ظهرك». فقال: يا رسول الله، إذا رأى أحدنا على امرأته رجلا ينطلق يلتمس البينة، فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يقول: «البينة وإلا حد في ظهرك». فقال هلال: والذي بعثك بالحق إني لصادق، فلينزلن الله ما يبرئ ظهري من الحد، فنزل جبريل وأنزل عليه: «والذين يرمون أزواجهم» فقرأ حتى بلغ «إن كان من الصادقين». فانصرف النبي صلى الله عليه وسلم فأرسل إليها، فجاء هلال فشهد، والنبي صلى الله عليه وسلم يقول: «إن الله يعلم أن أحدكما كاذب، فهل منكما تائب». ثم قامت فشهدت، فلما كانت عند الخامسة وقفوها وقالوا: إنها موجبة. قال ابن عباس: فتلكأت ونكصت، حتى ظننا أنها ترجع، ثم قالت: لا أفضح قومي سائر اليوم، فمضت، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «أبصروها، فإن جاءت به أكحل العينين، سابغ الأليتين، خدلج الساقين، فهو لشريك بن سحماء». فجاءت به كذلك، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «لولا ما مضى من كتاب الله، لكان لي ولها شأن».

zevcin kizbi takdîrinde taraf-ı ilâhîden tel'înin vürûdunu ifade eder bir surettedir. Nitekim Resûlullah da bu beşinci "mûcibdir" buyurmuştur.

Zevc, böyle beş kere şehadetle li'ân yapınca hadd-i kaziften kurtulur, töhmet zevceye teveccüh eder {وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ} zevceden de azâbı -yani o dünyevî azâbı, ki sonu evliler hakkında hadd-i zinanın ma'hûdu olan recimdir. Bunu o zevcenin- kendisinin şöyle şehadet etmesi def' eder: {اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ} Hiç şüphe yok o zevc, kat'iyyen yalan söyleyenlerden billahi diye Allah'a dört şehadet ❁ ki dört yemin {وَالْخَامِسَةَ} beşincisi de[1] {اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ} eğer o, sâdıklardan ise Allah'ın gazabı muhakkak üzerine ❁ yani zevc, sözünde sâdık ise Allah'ın gazabını zevce kendi üzerine alacak, erkek tarafında lânet, kadın tarafında gazab üzerine yemin verilmesi kadınlar üzerinde gazabın lânetten daha müessir olmasındandır. İmdi zevce de bu beş yemin ile şehadet ederse hadd-i zinayı kendisinden def' eder ve artık zevc ile zevce arasında iftirak husûle gelir.

Lâkin zevce, bu beş şehadeti yapmaz da li'ândan imtinâ' [3483] ederse azabı def' edemez. O hâlde ne yapılır? Burası âyetin mefhûm-ı muhâlifine aittir. Şâfiî hemen haddin icrâsına hükmetmiş, lâkin Hanefiyye kat'iyyet lâzım olan böyle mevâkı'de sade mefhûm-ı muhâlif ile ameli tecviz etmediklerinden dört şâhid yok iken ikrar da bulunmayınca zinanın sübûtuyla haddin icrâsına hükmolunamayacağını ve binâen'aleyh ya li'ânı kabul veya had icrâ edilmek üzere ikrar edinceye kadar hapse hükmeylemişlerdir.[2] Hâsılı kazif, zina gibi çok çirkin, zevciyet namusu da gayet mühim olduğundan bir taraf nokta-i nazarından hadd-i kazf,[3] bir taraf nokta-i nazarından da hadd-i zina makāmına kāim olacak olan li'ân da böyle mühim bir mahlastır ki bunları Allah teâlâ teşrî' buyurdu.

1 H -"de".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 332:
قال الشافعي رحمه الله إذا قذف الزوج زوجته فالواجب هو الحد ولكن المخلص منه باللعان، كما أن الواجب بقذف الأجنبية الحد والمخلص منه بالشهود، فإذا نكل الزوج عن اللعان يلزمه الحد للقذف، فإذا لاعن ونكلت عن اللعان يلزمها حد الزنا، وقال أبو حنيفة رحمه الله إذا نكل الزوج عن اللعان حبس حتى يلاعن، وكذا المرأة إذا نكلت حبست حتى تلاعن...

3 B -"bir taraf nokta-i nazarından hadd-i kazf".

{وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} Üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti bulunmasa idi ❁ de kendinize kalsa idiniz {وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكٖيمٌ} ve Allah bir Tevvâb, Hakîm olmasa idi de ❁ tevbelerinizi kabul etmese, hikmetsiz hükümlere, nizamsız idarelere bırakıverse idi neler olmazdı neler!..

اِنَّ الَّذٖينَ جَٓاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْۜ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْۜ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْۜ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ
مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِۚ وَالَّذٖى تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١﴾ لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ
ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًاۙ وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبٖينٌ ﴿١٢﴾ لَوْلَا جَٓاؤُ عَلَيْهِ
بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُولٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فٖى مَٓا اَفَضْتُمْ فٖيهِ عَذَابٌ عَظٖيمٌۚ ﴿١٤﴾
اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًاۗ وَهُوَ عِنْدَ
اللّٰهِ عَظٖيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَاۗ سُبْحَانَكَ هٰذَا
بُهْتَانٌ عَظٖيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهٖٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَۚ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١٨﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشٖيعَ الْفَاحِشَةُ فِى الَّذٖينَ
اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌۙ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٠﴾

[3484] **Meâl-i Şerîfi**

Haberiniz olsun ki ifk ile gelenler içinizden bir takımdır; onu hakkınızda bir şer sanmayın, belki o hakkınızda bir hayırdır.[1] Onlardan her kişiye o vebalden kazandığı, büyüğüne tasaddî eden, ona da büyük bir azab vardır (11). Ne vardı onu işittiğiniz vakit erkek ve kadın mü'minler kendi kendilerine hüsn-i [3485] *zan etselerdi de "bu açık bir ifktir[2]" deselerdi ya (12). Ona dört şâhid getirselerdi ya, mâdem ki şâhid getiremediler o*

---

1 H: "Elbette ifk ile gelenler içinizden bir takım, fakat onu hakkınızda bir şer sanmayın, belki o hakkınızda bir hayırdır".

2 B: "iftirâ".

hâlde onlar Allah indinde yalancılardan ibarettirler[1] (13). Eğer dünya ve âhirette Allah'ın fazl u rahmeti üzerinizde olmasa idi o daldığınız yaygarada size mutlak büyük bir azab dokunurdu (14). O sırada ki dillerinizle telakkī ediyordunuz ve ağızlarınızla hiçbir ilminiz olmayan bir şey söylüyor ve onu kolay sanıyordunuz; hâlbuki o Allah yanında büyük bir vebâl (15). Onu işittiğiniz vakit, "bunu söylemek bize gerekmez, hâşâ bu bir büyük bühtandır" desenizdi[2] ya (16). Böyle bir şeye ebedâ avdet etmeyesiniz eğer mü'min iseniz diye Allah size vaaz veriyor[3] (17). Ve sizin için âyetleri beyan buyuruyor ki Allah Alîm'dir Hakîm'dir (18). Mü'minler içinde bî-edebâne sözlerin şüyûʿ bulmasını arzu edenler için muhakkak dünya ve âhirette elîm bir azab vardır ve siz bilmediğiniz hâlde Allah bilir (19). Ya olmasa idi üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti ve hakikat Allah'ın bir Raûf-ı Rahîm olması[4] (20).

{إِنَّ الَّذِينَ جَآؤُ بِالْإِفْكِ} Şunlar ki ifk ile geldiler ❁ "**İfk**" asl u esasından çevrilmiş, hakikati tahrif edilmiş söz, yani yalan, iftira, bühtan demektir.

"Bühtan" da ansızın atılıp insanı mebhut eden iftira demektir. Umûmiyetle tefsir ve hadis kitaplarında rivayet olunduğu üzere bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü şöyledir:

Hazret-i Aişe radıyallahu anhâ dedi ki: "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, bir sefer irade buyurduğu vakit kadınları arasında kura çeker, hangisinin ismi çıkarsa onunla giderdi. Benî Mustalik Gazâsı'ndan evvel yaptığı gazâda[5] da aramızda kura çekti, benim ismim çıktı, binâenʿaleyh Resûlullah ile beraber çıktım ve bu, hicab âyetinin nüzûlünden sonra idi. Onun için bir hevdece (mahmile) konuldum, avdette Resûlullah Medine'ye yaklaşınca bir menzilde konakladı, sonra da rehîl nidâ ettirdi, [3486] rehîl nidâ ettikleri sırada ben kalktım ve yürüyüp ordugâhı geçtim, defʿ-i hâcet ettim, yerime dönerken göğsümü yokladım, ne

1 H: "ibarettir".
2 B: "deseydiniz".
3 B: "ediyor".
4 H: "ve Allahn hakikat bir Raûf-ı Rahîm".
5 İfk hâdisesi Benî Mustalik gazvesinden dönerken gerçekleşmiştir.

bakayım zafâr boncuklarından bir dizim vardı kopmuş düşmüş, bunun üzerine döndüm, dizimi aradım, bunu aramak beni alıkoydu.

Benim yol nakliyatımı yapmakta olan takım, varmışlar, hevdeci yüklenmişler ve beni içinde zannetmişler, çünkü hafif idim, henüz küçük yaşlı bir taze idim, beni hevdecde sanmışlar, deveyi çekmişler gitmişler. Avdet ettiğim vakit o mekânda kimseyi bulamadım, binâen'aleyh belki beni aramak için dönerler dedim, oturdum. Derken uyumuşum, Safvan b. el-Muattal ordunun arkasına kalır, nâsın emti'asını araştırır, bir şey kalmış ise zâyi' olmamak için diğer konak mahalline götürürdü. Beni görünce tanımış, اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ demesiyle uyandım, hemen ferâcemle yüzümü örttüm, devesinden indi, ben bininceye kadar çekildi, bindim. Sonra deveyi çekti, yürüdü, öğle sıcağında orduya yetiştik. İnmişler, bağrışıyorlardı, indikleri zaman beni bulamadıklarından nâs çalkalanmış, o sırada imiş ben üzerlerine varıverdim, artık herkes beni konuşmuş, beni lakırdıya dalmış, helâk olan helâk olmuş. Resûlullah Medine'ye kudüm etti ve bana bir veca' ârız oldu. Fakat rahatsız olduğum zamanlar Aleyhissalatü vesselâm'dan tanıyageldiğim lütfu bu defa görmedim. Ancak yanıma giriyor, 'nasıl o?' diyordu, bu beni işkillendirdi, henüz maceraya vukufum yoktu. Nihâyet nekāhat hâline geldim. Bir gece Mistah'ın anasıyla hâcetimiz için dışarı çıktım, işimiz biter bitmez yine Mistah'ın anasıyla odama doğru döndük. Derken Mistah'ın anası mırtı, yani yün çarşafı içinde sürçtü تَعِسَ مِسْطَح dedi[1] ben buna itiraz ettim, 'Bedir'de bulunmuş bir zâta seb mi ediyorsun?' dedim, 'haberin yok mu?' dedi, 'ne var?' dedim, 'ben' dedi, 'şehadet ederim ki sen hakikaten mü'minât-ı gāfilât'tansın.' Sonra [3487] ehl-i ifkin dediklerini anlattı, derhâl maraz üstüne marazım arttı, hemen ağlayarak döndüm.

Sonra Resûlullah girdi ve 'nasıl o?' dedi, 'bana izin ver ebeveynime gideyim' dedim. İzin verdi, ben de anama babama gittim, anneme: 'ey anne' dedim, 'nâs ne söylüyorlar?' 'Kızcağızım!' dedi, 'kendini üzme, vallahi bir erkeğin yanında sevgili parlak bir kadın olsun ve ortakları

1 Ki "Mistah helâk oldu" veya "olsun" mânalarına gelir [Müellifin notu].

bulunsun da aleyhinde çok lâf etmesinler pek nâdirdir.' 'Daha' dedi, 'bu âna kadar söylenilen sana mâlum olmadı mı?' Ben ağlamaya başladım ve bütün gece sabahı ettim, yine ağlıyordum, ağlarken babam yanıma geldi, vâlideme 'bu neye ağlıyor?' dedi, 'bu âna kadar söylenilenden ma'lûmâtı yokmuş' dedi. Babam da ağladı, 'sus kızım' dedi, o gün durdum gözyaşım dinmiyordu, ebeveynime ağlamak ciğerimi parçalayacak gibi geliyordu, ikisi de yanımda oturmuş ben ağlıyorken Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem üzerimize geliverdi, selâm verdi ba'dehu oturdu. Hakkımda söylenilen söylenileliden[1] beri yanımda oturmamıştı ve bir ay olmuş Allah teâlâ ona benim şânımda bir vahiy indirmemişti.

Sonra dedi ki 'أَمَّا بَعْدُ yâ Âişe! Hâl mühim, senden bana şöyle böyle söz yetişti, imdi sen berî isen Allah muhakkak seni tebri'e eder. Ve eğer bir günaha düştünse Allah'a istiğfar ile tevbe et. Zira kul tevbe edince Allah teâlâ[2] tevbeyi kabul eder.' Vaktâ ki Resûlullah makālesini bitirdi, gözyaşlarım boşandı. Sonra babama 'tarafımdan Resûlullah'a cevap ver' dedim. 'Vallahi ne diyeceğimi bilmiyorum' dedi, bunun üzerine vâlideme dedim 'tarafımdan Resûlullah'a cevap ver', 'vallahi ne diyeyim bilmiyorum' dedi. Ben henüz küçük yaşta bir taze idim, Kur'an'dan çok okuyamazdım, yani çok[3] istişhad edebilecek hâlde değildim, dedim[4] ki: 'Vallahi ben anladım, siz bunu işitmişsiniz, hatta gönüllerinizde yer etmiş inanmışsınız, şimdi ben size berîeyim desem inanmayacaksınız ve eğer benim muhakkak [3488] berîe olduğumu Allah bilip dururken size fena bir itirafta bulunsam hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi benimle size başka bir mesel bulamıyorum, ancak Yûsuf'un babası o sâlih kulun -ki ismini zikretmemiştim- dediği gibi 'فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ' [Yûsuf 12/18]. Böyle dedim, sonra dönüp yatağıma yattım.

O hâlde ben vallahi biliyordum ki Allah teâlâ muhakkak beni tebri'e eder. Lâkin vallahi şânımda bir vahy-i metlüv indireceğini

1 B: "Hakkımda söylenilenden"; H: "söylenileden".
2 H -"teâlâ".
3 B -"çok".
4 B: "demek".

zannetmiyordum. Şânım nefsimde Allah teâlâ'nın öyle tilâvet olunacak bir emr ile tekellüm buyuracağı mertebeden çok hakīr idi. Velâkin umuyordum ki Resûlullah uykuda bir rüya görür de Allah beni onunla tebri'e eder. Alimallah Resûlullah meclisinden kalkmamıştı, ehl-i beytten bir kimse de dışarı çıkmamıştı, Allah teâlâ Peygamberine vahyi indiriverdi[1]. Ona vahiy inerken olagelen hâl hemen geliverdi ki kış gününde bile vahyin sıkletinden dolu tanesi gibi ter dökülürdü. Binâen'aleyh bir örtü örtüldü ve başının altına bir yastık konuldu, vallahi ben telaş etmedim ve aldırmadım, çünkü berâetimi biliyordum. Fakat Resûlullah açılıncaya kadar nâsın dediklerine hak verecek bir vahiy gelivermek korkusundan anamın babamın canları çıkacak zannettim.

Vaktâ ki Resûlullah açıldı, gülüyordu, ilk söylediği kelime şu oldu بشرى يا عائشة، أما والله لقد برأك الله 'müjde yâ Âişe! Âgâh ol vallahi Allah, seni kat'iyyen tebri'e etti' dedi. الحمد لله، لا بحمدك ولا بحمد أصحابك 'Hamd Allah'a, ne sana ne ashâbına' dedim, vâlidem dedi 'kalk ona'; ben, 'vallahi ne ona kalkarım ne de berâetimi inzal eden Allah'tan başkasına hamd ederim' dedim. İmdi Allah teâlâ اِنَّ الَّذٖينَ جَٓاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ on âyet inzal buyurmuştu. Binâen'aleyh Ebû Bekir 'vallahi bundan sonra artık Mistah'a infak etmem' dedi. Çünkü ona karâbeti ve fakrı hasebiyle nafaka veriyordu. Bu sebeple de Allah teâlâ şunu inzal buyurdu: وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ... -إلى- اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ Ebû Bekir de 'belâ, vallahi Allah'ın beni [3489] mağfiret etmesini severim' dedi, Mistah'a yine nafakası avdet etti. Hâsılı özrüm[2] nâzil olunca Resûlullah kalktı, minbere çıktı, bunları anlattı ve Kur'ân'ı tilâvet buyurdu. Minberden indiği vakit de Abdullah b. Übeyy'e, Mistah'a, Hamne'ye, Hassân'a hudûd vurdu."[3]

---

1 M: "vahyindiriverdi"; B: "vahyini indiriverdi".

2 Yani zaferim [Müellifin notu].

3 Buhârî, Megāzî, 34; Müslim, Tevbe, 56. Krş. Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 427-434; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* VI, 71-78; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 120-128; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 339-340: قالت عائشة: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أراد سفرا أقرع بين أزواجه، فأيهن خرج سهمها خرج بها رسول الله صلى الله عليه وسلم معه، قالت عائشة: فأقرع بيننا في غزوة غزاها فخرج فيها سهمي، فخرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بعدما أنزل الحجاب، فكنت أحمل في هودجي وأنزل فيه، فسرنا حتى إذا فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم من غزوته تلك وقفل، دنونا من المدينة قافلين، آذن ليلة بالرحيل، فقمت حين آذنوا بالرحيل، فمشيت حتى جاوزت الجيش، فلما قضيت شأني أقبلت إلى رحلي، فلمست صدري فإذا عقد لي من جزع ظفار قد انقطع، فرجعت فالتمست عقدي فحبسني ابتغاؤه، قالت: وأقبل الرهط الذين كانوا يرحلوني فاحتملوا هودجي فرحلوه على بعيري الذي كنت أركب عليه، وهم يحسبون أني فيه، وكان النساء إذ ذاك خفافا لم يهبلن، ولم يغشهن اللحم، إنما يأكلن العلقة من الطعام، فلم يستنكر القوم خفة الهودج حين رفعوه وحملوه، وكنت جارية حديثة السن، فبعثوا الجمل فساروا، ووجدت

عقدي بعدما استمر الجيش، فجئت منازلهم وليس بها منهم داع ولا مجيب، فتيممت منزلي الذي كنت به، وظننت أنهم سيفقدوني فيرجعون إلي، فبينا أنا جالسة في منزلي غلبتني عيني فنمت، وكان صفوان بن المعطل السلمي ثم الذكواني من وراء الجيش، فأصبح عند منزلي، فرأى سواد إنسان نائم فعرفني حين رآني، وكان رآني قبل الحجاب، فاستيقظت باسترجاعه حين عرفني، فخمرت وجهي بجلبابي، ووالله ما تكلمنا بكلمة، ولا سمعت منه كلمة غير استرجاعه، وهوى حتى أناخ راحلته، فوطئ على يدها، فقمت إليها فركبتها، فانطلق يقود بي الراحلة حتى أتينا الجيش موغرين في نحر الظهيرة وهم نزول، قالت: فهلك من هلك، وكان الذي تولى كبر الإفك عبد الله بن أبي ابن سلول قال عروة: أخبرت أنه كان يشاع ويتحدث به عنده، فيقره ويستمعه ويستوشيه وقال عروة أيضا: لم يسم من أهل الإفك أيضا إلا حسان بن ثابت، ومسطح بن أثاثة، وحمنة بنت جحش، في ناس آخرين لا علم لي بهم، غير أنهم عصبة، كما قال الله تعالى، وإن كبر ذلك يقال: عبد الله بن أبي ابن سلول قال عروة: كانت عائشة تكره أن يسب عندها حسان، وتقول: إنه الذي قال:

فإن أبي ووالده وعرضي   لعرض محمد منكم وقاء

قالت عائشة: فقدمنا المدينة، فاشتكيت حين قدمت شهرا، والناس يفيضون في قول أصحاب الإفك، لا أشعر بشيء من ذلك، وهو يريبني في وجعي أني لا أعرف من رسول الله صلى الله عليه وسلم اللطف الذي كنت أرى منه حين أشتكي، إنما يدخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم فيسلم، ثم يقول: كيف تيكم ثم ينصرف، فذلك يريبني ولا أشعر بالشر، حتى خرجت حين نقهت، فخرجت مع أم مسطح قبل المناصع، وكان متبرزنا، وكنا لا نخرج إلا ليلا إلى ليل، وذلك قبل أن نتخذ الكنف قريبا من بيوتنا، قالت: وأمرنا أمر العرب الأول في البرية قبل الغائط، وكنا نتأذى بالكنف أن نتخذها عند بيوتنا، قالت: فانطلقت أنا وأم مسطح، وهي ابنة أبي رهم بن المطلب بن عبد مناف، وأمها بنت صخر بن عامر خالة أبي بكر الصديق، وابنها مسطح بن أثاثة بن عباد بن المطلب، فأقبلت أنا وأم مسطح قبل بيتي حين فرغنا من شأننا، فعثرت أم مسطح في مرطها فقالت: تعس مسطح، فقلت لها: بئس ما قلت، أتسبين رجلا شهد بدرا؟ فقالت: أي هنتاه ولم تسمعي ما قال؟ قالت: وقلت: ما قال؟ فأخبرتني بقول أهل الإفك، قالت: فازددت مرضا على مرضي، فلما رجعت إلى بيتي دخل علي رسول الله صلى الله عليه وسلم فسلم، ثم قال: كيف تيكم؟ فقلت له: أتأذن لي أن آتي أبوي؟ قالت: وأريد أن أستيقن الخبر من قبلهما، قالت: فأذن لي رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت لأمي: يا أمتاه، ماذا يتحدث الناس؟ قالت: يا بنية، هوني عليك، فوالله لقلما كانت امرأة قط وضيئة عند رجل يحبها، لها ضرائر، إلا كثرن عليها. قالت: فقلت: سبحان الله، أولقد تحدث الناس بهذا؟ قالت: فبكيت تلك الليلة حتى أصبحت لا يرقأ لي دمع ولا أكتحل بنوم، ثم أصبحت أبكي، قالت: ودعا رسول الله صلى الله عليه وسلم علي بن أبي طالب وأسامة بن زيد، حين استلبث الوحي، يسألهما ويستشيرهما في فراق أهله، قالت: فأما أسامة فأشار على رسول الله صلى الله عليه وسلم بالذي يعلم من براءة أهله، وبالذي يعلم لهم في نفسه، فقال أسامة: أهلك، ولا نعلم إلا خيرا، وأما علي فقال: يا رسول الله، لم يضيق الله عليك، والنساء سواها كثير، وسل الجارية تصدقك. قالت: فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم بريرة، فقال: أي بريرة، هل رأيت من شيء يريبك. قالت له بريرة: والذي بعثك بالحق، ما رأيت عليها أمرا قط أغمصه غير أنها جارية حديثة السن، تنام عن عجين أهلها، فتأتي الداجن فتأكله، قالت: فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم من يومه فاستعذر من عبد الله بن أبي، وهو على المنبر، فقال: يا معشر المسلمين، من يعذرني من رجل قد بلغني عنه أذاه في أهلي، والله ما علمت على أهلي إلا خيرا، ولقد ذكروا رجلا ما علمت عليه إلا خيرا، وما يدخل على أهلي إلا معي. قالت: فقام سعد بن معاذ أخو بني عبد الأشهل فقال: أنا يا رسول الله، أعذرك، فإن كان من الأوس ضربت عنقه، وإن كان من إخواننا من الخزرج، أمرتنا ففعلنا أمرك. قالت: فقام رجل من الخزرج، وكانت أم حسان بنت عمه من فخذه، وهو سعد بن عبادة، وهو سيد الخزرج، قالت: وكان قبل ذلك رجلا صالحا، ولكن احتملته الحمية، فقال لسعد: كذبت لعمر الله لا تقتله، ولا تقدر على قتله، ولو كان من رهطك ما أحببت أن يقتل. فقام أسيد بن حضير، وهو ابن عم سعد، فقال لسعد بن عبادة: كذبت لعمر الله لنقتلنه، فإنك منافق تجادل عن المنافقين. قالت: فثار الحيان الأوس والخزرج، حتى هموا أن يقتتلوا، ورسول الله صلى الله عليه وسلم قائم على المنبر، قالت: فلم يزل رسول الله صلى الله عليه وسلم يخفضهم، حتى سكتوا وسكت، قالت: فبكيت يومي ذلك كله لا يرقأ لي دمع ولا أكتحل بنوم، قالت: وأصبح أبواي عندي، وقد بكيت ليلتين ويوما، لا يرقأ لي دمع ولا أكتحل بنوم، حتى إني لأظن أن البكاء فالق كبدي، فبينا أبواي جالسان عندي وأنا أبكي، فاستأذنت علي امرأة من الأنصار فأذنت لها، فجلست تبكي معي، قالت: فبينا نحن على ذلك دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم علينا فسلم ثم جلس، قالت: ولم يجلس عندي منذ قيل ما قيل قبلها، وقد لبث شهرا لا يوحى إليه في شأني بشيء، قالت: فتشهد رسول الله صلى الله عليه وسلم حين جلس، ثم قال: أما بعد، يا عائشة، إنه بلغني عنك كذا وكذا، فإن كنت بريئة، فسيبرئك الله، وإن كنت ألممت بذنب، فاستغفري الله وتوبي إليه، فإن العبد إذا اعترف ثم تاب، تاب الله عليه. قالت: فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم مقالته قلص دمعي حتى ما أحس منه قطرة، فقلت لأبي: أجب رسول الله صلى الله عليه وسلم عني فيما قال، فقال أبي: والله ما أدري ما أقول لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت لأمي أجيبي رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما قال، قالت أمي: والله ما أدري ما أقول لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: وأنا جارية حديثة السن لا أقرأ من القرآن كثيرا: إني والله لقد علمت: لقد سمعتم هذا الحديث حتى استقر في أنفسكم وصدقتم به، فلئن قلت لكم: إني بريئة، لا تصدقوني، ولئن اعترفت لكم بأمر، والله يعلم أني منه بريئة، لتصدقني، فوالله لا أجد لي ولكم مثلا إلا أبا يوسف حين قال: «فصبر جميل والله المستعان على ما تصفون» ثم تحولت واضطجعت على فراشي، والله يعلم أني حينئذ بريئة، وأن الله مبرئي ببراءتي، ولكن والله ما كنت أظن أن الله منزل في شأني وحيا يتلى، لشأني في نفسي كان أحقر من أن يتكلم الله في بأمر، ولكن كنت أرجو أن يرى رسول الله صلى الله عليه وسلم في النوم رؤيا يبرئني الله بها، فوالله ما رام رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسه، ولا خرج أحد من أهل البيت، حتى أنزل عليه، فأخذه ما كان يأخذه من البرحاء، حتى إنه ليتحدر منه من العرق مثل الجمان، وهو في يوم شات، من ثقل القول الذي أنزل عليه، قالت: فسري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو يضحك، فكانت أول كلمة تكلم بها أن قال: يا عائشة، أما الله فقد برأك. قالت: فقالت لي أمي: قومي إليه، فقلت: والله لا أقوم إليه، فإني لا أحمد إلا الله عز وجل، قالت: وأنزل الله تعالى: «إن الذين جاءوا بالإفك» العشر الآيات، ثم أنزل الله هذا في براءتي، قال أبو بكر الصديق، وكان ينفق على مسطح بن أثاثة لقرابته منه وفقره: والله لا أنفق على مسطح شيئا أبدا، بعد الذي قال لعائشة ما قال. فأنزل الله: «ولا يأتل أولو الفضل منكم» إلى قوله: «غفور رحيم» قال أبو بكر الصديق: بلى والله إني لأحب أن يغفر الله لي، فرجع إلى مسطح النفقة التي كان ينفق عليه، وقال: والله لا أنزعها منه أبدا، قالت عائشة: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم سأل زينب بنت جحش عن أمري، فقال لزينب: ماذا علمت، أو رأيت؟ فقالت: يا رسول الله، أحمي سمعي وبصري، والله ما علمت إلا خيرا، قالت عائشة: وهي التي كانت تساميني من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم فعصمها الله بالورع. قالت: وطفقت أختها حمنة

{عُصْبَةٌ مِنْكُمْ} İçinizden bir usbedir ❁ mahdud bir güruhtur.

"**Usbe**" ondan kırka kadar bir cemaat, sayılı bir güruh demektir. Ey o ifke mâruz olanlar {لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ} onu sizin için bir şer sanmayınız {بَلْ هُوَ} belki o ❁ ifk {خَيْرٌ لَكُمْ} sizin için bir hayırdır ❁ büyük sevab kazanmaya sebep, Allah indindeki kerametin zuhûruna, âkıbet kadr ü mertebenin yükselmesine vesile olur. Fi'l-vâki' ifk, o iftira yalanı büyük bir şerdir. Fakat hakikatte onun şerri onu uyduranlara, söyleyenlere aittir. {لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ} Onlardan -o güruhtan- her birinin {مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ} kazandığı vebâli kendisinindir. ❁ Kimi susmuş, kimi gülmüş, kimi söylenmiş {وَالَّذ۪ي تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ} içlerinden onun -o vebâlin- büyüğüne mütevellî olan ❁ o güruh içinde o iftirayı an-kasd[in] atan ve işâ'asını arzu ederek vebâlin büyümesini iltizam eden {لَهُ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ} için de büyük bir azab vardır. ❁ Bu, Abdullah b. Übey hakkındadır ki münafıkların reisi idi. O ifki ibtidâ o atmış, ilk evvel o tasrih etmiş ve halk arasında propaganda yaptırmış[1] idi. Kurnaz münafıklar cinaslı lakırdılarla mü'minleri gizliden gizliye heyecana getirmeye çalışmış ve bu propagandaya aldanan şâir Hassân ve fakir Mistah gibi bir iki sâde-dil de o [3490] Übey oğlu'nun tasrîhine kapılıp hadd-i kazfe müstahik olmuşlardı. Safvan, Hassân'a hücum edip vurduğu bir kılıç darbesiyle bir gözünü söndürmüş ve demişti ki:[2]

تَوَقَّ[3] ذُبَابَ السَّيْفِ عَنِّي فَإِنَّنِي غُلَامٌ[4] إِذَا هُوجِيتُ لَسْتُ بِشَاعِرِ
وَلَكِنَّنِي أَحْمِي حِمَايَ وَأَتَّقِي مِنَ الْبَاهِتِ[5] الرَّامِي الْبَرِيءِ الظَّوَاهِرِ[6]

تحارب لها، فهلكت فيمن هلك. قال ابن شهاب: فهذا الذي بلغني من حديث هؤلاء الرهط ثم قال عروة: قالت عائشة: والله إن الرجل الذي قيل له ما قيل ليقول: سبحان الله، فوالذي نفسي بيده ما كشفت من كنف أنثى قط، قالت: ثم قتل بعد ذلك في سبيل الله.

1 B: "yapmış".
2 Bk. Buhârî, Tefsir, 24/9-10; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XXIII, 111; Hâkim, *el-Müstedrek,* III, 595; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 19; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 20.
3 H: "فوق".
4 H: "عتوم".
5 H: "اباهت".
6 Benden kılıç kılagısından sakın, çünkü ben bir kulum, hicve kalkışıldığım vakit şâir değilim velâkin ben korumu* himaye ederim ve zavâhiri berî kimseye atan bühtancıdan korunurum** [Müellifin notu].
* H: "koru".
** H: "zavâhiri berî görünce bühtancı atıcıdan korunurum".

{ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ} {لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ} Ne vardı onu -o yalanı- işittiğiniz vakit {وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا} mü'minler ve mü'mineler kendi nefislerine hayır zannetseler ۞ kendilerine ve kendileri mesabesinde tanımaları lâzım gelen hemcinslerine hüsn-i zan besleseler {وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبِينٌ} de "bu açık bir ifktir[1]" deselerdi ya ۞ Zannın menşei nefiste bir kıyastır. Bir kimse nefsinde kendi hakkında tecviz edebildiği nisbettedir ki kendiye benzettiği kimseler hakkında kıyâs-ı nefs ile bir zanda bulunur. Hâlbuki mü'minler, mü'mineler kendi nefislerinde fena şeylere cevaz vermemek, nezih olmak lâzım gelir. Binâen'aleyh kötü bir söz işittikleri zaman kendilerinden şüpheleri olmamak lâzım geldiği kadar kendileri gibi saymaları iktizâ eden mü'minîn ve mü'minât hakkında da hüsn-i zan etmek, berâet-i zimmet asıl olduğunu bilmek, zâhir-i hâlin hilâfına olan beyyinesiz lakırdılara "açık bir iftira" demek iktizâ eder.

{لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ} ۞ Dünyadaki azab hadd-i kazf ve netâicidir. Nitekim Mistah, Hassân, Hamne haklarında hadd-i kazf icrâ edildi ve Safvan bir kılıç darbesiyle Hassân'ı vurup bir gözünü söndürdü.[2]

[3491]

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ
بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًاۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأْتَلِ اُو۬لُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا اُو۬لِي
الْقُرْبٰى وَالْمَسَاك۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُواۜ اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌۙ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْد۪يهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفّ۪يهِمُ اللّٰهُ د۪ينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُب۪ينُ

---

1 B: "ifk".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 221; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 346:
وعذاب الدنيا الحدّ، ولقد ضرب رسول الله صلى الله عليه وسلم عبد الله بن أبيّ وحسانا ومسطحا، وقعد صفوان لحسان فضربه ضربة بالسيف، وكفّ بصره.

﴿٢٥﴾ اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِۚ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِۚ اُو۬لٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

[3492] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Şeytan'ın adımlarına uymayın, her kim Şeytan adımlarına uyarsa şüphe yok ki o çirkin ve merdud şeyler emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasa idi içinizden hiçbiri ebedâ temize çıkamazdı, velâkin Allah dilediğini temize çıkarır ve Allah Semî'dir[1], Alîm'dir (21). Bir de içinizden fazl u vüs'at sâhibi olanlar karâbet sâhiplerine, miskinlere ve Allah yolunda muhacirlere vergisini vermekte kusur etmesin ve affetsin[2], aldırmasın. Allah'ın size mağfiret etmesini arzu etmez misiniz? Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (22). Şüphe yok ki ırz ehli bîhaber mü'min kadınlara atanlar dünyada ve âhirette mel'undurlar ve onlara büyük bir azab vardır (23). O gün ki aleyhlerinde dilleri ve elleri ve ayakları yaptıklarına şehadet edecektir (24). O gün Allah, onlara hak cezâlarını tamamen[3] verecek ve Allah'ın âşikâr hak olduğunu bileceklerdir (25). Habîsât habisler için, habisler habîsât için ve tayyibât tayyibler için, tayyibler tayyibât içindir. Bunlar, onların dediklerinden müberrâdırlar, kendilerine bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm vardır (26).

{إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ} ❁ Burada "gāfilât" vasfı medih sıfatlarındandır. Yani ezvâc-ı tâhirât gibi fenalıktan ale'l-ıtlâk gāfil, öyle bir şey asla hatırından geçmez imanlı hanımlara atanlar şüphesiz {لُعِنُوا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ} dünyada ve âhirette lânet olundular {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} ve onlara öyle bir azab vardır ki azîm {يَوْمَ تَشْهَدُ... إلخ} (*Sûre-i Yâsîn*[4] *bak*). {يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ} O gün Allah, onların hak dinlerini, yani cezâlarını tam verecek {وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ} [3493] ve bilecekler

1 H: "Vâsi'dir".
2 B -"ve affetsin".
3 B -"tamamen".
4 B: "Yâsîn'e".

ki Allah, hakikaten O Hakk-ı Mübîn'dir ❁ yani her hakikati izhar eden ve varlığında hiç şüphe câiz olmayan Hak teâlâ'dır.

Burada tevbe edenler istisnâ edilmemiştir. Çünkü bunda ezvâc-ı tâhirâtın hukūk-ı mahsûsası itibariyle bir husûsiyet vardır. Maʿamâfîh mefhum âmdır. Binâenʿaleyh âm olan kazif âyetindeki istisnânın uhrevî nokta-i nazardan burada da cârî olması melhuzdur. Hassân b. Sâbit münafık olmamakla beraber tevbekâr olduğunda söz yoktur. Nitekim hadden sonra inşad ettiği şu beyitlerle tebri'esini arz etmişti[1]:

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ
حَلِيلَةُ خَيْرِ النَّاسِ دِينًا وَمَنْصِبًا نَبِيِّ الْهُدَى وَالْمَكْرُمَاتِ[2] الْفَوَاضِلِ
عَقِيلَةُ حَيٍّ مِنْ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبٍ كِرَامِ الْمَسَاعِي مَجْدُهَا غَيْرُ زَائِلِ
مُهَذَّبَةٌ قَدْ طَيَّبَ اللّٰهُ خِيمَهَا وَطَهَّرَهَا مِنْ كُلِّ شَيْنٍ[3] وَبَاطِلِ
فَإِنْ كَانَ مَا بُلِّغْتِ عَنِّيَ قُلْتُهُ فَلَا رَفَعَتْ سَوْطِي إِلَيَّ أَنَامِلِي
وَكَيْفَ وَوِدِّي[4] مَا حَيِيتُ وَنُصْرَتِي بِآلِ رَسُولِ اللّٰهِ زَيْنِ الْمَحَافِلِ
لَهُ رُتَبٌ عَالٍ عَلَى النَّاسِ فَضْلُهَا تَقَاصَر عَنْهَا سورَةُ الْمُتَطَاوِلِ[5]

Ebû Hayyân[6]

---

1 H: "Nitekim hadden sonra inşad ettiği şu beyitlerle dövünerek göz [dövüne dövüne ?] tevbe ve nedâmetini arz etmişti".

2 H: "الكرامات".

3 H: "شبهة".

4 H: "ودون".

5 İffetlidir, vakarlıdır o, bir şüphe ile hayâsızlık ettiği söylenemez onun,
O hiçbir şeyden haberi olmayan iffetli kadınların etlerini yemez aç sabahlar.

Din ve makam itibariyle insanların en hayırlısının hanımıdır o,
Hidâyet Peygamberi'nin, üstün değer ve faziletlerin sahibinin hanımıdır.

Lüeyy b. Gālib kabilesinin en şereflisidir,
Yüksek ve üstün hedefler için çalışır, onun şânı şerefi asla zeval bulmaz.

Üstün bir terbiyeye sâhiptir, Allah onun ahlakını güzelleştirmiştir,
Onu her türlü utanç verici şeyden ve bâtıldan tertemiz kılmıştır.

Şayet sana benim söylediğim iddia edilen bazı sözler ulaştıysa,
Ellerim kamçımı kaldıramaz olsun eğer onları söylediysem!

Nasıl olabilir ki hayatta olduğum müddetçe bütün sevgim ve desteğim,
Tüm mahfillerin zîneti ve süsü olan Resûlullah'ın âilesinedir,

O öyle yüksek rütbelere ve insanlara karşı öyle faziletlere sâhiptir ki,
Yüksek köşklerde oturanların şânı şerefi bunlardan çok geri kalır.

6 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 20-21.

Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ da "Hassân'a cenneti ümid ederim, Resûlullah'ın medhine dair şiirini işittiğim zaman ona cenneti ümid ettim" demiştir. (Râzî)[1]

{اَلْخَبٖيثَاتُ لِلْخَبٖيثٖينَ} Habîseler habisler için ❁ "Habîsât" murdar kötü karılara, murdar lakırdılara, murdar fiillere ve ale'l-umûm murdar şeylere hakikat olarak ıtlak olunabilir. Lâkin "habîsîn" cem'-i müzekker olduğundan yalnız erkeklerde hakikattir. Ma'ahâzâ habis kişiler mânasına olarak zükûr ile beraber inâsa da tağlîben şâmil olabilir. Bunların zıddı olan "tayyibât" ile "tayyibîn"de de fark böyledir. Âyetteki tekabülden ilk nazarda zâhir olan dişi ile erkek [3494] tekabülüdür. Bununla beraber ikinci mâna da ba'îd değil, menkuldür. Binâen'aleyh mâna şu olur: Murdar, yani eteği kirli, hıyanetkâr karılar murdar erkeklerindir, murdarların küfvüdür. Binâen'aleyh murdar karının kocası da murdar olur, olmasa murdar karıyı tutmaz. Yahut murdar sözler, murdar fiiller, murdar kişilerindir. Binâen'aleyh kazif, ifk, bühtan, sebb ü şetm gibi laflar, zina gibi pis fiiller murdar kişiden, murdarlardan sâdır olur ve ancak murdarlara nisbet olunabilir. {وَ} Ve ❁ bilakis[2] {الْخَبٖيثُونَ لِلْخَبٖيثَاتِ} habisler de habîseler içindir ❁ murdar erkekler murdar karılar içindir اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ [en-Nûr 24/3] gibi. Yahut murdar kişiler, murdar sözler ve murdar işler içindir. Pislikler pislerin hâssası, pisler de pisliklerin has mahallidir. {وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبٖينَ} Tayyibât da tayyibler için ❁ hoş, pâk kadınlar pâk erkekler içindir, temiz olanlarındır, pâk olmayanlar onları bulaştıramaz[3]. Yahut ikinci mâna ile kelimât-ı tayyibe ve a'mâl-i tayyibe hoş ve temiz kimselerin şi'ârı, temizlerin kârı, temizlerin hâlidir[4]. {وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ} Tayyibler de tayyibât içindir ❁ temiz pâk adamlar, temiz pâk kadınlar içindir. Pâk olmayanları ne alırlar,

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 338. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 117; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 98:

وروي أن عائشة رضي الله عنها ذكرت حسانا وقالت: أرجو له الجنة، فقيل أليس هو الذي تولى كبره؟ فقالت: إذا سمعت شعره في مدح الرسول رجوت له الجنة.

2 B -"Ve bilakis".

3 M ve B: "pâk olmayanları bulaştıramaz".

4 B: "kârıdır".

ne tutarlar, yahut temiz pâk insanlar da temiz pâk sözler, temiz pâk işler, temiz pâk şeyler içindir. Onlara yaraşan, onlardan beklenen bunlardır. Hâsılı pâk hoşluklar pâk hoş olanların hâssası, pâk hoş olanlar da pâk hoşlukların hâs sâhib, hâs mahallidir. {اُو۬لٰٓئِكَ} O yüksekler ❁ o yüksek temizler, o tayyibîn ve tayyibâtın en güzidesi olan ehl-i beyt-i Mustafâ {مُبَرَّؤُ۫نَ مِمَّا يَقُولُونَ} onların dediklerinden müberrâdırlar ❁ o habislerin, o ehl-i ifkin ağızlarına aldıkları şâibeden çok [3495] berî ve münezzehtirler. {لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ} Onlar için bir mağfiret ve kerîm bir rızık vardır. ❁ O temizler için inde'l-hisâb bambaşka bir mağfiret ve kerâmeti nâmütenâhî bir rızık vardır ki o cennettir.

İslâm hukūk-ı esâsiyesinde iffet ve ırz u namus hukūkunun birinci esaslardan olduğu tesbit buyurulduktan sonra bu temizlikle en ziyade alâkadar olan masûniyyet-i mesâkin[1], hukūk ve ahlâk-ı mu'âşeret, tesettür-i nisvân gibi levâzımına geçilerek buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَاۜ
ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا ف۪يهَٓا اَحَداً فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى
يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ ق۪يلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ ﴿٢٨﴾
لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ ف۪يهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ
وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ ذٰلِكَ اَزْكٰى
لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ
فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْد۪ينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّۖ وَلَا
يُبْد۪ينَ ز۪ينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَٓائِهِنَّ اَوْ اٰبَٓاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَٓائِهِنَّ اَوْ اَبْنَٓاءِ بُعُولَتِهِنَّ
اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَن۪ٓي اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَٓائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ

1 B: "mesken".

التَّابِعِينَ غَيْرِ اُو۬لِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَٓاءِۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْف۪ينَ مِنْ ز۪ينَتِهِنَّۜ وَتُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ جَم۪يعاً اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

[3496] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Kendi odalarınızın gayrı odalara sâhiplerine istînâs edip selâm vermeden girmeyiniz. Bu sizin için hayırlıdır, gerek ki düşünürsünüz (27). Bunun üzerine onlarda kimse bulmazsanız size bir izin verilmedikçe içeri girmeyin ve eğer size "dönün" derlerse dönün. O sizin için daha temizdir ve Allah bütün amellerinize Alîm'dir (28). Meskun olmayan ve içinde bir intifâʿ salâhiyetiniz olan odalara girmenizde size bir günah yoktur, neyi açıklar ve neyi saklarsanız [3497] *Allah bilir (28). Mü'min erkeklere söyle: Gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını (apışlarını) muhafaza etsinler. Bu kendileri için daha temizdir, her hâlde Allah ne yaparlarsa Habîr'dir (30). Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını muhafaza etsinler, ziynetlerini açmasınlar, zâhir olanı*[1] *başka ve baş örtülerini yakalarının üzerine vursunlar, ziynetlerini açmasınlar, ancak kendi kocalarına yahut kendi babalarına yahut kocalarının babalarına yahut kendi oğullarına yahut kocalarının oğullarına, yahut kendi biraderlerine, yahut kendi biraderlerinin oğullarına, yahut hemşirelerinin oğullarına yahut kendi kadınlarına yahut kendi ellerindeki memlüklerine, yahut ihtiyâcı olmayan erkeklerden uyuntulara, yahut henüz kadınların avretlerine muttaliʿ olmayan çocuklara müstesnâ. Gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar, hepiniz Allah'a tevbe edin ey mü'minler ki felâh bulabilesiniz (31).*

Resûlullah'a Ensar'dan bir kadın gelip "yâ Resûlallah, ben evimde bir hâlde bulunurum ki o hâlde hiç kimsenin beni görmesini istemem[2].

1 B: "olan".
2 H: "sevmem".

Fakat ehlimden bir adamın üzerime gelip giriverdiği eksik olmaz" demişti, işbu يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا âyeti nâzil oldu.[1]

{لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ} Kendi buyûtunuzun gayrı buyûta ❁ evlerinizin gayrı evlere, odalarınızın gayrı odalara {حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَا} sâhiplerine istînâs edip selâm vermedikçe girmeyiniz ❁ âharın milkine izinsiz girmek gasb kabîlinden bir ta'addî olacağından hukūken ve kazâen haram olduğu gibi kendi milki olan, dinen hakk-ı duhûlü bulunan hane dâhilinde dahi olsa[2] kendinden başkasına mahsus olan odalara habersiz ve selâmsız girivermek[3] de edeben ve diyaneten menhîdir. Burada "istînâs"ı istîzân diye tefsir edenler olduğu gibi, istikşâf-ı hâl ile isti'lâm, yani istîzândan evvel hâlin girmeye [3498] müsaid olup olmadığını bilmeye çalışmak veya insan bulunup bulunmadığını öğrenmek istemek mânalarıyla tefsir edenler de olmuştur. Zâhir olan burada "istînâs"ın[4], "îhâş" mukabili olmasıdır ki baskın eder gibi birdenbire[5] vahşîcesine girivermeyip insaniyete lâyık ve hâle muvâfık bir ünsiyet ibraz etmek demek olur.

Ebû Eyyub'dan mervîdir ki, "'yâ Resûlallah! İstînâs nedir?' dedik, buyurdu ki: 'Öksürerek, tesbih ve tekbir ile ehl-i beyti haberdar etmektir.'"[6] Teslim de "es-selâmü aleyküm" demektir. Şu hâlde "istînâs" sarâhaten istîzân ile mûnisâne ihbar ve ihsastan e'am olur. "İstîzân" denilmeyip "istînâs" buyurulması da bundan dolayı olmak gerektir. Binâen'aleyh milki olmayan ve hiçbir vechile hakk-ı duhûlü bulunmayan hânelere girmek için her hâlde istîzân şarttır. Yoksa bir taarruz ve tecavüz olur. Ve hâne sâhibinin ona karşı her türlü müdafaaya hakkı bulunur.

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 147:
عن عديّ بن ثابت: أن امرأة من الأنصار، قالت: يا رسول الله، إني أكون في منزلي على الحال التي لا أحب أن يراني أحد عليها، والد ولا ولد، وأنه لا يزال يدخل عليّ رجل من أهلي، وأنا على تلك الحال؟ قال: فنزلت: «يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا...» الآية.
2 M ve B +"gerek".
3 B: "girmek".
4 M ve B: "istînâs".
5 B -"birdenbire".
6 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 242; İbn Mâce, Edeb, 17:
عن أبي أيوب الأنصاري، قال: قلت: يا رسول الله، هذا السلام ، فما الاستئناس، قال: يتكلم الرجل بتسبيحة، وتكبيرة، وتحميدة، ويتنحنح، ويؤذن أهل البيت.

Hakk-ı duhûlü bulunmakla beraber başkasının sâkin bulunduğu odaya girmekte ise mutlak istînâs şart ve fakat bu istînâsın istîzân suretinde olması sünnet veya edeb olmakla beraber farz denilemez. Binâen'aleyh bir hâkim tarafından bir mücrim veya müttehemin meskenine girmek iktizâ ettiği zaman da "istîzân" denilemezse de ırza bir tecavüz vaziyetine düşülmemek için istînâs edilmelidir.

Hâsılı meskenler taarruzdan ve edebsizlikten masûn tutulmalıdır. Hiç kimsenin meskeninde emniyet ve huzûru ihlâl edilmemeli ve onlara edeb ve erkânıyla girmelidir ki bu da istînâs ve selâm iledir. İstîzânın keyfiyeti hakkında rivayet olunur ki, birisi Resûlullah'a istîzân edip أَلِجُ "vülûc edeyim mi?" Yani "sokulayım mı?" demişti, Aleyhisselâtü vesselâm da Ravza namında bir kadına "kalk şuna öğret, istîzânı güzel yapmıyor, söyle السلام عليكم أَدْخُلُ yani gireyim mi desin" buyurmuş, adam da bunu işitmiş ve söylemiş, bunun üzerine "gir!" buyurulmuş, [3499] Resûlullah'tan birtakım şeyler sual etmiş, cevap almış, nihâyet "ilimde senin bilmediğin var mı?" demiş, Aleyhissalâtü vesselâm da "Allah teâlâ bana bir hayr-ı kesîr ihsan etti, ma'amâfîh hiç şüphe yok ilimden[1] öylesi vardır ki onu Allah'tan başkası bilmez" buyurmuş ve اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ [Lokman 31/34][2] âyetini âhirine kadar tilâvet eylemiştir.[3]

Câhiliye ahâlisi birinin evine vardıklarında harem saygısı gözetmedikleri gibi dünya ve âhiret selâmetine şâmil olan selâm duasını bilmezler de "sabahınız hayat[4] olsun" veya "hayr olsun, akşamınız hayat[5] olsun" gibi mahdud bir surette tahiyye ile sağlık verirlerdi. Gerçi bu da fena bir şey değildir. Fakat böyle tahiyyeler yalnız dünyanın bir sabah

---

1 M ve B: "ilimde".

2 "Her hâlde Allah, Sâ'at'e ilim O'nun yanındadır…"

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 357. Krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* V, 242; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 128-129; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 226-227:
استأذن رجل على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أألج؟ فقال عليه الصلاة والسلام لامرأة يقال لها روضة: قومي إلى هذا فعلميه فإنه لا يحسن أن يستأذن قولي له يقول «السلام عليكم أأدخل»، فسمعها الرجل فقالها، فقال «ادخل» فدخل وسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن أشياء وكان يجيب، فقال: هل في العلم ما لا تعلمه، فقال عليه الصلاة والسلام: لقد آتاني الله خيرا كثيرا وإن من العلم ما لا يعلمه إلا الله، وتلا «إن الله عنده علم الساعة» إلى آخره.

4 B: "hayr".

5 B: "hayr".

veya akşamıyla mukayyed olan himmet ve temenniyât-ı ictimâʿiyesi bir günden ileri gitmek istemeyen kāsır bir medeniyetin şiʿârı olduğunda da şüphe yoktur. Allah teâlâ, istînâsı şart kıldığı gibi mü'minlere nâmahdud bir selâmet hissi vaʿd ü telkin eden selâmı tâlim ile lafzı veciz, mânası vâsiʿ ve herkes için gāye-i matlab olacak en güzel bir şiʿâr-ı ictimâʿî teşrîʿ buyurmuştur. Binâenʿaleyh bunu dirîğ ederek diğer tahiyyelerle iktifâ etmek bir câhiliyet eseri olacağı cihetle mekruhtur.

Bir de istîzân kaça kadar olmalıdır? Resûlullah'tan rivayet olunduğuna göre istîzân üçtür. Birincisinde kulak verirler, ikincisinde hazırlanırlar. Üçüncüsünde izin verirler veya reddederler. Bu üç istîzân birbiri ardı sıra vely ettirilmeyip aralarında biraz fâsıla ile yapılmalı ve üçüncüsünde cevap verilmezse dönmelidir.[1] Şiddetle kapı çalmak, hâne sâhibine bağırmak ise haramdır. Zira îzâ ve îhâşı tazammun eder, yürek oynatır. Bu babda nâzil olan اِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ [el-Hucurât 49/4][2] âyeti, zecr-i kâfîdir. Hem de istîzân ederken yüzünü kapıya karşı tutup durmamalı, sağa veya[3] sola teveccüh etmelidir. Resûlullah böyle yapardı.[4]

[3500] Ve bir kere Ebû Saʿîd Hudrî radıyallahu anh kapıya müteveccihen istîzân etmişti, Aleyhissalâtü vesselâm لا تستأذن وأنت مستقبل الباب "kapıyı istikbal ederek istîzân etme" buyurdu.[5] {ذٰلِكُمْ} Bu ❁ istînâs ile selâm vermeden girmemek {خَيْرٌ لَكُمْ} sizin için hayırdır. ❁ Bir töhmete

---

1 Müslim, Âdâb, 34:
عن بكير بن الأشج : أن بسر بن سعيد حدثه أنه سمع أبا سعيد الخدري يقول: كنا في مجلس عند أبي بن كعب فأتى أبو موسى الأشعري مغضبا، حتى وقف، فقال: أنشدكم الله هل سمع أحد منكم رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: الاستئذان ثلاث، فإن أذن لك وإلّا فارجع؟ قال أبي: وما ذاك؟ قال: استأذنتُ على عمر بن الخطاب أمس ثلاث مرات فلم يؤذن لي فرجعت، ثم جئته اليوم فدخلت عليه فأخبرته أني جئت أمس، فسلمت ثلاثا ثم انصرفت، قال: قد سمعناك، ونحن حينئذ على شغل، فلوما استأذنت حتى يؤذن لك؟ قال: استأذنت كما سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: فوالله لأوجعن ظهرك وبطنك، أو لتأتين بمن يشهد لك على هذا. فقال أبي بن كعب: فوالله لا يقوم معك إلا أحدثنا سنا، قم يا أبا سعيد ، فقمت حتى أتيت عمر فقلت: قد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول هذا.

2 "Hücrelerin arkasından sana ünleyenler, her hâlde ekserisi aklı ermeyenlerdir."

3 M ve B: "veyahut".

4 Ebû Dâvûd, Edeb, 137/5186; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 357-358:
عن عبد الله بن بسر، قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتى باب قوم لم يستقبل الباب من تلقاء وجهه، ولكن من ركنه الأيمن أو الأيسر.

5 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 357. Krş. Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VIII, 588:
روي أن أبا سعيد استأذن على الرسول صلى الله عليه وسلم وهو مستقبل الباب، فقال عليه الصلاة والسلام: لا تستأذن وأنت مستقبل الباب.

düşmekten sâlim kılar; emniyet ve âsâyişi takviye, iffet ü nezâheti tezyid eder. {لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} Gerektir ki tezekkür edersiniz ❁ düşünür, anlar, unutmazsınız. Rivayet olunur ki Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ne bir adam "anama da istîzân edecek miyim?" dedi, "evet" buyurdu. "Onun benden başka hizmet edeni yok, her girişimde istîzân mı edeyim?" dedi, Aleyhissalâtü vesselâm "ananı üryan görmek arzu eder misin?" buyurdu, "hayır" dedi, "öyle ise istîzân et" buyurdu.[1]

{فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فٖيهَٓا اَحَدًا} İmdi onlarda bir kimse bulmazsanız[2] ❁ yani izin vermeye salâhiyeti hâiz bir kimse bulunmaz veya hiç kimse olmazsa {فَلَا تَدْخُلُوهَا} artık onlara girmeyiniz {حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ} tâ size izin verilinceye kadar ❁ sabrediniz. İzin denince izni muteber olabilecek kimse tarafından izin demek olduğunu da ihtâra hâcet yoktur. {وَاِنْ قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا} Ve eğer size "dönünüz" denilirse ❁ o evdekilerden gerek izne mâlik ve gerekse gayr-i mâlik her kim tarafından denilirse denilsin {فَارْجِعُوا} hemen dönünüz ❁ istîzânı tekrar ile girmekte ısrar ve ilhah etmeyiniz. {هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ} O -dönüvermek- sizin için daha temizdir [3501] ❁ sabr u tevakkuftan daha sâlimdir. Zira bir zorba veya arsız bir dilenci gibi inat ve ısrar ile kapıda bekleyip durmanın hâlî kalamayacağı[3] alçak ve nâhoş şâibelerden münezzehtir. Meğer ki buna mukabil terki câiz olmayacak bir vecîbe bulunsun. {وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ} Ve Allah her amelinize Alîm'dir. ❁ Binâen'aleyh bu babda mükellef bulunduğunuz işlerden yaptığınız ve bıraktığınız hususları da bilir. Ecr ü cezâsını verir.

{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فٖيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ} İçinde bir metâ'ınız bulunan gayr-i meskun buyûta girmenizde üzerinize bir günah yoktur. ❁

1 *Muvatta'*, İsti'zân, 1:

عن عطاء بن يسار، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سأله رجل، فقال: يا رسول الله، أستأذن على أمي؟ فقال: «نعم»، قال الرجل: إني معها في البيت، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «استأذن عليها»، فقال الرجل: إني خادمها، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: «استأذن عليها، أتحب أن تراها عريانة؟» قال: لا، قال: «فاستأذن عليها».

Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 148:

عن عطاء بن يسار: أن رجلا قال للنبي صلى الله عليه وسلم: أستأذن على أمي؟ قال: «نعم»، قال: إنها ليس لها خادم غيري، أفأستأذن عليها كلما دخلت؟ قال: «أتحب أن تراها عريانة؟» قال الرجل: لا. قال: «فاستأذن عليها".

2 B: "bulamazsanız".

3 M ve B: "kalmayacağı".

Rivayet olunduğuna göre Ebû Bekir Sıddık radıyallahu anh "yâ Resûlallah, biz ticaretimizde muhtelif yerlere gider ve hanlara konarız. İzin verilmedikçe onlara girmeyelim mi?" demişti, binâen'aleyh bu nâzil oldu.[1]

"Gayr-i meskûne" demek, sâkini içinde bulunmayan veya içinde kimse sâkin olmayıp hâlî olan veya mesken ittihaz edilmeyen demek olabilir.

"**Metâ'**" temettu' ve intifâ' demektir. İntifâ' olunan herhangi bir şeye de ıtlak olunur. Binâen'aleyh فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ içlerinde[2] herhangi bir suretle bir intifâ' salâhiyetiniz ve binâen'aleyh bir nevi hakk-ı duhûlünüz bulunan evler, odalar demektir ki han, hamam, dükkân vesâire gibi umûma küşâde olan yerlere şâmil olduğu gibi harap evlere ve kendi hânesi dâhilinde diğerlerinin süknâsına mahsus olup da sâkini içinde bulunmayan odalara dahi şâmil olur. Zira sâkini içinde iken bu odalara da istînâs ve selâmsız girmemek iktizâ ederse de, sâkini içinde bulunmadığı takdirde izin ve istînâs olmaksızın girmekte günah yoktur. Zira kendisinin[3] metâ'ı, hakk-ı intifâ'ı vardır. Ancak îcâr ederek hakk-ı intifâ'ını muvakkaten olsun temlik etmiş ise yine evvelki âyetlerin hükmü câridir, izin [3502] olmadan giremez {وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ} Ve Allah, belirttiklerinizi de[4] ketm ettiklerinizi de bilir. ❁ Binâen'aleyh herhangi bir eve, bir fesad fikriyle veya bir ayba, bir eksikliğe muttali' olmak maksadıyla girmemeli, Allah'tan korkmalıdır.

{قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ} Mü'minlere -yani mü'min erkeklere- söyle[5] {يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ} gözlerini indirsinler ❁ gerek hâriçte gerek dâhilde ve gerek başkalarının evlerine girerken çıkarken, otururken kalkarken gözlerini

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 195:

فلما نزلت آية التسليم والاستئذان في البيوت، قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه للنبي صلى الله عليه وسلم: فكيف بالبيوت التي بين مكة والمدينة والشام على ظهر الطريق ليس فيها ساكن؟ فأنزل الله عز وجل في قول أبي بكر الصديق رضي الله عنه «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ...».

Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 228:

ويروى أن أبا بكر رضى الله عنه قال: «يا رسول الله، إنّ الله تعالى قد أنزل عليك آية في الاستئذان، وإنا نختلف في تجاراتنا فننزل هذه الخانات، أفلا ندخلها إلا بإذن؟» فنزلت.

2 B: "içinde".
3 B: "kendilerinin".
4 H: "ve".
5 H: "de ki".

dikmesinler. Harama bakmaktan, ayıp bir şey görmekten sakınsınlar. Sûfiyyeden Şiblî kuddise sırruhu'ya "يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ne demektir?" diye sormuşlar, demiş ki "baş gözlerini muharremâttan, kalb gözlerini mâsivallahtan çeksinler."[1] {وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ} Ve ferclerini tamamen hıfz etsinler ❁ apış aralarını tamamen muhafaza edip haramdan, nazardan saklasınlar, avretlerini örtüp ırzlarını korusunlar.

"**Fürûc**" "ferc"in cem'idir. "Ferc" asıl mânasında iki şey arasındaki açıklık demektir. Bu suretle gerek erkek gerek dişi insanın bacakları arasındaki açıklığa da hakikat olarak ıtlak olunur ki lisânımızda "apış arası" denir ve bu tâbir ile avret mahallinden kinaye de edilir. Ki Kur'an'da bu mâna ile vârid olmuş ve onun için erkeğe de dişiye de muzâf kılınmıştır. Sonra bilhassa kadının kubülünden[2] kinaye olarak isti'mâli galebe etmiş ve sarih denecek derecede mâruf olmuştur. اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا [el-Enbiyâ 21/91] bu mânadandır. Hıfz-ı fürûc emri haramdan kemâl-i tehaffuz ile ırzı muhafazadan kinayedir. Ve bu tehaffuzu ifade ederken daha evvel delâlet-i vaz'iyesiyle setr-i avret emrini de tazammun eyler. Bundan başka kinaye mefhûmunun lâzımını ifade ederken hakikatini dahi[3] iradeye mâni' olmadığından "fürûc" kinayesi avret mahallinin hudûduna da işaret eyler. Yani [3503] insanın avret mahalli, uzv-ı ma'hûddan[4] ibaret değil, "apış arası" denilen açıklık boyunca imtidad eder ki bunun a'zamîsi topuklara kadar varırsa da ekall-i müteyakkanı diz üstü oturulduğu zaman ta'ayyün edeceği vechile göbek[5] altından dizlere kadardır. Bunun için erkeklerde hıfzı[6] ve setri farz olan bir avret mahalli bu[7] ekall-i müteyakkan miktarıdır. Fazlası müstehabdır. Kadınlarda da

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002, IV, 158; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 363:

أخبرني الحسن بن غالب، قال: سمعت أبا طالب محمد بن أحمد بن المهلوس العلوي الزاهد كذا قال ابن غالب محمد بن أحمد، وإنما هو محمد بن علي، قال: سمعت الشبلي وقد سئل عن قول الله تعالى: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ»، قَالَ: أبصار الرءوس عن المحارم وأبصار القلوب عما سوى الله عَزَّ وَجَلَّ.

2 M ve B: "kubülünde".

3 B -"dahi".

4 B: "mahsustan".

5 H: "bunun".

6 H: "hıfz".

7 B -"bu".

bundan sonraki âyetin delâletiyle tepeden topuğadır. Demek ki iki diz arasındaki açıklığı örtmeyen libas, setr-i avrete kâfi denemeyecektir.

{اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ} Şüphe yok ki Allah, her sun'unuza habîrdir. ❁ Ricâlin nelere göz gezdirdiklerini ve havaslarıyla neler duymak istediklerini, a'zâlarını ne gibi hislerle tahrik ettiklerini, ne maksad beslediklerini, ne düzenler kurduklarını, ne sanî'alar, ne san'atlar yaptıklarını bilir. Hiçbiri O'na hafî kalmaz. Binâen'aleyh Allah'ın râzı olmayacağı[1] şeylerden hazer etmek lâzım gelir.

Evvelâ erkekler hakkındaki bu emr ü ihtardan sonra Müslümanlar, şimdi de kadınlar hakkındaki şu emre dikkat etsinler[2]:

{وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ} Mü'minelere[3] -yani mü'min kadınlara- da söyle[4]: {يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ} Gözlerini indirsinler ❁ helâl olmayan erkeklere bakmaktan sakınsınlar, zira "nazar zinanın postacısıdır"[5] derler.[6] {وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ} Ve fürûclarını hıfz eylesinler ❁ tamamıyla setr ve zinadan tahaffuz eylesinler {وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ} ve ziynetlerini izhar etmesinler ❁ kadının [3504] ziyneti denince örfte tac, küpe, gerdanlık, bilezik ve emsâli huliyyât; sürme, kına ve emsâli ve elbise süsleri gibi şeyler tebâdür eder, Sûre-i A'râf'ta يَا بَنٖٓى اٰدَمَ خُذُوا زٖينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ [7/31] âyetinde "ziynet" elbise demek olduğu da geçmişti. O hâlde bu ziynetleri açmak bile menhî olunca bunların mahalli olan bedeni açmak evleviyetle nehyedilmiş olur. Yani bedenlerini açmak şöyle dursun, üzerlerindeki ziynetleri bile açmasınlar. Ma'amâfîh bir kısım ulemâ, burada "ziynet"ten murad ziynetin mahalli olan beden[7] olduğuna kāil olmuşlardır. Ki yüz sürme ve sürgü mevkii, baş tac mevkii, saç örgü ve büklüm mevkii, kulaklar küpe mevkii, boyun ve sîne gerdanlık mevkii, el yüzük ve kına mevkii, bilekler bilezik mevkii,

---

1 M ve B: "olamayacağı".
2 Ki tesettüre müte'allik olan bu âyetin Sûre-i Ahzâb'da da nazirleri gelecektir [Müellifin notu].
3 M ve B +"de".
4 H: "de ki".
5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 230; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIII, 363:
النظر بريد الزنى ورائد الفجور.
6 Evvelâ gadd-ı basar emrinin takdim olunması bu nükteye işarettir [Müellifin notu].
7 M ve B -"olan beden".

pazular pazubend mevkii, baldırlar halhal mevkii, ayaklar da eller gibi kına mevkiidir. Bunlardan mâʻadâ beden aksâmı ise esasen açılmaz.

Bunlardan bazıları hazf-i muzâf veya zikr-i hâl irâde-i mahal ile "mevâkiʻ-i[1] ziynet" takdîrinde bir mecaz gözetmiştir. Buna karîne olarak da kadının bedeninden ayrı olarak o ziynetlere haddizâtında nazar etmek ve alıp satmak bi'l-ittifak câiz ve mubah olduğunu dermiyan etmişlerdir. Bazıları da yine bu karîne ile kadının esas ziyneti, vücûdunun mehâsin-i hilkati ve sunʻî ziynetten gaye de bedenin tezyîni olduğunu nazar-ı iʻtibâra alarak bu ziynetten murad mücerred beden olduğuna kāil olmuşlar ve kadınların birçoğu sunʻî ziynetten vâreste bulunmakla mümtaz oldukları hâlde zînet-i hılkiyenin umûmunda bulunması ve her kadın bedeninin nefsinde bir ziynet olması hükmün umûmiyeti hakkını îfâ nokta-i nazarından bu tahsîsin bir müeyyidi olduğunu söylemişler ve bu suretle şu mânayı vermişlerdir: Kadınlar, hilkaten ziynetleri demek olan bedenlerinin hiçbir tarafını açmasınlar.

Doğrusu hılkī olan mehâsine "ziynet" tâbirinden ziyade "cemâl" ıtlâkı müteʻâref ve "ziynet" tâbiri sunʻî tekellüfât ile tezyin olunan levâhıkta meşhur ise de [3505] زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَٓاءِ وَالْبَن۪ينَ وَالْقَنَاط۪يرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ [Âl-i İmrân 3/14] medlûlünce "ziynet" mefhûmunun hılkīye de sunʻîye de şâmil olduğunda şüpheye mahal yoktur. Ziynet ve cemâlin hakkı da tecellîsini ehline hasredip ağyârdan gizlenmektir.

Hüsn olsa da vâcibü't-tecellî *Gizler onu hak nikāb içinde*
Ağyârına gösterir mi Hurşîd *Dîdârını hiç o tâb içinde*

{اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا} Ancak zâhir olanı başka ❁ o ziynetlerden dışa gelen örtülse bile zuhûru tabîî olanı bu hükümden müstesnâ ve başka bir hükme tâbiʻdir ki bunlar örtünün dış tarafıyla el ve yüz ziynetleridir. Zira örtünün kendisi de kadının bir ziynetidir. Tabîîdir ki bunun dışı zâhir olacaktır. El ve yüzün de namazda zuhûru âdettir.

---

1 B: "mevkiʻ-i".

Müsned-i Ebî Dâvûd'da rivayet edildiği üzere Aleyhissalâtü vesselâm Hazret-i Esmâ'ya "yâ Esmâ, kadın bülûğa erince ondan görülebilecek olan ancak şudur" buyurmuş ve kendi vech-i mübarekine ve keff-i sa'âdetlerine işaret eylemiştir.[1] İş yaparken, lâzım olan eşyâyı tutarken ve hatta örteceğini örterken bile elin açılması lâbüd olduğu gibi zarûrî olan rü'yet ve teneffüs hasebiyle yüzün diğerleri gibi setrinde harec vardır. Bir de şehadette, muhakemede, nikâhta yüzün açılmasına ihtiyaç vardır. Binâen'aleyh zarûretler kendi mikdarınca takdir olunmak üzere bunların zuhûrunda beis yoktur. Fakat bunlardan mâ'adâsının açılması, görünmesi, bakılması haram, nâmahremden setri lâzımdır.

Buyuruluyor ki {وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ}[2] ve baş örtülerini yakalarının üzerine vursunlar ❁ başlarını, saçlarını, kulaklarını, boyunlarını, gerdanlarını, sînelerini açık tutmayıp bu suretle sımsıkı örtünsünler ve o hâlde bu emri îfâ edebilecek baş örtüsü kullansınlar. Müfessirînin [3506] nakline göre câhiliye kadınları da hiç baş örtüsü kullanmaz değillerdi. Fakat yalnız enselerine bağlar veya arkalarına bırakırlar, yakaları önden açılır, gerdanları ve gerdanlıkları münkeşif olurdu, ziynetleri görünürdü. Demek ki son zamanlarda asrîlik sayılan gerdan-küşâlık böyle eski bir câhiliyet şi'ârı idi. İslâm böyle açıklığı nehyedip baş örtülerinin yakalar üzerine vurulmasını emr ile tesettürü farz kılmıştır. Görülüyor ki bu emirde tesettürün yalnız vücûbu değil, bir sûret-i mahsûsası da gösterilmiştir ki kadın edeb ve nezâhetinin en dilnişîn ifadesi bundadır.

Görülüyor ki bu emir, hâne hâricinde veya dâhilinde diye takyid edilmemiştir. Bu cihetle mutlaktır. Ancak zâhir istisnâ edildiği gibi, gizlenen ziynetlere nazarın[3] helâl olanları da istisnâ ile bu tesettürün

---

1 Ebû Dâvûd, Libâs, 34:
عن عائشة: أن أسماءَ بنتَ أبي بكْرٍ دَخَلَت على رسولِ الله صلَّى الله عليه وسلم وعليها ثِيَابٌ رِقَاقٌ، فأعْرَضَ عنها رسولُ الله صلَّى الله عليه وسلم، وقال: «يا أسماءُ إن المرأةَ إذا بلَغت الْمَحِيضَ لم يصْلُح أن يُرى مِنْها إلا هذا وهذا» وأشار إلى وجهه وكفَّيْهِ.

2 "**Humur**", "himâr"ın cem'idir ki baş örtüsü demektir. "**Cüyûb**" da "ceyb"in cem'i, "ceyb" de elbisenin yakasıdır [Müellifin notu].

3 B: "nazaran".

vücûbu nâmahreme karşı olduğunu anlatmak için bu vücûbun kuvvet ü ehemmiyetini göstermek üzere bir daha tekid ile buyurulmuştur ki: Öyle örtünsünler {وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ} ve ziynetlerini izhar etmesinler ❁ açık bırakmasınlar {اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ} ancak kocalarına {اَوْ اٰبَٓائِهِنَّ} veya kendi atalarına ❁ yani babalarına, dedelerine ki amca ile dayı da nikâh düşmemek itibariyle bunlara mülhaktır {اَوْ اٰبَٓاءِ بُعُولَتِهِنَّ} veya[1] kocalarının atalarına {اَوْ اَبْنَٓائِهِنَّ} veya kendi oğullarına {اَوْ اَبْنَٓاءِ بُعُولَتِهِنَّ} veya kocalarının oğullarına {اَوْ اِخْوَانِهِنَّ} veya kendi biraderlerine {اَوْ بَنٖٓى اِخْوَانِهِنَّ} veya biraderlerinin oğullarına {اَوْ بَنٖٓى اَخَوَاتِهِنَّ} veya hemşirelerinin oğullarına {اَوْ نِسَٓائِهِنَّ} veya kendi kadınlarına ❁ mü'minâtın kadınları yani Müslüman kadınlar veya hizmet veya sohbetlerinde ihtisâsı bulunan kadınlardır.

[3507] Demek ki husûsiyetini tanımadıkları yabancı kadınlara da açılmaları câiz olmayacaktır. Eslâf-ı müfessirînin ekserîsi demişlerdir ki: "Mü'minâtın kendi nisâsı" demek kendi dinlerinde olan Müslüman kadınlar demektir. Binâen'aleyh Müslüman kadınları gayr-i müslim kadınlara açılmamalıdırlar. Fakat bir kısım da bunu istihsâna haml eylemiş ve "mü'minâtın nisâsı" hizmet veya sohbetlerinde bulunan gerek müslime ve gerek gayr-i müslime kadın cinsi demek olduğuna zâhib olmuştur ki Fahreddin Râzî buna "mezheb budur" demiş, evvelki ahvat bu ise evfaktır. {اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ} Veya ellerinin mâlik olduğu[2] câriyelerine {اَوِ التَّابِعٖينَ غَيْرِ اُو۬لِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ} veya ricâlden irbe sâhibi olmayan tâbi'lere ❁ yani kadına ihtiyaç duymaz olmuş, şehveti kalmamış sulehâdan ihtiyarlar veya ma'tuhlar veya kadın işini bilmez, sade yemeklerinin fazlasından yemek için şunun bunun arkasına takılır ebleh[3] gürûhu miskinler veyahut erkekliği yok hilkaten innîn uşaklar, bunda iğdiş ve mecbûbun yani erkeklik uzvu kat' edilmiş olanların da dâhil olacağını zannedenler olmuş ise de *Tefsîr-i Keşşâf*'ta ve Ebû Hayyân'da zikrolunduğu üzere İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hazretleri indinde bunları istihdam etmek, tutmak, alıp satmak helâl olmaz.

1 B: "veyahut".
2 H: "Veya mâlik oldukları".
3 M ve B -"ebleh".

Bunları imsak seleften hiçbirinden menkul değildir.[1] Çünkü bunda cübb ü ihsâya teşvik vardır. Hâlbuki müsle haramdır.

{أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَٓاءِ} Veya kadınların avretlerine vâkıf olmayan veya güçleri yetmeyen çocuklara müstesnâ ۞ buraya kadar zikredilen on iki müstesnâya da bir dereceye kadar ziynetlerini izhar edebilirler.

Evvelâ kocalar için bedenlerinin cemî'ine nazar helâldır. Çünkü ziynetten maksud onlardır.

Sâniyen zikrolunan mahremlerine mu'tad olan [3508] ziynet mevkilerinden yüz, el ve ayaklarla iş ve hizmet esnasında açılan başını, saçını, kulaklarını, boynunu, kollarını, inciklerini açabilir. Onların da bunlara nazarları helâldir. Çünkü yakınlıkları hasebiyle ihtilâtları çoktur ve fitne melhuz değildir. Fakat karnını ve sırtını göstermek câiz değil, ârsızlıktır.

Sâlisen erkeğin erkeğe karşı olduğu gibi kadının kadına karşı avreti de göbekten dize kadardır. Mâ'adâsına nazarı câizdir.

Râbi'an ricâlden irbesiz tâbi'ler teessür duymamak ve fitne melhuz olmamak itibariyle nazarları mehârime şebîhtir.

Hâmisen çocuklar gayr-i mükelleftir. Ancak idrâki nisbetinde edep öğretilmek gerektir.

Sâdisen bu emr-i tesettür, esir cariyeler hakkında değil, hür olan mü'minât hakkındadır.

İşte böyle hür kadınların bu müstesnâlardan başkasına ziynetlerini göstermemeleri kendi iffet ve sıyânetleri ve hüsn-i iktisadları nokta-i nazarından gayet mühim olduğu gibi yabancı ricâli müteessir etmemek, günaha sokmamak, edeb ü iffet telkin etmek nokta-i nazarından da çok mühim olduğundan bilhassa bu noktayı da iş'âr ve tesettür emrinin

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 232; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 35:

وعند أبي حنيفة: لا يحل استخدام الخصيان وإمساكهم وبيعهم وشراؤهم، ولم ينقل عن أحد من السلف إمساكهم.

kuvvet ü şümûlünü bir daha ihtar siyâkında yürüyüş tavırlarının dahi[1] ıslâhı için buyuruluyor ki: {وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ} Ve gizledikleri ziynetleri bilinmek için ayaklarını vurmasınlar. ❁ Yani baştan ayağa örtündükten başka yürürken de edeb ü vakar ile yürüsünler, örtüp gizledikleri sun'î veya hılkī ziynetler bilinsin diye bacak oynatıp ayak çalmasınlar, çapkın yürüyüşle nazar-ı dikkati celbetmesinler; çünkü erkekleri tahrik eder, şüphe uyandırır. Fakat unutulmamak lâzım gelir ki kadının bu babda muvaffakiyeti daha evvel erkeklerin iffeti ve vazifelerine dikkati ve cemiyette [3509] olanların himmeti ile mütenâsib, bunlar da Allah'ın inayeti ile kāimdir. Onun için bu noktada Resûlullah'tan umûma telvîn-i hitab ve ricâli nisâya tağlib tarîkiyle buyuruluyor ki:

{وَتُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ جَمِيعاً اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} Ve ey mü'minler, Allah'a tevbe ediniz ki felah bulabilesiniz. ❁ Demek ki bozuk bir cemiyette felah ümid olunmaz, cemiyetin bozukluğu da kadınlardan evvel erkeklerin kusurundandır. Binâen'aleyh başta erkekler olmak üzere erkek dişi bütün mü'minler imana yaramayan ve câhiliyet âsârı olan kusurlarından tevbe ile Allah'a dönüp Allah'ın inayetine ilticâ ve emirlerine itinâ etmelidirler ki mecmû'u felah bulabilsinler. O hâlde umûmun felâhı nokta-i nazarından evliyâ-yı umûr ve alâkadar efrâd şu emirlere de itina etmelidir:

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَٓائِكُمْۜ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِهٖۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِهٖۜ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراًۗ
وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖٓى اٰتٰيكُمْۜ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً
لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

---

1 H: "da".

[3510] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de sizden olan dulları ve kölelerinizden, câriyelerinizden sâlihleri evlendirin. Eğer fukara iseler Allah onlara fazlından gınâ verir. Allah Vâsi'dir, Alîm'dir (32). Bir nikâha çare bulamayanlar, Allah kendilerine fazlından bir gınâ verinceye kadar iffetli kalmaya çalışsınlar. Memlüklerinizden mükâtebe isteyenleri de eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız hemen kitâbete kesin ve onlara Allah'ın size verdiği malından verin ve dünyâ hayâtın geçici metâ'ını kazanacaksınız diye câriyelerinizi fuhşa ikrah etmeyin, hele iffetli olmak isterlerse. Her kim de onları ikrah ederse şüphesiz Allah onlara ikrahlarından sonra[1] Gafûr'dur, Rahîm'dir (33).

{وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ} ❁ "**Eyâmâ**" "eyâyim"den maklub olarak "eyyim"in cem'idir. "Eyyim" gerek bikr, gerek seyyib olsun zevci olmayan dişiye ve zevcesi olmayan erkeğe denir ki biz buna "bekâr" diyoruz. Bundan başka "eyyim" hür kadına ve bir kimsenin kızı, hemşiresi, teyzesi gibi yakın hısımına da ıtlak edilir ki bu iki mânaca lisânımızda mukabilini bilmiyoruz. Âyette bu mânalara da delâlet yok değildir. مِنْكُمْ kaydı ile "ibâd" ve "imâ"ya tekabülü bu cihete temas eder. Fakat bunlar ayrıca tasrih edildiğinden hep müfessirîn "eyâmâ" lafzında esas ve e'am olan evvelki mânayı ahzetmişlerdir. O hâlde meâl şu olur: Siz hür mü'minlerden kadın ve erkek hür bekârları {وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَٓائِكُمْ} ve kölelerinizden, halayıklarınızdan sâlihleri velâyet-i hâssa ve âmmeniz hasebiyle evlendiriniz ❁ nikâhlarına müsaade ve mu'âvenet[2] ediniz ki [3511] ihmal yüzünden fenalığa düşmesinler. Zira nikâh bekā-yı nev'in menâtı olmak haysiyetiyle bizzat maksud olduğu gibi, cemiyeti ifsad ve nesli ifnâ eden sifahtan zecr eder bir hayırdır, bir ihsandır[3] (إحصان). Binâen'aleyh bunu teshil ve teksir etmek de mühim bir hayır ve evliyâ-yı umûra mühim bir vazifedir. Görülüyor ki burada memlükler

---

1 H -"ikrahlarından sonra".
2 B -"ve mu'âvenet".
3 H: "ihsânıdır".

kısmında salâh kaydı tasrih edilmiş, hürler kısmında edilmemiştir. Zira mü'minlere yakışan, asl olan salâhtır. Ve burada "salâh"ın mânası, ahlâkī salâh ile beraber nikâha ve hukūk-ı nikâha kābiliyettir.

Bu hususta ilk evvel mâlî kudreti ileri sürmek isteyenlere karşı buyuruluyor ki: {اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ} Eğer fukarâ iseler, Allah onları fazlından iğnâ eder. ❁ Binâen'aleyh iki taraftan biri yalnız fakrı bahane ederek imtinâ' etmesin, Allah'ın fazlından ümidini kesmesin, nikâh ile bekârlıktaki ihtiyaçların mühim kısmından gınâ hâsıl olur. {وَاللّٰهُ وَاسِعٌ} Ve Allah Vâsi'dir. ❁ Keremi[1] çok, kudreti geniş bir ganîdir. Dilediğine ümid edilmedik yerden fazl u keremiyle rızk u vüs'at verir. Fakat mecbûrî değil, dilerse verir[2] {عَلِيمٌ} Alîm'dir. ❁ Kimine çok, kimine az verdiğinin hikmetini de bilir. {وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحاً} Nikâha imkân bulamayanlar da ❁ teşebbüs ettiği hâlde nikâh için lâzım olan esbâbı tedarik edemeyen ve mu'âvenet göremeyen bekârlar da {حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ} Allah kendilerini iğnâ edinceye kadar iffetini muhafazaya çalışsın {وَ} ve ❁ bu cümleden olarak {الَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ} memlüklerinizden kitâbete kesişmek arzu edenleri [3512] {فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْراً} eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız hemen mükâtebe ediniz.

"**Mükâtebe**" kitâbete kesişmek ve memlûkün te'diyesini taahhüd ettiği bir bedel mukabilinde âzâd olmak üzere kendisini efendisinden satın alması akd u mukavelesidir ki bedeli te'diye edince[3] âzâd olur. {وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖٓى اٰتٰيكُمْ} Ve onlara Allah'ın[4] size verdiği malından veriniz {وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} Ve genç câriyelerinizi tahassun isterlerken hayât-ı dünya arazını kazanmanız için âlüfteliğe ikrah etmeyiniz. ❁ Yani iffet arzu ederlerken fâni dünya metâ'ı, para pul kazanmak için zorla fuhşa sevketmeyiniz. Rivayet edildiğine göre münafık Abdullah b. Übey b. Selül altı

1 H: "Atâsı".
2 B -"Fakat mecbûrî değil, dilerse verir".
3 B: "edilince".
4 B +"malından".

câriyesini ikrah ile zinaya sevkediyordu. İkisi gelip Resûlullah'a şikayet ettiler, bu âyet nâzil oldu.[1] Bu cümlenin mâkabline olan irtibâtıyla fehvâsı da şu mânayı iş'âr eder:

İşte yukarıki emirleri ihmal etmek ehl-i iffeti böyle kerhen zinaya sürüklemeye yakın fecaate müncer olur. O hâlde günah kimin? İkrah edenin mi, ikrah olunanın mı, ikisinin de mi? {وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ} Onları her kim ikrah etse {فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ} şüphe yok ki Allah, onlar ikrah olunduktan sonra ❁ yani o câriyeler râzı olmayıp kerhen sürüklendikten sonra bu bîçârelere {غَفُورٌ رَحِيمٌ} Gafûr'dur, Rahîm'dir. ❁ Yani yapılan fiilin ikrah eden için de edilen için de günah olduğunda şüphe yok. Fakat ikrah olunan bîçâreler, bu günaha râzı olmayıp kerhen sürüklendiklerinden dolayı mâzurdurlar. Ve Gafûr Rahîm olduğunda [3513] şüphe olmayan Allah indinde mağfiret ve rahmete şâyândırlar. Binâen'aleyh bu bîçârelere acımalı, halâsları için yardım etmelidir. Lâkin ikrâhı tav'an yapanlar sûrenin başında geçtiği üzere acınmaya lâyık olmayıp râzı olduğu azâbın günahına müstahik oldukları gibi, ikrah edenin de bütün vebâli yüklenerek azîm azab ve nefrîne müstahik olduğunu ihtâra hâcet yoktur.

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلاً مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Kasem olsun ki size beyan edici âyetler ve sizden evvel geçenkilerinki kabîlinden bir mesel ve müttakīler için bir mev'iza indirdik (34).

Bu âyet, mâkabli ile mâba'dine bir bend âyetidir. Ki sûrenin evvelini hatırlatarak mûcebince bir daha tezekküre davetten sonra mâba'dine bir temhiddir. Mazmûnu bütün Kur'an'a sâdık olmakla beraber evvelemirde

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 233; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 239. Krş. *Tefsîru Mücâhid*, s. 492; Mukâtil b. Süleymân, III, 198; Müslim, Tefsîr, 26:

وقال مقاتل: نزلت في ست جوار لعبد الله بن أبي كان يكرههن على الزنا ويأخذ أجورهن وهن: معاذة ومسيكة وأميمة وعمرة وأروى وقتيلة. فجاءته إحداهن ذات يوم بدينار، وجاءت أخرى بِبُرد فقال لهما: ارجعا فازنيا، فقالتا: والله لا نفعل قد جاءنا الله تعالى بالإسلام، وحرم الزنا، فأتتا رسول الله صلى الله عليه وسلم وشكتا إليه؛ فأنزل الله تعالى هذِه الآية.

bu sûreye aittir. Fi'l-vâki' sûrenin bidâyetinde tenbih buyurulduğu üzere buraya kadar Allah'ın emrettiği birtakım ahkâm ile hakk u hakīkatı tebyin eden âyetler ve ibret alınacak acîb[1] bir kıssa ve müttakīler için felah nûrları saçan büyük bir nasihat ve mev'iza inzal buyurulmuştur. {وَمَثَلًا مِنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ} Ve sizden evvel geçenlerinki kabîlinden bir mesel ❁ ibret için temsil olunacak acîb bir kıssa, bir destân-ı ibret, bununla Kur'ân'ın birer misâl-i [3514] ibret olan acâib kıssalarına ve temsîlât-ı belîğasına işaret olunmakla beraber bilhassa ifk kıssasının âlemde ilk vâki' olmuş bir hâdise olmadığı ve meselâ Hazret-i Yûsuf ve Hazret-i Meryem kıssalarında sebkettiği vechile mâzîde geçen büyük zevâtın da buna mümâsil iftira ve bühtanlara mâruz olmuş bulundukları ve bu ibtilâların onlar hakkında bir şer değil, şanlarını yükselten bir hayr olduğu müttakīlere bir mev'iza olmak için ihtar edilerek zihinler gönüller tenvir edilmiş ve o zulmetler içinde bu ilâhî tenvir ve tebyîne terettüb eden nûrâniyet, ber vech-i âtî Nûr Âyeti'nin temsîline bir âyine-i tecellî kılınmıştır.

Anladınız ya:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِه۪ كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌۜ اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ
كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪ٓيءُ
وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِۜ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌۙ ﴿٣٥﴾ ف۪ي بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ ف۪يهَا اسْمُهُۙ يُسَبِّحُ لَهُ
ف۪يهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِۙ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌۙ لَا تُلْه۪يهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ
وَا۪يتَٓاءِ الزَّكٰوةِۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ ف۪يهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُۙ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ
مَا عَمِلُوا وَيَز۪يدَهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

1 M ve B: "acayib".

[3515] **Meâl-i Şerîfi**

Allah, semâvât u Arz'ın nûrudur. Nûrunun temsîli sanki bir mişkât, içinde bir misbah. Misbah bir sırçada[1], sırça sanki bir kevkeb-i dürrî (bir inci yıldız), mübarek bir ağaçtan tutuşturulur: Bir zeytinden ki ne şarkīdir ne garbî, yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir. Nûr üzerine nûr, Allah nûruna dilediğini hidâyet buyurur ve insanlar için meseller darb eyler ve Allah her şeye Alîm'dir[2] (35). O evlerde ki Allah onların rif'atlandırılmasına ve içlerinde isminin zikredilmesine izin vermiştir[3]. Onlar da sabah ve akşam üstleri O'na[4] tesbih ederler (36). Nice erler[5] ki ne ticaret ne bey' kendilerini zikrullahtan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz, kalblerin ve gözlerin kıvranacağı günden korkarlar (37). Çünkü Allah kendilerine işledikleri amellerin en güzeliyle ecir verecek, fazlından da ziyadesini bahşeyleyecekdir ve Allah dilediğine hesapsız rızık verir[6] (38).

{اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Allah, semâvât u Arz'ın nûrudur. ❁ Bütün âlemi meydana koyan, kâinâtı gösteren, hakikati bildiren, gözleri gönülleri şenlendiren O'dur. O olmasa idi hiçbir şey bulunmaz, hiçbir hakikat sezilmez, hiçbir neş'e duyulmazdı.

Âlemdeki âyât-ı tecellînin en celîsi hiss ü idrâkimizi en çok istîlâ eden rü'yetimizde bir âmil olan ziyâ [3516] hâdisesidir. Ziyânın gözümüze temâsı ânında âfâkıyet ile enfüsiyetin telâkīsi hâlinde parlayan ve inbisat ettiği ecsâmın sütûhunu izhar eden sâfî ve latif tecellîsine de "nûr" ıtlak olunur ki ziyânın bir tezâhür-i mahsûsu olmak itibariyle ziyâdan farklı ve bazen ona mukabil olarak kullanılır. Binâen'aleyh "nûr" hüsn-i tecellî

---

1 B: "sirâcda".

2 H: "Allah, semâvât u Arz'ın nûrudur. Nûrunun temsîli bir mişkât gibi ki içinde bir misbah. Misbah bir sırçada, sırça sanki bir kevkeb-i dürrî, mübarek bir ağaçtan, ne şarkī ne garbî bir zeytinden tutuşturuluyor ki yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziyâ verir. Nûr üzere nûr, Allah nûruna dilediğini hidâyet ~~eder~~ buyurur ve insanlar için meseller darb eyler ve Allah her şeye Alîm'dir".

3 H: "verdi".

4 H: "O'nun için".

5 H: "O mertler".

6 H: "Bütün niyetleri Allah kendilerine işledikleri amellerden güzel ecir versin, fazlından da ziyadesini bahşeylesin diyedir, Allah da dilediğine hesapsız rızık verir".

âyeti olan latif bir ziyâ tecellîsidir[1]. Ve bundan dolayı dâima makām-ı medihte isti'mâl olunur.

Ma'amâfîh esası basarî zulmetin zıddı olan "nûr" mefhûmu Râgıb'ın *Müfredât*'ında dediği gibi "ziyâ" mefhûmundan e'amdır. Ziyâya ve ziyânın şa'şa'a-i inkisârına ve aks-i ziyâya ıtlak edildiği gibi gerek hissî ve gerek aklî her nevi zulmetlerin zıddı olarak vicdan ve basirette inkişaf eden âfâkī ve enfüsî tecelliyâtın umûmuna da ıtlak olunur.[2] Hatta Allah teâlâ'ya velev mecâzen olsun "ziyâ" ıtlakı câiz olmadığı hâlde bu âyette "Nûr" ism-i şerîfi vârid olmuştur. Hâlbuki Sûre-i En'âm'ın[3] başında اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ [6/1] âyeti, Allah nûrun kendisi değil, câ'ili ve mukabili olan her nevi zulümat ile nûr O'nun mec'ûlü, ihdas ettiği eseri olduğunu bildirmişti ve nûru Allah'a denk tutanları ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ [6/1] itâbıyla inzar eylemişti. Binâen'aleyh Allah'a "nûr" ıtlak edilirken bu noktadan gaflet edilmemek ve müteşabih bir mâna murad olunduğunu bilmek lâzım gelir.

Evvelemirde bu iki âyetin mukayesesinden mütebâdir olan mâna اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [en-Nûr 24/35], جاعلُ نُورِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ meâlinde olmasıdır. Onun için müfessirînin bir kısmı bunu ism-i fâ'il sîgasıyla, مُنَوِّرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ yani semâvât ve Arz'ı tenvir eden, gerek cismânî ve gerek rûhânî envâr ile nûrlandıran diye ifade etmişlerdir. Çünkü nûr, münevvirdir. Bu ifade âyetteki nûrun hâdise mânasına değil, fâil mânasına ve semâvât u Arz'a izâfeti mef'ûlüne izâfet olduğunu göstermek itibariyle müfîd ise de "münevvir", nûrun câ'ili olmak lâzım gelmeyeceği cihetle nâkıstır. Hâlbuki [3517] Allah, nûrun câ'ili olduğu mansustur. Bundan dolayı müfessirîn burada daha birçok vecihler beyan etmişlerdir. Felâsife ve sûfiyye de işrak nazariyesine temas eder gibi gördükleri bu âyet hakkında uzun bahisler yapmışlar, hatta Gazzalî, bu âyetin tefsîri için *Mişkâtü'l-envâr* nâmında bir eser tasnif eylemiştir ki bazı noktalarını hulâsa edelim, şöyle ki:

---

1 H: "latif bir tecellîdir".
2 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 827-828.
3 H, M ve B: "Nisâ'nın".

"Nûr ismi lügatta Güneş'ten, Ay'dan, ateşten şu ecsâm-ı kesîfenin zâhirlerine feyezan eden keyfiyete mevzû'dur. Ve mâlumdur ki bu keyfiyetin şeref ü faziletine ihtisâsı mer'iyyâtın bu sebeple zâhir ve müncelî olması hasebiyledir. Sonra şu da mâlumdur ki işbu mer'iyyâtı idrak etmek onların müstenîr olmalarına tevakkuf ettiği gibi, görecek gözün vücûduna da tevakkuf eder. Çünkü mer'iyyât, müstenîr olduktan sonra körlere zâhir olmaz. O hâlde rûh-i bâsıra, zuhur ve tecellî için lâbüd bir rükün olmakta nûr-ı zâhire müsâvîdir. Sonra şu cihetle ona müreccahtır da. Çünkü rûh-i bâsıra müdriktir, idrâk onunladır. Nûr-i hâric ise müdrik değildir. Mâ-bihi'l-idrâk değil, belki mâ-inde'l-idrâktir. Ve o hâlde izhar vasfı görülen nûrdan ziyade gören nûrun hakkıdır.

Bunun için 'nûr' ismini gören göz nûruna bilâ-tereddüd ıtlak ettiler de 'nûr-ı aynım', 'filânın nûr-i basarı zayıfladı' ve a'mâ olan hakkında 'basarını kaybetti' dediler. Bu sâbit olunca şunu da söyleyelim ki insanın bir basarı bir de basîreti vardır. Basar, ziyâyı ve elvânı idrak eden zâhirî gözdür. Basîret de kuvve-i âkıledir. Bu iki idrakten ikisi de müdrekin zuhûrunu iktizâ eder. Binâen'aleyh ikisi de nûrdur. Fakat nûr-ı aynda bazı kusurlar saymışlardır ki nûr-ı akılda yoktur. Ezcümle kuvve-i bâsıra kendisini ve idrâkini ve diğer mahsüsât-ı cüz'iye ile ma'kūlât ve külliyâtı, mâzî ve istikbâli göremediği hâlde kuvve-i âkıle hem kendini, hem idrâkini, hem âlâtını, hem külliyâtı idrak eder. Ve bâsıra idrâkâtından çok ilerilere ve derinliklere gider.

[3518] Binâen'aleyh 'nûr' isminin idrâk-i basardan ziyade idrâk-i aklîye evleviyeti sâbit olur. Bununla beraber envâr-ı akliye de kusurdan tamamen sâlim değildir. Evvelâ ahvâlin selâmeti indinde husûlü vâcib olan fıtrî ta'akkulât, insan cevherinin levâzımından değildir. Beraber doğmaz, bebek bunlara elbette âlim bulunmaz وَاللّٰهُ[1] اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا [en-Nahl 16/78] bu envâr-ı fıtriye sonradan hâsıl olmaktadır. Buna ise elbette bir sebep lâzımdır. Bütün esbâb da nihâyet Allah'a dayanır. Nazarî ta'akkulâta gelince bunda da insanın fıtratına

1 H, M ve B: "هو الذي".

ekseriya hata ârız olduğu muhakkaktır. Ve binâen'aleyh akıl, bir hâdî ve mürşide muhtaçtır. En yüksek mürşid ise Allah kelâmıyla enbiyâ irşâdıdır. Ve fi'l-hakīka akl u basîret gözünde Kur'an âyetleri, basar gözünde güneş nûru mesabesindedir. Güneşin ziyâsına 'nûr' denildiği gibi Kur'an'a 'nûr' tesmiyesi evleviyettedir. Ve işte bununla فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذ۪ٓى اَنْزَلْنَا [et-Teğâbün 64/8][1] ve قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُوراً مُب۪يناً [en-Nisâ 4/174] âyetlerinin mânası zâhir olur.

Bu haysiyetle resûlün beyânı Şems'in nûrundan daha kuvvetli olduğu tebeyyün edince onun nefs-i kudsiyesi nûrâniyette Şems'ten daha yüksek olmak îcab eder. Nitekim Allah teâlâ وَجَعَلَ ف۪يهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُن۪يراً [el-Furkān 25/61][2] diye Güneş'i sade bir sirâc olmakla tavsif ettiği halde Resûl-i Ekrem Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ni de سِرَاجاً مُن۪يراً [el-Ahzâb 33/46][3] diye tavsif eylemiştir. Demek ki avâlim-i ecsâmda Güneş'in[4] diğer bir cisimden istifade etmeksizin gayrisine nûr ifade etmek hâssası peygamberde daha kuvvetlidir. Nûr-ı nübüvvet, diğer nüfûs-i beşeriyeden müstefid olmaksızın sâirlerine nûr ifâza eder. Fakat Güneş'in semâdaki diğer kuvvetlerle alâkası yok olmadığı gibi, şu da şevâhid-i akliye ve nakliye ile sâbittir ki enbiyânın rûhlarında husûle gelen envâr dahi melâikenin ervâhında hâsıl olan envâr ile alâkadardır. Nitekim يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ [en-Nahl 16/2], نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَم۪ينُ. عَلٰى قَلْبِكَ [eş-Şu'arâ 26/193-194][5], قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ [en-Nahl 16/102], اِنْ هُوَ[6] اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى. عَلَّمَهُ شَد۪يدُ الْقُوٰى [en-Necm 53/4-5][7] buyurulmuştur.

[3519] Yine sâbittir ki ecrâm-ı semâviye muhtelif olduğu gibi ervâh-ı semâviye de muhteliftir. Bazısı müfîd ve bazısı müstefiddir. Nitekim

1 "Onun için siz Allah'a ve Resûlü'ne indirdiğimiz nûra iman ediniz…"
2 "…hem içlerinde bir kandil, bir de nûrlu bir Ay asmış."
3 "…nurlar saçan bir şavk."
4 H: "Güneş".
5 "Onu Rûh-i Emîn indirdi, senin kalbin üzerine…"
6 M ve B: "هي".
7 "O sade bir vahiydir ancak vahyolunur. Tâlim etti ona kuvveleri şiddetli."

Hak teâlâ, Cibrîl aleyhisselâm'ın vasfında مُطَاعٍ ثَمَّ اَمٖينٍ [et-Tekvîr 81/21][1] buyurmuştur. O, melâikenin mutâ'ı olunca şüphe yok ki mutî' olanlar onun taht-ı emrindedir. وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ [es-Sâffât 37/164][2] Kavl-i kerîmince her birinin bir makām-ı ma'lûmu vardır. Binâen'aleyh aynı sebeple bunlarda da müfîd olan müstefid olandan ziyade 'nûr' ismine müstahiktir. Ve bu suretle âlem-i ervâhtaki envârın merâtibine âlem-i ecsâmda bir misâl de vardır. Meselâ Güneş'in ziyâsı Kamer'e vâsıl ve oradan bir evin içine dâhil olarak duvardaki bir aynaya düşse, sonra bundan diğer duvardaki bir aynaya aksetse, sonra ondan bir de su dolu bir tasa aksetse, daha sonra bundan evin tavanına akseylese bunların en büyüğü maden olan Güneş'teki nûr, sâniyen Kamer'deki, sâlisen birinci aynadaki, râbi'an ikinci aynadaki, hâmisen sudaki, sâdisen tavandakidir. Ve hepsinde menbâ'-ı evvele akreb olan, eb'ad olandan akvâdır. Bunun gibi envâr-ı semâviyede dahi mertebe mertebe müfîd olan nûrun işrâkı müstefid olandan daha şiddetlidir. Ve bütün bu nûrlar mütezâyiden terakki ederek nûr-ı a'zama müntehî olur ki bu da ind-i ilâhîdeki makamı haysiyetiyle ervâhın a'zamı olan rûhtur ki يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا [en-Nebe' 78/38][3] kavl-i sübhânîsindeki 'rûh'dan murad odur. Gerek aşağıdaki ateşlerin envârı gibi süflî ve gerek yukarıdaki Şems ü Kamer ve kevâkibin envârı gibi ulvî olsun, bütün bu envâr-ı hissiye, kezâlik gerek yerdeki enbiyâ ve evliyânın ervâhı ve gerek envâr-ı semâviye olan melâike olsun bütün bu envâr-ı akliye, hepsi lizâtiha mümkinât cümlesindendir. Mümkin lizâtihi de kendine kalınca 'ademe müstahiktir[4]. Vücûdu gayrisindendir. Hâlbuki 'adem zulmet, vücud nûrdur. Binâen'aleyh mâsivallahın hepsi lizâtihi muzlimdir. Ve ancak Allah teâlâ'nın inâresiyle müstenîrdir. Mevcûdiyetlerinden sonra hâsıl olan ma'âriflerinin cemî'si de Allah'ın [3520] varlığından husûle gelir. Zulümât-ı 'ademde iken onları vücud ile izhar eden ve zulümât-ı cehâlette iken üzerlerine envâr-ı ma'ârifi ifâza eyleyen ancak Hak teâlâ'dır.

---

1 "Mutâ' orada, emîn."
2 "Bizden ise her birimiz için bir makām-ı ma'lum vardır."
3 "O gün ki kıyâma duracak Rûh ve melâike saf saf…"
4 B: "müstehlektir".

Hulâsa her şeyin zuhûru ancak O'nun izhârıyladır. Nûrun hâssası da izhar ve tecellî vü inkişaftır. O hâlde tebeyyün eder ki hakikaten nûr-ı mutlak Allah sübhânehu ve teâlâ'dır. Ve O'ndan başkasına nûr ıtlâkı mecazdır. Fakat Allah hakikaten nûr ise isbâtında delile neden muhtaç olunuyor? Bunun cevâbını evvelâ basarî olan nûr-ı zâhire nisbetle anlamak kolaydır. Bir gündüz ziyâsında baharın hadâretini gördüğün vakit şek etmezsin ki sen elvânı görüyorsun ve çok kere elvân ile beraber başka bir şey görmüyorsun zanneder de yeşilliğin maiyyetinde yeşillikten başka bir şey görmedim dersin, ziyâyı fark etmezsin. Lâkin Güneş gurûb ederken o rengin üzerine ziyânın düştüğü hâl ile düşmediği hâli zarûrî olarak fark edersin de şüphesiz tanırsın ki nûr, levnin gayrı bir mânadır. Elvân ile beraber idrak olunur. Şiddet-i ittihâdından dolayı fark edilmez ve şiddet-i zuhûrundan dolayı hafî kalır. Zuhur, bazen böyle sebeb-i hafâ olur.

Bu mâlum olunca şimdi şunu da bilmek lâzım gelir ki her şey, basara nûr-ı zâhir ile zâhir olduğu gibi yine bâtınî basîrete de her şey Allah ile zâhir olur. Allah'ın nûru her şey ile beraber bulunur da fark olunmaz. Ancak bunda öbüründen şöyle bir tefâvüt vardır: Nûr-ı zâhirin gurûb-i Şems ile gāib ve muhtecib olduğu tasavvur edilir. Lâkin her şeyin mâbihi'z-zuhûru olan nûr-ı ilâhînin zevâl ve gaybûbeti tasavvur olunmaz ve tegayyürü müstahil olduğundan eşyâ ile dâima kalır. Tefrik ile istidlâl tarîki münkatı' olur. O'nun gaybını tasavvur etsen semâvât ve Arz münhedim olur, kendinden geçersin, o vakit ilm-i zarûrî hâsıl olacak bir fark idrak olunur[1]. Velâkin eşyânın [3521] hepsi hâlıkının vücûduna

---

1 Yani Allah'ın gaybı, eşyâdan kat'-ı nazarla, vücûdu ancak eşyânın zeval ve fenâsıyla tasavvur olunabilir. Ve o vakit كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ [er-Rahmân 55/26-27] sırrı tebeyyün eder. Sûfiyye buna "insilâh" veya "fenâ" tâbir ederler ki مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا [Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene,* s. 682] mertebesidir. Bunu hayatta gayr-i mümkin zannetmemelidir. Resûlullah'a Kur'an vahyolunurken gelmesi mu'tad olan istiğrâkın hikmeti bu idi ve bu hakikaten bir insilâh idi ve bunun daha yükseğinde mi'râc vâki' oldu. Tamamı da mevt ile âhirettedir. وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ [el-Hicr 15/99] Lâkin feylesoflar bunu ancak farazî bir surette mülâhaza edebilirler ki nihâyet nazarî ve hayâlî bir fenâ olur. Bilhassa karanlık gecelerin, göz yumup murakabeye dalmanın gayb-ı hakkı mülâhaza edebilmeye yardımı vardır. وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى [el-Leyl 92/1], وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى [ed-Duhâ 93/2] Kasemleriyle leylin tebcîli ve "Allah geceleri semâ-yı dünyâya iner" [Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 168] hadîs-i şerîfi de buna delâlet eder [Müellifin notu].

şehadet etmekte bir siyak üzere müsâvî olduklarından, ve bazısı değil her şey, bazı vakit değil cemî'-i evkātta O'na hamd ile tesbih eylediklerinden tefrika kalkmış, tarîk-i hafî kalmıştır. Zira marifette tarîk-i zâhir, eşyâyı zıdlarıyla tanımaktır.[1] Binâen'aleyh hiç zıddı olmayan ve hiç tegayyür etmeyenin hafî kalması istib'âd olunmamalıdır. Onun hafâsı şiddet-i zuhûrundandır." فَسُبْحَانَ مَن اخْتَفَى عَنِ الْخَلْقِ لِشِدَّةِ ظُهُورِهِ وَاحْتَجَبَ عَنْهُمْ بِإِشْرَاقِ نُورِهِ.[2]

Gazzalî'nin bu nûrlu sözleri hoştur. Fakat inde't-tahkīk hâsılı şu oluyor ki: Allah'ın nûr olmasının mânası bütün âlemin ve âlemdeki bütün envâr-ı hissiye ve kuvâ-yı müdrikenin hâlık ve mûcidi, yani câ'ilü'n-nûr olması ve binâen'aleyh nûrda asıl matlub olan tenvir ve izhar ve tecellî ve inkişaf mânalarının künh-i hakikatini nûrdan ve nûru bulandan ziyade nûru yapana ait olacağı cihetle "nûr" isminin Allah'a ehak bulunmasıdır. Yalnız bu son noktada Gazzalî izâfî mukabili olan hakikat ile mecaz mukabili olan hakikati karıştırmıştır. Şüphe yok ki nûru yapan, nûrun fevkindedir. Lâkin bundan dolayı nûru yaratana "nûr" ıtlak edilmesi lisan nokta-i nazarından hakīkat-i lügaviye değil, mecaz olur. Hakikati o nûrun sâhibi[3] olmasıdır. Haml-i muvâta'e değil, haml-i zûdur.

Hak budur ki yanlış bir telakkīye meydan bırakmamak için âyetin kendisi bunun bir teşbîh-i beliğ ile temsîlî bir ifade olduğunu tasrih etmektedir. Şöyle ki {مَثَلُ نُورِهِ} nûrunun meseli ❁ burada nûrun Allah'a muzâf [3522] kılınması da gösterir ki, evvelkinde ıtlâkı zâhirine mahmul olmadığı gibi, semâvât ve Arz'a izâfeti de hakīkī sâhibine izâfet değildir. Yani semâvât ve Arz'ı tenvir eden ve hakīkī sâhibi Allah olan nûrun, nûr-ı vücûdun, nûr-ı hidâyetin, nûr-ı nübüvvetin, nûr-ı Kur'ân'ın, nûr-ı imanın evsâf-ı acîbesinin temsîli şudur:

{كَمِشْكٰوةٍ} Sanki bir mişkât ❁ yani arkasına nüfuz edilmez müdevver veya mudalla' bir pencere; dikkat edilirse fezâda her cismin vücûdu

---

1 B -"Zira marifette tarîk-i zâhir, eşyâyı zıdlarıyla tanımaktır".
2 Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr,* thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, Kâhire: Dâru'l-Kavmiyye, ts., s. 41-64.
3 H: "sahib".

böyle ardı kapalı önü bir bu'd-i mahsus[1] içinde münkeşif bir pencere, bir hucre hâlinde temâyüz eder; {فِيهَا مِصْبَاحٌ} ki içinde bir misbah.

"**Misbah**", "sabah" ve "sabâhat" maddesinden ism-i âlettir ki, sabah gibi latif ve kuvvetli aydınlık veren lamba demektir. Kur'an'da Güneş'e "sirac" denilmiş olduğu hâlde burada "misbah" denilmesi buna nazaran Güneş'in alelâde bir kandil mesabesinde kalacağını îmâ eder. {اَلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ} O misbah bir sırçada[2] {اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ} sırça keenne bir kevkeb-i dürrî ❁ incimsi yıldız, Zühre ve Müşteri gibi inci safvet ve letâfetiyle leme'ân eder bir yıldız. Öyle saf, öyle berrak, öyle güzel, öyle hem semâvî hem arzî mehâsini câmi' bir cam. "Mişkât" da bu camın içindeki o misbah. {يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ} Mübarek bir ağaçtan öyle bir zeytinden tutuşturulur ki {لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ} ne şarkīdir ne garbî ❁ bunda başlıca iki mâna vardır:

Birisi; yalnız öğleden evvel Güneş gören şark tarafında değil, yalnız öğleden sonra Güneş gören garb tarafında da değil, hem şarka hem garba nâzır tepenin tam ortasında[3]. Çünkü böyle bir mevkide bulunan zeytinin yağı gāyet saf ve ra'nâ olur.

[3523] İkincisi, cihet şâibelerinden ârî, yani bildiğiniz dünya zeytinlerinden değil, lâ-mekânî bir zeytin demek olur. Evvelki mâna müşebbeh^ün bihin herkesçe mülâhaza olunabilecek bir vasfı olmak itibariyle temsilde terşih, ikinci mâna ise müşebbehin hâssasını iş'ar etmek haysiyetiyle bir tecrid ifade eder. Terşîhin fâidesi teşbîhi bir tavzih ile takviyedir. Tecrîdin nüktesi de müşebbehin bir vech-i imtiyâzını iş'âr ile müşebbeh^ün bihe rüchânını ve binâen'aleyh teşbîhin yanaşamayacağı bir hakikat noktasını izhardır.

Hâsılı öyle bir zeytin ki {يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓیءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ} yağı hemen hemen bir ateş dokunmasa bile ziyâ verir. ❁ Bir elektrik gibi hemen işti'âle müheyyâ, o derece sâfî ve parlaktır. Hulâsa Allah nûru {نُورٌ عَلٰى نُورٍ}

---

1 B: "mahsüs".
2 B: "sirâcda".
3 H: "tepenin ortasında tam".

nûr üzerine nûrdur. ❁ Yani temsilden zannolunabileceği[1] gibi mahdud beş kat değil, birisi veya mecmû'u da değil, gayr-i mahdud olarak her nûrun kat kat fevkinde, tahdid ve tâyini nâkābil bir nûrdur. "O hâlde onu herkes niye bulamıyor? Matlûba niye eremiyor?" denecek olursa {يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ} Allah, o nûruna veya o nûruyla dilediği kimseyi hidâyet eder ❁ de herkes delîl-i hakkı göremez, âyât-ı[2] hakkı bilemez, matlûb-ı hakka eremez. Herkes peygamber veya velî veya mü'min veya ârif veya sâlih olamaz. Ve onun için nûr-ı nübüvvetten, nûr-ı Kur'an'dan, nûr-ı imandan, nûr-ı ilimden[3] herkes istifade edemez {وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ} ve Allah nâsa misâller darb eder. ❁ Doğrudan doğru idrak edemeyecekleri hakāyıkı hissî misâller ile tasvir ve temsil ederek anlatır, bu da hidâyeti cümlesindendir. Nitekim hisler, hayâller, lisanlar, teşbihler mücerred hakkı anlatmak için birer mesel oldukları gibi, bu âyetteki temsil de böyledir. Binâen'aleyh mesellere[4] hakikat diye bağlanıp kalmamalı, onlardan mâverasındaki hakikati sezmelidir. [3524] {وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} Ve Allah her şeye Alîm'dir ❁ ma'kūlü de bilir mahsûsü de, zâhiri de, bâtını da, tahkīki de temsîli de bilir. Binâen'aleyh herkesin hiss ü idrâkini ve derece-i istifadesini ve tâkip ettiği matlab ve maksadını ve tekvin ve teşrî'de lâyık olup olmadığı dine hidâyeti ve ona göre her birine yapacağı muâmeleyi de bilir.

Şimdi Allah nûrunun temsîli olan o mişkât ve misbah nerede bulunur veya nerede îkād olunur?

{فِي بُيُوتٍ} Birtakım evlerde ❁ yani câmilerde ki {اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ} Allah onların rif'atlandırılmasına -yani binâlarının diğer evlerden ziyade irtifâ'ı ve kadirlerine tâzim ile yüksek tutulmasına- ve içlerinde isminin zikrolunmasına izin verdi ❁ ki bunlar mescidler, câmilerdir. O mişkât, o misbah, o zücâce, o mübarek ağaç, o meyve,

---

1 B: "zannolunduğu".
2 B: "âyet-i".
3 B -"nûr-ı imandan, nûr-ı ilimden".
4 B: "mesellerle".

o yağ, o îkād, o nûr üstüne nûr, o hidâyet bunların içinde temessül eyler. {يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ} İçlerinde sabahları ve akşamları O'nun için tesbih eder. ❁ Allah'ın ismini tenzih ve takdis eyler {رِجَالٌ} öyle ricâl ki {لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاۤءِ الزَّكٰوةِ} ne bir ticaret, ne de bir bey' -ne alım ne satım- Allah'ı zikirden ve namaz kılmaktan ve zekât vermekten onları alıkoymaz {يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ} kalblerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar {لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا} ki Allah, kendilerini amellerinin daha güzeliyle mükâfatlandırsın {وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ} fazlından da ziyadesini versin. ❁ Bire on ilâ yedi yüz gibi husûsiyet ve [3525] kemmiyetle amel mukabili mev'ud olan ecr ü sevabdan başka husûsiyet ve mikdarı beyan edilmeyen ve keyfiyyet ü kemmiyyeti hatırlara bile gelmeyen ni'am-ı sübhâniyesini[1] de ziyade olarak fazl u kereminden ikram ve ihsan eylesin {وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاۤءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} ve Allah, dilediğini hesabsız merzuk kılar. ❁ İşte Allah'ın nûruna hidâyet ettiği mü'minlerin hâli böyle.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاۤءًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَاۤءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا
وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُۜ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِۙ ﴿٣٩﴾ اَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ
يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌۜ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍۜ اِذَٓا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ
يَكَدْ يَرٰيهَاۜ وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Küfredenlerin ise amelleri bir engin çölde serab gibidir. Susayan onu bir su zanneder, nihâyet ona vardığı vakit onu bir şey bulmaz da yanında vicdânı Allah'ı bulur. O da ona tamamıyla hesâbını görüverir ve Allah serî' hesablıdır (39). Yahut derin bir denizdeki zulümât[2] gibidir, onu bir dalga bürüyor, üstünden bir dalga, üstünden

1 M: "sübhaniyyesi".
2 B: "zulmet".

bir bulut, öyle zulümât[1] ki birbiri üstüne, elini çıkardığı vakit onu görmesi ihtimâli yok. Her kime de Allah bir nûr yapmamışsa artık onun için hiç nûr yoktur[2] (40).

[3526] {وَالَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَعْمَالُهُمْ} Küfredenlerin de amelleri ❁ gönüllerince iyilik diye yaptıkları bütün işleri, itikadları bozuk ve gayeleri hevâ olduğundan dolayı {كَسَرَابٍ بِقٖيعَةٍ} bir çöldeki seraba benzer. ❁ Uzaktan yaldırar {يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَٓاءًۜ} susayan onu bir su zanneder. ❁ Binâen'aleyh harâretinden imrenir, ihtiras ile koşar {حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا} vaktâ ki ona[3] varır, onu hiçbir şey bulmaz ❁ içini yakmakta olan harâretini teskin edecek hakîkî suyu bulamadığı gibi, uzaktan tevehhüm ettiği parıltı da kalmaz. Koştuğu emelin yalan olduğu tahakkuk eder. Fakat bununla da kalmaz. {وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ} Ve yanında Allah'ı bulur. ❁ O susuzluk yoksulluk içinde hakikatin dehşetini görür. Korkmak istemediği Allah'ın[4] kahr u gazabı yüreğine inip bütün vicdânını sarar {فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُ} da hesâbını görüverir {وَاللّٰهُ سَرٖيعُ الْحِسَابِ} ve Allah, serî'u'l-hisâbdır. ❁ Binâen'aleyh o hesâbı uzak sanmamalıdır. İşte kâfirlerin nûrlu zannettikleri, iyilik diye koştukları amellerinin âkıbeti budur.

Hissiyât ve itikadlarına, fikir ve zihniyetlerine, diğer kavil ve fiillerine gelince: {اَوْ كَظُلُمَاتٍ فٖى بَحْرٍ لُجِّيٍّ} Veya derin bir denizdeki zulmetlere benzer ki {يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ مَوْجٌ} onu dalga üstüne dalga {مِنْ فَوْقِهٖ سَحَابٌ} daha üstünden bir bulut kaplar. ❁ Nûr üstüne nûrun tam zıddına olarak {ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ} birbiri üstüne birçok zulmetler ❁ öyle ki kâfi bir nûr nişanesi görmek şöyle dursun {اِذَٓا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا} elini çıkardığı vakit onu bile [3527] göremez ❁ o karanlıkta çırpınır, şuraya buraya saldırır. Fakat uzattığı kendi elini bile görmesi ihtimâli yoktur.

---

1 B: "zulmet".

2 H: "Küfredenlerin ise amelleri bir yazıdaki serab gibidir. Susayan onu bir su zanneder, nihâyet ona geldiği vakit de onu bir şey bulmaz ve yanında vicdânı Allah'ı bulur. O da onun tamamıyla hesâbını görüverir ve Allah serî' hesablıdır (39). Yahut derin bir denizdeki zulümât gibidir, onu bir dalga bürür, üstünden bir dalga, üstünden bir bulut, öyle zulmet ki üst üste, elini çıkardığı vakit onu görmesi ihtimâli yok. Her kim de Allah ona bir nûr yapmamışsa artık onun için hiç nûr yoktur".

3 H -"ona".

4 B: "hâlde".

Nerede kaldı ki hâricinden bir hakikat görsün de neye el uzattığını bilsin. Fi'l-vâki' kâfirler küfür taassubu içinde öyle boğulur, öyle bocalar. Hiçbir hakkı kabul etmemek için inadında öyle ısrar eder ki ne halt ettiğinin farkına varmaz [1]{وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ} ve fi'l-vâki' her kim ki Allah ona bir nûr takdir etmemiştir, artık onun için nûr yoktur. ❁ Onun için körler görmez, sağırlar işitmez, vicdansızlar duymaz, kâfirler hakkı kabul etmez. Yoksa:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍۜ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ
وَتَسْبِيحَهُۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ
﴿٤٢﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجِى سَحَاباً ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَاماً فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ
خِلَالِهِۚ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ
يَشَٓاءُۜ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِۜ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً
لِاُو۬لِى الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِى عَلٰى بَطْنِهِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ
يَمْشِى عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِى عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍۜ وَاللّٰهُ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾

[3528] **Meâl-i Şerîfi**

Baksana hakikat Allah, o semâvât u Arz'daki kimseler ve o kanat çırpıp süzülen dizilen kuşlar hep O'nun için tesbih ediyor. Her biri cidden salâtını ve tesbihini bilmiş, Allah da ne yapıyorlarsa hep biliyor (41). Ve bütün o göklerin ve yerin mülkü hep[2] Allah'ın, hem bütün gidiş O'na (42). Baksana şu hakikate: Allah, bir bulut sevkediyor sonra onun açıklığını telif eyliyor, sonra onu terâküm ettiriyor da yağmuru görüyorsun hilâlinden (خلال) çıkıyor. Bir de o semâdan, ondaki dağlardan bir dolu indiriyor da dilediğini onunla musâb kılıyor ve

1 Bu cümle de gösterir ki Allah'ın nûr olmasının mânası câ'ilu'n-nûr olmasıdır [Müellifin notu].
2 M ve B -"hep".

dilediğinden onu bertaraf ediyor. Şimşeğinin parıltısı hemen hemen gözleri alıverecek[1] (43). Allah geceyi gündüzü taklib[2] ediyor, şüphe yok ki bunlarda gözü olanlar için muhakkak bir ibret vardır (44). Hem Allah her hayvanı bir sudan yarattı, öyle iken kimisi karnı üstü yürüyor, kimisi iki ayak üzerine yürüyor, kimisi de dört ayak üzerine yürüyor. Allah ne dilerse yaratır, hakikat Allah her şeye kādir, çok kādir (45). Kasem olsun ki cidden beyan edici âyetler indirdik ve kimi dilerse Allah doğru bir caddeye hidâyet eyler (46).

[3529] {اَلَمْ تَرَ} Görmedin mi ❁ kâfirlerin küfürlerine rağmen {اَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} semâvât ve Arz'da herkes hakikaten Allah için tesbih ediyor ❁ bütün hilkatleri ve harekât u sekenâtlarıyla Allah'ın varlığına ve noksan şâibelerinden[3] nezâhet-i sübhâniyesine fiilen delâlet edip duruyor, hepsi "sübhanallah" deyip çığrışıyor[4]. {وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍ} Saf saf -kanatlar gerip- uçan kuşlar da {كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْب۪يحَهُ} hepsi salâtını ve tesbihini bilmiştir. ❁ Harekât u sekenâtında, ilticâ ve tenzîhinde hikmet-i hilkati olan vazifesini şaşırmaz. Hepsi O'ndan dilek diler, hepsi O'nu kendine göre takdis eder {وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ} Allah da her fiillerine Alîm'dir. Hepsini bilir, hepsini idare eder.

{وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ... الآيات}

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۜ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
بِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ
﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِن۪ينَۜ ﴿٤٩﴾ اَف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ
يَخَافُونَ اَنْ يَح۪يفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۜ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ
الْمُؤْمِن۪ينَ اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ

1 H +"gibi oluyor".
2 B: "tâkip".
3 B: "sıfatlardan".
4 B: "çağrışıyor".

الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾
وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّۜ قُلْ لَا تُقْسِمُواۚ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌۜ اِنَّ اللّٰهَ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ
وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْۜ وَاِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُواۜ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٥٤﴾

[3530] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de "Allah'a ve Resûlüne inandık ve itaat ettik" diyorlar da sonra bunun arkasından yan çiziyorlar, bunlar mü'min değillerdir (47). Aralarında hükmetmesi için Resûlü ile Allah'a davet oldukları vakit de bakarsın, bunlardan bir kısmı çekinirler[1] (48). Ve eğer hak kendilerinin olur ise münkād olarak ona gelirler (49). Kalblerinde bir maraz mı var? Yoksa Allah ile Resûlünün onlara haksızlık edeceğinden kuşkulandılar veya[2] korktular mı? Hayır kendileri zâlimler (50). Aralarında hükmetmesi için Resûlü ile Allah'a davet oldukları zaman mü'minlerin sözü ancak سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا *demeleridir ve[3] işte bunlar felah* [3531] *bulacak olanlardır (51). Ve her kim Allah'a ve Resûlüne itaat eyler ve Allah'a haşyet besler ve O'na korunursa işte murâda erecek olanlar bunlardır (52). Ötekiler Allah'a en kuvvetli yeminleriyle kasem ettiler, vallahi kendilerine emredersen behemehâl bilâ-tereddüd çıkar giderlermiş. De ki: "Yemin etmeyin, ancak bir tâʿat-i maʿrûfe, her hâlde Allah bütün yaptıklarınıza ve yapacaklarınıza Habîr'dir" (53). De ki: "Allah'a itaat edin ve Resûle itaat edin, yine dinlemezseniz artık onun üzerindeki ancak ona yükletilen, sizin üzerinize de size yükletilendir ve eğer ona itaat ederseniz hidâyete erersiniz, Resûl'ün üzerindeki ise ancak açık bir tebliğdir" (54).*

{وَمَٓا اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ} Ve onlar mü'min değillerdir. ❁ Yani iman laftan ibaret değildir. Yalnız dilden "Allah'a ve Resûlüne iman ettim" demekle

1 H: "davet oldukları vakit derhâl bunlardan bir kısmı iʿrâz ederler".
2 H: "ya".
3 M ve B -"ve".

hakikaten mü'min, müslüman olunuvermez. Onunla beraber samîm-i kalbden inanmalı ve sadâkatle sebat etmeli ve âsâr-ı fi'liyesiyle isbat ve teyid eylemelidir. Bunu isbat edecek delillerden birisi de hakkına râzı olmak ve bir ihtilâf hâlinde Allah ve Resûlünün hükmüne davet edildiği zaman icâbet ve itaat eylemektir. Hâlbuki "Allah ve Resûlüne iman ettik, müslümanız" diyenler içinde öyleleri olur ki imanı yalnız dilindedir. Bunlar mü'min değil, münafıktır. Haklarına râzı olmazlar, bir kısmı sözünde durmaz dönüverir. Bir kısmı da sözde dönmese bile her hangi bir nizâ'da Allah ve Resûlünün hükmüne davet edildikleri zaman i'râz eder, kaçınır {وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ} ve eğer hak kendilerinin olursa ❁ aleyhlerine değil lehlerine ise {يَأْتُوا اِلَيْهِ مُذْعِن۪ينَ} ona -yani Resûlullah'ın hükmüne- gönülden inkıyad ve itimad ederek gelirler. ❁ Zira Resûlullah'ın hükm ü hükûmetinin hakkāniyetinde şüphe etmezler.

Nitekim Bişr nâmındaki[1] münafık, bir Yahudî ile bir arazi hakkında nizâ' etmişti. Münafık haksızdı, onun için Yahudî onu "Resûlullah'a muhakemeye gidelim" diye Allah'ın hükmüne davet etti, çünkü onun haksızlığa meydan vermeyeceğini biliyordu. Münafık ise "Yahudîlerin hahambaşı Ka'b b. Eşref'e gidelim" dedi; çünkü hakka râzı olmuyor, dalavere ile haksız bir hüküm alacağını ümid ediyordu. Rivayet olunduğuna göre bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü bu oldu.[2] Ki son zamanlarda İslâm hey'et-i ictimâ'iyesini ifsad eden de öyle nifakların meydan almasıdır.

Bu neden oluyor? {اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} Kalblerinde bir maraz mı var? ❁ Küfür ve zulme meyleden rûhânî bir maraz, bir vicdan bozukluğu mu var? {اَمِ ارْتَابُوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَح۪يفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ} Yoksa Allah'ın ve Resûlünün onlara yazık edeceğinden işkillendiler veya korkuyorlar mı? {بَلْ} Hayır ❁ ne öyle bir irtiyabları var, ne de korkuları. Allah ve Resûlünün hükmü, mahz-ı hakk u adalettir ve öyle olduğunu bilirler, fakat {اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ}

1 H: "nâmında".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 204-205; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* VII, 582-583:
وذلك أن رجلا من اليهود كان بينه وبين بشر خصومة وأن اليهودي دعا بشرا إلى النبي صلى الله عليه وسلم ودعاه بشر إلى كعب فقال بشر: إن محمدا يحيف علينا.

onlar kendileridir ki sırf zâlimlerdir. ❁ Hukūka tecavüz etmek isteyen haksızlardır. Binâen'aleyh sebeb-i imtinâ' birinci şıktır, yani kalblerindeki maraz, vicdanlarındaki bozukluktur. Ki bu da hidâyetsizliktendir.

{اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنٖينَ اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ} Yoksa beynlerinde hükmetmek için Allah'a ve Resûlüne davet olundukları zaman mü'minlerin sözü ancak {اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا} "semi'nâ ve eta'na" demek idi ❁ yani "dinledik ve itaat ettik, baş üstüne" diye hemen davete [3533] icâbet etmekti {وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} ve işte ancak bunlardır ki o felah bulanlardır. ❁ Murâda erenlerdir. {وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Ve her kim Allah ve Resûlüne itaat eder ❁ yani yalnız mahkeme işinde değil, her hususta Allah'ın kitabına ve Resûlünün sünnetine ittibâ'[1] eyler {وَيَخْشَ اللّٰهَ} ve Allah'tan korkar ❁ isyandan sakınır {وَيَتَّقْهِ} ve O'na sığınır, korunursa {فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ} işte ancak bunlar o fâizîndir. ❁ Fevz bulacak, felah meydanında gāye-i merama erecek, ebedî saadetin kusvâsına nâil olacak olanlardır.

Lâkin o münafıklar, o kalbleri bozuk haksızlar, böyle itaat etmedikten başka {وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ} bir de en ağır yeminleriyle Allah'a kasem ettiler ❁ yeminin en ağırı Allah'a yemindir {لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ} eğer sen kat'î emredersen çıkarlarmış ❁ dâr u diyarlarından çıkıp giderlermiş, güya o derece itaatkâr imişler {قُلْ لَا تُقْسِمُوا} "kasem, yemin etmeyiniz" de {طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ} mâruf bir tâat ❁ yani tâatiniz belli, mâhiyeti mâlum, binâen'aleyh yalan yere yemin etmeyiniz. Yahut sizden matlub olan öyle yalan yere yemin ile münâfıkāne bir tâat değil; zulme, münkere itaat da değil, adalet dairesinde hâlisâne bir tâattir. {اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ} Şüphe yok ki Allah, her ne yapıyorsanız Habîr'dir. ❁ Bütün esrârınıza vâkıftır. Binâen'aleyh O'na karşı yalandan, hîlekârlıktan, tâatsizlikten sakınınız.

[3534] Ey Resûl-i hak {قُلْ اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ} de ki:[2] "Allah'a itaat ediniz, Resûle de itaat ediniz" ❁ yani Peygamber'e itaat de bilhassa emr-i ilâhîdir, ona itaat edilmedikçe Allah'a itaat edilmiş olmaz. Binâen'aleyh Kitâbullah'a temessük bir vecîbe olduğu gibi, Peygamber'in sünnetine

1 B: "itaat".
2 H -"de ki".

temessük de bilhassa vecîbedir. {فَاِنْ تَوَلَّوْا} Yine[1] kafa bükerlerse ❁ yani o haksızlar yine aldırmazlarsa {فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ} artık onun üzerine ancak ona tahmil olunandır. ❁ Yani Peygamber'e ait olan vazife ancak ona yükletilen tebliğ yüküdür. {وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ} Sizin üzerinize de size tahmil olunandır ❁ ki itaat vazifesidir. Burada "tahmil" tâbir olunması, itaatsizler ne kadar çoğalırsa Peygamber'in ve mü'minlerin vazifesi de o nisbette zorlaştığına işarettir. {وَاِنْ تُطِيعُوهُ} Ve eğer siz ona itaat ederseniz ❁ yani Peygamber'e itaat eder de tahmil olunan vazifenizi yaparsanız {تَهْتَدُوا} hidâyete erersiniz ❁ hakka mazhar olursunuz. {وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} Resûl'ün vazifesi de ancak belâğ-ı mübîndir. ❁ Teblîğ-i beliğdir; ki o onu îfâ etti, size de itaat vazifesi kaldı.

Şimdi Müslümanlar, bu teblîğ-i mübîn ile şu va'd-i ilâhîye dikkat etmelidir ki çok mühimdir:[2]

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۖ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًاۜ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔاۜ وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِۚ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُۜ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

[3535] **Meâl-i Şerîfi**

Sizden iman edip sâlih ameller işleyenlere Allah şöyle vaad buyurdu: Kasem olsun ki onlardan evvelkileri istihlâf ettiği gibi kendilerini Arz'da mutlak ve muhakkak istihlâf edecek ve behemehâl onlara kendileri için marzîsi olan dinlerini kuvvetle icrâ kudreti verecek[3] ve behemehâl onları korkularının arkasından emne erdirecek[4]. Hakkımda hiçbir şeyi şerîk koşmayarak hep Bana ibadet edecekler, kim de bundan sonra

1 H: "de de".
2 H -"ki çok mühimdir".
3 H: "dinlerini takviye ve tesbit edecek".
4 H: "tebeddül eyleyecek".

küfranda bulunursa artık onlar hep fâsıklardır[1] *(55). Hem namazı kılın, zekâtı verin ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz (56). Sakın o küfredenleri Arz'da âciz bırakabilirler sanma, onların varacakları yer ateştir*[2] *ve her hâlde o pek fena gidiştir*[3] *(57).*

İlahiyâta müteʿallik tenvîrât ile[4] tâatin vücûbunu tesbit eden tebliğ ve ona müteʿallik vaʿd ü vaʿîd ile vaʿz u irşaddan sonra yine yukarıdaki ahkâmın tetmîmi için buyuruluyor ki:

[3536]

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذ۪ينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذ۪ينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ
مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَح۪ينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّه۪يرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَٓاءِۜ ثَلٰثُ
عَوْرَاتٍ لَكُمْۜ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّۜ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٥٨﴾ وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا
كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ
مِنَ النِّسَٓاءِ الّٰت۪ي لَا يَرْجُونَ نِكَاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ
بِز۪ينَةٍۜ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٦٠﴾ لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَر۪يضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَد۪يقِكُمْۜ
لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَأْكُلُوا جَم۪يعاً اَوْ اَشْتَاتاًۜ فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتاً فَسَلِّمُوا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ
تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةًۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

---

1 H: "artık onlar bütün bütün fâsıklardır".
2 H: "cehennemdir".
3 H: "ve her hâlde o ne fenâ inkılâbdır".
4 H: "ve".

[3537] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Ellerinizdeki memlükleriniz ve sizden henüz bülûğa ermeyenler üç vakit size istîzân etsinler: Sabah namazından evvel ve öğle sıcağından elbisenizi çıkardığınız sırada, bir de yatsı namazından sonra ki sizin üç eksikli vaktinizdir. Bunların mâʿadâsında ne size ne onlara günah yoktur, üzerinize dolaşırlar, birbirinize bakarsınız. İşte böyle size Allah âyetleri beyan ediyor ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (58). Sizden olan çocuklar dahi bülûğa erdiklerinde kendilerinden evvelkilerin istîzân ettikleri gibi istîzân etsinler. İşte böyle size Allah âyetlerini beyan ediyor ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir (59). Nikâh ümidi kalmayan oturmuş kadınlara ise bir ziynet ile [3538] *gösterişe çıkmamaları şartıyla çarşaflarını bırakmalarında kendilerine bir günah yoktur. Maʿamâfîh afîfâne sakınmaları kendileri için daha hayırlıdır ve Allah Semîʿdir, Alîm'dir (60). Aʿmâya harec yok, topala harec yok, marazlıya*[1] *harec yok, kendilerinize de kendi evlerinizden veya babalarınızın evlerinden veya analarınızın evlerinden veya biraderlerinizin evlerinden veya hemşirelerinizin evlerinden veya amcalarınızın evlerinden veya halalarınızın evlerinden veya dayılarınızın evlerinden veya teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarına mâlik olduğunuzdan veya sadîkınızın evinden yemenizde harec yok, gerek toplu ve gerek dağınık yemenizde de beis yoktur. Binâenʿaleyh evlere girdiğiniz vakit Allah tarafından mübarek, hoş bir sağlık olmak üzere kendilerinize selâm veriniz, işte böyle size Allah âyetlerini beyan ediyor, gerek ki akıl erdiresiniz (61).*

{يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا} Gerek erkek ve gerek dişi ale'l-umûm mü'minler {لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذ۪ينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذ۪ينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ[2]} milk-i yemîniniz olanlar ve sizden ihtilâma bâliğ olmayanlar odanıza girmek için izninizi istesinler ❁ yani onlara böyle tâlim ve emr ediniz. Bâlâdaki istînâs emri hür ve bâliğ olanlar hakkında idi, buradaki istîzân emri ise milk olan

1 H: "marîze".
2 H, M ve B +"ثلث مرات".

köleler ve cariyelerle henüz bâliğ olmayan hür çocuklar, yani sabîler hakkındadır. Bir de bunlarınki her defasında değil {ثَلٰثَ مَرَّاتٍ} üç kere ❁ yani üç vakitte ki birincisi {مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ} sabah namazından evvel ❁ çünkü yataktan kalkıp giyinmek zamanıdır. İkincisi {وَحٖينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهٖيرَةِ} ve öğle sıcağında elbisenizi soyunduğunuz sırada ❁ ki kaylûle, yani gündüz uykusu vakti. Üçüncüsü {وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَٓاءِ} ve yatsı namazından [3539] sonra ❁ yatmak için soyunulduğu zamandır. {ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ} Ki sizin için üç avrettir. ❁ Setrinizin muhtel olduğu, eksikli bulunduğunuz üç gedik vaktinizdir. Herkes için olmasa bile umumî nokta-i nazardan böyledir. Bu ihtar istîzânın sebebini beyan eder. Bundan dolayı istîzân etmelidirler. Pek iyi amma, niçin her zaman istîzân etmesinler, çünkü {طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ} üzerinize çok dolaşırlar {بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ} birbiriniz üstünesinizdir ❁ binâen'aleyh her zaman istîzânda harec olur. {كَذٰلِكَ... إلخ}

{وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا} Sizden olan çocuklar da bülûğa erdiklerinde ❁ ki asıl delili ihtilâmdır. Yaşının da asgarîsi kızda dokuz oğlanda on iki, mutavassıt ve mu'tâdı[1] on dört on beş, müntehâsı on yedi on sekizdir. İstîzân etsinler {كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} nitekim kendilerinden evvelkilerin istîzân ettikleri gibi ❁ yani kendilerinden mukaddem olan siz büyüklerinin onların odalarına girmek için bâlâda geçen لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا [24/27] mûcebince her vakit istînâs ve selâm ile istîzân etmeniz lâzım olduğu gibi, onlar da yalnız o üç vakitte değil, her vakit yanınıza gireceklerinde istîzân etsinler. {كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ} ❁ Bu iki âyette bu ihtârın tekrar edilmesi, istîzân emrini kemâl-i vuzuh ile tekiddir. Zira yabancı büyüklerde ihtiraz hissi, bunlarda ise müsamaha şüphesi gālib olduğundan burada o şüpheyi kesmek için emir tebyin[2] ve tekid edilmiştir. Ma'a't-teessüf bu noktadan zuhul ve gaflet çoktur.

---

1 B: "mu'tedil".
2 B: "tenbih".

{وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَٓاءِ} Ve oturmuş kadınlar {الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا} [3540] ki bir nikâh ümidi beslemezler {فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ} bir ziynet ile teberrüc[1] etmeksizin üst örtülerini bırakmalarında beis yoktur. ❁ Yani hayz u nifastan kesilmiş kadınlar yukarıda geçen[2] وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ [24/31] emri mûcebince gizlemeleri lâzım olan ziynetlerden hiçbirini izhar etmemek şartıyla üzerlerindeki çarşaf, ferace gibi dış elbiselerini bırakıp yalnız baş örtüsüyle çıksalar bir beis yoktur, günah olmaz. Lâkin teberrüc gençler için günah olduğu gibi ihtiyarlar için de günahtır. Süslenmeleri günah değil, süsle yabancı erkeklere çıkmaları günahtır. "İhtiyar kadınlar süslenir mi?" dememeli. Ne acûzeler vardır ki gençlerden ziyade güzel görünmeye özenirler. {وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ} Ma'amâfîh isti'fafları kendileri için daha hayırlıdır. ❁ Yani süslü olmadıkları hâlde de iffet âdâbına riayet ederek gençler gibi sakınmaları, üst örtülerini bırakmamaları haklarında daha hayırlıdır. Çünkü töhmetten daha sâlimdir {وَاللّٰهُ سَمِيعٌ} ve Allah Semî'dir ❁ gizlide açıkta ne söylediklerini işitir {عَلِيمٌ} Alîm'dir ❁ maksadlarını da bilir, sonunda ona göre cezâlarını verir. Binâen'aleyh Müslümanız diyen zamâne kadınları bu âyetleri dinlesinler de düşünsünler.

لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ [en-Nisâ 4/29] Âyeti nâzil olduktan sonra kör, topal, hasta, özürlü fakir Müslümanlar, sağlam kimseler tiksinirler ve rızâları olmaz diye beraber yemek yemekten sakınır[3] veya bir kimse bunları kendi evinden başka akraba veya ehibbâsının birinin evine yemeğe götürecek olsa belki hoşlanmazlar diye çekinir olmuşlardı. Bir de muharebeye gidenler, öyle ma'lûlîn ve zu'afâyı evlerine [3541] bırakırlar ve anahtarlarını teslim edip içlerindeki yiyeceklerden yemelerine izin verir giderlerdi. Fakat onlar gāib oldukları için izinleri tîb-i nefs ile olmaz diye korkarlar, lüzûmundan ziyade sakınırlardı. Bir de bazı kimseler kendi evlerinden başkasında yemek yemekten çekinir, bazı mü'minler

---

1 "**Teberrüc**" kadının kendisini süsleyip çıkarak endam ve ârâyişini, ziynet ve mehâsinini erkeklere izhar etmesidir ki câhiliyet kadınlarının âdeti budur [Müellifin notu].

2 H -"geçen".

3 H: "sıkılır".

de ayrı yemekten sakınır, behemehâl misafirle beraber yemek isterdi. Hatta bir misafir bulunmazsa bütün gün bekleyen kimseler olurdu. Şu âyet de bu sebeple nâzil olmuştur {لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ... إلخ}

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى
يَسْتَأْذِنُوهُۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۚ فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ
شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٦٢﴾ لَا تَجْعَلُوا دُعَٓاءَ
الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَٓاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضاًۜ قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذاًۚ فَلْيَحْذَرِ
الَّذ۪ينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِه۪ٓ اَنْ تُص۪يبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُص۪يبَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قَدْ يَعْلَمُ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِۜ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُواۜ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٦٤﴾

[3542] **Meâl-i Şerîfi**

Mü'minler ancak şöylelerdir ki Allah'a ve Resûlüne iman etmişlerdir, cemʿiyyetli bir işte bulundukları vakit de ondan istîzân etmeyince gitmezler. Fi'l-hakīka senden izin isteyenler, onlar öyle kimselerdir ki Allah'a ve Resûlüne inanırlar, binâenʿaleyh bazı işleri için senden izin istediklerinde sen de onlardan dilediğine izin ver ve[1] onlar için Allah'tan mağfiret isteyiver. Şüphe yok ki Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir (62). Peygamber'in duasını aranızda birbirinize ettiğiniz dua gibi farz etmeyin, içinizden birbirini siper ederek sıvışıp sıvışıp gidenleri Allah muhakkak biliyor. Binâenʿaleyh onun emrinden hilâfına gidenler başlarına bir fitne inmekten veya elîm bir azab ermekten hazer etsinler (63). Uyanın! Her hâlde göklerde ve yerde ne varsa hep Allah'ındır, muhakkak O sizin ne üzerinde bulunduğunuzu bilir, hele O'na ircâʿ olunacakları gün ki ne yaptıklarını kendilerine haber verecektir, ve Allah her şeye Alîm'dir[2] (64).

1 M ve B -"ve".
2 H: "kendilerine haber verecek, Allah her şeye Alîm".

{اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذٖينَ} Mü'minler ancak onlardır ki {اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ} Allah'a ve Resûlüne hakikaten iman etmişlerdir. ❁ Yukarıda zikri geçenler gibi yalnız iman ettik demekle kalmayıp samîm-i kalbden inanmışlardır. {وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ} Ve maiyyetinde ❁ yani Peygamber'in maiyyetinde, ki İmâmü'l-müslimînin maiyyeti de aynı hükme tâbi'dir. {عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ} Cem'iyyetli bir emir üzerinde bulundukları vakit ❁ cuma, bayram, müşavere, muharebe gibi toplanmayı iktizâ eden veya menfaat ve mazarratı umûmî olan bir iş üzerinde bulundukları zaman {لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ} ondan izin almadıkça gitmezler ❁ münafıklar gibi kaçmazlar {اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ} fi'l-vâki' senden izin isteyenler yok [3543] mu {اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ} onlar Allah'a ve Resûlüne iman eden kimselerdir. {فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ} Binâen'aleyh bazı işleri için senden istîzân ettiklerinde {فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ} sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver ❁ yani her izin isteyene izin vermek vâcib değildir. Hikmet ve maslahatın îcâbını gözetmek lâzımdır. Bir de Sûre-i Berâe'de geçen عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذٖينَ صَدَقُوا [9/43] kaziyyesi unutulmamalıdır. İzin ver {وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ} ve onlar için Allah'a istiğfar eyle ❁ zira istîzân her ne kadar özr-i kavî ile sadâkate müstenid olsa da dünya işini âhiret işine takdim etmek gibi bir kusur şâibesinden hâlî kalmaz. Sen istiğfar edersen {اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ} şüphe yok ki Allah, Gafûr'dur ve Rahîm'dir. ❁ Bu noktada Resûlullah'a hitabdan ümmetine hitâba iltifat ile buyuruluyor ki:

Ey Müslümanlar {لَا تَجْعَلُوا دُعَٓاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ} Peygamber'in davetini, duasını aranızda {كَدُعَٓاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا} bazınızın bazınıza daveti, duası gibi kıyas etmeyin ❁ onun davetine icâbet farzdır. Duası indallah hemen müstecâb olur. Binâen'aleyh emirlerine kemâl-i hâhişle itaat ve imtisal etmeli ve onu gücendirmekten son derece sakınmalıdır. {قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذٖينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا} İçinizden birbirini siper ederek sıyrılmak isteyenleri Allah biliyor. {فَلْيَحْذَرِ الَّذٖينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهٖ} Binâen'aleyh onun emrinden hilâfına gidenler {اَنْ تُصٖيبَهُمْ فِتْنَةٌ} kendilerine bir fitne isabet etmekten

[3544] ۞ yani dünyada bir belâ ve mihnete çarpmaktan {اَوْ} yahut ۞ dünyada olmazsa âhirette {يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ} bir azâb-ı elîm musibeti ermekten hazer etsinler. ۞ Burada terdîd yalnız men'-i hulüv içindir. Yoksa dünya musibetiyle âhiret azâbının cem'inde münâfat yoktur. Fi'l-vâki' Peygamber'in emr ü sîretine imtisal eden Müslümanların nasıl yükseldiklerine tarih şâhid olduğu gibi, Müslümanız deyip de hilâfına giden kavimlerin ne fitnelere, ne musibetlere, ne azablara giriftar olmakta bulundukları göz önündedir. Hemen Cenâb-ı Hak cümlemizi hidâyetiyle[1] dilşâd buyursun.

{اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Evet, semâvât ve Arz'da ne varsa hep Allah'ındır. ۞ Kâinâtın hepsi, halkan ve milken, gerek îcad ve gerek i'dam, gerek bed' gerek iade ile tasarrufen O'nundur. {قَدْ يَعْلَمُ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ} Muhakkak ki O sizin üzerinde bulunduğunuz hâli {وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ} ve onların -o muhaliflerin- O'na ircâ' olunacakları günü biliyor {فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا} Binâen'aleyh onlara yaptıklarını anlatacaktır. {وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} Ve Allah her şeye Alîm'dir. ۞ İlminden bir zerre kaçmaz, hak ile bâtılın tamamen ayrılacağı o furkān günü neler olacağını anlamak için, şimdi Sûre-i Nûr'un akabinde Sûre-i Furkān'ı dinleyiniz.

1 H: "hidâyet duasıyla".

[3557][1]

سُورَةُ الْفُرْقَانِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سَبْعٌ وَسَبْعُونَ اٰيَةً

FURKĀN SÛRESİ

Mekkiyedir.[2] Ancak وَالَّذِينَ لَا[3] يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ'dan [25/68] وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا'ya [25/70] kadar üç âyetin Medenî olduğu hakkında İbn Abbas'tan bir rivayet vardır.[4]

Âyetleri: Yetmiş yedidir.

Kelimeleri: Bin sekiz yüz yetmiş ikidir.

Harfleri: Üç bin yedi yüz otuz üçtür.

Fâsılası: ا ل harfleridir[5], Lâm ضَلُّوا السَّبِيلَ [25/17].

Sebeb-i nüzûlü: Kâfirlerin ulûhiyet ve nübüvvet hakkındaki küfür ve mu'ânedeleri olduğu mündericâtından anlaşılır.

Sûre-i Nûr'un âhiri ile bunun başlangıcı arasındaki münasebet gayet açıktır. Orada Peygamber'e tâzim ve itaatin vücûbu ve emrine muhalefet edenlerin tahzîri siyâkında nihâyet Allah'a ircâ' gününü ihtar ile hatm-i kelâm olunmuştu. Bunun üzerine azamet-i ilâhiyeyi takdis ile Sûre-i Furkān'ın şu suretle başlaması ne parlak olmuştur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذٖى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعَالَمٖينَ نَذٖيرًاۙ ﴿١﴾ اَلَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرٖيكٌ فِى الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدٖيرًا ﴿٢﴾

---

1 H +"18. cüz'ün hitâmı".
2 B: "Mekkîdir".
3 H, M ve B -"لا".
4 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 420. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 262:
وعن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما وقتادة هي مكية إلا ثلاث آيات نزلت بالمدينة وهي «وَالَّذِينَ لا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ» إلى قوله سبحانه: «وَكانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً» (الفرقان ٢٥/٦٨-٧٠)
5 H -"harfleridir".

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا
وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌۨ افْتَرٰيهُ
وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَۚ فَقَدْ جَٓاؤُ۫ ظُلْمًا وَزُورًاۚ ﴿٤﴾ وَقَالُٓوا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ اكْتَتَبَهَا
فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَص۪يلًا ﴿٥﴾ قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ
كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٦﴾ وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْش۪ي فِي الْاَسْوَاقِۜ لَوْلَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذ۪يرًاۙ ﴿٧﴾ اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَاۜ
وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا
فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلًا۟ ﴿٩﴾

[3559] **Meâl-i Şerîfi**

"Tebârek" ne yüce Feyyâz'dır O ki bütün âlemîne bir nezîr olsun diye kuluna furkānı indirdi (1). O ki hep göklerin, yerin mülkü O'nun. Hem hiçbir veled edinmedi, hem mülkte O'na hiç ortak da yok. Her şeyi yarattı da bir takdir ile her birinin hadd ü mikdârını tâyin ederek hepsinin mukadderâtını hazırladı (2). Böyle iken O'ndan başka birtakım mâbudlar edindiler ki hiçbir şey halk edemezler, kendileri halk olunup duruyorlar. Kendi[1] kendilerine ne bir zarara ne de bir menfaate mâlik değiller, ne mevte mâlikler ne hayâta ne de nüşûra (3). Ve o küfredenler "bu sırf bir iftira, onu o uydurdu, diğer bir kavim de buna karşı ona muʿâvenette bulundu" dediler, doğrusu zulm ü tezvîre gittiler (4). "Ve o evvelkilerin esâtîri, onları yazdırtmış da sabah akşam kendisine onlar okunuyor" dediler (5). De ki: Onu, o göklerde ve yerde sırrı bilen indirdi,[2] hakikaten O Rahîm bir Gafûr bulunuyor (6). Bir de "bu Peygambere ne oluyor?" dediler, "yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor, ona bir melek indirilse de maiyyetinde yâver bir savulcu olsa ya! (7). Veya ona bir hazine bırakılıverse, yahut güzel bir bahçesi olsa da ondan yese ya!"

---

1 H +"~~kendisine~~".
2 H: "'Onu' de, 'o göklerde ve yerde sırrı bilen indirdi".

Hem[1] o zâlimler "siz, sırf büyülenmiş bir adama tâbi' oluyorsunuz" dediler (8). Bak senin hakkında ne kıyaslar ne temsiller yaptılar da çıkmaza saptılar, artık hiçbir yol bulamazlar (9).

{تَبَارَكَ} ❁ "Teâlâ" gibi tefâ'ul bâbından fi'l-i mâzîdir. Tasrif olunmaz, yani diğer sîgaları çekilmez ve Allah'tan başkasına isnâd edilmez. İştikākta "bereket" maddesinin buna zâhir bir alâkası vardır. Tefâ'ul bâbından olması da bu mânanın mübalağa ile kendisinden zuhûrunu ifade eder. "Bereket" ise bir şeyde ilâhî hayrın sübut ve sebâtı demektir ki suyun havuzda birikip yükselerek durması mânasından me'huzdur. İlâhî hayrın bulunduğu şeye "mübarek" denilir. İlâhî hayır, hasr u ihsâ olunamayacak [3560] gayr-i mahsüs bir surette sudûr ettiği cihetle kendisinde hissolunmaz bir surette ziyadelik müşahede olunan şeye "mübarek" ıtlak edilir. Şu hâlde "tebâreke" kendisinden olmak üzere mübareklikte büyük bir yükseklik ile istikrar ifade eder. Ve bunun Allah teâlâ hakkında hudûs ve tegayyür şâibelerinden ârî olarak mülâhaza olunması lâzım gelir. Bu tahlilde mebde'-i mülâhaza olacak iki mefhum vardır: Biri sübut biri de ziyadelik. Onun için selef-i müfessirîn de bunu başlıca iki mâna esası üzere tefsir etmişlerdir. Birisi لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ mânasıdır ki ezelen ve ebeden lüzûm-ı vücûd demek olur. Bunda sübut ve istikrar mefhûmu esas ittihaz edilmiştir. Diğerinde ise tezâyüd mânası esas ittihaz edilerek iki vecih söylenmiştir. Bazıları Allah teâlâ'nın zâtında kemâlini ve mâsivânın noksanını mülâhaza ederek تَعَالَى mânasıyla tefsir etmişlerdir. Allah teâlâ'nın zâtında her şeyden yüksek olduğunu ifade eder. "Zâtında yüksek, çok yüksek" demek olur. Bazıları da sıfat-ı fiil olarak mülâhaza edip تَزَايَدَ خَيْرُهُ وَعَطَاؤُهُ وَتَكَاثَرَ diye hayır ve atâsının artıp çoğalmasıyla tefsir etmişlerdir. Bazı makamda bu mânaların birisi, bazısında diğeri daha münâsib oluyor. Şu hâlde İbn Abbas Hazretleri'nden de iki rivayet vârid olduğuna göre hem sıfat-ı zâtı, hem sıfat-ı fiili mülâhaza ederek bütün bu mânaları cem' etmek daha muvâfık olacağından تَبَارَكَ أَيْ تَعَالَى جَلَّ شَأْنُهُ فِي ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَأَفْعَالِهِ عَلَى أَتَمِّ وَجْهٍ وَأَبْلَغِهِ yani "hem zâtında, hem sıfâtında, hem

---

1 H -"Hem"; B: "Hemen".

ef'âlinde etemm ve eblağ vech üzere teâlâ celle şânuhû" mazmûnuyla tefsir olunmuştur.[1]

Mâlum ki "teâlâ" da "ulüvv"den "tefâ'ul"dür[2]. "Ulüvv", Türkçemizde "ululuk" diye ifade olunabilirse de âlî mânasına "ulu" vasfı, "ulumak" masdarından emir sîgasına da muhtemil olmakla îhâm-ı kabîhten hâlî olmadığından lisan nezâhetine dikkat eden üdebâ nezdinde isti'mâli[3] tervic edilmeyip "yüksek" vasfı buna tercih olunmuştur. Bununla beraber tefâ'ul binâsından anlaşılan "fiil bi-nefsihî" ile [3561] mübalağa nüktelerini ifade edecek bir sîga da tâyin edemediğimizden, "teâlâ" kelimesinin Türkçe bir fiil ile tam tercemesi kābil olmamıştır. Meselâ "yükseldi" denilse "alâ" yahut "i'telâ" demek olabilirse de "teâlâ" anlaşılmaz. Bâhusus sıfat olarak da kullanılmaz. Hâlbuki "bereket" kelimesinin ayrıca bir Türkçesini kullanmadığımız cihetle "tebâreke" fiilinin tercemesine hiç imkân bulamıyoruz. Bundan dolayı تَبَارَكَ وَتَعَالَى dilimizde aynen isti'mâl olunagelmiş, makām-ı hayret ve tahsinde تَبَارَكَ اللهُ، بَارَكَ اللهُ tâbirleri de olduğu gibi müte'âref olmuştur. "Mübarek olsun" yerinde "kutlu olsun" denirse de, "bereket" yerinde "kut" demiyoruz. İşte bu gibi sebeplere binâen biz de mealde تَبَارَكَ fiilini aynen muhafaza ile beraber "ne yüce Feyyâz O" tâbiriyle bir tefsir ifade etmek istedik. Bunun yerinde "yüksek, çok yüksek O" yahut "çok pek çok feyz ü bereket sahibi O", yahut "ne yüce kutlu O" demek mümkin olabilirdi.

{الَّذٖى} İsm-i mevsul, "tebâreke"nin fâili {نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ} de onun sılasıdır.

"**Furkān**" mukaddimede geçtiği üzere esasen fark u tefrik etmek, yani ayırmak, ayırt etmek mânalarından masdardır. Ekseriya "fark" ma'kūlâtta, "tefrik" mahsüsâtta kullanılır. Sonra "furkān" fârık veya mefruk mânasına da gelir, bu suretle mühim davaları hall ü fasl eden kat'î burhanlara, mucizelere "furkān" ıtlak olunur. Bu mâna ile Kur'ân'ın bir ismi de "el-Furkān"dır.

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 421.
2 M: "'tefaale'dir".
3 H +"~~tecviz~~".

"**Tenzîl**" ve "**İnzâl**" indirmek demek ise de, "tenzîl" teksir ifade eder. Onun için birden indirmeye "inzâl", ceste ceste birçok defalarda indirmeye "tenzîl" denilir. Sonra Arapça'da gerek ismiyye ve gerek fiiliyye bir cümle-i haberiye ile sılalanarak îzah olunan الذي، من، ما gibi mübhem isimlere "ism-i mevsul" nâmı verilir; tesniyesi "ellezâni", cem'i "ellezîne", müfred müennesi "elletî", tesniye müennesi [3562] "elletâni", cemi' müennesi "ellâtî" ve "ellâî" [1] ve "ellevâtî"[2] gelir. Eskiden bunun tercemesinde "şol ki" denilirdi, lâkin muhâvere lisânımızda bu kelime her nedense kullanılışını gāib etmiş olduğundan bunun yerine "o ki" diyoruz. Hâlbuki "o" hem zamîr-i gāib hem ism-i işaret olarak kullanıldığı cihetle bir de ism-i mevsul yerinde kullanılması lisanda bir darlık oluyor. Gerçi bizde asıl vasıl mânasını ifade eden, yani önündeki cümleyi üst tarafına rabt eden edat "ki"dir. Lâkin bu "ki" isim olmayıp sade bir harf-i mevsul olduğu için kelamda mübtedâ, haber veya fâil gibi rükün olamayıp yalnız önündeki cümleyi üst tarafına sıfat yapar, onun için kendi başına bir ism-i mevsûlün yerini tutamayarak "o", "şu", "bu" gibi bir mevsûfa muhtaç olur. Ve bu suretle sıla ile sıfat beyni fark edilmemiş bulunur. Arapça'da ise[3] sıla ile sıfatın belâgat nokta-i nazarından mühim farkları vardır. Bundan dolayı Kur'an'da latif ve ince zevkler ifade eden "ellezî" gibi mevsullerin tatlı tercî'leri "o ki", "şu ki", "bu ki" gibi tercemelerle anlatılırken[4] tatsız tekrarlara sebebiyet verildiği gibi, birçok yerlerde mevsul zâyi' edilerek mevsuf hâlinde gösterilmiş oluyor ki bunlar lisanların zarûrî farklarıdır. Cümlenin mevsûfu nekre olur. Lâkin mevsul[5] behemehâl ma'rifedir. Gerçi nâdiren ahd-i zihnî de olabilir. Fakat ekseriyetle sılanın muhatap için vâki'de mâlum olması şarttır. Onun için burada şöyle bir sual îrad edilmiştir: نَزَّلَ الْفُرْقَانَ cümlesi الَّذِى'nin sılası olduğu için muhataplar indinde mâlum olmak lâzım gelir, hâlbuki kâfirler furkānın indirilmiş olduğuna inanmıyorlar, o hâlde nasıl

1 M: "vellâî".
2 M: "vellevatî".
3 H + "~~de~~".
4 B: "anlatırken".
5 H: "mevsuf".

sıla olabilir? Buna basit olarak şu cevap verilir: Peygamber ve mü'minler için Furkān'ın nüzûlü mâlumdur. Burada doğrudan doğru muhatap da onlardır. Gerçi inzâlin asıl hedefi kâfirler ve onların küfriyyâtını ibtal ile ahvâl-i uhreviyelerini haber vermektir. Lâkin[1] doğrudan doğru kelâm-ı ilâhîye muhatap tutularak değil, hitâb-ı Resul'den tebliğ suretiyledir. Onun için biraz sonra görüleceği üzere kâfirler gāib [3563] sîgasıyla mevzubahis olacaklardır. Muhatap cins-i beşer de olsa bu cevap kâfîdir. Ma'amâfîh buna daha ince bir cevap da vardır. Şöyle ki: "Furkān"dan asıl murad Kur'an'dır. Kur'an ise misli yapılamadığı tecribe ile mâlum dâimî bir mucizedir. Bunu kâfirler de tecribe etmişler ve âciz kaldıkları için kalem ile mu'ârazadan silah ile muharebeye geçmişlerdir. İşte Kur'ân'ın tecribe ile sâbit olan ve bu suretle umûm için emr-i meşhûd hâline gelen bu i'câzı aynı zamanda kendisinin nüzûlü hakkında yakīnî bir burhan ve furkāndır. Ebû Bekr Bâkıllânî'nin de *İ'câz-ı Kur'ân* nâm eserinde beyan ettiği üzere Kur'ân'ın i'câzı böyle emr-i meşhûd olduğundan bunun nüzûlünü tanımak istemeyenler elleriyle yokladıkları bir vâkı'ayı bile inkâra kalkışacak inatçılardır.[2] Bundan dolayıdır ki Sûre-i En'âm'da وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ [6/7] buyurulmuştur. Tecribe, nazarî bir zarûret ifade etmese bile ale'l-umûm ilm-i beşerin en yakīnî ve fiilî burhanlarından olduğu için sâbit bir tecribe burhânının ifade ettiği hakikat umum için mâlum makamındadır. Bu sebeple Kur'ân'ın i'câzı ve nüzûlü Arap müşrikleri gibi bir kısım kâfirlerin fiilen mâlumu olmuş bulunduğu gibi, diğerlerinin de mâlumu makamındadır. Bundan başka Kur'an, bu hakikati önceden sarâhatle haber vermiş, haber ise esbâb-ı ilimden birisi bulunmuş olduğu cihetle sılanın ma'lûmiyeti için bu kadarı bile kâfîdir. Mazmûnu bir kere işitilmiş olan bir cümle-i haberiye inanmayanlara karşı dahi bir sıla olarak îrad olunabilir. Bu hususta şart olan iman değil,

---

1 B: "Fakat".

2 Bâkıllânî, *İ'câz-ı Kur'ân,* thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1997, s. 3:
بين فيه سبحانه أن حجته كافية هادية، لا يحتاج مع وضوحها إلى بينة تعدوها، أو حجة تتلوها، وأن الذهاب عنها كالذهاب عن الضروريات، والتشكك في المشاهدات. ولذلك قال عز ذكره: «ولو نزلنا عليك كتابا في قرطاس فلمسوه بأيديهم لقال الذين كفروا إن هذا إلا سحر مبين».

bir ilm-i cüz'îdir ki ma'hûdiyet ifade edecek kadar bir sebk-i zikir de bu babda kâfi gelir. Şunu da kaydedelim ki ism-i mevsul sılası söylenmeden evvel mübhemdir. Şayet اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى gibi tâbi' bir sıfat olarak gelirse Türkçemizin "öyle ki" tâbiri gibi tavsifte kuvvet iş'âr eden bir rabt ifade ederse de, تَبَارَكَ الَّذٖى gibi fâil veya mücerred veya aslî bir ma'mul olarak geldiği zaman mübhem bir zattan başka bir şey [3564] anlatmaz. "Bir kelâmda böyle bir zât-ı mübhemin fâil yapılmasında ne fâide olabilir" de denemez. Çünkü "evvelen ibhâm sâniyen tefsir evka'u fi'n-nefs"tir derler. Bir şey evvelâ mübhem olarak söylenip de sonra tefsir olunduğu zaman muhatabın gönlünde kuvvetli bir tesir bırakır. Zira nefis kolay duyduğu bir şeyi hafif geçer, ihmal eder; fakat evvelâ mübhem olarak işittiği zaman dikkat ve cehd sarf eder, bilmek merakına düşer, bu şevk ve merak üzerine tefsir olunduğu zaman da zihninde iyi yerleşir. Arabî belâgatinin bu kāideleri zamânımızda ilm-i nefsin "hâfıza, dikkat ile mütenâsibdir", "dikkat de merak ile mütenâsibdir" kāidelerini ifade eder. Hatta Frenklerde ve zamânımız yazıcılarının birçoğunda bu ibhâm kāidesi bir moda salgını hâlini almıştır. Bir mevzû'u tasvir ederken merak celbetmek için sahifelerle ibham ettikleri görülüyor. Hâlbuki bunun ifrâtı da merak yerine usanç veya nisyan vermekten hâlî kalmaz. Çok naz âşık usandırır. Kur'an'da ise onun en güzel gıdıklayıcı numûneleri görülür. İsm-i mevsuller de buna başkaca bir revnak verir. İşte تَبَارَكَ الَّذٖى bu kabîldendir. Allah teâlâ'nın Zât-ı İlâhîsi bilinemediği gibi, الَّذٖى de ilk nazarda bilenemeyecek bir zât-ı mübheme delâlet ediyor. Karşısında bir kere beşerî hiçliği duyuruyor, sonra o ibham en belli, en mütemâyiz sıfatların tecellîsiyle îzah ediliyor. Evvelâ Kur'ân'ın, hakkı nâhaktan ayırt eden mâlum hâssa-i i'câzı "Furkān" ismi ve "el" harf-i ta'rîfi ile hatırlatılıp نَزَّلَ الْفُرْقَانَ sılası ile الَّذٖى mevsûlünün ibhâmı ta'rîf olunarak Allah teâlâ bilhassa bu furkānı indirmiş olmak sıfatıyla tanıttırılıyor[1]. Ve feyz ü bereketin yüksekliği ilk önce bu mu'cize-i bâhire delâletiyle ilan ve tebcil ediliyor. Bu suretle mânanın hâsılı da şu oluyor:

1 B: "tanıtılıyor".

"Çok yüce, çok kutlu, hayr u atâsı çok yüksek olduğunu ne şâyân-ı hayret bir surette gösterdi O: Hani bildiğiniz o furkānı, o hakk u bâtılı ayıran, vazifelerinizi öğreten, bir mislini yapmaktan herkesi âciz bırakan Kur'an mucizesini ibadet ve ubûdiyet ile mümtaz [3565] mâlum kuluna âyet âyet indiren O Zât-ı Ecell". Şüphe yok ki O'nun o furkān kendisine indirilmiş olan mâlum kulu; abd-i hâssı; Resûl-i Ekremi Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem olduğu da belli (سُبْحَانَ الَّـذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهِ *[el-İsrâ 17/1] bak*).

Ona o furkānı niçin indirdi? {لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً} Bütün zevi'l-ukūl âlemlerine bir nezîr olsun diye.

"**Nezîr**" "münzir", yani inzar edici mânasına sıfat-ı müşebbehedir, "beşîr" ve "mübeşşir" gibi. İnzar mânasına masdar da olur "nekîr" ve "inkâr" gibi; burada inzar edici mânasına olması zâhirdir.

"**İnzâr**" korkunç haber vermek, bir şeyin âkıbetindeki vehâmet ve tehlikeyi ihbar ederek gocundurmak sakındırmak demektir ki, sevinç haberi vermek demek olan "müjde"nin zıddıdır (*Sûre-i Bakara'da* سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ *[2/6] bak*). Binâen'aleyh "beşîr" ve "mübeşşir" müjdeci demek olduğu gibi, "nezîr" ve "münzir" de tehlike haberiyle korkutan muhbir, peygamber, resul demek olur. Sâhib-Furkān sallallâhu aleyhi ve sellem وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذِيراً [el-İsrâ 17/105; el-Furkān 25/56] gibi âyetlerle mâlum olduğu üzere hem mübeşşir hem münzirdir. Allah teâlâ'nın hem rahmetinin müjdecisi, hem azablarının habercisidir. Fakat makamına göre bazen bunların birisiyle iktifâ olunmuştur. Nitekim Sûre-i Enbiyâ'da وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ [21/107] buyurulduğu gibi burada da لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيراً buyurulmuştur. Çünkü biraz sonraki beyânâttan anlaşılacağı vechile burada sebeb-i nüzûl olan kâfirlerin küfr ü mu'ânedelerine karşı inzar makamında "tebşir" kelimesinin tasrîhi berâ'at-i istihlâl belâgatine münâsib olmazdı. Ve bu nükte تَبَارَكَ'nin ulüvv ve azamet mânasına olmasını takviye eder. Bununla beraber bu inzarda ve bunun kuvvetini ifade eden Furkān'ın tenzîlinde Peygamber

ve mü'minlere bir tebşir ve rahmet mânası mündemictir. Bu cihetle tebşîrin fehvâ-yı kelâm ile iltizâmen ifade edilmesi dahi ayrıca bir belâgat olmuştur. Bu da [3566] "Tebâreke"nin feyz ü atâ mânasını tebâdür ettirir. Fâtiha'da tafsil olunduğu üzere "âlem" kelimesi Allah teâlâ'nın Zât ve sıfâtından mâʻadânın hepsine ıtlak olunur, cemiʻlenmesi de bütün envâʻına şümul ifade eder. Onun için burada bazı müfessirîn رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ mazmûnu üzere Hazret-i Peygamber'in kâffe-i mahlûkāta da mebʻus olduğuna istidlâl etmişlerdir. Lâkin aklı olmayanları inzârın hikmet ve fâidesi anlaşılmaz. Binâenʻaleyh burada Fâtiha'daki gibi tağlîbe karîne yoktur. "Âlemîn" cemʻi hakikati üzere zevi'l-ukūl âlemlerine masruf olmak zâhirdir. Cumhûrun da kavli budur. Zevi'l-ukūl âlemleri ise ins ü cin ve melâikedir.[1] Âlûsî tefsirinde der ki: "Aleyhissalâtü vesselâm'ın ins ü cinne mürsel olduğu dinde bi'z-zarûre mâlumdur. Münkiri ikfar olunur. Sübkî gibi bir zümre-i muhakkikīn melâikeye dahi mürsel olduğuna kāil olmuşlar ve bazıları bu âyetle istidlâl eylemişlerdir. Masum olanlara irsâlin fâidesi de davetine ittibâʻ ile şerefine hizmettir."[2] Şimdi düşünmeli ki böyle bütün âlemîni inzar salâhiyeti ne büyük kuvvet ü şandır ve bu kuvveti getiren Furkān ne büyük burhan ve fermandır. İşte Peygamber'e bu Furkān ile bu büyük kuvvet ve salâhiyet bahşedilmiş bulunuyor. O hâlde o kulun efendisi, ona o furkānı indirmiş olan Mevlâ ne yüce, ne kutlu tanrıdır!

{اَلَّذٖى} O ki {لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} bütün göklerin ve yerin mülkü hep O'nun ❁ gerek gökler ve gerek yer ve gerek bunlardaki yukarı ve aşağı bütün şeylerde mülk, yani tasarruf-ı küllî; yaratmak, yok etmek, yaşatmak, öldürmek, muktezâ-yı hikmetine göre dilediği gibi

---

1 B -"Zevi'l-ukūl âlemleri ise ins ü cin ve melâikedir".

2 Âlûsî, *Rûhu'l-meʻânî,* IX, 422:

والمراد بالعالمين عند جمع من العالمين الإنس والجن ممن عاصره صلّى الله عليه وسلم إلى يوم القيامة. ويؤيده قراءة ابن الزبير للعالمين للجن والإنس وإرساله صلّى الله عليه وسلم إليهم معلوم من الدين بالضرورة فيكفر منكره، وكذا الملائكة عليهم السلام كما رجحه جمع محققون كالسبكي ومن تبعه ورد على من خالف ذلك، وادعى بعضهم دلالة الآية عليه لأن العالم ما سوى الله تعالى وصفاته العلي فيشمل الملائكة عليهم السلام. وصيغة جميع العقلاء للتغليب أو جمع بعد تخصيصه بالعقلاء .ومن قال كالبارزي: إنه عليه الصلاة والسلام أرسل حتى إلى الجمادات بعد جعلها مدركة لظاهر خبر مسلم وأرسلت إلى الخلق كافة لم يخصص، واكتفى بالتغليب وفائدة الإرسال للمعصوم وغير المكلف طلب إذعانهما لشرفه عليه الصلاة والسلام ودخولهما تحت دعوته واتباعه تشريفا على سائر المرسلين عليهم السلام.

emr ü nehy ile hükümdarlık, saltanat, şehinşahlık hep O'nun, yalnız O'nun; başkasının istiklâli olmadığı gibi iştirâki de yok. {وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً} Hem hiç veled edinmedi ❁ veledi olmaktan münezzeh olduğu gibi bir evladlık da edinmiş değil, Nasârânın dediği gibi değil (*Sûre-i Bakara'ya ve Sûre-i Mâide'ye* [3567] *ve Sûre-i Tevbe'ye bak*). {وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِى الْمُلْكِ} Hem mülkte hiçbir şerîki de yok ❁ Sineviyyenin dediği gibi de değil. لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ Kavl-i celîlindeki kasırdan bu da anlaşılmıştı. Böyle iken ayrıca tasrih edilmesi, ikidir, üçtür diye şirk iddia edenleri açıkça redde ihtimam içindir. وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَداً Cümlesinin araya konması da bunun içindir. Bu suretle evvelâ bunun evvelkine tâbi' olmayıp ayrıca maksûd bi'z-zikr olduğu gösterilmiş, sâniyen veled ittihâzının neticesi dahi şirk demek olacağından 'adem-i ittihâzın hikmeti de anlatılmıştır. Yani bu cümle evvelkine değil, ikinciye mâtuftur.

"İyi amma bu mülkü nasıl bulmuş ve bu kadar büyük mülk evlâtsız ortaksız yapyalnız nasıl idare olunur?" denecek olursa, buna karşı vâv-ı istînâfiye ile buyuruluyor ki: {وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ} Her şeyi yarattı ❁ başka birinden almadı, kazanmadı, doğurmadı, yarattı, yokken vücûda getirdi {فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً} de künhüne erilmez bir takdir ile her birine bir hadd ü mikdar tâyin ederek hikmetine göre dilediği gibi hepsini bütün mukadderâtıyla hazırladı. ❁ O'nun için güçlük yok, her şey bütün mukadderâtıyla O'nun yed-i kudretinde musahhar, memlük, mahluk, hepsini dilediği gibi kullanır, bu suretle her şeyin bir hadd ü mikdârı var ki onu tecavüz edemez. O'nun kudretine ise hadd ü pâyân yok, binâen'aleyh hiçbir şey, mahlûkiyet[1] haddini tecavüz edip de O'na şerîk olmasına imkân bulamaz, O öyle yüksek, öyle tebârek.

Bu Furkān ile hakikat tesbit ve tebliğ edildikten sonra inzârın sebebine geçilerek buyuruluyor ki: {وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِۤ اٰلِهَةً} Böyle iken tuttular da ondan başka birtakım ilâhlar (mâbudlar) edindiler ❁ O her şeyi yaradanı [3568] bıraktılar da O'nun berisinden öyle şeylere taptılar ki {لَا يَخْلُقُونَ شَيْـٔاً} hiçbir şey yaratamazlar {وَهُمْ يُخْلَقُونَ} fakat kendileri halk

1 B: "memlûkiyet".

edilir[1] dururlar ❁ yani kendilerinin mahluk oldukları görülüp duruyor, yahut mâbud diye yalan yere uydurulup duruyorlar.

“**Halk**” yokken îcad etmek, yani yaratmak mânalarına geldiği gibi تَخْلُقُونَ اِفْكًا [el-Ankebût 29/17][2] kabîlinden yalan uydurmak mânasına dahi gelir. Burada bazı müfessirîn bu mânayı tercih etmişlerse de zâhir olan evvelkidir. Allah'tan mâ‘adâ tapılan şeylerin hepsi putlar gibi yalan, uydurma mâbud olduğu mahluk olmalarından da anlaşılır. İlmî nokta-i nazardan ifadenin asıl rûhu da mahlûkun hâlık yerine tutulmasındaki tenakuzu göstermektedir. Bunu daha ziyade îzah için buyuruluyor ki: {وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا} Ve kendi kendilerine bir zarara da mâlik değiller bir menfaate de. ❁ Bu cümlenin tefsîrinde “ve kendilerinden ne bir zararı def‘e ne de kendilerine bir menfaati celbe güçleri yetmez” deniliyor, çünkü لِاَنْفُسِهِمْ muahhar olan zarar fiilinin sılası addolunuyor. Ve bir şeyin kendine ızrar etmesi mâkul olmadığından “darr”, def‘-i darr mânasına hamledilmiş oluyor. Bu mâna ise sâlibe-i külliye olarak yalnız câmid putlara muntabık olabilir. Bu ise hem kāsır[3] hem de nazm-ı celîlin zâhirinden uzaktır. Lâm'da aslolan ta‘lîl olduğu gibi لَا يَمْلِكُونَ'ye ta‘alluku da zâhirdir. وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا değil, لَا يَمْلِكُونَ ضَرًّا وَلَا نَفْعاً لِاَنْفُسِهِمْ buyurulmuştur. O hâlde لِاَنْفُسِهِمْ, لِذَاتِهِمْ demek olmalıdır. Nefyedilen yalnız kendilerine ta‘alluk eden nef‘ ve darr değil, kendi zâtlarının illiyetiyle mutlak nef‘ ve darrdır. Yani kendiliklerinden li-zâtihim hiçbir zarar ve menfaat yapmaya kādir değillerdir. Bi-zâtihim olsalar bile li-zâtihim değillerdir. Şayet bazılarında meselâ Güneş'te[4] veya Firavun gibilerde, yahut Mesih gibilerde bir menfaat veya [3569] mazarrar görülmüşse, o onların li-zâtihî kendi kudretlerinden, milklerinden değil, Hâlık teâlâ'nın verdiği kudret ve kuvvettendir. Li-zâtihî olsa idi fâni olmazdı. Bu mâna أَسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إله إلّا هو الْحَيّ الْقَيُّوم وأَتُوبُ إلَيْه تَوْبَةَ عَبْدٍ ظَالِمٍ لِنَفْسِهِ لَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهِ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا mazmûnuna da mutâbıktır. Burada zararın takdim

---

1 B: “edilip”.
2 “…yalan uyduruyorsunuz…”
3 B: “hasr”.
4 H +“~~menfaat~~”.

edilmesi de şâyân-ı dikkattir. "Def'-i zarar celb-i menfaatten akdemdir" kāidesine işaretle zararı def' edemeyen, bir menfaat celbedemeyenden daha âciz olduğunu anlattığı gibi, ızrar etmenin nâfi' olmaktan kolay olduğunu da anlatır. Bir de Allah'tan başkasına tapanların menfaat hissinden evvel zarar korkusuyla taptıklarını iş'âr eder. Çünkü cebâbire ve zaleme insanları en ziyade tedhiş siyasetiyle kendilerine[1] perestiş ettirmeye uğraşırlar. Ve bu yüzden birçok zavallılar o kuvveti onların kendilerinin imiş gibi farz ederek korku belâsıyla onları mâbud yerine koyar Allah'ı unuturlar, velâkin bilmeleri lâzım gelir ki esasen o kuvvet ve kudret onların değildir, Allah murad etmeyince onlar kendi başlarına ne bir zarar yapabilirler ne bir menfaat {وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتاً وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُوراً} ne mevte mâliktirler, ne hayâta ne de nüşûra.

"**Nüşûr**" "neşr" gibi bazen müte'addî bazen lâzım olur. Müte'addî olurlarsa[2] bir şeyi açıp yaymak mânasına gelirler ki lisânımızda "neşr" ve "neşriyât" ve "menşûr" bu mânadandır. Bunun lâzımına "intişar" denilir, lâzım oldukları zaman ise ölmüş bir şeyin dirilip kalkması mânasınadır ki Kur'an'da "nüşûr" umûmiyetle bu mânayadır. Bunun müte'addîsinde "inşâr" denilir; اَنْشَرْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتاً [ez-Zuhruf 43/11][3] gibi. Binâen'aleyh bu mâna şu olur: Ne ölüm ellerindedir ne dirim, ne de ölümden sonra âhirette kalım. Bunların hiçbirinde ne kendileri ne başkaları hakkında diledikleri gibi tasarruf edemezler. Bunlara mâlik olmayan ise mâbud olamaz. Böyle iken bütün bunlara mâlik olan Allah'a kulluğu bıraktılar da öyle âcizlere taptılar. Nübüvvete gelince:

[3570] {وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا} Ve o küfredenler -bu beyânâta karşı- dediler ki {اِنْ هٰذَا} bu ❁ Kur'an, furkān falan değil {اِلَّا اِفْكٌ} sırf bir iftira {افْتَرٰيهُ} onu o uydurdu {وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ} ve buna karşı diğer bir kavim de ona yardım etti ❁ yabancılardan Yahudîlerden öğreniyor dediler (*Sûre-i Nahl'de* اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ *bak [16/103]*). {فَقَدْ جَٓاؤُ ظُلْماً وَزُوراً} Böyle zulm ü

1 H -"kendilerine".
2 B: "olursa".
3 "…onunla ölü bir beldeye hayat neşretmekteyiz…"

tezvîre -büyük bir haksızlığa ve yalancılığa- gittiler {وَقَالُٓوا اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ} ve evvelkilerin esâtîri ❁ (*"esâtîr" kelimesi hakkında Sûre-i En'âm'a bak*) {اكْتَتَبَهَا} onları kendine yazdırtmış da {فَهِىَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصٖيلاً} işte sabah akşam kendisine o okunup duruyor dediler ❁ haksızlıkta, yalancılıkta, müzevvirlikte bu derece ileri gittiler. Böyle zâlim müzevvirlere karşı başka sözün lüzûmu yok, sade {قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذٖى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} "onu" de, "O göklerde ve yerde sırrı bilen indirdi" ❁ yani o sizin zu'munuz gibi uydurma veya esâtîr-i evvelîn değil, esrâr-ı ilâhiyeyi mutazammın semâvî bir kitâb-ı münzeldir. Çünkü onu göklerin yerin sırrını bilen Allah teâlâ indirdi {اِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحٖيماً} O hakikaten Gafûr bir Rahîm bulunuyor ❁ onun için o zulm ü tezvîre karşı ukūbetlerinizi isti'câl etmiyor da tehir buyuruyor.

{وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشٖى فِى الْاَسْوَاقِ} ❁ Rivayet olunduğuna göre Kureyş'ten Utbe ve Şeybe ibnâ Rebî'a, Ebû Süfyân b. Harb, Nadr b. Hâris, Ebü'l-Bahterî[1], Esved b. Muttalib, Zem'a b. Esved, Velid [3571] b. Muğīre, Ebû Cehil b. Hişam, Abdullah b. Ebî Ümeyye, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil, Nebih b. Haccâc ile Münebbih b. Haccâc toplanmışlar ve birbirlerine "Muhammed'e bir haber salın, kendisiyle bir konuşun, bir mübahase, münakaşa edin ki mâzur olasınız" demişler ve bunun üzerine "kavmin senin için toplandılar, seninle konuşmak istiyorlar" diye haber salmışlardı. Aleyhissalâtü vesselâm geldi; "yâ Muhammed, biz senin hakkında mâzur olalım diye sana haber gönderdik. İmdi bak sen eğer bu sözle mal istiyorsan sana mallarımızdan mal toplarız ve eğer[2] şeref istiyorsan seni efendi tanırız, büyükleriz ve eğer mülk istiyorsan seni melik yaparız" dediler. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bende dediklerinizden hiçbiri yok, ben size getirdiğimi ne mallarınızı almak için, ne içinizde şeref için ne de üzerinizde melik olmak için getirmedim, velâkin Allah teâlâ beni size bir resul olarak gönderdi ve bana bir kitap indirdi ve size bir beşîr ü nezîr olmamı emreyledi.

1 M: "Ebülbuhtüri".
2 B -"bu sözle mal istiyorsan sana mallarımızdan mal toplarız ve eğer".

Ben de size Rabbimin risâletini tebliğ ve hayırhahlıkla nasihat eyledim. Eğer siz getirdiğimi kabul ederseniz o sizin dünya ve âhirette nasîbinizdir ve eğer onu bana reddederseniz Allah azze ve celle benimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar ben Allah teâlâ'nın emrine sabrederim." "Yâ Muhammed" dediler, "eğer arz ettiklerimizden hiçbir şey kabul etmeyeceksen o hâlde kendin için Rabbinden iste: Maiyyetinde seni tasdik edecek ve senden bizi def' eyleyecek bir melek göndersin. Hem iste sana bağlar, bostanlar ve altından gümüşten köşkler yapsın da seni çalışmadan kurtarsın. Çünkü sen de bizim gibi çarşılarda dolaşıyor, geçimlik arıyorsun. Eğer zu'm ettiğin gibi resul isen o vakit fazlını ve Rabbinin indindeki menzileni anlarız." Buna karşı Resûlullah "hayır, ben size onun için ba's olunmadım, Allah teâlâ beni bir beşîr ü nezîr olarak ba's buyurdu" dedi, işte bu âyetler bu sebeple inzal buyuruldu.[1]

---

1 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 295-297. Krş. İbn İshâk, *Sîre*, s. 198-200; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 240; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 427:

اجتمع عتبة بن ربيعة، وشيبة بن ربيعة، وأبو سفيان بن حرب، والنضر ابن الحارث بن كلدة، أخو بني عبد الدار، وأبو البختري بن هشام، والأسود بن المطلب بن أسد، وزمعة بن الأسود، والوليد بن المغيرة، وأبو جهل ابن هشام وعبد الله بن أبي أمية، والعاص بن وائل، ونبيه ومنبه ابنا الحجاج السهميان، وأمية بن خلف، أو من اجتمع منهم. قال: اجتمعوا بعد غروب الشمس عند ظهر الكعبة، ثم قال بعضهم لبعض: ابعثوا إلى محمد فكلموه وخاصموه حتى تعذروا فيه، فبعثوا إليه: إن أشراف قومك قد اجتمعوا لك ليكلموك، فأتهم، فجاءهم رسول الله صلى الله عليه وسلم سريعا، وهو يظن أن قد بدا لهم فيما كلمهم فيه بداء، وكان عليهم حريصا يحب رشدهم، ويعز عليه عنتهم، حتى جلس إليهم، فقالوا له: يا محمد، إنا قد بعثنا إليك لنكلمك، وإنا والله ما نعلم رجلا من العرب أدخل على قومه مثل ما أدخلت على قومك، لقد شتمت الآباء، وعبت الدين، وشتمت الآلهة، وسفهت الأحلام، وفرقت الجماعة، فما بقي أمر قبيح إلا قد جئته فيما بيننا وبينك –أو كما قالوا له– فإن كنت إنما جئت بهذا الحديث تطلب به مالا جمعنا لك من أموالنا حتى تكون أكثرنا مالا، وإن كنت إنما تطلب به الشرف فينا، فنحن نسوّدك علينا، وإن كنت تريد به ملكا ملّكناك علينا، وإن كان هذا الذي يأتيك رِئيًا تراه قد غلب عليك –وكانوا يسمون التابع من الجن رئيا– فربما كان ذلك، بذلنا لك أموالنا في طلب الطب لك حتى تُبْرئك منه، أو نعذر فيك، فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ما بي ما تقولون، ما جئت بما جئتكم به أطلب أموالكم، ولا الشرف فيكم، ولا الملك عليكم، ولكن الله بعثني إليكم رسولا، وأنزل علي كتابا، وأمرني أن أكون لكم بشيرا ونذيرا، فبلغتكم رسالات ربي، ونصحت لكم، فإن تقبلوا مني ما جئتكم به، فهو حظكم في الدنيا والآخرة، وإن تردوه علي أصبر لأمر الله حتى يحكم الله بيني وبينكم، أو كما قال صلى الله عليه وسلم. قالوا: يا محمد، فإن كنت غير قابل منا شيئا مما عرضناه عليك فإنك قد علمت أنه ليس من الناس أحد أضيق بلدا، ولا أقل ماء، ولا أشد عيشا منا، فسل لنا ربك الذي بعثك بما بعثك به، فليسير عنا هذه الجبال التي قد ضيقت علينا، وليبسط لنا بلادنا، وليفجر لنا فيها أنهارا كأنهار الشام والعراق، وليبعث لنا من مضى من آبائنا، وليكن فيمن يبعث لنا منهم قصي بن كلاب، فإنه كان شيخ صدق، فنسألهم عما تقول: أحق هو أم باطل، فإن صدقوك وصنعت ما سألناك صدقناك، وعرفنا به منزلتك من الله، وأنه بعثك رسولا كما تقول. فقال لهم صلوات الله وسلامه عليه: ما بهذا بعثت إليكم، إنما جئتكم من الله بما بعثني به، وقد بلغتكم ما أرسلت به إليكم، فإن تقبلوه فهو حظكم في الدنيا والآخرة، وإن تردوه علي أصبر لأمر الله تعالى، حتى يحكم الله بيني وبينكم، قالوا: فإذا لم تفعل هذا لنا فخذ لنفسك، سل ربك أن يبعث معك ملكا يصدقك بما تقول، ويراجعنا عنك وسله فليجعل لك جنانا وقصورا وكنوزا من ذهب وفضة يغنيك بها عما نراك تبتغي، فإنك تقوم بالأسواق كما نقوم، وتلتمس المعاش كما نلتمسه، حتى نعرف فضلك ومنزلتك من ربك إن كنت رسولا كما تزعم، فقال لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما أنا بفاعل، وما أنا بالذي يسأل ربه هذا، وما بعثت إليكم بهذا، ولكن الله بعثني بشيرا ونذيرا –أو كما قال– فإن تقبلوا ما جئتكم به فهو حظكم في الدنيا والآخرة، وإن تردوه علي أصبر لأمر الله حتى يحكم الله بيني وبينكم قالوا: فأسقط السماء علينا كسفا كما زعمت أن ربك إن شاء فعل، فإنا لا نؤمن لك إلا أن تفعل، قال: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ذلك إلى الله، إن شاء أن يفعله بكم فعل، قالوا: يا محمد، أفما علم ربك أنا سنجلس معك ونسألك عما سألناك عنه، ونطلب منك ما نطلب، فيتقدم إليك فيعلمك ما تراجعنا به، ويخبرك ما هو صانع في ذلك بنا، إذ لم نقبل منك ما جئتنا به! إنه قد بلغنا أنك إنما يعلمك هذا رجل باليمامة يقال له: الرحمن، وإنا والله لا نؤمن بالرحمن أبدا، فقد أعذرنا إليك يا محمد، وإنا والله لا نتركك وما بلغت منا حتى نهلكك، أو تهلكنا. وقال قائلهم: نحن نعبد الملائكة، وهي بنات الله. وقال قائلهم: لن نؤمن لك حتى تأتينا بالله والملائكة قبيلا.

[3572] مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ'de "mâ" istifhâmiye, "lâm" harf-i cer olduğundan kāide مَالِهٰذَا şeklinde muttasıl yazılmak idiyse de hatt-ı İmam'da مَالِ هٰذَا suretinde "lâm" ayrı yazılmış ve binâenʿaleyh burada böyle yazılmak sünnet-i muʿtebere olmuştur.

تَبَارَكَ الَّذِي اِنْ شَٓاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ وَيَجْعَلْ لَكَ
قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًاۚ ﴿١١﴾ اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ
مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَاِذَٓا اُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا
هُنَالِكَ ثُبُورًاۜ ﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾ قُلْ اَذٰلِكَ
خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَٓاؤُنَ
خَالِدِينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُلًا ﴿١٦﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ
ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَۜ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي
لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَۚ وَكَانُوا قَوْمًا
بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَۙ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًاۚ وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ
عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَاْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي
الْاَسْوَاقِۜ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةًۜ اَتَصْبِرُونَۚ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

[3573] **Meâl-i Şerîfi**

Öyle yücedir[1] O ki, dilerse sana ondan daha hayırlısını verir, altından ırmaklar akar cennetler, sana köşkler de yapar (10). Fakat onlar Sâʿat'i tekzib ettiler, Biz ise o Sâʿat'i tekzib edenlere öyle bir saʿîr, çılgın bir ateş hazırladık (11) ki onları gördüğü vakit ona mahsus bir hışımlanma[2], bir zefîr işitirler[3] (12). Ve çatılıp çatılıp onun dar bir yerine atıldıkları vakit de orada helâke haykırırlar (13). Bir helâke haykırmayın

1 H: "tebârektir".
2 H: "tegayyüz".
3 B: "ki onları gördüğü ona mahsus bir hışımlanması, bir zefîr işittiler".

bugün çok helâke haykırın (14). Ya o mu hayırlı, yoksa müttakīlere vaad olunan huld[1] cenneti mi? Ki kendilerine bir mükâfat ve âkıbet varacakları bir me'vâ[2] bulunuyor (15). Onlar için orada ne isterlerse var, hem ebedî kalacaklar. Rabbinin uhdesinde bu bir vaʿd-i mes'ul[3] bulunuyor[4] (16). Hele o gün ki onları Allah'tan başka taptıkları şeylerle haşredip de "siz mi saptırdınız kullarımı, [3574] *yoksa kendileri mi yolu gāib ettiler?" diyeceği gün?.. (17) "Sübhânsın" demişlerdir, "Senden başka velîler ittihaz etmemiz (olunmamız) bize yaraşır değildi, velâkin Sen onları ve atalarını zevke daldırdın, o kadar ki[5] nihâyet zikri unuttular ve helâke giden bir kavim oldular" (18). Demek sizi sözünüzde yalancı çıkarmışlardır, artık ne savmaya ne de bir yardıma çare bulamayacaksınız ve içinizden her kim zulmederse ona büyük bir azab tattıracağız[6] (19). Biz senden evvel de peygamberleri başka türlü göndermedik, şüphesiz onlar hem yemek yiyorlar hem çarşılarda geziyorlardı (sokaklarda yürüyorlardı), bir de bazınızı diğerine bir fitne kılmışızdır ki bakalım sabredecek misiniz? Maʿamâfîh Rabbin basîr bulunuyor[7] (20).*

{تَبَارَكَ الَّذٖٓى اِنْ شَٓاءَ} Ne mübarektir O ki dilerse {جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ} sana ondan -onların söyledikleri hazine ve bahçelerden- daha iyisini verir ❁ sade bir cennet değil {جَنَّاتٍ} cennetler ❁ hem {تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ} altından ırmaklar akar cennetler ❁ verir, yani âhirette vaad buyurduğu cennetler gibi dilerse dünyada da verir, dâr-ı İslâm olur {وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا} senin için köşkler de yapar. {بَلْ كَذَّبُوا}

"**Bel**" bir atıf harfidir ki asıl mânası ıdrabdır. Bazen de "hatta" gibi terakkī ifade eder.

1 B: "hulûd".
2 H +"~~olmuştur~~".
3 H +"~~olmuştur~~".
4 B -"Onlar için orada ne isterlerse var, hem ebedî kalacaklar. Rabbinin uhdesinde bu "bir vaʿd-i mes'ul" bulunuyor".
5 H -"o kadar ki".
6 B -"ve içinizden her kim zulmederse ona büyük bir azab tattıracağız".
7 H: "Rabbin de basîr bulunuyor".

"**Idrâb**" sözü üstünden altına çevirmek, yani mâkablinden sarf-ı nazar ettirerek mâba'dine tevcih eylemektir. Bunu "belki" diye terceme etmek meşhur olmuştur. Fi'l-vâki' lafzen de ondan me'huz[1] denecek kadar uygundur. Lâkin lisânımızda "belki" ıdrabdan ziyade ümit ve ihtimal için kullanılmaktadır. "Dur bakalım, belki [3575] gelir" demekte hiç ıdrab mânası yoktur. Idrab, "yok, hayır", "daha doğrusu" demektir. Bu mâna kasr u istidrâke şebîh olduğu cihetle son zamanlarda "fakat" kelimesi de "bel" ve "lâkin" yerinde kullanılır olmuştur. Bu surette "fakat onlar Sâ'at'i tekzib ettiler" demek olur. Bu cümle yukarıdaki وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا [25/4] kıssasına mâtuf ve ondan ıdrab ile diğer küfürlerini hikâyeye ve inzâr-ı sarîhe intikaldir. Yani daha doğrusu onlar Sâ'at'e, kıyamet ve âhirete inanmıyorlar, Kur'ân'ın öyle uydurma olmadığını bilmediklerinden değil; âhirete, cezâya inanmadıklarından dolayı o küfr ü dalâle düşüyorlar, o zulm ü tezvîre gidiyorlar. {وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيراً} Hâlbuki Biz o Sâ'at'i tekzib eden kimselere öyle hâil bir[2] sa'îr hazırlamışızdır ki {اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ} onları uzak bir mekândan gördüğü vakit ۞ ki onlar gerek görsünler gerek görmesinler {سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظاً وَزَفِيراً} onun müdhiş bir gazablanma ve sömürmesini işitirler.

"**Tegayyüz**", gayzlanmak, öfkelenmek. "**Zefîr**" içeri nefes almaktır. Demek ki cehennem onları uzaktan gördüğü vakit öfkesinden dehşetli sesler çıkarıyor ve sömürmek için içine çekiyor. Burada görülüyor ki gayzlanmak, zefîrlenmek gibi görmek de "sa'îr"e nisbet edilmiştir. Onlar cehennemi gördüğü vakit değil, cehennem onları gördüğü vakit, bu ise cehennem ateşini bir idrak sâhibi gibi tasvir demektir[3]. Bunu birçokları "görünecek bir mevki'de bulundukları vakit" demek gibi mecâzî bir mânaya hamletmek istemişlerdir. Lâkin cehenneme fi'l-i idrak nisbet edilmesi sade burada değil يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

---

1 H +"~~olacak~~".
2 H +"~~azab~~".
3 B: "etmektir".

[Kāf 50/30][1] âyeti, وَشَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ[2]: رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا... إلخ hadîsi[3] gibi diğer yerlerde de vârid olmuştur.

Bir de Âlûsî'nin naklettiği vechile Taberânî ile İbn [3576] Merdûye Mekhûl tarîkiyle Ebû Ümâme radıyallâhu anh'tan şunu tahrîc eylemişlerdir: Demiştir ki "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem 'her kim müte'ammiden bana atfen yalan söylerse cehennemin iki gözü arasında oturacağı yere hazırlansın' buyurdu. 'Yâ Resûlallah, cehennemin gözü var mıdır?' dediler, 'işitmediniz mi, Allah teâlâ اِذَا رَاَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ buyuruyor. Gözleri olmasa görür mü?' buyurdu."[4] Şu hâlde tevile gidilmeyip meseleyi Allah teâlâ'nın kudretiyle sırrî bir surette mülâhaza etmek iktizâ eder. Bâhusus قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذٖى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [25/6] ihtârından sonra bunun o sırriyete bâriz bir alâkası göze çarpmaktadır.

{دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا} Orada "sübûrâ" yani "ey sübûr, ey helâk neredesin, gel de bizi kurtar" diye feryat ederler.

{وَعْدًا مَسْؤُلًا} Va'd-i mes'ûl, istenecek vaad, yahut istenildiği hâlde vaad, yani Allah teâlâ onu kullar tarafından istenilmek şartıyla va'd ü taahhüd buyurmuştur.

وَقَالَ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى رَبَّنَاۜ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾

---

1 "O gün ki cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz, o 'Daha ziyade var mı?' diyecek."

2 H, M ve B: "فقال".

3 Buhârî, Mevâkītü's-Salât, 8; Müslim, Mesâcid, 185:

عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا اشتد الحر فأبردوا بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم، واشتكت النار إلى ربها، فقالت: يا رب أكل بعضي بعضا، فأذن لها بنفسين، نفس في الشتاء ونفس في الصيف، فهو أشد ما تجدون من الحر، وأشد ما تجدون من الزمهرير.

4 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* VIII, 131/7599; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* IX, 432:

عن مكحول، عن أبي أمامة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من كذب علي متعمدا، فليتبوأ مقعده من بين عيني جهنم» فشق ذلك على أصحابه، فقالوا: يا رسول الله، نحدث عنك بالحديث نزيد وننقص، قال: «ليس ذا أعنيكم إنما أعني الذي يكذب علي متحدثا، يطلب به شين الإسلام». قالوا: يا رسول الله، إنك قلت: «بين عيني جهنم» وهل لجهنم عين؟ قال: نعم، أما سمعتم الله تعالى يقول: «إذا رأتهم من مكان بعيد سمعوا لها تغيظا وزفيرا» (الفرقان ١٢/٢٥) فهل تراهم إلا بعينين.

اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾ وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ
وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا ﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍنِ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِۜ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ
عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا
﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿٢٨﴾ لَقَدْ اَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنِيۜ
وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ
مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا
﴿٣١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةًۚ كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ
وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًاۜ ﴿٣٣﴾ اَلَّذِينَ
يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَۙ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًاۙ ﴿٣٤﴾

[3578] **Meâl-i Şerîfi**

Bununla beraber likāmızı ümit etmeyenler dediler ki: "O melâike bizim üzerimize indirilse ya, yahut Rabbimizi görsek a". Celâlime kasem ederim ki, doğrusu nefislerinde kendilerini büyüksündüler, büyük azgınlık ettiler[1] (21). Melâikeyi görecekleri gün, mücrimlere o gün müjde yoktur da[2] حِجْرًا مَحْجُورًا *"yasak yasak" diyeceklerdir[3] (22). Hem varmışızdır da her ne amel işledilerse onu bir hebâ-i mensûra çevirmişizdir (23). Ashâb-ı cennettir ki o gün eğlendiği yer hayırlı, dinlendiği yer pek güzeldir[4] (24). Hem o semânın gamâm ile yarılacağı ve melâikenin peyderpey indirildiği gün[5] (25). Mülk o gün elhak Rahmân'ındır, kâfirlere ise o pek zorluklu bir gün olur (26). Hem o gün ki zâlim ellerini ısıracak, "eyvah" diyecek, "keşke Peygamber'in maiyyetinde bir yol tutaydım (27). Eyvah, keşke falanı*

---

1 H: "Ve o likāmızı ümit etmeyenler 'o melâike bizim üzerimize indirilse ya, yahut Rabbimizi görsek a' dediler. Doğrusu nefislerinde kendilerini büyüksündüler, büyük azgınlık ettiler".

2 M ve B -"da".

3 H: "derler".

4 H: "Ashâb-ı cennettir o gün makarrı hayırlı, makīl[i] ahsen".

5 H: "Hem semânın gamâm ile yarılacağı ve melâikenin peyderpey indirildiği o gün".

dost tutmayaydım (28). Vallahi o sapıttı beni zikirden, bana gelmiş iken", öyle ya Şeytan insana çok hızlânkâr bulunuyor[1] (29). Peygamber de "yâ Rab, kavmim bu Kur'ân'ı mehcur tuttular" demekte (30). Ve işte biz böyle her peygamber için mücrimlerden bir düşman yapmışızdır, maʿamâfîh hâdî de Rabbin yeter nasîr de (31). Yine o küfredenler dediler ki: "O Kur'an ona cümlesi birden indirilseydi ya!" Biz onu gönlüne iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ve fevkalâde bir tertil ile tertil eyledik[2] (32). Hem onlar sana[3] herhangi bir mesel ile gelmezler ki mutlak Biz sana hakkı ve tefsîrin daha güzelini getirmiş olmayalım (33). O yüzleri üstü cehenneme haşrolunacaklar, onlar mevkiʿce çok fena, yolca da en sapıktırlar (34).

{وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا} Bu cümle وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ [25/7] cümlesine mâtuf ve o[4] kâfirlerin diğer saçmalarını hikaye ile redd ü inzardır.

[3579] "**Recâ**" meşhurda emel (arzu) demektir. Ekser lügaviyyûn birini diğeriyle tefsir etmişlerdir. Maʿamâfîh aralarında ince fark gösterenler de vardır. Ebû[5] Hilâl'in *Furûk*'unda "'emel' müstemir bir recâdır. Onun için bir şeye nazar müstemir olup uzayınca 'teemmül etti' denilir.[6] Bir de 'emel' mümkinde ve muhalde olur, 'recâ' ise mümkine mahsustur denilmiş."[7] *Misbâh*'ta da der ki: "'Emel' 'ye's'in zıddıdır. Ve ekser istiʿmâli, husûlü baʿîd olandadır. 'Tamaʿ' husûlü karîb olanda olur. 'Recâ' ise 'emel' ile 'tamaʿ' arasındadır. Çünkü recâ eden me'mûlünün hâsıl olmamasından korkar, bu itibarla tamaʿ mânasına da kullanılır."[8]

---

1 H: "öyle ya Şeytan insana hızlânkâr olmuş".
2 H: "Biz onunla fuâdına iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ve fevkalâde bir tertil eyledik".
3 H: "Ve sana".
4 B -"o".
5 H, M ve B: "İbni".
6 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-lügaviyye,* thk. Muhammed İbrâhim Selîm, Kahire: Dâru'l-İlm, s. 245:
أَن الأمل رَجَاء يستَمر فلأجل هَذَا قيل للنَّظَر فِي الشيء إِذا اسْتمرّ وَطَالَ تَأمل وَأَصله من الأميل وَهُوَ الرمل المستطيل.
7 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* X, 4:
وقيل: الأمل يكون في الممكن والمستحيل والرجاء يخص الممكن.
8 Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi'ş-şerhi'l-kebîr li'r-Râfiʿî,* Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., I, 22:
وأكثر ما يستعمل الأمل فيما يستبعد حصوله قال زهير: «أرجو وآمل أن تدنو مودتها» ومن عزم على السفر إلى بلد بعيد يقول أملت الوصول ولا يقول طمعت إلا إذا قرب منها فإن الطمع لا يكون إلا فيما قرب حصوله والرجاء بين الأمل والطمع فإن الراجي قد يخاف أن لا يحصل مأموله ولهذا يستعمل بمعنى الخوف فإذا قوي الخوف استعمل استعمال الأمل وعليه بيت زهير وإلا استعمل بمعنى الطمع.

"Recâ", nefiy hâlinde bazen havf mânasını da ifade eder ki buna lügat-i tihâmiye denilmiştir.[1] Buna göre لَا يَرْجُونَ korkmazlar", meşhûra göre arzu etmezler, tahkīke göre de ümit etmezler demek oluyor ki burada en münâsib olan da budur.

"**Likā**" aslında bir şey ile buluşmaktır. "Temas şart olmaksızın bir şeye vusûl" diye de ifade edilmiştir. Rü'yete de ıtlak olunur. Binâen'aleyh "likāullah" rü'yetullah veya Allah'a ermek yahut kıyamet günü hesap ve cezâ için Allah teâlâ'nın karşısına çıkmak demek olur. Ve karşımıza çıkacaklarını ümit etmeyenler demek haşr u neşre, âhiret mes'ûliyetine inanmadıkları için Allah'tan korkmayanlar demeyi de ifade eder. Yani Allah'ı görmeye yüzü olmayan, Allah'ın karşısına çıkacaklarını, azâbına çatacaklarını ümit etmeyen, âhirete inanmaz Allah'tan korkmazlar. {لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ} O melekler bizim üzerimize indirilse ya {اَوْ نَرٰى رَبَّنَا} yahut Rabbimizi görsek a dediler {لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ} celâlim hakkı için gönüllerinde kendilerini büyüksündüler ❁ çünkü öyle demekle kendilerini Peygamber'in yerinde veya daha üstün görmek istiyorlar [3580] ve hatta Allah'a karşı azamet-furuşluk ediyorlar {وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبٖيرًا} ve büyük bir haksızlıkla azgınlık ettiler ❁ bunca beyyinâtı tanımadılar da nüfûs-ı kudsiyenin bile önüne çekilmiş olan لَنْ تَرٰيـنٖى [el-A'râf 7/143] perdesinin nefs-i habîslerine karşı yırtılmasını istediler.

Evet, onlar melâikeyi görmeyecek[2] değiller fakat {يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ} melâikeyi görecekleri gün {لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمٖينَ} mücrimlere o gün müjde yoktur ❁ o hâlde o azgın mücrimlere hiç müjde yoktur {وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا} ve[3] حِجْرًا مَحْجُورًا derler ❁ حِجْرًا مَحْجُورًا bir düşman rast geldiği veya bir mekruh hücum ettiği sırada söylenir bir tâbirdir ki fiili mahzuf mef'ûl-i mutlak hâlinde te'kidli bir cümledir. Fiili احجر حِجْراً مَحْجُوراً veya

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 4:
وفسره أبو عبيدة وقوم بالخوف، وقال الفراء: هذه الكلمة تهامية وهي أيضا من لغة هذيل إذا كان مع الرجاء جحد ذهبوا به إلى معنى الخوف فيقولون: فلان لا يرجو ربه سبحانه يريدون لا يخاف ربه سبحانه، ومن ذلك «ما لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقاراً» (نوح ١٣/٧١) أي لا تخافون لله تعالى عظمة وإذا قالوا: فلان يرجو ربه فهذا على معنى الرجاء لا على معنى الخوف.

2 H: "göremeyecek".

3 H: "da".

حجر حِجْراً مَحْجُوراً takdîrinde emir veya mâzî olabilir ve bu suretle yerine göre ya bir dua ve isti'âze, yani bir yalvarış ve sığınış yahut da bir men' u tehdid ifade eder. Bir dua olduğuna göre "etme, kıyma, evlerden ırak, dağlara taşlara" demek meâlinde olur. Öbüründe de "yasak, memnû'", yahut "davranma" demek gibidir. Burada her iki mâna ile tefsir edilmiştir. يَقُولُونَ Zamiri mücrimlere râci' olduğuna göre mücrimler o melâikeye "aman etmeyin, kıymayın bizim yanımıza yanaşmayın, öte öte" derler, melâikeye râci' olduğu takdirde de melâike o mücrimlere "davranmayın, size o müjde ve cennet men' edilmiş yasak, kat'iyyen yasak" derler.

{وَقَدِمْنَا} Hem varmışızdır {اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ} amel denecek, yani hayır kabîlinden her ne yapmışlarsa da {فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُوراً} onu bir hebâ-i mensûre çevirmişizdir. ۞ Heder etmişizdir.

[3581] "**Hebâ**" bir pencereden Güneş'in ziyâsı vurduğu zaman içinde uçuştuğu görünen tozdur.

"**Mensûr**" saçılmış demektir. Zaten dağınık demek olan "hebâ"yı bir de bu suretle tavsif, onu bir daha saçılmış olarak tasvirdir ki hiç görülmez olur. Burada bir isti'âre-i temsîliye vardır. Şöyle ki: Bütün amelleriyle hâlleri, isyan etmiş ve binâen'aleyh hükûmetleri tarafından varılıp bütün tutamakları parçalanarak dağıtılıp ifnâ edilmiş bir kavmin hâline benzetilmiştir. Yahut "kudûm" "kasd"dan mecaz olduğu gibi, büsbütün heder edilmiş, hiçe indirilmiş olan amelleri de kendisinden maksud olan gayeden uzak kalmak ve bir hedefe dizilmeleri kābil olmamak itibariyle bir hebâ-i mensûra benzetilerek teşbih-i müfred suretiyle ayrı ayrı birer istiare yapılmıştır. Yani o mücrimlerin müsafire bakmak, akrabayı gözetmek, bîçârelere yardım etmek, insanlığa yarar bir iş yapmak gibi bazı amelleri varsa bile o küfr ü tuğyanları yüzünden hepsi heder olmuştur. Hiçbirinin hayrını görmezler.

Öyle mücrimler değil, {اَصْحَابُ الْجَنَّةِ} ashâb-ı cennet ۞ yani اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ [25/15] âyetiyle beyan buyurulduğu üzere cennet kendilerine mev'ud olan müttakīler {يَوْمَئِذٍ} o gün ۞ o melâikeyi görecekleri gün

{خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا} karargâhca[1] hayırlı {وَاَحْسَنُ مَقِيلًا} istirahatgâhca daha güzeldir. ❁ "**Müstekar**" karargâh, yani oturmak konuşmak için ekser evkātta durduğu yer. "**Makīl**" kaylûle yeri, hâbgâh, kuşluk uyuduğu, istirahat ettiği yer demektir. Cennette uyku olmadığına göre burada "makīl" sade istirahatgâh diye tefsir olunmuştur. Bununla beraber o günün yarısında hesaptan kurtulunacak da ehl-i cennet cennette, ehl-i cehennem de cehennemde bir kaylûle yapacaklar diye de rivayet olunmuştur.[2]

[3582] {وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ} Hem semânın gamâm ile çatlayacağı ❁ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فٖى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ [el-Bakara 2/210] kavl-i celîlinde zikrolunan "gamâm"ın tulû'u sebebiyle semânın şakkolacağı {وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزٖيلًا} ve melâikenin peyderpey indirildiği o gün {اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ} mülk o gün elhak Rahmân'ındır. ❁ Çünkü o gün her mülk zeval bulur. Ancak Rahmân'ın hakkı olan mülk kalır {وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرٖينَ عَسٖيرًا} ve kâfirlere pek zorluklu bir gün olmuştur. {وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ} Hem o gün ki zâlim[3] ellerinin üstünü ısıracak {يَقُولُ يَا لَيْتَنٖى اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبٖيلًا} "eyvah bana[4]" diyerek; "keşke ben Peygamber'in maiyyetinde bir yol tutaydım". ❁ Mâlum ki "el ısırmak" hiddet ve hasretle nedâmetten kinayedir, "zâlim"den murad cinstir. Şu kadar ki sebeb-i nüzûl Ukbe b. Ebî[5] Muayt denilmiştir.[6]

{يَا وَيْلَتٰى} Vay şu başıma gelene {لَيْتَنٖى} keşke ben {لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلٖيلًا} fülanı dost edinmeyeydim ❁ "fülan" a'lâmdan kinayedir, nitekim

---

1 H: "karargâhı".

2 Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* II, 266; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 259. Krş. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 436:

قَالَ بعض المحدثين يُرون أَنَّهُ يفرغ من حساب الناس فِي نصف ذَلِكَ اليوم فيقيل أهل الجنة فِي الجنة وأهل النار فِي النار. فذلك قوله: «خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا».

3 H: "zâlimler".

4 H -"bana".

5 H -"Ebî".

6 *Tefsiru Abdirrezzâk,* II, 453:

عن مقسم مولى ابن عباس في قوله تعالى: «يوم يعض الظالم على يديه يقول يا ليتني اتخذت مع الرسول سبيلا»، قال: اجتمع عقبة بن أبي معيط، وأبي بن خلف وكانا خليلين، فقال أحدهما لصاحبه: بلغني أنك أتيت محمدا فاستمعت منه، والله لا أرضى عنك حتى تتفل في وجهه، وتكذبه فلم يسلطه الله على ذلك، فقتل عقبة بن أبي معيط يوم بدر صبرا، وأما أبي بن خلف فقتله النبي صلى الله عليه وسلم بيده يوم أحد في القتال، فهما اللذان أنزل الله فيهما «ويوم يعض الظالم على يديه» حتى بلغ: «خليلا».

ecnâstan kinayede هن (hen) (lisânımızda şey) denir. {لَقَدْ اَضَلَّنٖى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنٖى} Alimallah beni şaşırttı, zikirden sapıttı, gelmişken bana ۞ "zikir"den murad zikrullah, Kitâbullah yahut Peygamber'in va'z u nasihati, yahut da sebeb-i nüzûlüne nazaran kelime-i şehadettir. أَفْضَلُ الذِّكْرِ لَا إله إلّا الله[1] Ukbe b. Ebî Muayt, Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in meclisine çokça gelirmiş. Bir gün ziyafete davet etmiş, iki kelime-i şehadeti[2] söylemedikçe yemeğini yemekten imtinâ' buyurmuş, o da yapmış, Übey b. Halef de onun sadîkı imiş, kendisine itâb etmiş [3583] "sapıttın" demiş, "yok" demiş, "velâkin evimde yemeğimi yemekten imtinâ' etti, onun için utandım da şehadet ediverdim". "Hayır" demiş, "sen ona varıp ensesine vurup yüzüne tükürmezsen senden hoşnut olmam". Bunun üzerine Dâru'n-Nedve'de secdede iken rast getirmiş, o haltı etmiş.

O vakit Aleyhissalâtü vesselâm, "Mekke hâricinde rast gelirsem sana mutlak başına binerim" buyurmuştu. Bedir günü esir edilmekle Hazret-i Ali'ye emir buyurup boynunu vurdu, Übey de Uhud'da mübârezede aldığı yaradan Mekke'ye vardığında öldü. İşte Ukbe'ye zikir o suretle gelmişken Übey şeytanetle onu sapıtmıştı.[3] {وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولاً} Öyle ya Şeytan, insana çok hızlânkâr olmuş.

"**Hızlân**" yardımsız bırakmaktır. "Hazûl" ondan mübalağa sîgasıdır. Yani gerek cinden olsun gerek insten, Şeytan insanın hayrına dost olmaz, kendi hesâbına bir felâkete sürüklemek için dost görünür, nihâyet başı sıkıntıya gelince onu yardımsız bırakır çekiliverir.

---

1 İbn Mâce, Edeb, 55.

2 H -"şehadeti".

3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 395-396. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 262-263; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 276; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 454:

نزلت في عقبة بن أبي معيط، وأبي بن خلف، وكانا متحابين وذلك أن عقبة كان لا يقدم من سفر إلا صنع طعامًا فدعا إليه أشراف قومه، وكان يُكْثِرُ مجالسة النبي صلى الله عليه وسلم فقدم من سفره ذات يوم فصنع طعامًا ودعا الناس فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى طعامه، فلما قربوا الطعام قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ما أنا بآكل من طعامك حتى تشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله». فقال عقبة: أشهد ألا إله إلا الله وأن محمدًا رسول الله. فأكل رسول الله صلى الله عليه وسلم من طعامه. وكان أبي بن خلف غائبًا فلما أُخبر بالقصة قال: صبأت يا عقبة، قال: لا والله ما صبأتُ ولكن دخل عليّ رجل فأبى أن يطعم من طعامي إلا أن أشهد له فاستحييت أن يخرج من بيتي ولم يطعم فشهدتُ له فطعم. فقال أبي: ما أنا بالذي أرضى منك أبدًا إلا أن تأتيه فتبزق في وجهه وتطأ عنقه، ففعل ذلك عقبة لعنه الله، وأخذ رحم دابة فألقاها بين كتفيه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا ألقاك خارجًا من مكة إلا علوت رأسك بالسيف» فقتل عقبة يوم بدر صبرًا . وأما أُبي بن خلف فقتله النبي صلى الله عليه وسلم بيده يوم أحد في المبارزة، وأنزل الله عز وجل فيهما هذِه الآية.

{وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ} Peygamber de "yâ Rab!" demekte ❁ yani bir taraftan da Peygamber Allah'a böyle şikayet etmektedir: {اِنَّ قَوْمِى اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوراً} "Kavmim bu Kur'ân'ı mehcur tuttular". ❁ "Mehcur tutmak" iki mânaya gelir: Birisi terk edip uzak durmak, amel etmemektir. Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "Her kim de Kur'ân'ı öğrenir de mushafını asar, ilişik etmez ve bakmazsa kıyamet günü gelir yakasına sarılır, 'yâ Rab! Bu kulun beni mehcur tuttu, benimle arasında hükmünü ver' der."[1] Birisi de hakkında hezeyan ettiler, saçma, esâtîru'l-evvelîn diye saçmaladılar demektir. Peygamber'in bu suretle şikayetini söylemek ise büyük bir tehdiddir. Çünkü peygamberler kavmini Allah'a şikayet ettikleri zaman haklarında azab ta'cîl buyurulmuştur.

[3584] {وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle ❁ yâ Muhammed, sana yaptığımız gibi {جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ} her peygamber için de mücrimlerden düşman yaptık ❁ ve binâen'aleyh sen de onlar[2] gibi sabret, onları kahretmek için {وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِياً وَنَصِيراً} yolu gösterecek, yardım edecek de Rabbin yeter. {وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا} Yine küfredenler {لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً} "Kur'an onun üzerine cümlesi birden indirilseydi ya" dediler ❁ ki mânasız bir itiraz,[3] güya Tevrat birden indirilmiş de Kur'an da öyle olsa imiş. Hâlbuki rûh-ı mesele olan i'câz keyfiyeti müteferrikan indirilmesiyle cümleten indirilmesinde fark edecek değil, bilakis tefrîkin fazla fevâidi de var.

Ezcümle {كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ} bu vechile kalbini iyi tesbit edelim diye böyle indirdik ❁ böyle ayrı ayrı cümle cümle indirilmekle evvelâ zabt u hıfzı sağlam olacak, sâniyen peyderpey vekāyi'e göre inişinde mâna itibariyle daha ziyade bir basiret ve derinlik, hem nazarî ve hem amelî

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 406; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XVI, 484; Zeyla'î, *Tahrîcu ehâdîsi'l-Keşşâf,* thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd, Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414, II, 459:
حدثنا أنس بن مالك رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من تعلم القرآن وعلمه وعلّق مصحفًا لم يتعاهده ولم ينظر فيه، جاء يوم القيامة (متعلقا به) يقول: يا رب العالمين عبدك هذا اتخذني مهجورًا، اقضِ بيني وبينه".

2 B: "bunlar".

3 Burada "cümleten vâhide" karînesiyle "tenzil", "inzal" mânasına kullanılmıştır ki nüktesi bu itirazın münasebetsizliğine bir işaret olsa gerektir [Müellifin notu].

bir kıymet ve kuvvet bulunacak, sâlisen her yeni inen necm ile ayrıca bir tehaddî yapılıp mu'ârazasından âciz bırakılmakla her birinde yeni bir kuvvet-i kalb verilecek, râbi'an nâsih ve mensuh ile zamânına göre ahkâm teşrî'i, beyan ve tefsîrin usûl ve kavâ'id-i mütenevvi'ası öğretilecek[1] ilh... Bu suretle {وَرَتَّلْنَاهُ تَرْت۪يلاً} ve emsâlsiz bir tertil ile tertil eyledik ❁ ağır ağır, güzel bir okuyuş okuduk {وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ} hem sana herhangi bir mesel ile [3585] gelmezler ki ❁ yani mesel denecek derecede acîb herhangi bir sual veya hâl ile gelmezler ki {اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْس۪يراً} behemehâl Biz sana hakkı ve tefsirce daha güzelini getirmiş olmayalım. ❁ İşte cümlesinin birden indirilmemesinde bir de bu fâide vardır.

{اَلَّذ۪ينَ يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَ} Öyle cehenneme yüzleri üstü -yani tepeleri aşağı veya sürüklenerek, yahut kalbleri süfliyyâta mâil olduğu gibi yüzleri de ona müteveccih olarak- haşrolunacak kimseler {اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَاناً وَاَضَلُّ سَب۪يلاً} işte onlar mevki'ce en fena ve yolca en şaşkın, en sapkın kimselerdir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَز۪يراًۚ ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَٓا اِلَى الْقَوْمِ
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۜ فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْم۪يراًۜ ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ
وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةًۜ وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِم۪ينَ عَذَاباً اَل۪يماًۚ ﴿٣٧﴾ وَعَاداً وَثَمُودَا۬ وَاَصْحَابَ
الرَّسِّ وَقُرُوناً بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يراً ﴿٣٨﴾ وَكُلاًّ ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَۘ وَكُلاًّ تَبَّرْنَا تَتْب۪يراً ﴿٣٩﴾
وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِۜ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَاۚ بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ
نُشُوراً ﴿٤٠﴾ وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُواًۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولاً ﴿٤١﴾ اِنْ
كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ح۪ينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ
سَب۪يلاً ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَك۪يلاًۙ ﴿٤٣﴾ اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ
اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَب۪يلاً ﴿٤٤﴾

---

1 B: "gösterilecek".

[3586] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Mûsâ'ya o kitabı verdik, biraderi Hârûn'u da maiyyetinde vezir yaptık (35). "Haydi âyetlerimizi tekzib eden o kavme gidiniz[1]" dedik, bi'n-netîce o kavmi tedmir ederek helâk ettik[2] (36). Nûh kavmini de resulleri tekzib ettikleri vakit gark edip kendilerini insanlara bir ibret kıldık; hazırladık da zâlimlere elîm bir azab (37). Âd'ı da, Semûd'u da, Ashâb-ı Ress'i de, bunların arasında daha birçok kurûnu da (38). Ki her birine nasihat olarak emsâl anlatmıştık[3] ve her birini mahv u perişan ettik de ettik (39). Celâlim hakkı için o fenalık yağmuruna tutulan karyeye de vardılar, artık onu görüyor değiller miydi?[4] Doğrusu nüşur arzu etmiyorlar[5], uyanmak istemiyorlardı (40). [3587] *Seni de gördükleri vakit sırf bir eğlence yerine tutuyorlar, "bu mu o Allah'ın peygamber diye gönderdiği?" diyorlar[6] (41). "Sahih be! Az kaldı bizi mâbudlarımızdan sapıtacaktı, eğer üzerlerine sebat etmesekti!" diyorlar, fakat ileride bilecekler, azâbı görecekleri gün, kimmiş o yolu daha sapık olan (42). Gördün mü o ilâhını hevâsı ittihaz edeni? Artık ona sen mi vekil olacaksın (43). Yoksa onların ekserîsini işitirler veya akıl ederler mi zannediyorsun? Onlar[7] sırf hayvan gibi, hatta gidişçe daha sapkındırlar (44).*

{لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ} Resulleri tekzib ettikleri vakit ❁ burada "resuller"in cemi' sîgasıyla getirilmesi şâyân-ı dikkat görülmüştür. Kavm-i Nûh'un Nûh'tan başka tekzib ettiği resuller kimler? Buna şu cevaplar veriliyor:

1. Nûh ve ondan evvelki resuller. Demek ki Nûh'tan evvel de resuller varmış. Kavm-i Nûh مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ [el-Mü'minûn 23/24] demekle hepsini inkâr etmişlerdir.

2. Hepsi tevhidde müttefik oldukları için yalnız Nûh'u tekzib de hepsini tekzib demektir.

1 H +"ikiniz bir".
2 H: "tedmir ettik de ettik".
3 H: "anlattık".
4 H: "karyeye vardılar da ya onu görüyor değiller miydi?".
5 B: "etmeyenler".
6 B: "diyor".
7 H -"onlar".

3. Ale'l-ıtlâk bi'set-i rusülün cevâzını inkâr etmişlerdir denilmiş, lâkin dördüncü bir ihtimal de vârid-i hâtır oluyor ki o da Nûh aleyhisselâm'ın gönderdiği resuller mânasına olmasıdır. Burada bu mâna bize diğerlerinden akreb geliyor. Ancak bunu ikinci ile birleştirmek mümkindir.

{اَصْحَابَ الرَّسِّ} ۞ "**Ress**" örülmedik kuyu demektir, lâkin bu "Ashâb-ı Ress" kimler olduğu tâyin olunamıyor. İbn Abbas'tan "o, Semûd'dur"[1] diye bir rivayet var, hâlbuki burada atıf mugāyereti iktizâ ediyor. Katâde'den "Yemâme'de Ress, nâm-ı âharla Felc denilen büyük bir karyenin sâhipleri olup Semûd'un bekāyâsından idiler, peygamberlerini katlettiler, helâk oldular" diye rivayet olunmuş.[2] [3588] Ka'b, Mukātil, Süddî: "Şam Antakyasında bir kuyunun sâhipleri ki Sâhib-i Yâsîn Habîb-i Neccâr'ı katletmişlerdi" demişler.[3] Vehb ve Kelbî'den: "Ashâb-ı Ress Ashâb-ı Eyke gibi Şuayb aleyhisselâm'ın gönderildiği bir kavim idi, esnâma taparlardı, kuyuları ve mevâşîleri vardı. Kendilerini islâm ve itaate davet etti, tekzib edip tuğyan ve ezâda devam ettiler ve günün biri örülmemiş kuyuları olan Ress'in etrafında bulundukları sırada orası çöktü, yere geçtiler" diye nakledilmiş.[4] "Ashâb-ı Ress, Ashâb-ı Uhdûd'dur" denilmiş.[5] Hanzale b. Safvan nâm peygamberin kavmi olup Ankā-i Muğrib[6] denilen ve Fetih nâm dağda sâkin olarak avsız kaldıkça

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 269; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 106:

قال ابن عباس: «وَأَصْحَابَ الرَّسِّ» قال: قرية من ثمود.

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 106. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 482; *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 228; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 269:

وقال قتادة: أهل قرية من اليمامة يقال لها الرس والفلج. قيل: قتلوا نبيهم فهلكوا وهم بقية ثمود وقوم صالح.

3 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* III, 235; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XVI, 505; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 84; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 106:

وَأَصْحابَ الرَّسِّ يعني البئر التي قتل فيها صاحب ياسين بأنطاكية التي بالشام.

4 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XIX, 412; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 107. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 482; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekketü'l-Mükerreme: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1409, V, 28:

وقال وهب بن منبه: كانوا أهل بئر قعدوا عليها وأصحاب مواشي وكانوا يعبدون الأصنام، فوجه الله تعالى إليهم شعيبًا عليه السلام يدعوهم إلى الإسلام، فأتاهم ودعاهم، فتمادوا في طغيانهم وفي أذى شعيب عليه السلام، فحذرهم الله عَز وَجلّ عقابه، فبينا هم حول البئر في منازلهم انهارت البئر فانخسفت بهم وبديارهم ورباعهم فهلكوا جميعًا.

5 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 84; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 107. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 270:

وقيل: هم أصحاب الأخدود، والرس هو الأخدود الذي حفروه.

6 Mîm'in zammı ve fethi ile hem tavsif hem izâfet câizdir (Âlûsî [*Rûhu'l-me'ânî,* X, 21: ويقال فيها عنقاء مغرب (بالتوصيف والإضافة مع ضم الميم وفتحها] [Müellifin notu].

çoluklarını çocuklarını kapan ve her rengi bulunan büyük bir kuşla mübtelâ kılınmış idiler ki Hanzale'nin duasıyla sâʿika isabet edip telef olmuş, sonra da müşârün ileyhi katletmişler ve bunun üzerine helâk olmuşlar da denilmiş.[1] İbn Abbas'tan bir rivayette de "Ress Azerbaycan kuyusudur" diye nakledilmiş,[2] bir de Ress Meşrık bilâdından bir nehirdir[3], bunun sâhiplerine Allah teâlâ Yehuza b. Yaʿkūb evlâdından bir peygamber göndermişti, onu kuyuya attılar ve bu yüzden helâk oldular denilmiş[4] ve daha başka rivayetler de vardır. Maʿamâfîh rivayetlerin ekserîsi peygamberlerini öldüren veya kuyuya atan bir kavim olduğunu söylemiş oluyorlar.

Muʿcemü'l-Büldân'da der ki: "'Ress' kuyu, 'ress' maden, 'ress' kavmin arasını ıslahtır. Ebû İshak demiştir ki Kur'an'da 'ress' kuyu demektir. Rivayet olunur ki bunlar peygamberlerini tekzib edip bir kuyuya 'ress', yani 'dess' eden bir kavimdir. 'Ress' Yemâme'de[5] Felc denilen bir kavim olduğu ve Semûd'dan bir tâifenin diyarı bulunduğu rivayet olunuyor. Her kuyu resstir. İbn Düreyd demiştir ki 'ress' ve tasğīri 'rüseys' Necid'de iki vâdi veya iki mevziʿdirler. Zemahşerî diyor ki Uley 'ress' kabliyye vâdilerindendir' demiş, gayrısı da Benî Esed'den Benî Münkız b. [3589] Aʿyân'ın bir suyudur demiş; Asmâî, 'ress' Benî Aʿyânın, 'rüseys' Benî Kâhil'indir demiş, diğerleri de وَاَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَث۪يرًا âyetinde demişlerdir ki: 'Ress' Azerbaycan vâdisidir ve Azerbaycan'ın haddi 'mâverâ-yı Ress'tir. Ve deniliyor ki Ress üzerinde Erran'da bin şehir vardı, Allah teâlâ onlara Mûsâ nâmında bir peygamber göndermişti[6],

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 280; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 107. Krş. Begavî, *Meʿâlimü't-Tenzîl,* VI, 84:

وقيل: هم أصحاب النبي حنظلة بن صفوان، كانوا مبتلين بالعنقاء وهي أعظم ما يكون من الطير، سميت لطول عنقها، وكانت تسكن جبلهم الذي يقال له فتح، وهي تنقض على صبيانهم فتخطفهم، إن أعوزها الصيد. فدعا عليها حنظلة فأصابتها الصاعقة، ثم إنهم قتلوا حنظلة فأهلكوا.

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 107. Krş. Yâkūt el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân,* III, 44:

وقال ابن عباس: الرس بئر أذربيجان.

3 B: "nâhiyedir".

4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 107. Krş. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 460:

وقيل: الرس نهر من بلاد المشرق بعث الله إليهم نبيا من أولاد يهوذا بن يعقوب فكذبوه فلبث فيهم زمانا فشكا إلى الله منهم فحفروا له بئرا وأرسلوه فيها، وقالوا: نرجو أن يرضى عنا إلهنا فكانوا عامة يومهم يسمعون أنين نبيهم، فدعا بتعجيل قبض روحه فمات وأظلتهم سحابة سوداء أذابتهم كما يذوب الرصاص.

5 B: "Yemen'de".

6 M ve B: "gönderdi".

Mûsâ b. İmran değil; onları Allah'a imana davet etti, tekzib ve inkâr ettiler, isyan eylediler, o da aleyhlerinde dua etti, Allah teâlâ da Tâif'ten Hâris ve Huveyris'i tahvil edip üzerlerine gönderdi. Onun için deniliyor[1] ehl-i Ress şu iki dağın altında kaldılar. Bu Ress'in mahreci Kâlîkalâ'dan başlar, Erran'a, sonra Versan'a, sonra Mecme'a uğrar, orada Kürr'le birleşir ve ikisinin arasında Beylekan şehri vardır. Kürr ve Ress ikisi bir geçer Cürcan denizine munsab olurlar. Bu Ress pek acayib bir vâdidir, balığın envâ'ı bulunur. Şûrimâhî denilen balık oraya mahsustur derler. Miş'ar b. Mühelhil Bezzbâbik şehrini anlatırken demiştir ki bir cânibinde Ress Nehri vardır, Ress Nehri Belâscan sahrasına doğru çıkar, bu sahrada sâhil-i bahr boyunca Berzend'den Berzaa'ya ve oradan Versan ve Beylekan'a doğrudur, bu sahrada beş bin kadar karye vardır ve ekserîsi haraptır. Ancak toprağı iyi ve sağlam olduğu için duvarları ve ebniyesi kalmıştır. İşte bu karyeler Kur'an'da mezkur olan Ashâb-ı Ress'in idi deniliyor ve bunlar Dâvûd aleyhisselâm'ın katlettiği Câlût'un kavmi idiler de deniliyor."[2]

{الْقَرْيَةِ الَّتِى اُمْطِرَتْ... إلخ} O fenalık yağmuru yağdırılan karye ۞ Lût kavmi şehirlerinin en büyüğü olan Sedûm kasabası ki taş yağdırılmıştı; Kureyş, Şam ticaretine giderken buraya uğruyorlardı.

---

1 B +"ki".

2 Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân,* III, 43-44:

الرَّسّ: بفتح أوّله، والتشديد، البئر، والرّس: المعدن، والرس: إصلاح ما بين القوم، قال أبو منصور: قال أبو إسحاق الرس في القرآن بئر يروى أنّهم قوم كذبوا نبيهم ورسّوه في بئر أي دسّوه فيها، قال: ويروى أن الرس قرية باليمامة يقال لها فلج، وروي أن الرس ديار لطائفة من ثمود، وكلّ بئر رسّ، ومنه قول الشاعر: «تنابيله يحفرون الرساسا». وقال ابن دريد: الرّس والرّسيس بوزن تصغير الرس واديان بنجد أو موضعان... وقال الزمخشري: قال عليّ الرّس من أودية القبلية، وقال غيره: الرسّ ماء لبني منقذ بن أعياء من بني أسد... وقال الأصمعي: الرس والرسيس، فالرس لبني أعياء رهط حمّاس، والرسيس لبني كاهل، وقال آخرون في قوله عزّ وجل: «وأصحاب الرسّ وقرونا بين ذلك كثيرا»، قال: الرس وادي أذربيجان وحد أذربيجان ما وراء الرّسّ، ويقال إنّه كان بأرّان على الرّس ألف مدينة فبعث الله إليهم نبيّا يقال له موسى، وليس بموسى بن عمران، فدعاهم إلى الله والإيمان به فكذّبوه وجحدوه وعصوا أمره فدعا عليهم فحوّل الله الحارث والحويرث من الطائف فأرسلهما عليهم فيقال أهل الرس تحت هذين الجبلين، ومخرج الرس من قاليقلا ويمرّ بأرّان ثمّ يمرّ بورثان ثمّ يمرّ بالمجمع فيجتمع هو والكرّ وبينهما مدينة البيلقان ويمرّ الكر والرسّ جميعا فيصبّان في بحر جرجان، والرس هذا واد عجيب فيه من السمك أصناف كثيرة، وزعموا أنّه يأتيه في كلّ شهر جنس من السمك لم يكن من قبل، وفيه سمك يقال له الشورماهي لا يكون إلّا فيه، ويجيء إليه في كلّ سنة في وقت معلوم صنف منه، وقال مسعر بن المهلهل وقد ذكر بذّ بابك ثمّ قال: وإلى جانبه نهر الرس وعليه رمان عجيب لم أر في بلد من البلدان مثله، وبها تين عجيب، وزبيبها يجفّف في التنانير لأنّه لا شمس عندهم لكثرة الضباب ولم تصح السماء عندهم قطّ، ونهر الرس يخرج إلى صحراء البلاسجان، وهي إلى شاطئ البحر في الطول من برزند إلى برذعة، ومنها ورثان والبيلقان، وفي هذه الصحراء خمسة آلاف قرية، وأكثرها خراب إلّا أن حيطانها وأبنيتها باقية لم تتغير لجودة التربة وصحتها، ويقال إن تلك القرى كانت لأصحاب الرس الذين ذكرهم الله في القرآن المجيد، ويقال إنّهم رهط جالوت قتلهم داود وسليمان، عليهما السلام، لما منعوا الخراج، وقتل جالوت بأرمية.

{اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ} Gördün mü o ilâhını hevâsı ittihaz edeni? ❁ "**Hevâ**" nefsin kendiliğinden meylettiği arzusu, [3590] mücerred keyfidir. "Hevâsını ilâh ittihaz eden" denilmeyip de ikinci mef'ûlün takdim olunması kasr ifade etmek içindir ki, canının istediğinden başka kendine ilâh tanımayan demektir. Böyle kimselerde hiç hak perestişi yok, sade bir hodgâmlık vardır. Kâmı da hakīkī menfaati üzere değil, sırf nefsî[1] ve indî kuru kuruntudan ibarettir. Bunlar delil, burhan, hak, hukuk saymaz, sade kendi keyf ü zevkine perestiş ederler, zevkleri kendilerinin mahz-ı felâketi olduğunu bilseler yine hakkı zevklerine feda ederler. Dini de insanın mücerred hissiyâtından, yani sadece keyif ve zevkinden ibaret tanırlar. Gönülleri neye çekerse ona taparlar, hak zevkini aramaz, Hakk'ın rızâsını düşünmez, düşünmek istemezler, bilseler yine tanımazlar. Taberânî ve *Hilye*'de Ebû Nuaym, Ebû Ümâme radıyallâhu anh'tan tahric etmişlerdir, demiş ki: "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: مَا تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ مِنْ إِلهٍ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللهِ تَعَالَى أَعْظَمُ عِنْدَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ هَوًى يتبع 'Allah azze ve celle indinde semâ gölgesi altında Allah'tan başka tapılan mâbudlar içinde uyulan hevâdan daha büyüğü yoktur."[2] {اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا} Artık sen mi onun üzerine vekil olacaksın? ❁ Evvelki istifham takrîrî, bu istifham inkârîdir. Yani gördün a ona vekil olamazsın, üzerine müvekkel olup da kurtaramazsın[3] {اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ} yoksa onların ekserîsi işitir veya akleder mi sanırsın? ❁ Hayır, ne delîl-i sem'î tanır söz dinlerler, ne de delîl-i aklî tanır akıl ile hareket ederler {اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ} onlar sırf en'âm gibidirler ❁ akl ü sem'e göre hareket etmez, mücerred hissiyâtlarına tâbi' olurlar {بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلًا} hatta gidişçe daha sapkındırlar. ❁ Çünkü en'âm, ehlî hayvanlar bakanlarına inkıyad ederler, kendilerine iyilik edenlerle [3591] kötülük edenleri seçerler, menfaatlerini arar, zarar verenden kaçarlar, yediği içtiği yeri tanır, öğrendiği yolu şaşırmazlar.

---

1 B -"vardır. Kâmı da hakīkī menfaati üzere değil, sırf nefsî".

2 İbn Ebî Âsım, *es-Sünne,* I, 8; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* VIII, 103; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ,* VI, 118: عن أبي أمامة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما تحت ظل السماء إله يعبد من دون الله أعظم عند الله من هوى متبع.

3 M: "kurtarmazsın".

Kendilerine verilmiş olan kuvvetleri ta'tîl etmez, mâ-hulika-lehine sarf eder, hak ve hayır akidesi yoksa zulm ü şer akidesi de yoktur. Onlar ise Rablerini tanımazlar, O'nun ihsanlarına karşı nankörlük ederler, ebedî menfaat olan sevâbı istemez, en büyük zarar olan ikābdan korunmazlar, vatanlarına bile hıyanet ederler. Fıtratı bozmaya, fitneler çıkarmaya çalışır, zulm ü fesad ile türlü tezvîrât ve tesvîlât ile dünyayı karıştırırlar.

Bu suretle hevâperestânın dalâleti anlatıldıktan sonra Hak teâlâ'nın delâil-i rubûbiyetinden, eltâf-ı sübhâniye ve kudret-i samedâniyesinden bazı şuûna nazar-ı dikkat celb olunarak buyuruluyor ki:

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّۚ وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًاۚ ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلٖيلًاۙ
﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَسٖيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ
سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖۚ وَاَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً طَهُورًاۙ ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِىَ بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَٓا اَنْعَامًا وَاَنَاسِىَّ
كَثٖيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُواْ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾
وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ نَذٖيرًاۘ ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرٖينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبٖيرًا
﴿٥٢﴾ وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌۚ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا
وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًاۜ وَكَانَ رَبُّكَ
قَدٖيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْۜ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهٖيرًا
﴿٥٥﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذٖيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ
اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبٖيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذٖى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖۜ وَكَفٰى
بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًاۚۛ ﴿٥٨﴾ اَلَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚۛ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبٖيرًا ﴿٥٩﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ
قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

[3593] **Meâl-i Şerîfi**

Bakmaz mısın Rabbine, gölgeyi nasıl uzatmakta?[1] *Dilese idi elbet onu sâkin de kılardı, sonra nasıl Güneş'i ona delil kılmışız? (45). Sonra nasıl tutup onu azar azar kendimize almaktayız? (46). O'dur O ki size geceyi bir geygi yaptı, uykuyu bir tatil de, gündüzü bir nüşûr kıldı (yeni bir hayat) (47). Yine O'dur O ki rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci göndermekte ve semâdan pampâk bir su (bir mâ-i tahûr) indirmekteyiz*[2] *(48). Diriltelim diye bununla ölü bir beldeyi ve sulayalım diye mahlûkātımızdan nice hayvan sürülerini ve birçok insan kümelerini (49). Celâlim hakkı için onu aranızda evirip çevirmekteyiz, düşünsünler ibret alsınlar diye. Yine de nâsın ekserîsi dayatmakta, nankörlükten başkasına yanaşmamakta (50). Dilese idik elbet her köyde bir nezîr gönderirdik (51). Mâdem ki yalnız seni gönderdik, o hâlde kâfirlere itaat eyleme de bununla onlara cihad et, büyük cihad*[3] *(52). O O'dur ki iki deryâyı birbirine salmış*[4]*: Şu tatlı, yürek tazeler; şu tuzlu, çorak. Aralarına da bir berzah ve bir "hıcr-i mahcûr" koymuştur*[5] *(53). O'dur O ki sudan bir beşer yarattı da onu bir neseb ve bir sıhr kıldı, Rabbin kadîr bulunuyor (54). Böyle iken Allah'ı bırakıp da kendilerine ne menfaat ne zarar edemeyecek şeylere tapıyorlar ve kâfir O Rabbinin aleyhine zahîr oluyor (55). Hâlbuki seni mahza bir mübeşşir ve nezîr olarak gönderdik (56). "Ben buna karşı sizden bir ecir değil, ancak Rabbine bir yol tutmak isteyen kimseler istiyorum" de (57). Ve o* [3594] *Hayy-i lâyemût'a tevekkül (ve itimad) kıl da O'na hamd ile tesbih eyle, kullarının günahlarına O'nun habîr olması yeter (58). O Hayy-i lâyemût ki gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı ve sonra Arş'ın üzerine istivâ buyurdu O Rahmân. Haydi ne dileyeceksen O Habîr'den dile (59). Maʿamâfîh "Rahmân'a secde edin"*

---

1 H: "uzattı".
2 H: "bir de indirmekteyiz semadan pampâk bir su, (bir mâ-i tahûr)".
3 H: "Mâdem ki yalnız seni gönderdik, o hâlde itaat eyleme de kâfirlere cihad et onlara bununla, büyük cihad".
4 H: "saldı".
5 H: "Aralarına da bir berzah koydu ve bir 'hıcr-i mahcûr'".

denildiği vakit onlara "Rahmân ne imiş? Bize emrediyorsun diye secde mi ederiz?" dediler ve daha ziyade vahşetlerini artırdı (60).

{اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ} ❁ Rü'yet, "ilâ" ile sılalanınca nazar mânasına olmak yahut nazarı tazammun etmek iktizâ eder: "Bakmaz mısın Rabbine" yahut "görmedin mi, baksana Rabbine" demek olur. Bu bakış ve görüş kalb fiiline ircâʿ olunmak kābil ise de zâhir olan göz fiili olmaktır. Hâlbuki Zât-ı Rab bu âlemde göz ile görülmez. Onun için müfessirîn burada bir tevil aramışlardır. Çokları إلى صنع ربك "Rabbinin sunʿuna" takdîrinde olduğunu söylemişler, bazıları da "baksana gölgeye Rabbin onu nasıl uzattı" meâlinde bir kalb gözetmişlerdir. Ve bu hazf veya kalbe nükte olmak üzere de "nazardan gaye, eserde kalmayıp müessire varmak olduğuna tenbihtir" demişler, bu ise fiʿl-i basardan bi'n-netîce fiʿl-i kalbe geçmek demektir. Fehm-i âcizâneme göre كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ cümle-i istifhâmiyesi mahallen mecrur olarak رَبِّكَ'den bedel-i iştimal yapıldığı surette ne hazfe, ne kalbe hâcet kalmaksızın aynı mânayı anlamak kābildir. Bu surette Rabbe nazar, mücerred zâtı itibariyle değil, medd-i zıll keyfiyeti gibi fiili ve şuûn-ı rubûbiyeti haysiyetiyle maksud olduğu anlaşılır ki تَفَكَّرُوا فِي آلَاءِ اللهِ وَلَا تَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللهِ[1] meşhûresine muvâfık olan da budur. Maʿmâfîh en doğrusu bu gibi mevâkiʿde[2] rü'yet-i nazardan murad, müşâhede-i âsâra müstenid maʿrifet-i kalbiyedir. Nazm-ı celîlin tertîbi şunu işʿâr eder ki evvelâ muhâtab-ı rabbânî olan zât-ı risâlet gibi ehl-i ihtisâsın sadece izâfet-i [3595] nefsiye ile bâtınında Rabbe bir nazar vardır. Sonra bu nazarın hâricinde bir inkişaf ile fiilden fâile geçerek ona vâsıl olması matlubdur.[3] Âyetin mazmûnu bunu ne güzel, ne derin anlatıyor, bakınız:

---

1 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2219; Beyhakī, *Şuʿabu'l-îmân,* I, 136: حدثنا الحسن بن عرفة، ثنا علي بن ثابت عن الوازع بن نافع عن سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: تفكروا في آلاء الله ولا تفكروا في الله.

2 B: "mevkiʿde".

3 Bunu tahrirden sonra Âlûsî'de [*Rûhu'l-meʿânî,* X, 27] şuna müsâdif oldum: وذكر بعض الأفاضل أن كيف للاستفهام وقد تجرد عن الاستفهام وتكون بمعنى الحال نحو انظر إلى كيف تصنع، وقد جوزه الدماميني في هذه الآية على الله بدل الإشتمال من المجرور وهو بعيد انتهى. ولا يخفى أنه يستغني على ذلك عن اعتبار المضاف لكنه لا يعادل البعد. Buʿd, keyfe'nin istifhamdan tecrîdiyle müfred olarak bedel yapılmamasındadır. Cümlenin bedel olmasında ise bu tecrîde hâcet olmadığından buʿd de yoktur [Müellifin notu].

{كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ} O zılli nasıl meddetti? ❁ Gölgeyi nasıl uzattı? Nasıl sâye-endâz oldu? Mâlum ki “zıll” gölge demektir. Güneş'in zevâlinden sonraki gölgeye Arapça'da “fey'” denildiği için “zıll” bazen ona mukabil olarak bilhassa sabah gölgesine denirse de esas itibariyle e‘amdır. Yani mutlaka gölge demektir. “Zıll” ziyâ ile zulmet arasında latif bir keyfiyet ve huzur ve istirâhatin en mühim şartlarından olan bir nimettir. Kur'an'da “zulümât”[1], “nûr”a tekabül ettirilirken, “zıll” de “harûr”a tekabül ettirilmiştir. وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ. وَلَا الظُّلُمَاتُ[2] وَلَا النُّورُ. وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ [Fâtır 35/19-21][3] Demek ki “zıll” “nûr”un değil, yakıcı ziyânın zıddıdır. Şu hâlde zulmet gibi ‘ademî olmayıp nûr ile nev‘amâ bir imtizâcı bulunan ve bir himaye mânasını tazammun eden bir keyfiyettir. Bu sebeple “zıll” himaye mânasına geldiği gibi, bir himayenin sâha-i şümûlüne ve orada zevk u huzur ile istifade olunan nimete dahi ıtlak olunur ki lisânımızda[4] bu mânaca daha ziyade “sâye” tâbiri kullanılır. Meselâ “zıll-i Arş”, “Arş'ın gölgesi”, “Arş'ın himayesi” demektir. “Sâye-endâz oldu, sâyesinde sâyebân olduk” demek, “himaye etti, nimetiyle mütena“im olduk” demektir.

Bu mâna iledir ki Kur'an'da cennete “zıll-i memdûd” ıtlak olunmuştur. “Medd-i zıll” tâbirinin buna da bir îmâsı vardır. Bu âyette الظِّلَّ elif lâmın ahd veya cins olmasına ve ukūlün derecât-ı fehmine göre mertebe mertebe müte‘addid mânalara muhtemildir. Ve hepsinde zıllin bir nimet olması haysiyeti melhuzdur.

[3596] Evvelâ cins-i zıll, bir ağaç, bir binâ, bir dağ, bir bulut ve arz gibi gölge vermek şânından olan herhangi bir cism-i kesîfin istifade olunan gölgesi mülâhaza olunur ki Ebussuud'un muhtârı budur.[5] Çünkü herkesin anlayabileceği gölge budur.

---

1 B: “zulmet”.
2 H, M ve B: “ولا يستوي الظلمات”.
3 “Ne kör ile gören müsâvî olur, ne zulümât ile nûr, ne de zıll ile harûr.”
4 H -“lisânımızda”.
5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 337-338:
أي: كيف أَنْشَأ ظِلَّ أيِّ مُظلٍّ كان من جبلٍ أو بناء أو شجر عند ابتداء طلوع الشَّمسِ ممتدًّا؟ لا أنَّه تعالى مدَّهَ بعد أنْ لم يكن كذلك، كما بعد نصف النهار إلى غروبها، فإنَّ ذلك مع خُلوِّه عن التَّصريح بكون نفسه بإنشائه تعالى وإحداثِه يأباهُ سياق النظم الكريم.

Sâniyen ma'nâ-yı ahd ile gölgelerin en hoşu olan sabah gölgesi, yani tandan Güneş doğana kadar olan sabah namazı vakti ki ufk-ı şarkīnin garba doğru uzanmış gölgesidir. Müfessirînin çoğu buna kāil olmuşlardır. Bunu herkes kavrayamasa bile ekseriya hevâperestlerin gāfil bulundukları bu gölgedeki ma'nâ-yı nimetin bir ehemmiyet-i mahsûsası vardır.

Sâlisen Arz'ın üzerinde gökkubbe hâlinde imtidad eden ve hakīkī bir gölge mâhiyetinde bulunan semâ diye tefsir edilmiştir ki bâlâda geçen hadisteki "zıll-i semâ" tâbiri izâfet-i beyâniye ile bu mânayı iş'âr eder.

Râbi'an ma'nâ-yı işârî olarak bütün âlem zıll demek olan âlem-i ecsâm ve

Hâmisen bütün âlem üzerindeki himâye-i ilâhiye mülâhaza olunabilir ki gölge onun bir temsîl-i zâhirîsidir.

"**Medd**" çekip uzatmak, mekânda veya zamanda imtidâd ü[1] inbisat vermek veya ibtidâen mümted olarak yaratmak mânalarını ifade eder. Rü'yet karînesiyle gölgenin uzatılması ecsâmın hayalleriyle uzak mesafelerden göze verilmesi mânasına da haml olunabilir, bu da mühim bir mâna[2] olur. Hâsılı gölgenin ait olduğu cisimden öteye acâib[3] bir uzantısı vardır ki onu uzatan Rabbindir. Hevâlarına tapanlar düşünmezler ki en birinci hevâları bir gölgenin himâyesine sığınmaktır. O gölgeyi uzatan ise Rabbindir. O hâlde gölgeye değil, onu uzatan Rabbine tapmak lazım gelir.

وأم ما قيل من أنّ المرادَ بـ«الظِّل» ما بينَ طُلوعِ الفجرِ وطُلوع الشَّمسِ، وأنه أطيبُ الأوقاتِ، فإنَّ الظُّلمةَ الخالصةَ تَنفِر عنها الطِّباعُ، وشعاع الشمس يسخِّنُ الجوَّ ويُبهر البصرَ، ولذلك وَصَف به الجَنَّةَ في قوله تعالى: «وَظِلّ مَّمْدُودٍ» (الواقعة ٣٠/٥٦) فغير سديد، إذ لاريب في أنَّ المرادَ تنبيهُ النَّاسِ على عظيم قُدرة الله عزَّ وجلَّ وبالغِ حكمتِه فيما يشاهدونَه.

فلا بدَّ أنْ يُرادُ بـ«الظلِّ» ما يتعارفونه من حالةٍ مخصوصةٍ يشاهدونها في موضعٍ يَحول بينه وبين الشَّمسِ جسم كثيف مخالفةٍ لما في جوانبه من مواقعِ ضِحّ الشَّمسِ وما ذكر وإن كانَ في الحقيقةِ ظلًّا للأفق الشرقيِّ لكنَّهم لا يعدّونه ظلًّا ولا يصفونه بأوصافِ المعهودةِ، ولعلَّ توجيهَ الرُّؤية إليه سبحانه وتعالى مع أنَّ المرادَ تقرير رؤيته عليه السلام لكيفيّةِ مدّ الظِّلّ للتنبيهِ على أنّ نظره عليه السلام غير مقصور على ما يُطالعه من الآثارِ والصَّنائعِ؛ بل مَطمح أنظارِه معرفة شئون الصَّانعِ المجيدِ.

1 H -"imtidâd ü".
2 B -"haml olunabilir, bu da mühim bir mâna".
3 B: "acîb".

{وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا} Dilese idi elbet onu sâkin de [3597] kılardı. ❁ Bu cümle, mâtuflar arasında bir mu'terizadır ki ecsâmın tabîî kanunu atâlet olduğuna, yani hareketi[1] ve sükûnu kendiliğinden olamayıp ne verilirse onu kabul ettiğine ve hakīkī müessir esbâb-ı âdiye değil, mahza meşiyyet-i rabbâniye olduğuna bilhassa bir tenbihtir. Yani Rabbin dilese idi o gölgeyi uzatmaz, uzattıktan sonra değiştirmez, bir kararda durdururdu. Lâkin durdurmaz değiştirir {ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا} sonra nasıl ona Güneş'i delil kılmışız ❁ جَعَلْنَا, مَدَّ üzerine mâtuftur ve onun hükmünde dâhildir. Binâen'aleyh "keyfe" başında demektir. Sonra burada gıyabdan tekellüme iltifat yapılmış ve azamet için cemi' sîgası îrâd buyurulmuştur ki nazar eden muhataba matlûbunu gösteren bu iltifat tam makamında ve pek ehemmiyetli olmuştur. Öyle ki bu azametin karşısında tutunabilecek hiçbir şey kalmayacak ve onun için hepsi kabzolunacaktır.

Güneş'in gölgeye delil kılınması ne demektir? Burada "Güneş" kurs değil, ziyâ mânasınadır. Biz biliriz ki gölge ziyânın mukābilinde ahz-ı mevki' eder. Ve bundan birçokları gölgeyi Güneş yapıyor zannederler, gölgenin illeti ziyâ sanırlar[2], hâlbuki ziyâ gölgenin zıddıdır. Güneş'in doğduğu yerde gölge kalmaz, gölge ziyânın eseri değildir. Gölgeyi Allah uzatmıştır, o ziyâdan evvel mevcuttur. Fakat görünmez, görünüp bilinmesi ziyâ vâsıtasıyla olur, ziyâ olmasa idi gölgenin mevcûdiyeti bilinmez idi. Bu suretle ziyâ, zıddı olan gölgenin vücûduna bir delil, bir alâmet yapılmıştır. Ziyânın muhtelif ahvâl ve evsâfından gölgenin tehavvülât ve tegayyürâtına istidlâl edebilirsiniz. Gördüğünüz cisimleri ziyânın delâleti ve kılavuzluğuyla gördüğünüz gibi gölgelerini de ziyâ ile görürsünüz. O hâlde görülenler eşyânın ziyâ ile çizilen mürtesemleri, ziyâ ile göze uzatılan gölgeleri, hayâlleridir. Bu surette bütün görülen âlem

1 H: "hareket"; B: "harekâtı".
2 M ve B: "sanılır".

كُلُّ مَا فِي الْكَوْنِ وَهْمٌ أَوْ خَيَالٌ　　أَوْ عُكُوسٌ فِي الْمَرَايَا[1] أَوْ ظِلَالٍ[2]

mantûkunca bir zıll ü hayâl ve bu hayâl Rabbine dâldir.

[3598] {ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضاً يَسِيراً} Sonra da onu tutup azar azar kendimize almaktayız. ❁ Yani Güneş doğdukça gölge çekilmekte ve Allah'tan geldiği gibi yine tedrîcen Allah'a ircâ' edilmektedir. Şems-i hakikat görününce gölge söner, Hakk'a döner. İşte Hak'tan uzanmış bir gölgeden ibaret olan bütün âlemin de mâhiyeti bu, sonu budur. Ma'amâfîh iş bununla kalmayacaktır. Bu kabzın bir de nüşûru, bu ölümün âhirette yeni bir dirimi vardır ki bunu şu âyetten anlayabilirsiniz:

{وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاساً} Hem o Rabbindir ki size geceyi bir libas yaptı ❁ bu uzatılan gölgeden birisi Arz'ın gölgesi olan geceyi bedeni örten elbise gibi üzerinize bir örtü yaptı, Güneş'in iz'âc-ı delâletinden, ağyârın dîde-i si'âyetinden saklar, istirahatiniz esbâbından birini teşkil eder. {وَالنَّوْمَ سُبَاتاً} uykuyu bir sübât.

"**Sübât**" kesmek, ta'tîl etmek mânasından me'huz olarak rahat ve ölüm mânalarına gelir, nitekim istirahat gününe "yevm-i sebt" denilmiştir. İlleti dinip istirahat eden hastaya "mesbut" denildiği gibi, ölüye de hayâtı kesildiği için "mesbut" denir. Ebû Müslim rahat ile tefsir etmiş,[3] Sâhib-i *Keşşâf*'da mevt mânasına olmasını tercih eylemiştir. Çünkü mukabilinde nüşûr geliyor.[4] {وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوراً} gündüzü de bir nüşûr kıldı ❁ yani gecenin kabzolunduğu gündüzü de yeniden bir hayâta kalkış, bir ba's ba'de'l-mevt kıldı. (*Bâlâdaki* وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُوراً *[25/3] bak.*) Geceleyin rahat döşeğine yatıp ta'tîl-i faaliyet ederek وَهُوَ الَّذٖى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ [el-En'âm 6/60]

---

1 H, M ve B: "مرايا".

2 Beyit Molla Câmî'ye aittir.

3 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 465:

والسبات هو الراحة وجعل النوم سباتا لأنه سبب للراحة قال أبو مسلم: السبات الراحة ومنه يوم السبت لما جرت به العادة من الاستراحة فيه، ويقال للعليل إذا استراح من تعب العلة مسبوت.

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 283:

والسبات: الموت. والمسبوت: الميت، لأنه مقطوع الحياة، وهذا كقوله «وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ» (الأنعام ٦/٦٠). فإن قلت: هلا فسرته بالراحة؟ قلت: النشور في مقابلته يأباه إباء العيوف الورد وهو مرنق.

medlûlünce ölmüş bulunanlar, sabahleyin o gölge kabzolunurken uyanıp hareket ve intişâra başlar, yeni bir hayâta atılırlar. Bu nüşûru ummayanlar o hayâtı arzu etmeyenlerdir.

[3599] {وَهُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ} O'dur da O ki rahmetinin iki eli arasında -yani önünde- müjdecileri olarak rüzgârlar göndermektedir.

"**Büşren**" müjdeci demek olan "beşîr"in cem'i, bazı kıraatlerde "nûn" ile نُشْراً okunur ki "nâşir"in cem'idir. Neşriyatçıları, yayıcıları demek olur. Masdar olarak نَشْراً kıraati de vardır ki neşr için demektir. Nitekim bazı kıraatte de الرِّيَاحَ müfred olarak الرِّيحَ okunmuştur. "Yağmur" yerine "rahmet" tâbir buyurulması iki nükteyi ifade eder: Birisi tûfân-ı felâket teşkil eden yağmurlardan ihtiraz, öbürü de mazmûnunun diğer nimetlere dahi şümûlünü iş'ârdır. Zira rahmet yağmurdan min vechin e'amdır. Yani yalnız hava cereyanlarından ibaret olan rüzgârların değil; nevm-i gafletten uyandıran ilâhî hareketler, fikrî ve ictimâ'î cereyanlar dahi rahmet-i ilâhiyenin müjdecileri, nâşirleridirler. Gerçi rüzgârların hepsi müjdeci değildir. Mühlik fırtınalar, her şeyi tedmir eden âsıflar, sarsarlar vardır. Nice milletler şikāk ve ihtilâf ile çarpışmaktan mahvolmuştur. Lâkin rahmet-i ilâhiye de durgun havada gelmez, önünde gönderilen rüzgârların müjdesiyle gelir ve onların derece-i intişârına göre intişar eder. Bu haysiyetledir ki اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ وَاسِعَةٌ buyurulmuştur.[1] İş tabiata kalsa idi bu cereyanlar olmaz, atâlet kanunu mûcebince her şey aldığı bir nesak üzere giderdi, lâkin tabiatlar üzerinde hâkim olan meşiyyet-i ilâhiye, kudret-i rabbâniye rahmetini neşr ü ta'mîm için bu cereyanları uyandırır. {وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً طَهُوراً} Bir de semâdan pâk ve paklayıcı bir su indirmekteyiz ❁ pislikleri temizleyecek ve hayat menşe'i olacak temiz bir su ki {لِنُحْيِىَ بِهٖ بَلْدَةً مَيْتاً} ❁ işte bütün bunlar Allah'ın varlığını ve birliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren fiil ve sun'u ve ölümden sonra dirilmenin misâl ve delilleridir.

---

1 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 314:

وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: اختلاف أمتي رحمة.

[3600] {وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ} Celâlim hakkı için Biz bunu beynlerinde -insanlar arasında- evirip çevirmekteyiz.

"**Tasrîf**" bir şeyi tağyir ederek türlü şekillere koymaktır ki evirip çevirmek de vardır[1]. Bu صَرَّفْنَاهُ zamiri neye râci' ve tasrif olunanın ne olduğu hakkında birkaç vecih söylenmiştir. Bazısı yağmur, rüzgâr, bulut ve sâir mâzükir demiş; bazıları da bu kavli, yani "rüzgâr gönderip yağmur indirmek sözünü Kur'an'da tekrar tekrar zikrettik" mânasını vermiş ise de en zâhiri, cumhûrun dediği gibi suya râci' olmasıdır. Suyun insanlar arasında evirilip çevrilmesi ise üzerinde icrâ edilen fiilî ve kavlî tasarrufâttır. Muhtelif mevsimlerde, muhtelif mevki'lerde, muhtelif surette yağar, muhtelif mevki'lere taksim olunur, muhtelif şekillere girer, donar buz olur, kurur buhar olur, bulut olur, tekrar yağmur veya kar veya dolu hâlinde yağdırılır, acılanır tatlılanır, hep bunlar fiilen tasrîf-i[2] ilâhî olduğu gibi, bu suretle Kur'ân'ın müte'addid yerlerinde[3] bunun ihtârı ve Kur'ân'ın o suya teşbîhi de kavlen tasrîf-i ilâhîdir. Bir su maddesi, su mevzûu üzerindeki kavlî ve fiilî bütün bu tasrifler {لِيَذَّكَّرُوا} o insanlar tezekkür etsinler ❁ düşünüp ibret alsınlar, mebde' ü me'âdı anlasınlar, Rablerine şükretsinler diyedir. {فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوراً} Böyle iken o nâsın ekserîsi dayatmakta, nankörlükten ötesine yanaşmamaktadır. ❁ Bunca kâfirlere karşı {وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا ف۪ي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذ۪يراً} ve eğer dilese idik her köyde inzar yapacak -o kâfirlere azâbı haber verecek- bir peygamber ba's ederdik. ❁ Bu kaziyye-i şartiye, mefhûm-ı şart ile, şöyle bir kıyâs-ı istisnâî teşkil ediyor: Lâkin ba's etmedik, demek ki öyle dilemedik, yalnız seni ba's ettik, sûrenin başında ferman buyurulduğu [3601] üzere bütün âlemîne nezîr kıldık. {فَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ} O hâlde kâfirlere itaat eyleme de {وَجَاهِدْهُمْ بِه۪ جِهَاداً كَب۪يراً} bu Furkān ile onlara karşı mücahede et, büyük bir mücahede. ❁ Her karyede bir peygamber ba's olunduğu takdirde o peygamberlerin hepsinin yapacağı mücahedeye mu'âdil bir mücahede elbette büyük bir mücahededir. Bir cihâd-ı kebîrdir.

---

1 M: "odur"; B: "denir".
2 H: "tasarruf-ı".
3 B: "âyetlerinde".

Bu sûre Mekkî olduğu için henüz kıtal emri verilmezden evvel olan bu cihâd-ı kebîr[1] emri her mücahedenin başı olan bir mücahededir. Düşünmeli ki bu ne büyük emirdir. Buna me'mur olan peygamberin elinde Kur'an'dan başka bir silah yok iken o kelâmullah mucizesi, o büyük cihâdı yapmaya kâfi geliyor ve Mekke'den başlayan bu cihad bütün cihâna yayılıyor[2]. Bu emri müte'âkib şu âyet bakınız ne büyük teminattır:

{وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ} Yine O'dur O ki iki deryâyı birbirine salmıştır {هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ} şu tatlıdır harâret söndürür ❁ Nil ve Furat gibi ki ehl-i iman da böyledir. {وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ} Şu tuzludur, acıdır ❁ Şab ve Umân gibi, kâfirler de böyledir. {وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا} Aralarına da bir berzah koymuştur.

"**Berzah**" iki şey arasındaki hâil, iki deniz arasındaki dil {وَحِجْرًا مَحْجُورًا} ve bir hıcr-i mahcur ❁ yani bir nefret ve zıddiyet, bir hadd-i mahdud çizmiştir ki birbirlerine "davranma, yasak" derler dururlar. Böyle tatlı ile tuzlunun birbirine karışmayarak âlemde karşı karşıya ahz-ı mevki' etmiş olmaları mücerred Allah teâlâ'nın vaz' u himâyesinin eseridir. Buradan Allah'ın bilhassa insan hilkati üzerinde tecellî eden delâil-i kudretine geçilerek buyuruluyor ki: [3602] {وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَرًا} Hem O'dur O ki sudan bir beşer yarattı ❁ yalnız "mâ-i dâfik", "mâ-i mehîn" denilen insan[3] nutfesinden değil, hiç insan tohumu yok iken ale'l-umûm hayâtın menşe'i olan ve semâdan indirildiği zikredilen وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَٓاءِ كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّ [el-Enbiyâ 21/30] buyurulan sudan {فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا} yarattı da onu bir neseb kıldı bir de sıhr ❁ yani soy sop olmak üzere iki nev'e tenevvü' ettirdi: Erkek ve dişi. Bu suretle insanlara bir husûsiyet verdi.

Burada tekâmül kanununun muhtelif safahâtı veciz bir surette irâe olunarak arz ettiği delâil-i rubûbiyet ne güzel gösterilmiştir.

Evvelâ bütün âlem-i ecsâmı temsil eden bir gölge.

Sâniyen buna verilen hareket ve sükûndan husûle getirilen menâzır ve tehavvülât.

---

1 H: "ekber".
2 B -"ve Mekke'den başlayan bu cihad bütün cihâna yayılıyor".
3 H -"insan".

Sâlisen bu meyanda bir su inzâlinden husûle getirilen hayat.

Râbi'an aynı zemin üzerinde onun tenevvü'âtı (varyeteleri).

Hâmisen onda bilhassa bir nev'inin[1] yaratılışı.

Sâdisen beşerin[2] tenevvü'ü ki hep bunlar âlemin yaratıldığı altı gün gibi merâtib-i tekâmülün en büyük hadleridir. Ve her birinden Hâlık teâlâ'nın kudreti daha ziyade kemâl ile tecellî eylemiştir. {وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيراً} Rabbin çok kudretli bulunuyor. ❁ Ne gariptir ki zamânımızda birçokları tekâmülün bu mertebelerini görüyorlar da bundan Hâlık'ın kudret ve rubûbiyetini anlayacak yerde inkâra vâsıta ittihaz etmek istiyorlar. Bir kurbağanın maymun olduğunu ve maymundan bir insan doğduğunu [3603] farz etmekle yaratan Allah'a ihtiyaç kalmazmış gibi ilim nâmına küfrediyorlar. Şu âyet onlar hakkında da tamamen okunur:

{وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} Böyle iken Allah'ı bırakıyorlar da {مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ} kendilerine ne menfaat ne mazarrat veremeyecek şeylere tapıyorlar {وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهِيراً} ve kâfir, Rabbinin aleyhine zahîr oluyor. ❁ Resûlüne itaat etmedikten başka husûmet için çalışıyor. Bu âyet Ebû Cehil hakkında nâzil olmuştur.[3] Ve onun gibilerin ahvâlini nâtıktır. {وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذِيراً} Hâlbuki seni mahza bir mübeşşir ve nezîr gönderdik ❁ yalnız inzar için değil, ondan evvel tebşir için; kulluk edenlere Allah teâlâ'nın rahmetini müjdelemek, Rahmân-ı Rahîm olduğunu anlatmak için gönderdik. Bundan anlaşılıyor ki sûrenin başından beri yalnız inzardan bahsolunması tebşîri dinlemedikleri içindir. Ne büyük cehalet, ne azîm hüsran!

{قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ[4]} De ki[5] buna karşı -yani risaletin tebliği işinden dolayı- sizden başka bir ecir istemiyorum {اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبِيلاً} ancak Rabbine bir yol tutmak dileyen[6] kimseler istiyorum ❁ yani

1 B: "nev'in".
2 H: "beşerî".
3 *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 487:

وقال بعضهم: هو أبو جهل أعان الشيطان على النبي.

4 H, M ve B: "عليه اجرًا".
5 H -"De ki".
6 H: "isteyen".

davet ettiğim iman ve itaatle Allah'a yakınlık ve erginliği dilek edinmiş kimseler, böyle ashâb ve ümmet istiyorum[1] {وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذٖى لَا يَمُوتُ} ve O Hayy-i lâyemût'a tevekkül kıl ❁ onların şerlerinden kurtulmak ve ecirlerinden müstağnî olmak için yalnız O ölmez diriye dayan, ölüm şânından olan [3604] fâniler yıkılır, dayananları[2] zâyi' olur. {وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖ} Ve O'na hamd ile tesbih eyle ❁ nimetlerine şükür için her türlü kemâl sıfatlarıyla arz-ı ta'zîmât ederek noksan sıfatlardan tenzih eyle {وَكَفٰى بِهٖ[3] بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًا} kullarının günahlarına da O'nun habîr olması yeter ❁ hiç kimse muttali' olmasa O'nun muttali' olması kâfîdir. Hiçbir muhbire muhtaç olmaksızın âşikârı ve gizliyi bilen O Habîr cezâlarını verir. Başka hiçbir cezâ vermeyecek olsa bile sadece bilmesi bir cezâ olarak kâfîdir.

Ebediyet ve ilim gibi sıfât-ı zâtiyesinde kemâlini beyandan sonra sıfât-ı fi'liyesindeki kemâli beyan için de ikinci bir sıfat olarak şöyle buyuruluyor:

{اَلَّذٖى} O Hayy-i lâyemût ki {خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ} gökleri ve yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı. ❁ Altı gün hilkat-i âlemin terbiye kanunu mûcebince en umûmî tasnîfindeki tekâmül lahzalarına işarettir. (*A'râf ve Hâ-mîm Fussilet bak*). Yani zâtı ekmel olduğu gibi fiili de o kadar ekmeldir ki yoğu yaratır ve bütün bu gökleri ve yeri yaratmıştır. Yaratmak, bir lahzada takdir ve îcad etmek "ol" demekle olduruvermekten ibaret olmakla beraber, O bunların hepsini birden değil, hikem-i sübhâniyesiyle terbiye ede ede nâkıstan kâmile doğru bir silsile-i müterakkiye ile kemâllendire kemâllendire her biri[4] bir devr-i tekâmül olan altı günde yarattı ki altıncısı insanın yaratıldığı cuma, yani cem'iyyet günüdür. Âdem'in yaratılması ve esmânın tâlim olunmasıyla taht-ı hilâfet kuruldu {ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ} sonra Arş üzerine istivâ buyurdu ❁ icrâ-yı hükm ü saltanat edip duruyor (*Sûre-i A'râf'a bak*). {اَلرَّحْمٰنُ} Rahmân'dır O ❁ bütün mahlûkāt, rahmetinden [3605]

1 H +"de".
2 B: "dayananlar".
3 H, M ve B -"به".
4 M ve B -"biri".

mütena"im oluyor (*Fâtiha'da "Rahmân"ın tefsîrine bak*). {فَسْـَٔلْ بِه۪ خَب۪يراً} İşte ne dileyeceksen O Habîr'den dile ❁ yahut bu babda bu halk u emr işinde daha ziyade tafsil istersen başkasından değil, her şeyi bilen O Habîr'den sor. Çünkü başkası bilmez. {وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ} "O Rahmân'a secde edin" denildiği vakit de[1] onlara ❁ o kâfirlere {قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ} "Rahmân nedir?" ❁ "Rahmân nedir?" suâli, bu ismin mefhûmunu veya müsemmâsını ve mâhiyetini istifsâr olabildiği gibi, inkâr da olur. Şüphe yok ki Arab Rahmân kelimesinin mefhûmunu anlamaz değildir. O hâlde ya Allah'ın ismi olduğunu bilmiyorlardı veya Allah'ı inkâr ediyorlardı, daha doğrusu Allah'ın rahmet sıfatını inkâr ediyorlardı. Bu ismin ifade ettiği rahmet ve merhamet vasfına âşinâ değillerdi. Onun için {اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا} "sen bize emrediyorsun diye secde mi edeceğiz?" dediler ❁ yani "bilmediğimiz bir şeye mücerred senin emrinle secde eder miyiz?" dediler {وَزَادَهُمْ نُفُوراً} ve bu emir onların daha ziyade vahşetlerini artırdı. ❁ Dahhâk'ten rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Osman b. Maz'un, Amr b. Uneyse secde ettiler. Müşrikler bunların secde ettiklerini görünce istihzâ ederek mescidin öbür tarafına doğru uzaklaşıp gittiler.[2]

Buna karşı o Rahmân'ı, mekân ü zamanda meşhud olan rahmet ü bereketinin azamet ve yüksekliği ile tebcil[3] ve Rahmân'ın müjdeye lâyık kullarını târif için buyuruluyor ki:

[3606]

تَبَارَكَ الَّذ۪ي جَعَلَ فِي السَّمَٓاءِ بُرُوجاً وَجَعَلَ ف۪يهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُن۪يراً ﴿٦١﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي
جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُوراً ﴿٦٢﴾ وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ
الَّذ۪ينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْناً وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَاماً ﴿٦٣﴾ وَالَّذ۪ينَ

1 H -"de".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 479; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 123:
قال الضحاك: فسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمر وعثمان وعلي وعثمان بن مظعون وعمرو بن عنبسة، ولما رآهم المشركون يسجدون تباعدوا في ناحية المسجد مستهزئين. فهذا هو المراد من قوله: «وزادهم نفورا» أي فزادهم سجودهم نفورا.

3 B: "tecellî".

يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَقِيَاماً ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَۗ
اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماًۗ ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَٓاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَاماً ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ اِذَٓا اَنْفَقُوا لَمْ
يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَاماً ﴿٦٧﴾ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا
يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماًۙ ﴿٦٨﴾
يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ ف۪يه۪ مُهَاناًۗ ﴿٦٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً
صَالِحاً فَاُو۬لٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٧٠﴾ وَمَنْ تَابَ
وَعَمِلَ صَالِحاً فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَاباً ﴿٧١﴾ وَالَّذ۪ينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ
مَرُّوا كِرَاماً ﴿٧٢﴾ وَالَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمّاً وَعُمْيَاناً
﴿٧٣﴾ وَالَّذ۪ينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّق۪ينَ
اِمَاماً ﴿٧٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ ف۪يهَا تَحِيَّةً وَسَلَاماًۙ ﴿٧٥﴾ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَاۜ حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَاماً ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبّ۪ي لَوْلَا دُعَٓاؤُ۬كُمْۚ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ
فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَاماً ﴿٧٧﴾

[3607] **Meâl-i Şerîfi**

Tebârek, ne yücedir O: [1] *O ki semâda burçlar yapmış, hem içlerinde bir kandil, bir de nûrlu bir Ay asmış (61). Yine O'dur ki*[2] *tezekkür etmek veya şükreylemek isteyenler için gece ile gündüzü birbirine halef kılmıştır*[3] *(62). Ve O*[4] *Rahmân'ın kulları, onlar ki Arz'ın üzerinde mülâyemetle yürürler ve câhiller kendilerine laf attığı*[5] *vakit "selâmetle..." derler (63). Ve onlar ki Rablerine secdeler*[6]*, kıyamlar ederek yatarlar (64). Ve onlar ki "yâ Rabbenâ" derler, "sav*[7] *bizlerden cehennem azâbını, cidden onun*

1 M ve B: "O:".
2 H: "O'dur da O".
3 H: "kılan".
4 H -"O".
5 H: "hitap ettiği".
6 B +"ederler".
7 H: "def' et".

azâbı [3608] belâ-yı mübremdir" (65). Fi'l-hakīka o ne kötü makarr, ne kötü makam (66). Ve onlar ki infak ettikleri vakit israf etmezler, hısset de yapmazlar, ikisi arası denk giderler (67). Ve onlar ki Allah'ın beraberinde diğer bir tanrıya dua etmezler, Allah'ın haram kıldığı nefsi haksız katl eylemezler ve zina yapmazlar. Her kim de bunları yaparsa ağır cezâya çarpar (68). Kıyamet günü ona azab katlanır ve onda muhakkar, muhalled kalır (69). Ancak tevbe ve iman edip sâlih bir amel işleyenler başka, çünkü bunların seyyiâtını Allah hasenâta tebdil eder. Ve[1] Allah Gafûr, Rahîm bulunuyor (70). Ve her kim tevbe edip de salâh ile çalışırsa o muhakkak Allah'a makbul olarak döner (71). Ve onlar ki yalana şâhid olmazlar ve lağva rast geldikleri vakit kerîmâne geçerler (72). Ve onlar ki[2] Rablerinin âyetleriyle va'z u nasihat edildikleri zaman üstüne kör, sağır yıkılıp yatmazlar (73). Ve onlar ki "yâ Rabbenâ! Lutfunla bizlere zevcelerimizden, zürriyetlerimizden gözler sürûru ihsan buyur ve bizi müttakīlere pîşvâ kıl" derler (74). İşte hep bunlar sabırlarına mukabil gurfe ile (cennet şehnişîni ile) mükâfatlanacaklar ve orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklar (75). Orada ebedî kalacaklar, ne güzel makarr, ne güzel makam (76). De ki: "Rabbim size ne kıymet verir duanız olmasa?" Demek ki tekzib ettiler, o hâlde yarın cezâ yapışacak (77).

{بُرُوجًا} Burçlar ❁ "**Burc**" esasen yüksek köşk demektir. Semâda her cümle-i kevkebiyeye, yani bir teşekkül-i mahsus arz eden yıldız takımlarından her birine "burc" veya "sûret" [3] ıtlak edilmiş ve kelimenin hakīkat-i şâyi'ası bu olmuştur. Arz haritasında şehirler ve şehir haritasında mebânî-i âliye nasılsa, semâ haritasında da burçlar öyle gibidir. Bize semâdaki yıldızların birer zümre hâlinde ahz-ı mevki' etmiş olduklarını gösterir. Gerçi bunların hakīkī vaziyetleriyle hududlarını buradan ölçüp takdir edemeyiz, lâkin lâekal manzaralarıyla tenevvür edebiliyoruz ve bu suretle hakikatleri ve adedleri tam mâlumumuz [3609] olmadığından

1 H -"Ve".
2 B -"yalana şâhid olmazlar ve lağva rast geldikleri vakit kerîmâne geçerler (72). Ve onlar ki".
3 H -"veya 'sûret'".

tenkir ile بُرُوجًا buyurulmuştur. Kevâkibin mütâlaası için burç taksîmâtı pek eski zamandan beri nazar-ı i'tibâra alınmış, hatta İdris aleyhisselâm'a kadar nisbet edilmiştir. Batlamyus yirmi biri şimâlde, on beşi cenûbda, on ikisi vasatta mu'addilü'n-nehâr etrafında Şems'in bir sene zarfında kat' eder göründüğü mahrekinin bulunduğu noktada olmak üzere mecmû'u kırk sekiz burç saymıştı. Bu kırk sekiz burç bin yirmi dokuz kevkebden ibaret olup üç yüz altmış biri şimâl burçlarında, üç yüz on sekizi cenûb burçlarında, üç yüz ellisi de mıntakatü'l-burûc denilen orta mıntakadadır. Bu mıntaka-i burûc üzerindeki on iki burç bir sene zarfında âdetâ Şems'in birbirini müte'âkib uğradığı hâneler gibi mülâhaza olunur.

Hamel ü Sevr ile Cevzâ'da olur fasl-ı bahar
Seretân ü Esed ü Sünbüle'dir yazda karar

Tuttu güz faslını Mizan ile Akreb dahi Kavs
Cedv ü Delv ile Hût oldu zimistâne medar

Amerika'nın keşfinden sonra burçların adedi yüz on yediye kadar çıkarılmış olmakla beraber on iki burç yine aynıdır. Ma'amâfîh bu on iki burç i'tibârîdir, âlemi kâtı' olmak üzere farz olunan mâlum altı dairenin tansîfiyle hâsıl olan on[1] iki kıt'adan biri demektir. Yani birer cümle-i kevkebiye değil, onunla itibar olunan birer mıntakadır. Burç bu mânaca telakkī olunacak olursa bu on ikiye münhasır olur. Hey'et kitaplarında burç bu on iki hakkında[2] ıstılah olmuş, diğerlerine burç denilmeyip "sûret" tâbir edilmiştir.[3] Bundan dolayı müfessirînin çoğu seyyârâtın menâzili gibi itibar olunan bu on iki burcu söylemişlerdir. Fakat lügat nokta-i nazarından âyette bu tahsîse karîne yoktur.[4] Âyetin zâhiri mec'ul olan burûcun i'tibârî değil, Şems ü Kamer gibi hakīkī olmasıdır.

---

1 B: "o".
2 B: "mıntakada".
3 H -"Hey'et kitaplarında burç bu on iki hakkında ıstılah olmuş, diğerlerine burç denilmeyip "sûret" tâbir edilmiştir".
4 H: "Hâlbuki bu âyette bu tahsîse karîne yoktur".

{وَجَعَلَ فِيهَا} ۞ ها zamiri yine "semâ"ya râci' olmak muhtemil ise de burûc akrebdir. {سِرَاجًا}

[3610] "**Sirâc**" şavk veren şey; kandil, lamba ki murad Güneş'tir. Bazı kıraatlerde sîn'in ve râ'nın[1] zammıyla cemî' olarak سُرُجًا okunmuştur. Bu kandiller[2] ise Güneş'ten mâ'adâ büyük yıldızlara da şâmildir. {وَقَمَرًا مُنِيرًا}

"**Kamer-i Münîr**" mâhitâbân, aydın Ay. Üç güne kadar "hilâl", ondan sonra "kamer" tesmiye olunur.

"**Münîr**" nûrlu veya nûrlandıran. Görülüyor ki Rahmân teâlâ'nın rahmetinin feyz ü bereketi gösterilirken semâ burçlarıyla tasvir edilmiş ve içine bir sirâc ile bir de kamer-i münîr konulmuştur. Gayet sade görünen ve fakat bütün manzara-i âlemi ihtivâ eden bu parlak ifadede çok derin hakikatler müncelîdir.

Burçların bize karşı manzaraları ne kadar nisbî olursa olsun hakikatte ecrâmın takım takım muhtelif suretlerde birer manzûme teşkil etmekte olduklarını gösterir. Ve bu suretle hudûduna erilmez bir kudretin sun'undaki azameti anlatır. Eğer bu ecrâmın maddeleri[3] fezâda tefrik edilmiş olmayıp da hepsi sırf tabîî bir nesakta bırakılmış, hepsi bir cirm olarak toplanmış olsa idi ne bu ecrâm ve burûc olur, ne bu feyz ü bereket bulunurdu. Kezâlik bu maddelerin eczâ-yı basîtası, atomları arasındaki muvâzenet ve nisbet hiç değiştirilmemiş olsaydı, tabîat-ı asliyesine bırakılsa idi, yine bu ecrâm ve burûc bulunmaz ve bu feyz ü rahmet olmazdı. Sonra bütün maddeler ale's-seviyye tefrik ve terkib edilmiş,[4] hepsi müsâvî ecrâma ayrılmış olsa idi böyle mütenevvi' burçlar teşekkül etmez ve bu sirâc ve kamer temayüzü olmaz idi. Demek ki semâdaki burûcun o menâzır-ı muhtelifesi her şeyden evvel tabiatlar üzerinde hâkim olan Sâni' teâlâ'nın burhân-ı san'atıdır.

---

1 H, M ve B: "cîm'in".
2 B: "takdirde".
3 B: "medarları".
4 H -"yine bu ecrâm ve burûc bulunmaz ve bu feyz ü rahmet olmazdı. Sonra bütün maddeler ale's-seviyye tefrik ve terkib edilmiş".

Sâniyen yüksek köşkler, kandillerle hey'et-i semâda yüksek bir medînenin, bir medeniyetin manzara-i dilnişîni ifade edilmiş ve böyle yüksek bir manzara-i ictimâʻiyeye yükselmek hissi telkin olunmuştur. Onun için buyuruluyor ki:

[3611] {وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً} Hem O'dur O, gece ile gündüzü birbirine bir nevi halef kılan ❁ yani birinde yapılamayanı[1] diğerinde yapılmak için yerine koyan, yahut birbirini tâkip ettirerek değiştirip duran {لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ شُكُوراً} tezekkür etmek veya şükreylemek isteyen için ❁ yani aklını başına alıp eksiğini tamamlamak, ilmî veya amelî bir iş görmek isteyen kimseler için; çünkü düşünmeye ve vazife görmeye niyeti olmayan âtıl kimseler için zamanın değişmesinde hiçbir mâna yoktur. Onlar zamanı öldürmeye çalışırlar.

Tezekkür: Bu âsâr-ı rahmet ve burhân-ı sanʻatı düşünerek kendi noksanını ve Sâniʻ-i Hakîminin[2] kudret ve rahmâniyetini anlamak.

Şükr: O Rahmân'a ubûdiyet vazifesini îfâ eylemek; şimdi bunu tavzih için vâv-ı istînaf ile buyuruluyor ki:

{وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ} Ve[3] O Rahmân'ın kulları, yani zikir ve şükrünü bilerek yalnız O Rahmân'a kulluk eden o bahtiyarlar ❁ bu mübtedânın haberi tâ sûrenin âhirine doğru gelecek olan اُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ'dir. Bununla beraber şu da olabilir: {الَّذٖينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْناً} Onlar ki Arz üzerinde mülâyim yürürler ❁ burada "ibâd-ı Rahmân" her biri bir zümreyi andıran sekiz sıfatla tavsif olunarak İslâm ahlâk ve medeniyetinin, mefkûresinin bir fezlekesi yapılmıştır. Evvelkisi umûmiyetle sîretlerini gösteriyor, yani Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki [1] evvelâ gidişleri, arz üzerinde yürüyüşleri ve tarz-ı hareketleri mülâyimânedir. Cebbârâne, mağrûrâne, kibirli, saygısız, kaba ve haşin değil; sekînet ve vakar ile mütevâzıʻâne, edîbâne, nâzik ve yumuşak yürürler. Etraflarını izʻâc etmez, ezâ vermez, [3612] sendeler gibi gitmez, hesablı, saygılı, tavr-ı merhametle

1 B: "yapılmayanı".
2 M: "Hakîmini"; B: "Hakîmin".
3 H -"Ve".

emniyet ü âsâyiş neşrederek giderler. {وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ} Câhiller, yani kendini bilmezler, edepsiz güruh laf attığı vakit de kendilerine {قَالُوا سَلَاماً} "selâm" derler ❁ selâmetle neticelenecek söz söylerler, yahut "selâmetle" derler. Onlara çatmaya tenezzül etmezler, tahammül de ederler.

2. {وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَقِيَاماً} Ve onlar ki Rablerine sâcidîn ve kāimîn olarak gecelerler ❁ yani gece hânelerine, yataklarına çekildikleri vakit sîretleri bu olur. Rablerine hâlisâne namaz kılarlar. Yatışları, kalkışları da hep Allah için olur.

3. {وَالَّذِينَ يَقُولُونَ} Ve onlar ki -gerek namazlarının arkasında ve gerek sâir vakitlerde- şöyle dua ederler: {رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ} "Yâ Rabbenâ, def' et bizlerden cehennem azâbını" ❁ yani cehennem azâbından halâs ilk emelleridir. İbadet ve ictihadlarına güvenmeyerek dâima halâsa dua ederler. {اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً} Çünkü onun azâbı bir garâm olmuştur. ❁ Bir alacaklı gibi enseye binmiş bir belâ-yı mübremdir. {اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَراً وَمُقَاماً} Fi'l-hakīka o cehennem ne kötü müstekar, ne kötü makamdır.

"**Müstekar**" makar, "**Mükām**" ikâmetgâh; ikisi de durulan yer demek olduğuna göre farkları müşkildir. Müstekar âsîlere, mükām küffâra nazaran denilmiş ise de bu mâna cennette cereyan etmeyeceğinden müstekar ikâmetgâh içindeki mevki'-i mahsus olarak mülâhaza edilmek daha muvâfıktır. Meselâ bir köy ikâmetgâh ise müstekar bir hâne, bir hâne ikâmetgâh ise müstekar [3613] ondaki bir oda gibidir. İçi dışı bütün muhîti fena demek olur.

4. {وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا} Ve onlar ki masraf ettiklerinde {لَمْ يُسْرِفُوا} israf etmezler.

"**İsraf**" herhangi bir şeyde haddini aşırmaktır. İnfakta israf da sarfiyâtta haddini aşırmaktır. Masraf ya bir zarûret veya bir hâcet veya bir hüsn için yapılır. Zarûrî olan masraf yapılmayınca hayat mümkin olmaz, meselâ ölmeyecek kadar yemek bir zarûrettir. Hâcet bulunan masraf yapılmazsa güçlük çekilir, meselâ doyacak kadar yemek bir ihtiyaçtır. Tahsînî olan masraf yapılmazsa güzel olmaz, hoş yemek gibi. Ferd veya

cemiyetin kendi kesbine göre bu mertebelerden bir haddi vardır. Şu hâlde ne zarûret, ne hâcet ne de hüsn olmayan, fâidesiz, muzır, gayr-i meşrû cihetlere edilen sarfiyât herkes için israf olduğu gibi, ibâdullahın ihtiyâcı karşısında fazla tena"um dahi hüsn değil, israf hudûduna dâhil olur. Hayır ve menfaat getiren şeylere sarfiyât ise istihlâk değil, istihsâl demek olacağından israf olmaz. Rahmân'ın kulları fâidesiz, hayırsız yere masraf etmezler {وَلَمْ يَقْتُرُوا} hakkını da kısmazlar {وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَاماً} ikisi arası denk olur. ۞ İşte "iktisad" denilen de budur. "İstivâ"dan "sevâ" gibi, "istikāmet"ten "kavâm", iki ucun denk gelmesidir ki "muvâzene" dahi deriz (*Sûre-i Bakara'ya ve İsrâ'ya bak*).

5. {وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ} Ve onlar ki Allah'ın maiyyetinde diğer bir ilâha çağırmazlar ۞ şirk, katl, zina, kebâirin en büyüğü olan bu üç kebîre din, medeniyet, beşeriyet nâmına işlenip duran cinayetlerden olduğu için burada bilhassa bunlardan ictinab zikredilmiştir. [3614] {النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ} Allah'ın tahrim ettiği, muhterem kıldığı nefsi ۞ Allah için söz verilmiş olan herhangi bir nefis ki müste'mene[1] dahi şâmildir. Binâen'aleyh hiçbir ahdi bulunmayan harbî-i mahzdan mâ'adâsı ma'sûmü'd-demdir. {اِلَّا بِالْحَقِّ} Hak ile başka ۞ kısas ve had gibi. {اَثَاماً} İsmin cezâsı vebal. {وَيَخْلُدْ فِيهِ} Hafs kıraatinde bu zamirin kāide hilâfına meddi hulûdun imtidâdına işâreten mâna cânibine riayet için olsa gerektir. Bu zamirin "azâb"a rücû'u, "hulûd nârdadır, azabda değildir" diyenlerin aleyhine bir delil teşkil eder.

6. {وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ} Ve onlar ki yalana şâhid olmazlar ۞ yalan yere şâhidlik etmedikleri gibi yalan söylenen ve tezvir yapılan mevki'lerde de durmazlar {وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ}

"**Lağv**" fâidesiz veya muzır olduğundan dolayı terk ü ilgāsı vâcib olan beyhûde şeyler demektir ki lisânımızda "lağviyyât" tâbir olunur. Bazıları tâat olmayan şeyler diye tefsir etmişlerdir, fakat mubah olan şeyler tâat olmamakla beraber lağv da değildir. Yani lağviyyâta gitmezler, lâkin

1 M: "müste'mine".

yolları düşer, rast gelirlerse {مَرُّوا كِرَامًا} haysiyetleriyle kerîmâne geçer giderler ❁ bunun tefsîri Sûre-i Kasas'ta وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ âyetidir [28/55][1].

7. {وَالَّذِينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ} Ve onlar ki Rablerinin âyetleriyle tezkir edildikleri vakit ❁ yani kendilerine ihtar yapıldığı, va'z u nasihat olunduğu, ders verildiği vakitler {لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا} o âyetlerin üstüne sağırlar, körler [3615] hâlinde yıkılmazlar ❁ yani dinlememezlik etmezler, üzerine üşüşürler, lâkin görür göz, dinler kulak ile üşüşürler.

8. {وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ} Ve onlar ki "yâ Rabbenâ! Bizlere zevcelerimizden ve zürriyetlerimizden gözler sürûru ihsan buyur" ❁ burada مِنْ beyâniye veya ibtidâiye olduğuna göre iki mâna câizdir: Birisi "bizlere gözler sürûru zevceler ve zürriyetler ver" demek, diğeri de "zevcelerimiz ve zürriyetlerimiz yüzünden bizlere gözler sürûru nimetler, saadetler ver" demektir. Bu talep aile ve evlâd terbiyesine verilen ehemmiyeti gösterir. {وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ اِمَامًا} "Ve bizi müttakīlere imam et" derler ❁ müttakīler, Allah'ın vikāyesiyle cehennem azâbından korunan bahtiyarlardır.

"**İmâm**" pîşvâ, öncül, kendisine iktidâ edilen metbû' demektir. Yalnız müttakī olmak değil, müttakīlerin imamı olmak arzusu ne büyük gaye, ne mukaddes mefkûredir. Düşünmeli ki Rahmân'ın kullarının rûhlarındaki büyüklüğü gösteren bu duanın mazmûnu ne yüksek, ne cem'iyyetlidir. Bundan yüksek fikr-i terakkī, himmet-i âliye tasavvur olunmaz.

{اُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا} İşte bunlar ettikleri sabırlarına mukabil gurfe ile mükâfatlanacaklardır. ❁ وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ [Sebe' 34/37][2] olacaklar, yani en yüksek dereceye, cennet köşklerinin en yükseklerine çıkarılacaklar.

---

1 "Ve lağiv işittikleri zaman ondan yüzlerini çevirirler de, 'bize kendi amellerimiz size de kendi amelleriniz, selâmün aleyküm, Allah'a ısmarladık biz câhillik edenleri aramayız' derler."

2 "…Ve onlar cennet şehnişînlerinde emniyet içindedirler."

"**Gurfe**" esasen yüksek âlî binâ ve konakların şehnişîni, kulesi gibi en yüksek noktası demek olup burada semânın burçlarına nazaran bir yükseklik ifade etmektedir. Bu sebeple olmalıdır ki semâ-yı sâbi'a diye de tefsir edilmiştir. [3616] İşte onlar öyle yükselecekler {وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَاماً} ve orada bir sağlık ve selâm ile karşılanacaklar.

"**Tahiyye**" "sağ olasınız, Allah sağlık versin, Allah ömürler versin" gibi hayat duası, "selâm" da selâmet duasıdır. التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.[1]

{قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ} De ki: Ne kıymet verir size Rabbim duanız olmasa? ❁ Yani وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ [ez-Zâriyât 51/56][2] buyurulduğu üzere yaratılışınızın hikmeti ibadet ve ubûdiyettir. Onun için ibadet ve ubûdiyetiniz olmasa Allah indinde ne kıymet ve ehemmiyetiniz olurdu? {فَقَدْ كَذَّبْتُمْ} Duanız olmadığı takdirde tekzib etmişsiniz, Rabbinize inanmamışsınız demektir. {فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَاماً} O surette de o tekzîbin cezâsı kesb-i lüzum eder, yarın boynunuza geçer.

---

1 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr,* s. 53.
2 "Ve Ben, cinn ü insi ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım."

[3617]

سورة الشعراء مكية وهي مائتان وسبع وعشرون آية

ŞU'ARÂ SÛRESİ

Şu'arâ sûresi Mekkî'dir. Ancak âhirinde وَالشُّعَرَآءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ'dan nihâyete kadar beş âyet Medine'de nâzil olmuştur. Vech-i tesmiyesi de bu âyetler olduğu zâhirdir.

Âyetleri: Kûfî, Şâmî, Medenî ta'dâdında iki yüz yirmi yedi, diğerlerinde iki yüz yirmi altıdır.

Kelimâtı: Bin iki yüz doksan dokuzdur.

Hurûfu: Dört bin beş yüz kırk ikidir.

Fasılası: ن ،ل ،م (ملن), lâm dört âyette, âhiri İsrâil.

Bu sûre, Sûre-i Furkān'daki inzârın misâlleriyle bast u tafsîlini ve onun gibi Resûlullah'a tesliyeyi tazammun ediyor, şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

[3618] **Meâl-i Şerîfi**

Tâ, Sîn, Mîm (1). Bunlar sana o mübîn kitabın âyetleri (2). Sen âdetâ kendine kıyacaksın mü'min olmayacaklar diye (3). Dilersek üzerlerine semâdan bir âyet indiriveririz de ona boyunları eğilekalır (4). Bununla

beraber[1] Rahmân'dan kendilerine yeni bir zikir gelmiyor ki ondan yüz çevirmiş olmasınlar (5). Evet tekzib etmekteler, fakat onlara o istihzâ ettikleri şeyin müthiş haberleri gelecek (6). Arz'a bir bakmadılar da mı? Biz onda her hoş çiftten ne kadar bitirmişiz (7). Şüphesiz ki bunda mutlak bir âyet var, hem de ekserîsi mü'min olmadı (8). Ve şüphesiz ki Rabbin O öyle Azîz, öyle Rahîm (9).

{طٰسٓمٓ} Tâ, sîn, mîm ❁ Bu sûrenin ismi, mânasını Allah bilir. Tâ ذِى الطَّوْلِ'den, sîn قُدُّوس'den, mîm رَحْمٰن'dan diye Muhammed b. Ka'b'dan bir rivayet de vardır.[2] طا Şiddet harflerinin en şedîdi, kalkale harflerinin en serti, isti'lâ harflerinin en kalını olduğu cihetle ilk seste bu sûrenin şiddetli bir inzar ifade ettiğini de ihsas eder. "Tâ"nın Tûr'a, "Sîn"in Mûsâ'ya, "Mîm"in Muhammed'e bir îmâsı da zihne çarpar.

{تِلْكَ} Bunlar ❁ bu sûrede böyle basit heca harflerinden müellef olarak okunacak âyetler işte {اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ} mübîn kitabın âyetleridir.

[3619] "**Mübîn**" "bâne" mânasına "ebâne"den "beyyin" gayet açık, parlak demek olduğundan "kitâb-ı mübîn" i'câzı zâhir olan parlak kitap demek olur ki murad Kur'an'dır. Hakkı beyan eden demek dahi olabilirse de makama enseb olan evvelkidir.

{مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً} Semâdan bir âyet ❁ imana ilcâ edecek cebrî bir âyet, tepeden inme kat'î bir beliyye. Hâlbuki peygamber ve kitap göndermekten murâd-ı ilâhî cebr ile değil, rızâ ile kemâle erdirmektir.

{اَعْنَاقُهُمْ} Boyunları ❁ "huzû'" boyun eğmek mânasını anlattığından buradaki "a'nâk" cemaat mânasına "unuk"un cem'i olmak da tecviz edilmiştir. Yani bütün cemaatleriyle O'na boyun eğerler. {ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ} Rahmân'dan zikir ❁ va'z u ihtar, yahut Kur'an {كَمْ اَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ}

"Kerîm" her şeyin iyisi, a'lâsı, faidelisi.

1 H -"Bununla beraber".

2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VIII, 2747; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 288:

عن محمد بن كعب «طسم» قال: الطاء من ذي الطول والسين من القدوس والميم من الرحمن.

"Zevc" burada sınıf, cins, nevi.

"İnbât" zâhiren nebâtâta münhasır gibi görünürse de hayvânâta ve insana dahi şâmildir. Zira hepsinde kuvve-i nâmiye vardır. Ma'amâfîh yalnız nebâtâtı mülâhaza kâfîdir. Yani o Arz'da sınıf sınıf her türlüsünden ne kadar güzel ve fâideli nebâtât bitirmişiz ve bitirmekteyiz, baksalar a. Fi'l-vâki' yeryüzündeki o çeşit çeşit nebâtâtı güzel bir tasnif ile gözden geçirmeli de bir bakmalı; o ne kadar hoş, ne kadar mütenevvi', ne kadar fâideli çiftler? Aynı muhit içinde o türlü elvân, türlü eşkâl, türlü ezhâr ve esmâr türlü havâs ile o kadar muhtelif sınıflar, cinsler, neviler, çeşitler, o güzel çiftler nasıl tertib ve tanzim olunup çıkıyor? Hem ölüp kuruduktan sonra yeniden yeniye kaç kereler bitirilip bitirilip duruyor. Hiç bu [3620] mükemmel sanat bir kör tabiatın kendi kendine tekâmülü eseri[1] olur mu? {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} Şüphesiz ki bunda ❁ bu inbatta yahut biten her zevc-i kerîmde {لَاٰيَةً} mutlak bir âyet var ❁ Allah'ın birliğine, rahmetinin genişliğine, kudretinin büyüklüğüne, âhiretin varlığına[2] delâlet eden, imanı iktizâ eyleyen bir delil var. {وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ} Bununla beraber ekserîsi mü'min olmadı ❁ hatta nebâtât ve hayvânât mütâlaasıyla meşgul olan ve tasniflerini yapanların bile birçoğu Allah'a iman edecek yerde küfre gittiler. {وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ} Ve şüphe yok ki Rabbin O öyle Azîz, öyle Rahîm'dir ❁ Azîz dilediğini yapar. Binâen'aleyh dilediği anda kâfirlerden intikāmını alır, tehir ediyorsa Rahîm olduğu için ediyordur. Şüphesiz iman edenleri rahmetiyle bekâm edecektir. Şimdi bunu ber vech-i âtî yedi kıssa ile tenvir buyuracaktır:

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَۜ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ
رَبِّ اِنّٖٓى اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِۜ ﴿١٢﴾ وَيَضٖيقُ صَدْرٖى وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانٖى فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ
﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَیَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِۚ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّاۚ فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ
مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖٓى

1 M ve B -"eseri".
2 H: "imkânına".

اِسْرَٓائٖيلَۜ ﴿١٧﴾ قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فٖينَا وَلٖيداً وَلَبِثْتَ فٖينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنٖينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ
فَعْلَتَكَ الَّتٖى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذاً وَاَنَا مِنَ الضَّٓالّٖينَۜ ﴿٢٠﴾
فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لٖى رَبّٖى حُكْماً وَجَعَلَنٖى مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ
نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَۜ ﴿٢٢﴾ قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٣﴾
قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنٖينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا
تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓى اُرْسِلَ
اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهاً غَيْرٖى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونٖينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَیْءٍ
مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٣١﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُبٖينٌۚ
﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِىَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرٖينَ ﴿٣٣﴾

[3622] **Meâl-i Şerîfi**

Bir vakit de Rabbin Mûsâ'ya nidâ buyurdu: "Git o zâlim kavme" dedi (10), "Firavun kavmine, daha sakınmayacaklar mı?" (11). "Yâ Rab!" dedi, "doğrusu ben korkarım ki beni tekzib ederler (12) ve göğsüm daralır, dilim açılmaz, onun için Hârûn'a da risalet ver (13). Hem onlara üzerimde bir günah var, ondan dolayı korkarım ki hemen beni öldürürler" (14). "Hayır" buyurdu, "haydi ikiniz bir âyetlerimizle gidin, her hâlde Biz sizinle beraberiz, dinliyoruzdur (15). Haydin Firavun'a varın da deyin: 'İnan biz, Rabbü'l-âlemîn'in resûlüyüz (16). Benî İsrâil'i bizimle beraber salıver'" (17). "Â" dedi, "seni çocukken bizde büyütmedik mi? Hem bizde ömründen senelerce kaldın (18) hem de o yaptığın fiili yaptın, o hâlde sen o nankör kâfirlerdensin" (19). "O vakit" dedi, "o fiili yaptım şaşkınlardandım (20). Onun üzerine vaktâ ki sizden korktum, içinizden kaçtım, derken Rabbim bana hüküm ihsan buyurdu ve beni mürselînden kıldı (21). O başıma kaktığın bir nimet de

Benî İsrâil'i kul, köle edinmiş olmandır" (22). Firavun "Rabbü'l-âlemîn de nedir?" dedi[1] (23). "Göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin Rabbi, eğer ehl-i yakīn iseniz" dedi (24). Etrafındakilere "dinlemez misiniz?" dedi (25). "Rabbiniz[2] ve evvelki atalarınızın Rabbi" dedi (26). "Her hâlde size gönderilmiş olan resûlünüz mutlak mecnun" dedi (27). "Maşrık ve mağribin ve bütün aralarındakilerin Rabbi, eğer siz âkil iseniz" dedi (28). "Yemin ederim ki" dedi, "eğer benden başka bir ilâh tutarsan seni mutlak ve muhakkak zindandakilerden ederim"[3] (29). "Ya" dedi, "sana apaçık isbat edecek bir şey getirdimse de mi?" (30). "Haydi" dedi, "getir onu bakayım sâdıklardan isen" (31). Bunun üzerine asâsını bırakıverdi, apaçık bir ejderha kesiliverdi (32). Bir de elini çekti çıkardı, o da bakanlara bembeyaz oluverdi (33).

[3623] {وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ} Onlara üzerimde bir günah var ❁ Sûre-i Kasas'ta geleceği üzere kazârâ kıptîyi öldürmüştü. "Zenb" tâbiri onların zu'muna nazarandır. {فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ} Onun için hemen beni öldürüvermelerinden korkarım ❁ risaleti edâ etmeden evvel katlolunmaktan korkuyor. {قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ} ❁ "Rabbü'l-âlemîn'in resûlüyüz" denildiği için Firavun "hem O[4] Rabbü'l-âlemîn nedir?" diyor. مَا ile sual mâhiyetten sualdir. "Mâhiyet" kelimesi مَا'ya nisbettendir, yani مَا suâline verilecek cevaptır. Demek ki Firavun bu sual ile Rabbü'l-âlemîn'in mâhiyetini sormuş oluyor. Bir şeyin mâhiyeti ise emsâliyle beraber müşterek oldukları hakīkat-i külliyedir. "Fülanın mâhiyeti nedir?" denildiği zaman, "ona şerîkleriyle beraber ne denilir? Nevi veya cinsi nedir?" denilmiş olur. Hâlbuki Allah teâlâ'nın şerîki, misli, nazîri muhal olduğundan O'na mâhiyet tasavvur olunamaz. Onun için Hazret-i Mûsâ cevapta üslûb-i hakîm denilen tarzı iltizam edip yalnız "Rabbü'l-âlemîn" ismini mefhûmuyla tasavvur ettirmek üzere "âlemîn"i tefsir ederek {قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ}

1 H: "Firavun 'Hem Rabbü'l-âlemîn nedir?' dedi".
2 M ve B: "Rabbınızın".
3 H +"~~dedi~~".
4 B -"O".

"semâvât ve Arz'ın ve bütün aralarındakilerin Rabbi, eğer îkāna ehil iseniz" dedi ❁ yani îkāna ehil değil iseniz anlamazsınız. Fakat eşyâyı tahkik etmiş, sebepsiz bir hâdise olamayacağına bir yakīn edinmiş iseniz bilirsiniz ki bu üstünüzdeki semâvât ve altınızdaki Arz ile aralarındaki bütün bu mahsüsât hudûsları, taʿaddüdleri, teşekkülleri, tegayyürleri ve bütün nizâm-ı tehavvülleri ile bir rabbin taht-ı hüküm ve terbiyesinde bulunduğuna ve bütün mümkinâtın fevkinde olan O Vâcibü'l-vücûd'un şerîki olamayacağından nefs-i mâhiyetiyle târif olunamayıp ancak âsâr-ı zâhiresiyle bilinebileceğine yakīn hâsıl ederdiniz. Bu cevâba karşı Firavun {قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا تَسْتَمِعُونَ} etrafındakilere [3624] "dinlemez misiniz" dedi ❁ "bakın bakın ben ne soruyorum o[1] nasıl cevap veriyor" demek istiyor ve ihtimal ki tabiatın rabbe ihtiyâcını kabul etmiyordu. Onun için Mûsâ {رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ} "Rabbiniz ve evvelki atalarınızın Rabbi" dedi. ❁ Tabiat üzerinde mutasarrıf olan, bununla beraber hükûmete ihtiyaçları mâlum bulunan zevi'l-ukūlün bâriz olan delâletini ileri sürdü ki "âlemîn" mefhûmunun rüknü bulunuyordu. Bunu "sizin ve atalarınızın" diye hitab ve izâfetle ifade etmesi de daha ziyade müessir ve vâzıh olmak içindir. Çünkü "sizin Rabbiniz" demekle kendi ihtiyaçlarını göstermiş oluyor. Ve "evvelki atalarınız" demekle de beşeriyetin fânîliğini anlatarak gururlarını kırmış bulunuyor. Bununla beraber zevi'l-ukūl hayyizinde göstermekle kendilerine bir şeref de izâfe eyliyordu. Buna mukabil Firavun yine etrafındakilere hitâben {قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓى اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ} "her hâlde size gönderilmiş olan resûlünüz mutlak mecnun" dedi. ❁ Bu suretle "resûlünüz" demesi belli ki bir istihzâ oluyordu. İşte firavunluk taslayanların hepsi de ilâhîlere böyle mecnun derler, alay ederler. Bidâyeten yumuşaklıkla hakîmâne idâre-i kelâm eden Mûsâ, bu inad ve tecavüze karşı yine evvelki kelâmını tefsir ederek misliyle mukabele etti {قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ} "o maşrık ve mağribin ve bütün aralarındakilerin rabbi, eğer siz âkil iseniz" dedi. ❁ Yani her gün görüldüğü üzere Güneş'i doğdurup batıran, o maşrık ve mağribi tâyin

---

1 B -"o".

eden ve değiştiren ve bu suretle ecrâmı hareket ettirerek bütün kâinâtı idare eden, hepsinin üzerinde hüküm süren, hepsinin sâhip ve mâliki O, eğer siz âkil olsanız bunu anlardınız. O maşrık ve mağribin rabbi bizi parlatıp sizi dulundurmaya (batırmaya) kādir ve şerîkten [3625] münezzeh olduğunu anlardınız da "o nedir" diye sormazdınız. Bu defa da Firavun münakaşadan tehdide geçerek {قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْر۪ى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُون۪ينَ} "kasem ederim ki" dedi, "eğer benden başka bir ilâh ittihaz edersen seni mutlak ve muhakkak o zindandakilerden ederim" ❁ "zindana atarım" yerinde bu tâbiri kullanması o zindandakilerin hâlindeki fecaati bilhassa hatırlatmak içindir.

قَالَ لِلْمَلَأِ حَوْلَهُٓ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٣٤﴾ يُر۪يدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِه۪ۗ فَمَاذَا
تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِر۪ينَۙ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ
عَل۪يمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِم۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍۙ ﴿٣٨﴾ وَق۪يلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَۙ
﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِب۪ينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ
اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِب۪ينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ
لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا
لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِىَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿٤٥﴾ فَاُلْقِىَ السَّحَرَةُ
سَاجِد۪ينَۙ ﴿٤٦﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿٤٨﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ
لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّهُ لَكَب۪يرُكُمُ الَّذ۪ى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَۜ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ
وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَع۪ينَۚ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَۘ اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ
﴿٥٠﴾ اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَٓا اَنْ كُنَّٓا اَوَّلَ الْمُؤْمِن۪ينَۜ ﴿٥١﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى
مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَاد۪ٓى اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِر۪ينَۚ ﴿٥٣﴾
اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَل۪يلُونَۙ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَۙ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَم۪يعٌ حَاذِرُونَۜ ﴿٥٦﴾
فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَر۪يمٍۙ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَۜ وَاَوْرَثْنَاهَا بَن۪ٓى

اِسْرَٓائِلَ ﴿٥٩﴾ فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِق۪ينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا
لَمُدْرَكُونَۚ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّاۚ اِنَّ مَعِيَ رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٦٢﴾ فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ
بِعَصَاكَ الْبَحْرَۜ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظ۪يمِۚ ﴿٦٣﴾ وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَر۪ينَۚ ﴿٦٤﴾
وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ اَجْمَع۪ينَۚ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَر۪ينَۜ ﴿٦٦﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا
كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٧﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٦٨﴾

[3627] **Meâl-i Şerîfi**

Etrafındaki cemiyete "bu" dedi, "her hâlde bilgiç bir sihirbaz (34). Sihriyle sizi yerinizden çıkarmak istiyor, binâenʿaleyh ne emredersiniz?" (35). "Bunu ve kardeşini" dediler, "eğle, şehirlere de derleyiciler[1] yolla (36). Bütün bilgiç sihirbazları sana[2] getirsinler" (37). Bu suretle mâlum bir gün mîkāt tâyin olunarak sihirbazlar cemʿ olundu (38). Ve halka "siz toplu musunuz?" denildi (39). "Sanırız bizler sihirbazlara tâbiʿ olacağız, şayet onlar olursa gālibler" (40). Derken vaktâ ki sihirbazlar geldiler, Firavun'a "elbette biz gālib gelirsek bize mutlak ecir var ya?" dediler (41). "Evet" dedi, "hem siz o vakit muhakkak mukarrebîndensiniz" (42). Mûsâ onlara "atın" dedi, "siz ne atacaksanız"[3] (43). Hemen iplerini ve sopalarını ortaya attılar ve "Firavun'un izzeti hakkı için elbette biz gālibiz, şüphesiz" dediler (44). Mûsâ da asâsını koyuverdi, bir de baktılar ki o, her ne dolap çeviriyorlarsa yutuyor (45). Derhâl sihirbazlar secdeye kapandılar: (46) "İman ettik Rabbü'l-âlemîn'e (47), Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine" dediler (48). "Ona" dedi, "ben size izin vermeden iman ettiniz. Anlaşıldı ki o size sihri tâlim eden büyüğünüzmüş, o hâlde mutlak yakında bileceksiniz, çaresiz ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazına kestireceğim, hem muhakkak hepinizi çarmıha gerdireceğim" (49). Dediler "zararı yok, her hâlde biz Rabbimize döneceğiz (50). Her hâlde biz mü'minlerin

1 H: "sürücüler".
2 M ve B -"sana".
3 H: "ne atacaksanız siz".

evveli olduğumuzdan dolayı Rabbimizin bize mağfiret buyuracağını ümid ederiz" (51). Hem Mûsâ'ya şu vahyi verdik[1]*: "Kullarımı* [3628] *gece yürüt çünkü*[2] *tâkip edileceksiniz" (52). Firavun da şehirlere asker toplayıcılar gönderdi (53). "Şunlar şüphe yok ki bir şirzime-i kalîledirler (54). Fakat hakkımızda çok gayz besliyorlar (55). Biz ise*[3] *uyanık ihtiyatlı bir cemiyet bulunuyoruz" diyordu (56). Bu suretle bunları bostanlardan, pınarlardan (57), hazinelerden ve dilrubâ makamlardan çıkardık (58). Ve onları Benî İsrâil'e miras kıldık (59). Derken arkalarına düştüler, Güneş doğmuştu (60). Vaktâ ki iki cemiyet birbirine göründü, Mûsâ'nın ashâbı "yakalandık" dediler (61). "Hayır asla" dedi, "Rabbim muhakkak benimledir, bana yolunu gösterecektir" (62). Bunun üzerine Mûsâ'ya "vur asân ile denize" diye vahy eyledik, vurunca bir infilâk etti, her bölük koca bir dağ gibi oluverdi (63). Ötekileri de buraya yanaştırmıştık (64). Mûsâ'yı ve maiyyetindekileri tamamen necâta çıkardık (65). Sonra da ötekileri gark ettik (66). Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (67). Ve şüphesiz ki Rabbin O öyle Azîz, öyle Rahîm (68).*

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهِيمَۢ ﴿٦٩﴾ اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا
فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَۙ ﴿٧٢﴾ اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾
قَالُوا بَلْ وَجَدْنَٓا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ
وَاٰبَٓاؤُ۬كُمُ الْاَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٓى اِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَۙ ﴿٧٧﴾ اَلَّذٖى خَلَقَنٖى فَهُوَ يَهْدٖينِۙ
﴿٧٨﴾ وَالَّذٖى هُوَ يُطْعِمُنٖى وَيَسْقٖينِۙ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفٖينِۖ ﴿٨٠﴾ وَالَّذٖى يُمٖيتُنٖى
ثُمَّ يُحْيٖينِۙ ﴿٨١﴾ وَالَّذٖٓى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لٖى خَطٖيٓـَٔتٖى يَوْمَ الدّٖينِۜ ﴿٨٢﴾ رَبِّ هَبْ لٖى حُكْمًا
وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَۙ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لٖى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرٖينَۙ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنٖى مِنْ وَرَثَةِ

---

1 M: "yerdik".
2 B -"çünkü".
3 B -"ise".

جَنَّةِ النَّعٖيمِۙ ﴿٨٥﴾ وَاغْفِرْ لِاَبٖٓي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّٖينَۙ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنٖي يَوْمَ يُبْعَثُونَۙ ﴿٨٧﴾
يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَۙ ﴿٨٨﴾ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلٖيمٍۜ ﴿٨٩﴾ وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقٖينَۙ
﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحٖيمُ لِلْغَاوٖينَۙ ﴿٩١﴾ وَقٖيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ
يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا فٖيهَا هُمْ وَالْغَاوُنَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ اِبْلٖيسَ اَجْمَعُونَۜ
﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فٖيهَا يَخْتَصِمُونَۙ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍۙ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّٖيكُمْ
بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٨﴾ وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعٖينَۙ ﴿١٠٠﴾ وَلَا
صَدٖيقٍ حَمٖيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ
اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٠٤﴾

[3630] **Meâl-i Şerîfi**

Onlara İbrâhim'in kıssasını da oku (69). O bir vakit babasına ve kavmine "siz neye taparsınız?" dedi (70). "Birtakım putlara taparız da" dediler, "onlar sayesinde toplanırız" (71). "Onlar" dedi, "dua ettiğiniz vakit işitirler mi? (72). Veya size bir menfaat verir yahut bir zarar ederler mi?" (73). "Yok" dediler, "atalarımızı bulduk, böyle yapıyorlardı" (74). "Şimdi" dedi, "gördünüz a o sizin ve eski atalarınızın taptıklarınızı (75-76). Hep onlar benim düşmanım, ancak O Rabbü'l-âlemîn başka (77). O ki beni yarattı sonra da bana O hidâyet eder[1] (78). Ve O ki, bana O yedirir, O içirir (79). Hastalandığım vakit de bana O şifa verir (80). Ve O ki beni öldürür, sonra beni yine diriltir (81). Ve O ki cezâ günü ben O'nun günahımı af buyurmasını niyaz ederim (82). Yâ Rab, bana bir hüküm ihsan et ve beni sâlihîne ilhak buyur (83). Ve bana sonrakiler içinde bir lisân-ı sıdk tahsis eyle (84). Ve beni naʿîm cennetinin vârislerinden eyle (85). Babama da mağfiret buyur, çünkü o yanlış gidenlerden idi (86). Ve utandırma beni baʿs olunacakları gün (87). O gün ki ne mal fâide verir ne oğullar (88). Ancak Allah'a selîm bir

1 B: "verdi".

kalb ile varan başka" (89). Hem müttakīler için cennet yaklaştırılmış (90) azgınlar için de cehennem hortlatılmıştır (91). Ve bunlara "hani nerede o Allah'ın gayrıdan taptıklarınız? Nasıl, size yardım ediyorlar veya kendilerini kurtarıyorlar[1] mı?" denilmekte (92-93). Ve arkasından hep onlar ve azgınlar[2] o cehennemin içine fırlatılmaktadır (94) ve bütün o İblis orduları (95). Onun içinde birbirleriyle çekişirlerken şöyle demektedirler: (96). "Tallahi biz doğrusu açık bir dalâl içinde imişiz (97). Çünkü sizi Rabbü'l-âlemîn seviyesinde tutuyorduk (98). Ve bizi hep o [3631] *mücrimler şaşırtmıştı (99). Bak şimdi bizim için ne şefaatçiler var (100) ne de yakın bir sadîk (101). Bari bizim için geriye bir dönmek olsa idi de mü'minlerden olsa idik" (102) Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (103). Ve şüphesiz ki Rabbin O öyle Azîz, öyle Rahîm (104).*

{وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِرِينَ} "**Lisân-ı sıdk**" dünyada kıyamete kadar eseri bâkī kalacak güzel bir nâm, yani bir hüsn-i sıyt, dosdoğru bir zikr-i cemîl, şaşmaz bir yâd-ı hasen; onun için her ümmet Hazret-i İbrâhim'i sevegelmiştir. Yahut zürriyetim içinde benim asıl dinimi yenileyecek, benim gibi sıdk ile tevhîde davet edecek bir sâdık dil ki Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'dir. {اِنَّ فِي ذٰلِكَ} Şüphesiz bunda ❁ şu okunan İbrâhim kıssasında {لَاٰيَةً} mutlak bir âyet var ❁ yani ibret ve öğüt alınacak, ders edinilecek büyük bir hüccet ve burhan var.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٠٥﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٠٦﴾ اِنِّي لَكُمْ
رَسُولٌ اَمِينٌۙ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٠٨﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ
اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۚ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۜ ﴿١١٠﴾ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ
الْاَرْذَلُونَۜ ﴿١١١﴾ قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ ﴿١١٢﴾ اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا عَلٰى رَبِّي
لَوْ تَشْعُرُونَۚ ﴿١١٣﴾ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَۚ ﴿١١٤﴾ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌۜ ﴿١١٥﴾

1 B: "kurtarabiliyorlar".
2 H, M ve B: "ve azgınlar". Âyetteki وَالْغَاوُنَ ibaresi mealde atlanmış olup, 91. âyette aynı kelime "azgınlar" şeklinde tercüme edildiği için "ve azgınlar" ibaresini meale ekledik.

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَۜ ﴿١١٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِى كَذَّبُونِۚ
﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِى وَمَنْ مَعِىَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۚ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَۜ ﴿١٢٠﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ
وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

[3632] **Meâl-i Şerîfi**

Nûh kavmi gönderilen resulleri tekzib etti (105). O vakit ki kardeşleri Nûh onlara[1] *şöyle demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? (106). Haberiniz olsun ben size gönderilmiş bir resûlüm, bir emînim (107). Gelin Allah'tan korkun, bana itaat edin (108). Buna karşı ben sizden bir ecir de istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîn'e aittir (109). Gelin Allah'tan korkun, bana itaat edin" (110). "A" dediler, "hiç biz sana inanır mıyız? Senin ardına hep o erâzil düşmüş?" (111). "Benim ne ilmim olabilir?" dedi, "onlar ne yapıyorlarmış (112). Sizin şuurunuz olsa onların hesâbı ancak Rabbime aittir (113). Hem ben iman edenleri kovmaya me'mur değilim (114). Ben ancak açık bir nezîrim" (115). "And ederiz ki" dediler, "eğer vazgeçmezsen yâ Nûh, mutlak ve muhakkak recm edilenlerden olacaksın" (116). "Yâ Rab!" dedi, "anlaşıldı ki kavmim beni* [3633] *tekzib ettiler (117). Artık benimle onların arasını nasıl ayırt edeceksen et de bana ve beraberimdeki mü'minlere necat ver" (118). Bunun üzerine Biz de onu ve beraberindekileri o dolu gemide necâta çıkardık (119). Sonra da arkasından kalanları gark ettik (120). Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (121). Ve şüphesiz ki Rabbin, O öyle Azîz, öyle Rahîm (122).*

{اَخُوهُمْ نُوحٌ} Kardeşleri Nûh ❁ yani aynı kavimden olan Nûh.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٢٤﴾ اِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌۙ
﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ

1 B -"onlara".

الْعَالَمِينَۜ ﴿١٢٧﴾ اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَۙ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَۚ
﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَۚ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذٓى
اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَۚ ﴿١٣٢﴾ اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنِينَۙ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍۚ ﴿١٣٤﴾ اِنّٓى اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍۜ ﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَۙ ﴿١٣٦﴾
اِنْ هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَۚ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ۟ ﴿١٤٠﴾

[3634] **Meâl-i Şerîfi**

Âd, gönderilen resulleri tekzib etti (123). O vakit ki kardeşleri Hûd onlara demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? (124). Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş bir resûlüm, emînim (125). Gelin Allah'tan korkun ve bana itaat edin (126). Buna karşı ben sizden bir ecir de istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîn'e aittir (127). Siz her tepeye bir alâmet binâ eder eğlenir misiniz? (128). Birtakım masnûʿât da ediniyorsunuz ki sanki muhalled kalacaksınız (129). Hem tuttuğunuz vakit merhametsiz, cebbarcasına tutuyorsunuz (130). Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin (131). O Allah'tan korkun ki size o bildiğiniz şeylerle imdad buyordu (132). Enʿâm, oğullar, cennet gibi bağlar, bahçeler, menbaʿlar ile size imdad buyurmakta (133-134). Cidden ben size büyük bir günün azâbından korkuyorum" (135). "Sen" dediler, "ha vaaz etmişsin ha vaaz edenlerden olmamışsın bizce müsâvîdir (136). Bu sırf eskilerin âdeti (137). Biz taʿzîb olunmayız" (138) diye onu tekzib ettiler de kendilerini helâk ediverdik. Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (139). Ve şüphesiz ki Rabbin O, öyle Azîz öyle Rahîm (140).

{بِكُلِّ رِيعٍ} Her yüksek mevki, tepe {اٰيَةً} alâmet ❁ burada büyük saray ve yüksek köşk gibi ifrâd-ı[1] bina mânasına {تَعْبَثُونَ} oynuyorsunuz ❁

1 M ve B: "ifrat".

abes, hakīkī veya hükmî bir fâidesi olmayan oyun ve eğlence gibi boş şeyler, yani ciddi bir maksad-ı meşrû olmaksınız mücerred binâsıyla [3635] eğlenmek, iftihar etmek için yapıyorsunuz, yahut oyun yerleri yapıyorsunuz {مَصَانِعَ} "Masnaʻ"ın[1] cemʻi, yahut "masnûʻ"un cemʻi, yani sanathâneler yahut masnûʻât; bundan anlaşılıyor ki o zaman sanâyiʻin bir ifratı varmış, cemiyetin hakīkī menâfiʻi, maneviyâtı, ahlâkı gözetilmeyerek maddî masnûʻât ile zulm ü cebr yapılıyormuş.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَل۪ينَۚ ﴿١٤١﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٤٢﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ
اَم۪ينٌۙ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٤٤﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى
رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٤٥﴾ اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا هٰهُنَٓا اٰمِن۪ينَۙ ﴿١٤٦﴾ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿١٤٧﴾
وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَض۪يمٌۚ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِه۪ينَۚ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُط۪يعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِف۪ينَۙ ﴿١٥١﴾ اَلَّذ۪ينَ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ
وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۚ ﴿١٥٣﴾ مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۚ
فَأْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هٰذِه۪ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ
﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَاَصْبَحُوا
نَادِم۪ينَۙ ﴿١٥٧﴾ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٨﴾
وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ۟ ﴿١٥٩﴾

[3636] **Meâl-i Şerîfi**

Semûd gönderilen resulleri tekzib etti (141). O vakit ki kardeşleri Sâlih onlara demişti: "Allah'tan korkmaz mısınız? (142). Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş bir resûlüm, emînim (143). Gelin Allah'tan korkun ve bana itaat edin (144). Buna karşı ben sizden bir ecir istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîn'e aittir (145). Siz burada emn ü emân ile bırakılacak mısınız? (146). O cennetler, pınarlar (147), latif

1 M: "Mısnaın".

tal'ı sarkmış hurmalar, ekinler içinde (148). Ki bir de dağlardan keyifli keyifli evler yontuyorsunuz (149). Gelin Allah'tan korkun da bana itaat eyleyin (150). İtaat etmeyin o müsrif kimselerin emrine[1] ki (151) yeryüzünü fesâda verirler de ıslah etmezler" (152). "Sen" dediler, "çok büyülenmişlerdensin (153). Sen bizim gibi bir beşerden başka nesin? Haydi bir âyet getir eğer sâdıklardan isen" (154). "Ha" dedi, "işte bir nâka, ona bir şirb hakkı, size de mâlum bir günün şirb hakkı (155). Sakın ona bir kötülükle ilişmeyin ki o yüzden sizi büyük bir günün azâbı yakalar" (156). Derken onu vurdular, fakat nâdim oldular (157). Çünkü kendilerini azab yakalayıverdi[2]. Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (158). Ve şüphesiz Rabbin O, öyle Azîz öyle Rahîm (159).

{فَأْتِ بِاٰيَةٍ} Haydi bir âyet getir ❁ yani peygamber olduğuna alâmet olacak bir mucize. {شِرْبٌ} Hakk-ı şirb ❁ [3637] Fıkıhta içmek, hayvan ve tarla sulamak ve kullanmak için su almak hakkı; yalnız içmek için olana "hakk-ı şefe" (dudak hakkı) denilir. Bir harktan böyle nevbetle intifâ' etmeye "mühâyee" tâbir olunur. Sâlih aleyhisselâm nâka ile kavmi arasında suyu nevbete koymuştu.[3]

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ
رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ
اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٤﴾ اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ
لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ
الْمُخْرَج۪ينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ اِنّ۪ي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَال۪ينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّن۪ي وَاَهْل۪ي مِمَّا يَعْمَلُونَ

---

1 H, M ve B: "İtaat etmeyin o kimselere". Âyette geçen اَمْرَ الْمُسْرِف۪ينَ ibaresi mealde "o kimselere" şeklinde tercüme edilmiş olup, "emr" ve "müsrifîn" kelimelerinin sehven tercüme edilmediğini ve Elmalılı'nın diğer âyetlerde bu iki kelime geçtiğinde Türkçeleştirmeden aynen bıraktığını dikkate alarak, ibareyi "İtaat etmeyin o müsrif kimselerin emrine" şekline getirmeyi uygun bulduk.

2 H: "yakalamıştı".

3 H -"Sâlih aleyhisselâm nâka ile kavmi arasında suyu nevbete koymuştu".

﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَۙ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَۚ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا
الْاٰخَرِينَۚ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ
وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

[3638] **Meâl-i Şerîfi**

Lût kavmi gönderilen resulleri tekzib etti (160). O vakit ki kardeşleri Lût onlara demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? (161). Haberiniz olsun ben size gönderilmiş bir resûlüm, emînim (162). Gelin Allah'tan korkun da bana itaat edin (163). Buna karşı ben sizden bir ecir de istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîn'e aittir (164). Âlemîn içinden erkeklere mi gidiyorsunuz, (165) bırakıyorsunuz da sizin için yarattığı çiftleri? Doğrusu siz insanlıktan çıkmış bir kavimsiniz" (166). "And ederiz ki" dediler, "vazgeçmezsen yâ Lût, mutlak ve muhakkak çıkarılanlardan olacaksın" (167). "Ben" dedi, "doğrusu sizin amelinize buğz[1] edenlerdenim (168). Yâ Rab! Beni ve ehlimi bunların amellerinin şu'mundan halâs et"[2] (169). Biz de onu ve ehlini tamamen halâs ettik (170). Ancak bir acûze kaldı (171). Sonra geridekileri hep tedmir eyledik (172). Ve üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki ne fena idi o münzerîn yağmuru (173). Şüphesiz bunda mutlak[3] bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (174). Ve şüphesiz ki Rabbin O, öyle Azîz öyle Rahîm (175).

{مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ} Münzerîn yağmuru ❁ inzar edilip de dinlemeyenlerin başına yağdırılan taş yağmuru.

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾ اِنِّى
لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ
اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۜ ﴿١٨٠﴾ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَۚ ﴿١٨١﴾

1 H: "nefret".
2 H: "Beni ve ehlimi bunların amellerinin şu'mundan halâs et yâ Rab!".
3 B -"mutlak".

وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقٖيمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ
مُفْسِدٖينَۚ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّلٖينَۜ ﴿١٨٤﴾ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ
الْمُسَحَّرٖينَۙ ﴿١٨٥﴾ وَمَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبٖينَۚ ﴿١٨٦﴾ فَاَسْقِطْ
عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَۜ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبّٖٓى اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ
﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِۜ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٨٩﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٩٠﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٩١﴾

[3639] **Meâl-i Şerîfi**

Ashâb-ı Eyke gönderilen resulleri tekzib etti (176). O vakit ki Şuayb onlara demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? (177). Haberiniz olsun ben size gönderilmiş bir resûlüm, emînim (178). Gelin Allah'tan korkun ve bana itaat edin (179). Buna karşı sizden [3640] *bir ecir istemiyorum, benim ecrim ancak Rabbü'l-âlemîn'e aittir (180). Ölçeği tam ölçün de hak yiyenlerden olmayın (181). Ve doğru terazi ile tartın*[1] *(182). Halkın eşyalarını değerinden düşürmeyin ve yeryüzünü ihtilâlcilikle fesâda vermeyin (183). O sizi ve sizden evvelki cibilleti yaratan Hâlık'tan korkun" (184). "Sen" dediler, "muhakkak sihirlilerdensin (185). Sen bizim gibi bir beşerden başka nesin, doğrusu biz seni her hâlde yalancılardan sanıyoruz (186). Üzerimize semâdan bir kıtʿayı düşürüver haydi sâdıklardan isen" (187). "Rabbim aʿlemdir" dedi, "yaptıklarınıza" (188). Hâsılı onu tekzib ettiler, kendilerini de o zulle gününün azâbı alıverdi ki o cidden büyük bir günün azâbı idi (189). Şüphesiz bunda mutlak bir âyet var, öyle iken ekserîsi mü'min olmadı (190). Ve şüphesiz ki Rabbin O, öyle Azîz öyle Rahîm (191).*

{اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ} Ashâb-ı Eyke, Eykeliler ❁ -Leyke kıraatlerine göre- Leykeliler. "Eyke" yumuşak ağaç bitiren bataklık demek olup Medyen'e doğru sâhil-i bahrda bir mevkiʿin ismidir. Burada sâkin olan bir tâife

1 H: "Tartıyı da doğru kıstas ile tartın".

vardı, Şuayb aleyhisselâm bunlara da mebʿus olmuş idi. Lâkin onlardan değil, ecnebi idi. Onun için "ehûhum" denilmeyerek sadece "Şuayb" buyurulmuştur. Leyke الأيكه'nin nakl ile okunuşu olabilirse de merkezleri olan kasabanın ismi de deniliyor. Yani Leyke ashâb-ı Hıcr'in merkez şehirleri imiş. Şu hâlde "Ashâbü'l-Eyke", "Ashâbü'l-Hıcr" demek olur. Bunların ticaret ile meşgul oldukları ve zâlim ve hîlekâr bulundukları anlaşılıyor.

{الْقِسْطَاسِ} "Kıstâs": Mîzan, terazi, kantar, çeki gibi vezin mikyâsı[1] demektir ki aslı Rumcadır denilmiş. {يَوْمِ الظُّلَّةِ} Zulle günü ❁ rivayet olunduğuna göre Allah teâlâ bunlara yedi gün ve gece şiddetli bir harâret musallat kılmış, nefesleri tıkanıyormuş, evlerinin içlerine sokulmuşlar duramamışlar, sahraya fırlamışlar, bir bulut [3641] Güneş'e gölge olmuş, bir serinlik bir lezzet duyar gibi olmuşlar, birbirlerine[2] bağrışarak altına toplanmışlar; o zulle, o gölgelik min tarafillah bir ateş hâlinde üzerlerine inmiş, hepsini yemiş bitirivermiştir.[3] Bu suretle üzerlerine istedikleri gibi semâdan bir kıtʿa düşürülmüş demektir. Bu kıssa burada muhtasaran zikrolunan yedi kıssanın sonuncusudur. Peygamberleri tekzib edenlere azâbın nüzûlü bir âdet-i câriye olduğu bu yedi kıssa ile anlatılarak münkirlere tehdid ve Peygamber'e tesliye yapıldıktan sonra buyuruluyor ki:

وَاِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَۜ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُۙ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ
الْمُنْذِرِينَۙ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍۜ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَفٖى زُبُرِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ اَوَلَمْ يَكُنْ
لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَۜ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَۙ ﴿١٩٨﴾

---

1 H -"kantar, çeki gibi vezin mikyâsı".

2 H: "birbirine".

3 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 434-435; *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, II, 522-523; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIX, 393-395:

وكان عذاب قوم شعيب عليه السلام أن الله عز وجل حبس عنهم الرياح فأصابهم حر شديد لم ينفعهم من الحر شيء وهم في منازلهم، فلما أصابهم ذلك الحر خرجوا من منازلهم إلى الغيضة ليستظلوا بها من الحر فأصابهم من الحر أشد مما أصابهم في منازلهم ثم بعث الله عز وجل لهم سحابة فيها عذاب فنادى بعضهم بعضا ليخرجوا من الغيضة فيستظلون تحت السحابة لشدة حر الشمس يلتمسون بها الروح فلما لجئوا إليها أهلكهم الله عز وجل فيها حرا وغما تحت السحابة. قال: حدثنا عُبَيْدُ اللَّهِ، سمعت أبي، قال: سمعت أبا صالح يقول: غلت أدمغتهم فى رءوسهم كما يغلى الماء في المرجل على النار من شدة الحر تحت السحابة فذلك قوله سبحانه: «فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ».

فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٩﴾ كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾
لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾
فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ اَفَرَاَيْتَ اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ
سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَٓاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ
﴿٢٠٧﴾ وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾
وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِى لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ اِنَّهُمْ عَنِ
السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾ وَاَنْذِرْ
عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ
عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ى بَرٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ى
يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾
هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ
السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾ وَالشُّعَرَٓاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ ف۪ى
كُلِّ وَادٍ يَه۪يمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُٓوا
اَىَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

[3643] **Meâl-i Şerîfi**

Ve hakikat bu (Kur'an) Rabbü'l-âlemîn'in şüphesiz bir tenzîlidir (192). Onu Rûh-i Emîn indirdi (193) senin kalbin üzerine ki[1] o münzirlerden olasın (194). Açık parlak bir Arabî lisan ile (195). Hem o şüphesiz evvelkilerin kitaplarında da var (196). Onu Benî İsrâil ulemâsının bilmesi de onlara bir âyet (bir delil) değil mi? (197). Eğer onu Arapça bilmeyenlerin birine indirseydik de (198) o kendilerine kıraat etse idi,

1 H: "ki".

yine iman etmeyeceklerdi (199). Biz onu mücrimlerin kalblerine öyle sokmuşuzdur (200). İman etmezler ona, tâ o elîm azâbı görecekleri deme kadar[1] (201). Ki geliversin de kendilerine ansızın, hiç farkında değillerken (202). Desinler ki "acaba bize bir müsaade edilir mi?"[2] (203). Ya[3] şimdi azâbımızı iviyorlar mı? (204). Gördün a artık onlara senelerce zevk ettirsek (205) sonra kendilerine edilen vaʿîd gelip çatarsa (206) o yaşatıldıkları zevkin kendilerine hiç fâidesi olmayacaktır (207). Maʿamâfîh Biz[4] hangi memleketi helâk ettikse her hâlde onu inzar edenler olmuştur (208). İhtar edilmiştir ve Biz zulmetmiş değilizdir[5] (209). Ve bunu şeytanlar indirmedi (210). Bu onlara hem yaraşmaz hem güçleri yetmez (211). Onlar işitmekten sûret-i katʿiyyede azledilmişlerdir (212). Binâenʿaleyh sakın Allah ile beraber diğer bir ilâha çağırma ki o taʿzîb edileceklerden olmayasın (213). Hem en yakın hısımlarını inzar et (214). Ve sana ittibâʿ eden mü'minlere kanadını indir (215). Bunun üzerine sana isyan ederlerse "ben sizin amellerinizden berîyim" de (216). Ve O Azîz Rahîm'e mütevekkil ol (217). O ki görüyor kıyam ettiğin vakit seni (218) ve secdekârlar içinde dolaşmanı (219). Çünkü O öyle Semîʿ öyle Alîm'dir[6] (220). Haber vereyim mi size şeytanlar kimin üzerine inerler? (221). [3644] *Vebal yüklenici her bir sahtekâr üzerine inerler (222). Onlar kulak verirler ve ekseri yalan söylerler (223). Şâʿirler, bunların arkasına da çapkınlar, sapkınlar[7] düşer (224). Görmez misin bunlar her vâdide hayran olurlar (225). Hem de onlar yapmayacakları şeyleri söylerler (226).[8] Ancak iman edip iyi ameller işleyenler ve Allah'ı çok zikredenler ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ. Yarın bilecek o zulmedenler hangi inkılâba münkalib olacaklar (227).*

---

1 H: "Ona iman etmezler tâ ki o elîm azabı görsünler".
2 H: "Haberleri olmaksızın ansızın kendilerine geliversin de (202) 'Acaba müsaade edilir mi?' desinler".
3 H -"Ya".
4 H -"Biz".
5 H: "hem Biz zâlim değiliz".
6 H: "Her hâlde Semîʿ O'dur, Alîm O".
7 B -"sapkınlar".
8 Mealde atlanan وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ âyetinin tercümesi tefsirden alınmıştır.

{وَاِنَّهُ} Ve hakikaten o ۞ zikrolunan âyetleri nâtık bulunan Kur'an {لَتَنْزٖيلُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ} şüphesiz Rabbü'l-âlemîn'in bir tenzîlidir. ۞ Esasen O'nun kelâmı, O'nun sıfatı olup hurûf-ı Arabiye ile bu elfâzı giydirip indirten O'dur. O'nun tarafından indirilmedir. "Rabbü'l-âlemîn" ismine izâfeti bu tenzil, Hak teâlâ'nın bütün âlemîne şâmil bir terbiyesi ve re'feti ahkâmından bulunduğunu anlatmak وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ [el-Enbiyâ 21/107] mazmûnunu andırmak içindir. {نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمٖينُ} Rabbü'l-âlemîn'den onu o Rûh-i Emîn indirdi (yahut onunla o Rûh-i Emîn indi).

Rûh-i Emîn, o Emîn Rûh, yani Allah teâlâ'nın emanetini hâiz olan, kemâl-i emniyetle vahyini enbiyâsına îsâl eyleyen rûh,[1] Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm'dır. {عَلٰى قَلْبِكَ} Senin kalbin üzerine ۞ yani sade üzerine indirmedi; kalbine, vicdan ve şuurun menâtı olan mevcudiyetinin künhüne işletti, tamamen hâfızana verdi ve bütün bundaki ahlâkı ve marifeti sana meleke kıldı.

Necmeddin Kübrâ tefsirinde der ki: "Eğer Tevrat da Hazret-i Mûsâ'ya elvâh ile indirilmeyip de böyle kalbine indirilmiş olsa idi, gazab zamanında onları elinden bırakıvermezdi ve ilm-i ledün öğrenmek için Hızır'ı aramaya [3645] gitmezdi."[2] Rabbü'l-âlemîn bunu böyle bütün kalbini kavramak üzere Rûh-i Emîn ile indirdi ki tamamen emniyet hâsıl edip {لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرٖينَ} o münzirlerden olasın ۞ yani inzar ile risaletleri meşhur olan bâlâdaki peygamberler gibi resûl-i emîn olup inzar edesin. {بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبٖينٍ} mübîn, yani anlattığını açık ve güzel bir ifade ile anlatır bir Arabî lisan ile ۞ Arapça haddizâtında her mânayı iyi anlatabilen bir lisan olmakla beraber Kur'an onu en yüksek bir nekâhat ve vuzuh ile parlatmıştır.

---

1 H -"o Emîn Rûh, yani Allah teâlâ'nın emanetini hâiz olan, kemâl-i emniyetle vahyini enbiyâsına îsâl eyleyen rûh".

2 Necmüddîn el-Kübrâ, *et-Te'vîlâtü'n-necmiyye,* thk. Ahmed Ferîd el-Mizyadî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, I, 191:

ولو كانت التوراة أنزلت على قلب موسى عليه السلام لا في الألواح ما ألقى الألواح في حال الغضب، وما يحتاج إلى صحبة الخضر عليه السلام لتعلم العلم اللدني.

Binâenʿaleyh yukarıki kıssalarla edilen inzarların mânasını anlamamakta Arabların hiçbir özrü yoktur. {وَاِنَّهُ لَفٖى زُبُرِ الْاَوَّلٖينَ} Bununla beraber o şüphesiz evvelkilerin kitaplarında da vardır ❁ yani evvelki kitaplarda da bu Kur'ân'ın zikri geçmiştir. Böyle olduğunu inkâr ediyorlarsa {اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ} Benî İsrâil ulemâsının onu bilmesi bile onu inkâr edenlere bir delil değil midir? ❁ Benî İsrâil ulemâsından bir kısmı Tevrat ve İncil'de Aleyhissalâtü vesselâm'ın sıfat[1] ve naʿtı zikrolunduğunu söylüyorlardı. Kureyş de gidip onlardan bu haberi öğreniyorlardı. {وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَ} Eğer biz onu Arapça bilmeyenlerin birine indirseydik ❁ böyle bir mucize yapsa idik de {فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ} onlara onu, o okusa idi ❁ ki bu surette okunan Kur'an haddizâtında bir mucize olduğu gibi, okuyuş da başkaca bir mucize olurdu {مَا كَانُوا بِهٖ مُؤْمِنٖينَ} yine ona inanmazlardı ❁ acemî[2] değil, pekâlâ Arapça biliyormuş derlerdi.

[3646] İşte bu Kur'ân'ın Allah'tan inme bir mucize olduğuna inanmayanlar böyle inatçı kâfirlerdir. {كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ} Biz onu mücrimlerin kalblerine böyle sokmuşuzdur. ❁ Mânasını anlarlar, fesâhat ü belâgatinin güzelliğini tanırlar, gerek nazmı ve gerek mânasındaki gayb haberleri itibariyle iʿcâzını ve tanzir edilemediğini bilirler ve evvelki kitaplarda zikri bulunduğunu da duyarlar, fakat {لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ} ona iman etmezler ❁ mücrim oldukları için inanmak işlerine gelmez, o inzarlar hoşlarına gitmez {حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ} tâ ki o elîm azabı görsünler ❁ yani azâbı görecekleri lahzaya kadar inanmazlar, görmek için inanmazlar {اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ} şimdi azâbımızı istiʿcâl mi ediyorlar? ❁ Yani azab gelince هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ [eş-Şuʿarâ 26/203] diyeceklerken şimdi فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا [el-Aʿrâf 7/70; Hûd 11/32], امْطِرْ عَلَيْنَا مِنَ السَّمَاءِ diye iviyorlar mı? {اَفَرَاَيْتَ... إلخ}

{وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطٖينُ} Bunu şeytanlar alıp indirmedi ❁ birtakım kâfirler nübüvveti, bir kehanet gibi farz ederek Kur'an'ı kâhinlere edilen

1 B: "sıfât".
2 B: "aʿcemî".

cin ve şeytan telkīnâtı kabîlinden göstermek[1] istemişlerdi. Bununla onlar reddediliyor. Yani bunda hiç şeytanet eseri yoktur. Rabbü'l-âlemîn'den onu o Emîn Rûh indirdi, şeytanlar değil {وَمَا يَنْبَغِى لَهُمْ} o hem onlara yaraşmaz ❁ şeytana yakışır bir şey değildir, şeytanete zıddır {وَمَا يَسْتَطِيعُونَ} hem de güçleri yetmez ❁ isteseler de yapamazlar. {اِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ} Çünkü onlar işitmekten sûret-i kat'iyyede ma'zuldürler ❁ mele'-i a'lâyı dinlemekten memnû'durlar. لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُوراً... (*Ve's-Saffât [37/8-9]*[2], قُلْ اُوحِىَ *[el-Cin 72/1] bak*).

[3647] {فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ} Binâen'aleyh sakın Allah ile beraber diğer bir ilâha çağırma ki azab edileceklerden olmayasın ❁ yani mâdem ki hakikat böyledir, sen o inzar eden peygamberlerden olasın diye bu Kur'an sana Allah tarafından Rûh-i Emîn ile indirilmiş ve şeytanlar işitmekten men' olunmuştur. O hâlde sen de Allah'tan başkasına ne dua et ne davet. Peygamber'e bu hitâbın böyle şirkten nehiy suretinde îrad buyurulması tevhîde davette ihlâsı artırmak için bir tehyic ve diğer mükellefîni tahzirde üsve olmak için bir inceliktir. {وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ} Hem en yakın hısımlarını inzar et ❁ yani evvelâ içlerinde yaşadığın kendi hısımlarının en yakınlarından inzâra başla.

Rivayet olunduğu üzere bu âyet nâzil olduğu zaman Aleyhissalatü vesselâm Safâ'ya çıktı, oymak oymak bütün akrabasını çağırdı, hep yanına toplandılar. "Ben size 'şu dağın arkasında düşman süvarisi var' desem bana inanır mısınız?" buyurdu, "evet" dediler, "o hâlde ben size haberci geldim, ileride şiddetli bir azab var" buyurdu.[3] {وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ} ❁ Kanat indirmek, tevazu ile merhamet ve şefkat mânasına istiaredir. {لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} Mü'minlerden sana ittibâ' edenlere ❁ ki gerek akrabandan olsun gerek olmasın {فَاِنْ عَصَوْكَ} yok sana âsî olurlar, yani

---

1 B: "görmek".

2 "Onlar Mele-i A'lâ'yı dinleyemezler, tard için her taraftan sıkıya tutulurlar…"

3 Buhârî, Tefsîr, 26; Müslim, Îmân, 355:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: لما نزلت: «وأنذر عشيرتك الأقربين». صعد النبي صلى الله عليه وسلم على الصفا، فجعل يُنَادِي: يَا بَنِي فِهْرٍ، يَا بَنِي عَدِيٍّ، لبطون قريش، حتى اجتمعوا، فجعل الرجل إذا لم يستطع أن يخرج أرسل رسولا لينظر ما هو، فجاء أبو لهب وقريش، فقال: «أرأيتكم لو أخبرتكم أن خيلا بالوادي تريد أن تغير عليكم أكنتم مصدقي». قالوا: نعم، ما جربنا عليك إلا صدقا، قال: «فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد». فقال أبو لهب: تبا لك سائر اليوم، ألهذا جمعتنا، فنزلت: «تبت يدا أبي لهب وتب. ما أغنى عنه ماله وما كسب».

bey‘at etmezlerse {فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ} "ben sizin amellerinizden berîyim mes'ûliyetini kabul etmem" de {وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِ} ve O Azîz-i Rahîm'e, yani düşmanlarını kahra ve dostlarına [3648] yardıma kādir olan Allah zü'l-celâl'e mütevekkil ol, O onların şerrinden seni muhafaza eder. {اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُ} O Rahîm ki görür sen kıyam ederken ❁ yani namaza, bâhusus teheccüde veya emr bi'l-ma‘rûfa ve i‘lâ-yı kelimetullâha kalkarken seni {وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ} ve secde edenler içinde tekallübünü ❁ namaz kılanlara imam olarak harekâtını[1] veya mü'minleri teftiş için içlerinde dolaştığını, yahut i‘lâ-yı kelimetullahta mü'minler arasında mesâîni, yahut da vazîfe-i risaleti îfâ için enbiyâ meyânındaki hidemâtını. Bir de "dünyaya gelinceye kadar mü'minden mü'mine atalarının sulbündeki intikālâtını" diye bir mâna verilmiş ise de bu intikal mâzîde olup âyetin siyâkı ise hâl ve istikbalde zâhir olduğundan bu mânanın burada istinbâtı ba‘îd görünür. {اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ} Her hâlde O öyle Semî‘, öyle Alîm'dir. ❁ Bütün söylediklerinizi işitir, niyetlerinizi bilir, ona göre ecrini verir. Binâen‘aleyh her vechile tevekkül ü itimada, dua ve ibadete lâyıktır. {هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاط۪ينُ} Şeytanlar kimin üzerine iner size haber vereyim mi? ❁ Yukarıda Kur'ân'ın Şeytan ilkāâtı olamayacağı[2] anlatılmıştı, şimdi de şeytanların kimler üzerine inecekleri anlatılarak Hazret-i Peygamber'in şahsiyyet-i Muhammediyelerine şeytanların yanaşamayacağı anlatılıyor. Bakınız şeytanlar kimin üzerine inerler: {تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ} Her bir effâk-i esîm üzerine inerler ❁ nerede bir "effâk": çok yalancı, yalan uydurucu, iftiracı sahtekâr; "esîm": günahtan korkmaz, vebal yüklenici şirrîr kimse varsa onlara inerler. Şeytan inmek için evvelâ böyle günahtan vebalden çekinmez, sahteci, şirrîr, nüfûs-i habîse arar. Bu [3649] suretle gāye-i ittisal aralarındaki münasebet ve alâkaya göre olur. Bu ise ahlâk-ı Muhammedînin tamamen hilâfınadır. Sâniyen {يُلْقُونَ السَّمْعَ} ki onlara kulak verirler ❁ yani vebalden korkmaz sahtekârlar o şeytanların ilkāâtına kulak verir,

---

1 B: "hareketini".
2 B: "olmayacağı".

dinlemek için hazırlanırlar {وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ} ekserîsi yalancıdırlar ۞ yani söylediklerinin ekserîsini yalan söylerler. Şeytanlar onlara bir vehm ü zan ilkā' eyler, onlar da kendi tahayyülâtlarına göre uydurur uydurur söylerler. Onun için kâhin sözlerinin bazısı rast gelse bile ekserîsi yalan çıkar. Muhammed aleyhisselâm'ın ahvâli ve akvâli ise böyle değildir. O birçok mugayyebâttan haber vermiş ve hepsi doğru çıkmıştır. Hiç yalanı işitilmemiş ve görülmemiştir. Bütün şi'ârı sıdktır.

Kur'an'ın i'câzı hem mâna ve hem lafız cihetiyle olduğundan dolayı münkirler mânadaki ledünniyyâtı Şeytan ve kehanete isnad etmek istedikleri gibi nazımdaki güzelliği de şiir kabîlinden göstermek istedikleri için her ikisini de reddetmek üzere buyuruluyor ki:

{وَالشُّعَرَٓاءُ} Şâirler ise {يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ} onları çapkınlar ve sapkınlar tâkip ederler ۞ hakk u hakikat peşinde değil, mücerred hevâ ve hevesleri peşinde giden, hep zevk ve eğlence arayan şaşkınlar ve azgınlar onların ardına düşerler. {اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فٖى كُلِّ وَادٍ يَهٖيمُونَ} Görmez misin onlar her vâdide heyeman ile hayrân ü sergerdan dolaşırlar. ۞ Şiirde esas hüküm değil, sade nefsin hissiyâtını, zevkini veya istikrâhını gıcıklayacak duygulardır. Onun için şâirler eğri doğru, iyi ve kötü her mevzûya dalar, her vâdide otlar ve ifadede ne kadar hayret ve garâma dalarsa o kadar müessir olacağından her telden çalmak için iyi ve [3650] kötü her vâdide mestâne dolaşırlar {وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ} hem de onlar yapmayacakları şeyleri söylerler ۞ kavilleri fiillerini tutmaz ve işte bu iki hasletlerinden dolayı da arkalarına çapkınlar ve sapkınlar düşerler. Bu suretle bunlar da Muhammed ve Muhammedîlere benzemezler, şeytânîdirler. {اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler ۞ kavilleri fiillerine uygun olarak salâh isteyenler {وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثٖيرًا} ve Allah'ı çok zikredenler ۞ şiirlerinin ekserîsi tevhid ve tahmîd ü temcid ile Allah'ı zikir ve masnû'âtından kudretini tezekkür ve ilan ile tâatine dair olanlar {وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا} ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ ۞ şayet hiciv söylerlerse kendilerine, yani mü'minlere

edilen zulmün öcünü almak, söylenen hicvi reddeylemek için söylerler. İşte böyle mü’min, sâlih, zâkir ve mü’minlere edilen zulüm ve haksızlığın öcünü alan hak müdâfii Abdullah b. Revâha ve Hassan b. Sâbit ve Ka‘b b. Mâlik ve Ka‘b b. Züheyr gibi Müslüman şâirleri o mezmum ahvâlden müstesnâdırlar. Bunlar sâdıktırlar, bunlara tâbi olanlar[1] “gāvûn” değildirler. {وَسَيَعْلَمُ الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ} O zulmedenler ise yarın bilecekler hangi bir inkılâba yuvarlanıyorlar ۞ yahut hangi inkılab meydanında yuvarlanacaklar. Bu cümlenin zâlimlere ne kadar şiddetli bir tehdid ifade ettiği âşikârdır. Yani bugün Müslümanlara zulmeden o zâlimler bugünkü yaptıkları zulüm ile nasıl bir uçuruma yuvarlanmakta olduklarını öldükleri zaman anlayacaklar. Aynı zamanda bu cümle, dîn-i İslâm’ın âlemde zâlimlere karşı yapacağı hak ve adalet inkılâbının ehemmiyetini ihtar etmektedir ki istikbâle ta‘alluk eden bu [3651] haber-i gaybın ehemmiyeti derkârdır. Onun için mâzîden bunu îzah edecek bir misâl, gelen sûredeki hârikalarla îzah olunarak istikbal[2] tebşir olunacaktır.

1 H: “olan”.
2 H -“istikbal”.

[3652]

سورة النمل مكية وهي ثلاث وتسعون آية

NEML SÛRESİ

Neml Sûresi Mekkiyedir.

Buna Sûre-i Süleyman da denilir.

Âyetleri: Hicâzî ta'dâdında doksan beş, Basrî ve Şâmî'de doksan dört, Kûfî'de doksan üçtür.

Kelimeleri: Bin yüz dokuzdur.

Harfleri: Dört bin altı yüz doksan dokuzdur.

Fâsılası: من harfleridir[1].

Bu sûre, yukarıkinin bir tetimmesi gibidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسۤ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍۙ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ
اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ
﴿٥﴾ وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ﴿٦﴾ اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهٓ اِنّٓي اٰنَسْتُ
نَاراًۜ سَاٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ
اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسٰٓى اِنَّهُٓ اَنَا
اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُۙ ﴿٩﴾ وَاَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْۜ
يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَۗ ﴿١٠﴾ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ

---

1 H -"harfleridir".

سُوٓءٍ فَاِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾ وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ فِي تِسْعِ
اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا
هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌۚ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَٓا اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

[3653] **Meâl-i Şerîfi**

Tâ-Sîn. Bunlar sana Kur'ân'ın ve mübîn bir kitabın[1] *âyetleri (1) birer hidâyet ve müjde olmak üzere o mü'minlere (2) ki* [3654] *namazı dürüst kılarlar ve zekâtı verirler, âhirete de*[2] *onlar yakīn edinirler (3). Çünkü âhirete inanmayanların*[3] *yaptıklarını kendilerine müzeyyen göstermişizdir de onlar ilerisini görmezler, kalbleri körelmiştir (4). Bunlar o kimselerdir ki kendilerine azâbın kötüsü vardır ve bunlardır ki âhirette en çok hüsrâna düşenlerdir*[4] *(5). Ve emin ol*[5] *ki sen bu Kur'ân'a ilmine nihâyet olmayan bir Hakîm'in ledünnünden erdiriliyorsun (6). Hani bir vakit Mûsâ, ehline demişti: "Ben cidden bir ateş hissettim, ondan size bir haber getireceğim, yahut bir yalın şuʿle*[6] *alıp geleceğim, gerek ki bir ocak yakar ısınırsınız" (7). Derken vaktâ ki ona vardı, şöyle nidâ olundu: "Haberin olsun mübarek kılınmıştır bu ateşteki kimse ve bunun havâlisindekiler ve Sübhândır O âlemlerin rabbi Allah (8). Yâ Mûsâ! Hakikat bu: Benim o Azîz, Hakîm Allah (9). Ve bırak asânı." Derken onu çevik bir yılan gibi ihtizaz ediyor görüverince dönüp geri kaçtı ve arkasına bakmadı; "yâ Mûsâ, korkma, zira Benim korkmaz yanımda resul olanlar (10). Ancak zulmeden sonra da kötülüğün arkasından güzelliğe tebdil eyleyen*[7] *başka, ona da Ben Gafûr, Rahîm'im*

---

1 H: "ve bir mübîn kitabın".
2 H +"~~ancak~~".
3 H: "inanmayanlar".
4 H: "Bunlara azâbın kötüsü vardır ve bunlar âhirette en çok hüsrâna düşenlerdir".
5 H: "Muhakkak".
6 H: "yalın bir şuʿle".
7 H: "eden".

(11). Bir de elini koynuna[1] sok çıksın bembeyaz hiçbir âfetsiz, dokuz âyet içinde, Firavun'a ve kavmine, çünkü onlar fâsık bir kavim oldular" (12). Bu suretle âyetlerimiz hakikati gözlerine sokarak vardığı vakit onlara "bu apaçık bir sihir" dediler (13). Ve nefisleri yakīn hâsıl ettiği hâlde mücerred zulm ü kibirden onlara cehûdluk ettiler, fakat bak o müfsidlerin âkıbeti nasıl oldu? (14).

{طٰسٓ} ❁ اللهُ أَعْلَمُ بِمُرَادِهِ ❁ Tâ-Sîn sûresi, mutlak bir sırr-ı ilâhî {تِلْكَ} işte bunlar ❁ işittiğin bu esrarengiz harfler sana {اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ} âyetleridir o Kur'ân'ın ❁ o Rûh-i Emîn ile kalbine indirilen Kur'ân'ın {وَكِتَابٍ مُبِينٍ} ve mübîn bir kitabın ❁ Kur'an'dan bu sûre, başlı başına bir kitâb-ı [3655] mübîndir. Evvelki sûrenin âhirinde geçtiği üzere zâlimlerin yuvarlanacağı inkılâbın nasıl ve ne suretle olacağını beliğ bir surette anlatacaktır. {هُدًى} Bir hidâyet ❁ latif bir delâlet ve irşad {وَبُشْرٰى} ve bir müjde olmak üzere {لِلْمُؤْمِنِينَ} o mü'minlere ❁ o sana tâbi' olan, senin izince giden mü'minlere {اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ} ki namaza devam ederler ve zekâtı verirler ❁ demek ki bu irşad ve tebşîre mazhar olabilmek için imandan[2] sonra lâekal bu iki sıfat da şarttır. Gerek ferd ve gerek cemiyet için namaz dinin direği, zekât da köprüsü olduğundan namazı ve zekâtı zâyi' edenler bu müjdeyi gāib etmiş olurlar. Onun için Hazret-i Sıddîk bunları îfâ etmeyenlere harb etti. {وَهُمْ[3] بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} Ve o âhirete ancak bunlar yakīn edinirler ❁ iman ettikleri gibi hakka'l-yakīn muvaffak da olurlar. O inkılab günü bunlar murâda ererler.

"Bu müjde niçin bunlara mahsus?" denilirse {اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ} çünkü âhirete iman etmeyenler {زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ} amellerini kendilerine ziynetlemişizdir ❁ güzel göstermişizdir {فَهُمْ يَعْمَهُونَ} de onların kalbleri kör olmuştur. Görmezler, duygusuzdurlar ❁ onun için irşad kabul etmezler {اُولٰٓئِكَ} işte bunlar ❁ bu âhirete inanmayan kör kalbliler {الَّذِينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ} o kötü azab kendilerine ait olan kimselerdir. ❁ Kalb

1 H: "ceybine".
2 H -"imandan".
3 H, M ve B -"هم".

körlüğü, o âhirete imansızlık esasen en büyük felâket-i rûhiye olduğu gibi, bunlar âhiretten evvel dünya inkılâbâtının[1] pek fena acısını çekerler. [3656] {وَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ} Âhirette ise bunlar daha ziyade hüsrandadırlar ❁ mü'minlerin ve kâfirlerin ahvâli anlatıldıktan sonra Peygamber'in hâline geçilerek şöyle buyuruluyor: {وَاِنَّكَ} Ve muhakkak ki sen {لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ} bu Kur'ân'a şüphesiz bir Hakîm-i Alîm'in ledünnünden erdiriliyorsun[2] ❁ nazmını Rûh-i Emîn vâsıtasıyla indiriyor ise de ondaki ulûm-ı ledünniye ve hikem ve esrâr-ı ilâhiyeyi sana telakkī ve fehm ettiren doğrudan doğru Allah teâlâ'dır. Bunun bir misâlini anlatmak için evvelki sûrede Mûsâ kıssasında geçen فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُرْسَلِينَ [eş-Şuʿarâ 26/21] âyetinin mazmûnu tefsir olunarak buyuruluyor ki:

{اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهِ} Hani bir vakit Mûsâ, ehline demişti ❁ ehliyle Medyen'den çıkmış giderken Tuvâ vadisinde soğuk ve karanlık bir gecede yolu şaşırmış, çakmak çakmış taşı çakmamış, böyle her vâsıtanın kesildiği tam bir nâçârlık deminde Tûr cânibinden kendine bir ateş zuhur etmiş idi, o vakit demişti ki: {اِنّ۪ى اٰنَسْتُ نَارًا} "Ben cidden ateş hissettim {سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ} her hâlde size ondan bir haber getireceğim, yahut bir yalın şuʿle iktibas edip geleceğim, belki bir ocak yakar ısınırsınız." ❁ Demek ki bütün ihtiyaç bu ikinin birinde toplanıyordu: Yoldan bir haber almak veya bir ocak yakmak; haber uhrevî, ocak yakıp ısınmak dünyevî bir gaye olduğu için olmalı ki haberi takdim etmiştir.

Dikkat edilirse bu veciz ifadeden tefsir ve beyâna sığamayacak[3] pek derin ilhamlar duyulur. "Sana" demeyip "size" demesi ehlinden yalnız bir ferd kastedilmediğini anlatır {فَلَمَّا جَٓاءَهَا} bu his üzerine vaktâ ki o ateşe vardı [3657] {نُودِىَ} nidâ olundu ki {اَنْ بُورِكَ} haberin olsun mübarek kılındı {مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا} bu ateşteki kimse ve havâlîsindeki ❁ yani

1 B: "inkılâbının".
2 H: "bu Kur'ân'ı şüphesiz bir Hakîm-i Alîm'in ledünnünden telakkī ettiriliyorsun".
3 B: "sığmayacak".

bu ateşin bulunduğu mevki مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ [el-Kasas 28/30][1] mantûkunca mübarek bir buk'adır. Enbiyâ makamı bir mukaddes yerdir. Bu buk'ada bulunan ve bu ateşin etrafında dolaşan kimseler berekâta mazhar olmuştur. Binâen'aleyh sen de bu ateşe geldin mübarek oldun. Kâdî Beyzâvî gibi müfessirînin kabul ettikleri bu tefsire göre bu ateşi hisseden yalnız Mûsâ değildir. مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا e'ammdır.[2] Mûsâ bu kübrânın bir ferdi olmak itibariyle tebrik kılınmıştır. Fakat bazı müfessirîn bu ateşe gelen Mûsâ olmakla مَنْ فِى النَّارِ Mûsâ'dır demişler (*Sûre-i Kasas'a da bak.*) {وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} Ve tenzih o âlemlerin rabbi Allah Sübhân'a ❁ nidânın tetimmesinden olan bu tesbih ve tenzih, vâkı'anın azametine taaccüb ettirmekle beraber teşbih tevehhümüne meydan bırakmamak içindir.

{يَا مُوسٰٓى اِنَّهُ} Yâ Mûsâ, hakikat o: ❁ Nidâ eden {اَنَا} Benim ❁ yani {اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} O Azîz Hakîm Allah {وَاَلْقِ عَصَاكَ} hem asânı bırak ❁ yani bu makamda bulunan başka[3] bir şeye dayanmamalıdır. {فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ} ❁ "Nûn"un şeddesiyle "cânn" hafif ve seri yılan, yani bırakınca o asâyı sanki çevik bir yılanmış gibi çalkanıyor gördü, görünce {وَلّٰى مُدْبِرًا} arkasını dönerek kaçtı {وَلَمْ يُعَقِّبْ} ve geri bakmadı ❁ korktu {يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ} korkma yâ Mûsâ[4] {اِنِّى لَا يَخَافُ لَدَىَّ الْمُرْسَلُونَ} zira Benim korkmaz huzûr-ı izzetimde resul olanlar ❁ yani Ben şimdi sana risalet veriyorum, peygamber gönderilmek [3658] üzere vahy ü ta'lîmât alıyorsun. Peygamberlere böyle vahyolundukları sırada korkmak yaraşmaz, rûhları tamamen melekûta müncezib ve huzûr-ı izzette evâmir telâkkīsine müstağrak olurlar da ondan korku hatırlarına bile gelmez.

---

1 "…vâdinin sağ kıyısından o mübarek buk'ada ağaçtan…"

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 155:
«مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا» مَنْ في مكان النَّارِ وهو البقعة المباركة المذكورة في قوله تعالى: «نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبارَكَةِ» ومن حول مكانها والظاهر أنه عام في كل من في تلك الأرض، وفي ذلك الوادي وحواليها من أرض الشام الموسومة بالبركات لكونها مبعث الأنبياء وكفاتهم أحياء وأمواتاً وخصوصاً تلك البقعة التي كلم الله فيها موسى.

3 B -"başka".

4 H: "{قال لا تخف} korkma buyurdu".

Gerçi إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا [Fâtır 35/28][1] buyurulduğu ve peygamberler ise ulemânın a'lemi bulundukları cihetle onlarda Allah korkusu herkesten ziyadedir. Fakat Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacakları gibi, huzurda bulundukları mertebe-i cem'de bütün hiss-i havf dahi mâsivâ gibi silinip yalnız zevk-i likā kalır {اِلَّا مَنْ ظَلَمَ} lâkin zulmeden başka ❁ ufak veya büyük bir günah yapmış olan huzurda bulunmaktan korkar, çünkü mes'ûliyeti var {ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ} zulmedip sonra kötülüğün arkasından bir güzelliğe tebdil etmiş (tevbekâr olmuş) olan da {فَاِنّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ} bilsin ki ben Gafûr Rahîm'im ❁ yani sen de bir günah işledim diye korkuyorsan korkma, mağfursun.

{وَاَدْخِلْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ} Bir de elini koynuna sok.

"**Ceyb**" esasen yakanın göğüs üzerindeki açık yeri demektir. Bizim "ceyb" [cep] tâbir ettiğimize dahi ıtlak olunursa da müvelleddir. {تَخْرُجْ} Çıksın {بَيْضَٓاءَ} bembeyaz olarak ❁ fakat {مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ} bir âfetsiz ❁ yani beyazlanması bir maraz ve âfet neticesi değil, mahza bir âyet, bir mucize daha olmak üzere {ف۪ي تِسْعِ اٰيَاتٍ} dokuz ayet -yani dokuz mucize- meyânında {اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِه۪} Firavun'a ve kavmine karşı ❁ dokuz mucize: Asâ, yed-i beyzâ, sinîn, tûfan, çekirge, kummel, kurbağa, kan, felk yani deniz yarılması [3659] (*Sûre-i A'râf'a vesâireye bak*). {فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ} Sonra bak o müfsidlerin âkıbeti nasıl oldu? ❁ Yukarıda geçtiği ve Sûre-i Kasas'ta da geleceği vechile batırıldılar, mel'un oldular; işte bu müfsid zâlimlerin uğradıkları âkıbet bugünkü zâlimlerin uğrayacağı inkılab için de bir misâl-i ibrettir. Zira Mûsâ'ya öyle bir ateş hissettirerek her şeyden geçirip o kelâmını söyleyen ve o mucizelerle risalet verip Firavun ve kavmine gönderen o Azîz Hakîm Allah Rabbü'l-âlemîn'in ledünnünden veriliyor bu Kur'an, bu ledünnî ilm ü hikmetten diğer bir misâl ile mü'minlere olan tebşîrâttan bir numûne de şudur:

1 "…ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar…"

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْماًۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثٖيرٍ مِنْ عِبَادِهِ
الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوتٖينَا
مِنْ كُلِّ شَیْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبٖينُ ﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ
وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ
ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً
مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتَ عَلَیَّ وَعَلٰى وَالِدَیَّ وَاَنْ اَعْمَلَ
صَالِحاً تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖى بِرَحْمَتِكَ فٖى عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٩﴾ وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِیَ
لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَۘ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَٓائِبٖينَ ﴿٢٠﴾ لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَاباً شَدٖيداً اَوْ لَاَاذْبَحَنَّهُٓ اَوْ لَيَأْتِيَنّٖى
بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعٖيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ
بِنَبَاٍ يَقٖينٍ ﴿٢٢﴾ اِنّٖى وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَیْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظٖيمٌ
﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ
عَنِ السَّبٖيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَۙ ﴿٢٤﴾ اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿٢٦﴾
قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ بِكِتَابٖى هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ
عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّٖٓى اُلْقِیَ اِلَیَّ كِتَابٌ كَرٖيمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ
مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِۙ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا عَلَیَّ وَاْتُونٖى مُسْلِمٖينَ ﴿٣١﴾

[3661] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik, ikisi de "hamd o Allah'a ki" dediler,[1] "bizi mü'min kullarından birçoğunun üzerine tafdil buyurdu" (15). Ve Süleyman Dâvûd'a vâris olup[2] "ey nâs" dedi, "bize

1 H: "ikisi de ~~dediler.~~ 'Hamd ~~O Allah'ındır ki~~ O Allah'a ki' dediler".
2 H +"~~dedi~~".

mantıku't-tayr (kuşdili) tâlim buyuruldu, hem bize her şeyden verildi. Şüphesiz ki bu her hâlde o fazl-ı mübîn" (16). Hem Süleyman'a cinn ü ins ve tuyûrdan orduları toplandı, hep bunlar zabt[1] *u idare olunuyorlardı (17). Hatta karınca deresi üzerine vardıklarında bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar, haydin meskenlerinize girin, Süleyman ve ordusu sizi fark etmeyerek kırıp geçirmesin" (18). O da bunun sözünden gülercesine tebessüm etti de "yâ Rab!" dedi, "beni nefsime zâbıt kıl ki bana ve vâlideynime inʿâm buyurduğun nimetine şükredeyim ve râzı olacağın iyi bir amel yapayım ve beni rahmetinle sâlih kulların meyânına idhal buyur" (19). Bir de kuşları teftiş etti de "bana" dedi, "ne oluyor hüdhüdü görmüyorum? Yoksa gâiblere mi karıştı? (20). Elbette ona şiddetli bir azab ederim veya boynunu keserim, yahut da bana her hâlde açık, kuvvetli bir burhan getirir" (21). Derken bekledi, çok geçmeden*[2] *geldi, "ben" dedi, "senin ihâta etmediğin bir şey ihâta eyledim ve sana Sebe'den sağlam bir haber getirdim (22). Çünkü ben bir kadın buldum, onlara* [3662] *meliklik ediyor, kendisine her şeyden verilmiş, azametli bir tahtı da var (23). Onu ve kavmini*[3] *buldum ki Allah'a değil Güneş'e secde ediyorlar, Şeytan onlara amellerini yaldızlamış, bu suretle kendilerini yoldan sapıtmış da doğru gidemiyorlar (24). Allah'a secde etmemeleri için, O Allah'a ki göklerde ve yerde gizliyi çıkarır ve neyi saklıyorlar, neyi açıklıyorlarsa bilir*[4] *(25). Allah, başka ilâh yok ancak O, o azîm Arş'ın sâhibi O" (26). "Bakalım" dedi, "sâdık mısın yoksa yalancılardan mı oldun? (27). Şu mektubumu götür bırak onlara, sonra dön kendilerinden de bak ne neticeye varacaklar" (28). Kadın "ey aʿyân" dedi, "bana bir mektub bırakıldı bana, çok mühim ve şâyân-ı tekrîm (29). Süleyman'dan ve O Rahmân, Rahîm Allah'ın ismiyle (30). Şöyle*[5] *ki: Bana karşı başkaldırmayın ve müslüman olarak gelin bana!" (31).*

1 H -"zapt".
2 H: "sürmeden".
3 H: "Onu da kavmini de".
4 H: "Çünkü secde etmiyorlar O Allah'a ki göklerde ve yerde gizliyi çıkarır ve neyi setr ediyor ve neyi sır ediyor ve neyi açıklıyorlarsa bilir."
5 H -"Şöyle".

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا} ❁ Kur'ân'ın Alîm bir Hakîm ledünnünden verildiğini tefrik için îrad buyurulan ikinci kıssa olup, müfsidlerin zulm ü inkâr ile uğradıkları fena âkıbetlerine mukabil muslihlerin ilm ü faziletle erdikleri hârikulâde muvaffakıyetlere misâl ve enbiyânın mucizesi zımnında evliyânın kerametine bir numûne gösteriyor. Acayib olan mazmûnunun tahkīkine itina için de bilhassa kasem ile başlanmıştır. Yani şân-ı ulûhiyetime kasem ederim ki Dâvûd ile Süleyman'a {عِلْمًا} bir ilim verdik ❁ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُ [el-Bakara 2/251] mantûkunca mülk ve hükûmet ile meşhur ve mümtaz olan Dâvûd ve Süleyman aleyhimesselâm'a[1] verilen fazl-ı ilâhî cümlesinden evvelemirde yalnız ilmin[2] zikrolunması ilmin şân u ehemmiyeti hepsinden yüksek olmasındandır. "İlm[en]"de tenkîr bunun fevkalâde bir ilim olduğunu iş'âr içindir. Şehristanî'nin *Milel ü Nihâl*'deki beyânı vechile tarihin şehadetine nazaran Anadolu ve Yunânîlerde felsefenin zuhûru Süleyman aleyhisselâm zamanında parlayan ilm ü hikmetin in'ikâsından olmuştur.

[3663] {وَقَالَا} İkisi dediler: {الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثٖيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنٖينَ} "Hamd, yalnız o Allah'ındır[3] ki fazlıyla bize mü'min kullarının birçoğundan fazla fazilet verdi" ❁ yani mülk ü devletle değil, fazl u faziletle mütehassis olarak tahdîs-i nimet ettiler ve nâil oldukları fazl u fazileti, hükûmet ve devleti Allah'tan bildiler ve ondan dolayı medh u tâzim ile hamd ü senâ ancak onu veren Allah'ın hakkı ve hükûmet ü hâkimiyet münhasıran O'nun şânı olduğunu bilerek hareket ve şükrünü îfâya gayret eylediler. Ki bu onlara verilen ilmin âsârından biri oluyordu. Firavun hükûmetine tekabül eden faziletkâr bir hükûmetin rûhunu gösteren bu اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ fıkrasının derin zevkini duyabilenler ne[4] mes'uddurlar. Allah teâlâ o zâlim, cehûd, mağrur, müfsid Firavun hükûmetini batırdıktan sonra Dâvûd ve Süleyman'a verdiği ilim ile böyle Allah'ı bilip hamdeden bir hükûmet-i fâzıla yetiştirmişti.

1 B: "aleyhimesselâm'a".
2 B -"verilen fazl-ı ilâhî cümlesinden evvelemirde yalnız ilmin".
3 B: "Allah'adır".
4 H -"ne".

{وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ} Hem Süleyman, Dâvûd'a vâris oldu ⊛ onun makamına kāim oldu الْأَنْبِيَاءُ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا، وَإِنَّمَا ورثوا الْعِلْمَ "peygamberler altın ve gümüş mirası bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar"[1] hadîs-i şerîfi mantûkunca bu miras, mal mirası değil يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى (ص) [Sâd 38/26][2] buyurulduğu üzere nâs beyninde hak ile icrâ-yı ahkâm etmek husûsunda makamına geçmek, yani zikrolunan ilm ü fazılda, nübüvvet ü mülk ve siyasette yerini tutmaktır ki bu makama Hazret-i Dâvûd'un on dokuz oğlundan Süleyman aleyhisselâm geçti {وَ} ve ⊛ Allah'ın nimetini tahdis ve teşhir[3] ile kendilerine verilen mu'cizâtı tasdik için halkı davet etmek üzere {قَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ} "ey insanlar" dedi, {عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ} "bize mantık-ı tayr öğretildi" ⊛ "mantıku't-tayr" kuş mantıkı yahut kuş dili.

[3664] "**Mantık**" esasen nutuk demektir. Ma'âmâfîh mantıkın menşe'i olan kuvve-i rûhiyede ıstılah olmuştur.

Mâruf olan "nutk" ise zamirdekini ifade için seslenilen ve ekserîsi dil ile çıkarıldığından dolayı "dil", "lisan" ve "lügat" dahi denilen müfred ve mürekkeb elfâz-ı mevzû'adır. Ve عَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ [el-Bakara 2/31] mısdâkınca insana mahsustur. Nutukta delâlet-i akliye veya tabî'iye dahi bulunabilirse de asıl olan delâlet-i vaz'iyedir (*conventionnel*)[4]. Onun için delâlet-i vaz'iyesi bulunmayan bir sesle tabîî ve aklî bir münasebetle bir mâna ifade edilecek olursa ona hakîkī olarak nutuk denmez. Demek ki nutkun hakikatinde biri cins biri fasıl gibi iki vasf-ı bâriz vardır. Biri lafız (velev bi'l-kuvve) biri delâlet-i vaz'iye. Bu sebeple bu ikiden yalnız birisi mülâhaza olunarak teşbîhen veya mecâzen "nutuk" tâbir olunduğu da çoktur. Meselâ hiçbir ses çıkarılmaksızın yazı vesâire gibi işârât-ı mahsûsa vaz'ıyla bir şey anlatmak bâtınî bir nutkun ifadesi olmak üzere mecâzen

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 196; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19.
2 "Yâ Dâvûd! Muhakkak ki Biz seni Arz'da bir halîfe kıldık, imdi nâs arasında hak ile hükmet de (keyfe) hevâya tâbi' olma…"
3 B: "tebşir".
4 M: "(Konventionel)".

nutuk addolunduğu gibi, هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ [el-Câsiye 45/29][1] vaz'î bir delâleti bulunmayan herhangi bir sesle seslenişe dahi aklî veya tabîî bir delâleti bulunmak veya mutlak sükûtun zıddı bir ses olmak hasebiyle teşbîhen veya müşâkele tarîkiyle nutuk ıtlak edildiği de vâki'dir. Meselâ güvercinin ötmesine نطقت الحمامة ûdun çalmasına نطق العود denilmiştir.

Şu hâlde nutuk mefhûmunda en ehemmiyetli rükün, mânaya delâlet olmak haysiyetiyle mühmel olan sesler bertaraf olunup delâletin vaz'iyeti kaydından dahi sarf-ı nazar edilir de gerek vaz'î, gerek aklî, gerek tabîî her hangi bir delâletle bir mâna iş'âr edebilen sesler mülâhaza olunursa nutkun insana mahsus olmayan bir mefhûmu elde edilmiş olur ki işte "mantıku't-tayr"da da mülâhaza olunacak mâna budur. Binâen'aleyh kuşun muhtelif hisleri arasındaki münâsebâtı idare eden hassasiyet kuvvesi kuş mantıkı ve hislerini izhar için çıkardığı sesler de kuşdili [3665] demek olur. Meselâ horozun yem aramak için deşinmesinde bir mantık vardır. Yemi bulduğu zaman "dık, dık" diye tavukları çağırması da bir nutuk, bir dil demektir. Gerek kuşların ve gerek sâir hayvanların böyle sesleriyle yekdiğerine bir şeyler tanıttıklarında şüphe yoktur. Lâkin bu mânaca kuşdilini bir dereceye kadar herkesin anlayabileceğine nazaran Hazret-i Süleyman'ın mucizesinde daha derin bir mâna ile anlaşılmak lâzım gelmez mi diye bir sual hatıra gelir. Bundan dolayı müşârün ileyhe mucize olarak kuşlar ber vech-i âtî hüdhüdün söylediği gibi hakikaten kelâm söylediler demişler, nitekim Resûlullah'a ağaçlar taşlar söylemişti.[2] Fakat bu mânaca da Süleyman'a kuşdili değil, kuşa insan dili bildirilmiş olur. Hâlbuki عُلِّمْنَا[3] مَنْطِقَ الطَّيْرِ buyurulmuştur. Binâen'aleyh ehemmiyet

---

1 "İşte kitabımız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor…"

2 İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 234. Krş. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, III, 125-127; İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* I, 157:

قال ابن إسحاق: وحدثني عبد الملك بن عبيد الله بن أبي سفيان بن العلاء ابن جارية الثقفي، وكان واعية ، عن أهل العلم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أراده الله بكرامته، وابتدأه بالنبوة، كان إذا خرج لحاجته أبعد حتى تحسر عنه البيوت ويفضي إلى شعاب مكة وبطون أوديتها، فلا يمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بحجر ولا شجر إلا قال: السلام عليك يا رسول الله. قال: فيلتفت رسول الله صلى الله عليه وسلم حوله وعن يمينه وشماله وخلفه، فلا يرى إلا الشجر والحجارة. فمكث رسول الله صلى الله عليه وسلم كذلك يرى ويسمع، ما شاء الله أن يمكث، ثم جاءه جبريل عليه السلام بما جاءه من كرامة الله، وهو بحراء في شهر رمضان.

3 H, M ve B: "وعلمنا".

kuşun söylemesinden ziyade Süleyman'ın anlamasında ve anlayışının derinliğindedir. Hem de Kur'ân'ın tâbirine nazaran sâde kuşun dilinde, lügatında değil, mantıkındadır. O yalnız kuşların sesleri veya hareketleri, ifade ettikleri hislerini anlamakla kalmıyor, o hisleri idare eden mantıkı, ledünniyâtı biliyordu.

Bu suretle onların terennümâtındaki tesbîhât ve takdîsâtı anladığı gibi, onları zabt u idare ederek teşkîlât-ı mahsûsasıyla ordusunda istihdam da ediyordu. Cüz'iyyât-ı eşyâya ta'alluk eden ihsâsât, mantıkın mebâdî'-i zarûriyesinden olduğu cihetle hissiyâtın nazariyat ile erilemeyen zarûrî bir mantığı vardır. Tasavvurât-ı külliyenin teşekkül etmesi için cüz'îden cüz'îye intikal (temsil) bu mantıkla başlar. İdare ve siyaset adamlarının umûr-ı cüz'iyeye müte'allik re'ylerde isabet edebilmeleri bu mantığın fıtratlarındaki kuvvetiyle mütenâsib olur. Kuşların elfâz-ı âmme vaz' edebilecek tasavvurât-ı külliyeye mâlik olduklarını bilmiyor isek de hassasiyetlerinin yüksekliği mâlumdur. Kuşun mâhiyeti yüksek bir hassasiyetle uçmak hasletini tecellî ettiren bir hayat mefhûmundadır. Bunun için [3666] "mantıku't-tayr" tâliminden bizim zihnimize tebâdür eden mâna, kuşların hissiyatındaki münâsebâtı sezecek kadar derin ve uzaklardaki cüz'iyyâta nüfuz edecek kadar yüksek bir his ve idrak ile beraber aynı zamanda kuşların tabiatı olan tayerânın ilmi dahi öğretilmiş olmasıdır.

Fi'l-hakîka وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ [Sebe' 34/12][1] ve فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَٓاءً حَيْثُ اَصَابَ [Sâd 38/36][2] buyurulduğu üzere havanın müşarün ileyh emrine musahhar olması bu ilm ile alâkadar olduğu gibi, tarfetü'l-aynda bir tahtın getirilivermesi kaziyyesindeki عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ da [27/40] bu ilim olmak gerektir. Hâsılı mantık-ı tayrda kuş dilinden ziyade bir mazmun vardır. أي مَنْطِقَهُ لَا لُغَةَ الطَّيْرِ diyen *Keşfü'l-esrâr* sâhibiyle beraber biz de buna meşhur olduğu üzere yalnız "kuş dili" demeyi kâfi görmeyip, Kur'ân'ın lafzını muhafaza ederek "kuş mantıkı" demeyi tercih ediyoruz.

1 "Süleyman'a da rüzgârı: Sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay…"
2 "Bunun üzerine ona rüzgârı musahhar ettik, emriyle istediği yere yumuşacık cereyan ederdi."

Süleyman aleyhisselâm عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ demekle nübüvvetini anlatmış olduğu gibi mülkünü anlatarak da şöyle demiştir: {وَاُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ} "Ve bize her şeyden verildi" ❁ "her şey" değil, "her şeyden". Müfessirîn bu tâbirin kesretten kinaye olduğunu söylüyorlar, bununla devlette servetin ehemmiyetine işaret olunmuştur. {اِنَّ هٰذَا} Şüphesiz ki bu ❁ mezkur öğretilen ilimle verilen servet {لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ} her hâlde o fazl-ı mübîndir. ❁ Allah teâlâ'nın hamd ü senâya lâyık olan ve mü'min kullarından birçoğuna bile nasip olmamış bulunan o açık fazl u ihsânıdır ki bunun şükrünü edâ etmek için ibâdullâhı bu nimetten istifadeye davet etmek bir vazife teşkil eder.

{حُشِرَ} ❁ "**Haşr**" esasen halkı yerlerinden[1] çıkararak nefîr-i âm suretinde celb ü ihzar edip bir yere toplamaktır. Bunun için kesret ve izdiham ifade eder. Maʻamâfîh [3667] mutlaka toplamak mânasına da gelir. Bu surette hazarî vaziyeti de ifade edebilirse de, asker toplanmanın seferberliği ifade etmesi daha zâhirdir. Sözün gidişi de bunu anlatıyor. {جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ} Cinn ü ins ve tayrdan askerleri toplanmıştı ❁ (*Sûre-i Enʻâm'da* وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *[6/112] tefsirine bak*) {فَهُمْ يُوزَعُونَ} da hep bunlar baştan âhire zabt ve mertebelerine göre zâbıtlarıyla sevk u idare olunuyorlardı. {حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ} Hatta Karınca Vâdisi üzerine vardıklarında ❁ "hatta" ibtidâiyedir. Bir kelâmın başladığını göstermekle beraber aynı zamanda onun evvelki kelâma bir nihâyet de olduğunu gösterir. "Hayli gittiler, hatta Vâdî-i Neml üzerine vardılar" demek olur. "Üzerine" denilmesi de inmek üzere yüksekten geldiğini işʻâr eder. Vâdî-i Neml Şam'da veya Tâif'de veya Yemen'de karıncası çok bir derenin ismi olduğu söyleniyor. Maʻamâfîh Karınca Vâdisi, karınca sahası gibi küçük hayvânât âlemini tebâdür ettiriyor. Karınca, küçük hayvânâtta mesel olageldiği gibi, kanatlı kısmı bulunmak itibariyle uçanlar cümlesindendir. Ve burada bu münasebetle zikrolunduğu söylenmiştir. Bu itibar ile "hatta" mantık-ı

1 B: "yerinden".

tayra vukūfun da bir gayesini ifade etmiş oluyor. Karıncalar birçok hayvânât meraklıları tarafından tedkik olunmuş ve birçok garâib hikâye olunmuştur. Cemiyetle yaşadıkları herkesin mâlumu olduğu gibi, kuvvetleri ve mesâîleri de mâlumdur. Kumanda ile hareket ettikleri ve yekdiğerine teblîgāt yaptıkları ve postacıları ve müfettişleri bulunduğu kaydedilmiştir. Nasıl söylediklerini bilemezsek de her hâlde bir şey anlattıklarını biliyoruz.

Burada şunu kaydedelim; karıncaları tedkik eden bir mütehassıs yuvalarının önüne bir şeker koyuyor, birtakımları bunu haber alıp yemeye başlıyorlar, derken şekerin üzerine biraz rakı döküyor, bir kısmı kaçıyor bir kısmı yiyor [3668], sarhoş oluyor, kaçanlara da yiyenlere de birer boya ile işaret ediyor, kaçanlar yuvaya haber veriyorlar, bir müddet sonra bir kalabalıkla gelip sarhoş olanları öldürüyorlar. {قَالَتْ نَمْلَةٌ} Bir karınca dedi ki ❁ hem قَالَتْ denilmesine nazaran dişi bir karınca {يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ} ey karıncalar giriniz meskenlerinize ❁ yerlerinize, çekilin yoldan {لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} sakının Süleyman ve askerleri şuurları olmayarak sizi kırmasınlar ❁ yani bile bile bir karıncayı sebepsiz öldürmezler ama farkında olmazlar da kırar geçirirler. Onun için yerlerinize çekilin de kendinizi kırdırmaya sebep olmayın diye edeb ü nezâhet dairesinde hakîmâne bir surette maiyyetini korudu ki, burada ince bir karınca siyaseti vardır. Fahreddin Râzî der ki: "Bazı kitaplarda gördüğüme göre o karıncanın diğerlerine duhûlü emretmesi şunun içindir ki kavmi, Süleyman aleyhisselâm'ın celâletini görürler de Allah teâlâ'nın kendilerine olan nimeti hakkında küfrâna düşerler diye korktu, 'sakının sizi kırmasınlar' demekten murâdı bu idi. Yani kuvve-i ma'neviyenin kırılması idi. Bu suretle bunda erbâb-ı dünya ile oturup kalkmanın mahzûruna bir tenbih vardır."[1]

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 549:
وفي هذه الآية تنبيه على أمور:... وثالثها: ما رأيت في بعض الكتب أن تلك النملة إنما أمرت غيرها بالدخول لأنها خافت على قومها أنها إذا رأت سليمان في جلالته، فربما وقعت في كفران نعمة الله تعالى وهذا هو المراد بقوله: «لا يحطمنكم سليمان» فأمرتها بالدخول في مساكنها لئلا ترى تلك النعم فلا تقع في كفران نعمة الله تعالى، وهذا تنبيه على أن مجالسة أرباب الدنيا محذورة.

{فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا} Binâen'aleyh onun sözünden gülercesine tebessüm etti ❁ karıncanın kavmi hakkındaki tedbir ve siyaseti ve kendi askeri hakkındaki hüsn-i nazarı hoşuna gitti. Ve ihtimal ki bir karıncanın bunları makām-ı medihte şuursuzlukla mâzur görmesi de tuhafına geldi. Ve onun bütün bu duygularını Allah teâlâ'nın kendisine bildirmesinden de memnuniyetle mütehassis oldu da {قَالَ} dedi: {رَبِّ اَوْزِعْنٖى... إلخ} böyle dua etti. Rabbinden iki şey istedi. Evvelâ kendini nefsine bırakmayıp [3669] doğrudan doğru idare ederek nefsine vâzi' ü zâbıt kılmasını istedi ve bunda bilhassa iki maksad gözetti: Birisi {اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖى اَنْعَمْتَ عَلَيَّ} diye gerek kendine ve gerek vâlideynine olan ni'met-i sâbıkaya şükür, diğeri de {وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ} diye âtî için rızâya muvâfık olacak vechile iyi hizmetler[1] yapmaya muvaffak olmak ki, bunun ikisi dünyada âhiret sevâbının vesilesini talep, ikincisi de {وَاَدْخِلْنٖى بِرَحْمَتِكَ فٖى عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ} sâlih kulların içinde rahmetine idhal buyur ❁ diye âhiret sevâbının kendisidir. Burada "salâh"tan murad salâh-ı kâmildir ki, hiçbir günah lekesi olmayarak rahmet-i Rahmân'a kavuşmaktır. Saltanat tecelliyâtının hârika-engiz bir deminde Hazret-i Süleyman'ın bu duası ile ibraz ettiği kudsî rûh fazilet hislerinin pîşvâsı olmak lâzım gelen devlet adamlarına çok yüksek ilhamlar verecek dersleri ihtivâ eder.

Öyle dedi {وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ} ve tayrı (kuşları yahut uçar kuvvetleri) teftiş etti ❁ demek ki cüz'iyyâtına varıncaya kadar devletin kuvvetlerini ve umûrunu teftiş ve tedkik etmek devlet adamının vazifesidir. Araştırdı {فَقَالَ مَا لِيَ لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَ} da "neye" dedi, "ben hüdhüdü görmüyorum?" ❁ *Kāmûs* tercemesinde der ki: "Hüdhüd" hâ'ların zammıyla mutlaka karkara eden, yani elhân ve negamât ile öten kuşa denir. Ve hâssaten mâruf kuşun ismidir ki 'çavuş kuşu' ve 'ibibik' tâbir ettikleridir. 'Hedhede'den me'huzdur kemâ seyüzker. Ve ona 'hüdehid' dahi denir, 'ulebit' vezninde. Ve hüdhüd kesîrü'l-hedhede olan güvercin kuşuna dahi denir."[2]

1 H: "ameller".
2 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* II, 66.

[3670] Demek ki çavuş kuşunda isim, diğerlerinde vasıftır. Müfessirîn, mâruf olan çavuş kuşu ile tefsir etmişler. Alûsî şöyle der: "Mâruf kokar kuş ki denildiğine göre kan yer ve Demîrî'nin zikrettiği vechile Ebu'l-Ahbâr ve Ebü'r-Rebî' ve Ebû Sümâme ve sâir künyelerle künyelenir. Bazıları كَهُدَاهِدٍ كَسَرَ الرُّمَاةُ جَنَاحَهُ mısrâ'ında 'hüdâhid' 'hüdhüd'ün tasgīri olduğuna kāil olmuşlardır. 'Düveybbe' ve 'şüveybbe'de 'düvâbbe' ve 'şüvâbbe' gibi.[1]

Kâdı Beyzâvî'nin naklettiği vechile rivayet olunuyor ki Süleyman aleyhisselâm Beyt-i Makdis'in binâsını itmam edince hac için hazırlanıp Harem-i Şerîf'e gitti, burada dilediği kadar ikāmet ettikten sonra Yemen'e teveccüh etti. Sabahleyin Mekke'den çıkıp öğleyin San'a'ya vardı. Arazisi hoşuna gitti, oraya kondu fakat su bulamadı. Hüdhüd ise râidi (keşşâfı) idi. Suyu iyi bulurdu, bunun üzerine araştırdı bulamadı, çünkü Süleyman aleyhisselâm indiği sırada o havada bir devir yapmış, diğer bir hüdhüdün durduğunu görmüş yanına inmişti. İkisi anlaşmışlar, bunun üzerine onun anlattığını görmek üzere beraber uçmuş, ba'dehu ikindiden sonra gelip anlatmıştı. Beyzâvî bunu naklettikten sonra "Allah teâlâ'nın acâib-i kudretinde ve has kullarına bahşettiği hasâiste belki bundan daha büyük şeyler vardır. Onları tanıyanlar tasdik ve tebcil eyler, iman şânından olmayan münkirler dahi inkâr ederler" diye bir ihtar yapmıştır.[2] Burada tayrın bir posta veya keşif tayyâresi gibi mülâhaza edilmesi de mümkindir. Tayyâreyi idrak eden zamanımız münkirlerinin bunları inkâr etmesi ise büsbütün mânasızdır.

{بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ} Bir sultân-ı mübîn ile ۞ yani mazeretini beyan eden açık ve kat'î bir hüccet ve burhan ile {فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ} de dedi:

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 177:

وهو طائر معروف منتن يأكل الدم فيما قيل ويكنى بأبي الأخبار وأبي الربيع وأبي ثمامة وبغير ذلك مما ذكره الدميري، وتصغيره على القياس هديهد، وزعم بعضهم أنه يقال في تصغيره هداهد بقلب الياء ألفا، وأنشدوا: «كهداهد كسر الرماة جناحه» ونظير ذلك دوابه وشوابه في دويبه وشويبه.

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 158:

روي أنه عليه الصلاة والسلام لما أتم بناء بيت المقدس تجهز للحج فوافى الحرم وأقام بها ما شاء، ثم توجه إلى اليمن فخرج من مكة صباحاً فوافى صنعاء ظهيرة فأعجبته نزاهة أرضها فنزل بها ثم لم يجد الماء. وكان الهدهد رائده لأنه يحسن طلب الماء. فتفقده لذلك فلم يجده إذ حلق حين نزل سليمان فرأى هدهداً واقعاً فانحط إليه فتواصفا وطار معه لينظر ما وصف له، ثم رجع بعد العصر وحكى ما حكى، ولعل في عجائب قدرة الله وما خص به خاصة عباده أشياء أعظم من ذلك يستكبرها من يعرفها ويستنكرها من ينكرها.

"Ben senin ihâta etmediğini ihâta ettim" ❁ henüz varamadığın yere vardım, dolaştım. [3671] Keşfiyyâtta bulundum. Sence tamam olmayan ma'lûmâtı etrafıyla kavradım. Îfâ ettiği hizmetin zevkiyle neş'enâk olan hüdhüdün bu suretle söze başlamasında Süleyman aleyhisselâm'a karşı min-tarafillah bir cilve-i îkāz vardır. {وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقٖينٍ} Sana Sebe'den ehemmiyetli, yakīn bir haber getirdim. ❁ Bunda der-i devlete arz olunacak haberlerin iyi tahkik olunarak şüpheden sâlim olması lüzûmuna işaret vardır.

"**Sebe'**" esasen bir hânedan veya kabile ismi olup sonradan Yemen'de meskenleri olan Me'rib şehrine dahi ıtlak edilmiştir. (*Sebe' Sûresine bak.*) {اِنّٖي وَجَدْتُ امْرَاَةً} Ben bir kadın buldum ❁ Beyzâvî vesâire de bu kadının meşhur olan ismi Bilkıs binti Şerâhîl diye kaydediyor.[1] Ebu'l-Fidâ tarihinde Bilkıs binti Hedhâd b. Şürahbîl denilmiş[2] ve yirmi sene meliklik ettiği zikrolunmuştur. {تَمْلِكُهُمْ} Onlara melike bulunuyor {وَاُو۫تِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظٖيمٌ} kendisine her şeyden verilmiş ve azametli bir tahtı var. ❁ Kadının servet ü saltanatını böyle i'zâm ederek vasfetmesi Süleyman aleyhisselâm'ı tehyic için oluyor.

Fakat şâyân-ı dikkattir ki Süleyman aleyhisselâm bunlara hiç ehemmiyet vermiyor, ancak {وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ... إلخ} diye onun ve kavminin Allah'ı bırakıp Güneş'e taptıklarını anlatınca, o vakit {قَالَ سَنَنْظُرُ} "bakalım" dedi, {اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ} "doğru musun yoksa yalancılardan mısın?" ❁ Demek ki hüdhüdün بِنَبَاٍ يَقٖينٍ diye teminatını kâfi görmedi, haber-i vâhid ile amel etmedi. Zira bir taraftan gayrın hukūku ta'alluk ediyordu, [3672] aynı zamanda hüdhüd kaybolmuş olmak itibariyle töhmet mevkiinde bulunuyordu. Binâen'aleyh اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُصٖيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ [el-Hucurât 49/6][3] mazmûnuyla amel etmek iktizâ ediyordu. Bunun için şu emri verdi:

---

1 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 158:

يعني بلقيس بنت شراحيل بن مالك بن الريان.

2 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988, II, 21:

وهي بلقيس بنت السيرح وهو الهدهاد. وقيل شراحيل بن ذي جدن بن السيرح بن الحرث بن قيس ابن صَيْفِيِّ بْنِ سَبَأِ بْنِ يَشْجُبَ بْنِ يَعْرُبَ بْنِ قَحْطَانَ.

3 "…Eğer size bir fâsık bir haberle gelirse onu tahkik edin ki cehaletle bir kavme sataşırsınız…"

{اِذْهَبْ بِكِتَابٖى هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ} "Şu mektubumu götür de onlara bırak, sonra dön kendilerinden de bak neye varacaklar?" ❁ Burada hüdhüd bir posta hizmetinde kullanılmış oluyor. Fakat bunda bir güvercinin mektup götürmesinden fazla bir şey var. Çünkü bıraktıktan sonra çekilip netice hakkında bir tecessüs yapması da emrolunuyor. Hüdhüd bu emri îfâ etti. Onun için kadın: {قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا} "Ey milletin a'yânı" dedi {اِنّٖى اُلْقِىَ اِلَىَّ كِتَابٌ كَرٖيمٌ} "bana bakın! Bir mektup bırakıldı bana, çok mühim: {اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ} Süleyman'dan {وَاِنَّهُ} ve şöyle {بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ} Bismillâhirrahmanirrahim {اَلَّا تَعْلُوا عَلَىَّ وَأْتُونٖى مُسْلِمٖينَ} doğrusu bana karşı kafa tutmayın da müslim olarak gelin bana." ❁ Bu ifadenin zâhirine nazaran mektup bu suretle Arapça yazılmıştır. Sebe', Himyerîler Arap oldukları için demek ki Süleyman aleyhisselâm onlara mektubunu kendi lisanlarıyla yazmıştır. Asıl mektubun İbranice yazılmış olup da bu onun tercemesi veya hulâsa-i mazmûnu olmak da muhtemildir. Hâsılı kadın mektubu alınca memleketin erbâb-ı hall ü akdi olan bir meclise arz etti. Bunu burada "a'yân-ı memleket" diye terceme ediyorum, çünkü:

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونٖى فٖى اَمْرٖىۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا
نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا بَأْسٍ شَدٖيدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرٖى مَاذَا تَأْمُرٖينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ اِنَّ
الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَاِنّٖى
مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ
بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِۦَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْۚ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ
فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾ قَالَ يَٓا اَيُّهَا
الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتٖينٖى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونٖى مُسْلِمٖينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ عِفْرٖيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا۬
اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَۚ وَاِنّٖى عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ اَمٖينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذٖى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ
الْكِتَابِ اَنَا۬ اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَۜ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ

رَبِّيۗ لِيَبْلُوَنِي ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُۜ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ
كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدِي اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾
فَلَمَّا جَٓاءَتْ قِيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِۜ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَۚ وَاُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ
﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا
ادْخُلِي الصَّرْحَۚ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَاۜ قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَۜ
قَالَتْ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

[3674] **Meâl-i Şerîfi**

"Ey aʿyân" dedi, "bana emrimde bir fetvâ verin[1], sizin huzûrunuz olmadan ben hiçbir emri kestirmiş değilim (32). Dediler: "Biz bir kuvvet sâhibiyiz ve şiddetli harb ehliyiz, maʿamâfîh emir sana aittir, bak ne ferman buyurursun" (33). "Doğrusu" dedi, "mülûk bir memlekete girdiler mi onu perişan ederler ve ahâlisinin aziz olanlarını zelil kılarlar, evet, böyle yaparlar (34). Ben ise onlara hediye ile bir heyet göndereceğim de bakacağım sefirler ne ile dönecekler" (35). Bunun üzerine gönderilen Süleyman'a vardığı vakit "siz" dedi, "mal ile bana imdad mı ediyorsunuz? Bakın Allah'ın bana verdiği size verdiğinden [3675] *daha iyi, hayır siz hediyenize güveniyorsunuz (36). Dön onlara, vallahi karşı gelemeyecekleri ordularla varırım da oradan kendilerini zilletler içinde hor ve[2] hakir oldukları hâlde çıkarırım" (37). "Ey heyet" dedi, "kendileri teslim olarak bana gelmezden evvel o kadının tahtını bana hanginiz[3] getirir?" (38). Cinden bir ifrit "ben" dedi, "onu sana sen makamından kalkmazdan evvel getiririm ve her hâlde ben buna karşı kuvvetli bir emînim"[4] (39). Nezdinde kitabdan bir ilim bulunan zat ise "ben" dedi, "onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm". Derken onu*

---

1 H: "bana bir fetvâ verin emrimde".
2 M ve B -"ve".
3 M ve B: "kim".
4 H: "Cinden bir ifrit 'ben onu sana sen makamından kalkmazdan evvel getiririm ve her hâlde ben buna karşı kuvvetli bir emînim' dedi".

yanında duruyor görünce "bu Rabbimin fazlından" dedi, "beni imtihan için ki şükür mü edeceğim, yoksa küfran mı. Her kim şükrederse sırf kendi lehine eder, her kim de küfranda bulunursa şüphe yok ki Rabbim Ganî'dir Kerîm'dir"[1] (40). "Ona" dedi, "tahtını başkalaştırın bakalım hakikati tanıyacak mı, yoksa tanımazlardan mı olacak?" (41). Binâenʿaleyh geldiğinde "böyle mi senin tahtın?" denildi, "sanki o, maʿamâfîh bize ondan önce ilim verildi Müslüman olduk" dedi (42). Mukaddemâ Allah'tan başka taptığı şeyler ona mâniʿ olmuştu, çünkü kâfir bir kavimden idi (43). "Köşke gir" denildi ona, derken onu görünce derin bir su sandı ve paçalarından çemrendi. Süleyman "o" dedi, "mücellâ bir köşk, sırçadan." Kadın[2] "yâ Rab!" dedi,[3] "hakikaten ben evvel nefsime zulmetmişim, şimdi Süleyman'ın maiyyetinde teslim oldum Allah'a, O Rabbü'l-âlemîn'e[4]" (44).

{قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا} Ey mele' ❁ ey milletin vücûh u aʿyânı, ey heyet, dedi: {اَفْتُون۪ي} bana bir fetvâ verin.

"**İftâ**" bir müşkilin beyânıyla kuvvet vermektir. Ve umûr-ı şerʿiyede müteʿâref olduğuna göre burada bu tâbir, bu meclisin şerʿî bir salâhiyetini ifadeden hâlî değildir. {ف۪ٓي اَمْر۪ي} Emrimde ❁ yani bu işimde, yahut vereceğim emir hakkında {مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ} sizler bana [3676] şehadet etmedikçe yahut huzûrunuz olmadıkça ben hiçbir iş kestirmiş değilim. ❁ Yani şimdiye kadar devlet umûrundan hiçbirinde istibdad yapmadım, sizin re'yinizi almadan hiçbirini kendiliğimden mevkiʿ-i icrâya koymadım. Her ne emir verdimse sizlerin mahzarınızda ve re'ylerinizi alarak verdim. Onun için bu mektup işinde de sizin fetvânızla kuvvet almak istiyorum. حَتّٰى تَشْهَدُونِ denilmesinden bunların mühim işleri müşavere için huzûrunda toplanması muʿtad olan bir heyet

---

1 H: "Nezdinde kitabdan bir ilim bulunan zat da 'ben onu sana gözünü kırpmadan evvel getiririm' dedi. Derken onu yanında duruyor görünce 'bu Rabbimin fazlından' dedi, 'beni imtihan için: şükür mü edeceğim, yoksa küfran mı. Her kim şükrederse sırf kendi lehine eder, her kim de küfranda bulunursa şüphe yok ki Rabbim Ganî'dir Kerîm'dir'".

2 H -"Kadın".

3 H: "Dedi: 'Yâ Rab".

4 H: "teslim oldum Allah Rabbü'l-âlemîn'e".

olduğu anlaşılıyor. Bunların her biri on bin kişiyi temsil etmek üzere üç yüz on iki kişi olduğu da rivayet edilmiştir (Katâde).[1]

Bu heyete îrâd olunan bu noktada şimdiye kadar emr-i hükûmette istibdad yapılmamış olması medh ve re'ylerinin esas tutulmuş olduğu beyan olunmak suretiyle cemîle gösterilerek meşveretin ehemmiyeti tesbit edilmiştir ki bunun zâhiri bir meşrutiyet teâmülü anlatmaktadır[2]. Fakat gelecek sözden anlaşılacağı üzere bu meşrutiyet emir ve kumandaya müdahale derecesine varmayan meşrû bir meşveret ve iftâ mâhiyetinden ileri gitmediği için müfessirîn burada yalnız istişarenin ehemmiyetinden bahsetmişlerdir.

Bu heyet {قَالُوا} dediler {نَحْنُ اُو۫لُوا قُوَّةٍ وَاُو۫لُوا بَأْسٍ شَد۪يدٍ} "biz kuvvet sâhipleriyiz ve şiddetli bir harb ehliyiz." ❁ Bazıları bu sözü, biz kuvvet adamları, harb u darb ehli askerleriz, siyaset ve re'yden anlamayız, ne emredersen onu yaparız mânasına telakkī etmişlerdir. Bunun asker zihniyetini göstermesi itibariyle kayda şâyân bir mâna olduğunda şüphe yok ise de اَفْتُون۪ي ف۪ٓي اَمْر۪ي diye başlayan kelâmın cereyânı sade bir şûrâ-yı askerîden ibaret olmamasında zâhirdir. "Biz" diyenler şahıslarını değil, mektuba muhatab olan cemiyetin, yani devletlerinin kuvvetini kasdetmişlerdir. Teslim olmamak için harb etmek lâzım geleceğini düşünerek "kuvvetimiz vardır, şiddetli harb edebiliriz" diyorlar, bununla beraber "harb etmeliyiz" demiyorlar ve [3677] emre müdahaleyi tecviz etmiyorlar da harb olmaksızın bir çare bulunabildiği takdirde memnun olacaklarını andırır bir surette teslîm-i salâhiyet ve edeb-i siyasîye riayet ile sözü şöyle bitiriyorlar: {وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ} Maʻamâfîh emir sana aittir ❁ sana müfevvazdır {فَانْظُر۪ي مَاذَا تَأْمُر۪ينَ} bak imdi ne emrediyorsun? ❁ Harb mi yaparsın, yoksa sulha bir çare mi bulursun? Bunun üzerine harb fikrini bertaraf etmek üzere {قَالَتْ} dedi {اِنَّ الْمُلُوكَ} muhakkak ki[3] mülûk kısmı {اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً} bir memlekete girdiklerinde ❁ yani harben

---

1 *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 542; Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* XIX, 452:

سعيد عن قتادة، قال: ذكر لنا أنه كان لها ثلاث مائة وثلاثة عشر رجلا هم أهل مشورتها، كل رجل منهم على عشرة آلاف.

2 B: "anlatılmaktadır".

3 H -"ki".

girdikleri vakit {اَفْسَدُوهَا} onu bozar perişan ederler. {وَجَعَلُوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً} Ve aziz olan ahâlisini zelil kılarlar. ❁ Katl, esaret, nefy, hapis vesâire gibi envâ'-ı zillet ve felâkete giriftar ederler {وَكَذٰلِكَ} böyle de[1] yaparlar mı {يَفْعَلُونَ} yaparlar ❁ yani لَا تَعْلُوا عَلَيَّ diyen Süleyman da böyle yapar. Binâen'aleyh harbden mümkin olduğu kadar sakınmak ve memleketi istîlâya sebebiyet vermemek iktizâ eder. {وَاِنّى مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ} Ve her hâlde ben onlara bir hediye ile elçi göndereceğim de {فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ} bakacağım gönderilenler ne ile dönecekler? ❁ Yani bu suretle huylarını yoklayacağım da ona göre hareket edeceğim. Bakalım mâl ü menâl ile savulabilecek kimseler mi? Müfessirîn bu hediyenin tafsîlâtı hakkında rivayetler kaydetmişlerdir. {فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ} Bunun üzerine vaktâ ki gönderilen, Süleyman'a vardı ❁ hediyeyi kabul etmeyip şu suretle reddetti. {قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ... إلخ} [3678] {قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا} Ey heyet, dedi ❁ bu "mele'"den murad îzah edilmemiştir وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ'deki cünûdun rüesâsı olsa gerektir. {اَيُّكُمْ يَأْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونِى مُسْلِمِينَ} O kadının tahtını bana kendileri müslim olarak gelmezden evvel hanginiz getirir? ❁ Süleyman aleyhisselâm onların hediyelerine güvendiklerini bilmiş idi, binâen'aleyh hediyelerini tehdid-âmiz bir surette iade edince geleceklerini de bildiğinden gelir gelmez imanlarına vesile olacak bir hârika göstermek istedi. Rivayet olunur ki elçiler kadına varıp Süleyman aleyhisselâm'ın dediğini anlattıklarında "bilmiş vallahi, bu sade bir melik değil, biz buna tâkat getiremeyiz" demiş ve tekrar bir elçi gönderip "kavmin beyleriyle huzûruna geliyorum, emrini ve davet ettiğin dinini görmek arzusundayım" diyerek maiyyetinde bir cemm-i gafîr ile hareket etmiş ve tahtını köşklerinin en metin ve mahfuz yerine koydurup kapıları kilitleterek ehemmiyetli surette muhafaza altına aldırmış idi.[2] {قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ} Cinlerden bir ifrit dedi ❁

---

1 H -"de".

2 Taberî, *Târîh*, I, 494; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XX, 256-257:

عن ابن إسحاق، عن بعض أهل العلم، عن وهب ابن منبه، قَالَ: لما رجعت الرسل إلى بلقيس بما قَالَ سليمان، قالت: قد والله عرفت ما هذا بملك، وما لنا به من طاقة، وما نصنع بمكاثرته شيئا، وبعثت إليه أني قادمة عليك بملوك قومي حتى أنظر ما أمرك، وما تدعو إليه من دينك ثم أمرت بسرير ملكها الذي كانت تجلس عليه –وكان من ذهب مفصص بالياقوت والزبرجد واللؤلؤ– فجعل في سبعة أبيات بعضها في بعض، ثم أقفلت على الأبواب.

Râgıb'ın *Müfredât*'ında: "'ifrit' هو العارم الخبيث yani[1] habis çetin demektir. Şeytan gibi insana da istiare olunur, 'ifrit nifrit' denilir. İbn Kuteybe demiştir ki: 'İfrit, müvesseku'l-halk, yani hilkati kuvvetli demektir.[2] Aslı, toprak demek olan 'afer'dendir. 'Âfere' güreşti, yere yıktı demektir.'"[3] *Âkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-cânn*'da Ebû Amr b. Abdülberr'den naklen der ki: "Lisâna âlim olan ehl-i kelâm cinni merâtib üzere zikrederler. Hâlis cinni zikrettikleri vakit 'cinnî' derler. İnsanlarla beraber sâkin olanını kasdettiklerinde 'âmir' (عامر), cem'inde 'ummâr' derler. Sıbyâna ârız olana ise 'ervah' derler. Habisleşip çetinleşirse 'şeytan', daha ziyadelenir ve kuvvetlenirse 'ifrit', cem'inde 'afârît' derler." Demek ki "ifrit" şerr ü habâsette dehâ ve şeytanette ileri gitmiş, tuttuğunu devirir, kuvvetli, becerikli, [3679] ele avuca girmez bir kerata demektir. Öyle insana da ıtlak edildiği için âyette "cinden" diye beyan edilmiştir. {اَنَا۬ اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ} Ben onu (o tahtı) sen makamından kalkmadan evvel sana getiririm ❁ her gün makamında sabahtan öğleye kadar oturur idiği rivayet olunuyor. {وَاِنّ۪ي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ اَم۪ينٌ} Ve muhakkak ben buna karşı her hâlde kavîyim, emînim ❁ yani kolay getiririm, hem de hiçbir hıyanet etmem, tebdîl ü tağyir etmeden hiçbir şey zâyi' etmeksizin getiririm diye tekidlerle teminatta bulundu. {قَالَ الَّذ۪ي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ} Nezdinde kitabdan bir ilim bulunan zat {اَنَا۬ اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ} "ben sana onu tarfın (gözün) sana dönmeden evvel getiririm" dedi. ❁ Bu zâtın kim olduğu hakkında müte'addid kaviller vardır. İbn Mes'ud kavlince Hızır aleyhisselâm'dır. İbn Abbas'ın[4] meşhur olan kavlince Süleyman aleyhisselâm'ın veziri Âsaf b. Berhıyâ'dır ki sıddîk idi. Dua edilince icâbet olunan İsm-i A'zam'ı bilirdi, Hazret-i Süleyman'ın bir mucizesi olmak üzere veziri böyle bir keramet göstermiştir. Fahreddin Râzî bu zâtın Süleyman aleyhisselâm'ın kendisi olması kavlini vücûh

---

1 H -"yani".

2 B -"'İfrit, müvesseku'l-halk, yani hilkati kuvvetli demektir".

3 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 573:

العفريت من الجنّ: هو العارم الخبيث، ويستعار ذلك للإنسان استعارة الشّيطان له، يقال: عفريت نفريت، قال ابن قتيبة: العفريت الموثّق الخلق، وأصله من العفر، أي: التّراب، وعَافَرَهُ: صارعه، فألقاه في العَفَرِ.

4 B -"İbn Mes'ud kavlince Hızır aleyhisselâm'dır. İbn Abbas'ın".

ile tercih etmiştir. Ezcümle mevsûlün[1], sıla ile ma'lûma işaret olması kāidesine nazaran burada nazm-ı Kur'an mülâhaza edildiği zaman عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ olmakla mâlum olan zat ancak Süleyman aleyhisselâm'dır. Çünkü yukarıda وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْماً [27/15], وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ [27/16] buyurulmuştu, ancak bu surette اَنَا اٰتِيكَ hitâbı ifritedir. Süleyman ifrite karşı söylemiştir. قَالَ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ diye zamir ile zikrolunacak yerde tefhıym için mevsul getirilmiş ve bununla bâlâda verildiği zikrolunan ilimden bir misâl gösterilmiştir.

Ma'amâfîh ekseriyet, bu zâtın Süleyman aleyhisselâm'ın [3680] kendisi değil, ashâbından birisi olmasını nazmın siyâkına daha muvâfık bulmuşlardır. Muhyiddîn-i Arabî *Füsûs*'ta demiştir ki: "Bu Süleyman aleyhisselâm'ın ashâbından bazısının eliyle oldu ki hazır olanların nefislerinde Süleyman aleyhisselâm'ın şânı için daha azametli olsun."[2] Şüphesiz ashâbından böyle kerametin zuhûru kendisinin daha ziyade yüksekliğine delâlet eder. Ve bu ilim ona verilen ilimden olduğunu anlatır. Bu ne kadar mesafeden getirildi? Yukarıda hüdhüd kıssasında San'a'ya kadar varıldığına dair bir rivayet geçmişti, San'a'dan ise Sebe' üç günlük mesafedir deniliyor. Bazıları da bu sıra Süleyman aleyhisselâm San'a'dan dönmüş, Şam arzında bulunuyordu demişler. Bu takdirde iki aylık mesafe demektir. Bu kadar mesafeden bir taht göz kırpıncaya kadar nasıl gelir? Şüphe yok ki bu alelâde vekâyi'den değil bir keramet ve mucize olmak üzere mevzû'-i bahistir.

Muhyiddîn-i Arabî bunu şöyle anlatmıştır: "Âsaf, tahtın aynında tasarruf etti de onu mevzi'inde i'dam edip her an hâsıl olmakta bulunan halk-ı cedîde ârif olanlardan başka kimsenin şuuru lâhık olamayacak vechile Süleyman'ın yanında îcad ediverdi. Vücûdu zamanı, 'ademi zamanının aynı idi, ikisi bir anda idi ve Âsaf'ın kavli, zamanda fiilin aynı idi. Zira kâmilden sâdır olan kavil, Allah teâlâdan كُنْ menzilesindedir.

---

1 H: "mevsul".

2 İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, nşr. Ebü'l-Alâ Afîfî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1946, s. 156:

وكان ذلك على يدي بعض أصحاب سليمان ليكون أعظم لسليمان عليه السلام في نفوس الحاضرين من بلقيس وأصحابها.

Bu tahtın husûlü meselesi en müşkil mesâildendir ancak zikrettiğimiz îcad ve i'dâmı ârif olan zevat müstesnâ. Taht ne mesafe kat' etti ne de onun için Arz dürüldü veya yarıldı."[1]

Şeyhin بَلْ هُمْ فٖى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدٖيدٍ [Kāf 50/15][2] âyetinden anladığı halk-ı cedîd meselesi son zamanlarda Descartes felsefesine kadar geçmiş bir nazariyedir. Lâkin bunun buraya tatbîki âyetin zâhirine muvâfık değildir. Çünkü "yaparım" denmemiş, "getiririm" denilmiştir. قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ denilmesiyle de bir zaman ifade edilmiştir. Lemh-i basar değil, tarfetü'l-ayn da değil, bunlardan daha uzun olarak قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ ki iki tarfe[3] arasını ifade eder. Ve bu bir saniyeyi bile geçebilir. [3681] Lâkin Şeyh bunu bir an telakkī etmiş, hâlbuki hareket mefhûmu lâekal iki an iktizâ eylediği cihetle bir anda hareket tasavvuru tenakuz olacağından meseleyi işkâl ederek hareketsiz olarak husûlü imkânını göstermek için o yolda tevil eylemiştir. Çünkü zâtında mümteni' olana "kün" emri ta'alluk etmez. Fakat ihtar ettiğimiz vechile âyet bunu bir an ile değil, en serî' bir zaman ile ifade etmiştir. Lâekal اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ diyecek kadar bir zaman var. Doğrusu "Âsaf'ın kavli zamanda fiilin aynı idi" demekle Şeyh tamamen hakikati söylemiştir. اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 200:

وقال الشيخ الأكبر قدس سره: إن آصف تصرف في عين العرش فأعدمه في موضعه وأوجده عند سليمان من حيث لا يشعر أحد بذلك إلا من عرف الخلق الجديد الحاصل في كل آن وكان زمان وجوده عين زمان عدمه وكل منهما في آن وكان عين قول آصف عين الفعل في الزمان فإن القول من الكامل بمنزلة «كن» من الله تعالى. ومسألة حصول العرش من أشكل المسائل إلا عند من عرف ما ذكرناه من الإيجاد والإعدام، فما قطع العرش مسافة ولا زويت له أرض ولا خرقها. اه. ملخصا.

İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, s. 155-156:

فكان آصف ابن برخيا أتم في العمل من الجن؛ فكان عين قول آصف بن برخيا عين الفعل في الزمن الواحد. فرأى في ذلك الزمان بعينه سليمانُ عليه السلام عرشَ بلقيس مستقرًا عنده لئلا يتخيل أنه أدركه وهو في مكانه من غير انتقال، ولم يكن عندنا بإتحاد الزمان إنتقال، وإنما كان إعدام وإيجاد من حيث لا يشعر أحد بذلك إلا من عرَّفه وهو قوله تعالى «بل هم في لبس من خلق جديد». ولا يمضي عليهم وقت لا يرون فيه ما هم راءون له. وإذا كان هذا كما ذكرناه، فكان زمان عدمه –أعني عدم العرش– من مكانه عين وجوده عند سليمان، من تجديد الخلق مع الأنفاس. ولا علم لأحد بهذا القدر، بل الإنسان لا يشعر به من نفسه أنه في كل تَفَس لا يكون ثم يكون. ولا تقل «ثُم» تقتضي المهلة، فليس ذلك بصحيح، وإنما «ثُم» تقتضي تقدم الرتبة العِلِيَّة عند العرب في مواضع مخصوصة كقول الشاعر:

كهز الرديني ثم اضطَرَبْ

وزمان الهز عين زمان اضطراب المهزوز بلا شك. وقد جاء بـ«ثم» ولا مهلة. كذلك تجديد الخلق مع الأنفاس: زمان العدم زمان وجود المثل كتجديد الأعراض في دليل الأشاعرة. فإن مسألة حصول عرش بلقيس من أشكل المسائل إلا عند من عرف ما ذكرناه آنفاً في قصته. فلم يكن لآصف من الفضل في ذلك إلا حصول التجديد في مجلس سليمان عليه السلام. فما قطع العرشُ مسافة، ولا زويت له أرض ولا خرقها لمن فهم ما ذكرناه.

2 "…Doğrusu onlar, yeni bir yaratılıştan iltibastalar."

3 B: "taraf".

kavlinde fiil îcad değil ityandır. Bunu söylemesiyle getirmesi bir olmuştur. Yani söyleyinceye kadar getirmişti[1]. Zira ilmini biliyordu. Bir saniyede binlerce kilometre sür'at, zamanımız efkâr-ı fenniyesinin mülâhazasına alışmış olduğu mesâildendir. Mühim olan nokta ancak bu hareketi yapmak için tatbik olunacak kuvveti bilmekten ibarettir. Bir sâ'ikada, bir cereyanda, bir telgrafta görülen bu sür'at bir kütlede de görülebilir. Yakından icrâ-yı tesir ettiğini gördüğümüz iradenin bir telsiz gibi uzakta da âmil olabildiğini gösteren misâller de yok değildir. Bir câzibe ile ecrâmın fezâda uçuştuğu bir irade ile a'zânın bedende oynadığı gibi bir irade ile âfâktaki bir cismin tayy-i mekân etmesi de Kitab'da, Levh-i Mahfûz'da sâbit olan ilimdendir.

{فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ} Der demez onu yanında karar etmiş görünce {قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّٖى} "bu" dedi, "Rabbimin fazlındandır" ❁ mu'tad olan sünnet-i câriyesi değil فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ile işaret olunduğu üzere fazl-ı mahsûsu olan bir keramet veya mucizedir {لِيَبْلُوَن۪ٓى ءَاَشْكُرُ... إلخ}

{قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا} "Ona" dedi, "tahtını tenkîr edin" ❁ o değilden [3682] gösterin, yabancılaştırın {نَنْظُرْ اَتَهْتَد۪ى} "bakalım doğruyu bulacak mı?" ❁ Kendininki olduğunu bilecek, vaziyeti kavrayacak, hakikati anlayacak mı? {اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذ۪ينَ لَا يَهْتَدُونَ} Yoksa yola gelmezlerden mi olacak? ❁ Tahtının getirilmiş olması hayret-engiz bir tasarrufla mülk ü saltanatının elinden alınmış olduğuna delâlet eder. Böyle müdhiş bir lahzada onun o değilmiş gibi gösterilmesinde büyük bir nezaket ibraz edilmiş ve bununla onun isti'dâdı üzerinde bir tecribe yapılmak istenilmiştir. {فَلَمَّا جَٓاءَتْ ق۪يلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِ} Binâen'aleyh geldiğinde "böyle mi senin tahtın?" denildi ❁ "Bu senin tahtın" denilmedi, o değilmiş gibi gösterildi. {قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَ}"Sanki dedi o o {وَاُو۫ت۪ينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا} ma'âmâfîh bize bundan evvel ilim verildi" ❁ bu mucizeden evvel hüdhüdün mektup getirmesi gibi müşahede ve sâir mesmû'ât ile Allah teâlâ'nın kudretine ve senin nübüvvetinin sıhhatine ilmimiz hâsıl oldu {وَكُنَّا مُسْلِم۪ينَ} ve müslüman olduk ❁ inandık teslim olduk dedi, hiç şaşırmadan vaziyeti olduğu gibi kavrayarak idâre-i kelâm

1 H: "getirmiştir".

etti, öyle de evvel neye gelmedi? {وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} Evvel Allah'tan başka tapıyor idiği şeyler (dünya saltanatı) kendisini alıkoymuştu {اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ} çünkü kâfir bir kavimden idi {قِيلَ لَهَا ادْخُلِى الصَّرْحَ} denildi ona, "gir köşke". ❁ "Sarâhat"tan "sarh" kasr ve kule gibi yüksek binâ "sarhatü'd-dâr" konağın sahası, sahnı, avlusu, meydanı {فَلَمَّا رَاَتْهُ} derken onu görünce {حَسِبَتْهُ لُجَّةً} bir deryâ sandı {وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا}ve inciklerinden açtı ❁ etekleri ıslanmasın diye toplandı, paçaları [3683] göründü. Evvel şaşırmamışken bu kere bir şaşkınlık etti {قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ} Süleyman "o" dedi, "sırçalardan döşenmiş mücellâ bir meydandır." ❁ Bir sırça saray ve medhalinden meydanına büyük bir havuz yapılıp su salınmış, içine balık vesâir deniz hayvanları konulup üzeri şeffaf cam ile döşenmiş, o vakit kadın {قَالَتْ} dedi {رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى} yâ Rab, şüphe yok ben evvel nefsime zulmetmişim ❁ boş şeylere tapmışım {وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ} şimdi Süleyman'ın maiyyetinde İslâm'a erdim {لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum ❁ ekser müfessirînin kavlince Süleyman aleyhisselâm onu tezevvüc etmiş ve mülkünde bırakmış idi.

Üçüncü kıssa:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِۚ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَۜ قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾
وَكَانَ فِى الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا
بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا
مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْۙ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ
وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُواۜ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ
﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

[3684] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için, Allah'a ibadet edin diye, Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i göndermiştik. Derken bunlar iki fırka oldular çekişiyorlardı (45). "Ey benim kavmim!" dedi, "niçin haseneden önce seyyieyi iviyorsunuz? Ne olur Allah'a istiğfar etseniz, belki rahmetine nâil olursunuz" (46). "Biz, sen ve maiyyetindekiler ile teşe"üm ettik" dediler; "sizin" dedi, "şeâmetinizin sebebi Allah'a mâlum. Doğrusu siz öyle bir kavimsiniz ki imtihan olunuyorsunuz" (47). Şehirde dokuz çete vardı, hep arzda fesad yaparlar, salâha yaramazlardı (48). Allah'a yeminleşerek kavlettiler, "and olsun ona ve ehline bir gece baskını yapalım, sonra da velîsine yemin edelim, 'biz onun helâkine şâhid olmadık' diyelim, şüphesiz sözümüz sözdür, sâdıkızdır" dediler (49). Böyle bir mekir kurdular, hâlbuki haberleri yok Biz de bir mekir kurmuştuk (50). Şimdi bak, mekirlerinin âkıbeti nasıl oldu? Kendilerini[1] ve kavimlerini toptan tedmir ediverdik (51). Daha evleri çökmüş, zulümleri yüzünden bomboş, şüphe yok bunda ilim şânından [3685] *olan bir kavim için ibret alacak bir âyet var (52). Hâlbuki iman edip korunur olanları necâta çıkardık (53).*

{تِسْعَةُ رَهْطٍ} ❁ "**Reht**" ona kadar olan çeteye denir.

"**Tis'atü reht**" zâhiren dokuz çete demek ise de müfessirînin çoğu bunu dokuz kişilik bir çete diye tefsir etmişlerdir.

Dördüncü kıssa:

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُٓوا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَراًۚ فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

1 M: "Kendileri".

Meâl-i Şerîfi

Lût'a da risalet verdik, o vakit ki kavmine demişti: "Siz gözünüz göre göre o fuhşu yapacaksınız ha? (54). Sahih siz kadınları bırakıp şehvet için mutlak[1] erkeklere mi gideceksiniz? Doğrusu siz [3686] ne yaptığınızı bilmez bir kavimsiniz" (55). Buna kavminin cevabı sade şu olmuştu: "Çıkarın şu Lût ailesini memleketinizden, çünkü onlar çok temizlik taslar kimseler" demişlerdi (56). Bunun üzerine onu ve ehlini necâta çıkardık, ancak karısını kalanlardan takdir etmiştik[2] (57). Ve onların üzerlerine öyle bir yağmur yağdırmıştık ki ne kötüdür o münzerîn yağmuru. (58).

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَۜ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ مَا كَانَ لَكُمْ
اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾ اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ
خِلَالَهَٓا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
لَا يَعْلَمُونَۜ ﴿٦١﴾ اَمَّنْ يُج۪يبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِۜ
ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَۜ ﴿٦٢﴾ اَمَّنْ يَهْد۪يكُمْ ف۪ي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِه۪ۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَۜ ﴿٦٣﴾ اَمَّنْ يَبْدَؤُا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٦٤﴾ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُۜ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ
يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

---

1 B -"mutlak".

2 H: "Bir de Lût'a risalet verdik, kavmine: 'Siz göz göre göre o fuhşu yapacaksınız ha? (54). Sahih siz kadınları bırakıp sırf şehvet için mutlaka erkeklere gideceksiniz ha? Doğrusu siz ne yaptığınızı bilmez bir kavimsiniz' dediği vakit (55) buna kavminin cevabı sade şu olmuştu: 'Çıkarın şu Lût ailesini memleketinizden, çünkü onlar çok temizlik taslar kimseler' demişler (56). Derken biz onu ve karısından mâʿadâ ehlini necâta çıkardık, karısını kalanlardan takdir etmiştik".

[3687] **Meâl-i Şerîfi**

De ki hamd Allah'a[1]*, bir de selâm ıstıfâ buyurduğu kullarına. Allah mı hayırlı yoksa müşriklerin şirk koştukları mı? (59). Yoksa gökleri ve yeri yaratıp sizin için semâdan bir su indiren mi? Bir su ki indirip de onunla gözler gönüller açan hadîkalar bitirmekteyiz, siz onların bir ağacını bitiremezdiniz. Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Hayır, onlar sapkınlık ediyorlar (60). Yoksa Arz'ı bir karargâh kılıp aralarında ırmaklar akıtan ve onun için oturaklı dağlar yapıp iki deniz arasına bir hâciz koyan mı? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Hayır,* [3688] *ekserîsi ilim ehli değiller (61). Yoksa, sıkılan kendine dua ettiği zaman ona icâbet edip fenalığı açan ve sizi Arz'ın halifeleri kılan mı? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Siz pek az düşünüyorsunuz. (62). Yoksa o kara ve deniz karanlıklarında size yol gösteren ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderen mi? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? Yüksek, çok yüksek Allah onların şirk koştuklarından (63). Yoksa halkı ibtidâ yaratıp duran, sonra onu iade edecek olan ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Bir tanrı mı var Allah'la beraber? De ki haydin getirin burhânınızı sâdıksanız*[2] *(64). De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez, onlar da ne zaman baʿs olunacaklarını bilmezler*[3] *(65). Fakat âhiret hakkında ilimleri tevâlî etmekte, fakat onlar ondan bir şek içindedirler, daha doğrusu onlar ondan kördürler (66).*

{قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ} De ki: Hamdolsun Allah'a ۞ Kur'ân'ın bir Hakîm-i Alîm'in ledünnünden telâkkîsini îzah sadedinde zikrolunan kıssalar Allah teâlâ'nın kemâl-i kudret ve azamet-i şânı ile peygamberlerine bahşeylediği muʿcizât ve nusretin tasavvurlar fevkinde yüksekliğini anlattığı gibi, bilhassa risâlet-i Muhammediye ile vaad olunan inkılâbâtın tarz-ı vukūʿuna dair mâzîden bazı misâller ile mü'minlere tebşir siyâkında îrad buyurulduğu için, burada Resûlullah'ın hem اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ diye hamdetmesi hem de Allah'ın

---

1 H +"~~de~~".

2 H: "'Haydin getirin burhânınızı sâdıksanız' de".

3 H: "'Göklerde ve yerde gaybı' de, 'Allah'tan başka kimse bilmez. Ne bilecekler ne zaman baʿs olunacaklar'".

öyle ıstıfâ buyurduğu, yani süzüp seçerek risalet veya velâyeti için ihtiyar buyurduğu[1] güzide kullarına {وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذٖينَ اصْطَفٰى} bir de selâm o ıstıfâ buyurduğu kullarına ❁ diye bir selâm ithaf eylemesi emrolunmuş ve bununla bir hutbeye girizgâh yapılarak müşrikleri tebkit ve ilzam için şöyle bir mukayese yürütülmüştür: {آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ} Allah mı hayırlı yoksa müşriklerin şirk koştukları mı? ❁ Yani zikrolunan kıssalardan kudretinin şuûnu anlaşılan [3689] ve binâen'aleyh bütün hamd ü azamet kendine mahsus olan Allah mı hayırlı, yoksa müşriklerin O'na şerîk koşarak taptıkları şeyler mi? Nasıl, kime ibadet etmeli? Bütün hayır yedinde olan Allah ile hiçbir şey kābil-i kıyas olamayacağından bu mukayesenin mahza müşriklere serzeniş için olduğu âşikârdır. Zikredilen tarihî kıssalar hayriyyet-i ilâhiyeye delâlette burhân-ı naklî olduklarından nakle imanı olmayan müşriklere karşı daha açık ve daha umûmî olan aklî burhanlara geçerek kademe kademe serzenişin kuvvetini artırmak için buyuruluyor ki:

{اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ} Yoksa o gökleri ve yeri yaratan ❁ Arapça'da atıf harflerinden birisi olan "em" biri muttasıla, biri munkatı'a olmak üzere iki türlüdür. Em-i muttasıla, istifham hemzesinin karşısında lâzım bir terdid ifade eder. Em-i munkatı'a ise cümlenin başına dâhil olarak "bel" gibi ıdrab ile hemze mânasını tazammun eyler, ancak اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ [el-Mülk 67/20][2] gibi önünde sarih bir istifham bulunduğu zaman hemze takdîrine hâcet kalmaksızın sadece "bel" mânasına ıdrab olur. Yani kelâmdan kelâma intikāli ifade eder. Biz bunların ikisini de "yoksa" diye terceme ediyor isek de "yoksa" esas itibarile وان لا meâlinde bir şartiyye olduğundan doğrudan doğru değil, dolayısıyla bir terceme oluyor. Onun için em-i muttasılaya muntabık olsa bile em-i munkatı'aya her zaman intibâkı iddia edilemeyecektir. Nitekim "bel" yerinde "hayır", "yok", "daha doğrusu", "fakat" tâbirlerinden birini kullanıyoruz آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ'da em, muttasıladır. "Mâ"yı müfred olarak lafza-i celâleye

1 B -"yani süzüp seçerek risalet veya velâyeti için ihtiyar buyurduğu".
2 "Yoksa kimdir o (…) şu sizin ordularınız ki…"

atfediyor. Lâkin اَمَّنْ خَلَقَ ve nazîrleri münkatı‘adır. Cümleyi cümleye atfediyor. Müfessirîn burada من kelimesini mevsûle[1] hamlettikleri için cümle tamam olmak üzere haberin mahzuf olduğunu söylüyorlar. İbn Atıyye gibi bazıları bunu بل أمّن خلق السموات والأرض... -إلخ- يشرك به takdir etmişlerdir[2] ki "ya o gökleri ve yeri yaratana şirk koşulur mu?" [3690] demek oluyor[3]. Sâhib-*Keşşâf* gibi çokları da mâkabli karinesiyle بل أمّن خلق السموات والأرض... -إلخ- خير أم ما يشركون takdir etmişlerdir.[4] Bu surette "yoksa o gökleri ve yeri yaratan ve şöyle şöyle yapan mı hayırlı, onların şirk koştukları mı?" demek oluyor ki meal buna göre yazılmak istenilmiştir. Gerçi bu mealde atf-ı cümle mânası zâhir görünmezse de yine o mâna anlaşılabilecektir.

Binâen‘aleyh o vechile îzah edelim: Yoksa, yani Allah'ın kudret ve vahdâniyetiyle hayriyetini anlatan o kıssalar gibi naklî delillerin olmadığı farz edilse aklen mâlum ve sâbit değil midir ki o gökleri ve yeri yaratan {وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ} ve sizin için, yani sizin menfaatinizi husûle getirmek hikmetiyle semâdan bir su indiren mi ۞ hayırlıdır yoksa şirk koştukları mı? Burada görülüyor ki لَكُمْ, اَنْزَلَ'nin mef‘ûl-i lehidir. Nahivde mâlum olduğu üzere mef‘ûl-i leh iki kısımdır. Birine "husûlî", birine "tahsîlî" denilir. Fiilden zihnen ve hâricen mukaddem olursa husûlîdir, "susadığı için içti" gibi. Zihnen mukaddem hâricen muahhar olursa tahsîlî olur, "kanmak için içti" gibi. İşte bu لَكُمْ böyle tahsîlî bir mef‘ûl-i lehtir. Buna "illet-i gāiye" dahi denilir. Şâyân-ı dikkattir ki لَكُمْ, اَنْزَلَ fiiline ta‘alluk ettirilmiş, خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ mutlak bırakılmıştır.

---

1 H: "mevsûleye".

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 266:

وقوله تعالى. «أَمَّنْ خَلَقَ» وما بعدها من التوقيفات، توبيخ لهم وتقرير على ما لا مندوحة لهم عن الإقرار به، وقرأ الجمهور «أمّن» بشد الميم وهي «أم» دخلت على «من»، وقرأ الأعمش «أمن» بفتح الميم مسهلة وتحتمل هذه القراءة أن تكون «أمن» استفهاما فتكون في معنى «أم من» المتقدمة، ويحتمل أن تكون الألف للاستفهام ومن ابتداء وتقدير الخير يكفر بنعمته ويشرك به.

3 H: "olur".

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 376:

فإن قلت: ما الفرق بين أم وأم في «أَمَّا يُشْرِكُونَ» و»أَمَّنْ خَلَقَ»؟ قلت: تلك متصلة، لأنّ المعنى: أيهما خير. وهذه منقطعة بمعنى بل والهمزة، لما قال الله تعالى: آللّه خير أم الآلهة؟ قال: بل أمّن خلق السماوات والأرض خير؟ تقريرا لهم بأن من قدر على خلق العالم خير من جماد لا يقدر على شيء. وقرأ الأعمش: «أمن»، بالتخفيف. ووجهه أن يجعل بدلا من «آللّه»، كأنه قال: أمّن خلق السماوات والأرض خير أم ما تشركون؟

Demek ki bütün âlemin yaratılışı insanlar için denemezse de yukarıdan suyun indirilmesinde, yağmur yağdırılmasında beşerin hayat ve menfaati gayesi mütehakkık olduğunda şüphe yoktur. Su ile hayat arasındaki nisbeti vaz' eden ve binâen'aleyh hayâtı husûle getirmek hikmetiyle suyu indiren Allah teâlâ'dır.

Şimdi su üzerine terettüb eden feyz-i hayâtı düşünen herhangi bir akıl onu yaratıp indirenin hayriyetinde tereddüt eder mi? Fakat işbu illet-i gāiye bahsinde feylesofların bazı münakaşaları olmuştur: "İllet-i gāiye [3691] hakikatte fâilin fâiliyetine ve fiile ikdâmına illet demek olacağından, ef'âl-i ilâhiyede illet-i gāiye tasavvur olunamaz. Çünkü gayr ile istikmâli istilzam eder. Bu ise Allah teâlâ hakkında muhaldir" demişlerdir. Buna iki vecihle cevap verilir:

1. Gayr ile değil, kendi sıfatı olan ilm ü iradesiyle kemâl lâzım gelir.

2. Ef'âl-i ilâhiyede fâilin fâiliyetine illet olmak mânasına illet-i gāiye değil lâkin fâide, gaye ve hikmet[1] cârî olduğunda şüphe yoktur. Burada şu mânaları fark etmelidir: Bir fiil üzerine terettüb eden herhangi bir semereye "fâide" denir. Eğer o fâide fiilin ucunda olursa "gaye" denir, eğer o gaye fiilden maksud ise fiile terettübü maksud olmak itibariyle "garaz" veya "maksad" denildiği gibi, fiile bâ'is olması itibariyle de "illet-i gāiye" denilir.

Meselâ su çıkarmak için bir kuyu kazmak istesem hâriçte kuyu kazmak su çıkarmanın sebebidir. Kuyu önce kazılır, su onun sonunda çıkar. Bu suretle su çıkarmak kuyu kazmanın hem bir fâidesi hem bir gayesidir. Aynı zamanda kuyuyu kazmaktan maksadım su çıkarmaktır. Bu cihetle bu gaye benim garazımdır. Su çıkarmak maksadım[2] olmasa idi kuyuyu kazmayacaktım, binâen'aleyh su çıkarmak kuyu kazmanın zihnen mukaddem illet-i gāiyesidir. Bununla beraber ben kuyuyu kazarken arada âsâr-ı atîkadan bir kıymetli eser de bulsam bu benim için sade

1 H: "hikmet ve gaye".
2 M ve B: "maksadı".

bir fâide olur; garaz değil, gaye de değildir. Çünkü fiilin sonunda değil esnâsında hâsıl olmuştur. Ve ben onu belki hiç düşünmemişimdir. Sonra benim bu kuyuyu kazmamdan dolayı birtakım kimseler intifâʻ ederlerse bu da onun fâide ve gayelerinden olur. Fâidesi olmayan bir fiil bâtıl ve beyhûdedir. Muʻtedd^ün bihâ bir fâidesi bulunmayan bir fiil abes ve lağvdır. Fâidesi ve gayesi bilinerek katʻî bir isabetle yapılan fiile "hikmet" denildiği [3692] gibi, fiilin sebep olduğu faidelere ve gayelere de o fiilin hikmetleri denilir. رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا [Âl-i İmrân 3/191] mantûkunca hilkat bâtıl olmayıp baştan başa fevâid ve gāyât ile yekdiğerine merbut ve hikmet ile meşhun bulunduğundan Allah teâlâ'nın efʻâlinde fâideler ve gayeler ile hikmet cereyânında şüphe yoktur. Bu surette fiil ile gayesi aynı nisbette maksud olarak cereyan eder.

Maʻamâfîh hikmette terettüb murad olmak itibariyle gayeler bir garaz-ı maksud tarzında da husûle gelebilir. Ancak bu maksûdun fiʻl-i ilâhîde illiyeti olmaz, yani garazda illet-i gāiyelik haysiyeti bulunmaz. Meselâ Allah teâlâ hayat fâide ve gayelerine sebep olmak hikmetiyle suyu yaratmış ve indirmiştir. Fakat hayat gayesini kasdetmese idi suyu yaratamazdı veyahut suyu yaratmasa idi hayâtı yaratamazdı demek mânasına değil, mücerred su üzerine hayâtın terettübünü irade buyurmuş olması mânasınadır. Demek olur ki feylesofların efʻâl-i ilâhiyede münakaşa ettikleri illet-i gāiye delili "hikmet delili" nâmıyla mülâhaza edildiği takdirde daha sâlim olarak mütalaa edilmiş olur. İşte bu suretle لَكُمْ ,اَنْزَلَ'nin hikmetini göstermekte, âyetteki hitâbın zevki de bu hikmetle tecellî eylemektedir. Buradan her yağmurun sırf insanların menâfiʻi için indiğini anlamamalı, lâkin insanların menafiʻi için indiği muhakkak olan suyu -ki Kur'an da ona teşbih olunmuştur- düşünmeli ve onu indiren Zât-ı Aʻlâ'nın hayrındaki büyüklüğü tefekkür etmelidir. Bu noktada hiçbir şüpheye mahal bırakmamak üzere delilin delâletinden medlûlün sarâhatine geçilerek onun kim olduğunu anlatmak için gıyabdan tekellüme iltifat suretiyle şöyle buyuruluyor:

{فَاَنْبَتْنَا بِهٖ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ} Bir su ki indirip de onunla behcetli behcetli hadîkalar bitirmekteyiz.

[3693] "**Hadîka**" içinde su bulunan, gözbebeği gibi kıymetli bostan.

"**Behcet**" göze gönüle neş'e ve şetâret veren güzellik, dilberlik demektir. "Onları biz yapıyoruz, sa'y ü marifetimizle biz yetiştiriyoruz" demek âdetleri olan câhilleri red için de şöyle buyuruluyor: {مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا} Siz onların bir ağacını bitiremezdiniz ❁ yani o güzel bahçelerin, bostanların yetişmesinde siz insanların da hizmeti, ameli olmaz değildir. Fakat siz kendi kendinize onların meyvelerini ve o güzel menfaatlerini yetiştirmek şöyle dursun, ağacını bile bitiremezdiniz. Binâen'aleyh sizin amelleriniz Hâlık'ın emri dâhilinde kulluk etmekten ileri geçemez, O'na bir şirket ifade edemez. {ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ} Bir tanrı mı var Allah ile beraber? ❁ Yani Allah'tan başka tapılacak, O'na şerîk tutulacak bir tanrı daha bulunmasına imkân ve ihtimal mi var? {بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ} Hayır, onlar öyle bir kavim ki sapkınlık ediyorlar ❁ apaçık haktan sapıyorlar, bu açık burhânı[1] ve delâleti nazar-ı dikkate almıyorlar. {اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَاراً} Yoksa o Arz'ı bir karargâh kılan ❁ yani insan ve hayvanların barınıp yaşayabilecekleri vechile o suyun durabileceği bir mahal kılan {وَجَعَلَ خِلَالَهَٓا اَنْهَاراً} kılıp da aralarında ırmaklar akıtan {وَجَعَلَ لَهَا} ve onun için ❁ yani Arz'ın makar olması ve ırmakların akması için {رَوَاسِيَ} oturaklı dağlar yapan {وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزاً} ve iki deniz arasına bir hâciz koyan mı ❁ yani dağların altında ve [3694] aralarındaki deniz gibi tatlı sularla acı denizleri birbirine karıştırmayıp aralarına bir gergi koyan veyahut iki acı deniz arasında Arabistan kıtası gibi bir berzahı koyup tutan zat mı hayırlı, yoksa onların şirk koştukları mı? (وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ *[Furkân 25/53] bak.*) {ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ} Bir Tanrı mı var Allah'la beraber? {بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} Hayır, ekserîsi ilim ehli değiller ❁ bulundukları arzın ahvâlini bile bilmezler. Bu âyetin mazmûnu hâssaten Arz'a ait olan coğrafya ve tabakāt-ı Arz ilimleriyle alâkadar olduğu cihetle

---

1 H: "burhan".

böyle buyurulmuştur. Bu iki âyet, âfâkī delâletlere numûnedir. Bundan enfüsî âyâta geçilerek[1] buyuruluyor ki:

{اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ} Yoksa muztar kendine dua ettiği zaman ona icâbet edip {وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ} o fenalığı açan ❁ yani def' eden. "**Muztarr**" hastalık veya diğer bir şiddet ve zarûret ile sıkışan, bunalan nâçâr demektir. Murad cinstir. Binâen'aleyh her sıkılana icâbet lâzım gelmez فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ [el-En'âm 6/41] gibi meşiyyetle mukayyeddir. Bununla beraber ekseriya ıztırar hâlinde duanın makbûliyetine işaret ve hatta vaad var demektir. Çünkü ıztırar hâlinde ihlâs zâhir olur. Nice imansızların imana geldikleri görülür. {وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِ} Ve sizi Arz'ın halifeleri kılan mı? ❁ "Arz'ın halifeleri" Arz'da geçmişlerin yerlerine kalanlar demek olabilirse de, ahkâm-ı ilâhiyenin icrâsına me'mur hilâfet sâhipleri, yani Arz'ın hükümdarları mânasına olması daha zâhirdir. Muztarrın duasıyla fenalığın keşfine ma'tuf olması da ancak bununla mütenâsib olur. Ve o hâlde bu cümle, mü'minlere daha bidâyet-i İslâm'da istikbâlin hilâfetini vaad eden büyük bir tebşîri ifade eder. Sûrenin başındaki هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ tebşîriyle Dâvûd ve [3695] Süleyman kıssasının zikrine nazaran da bu mâna müte'ayyin demektir. Evvelki âyetlerde sılalar خلق، أنزل، جعل diye mâzî sîgasıyla getirilmiş iken, buradan itibaren tahvil ile muzârî' sîgası îrad buyurulması da bi'set-i seniyye ile mev'ud olan inkılâb-ı ahvâli göstermek itibariyle bu mânaya zâhir bir karînedir. Bunun için sîgayı muhafaza ederek bunu şöyle terceme etmek daha muvâfık olacaktır: "Ve sizi Arz'ın halifeleri yapacak olan mı" ❁ hayırlı yoksa onların şirk koştukları mı? {ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ} Bir tanrı mı var Allah ile beraber? {قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ} Siz pek az tezekkür ediyorsunuz. ❁ Bu âyet biri ferdî nefis biri de ictimâ'î nefis ile alâkadar iki âyet-i enfüsiye ihtar ettiği cihetle burada "tezekkür" tâbir buyurulmuştur.

{اَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ} Yoksa size kara ve deniz karanlıklarında yol gösterir ve rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci gönderir olan Zat mı ❁ hayırlıdır, yoksa onların şirk koştukları mı? Bu âyette de kara ve

1 M ve B +"de".

deniz seferlerinde mücahede ile İslâm fütûhâtının ilerleyeceği haber veriliyor. Ve Hak rızâsını tâkip ederek fi'liyyâtta vahdet ile neticelenecek olan muhtelif fikr ü ictihad cereyanlarının اِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ وَاسِعَةٌ[1] mazmûnu üzere bir rahmet müjdecisi olduğuna da işaret buyuruluyor. {ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ} Bir tanrı mı var Allah ile beraber? {تَعَالَى اللّٰهُ} Yüksek, çok yüksek Allah {عَمَّا يُشْرِكُونَ} onların şirk koştuklarından. ❁ Beşinci defa bu, bir de hem âfâkī hem enfüsî burhânı ihtivâ eden şu âyet ile tekid ve takrir buyuruluyor: {اَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ} Yoksa halkı ibtidâ yaratıp duran {ثُمَّ يُعِيدُهُ} sonra onu iade edecek olan ❁ döndürüp [3696] yine yaratacak, dünyaya bir de âhiret yapacak olan {وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ} ve size gökten ve yerden rızık veren mi ❁ hayırlı, yoksa onların şirk koştukları mı? {ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ} Bir tanrı mı var Allah'la beraber? ❁ Yani bir tanrı daha olsa idi ibtidâ halk başlayamazdı, iki kudret temânu' ederdi. Biri galebe etse mağlub ilâh olamaz, etmese hiçbiri ilâh olamaz, bir şey yaratılamazdı ve şu görülen nizâm-ı hilkat bulunamaz ve siz yerden ve gökten merzuk olamazdınız. Demek ki bu hilkati tâ başından yapan ve sizi gökten ve yerden maddî ve mânevî merzuk eden ve sonra çevirip soracak olan Allah teâlâ'dan başka tapılacak hiçbir şey yoktur. {قُلْ} De ki {هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} haydi (ey müşrikler) getirin burhânınızı {اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} eğer sâdıksanız ❁ yani şirk davanızda doğru iseniz hakikatte Allah'tan başka tapılacak mâbudlar bulunduğuna bir burhânınız olmak lâzım gelir, getirin görelim. Lâkin ne mümkin?

Yâ Resul {قُلْ} de ki {لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ} yerde ve gökte gaybı Allah'tan başka kimse bilmez {وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ} onlar da ne zaman ba's olunacaklarını bilmezler {بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ} fakat âhiret hakkında ilimleri tevâlî etmektedir.

"İddâreke" aslında "tedâreke"dir; "tedârük" ard ardına yetişip ulanmak, ta'bîr-i âharla tetâbu', telâhuk, tevâlî etmektir. Buna şöyle de mâna verilmiştir: Belki ilimleri âhirette arkalarından ard arda

---

1 Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* II, 314:

وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: اختلاف أمتي رحمة.

yetişmektedir, bu surette [3697] فِى "iddâreke"ye müte'allik olur. Lâkin "ilim" ma'lûmât mânasına فِى الْاٰخِرَةِ ondan hâl olarak şu mâna bizce daha münâsibdir: Ba'sin hangi saatte olacağını bilemezlerse de esas itibariyle âhiretin olacağına dair kendilerine peygamberler vasıtasıyla ve vuku'âtın cereyânıyla ard ardına ma'lûmât verilmekte, esbâb-ı ilimleri tekâmül etmektedir. {بَلْ هُمْ فٖى شَكٍّ مِنْهَا[1]} Fakat onlar ondan şek içindedirler ❁ bir türlü inanamaz, yakīn edinemezler. {بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ} Daha doğrusu onlar ondan kördürler ❁ âhiret delâilini görmezler, görmek istemezler.

Bak ne diyorlar?

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَٓاؤُ۬نَٓا اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ
وَاٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ قَبْلُۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾
وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ
الَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ
﴿٧٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَٓائِبَةٍ فِى السَّمَٓاءِ
وَالْاَرْضِ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾ اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ اَكْثَرَ
الَّذِى هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ
بِحُكْمِهٖۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ اِنَّكَ لَا
تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِى الْعُمْىِ
عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ
اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْۙ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

1 H, M ve B: "منها في شك".

[3698] **Meâl-i Şerîfi**

Ve[1] o küfredenler şöyle dediler: "Bir toprak olduğumuz vakit mi biz ve atalarımız; hakikaten bizler mutlak çıkarılacak mıyız? (67). Yemin ederiz ki bu bize de vaad olundu bundan evvel atalarımıza da. Bu eskilerin esâtîrinden başka bir şey değil" (68). De ki: "Hele Arz'da bir gezinin de bakın mücrimlerin âkıbeti nasıl olmuş?"[2] (69). Ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirlerden bir darlığa da düşme (70). Bir de "ne zaman bu vaad [3698] *gerçek iseniz?" diyorlar. (71). De ki: "Belki o ivdiğinizin bir kısmı ensenize binmiş bulunuyor"[3] (72). Ve her hâlde Rabbin insanlara karşı mutlak bir fazl sâhibidir velâkin onların ekserîsi şükretmezler[4] (73). Hâlbuki sîneleri ne gizliyor ve ne ilan ediyorlar Rabbin her hâlde hepsini biliyor.[5] (74). Ve yerde, gökte hiçbir gāib yoktur ki açık bir kitapta olmasın[6] (75). Haberiniz olsun ki[7] bu Kur'an Benî İsrâil'e ihtilâf edip durdukları şeylerin ekserîsini anlatır. (76). Ve hakikat o doğruyu gösterir kat'î bir hidâyet ve mü'minler için mahz-ı rahmettir (77). Elbette Rabbin hükmüyle beynlerinde kazâsını infaz buyuracaktır, ve[8] Azîz'dir O, Alîm'dir[9] (78). O hâlde Allah'a itimad et, sen şüphesiz açık bir hak üzerindesin (79). Şüphesiz sen ölülere işittiremezsin, arkalarına dönmüş kaçarlarken sağırlara da daveti işittiremezsin. (80). Sen o körleri dalâletlerinden hidâyete erdirecek de değilsin, sen ancak âyetlerimize iman edeceklere işittirirsin de onlar Müslüman olur selâmet bulurlar (81). Söylenen başlarına geleceği vakit de onlar için Arz'dan bir dâbbe çıkarırız, nâsın âyetlerimize yakīn ile inanmaz idiklerini[10] kendilerine söyler. (82).*

1 H -"Ve".
2 H: "'Hele Arz'da bir gezinin de bakın mücrimlerin âkıbeti nasıl olmuş?' de".
3 H: "'Belki o ivdiğinizin bir kısmı ensenize binmiş bulunuyor' de".
4 H: "Her hâlde Rabbin insanlara karşı mutlak bir fazl sâhibi velâkin insanların ekserîsi şükretmezler".
5 H: "Şüphesiz sîneleri ne gizliyor ve ne ilan ediyorlarsa Rabbin elbette hepsini biliyor".
6 H: "Öyle ya, yerde ve gökte hiçbir gāib (bir şey) yoktur ki açık bir kitapta olmasın".
7 H: "Hakikat".
8 H -"ve".
9 H: "Azîz'dir, Alîm'dir O".
10 B: "idikleri".

{بَعْضُ الَّذٖى تَسْتَعْجِلُونَ} O ivdiğinizin bazısı ❁ nitekim Bedir'de oldu, bâkīsi de ölümlerinden sonra. {وَمَا مِنْ غَٓائِبَةٍ فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ[1]} hem yerde ve gökte hiçbir gāibe -yani son derece gizlenmiş hiçbir sır- yoktur ki {اِلَّا فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ} mübîn bir kitapta olmasın.

"**Mübîn**" açık veyahut beyan edici ki, burada Allah'a nazaran açık demektir. Murad, Levh-i Mahfuz veya doğrudan doğru ilmullahtır. {اَكْثَرَ الَّذٖى هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ} Hakkında ihtilâf edip durdukları mesâilin ekserîsini anlatır ❁ teşbih ve tenzih, cennet ve cehennem ahvâli, Üzeyr ve Mesih [3700] meseleleri gibi. {وَاِنَّهُ} Ve şüphe yok ki o ❁ Kur'an {لَهُدًى} kat'î bir hüdâdır ❁ doğru yolu gösterir bir hidâyet rehberidir. Binâen'aleyh anlattığı mesâilde hakkı gösterdiğinde şüphe etmemelidir. {وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ} Ve mahz-ı rahmettir fakat mü'minler için ❁ çünkü o hidâyetten intifâ' edecek olan onlardır. {اِنَّ رَبَّكَ} Muhakkak Rabbin {يَقْضٖى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهٖ} beynlerinde -yani o ihtilâf eden Benî İsrâil'in Yehûd ve Nasârâ'nın aralarında- hükmüyle kazâ buyuracak. ❁ Belli ki burada "hüküm" kazâ mânasına masdar değil, mâ-bihi'l-hükm mânasına isimdir. Nitekim وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا [er-Ra'd 13/37] âyetinde bu mâna ile Kur'ân'ın bir ismi olmuştur. Fi'l-hakīka اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ [en-Nisâ 4/105] mantûkunca Kur'an beyne'n-nâs hüküm için indirilmiştir. Buna göre "hükmüyle kazâ buyuracak" demek, Kur'an ile kazâ buyuracak demek olur. Bu suretle Yehûd ve Nasârâ'nın ileride fiilen hükm-i Kur'an ile mahkum olup zimmet-i İslâm'a girecekleri haber verilerek sûrenin başında ihtar olunduğu üzere mev'ud olan şevket ü saltanat tebşir buyurulmuştur. Sakın bunda tereddüt olunmasın {وَهُوَ الْعَزٖيزُ} öyle Azîz'dir O[2] ❁ kudretine karşı gelmek ihtimâli yok gālibdir, binâen'aleyh vaadini yerine getirir, muhakkak kazâsını infaz buyurur. {الْعَلٖيمُ} Alîm'dir O ❁ binâen'aleyh onu nasıl yapacağını da bilir. {فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ} O hâlde Allah'a tevekkül ve itimad kıl ❁ yâ Muhammed {اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبٖينِ} şüphesiz sen öyle açık hak üzerindesin ❁ onun için itimad

1 H, M ve B: "في الأرض ولا في السماء".
2 H -"O".

etmelisin {إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى... ألخ} şüphesiz sen o ölülere işittiremezsin ilh... ❁ onun için de çaresiz Allah'a tefvîz-i umûr ile tevekkül etmek lâzım gelir.

[3701] "Mevtâ"dan murad, hakkı duymayan kâfirlerdir. Âyât-ı haktan hiç müteessir olmadıkları için duygusuzlukta ölülere teşbih olunmuşlardır. Nitekim derece derece sağırlar, körler de öyledir. {إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ} Arkalarını dönmüş kaçarlarken ❁ zira böyle olmasa belki işaret ile filan çağırılmaları mümkin olabilir.

{وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ} O söylenen başlarına geleceği vakit de ❁ yani kâfirlerin isti'câl ettikleri o vaad, söylenen o azab tamamıyla aleyhlerinde vukū'a geleceği, başlarına kıyamet kopacağı vakit; yahut aleyhlerinde o hüküm vâki' olacağı zaman {اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ} onlar için Arz'dan bir dâbbe çıkarırız {تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ} nâsın âyetlerimize yakīn ile inanmaz idiklerini kendilerine söyler. ❁ Bâlâda beyan olunduğu üzere بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَاۜ بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ [en-Neml 27/66] olduklarını anlatır. Burada kıyamet alâmetlerinden olan bir Dâbbetü'l-Arz haber veriliyor.

"**Debb**" ve "**debîb**" hafif yürüme, debelenme demektir. Hayvânâtta ve ekseriya haşerâtta kullanılır, içkinin bedene yayılması ve bir çürüklüğün etrafına sirâyeti gibi hareketi gözle idrak olunamayan şeylerde de isti'mâl edilir. "Dâbbe" kelimesi de bundan fâil olmak itibariyle asl-ı lügatta "mâ yedübbü" yani debb eden, debelenen demek olur. Ve şu hâlde şimendüfer, otomobil, bisiklet gibi otomatik şeylere dahi asl-ı lügata nazaran "dâbbe" demek sahih olabilecek ise de, lisanda isti'mâli hayvana mahsustur. Hatta örfte dört ayaklı hayvânâtta ve onlar içinde bilhassa fereste daha ziyade müte'âref olmuştur. Bununla beraber وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖى عَلٰى بَطْنِهٖۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖى عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖى عَلٰٓى اَرْبَعٍ [en-Nûr 24/45] âyetinden anlaşıldığı üzere her hayvanda isti'mâl olunur. "Hayvan" lafzına mürâdif gibidir. [3702] وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا'dan anlaşılan da budur. Binâen'aleyh hayvan gibi insana da ıtlak olunur. Bu âyette "dâbbe" diye nekre olarak vârid olmasından

bunun bildiğimiz dâbbelerden bambaşka bir dâbbe olması tebâdür eder. دابة تكلمهم terkîbinden zâhir olan ise, bunun hayvân-ı nâtık, yani insan olmasıdır. Tefsirler de bu iki nokta etrafında dolaşmaktadır.

Râgıb, *Müfredât*'ında bu babdaki akvâli şöyle telhis etmiştir: " اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ kavl-i kerîminde denildi ki dâbbe tanıdığımızın hilâfına bir hayvandır ki çıkması kıyamet sırasına mahsustur. Bir de denildi ki bununla cehalette hayvanlar menzilesinde olan eşrâr murad olunmuştur. Bu takdirde "dâbbe" bütün mâ-yedübb'ün ismi olarak cemi' olmuş olur. 'Hâin'in cem'inde 'hâine' gibi."[1] Kâdı Beyzâvî[2] ve bazı ehl-i hadîs bunu "cessâse" olmak üzere göstermişlerdir ki, bir hadiste vârid olduğu üzere "cessâse" Deccal için ahbâr tecessüs eden casus demektir.[3] Ebussuud da diyor ki: "Bu dâbbe cessâsedir. Bundan ism-i cins ile tâbir olunup bir de tefhıym tenvîni ile ibhâmının tekid olunması şânının garâbetine ve evsâfının tavr-ı beyandan hâriç olduğuna delâlet eder." Bu münasebetle hadiste vârid olan bazı garib rivayetleri kaydettikten sonra şunu da ilâve eyliyor ki; "Hazret-i Ali'den şöyle rivayet olundu: 'Kuyruğu olan bir dâbbe değil, sakalı olan bir dâbbedir' demiş, bir recül olduğuna işaret eylemiştir. Fakat meşhur olan bir dâbbe olmasıdır."[4] Şüphesiz Kur'an'da دابة tâbir olunduğu için dâbbedir. Lâkin recül de bir dâbbedir. دابة تكلمهم buyurulması ise bunun bir insan olmasını tâyin için zâhir bir karînedir. Burada kelâma mecâzî bir mâna vermek, veyahut تكلمهم fiilini söylemek mânasına değil de cerh mânasına teklîm'e haml eylemek hilâf-ı zâhirdir. Rivâyât-ı[5] garîbe ile Kur'an'ı zâhirinden ihrac etmek îkānına halel getirmektir.

---

1 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 306:

وقوله: «وَإِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ»، فقد قيل: إنها حيوان بخلاف ما نعرفه يختصّ خروجها بحين القيامة، وقيل: عنى بها الأشرار الذين هم في الجهل بمنزلة الدوابّ، فتكون الدابة جمعا لكلّ شيء يَدِبُّ، نحو: خائنة جمع خائن.

2 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 168.

3 Müslim, Fiten, 119; İbn Mâce, Fiten, 33.

4 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 479-480:

وهي «الجسَّاسةُ». وفي التَّعبيرِ عنها باسمِ الجنسِ وتأكيدِ إبهامِه بالتَّنوينِ التفخيمي من الدلالةِ على غَرَابةِ شأنِها وخروجِ أوصافِها عن طور البيان ما لا يخفى... ورُوي عن علي رضي الله عنه أنَّه قال: «ليس بدابةٍ لها ذنَب، ولكنْ لها لِحية»، كأنه يشير إلى أنّه رجلٌ، والمشهورُ أنَّها دابَّةٌ.

5 B: "rivâyet-i".

Kaldı ki Ahmed, Tayâlisî, Nuʿaym[1] b. Hammad, Abd [3703] b.[2] Humeyd[3], Tirmizî hasen diyerek; İbn Mâce, İbn Cerîr, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye ve Beyhakī gibi zevâtın Ebû Hüreyre radıyallahu anh'tan tahric eyledikleri bir hadiste, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Dâbbetü'l-Arz Mûsâ'nın asâsı ve Süleyman'ın mührü beraberinde olarak çıkacak, Mühr ile mü'minin yüzünü parlatacak, Asâ ile kâfirin burnunu kıracak, nâs sofraya toplanacak, mü'min ve kâfir tanınacak."[4] Bu hadîse nazaran da bu dâbbe maddî ve mânevî hârikulâde bir kuvvet ve saltanat ile zuhur edip büyük bir İslâm devleti teşkil edecek bir sâhib-hurûc olmuş oluyor. Şüphe yok ki Asâ-yı Mûsâ ile Mühr-i Süleyman'ı hâiz olan zat büyük bir şahsiyet olacaktır. Hem de şirârdan değil hıyârdan olacak, çünkü mü'minin yüzünü güldürecek, kâfirin burnunu kıracak. Âyette تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ buyurulması da bunu iktizâ ediyor. Şu hâlde buna "dâbbe" tesmiye edilmesinin vechi, onun kâfirlere karşı haşin olacağını ve Allah teâlâ'ya nazaran onun ihrâcı zor bir şey değil, yerden âdî bir dâbbe çıkarmak gibi kolay olduğunu anlatmaktır. Burada bazı âsârı da kaydedelim:

1. İbn Cerîr'in Huzeyfe b. Esîd'den tahric ettiği üzere: "Dâbbenin üç hurucu vardır: Birisinde bazı bâdiyelerde çıkar, sonra gizlenir, birisinde de ümerâ kanlar dökerken bazı şehirlerde çıkar, yine gizlenir. Sonra da nâs mescidlerin en şereflisi, en büyüğü ve en faziletlisi nezdinde iken arz kendilerini fırlatmaya başlar, derken halk kaçışır, mü'minlerden bir tâife kalır, 'bizi Allah'tan hiçbir şey kurtaramaz' derler, dâbbe de onların üzerine çıkar, yüzlerini kevkeb-i dürrî gibi cilâlandırır, sonra hareket eder. Artık ne tâkip eden yetişebilir ne kaçan

---

1 M: "Naım".

2 B -"Hammad, Abd b.".

3 M: "Hamîd".

4 *Müsned Ebî Dâvûd et-Tayâlisî,* IV, 292; Nuaym b. Hammâd, *el-Fiten,* thk. Semîr Emîn ez-Züheyrî, Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412, II, 665; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 295; İbn Mâce, Fiten, 31: عن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: تخرج دابة الأرض معها عصا موسى، وخاتم سليمان، تخطِم أنف الكافر بالعصا، وتُجْلِي وجه المؤمن بالخاتم، حتى يجتمع الناس على الخِوان، يُعرف المؤمن من الكافر.

kurtulabilir. Bir adama varır namaz kılıyordur, 'vallahi sen ehl-i salât değilsin' der yakalar, mü'minin yüzünü ağartır, kâfirin burnunu kırar" dedi. "O zaman nâs ne hâlde olur?" dedik, "arazide komşular, emvâlde şerîkler, seferlerde arkadaşlar" dedi.[1]

[3704] 2. Ehl-i ilimden birçokları "dâbbenin hurûcu emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker terk olunduğu vakittir" demişler. İbn Ömer radıyallahu anhumâ'dan[2] mervîdir ki وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً kavl-i kerîmi emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker terk olunduğu vakit demiştir.[3] Buna göre وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ Müslümanlar da bozulup aleyhlerinde hüküm hak olduğu vakit demek oluyor.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجاً مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ قَالَ
اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْماً اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ
بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراًۜ
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve her ümmetten âyetlerimizi tekzib eden kimselerden bir fevc yaparak mahşere sevkedeceğimiz gün artık onlar hep inzibat altında tevkif olunurlar (83). Nihâyet geldikleri vakit "siz Benim âyetlerimi ilmen kavramadığınız[4] hâlde tekzib mi ettiniz? Yoksa ne yapıyordunuz?" buyurur (84) ve haksızlık ettikleri cihetle aleyhlerinde söz hak olur

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 497-498:
عن حُذيفة بن أسيد، في قوله: «أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ» قال: للدابة ثلاث خرجات: خرجة في بعض البوادي ثم تكمن، وخرجة في بعض القُرى حين يهريق فيها الأمراء الدماء، ثم تكمن، فبينا الناس عند أشرف المساجد وأعظمها وأفضلها، إذ ارتفعت بهم الأرض، فانطلق الناس هرابا، وتبقى طائفة من المؤمنين، ويقولون: إنه لا ينجينا من الله شيء، فتخرج عليهم الدابة تجلو وجوههم مثل الكوكب الدرّيّ، ثم تنطلق فلا يدركها طالب ولا يفوتها هارب، وتأتي الرجل يصلي، فتقول: والله ما كنت من أهل الصلاة، فيلتفت إليها فتخطمه، قال: تجلو وجه المؤمن، وتخطم الكافر، قلنا: فما الناس يومئذٍ؟ قال: جيران في الرباع، وشركاء في الأموال، وأصحاب في الأسفار.

2 H, M ve B: "anh'tan".

3 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdirrezzâk,* II, 482; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VII, 119; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 497:
عن ابن عمر في قوله تعالى: «وإذا وقع القول عليهم أخرجنا لهم دابة من الأرض»، قال: إذا لم يأمروا بمعروف، ولم ينهوا عن منكر.

4 H: "ihâta etmediğiniz".

(söylenen başlarına gelir) de artık nutukları tutulur (85). Görmediler mi Biz içinde sükûn bulsunlar diye geceyi yaptık, göz açmak üzere de [3705] *gündüzü. Elbette bunda*[1] *iman edecek bir kavim için şüphesiz âyetler var (86).*

{وَيَوْمَ نَحْشُرُ... إلخ} ❁ Sözün gelişine nazaran zâhir-i âyet dâbbenin hurûcu ile vukūʿa gelecek inkılâbâtın[2] bir safhasını tasvirdir. Yani ileride وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ ile beyan olunacak olan kıyâmet-i kübrâdan evvel bir kıyâmet-i suğrâ veya vustâyı beyandır.

{حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ} Nihâyet geldikleri vakit ❁ Allahu aʿlem murad, öldürülüp de Hakk'ın huzûruna getirildikleri vakit demektir. {قَالَ} O vakit Allah buyurur ki {اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتِى وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا} siz Benim âyetlerimi ilmen ihâta etmediğiniz -yani tamamıyla bilmediğiniz, ilminiz künh ü hakikatini kavramadığı hâlde- tekzib mi ettiniz? {اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} Yoksa yani tekzib etmedinizse ne yaptınız, bu güne yarar ne amel işlediniz? {وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا} Ve zulmettikleri yani haksızlık edip tekzib eyledikleri cihetle söylenen başlarına gelir ❁ aleyhlerinde hüküm hak olup cehennemi boylarlar {فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ} artık nutukları tutulur. ❁ Ne itiraz ne iʿtizâr hiçbir şey söyleyemezler[3].[4] {اَلَمْ يَرَوْا} Görmediler mi? ❁ Murad gözle görmek değil, kalb ile görmektir. Zira gece ve gündüz gözle görülür ise de sükûn ve ibsar hikmetiyle yapıldıkları mubsarâttan değil, maʿkūlâttandır. {اِنَّ فِى ذٰلِكَ} Elbette bunda, bu yapılışta {لَاٰيَاتٍ} şüphesiz âyetler var ❁ Allah'ın varlığına ve birliğine ve nübüvvetin hakkiyetine ve âhiretin olacağına ve insanların nizâm-ı hayat ve amellerine delâlet eden deliller var.

[3706] Evvelâ âlemin bir kararda, bir tabiatta kalmayıp hareketten sükûna, sükûndan harekete, zulmetten nûra değiştirilip durması, tabiatlar üzerinde kāhir bir kudret-i âliyenin vücûdunu gösterdiği gibi, bilhassa hayât-ı beşer nokta-i nazarından gecenin sükûn ü istirahat ve

1 H: "bunlara".
2 M ve B: "inkılâbın".
3 M: "söylemezler".
4 B -"{فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ} artık nutukları tutulur. ❁ Ne itiraz ne iʿtizâr hiçbir şey söyleyemezler".

gündüzün intibâh u faaliyet hikmet ve fâideleriyle alâkadar yapılması O Hâlık'ın Alîm ve Hakîm dilediğini yapar bir fâ'il-i muhtâr olduğunu gösterir. Zira dilese idi insanları da yarasalar gibi yapar[1], gündüzleri göz açtırmaz, geceleri dinlendirmez idi.

Sâniyen, hareketleri durdurup sükûna erdiren, sâkin olanların bir nûr ile gözlerini açıp hareketlerini temin eden o kudretin zulmet-i cehâlette uyuyan insanları uyandırmak, şaşkınlara yol göstermek için âlemi nûr-i nübüvvetle tenvir edebileceğini de gösterir.

Sâlisen, leyl ü nehârın bu inkılâbâtı, bu âlemin bir âlem-i inkılâb olduğunu ve binâen'aleyh bugünün bir yarını ve bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu anlattığı gibi, bir nûr ihtizâzıyla uyuyan gözlerin açılması ve sâkin olanların harekete geçivermesi, aynı surette bir nefh ile ölülerin dirilebileceğini gösterir bir ba's misâli teşkil eder. {لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} Fakat iman edecek bir kavim için ❁ çünkü iman şânından olmayanlar hiçbir âyete inanmazlar.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُۜ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِۜ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذٖٓى اَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍۜ اِنَّهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِۜ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

[3707] **Meâl-i Şerîfi**

Hele Sûr üfürüleceği, üfürülüp de bütün göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Allah'ın dilediği müstesnâ olmak üzere[2] hepsi feza' ile ürperdiği ve her biri O'na hor ve[3] hakir geldikleri gün ne müdhiştir? (87). Bir de o dağları görür câmid sanırsın, hâlbuki onlar bulut geçer

---

1 H -"yapar".
2 H -"olmak üzere".
3 M -"ve".

gibi geçer. Her şeyi itkān eden Allah'ın sunʿu, O şüphesiz Habîr'dir ne yapıyorsanız (88). Her kim hasene ile gelirse o vakit ona ondan[1] daha hayırlısı var ve onlar o günkü fezaʿdan emîn kalırlar (89). Her kim de fenalıkla gelirse artık yüzleri ateşte sürtülür, başka değil sırf yaptığınız amellerin cezâsı (90).

{وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ} Hele Sûr üfürüleceği[2] gün ❁ büyük kıyamet!

"**Sûr**" bazıları bunu "vâv"ın fethiyle "suver" gibi "suret"in cemʿi, nefhi de suretlere rûh nefhi diye telakkī etmişlerdir. Lâkin böyle olsa idi zamirinde فيها denilmek lâzım gelirdi, hâlbuki diğer bir âyette ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى [ez-Zümer 39/68][3] diye müfred müzekker zamiri gönderildiğinden bu mâna sahih olamaz. Bazıları da bunu bir temsîle hamletmişler, mevtânın kabirlerden mahşere çağırılışları hâlini, bir orduyu harekete getirmek için boru çalınması hâline teşbih suretiyle bir istiʿâre-i temsîliye yapıldığına zâhib olmuşlardır. Ekser müfessirînin kavlince ise bazı hadislerde vârid olduğu [3708] üzere Sûr büyük boru gibi bir şeydir ki üç defa nefh olunacaktır: Birincisi nefha-i fezaʿ, ikincisi nefha-i saʿk, üçüncüsü nefha-i kıyamdır. Ve buna me'mur olan İsrâfil'dir. Bu âyette beyan olunduğu üzere birincisi olan nefha-i fezaʿda göklerde ve yerde kim varsa Allah teâlâ'nın dilediği zevâttan mâʿadâsı hep dehşetinden sarsılacak, Sûre-i Zümer'deki [4]وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ [39/68][5] kavl-i kerîmi mûcebince ikincisi olan nefha-i saʿk'da ise Allah'ın dilediklerinden mâʿadâ hepsi yıkılıp ölecek; ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ [ez-Zümer 39/68][6], فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ [Yâsîn 36/51][7] mûcebince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerden kalkıp mahşere koşuşacaklardır.

---

1 B -"ondan".
2 B: "üfürüldüğü".
3 "…Sonra ona bir daha üflenmiştir…"
4 H, M ve B: "و".
5 "Ve Sûr üflenmiştir de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesnâ…"
6 "…Sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kere de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır."
7 "…ne baksınlar kabirlerinden Rablerine doğru akın ediyorlardır."

Tirmizî'nin Ebû Sa'îd-i Hudrî radıyallahu anh'tan tahric edip hasen dediği bir hadîs-i şerîfte Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem "nasıl zevk ederim, Sâhib-Sûr boruyu ağzına almış ne zaman nefh emrolunacak diye izin dinliyor" buyurmuştu. Bu, ashâb-ı kirâma pek ağır geldi, o vakit Aleyhissalâtü vesselâm "حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ deyiniz" buyurdu.[1]

"**Feza'**" (فَزَع) korkunç bir şeyden şahsa ârız olan tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılıp belinlemek demektir. {اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُۜ} Ancak Allah'ın dilediği kimseler müstesnâ ❁ olarak feza'dan emîndirler. Bunların kim olduğu hakkında muhtelif sözler söylenmiş ise de kat'î bir haber yoktur, en muvâfıkı bundan sonraki ikinci âyette وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ bunun bir beyânı mesabesinde olmasıdır.

{وَتَرَى الْجِبَالَ} Bir de sen dağları görür {تَحْسَبُهَا جَامِدَةً} onları câmid sanırsın {وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ} hâlbuki onlar bulut geçer gibi geçer dururlar. ❁ Bu âyet iyi anlaşılmış [3709] değildir. Müfessirîn bunu وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ [et-Tekvîr 81/3][2], وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ [el-Kāri'a 101/5][3] mazmunları üzere kıyamet günü dağların yün gibi atılıp yürütülmesi manzarasının bir tasvîri telakkī etmişlerdir. Buna göre bu âyet وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ cümlesine ma'tuf olarak bu görüş, bu sanış ve bu bulut gibi geçiş hep ileride o feza' günü olacak. Lâkin bu takdirde تَحْسَبُهَا جَامِدَةً cümlesi yakışıksız kalır, وَتَرَى الجِبَالَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ denilmek daha muvâfık olurdu. Çünkü "o gün dağlar bulut gibi geçecekler de o hâlde sen onları câmid sanacaksın" denilmek tedhiş değil tahfif oluyor. Şu hâlde تَرَى ile تَحْسَبُ bugüne, وَهِيَ تَمُرُّ o güne ait olmak ihtimâli kalır. Yani "bugün hâl-i hâzırda dağları görürsün câmid sanırsın, hâlbuki onlar o kıyamet günü bulut geçer gibi geçeceklerdir" demek olur. Bu surette ise تَحْسَبُهَا fazla kalır وَتَرَى الجِبَالَ جَامِدَةً denilmek daha muvâfık olurdu.

---

1 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 8:
عن أبي سعيد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «كيف أنعم وصاحب القرن قد التقم القرن، واستمع الإذن متى يؤمر بالنفخ، فينفخ»، فكأن ذلك ثقل على أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، فقال لهم: «قولوا حسبنا الله ونعم الوكيل، على الله توكلنا».

2 "Ve dağlar yürütüldüğü vakit."

3 "Dağlar da didilmiş elvân yünler gibi atılacaktır."

Bunun için müteahhirînden birtakımları وَهِىَ تَمُرُّ fiilinin de hâle ait olması lâzım geleceğine hükmederek bununla Arz'ın hareketini isbâta çalışmışlardır. Buna göre mâna şu oluyor: Sen bugün dağları görür câmid sanırsın, hâlbuki onlar her gün bulut geçer gibi geçerler. Bu esas itibariyle güzel bir mânadır. Ancak bu geçiş Arz'ın her gün Şems etrafındaki kütlevî hareketine hamledilince kıyamet ahvâli arasında bunun ne sebeple zikredildiği anlaşılamıyor. Bir de bütün bu vecihlerde جَامِدَةً yalnız ثَابِتَة demek oluyor. Ve bunun murûr ile tekabülü anlaşılsa da sehâb ile olan tekabülündeki zevk kaybedilmiş oluyor.

Bizim kanaatimizce bu âyet, hâl-i hâzırın her dem kevn ü fesâdını göstererek kıyamet ve ba'si tasavvur ettirmek için bir nevi istidlâl sadedinde sevk olunmuştur. وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ dağların haddizâtında seyyâl gazlardan mürekkeb olup zerrâtında bulut tebahhur eder gibi kevn ü fesad, kimyevî tehavvülât ile her dem halk-ı cedîd cereyan edip durduğunu ve bu suretle kütlelerinin de yekpâre bir hacimde sâbit kalmayıp her lahza tegayyür ve intişar üzere [3710] bulunduğunu ve binâen'aleyh âlemin en sâbit görünen şeyleri bile böyle her dem inkılab ile bir kıyamete doğru gittiğini ve şu hâlde günün birinde bir nefh ile o koca dağların yerinden bütün kütleleriyle yürütülüp Arz'ın başka bir arza tebdil olunabileceğini anlatıyor. Hem bu gidişin nizamsız bir ihtilâl ile mücerred tahrib için değil, bulutun rahmete gidişi gibi hikmet ü intizam ile daha yüksek bir hayâta geçirmek için olduğuna işaret de eyliyor. Bu işareti bilhassa tasrih ile de buyuruluyor ki {صُنْعَ اللّٰهِ الَّذ۪ٓى اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ} her şeyi itkan eden, yani ilm ü hikmeti ile yerli yerinde sağlam ve muntazam yapan Allah'ın sun'u! {اِنَّهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ} Şüphesiz O sizin bütün fiillerinize Habîr'dir {مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا} Her kim hasene ile gelirse onun için ona ondan daha hayırlısı var {وَهُمْ} hem onlar ❁ o hasene ile gelenler {مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ} o günkü bir feza'dan ❁ o nefh günü yahut ba's günü dehşetli bir korkudan {اٰمِنُونَ} emîn kalırlar. {وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ} Her kim de seyyie ile -kötü amel ile- gelirse {فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ} artık yüzleri ateşte sürtülür. {هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} Başka değil, ancak yaptığınız amellerin cezâsıyla karşılanacaksınız.

Bu beyandan sonra hâtime olarak Resûlullah'a şöyle söylemesi emrolunuyor:

اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذ۪ى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍۘ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَۙ ﴿٩١﴾ وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ى لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُنْذِر۪ينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

[3711] **Meâl-i Şerîfi**

Ben sade emrolundum ki şu beldenin şânına hürmet veren, her şey de kendisinin olan Rabbine ibadet edeyim, hem emrolundum ki hâlis müslimînden olayım (91). Ve Kur'an okuyayım, bunun üzerine her kim hidâyeti kabul ederse sırf kendi lehine eder, kim de sapa giderse de ki: "Ben sade tehlikeyi haber verenlerdenim" (92). Ve de ki: "Hamdolsun Allah'a: O size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız ve Rabbin ne yapacağınızdan gāfil değil"[1] (93).

{هٰذِهِ الْبَلْدَةِ} Yani Mekke {مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ} ❁ مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ [el-Bakara 2/112] müeddâsınca Allah'ın birliğine teslim olan ve yaptığını Allah için güzel yapan hâlis Müslümanlardan {وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا} Ve de ki: "Hamdolsun Allah'a, O size âyetlerini gösterecek de onları tanıyacaksınız" ❁ yani Kur'an'da delâil-i kudretinden İslâm'a vaad buyurduğu hârikulâde nusret ve muvaffakiyetleri ileride fiilen gösterecek, şimdi tanımak istemediğiniz o hakikatleri o vakit tanıyacaksınız. اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِه۪ [en-Neml 27/78], وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ [en-Neml 27/6], bir de işbu سَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا âyetleri mü'minlere hidâyet ve tebşir [3712] için nâzil olduğu başında beyan olunan bu sûrenin rûhu mesabesinde olan teminat âyetleridir.

1 H: "ne yapacağınızdan da Rabbin gāfil değil".

Bu sûrenin nâzil olduğu Mekke'de Peygamber'in ne kadar yalnız, İslâm'ın ne kadar garib olduğu düşünülür de öyle bir zamanda böyle bir sûre ve bâhusus bu kat'î âyetlerle istikbal hakkında verilen va'd ü te'mînâtın kuvvet ü azameti ve fi'l-hakīka hicret-i seniyyeden[1] sonra İslâm tarihinin açtığı şevket ü saltanatın vüs'at ve ehemmiyeti mülâhaza olunursa, bu sûrenin ve bu âyetlerin bu yüksek ihbar ve teminatın ne kadar büyük mucizeleri ihtivâ ettiği tebeyyün eder. Ve fi'l-hakīka bu Kur'ân'ın Hakîm, Alîm Allah teâlâ'nın ledünnünden telakkī olunduğu bütün vuzûhuyla anlaşılır. Tarihi mütalaa edenler Bedir'den başlayıp Hazret-i Ömer devrinden Fâtih, Yavuz ve Kanuni Süleyman devirlerine kadar Allah teâlâ'nın قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا buyurduğu üzere âyetlerini nasıl gösterdiğini hiç şüphesiz görür hamd ederler.

Selim ve Süleyman saltanatlarının, Dâvûd ve Süleyman saltanatları gibi الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ى فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ [en-Neml 27/15] şükrânesiyle tecellî etmesi de bu sûredeki tebşîrât netâicinden olduğunda şüphe yoktur. Şunu da unutmayalım[2] ki Çanakkale, Sakarya, İnönü muzafferiyetleri, İzmir'in istihlâsı, Avrupalıların İstanbul'dan çıkarılmaları,[3] hamdolsun Allah teâlâ'nın zamanımızda gösterip tanıttığı âyât-ı İslâmiyedendir. Bu mücahedelerde Türkiye Müslümanları öyle bir ıztırar ve ihlâs ile Allah teâlâ'ya ilticâ ederek çalışmışlardı ki اَمَّنْ يُج۪يبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ [en-Neml 27/62] mazmûnu aynen tecellî etmişti. Fakat bütün bunların tahakkukundan sonra اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ [en-Neml 27/80] buyurulduğu üzere duymak[4] istemeyen kalbsizler, sağırlar, körler İslâm'ın artık bütün vaadleri olmuş bitmiş, istikbal için vazifesi kalmamış olduğunu iddia ederek Müslümanlığı körletmek, Allah'ı unutup şirk yollarına gitmek istiyorlar. Böyle nankörlükler [3713]

---

1 B: "nebeviyyeden".
2 B: "unutmamalı".
3 B -"İzmir'in istihlâsı, Avrupalıların İstanbul'dan çıkarılmaları".
4 B: "durmak".

yapılacağını bildiği için Allah teâlâ da "Rabbin neler yapacağınızdan da gāfil değil" وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ [en-Neml 27/93] buyuruyor. Sûrenin başında da هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ. اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ. اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ. اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ [27/2-5] buyurulmuştu. Yani mü'minlere, nâmütenâhî istikbal olan âhiret va'd ü tebşir buyurulurken âhirete imanı olmayanların kendilerini[1] beğenen körlüklerini ve sonundaki hüsranlarını anlatmıştı. Dâbbetü'l-Arz ve nefh-i Sûr âyetlerinde de bütün âlemin inkılâb-ı küllîsi anlatılırken İslâm'a vaad olunan âhiretin ebedî tahakkuku tesbit edilmiş مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ [27/89] buyurulmuştur. Fi'l-vâki' اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِراً [27/86] buyurulduğu üzere İslâmın da gecesi gündüzü olacak, o da bu inkılâb âleminde kâh gecelerin âguş-ı sükûnunda dinlenecek ve kâh gündüzlerin pertev-i ikbâlinde gözlerini açarak Hak teâlâ'nın huzûr-ı izzetinde en yüksek hayâtı yaşamak için uyanacaktır. Bu âyetin işaretine nazaran İslâm'ın istikbâli gece değil gündüzdür, sönük değil parlaktır. Ara sıra basan gece zulmetleri onu dinlendirip tekrar uyandırmak içindir. Bu mâna mâruf bir hadîs-i şerîf ile şöyle beyan buyurulmuştur: الْإِسْلَامُ بَدَأَ غَرِيبًا، وَسَيَعُودُ كَمَا بَدَأَ غَرِيبًا، فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ[2] Bu hadisteki سَيَعُودُ fiilini ekserî kimseler سَيَصِيرُ mânasına fi'l-i nâkıs telakkī ederek: "İslâm garîb olarak başladı (yahut zuhur etti) yine başladığı gibi garîb olacak" diye yalnız inzar suretinde anlamış, bundan ise hep yeis ta'ammüm etmiştir. Hâlbuki *Kāmûs*'ta gösterildiği üzere[3] 'âde fiili يُبْدِئُ وَيُعِيد'de [el-Burûc 85/13][4] olduğu gibi dönüp yeniden başlamak mânasına da gelir.

---

1 B: "kalblerini".

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 398; Müslim, Îmân, 232; Tirmizî, Îmân, 13:

عن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إن الإسلام بدأ غريبا، وسيعود كما بدأ، فطوبى للغرباء»، قيل: ومن الغرباء؟ قال: «النُّزَّاعُ من القبائل».

3 H -"gösterildiği üzere".

4 "…hem Mübdî hem Mu'îd'dir."

Bu hadiste de böyledir. Yani "İslâm garîb olarak başladı (veya zuhur etti), ileride yine başladığı gibi garîb olarak tekrar başlayacak (yahut yeniden zuhur edecek). Ne mutlu o garîblere" demektir. Hadisin âhirindeki "fe-tûbâ" onun inzar için değil, tebşir için sevk buyurulduğunu gösterir, gerçi bunda da dönüp garîb olmak inzârı yok değil, lâkin sönmeyip yeniden başlaması tebşîri vardır. İşte [3714] "fe-tûbâ li'l-gurebâ" müjdesi de bunun içindir. Çünkü onlar sâbikūn-ı evvelûn gibidirler. Binâen'aleyh hadîs de ye'si değil, müjdeyi nâtıktır. Ve bu sûre-i celîle âyetlerinin mazmunlarındandır. Bu nokta-i nazardan anlaşılıyor ki bu Mekkî sûrelerin tertibde böyle birçok Medenî sûrelerden sonraya konulması mazmunlarının daha ziyade istikbâle ait olduğuna tenbih gibi bir hikmeti tazammun etmektedir. Ey Müslüman, bunları bil de de ki الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ bak şimdi bu vaadi Sûre-i Kasas'ın tâkip etmesi ne kadar mânalıdır.

[3715]

سورة القصص مكية وهي ثمان وثمانون آية

KASAS SÛRESİ

Kasas Sûresi hepsi Mekkî'dir. Ancak bir rivayette اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ -إلى- الْجَاهِلِينَ [28/52-55], bir rivayette de اِنَّ الَّذٖى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ [28/85] hicret esnasında Cuhfe'de nâzil olmuştur.

Âyetleri: Bi'l-ittifak seksen sekizdir.

Kelimeleri: Bin yüz kırk birdir.

Harfleri: Sekiz bin beş yüzdür.

Fasılası: م، ن، ل، ر harfleridir.[1]

İbn Abbas'tan ve Câbir b. Zeyd'den rivayet olunduğu üzere Şu'arâ nâzil olmuş, sonra Tâsîn, sonra Kasas. Demek ki bu üç sûre nüzullerindeki tertib üzeredir. Hak teâlâ Sûre-i Şu'arâ'da Firavun'un Mûsâ'ya اَلَمْ نُرَبِّكَ فٖينَا وَلٖيدًا وَلَبِثْتَ فٖينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنٖينَ. وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتٖى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ [26/18-19] kavlini, Mûsâ'nın da[2] فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لٖى رَبّٖى حُكْمًا وَجَعَلَنٖى مِنَ الْمُرْسَلٖينَ. وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَىَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ [26/21-22] dediğini hikâye buyurmuş, sonra da Tâsîn'de Mûsâ aleyhisselâm'ın ehline اِنّٖٓى اٰنَسْتُ نَاراً... إلخ [27/7] kavlini hikâye buyurmuştu ki bu, o firardan sonra vukū' bulmuş ve o sûreler de icmâlen zikrolunmuştu. Burada da o icmâl sırasıyla bast u tafsil olunarak büyük bir tarih fezleke edilecek ve bu suretle Şu'arâ'nın âhirinde vaad olunan inkılâb, Tâsîn'de misâlleri ve safahâtıyla îzah olunduğu gibi Tâsîn'in hâtimesindeki سَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَا [27/93] vaadinin misâli de bu Kasas ile tavzih olunacaktır. وَنُرٖيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثٖينَ. وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ

---

1 H -"م، ن، ل، ر harfleridir".
2 B -"kavlini, Mûsâ'nın da".

فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ [27/5-6] âyeti bu tavzîhin girizgâh[1] noktasıdır. Fi'l-hakīka zayıfları kuvvetlendirip kuvvetlileri devirmek bir tabiat işi değil, bilfiil Allah teâlâ'nın kudreti âyâtındandır. İşte Kasas bu ibreti anlatan bir neşîde-i târihiyedir.

[3716]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبٖينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ
يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٤﴾ وَنُرٖيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذٖينَ
اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثٖينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ
وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ
اَرْضِعٖيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقٖيهِ فِى الْيَمِّ وَلَا تَخَافٖى وَلَا تَحْزَنٖى اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ
مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـٖٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لٖى وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسٰٓى
اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ وَاَصْبَحَ فُؤٰادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًا اِنْ كَادَتْ
لَتُبْدٖى بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ قُصّٖيهِ
فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ
هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّهٖ كَىْ تَقَرَّ
عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

1 B: "girizgâhı".

[3717] **Meâl-i Şerîfi**

Tâ-Sîn-Mîm (1). Bunlar sana âyetleri o mübîn kitabın[1] (2). Sana Mûsâ ve Firavun kıssasından hakkıyla biraz[2] okuyacağız iman edecek bir kavim için (3). Çünkü Firavun o yerde baş kaldırmış ve ahâlisini fırka fırka edip arkasına takmıştı, onlardan bir tâifeyi ezmek[3] istiyor, oğullarını boğazlatıyor ve kadınlarını hayâta atıyordu. O cidden müfsidlerden idi (4). Biz de istiyorduk ki o yerde ezilmekte olanlara lutfedelim, onları öncül imamlar yapalım, hem onları[4] vârisler kılalım (5). Ve Arz'da onlara kuvvet ve müknet verelim de Firavun'a ve Hâmân'a ve ordularına onlardan korktukları şeyi[5] gösterelim (6). O esnâda Mûsâ'nın [3718] *anasına şu vahyi verdik: "Onu emzir. Derken aleyhinde bir korku hissettin mi o vakit onu deryâya bırakıver. Hem[6] korkma ve mahzun olma, Biz muhakkak onu sana iade edeceğiz ve kendisini mürselînden yapacağız[7]" (7). Bunun üzerine âl-i Firavun onu lakīt olarak aldı, çünkü ileride kendilerine bir düşman, bir gam olacaktı. Doğrusu Firavun da Hâmân da, askerleri de hep cânîlerdiler[8] (8). Firavun'un hatunu ise "bir göz bebeği bana ve sana, bunu öldürmeyin, belki bize yarar yahut evlâd ediniriz" dedi ve onlar farkında değillerdi[9] (9). Mûsâ'nın anasının gönlü ise bomboş sabahı etti, az daha onu açıverecekti kalbine râbıta vermese idik eğer imanlılardan olsun diye (10). Onun hemşiresine "izini tâkip et de[10]" demişti, o da uzaktan gözetti, onlar farkında değillerdi (11). Önceden ona emzikçileri haram etmiştik, bu vesile ile vardı da "sizin hesâbınıza bunun bakımını derʿuhde edecek, hem ona hayırhâhâne bakacak bir*

---

1 H: "Bunlar sana âyâtı kitâb-ı mübînin".
2 H: "Sana Mûsâ ve Firavun kıssasından tilâvetle bihakkın".
3 B: "takmak".
4 H +"öyle".
5 H: "korktuklarını".
6 H -"Hem".
7 H: "kılacağız".
8 H: "cânîlerdi".
9 H: "Firavun'un hatunu ise 'bir göz bebeği bana, sana da, öldürmeyin bunu, belki bize yarar veyahut evlâd ediniriz" dedi, hâlbuki onlar farkında değillerdi".
10 H -"de".

ehl-i beyt buluvereyim mi size?" dedi (12). Bu suretle onu anasına iade eyledik ki gözü aydın olsun da hüzünlenmesin ve bilsin ki Allah'ın vaadi muhakkak haktır velâkin çokları bilmezler[1] (13).

{الْكِتَابِ الْمُبِينِ} İfadesi güzel parlak kitap, yahut açık beyan edici kitap ❁ ki murad Kur'an'dır. Levh-i Mahfuz diyenler de vardır. {نَتْلُوا} Tilâvetle okuyacağız

"**Tilâvet**" tâkip etmek, arkasına düşmektir. Râgıb'ın beyânına göre bilhassa Allah teâlâ'nın kütüb-i münzelesini ya kıraat veya içindeki emr ü nehyi, tergīb ve terhîbi itiyad[2] ile tâkip eylemektir. Demek ki "tilâvet" "kıraat"ten min-vech^in ehastır.[3] Burada ise Cebrâil vâsıtasıyla kıraat veya tenzilden mecazdır. {طَٓائِفَةً مِنْهُمْ} Onlardan bir tâifeyi ❁ ki Benî İsrâil'dir. Deniliyor ki kâhinin birisi Firavun'a şöyle demiş: "Benî İsrâil'de bir çocuk doğacak, senin devletin onun eliyle gidecek." {اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ} Çünkü o cidden [3719] müfsidlerden idi ❁ bir maksadı için yeryüzünü fesâda vermekten çekinmezdi. Onun için bu kadar masum çocukları, enbiyâ evlâdını kesiyor, kızları erkeksiz bırakarak dilediği gibi kullanmak istiyor. {وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ... إلخ} Yani korktukları şeyi başlarına getirelim, Benî İsrâil yüzünden devletlerinin zevâlini, kendilerinin helâkini görsünler. Hâmân, Firavun'un veziri.[4] {وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً} Hem onları eimme yapalım ❁ yani din ü dünyada öncül, kendilerine iktidâ olunur imamlar. {وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ} Hem de onları o vârisler kılalım ❁ yani وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَاۜ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ [el-Aʿrâf 7/137] âyetinde beyan olunan vârisler.

---

1 H: "Onu anasına iade eyledik gözü aydın olsun ve hüzünlenmesin diye. Hem bilsin diye ki Allah'ın vaadi muhakkak haktır velâkin çokları bilmezler".

2 H: "itiyad / irtisam".

3 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 167:

والتلاوة تختص باتباع كتب الله المنزلة، تارة بالقراءة، وتارة بالارتسام لما فيها من أمر ونهي، وترغيب وترهيب. أو ما يتوهم فيه ذلك، وهو أخصّ من القراءة، فكل تلاوة قراءة، وليس كل قراءة تلاوة...

4 Bu açıklama 6. âyete ait olup, devamında 5. âyetin açıklaması yapılmaktadır. Müellifin bu tertipte bir kastı olması ihtimaline binaen metnin akışına müdahale etmedik.

{وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰى} ❁ Bu vahyin nübüvvet vahyi değil, ilham veya rüya demek olduğunu söylüyorlar. Demek ki ilham, mütekellimînin dediği gibi umum için esbâb-ı ilimden olmamakla beraber sâhibi için ameli[1] îcab edecek bir kuvveti hâiz olabilir. Ma'amâfîh burada اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ teminatı sîga-i tahkik ile kat'iyyet de[2] ifade etmektedir. Hem bir vâlidenin yavrusunu emzirmek sevk-i fıtrîsi kadar kuvvetli bir kat'iyyet[3]. Şu hâlde enbiyâ nübüvveti değilse evliyâ kerameti kabîlinden olduğunda şüphe yoktur. Anlaşılıyor ki bu ilham, Mûsâ doğduktan sonra olmuş ve biraz emzirilmiş[4], üç ay denilmiş. {فِى الْيَمِّ} Nil {خَاطِئِينَ} ❁ "hatâ"dan değil, "hatîe"dendir. Çünkü "hatâ"da "muhtiîn" denilir. Bu âyet لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا hikmetinin vechini beyandır. Yani cânî oldukları için Allah tarafından o suretle mübtelâ olacaklardır. Yoksa o cânîler onu bırakmazlardı. [3720] {وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًا} Mûsâ'nın anasının da fuâdı yani gönlü bomboş sabahı etti ❁ bunun zâhiri ne olup kaldığından hiçbir haber almayarak hayretten ve dehşetten gönlüne hiçbir şey girmiyor, aklı sıfıra inmiş bir hâlde demektir. {اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖى بِهٖ} Az daha onu meydana verecekti ❁ telâş ile haber alacağım diye yaptığını sezdirecek, Mûsâ'yı ifşâ edecekti. {وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ} Onun yani Mûsâ'nın hemşiresine {قُصّٖيهِ} "kardeşinin izini tâkip et" -ne olduğundan bir haber al- demişti.

Türkçemizde müzekker ve müennes zamiri ayrılmadığından Türkçe'de "hemşiresine" denilince vâlidesinin hemşiresine denilmiş gibi anlaşılıyor. Hâlbuki لِاُخْتِها değil لِاُخْتِهٖ'dir. Şu hâlde zâhir olan لِبِنْتِهَا "kendi kızına" denilmek iken, "onun hemşiresine" denilmesi şefkate tansis nokta-i nazarından daha beliğ olmuştur. Yani kendi kızı olduğu için değil, Mûsâ'nın hemşiresi olduğu için tâkibini emretmişti {فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ} o da onu uzaktan gözledi, gördü {وَهُمْ} onlar ❁ yani Âl-i Firavun {لَا يَشْعُرُونَ} farkında değillerdi. ❁ Gözettiğinin yahut hemşiresi olduğunun farkına varmıyorlardı.

---

1 H: "amel".
2 H: "kat' da".
3 H: "kat'".
4 B: "emzirmiş".

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماًۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ
الْمَدٖينَةَ عَلٰى حٖينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فٖيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِۘ هٰذَا مِنْ شٖيعَتِهٖ وَهٰذَا مِنْ
عَدُوِّهٖۚ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذٖى مِنْ شٖيعَتِهٖ عَلَى الَّذٖى مِنْ عَدُوِّهٖۙ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِۘ قَالَ هٰذَا
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبٖينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖى ظَلَمْتُ نَفْسٖى فَاغْفِرْ لٖى فَغَفَرَ
لَهُۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهٖيراً لِلْمُجْرِمٖينَ
﴿١٧﴾ فَاَصْبَحَ فِى الْمَدٖينَةِ خَٓائِفاً يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۜ قَالَ لَهُ
مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُبٖينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذٖى هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَاۙ قَالَ يَا مُوسٰٓى
اَتُرٖيدُ اَنْ تَقْتُلَنٖى كَمَا قَتَلْتَ نَفْساً بِالْاَمْسِۗ اِنْ تُرٖيدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّاراً فِى الْاَرْضِ وَمَا
تُرٖيدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحٖينَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدٖينَةِ يَسْعٰىۘ قَالَ يَا مُوسٰٓى
اِنَّ الْمَلَاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّٖى لَكَ مِنَ النَّاصِحٖينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفاً
يَتَرَقَّبُۘ قَالَ رَبِّ نَجِّنٖى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢١﴾

[3722] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki kıvamına erip dengini buldu, ona bir hâkimiyetle bir ilim verdik ve işte muhsinlere böyle mükâfat ederiz (14). Bir de şehre girdi, ahâlisinin bir gaflet demi idi. Derken orada iki adam buldu dövüşüyorlardı, biri şîʿasından biri de düşmanından. Binâenʿaleyh şîʿasından olan ondan düşmanından olana karşı istimdad etti, Mûsâ da ona bir yumruk indirdi işini bitiriverdi. "Bu" dedi, "Şeytan'ın işinden, o cidden şaşırtıcı belli bir düşman" (15). "Yâ Rab" dedi, "doğrusu ben nefsime yazık ettim, artık mağfiretinle benim suçumu ört". O da mağfiret buyurdu, hakikat O öyle Gafûr öyle Rahîm'dir (16). "Yâ Rab!" dedi, "bana olan bu inʿâmın hakkı için artık[1] mücrimlere asla zahîr olmam" (17). Derken şehirde korku içinde sabahı etti, gözetiyordu, baktı ki dün kendisinden yardım isteyen ona

1 B -"artık".

yine feryad ediyor. Mûsâ ona "besbelli sen bir yaramazsın" dedi (18). Deyip de o ikisinin bir düşmanı olan herifi yakalayıvermek isteyince "yâ Mûsâ" dedi, "dün bir adamı öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Ara düzelticilerden olmak istemeyip de yeryüzünde bir zorba mı olmak[1] istiyorsun?" (19). Şehrin öte başından bir adam da koşarak geldi, "yâ Mûsâ" dedi, "haberin olsun, heyet seni öldürmek için hakkında emri müzakere ediyorlar, hemen çık! Ben cidden senin hayırhâhlarındanım" (20). Derhâl oradan korku ile çıktı, gözetiyordu. Dedi: "Yâ Rabbi! Kurtar beni bu zâlim kavimden" (21).

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَٓاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓى اَنْ يَهْدِيَن۪ى سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ
وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَۘ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَاۜ قَالَتَا
لَا نَسْق۪ى حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ
رَبِّ اِنّ۪ى لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْش۪ى عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍۘ
قَالَتْ اِنَّ اَب۪ى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَاۜ فَلَمَّا جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَۙ قَالَ لَا
تَخَفْۜ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ
اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَم۪ينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنّ۪ٓى اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ
تَأْجُرَن۪ى ثَمَانِيَ حِجَجٍۚ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَۚ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَۜ سَتَجِدُن۪ٓى اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذٰلِكَ بَيْن۪ى وَبَيْنَكَۜ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ
عَلَيَّۜ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ۟ ﴿٢٨﴾

[3724] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki Medyen cihetine yöneldi, "ola ki Rabbim beni düz yola çıkara" dedi (22). Ve vaktâ ki Medyen suyuna vardı, üzerinde bir küme insan buldu, suluyorlar, ötelerinde de iki dişi ehli buldu, sakınıp duruyorlar. "Derdiniz nedir?" dedi, "biz çobanlar çekip gitmeyince sulamayız ve

---

1 H: "zorba olmak mı".

bizim babamız büyük bir pîrdir" dediler (23). Bunun üzerine ikisine sulayıverdi, sonra gölgeye çekildi de "ya Rabbi!" dedi, "ben cidden bana indirdiğin hayırdan dolayı bir fakirim" (24). Derken o ikinin birisi bir edeb ü hayâ üzere yürüyerek ona geldi,[1] "babam seni davet ediyor bize su çekiverdiğin ecrini sana ödemek için" dedi. Bunun üzerine varıp ona kıssayı anlatınca, "korkma" dedi, "kurtuldun o kavimden, o zâlimlerden" (25). O ikinin biri, "babacığım!" dedi, "onu ecîr tut[2], çünkü tuttuğun ecîrlerin en hayırlısı o kavî, emîn adam[3]" (26). Dedi: "Haberin olsun ben şu iki kızımın[4] birini sana nikâh etmek istiyorum, sen bana sekiz sene ecîrlik etmek üzere ki[5] eğer on'u doldurursan, o da kendinden, ma'amâfîh seni zorlamak istemiyorum, inşaallah beni sâlihînden[6] bulacaksın" (27). Dedi: "O, benimle senin aramızda, iki müddetin her hangisini ödersem demek aleyhime husûmet yok ve Allah mukavelemiz üzerine vekil" (28).

{مَدْيَنَ} ❁ Yukarılarda geçtiği üzere Şuayb aleyhisselâm'ın memleketi.

{حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ} ❁ "Vürûd" suya gitmek, "sudûr" sudan dönmek olduğu gibi, "ısdâr" da hayvanları sudan çekip götürmektir.

"Ri'â" (رعاء) "râ'î"nin cem'i, çobanlar. {تَذُودَانِ}

ذود Zevd: men' ü def' etmek, yani diğerleri sularken bu ikisi hayvanlarını sakındırıp duruyorlar. {اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ} [3725] ❁ Burada iki mâna vardır: Birisi lâm "fakīr"in sılası ve اَنْزَلْتَ muzâri' mânasına olmak üzere "yâ Rab, her ne hayır indirirsen muhtâcım" demektir. Birisi de lâm ta'lil olmak üzere "yâ Rabbi, hakkımda hayır olmak üzere başıma getirdiğin serencamdan dolayı bir fakīr oldum, çok muhtâcım" demektir ki bu mâna daha zâhirdir.

---

1 H: "yürüyerek geldi, buna".
2 H: "ecîr tut onu".
3 H: "adamdır".
4 H: "Doğrusu ben şu iki kızımın".
5 H -"ki".
6 B: "sâlihlerden".

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَاراًۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓى
اٰنَسْتُ نَاراً لَعَلّ۪ٓى اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا
نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ٓى اَنَا اللّٰهُ
رَبُّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْۜ
يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْۣ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ ﴿٣١﴾ اُسْلُكْ يَدَكَ ف۪ى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ
مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍۘ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْماً فَاسِق۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ اِنّ۪ى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَاَخَافُ اَنْ
يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخ۪ى هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ى لِسَاناً فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءاً يُصَدِّقُن۪ىۘ اِنّ۪ٓى اَخَافُ
اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَاناً فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا
بِاٰيَاتِنَاۚ اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا
مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا ف۪ٓى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبّ۪ٓى
اَعْلَمُ بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ فَاَوْقِدْ ل۪ى يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ
فَاجْعَلْ ل۪ى صَرْحاً لَعَلّ۪ٓى اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰىۙ وَاِنّ۪ى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ
هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ
فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى
النَّارِۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ ف۪ى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةًۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ
مِنَ الْمَقْبُوح۪ينَ۟ ﴿٤٢﴾

[3727] **Meâl-i Şerîfi**

Vaktâ ki Mûsâ artık eceli ödedi ve ehliyle yola çıktı, Tûr cânibinden bir ateş hissetti. Ehline "durun" dedi, "ben bir ateş hissettim, ümid ederim

ki size ondan bir haber getiririm veya o ateşten bir eksi, belki bir ocak yakar ısınırsınız" (29). Derken ona varınca vâdinin sağ kıyısından o mübarek bukʿada ağaçtan nidâ olundu, şöyle ki[1]: "Yâ Mûsâ, haberin olsun Benim Ben Allah, Rabbü'l-âlemîn" (30). Ve[2] şöyle: "Bırak asânı". Derken onu sanki bir çevik yılan (bir cânn)[3] gibi ihtizaz ediyor görünce öyle bir dönüp kaçtı ki arkasına bile[4] bakmadı. "Yâ Mûsâ, yüzünü dön ve korkma, çünkü sen âminîndensin (31). Elini koynuna sok çıksın bembeyaz, bir[5] âfetsiz, ve heybetten cenâhını kendine kavuştur. İşte bu ikisi sana iki[6] burhan, Rabbinden Firavun'a ve cemiyetine, çünkü onlar fâsık bir kavim oldular" (32). Dedi: "Yâ Rabbi! Ben onlardan bir adam öldürdüm, korkarım beni hemen öldürürler (33). Biraderim Hârûn ise lisanca benden [3728] *fesâhatlidir, beni tasdik eder bir muâvin olmak üzere maiyyetimde ona da risalet ver. Doğrusu ben beni tekzib ederler diye korkarım" (34). Buyurdu ki: "Biraderinle pazuna kuvvet vereceğiz ve sizin için bir saltanat kuracağız da size erişemeyecekler. Âyetlerimiz hakkı için siz ve size tâbiʿ olanlar gālib geleceksiniz (35). Vaktâ ki Mûsâ bunun üzerine açık açık âyetlerimizle onlara vardı, "bu" dediler, "sırf uydurma bir sihir, biz bunu evvelki atalarımızda dahi işitmedik" (36). Mûsâ da "Rabbim daha iyi bilir" dedi, "tarafından hidâyetle gelen kim, ve yurdun âkıbeti kimin olur. Doğrusu bu: Zâlimler felâh bulmaz" (37). Firavun ise dedi ki: "Ey millet, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum, haydi[7] benim için çamura ocağı yak da yâ Hâmân bana bir kule yap, belki Mûsâ'nın tanrısına muttaliʿ olurum. Maʿamâfîh ben onu her hâlde yalancılardan sanıyorum"[8] (38). Hem de o ve askerleri yeryüzünde haksızlıkla kibirlenmek istediler ve zannettiler[9] ki onlar bize iade olunmayacaklar (39). Biz de kendisini ve ordularını tuttuk*

---

1 H: "ağaçtan şöyle nidâ olundu".
2 H: "Hem".
3 H, M ve B: "(bir cânn) bir çevik yılan".
4 H +"~~dönüp~~"; B +"dönüp".
5 H -"bir".
6 H -"iki".
7 B +"Hâmân".
8 B -"Maʿamâfîh ben onu her hâlde yalancılardan sanıyorum".
9 H: "istemiş ve zannetmişlerdi".

da deryâya fırlatıverdik, şimdi bak o zâlimlerin âkıbeti nasıl oldu? (40). Biz onları öyle baş kumandanlar yaptık ki ateşe davet ederler ve kıyamet günü yardım[1] olunmazlar (41). Hem kendilerine bu dünyada arkalarından bir lânet yağdırmaktayız[2] hem de kıyamet günü bunlar pek menfurlardandırlar (42).

{فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ} ❁ Yek nazarda hangi eceli ödediği belli olmuyor gibi ise de düşünülünce fazlasını ödediği ve hiçbir eceli kalmadığı anlaşılır. Çünkü kerîm olan vaadine vefâ eder, eserler de buna delâlet eylemektedir.[3] Hatta bazılarında on sene daha fazla kaldığı rivayet edilmiştir. {وَسَارَ بِاَهْلِه} Ve ehliyle yürüdü; yola çıktı. ❁ Nereye gidiyordu? Bu beyan edilmiyor, bazıları Mısır'a demişler lâkin اَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ demesi buna münâfî görünür. Bazıları da Kudüs'e doğru demişler ki[4] daha sâlim ve mânidar [3729] görünür. {اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا} Tûr cânibinden, yani dağ cihetinden bir ateş hissetti. ❁ Dikkat olunursa bu ifade gayet sade ve zâhir görünmekle beraber, işârâtında îzâha sığmayacak birçok derinlikler vardır. Meselâ "if'âl"den veya "müfâ'ale"den olması muhtemil olan اٰنَسَ bir ihsas ifade etmekle beraber, kaba bir ihsâsın değil, üns ifade eden derin ve insânî bir ihsâsın ifadesidir. Nitekim فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا'de [en-Nisâ 4/6] rüşd înâsı derin bir ihsastır. Şüphe yok ki "ehasse" denilmeyip de "ânese" buyurulması bir letâfet-i mahsûsayı hâizdir.[5] Bunu ancak zevk takdir eder. نَارًا'daki tenvînin tenkîrindeki garâib ve acâiblik de öyle. {لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ} Belki ondan size bir haber getiririm ❁ demek ki yolda bir haber almaya muhtaç sıkıntılı bir vaziyette bulunuyorlardı, bunu şu rivayetlerle îzah etmişlerdir:

1. Kış mevsimi ehliyle, malıyla çıkmış ve Şam mülûkünden hazeren yolun gayrısını tutmuştu. Zevcesi hâmil idi, beriyyede gidiyor, yollarını

---

1 H: "mansur".
2 H: "yağdırırız".
3 Buhârî, Şehâdât, 29; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 568:
عن سعيد بن جبير قال: سألني يهودي من أهل الحيرة: أي الأجلين قضى موسى؟ قلت: لا أدري، حتى أقدم على حبر العرب فأسأله، فقدمت فسألت ابن عباس، فقال: قضى أكثرهما وأطيبهما، إن رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا قال فعل.
4 B +"bu".
5 H +"Ve".

bilmiyorlardı. Bu yürüyüş onu karanlık, soğuk, karlı bir gecede Tûr'un sağına garb cânibine sevketmiş idi.[1]

2. Haremine gayretinden geceleyin refikleriyle buluşur, gündüz ayrılırdı. Derken bir gün yolu şaşırdı, gece geldi çattı, derken haremini ağrı tuttu. Çakmağını çaktı ateş almadı, bir de baktı uzaktan bir ateş parlıyor, işte o vakit "durun!" dedi, "ben bir ateş hissettim, belki ondan size bir haber getiririm."[2] {اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ} yahut o ateşten bir eksi, ilh.

{فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ} Derken ona varınca nidâ olundu {مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ} vâdinin sağ kıyısından ☸ Mûsâ'ya [3730] nazaran sağ, yahut "eymen" lafzının diğer mânasıyla: Vâdinin en meymenetli kıyısından ki اَلْأَيْمَنَ فَالْأَيْمَن[3] müeddâsınca bi'l-işâre sağ demek olur. {فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ} O mübarek buk'ada.

"**Buk'a**" yanındaki arazinin hey'etinden başka türlü olan kıt'a-i arz demektir. Mübarek olması Allah teâlâ'nın bilhassa âyât ve envârına mazhar olması, yani risalet ve teklîmin burada husûle gelmesi hasebiyledir. {مِنَ الشَّجَرَةِ} Ağaçtan ☸ nidâ olundu. Bu ağacı bazıları "unnab", bazıları "semüre" (mugaylan dikeni nevinden bir bâdiye ağacı), bazıları "avsec" yani "Sincan dikeni" veya "Mûsâ ağacı" denilen dikenli bir ağaç, bazıları da "ulleyk" yani sarmaşık veya böğürtlen diye rivayet etmişlerdir. Âlûsî diyor ki: "Bugünkü Tevrat'ta mezkur olan da ulleykadır.[4] İşbu

---

1 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* V, 265; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* III, 201; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VII, 314:

وذلك أن موسى استأذن شعيبا في الرجوع من مدين إلى مصر لزيارة والدته وأخته، فأذن له فخرج بأهله وماله، وكانت أيام الشتاء، وأخذ على غير الطريق مخافة ملوك الشام، وامرأته في سقمها، لا تدري أليلا أم نهارا. فسار في البرية غير عارف بطرقها، فألجأه المسير إلى جانب الطور الغربي الأيمن في ليلة مظلمة مثلجة شديدة البرد، وأخذ امرأته الطلق، فقدح زنده فلم يوره.

2 Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân,* thk. Yâsir b. İbrâhim - Guneym b. Abbâs, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* V, 265:

روي أن موسى كان رجلا غيورا، وكان يصحب الرفقة بالليل، ويفارقهم بالنهار، فلما كانت الليلة التي أراد الله كرامته فيها، أخطأ الطريق؛ لأن الظلمة اشتدت واشتد البرد، وانقطع عن الرفقة فجعل يقدح الزند فلا يورى، ثم إنه أبصر نارا من قبل الطور، وكان نورا ولم تكن نارا، فهو معنى قوله تعالى: «آنس من جانب الطور نارا» أي: أبصر.

3 Buhârî, Müsâkāt, 2; Müslim, Eşribe, 124.

4 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 282:

وكانت هذه الشجرة على ما روي عن ابن عباس عنابا، وعلى ما روي عن ابن مسعود سمرة، وعلى ما روي عن ابن جريج والكلبي ووهب عوسجة. وعلى ما روي عن قتادة ومقاتل عليقة وهو المذكور في التوراة اليوم.

مِنَ الشَّجَرَةِ [28/30], مِنْ شَاطِئِ'den bedel-i iştimâldir. Ağaç nidâ etti değil, ağaçtan nidâ olundu {اَنْ} şöyle diye[1]:

{يَا مُوسٰٓى اِنّٓى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ} Yâ Mûsâ, hakikat Benim Ben Allah, Rabbü'l-âlemîn. ❁ Tâhâ Sûresi'nde يَا مُوسٰى. اِنّٖٓي اَنَا رَبُّكَ [20/11-12] nidâ olundu. Tâsîn'de de اَنْ بُورِكَ مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ [27/8] nidâ olundu diye geçmişti. İmam Fahreddin Râzî bu farkların vechini anlatmak için der ki: "Bunların beyninde münâfat yoktur, Allah teâlâ hepsini anlatmış ancak her sûrede o nidâ mazmûnunun bir kısmını hikâye buyurmuştur."[2] Kâdî ile Ebussuud da "fark yalnız lafızdadır, asıl murad olan mânada münâfat yoktur" demişler,[3] bu ise Kur'an yalnız mânayı hikâye etmiştir demek olacağından, "nidâ"nın bir lafız ve savt ile değil, yalnız bir mânadan ibaret olduğunu zannettirebileceği gibi, kıssanın üç sûrede tekrar edilmesinin vechini de îzah etmiyor. Hâlbuki her birinde kıssa [3731] sırf bir tekrardan ibaret olmayıp diğerinde söylenmeyen bir vech ile beyan edilmiş olduğundan Râzî'nin dediği gibi "nidâ"nın müştemil olduğu mazmun da öyledir. Hepsinin zâhiri Mûsâ aleyhisselâm'ın bir kelâm-ı lafzî işitmiş olmasıdır.

Burada Mu'tezile demişlerdir ki: مِنَ الشَّجَرَةِ sarâhatiyle Mûsâ aleyhisselâm nidâyı şecereden işitmiştir. Ve bu nidâ ile mütekellim olan da Allah teâlâ'dır. Hâlbuki Allah teâlâ bir cisimde olmaktan münezzehtir. Demek ki Allah teâlâ'nın tekellümü ancak bir cisimde kelâm halketmekledir. Buna karşı kelâm sıfatının kıdemine kāil olan Ebû Mansûr Mâtüridî ve Mâverâünnehir Türk ulemâsı derler ki: Allah teâlâ'nın Zâtı ile kāim olan kelâm-ı kadîm işitilmez, işitilen ancak ses ve

---

1 Yani "en" müfessiredir [Müellifin notu].

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 593:

المسألة الثالثة: قال في سورة النمل: «نودي أن بورك من في النار ومن حولها» وقال هاهنا «نودي... إني أنا الله رب العالمين» وقال في طه: «نودي... إني أنا ربك» ولا منافاة بين هذه الأشياء فهو تعالى ذكر الكل إلا أنه حكى في كل سورة بعض ما اشتمل عليه ذلك النداء.

3 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 177:

«أَنْ يا مُوسى» أي يا موسى «إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ»، هذا وإن خالف ما في طه والنمل لفظاً فهو طبقه في المقصود.

Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 512:

«أن يا موسى إِنّي أَنَا الله رب العالمين» وهذا وإنْ خالَفَ لفظاً لِما في طه والنَّملِ لكنَّه موافقٌ له في الْمَعنى الْمُرادِ.

hurûftur. Ve işte ağaçta yaratılan ve ondan[1] işitilen odur. Ebu'l-Hasen Eş'arî de demiştir ki: Cisim ve araz olmayan Zâtının görülmesi mümkin olduğu gibi, harf ve savt olmayan kelâm-ı nefsînin de mesmû' olması mümkindir.[2] İmâm-ı Gazzâlî de bunu teyid eylemiştir. Sûfiyyeden bazıları da demiştir ki: Savt ile kelâm-ı lafzîyi işitti ve bu, Hak celle ve alâ'nın hikmeti muktezâsınca dilediği mezâhirden birinde zuhûrundan sonra oldu. Öyle ki Sübhânehu ve teâlâ zuhûruyla beraber yine ıtlâkı üzere -hattâ ıtlak kaydından bile- bâkī idi. Hadîs-i sahîhte vârid olmuştur ki:[3] Allah teâlâ, yevm-i kıyâmette kullarına bir surette tecellî edecek, "Ben Rabbinizim" diyecek de tanımayacaklar. Sonra diğer bir surette tecellî edecek o vakit tanıyacaklar.[4] Fakat o zaman böyle zuhur olsa idi bilâhare mîkātta اَرِنٖٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَ talebine hâcet görmez veya لَنْ تَرٰيٖنٖي ile karşılanmaz veya فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا [el-A'râf 7/143] tecellîsi daha o zaman olmuş olurdu.

Hasan-ı Basrî Hazretleri "Mûsâ aleyhisselâm'a nidâ-yı vahy ile nidâ olundu فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى [Tâhâ 20/13] buna delildir" demiş, cumhûr-ı [3732] ulemâ buna râzı olmamış; "Allah teâlâ ona vâsıtasız kelâm söyledi, buna delil وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلٖيمًا'dir [en-Nisâ 4/164]. Zira vahy olsa idi

---

1 H: "onda".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 593. Krş. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 492:
احتجت المعتزلة على قولهم إن الله تعالى متكلم بكلام يخلقه في جسم بقوله: من الشجرة فإن هذا صريح في أن موسى عليه السلام سمع النداء من الشجرة والمتكلم بذلك النداء هو الله سبحانه وهو تعالى منزه أن يكون في جسم فثبت أنه تعالى إنما يتكلم بخلق الكلام في جسم. أجاب القائلون بقدم الكلام فقالوا لنا مذهبان الأول: قول أبي منصور الماتريدي وأئمة ما وراء النهر وهو أن الكلام القديم القائم بذات الله تعالى غير مسموع إنما المسموع هو الصوت والحرف وذلك كان مخلوقا في الشجرة ومسموعا منها، وعلى هذا التقدير زال السؤال. الثاني: قول أبي الحسن الأشعري وهو أن الكلام الذي ليس بحرف ولا صوت يمكن أن يكون مسموعا، كما أن الذات التي ليست بجسم ولا عرض يمكن أن تكون مرئية.

3 Buhârî, Rikāk, 52:
عن أبي هريرة قال: قال أناس: يا رسول الله، هل نرى ربنا يوم القيامة؟ فقال: هل تضارون في الشمس ليس دونها سحاب. قالوا: لا يا رسول الله، قال: هل تضارون في القمر ليلة البدر ليس دونه سحاب. قالوا: لا يا رسول الله، قال: «فإنكم ترونه يوم القيامة كذلك، يجمع الله الناس، فيقول: من كان يعبد شيئا فليتبعه، فيتبع من كان يعبد الشمس، ويتبع من كان يعبد القمر، ويتبع من كان يعبد الطواغيت، وتبقى هذه الأمة فيها منافقوها، فيأتيهم الله في غير الصورة التي يعرفون، فيقول: أنا ربكم، فيقولون: نعوذ بالله منك، هذا مكاننا حتى يأتينا ربنا، فإذا أتانا ربنا عرفناه، فيأتيهم الله في الصورة التي يعرفون، فيقول: أنا ربكم، فيقولون: أنت ربنا فيتبعونه...».

4 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 283:
وذهب الشيخ الأشعري، والإمام الغزالي إلى أنه عليه السلام سمع كلامه تعالى النفسي القديم بلا صوت ولا حرف، وهذا كما ترى ذاته عز وجل بلا كيف ولا كم، وذكر بعض العارفين أنه إنما سمع كلامه تعالى اللفظي بصوت وكان ذلك بعد ظهوره عز وجل بما شاء من المظاهر التي تقتضيها الحكمة وهو سبحانه مع ظهوره تعالى كذلك باق على إطلاقه حتى عن قيد الإطلاق، وقد جاء في الصحيح أنه تعالى يتجلى لعباده يوم القيامة في صورة، فيقول: أنا ربكم فينكرونه ثم يتجلى لهم بأخرى فيعرفونه. والله تعالى وصفاته من وراء حجب العزة والعظمة والجلال فلا يحدثن الفكر نفسه بأن يكون له وقوف على الحقيقة بحال من الأحوال.

enbiyâ arasında Kelîm isminin Hazret-i Mûsâ'ya ihtisâsı olmazdı. فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى da vahy ile değil, sarih kelâm ile söylenmiştir" demişlerdir.[1] Fakat burada وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ [eş-Şûrâ 42/51][2] âyetini unutmamak lâzım gelir. Zira diğer müfessirîn de Mûsâ'ya olan teklîmin burada "illâ vahyen" kısmında dâhil olduğunu söylemişlerdir. Şu hâlde Hasan-ı Basrî Hazretleri'nin murâdı da bu olmak lâzım gelir. Çünkü bu âyette vahiy resul irsâliyle olan "îhâ"ya mukabil zikredildiğinden bilâ-vâsıta vahiy demektir. Bu da yalnız ilkā-yı mâna ile olabileceği gibi ilkā-yı lafz ile dahi olabilir ve işte Mûsâ'ya da böyle olmuştur {وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ} ❁ اَنْ يَا مُوسٰى üzerine ma'tuf, yani bir de şöyle nidâ olundu: "Bırak o asânı" {فَلَمَّا رَاٰهَا} ❁ bu gibi "fâ"lara fasîha denilir, hâl delâletiyle hazf olunmuş cümleleri iş'âr eder ki, "bunun üzerine bıraktı, bırakınca sanki bir yılan imiş gibi ihtizâza başladı, öyle ihtizaz ediyor görünce" demektir.

{يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْۜ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ} ❁ Bu cümlede bir kavil mukadderdir. Yani böyle denildi çünkü Tâsîn'de geçtiği üzere لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ'dur [27/10]. {جَيْبِكَ} ❁ "Ceyb" esasen gömleğin, cübbenin baş tarafındaki açıklığa denir ki, "koyun" tâbir ettiğimiz yaka açığıdır. Bildiğimiz ceybe ıtlâkı sonradan müvelleddir[3]. {وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ} Ve korkudan cenâhını kendine kavuştur. ❁ "Cenah"tan murad iki koldur. Bu emir iki mânayı iş'âr eder: Birisi "bu makamda mehâbetten korkup kaçma da kollarını kavuşturup emre âmâde dur",

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 594. Krş. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 302:

قال الحسن إن موسى عليه السلام نودي نداء الوحي لا نداء الكلام والدليل عليه قوله تعالى: «فاستمع لما يوحى» قال الجمهور إن الله تعالى كلمه من غير واسطة والدليل عليه قوله تعالى: «وكلم الله موسى تكليما» (النساء ٤/١٦٤) وسائر الآيات، وأما الذي تمسك به الحسن فضعيف لأن قوله: «فاستمع لما يوحى» لم يكن بالوحي لأنه لو كان ذلك أيضا بالوحي لانتهى آخر الأمر إلى كلام يسمعه المكلف لا بالوحي وإلا لزم التسلسل بل المراد من قوله: «فاستمع لما يوحى» وصيته بأن يتشدد في الأمور التي تصل إليه في مستقبل الزمان بالوحي.

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 283:

وقال الحسن: إنه سبحانه نادى موسى عليه السلام نداء الوحي لا نداء الكلام ولم يرتض ذلك العلماء الأعلام لما فيه من مخالفة الظاهر وأنه لا يظهر عليه وجه اختصاصه باسم الكليم من بين الأنبياء عليهم السلام، ووجه الاختصاص على القول بأنه سمع كلامه تعالى الأزلي بلا حرف ولا صوت ظاهر...

2 "Bununla beraber hiçbir beşer için kābil değildir ki Allah ona başka suretle kelâm söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından veyahut bir resul gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesnâ. Çünkü O çok yüksek, çok hakîmdir."

3 B: "müevveldir".

ikincisi “herhangi bir korku vaziyetinde de kaçma, etrafını derle topla, celâdet [3733] göster” demek olabilir. {فَذَانِكَ} İşte bu ikisi ❁ Asâ ile yed-i beyzâ ki birisi korkutur, birisi tenvir ve tergīb eder. {وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا} Ve sizin için bir saltanat bahşedeceğiz ❁ yani büyük bir tasallut ve galebe kuvveti vereceğiz de {فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا} ikinize de erişemeyecekler ❁ ne el uzatabilecekler ne de mânen ve maddeten, ilmen ve hücceten ka‘bınıza yetişebilecekler ilh...

{بِاٰيَاتِنَا} Âyetlerimiz hakkı için ❁ mucizelerimiz ve bilhâssa o iki mucize sayesinde {اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا} siz ve size tâbi‘ olanlar {الْغَالِبُونَ} gālib geleceksiniz ❁ demek yalnız kendileri değil, kendilerine tâbi‘ olanlar da gālib gelecekler. {قَالُوا مَا هٰذَا} Bu, dediler ❁ yani senin âyet diye getirdiğin başka değil {اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى} uydurma bir sihir ❁ yani eskiden mâlum olmayıp yeni îcad olunmuş bir sihir, yahut hiç asl u esası olmayıp mücerred göz boyama kabîlinden olan bir sihir veya Allah'a iftira edilen bir sihir, şimdiye kadar içimizde görülmediği gibi {وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا} biz bunu -böyle bir sihri- veya bu davayı {فٖٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ} eski atalarımızda dahi işitmedik. ❁ Demek ki yeni muvaffakıyetler yeni âyetlerle husûle geliyor, hakikaten nâfi‘ olan şeyleri eskiden yoktur diye reddedenler mahrum kalıyor. Onun için onların “sihr-i müfterâ” demelerine karşı {وَقَالَ مُوسٰى} Mûsâ da şöyle dedi: {رَبّٖٓي اَعْلَمُ} Rabbim daha iyi bilir {بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِهٖ} nezdinden hidâyetle gelen [3734] kim {وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ} ve yurdun âkıbeti kimin olacak ❁ yani bu dünya yurdunun sonunda hayırlı âkıbet kimin olacak, âkıbetin iyisi de olur kötüsü de. Nitekim ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذٖينَ اَسَٓاؤُا السُّٓوٰٓاى [er-Rûm 30/10][1] buyurulmuştur, fakat ekseriya وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ [el-Kasas 28/83] gibi lâm ile kullanıldığı zaman hayırlısı demek olur. Burada da لَهُ kaydıyla hayra işaret olunmuştur. {اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ} Hakikat bu: Zâlimler felah bulmaz ❁ zulüm, haksızlık edenler murâda eremez; Hakk'ın âyatını, burhanlarını uydurma sihirdir diye reddedenlerin haksız zâlimler olduğunda ise şüphe yoktur.

---

1 “Sonra o fenalık yapanların âkıbeti en fenası oldu…”

{وَقَالَ فِرْعَوْنُ} Firavun ise -bak ne zâlim, cemiyetini toplayıp da- dedi ki {يَٓا اَيُّهَا الْمَلَأُ} ey millet: ey şu gözler dolduran cemaat {مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪ي} ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum. ❁ Pekâlâ bilir ki şu halkı yaratan kendisi değildir, kendisini de bir yaratan vardır. Lâkin ulûhiyet yalnız O'nun hakkı olduğunu tanımıyor, halk ve ulûhiyet mefhumlarına haksızlık ediyor; hukuk ve teşrî' kendi vaz' u iradesinden ibaret imiş, ne irade ederse olurmuş, hükm ü hükûmetini nakzedebilecek mâfevk bir kuvvet yokmuş gibi gösteriyor. Binâen'aleyh nâs onun hükûmetine itaatten başka bir şey tanımasın, hep onu sevsin, hep ondan korksun, hep ona kul olsun, ona tapsın istiyor. Hem mâbudluk iddia ediyor hem "sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum" diyor. İlk önce "yoktur" demiyor, "bilmiyorum" diye insaflı görünmek istiyor ve göklerin yerin rabbi güya semâyı rasad etmekle görünmesi lâzım gelen bir cisim ve cismânî imiş gibi tevehhüm ettirerek halka karşı ilm ü fen yolundan bir desîse yapmak üzere de diyor ki:

[3735] {فَاَوْقِدْ ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ} Şimdi bir ocak yak benim için çamura da ya Hâmân ❁ "tuğla pişir" demeyip bu tâbiri kullanması, kerpici pişirip tuğla yapmayı ibtidâ Firavun düşünmüş olduğundan bu suretle sanatı tâlim eylemiş deniliyor. {فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً} Hemen bana bir kule yap ❁ semâyı tarassud edecek bir rasad kulesi binâ et {لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰى} belki çıkar Mûsâ'nın ilâhına muttali' olurum {وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ} ma'âmâfîh ben onu her hâlde yalancılardan zannediyorum. ❁ Yani Rabbü'l-âlemîn tarafından peygamberlik davasında yalancı olduğunu zannediyor ise de, her ihtimâle karşı güya ilm ü fen dairesinde bilfiil taharriyât yaparak o yalanı meydana çıkaracak ve şayet onun ilâhını bulursa güya onun da hakkından gelecek imiş gibi görünmek istiyor. Bazıları bunun sade bir laftan ibaret kaldığını ve öyle bir kule ile göğe çıkmaya çalışmanın gayr-i ma'kūl olduğunu söylemişlerse[1] de diğer taraftan böyle bir kulenin yapılıp yıkıldığını nakletmişlerdir.

1 M ve B: "söylemişler".

{وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ} Hem o, ordularıyla yeryüzünde bi-gayr-i hak daha kibirlenmek istedi ❁ "bilmiyorum" demekle kalmadı, Şu'âra'da[1] geçtiği üzere Mûsâ'ya لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ [26/29] dedi, Nâzi'ât'ta geleceği üzere mahşerini toplayıp اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى [79/24][2] diye bağırdı {وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ} ve zannettiler ki onlar yakalanıp da Bize getirilmeyecekler {فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ} Biz de onu ve ordularını tuttuk da {فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ} deryâya fırlatıverdik. [3736] {فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ} Şimdi bak o zâlimlerin âkıbeti nasıl oldu? {وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً} Biz onları öyle öncüller, öyle başkumandanlar yaptık ki {يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ} ateşe çağırırlar ❁ cehenneme götürecek fiillere davet ederler {وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ} de kıyamet günü nusret olunmazlar. {وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً} Hem bu dünyada arkalarına bir lânet takmışızdır. ❁ Allah'ın ve melâikenin ve nâsın lânetleri {وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ} hem de kıyamet günü onlar o çirkin, menfur, matrudlardandırlar. ❁ Çünkü tekebbür yalnız Allah'ın hakkıdır. Bir hadîs-i kudsîde "kibriyâ Benim ridâm, azamet izârımdır. Her kim bunlardan birisinde bana nizâ' ederse Ben onu ateşe koyarım" buyurulmuştur.[3] Onun için ondan başkasının istikbârı bi-gayr-i hak istikbardır.

Gelelim kıssadan hisseye:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓى اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

1 B: "Şûrâ'da".
2 "…benim en yüksek rabbiniz…"
3 İbn Mâce, Zühd, 16; Ebû Dâvûd, Libâs, 29/4090:

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يقول الله سبحانه: الكبرياء ردائي، والعظمة إزاري، من ينازعني واحدا منهما، ألقيته في جهنم»

﴿٤٦﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا
رَسُولاً فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَٓا
اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰىۜ اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُۚ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَاۗ
وَقَالُٓوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ
كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٩﴾ فَاِنْ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْۜ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ
اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٠﴾

[3738] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için biz Mûsâ'ya o kitabı kurûn-ı ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra nâsın vicdanlarını tenvir edecek basiretler ve bir hidâyet ü rahmet olmak üzere verdik, gerek ki tezekkür edeler[1] (43). Sen ise Mûsâ'ya o emri kazâ ettiğimiz sıra cânib-i garbîde değildin, o şâhidlerden de değildin (44). Velâkin Biz birçok karnlar inşâ eyledik de onların üzerlerine[2] ömür uzadı.[3] Sen Medyen ahâlisi içinde ikāmet ederek âyetlerimizi onlardan okuyup öğrenmedin de velâkin Biz olduk risalet verip gönderen (45). Hem Biz o nidâyı yaptığımız vakit sen Tûr'un cânibinde de değildin, velâkin Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin ki senden evvel kendilerine bir nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar edesin, gerek ki tezekkür edeler[4] (46). Ellerinin takdim eylediği günahlar yüzünden başlarına birer musibet gelip de o vakit "yâ Rabbenâ bize bir resul gönderseydin de âyetlerine uyup mü'minlerden olsakdı ya" diyecek olmasalardı! (47). Fakat şimdi onlara tarafımızdan hak gelince "Mûsâ'ya verilen gibisi verilse ya!" dediler. Ya bundan evvel Mûsâ'ya verilene küfretmediler mi? "İki sihir tezahür etti" dediler ve "biz hiçbirisine inanmayız" dediler (48). De ki: "O hâlde bu ikisinden

---

1 B: "ederler".
2 B: "üzerine".
3 H: "inşâ eyledik, onların da üzerine ömür uzadı".
4 H ve B: "ederler".

daha doğru bir kitap getirin[1] Allah tarafından da ben ona tâbi' olayım eğer sâdıksanız" (49). Yine sana icâbet etmek istemezlerse artık bil ki onlar sırf kendi hevâları peşinde gidiyorlar, hâlbuki Allah'tan bir doğru delil olmaksızın mücerred kendi hevâsı peşinde giden kimselerden daha şaşkın kim olabilir? Muhakkak ki Allah zâlimler gürûhunu muvaffak etmez (50).

[3739] {وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} Celâlim hakkı için biz Mûsâ'ya o kitabı, yani Tevrat'ı {مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُو۫لٰى} kurûn-ı ûlâyı ihlâk ettiğimizden sonra ❁ demek ki Kur'ân'ın lisânında "kurûn-ı ûlâ" Firavun'un helâkıyla hitam buluyor. Ve işte Sûre-i Tâhâ'da Firavun'un فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُو۫لٰى [20/51] suâline karşı[2] قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ى ف۪ى كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّ۪ى وَلَا يَنْسٰى [20/52] cevâbının mânası da bu olduğu buradan anlaşılıyor. Firavun'un helâkinden veya Tevrat'ın nüzûlünden İslâm'ın zuhûruna kadar kurûn-ı vustâ oluyor, İslâm'ın zuhûruyla da âhir zaman, yani kurûn-ı uhrâ başlıyor. Demek ki Hazret-i Mûsâ'nın bi'seti ile kurûn-ı ûlâ kapanıp kurûn-ı vustâ açıldığı gibi, bi'set-i Muhammediye ile de kurûn-ı vustâya nihâyet verilip kurûn-ı uhrâ açılıyor. Ancak Hazret-i Mûsâ'nın bi'setinden Firavun'un garkına kadar olan müddet kurûn-ı ûlâya mahsub edilmiş olduğu gibi, bi'set-i Muhammediyeden hicret-i seniyyeye kadar olan müddet de kurûn-ı vustâya mahsub edilerek târîh-i İslâm Hicret'ten başlamıştır.

İşte Tevrat'ı kurûn-ı ûlânın ihlâkinden sonra {بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ} nâsın kalblerini tenvir edecek basiretler {وَهُدًى وَرَحْمَةً} ve bir hidâyet ve rahmet olmak üzere verdik {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} gerek ki tezekkür ederler diye ❁ kurûn-ı ûlânın hâlini düşünür ibret alırlar da Firavun ve askerleri gibi zulüm, haksızlık etmezler, ateşe gitmezler diye. Bu suretle Tevrat'ın nüzûlü hikmetini beyandan sonra Kur'ân'ın inzâli hikmetiyle risâlet-i Muhammediyeyi de anlatmak için buyuruluyor ki:

---

1 H: "getirin bu ikisinden daha doğru bir kitap".
2 M ve B -"karşı".

{وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ} Sen ise o garbî cânibinde ❁ o dağın garb yakasında, Mûsâ'nın Elvâh'ı aldığı mîkāt yerinde değildin {اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ} Mûsâ'ya o emri kazâ ettiğimiz [3740] sırada ❁ yani o vahiy ve Tevrat ile hüküm verip peygamberliği işini sağlamlaştırdığımız vakit Mûsâ'nın yanında olmadığın gibi {وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ} şâhidlerden de değildin ❁ o zamanda, o asırda hazır ve[1] mevcud olanlardan da değildin {وَلٰكِنَّٓا اَنْشَأْنَا قُرُونًا} velâkin biz birçok karnlar inşâ ettik ❁ kurûn-ı ûlânın helâkinden sonra Tevrat'ın neş'e-i hidâyetiyle kurûn-ı vustâ husûle geldi {فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ} onların da üzerlerine ömür uzadı ❁ murûr-ı zaman ile kocadılar, şaşkınlaştılar, o neş'e köreldi, o iman dinçliği, o amel kudreti kalmadı. Kalbler katıldı, hiss-i dînî söndü, türlü bid'atler, ihtilâflar, tahrifler ile şeriat ve ahkâm bozuldu. Bâhusus sonlarına doğru fısk u fetret çoğaldı. Binâen'aleyh hikmet-i ilâhiye yeni bir rûh ile yeni bir teşrî' iktizâ etti. Mûsâ'nın hissettiği o ateşi yeniden duyurmak, mahabbetullah ile yeni bir hayat şevk u neş'esi vermek için yeni bir kitap, yeni bir peygamberle ahbâr u ahkâmı yenilemek lâzım geldi. Bu sebeple sana vahiy gönderip bunları bildirdik. Tevrat, kurûn-ı vustâyı tenvir için verildiği gibi, bu suretle Kur'an da kurûn-ı vustânın fetretine nihâyet verip kurûn-ı cedîdeyi tenvir için gönderildi.

Fıkıhta "ezmânın[2] tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz"[3] kāidesinin bir esası demek olan bu veciz âyet, bi'set-i Muhammediyenin bir sırr u hikmetini göstermekte ve Kur'ân'ın her zamana hâkim olabilmesinin esas vechini anlatmaktadır. Ki tetâvül-i ömür ile eskimiş olan cem'iyyet-i beşeriyeyi emr-i Hak olan diğer bir neş'et, bir neş'et-i uhrâ ile yenilemek kanunu, bunun mısdâkı Sûre-i Hadîd'de gelecek olan اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّۙ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ[4] فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْۜ وَكَث۪يرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ. اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ

1 M ve B -"ve".
2 H: "zamanın".
3 Mecelle, md. 39.
4 H, M ve B -"من قبل".

الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ[1] تَعْقِلُونَ [57/16-17][2] âyetidir. "Allah teâlâ bu ümmete muhakkak her yüz sene başında dinini yenileyecek kimse gönderir"[3] meâlindeki [3741] hadîs-i şerîf dahi asırdan asıra bu âyetlerin tatbîkine teşvik yollu bir vaaddir. Bunun ilmî ve amelî iki ciheti vardır.

İlmî cihetini Kur'an'da, amelî cihetini de Resûlullah'ın sünneti ile ümmetin tarihî seyrinde aramalıdır. الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ hadîs-i şerîfinin[4] mazmûnu da bu suretle tecellî eder. Fakat dini tecdid etmek, dinde asıl olmayan bid'at ihdas etmek demek olmadığını unutmamalıdır. Asılsız bid'at hevâdır, cemiyeti gençleştirmez bozar, ihtilâfa düşürür, sapıtır. Hadîs-i nebevîde كُلّ بِدعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّار[5] buyurulduğu gibi her bid'at bir dalâlettir ve her dalâlet ateştedir. Bu îzahtan anlaşılır ki burada Peygamber'in ilmindeki temâyüzü anlatmak için sevk olunan bu âyette latif ve beliğ bir îcaz vardır. Sebep zikrolunmuş, لٰكِنَّا istidrâkinin asıl hedefi olan müsebbeb hazfedilip sonra وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِل۪ينَ ile anlatılmıştır. Asıl mâna şudur: Sen ne orada ne de o zamanda hâzır değil idin ki onları bilesin, lâkin Biz vahiyle risalet verdik de bildin. Sebebi de zaman uzamakla kurûn-ı vustâ eskimiş, dinler bozulmuş olduğundan yenilemek için yeni bir peygamberin ba'si iktizâ etmiş olmasıdır. Burada şöyle bir suâl-i mukadder vardır: Hâzır ve şâhid değil ise başkalarından öğrenmiş olamaz mı? Buna cevâben de buyuruluyor ki:

{وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا ف۪ٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا} Ve sen Medyenliler içinde ikāmet etmiş de âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. ❁

---

1 H, M ve B: "ان كنتم".

2 "Ya o iman edenlere çağı gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hak aşkına huşû ile çoşsun ve bundan evvel kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalbleri katılaşmış ve ekserîsi fıska dalmış bulunanlar gibi olmasınlar? İyi biliniz ki Allah Arz'ı ölümünden sonra diriltir. İşte size âyetleri beyan ettik gerek ki aklınız ersin!"

3 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1:

عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن الله عز وجل يبعث لهذه الأمة على رأس كل مِائَةِ سنة من يجدد لها دينها.

4 Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Kesb,* thk. Süheyl Zekkâr, Dımeşk, 1400, s. 68; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ebû Dâvûd, İlim, 1.

5 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebsat,* İmârât: Mektebetü'l-Furkān, 1419/1999, s. 142; Nesâî, Salâtü'l-Iydeyn, 21/1578; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 143/1785.

Burada "ehl-i Medyen" zikr-i hâs irâde-i âm kabîlindendir. Murad, "hiç kimseden okuyup öğrenmedin" demektir. Bunun bu tarzda söylenmesi Mûsâ ile mukayeseye bir işaret olmak içindir. Yani Mûsâ'nın Medyen'e gittiği ve orada eğleştiği mâlum, o orada bir tâlim görmüş olabilir, fakat sen öyle de değilsin, bulunduğun yerde kimseden okuyup öğrenmediğin herkesçe mâlum olmakla beraber onun Medyen'e gidip eğleştiği [3742] gibi hâriçte ikāmet edip ders almadığın da mâlum. {وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ} Velâkin Biz olduk risalet verip gönderen. {وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا} Hem o nidâyı, yani اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ. وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ... الخ [el-Kasas 28/30-31] nidâsını yaptığımız vakit de Tûr'un yanında değildin {وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} velâkin Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin ki {لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ} senden evvel kendilerine[1] nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar edesin. {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} Gerek ki tezekkür ederler, nasihat dinler, akıllarını başlarına alırlar diye.

Bu kavimden murad, Arab'dır deniliyor. Gerçi Arab'a mukaddemâ Hazret-i İsmâil gelmişti. Lâkin o Mûsâ'dan evvel kurûn-ı ûlâya aittir. Söz ise kurûn-ı vustâdadır. Kurûn-ı vustâda onlara hiçbir peygamber gelmemiştir.

"Rahmet"; rahmeten li'l-âlemîn olmakla beraber inzâra bunlardan başlanılması şimdiye kadar kendilerine hiçbir nezîr gönderilmemiş olmak itibariyle hepsinden ziyade şâyân-ı merhamet olmalarındandır. Onun için bu nokta şu âyetle bilhassa ihtar olunuyor: {وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا... الخ} Ve işte sen bu hikmetlerle Mûsâ'ya verilenden daha mühim bir kitap ile ayn-ı rahmet olarak gönderildiğin hâlde {فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا} bu suretle tarafımızdan kendilerine hak -o hak olan Kur'an- geldiği vakit tezekkür etmediler de {قَالُوا لَوْلَٓا اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى} "Mûsâ'ya verilen gibisi verilse ya" dediler {اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ} [3743] ya bundan evvel Mûsâ'ya verilene küfretmediler de mi?[2] {قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا} İki sihir tezahür etti -birbirlerine müzâheret

1 M ve B +"bir".
2 B: "etmediler mi?".

ediyorlar- dediler. ❁ Tevrat'ı da Kur'ân'ı da câzibesiyle insanı kandıran ve fakat aslı olmayan bir sihir farz ettiler {وَقَالُٓوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ} ve "biz hepsine kâfiriz" dediler. ❁ Mekkeliler Yahudîlere bir bayramlarında içlerinden bir heyet gönderdiler, onlara Aleyhissalâtü vesselâm'ın şânından sordular. Onlar da "Tevrat'ta biz onu na't ü sıfatıyla[1] buluyoruz" dediler. İşte bu heyet dönüp Yehûd'un söylediklerini haber verdiği zaman Mekke müşrikleri böyle dediler.[2] İşte Kur'ân'ın fesâhat ve belâgatine hayran olmakla beraber hak olduğuna inanmayan kâfirler de öyle derler[3]. {قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَا} De ki: Haydi Allah tarafından bu ikisinden -yani Tevrat ile Kur'an'dan- daha doğru, daha hidâyetkâr bir kitap getirin {اَتَّبِعْهُ} ben ona tâbi' olayım {اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} eğer sâdıksanız ❁ bunların insan aldatmak için uydurulmuş bir sihir oldukları iddiasında doğru iseniz daha doğrusunu getirmeniz lâzım gelir; getirin bakalım, fakat ne mümkin? Allah tarafından Tevrat ile Kur'an'dan daha doğru yol gösteren bir kitap getirilebilir mi? {فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ} O hâlde sana yine icâbet etmezlerse ❁ daha doğrusunu getiremezlerse ki getiremeyecekleri muhakkaktır {فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْ} artık bil ki sırf hevâlarına tâbi' oluyorlardır {وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ} hâlbuki Allah'tan hiçbir delil olmaksızın [3744] mücerred hevâsına tâbi' olandan daha sapkın, daha şaşkın kim olabilir? {اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ} Her hâlde Allah, zâlimleri doğru yola çıkarmaz.

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِه۪ هُمْ بِه۪
يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِه۪ٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِه۪ مُسْلِمِينَ
﴿٥٣﴾ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُ۫نَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ

1 B: "sıfâtıyla".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XX, 467; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 420; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXIV, 606:

قال الكلبي: وكانت مقالتهم تلك حين بعثوا الرهط منهم إلى رؤوس اليهود بالمدينة في عيد لهم، فسألوهم عن محمد صلى الله عليه وسلم فأخبروهم أنها نعته وصفته وأنّه في كتابهم التوراة فرجع الرهط إلى قريش فأخبروهم بقول اليهود فقالوا عند ذلك «سِحْرَانِ تَظَاهَرَا».

3 H: "böyle der".

يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۘ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْۘ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾ اِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ
اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُٓوا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ
حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾
وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلًاۜ وَكُنَّا
نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَٓا اُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَزِينَتُهَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾

[3745] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için onlar hakkında sözü uladık da uladık ki iyi düşünsünler[1] (51). Bundan evvel kendilerine kitap verdiklerimiz[2] ona iman ediyorlar (52). Hem kendilerine tilâvet olunur olunmaz "biz" dediler, "buna iman ettik[3] bu şüphesiz hak, Rabbimizden. Biz doğrusu evvelinden Müslüman idik" [4] (53). İşte bunlar ecirlerine iki kere nâil kılınacaklar, çünkü sabretmişlerdir, hem de kötülüğü iyilikle def' eyler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan hayra sarf ederler (54). Ve lağiv işittikleri zaman ondan yüzlerini çevirirler de,[5] "bize kendi amellerimiz size de kendi amelleriniz, selâmün aleyküm, Allah'a ısmarladık biz câhillik edenleri aramayız"[6] derler (55). Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin velâkin Allah kimi dilerse hidâyet verir ve hidâyete erecekleri O daha iyi bilir (56). Bir de, "doğrusun ama biz o doğru yolu tutar seninle beraber olursak derhâl yerimizden yurdumuzdan

1 H: "uladık ki tezekkür edeler".
2 H +"~~bunlar~~".
3 H: "iman ettik buna".
4 H +"~~dediler~~".
5 H: "Lağiv işittikleri zaman da ondan yüzlerini çevirirler de ~~ondan~~".
6 B -"selâmün aleyküm, Allah'a ısmarladık biz câhillik edenleri aramayız".

olur çarpılırız" dediler, ya Biz [3746] onlara dâru'l-emân bir haremi mekân kılmadık da mı? Ona ledünnümüzden rızık olarak her şeyin semerâtı toplanacak velâkin ekserîsi bilmezler (57). Bununla beraber Biz maîşetiyle şımarmış nice memleket helâk ettik, işte meskenleri bir daha arkalarından meskun olmadı meğer ki pek az, ve hep Biz vâris olduk (58). Hem Rabbin memleketleri, ana noktasında kendilerine âyetlerimizi okur bir resul göndermedikçe helâk edici değildir, hem de Biz o memleketleri hep ahâlisinin zulümleri hâlinde helâk etmişizdir (59). Hem size herhangi bir şey verilmişse sırf dünyâ hayâtın geçici metâʿı ve ziynetidir, Allah yanındaki ise hem daha hayırlı hem bekālıdır, artık akıl etmez misiniz? (60).

{وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ} Onlara sözü uladık durduk ❁ yani Kur'an âyetlerini birbiri ardınca tevâlî ettirdik {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} ki tezekkür edeler[1] ❁ dinleyip düşünüp de iman edeler[2] diye {اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ} Bundan, yani Kur'an verilmezden evvel kitap verdiklerimiz ❁ Yehûddan içlerinde Ebû Rifâʿa bulunan on kişi iman etmiş, ezâ olunmuşlardı; ehl-i İncil'den kırk kişi Resûlullah'a biʿsetinden mukaddem iman etmişlerdi, otuz ikisi Caʿfer b. Ebî Tâlib ile beraber Habeşistan'dan gelmiş, sekizi de Bahîra, Ebrehe, Eşref, Âmir, Eymen, İdris, Nâfiʿ, Temim Şam'dan gelmişlerdi. Bu âyetin nüzûlüne sebep bunlar olmuş ise de, âyetin mefhûmu ıtlâkı üzere ehl-i kitabdan bütün iman edenlere şâmildir.[3] {هُمْ بِهِ} Buna onlar ❁ haklarında sözü uladıklarımız değil de onlar {يُؤْمِنُونَ} iman ediyorlar.

{مَرَّتَيْنِ} İki kere ❁ biri önceden islâmları, biri de [3747] sonraki islâmları üzerine {وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ} seyyieyi hasene ile defʿ ederler ❁ masiyeti tâat ile giderirler, çünkü اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ'dır

---

1 B: "ederler".

2 B: "ederler".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* X, 301. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 599; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XIX, 594-595; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 257; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 421:

والمراد بالموصول على ما روي عن ابن عباس مؤمنو أهل الكتاب مطلقا، وقيل: هم أبو رفاعة في عشرة من اليهود آمنوا فأوذوا، وأخرج ابن مردويه بسند جيد وجماعة عن رفاعة القرظي ما يؤيده وقيل: أربعون من أهل الإنجيل كانوا مؤمنين بالرسول صلّى الله تعالى عليه وسلّم قبل مبعثه اثنان وثلاثون من الحبشة أقبلوا مع جعفر بن أبي طالب وثمانية قدموا من الشام بحيرا وأبرهة وأشرف وعامر وأيمن وإدريس ونافع وتميم، وقيل: ابن سلام وتميم الداري والجارود العبدي وسلمان الفارسي ونسب إلى قتادة واستظهر أبو حيان الإطلاق وأن ما ذكر من باب التمثيل لمن آمن من أهل الكتاب.

[Hûd 11/114]. Aleyhissalâtü vesselâm Mu'âz radıyallahu anh'a demiştir ki: أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا "seyyienin arkasından bir hasene yap, onu mahveder."[1] Ma'amâfîh ezâyı hilim ile, münkeri mâruf ile, şerri hayr ile, cehli ilim ile, gayzı kazm ile, şirki شَهَادَةُ أَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ile diye de tefsir etmişlerdir.[2]

Dilimizde:

İyiliğe iyilik her kişinin kârı
Kemliğe iyilik er kişinin kârı

diye meşhur olan mesel de bu mânadandır.

{اللَّغْوَ} Sakat söz. Mücâhid ezâ ve sebb demiş, Dahhâk şirk demiş, İbn Zeyd Resûlullah'ın vasfını Yehûdun tağyîri demiş.[3] {اَعْرَضُوا عَنْهُ} Ondan yüzlerini çevirirler ۞ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَاماً [el-Furkān 25/72] mantûkunca tekerrümen. {لَـنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ} Bize amellerimiz size de amelleriniz ۞ diye mütâreke ederler لَـكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ [el-Kâfirûn 109/6][4] demek gibi {سَلَامٌ عَلَيْكُمْ} ۞ Bu selâm tahiyye selâmı değil, وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَاماً [el-Furkān 25/63] gibi vedâ selâmıdır. Yani "kavga etmeyelim, Allah'a ısmarladık" makamındadır.

{اِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ اَحْبَبْتَ} Doğrusu sen sevdiğine hidâyet veremezsin ۞ burada "hidâyet"ten murad sâde delâlet-i kavliye değil, bilfiil îsâldir. Onun için وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ [eş-Şûrâ 42/52][5] âyetine münâfî olmaz.[6] Bu âyet siyâk u sibâkına nazaran Resûlullah'ı tesliyedir. Çünkü

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 153, 158, 228, 236; Tirmizî, Birr, 55.

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 314. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XVI, 422; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 258; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 214:

ويدرؤن: يدفعون، بالحسنة: بالطاعة، السيئة: المعصية المتقدمة، أو بالحلم الأذى، وذلك من مكارم الأخلاق. وقال ابن مسعود: يدفعون بشهادة أن لا إله إلا الله الشرك. وقال ابن جبير: بالمعروف المنكر. وقال ابن زيد: بالخير الشر. وقال ابن سلام: بالعلم الجهل، وبالكظم الغيظ.

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 314. Krş. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IX, 2993; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 258:

وقال مجاهد: الأذى والسب. وقال الضحاك: الشرك. وقال ابن زيد: ما غيرته اليهود من وصف الرسول.

4 "Size dininiz, bana dinim."

5 "…ve emin ol sen her hâlde doğru bir yola çağırıyorsun."

6 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 5:

المسألة الثانية: أنه تعالى قال في هذه الآية: «إنك لا تهدي من أحببت» وقال في آية أخرى: «وإنك لتهدي إلى صراط مستقيم» (الشورى ٤٢/٥٢) ولا تنافي بينهما فإن الذي أثبته وأضافه إليه الدعوة والبيان والذي نفى عنه هداية التوفيق، وشرح الصدر وهو نور يقذف في القلب فيحيا به القلب كما قال سبحانه: «أومن كان ميتا فأحييناه وجعلنا له نورا» الآية (الأنعام ٦/١٢٢).

en evvel şâyân-ı merhamet görülerek inzar ettiği, islâmına harîs olduğu kavminin, yakından sevdiği hemşehrilerinin, akrabasının gelen hakka iman etmeyip bulundukları hâlde ısrar etmeleri, Kur'ân'ı [3748] dinler dinlemez "biz buna iman ettik, biz evvelinden Müslüman idik" diyen ecnebîlerin aksine olarak feyz-i risaletten mahrum kalmaları kendisini mahzun etmişti. Buhârî, Müslim vesâire birçok hadis kitaplarında ve tefsirlerde bunun bilhassa Ebû Tâlib sebebiyle nâzil olduğu şâyi'dir.[1] Ma'amâfîh Fahreddin Râzî bu âyetin zâhirinde Ebû Talib'in küfrüne bir delâlet olmadığını bilhassa ihtar etmiştir.[2] Kelâmın gelişine nazaran sebeb-i nüzûlü şu âyetle anlatılıyor denebilir: {وَقَالُٓوا اِنْ نَتَّبِـعِ الْهُدٰى مَعَكَ} Bir taraftan da "doğrusun ama" dediler, "biz o doğruya uyar, seninle beraber olursak {نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَا} derhâl çarpılır, yerimizden ve yurdumuzdan oluruz."

"**Hatf**" yırtıcı kuşların av kapması gibi sür'atle çarpıp almaya denilir. "Tehattuf" da bu suretle çarpılmaktır. Hâris b. Osman b. Nevfel b. Abd-i Menaf Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ne gelmiş de demişti ki: "Biz biliyoruz sen şüphesiz hak üzeresin velâkin korkuyoruz sana tâbi' olup da Araba muhalefet edersek biz bir yiyimlik başız, bizi yerimizden çarpar kapışıverirler."[3] Buna cevâben buyuruluyor ki:

{اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً اٰمِناً} Ya biz onlara dârü'l-emân bir Harem'i mekân kılmadık da[4] mı? ❁ اَوَلَمْ'de vâv atıf, ma'tûfu mahzuftur. ألم نعصمْهم ونجعلْ مكانَهم حرماً آمنا takdîrindedir.[5] Yani biz onları koruyup da mekânlarını

---

1 Buhârî, Fedâilü's-Sahâbe, 69; Müslim, İman, 39.

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 5:

المسألة الأولى: هذه الآية لا دلالة في ظاهرها على كفر أبي طالب.

3 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 260. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 558; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XIX, 601:

قيل إن هذه الآية نزلت في الحارث بن عثمان بن نوفل بن عبد مناف القرشي قال للنبي صلى الله عليه وسلم «إنا لنعلم أن قولك حق ولكن يمنعنا أن نتبع الهدى معك ونؤمن بك مخافة أن يتخطفنا العرب من أرضنا يعني بمكة فإنما نحن أكلة رأس العرب ولا طاقة لنا بهم»، فأجاب الله عما اعتل به فقال: «أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَماً ءَامِناً».

4 B -"da".

5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 526; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* VII, 529:

أي: ألم نعصمهم ولم نجعل مكانهم حرمًا ذا أمْنٍ لحُرمة البيت الحرام الذي تتناحر العرب حوله وهم آمنون.

emniyetli bir harem kılmadık mı? Etrafında Arabın çarpışıp durduğu Beyt'in hurmetiyle muhterem ve içindekiler için dârü'l-emân bulunan bir Harem {يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ} ona her şeyin semerâtı toplanacak ❁ yani iman edildiği takdirde hatf olunmak şöyle dursun, emn ü hurmet daha ziyade artacak [3749] ve şimdiki gibi mahdud bir cibâyetle kalınmayıp ileride her taraftan her şeyin semerâtı toplanıp ona sevk olunacak. {رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا} Ledünnümüzden bir rızık olmak üzere {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} velâkin ekserîsi bilmezler ❁ de Allah'tan korkacakken başkalarından korkarlar. Başkalarının hatfından değil, Allah'ın azâbından korkulmak lâzım geldiğini ihtar için buyuruluyor ki:

{وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعٖيشَتَهَا... اِلخ}

اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقٖيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
مِنَ الْمُحْضَرٖينَ ﴿٦١﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِیَ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ
الَّذٖينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَغْوَيْنَاۚ اَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَاۚ تَبَرَّأْنَٓا اِلَيْكَ
مَا كَانُٓوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقٖيلَ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا
الْعَذَابَۚ لَوْ اَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٦٥﴾
فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَٓاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَاَمَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحٖينَ ﴿٦٧﴾ وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَيَخْتَارُۜ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُۜ
سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾
وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُولٰى وَالْاٰخِرَةِۘ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾ قُلْ
اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتٖيكُمْ بِضِيَٓاءٍۜ
اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ
اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتٖيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فٖيهِۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهٖ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ

اَيْنَ شُرَكَٓاءِىَ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُٓوا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

[3751] **Meâl-i Şerîfi**

Ya şimdi kendisine güzel bir vaad vaadettiğimiz ve binâenʿaleyh ona erecek olan kimse hiç o kendisine dünyâ hayâtın geçici zevkini yaşattığımız, sonra kıyamet günü o ihzar edilenlerden olacak kimse gibi olur mu?[1] (61). Hele onlara haykırıp da "nerede o[2] zuʿm ettiğiniz şerîklerim?" diyeceği gün… (62). Aleyhlerinde söz hak olmuş olanlar şöyle demektedir: "Ey bizim yegâne Rabbimiz! Daha işte şunlar: o azdırdığımız kimseler, biz onları kendi azdığımız gibi azdırdık, Sana teberrî ettik, onlar bizlere tapmıyorlardı" (63). Bir de "haydin yalvarın bakalım şerîklerinize" denilmiştir, binâenʿaleyh yalvarmışlardır fakat kendilerine icâbet etmemişler ve azâbı görmüşlerdir, vaktiyle hakkı görselerdi ya (64). Ve hele onlara haykırıp da "gönderilen peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyeceği gün (65). Artık o gün onlara bütün haberler kör olmuştur, o vakit onlar artık birbirlerine de soruşmazlar (66). Amma tevbe ve iman edip salâh ile çalışan kimse, işte o felah bulanlardan olmayı umabilir (67). Rabbin dilediğini yaratır ve ihtiyar eyler, muhayyerlik onların değil; Sübhân O Allah ve çok yüksek onların şirkinden (68). Hem Rabbin bilir onların sîneleri[3] ne saklıyor ve ne ilan ediyorlar (69). Allah O, başka tanrı yok ancak O, önünde sonunda hamd O'nun, hüküm O'nun, nihâyet döndürülüp O'na götürüleceksiniz (70). De ki: "Söyleyin bakayım eğer Allah üzerinizde[4] geceyi kıyamet gününe kadar sermedî kılarsa size bir ziyâ getirecek Allah'ın gayrı tanrı kim? Hâlâ dinlemeyecek misiniz?" (71). De ki: "Haber verin bakayım eğer Allah üzerinizde gündüzü kıyamet gününe kadar sermedî kılarsa

---

1 H: "Ya şimdi o kimse ki kendisine güzel bir vaad vaadetmişiz de o ona erecek, benzer mi o kimseye ki kendisine dünyâ hayâtın geçici zevkini yaşatmışız da sonra o kıyamet günü ihzar edilenlerden olacak?".

2 H +"Benim".

3 H: "Rabbin bilir de sîneleri".

4 H: "üzerinize".

size içinde [3752] dinleneceğiniz bir gece getirecek Allah'ın gayrı tanrı kim? Hâlâ görmeyecek misiniz?" (72). Rahmetinden O sizin için hem geceyi hem gündüzü yaptı ki hem içinde dinlenesiniz ve hem çalışıp fazlından isteyesiniz de şükredesiniz (73). Ve hele onlara haykırıp da "nerede o zu'm ettiğiniz şerîklerim!" diyeceği gün... (74). Hem her ümmetten birer şâhid çıkardık da "haydin burhânınızı" dedik mi, o vakit hak Allah'ın olduğunu bilmişler ve o uydurdukları şeyler kendilerinden gāib olup gitmişlerdir (75).

{مِنَ الْمُحْضَرِينَ} İhzar edilenlerden ❁ "İhzâr" yakalanıp Hakk'ın huzûruna getirilmek. {اَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا} Biz onları kendi azdığımız gibi azdırdık, yani Biz kendi hevâmızla azdığımız gibi onları da cebr ile değil, kendi hevâlarıyla azdırdık. {مَا كَانُوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ} Onlar Bize tapmıyorlardı ❁ kendi keyiflerine tapıyorlardı.

{وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ[1]} Rabbin neyi dilerse halk eder ve ihtiyar eyler ❁ yani dilediğini halk eder ve halkettiklerinden dilediğini de seçer beğenir, risalet, şefaat gibi yüksek işlere intihab eyler. {مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ} Onların değildir o ihtiyar ❁ binâen'aleyh onların Allah'tan başka şürekâ, şüfe'â ihtiyar ve intihâbına hakları yoktur.

{سَرْمَدًا} Sermedî ❁ muttarid, dâim.

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ
بِالْعُصْبَةِ اُولِى الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ
فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ
اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِى الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اُوتِيتُهُ
عَلٰى عِلْمٍ عِنْدِى اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً
وَاَكْثَرُ جَمْعًا وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾ فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهِ فِى زِينَتِهِ قَالَ

---

1 H, M ve B "يختار".

الَّذٖينَ يُرٖيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٧٩﴾
وَقَالَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاًۚ وَلَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا
الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِۗ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرٖينَ ﴿٨١﴾ وَاَصْبَحَ الَّذٖينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُۚ لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَاۜ وَيْكَاَنَّهُ لَا
يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

[3754] **Meâl-i Şerîfi**

Hakikaten Kārûn Mûsâ'nın kavminden idi de[1] onlara karşı bağyetmiş idi. Ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarları cidden güçlü kuvvetli bir bölüğe ağır geliyordu. O vakit kavmi ona şöyle demişti: "Güvenme, çünkü Allah güvenenleri sevmez (76). Ve Allah'ın sana bu vergisi içinde sen âhiret evini ara ve dünyadan nasibini unutma da Allah'ın sana ihsan ettiği gibi ihsan et ve yeryüzünde fesad arama, çünkü Allah müfsidleri sevmez" (77). "Ben ona, sırf bendeki bir ilim sayesinde nâil oldum" dedi. Ya[2] Allah'ın ondan evvel o kurûn içinden kuvvetçe ondan daha şiddetli ve cem'iyyetçe daha kesretli nice kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Mücrimler günahlarından[3] sual de olunmaz (78). Derken ziyneti içinde kavmine karşı huruc etti, dünyâ hayâtı arzu edenler "ah" dediler, "ne olurdu[4] şu Kārûn'a verilen gibi bizim de olsa! O cidden büyük bir bahtiyar" (79). Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise "yazıklar olsun size" dediler, "Allah'ın sevâbı iman edip salâh ile çalışan kimseler için daha hayırlıdır, ona ise ancak sabredenler kavuşturulur[5]" (80). Derken Biz onu hem de sarayı ile yere geçiriverdik, o vakit Allah'a karşı yardımına gelecek taraftarları da

---

1 H +"~~derken~~".
2 M ve B -"Ya".
3 B: "gürûhundan".
4 B -"ne olurdu".
5 H: "ona kavuşacaklar ise ancak sabredenlerdir".

olmadı, kendini kurtaracaklardan da değildi (81). Dün onun mevkiini temenni edenler de bu sabah şöyle [3755] diyorlardı: "Vayy be, demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine seriyor ve kısıyor, eğer Allah bize lütuf etmese idi bizi de batırmıştı. Ayy, demek ki hakikat bu: Kâfirler felah bulmayacak" (82).

{اِنَّ قَارُونَ} ❁ Firavun, siyâsî zulm ü istibdadda alem olduğu gibi Kārûn da mâlî istibdad ve ihtikârda alemdir. Bu suretle Kārûn kıssası muhtekir bir kapitalist kıssasıdır.

{كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى} Mûsâ'nın kavminden idi ❁ yani Benî İsrâil'den ve Mûsâ'nın akrabasından idi {فَبَغٰى عَلَيْهِمْ} derken onlara karşı bağyetti ❁ ihtikâr yaptı, zekâtını vermedi, Mûsâ'ya isyan etti.

{وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا} Ve dünyadan nasibini unutma ❁ dünyadan nasibi, bazıları helâl dünya rızkı ve meşrû dünya zevki diye anlamak istemişlerse de o geçici dünyanın kendisi demektir. Asıl dünyadan nasib ise "dünya âhiretin mezraasıdır"[1] muktezâsınca âhiret için edilen intifâ', âhirete kalacak ameldir. Yoksa dünyadan nasib nihâyet bir kefendir:

از بيابان عدم تا[2] سر بازار وجود
به تلاش كفنى آمده عريانى چند[3]

{وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ} Arz'da fesad arama ❁ bu kadar hazineyi ihtikâr edip de serveti hapsetmek haddizâtında bir fesaddır. {عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖى} Nezdimdeki bir ilim ile ❁ bu ilme bazıları ticaret ve iktisad ilmi demişler, bazıları da el-kimya demişler. {اَوَلَمْ يَعْلَمْ} ya bilmiyor muydu? ❁ Yani sırf ilmi[4] ile olsa kurûn-ı ûlâ içinde ondan daha kuvvetli ve daha çok servetli (Firavun gibi) kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Neye bu ilmiyle istifade etmedi? [3756] {وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ}

---

1 Sâgānî, *el-Mevzû'ât,* thk. Necm Abdurrahman Halef, Dımeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1405, s. 64/106; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XX, 171.

2 H, M ve B: "با".

3 Beyt daha çok Farsça şiirler söyleyen Âzerî şairi Sâib-i Tebrîzî'ye (ö. 1087/1676 [?]) izafe edilmektedir.

4 B: "ilim".

Hâlbuki mücrimler günahlarından sual de[1] olunmaz ❁ yani "filan cürmü işleyen kimdir?" diye tahkik için ne şundan bundan ne de kendilerinden sorulmaya lüzum görülmeksizin indallah mâlumdurlar, meleklerce de sîmalarından bilinir ve derhâl yaka paça tutulurlar. يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِى وَالْاَقْدَامِ [er-Rahmân 55/41][2]

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ اِنَّ الَّذٖى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍۜ قُلْ رَبّٖٓى اَعْلَمُ مَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهٖيرًا لِلْكَافِرٖينَۘ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۚ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۘ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُۜ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

[3757] **Meâl-i Şerîfi**

O âhiret evi (son yurt) Biz onu öyle kimselere veririz ki yeryüzünde ne bir kibir ne de bir fesad istemezler ve o âkıbet korunan müttakīlerindir[3] (83). Her kim hasene ile gelirse o vakit ona ondan daha hayırlısı var, her kim de seyyie ile gelirse[4] seyyiât yapanlar hep yaptıklarıyla cezâlanırlar (84). Her hâlde sana o Kur'ân'ı farz kılan[5] seni muhakkak bir meʿâda kadar geri getirecektir, de ki: "Rabbim daha iyi bilir, hidâyetle gelen kim, açık bir dalâl içinde olan kim" (85). Sen, sana kitap indirileceğini ümid eder değildin fakat Rabbinden bir rahmet, o hâlde sakın kâfirlere zahîr olma (86). Ve sakın sana indirildikten sonra Allah'ın âyâtından

1 H -"de".
2 "Tanınır da mücrimler sîmâlarından, tutulur perçemleriyle ayaklarından."
3 H: "O âhiret evi (son yurt) Biz onu öyle kimselere veririz ki yeryüzünde ne ~~ululanmak~~ kibirlenmek isterler ne bir fesad yapmak, ve o âkıbet korunan müttakīlerindir".
4 H +"O".
5 H +"Zat".

seni çevirmesinler, hemen Rabbine davet et ve sakın müşriklerden olma[1] (87). Allah'ın yanında diğer bir tanrıya daha çağırma, başka tanrı yok ancak O, O'nun vechinden başka her şey helâktedir. Hüküm O'nun ve nihâyet döndürülüp O'na götürüleceksiniz (88).

{تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ} O âhiret evi ❁ son yurt, yani cennet {نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ} Biz onu o kimseler için kılarız ki {لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا} Arz'da ne ulüv ne fesad istemezler.[2] ❁ "**Ulüv**"den murad ululanmak[3], imana tenezzül etmemek, kibirlenmek, kafa tutma;[4] "**fesad**" herhangi bir şeyi ve emvâli intifâ' olunabilecek hâlden çıkarmak ve bâhusus Rabbine isyan ile kendi nefsini heder etmek. Yani yeryüzünde Hakk'a karşı kibr ü ihtiras ile Firavun gibi ululanmak, istibdad yapmak da istemezler, Kārûn gibi bağy ü isyan ile fesad da arzu etmezler. Hazret-i Ali radıyallahu anh'tan mervîdir ki işbu تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ âyeti valilerden ve [3758] sâir kudreti bulunan insanlardan adl ü tevazu sâhibi olanlar hakkında nâzil oldu der imiş.[5] Hâtim-i Taî'nin oğlu Adiy, huzûr-i Peygamberîye geldiği zaman kendisine bir minder konulmuştu, o yere oturdu. Aleyhissalâtü vesselâm da: "Ben şehadet ederim ki sen Arz'da ne ulüv ne fesad arzu etmiyorsun" buyurdu, bunun üzerine derhâl Müslüman oldu radıyallahu anh.[6] Tâbi'înden Fudayl bu âyeti okur okur, "burada bütün âmâl gitti"

---

1 H: "Sakın seni Allah'ın âyâtından çevirmesinler, sana indirildikten sonra bunlar, hemen Rabbine davet et de sakın müşriklerden olma".

2 H: "Ne Arz'da ulüv isterler ne de fesad".

3 H -"ululanmak"; B: "ululamak".

4 H -"kibirlenmek, kafa tutma".

5 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-vasît,* III, 410; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 226; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl,* III, 373:
عن علي بن أبي طالب، رضي الله عنه، أنه كان يمشي في الأسواق وحده، وهو وال، يرشد الضال، ويعين الضعيف، ويمر بالبياع والبقال فيفتح عليه القرآن، ويقرأ: «تلك الدار الآخرة نجعلها للذين لا يريدون علوا في الأرض ولا فسادا» ويقول: نزلت هذه الآية في أهل العدل والتواضع من الولاة وأهل القدرة من سائر الناس.

6 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 330:
وأخرج ابن مردويه عن عدي بن حاتم أنه لما دخل على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ألقى إليه وسادة فجلس على الأرض، فقال عليه الصلاة والسلام: «أشهد أنك لا تبغي علوا في الأرض ولا فسادا» فأسلم رضي الله تعالى عنه.
İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* c. 72, s. 76; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* II, 532:
وقال عدي بن حاتم: لما دخل جرير على النبي صلى الله عليه وسلم، ألقى له وسادة فجلس على الأرض، فقال صلى الله عليه وسلم: «أشهد أنك لا تبغي علوّا في الأرض ولا فسادا»، فأسلم.
İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 580:
قال [عدى]: فخرجت حتى أقدم على رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة، فدخلت عليه، وهو في مسجده، فسلمت عليه، فقال: من الرجل؟ فقلت:

dermiş. Ömer b. Abdülaziz de vefâtına kadar bu âyeti tekrar tekrar okur dururmuş.[1] {وَالْعَاقِبَةُ} Ve o güzel âkıbet ❁ cennet {لِلْمُتَّقِينَ} korunan müttakīler içindir. ❁ Bu cümle tekrardan ibaret olmamak için ayrıca bir fâideyi müfîd olduğunda şüphe yoktur. Kendileri Firavun ve Kārûn gibi olmak arzu etmemekle beraber Firavun ve Kārûn gibilerin zuhûruna meydan vermemek için de sakınıp korunan müttakīler demek olur. Biraz sonra فَلَا[2] تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكَافِرِينَ [28/86], وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ[3] [28/87] kavilleri de bunu tavzih eder.

İyi ama âhirette ne var? {مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ} Her kim hasene ile gelirse ❁ o takvâ ile âkıbet huzûr-ı Hakk'a varırsa {فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا} o vakit ona ondan daha hayırlısı, daha güzeli var, hüsnâ ve ziyade. {وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ} Her kim de seyyie ile gelirse {فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} artık o kötülükleri yapanlar ancak yaptıklarıyla cezâlanırlar ❁ kötülüğün cezâsı onun gibi kötülük olur, güzellik olmaz. {اِنَّ الَّذٖى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ} Her hâlde sana bu Kur'ân'ı farz kılan ❁ yani bu Kur'an ile ameli farz kılan Zât-ı Ecell {لَـرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ} elbette seni bir me'âda kadar geri getirecektir. [3759] ❁ Bu âyet, Mekke'den hicret sırasında Cuhfe'de nâzil olduğuna[4] göre, "me'âd" mevt; "red"den murad Mekke'ye iadedir. Yani âhirete irtihal etmeden evvel seni bu çıktığın mahalle geri getirecek, Mekke'yi fethedecektir. {وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ} Hem sana kitab indirileceğini ümid eder değil idin ❁ ümmî idin {اِلَّا[5] رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} velâkin[6] Rabbinden bir rahmet olarak indirildi ❁ işte geri gelmen de öyle ümid edilmezken mahza

---

عدي بن حاتم، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم، فانطلق بي إلى بيته، فو الله إنه لعامد بي إليه، إذ لقيته امرأة ضعيفة كبيرة، فاسترقفته، فوقف لها طويلا تكلمه في حاجتها، قال: قلت في نفسي: والله ما هذا بملك، قال: ثم مضى بي رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى إذا دخل بي بيته، تناول وسادة من أدم محشوة ليفا، فقذفها إلي، فقال: اجلس على هذه، قال: قلت: بل أنت فاجلس عليها، فقال: بل أنت، فجلست عليها، وجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم بالأرض، قال: قلت في نفسي: والله ما هذا بأمر ملك...

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 435:

وعن الفضيل أنه قرأها ثم قال: ذهبت الأماني هاهنا. وعن عمر بن عبد العزيز أنه كان يردّدها حتى قبض.

2 H, M ve B: "ولا".

3 H, M ve B: "ظهيرا للمشركين".

4 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 334:

وفيها آية ليست بمكية ولا مدنية قوله: «إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرادُّكَ إِلى مَعادٍ...» نزلت بالجحفة أثناء الهجرة.

5 H, M ve B: "ولكن".

6 Üç nüshada da إلا yerine ولكن yazıldığı için tercüme de ona göre yapılmıştır.

Rabbinden bir nimet olarak vukū'a gelecektir. {فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيراً لِلْكَافِرِينَ} O hâlde sakın kâfirlere zahîr olma, cemiyetlerine katılıp küfürlerine kuvvet vermekten korun {وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ} ve sakın o kâfirler seni Allah'ın âyâtından çevirmesinler ❁ mâzîye ve istikbâle ait bu haberler bu vaadler, bu emirler, bu nehiyler hep Allah'ın âyetleridir. Bunların {بَعْدَ اِذْ[1] اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ} sana indirildikleri demden sonra ❁ teblîğinden, tatbîkinden sarf-ı nazar ettirmesinler {وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ} ve Rabbine davet et ❁ herkesi O'na ibadet ve tevhîde çağır {وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} ve sakın o müşriklerden olma yani {وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ} Allah'ın yanında diğer bir ilâha çağırma {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} başka ilâh yok ancak O {كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ} O'nun yüzünden başka her şey helâkte ❁ yani O'nun zâtından başka her şey, her mevcud haddizâtında ma'dum demektir. Çünkü O'ndan mâsivâsının vücûdu zâtî değil, Vâcib teâlâ'ya müstenid olduğundan her an kābil-i 'adem ve fenâya müheyyâ olmakla haddizâtında yok demektir veya yok [3760] olacaktır. Ancak O zâtında Hayy u Kayyûm, Vâcibü'l-vücud'dur. Çoğunun ihtiyar ettiği mâna budur. Diğer bir mânaya göre: "Vech" kasd ve teveccüh olunan cihet mânasına olarak O'nun yüzünden, yani O'nun rızâsı kasdolunan cihetten mâ'adâ her şey helâktedir demek olur ki âhiret na'îminin fânî olmadığını anlatır. Bir de her şeyin Allah'a muzâf olan vechi, ilm-i ilâhîdeki sûret-i hakīkiyesi demek olur ki her şeyin Allah'a rücû'u bununladır. {لَهُ الْحُكْمُ} Hüküm O'nun ❁ başkasının değil, O'ndan başka hükm ü hükûmet, teşrî' ve taknin yapmaya kalkışanların hepsinin hükmü bozulur ancak O'nunki bozulmaz {وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} ve hep O'na ircâ' olunacaksınız ❁ hepiniz ölümünüzden sonra O'nun huzûruna götürülecek, muhakeme olunacak, ona göre cezânız, mükâfâtınız ne ise alacaksınız. İşte bütün kıssaların âhiri işbu وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ hükmüdür. Kimin haddinedir ki bu hükme boyun eğmesin.

1 H, M ve B: "لما".

[3760]

سورة العنكبوت مكية وهي تسع وستون آية

ANKEBÛT SÛRESİ

Ankebût Sûresi Mekkî'dir.

"Ankebût" örümcek demektir, Allah'tan başka evliyâ ittihaz edenlerin hâlâtını ve dünyayı avlamak için kurdukları teşkîlâtı bir örümcek ağına benzeten örümcek meseli zikrolunduğundan dolayı bu sûreye bu isim verilmiştir. Ancak alem olmuş hâs isimlerin tercemesi doğru olmayacağı cihetle, "Örümcek Sûresi" demeye kalkışmamalıdır. "Örümcek zikrolunan sûre" denilebilir.

Nüzûlü Mekke'dedir. Bazıları Mekke'de en son nâzil olan sûre olduğunu söylemişlerdir.[1] Şu hâlde hicret sıralarında nâzil olmuş demektir. Hatta baş tarafının Medine'de nâzil olduğu da rivayet olunmuştur.[2] Nitekim evvelkinin hâtimesinde Peygamber'in hicretine işaret olunduğu gibi bunda da mü'minlerin hicretine işaret olunmuştur. Evvelkinde وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ [28/83], وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ [28/88] buyurulmuştu, bunda da gaye, Allah'a ermek olduğu anlatılarak o ittikānın levâzımından olan sabr u sadâkatle Allah yolunda mücahedenin lüzum ve ehemmiyeti anlatılacaktır.

Âyetleri: Altmış dokuz.

Kelimeleri: Yedi yüz seksen beş.

Harfleri: Dört bin iki yüz on bir.

Fasılası: ر، ن، م[3] harfleridir, ر üç[4] âyettedir.

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* X, 337:

وروي القول بأنها مكية عن الحسن وجابر وعكرمة وعن بعضهم أنها آخر ما نزل بمكة.

2 *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 615; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 274:

وهي مكية كلها إلا عشر آيات مدنية من أولها إلى قوله: «وليعلمن المنافقين» (العنكبوت ٢٩/١١).

3 H: "ن، م، ر".

4 H: "bir".

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُٓوا اَنْ يَقُولُٓوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذ۪ينَ
يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَسْبِقُونَاۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ
اللّٰهِ لَاٰتٍۜ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ
الْعَالَم۪ينَ ﴿٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
اَحْسَنَ الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًاۜ وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ
ب۪ي مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَاۜ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِح۪ينَ ﴿٩﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ
فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا
كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا ف۪ي صُدُورِ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِق۪ينَ ﴿١١﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَب۪يلَنَا وَلْنَحْمِلْ
خَطَايَاكُمْۜ وَمَا هُمْ بِحَامِل۪ينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍۜ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ
وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْۘ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

[3763] **Meâl-i Şerîfi**

Elif-Lâm-Mîm (1). Sandı mı o insanlar[1] *"âmennâ" demeleriyle bırakılacaklar da imtihan edilmeyecekler? (2). Şânım hakkı için Biz onlardan evvelkileri ne fitnelerle imtihan ettik, yine Allah elbette sadâkat edenleri bilecek ve elbette yalancıları bilecek (3). Yoksa sandı mı o kötülükleri yapanlar Bizden savuşacaklar? Ne fena hükmediyorlar (4). Her kim Allah'a ermek arzu ederse elbette Allah'ın tâyin ettiği ecel muhakkak gelecektir ve O işitir, bilir (5). Mücahede eden sırf kendi*

---

1 H +"~~bırakılacaklar~~".

hesâbına mücahede eder, çünkü Allah Ganî, âlemînden[1] müstağnîdir (6). Bununla beraber iman edip de sâlih sâlih ameller yapanların her hâlde taraflarından kötülüklerini keffâretleriz ve elbette kendilerine yaptıkları amellerin daha güzelini[2] veririz (7). Hem insana vâlideyni hakkında güzellik tavsiye ettik, maʿamâfîh sana, hakkında [3764] *sence[3] hiçbir ilim bulunmayan bir şeyi Bana şirk koşasın diye uğraşırlarsa o vakit onları dinleme. Dönümünüz Banadır, Ben o vakit size yaptıklarınızı haber veririm (8). İman edip sâlih sâlih ameller yapanlar ise elbette onları sâlihîn zümresi içine katacağız (9). [4]İnsanlar içinde kimi de vardır "Allah'a iman ettik" der, sonra da Allah uğrunda bir eziyet edildi mi insanların mihnetini Allah'ın azâbı gibi tutar. Celâlim hakkı için Rabbinden bir nusret gelirse cidden biz sizinle beraber idik diyeceklerinde şüphe yoktur, ya[5] Allah bütün âlemînin sînelerindekine aʿlem değil mi? (10). Ve elbette Allah iman etmiş olanları her hâlde bilecek ve elbet münafıkları da behemehâl bilecek[6] (11). Bir de küfredenler o iman etmiş olanlara: "Bizim yolumuza uyun, günahlarınızı da yüklenelim" dediler,[7] hâlbuki onlar onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller ve elbette onlar katʿiyyen yalancılar (12). Maʿamâfîh[8] kendi ağırlıklarını ve o ağırlıklarla beraber daha birçok ağırlıkları yüklenecekler, bu şüphesiz ve her hâlde o ettikleri iftiralardan sual olunacaklar bu da şüphesiz (13).*

{الٓمٓ} ❁ Allahu aʿlem {اَحَسِبَ النَّاسُ... إلخ} ❁ bu âyetlerin sebeb-i nüzûlünde üç kavil vardır:

---

1 B: "âlemlerden".
2 H +"mükâfat".
3 B -"sence".
4 H +"O".
5 M: "ye".
6 M: "bicek".
7 H: "Bir de küfredenler o iman etmiş olanlara dediler: 'Arkamızca bizim yolumuza uyun, günahlarınızı da yüklenelim'".
8 H: "Ve her hâlde".

1. Ammar b. Yâsir ve Ayyâş b. Ebî Rebî'a ve Velîd b. Velîd ve Seleme b. Hişam Mekke'de ta'zîb olunuyorlardı[1] o sebeple nâzil oldu. Ammar b. Yâsir'in vâlidesi Ebû Cehil tarafından fecî bir surette parçalattırılmış, kendisine sıcak günde demirden zırhlı gömlek giydirilerek güneşin karşısında eziyet edilmişti, Velîd b. Velîd ve Hişâm dahi[2] ta'zîb olunmuşlardı.[3]

2. Mekke'de birtakım insanlar İslâm'a ikrar vermişlerdi, hicret âyeti nâzil olunca ashâb-ı kiram Medine'den bunlara yazmışlar; "ikrarınız, islâmınız kabul olunmayacak tâ ki hicret edesiniz" demişlerdi, derhâl Medine'ye müteveccihen çıktılar, müşrikler de tâkip edip geri çevirdiler. İşte o vakit haklarında bu âyet nâzil oldu, bu defa da [3765] "hakkınızda şöyle şöyle âyet nâzil oldu" diye yazdılar, bunun üzerine "çıkarız, yine tâkip eden olursa çarpışırız" dediler ve çıktılar, müşrikler de tâkip ettiler, binâen'aleyh çarpıştılar, kimi şehid oldu, kimi de kurtuldu,[4] Allah teâlâ da haklarında ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓاۙ اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ [en-Nahl 16/110] âyetini indirdi diye Sa'îd'den rivayet olunmuştur.[5]

3. Bedir günü ilk şehid olan Mihca' b. Abdullah hakkında nâzil olduğu söylenmiştir ki ebeveyni ve zevcesi çok müteessir olmuşlardı ve hakkında "seyyidü'ş-şühedâ" buyurulmuştu.[6] Bu iki kavle göre bu âyetler Medine'de nâzil olmuş oluyor. İki evvelkisinde ise hicretle alâkadar bulunuyor.

---

1 H +"~~2. Mekke'de birtakım insanlar~~".
2 H -"ve Hişâm dahi".
3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 10; Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 288-289; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 25.
4 B -"kimi şehid oldu, kimi de kurtuldu".
5 Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 289. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 10:
قال قتادة: ذكر لنا أنه لما أنزل الله تعالى قبل هذه الآية: أن أهل مكة لا يقبل منهم إسلام حتى يهاجروا، كتب بها أهل المدينة إلى أصحابهم من أهل مكة، فلما جاءهم ذلك خرجوا، فلحقهم المشركون فردوهم. فنزلت: «الم أحسب الناس أن يتركوا أن يقولوا آمنا وهم لا يفتنون» فكتبوا بها إليهم. فتبايعوا بينهم على أن يخرجوا، فإن لحق بهم المشركون من أهل مكة قاتلوهم حتى ينجوا أو يلحقوا بالله، فأدركهم المشركون فقاتلوهم، فمنهم من قتل ومنهم من نجا، فأنزل الله عز وجل: «ثم إن ربك للذين هاجروا من بعد ما فتنوا ثم جاهدوا وصبروا...»
6 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 372; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 10-11:
نزلت في مهجع بن عَبْد اللَّه مَوْلَى عُمَر بن الخطاب رضي الله عنه كان أول قتيل من المسلمين يوم بدر وهو أول من يدعى إلى الجنة من شهداء أمة محمد صلى الله عليه وسلم فجزع عليه أبواه. وكان الله تبارك وتعالى بين للمسلمين أنه لا بد لهم من البلاء والمشقة فِي ذات اللَّه عز وجل وقال النبي صلى الله عليه وسلم يومئذ: «سيد الشهداء مهجع». وكان رماه عامر بن الحضرمي بسهم فقتله، فأنزل الله عز وجل في أبويه عبد الله وامرأته « آلٓمٓ. أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا...».

{فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ} ❁ Fahreddin Râzî der ki: "Müfessirîn zannettiler ki bu âyetin zâhiri üzere hamli Allah'ın ilminin teceddüdünü îcab eder. 'Hâlbuki Allah, sâdıka ve kâzibe imtihandan evvel âlim iken imtihan sırasında bilecek demek nasıl mümkin olur?' diye bunu gösterecek, izhar edecek, ayırt edecek mânalarına hamleylediler. Biz de deriz ki: Âyet olduğu gibi zâhirine mahmuldür, çünkü Allah'ın ilmi bir sıfattır ki onda her vâki' vâki' olduğu gibi zuhur eder. Meselâ tekliften evvel Allah[1] bilir ki Zeyd itaat edecek, Amr da isyan edecek, sonra teklif vaktinde de bilir ki o mutî', beriki âsî, yapıldıktan sonra da bilir ki o itaat etti, o isyan eyledi, ahvâlden hiçbirinde O'nun ilmi tegayyür etmez, tegayyür eden ancak mâlumdur."[2]

İbn Müneyyir'in[3] ifadesi daha güzeldir: "Elhak Allah teâlâ'nın ilmi birdir. Mevcûda vücûdu zamanında ve evvel ve sonra olduğu gibi ta'alluk eder demiştir."[4] Fakat şunu da unutmamak lâzım gelir ki burada "bilecek" demekten murad sebebi zikr ile müsebbebe tenbihtir, imtihan eder [3766] gibi tahkik, tebyin ettirecek de mükâfat ve mücâzat edecek demektir. Nitekim Kâdî Beyzâvî şöyle demiştir:

فليتعلقن علمه بالامتحان تعلقاً حاليًّا يتميز به الذين صدقوا في الإِيمان والذين كذبوا فيه، وينوط به ثوابهم وعقابهم ولذلك قيل: المعنى: لَيُمَيِّزَنَّ أو لَيُجَازِيَنَّ.[5]

{اَمْ حَسِبَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ} ❁ Yoksa sandı mı o kötülükleri yapanlar "amel" kalb ve cevârih fiillerinden e'am olduğu için, "seyyiât" küfr ü me'âsî ile tefsir edilmiştir. Ma'amâfîh bu اَمْ حَسِبَ baştaki اَحَسِبَ mukabili olmak hasebiyle burada bilhassa mü'minlere karşı edilen kötülükler mevzû'-i

---

1 B -"Allah".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 26:
فالحاصل على هذا هو أن المفسرين ظنوا أن حمل الآية على ظاهرها يوجب تجدّد علم الله والله عالم بالصادق والكاذب قبل الامتحان، فكيف يمكن أن يقال بعلمه عند الامتحان فنقول الآية محمولة على ظاهرها وذلك أن علم الله صفة يظهر فيها كل ما هو واقع كما هو واقع، فقبل التكليف كان الله يعلم أن زيدا مثلا سيطيع وعمرا سيعصي، ثم وقت التكليف والإتيان يعلم أنه مطيع والآخر عاص وبعد الإتيان يعلم أنه أطاع والآخر عصى ولا يتغير علمه في شيء من الأحوال، وإنما المتغير المعلوم.

3 M: "Münîrin".

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 439 (1. dipnot); Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* X, 341:
والحقُّ أنَّ علمَ اللهِ واحدٌ يتعلَّق بالموجودِ، زمانَ وجودِه وقبلَه وبعدَه على ما هو عليه.

5 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 188; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VI, 545.

bahistir. Yani küfür, dinsizlik taassubu veya bir dünya menfaati, şehvet ve ihtiras sâikasıyla mü'minlere husûmet, zulüm, eziyet eden kimseler ki her türlü fenalığı irtikâb ederler, bunlar sandılar mı ki {اَنْ يَسْبِقُونَا} Bizi savuşup geçecekler ❁ âciz bırakıp kurtulacaklar {سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ} ne fena hükmediyorlar! ❁ Ne kadar yanlış hüküm, ne kadar çirkin hükûmet? İmkânı yok onlar Allah'tan kurtulamazlar.

{مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ اللّٰهِ} Her kim likāullâhı arzu ederse ❁ Allah'ın cemâline ermeyi veya vaad ettiği sevâba erişmeyi isterse {فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ} elbette Allah'ın tâyin ettiği ecel vaade gelecek, gelince o vaad tahakkuk edecektir. Binâen'aleyh o gelinceye kadar sabredip o likāya lâyık imtihanları geçirmek, güzellikleri kesbetmek için çalışsın mücahede etsin {وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ} hem O'dur O Semî', O Alîm ❁ bütün o söylenenleri, bütün o sızıltıları, iniltileri işitir, hem yegâne işiten O'dur. Ve bütün akideleri, bütün niyetleri, bütün yapılan fiilleri, iyisini kötüsünü, hepsini bilir, hem yegâne bilen O'dur. Edilen duaları işitecek, yapılan ibadetleri bilecek olan O'dur, başkaları değil.

[3767] {وَمَنْ جَاهَدَ} Her mücahede eden de ❁ bu cümle مَنْ كَانَ يَرْجُوا şartiyesinin mahzuf cezâsına veya mezkur cezâsının neticesine ma'tuftur ki فليجاهد ومن جاهد demektir. Bu iki âyet, İslâm'ın bütün künhünü en yüksek gayesiyle en yüksek vazifesini hulâsa etmektedir: Allah'a ermek için ecel gelinceye kadar mücahede etmek. Bu uğurda mücahede eden, fitnelere, imtihanlara göğüs geren her kimse de {فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ} sırf kendisi için -kendi hesâbına, kendi menfaatine- mücahede eder: Çünkü o mücahedenin fâidesi, menfaati Allah'a değil, kendisine ait olur {اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمٖينَ} Çünkü Allah Ganî'dir, bütün âlemînden müstağnîdir ilh.

{وَمِنَ النَّاسِ... إلخ} Bu âyetlerin Medine'de nâzil olmuş bulunması çok melhuzdur. Çünkü münafıklar Medine'de idiler, eğer bunlar da Mekke'de nâzil olmuş idiyseler[1] gayb haberi verilmiş demek olur. Zamanımızda ise bu âyetin mazmûnu çoğalmıştır. Allah muhafaza buyursun.

---

1 H: "idiyse"; B: "iseler".

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ تبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَرَبُّ الْأَرَضِينَ وَمَا بيْنَهُمَا وَالْحَمْدُ لِلهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ سُلْطَانُكَ وَلَا إِلٰهَ غيْرُكَ.

{اَثْقَالَهُمْ} Kendi işledikleri günahların ağırlıklarını {وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ} ve o ağırlıklarıyla beraber daha birçok ağırlıkları -başkalarını idlâl etmeye, günaha sokmaya çalışmalarının günahlarını- yüklenecekler.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ عَاماًۜ فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّف۪ينَةِ وَجَعَلْنَاهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٥﴾

[3768] **Meâl-i Şerîfi**

Ve celâlim hakkı için Nûh'u kavmine gönderdik de içlerinde elli yılı müstesnâ bin sene durdu, derken onları tûfan yakalayıverdi, hep zulmediyorlardı[1] (14). Bi'n-netîce onu ve gemi arkadaşlarını necâta çıkardık ve o gemiyi âlemlere bir âyet kıldık (15).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪} ❁ Yukarıda وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ buyurulduğu için burada onun birkaç misâli gösterilecektir. Onun için bu "vâv" kasem değil, oraya atıftır. {فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ عَاماً} Derken içlerinde bin seneden elli yıl eksik durdu ❁ elli yılı yok bin sene, dokuz yüz elli sene eder. Kâdî Beyzâvî der ki: "Galiba bu tâbirin ihtiyar edilmesi tamamıyla adede delâlet içindir. Çünkü dokuz yüz elli takrîbî olarak da söylenebilir, bir de bin ismini zikretmekte muhataba[2] müddetin uzunluğunu tahayyül ettirmek vardır. Çünkü kıssadan maksud Resûlullah'a tesliye ve kâfirlerden gördüğü meşakkatlere karşı mücahedesinde tesbîttir. Rivayet olunduğuna göre Nûh kırk yaşında ba's olunmuş, dokuz yüz elli sene kavmini davet etmiş, tûfandan sonra da altmış sene yaşamıştır."[3]

---

1 H: "Celâlim hakkı için Nûh'u da kavmine gönderdik, derken bin seneden elli yıl eksik içlerinde durdu, zulmedip dururlarken tûfan da kendilerini yakalayıverdi".

2 H: "sâmi'e".

3 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 190:

روي أنه بعث على رأس الأربعين ودعا قوماً تسعمائة وخمسين وعاش بعد الطوفان ستين. ولعل اختيار هذه العبارة للدلالة على كمال العدد فإن تسعمائة وخمسين قد يطلق على ما يقرب منه ولما في ذكر الألف من تخييل طول المدة إلى السامع، فإن المقصود من القصة تسلية رسول الله صلّى الله عليه وسلّم وتثبيته على ما يكابده من الكفرة.

{وَجَعَلْنَاهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَمٖينَ} Ve onu, yani gemiyi veya hâdiseyi bütün zevi'l-ukūl âlemlerine bir âyet kıldık ❁ onunla ibret alır, istidlâl ederler. Demek ki Allah'ın azâbından esbâb-ı maddiye ile tehaffuza çalışmak da Allah'ın emrindendir.

[3770]

وَاِبْرٰهٖيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّمَا
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ
لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ
تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ
يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سٖيرُوا فِى
الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدٖيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ
فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿٢٢﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَلِقَٓائِهٖٓ اُولٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتٖى وَاُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٢٣﴾ فَمَا كَانَ
جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا
لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٢٥﴾ فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ اِنّٖى مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّٖى اِنَّهُ هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ
﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ
فِى الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٢٧﴾

Meâl-i Şerîfi

İbrâhim'i[1] de, kavmine dediği vakit: "Hep Allah'a ibadet edin ve O'na korunun, bu sizin için daha hayırlıdır eğer bilirseniz (16). [3771] *Siz, Allah'ı bırakıp da sade birtakım evsâna tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Haberiniz olsun ki o sizin Allah'tan beride mâbud diye taptıklarınız sizin için bir rızka mâlik olamazlar, onun için rızkı Allah yanında arayın ve[2] O'na kulluk edip O'na şükreyleyin, hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz (17). Ve eğer tekzib ederseniz sizden evvel birtakım ümmetler de tekzib etmişlerdi, resûlün vazifesi ise açık bir tebliğden ibarettir" (18). Ya görmediler mi de[3] Allah halkı ibtidâ nasıl yapıyor? Sonra onu iʿâde de eder, şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır (19). De ki: Arz'da bir gezinin de bakın, halkı ibtidâ nasıl yapmış, sonra da Allah neş'et-i uhrâyı[4] inşâ edecek, şübhesiz Allah her şeye kādir (20). Dilediğine azab eder, dilediğine de rahmet ve[5] hep O'na çevrileceksiniz (21). Siz de âciz bırakacak değilsiniz; size de ne yerde ne gökte, Allah'tan başka ne bir velî ne de bir nasîr yoktur[6] (22). Allah'ın âyâtına ve likāsına inanmayanlar ise hep[7] onlar O'nun rahmetinden ümidi kesmiş olanlardır ve[8] onlar için elîm bir azab vardır (23). Onun için ona kavminin cevâbı sade şu oldu: "Öldürün onu veya yakın" dediler,[9] Allah da onu o ateşten kurtardı, elbette bunda iman edecek bir kavim için şüphesiz âyetler var (24). Ve dedi ki[10]: "Siz sade dünyâ hayatta aranızda sevişmek için Allah'ı bırakıp birtakım evsâna tutulmuşsunuz, amma sonra kıyamet günü bazınız bazınıza küfredecek ve bazınız bazınızı lânetleyecek. Varacağınız yer ateştir, sizin için yardımcılardan eser de yoktur" (25). Bunun üzerine ona bir Lût iman etti, "hem ben"*

1 B: "İbrâhim".
2 B: "o hâlde Allah yanında rızık arayın da".
3 H: "Hem görmediler mi?".
4 M ve B: "uhrâ".
5 H -"ve".
6 H: "ne yerde ne gökte size de Allah'tan başka ne bir velî vardır ne bir nasîr".
7 H: "işte".
8 H +"işte".
9 H: "Ona kavminin cevâbı başka olmadı, sade 'öldürün bunu veya yakın' dediler".
10 H -"ki".

dedi, "Rabbime bir muhâcirim (hicret edeceğim), hakikat bu: Azîz O, Hakîm O"[1] (26). Ve Biz ona İshak ile Ya'kūb'u da ihsan ettik ve nübüvveti, kitabı zürriyetinde kıldık ve kendisine hem dünyada ecrini verdik hem de âhirette o şüphesiz sâlihînden[2] (27).

{اَوْثَانًا} "Evsân" ❁ müfredi "vesen" taş vesâireden tapılan herhangi bir şey, fetiş ki "esnâm"dan e'amdır. Meselâ [3772] ensâb, salîb hep evsândır[3]. {وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا} Ve hep ifk, yalan uyduruyorsunuz ❁ yalan yere onlara mâbud veya şefî' diyorsunuz, onlar ise birer hayâldir[4]. Meselâ Zeyd'in resminde bile Zeyd'den bir hakikat yoktur. O resim, bir kıymeti olan canlı Zeyd'in değil, nihâyet toprağa gömülecek ölü bedeninin bir hayâlidir. O bedeni kokar diye gömmekte isti'câl[5] etmek mecburiyetinde bulunanların tutup da onun câmid bir hayâlini Zeyd'dir diye saklamalarında şüphesiz ki muhakkak bir yalancılık vardır. O hâlde böyle hayâl olan fânîlere mâbud pâyesi vermek ne büyük bühtandır. {لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا} Size bir rızık veremezler ❁ Allah'ın inâyeti olmayınca meselâ bir lokmacık hazmettiremezler.

{اَوَلَمْ يَرَوْا... عَذَابٌ اَلِيمٌ}'e kadar, Allah teâlâ tarafından istînâfen sevk buyurulmuş kelâm-ı ilâhîdir. İbrâhim'e hitab olarak mahkî olmak muhtemil ise de onun kelâmını hikâye sırasında Resûlullah'a hitab olması daha zâhirdir[6], onun için fâsıla değişmiştir[7].

{مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} Yani sırf dünyâ hayatta birbirinizin hissiyâtını okşayarak toplanıp sevişmek için veyahut dünyâ hayatta sevdiklerinizin hayâlini tâkip ederek ülfet etmek için ❁ çünkü bütün evsân bazı sevilenlerin bir hatırası olmak üzere etraflarında toplanılmak için ittihaz edilmiştir.

---

1 H: "O vakit ona bir Lût iman etmişti, dedi: 'Ben muhacirim (hicret ediyorum) Rabbime doğru, çünkü O, Azîz O, Hakîm O'".

2 H: "Biz de kendisine İshak'ı ve Ya'kūb'u ihsan ettik, nübüvvet ve kitabı da zürriyetinde kıldık, hem ona dünyada ecrini verdik, hem de âhirette o şüphesiz sâlihînden".

3 B: "vesendir".

4 B: "yalandır".

5 H: "ısrar".

6 H: "muhtemildir".

7 H -"onun için fâsıla değişmiştir".

Fakat birer yalan olan o hayâller üzerine ibtinâ eden sevginin, haksız hissiyat üzerine toplanan cemiyetin sonu ne olur bilir misiniz? {ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ... إلخ}

{وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ} ۞ اٰمَنَ'ye ma'tuf olarak Lût'a ait olması yakın görünürse de, İbrâhim'e ait olmak üzere yukarıki وَقَالَ'ye atfı mânaca daha âhenkli hem de وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ [es-Sâffât 37/99][1] kavline mutâbıktır.[2]

[3773]

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَۘ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٨﴾
اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّب۪يلَ وَتَأْتُونَ ف۪ي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَۜ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ
اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْن۪ي عَلَى الْقَوْمِ
الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰه۪يمَ بِالْبُشْرٰىۙ قَالُٓوا اِنَّا مُهْلِكُٓوا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِۚ
اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِم۪ينَۚ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ ف۪يهَا لُوطاًۜ قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ ف۪يهَاۘ لَنُنَجِّيَنَّهُ
وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطاً س۪ٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ
بِهِمْ ذَرْعاً وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ۠ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِر۪ينَ
﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ
تَرَكْنَا مِنْهَٓا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

[3774] **Meâl-i Şerîfi**

Lût peygamberi de, hani kavmine dediği vakit: "Siz cidden o şenî' fiili yapıyorsunuz ha![3] Sizden evvel âlemînden hiçbiri bu haltı etmedi (28). [4]Cidden siz hâlâ erkeklere gidecek ve yolu kesecek ve meclisinizde edebsizlik yapıp duracak mısınız?" Buna kavminin cevâbı ancak

---

1 "Bir de dedi ki: 'Ben Rabbime gidiyorum, O bana yolunu gösterir."

2 H -"{وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ} ۞ اٰمَنَ'ye ma'tuf olarak Lût'a ait olması yakın görünürse de, İbrâhim'e ait olmak üzere yukarıki وَقَالَ'ye atfı mânaca daha âhenkli hem de وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ kavline mutâbıktır".

3 H: "Lût'u da, kavmine dediği vakit: 'Â! Hakikat siz o şenî' fiili mutlak yapacak mısınız?".

4 H +"Â".

şöyle demeleri oldu: "Haydi getir bize Allah'ın azâbını sâdıklardan isen" (29). "Yâ Rab!" dedi, "ortalığı fesâda veren bu kavme karşı bana nusret ver" [1] *(30). Ve vaktâ ki elçilerimiz İbrâhim'e müjde ile vardılar, "haberin olsun" dediler, "biz bu karyenin ahâlisini ihlâk edecekleriz, çünkü onun ahâlisi hep zâlim oldular" (31). "Onda Lût var a" dedi; "biz" dediler, "onda kim var idiğini pek âlâ biliriz, her hâlde*[2] *onu ve ehlini kurtaracağız, ancak karısı ötekilerden oldu*[3]*" (32). Ve vaktâ ki elçilerimiz Lût'a çıkavardılar, onlar yüzünden fenalaştı ve haklarında eli kolu daraldı, onlar da "korkma" dediler, "ve keder etme, çünkü biz seni ve ehlini kurtaracağız, ancak karın ötekilerden oldu*[4] *(33). Haberin olsun bu karye ahâlisinin yapageldikleri fıskları yüzünden üzerlerine semâdan bir fecî azab indireceğiz"*[5] *(34). Ve celâlim hakkı için ondan bir âyet (bir nişâne) bırakmışızdır ki taʿakkul edecek bir kavim için beyyine olsun*[6] *(35).*

{مِنْهَا} O karyeden[7] {اٰيَةً} bir âyet, bir nişâne[8] ❁ ki hikâyesi veya harabesidir.

[3775]

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِى
الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دَارِهِمْ جَاثِمِينَۘ ﴿٣٧﴾
وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ
السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَۙ ﴿٣٨﴾ وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مُوسٰى
بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَۚ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِهٖ فَمِنْهُمْ

---

1 H: "nusret ver bana ortalığı fesâda veren bu kavme karşı".
2 H: "elbette".
3 H: "kalanlardan bulundu".
4 H: "kalanlardan bulundu".
5 H: "Haberin olsun bu karyenin ahâlisinin üzerine fıskları sebebiyle semâdan bir azab indireceğiz".
6 H: "Celâlim hakkı için o karyeden bir âyet de bıraktık ki taʿakkul edecek bir kavim için beyyine olsun".
7 H -"{مِنْهَا} O karyeden".
8 H -"bir âyet, bir nişâne".

مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًاۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ
مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

[3776] **Meâl-i Şerîfi**

Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı, vardı dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin de son güne ümid besleyin, müfsidlikle yeryüzünü[1] berbat etmeyin" (36). Buna karşı onu tekzib ettiler, derken[2] onları o recfe tutuverdi de yurtlarında[3] dizleri üstü çökekaldılar (37). Âd'a da, Semûd'a da ki size bunlar meskenlerinden belli olmaktadır. Şeytan onlara amellerini tezyin etmişti de kendilerini yoldan çevirmişti, hâlbuki gözleri açık adamlar idiler[4] (38). Kārûn'a ve Firavun'a ve Hâmân'a da, celâlim hakkı için onlara Mûsâ beyyinelerle geldi de onlar o yerde kibirlenip kafa tuttular, hâlbuki önüne geçecek değillerdi[5] (39). Hâsılı her birini günahıyla yakaladık; kiminin başına bir taş yağdıran gönderdik, kimini sayha alıverdi, kimini yere geçirdik, kimini de gark ettik. Allah onlara zulmetmiyordu velâkin kendi nefislerine zulmediyorlardı (40).

مَثَلُ الَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِۚ اِتَّخَذَتْ بَيْتًاۜ وَاِنَّ اَوْهَنَ
الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ مِنْ
شَيْءٍۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۚ وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ
﴿٤٣﴾ خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٤﴾ اُتْلُ مَٓا
اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ
اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

---

1 H +"~~ifsad~~".
2 H: "bunun üzerine".
3 H -"yurtlarında".
4 H: "Âd da, Semûd da ki size bunlar meskenlerinden tebeyyün de etmektedir. Şeytan onlara amellerini tezyin etti de kendilerini yoldan çevirdi, hâlbuki gözleri açık adamlar idiler".
5 H: "Kārûn'a, Firavun'a, Hâmân'a da; celâlim hakkı için Mûsâ onlara beyyinelerle geldi de o yerde kibirlenip kafa tuttular, hâlbuki önüne geçecek değillerdi".

[3777] **Meâl-i Şerîfi**

Allah'tan başka velîlere tutunanların meseli örümcek meseli gibidir: Bir ev edinmiştir fakat evlerin en çürüğü de şüphesiz örümcek evidir, eğer bilselerdi[1] (41). Her hâlde Allah biliyor ki onlar O'nun berisinden nelere, ne gibi şeylere yalvarıyorlar; hâlbuki Azîz O'dur, Hakîm O[2] (42). Hem bu meseller yok mu,[3] Biz onları insanlar için darb ediyoruz, maʿamâfîh onlara âlimlerden mâʿadâsının aklı ermez (43). Allah, o semâvât ü Arzı (o yüksekleri ve aşağıyı) hak ile halketmiştir, elbette bunda mü'minler için bir âyet var (44). Sana vahyolunan kitabı güzel güzel oku ve namazı kıl; sahih namaz edepsizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder ve her hâlde Allah'ın zikri en büyük iştir[4] ve Allah her ne işlerseniz bilir (45).

{مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ} Allah'ın mâsivâsından birtakım velîlere tutunanların meseli ❁ yani Allah'tan başkalarını ihtiyaçlarına karşı yardım eder, menfaatleri dokunur, işlerini görür, tehlikeden kurtarır diye velî, sâhib, hâmi[5] ittihaz ederek mâbud edinenlerin mesel olacak hâlleri {كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ} örümceğin mesel olmuş hâline benzer {اِتَّخَذَتْ بَيْتًا} bir ev edinmiştir ❁ hiç dini olmayanlar gibi bütün bütün evsiz değil, bir sinek avlayacak kadar bir [3778] hâneye tutunmuştur. {وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ} Fakat muhakkak ki[6] evlerin en çürüğü {لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ} her hâlde örümcek evidir. ❁ Evinde ev mefhûmundan bir şey yoktur; ne gölge yapar ne korur, bir rüzgârla târumâr olur, onun için örümcek evinin çürüklüğü meşhur meseldir. İşte o örümcek kafalı müşriklerin de istinadgâhları, tutamakları böyle çürüktür. Bütün tutundukları fânîdir {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} eğer bilselerdi. ❁ Râzî der ki: "Burada 'âlihe' denilmeyip de 'evliyâ' denilmesi yalnız açık şirki değil, hafî şirki dahi ibtâle işaret içindir.

---

1 H: "Allah'ın mâsivâsından velîlere tutunanların meseli örümcek meseli gibidir: Bir ev edinmiştir fakat evlerin en çürüğü de ~~fakat o~~ şüphesiz o örümcek evidir, eğer bilselerdi".

2 H: "Şüphesiz Allah biliyor O'nun mâsivâsından neye yalvarıyorlar, ne şeye? O öyle Azîz, Hakîm iken".

3 H: "Bu meseller".

4 H: "daha büyüktür / en büyük iştir".

5 H -"sâhib, hâmi".

6 B -"ki".

Çünkü başkasına gösteriş ederek riya ile Allah'a ibadet edenler dahi Allah'ın mâsivâsından velî ittihaz etmiş olur. Onun meseli de ankebut meseline benzer.[1] Peygamberleri tekzib edip şirke giden kavimlerin helâki misâlleriyle beyan buyurulduktan sonra bu örümcek temsîlinin iradı Peygamber'e ve mü'minlere öyle büyük ve öyle şümullü bir vaad ve tebşîri tazammun etmektedir ki bütün bu sûrenin rûhu denebilir.

Evet, Allah'tan başkasına dayanan her ümid dipsizdir. {اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ} Şüphesiz Allah biliyor, onlar O'nu bırakıp da mâsivâsından[2] nelere çağırıyorlar, ne gibi şeylere[3] {وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} hâlbuki Azîz O, Hakîm O.[4] ❁ Her şey fâni, hepsi zayıf ve hakīr,[5] îzah edildiği üzere mağlub edilmek ihtimâli olmayan, dilediğini dilediği anda mahvedebilir nihâyetsiz bir izzet ve kudret sâhibi, mâbudluğa lâyık ancak O[6], gayet onurlu, yegâne bir Azîz, her fiili hikmet olan yegâne bir Hakîm yalnız O iken, O'nun karşısında O'ndan başkasına yalvarmak ne kadar boş, ne büyük tehlike.

{وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ} Bu meseller, biz onları [3779] insanlar için darb ediyoruz. ❁ Kâfirler demişlerdi ki: "Gökleri ve yeri yaratan Allah nasıl olur da böyle örümcek, sinek gibi hevâm ve haşerât ile mesel darb eder? Bununla Allah, ne demek istiyor?" مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً [el-Bakara 2/26] Bu suâle karşı Sûre-i Bakara'da اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا [el-Bakara 2/26] buyurulduğu gibi burada da böyle cevap veriliyor: Yani bu mesellerin ne için îrad edildiğini soranlar bilsinler ki Biz onları insanlar için îrad ediyoruz, sırf hayvan değil de insan iseler anlarlar. {وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ} Ma'âmâfîh onları, onların hakikatini ancak âlimler ta'akkul edebilir. ❁ Yani Allah'ın mâsivâsının fâni ve âciz ve binâen'aleyh

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 58:

قال: «مثل الذين اتخذوا من دون الله أولياء» ولم يقل «آلهة» إشارة إلى إبطال الشرك الخفي أيضا، فإن من عبد الله رياء لغيره فقد اتخذ وليا غيره فمثله مثل العنكبوت يتخذ نسجه بيتا.

2 H -"mâsivâsından".

3 H: "ne şeye".

4 H: "O öyle Azîz, ~~öyle~~ Hakîm iken".

5 H -"Her şey fâni, hepsi zayıf ve hakīr".

6 H -"mâbudluğa lâyık ancak O".

ondan mâ'adâsına ibadetin bâtıl olduğuna ilim sâhibi olanlardır ki bu meselin künhüyle zevkini ve fâidelerini idrak ederler. Bu ilim-cehil farkı neden denirse:

{خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ} Allah, o semâvâtı[1] ve Arzı ❁ o yüksekleri ve aşağıyı {بِالْحَقِّ} hak ile halketti ❁ boşuna değil hikmet-i hak ile yarattı, hiçbirinin yaradılışı boşuna değil, gelişigüzel de değil, bir hak sebebi ve hikmeti iledir. Göğü de öyle yeri de, yukarısı da aşağısı da, âlimi de câhili de, hepsinin hakkı da hâlıkının hakkı önünde serfürû etmektir. {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ} Şüphesiz bunda mü'minler için elbette bir âyet var. ❁ İlmin kıymetini, hakkın ehemmiyetini, haktan mâ'adâsının hiçliğini ve binâen'aleyh Allah'ın mâsivâsından velî ittihaz etmenin çürüklüğünü ve bi'n-netîce mü'minlerin muvaffak olacaklarını isbat eden bir âyet.

{اُتْلُ مَٓا اُوحِىَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ} Sen, sana vahyolunan kitabı tilâvet eyle ❁ vird ederek devam üzere tekrar tekrar güzel güzel oku. Yani o örümcek kafalı kâfirlerin fitnelerine gam yeme de onlara karşı olmazsa kendi âleminde bu [3780] Kur'ân'ı güzel güzel oku[2], zikrolunan peygamberlerin ve ümmetlerin hâlleriyle Allah'ın âyâtını düşün, onun için اُتْلُ عَلَيْهِمْ buyurulmamış, mutlak olarak اُتْلُ buyurulmuştur. {وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ} Ve namazı devam üzere kıl {اِنَّ الصَّلٰوةَ} hakikaten namaz {تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ} fahşâdan ❁ yani açık çirkinlikten, edebsizlikten, fuhşiyyâttan {وَالْمُنْكَرِ} ve münkerden: aklın ve şer'in beğenmeyeceği uygunsuzluktan, masiyetten nehyeder. ❁ Bir kere namaz içinde bunlar yapılmaz; bundan başka, namaz hakikati, ne olduğu bilinerek kılınan sahih namaz, namaz hâricinde de[3] çirkinlikten, uygunsuzluktan nehyeder. Nehiy, intihâyı istilzam etmese bile her hâlde iktizâ eder. Sahîhan namaza devam edildikçe salâh artar. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den mervîdir ki: "Kim bir namaz kılar da o kendisini fahşâ ve münkerden nehyetmezse o namazla Allah'tan uzaklaşmaktan başka[4]

1 H ve B: "semâvât".
2 B: "o".
3 B -"de".
4 B -"başka".

bir şey artırmış olmaz" مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ تَنْهَهُ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ لَمْ يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إِلَّا بُعْدًا buyurmuştur.[1] Onun için İbn Mes'ud hazretleri demiştir ki: "Namazına itaat etmeyen Allah teâlâ'dan uzaklığı artırmaktan başka bir şey yapmaz." Bunun sebebi, çünkü namaza itaat onu hudûduna riayet ederek hakkıyla kılmaktır. Onun hudûdunda ise fahşâ ve münkerden nehy vardır.[2] Binâen'aleyh namaza itaat onu hakkıyla kılıp nehyini tutmakla olur فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّٖينَ. اَلَّذٖينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ [el-Mâ'ûn 107/4-5][3] buyurulduğu üzere namaz kılıyor görünüp de namazın ne demek olduğundan gāfil olanların vay hallerine. Onun içindir ki قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ. اَلَّذٖينَ هُمْ فٖى[4] صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ [el-Mü'minûn 23/1-2] buyurulmuştu. Zira Sûre-i Tâhâ'da وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرٖى [20/14] buyurulduğu vechile namazın hikmeti, gayesi Allah'ın zikridir. Yani Allah'ı anmak ve bu sayede فَاذْكُرُونٖى اَذْكُرْكُمْ [el-Bakara 2/152] müeddâsınca[5] Allah'ın anmasına ermektir. Bu suretle namaz bir mi'râcdır. Bunu bilenler اَلَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ [el-Bakara 2/46] mantûkunca kendilerini her dem Rablerinin huzûrunda mülâkāt hâlinde bulunuyorlar gibi zevk [3781] içinde bir niyet ve ihlâs ile kılarlar. {وَلَذِكْرُ اللهِ اَكْبَرُ} Ve her hâlde Allah'ın zikri: namaz en büyük iştir. ❁ Yani asıl künh ü hakikati Allah zü'l-celâl'i anmak ve O'nun celâl ü kibriyâsı huzûrunda kulun tehavvülât ve tetavvurâtıyla acz ü ihtiyâcını arz etmek demek olan namaz, haddizâtında en büyük amel, veya fahşâ ve münkerden nehy için en büyük âmildir. Yahut Allah teâlâ'nın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha büyüktür. Kul, Allah teâlâ'yı celâl ü cemâliyle yâd ettiği zaman O'nun huzûr-ı kibriyâsında fahşâ ve münkerden kaçınarak edeb ü ihlâs ile yükseleceği gibi, Allah teâlâ'nın onu yâd etmesini düşündüğü zaman ind-i ilâhîde zerre kadar seyyiât ile anılmayı kimse arzu etmeyeceğinden her dem rızâya yükselmek için hiss-i hasenât ile meşbû' olur. Ve şüphe yok ki

---

1 Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru Abdirrezzâk*, III, 7; *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, VII, 27-28; Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, s. 131.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 42:

قال ابن مسعود: من لم يطع صلاته لم يزدد من الله إلا بعدا. وذلك أن طاعته لها إقامته إياها بحدودها، وفي طاعته لها مزدجر عن الفحشاء والمنكر.

3 "Fakat veyl o namaz kılanlara ki namazlarından yanılmaktadırlar."

4 M ve B: "عن".

5 B: "müdde'âsınca".

bu his, evvelkinden daha büyük bir âmil-i salâh olur. Düşünmeli ki Allah, Kur'ân'ında Firavun gibileri nasıl anıyor, peygamberleri ve mü'minleri nasıl anıyor. {وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ} Hem Allah, her ne işlerseniz bilir ❁ ona göre anar ve ona göre cezâ verir.[1]

وَلَا تُجَادِلُٓوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُٓوا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ٓي
اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ وَمَا يَجْحَدُ
بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَم۪ينِكَ اِذًا
لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ
بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِۜ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْۜ اِنَّ
ف۪ي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

[3782] **Meâl-i Şerîfi**

Ehl-i kitaba en güzel olan suretten başkasıyla mücadele de etmeyin, ancak zulmedenler başka, ve deyin ki: "Biz, hem bize indirilene iman ettik hem size indirilene ve bizim ilâhımızla sizin ilâhınız bir, şu kadar ki biz yalnız O'na müslimiz"[2] (46). İşte sana böyle kitab indirdik, onun için kendilerine kitab verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da ona iman eden var ve Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr eder (47). Sen bundan evvel kitap okur değildin, hâlâ da elinle yazı yazmazsın, öyle olsaydı mubtıller şüphelenebilirlerdi[3] (48). Fakat o (Kur'an) kendilerine ilim verilmiş kimselerin sînelerinde [3783] *parıldayan*

---

1 H +"Yirminci cüz'ün hitâmı".

2 H ve F: "Ehl-i kitaba da mücadele etmeyin, ancak en güzel olan suretle başka; ancak zulmedenler başka, sade deyin ki: 'Biz, hem bize indirilene iman ettik hem size indirilene ve bizim ilâhımızla sizin ilâhınız bir, şu kadar ki biz yalnız O'na müslimiz'".

3 H ve F: "şüphelenebilirdi".

parlak âyetlerdir ve Bizim âyetlerimizi ancak zâlimler inkâr eder (49). Nitekim "ona Rabbinden âyetler indirilse ya" dediler, de ki: "O âyetler hep Allah'ın indindedir, ben ancak açık bir nezîrim" (50). Yetişmedi mi daha onlara ki sana kitap indirdik, karşılarında okunup duruyor? Şüphesiz ki onda iman edecek bir kavim için muhakkak bir rahmet ve ilâhî bir ihtar var (51).

{اَهْلَ الْكِتَابِ} Yehûd ve Nasârâ {اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ} ancak en güzel olan mücadele sureti ile başka ❁ meselâ kabalığa incelikle, sertliğe yumuşaklık ile, öfkeye hazm ile, gevezeliğe nasihat ile, şiddete vakar ile mukabele ederek delîl-i hakkı tavzih ve tebyin etmek gibi. {اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} Ancak içlerinde zulmedenler başka ❁ kâfi olan delili kabul etmeyip haksızlıkla inada, ifrata sapan, meselâ veledi var demekte yahut يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ [el-Mâide 5/64] gibi laflar söylemekte ısrar ile mükâbere eden zâlimler müstesnâ, zira o vakit hâllerine lâyık vechile müdafaa vâcib olur.

Nush ile yola gelmeyeni etmeli tekdir
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir.

{وَقُولُوا} Ve deyin ki ❁ bununla en güzel mücadelenin nasıl olacağı târif edilmiş oluyor {وَاحِدٌ} Birdir, ulûhiyette şerîki yoktur {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} biz yalnız O'na müslimiz. ❁ O'nun birliğine ihlâs ile teslim olmuş Müslümanız. Bu tâbirde onlara bir târiz vardır. Zira onlar ahbâr ve ruhbanlarını erbâb ittihaz etmişler, bâhusus Nasârâ teslise kāil olmuşlardır. {وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle[1] ❁ bu güzel, bu bedî' indiriş tarzıyla {اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ} [3784] sana kitap indirdik yâ Muhammed {فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} onun için kendilerine kitap verdiklerimiz ❁ gerek Yehûd ve gerek Nasârâ, Abdullah b. Selâm gibi hakikaten kitaptan istifade etmek nimetine mazhar edilenler {يُؤْمِنُونَ بِه۪} ona, o sana indirilen kitaba iman ediyorlar. {وَمِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ} Şunlardan da ❁ yani Arabdan da {مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪} ona iman eden var {وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ} ve Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr eder ❁ hakkı örtmeye alışmış, gâvurluğu âdet edinmiş, cehûd kâfirler ki Yahudî Ka'b b. Eşref ve arkadaşları gibi.

1 H: "İşte sade böyle"; F: "Ve işte ~~sade~~ böyle".

{وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتَابٍ} Hâlbuki sen bundan evvel yani bu indirilmezden evvel kitap okur değildin {وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمٖينِكَ} hâlâ elinle yazmazsın da[1]. {اِذًا} O vakit ۞ yani ümmî olmayıp da okuyup yazsa idin {لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ} o mubtıller, yani bâtıl peşinde giden, yahut ibtâle bahane arayan o haksız kâfirler şüphe edebilirlerdi ۞ gerçi hak arayan munsıf muhikler yine şüphe etmezlerdi. Çünkü i'câz için ümmîlik şart değildir. Nitekim sâir peygamberler ümmî değillerdi, ancak o takdirde gerek müşrikler ve gerek ehl-i kitabdan olan haksızlar için hiç olmazsa şüpheye bir bahane bulunmuş olurdu. {بَلْ} Fakat {هُوَ} o ۞ Kur'an {اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فٖى صُدُورِ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ} ilim verilmiş kimselerin sînelerinde parıldayan açık açık [3785] âyetlerdir. ۞ Burada فٖى "beyyinât"a müte'allik olmak nefy-i[2] irtiyab siyâkına nazaran zâhir ve beyyin olduğu gibi haziften selâmet itibariyle de ercahtır. Yani Allah tarafından birer alâmet, parlak mucizeler olduğu ehl-i ilmin gönüllerinde ayan beyan açık ve hiç şüpheye mahal vermeyecek vechile zâhirdir {وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا اِلَّا الظَّالِمُونَ} ve Bizim âyetlerimizi ancak zâlimler inkâr eder ۞ bildikleri hâlde hakkı tanımak istemeyen, zulmü âdet edinmiş zâlimler, nitekim {وَقَالُوا} o zâlimler -ehl-i kitâbın hakkı kabul etmeyen kısmı Kur'ân'ın âyet, yani mucize olmasını- inkâr ettiler de dediler: {لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖ} "Rabbinden üzerine birtakım âyetler, yani Mûsâ'nın asâsı, Sâlih'in nâkası gibi mucizeler indirilse ya!" {قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ} De ki: "Bütün âyetler ancak Allah'ın indindedir." ۞ Yani gerek Kur'an, gerek sizin istediğiniz mucizeler, hepsi Allah'ın nezdindedir. Kur'ân'ı indiren Allah olduğu gibi öbürlerini indiren ve indirecek olan da yalnız Allah'tır, başkaları değil. Binâen'aleyh ne dilerse indirir ben ona karışmam {وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذٖيرٌ مُبٖينٌ} ve ben ancak açık bir nezîrim ۞ inanmayanlara azâbın habercisiyim. {اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ} Daha yetişmedi mi onlara ۞ o başka âyet, başka mucize isteyenlere kâfi gelmedi mi daha mucize olmak üzere {اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ} bizim senin üzerine -demin söylenildiği vechile bundan evvel okuması yazması

---

1 Bu âyet, Resûlullah'ın nübüvvetinden evvel hiç kitap okuyup yazmadığı hakkında gayet sarihtir [Müellifin notu].

2 B: "nefyi".

olmadığı[1] muhakkak bulunan senin üzerine- şüphesiz kitap indirmemiz {يُتْلٰى عَلَيْهِمْ} karşılarında okunup dururken {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} şüphe yok ki onda ❁ o kitapta [3786] {لَرَحْمَةً} mutlak bir rahmet ❁ büyük bir nimet {وَذِكْرٰى} ve bir ilâhî ihtâr ve nasihat var {لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} iman edecek bir kavim için ❁ inad, taassub, aksilik edecekler için değil, iman edecekler için. Bu âyetin siyâk u sibâkına nazaran [2]لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ diyen zâlimlere cevap olarak nâzil olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber sebeb-i nüzûlünde şu da rivayet olunmuştur: Müslümanların birtakımları Yahudîlerden işittikleri bazı şeyleri yazmış oldukları bir kürek ile gelmişlerdi. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "bir kavmin kendi peygamberlerinin getirdiğini bırakıp da başkasının başkalarına getirdiğine rağbet etmeleri hamâkat veya dalâletlerine kâfîdir" buyurdu. Bunun üzerine اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ âyeti nâzil oldu.[3] Gerçi bu âyet bu vak'a üzerine de okunabilir. Lâkin bunun sebeb-i nüzul olması âyetin altına ve üstüne muvâfık düşmüyor. Çünkü sıyâk u sibâkına nazaran هم zamirleri müslimlere değil [4]لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ diyenlere râci'dir. Rivayet olunur ki Abdullah b. Âmir b. Rükn Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ'ya bir hediye takdim etmişti. Müşârün ileyhâ Abdullah b. Amr zannedip reddeyledi ve "o başka kitapları tetebbu' ediyor, Allah teâlâ ise اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ buyuruyor" dedi. Bunun üzerine o Abdullah b. Âmir dediler, o vakit kabul etti.[5] Hazret-i Hafsa radıyallahu anhâ da bir kürek üzerine Yusuf kıssasından bir yazı getirmiş, Hazret-i Peygamber'e okumuştu, Aleyhissalâtü vesselâm vechi renkten renge girerek buyurdu ki: "Canım yed-i kudretinde olan Zât-ı A'lâ'ya kasem ederim ki, ben aranızda iken size Yûsuf gelse de beni bırakıp ona uyacak olsanız sapmış

---

1 H -"olmadığı".
2 H, F, M ve B: "اية".
3 Dârimî, Mukaddime, 42:
عن يحيى بن جعدة، قال: أتي النبي صلى الله عليه وسلم بكتف فيه كتاب، فقال: «كفى بقوم ضلالا، أن يرغبوا عما جاء به نبيهم، إلى ما جاء به نبي غير نبيهم، أو كتاب غير كتابهم»، فأنزل الله عز وجل «أولم يكفهم أنا أنزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم إن في ذلك لرحمة وذكرى لقوم يؤمنون» الآية.
4 H, F, M ve B: "اية".
5 İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* LII, 170. Krş. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3073:
حدثنا عمر بن سعيد بن أبي حسين بن أبي مليكة قال: أهدى عبد الله بن عامر بن كريز إلى عائشة هدية فظنت انه عبد الله بن عمرو فردتها وقالت: يتتبع الكتب وقد قال الله عز وجل «أولم يكفهم أنا انزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم» فقيل لها: «إنه عبد الله بن عامر» فقبلتها.

olursunuz. Ben sizin peygamberlerden nasîbinizim, siz de benim ümmetlerden nasîbimsiniz."[1] Hazret-i Ömer b. Hattab radıyallahu anh bir gün bir adama uğramıştı, bir kitap okuyordu, bir saat dinledi hoşuna gitti, o adama: "Bana bu kitabı yazıver" dedi. O [3787] da "peki" deyip bir deri aldı, onu hazırlayıp içine dışına yazıverdi. Sonra Ömer onu alıp Hazret-i Peygamber'e getirdi, okumaya başladı, Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'nin mübarek yüzünde de bir renk peydâ olmaya başladı, derhâl ensardan bir zat o kitâba vurdu da "ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ anan kaybetsin seni ey[2] Hattab oğlu, bugün sen bu kitabı okuyalı beri Resûlullah'ın yüzüne bakmıyor musun?" dedi, o vakit Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Ben hem fâtih ve hem hâtim ba'ṡ olundum ve bana hem cevâmi'u'l-kelim ve hem havâtimi verildi ve bana söz ihtisar edildi de edildi. Sakının sizi mütehevvikler helâke sürüklemesinler."[3] "Mütehevvikler", reviyyetsiz her işe dalanlar yahut mütehayyirler demektir.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ شَهٖيداًۚ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ
وَكَفَرُوا بِاللّٰهِۙ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِۜ وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى
لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُۜ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِۜ وَاِنَّ
جَهَنَّمَ لَمُحٖيطَةٌ بِالْكَافِرٖينَۙ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ
وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾ يَا عِبَادِىَ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ اَرْضٖى وَاسِعَةٌ فَاِيَّاىَ
فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا

1 Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 110; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 8:
عن الزهري، أن حفصة جاءت إلى النبي صلى الله عليه وسلم بكتاب من قصص يوسف في كتف، فجعلت تقرؤه عليه، والنبي صلى الله عليه وسلم يتلون وجهه، فقال: والذي نفسي بيده، لو أتاكم يوسف وأنا بينكم فاتبعتموه وتركتموني لضللتم.

2 H ve F: "yâ".

3 Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* VII, 171. Krş. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 111; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 8:
أخبرنا عبد الرزاق عن معمر عن أيوب عن أبي قلابة أن عمر بن الخطاب مر برجل يقرأ كتابا فاستمعه ساعة فاستحسنه، فقال للرجل: أتكتب لي من هذا الكتاب؟ قال: نعم، فاشترى أديما فهيأه، ثم جاء به إليه فنسخ له في ظهره وبطنه، ثم أتى به النبي صلى الله عليه وسلم فجعل يقرؤه عليه، وجعل وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم يتلون، فضرب رجل من الأنصار بيده الكتاب، وقال: ثكلتك أمك يا ابن الخطاب ألا ترى وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم منذ اليوم وأنت تقرأ عليه هذا الكتاب؟ فقال النبي صلى الله عليه وسلم عند ذلك: «إنما بعثت فاتحا وخاتما، وأعطيت جوامع الكلم وفواتحه واختصر لي الحديث اختصارًا فلا يهلكنكم المتهوكلون».

الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ نِعْمَ اَجْرُ
الْعَامِلٖينَۗ ﴿٥٨﴾ اَلَّذٖينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَاۗ
اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْۘ وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُۚ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ
عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ لَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُۜ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

[3788] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Benimle sizin aranızda şâhid Allah yeter, O göklerde ve yerde ne varsa bilir. Bâtıla iman edip de Allah'a [3789] *küfredenler, işte onlardır hep hüsrâna düşenler" (52). Bir de senden acele azab istiyorlar, eğer müsemmâ bir ecel olmasa idi o azab onlara muhakkak gelmişti ve elbette o kendilerine gelecek, şuurları olmayarak ansızın gelecek (53). Senden acele azab istiyorlar, hâlbuki cehennem kâfirleri kuşatıp duruyor (54). O gün ki azab onları hem üstlerinden hem ayakları altından saracak da "tadın bakalım neler yapıyordunuz!" buyuracak*[1] *(55). Ey benim iman eden kullarım! Haberiniz olsun*[2] *Benim arzım geniştir, o hâlde Bana ibadet edin o hâlde Bana (56). Her nefis ölümü tadacak, sonra döndürülüp bize getirileceksiniz (57). Ve iman edip sâlih sâlih ameller yapmış olanlar, elbette onları cennetin altlarından ırmaklar akan şehnişînlerine yerleştireceğiz, o hâlde ki orada ebedî kalacaklar, ne güzeldir ecri o iş görenlerin*[3] *(58). Ki sabretmişlerdir ve yalnız Rablerine dayanırlar (59). Öyle ya, nice hayvanlar var rızkını taşıyamaz, Allah onlara da rızık veriyor size de, O öyle Semî' öyle Alîm (60). Celâlim hakkı için sorsan*[4] *onlara: Kim o gökleri ve yeri yaratıp Şems ü Kamer'i teshir etmiş? Elbette şüphesiz Allah derler, o hâlde nasıl*

---

1 H ve F +"neler olacak o gün neler!.."
2 H ve F: "cidden".
3 H ve F: "ne güzeldir ecri âmillerin".
4 H ve F: "sorun"; B: "sonra".

çevriliyorlar? (61). Allah kullarından dilediğine rızkı serer de[1] kısar da ona, şüphesiz Allah her şeye Alîm (62). Celâlim hakkı için yine sorsan[2] onlara: Kim o semâdan peyderpey bir su indirip de Arza ölümünden sonra onunla hayat vermekte? [3] Elbette şüphesiz Allah diyecekler, "elhamdülillah" de,[4] fakat onların ekserîsi aklı ermezlerdir[5] (63).

{يَا عِبَادِىَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا} Ey iman eden kullarım! ❁ "İbâdî" hitabı hitâb-ı teşriftir. Mükellefin en şerefli pâyesidir. عِبَاداً لَنَا [el-İsrâ 17/5] gibi mutlak "ibâd" tâbirinde kâfir dahi dâhil olabilirse de "ibâdî" izâfetinde kâfir dâhil olmaz. Zira kâfir Şeytan'ın sultası altındadır. Hâlbuki اِنَّ عِبَادٖى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ [el-İsrâ 17/65] buyurulmuştur. Şâyân-ı dikkattir ki Cenâb-ı Allah Âdem'i yarattığında şanlı bir isim olan "hilâfet" unvânıyla yâd buyurdu, öyle iken İblis bu isimden yılmadı, bilakis o [3790] sebeple ikdâmını artırdı, adavet etti ve nihâyet galebe edip فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا [el-Bakara 2/36] buyurulduğu üzere ikisini de cennetten kaydırdı. Sonra onun evlâdından عِبَادٖى teşrîfine mazhar olan muhlisûna[6] gelince Şeytan onlardan kaçındı اِنَّ عِبَادٖى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ [el-İsrâ 17/65] buyurulduğu gibi Şeytan kendisi de لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَ. اِلَّا عِبَادَكَ [el-Hicr 15/39-40] dedi. Demek ki Allah'ın ibâdı olmak pâyesini ihraz eden mükellef derece itibariyle yeryüzünde halife olandan daha yüksektir. Şu hâlde الَّذٖينَ اٰمَنُوا vasfı ihtirâzî değil, şerefin vechini beyan için sıfat-ı kâşifedir. Bu suretle bu hitab kâfirlerin mümâna'âtından dolayı dinini gereği gibi icrâ edemeyen bazı mü'minlere selâmet yolunu göstermek için bir hitâb-ı teşriftir. Yani ey benim iman şerefiyle müşerref olan kullarım {اِنَّ اَرْضٖى وَاسِعَةٌ} haberiniz olsun Benim arzım geniştir. ❁ Bulunduğunuz yerden ibaret değil vâsi'dir {فَاِيَّاىَ فَاعْبُدُونِ} O hâlde Bana ibadet ve ubûdiyet edin o hâlde, sade Bana ❁ yani bulunduğunuz memlekette

1 H -"de".
2 H ve F: "sorun".
3 H ve F: "verdi".
4 H +"ki".
5 H: "lâ ya'kılûndurlar"; F: "aklı ermezlerdir / lâ ya'kılûndurlar"; B: "akıl etmezler".
6 B: "müslümana".

sade Bana ibadet etmek kolay olmaz, dininizi izharda tazyîke mâruz olur daralırsanız orada bağlanıp kalmayın, onu serbest yapabileceğiniz bir yere gidin, firar edin, hicret edin, o darlıktan genişliğe çıkmak için ne yapmak îcab ediyorsa yapın, Bana kulluk edin. Aleyhissalâtü vesselâm'dan bir hadîs-i şerîfte şöyle vârid olmuştur: "Her kim dini sebebine bir yerden bir yere firar ederse bir karış da olsa cenneti hak eder. Ve İbrâhîm ile Muhammed aleyhimesselâm'a refik olur."[1] Ya ölüm tehlikesi, tehdid olursa ne yapmalı?

{كُلُّ نَفْسٍ} Her nefis ❁ her nasıl olsa ve her nerede bulunsa {ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ} ölümü tadacak {ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ} sonra da hep[2] Bize ircâʻ olunacaksınız ❁ baʻs olunup huzûr-ı Hakk'a dikilerek ecrinizi veya cezânızı alacaksınız. Binâenʻaleyh ondan kaçmakla[3] kurtulamazsınız, bilâkis Allah'tan [3791] başkasına kulluk etmemek için ikrah karşısında bile her fedâkârlığı göze alarak huzûr-ı Hakk'a kemâl-i ihlâs ve hürriyet ile gitmeye çalışmalı.

{وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ} ❁ Hicret emr olununca bazıları "geçimliğimiz olmayan memlekete nasıl gideriz?" demişlerdi, bu nâzil oldu.[4] {وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ} ❁ Mes'uller Mekke müşrikleri. {فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ} O hâlde nasıl çevriliyorlar? ❁ Hâlık-ı kül olduğunu nâçâr ikrar ederlerken ulûhiyete gelince nasıl ondan dönüp şirke gidiyorlar? Bu hususta en çok ileri sürülen rızık meselesi olduğu için buyuruluyor ki {اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ... إلخ}

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٦٤﴾ فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ
يُشْرِكُونَۙ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُواࣞ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا

1 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* II, 638; Saʻlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 82-83:
وروي عن الحسن عن النبي صلى الله عليه وسلم إنه قال: من فر بدينه من أرض إلى أرض وإن كان شبرا من الأرض استوجب الجنة وكان رفيق إبراهيم ومحمد عليهما السلام.

2 B -"hep".

3 B: "çıkmakla".

4 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 462. Krş. Ferrâ', *Meʻâni'l-Kur'ân,* II, 318; Saʻlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 85:
لما أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم من أسلم بمكة بالهجرة، خافوا الفقر والضيعة، فكان يقول الرجل منهم: كيف أقدم بلدة ليست لي فيها معيشة، فنزلت.

اَنَّا جَعَلْنَا حَرَماً اٰمِناً وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ
يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُۜ اَلَيْسَ
فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذٖينَ جَاهَدُوا فٖينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ
الْمُحْسِنٖينَ ﴿٦٩﴾

[3792] **Meâl-i Şerîfi**

Bu dünyâ hayat bir eğlence ve oyundan ibaret ve hakikaten son yurt (dâr-ı âhiret) işte hâlis hayat o, amma bilselerdi (64). Baksana gemiye bindiklerinde dini Allah'a hâlis kılarak O'na muhlisâne dua ederler de derken kendilerini[1] karaya çıkardı mı derhâl[2] şirke koyulurlar (65). Ki kendilerine verdiğimiz nimete nankörlük etsinler ve hayattan zevk alsınlar diye, fakat ileride bilirler[3] (66). Ya görmediler de mi Biz bir[4] Harem yapmışız, emniyet içinde[5], hâlbuki etraflarında nâs çarpılıp kapılıyor; artık bâtıla inanıyorlar da Allah'ın nimetine küfran mı ediyorlar? (67). Allah'a karşı bir yalanı iftira eden yahut hak kendine gelince yalan diyen kimseden daha zâlim kim olabilir? Cehennemde değil midir ancak kâfirlerin yeri?[6] (68). Bizim uğurumuzda mücahede edenlere gelince elbette Biz onlara yollarımızı gösteririz ve şüphesiz ki Allah her hâlde muhsinlerle beraberdir[7] (69).

---

1 H ve F: "onları".
2 H ve F: "hemen".
3 H ve F: "Hele kendilerine verdiğimiz nimetlere küfrân etsinler de hayattan zevk alsınlar bakalım, ileride bilirler".
4 H ve F +"emîn".
5 H ve F -"emniyet içinde".
6 H ve F: "Kâfirler için yegâne mevki' cehennemde değil mi?".
7 H ve F: "Hâlbuki Bizim uğurumuzda mücahede edenler, her hâlde Biz onlara yollarımızı gösteririz ve şüphesiz Allah her hâlde muhsinlerle beraberdir".

[3793]

سُورَةُ الرُّومِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سِتُّونَ اٰيَةً

RÛM SÛRESİ

Mekkiyedir.

Âyetleri: Altmış.

Kelimeleri: Sekiz yüz on dokuz.

Harfleri: Üç bin beş yüz on dört.

Fasılası: ن، م، ر[1] harfleridir.

Evvelki sûrede mucize isteyenlerden bahisle وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ... اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ [el-Ankebût 29/50-51] buyurulmuş ve mücahede ve ihsan âyetiyle[2] hatmolunmuştu. Bu sûrede de Kur'ân'ın her türlü mucizeye kifayeti anlatılmak için gaybdan haber vererek kat'î mucize olduğu fiilen tebeyyün etmiş bir âyet ile başlanıp âyât-ı ilâhiye tafsil olunacaktır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُۙ ﴿٢﴾ فٖٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَۙ ﴿٣﴾ فٖي
بِضْعِ سِنٖينَۜ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُۜ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَۙ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِۜ يَنْصُرُ
مَنْ يَشَٓاءُۜ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿٥﴾ وَعْدَ اللّٰهِۜ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِراً مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾
اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ
مُسَمًّىۜ وَاِنَّ كَثٖيراً مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾ اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ

1 M ve B: "و، ن، م".
2 M ve B: "ile".

فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَانُوٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ
وَعَمَرُوهَٓا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِۜ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَۜ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُا السُّٓوٰٓاى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ
اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

[3794] **Meâl-i Şerîfi**

Elif-Lâm-Mîm (1). Rum mağlub oldu (2). Arzın[1] yakınında, maʿamâfîh onlar bu mağlubiyetlerinin arkasından birkaç sene içinde muhakkak galebe edecekler[2]. Önünde de sonunda da emir Allah'ın, ve o gün mü'minler Allah'ın[3] nusretiyle ferahlanacaklar[4]. O kimi [3795] *dilerse muzaffer kılar ve Azîz O'dur, Rahîm O[5] (3-5). Allah'ın vaadi bu, Allah vaadine hulf etmez velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (6). Bir zâhir bilirler dünyâ hayattan, âhiretten ise hep gāfildirler[6] (7).[7] Nefislerinde bir düşünmediler de mi? Allah o gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri başka değil, ancak hak sebep ve müsemmâ bir ecel ile halk buyurmuştur. Bununla beraber doğrusu insanlardan birçoğu Rablerinin likāsına kâfirdirler[8] (8). Ya yeryüzünde gezip bir[9] bakmadılar da mı, nasıl olmuş âkıbeti kendilerinden evvelkilerin? Kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler, Arzı aktarmışlar ve onu kendilerinin imarından ziyade imar etmişlerdi. Peygamberleri de onlara beyyinât ile gelmişlerdi, demek[10] Allah onlara zulmetmiyordu velâkin kendileri nefislerine zulmediyorlardı (9). Sonra o fenalık yapanların âkıbeti en fenası oldu, çünkü Allah'ın âyetlerini tekzib ettiler ve onlarla eğleniyorlardı (10).*

---

1 H +"en".
2 H ve F: "bu mağlubiyetlerinin arkasından muhakkak galebe edecekler birkaç sene içinde".
3 B: "Allah".
4 H ve F: "Öyle ya önünde sonunda emir Allah'ındır, hem o gün ferahlanacak mü'minler".
5 H ve F: "Allah'ın nusretiyle, O kimi dilerse mansur eder; öyle Azîz, Rahîm O".
6 H ve F: "gāfildir onlar".
7 H ve F +"Hiç".
8 H ve F: "Maʿamâfîh doğrusu insanlardan birçoğu Rablerinin likāsına katʿiyyen kâfirdirler".
9 B: "bir gezip".
10 H +"ki".

{الٓمٓ} Allahu a'lem: Kur'ân'ın mânâsındaki mucize olan âyâttan evvel nazmındaki i'câzı ifade eden ilâhî sırra işarettir. Sûre-i Bakara'da da geçtiği üzere elif boğazın en içinden, bâtından, lâm dilden, berzahtan, mîm dudağın en kenarından, zâhirden çıktığı için bu üç harf mahreclerin usûlünü teşkil eden üç mahrecden çıkan bütün harflerin bir nazm-ı bedî'ini iş'âr eder.

{غُلِبَتِ الرُّومُ} Rum mağlub oldu. ❁ Bi'set-i seniyye sıralarında şarkī Roma ile İran dünyanın en büyük iki devleti idiler. Hindli Süleyman Nedvî Efendi'nin *Asr-ı Saadet* tarihinde tahrir ettiği üzere bi'setin beşinci, yani mîlâdın altı yüz on üçüncü senelerinde bu iki komşu ve rakib devlet birbirleriyle kanlı bir muharebeye girişmişlerdi. İran İkinci Hüsrev'in, Rum Hirakl'in taht-ı hükmünde idi. Hududları Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde birbirine temas ediyordu. Filistin, Suriye, Mısır ile Irak'ın bir kısmı ve [3796] Küçük Asya (Anadolu) Rumlara tâbi' idi. İranlılar Rumlara iki taraftan hücum ettiler, Dicle ve Fırat üzerinde (اذرعات وبصرى) Suriye'ye, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından küçük Asya'ya taarruz ettiler. İran orduları Rum kuvvetlerini her iki cepheden geri atarak denize dökünceye kadar tâkip etmiş, Suriye'deki bütün mukaddes şehirleri zabt eylemiş, milâdın 614'üncü senesinde bütün Filistin'i ve Kuds-i Şerîf'i istîlâ etmişti. Bu istîlâ esnasında bütün kiliseler yıkılmış, bütün dînî mebânî tahrib ve telvis edilmişti. İranlılara iltihak eden yirmi altı bin Yahudî altmış binden fazla Hıristiyanı kılıçtan geçirmişlerdi. İran Kisrâ'sının[1] kasrı otuz bin maktûlün kafatasıyla donatılmıştı.

Bu istîlâ tûfânı burada durmayarak Mısır'ı da basmış, mîlâdın 616. senesinde İranlılar bir taraftan Nil vâdisini işgal ve İskenderiye'ye muvâsalat, diğer taraftan bütün Anadolu'yu istîlâ ederek İstanbul'un Boğaziçi sahillerine kadar gelmişler, Şarkī Roma İmparatorluğu'nun payitahtı olan Kostantiniye (İstanbul) şehrinin karşısında görünmüşler; saltanatlarını Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve Anadolu'ya teşmil etmişlerdi.

---

1 H ve F: "şehinşâhının".

İranlılar girdikleri her yerde âteşgedeler vücûda getiriyorlar ve bu suretle Hıristiyanlığın çıktığı yerlerde ateşperestlik neşrediyorlardı. Şarkī Roma İmparatorluğu'nun bu hezîmeti karşısında kendisine tâbi' bulunan birçok vilâyetler isyan etmiş, Afrika'daki ülkeler Avrupa tarafındaki vilâyetler, hatta İstanbul'a mücâvir şehirler bu devletin hâkimiyetinden çıkmak istemişler ve çıkmışlardı. Elhâsıl Şarkī Roma İmparatorluğu târumâr olmuş, hâk-i helâke serilmişti.

Romalıların bu mağlubiyeti haberi Mekke'ye vâsıl olduğu zaman müşrikler ferahlanmış ve Müslümanlara karşı şemâtet yapmışlardı: "Siz ve Nasârâ ehl-i kitabsınız, biz ve Fâris ümmîyiz, bizim ihvânımız sizin ihvânınızı tepelediler, biz de sizi tepeleriz" demişlerdi. Bunun üzerine bir [3797] mu'cize-i Muhammediye olmak üzere bu âyet nâzil olup buyuruldu ki: Gerçi Rum mağlub oldu {فٖٓى اَدْنَى الْاَرْضِ} Arzın en yakınında ❁ Mekke arzının, yani Arabistan'ın en yakınında: Şam'da yahut Rum pâyitahtının pek yakınında, yani Anadolu'da İstanbul civarında demek olabilir ki ikisi de doğrudur. O sırada Rum İmparatorluğu öyle perişan olmuştu ki dâhilî isyanlarla devlet inhilâle uğramış, ordusu dağılmış, hazinesi boşalmış, imparator Hirakl İstanbul'u terk ederek Kartaca'ya kaçmayı bile kurmuştu. İranlıların gālib kumandanları zaferin verdiği sermestî ile şu sulhu teklif etmişler: İmparator, İranlılar tarafından istenecek her şeyi verecektir. Ezcümle bin yük altın, bin yük gümüş, bin yük ipek, bin at, bin kadın teslim edecektir. Rum İmparatorluğu bütün bu zillet-âver şerâiti kabul etmiş, bu esaslar üzerinde sulhu imzalayacak murahhaslar göndermişlerdi.

Bu murahhaslar İranlıların nezdine vardıkları zaman Hüsrev şu sözleri de söylemiş: "Bu kâfi değildir. Bizzat İmparator Hirakl karşıma zincirler içinde gelerek maslub ilâhına bedel ateş ve Güneş'e tapmalıdır." İşte o mağlubiyet, böyle bir mağlubiyet idi. Böyle bir izmihlâl içinde Romalıların birkaç sene zarfında canlanıp yeniden gālib geleceklerine kat'iyyetle hükmetmek şöyle dursun, ihtimal vermek bile âdeten

akılların havsalasına sığacak bir şey değil idi.[1] Fakat böyle bir hengâmda Allah teâlâ Resûlüne gāibden şu haberi bildiriyordu: {وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ} Maʿamâfîh[2] onlar bu mağlubiyetlerinin arkasından {سَيَغْلِبُونَ} katʿiyyen galebe edecekler ۞ hem uzak değil {فِى بِضْعِ سِنِينَ} bidʿ-i sinîn içinde: yani birkaç sene zarfında ۞ ki "bidʿ" üçten dokuza kadardır. Nitekim bu âyet nâzil olunca Hazret-i Ebû Bekir radıyallahu anh o sevinen müşriklere [3798] şöyle demişti: "Allah sizin gözlerinizi aydınlatmayacak, Peygamberimiz haber verdi. Vallahi Rumlar bidʿ-i sinîn içinde Fârislere mutlak galebe edecekler[3]." Buna karşı Übey b. Halef "yalan söylüyorsun, haydi aramızda bir müddet tâyin et seninle bahse girelim" dedi ve tarafeynden on deve üzerine bahse girişip üç sene müddet tâyin ettiler. Ebû Bekir keyfiyeti Resûlullah'a haber verdi, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "bidʿ, üçten dokuza kadardır. Hatarı artır, müddeti uzat" buyurdu, bunun üzerine Ebû Bekir çıktı, Übey'e rast gelince o "galiba pişman oldun" dedi; "hayır" dedi, "gel seninle bahsi artıralım, müddeti de uzatalım, haydi dokuz seneye kadar yüz deve yap", o da "haydi yaptım" dedi. Tirmizî'nin *Sahîh*'inde rivayet ettiği üzere Bedir günü Rumlar Fürslere gālib geldiler, Ebû Bekir de sonra onu Übeyy'in veresesinden aldı, Peygamber'e götürdü. Aleyhissalâtü vesselâm da ona "bunu tasadduk et" buyurdu.[4]

---

1 Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet,* derl. ve nşr.: Süleyman Nedvî, trc. Ömer Rıza Doğrul, sad. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul: Eskişehir Kütüphanesi, 1974, III, 42-44.

2 H ve F -"Maʿamâfîh".

3 B: "çalacaklar".

4 Mukātil b. Süleymân, *Tefsîr*, III, 402-405; Tirmizî, Tefsîr, 30; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XX, 68-70; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3086; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 467:

عن عكرمة قال: اقتتل الروم وفارس فهزمت الروم فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه فشق عليهم وهم بمكة، وفرح الكفار وشمتوا فلقوا أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، فقالوا لهم: إنكم أهل كتاب والروم أهل كتاب فقد ظهر إخواننا أهل فارس على إخوانكم من الروم فأنزل الله تبارك وتعالى « آلم، غلبت الروم، في أدنى الأرض» وأدنى الأرض يومئذ أذرعات فيها كان القتال «وهم من بعد غلبهم سيغلبون، في بضع سنين لله الأمر من قبل» أن يظهر الروم على فارس «ومن بعد» ما ظهرت، قال: فخرج أبو بكر الصديق رضوان الله عليه إلى الكفار فقال: أفرحتم لظهور إخوانكم على إخواننا فلا تفرحوا ولا يقر الله أعينكم ليظهرن الله الروم على فارس، أخبرنا بذلك نبي الله صلى الله عليه وسلم فقال له أبي بن خلف الجمحي: كذبت يا أبا فصيل. فقال أبو بكر رضي الله عنه: أنت أكذب يا عدو الله. فقال: أناجيك عشر قلائص مني وعشر قلائص منك إلى ثلاث سنين. ثم جاء أبو بكر رضي الله عنه إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ناجيت عدو الله أبي بن خلف أن يظهر الله عز وجل الروم على فارس إلى ثلاث سنين فقال النبي صلى الله عليه وسلم: ما كذلك ذكرت لك، إنما قال الله عز وجل: «بضع سنين» والبضع ما بين الثلاث إلى التسع فاذهب فزايدهم في الخطر ومادهم في الأجل فخرج أبو بكر رضي الله عنه فلقي أبي بن خلف، فقال: لعلك ندمت يا أبا عامر. قال: فقال تعال أزايدك في الخطر، وأمادكم في الأجل فنجعلها مائة قلوص إلى تسع سنين. قال: قد فعلت... وأهلك الله عز وجل كسرى وجاء الخبر إلى النبي صلى الله عليه وسلم يوم الحديبية ففرح النبي صلى الله عليه وسلم ومن معه بظهور الروم وبأخذ الحظ فذلك قوله عز وجل «وهم من بعد غلبهم سيغلبون».

{لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ} Önünden de sonundan[1] da emir Allah'ın ❁ yani Rumlar gālib gelecekler diye ondan sonra dünyada emr ü irade, hüküm ve kumanda Rumların olacak zannedilmesin, onlar galebe etmezden evvel emir, ne onların ne İrânîlerin olmayıp Allah'ın olduğu gibi onların galebesinden sonra yine Allah'ındır. O önce onları mağlub ettiği gibi sonra da eder. {وَيَوْمَئِذٍ} Hem de o gün ❁ yani Rumların Fürs'e gālib geleceği gün {يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ} mü'minler ferahlanacak {بِنَصْرِ اللّٰهِ} Allah'ın nusretiyle ❁ yani ötede Rumlar İrânîlere gālib gelirken aynı zamanda beriden Müslümanlar da Allah'ın nusretiyle müşriklere karşı muzaffer olacaklar ve yalnız Rumların galebesiyle değil, Allah'ın bilhassa kendilerini muzaffer kılan nusretiyle sevinecekler, mü'minlere bu suretle vaad olunan bu nusret, bu ferah [3799] Bedir muzafferiyetidir. Nitekim *Tefsîr-i Taberî* de وهو نصرة المؤمنين على المشركين ببدر demiştir.[2] Fi'l-vâki' Tirmizî'nin rivayeti vechile Rumların Fürslere galebesi Bedir günü olmuştur.[3] Fakat galebenin tafsîlâtıyla tebeyyünü Hudeybiye sıralarında mâlum olabildiği ve Hazret-i Ebû Bekir de develeri Übeyy'in kendisinden değil, sonra veresesinden aldığı cihetle bazıları bu ferah gününü Hudeybiye günü sanmışlardır. Hindli Süleyman Nedvî Efendi *Asr-ı Saadet* tarihinde bunu şöyle tesbit etmiş[4]: "Resûl-i Ekrem'in işareti mûcebince dokuz sene sonra bu ihbâr-ı nebevî tahakkuk etmiş ve onun tahakkuku Bedir zaferinin ihrâzına tesadüf etmiştir (*Müstedrek* ve Tirmizî). Bazılarına göre bu haber, hicretin altıncı senesinde Hudeybiye musâlahası esnasında tahakkuk etmiştir. Lâkin bu doğru değildir. Bu sû'-i tefehhümün sebebi şudur: *Sahîh-i Buhârî*'nin beyânına nazaran Hazret-i Peygamber'in Hirakl'e gönderdiği nâmeyi hâmil elçi Suriye'ye muvâsalat ettiği zaman Hirakl zaferini tes'îd ediyordu. Bu elçi Hudeybiye musâlahası sıralarında gönderildiği için birçokları Hirakl'in o sıralarda zafer ihraz ettiğini zannetmişler. Hâlbuki Hirakl

---

1 B: "önünde de sonunda da".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 66.

3 Tirmizî, Tefsîr, 30/3192:

عن أبي سعيد، قال: لما كان يوم بدر ظهرت الروم على فارس فأعجب ذلك المؤمنين فنزلت: «آلم غلبت الروم» إلى قوله «يفرح المؤمنون بنصر الله» قال: ففرح المؤمنون بظهور الروم على فارس.

4 H ve F: "etmiştir".

zaferi çoktan kazanmış ve onu tes'îd için Suriye'ye gelmiş bulunuyordu. Roma takvimine göre bi'set-i Muhammediye altı yüz dokuz senesinde vukū' bulmuş, Şarkī Roma ile İran arasındaki muhasamât altı yüz onda başlamış[1], on üç ile on dört seneleri harb içinde geçmiş, altı yüz on altıda Romalılar mağlub olmuşlar, altı yüz yirmi ikide mukabil harekete geçmişler, altı yüz yirmi üçte galebeye başlayarak altı yüz yirmi beşte kat'î zaferi ihraz etmişlerdir. Mağlubiyetin başlangıcıyla gālibiyetin başlangıcı arasında dokuz sene geçmiş olduğu gibi kat'î mağlubiyetle kat'î gālibiyet arasındaki müddet de dokuz seneden ibaret bulunuyor."[2]

Hicret-i seniyye bi'setin on üçüncü senesi olduğu için altı yüz yirmi üç hicretin ikinci senesine müsâdif olmuş olur ki Bedir de o senedir. Demek ki Rumlar [3800] mağlubiyetlerinin yedinci, harbin ikinci senesi galebeye başlamışlar ve onlar galebe etmeye başladığı sıra Müslümanlar da Bedir günü müşriklere gālib gelerek ferahlanmışlar[1]. Bununla beraber harb iki sene daha devam etmiş, bu müddette Rumlar İrânîlerin işgal ettikleri bütün vilâyetleri kurtararak düşmanlarını Dicle ve Fırat'ın gerilerine atmışlardır. Bu suretle tam dokuz sene ve üç sene nihâyetinde kat'î galebe tamam olarak سَيَغْلِبُونَ فِى بِضْعِ سِنِينَ haberi her vechile tahakkuk etmiştir. Şu hâlde bundan dokuz sene evvel, yani hicretten yedi sene mukaddem bi'setin yedinci senesi Kur'an bu haberi verirken sarâhaten dokuz senede demeyip بِضْعِ سِنِينَ diye bir nevi ibham ile ifade etmesinde de vâkı'a mutabakat nokta-i nazarından derin ve şümullü bir belâgat ve cem'iyyet varmış. Çünkü "bid'-i sinîn" demekle hem galebe müddeti olan üç seneye, hem mağlubiyet sonundan Bedir'e müsâdif ilk galebeye kadar olan yedi seneye hem de kat'î galebe müddeti olan dokuz seneye[4] muntabık[5] olabilecek bir işaret vermiş bulunuyor ki, bunlardan birisi tasrih olunsa idi vak'anın bütün safahâtı gösterilmiş olmaz ve binâen'aleyh bu cem'iyyetli tarz-ı i'câz bulunmazdı.

1 H ve F -"onda başlamış".
2 Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet,* III, 45.
1 H ve F: "ferahlamışlar".
4 B -"hem de kat'î galebe müddeti olan dokuz seneye".
5 B: "mutâbık".

Bir de bu beyandan asıl maksad, Rumların galebesinden ziyade mü'minlerin nusret-i ilâhiye ile ferahlanacakları günün[1] tarihini tesbit etmek olduğuna işaret edilmiş oluyor. Zira bid'-i sinîn mübhem olmakla beraber galebe vukū'una merbut olan يَوْمَئِذٍ muayyendir. Bu cihetle âyetin bu ferah gününü gösteren mucizesi Rum galebesini haber veren mucizesinden daha şanlıdır.

Böyle iken birçoklarının bundan zühûl etmeleri ne kadar şâyân-ı eseftir. Evet, buyuruluyor ki Rumlar[2] mağlubiyetlerinin arkasından bid'-i sinîn içinde galebe edecekler, önünde de sonunda da emir Allah'ın ve onlar galebe ettikleri sıra mü'minler de Allah'ın nusretiyle ferahlanacaklar; "bu nasıl olur?" demeyin {يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ} O kimi [3801] dilerse mansur eder ❁ dilediğini muzaffer kılar. Yani O'nun nusreti esbâba muhtaç değil, esbâb O'nun iradesine bağlıdır. Dün Fürsleri gālib kılmış iken yarın Rumları gālib kılar. Bir de bakarsın hiç ümid edilmedik bir zamanda tutan hiçbir kuvvetleri yok zannedilen mü'minleri hepsine karşı mansur ve muzaffer eder. {وَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ} Ve Azîz O Rahîm O[3] ❁ hiç mağlub olmak ihtimâli olmayan izzet sahibi ancak O'dur. Yegâne rahmet edecek olan da O'dur. Onun için de bir zaman olur mağlubları gālib kılar, mü'minleri nihâyet zafere erdirir.

{وَعْدَ اللّٰهِ} Allah vaadi ❁ bu zikrolunan galebe ve nusret öyle bir vaaddir ki onu Allah teâlâ vaad buyurdu. {لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ} Allah vaadine hulfetmez ❁ binâen'aleyh bunlar behemehâl tahakkuk edecektir. Burada açık olarak iki vaad var. Birisi Rumların mağlubiyetlerinden sonra gālib gelecekleri, birisi de mü'minlerin nusret ile ferahlanacaklarıdır. Bu iki vaad çok geçmeden tahakkuk etti, Ebû Bekir bahsi kazandı. Bu suretle bunun nübüvvet-i Muhammediyeyi isbat eden ilâhî bir âyet, bir mucize olduğu tebeyyün eyledi. Bu yüzden birçoklarına hidâyet yetişti Müslüman oldular. Nüzûlü daha mukaddem iken bu suretle mucizeliğinin tahakkuk ve tebeyyünü muahhar olmak hasebiyle tertipte

1 B: "günü".
2 F, M ve B: "Rum".
3 H ve F: "Ve öyle Azîz, Rahîm O".

öbür sûreden sonraya konuldu. Orada لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّه۪ [el-Ankebût 29/50] diye mucize isteyenlere karşı اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ [el-Ankebût 29/51] buyrulmakla buna işaret de olunmuştu. Ma'âmâfîh bu iki açık vaad arasında لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ile anlatılan diğer bir vaad daha vardır ki Rumların İranlılara gālib olduktan sonra ileride Müslümanlara mağlub olacaklarına işaret eder. Nitekim baştaki غلبت ma'lûm سَيغْلبُونَ mechûl sîgasıyla okunduğu takdirde Ebû Sa'îd-i Hudrî vesâireden rivayet edilen kırâat-i şâzze[1] vechile "Rum [3802] gālib geldi, fakat onlar bu galebelerinden sonra ileride mağlub olacaklar" diye doğrudan doğru bu mâna tasrih edilmiş olur. Bu ise evvelkilerden daha uzak ve istikbâle ait olmak itibariyle daha mühim olan bir mucizedir. Fakat öbürleri gibi Peygamber'in zamanında zâhir olmayıp sonra tahakkuk edeceğinden âyette işaret ile gösterilip taraf-ı risaletten beyan buyurulmuştur. Fi'l-vâki' İranlılara gālib gelen Hirakl'in kendi hayatında Rum orduları Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetindeki Yermük muharebesinden itibaren İslâm mücâhidleri karşısında mağlub olmaya başlayarak Hazret-i Ömer zamanındaki fütûh-i Şam'dan tâ İstanbul'un fethine kadar devam etmiş ve bu suretle bu mucize dahi tamamen tahakkuk ve tebeyyün eylemiştir.[2]

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 111-112:

وقرأ عبد الله بن عمر وأبو سعيد الخدري والحسن وعيسى بن عمر «غلبت» بفتح الغين واللام، «سيغلبون» بضم الياء وفتح اللام، وقالوا: نزلت هذه الآية حين أخبر الله عز وجل نبيه عليه السلام عن غلبة الروم فارس، ومعنى الآية: «آلٓمٓ. غَلَبت الرومُ» فارسَ «في أدنى الأرض» إليكم.

2 Müsteşriklerden bazıları sûrenin başı ma'lûm sîgasıyla غَلَبت الرومُ okunduğu takdirde âyette mucizelik kalmayacağını ileri sürmek istemiş. Hâlbuki* bu surette mechûl okunacak olan سيغلبون Rumların istikbaldeki mağlubiyetlerini sarâhaten haber vererek daha mühim olan mucizeyi tasrih etmiş olacağını derk edememiştir. Lakin İngiliz müverrihi Gibbon** *Roma İmparatorluğu'nun Sukūt ve İzmihlâli* unvanlı eserinde*** bu hayret-bahş ihbâr-ı nebevînin tahakkuku karşısında mebhut kalarak, bin iki yüz elli sene sonra şu satırları yazmıştır: "İki imparatorluğun hudûdu hâricinde bulunan ve bunlardan her birinin diğerini imha için hazırladıkları tertîbâtı bilen Hazret-i Muhammed, İrânîlerin adım başında zafer kazandıkları bir dakikada Bizanslıların birkaç sene sonra yeniden gālib geleceklerini söyledi. Dünyada hiçbir haber o zamanın vaziyeti karşısında bunun kadar inanılmayacak bir mâhiyette sayılmazdı, çünkü Kayser Hirakl'in altı yüz ondan altı yüz on ikiye kadar devam eden hâkimiyeti imparatorluğun zafere değil, sukūt ve izmihlâle doğru gittiğini gösteriyordu". *Asr-ı Saadet* tarihinden cild 3. [Müellifin notu] "Placed on the verge of the two great empires of the East, Mohammed observed with secret joy the progress of their mutual destruction; and in the midst of the Persian triumphs he ventured to foretell that, before many years should elapse, victory would again return to the banners of the Romans. At the time when this prediction is said to have been delivered, no prophecy could be more distant from its accomplishment, since the first twelve years of Heraclius announced the approaching dissolution of the empire."

Bir de Ebû Hayyân *Bahr-i Muhît* nâm tefsirinde şunu kaydetmiştir: Şeyh[1] Üstaz Ebû Ca'fer b. Zübeyr hikâye ederdi ki Ebü'l-Hakem b. Berrecan Müslümanların Beyt-i Makdis'i fethedeceklerini الٓمٓ. غُلِبَتِ الرُّومُ... -إلى- فِى[2] بِضْعِ سِنِينَ kavl-i ilâhîsinden zaman ve günü muayyen olarak istihraç etmiş idi. Ve İbn Berrecan kendisi feth için tâyin ettiği vakitten evvel vefat eyledi, vefatından bir zaman sonra da Müslümanlar onun tâyin ettiği vakitte Kudüs'ü fethettiler. Müşârün ileyh Ebû Ca'fer işbu Ebü'l-Hakem b. Berrecan'ın [3803] kitâbullahdan istihraç ederek mugayyebâta dair birtakım şeylere muttali' olduğuna itikad ederdi.[3] Muhyiddîn-i Arabî dahi işbu Kudüs fethi hakkındaki istihraçtan bahsetmiştir.[4] Demek olur ki âyette ancak ricâlullaha münkeşif olan daha diğer îmâlar da vardır.

Âlûsî tefsirinde de der ki: "Muhyiddîn-i Arabî, Irâkī vesâire gibi ârifînin Kur'ân-ı Kerîm'den mugayyebât istihraç ettikleri meşhurdur. Bu birtakım kavâ'id-i hisâbiye ve a'mâl-i harfiye üzerine mebnîdir ki onlara dair seleften bir şey vârid olmamıştır. Hazret-i Ali kerremallahu vechehû'ya 'Resûlullah size başkalarından ketm eylediği bir sır söyledi mi?' diye sorulmuştu, dedi ki 'hayır, ancak Allah teâlâ'nın bir kuluna kitabında bir anlayış vermiş olması müstesnâ'".[5] {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ}

(*Gibbon's Decline and Fall of the Roman Empire*, London: J. M. Dent&Sons LTD, 1954, IV, 514).

* B -"Hâlbuki".

** M: "Kiyon".

*** H ve F'de dipnot buradan itibaren sonuna kadar eksiktir.

1 H ve F: "Şeyhi".

2 B -"في".

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 374-375:

وكان شيخنا الأستاذ أبو جعفر بن الزبير يحكي عن أبي الحكم بن برجان أنه استخرج من قوله تعالى: «الٓمٓ غلبت الروم» إلى قوله: «في بضع سنين»، افتتاح المسلمين بيت المقدس، معينا زمانه ويومه، وكان إذ ذاك بيت المقدس قد غلبت عليه النصارى، وأن ابن برجان مات قبل الوقت الذي كان عينه للفتح وأنه بعد موته بزمان افتتحه المسلمون في الوقت الذي عينه أبو الحكم. وكان أبو جعفر يعتقد في أبي الحكم هذا، أنه كان يطلع على أشياء من المغيبات يستخرجها من كتاب الله.

4 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* I, 60.

5 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 22:

واستخرج بعض العارفين كمحيي الدين قدس سره، والعراقي، وغيرهم المغيبات من القرآن العظيم أمر شهير وهو مبني على قواعد حسابية وأعمال حرفية لم يرد شيء منها عن سلف الأمة ولا حجر على فضل الله عزّ وجلّ وكتاب الله تعالى فوق ما يخطر للبشر، وقد سئل علي كرم الله تعالى وجهه «هل أسر إليكم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم شيئا كتمه عن غيركم» فقال: لا إلّا أن يؤتي الله تعالى عبدا فهما في كتابه.

Buhârî, İlim, 39:

عن أبي جحيفة قال: قلت لعلي بن أبي طالب: هل عندكم كتاب؟ قال: لا، إلا كتاب الله، أو فهم أعطيه رجل مسلم، أو ما في هذه الصحيفة. قال: قلت: فما في هذه الصحيفة؟ قال: العقل، وفكاك الأسير، ولا يقتل مسلم بكافر.

Velâkin nâsın ekserîsi bilmezler. ❁ Yani bunların Allah vaadi olduğunu ve Allah'ın vaadi muhakkak vâki' olacağını bilmezler. {يَعْلَمُونَ ظَاهِراً مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} Sade dünyâ hayattan bir zâhir bilirler[1] ❁ bugün kim gālib gelir, ne yüze çıkarsa ona bakar, onu bilirler {وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ} âhiretten ise hep gāfildir onlar ❁ bu dünyanın sonu nereye varacağını düşünmez, ilerisi ne olacağının farkında olmazlar. {اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖى اَنْفُسِهِمْ} Ya nefislerinde bir düşünmediler de mi? ❁ Yani[2] neye ilerisini düşünmüyorlar? Bu dünyâ hayâtın muvakkat olduğuna ve bunun bir sonu, hak ve sâbit bir âhireti bulunduğuna bütün semâvât u Arz delâlet edip dururken, kendi kendilerine vicdanlarında veyahut kendi nefisleri hakkında neye bir düşünüp de bilmiyorlar ki {مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا} Allah o gökleri ve yeri ve ikisinin arasındakileri [3804] başka türlü değil {اِلَّا بِالْحَقِّ} ancak hak ile {وَاَجَلٍ مُسَمًّى} ve müsemmâ bir ecel -yani muayyen bir müddet- ile yaratmıştır ❁ yani aşağıda ve yukarıda ve bütün bunların aralarında bulunan kâinattan hepsinin bir ömrü, muayyen bir müddet ile bir eceli, bir sonu vardır. Bununla beraber hiçbiri boşuna yaratılmamış, her biri sâbit ve bâkī bir hakka delâlet etmek üzere bir vech-i hak, bir hikmet-i hak ile yaratılmıştır.

Onun için hepsi كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ [el-Kasas 28/88] mantûkunca bu dünyanın fâni olup sonunda Hakk'ın huzûruna gidilen bir âhiret bulunduğunu anlatmaktadır {وَاِنَّ كَثٖيراً مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ} Bununla beraber insanlardan birçoğu her hâlde Rablerinin likāsına kâfirdirler ❁ yani birçokları yalnız âhiretten, tefekkürden gaflet ile kalmazlar da kendilerini yaratıp yetiştiren Hakk'ın huzûruna gidilip mükâfat ve mücâzâta erileceğini kat'iyyen inkâr dahi ederler. Ya dünyayı ebedî imiş gibi farz ederler, yahut da bütün hilkat hikmetsiz, gayesiz, bâtıl imiş gibi her şeyin fâni olup sonunda boşa gittiğini ve binâen'aleyh insanın sonu da bir ölümle hiç olup bittiğini iddia ederler, Rablerinin cemâl ü celâline ermeyi tanımaz küfrederler {اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ

1 H ve F: "Sade bir zâhir bilirler dünyâ hayattan".
2 B -"Yani".

Ya o Arz'da bir gezmediler mi? ⊛ O kâfirler {فَيَنْظُرُوا} bir gezip de baksalar a {كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} nasıl olmuş âkıbeti o kendilerinden evvelkilerin ⊛ kendilerinden evvel küfreden Âd, Semûd gibi münkariz olmuş kavimlerin? {كَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً} Onlar kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler {وَاَثَارُوا الْاَرْضَ} arzı aktarmışlar ⊛ ekin ekmek [3805] veya su, maden çıkarmak için toprağın altını üstüne çevirmişler {وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا} ve onu kendilerinin imârından daha ziyade mâmur etmişlerdi {وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ} resulleri de kendilerine beyyinelerle, açık burhanlar, mucizelerle gelmişlerdi ⊛ yani onlara inanmadılar da helâk ve münkariz oldular {فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ} demek ki Allah onlara zulmetmiyordu ⊛ cürümsüz helâk etmiyordu, buna "zulüm" tâbir olunması Allah teâlâ'nın kemâl-i nezâhetini izhar içindir. Yoksa Allah cürümsüz de helâk etse hakikatte yine zulüm olmazdı. Çünkü Allah celle celâluhu mâlik-i hakīkīdir. Mâlikin milkinde dilediğini yapması zulüm olmaz. Zulüm, gayrin hukūkuna tecavüzü tazammun eder. {وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} Velâkin onlar, nefislerine zulmediyorlardı çünkü hikmet-i ilâhiyeye nazaran cemiyetlerinin ve kendilerinin helâkini iktizâ eden masiyetleri ihtiyar ediyorlardı. {ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذٖينَ اَسَاؤُا السُّوٰٓاٰى[1]} Sonra o kötülük yapanların âkıbeti en kötüsü oldu ⊛ âkıbetlerin en kötüsü, en kötü ukūbet olan cehennem azâbıdır. {اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ} Çünkü Allah'ın âyetlerini tekzib ettiler {وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ} ve onlarla eğleniyorlardı.

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ
﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَٓائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ كَافِرٖينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فٖى رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ
﴿١٥﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓائِ الْاٰخِرَةِ فَاُولٰٓئِكَ فِى الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ
﴿١٦﴾ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حٖينَ تُمْسُونَ وَحٖينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِى السَّمٰوَاتِ

1 H ve F -"السُّوٰٓاٰى".

وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

[3806] **Meâl-i Şerîfi**

Allah halkı ilkin[1] yapar, sonra da[2] çevirir onu yeniden yapar, sonra hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz (11). O Sâʿat çattığı gün mücrimler her ümidi keserler (12). Kendilerine şerîklerinden şefaat edenler de bulunmaz, şerîklerine hep kâfir olmuşlardır (13). Hem o Sâʿat çattığı gün o gün ayırt olurlar (14). İmdi iman edip sâlih ameller yapmış olanlar, o vakit onlar bir ravzada neşelenirler (15). Âyetlerimize ve âhiret likāsına yalan deyip de küfredenlere gelince işte bunlar o vakit azab içinde ihzar olunurlar (16). O hâlde tesbih Allah'a, o zaman ki akşam edersiniz ve o zaman ki sabah edersiniz (17). Hem hamd O'na [3807] *göklerde ve yerde ve ikindileyin ve o zaman ki öğle edersiniz[3] (18). O ölüden diri çıkarır, diriden ölü çıkarır ve toprağa ölümünden sonra hayat[4] verir, sizler de işte öyle çıkarılacaksınız (19).*

{شُرَكَٓائِهِمْ} Allah'a karşı uydurup şirk koştukları mâbudlar.

{رَوْضَةٍ} "Ravza" esasında sulu, yeşillikli güzel bostan demek olup burada murad, cennet ravzalarından bir ravzadır. {مُحْضَرُونَ} İhzar olunacaklar.[5]

"**İhzâr**" mücrimi yakalayıp zorla mahkeme huzûruna getirmektir. {فَسُبْحَانَ اللّٰهِ} O hâlde tesbih Allah'a[6] ❁ mâdem ki ilerisi öyledir: O Sâʿat gelip çatacaktır. O gün o ye's ü ihzardan kurtulup bir ravzada neşelenebilmek için şimdi Allah'a tesbih ediniz. Her şey değiştiği hâlde kendisi zeval ve noksandan ârî, tegayyür ü tehavvülden münezzeh, vech-i ehadiyetiyle bâkī sübhân olan Allah-ı zü'l-celâli şirk ve noksan şâibelerinden tenzih ediniz.

---

1 B: "yeniden".
2 H ve F -"da".
3 H ve F: "Göklerde ve yerde hamd de O'nun ve ikindiyin hem o o zaman ki öğle edersiniz".
4 F -"hayat".
5 H ve F -"İhzar olunacaklar".
6 H ve F -"O hâlde tesbih Allah'a".

"**Tenzih**" ya yalnız kalb ile olur: cezmen itikad. Veya onunla beraber dil ile olur: zikr-i hissî, yahut bunlarla beraber bir de erkân ve ef'âl-i mahsûsa ile olur ki amel-i sâlihtir. Evvelkisi asıl, ikincisi onun semeresi, üçüncüsü de ikincinin semeresidir. Çünkü insan, kalbinden bir şeye itikad edince o dilinden zâhir olur. Söylediği zaman da sıdkı, ahvâl ve ef'âlinden belli olur. Lisan kalbin tercümanı, amel de lisânın burhânıdır. Erkânın efdali ise hem lisan ile zikri, hem kalb ile niyeti tazammun eden namazdır. Onun için namaz hem zikirdir, hem bir tenzih ve tesbihtir. Binâen'aleyh tesbih denilince her nev'ine şâmil olursa da mutlak kemâline masruf olacağına göre en evvel namaza mahmul olur.

[3808] Onun için burada beş vakit namaz saatleri telhis olunmuştur ki zamanın âhirete doğru akışını gösteren en mühim inkılab lahzalarını tâkip eden bereketli saatleridir. Evvelâ makam, makām-ı inzâr olmak itibariyle geceye doğru {حِينَ تُمْسُونَ} o zaman ki akşamlarsınız ❁ bu iki vakte şâmildir. Birisi Güneş'in gurûbunu tâkip eden mağrib (işâ-i evvel) yani ilk akşam vakti ki "şafak" denilen kızıllık veya beyazlık[1] gāib olana kadar, ikincisi şafağın gāib olmasını tâkip eden işâ-i ahîre, yani yatsı vakti fecre kadar. Üçüncüsü {وَحِينَ تُصْبِحُونَ} ve o zaman ki sabahlarsınız ❁ fecr-i sâdıktan, yani tan yeri ağardıktan güneş doğana kadar. O ne güzel zaman ve ne güzel nimet. {وَلَهُ الْحَمْدُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Göklerde ve yerde hamd de O'nun {وَعَشِيًّا} ve ikindiyin.

"Aşiyy" akşam üstü demek olduğuna göre ikindi vakti asr-ı sânî olmak gerektir. {وَحِينَ تُظْهِرُونَ} Hem o zaman ki öğlen edersiniz ❁ bu ikisiyle tam beş vakit olmuş olur. Burada öğlenin tehiri fâsılaya riayet için denilmiş ise de inzar nüktesiyle akşamın takdîmindeki tekabüle riayet için ikindinin "aşiyy" tâbiriyle takdim edilmiş olması makama daha münâsibdir. {يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ} Ölüden diri çıkarır ❁ gıdadan hayvan, yumurtadan civciv, nutfeden insan, câhilden âlim, kâfirden mü'min gibi ki uyuyandan uyanık da öyledir ve bu münasebetle zikrolunmuştur. Ve bilakis {وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَىِّ} ve diriden ölü çıkarır. ❁ Bunun misâli çoktur

1 B -"veya beyazlık".

{وَيُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} ve Arz'a ölümünden sonra hayat verir. ❁ Hazandan sonra bahara bak. {وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ} [3809] İşte siz de öyle çıkarılacaksınız ❁ bu noktada tabiatçılık hatasına düşülmemek için tabiatlar üzerinde hâkim olan Allah teâlâ'nın kudreti delillerinden bazıları ihtar olunarak buyuruluyor ki:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ
مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْۜ اِنَّ
ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَٓاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْي۪ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ
اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾
وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ
وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۜ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

[3810] **Meâl-i Şerîfi**

Ve O'nun âyetlerindendir ki sizi bir topraktan yarattı, sonra da siz şimdi bir beşersiniz intişar edip duruyorsunuz (20). Yine O'nun âyetlerindendir ki sizin için nefislerinizden zevceler yaratmış kendilerine ısınırsınız diye ve aranızda bir sevgi ve bir esirgeme yapmış, şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için âyetler var (21). Yine O'nun âyetlerindendir: Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve benizlerinizin muhtelif oluşu, şüphesiz ki bunda âlimler için âyetler var (22). Yine âyetlerindendir: Gecede gündüzde uyumanız ve

fazlından nasib aramanız; şüphesiz ki bunda işitecek[1] *bir kavim için âyetler var (23). Yine O'nun âyetlerindendir: Size hem korku ve hem tama' için şimşek gösteriyor ve semâdan bir su indiriyor da onunla Arz'a ölümünden sonra hayat veriyor, şüphesiz ki bunda akledecek bir kavim için âyetler var (24). Yine O'nun âyetlerindendir: Göğün ve yerin O'nun emriyle durması, sonra sizi bir çağırış çağırdığı vakit Arz'dan derhâl siz çıkarsınız (25). Hem göklerde ve yerde kim varsa O'nun, hepsi O'na* [3811] *divan durmaktadır (26). Hem O'dur O halkı ilkin yaratan, sonra onu çevirip yeniden yapacak olan ki bu O'na daha kolaydır. Göklerde ve yerde dâstân en yüksek şân O'nun ve Azîz O*[2]*, Hakîm*[3] *O (27).*

{وَمِنْ اٰيَاتِه۪} Ve onun âyâtındandır[4]. ❁ Yukarıki haberler gibi şu da Allah'ın ulûhiyeti âyetlerinden: Eşyânın tabiatına[5] mahkum olmayıp tabiatlar üzerinde hâkim ve onun için ba'se dahi kādir bulunduğuna delâlet eden alâmetlerindendir {اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ} ki sizleri bir topraktan yaratmış, Arz üzerinde hiç insan yok iken onu bulunduğu tabiatta bırakmayıp kuru toprağa hayat vererek مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ [el-Mü'minûn 23/12] müeddâsınca çamurdan bir sülâleden siz insan cinsini halketmesi ki eğer o tabiata mahkum olsa idi câmid toprağa o tehavvülü vermek kābil olmazdı. Evvel bir insan huceyresi yaratılamayacağı gibi, bugün de bir insan gıdası yapılamazdı, hâlbuki yaratılmış {ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ} sonra da şimdi siz bir beşersiniz, intişar edip duruyorsunuz -derisi çıplak zarif[6] bir mahluk olarak tenasül edip çoğalıp yayılıyorsunuz- ❁ bir kara toprağın bu derece tekâmüle erdirilmesi, işte Hâlık teâlâ'nın rubûbiyetini ve ölüleri diriltmeye kudretini gösteren âyâtındandır.

1 H ve F: "kulağı olan".
2 H ve F -"O".
3 B: "Rahîm".
4 B: "âyetlerindendir".
5 H, F, M ve B: "tabiata".
6 B: "zayıf".

{وَمِنْ اٰيَاتِهٖ}Yine O'nun âyâtından ❁ ulûhiyetinin[1] eltâfını gösteren âyetlerinden[2] {اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا} ki sizin için nefislerinizden -yani maymun veya diğer bir hayvandan değil, kendi özlerinizden aynı insan, beşer cinsinden- zevceler halketmiş {لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا} kendilerine ısınasınız: meyl edip ülfet eyleyesiniz diye ❁ çünkü cinsiyet koklaşmaya, ihtilâf ürküntüye sebeb olur. İnsan eşini başka hayvandan [3812] aramak mecburiyetinde kalsa idi ne fecî olurdu! {وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً} Hem aranızda bir meveddet ve rahmet koymuş ❁ izdivac vasıtasıyla öyle insanî bir seviş ve esirgeyiş ki hayvanlar gibi kızışma demlerine münhasır değil, hatta yalnız zevclerle zevceler[3] arasına değil umûmiyetle siz insanlar arasında bir meveddet ve merhamet hissi yapmıştır {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} şüphesiz onda ❁ nefislerinizden zevceler yaratıp aranıza meveddet ve rahmet bırakmakta {لَاٰيَاتٍ} âyetler var, sade bir âyet değil, birçok âyetler. Allah teâlâ'nın tabiatları halk ve tahvil edip kemâle erdiren kudretiyle beraber rahmetine, hikmetine[4] ve bilhassa insanlar hakkındaki inâyet-i rahmâniye[5] ve ahkâm-ı rabbâniyesine dahi delâlet eyleyen deliller vardır {لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ} tefekkür edecek bir kavim için ❁ yani bu âyet, çok düşünülecek bir âyettir. Hem sade ferdin düşünmesi kâfi değil cemiyetle kavim düşünmelidir. Düşünecek bir kavim için insan hilkatinin bu âyetinde öyle hikmetler, delâletler vardır ki insanlığın nasıl yüksek bir ahlâk ve sevimli bir medeniyete müsta'id ve ne kadar mes'ud bir hayat ve nimete namzed olarak yaratıldığını ve bu hayatın bir rüknü olan kadının sukūt ve zilletten muhafazası için sevgi ve esirgeme hisleriyle nasıl bir nizâm-ı ictimâ'î tâkip edilmek lâzım geldiğini gösterir.

{وَمِنْ اٰيَاتِهٖ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Yine O'nun âyâtındandır göklerin ve yerin yaratılışı ❁ iki nokta-i nazardan Allah'ın vücud ve sıfâtının alâmetleridir.

---

1 F ve M: "ulûhiyetin".
2 M: "âyetlerinde".
3 B: "zevcelerle zevcler".
4 M ve B -"hikmetine".
5 B: "Rahîmiye".

Evvelâ, maddenin böyle muhtelif ecrâm ile yükseklere ve alçaklara ayrılarak tabiatın esasında tenevvüʻ husûle getirilmesi kendi kendine kānûn-ı ıttıraddan başka bir şey olmamak lazım gelen tabiatın fevkinde hâkim olan Hâlık teâlâ'nın kudretini gösterir.

[3813] Sâniyen, semâvât ve Arz'ın yaratılışında öyle yüksek sanat vardır ki her noktası onu yaratan Allah'ın ilm ü iradesiyle sıfâtının kemâlini gösterir. {وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ} Ve dillerinizin, benizlerinizin (renklerinizin) değişişi ❁ "lisanların ihtilâfı" tâbiri, umûmiyetle lügatların taʻaddüdünden, lehçe ve şîve gibi husûsî söyleyiş tarzlarının ihtilâfına kadar hepsine sâdık olabilir. Arabın dili başka, Acemin dili başka, Türkün dili başka, Rumun dili başka, Frengin dili başka ilh... her kavmin dili başka başka olduğu gibi, aynı kavimde muhtelif kabilelerin, zümrelerin de dillerinde başkalık vardır. Meselâ Yemenlininki ile Necidlininkinin farkı olur. Hatta her şahsın bile dili diğerlerinden tefrik olunur. Renk, beniz de böyledir. Kiminin beyaz, kiminin siyah, kiminin sarı, kiminin kırmızı olduğu gibi, her şahsın benzinde bile diğerlerine nazaran bir husûsiyet hissedilebilir. Sonra söylenen söze göre de renklerin bir değişişi vardır. {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمٖينَ} Şüphesiz bunda -bu halk u ihtilâfta- ilmi olanlar için âyetler vardır. ❁ İlim, temyiz ifade eder. Temyiz ve temayüz de fasıl ve ihtilâf ile olur, buna işâreten burada "âlimîn" buyurulmuştur. Bu surette ilim ehli olan âlimler bilirler ki:

Evvelâ, bütün bu tenevvüʻ ve ihtilâf, tabiatın ıttırâdını değiştirerek muhtelif tabiatlar yaratan Allah teâlâ'nın kudretini gösterir. Ve bütün bu ihtilâf içinde nizâm-ı küllü hıfz u idare etmesi de ilim ve sunʻundaki kemâl ve hikmetini gösterir.

Sâniyen, demek ki elsine ve elvânın ihtilâfında hikmet vardır. Ve bu hikmetlerden birisi de وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا [el-Hucûrât 49/13][1] buyurulduğu üzere intişar içinde teʻârüftür. Böyle muhtelif lisanları ve ırkları muhtevî bir cemiyet teşkil edebilmek de ancak ilim ile kābil olabilir.

1 "...hem de sizi şaʻb şaʻb, kabile kabile yaptık ki tanışasınız..."

Demek ki bir insan ne kadar çok lisan bilirse Allah teâlâ'nın âyâtı hakkında o kadar çok ma'lûmât edinmiş olacaktır. Ve demek ki [3814] ilm-i sîma-yı beşer de ilm-i elsine gibi ulûm-ı mühimmedendir ilh...

{وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ} Yine O'nun âyâtındandır[1] gecede ve gündüzde uyumanız ❁ uyuyup istirahat etmeniz {وَابْتِغَٓاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪} ve fazlından nasib aramanız ❁ sanat ve ticaret gibi esbâbdan birine teşebbüs ile Allah'ın lutf u fazlından rızık istemeniz, gerek uyku, gerek kesb, ikisi de Allah'ın nimetidir. Uykunun nasıl bir büyük nimet olduğunu uykusuz kalanlardan dinlemeli[2], çalışabilmenin ne büyük bir nimet olduğunu da işsiz güçsüz kalanlardan bir sormalı. Görülüyor ki burada "menâm", "ibtiğā"ya takdim olunmuştur. Çünkü çalışmak için dinlenmeye ihtiyaç vardır. Bir de istirahat, lizâtihâ matlubdur, taleb ise hâcet dolayısıyladır. Sonra مِنْ فَضْلِه۪ buyurulmuş ve bununla şu nükteler îzah olunmuştur:

1. Çalışmalı, fakat kısmet olan nasîbi kendinden bilmemeli, Allah'ın fazlından bilmelidir.

2. İnsan her gün bir kâr ve terakki aramalıdır. Zira "fazl" ziyade demektir, ticaret de kâr kazanmaktır. Nitekim مَنِ اسْتَوَى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ "iki günü müsâvî olan ziyanda"[3] demektir.

3. Aramak Hak teâlâ'nın fazlını sezmek ummaktır. Ve hatta çalışıp arayabilmenin kendisi bile Allah'ın fazlındandır.

{اِنَّ فِي ذٰلِكَ} Şüphesiz ki bunda ❁ bu uyumada ve aramada {لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ} kulağı olan bir kavim için çok âyetler vardır. ❁ Uykuda olsa uyanır, ba'se inanır. Uyuyan kimse en ziyade kulaktan uyanacağı gibi, taleb ve taharrîde bulunan kimselerin de ilk işleri etrafı dinlemek, istihbarattan [3815] istifade etmek olacağı için burada لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ buyurulmuştur. Lisanlar bilindikten sonra kulak verip dinlemek de cidden münâsib olur.

---

1 B: "âyetlerindendir".

2 M: "dinlenmeli".

3 İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Menâmât,* thk. Abdülkādir Ahmed Atâ, Beyrut: el-Kütübü's-Sekāfiyye, 1413/1993, s. 116. Krş. İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* XXII, 59:

حدثنا أبو بكر، ثني سلمة بن شبيب، ثني سهل بن عاصم، عن الحسين بن موسى الخراساني، عن شيخ من بني سليم قال: «رأيت النبي صلى الله عليه وسلم في منامي فقلت: يا رسول الله ما حالك قال: أحدثك؟ قلت: حدثني، قال: من استوى يوماه فهو مغبون، ومن كان غده شرا من يومه فهو ملعون، ومن لم يكن في زيادة فهو في نقصان، ومن كان في نقصان كان الموت خيرا له.

{وَمِنْ اٰيَاتِهٖ} Yine O'nun âyâtındandır: {يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا} size hem korku ve[1] hem tama' için şimşek gösterir. ❁ Hem celâl sıfatı vardır, hem cemâl; bazen bir hâdisede iki zıd tesiri birden halk ederek ikisini birden tecellî ettirir, hem korkutur hem ümitlendirir. Meselâ size şimşek gösterir, göstermek esasen O'nun âyâtından biridir. Bununla beraber[2] şimşek gösterir ki onunla korku ve ümid iki zıd hâlet-i rûhiyeyi birden telkin eder. Korku yıldırım, tama' rahmet ümididir. O ümid tahakkuk eder mi? {وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً} Ve semâdan bir su indirir de {فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} onunla Arz'ı ölümünden sonra diriltir. {اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} Şüphesiz ki bunda aklı olan bir kavim için âyetler var ❁ aklı olan çok düşünmeye hâcet kalmadan bir hads ile anlar ki bunu yapan ölüleri diriltmeye kādirdir. Ölmüş bir kavim de bir şimşek parıltısı arasında semâdan inen su gibi bir neş'e-i hayat ile diriliverir. Ve binâen'aleyh hem O'nun azâbından, yıldırımından korkmalı, mağrur olmamalı, hem de rahmetine şevk u ümid ile sarılmalı, me'yus olmamalı.

{وَمِنْ اٰيَاتِهٖ} Yine O'nun âyâtındandır: {اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ} Göğün ve yerin O'nun emriyle durması ❁ yani vücudda kāim olması hep O'nun "kün" emriyledir. Câzibe ve muvâzene kanunları hep O'nun emrinden ibarettir. {ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ} Sonra sizi bir[3] çağırış çağırdığı [3816] vakit arzdan {اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ} derhâl siz çıkarsınız ❁ kabirlerden çıkar, mahşere koşarsınız. Burada İslâm mücahidlerinin hurûcuna da bir işaret vardır. {وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Hem göklerde ve yerde kim varsa hep O'nundur. ❁ O'nun milkidir. {كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ} Hep O'na münkāddırlar ❁ yani gönlüyle itaat etmek istemeyen kâfirler bile istemeyerek de olsa nihâyet O'na inkıyad etmeye mecbur olurlar, kat'î hükmüne karşı gelemezler {وَهُوَ الَّذٖي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ} ve işte O'dur O halkı ibtidâ yapan, sonra onu döndürüp tekrar yapacak olan {وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ} ki o, O'na daha kolaydır. ❁ Yani iâde ibtidâdan daha kolaydır. Çünkü tabîî

---

1 H -"ve".
2 H +"bir".
3 B: "hep".

nokta-i nazardan bakıldığı zaman evvelki tabiatın hilâfı iken ikincisi tabîî olmuş olur. {وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Göklerde[1] yerde dâstân, en yüksek şân da O'nundur. ❁ Kudret-i tâmme, hikmet-i bâliğa, hâlıkıyet, ma'bûdiyet gibi en yüksek vasıflar ancak O'nundur. لَا اِلٰهَ اِلَّا هُو'dur. {وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ} Ve O öyle Azîz, öyle Hakîm'dir. Öyle yüksek şânına yetişmek ihtimâli olmayan Kādir, ve yaptığını hikmet ü maslahat ile muhkem yapan Hakîm'dir.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلاً مِنْ اَنْفُسِكُمْۜ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَٓاءَ فٖى مَا رَزَقْنَاكُمْ
فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ
اتَّبَعَ الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۚ فَمَنْ يَهْدٖى مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُۜ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٢٩﴾
فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّٖينِ حَنٖيفاًۜ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتٖى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْدٖيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ
الدّٖينُ الْقَيِّمُۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٠﴾ مُنٖيبٖينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ
وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكٖينَۙ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذٖينَ فَرَّقُوا دٖينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاًۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ
فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنٖيبٖينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً اِذَا
فَرٖيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُواۜ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾
اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَاناً فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهٖ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً
فَرِحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ
وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ يُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِۘ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾
وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا فٖٓى اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرٖيدُونَ
وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْۜ
هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

1 B +"ve".

[3818] **Meâl-i Şerîfi**

Size kendinizden[1] bir temsil yaptı: Hiç size kısmet ettiğimiz şeyde elleriniz altındaki milklerinizden ortaklarınız bulunur da onlarla siz müsâvî olur, kendilerinizi saydığınız gibi onları sayar mısınız? İşte akledecek[2] bir kavim için âyetleri böyle ayırt ediyoruz (28). Fakat zulmedenler hiçbir ilimsiz [3819] *hevâlarına uydular, artık Allah'ın şaşırttığını[3] kim yola getirebilir? [4] Onlara yardımcılardan eser de yoktur (29). O hâlde yüzünü dine bir hanif olarak tut: O Allah fıtratına ki insanları onun üzerine yaratmıştır, Allah yaratışına bedel bulunmaz, doğru sâbit din odur, velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (30). Başkasından geçerek hep O'na gönül verin ve O'na korunun ve namaza devam edin de müşriklerden olmayın (31). Onlardan ki dinlerini ayırıp öbek öbek olmuşlardır, her hizib kendilerindekine güvenmektedir (32). Bununla beraber insanlara bir keder dokunduğu vakit her şeyden geçerek Rablerine yalvarır, dua ederler; sonra tarafından bir rahmet tattırıverdiği vakit de bakarsın onlardan bir kısmı tutar O Rablerine şirk[5] koşarlar (33) ki kendilerine verdiğimiz nimete küfran etsinler, haydi[6] zevk edin bakalım yarın bileceksiniz (34). Yoksa Biz onlara bir ferman indirmişiz de ona şirk koşmalarını o mu söylüyor? (35). Bir de Biz insanlara bir rahmet tattırdığımız vakit ona güveniyorlar da ellerinin takdim ettiği bir sebeple başlarına bir fenalık gelirse her ümidi kesiveriyorlar (36). Görmediler de mi? Allah dilediğine rızkı serer hem de sıkar, şüphesiz bunda iman edecek bir kavim için âyetler vardır (37). O hâlde yakınlığı olana da hakkını ver, miskine de yolcuya da, Allah yüzünü murad edenler için o daha hayırlıdır, felah bulanlar da işte onlardır (38). Nâsın mallarında nemalansın diye verdiğiniz ribâ (faiz) Allah yanında nemalanmaz. Allah yüzünü murad ederek verdiğiniz*

---

1 H ve F: "kendilerinizden".
2 B: "ekledikçe".
3 F, M ve B: "şaşırdığını".
4 H ve F +"Ve".
5 B: "şerîk".
6 B: "haydin".

zekât ise katlayanlar işte onlardır (39). Allah O'dur ki sizi yarattı, sonra da size rızık verdi, sonra sizi öldürür, sonra sizi diriltir, hiç sizin şerîklerinizden bunlardan birini yapacak var mı? Çok münezzeh ve çok yüksektir O Sübhân onların şirkinden (40).

{ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْ... إلخ} O sizlere nefislerinizden bir temsil yapmıştır. ❁ Bu temsil şirkin butlânını bedâhetle göstermek içindir. Yani bir mâlike milkinden şerîk farz [3820] etmek tenakuzdur, bâtıldır. Bunu nefislerinizden bir pay biçerek bi'z-zarûre anlayabilirsiniz; hiç sizin köleniz, uşağınız, hayvanınız haşadınız[1] gibi elleriniz altında milkiniz olan şeyler, Allah'ın size bahşettiği milkinizde sizin şerîkiniz, denginiz olur da memlük mâlikine müsâvî olabilir mi? Olamaz değil mi? Hâlbuki sizin milkleriniz Allah'ın vergisi, mâlikiyetiniz arazî ve gelip geçicidir. Bütün mevcûdât kendisinin îcâden milki olan Allah teâlâ'nın ise mâlikiyeti lâyezâl, milkinden çıkmak muhaldir. Allah teâlâ bu hakikatleri böyle ayırt edip anlatmıştır. İmdi sizin milkinizden size şerîk olamazken Allah teâlâ'nın milkinden mahlûkātından, kullarından kendisine şerîk nasıl olabilir?

{بَلِ} Fakat {اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ} o zulmedenler, yani o haksızlığı yapıp Allah'a şirk koşanlar hiçbir ilimsiz hevâlarına tâbi' oldular.

"**Hevâ**" nefsin şehevâta meyli demektir ki "keyif" dahi tâbir olunur. Burada بِغَيْرِ عِلْمٍ kaydından anlaşılıyor ki hevâ iki kısımdır: Birisi ilme muvâfık olan, birisi de olmayandır. İlme muvâfık olan hevâ, nazar-ı hakta fıtrat gayesine mutâbık olan meyillerdir. Zira şehvetlerin yaratılışı da boşuna değil, onlar insanları hilkatlerinin gayesine erdirmek için taraf-ı ilâhîden birer sâik ve dâ'iyedir. Ancak şeytânî olan zekâ-yı beşer onu gayesinden çevirerek ilmin zıddına olarak mücerred zevk için boşuna da israf eder. Meselâ iffet ve tenasül niyetiyle nikâh arzusu gāye-i fıtrata muvâfık ve binâen'aleyh ilme mutâbık bir meyildir. Zina ve sifah meyli

1 M ve B: "haşerâtınız".

ise ilme muhalif mücerred bir hevâdır. Ekseriya da hevâ böyle şeye ıtlak olunur. Ve işte müşrikler bir şey bildiklerinden dolayı değil, ilme uymayan hevâları ardında koştuklarından dolayı kendilerini hevesâta esir ederek haksızlıkla zulümkârlıkla şirke saptılar, mâliki milkine ortak etmek, müsâvî tutmak haksızlığıyla Allah'a milkinden, mahlûkātından şerîkler [3821] uydurarak onlara taptılar, onları kendilerinin mâliki imiş gibi tuttular da hürriyetlerini onlara verdiler. {فَمَنْ يَهْد۪ي مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ} Artık Allah'ın şaşırdığını kim yola getirir? ❁ Önce hevâlarına ittibâ' kendi fiilleri olarak gösterilmiş, kendilerine nisbet olunmuş iken, burada idlâl Allah'a isnad edilmiştir. Çünkü onlarda o hevâları yaratan Allah teâlâ olduğu gibi, arzularına göre dalâli, şaşkınlığı halk eden de O'dur. Bu idlâl de hatm ve tab' mertebesine gelmiş bulunursa hiçbir vechile hidâyet ihtimâli kalmaz.

Şu hâlde burada "idlâl"den murad dalâl-i hatm demek olur (*Sûre-i Bakara'da* خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *[el-Bakara 2/7] bak*). {وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ} Onlara yardımcılardan eser de yoktur ❁ yola gelmesi ihtimâli kalmamış olan o zâlimleri ne dünyada o şaşkınlığından ne de âhirette onun muktezâsı olan azabdan kurtaracak hiçbir yardımcı da yoktur. Yani o taptıkları şeylerin kendilerine hiçbir fâidesi olmayacaktır. {فَـ} O hâlde ❁ yani şirk öyle bâtıl, mâlike milkinde yine milkinden şerîk farz etmek gibi nefislerinizde tecviz edemeyeceğiniz bir tenakuz, büyük bir haksızlık, Allah'ın tafsil ettiği âyetlere ilim fıtratına muhalif bir hevâ-yı dalâl ve sonunda kurtuluş da muhal olunca {اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفاً} sen yüzünü dine hanîf olarak tut.

"**Hanîf**" "hanef" masdarından[1] bir sıfattır. Asl-ı lügatta "hanef" ise[2] dalâlden istikāmete, çarpıklıktan doğruluğa meyildir. Nitekim doğruluktan eğriliğe, haktan nâhakka meyletmeye cim ile "cenef" denilir. Şu halde "hanîf"in asıl mefhûmu eğriliği bırakıp doğrusuna giden demektir. Bu mefhum ile örfte İbrâhim milletine isim olmuştur ki başka dinlerden, bâtıl mâbudlardan çekinip yalnız bir Allah'a eğilen muvahhid demektir. حُنَفَٓاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِك۪ينَ بِه۪ [el-Hac 22/32]

1 B: "maddesinden".
2 B +"de".

[3822] Demek ki burada "hanîfen" ötedeki şirkin, bi-gayr-i ilm[in] hevâya ittibâ'ın tam zıddı olan meyl-i hakkı, istikāmeti, tevhîdi ifade etmektedir. Ve mâna şu olur: Sen yüzünü dine öyle tut, öyle tam yönel ki o eğriliklerden, o bozuk hevâlardan, bâtıl meyillerden sakınıp yalnız hakka meylederek dosdoğru {فِطْرَتَ اللّٰهِ} Allah fıtratına ❁ dini veya hanifliği îzahtır. Yani fıtrat olan Allah dinine, Allah'ın o fıtratına, o yaratışına sarıl {الَّتٖى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا} ki insanları onun üzerine yaratmıştır. ❁ Hepsi fıtrat mîsâkında اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ [el-A'râf 7/172] hitâbına "belâ" demiştir. İnsan olarak yaratılmayı kabul etmekle Yaratan'ın rubûbiyetine şâhid olmaya ahid vermiştir. Fıtratın fâtırına delâleti tabiî olduğu için her insanın fıtratında, nefsine şuurunun mebde'inde, vicdânının derinliğinde bir hak duygusu, ma'rifetullah gizlidir. Onun içindir ki başlarının son derece sıkıldığı ıztırar zamanlarında anûd kâfirler bile derinden derine yaratana bir iltica hissi duyarlar; nitekim وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ[1] دَعَوْا رَبَّهُمْ [er-Rûm 30/33] âyetiyle bu[2] ihtar olunacaktır.

فِطْرَتَ "Fıtrat" kelimesi hakkında yukarılarda bazı îzâhât geçmişti. Burada da şunu ihtar edelim ki "fıtrat", ilk yaratmak demek olan فَطَرَ'dan masdar binâ-i nev' olarak yaratılışın ilk tarz ve hey'etini ifade eder. Burada النَّاسَ عَلَيْهَا kaydından da anlaşıldığına göre murad her ferdin kendine mahsus olan fıtrat-ı cüz'iyesi değil, bütün insanların insan olmak haysiyetiyle yaratılışlarında esas olan ve hepsinde müşterek bulunan fıtrat-ı külliyedir. Hâricî tesir ve kesb ü âdet gibi derece-i sâniyede vâki' olan avârızından kat'-ı nazarla mülâhaza olunması lâzım gelen fıtrat-ı ûlâ ve fıtrat-ı asliye dahi denilen asıl fıtrattır: İnsan من حيث انه إنسان tabiatı. Meselâ insanın fıtratında iki gözü bulunması asıldır. Bununla beraber anadan a'mâ doğanlar[3] da bulunabilir. Fakat bu umûmiyetle insanların üzerine [3823] yaratıldığı fıtrat-ı asliye ve tabî'at-i nev'iye değil, derece-i sâniyede arazî olarak mülâhaza edilecek bir hilkat-i cüz'iye ve fer'iyedir ki, insan hakikati onsuz da tahakkuk eder. Ferdin hilkat-i cüz'iyesinde

---

1 H ve F -"ضر".
2 B: "buna".
3 B: "olanlar".

herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de, asıl fıtrat sahih ve sâlimdir. Meselâ gözün fıtratı Hakk'ın âyâtını görmektir. İyi görmeyen bir göz arazî bir sebeple hasta demektir.

Bunun gibi bütün a'zânın hilkatinde esas olan bir fıtrat vardır ki ona o a'zânın menfaati: vazifesi, fonksiyonu, fizyolojisi yahut garîzesi tâbir olunur. İnsan nefsinin bütün meyillerinde böyle yaratılış hikmetine doğru esaslı bir garîze vardır ki ona da fıtrat denilir. Ve[1] fıtrat hep hakk u hayra müteveccih bir istikāmet tâkip eder. Meselâ insanın acıkması ve yemeye içmeye meyli yaşamak için kendisine lâzım veya nâfi' veya evlâ olanı almak hikmeti içindir. Yoksa zehir yutmak veya kuru bir zevk için israf ile midesini bozmak için değildir. O vakit fıtrat bozulmuş, dalâle düşülmüş olur. İnsanın, insan rûh ve zekâsının asl-ı fıtratı da hakkı tanımak ve hak yaratanından başkasına kul olmamak içindir. İnsana rûh yanlış duysun, Şeytan'a uysun diye değil; hak ve hayrını duysun, mebde' ve me'âdını ve ona karşı vazifesini bilsin diye nefholunmuştur. Nitekim fıtrat üzere giden veya fıtrata yakın olan sâfî rûhlar yalanı, eğriliği bilmez, eğrilik meyli sonradan arazî olarak iktisab olunur bir azmanlıktır.

Hâsılı اَلنَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ hadîs-i şerîfi[2] ile anlatıldığı üzere insanlar altın ve gümüş madenleri gibi maden maden muhtelif hilkat ve seciyelerde bulunabilirlerse de asıl insanlık fıtratı, insan tabiatı[3] nokta-i nazarından hepsi birdir. Benî Âdemdir. İnsanın insan olmak haysiyetiyle asıl fıtratı fâtırına inkıyad وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ [ez-Zâriyât 51/56][4] buyurulduğu vechile yaratan Allah'a ubûdiyettir. Dinsizlik fıtrata muhalif bir dalâl olduğu gibi Allah'tan başkasına tapmak da öyledir. Fıtrat dini, Allah dini hanîflik, İslâm'dır. [3824] اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ [Âl-i İmrân 3/19], وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

1 B -"Ve".

2 Müslim, Birr, 160. Krş. Buhârî, Enbiyâ, 21:
عن أبي هريرة بحديث يرفعه قال: الناس معادن كمعادن الفضة والذهب، خيارهم في الجاهلية خيارهم في الإسلام إذا فقهوا، والأرواح جنود مجندة، فما تعارف منها ائتلف، وما تناكر منها اختلف.

3 B +"insan".

4 "Ve Ben, cinn ü insi ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım."

[Âl-i İmrân 3/83] Binâen'aleyh din husûsu hevâlara göre değil, Allah'ın birliğiyle insanlık vahdeti üzerine yürümelidir. Müfessirînin çoğu fıtratı, hakkı kabul ve idrak kābiliyeti diye, fıtrata sarılmayı da mûcebince amel ile tefsir etmişlerdir.

Hazret-i Enes radıyallahu anh'tan rivayet olunan bir hadiste فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا، دين الله تعالى buyurulmuştur.[1] Ebû Hüreyre'den rivayet olunan bir hadîs-i şerîfte de buyurulmuştur ki مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلَّا عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ، كَمَا تُنْتِجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ، هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ "her doğan fıtrat üzere doğar. Öyle iken ebeveynidir ki onu Yahudîleştirir veya Nasrânîleştirir veya Mecûsîleştirir. Nitekim behîme derli toplu bir behîme yavrular, içlerinde bir inenmiş görür müsünüz?"[2] Demek ki asl-ı fıtrat tam ve sâlimdir, burnu kulağı sonradan kesilir. Maddeten böyle olduğu gibi mânen ve ahlâken de böyledir. Fıtratın bu selâmeti şuur sahasında ve ictimâ'î şerâitle terbiye muhîtinde, âdetlerin cereyânı içinde ya bozulur veya güzel bir inkişaf ile kemâlini bulur. Âhiret de bu iki neticenin birine göre olur.

Bu vechile dinin iki kaynağı vardır: Biri fıtrat, biri kesb. Fıtrat sırf ilâhîdir. Bir sevk-i haktır. Allah'ın emrini yerine getirerek Allah'a ermek için hep hakka doğru bir insiyak ifade eder. Kesb, enfüsî ve âfakī muhtelif şerâit içinde hissin teheyyücleri, zihnin tefekkürleriyle alâkadar olduğundan fıtratın istikāmetine muhalif hevâlara, zararlara, haksızlıklara, isyan ve şirke sürükleyebilir[3]. Bundan koruyacak olan ise dindir. Bunun için buyuruluyor ki: Dine hanif olarak yüz tut, Allah'ın fıtratına sarıl {لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ} Allah'ın yaratmasını değiştiren yok, yahut Allah yaratışına bedel bulunmaz. ❁ Bu cümle inşâ veya ihbar olarak birkaç mânâya muhtemildir: Yani Allah'ın esas yaratışı olan fıtratı muktezâsı hilâfına giderek bozmaya, [3825] değiştirmeye kalkışmayın, çünkü

---

1 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 493.

2 Buhârî, Cenâiz, 78; Müslim, Kader, 22:

فإن أبا هريرة رضي الله عنه كان يحدث: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «ما من مولود إلا يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه، أو ينصرانه، أو يمجسانه، كما تنتج البهيمة بهيمة جمعاء، هل تحسون فيها من جدعاء؟» ثم يقول أبو هريرة رضي الله عنه: «فطرت الله التي فطر الناس عليها» الآية.

3 H: "sürüklenebilir"; F: "sürüklebilir".

Allah'ın yaratışına bedel bulunmaz, zâyi' ettiğiniz bir kābiliyeti hiçbir sanatla yerine koyamazsınız. Yahut Allah'ın yarattığı fıtratın hilâfına din uydurmaya, ahkâm vaz' etmeye kalkışmayın. Siz meselâ erkeği dişi, dişiyi erkek yapamazsınız. Yahut Allah'ın halkını başkalarına isnad etmeye, başkalarını hâlık yerine koyup da şirk koşmaya, Allah'ın hükmünden çıkmaya çalışmayın, çünkü Allah'ın yarattığı milki sizin milkleriniz gibi tebdil olunmaz. Din, fıtratı değiştirmek için değil, fıtrattaki umûmî selâmeti inkişaf ettirmek içindir. {ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ} İşte doğru pâyidar din odur. Yani eğriliklerden sakınıp umum insanların üzerine yaratılmış olduğu fıtratı istikāmetle tâkip etmektir {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} velâkin insanların ekserîsi bilmezler ❁ de çarpık giderler, dini fıtratta değil, âdette ararlar veya hevâlarına uyar, Allah'ın halkını değiştirmeye kalkarlar. {مُنِيبِينَ اِلَيْهِ} ❁ "Hanîfen" gibi hâl olarak oraya merbuttur. اَقِمْ Emrinin âm olarak herkese hitab olduğuna ve cemaatin[1] lüzumuna işaret olmak üzere burada cemi' sîgası getirilmiştir. Yani her biriniz Allah fıtratına, o tevhîde öyle sarılın ki hepiniz tevbe ve ihlâs[2] ile Allah'a rücû' ve dehâlet ederek, {وَاتَّقُوهُ} hem O'ndan korkun {وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ} namazı güzel kılın {وَلَا تَكُونُوا[3] مِنَ الْمُشْرِكِينَ} ve müşriklerden olmayın -amellerinizi yalnız Allah için yapın, açık veya gizli bir şirk karıştırmayın- ❁ burada hanîfliğin tam zıddı olarak[4] müşriklik yalnız meşhur mânasıyla şirk-i celîden ibaret zannedilmeyip celî, hafî şirkin her türlüsünden ihtiraz edilmek için bedel tarîkiyle îzah olunarak şöyle buyuruluyor: [3826] {مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا} Onlardan[5] ki dinlerini ayırdılar da şî'a şî'a, öbek öbek oldular ❁ yani umûmî fıtratı kavrayacak açık bir rûh ve geniş bir hak vicdânı ile hareket etmeyip her biri kendi husûsiyetine, kendi çıkarına, dar kafasıyla kendi kuruntusuna göre bir hevâ ile dinini ayırıp ayrı bir başbuğ arkasına düşerek şî'a şî'a, fırka fırka olmuşlar {كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ} her bölük kendilerindekine güvenmektedirler. ❁ Fıtrattan

---

1 B: "cem'iyyetin".
2 B: "ıslah".
3 H ve F: "تكونن".
4 B: "olan".
5 H ve F: "onlardır".

ayrılıp taassub ile hakkı gözetmemektedirler. Hâlbuki مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ'dır [en-Nahl 16/96]. Bu noktada insanların üzerine yaratılmış olduğu fıtratın başka değil, yalnız[1] Allah'a yalvarmak olduğunu göstermek için buyuruluyor ki:

{وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ} Bununla beraber insanlara bir sıkıntı dokunduğu vakit {دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ} bütün o güvendiklerinden ve her şeyden geçip yalnız yaratan Rablerine gönül vererek hep O'na yalvarırlar ❁ nitekim Çanakkale, Sakarya, Afyon muharebeleri sırasında biz Türkler hep böyle olmuştuk. Demek ki fıtrat dini sade Allah dinidir. Her zaman pâyidar dîn-i kayyim yalnız odur. {ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ[2] مِنْهُ رَحْمَةً} Böyle iken sonra O, onlara tarafından bir rahmet tattırıverince: O sıkıntıyı açıp bir nimet ihsan ediverince de {اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ} ne bakarsın, içlerinden bir kısmı o Rablerine şirk koşuyorlardır. ❁ Şükredecek yerde tutarlar da bu, şundan oldu bundan oldu, benden oldu senden oldu diyerek Allah'ın lütfunu başkalarına isnad etmeye kalkarlar {لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ} ki kendilerine verdiğimiz nimeti küfran ile, nankörlükle karşılamak için {فَتَمَتَّعُوا} haydin yaşayın, zevk edin bakalım {فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ} [3827] yarın bileceksiniz. {اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا} Yoksa Biz onlara bir ferman indirmişiz de {فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهٖ[3] يُشْرِكُونَ} O'na şirk koşmalarının cevâzını o mu söylüyor? ❁ Hayır, öyle bir kitap ve burhan indirilmemiştir. Lâkin onlar yukarıda söylendiği vechile bi-gayr-i ilm^{in} hevâları ardında gitmişler, keyiflerine hoş gelene veya gözlerinin korktuğuna perestiş etmişlerdir. Âlemde esbâb yok değildir. Fakat hâkimiyet esbâbın değil, Allah'ındır. Allah izin vermeyince hiçbir sebeple bir yaprak bile oynamaz. Böyle olduğunu fıtrat bilir, onun için sıkıştığı zaman Allah'a yalvarır. {وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً} Bir de Biz insanlara bir rahmet tattırdık mı {فَرِحُوا بِهَا} ona güvenirler ❁ şımarırlar. Gerçi قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا [Yûnus 10/66] buyurulduğu üzere Allah'ın fazl u rahmetiyle sevinmek memnû'

1 B: "ancak".
2 B: "اذقناهم".
3 H ve F -"به".

değil, belki me'mûr[un] bihtir. Fakat o ferahtan maksad mün'imi tanıyarak hamd ü şükrünü bilmek mânasına ferahtır. Burada ise mün'imi hesâba almayıp sade nimete güvenerek şımarıp hevâlarına uyan kimselerin hâli beyan buyuruluyor ki bunlar ibadet ederlerse bile dünya menfaati için ederler ve sırf nimete güvendikleri için {وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ} ellerinin takdim ettiği sebeplerden birisiyle de başlarına bir fenalık gelirse {اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ} derhâl me'yus olur, Allah'ın rahmetinden büsbütün ümidi kesiverirler. ❁ Çünkü nazarları bâkī olan Allah'a değil, fânîyedir.

Bir hadîs-i şerîfte buyurulmuştur ki: "Mü'min taze ekine benzer, rüzgâr estikçe yatar yine kalkar. Kâfir çam ağacına benzer, rüzgâr estikçe gürler fakat bir kere yıkılınca artık kalkamaz."[1] Bunlar neye öyle nimete güveniyorlar {اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ} ya görmüyorlar [3828] mı da ki Allah rızkı dilediğine açıyor da sıkıyor da ❁ bazı kimselere bol bazılarına dar verir ve hatta bir kimseye de bazen genişlik ve bazen darlık verir. {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} Şüphe yok ki bunda iman edecek bir kavim için çok âyetler var ❁ bunu görenler ne nimete[2] güvenirler, ne de ümidi keserler, bollukta da darlıkta da Allah'a imanlarını tam tutarlar.

Bunun üzerine dinin amelî tezahürü hulâsa edilerek buyruluyor ki: {فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ} O hâlde, yani dine hanîf olarak yüz tutup Allah fıtratına sarıl da ❁ yakınlığı olana da hakkını ver {وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ} miskine de yolcuya da. ❁ Hak dininin, doğruluğunun muktezâsı böyle uzak yakın demeyip hakkı yerine koymaktır. Kimsenin hakkını yemedikten mâ'adâ kim olursa olsun muhtaç olanlara mümkin olan mu'âveneti yapmak; infak, tasadduk vesâir envâ'-ı birr ü hayrdan biriyle bakmaktır. Muhtaç olan akrabanın insanda bir hakkı olacağı gibi geçimsiz kalmış bir bîçârenin, yolda kalmış bir seyyahın bütün cemiyette bir hakkı vardır. Binâen'aleyh bunları gözetecek müesseseler yapılmalıdır. {ذٰلِكَ} Bu ❁ bunlara hakkını vermek {خَيْرٌ لِلَّذٖينَ يُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ} Allah yüzünü murad

---

1 Buhârî, Tevhîd, 31; Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme, 58-59:
عن أبي هريرة رضي الله عنه: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: مثل المؤمن كمثل خامة الزرع، يفيء ورقه، من حيث أتتها الريح تكفئها، فإذا سكنت اعتدلت، وكذلك المؤمن يكفأ بالبلاء، ومثل الكافر كمثل الأرزة، صماء معتدلة، حتى يقصمها الله إذا شاء.

2 B: "nimetlere".

edenler için -yani Allah'ın rızâsını arayanlar için- hayırlıdır. {وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} Ve[1] felah bulacak olanlar işte onlardır. ❁ Allah rızâsını gözeterek umûmî olsun husûsî olsun hakkını yerine koyanlardır.

{وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ} Halkın mallarında nemalansın diye verdiğiniz ribâ ❁ burada iki mâna beyan [3829] etmişlerdir. Bazıları bundan murad, mâruf olan ribâ, yani faiz olduğunu söylemişlerdir ki zâhir olan da budur. Nitekim Süddî bu âyetin Sakīf'in ribâsı hakkında nâzil olduğunu rivayet eylemiştir.[2] Çünkü Sakīf ve Kureyş kabileleri faizcilik ederlerdi. Buna göre demek olur ki ribâ, henüz men' edilmeden evvel de zemmedilmiştir. Fakat diğer birçok müfessirîn burada "ribâ" tâbirinin mecaz olup murad, ziyadesiyle karşılığı gözetilerek verilen fazla hediyeler, atıyyeler olduğuna kāil olmuşlardır ki bu mâna İbn Abbas'tan mervîdir.[3] Buna göre fazlasıyla karşılığı gözetilerek verilen hediyeler bir nevi faizciliğe teşbih olunarak zemmedilmiş olacağından bi'l-iktizâ ribânın men'inde daha beliğ olmuş olur. Nitekim mâruf ribâ hakkında "yemek" tâbiri kullanılmıştır. Şu hâlde mâna şöyle olur: Halkın mallarında ribâ gibi nemalanarak fazlasıyla karşılığını almak için verdiğiniz atıyyeler, hediyeler {فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ} Allah yanında nemalanmaz, artmaz ❁ ribânın Allah yanında hiçbir sevâbı olmadığı gibi, halktan karşılığı ma'a-ziyâdetin alınmak niyetiyle verilen hediyeler de öyledir. Gerçi bu günah değildir, fakat sevâbı da yoktur. {وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ} Allah yüzünü, Allah rızâsını murad ederek verdiğiniz zekât ise {فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ} işte kat kat katlayanlar onlardır. ❁ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ف۪ي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍۜ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُ [el-Bakara 2/261]

---

1 H ve F: "Çünkü".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 163; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 481:

وقال السدي: نزلت في ثقيف كانوا يعطون الربا.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 104. Krş. İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kur'ân,* s. 342:

عن ابن عباس قوله: «وَما آتَيْتُمْ مِنْ رِبا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلا يَرْبُو عِنْدَ اللهِ» قال: هو ما يعطي الناس بينهم بعضهم بعضا، يعطي الرجل الرجل العطية، يريد أن يعطى أكثر منها.

Dîn-i tevhid hakkındaki bu emirlerden ve bu beyânâttan sonra zât ve sıfât-ı ilâhiye hakkında türlü felsefelerle ihtilâfa düşülmeksizin Allah'ı tanıtmak için şöyle buyuruluyor: {اَللّٰهُ الَّذٖى} Allah O'dur ki {خَلَقَكُمْ} sizi yaratmıştır ❁ yani Allah'ı tanımak için O'nun zâtı hakkında tefekküre dalmamalı, gayet açık olan ef'âl ü âsârını, âlâ ve [3830] eltâfını düşünmelidir. Şüphesiz ki sizi yaratan var, işte O sizi yaratandır. {ثُمَّ رَزَقَكُمْ} sonra size rızık vermekte, beslemektedir {ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ} sonra sizi öldürür {ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ} sonra sizi yine diriltir. {هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَیْءٍ} Hiç sizin şerîklerinizden bunlardan bir şey yapan var mı? ❁ Yok olduğu şüphesiz. {سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ} Münezzeh ve çok yüksektir O Sübhân onların şirkinden.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذٖيقَهُمْ بَعْضَ الَّذٖى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلُۜ كَانَ
اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكٖينَ ﴿٤٢﴾ فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّٖينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِىَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ
مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَۙ
﴿٤٤﴾ لِيَجْزِىَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهٖۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرٖينَ ﴿٤٥﴾
وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذٖيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَلِتَجْرِىَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ
وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ
فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذٖينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٤٧﴾
اَللّٰهُ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى السَّمَٓاءِ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا
فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهٖۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ
﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسٖينَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ
رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ

﴿٥٠﴾ وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحاً فَرَاَوْهُ مُصْفَرّاً لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ
الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ
ضَلَالَتِهِمْۜ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

[3832] **Meâl-i Şerîfi**

İnsanların ellerinin kesbi ile karada ve denizde fesad meydan aldı, yaptıklarının bazısını kendilerine tattırmak için ki rücû' etsinler (41). De ki: "Arzda bir gezin de bakın[1], bundan evvelkilerin âkıbeti nasıl olmuş? Onların ekserîsi müşrik idiler" (42). De de yüzünü o doğru ve sâbit dine tut, Allah'tan reddine hiç[2] çare olmayan bir gün gelmezden evvel ki o gün hep ayırt olurlar[3] (43). Her kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir, her kim de salâh ile çalışırsa sırf kendileri için döşemiş olurlar[4] (44). Çünkü iman edip de sâlih sâlih işler yapanlara fazlından mükâfat verecek, çünkü O kâfirleri sevmez[5] (45). Ve O'nun âyetlerindendir müjdeciler hâlinde rüzgârlar göndermesi ki hem rahmetinden size tattırmak için, hem emriyle gemiler[6] akmak için, hem arayıp fazlından kazanmanız için, hem gerek ki şükredesiniz diye[7] (46). Celâlim hakkı için senden evvel birçok resulleri kavimlerine gönderdik de onlara beyyinelerle vardılar, onun üzerine cürüm işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere ise nusret uhdemizde bir hak oldu[8] (47). Allah O'dur ki rüzgârları gönderir de bir bulut savururlar, derken onu semâda nasıl dilerse öyle serer, parça parça da eder. Derken

---

1 H ve F -"bakın".
2 H ve F: "hiçbir"; B: "bir".
3 H ve F: "olacaklar".
4 H ve F: "Her kim küfrettiyse küfrü boynunda, her kim de sâlih amel işlediyse kendilerine döşek döşerler".
5 H ve F: "O iman edip de sâlih sâlih işler yapanlar, fazlından mükâfat vermek için, çünkü O kâfirleri sevmez".
6 H ve F: "gemi".
7 H ve F -"diye".
8 H ve F: "Celâlim hakkı için senden evvel birçok resuller gönderdik kavimlerine, derken onlara beyyinelerle vardılar da cürüm işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere ise nusret Bize bir hak oldu".

yağmuru görürsün aralarından çıkar, derken onu kullarından kimlere diliyorsa döküverdi mi derhâl yüzleri gülüverir (48). Önce o kendilerine indirilmezden evvel ümidi kesmiş, ye'se düşmüş iseler de (49). Şimdi bak Allah'ın rahmeti âsârına[1], Arzı ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphe yok ki O her hâlde ölüleri diriltir, daha da her şeye kâdirdir O[2] (50). Celâlim hakkı için bir rüzgâr göndersek de onu -o eseri- sararmış görseler mutlak onun arkasından küfrâna başlarlar (51). Çünkü sen ölülere işittiremezsin, o daveti sağırlara da işittiremezsin, arkalarını dönmüş giderlerken[3] (52). Körlerin de şaşkınlıklarından yol göstericisi değilsin, ancak âyetlerimize iman edeceklere işittirirsin de onlar İslâm'a gelir, selâmeti bulurlar (53).

{ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ} Karada ve denizde fesad zuhûra [3833] geldi ❁ fıtrî nizam bozuldu, gerek tabîî ve gerek ictimâ'î şerâitte uygunsuzluk meydan aldı {بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ} insanların ellerinin kesbi yüzünden ❁ fıtratın hilâfına tâkip olunan şirk, ahlâksızlık, haksızlık, muhtelif hevâlar, türlü mezheblerle beşerî ihtirasların çarpışması sebebiyle ki {لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا} yaptıklarının bazısını Allah kendilerine (bu dünyada) tattırmak için ❁ tamamını ise âhirette tadacaklar, asıl cezâsını orada çekecekler, fakat bu dünyada da biraz tattırılırlar {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} gerek ki rücû' ederler diye ❁ yani amellerinin acısını[4] biraz tatsınlar da tevbekâr olup şirkten vazgeçerek fıtrat dinine, tevhîd-i Hakk'a, salâha rücû' etsinler diye. Ve işte bi'set-i Muhammediye insanları tevbe ve salâha davet ile selâmete çıkarmak içindir. Bunun için buyuruluyor ki: Resûlüm! {قُلْ} de ki {سِيرُوا فِي الْاَرْضِ} Arzda bir gezin de {فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ} bakın bundan evvelkilerin âkıbeti nasıl olmuş {كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ} onların ekserîsi müşrik idi ❁ şirk koşmakla, Allah'ın hikmetine karşı ahkâm vaz'ına kalkışmakla

1 H ve F: "âsâr-ı rahmetine".
2 B -"O".
3 H ve F: "Hâsılı şüphesiz ki sen ölülere işittiremezsin, sağırlara da işittiremezsin o daveti, arkalarını dönmüş giderlerken".
4 B: "cezâsını".

Allah'tan kurtulmanın çaresini bulamadılar, sonunda ister istemez Allah'ın hükmüne râm olarak kahrolup gittiler. Onun için {فَاَقِمْ... اِلَخ}

{وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ} ❁ Bu âyetler ibaresiyle ahvâl-i kevniyedeki tasarrufâtı ifade ederken işaretiyle de ahvâl-i ictimâʿiyedeki inkılâbâtı temsil etmektedir. Rüzgârların inkılâbların münzirleri olduğu gibi mübeşşirleri de var. Tabiata ârız olan fesad onlarla düzelir.

[3834]

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَلٖيمُ الْقَدٖيرُ ﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍۜ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ وَالْاٖيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فٖى كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِۘ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذٖينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

[3835] **Meâl-i Şerîfi**

Allah, O kādir ki sizi bir zaʿftan yaratmakta, sonra zaʿfın arkasından bir kuvvet yapmakta, sonra da kuvvetin arkasından bir zaʿf ve bir saç aklığı yapmakta. Neyi dilerse halk ediyor[1], O öyle Alîm, öyle Kadîr (54). O gün ki Sâʿat gelir kıyamet kopar; mücrimler bir saatten fazla durmadıklarına yemin ederler,[2] evvel de böyle çevriliyorlardı (55). Kendilerine ilm ü iman verilenler de demektedir ki "alimallah, Allah'ın kitabınca baʿs gününe kadar durdunuz. İşte bu baʿs günü,

1 H ve F: "eder".
2 H ve F: "mücrimler kasem ederler bir saatten fazla durmamışlar".

velâkin siz bilmezler gürûhu idiniz" (56). Artık o gün o zulmedenlere mazeretleri fâide vermez ve dertlerinin çaresine bakılmaz[1] *(57). Celâlim hakkı için bu Kur'an'da her türlü meselden temsil getirdik, yemin ederim ki sen onlara başka bir âyet de getirsen o küfredenler yine diyecekler ki: "Siz her hâlde mubtılsiniz*[2]*"*[3] *(58). İlmin kadrini bilmeyenlerin kalblerini Allah öyle tab' eder (59). Şimdi sen sabret, çünkü Allah'ın vaadi muhakkak haktır ve sakın îkānı olmayanlar seni hafifliğe sevketmesinler (60).*

Hâtimedeki bu nasihatı teyid ile tebşir siyâkında hikmetleri mutazammın olan Lokman Sûresi geliyor.

---

1 H ve F: "O gün artık o zulmedenlere mazeretleri fâide vermez ve onlar itâbdan kurtulmazlar".
2 B: "mübtelîsiniz".
3 H ve F: "yemin ederim ki sen onlara başka bir âyet de getirsen her hâlde o küfredenler yine diyecekler ki: 'Siz hep uyduruyorsunuz'".

[3836]

سورة لقمان مكية وهي اربع وثلثون اية

LOKMAN SÛRESİ

Lokman Sûresi Mekkîdir. Ancak وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ [31/27] üç âyetin Medenî olduğuna dair bir rivayet vardır.[1] Şöyle ki: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hicret buyurduğu zaman Medine'de Yehûd ahbârı şöyle demişler: "İşittik ki sen: وَمَٓا اُوت۪يتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلاً [el-İsrâ 17/85] diyormuşsun. Bizi mi kast ettin, yoksa kavmini mi?" Buyurmuş ki: "Hepsini de". "Öyle ise" demişler, "sen bilirsin ki bize Tevrat verilmiştir. Ve onda her şeyin beyânı vardır." Bunun üzerine Aleyhissalâtü vesselâm "Allah'ın ilmi içinde o az bir şeydir" buyurmuş, Allah teâlâ da o âyetleri indirmiştir.[2]

Âyetleri: Mekkî ve Medenî ta'dâdında otuz üç, mütebâkīsinde otuz dörttür.

Kelimeleri: Beş yüz kırk sekizdir.

Harfleri: İki bin yüz ondur.

Fâsılası: مد نظر: ر، ظ، ن، د، م harfleridir.

Sebeb-i nüzûlü: Kureyş'in Lokman'dan suâli olmuştur. (*Bahr* ve Âlûsî).[3]

---

1 Dânî, *el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'ân,* s. 206; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 408; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 64:

هذه السورة مكية، قال ابن عباس: إلا ثلاث آيات، أولهن: ولو أنما في الأرض.

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr,* II, 548; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 308; Tirmizî, Tefsîr, 17; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 152:

وذلك أن اليهود قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم إن في التوراة علم كل شيء وقال الله تبارك وتعالى للنبي صلى الله عليه وسلم قل لليهود «وَما أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» عندي كثيرا عندكم وعلم التوراة عندكم كثير، فقالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: من قال هذا؟ فو الله ما قاله لك إلا عدو لنا يعنون جبريل عليه السلام، ثم قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: خاصة لنا أنا لم نؤت من العلم إلا قليلا. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: بل الناس كلهم عامة. فقالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: ولا أنت ولا أصحابك. فقال: نعم. فقالوا: كيف تجمع بين هاتين؟ تزعم أنك أوتيت الحكمة ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا وتزعم أنك لم نؤت من العلم إلا قليلا. فنزلت «وَلَوْ أَنَّما فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلامٌ...» إلى آخر الآية.

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 408; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 64:

وسبب نزولها أن قريشا سألت عن قصة لقمان مع ابنه، وعن بر والديه، فنزلت.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرٖى لَهْوَ الْحَدٖيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَيَتَّخِذَهَا هُزُواًۜ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى مُسْتَكْبِراً
كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فٖٓى اُذُنَيْهِ وَقْراًۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعٖيمِ ﴿٨﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقّاًۜ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٩﴾
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمٖيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فٖيهَا مِنْ
كُلِّ دَٓابَّةٍۜ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا فٖيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرٖيمٍ ﴿١٠﴾ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ
فَاَرُونٖى مَاذَا خَلَقَ الَّذٖينَ مِنْ دُونِهٖۜ بَلِ الظَّالِمُونَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿١١﴾

[3837] **Meâl-i Şerîfi**

Elif-Lâm-Mîm (1). Bunlar sana o hikmetli kitabın âyetleri (2). Hidâyet ve[1] rahmet için o (güzellik yapan) muhsinlere (3). Ki namazı kılarlar ve[2] zekâtı verirler, âhirete de onlar yakīn edinirler (4). İşte bunlar Rablerinden bir[3] hidâyet üzeredir ve işte bunlardır o felah bulanlar (5). Bayağı insanlardan kimi de vardır ki, Allah yolundan bilmeyerek sapıtmak ve onu eğlence yerine tutmak için laf eğlencesi satın alır, işte bunlara mühîn bir azab vardır[4] (6).[5] Karşısında âyetlerimiz okunduğu vakit de[6] kibirlenerek [3838] *ensesini döner, sanki onları işitmemiş, sanki kulaklarında bir ağırlık varmış, sen de onu elîm bir azab ile*

---

1 H ve F: "için".
2 B -"ve".
3 H ve F: "birer".
4 H ve F: "Bayağı insanlardandır o ki laf eğlencesi satın alır, Allah yolundan bilmeyerek sapıtmak ve onu eğlence yerine tutmak için. Böyleleri var ya işte bunlara mühîn bir azab var".
5 H ve F +"Hâlbuki".
6 H ve F -"de".

müjdele (7). Fakat iman edip de iyi işler yapanlar, şüphesiz ki[1] onlara naîm cennetleri var (8). İçlerinde muhalled olmak üzere onlar, hakkā Allah'ın vaadi bu, ve Azîz O'dur Hakîm O (9). Gökleri direksiz yarattı[2], onları görüyorsunuz, Arz'a da sizi çalkalar diye ağır baskılar bıraktı ve onda her bir hayvandan üretti. Hem gökten bir su indirdik de her hoş çeşitten yetiştirdik[3] (10). İşte bu Allah'ın yarattığı,[4] haydi gösterin bana[5] O'ndan berikiler ne yaratmış? Fakat o zâlimler apaçık[6] dalâl içindeler (11).

{لِلْمُحْسِنٖينَ} Muhsinlere ❁ bu Kur'an'da indirildiği vechile amelde ihsan yapanlar. El-Bakara'nın evvelinde هُدًى لِلْمُتَّقٖينَ buyurulmuştu, burada ise هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنٖينَ buyuruluyor. Nîsâbûrî tefsîrinde der ki: "Burada 'muhsinîn' denildiği için bir de rahmet ziyade kılınmıştır. Çünkü ihsan mertebesi takvânın fevkindedir. Çünkü Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ 'ihsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir'[7] buyurmuş. Allah sübhânehû ve teâlâ da اِنَّ اللهَ مَعَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَالَّذٖينَ هُمْ مُحْسِنُونَ [en-Nahl 16/128] ve لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ [Yûnus 10/26] kavl-i kerîmleriyle buna işaret buyurmuştur.[8] Burada اَلَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ [el-Bakara 2/3] kaydının zikredilmemesi de bunu teyid eder."[9]

{لَهْوَ الْحَدٖيثِ} Laf eğlencesi: Eğlence söz ❁ insanı oyalayan işinden alıkoyan sözler, asılsız hikâyeler, masallar, romanlar, tarih kılıklı efsaneler, güldürücü lakırdılar, gevezelikler, tegannîler gibi eğleyici sesler. Bunun sebeb-i nüzûlünde deniliyor ki: Nadr b. Hâris ticaretle Fâris'e gidiyor,

---

1 H ve F -"ki".
2 H ve F: "Gökleri yarattı: direksiz".
3 H ve F: "Hem gökten bir su indirmekteyiz de, bir de her hoş çeşitten neler yetiştirmekteyiz".
4 H ve F: "İşte Allah'ın yarattığı bu".
5 B: "daha".
6 B: "açık".
7 Buhârî, Îmân, 37, Tefsir, 31; Müslim, Îmân, 1.
8 B: "buyurulmuştur".
9 Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân,* V, 422:
وحيث زاد هاهنا وَرَحْمَةً قال لِلْمُحْسِنِينَ فإن الإحسان مرتبة فوق التقوى لقوله صلى الله عليه وسلم «الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه» ولقوله سبحانه «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ» (النحل ١٢٨/١٦) «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى وَزِيادَةٌ» (يونس ٢٦/١٠) ومما يؤيد ما قلنا أنه لم يقل هنا «يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» (البقرة ٣/٢) لئلا يلزم شبه التكرار، فإن الإحسان لا مزيد عليه في باب العقائد.

Acemlerin hikâyelerini, efsane kitaplarını getiriyor ve[1] bunları Kureyş'e okuyarak "Muhammed size Âd ve Semûd hikayeleri söylüyor, gelin ben size Rüstem'in, İsfendiyar'ın, Kisraların hikayelerini anlatayım" diyor ve bu suretle [3839] birçoklarının Kur'an dinlemesine mâni' oluyordu. Bundan başka güzel bir hânende cariye almış, birinin Müslüman olacağını işittiği zaman onu alıp cariyesine: "Haydi buna yedir içir, söyleyiver" der, bu suretle eğlendirip "gördün a, bu Muhammed'in çağırdığından, namazdan oruçtan, onun önünde çarpışmaktan daha iyi değil mi?" dermiş.[2] İbn Hatal da bir cariye almış, seb tegannî edermiş,[3] âyetin nihâyetinde أُولٰٓئِكَ لَهُمْ diye cemî' sîgası getirilmesine nazaran bunların hepsi sebeb-i nüzûlde dâhil olmak gerektir. Müfessirînin ekserîsi bunu gınâ ile tefsir etmişlerse de muhakkikīnin muhtârı zâhiri vechile âm olmasıdır. Ma'amâfîh burada asıl zemmin hikmeti şununla anlatılmıştır.

{لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ} Bilmeyerek Allah yolundan sapıtmak ❁ yani saptırdığını hissettirmeden, yaptığı işin âkıbetini sezdirmeden dini, ahlâkı bozmak {وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا} ve onu, yani Allah yolunu, hak dinini eğlence yerine tutmak için ❁ يَتَّخِذَ[4] Hafs, Hamza, Kisâî, Ya'kūb kıraatlerinde nasb ile, mütebâkīsinde ref' ile okunur. Bu surette "بِغَيْرِ عِلْمٍ", يَشْتَرِى'ye ta'alluk edebilirse de nasb kıraatinde "dalâl"in kaydı olmak gerektir.

{بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا} ❁ Ra'd Sûresi'nde اَللّٰهُ الَّذٖى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا [13/2] âyetinin tefsirine bak. Bu âyet, Allah teâlâ'nın izzet ü hikmetini takrir ile tevhîdi temhid ediyor. Ve onun için اَنْزَلْنَا ile اٰتَيْنَا'da gıyabdan tekellüme iltifat buyuruluyor. {هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ} İşte bu zikrolunanlar Allah'ın

---

1 B -"ve".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 490. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 432-433; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* II, 326; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* III, 21:

وقيل: نزلت في النضر بن الحرث، وكان يتجر إلى فارس، فيشترى كتب الأعاجم فيحدث بها قريشا ويقول: إن كان محمد يحدثكم بحديث عاد وثمود فأنا أحدثكم بأحاديث رستم وبهرام والأكاسرة وملوك الحيرة، فيستمحلون حديثه ويتركون استماع القرآن. وقيل: كان يشترى المغنيات، فلا يظفر بأحد يريد الإسلام إلا انطلق به إلى قينته فيقول: أطعميه واسقيه وغنيه، ويقول: هذا خير مما يدعوك إليه محمد من الصلاة والصيام وأن تقاتل بين يديه.

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 345:

روي أنها نزلت في قرشي اشترى جارية مغنية تغني بهجاء محمد صلى الله عليه وسلم وسبه فنزلت الآية في ذلك، وقيل إنه ابن خطل.

4 H ve F: "ويتخذ".

yarattığı; {فَاَرُون۪ي مَاذَا خَلَقَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪} haydi gösterin bana ondan berikiler ne yaratmış? Hiç {بَلِ} fakat {الظَّالِمُونَ} o zâlimler ۞ yani halk ve ulûhiyet mefhumlarına haksızlık ederek [3840] pek büyük zâlim olan, şirki irtikâb eyleyen müşrikler {ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ} açık bir dalâl içindedirler. ۞ Açık olan bir hakikatten sapıyorlar. Ki bunlarda iki cihetle haksızlık ve şaşkınlık vardır. Bir taraftan mahlûka hâlık kudreti isnad ederek "filan şunu yarattı, falan şunu yarattı" diye yalan söylerler, bir taraftan da hiçbir şey yaratmadığı[1] mâlum olan nesnelere taparlar. Şimdi burada şöyle bir sual hatıra gelebilir: "İlm ü hikmet, fenn ü sanat ile insanlar tarafından birtakım şeyler yapılmıyor mu? Bunlar birer yaratma değil midir?" denebilir. [2] Buna karşı hikmetin Allah vergisi olduğu ve binâen'aleyh hikmet ile yapılan şeylerin de hâlıkı Allah olduğu bilinerek O'na şükredilmesi lâzım geleceği ve hakîmin nazarında da şirkin çok büyük bir zulüm olduğu anlatılarak buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ
غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ
﴿١٣﴾ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ ف۪ي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ
ل۪ي وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ الْمَص۪يرُ ﴿١٤﴾ وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ ب۪ي مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ فَلَا
تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَب۪يلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ اِنَّهَٓا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ ف۪ي صَخْرَةٍ اَوْ فِي
السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَط۪يفٌ خَب۪يرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ
بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ
خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ ف۪ي
مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَم۪يرِ ﴿١٩﴾

---

1 B: "yaratılmadığı".
2 B: "denilebilir".

[3841] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için Lokman'a hikmet verdik ki şükret Allah'a diye[1]*, ve her kim şükrederse kendi lehine eder, her kim de nankörlük ederse her hâlde Allah Ganî'dir, Hamîd'dir (12). Hani Lokman da oğluna demişti, ona vaaz ediyordu: "Yavrum, Allah'a şirk koşma, çünkü*[2] *şirk çok büyük bir zulümdür" (13). Gerçi insana ebeveynini de tavsiye ettik -anası onu*[3] *zaʿf, zaʿf üstüne taşıdı*[4]*, süt kesimi de iki sene içinde- şükret diye Bana ve anana babana, ki Banadır geliş*[5] *(14). Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında bir ilim olmayan hiçi Bana şerîk koşturmaya uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada* [3842] *mâruf surette musâhabet eyle*[6] *de Bana yüz tutanın yolunu tut. Sonra dönüp Bana geleceksiniz de Ben size yaptıklarınızı haber vereceğim*[7] *(15). "Yavrum! Haberin olsun ki yaptığın bir hardal dânesi tartısı olsa da bir kaya içinde veya göklerde veya yerin dibinde gizlense Allah onu getirir mîzânına kor; çünkü Allah Latîf'tir, Habîr'dir (16). Yavrum! Namazı kıl, mârufu emir ve münkerden nehiy ve başına gelene sabret, çünkü bunlar azmolunacak işlerdendir (17). Hem nâsa avurdunu şişirme ve yeryüzünde çalımla yürüme, çünkü Allah, öğüngen*[8] *kurulganın hiçbirini sevmez (18). Gidişinde mutedil ol, sesini pesten al, çünkü seslerin en beti her hâlde*[9] *eşekler sesidir" (19).*

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ} Şânım hakkı için Lokman'a hikmet verdik ❁ Lokman Hakîm'in kim olduğu hakkındaki rivayetlerin hulâsası Ebussuud'un nakline göre şudur: Lokman b. Bâʿûrâ ki Âzer evlâdından olup Eyyûb aleyhisselâm'ın hemşire veya teyzezâdesi imiş, uzun müddet

1 H ve F: "diye Allah'a".
2 H ve F: "Yavrum şirk koşma, billâhi".
3 B: "ona".
4 H ve F: "anası onu taşıdı: zaʿf zaʿf üstüne".
5 H ve F: "geliş ise Banadır".
6 B: "et".
7 H ve F: "Bununla beraber o ikisi de sana sence hakkında hiçbir ilim olmayan hiçi Bana şirk koşturmaya uğraşırlarsa o vakit onlara itaat etme ve kendilerine dünyada mâruf surette musâhabet eyle de Bana sığınanın yolunu tut. Sonra dönüp Bana geleceksiniz de Ben size yaptıklarınızı haber vereceğim".
8 B: "öğünen".
9 H ve F: "elbet".

yaşamış, Dâvûd aleyhisselâm'a yetişmiş ve ondan ilim ahzetmiş ve onun ba'sinden evvel iftâ da edermiş. Sâhib-i san'at imiş, Benî İsrâil'de kadılık ettiği de söylenmiş. Bazıları bunun bir nebî olduğuna da kāil olmuşlar ise de cumhûrun kavlince nebî değil bir hakîm idi.[1] İbn Rüşd'ün *Tehâfüt*'ünde dediği gibi her nebî hakîm ise de her hakîm nebî değildir. يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِىَ خَيْراً كَث۪يراً [el-Bakara 2/269] âyetinde hikmetin târifi hakkında tafsîlât geçmişti. Burada da diyorlar ki ulemânın örfünde "hikmet" nefs-i insânînin nazarî ilimleri iktibas ve ameliyyâtta ef'âl-i fâzılaya tâkati nisbetinde tam bir meleke iktisab ederek tekemmül etmesidir. Yani hikmet gâh nazarî ve gâh ilmî[2] olarak târif edilirse de tam mânasıyla hikmet, ilel ü esbâbı bilerek gayeye isabet edecek vechile ameli ilme, ilmi amele tevfik etmektir. Bunun için kendine hikmet verilene birçok hayır verilmiş olduğu beyan buyurulmuştur. Allah [3843] teâlâ'nın âlemde hikmetiyle vaz' u tahsis buyurduğu esbâb ve ahkâmı, yani kanunları keşfederek ondan birtakım amelî[3] netâic istihrac etmek kābiliyeti şüphe yok ki Allah'ın büyük bir atıyyesidir. Ve hakîm olan kimseye yakışan da ilmen ve amelen bunun şükrünü edâ etmektir. Nitekim şöyle buyuruluyor: Lokman'a hikmeti verdik {اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ} ki şükret Allah'a diye ❁ bu şükrün ilmî haysiyeti evvelâ o hikmet Allah teâlâ'nın bir vergisi olduğunu bilerek Allah'ı şirkten tenzih etmektir. Amelî haysiyeti de ef'âlinde tâkip ettiği gaye ve makāsıdında kendi hevâsını değil, Allah'ın rızâsını gözetmektir. {وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪} Ve her kim şükrederse sırf kendi lehine şükretmiş olur. ❁ Çünkü sonunda fâidesi kendine ait olur. Lâkin kendine hikmet verilenler içinde nankörlük ederek küfre sapanlar dahi bulunduğuna işaret ile buyuruluyor ki: {وَمَنْ كَفَرَ} Ve her kim de küfran ederse ❁ o hikmeti Allah'tan bilmeyip "ben yapıyorum, ben yaratıyorum" diyerek şükretmez de sû'-i isti'mâl ederse kendi aleyhine eder. {فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ حَم۪يدٌ}

---

1 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 622:
وهو لقمان بن باعوراء مِن أولاد آزر ابن أخت أيّوب عليه السَّلامُ أو خالتِه وعاشَ حتَّى أدركَ داودَ عليه السَّلامُ وأخذ عنْهُ العلمَ وكان يُفتي قبل مَبعثِه. وقيل: كان قاضياً في بني إسرائيلَ. والجمهورُ على أنَّه كانَ حكيماً ولم يكُنْ نبيًّا.

2 B: "amelî".

3 M ve B: "ilmî".

Çünkü Allah ganîdir, ihtiyacı yoktur, hem hamîddir, zâtında hamde layıktır. Hâmiddir, hiç kimse övmese bile kendini övmesini bilir. Yahud mahmûddur, bütün mahlûkāt O'na lisân-ı hâl ile hamd eder. ❁ Filân feylesof hikmet nâmına küfrederse O'na hiçbir zarar eriştiremez, kendi mezmum olur. Bu taksimden sonra Lokman'ın şükrünü nasıl edâ ettiğine dair hikmet ve ahlâktan bir iki numûne zikrolunarak buyuruluyor ki: {وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ} Ve hani -yani unutma dâima an- o vakit ki Lokman da oğluna dedi, {وَهُوَ يَعِظُهُ} ona vaaz ediyordu ❁ nasihat veriyordu. Râgıb'ın beyânına göre "va'z" [3844] tahvîfe mukārin bir zecirdir. İmam Halil ise kalbi inceltecek vechile hayrı hatırlatmak demiştir ki daha güzeldir.[1] {يَا بُنَيَّ} Oğulcuğum: yavrum ❁ dedi {لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ} Allah'a şirk koşma {اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظٖيمٌ} çünkü şirk çok büyük bir zulümdür. ❁ Yahut billâhi şirk çok büyük bir zulümdür. Evvelâ bir zulüm, bir haksızlıktır. Çünkü zulüm bir şeyi mevzi'inin gayriye koymaktır. Allah'ın hakkını Allah'tan başkasına vermektir. Aynı zamanda وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖى اٰدَمَ [el-İsrâ 17/70] mantûkunca Allah'ın mükerrem kıldığı, şeref verdiği nefs-i insânîyi mahlûka ibadet ettirerek tezlil eylemektir. Sâniyen büyük bir zulümdür. Çünkü mâbudluğu hiç mevzi'i[2] olmayan ve olmasına hiçbir vechile imkân bulunmayan bir mevki'e koymaktır. Zira Zeyd'in malını alıp da Amr'a vermek zulümdür. Çünkü Zeyd'in malını Amr'ın eline koymaktır. Lakin hibe veya bey' gibi temlik sebeplerinden birisiyle o mal sâbıkan veya lâhıkan Amr'ın milki olabilmek mümkindir. Hâlbuki şirk koşmak mâbudluğu Allah'ın mâsivâsına vermektir. Allah'ın mâsivâsının ise mâbud olmasına hiçbir vechile cevaz ve imkân yoktur. {وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ} ❁ Bu iki âyet Lokman'ın nasihatini hikâye esnasında ve şirkten nehyi tekid siyâkında istıtrad suretiyle mu'teriza hâlinde başlı başına bir kelâm-ı ilâhîdir. Rivayet olunduğuna göre Sa'd b. Ebî Vakkās radıyallâhu anh ile anası hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki:

---

1 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 876:

الوَعْظُ: زجر مقترن بتخويف. قال الخليل: هو التّذكير بالخير فيما يرقّ له القلب.

Halil b. Ahmed, *el-Ayn,* II, 228:

وعظ: العِظَةُ: الموعظة. وَعَظْتُ الرّجلَ أَعِظُهُ عِظَةً وموعظة: واتّعَظَ: تقبّل العِظَةَ، وهو تذكيرُك إيّاه الخيرَ ونحوَه ممّا يرقُّ له قلبُهُ.

2 B: "mevzû'".

Müşârün ileyh vâlidesine itaatkâr idi. İslâm'a girdiği zaman vâlidesi "yâ Sa'd sen ne yaptın? Eğer sen bu yeni dini bırakmazsan kasem olsun ki ben yemem içmem nihâyet ölürüm, sen de benim yüzümden 'hey anasının kātili' diye bednâm olursun" demiş. O da "yapma ana, ben bu dini hiçbir şey için terk etmem" demiş. Vâlidesi iki gün iki gece yememiş, tâkatten düşmüş, bunu gören Sa'd "anneciğim[1], bilesin ki vallahi yüz canın olsa da birer birer çıksa ben bu dini [3845] hiçbir şey için terk edemem, artık[2] dilersen ye, dilersen yeme" demiş. Bunun üzerine vâlidesi yemeğini yemiş. İşte bu iki âyet veyahut ikinci âyet bu sebeple nâzil olmuştur.[3] {وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ} Vehn, vehn üstüne ❁ bu terkîb-i vasfî "ümm"den hâldir. "Vehn" harekette za'ftır. Yani anası günden güne ağırlaşmak suretiyle za'f za'f üstüne {وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ} süt kesimi de iki yılda ❁ bunun zâhirinden emzik müddetinin a'zamîsi iki sene olduğu anlaşılıyor ki İmâmeyn ve İmam Şâfiî[4] kavlidir. Lakin İmâm-ı A'zam ihtiyat olmak üzere Sûre-i Ahkāf'ta gelecek olan وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ[5] شَهْرًا [46/15][6] âyeti ile otuz aya kāil olmuştur. Ma'amâfîh fetvâ İmâmeyn kavlinedir. {اَنِ اشْكُرْ} Şükret diye ❁ bununla وَصَّيْنَا tefsir olunuyor. Yani şöyle: Diye tavsiye ettik ki şükret {لٖى وَلِوَالِدَيْكَ} Bana ve anana babana ❁ birisi Aleyhissalâtü vesselâm'a "ben kime iyilik edeyim?" diye sormuştu. Buyurdu ki: "Anana, sonra yine anana, sonra yine anana." "Ya ondan sonra?" dedi, "babana" buyurdu.[7] Anaya babaya şükür, haklarını gözeterek itaat ve ihsanda bulunmak ve

---

1 H ve F: "anacığım".

2 B -"artık".

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 138-139. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 374-375, 434; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 181, 185; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 43; Tirmizî, Tefsîr, 29:

عن مصعب بن سعد، عن أبيه، قال: قالت أمّ سعد لسعد: أليس الله قد أمر بالبرّ، فوالله، لا أطعم طعاما ولا أشرب شرابا حتى أموت أو تكفر، قال: فكانوا إذا أرادوا أن يطعموها شجروا فاها بعصا، ثم أوجروها، فنزلت هذه الآية: «وَوَصَّيْنا الإنسانَ بِوَالِدَيْهِ».

قال سعد بن مالك: نزلت فيّ «وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا» قال: لما أسلمت، حلفت أمي لا تأكل طعاما ولا تشرب شرابا، قال: فناشدتها أوّل يوم، فأبت وصبرت، فلما كان اليوم الثاني ناشدتها، فأبت، فلما كان اليوم الثالث ناشدتها فأبت، فقلت: والله، لو كانت لك مئة نفس لخرجت قبل أن أدع ديني هذا، فلما رأت ذلك وعرفت أني لست فاعلا أكلت.

4 B: "A'zam".

5 H ve F -"ثلثون".

6 "…hamliyle süt kesimi de otuz ay…"

7 Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Birr, 1-2:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: يا رسول الله، من أحق الناس بحسن صحابتي؟ قال: أمك، قال: ثم من؟ قال أمك، قال: ثم من؟ قال: أمك، قال: ثم من؟ قال: ثم أبوك.

dua etmektir. Sûre-i İsrâ'da bilhassa beyan buyurulmuştur. {اِلَيَّ[1] الْمَصِيرُ} Dönüş ise Banadır. ❁ Yani şükredip etmediğinizi o vakit Ben sorarım. Bu cümle, Allah'a şükrün ehem ve akdem olduğunu anlatmak suretiyle ikinci âyetin hükmüne bir tavtı'edir.

{وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بِى} Bununla beraber, yani anaya babaya dahi şükrü insana tavsiye etmiş olmamızla beraber, onlar seni Bana şirk koşasın diye zorlarlarsa {مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ} sence hakkında hiçbir ilim olmayan, yani hiçbir ilimde yeri olmayıp muhal olan şirki isnad ettirmek [3846] üzere onu sıkıştırırlarsa {فَلَا تُطِعْهُمَا} o hususta ikisine de itaat etme {وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفاً} de onlara dünyada[2] mâruf surette musâhib ol ❁ yani masiyete iştirak etmeksizin şer'in râzı olacağı ve kerem ü mürüvvetin iktizâ edeceği vechile sohbetlerinde bulun. Meselâ yemek içmek, giymek gibi ihtiyaçlarını tesviye etmek, cefâ etmemek, ağır söylememek, hastalıklarına bakmak[3], vefatlarında defnetmek gibi dünyevî mu'âvenetlerini[4] yap. Din işine gelince {وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ} Bana inâbe etmiş olan hâlis muhlis muvahhidin yolunu tut {ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} sonra hepinizin dönümü Banadır, o vakit Ben size neler yaptığınızı haber vereceğim. {يَا بُنَيَّ اِنَّهَا} Yavrum, muhakkak ki o yaptığın ❁ iyilik veya kötülük {اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ... إلخ} yani ne kadar küçük ve gizli ve ne kadar yüksek veya alçak[5] olursa olsun {يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ} Allah onu getirir ❁ âhirette karşına kor {اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ} çünkü Allah Latîf'tir. ❁ lutfu, letâifi çok, kudreti en ince, en gizli şeylere yetişir {خَبِيرٌ} ilmi ile hepsini bilir.

{يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ} Yavrum, namazı devamlı kıl ❁ kendini erdirmek için {وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ} emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker yap ❁ diğerlerini kemâle erdirmek, cemiyeti istikāmetle götürmek için {وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا اَصَابَكَ} başına gelene de sabret ❁ yani emr bi'l-ma'rûf ve nehy

---

1 H, F, M ve B: "والي".
2 H, F ve M -"dünyada".
3 B -"ağır söylememek, hastalıklarına bakmak".
4 B: "mu'âvenetleri".
5 H ve F: "yani ne kadar küçük ve ne kadar gizli ve ne kadar yüksek ve ne kadar alçak".

ani'l-münker yapmak kolay değildir. O yüzden başına [3847] birtakım musibetler gelmek melhuzdur ve onlara sabretmek lâzımdır. Umeyr[1] b. Habîb[2] radıyallâhu anh Hazretleri oğullarına vasiyetinde demiştir ki: "Herhangi biriniz emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker yapmak isterse ondan evvel ezâya hazırlansın ve Allah'tan sevâba yakīn edinsin. Çünkü her kimin Allah'tan sevâba îkānı olursa dokunan eziyeti duymaz."[3] {إِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ} Çünkü bu işlerin her birisi azmolunacak büyük işlerdendir.

{وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ} Ve nâsa avurdunu şişirme ❁ avurt etme, yani böbürlenip kibirlenme.

"**Sa'r**" (صعر) bir derttir ki deveye ârız olur da boynunu büker. Şu hâlde "tas'îr" boynu dertli deve gibi başını yana bükmek demek olur ki kibirli kimselerin âdetidir. Lisânımızda buna "avurt etmek" veya "kasalmak" tâbir olunur. Buna, nâsa yanağını eğme, boyun eğme, yani kendini tezlil eyleme mânasını veren dahi olmuştur. Bu da muhtemil olmakla beraber üstüne altına muvâfık olan evvelkisidir. Yani emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker yapmakla beraber kibirlenme {وَلَا تَمْشِ فِى الْأَرْضِ مَرَحًا} ve yeryüzünde çalımla yürüme {إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ} çünkü Allah kurulanın, övünenin hiçbirini sevmez.

{وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ} Gidişinde mutedil ol {وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ} sesinden de biraz indir ❁ söylerken bağırma {إِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ} çünkü seslerin en beti ❁ en hoşa gitmeyen tatsızı {لَصَوْتُ الْحَمِيرِ} her hâlde eşekler sesidir.

[3848] Lokman'a hikmetin şükür için verildiği anlatıldıktan ve oğluna vaazıyla hikmet ve şükründen bazı numûneler gösterildikten sonra ale'l-umûm insanlığa olan ni'am-ı ilâhiyeyi ihtar ve nankör kâfirlerin zulm ü dalâlini iş'âr ile tevhid[4] ve şükre davet için buyuruluyor ki:

---

1 H ve F: "Amr".

2 B: "حباب".

3 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd,* s. 152; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VI, 523:
عن جعفر الخطمي، أن جده عمير بن حبيب أوصى بنيه وكانت له صحبة فقال: «يا بني... وإذا أراد أحدكم أن يأمر الناس بالمعروف وينهاهم عن المنكر، فليوطن نفسه على الصبر على الأذى، وليوقن بالثواب من الله، فإنه من يثق بالثواب من الله لا يجد مس الأذى.

4 B: "teyid".

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً
وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا
قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ
يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾ وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ
فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى
عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ
﴿٢٦﴾ وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ
كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ
سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ
اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِىُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

[3849] **Meâl-i Şerîfi**

Görmediniz mi?[1] *Allah-ı Zü'l-celâl sizin için göklerdekini ve yerdekini musahhar kılmış, üzerinize zâhiren ve bâtınen nimetlerini ifâza buyurmakta. Bununla beraber nâs içinde kimisi de var ki ne bir ilme ne bir mürşide ne de tenvir eder bir kitaba istinad etmeksizin Allah hakkında mücadele ediyor (20). Ve "Allah'ın indirdiğine tâbi' olun" denildiği vakit kendilerine* [3850] *"hayır, biz*[2] *atalarımızı neyin üzerinde bulduksa onun ardınca gideriz" diyorlar; ya Şeytan onları sa'îr azâbına davet ediyor idiyse de mi? (21) Hâlbuki her kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allah'a tutarsa o hakikaten en sağlam kulpa yapışmıştır, öyle*

1 B: "Gördünüz mü?".
2 B: "bir".

ya bütün işlerin âkıbeti Allah'a dayanır (22). Kim de küfrederse artık onun küfrü seni mahzun etmesin, onlar dönüp Bize gelecekler, o vakit Biz onlara bütün yaptıklarını haber vereceğiz. Her hâlde Allah, bütün sînelerin künhünü bilir (23). Biz onlara biraz zevk ettiririz de sonra kendilerini galîz bir azâba muztar kılarız (24). Celâlim hakkı için sorsan onlara: O gökleri ve yeri kim yarattı? Her hâlde elbet[1] Allah diyecekler; "Elhamdü lillah" de, fakat pek çokları bilmezler (25). Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır; hakikat Allah öyle Ganî öyle Hamîd'dir (26). Eğer yerdeki ağaçlar hep kalem olsa deniz de mürekkeb, arkasından yedi deniz, Allah'ın kelimâtı tükenmez, hakikat Allah Azîz Hakîm'dir (27). Sizin yaratılmanız da, baʿs olunmanız da ancak tek bir nefis gibidir. Hakikat Allah Semîʿdir, Basîr'dir (28). Görmedin mi? Allah geceyi gündüze sokuyor, gündüzü geceye sokuyor ve Şems ü Kamer'i teshir etmiş, hepsi müsemmâ bir ecele doğru cereyan ediyor ve fi'l-vâkiʿ Allah bütün yaptıklarınıza habîrdir (29). Bu şundan: Çünkü Allah hakikat hak O, O'ndan başka çağırdıklarınız hep bâtıl ve hakikat Allah, yegâne yüksek yegâne büyük O (30).

{وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ} Sûre-i Kehf'te قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ [18/109] bak.[2]

اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرٖى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ
اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا
رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزٖى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔاۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ
حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاࣞ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ
وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًاۜ وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ
بِاَىِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿٣٤﴾

---

1 B: "elbette".

2 H ve F -"{وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ} Sûre-i Kehf'te قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ bak".

[3851] **Meâl-i Şerîfi**

Baksana size âyetlerinden göstermek için nimetiyle gemilerin denizde akışına! Şüphe yok ki bunda pek sabırlı ve çok şükürlü olanlar için birçok[1] âyetler vardır (31). Ve kara bulutlar gibi dalga sardığı vakit onları dini Allah'a hâlis kılarak yalvarırlar, sonra karaya çıkardığı vakit içlerinden doğru giden de bulunur ve Bizim âyetlerimize ancak gaddar, nankör olanlar[2] çıfıtlık eder[3] (32). Ey insanlar Rabbinizden korkun ve bir günü sayın[4] ki ata evlâdından bir şey ödeyemez, evlât o da atasından bir şey ödeyecek değildir. Muhakkak Allah'ın vaadi hak, o hâlde sakının dünyâ hayat sizi aldatmasın ve sakının o mağrur sizi Allah'a güvendirmesin (33). Her hâlde [3852] *Allah, Sâ'at'e ilim O'nun yanındadır, ve yağmuru O yağdırır, rahimlerde ne var O bilir, ve hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilmez, bir nefis hangi yerde öleceğini de bilmez.[5] Şüphesiz ki Allah Alîm'dir, Habîr'dir (34).*

{خَتَّارٍ} Gaddar, yani sözünde durmayıp çok nakz-ı ahd eden.

{إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ... إلخ} ❁ Abdullah b. Ömer radıyallâhu anhümâ'dan mervîdir: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "mefâtîhü'l-gayb[6] beştir, onları ancak Allah bilir" buyurmuş ve bu âyeti okumuştur.[7] Rivayet olunduğuna göre Hâris b. Amr[8] nâmında bir adam, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ne gelmiş "yâ Muhammed, kıyâm-ı Sâ'at ne zaman? Beldelerimiz kuraklıktan sıkıldı, bolluk ne zaman? Karımı gebe bıraktım ne doğuracak, bugün ne kazandığımı biliyorum[9],

1 H ve F: "çok".
2 B: "olan".
3 H ve F: "Zulleler (kara bulut) gibi dalga sardığı vakit de onları dini Allah'a hâlis kılarak yalvarırlar, derken karaya çıkardığı vakit de içlerinden doğru giden bulunur ve Bizim âyetlerimize hep gaddar, nankör olanlar çıfıtlık eder".
4 H ve F: "sayın bir günü".
5 H ve F: "hem ne bilir bir nefis yarın ne kazanacak ve ne bilir bir nefis yarın hangi arzda ölecek".
6 Burada "mefâtîhü'l-gayb", gayb kilitleri demektir [Müellifin notu].
7 Buhârî, Tefsîr, 31/2. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 161; II, 683; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 24, 52, 58:
أن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «مفاتيح الغيب خمس» ثم قرأ: «إن الله عنده علم الساعة».
8 M ve F: "Ömer".
9 B +"fakat".

yarın ne kazanacağım? Nerede doğduğumu biliyorum, fakat nerede öleceğim?"[1] demiş, bu âyet bu sebeple nâzil olmuştur.[2] Demek ki âyet vâki' olmuş bir suâlin cevâbıdır. Lakin mâkablindeki âyetlere nazaran da bir suâl-i mukadderin cevâbıdır. Zira Sûre-i Rûm'un âhirinde وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ [30/55] buyurulduğu gibi burada da وَاخْشَوْا يَوْماً لَا يَجْزٖى buyurulması üzerine şüphesiz ki o gün, o Sâ'at ne zaman diye bir sual hatıra gelebileceğinden bununla ona cevap verilmiş oluyor.

Burada Fahreddin Râzî der ki: "Bazı müfessirîn, 'Allah teâlâ bu âyet ile beş şeye ilmi başkasından nefyetti' diyorlar. Gerçi öyle lâkin maksud o değildir. Çünkü Allah teâlâ meselâ tûfan zamanında bir kum yığınındaki cevher-i ferdi (bir atomu[3]) ve rüzgârın onu maşrıktan mağribe kaç[4] kere naklettiğini ve nerede bulunduğunu bilir, [3853] bunu başkası bilemez. Şu hâlde bu beş şeyi zikirde tahsis etmenin vechi yoktur. Bu hususta hak olan şudur ki وَاخْشَوْا يَوْماً buyurulması, اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ diye o günün behemehâl vukū'u tekid edilmesi üzerine 'o gün ne vakit' diye vârid olacak suâle karşı şu suretle cevap veriliyor: 'Onu Allah'tan başkası bilmez velâkin muhakkak olacaktır' deniliyor. Ve kaç defalar geçtiği üzere ba's hakkında iki delil de zikrolunuyor:

Birisi Arz'ın mevtinden sonra ihyâsı: Nitekim yukarıda وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسٖينَ. فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى [er-Rûm 30/49-50] buyurulmuştu. Ve يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ [er-Rûm 30/19] buyurulmuştu. Burada da şöyle denilmiş oluyor: 'Ey sualci! Sen onun vaktini bilemezsin, fakat o olacak, Allah, ona kādirdir. Nasıl ki O Arz'ı ölmüşken ihyâ ediyor, yağmuru indiriyor.

---

1 B -"Nerede doğduğumu biliyorum, fakat nerede öleceğim?".

2 Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân,* s. 359; *et-Tefsîru'l-basît,* XVIII, 127-128. Krş. *Tefsîru Mücâhid,* s. 543; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 160:

نزلت في الحارث بن عمرو بن حارثة بن محارب بن حفصة، من أهل البادية، أتى النبي صلى الله عليه وسلم فسأله عن الساعة ووقتها، وقال: إن أرضنا أجدبت فمتى ينزل الغيث؟ وتركت امرأتي حبلى فماذا تلد؟ وقد علمت بأي أرض ولدت، فبأي أرض أموت؟ فأنزل الله تعالى هذه الآية.

3 B: "atom".

4 H: "birkaç".

İkincisi ibtidâ-i halktır. وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ [er-Rûm 30/27], قُلْ سٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ [el-Ankebût 29/20] buyurulduğu gibi burada da وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ buyuruyor. [1] Yani sen onu bilmezsen de o olacaktır, Allah ona kādirdir. Erhâmdakini bilip yarattığı gibi ruhâmdan yaratmasını da bilir. ilh..."[2] *Câmi'u's-Sağīr*'de خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ diye vârid olan Büreyde hadîsinde Münâvî Kebîr [*Feyzu'l-Kadîr*] şerhinde der ki: "Yani bu beş şeyi Allah'tan başkası hem küllî hem cüz'î olarak ihâta ve şümûl vechi üzere bilmez. Şu hâlde Allah teâlâ'nın bazı havâssını hatta bu beşten bazı mugayyebâta muttali' kılmasına münâfî olmaz. Çünkü o mahdud cüz'iyyâttır. Mu'tezile'nin bunu inkâr etmesi de mükâberedir."[3] Bir de Buhârî'de Enes b. Mâlik radıyallâhu anh'tan rivayet olunduğu üzere Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Allah teâlâ rahime bir melek müvekkel kılmıştır. 'Yâ Rab nutfe, yâ Rab aleka, yâ Rab mudga' der, Allah teâlâ da halkını kazâ etmek irade buyurduğu vakit erkek mi [3854] dişi mi, şakī mi sa'îd mi, rızkı ne, eceli ne söyler, anası karnında[4] bunlar yazılır."[5] O vakit onu

---

1 B: "buyuruluyor".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXV, 133:

يقول بعض المفسرين إن الله تعالى نفى علم أمور خمسة بهذه الآية عن غيره وهو كذلك لكن المقصود ليس ذلك، لأن الله يعلم الجوهر الفرد الذي كان في كثيب رمل في زمان الطوفان ونقله الريح من المشرق إلى المغرب كم مرة، ويعلم أنه أين هو ولا يعلمه غيره، ولأن يعلم أنه يوجد بعد هذه السنين ذرة في برية لا يسلكها أحد ولا يعلمه غيره، فلا وجه لاختصاص هذه الأشياء بالذكر وإنما الحق فيه أن نقول لما قال الله: «واخشوا يوما لا يجزي والد عن ولده» وذكر أنه كائن بقوله: «إن وعد الله حق» كأن قائلا قال فمتى يكون هذا اليوم فأجيب بأن هذا العلم ما لم يحصل لغير الله ولكن هو كائن، ثم ذكر الدليلين الذين ذكرناهما مرارا على البعث أحدهما: إحياء الأرض بعد موتها كما قال تعالى: «وإن كانوا من قبل أن ينزل عليهم من قبله لمبلسين فانظر إلى آثار رحمت الله كيف يحي الأرض بعد موتها إن ذلك لمحي الموتى» (الروم ٣٠/٤٩–٥٠) وقال تعالى: «ويحي الأرض بعد موتها وكذلك تخرجون» (الروم ٣٠/١٩) وقال هاهنا يا أيها السائل إنك لا تعلم وقتها ولكنها كائنة والله قادر عليها كما هو قادر على إحياء الأرض حيث قال «وهو الذي ينزل الغيث» (الشورى ٤٢/٢٨) وقال: «ويحي الأرض» وثانيهما: الخلق ابتداء كما قال: «وهو الذي يبدؤا الخلق ثم يعيده» (الروم ٣٠/٢٧) وقال تعالى: «قل سيروا في الأرض فانظروا كيف بدأ الخلق ثم الله ينشئ النشأة الآخرة (العنكبوت ٢٩/٢٠) إلى غير ذلك فقال هاهنا ويعلم ما في الأرحام إشارة إلى أن الساعة وإن كنت لا تعلمها لكنها كائنة والله قادر عليها، وكما هو قادر على الخلق في الأرحام كذلك يقدر على الخلق من الرخام.

3 Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, 458:

(خمس لا يعلمهن إلا الله) على وجه الإحاطة والشمول كليا وجزئيا فلا ينافيه اطلاع الله بعض خواصه على كثير من المغيبات حتى من هذه الخمس لأنها جزئيات معدودة وإنكار المعتزلة لذلك مكابرة.

4 B: "rahminde".

5 Buhârî, Hayz, 17, Enbiyâ, 2:

عن أنس بن مالك، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن الله عز وجل وكل بالرحم ملكا، يقول: يا رب نطفة، يا رب علقة، يا رب مضغة، فإذا أراد أن يقضي خلقه قال: أذكر أم أنثى، شقي أم سعيد، فما الرزق والأجل، فيكتب في بطن أمه.

o melek ve Allah teâlâ'nın mahlûkātından[1] dilediği kimseler de bilir. Demek ki bazılarının bu suretle bilebilmesi zikrolunan ihtisâsa münâfî değildir. Çünkü Allah'a mahsus olan ilim gaybda iken her birinin ahvâline ale't-tafsîl ilm-i tâm ve kâmildir. Meleğin ve bazı havâssın muttali' olabileceği ilim ise az çok delîli tahakkuk etmiş, bir vechile nâkıs bir ilimdir. Kezâlik bulut, rüzgâr, barometre gibi bazı emarelerden yağmura, cenînin bazı evza' ve harekâtından erkek veya dişi olduğuna intikal etmek tarzında vâki' olan zannî istidlâller de buna münâfî değildir. Çünkü zan ilim değildir. İlim şüphesiz olandır.

Âyetteki ihtisâsın vechine gelince: Âlûsî'nin beyânına göre bunun menâtı, ism-i celîlin takdîmiyle haberlerin cümle hâlinde takviye-i hüküm tarzında vâki' olmasında gözetilmiştir.[2] Fakat birinci cümlenin haberinde عِنْدَهُ zarfının takdîmiyle kasr zâhir ise de diğerlerinde fehvâ-yi kelâm ile az çok işaret hâlindedir ki mâna şu oluyor: "O Sâ'at ne zaman?" denilirse {اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ} her hâlde Allah, Sâ'at'e ilim ancak O'nun yanındadır {وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ} ve yağmuru O indirir ❁ o hâlde ne zaman, nereye, ne miktar ve ne suretle yağdıracağını da tamamıyla O bilir. O hâlde ba'sin ne zaman olacağını da ancak O bilir. {وَيَعْلَمُ مَا فِى الْاَرْحَامِ} Bütün rahimlerdekini de O bilir ❁ erkek mi dişi mi? Beyaz mı kırmızı mı? Tam mı nâkıs mı? Her birinin husûsiyetleri nedir? Bütün rahimlerdekinin tafsîlâtını O bilir. Binâen'aleyh kabirlerdekinin de tafsîlâtını O bilir. O yaradan ba's eder {وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا} ve hiçbir nefis yarın ne kazanacağını kestiremez ❁ yani ileride başına ne geleceğini, eline ne geçeceğini, hayır mı şer mi [3855] kesbedeceğini dirâyetiyle bilemez. {وَمَا تَدْرٖى نَفْسٌ} Yine hiçbir nefis ❁ gerek iyi gerek kötü kim olursa olsun {بِاَىِّ اَرْضٍ تَمُوتُ} hangi arzda öleceğini kestiremez ❁

1 H -"mahlûkātından".

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XI, 106:

فقيل «إن الله»، ولم يقل «إن علم الساعة عند الله» مع أنه أخصر لأن اسم الله سبحانه أحق بالتقديم ولأن تقديمه وبناء الخبر عليه يفيد الحصر كما قرّره الطيبي مع ما فيه من مزية تكرر الإسناد، وتقديم الظرف يفيد الاختصاص أيضا بل لفظ «عند» كذلك لأنها تفيد حفظه بحيث لا يوصل إليه فيفيد الكلام من أوجه اختصاص علم وقت القيامة بالله عزّ وجلّ.

küçük kıyameti bilemez, büyük kıyameti nerede bilecek? Fakat Allah'a gelince {إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ} şüphe yok ki Allah Alîm'dir, Habîr'dir ۞ olmuşu[1] olacağı, şâhidi gāibi, zâhiri bâtını hepsini bilir, hepsinden haberdardır. Son iki fıkrada "ilim" yerine "dirayet" tâbir edilmiş olduğu ve Allah teâlâ'nın ilmine "dirayet" ıtlâkı câiz olmadığı için burada Allah'ın ilmi ayrıca tasrih olunarak ihtisâsı böyle nefy ü isbat ile ifade edilmiştir. اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا حُسْنَ الْإِخْتِتَام

Sûre-i Lokman ile vârid olan irşad ve davetin ihtar ve tezkîri bir Secde Sûresi ile tâkip olunması ne güzeldir.

1 H ve F: "olmuş".

[3856]

سُورَةُ السَّجْدَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَلٰثُونَ اٰيَةً

SECDE SÛRESİ

Bu Secde Sûresi de Mekkîdir. Bazıları اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا'den [32/18] üç âyetin Medenî olduğunu da rivayet etmişlerdir. Kur'an'da Secde Sûresi nâmıyla iki sûre vardır. Birisi bu, diğeri de حٰمٓ فُصِّلَتْ'dir. Aralarını fark için buna "Lokman Secdesi", ona da "Hâmîm Secdesi" denilir. Bir de buna "Medâci' Sûresi" ona da "Fussılet Sûresi" nâmı verilir.

Âyetleri: Basrî ta'dâdında yirmi dokuz, diğerlerinde otuzdur.

Kelimeleri: Üç yüz seksendir.

Harfleri: Bin beş yüz on sekizdir.

Fâsılası: م، ن، ل harfleridir.[1]

Sûre-i Lokman'da tevhid zikrolunup me'âd ile hitâm verilmiş olduğu gibi, bu sûre de usûl-i imandan nübüvvet ile başlayacaktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾ اَللّٰهُ الَّذِى
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ
دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ
يَعْرُجُ اِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾ اَلَّذِٓى اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ
جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ

1 H ve F -"م، ن، ل harfleridir".

وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَليلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ وَقَالُوا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفِى خَلْقٍ
جَديدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى
رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

[3857] **Meâl-i Şerîfi**

Elif-Lâm-Mîm (1). İndirilişi[1] bu kitabın, şüphe yok bunda, Rabbü'l-âlemîn'dendir (2). Yoksa "onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır, haktır[2] o, [3858] Rabbindendir[3]. Kendilerine senden önce gocundurucu peygamber gelmemiş olan[4] bir kavmi gocundurasın diye[5], gerek ki hidâyeti kabul edeler[6] (3). Allah O ki gökleri ve yeri altı günde yaratmış, sonra Arş üzerine istivâ buyurmuştur. Sizin için O'ndan başka ne bir velî[7] vardır ne bir şefî', artık düşünmez misiniz? (4). Semâdan zemine (yukarıdan aşağıya) emri tedbir eder, sonra da o ona urûc[8] eyler: Bir günde ki mikdârı sizin sayınızdan bin sene eder (5). O'dur işte gaybı da şehadeti de bilen Azîz Rahîm (6). O ki yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya bir çamurdan başladı (7). Sonra da[9] bir sülâleden, bir hakir sudan neslini yaptı (8). Sonra onu tesviye edip içine rûhundan nefh buyurdu ve sizin için o işitmeyi, o[10] görmeleri ve gönülleri[11] yaptı; siz pek az şükrediyorsunuz (9). Bir de "â! Arzda gâib olduğumuzda mı? Cidden biz mi muhakkak yeni bir hilkatte olacağız?" dediler, fakat onlar Rablerinin likāsını (huzûruna varacaklarını) inkâr eden kâfirlerdir (10). De ki: "Size müvekkel kılınmış olan Melekü'l-mevt canınızı alacak, sonra döndürülüp Rabbinize götürüleceksiniz" (11).

---

1 B: "İndirilmiş".
2 B: "hakikat".
3 H ve F: "Rabbinden".
4 B -"olan".
5 H ve F -"diye".
6 H ve F +"diye"; B: "ederler".
7 B: "vekîl".
8 B: "rucû'".
9 H ve F -"da".
10 B: "ve".
11 H ve F -"ve gönülleri".

{لِتُنْذِرَ قَوْماً مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ} Kendilerine senden önce bir nezîr gelmemiş olan bir kavmi inzar etmen[1] için. ❁ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يراً وَنَذ۪يراًۜ[2] وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا ف۪يهَا نَذ۪يرٌ [Fâtır 35/24][3] Buyurulduğu üzere içlerinde bir nezîr geçmemiş hiçbir kavim yoktur. Şu hâlde burada مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ denilmesi يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ [el-Mâide 5/19] mantûkunca fetret zamanına işaret olmuş olur.

{ف۪ى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ} Sûre-i A'râf'a bak.

{يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ} Semâdan Arz'a: Gökten yere, yukarıdan aşağıya emri tedbir eder ❁ yani O'nun Arş'ta istivâsı, Tevrat'tan zannedildiği gibi dinlenmek mânasına değil, emri tedbir ile icrâ-yı ahkâm ve saltanat mânasınadır.

[3859] "**Tedbîr**" bir işin arkasını görerek ona göre gereğini tâyin etmektir. Allah teâlâ'nın tedbîri ise hikmetine göre irade buyurmasıdır. Şu hâlde burada "emr", "umûr"un müfredi olarak şe'n mânasınadır. Yani dünyanın işini melâike gibi semâvî esbâb ve kuvâ ile yukarıdan aşağı indirmek suretiyle tedbir ve idare eder. {ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ} Sonra da o emir ona çıkar ❁ bu suretle bir emir, bir şe'n başladığı noktaya rücû'[4] eden bir devir ile hitam bulup kalkar, yalnız ilm-i ilâhîde sâbit kalır. {ف۪ى يَوْمٍ} Bir günde ki bazıları bunu yalnız urûca[5] ta'alluk ettirmişlerse de muhtar olan hem "yüdebbir" hem "ya'rucu"[6] fiillerinin ikisine birden tenâzu' tarîkiyle ta'allukudur. Yani o emrin inmesi ve çıkması öyle bir günde, o kadar bir zamanda olur ki {كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ} mikdârı sizin saydıklarınızdan bin sene eder. ❁ Demek bir irâde-i ilâhiyenin hükmü olan bir emir, bir şe'n, bir hâdise bazen böyle bin senelik bir devir ile biter. Onun bir günü böyle büyük bir devir teşkil eder. Onun

1 M: "etmek".
2 H, F ve B -"اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يراً وَنَذ۪يراً".
3 "Muhakkak ki Biz seni hak ile hem bir beşîr hem bir nezîr gönderdik, hiçbir ümmet de yoktur ki içlerinde bir nezîr geçmiş olmasın."
4 B: "urûc".
5 B: "rücû'".
6 B: "rücû'".

için "gökleri ve yeri altı günde yarattı" denildiği zaman o günleri alelâde günler zannetmemelidir. Sûre-i Me'âric'de[1] geleceği üzere bunun elli bin sene edeni de vardır. Demek ki "bin sene" denilmesi misâl tarîkiyledir. Yahut bazı müfessirînin dedikleri vechile "bin" tâbiri uzun bir devirden kinayedir. Binâen'aleyh daha az ve daha çok olmasına mâni' değildir.

{اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ} Yarattığı her şeyi güzel yaratmış ❁ burada "hüsn" güzellik, hikmet ve maslahata uygunluktur. Gül güzel olduğu gibi dikeni de güzeldir ilh. {مِنْ سُلَالَةٍ} ❁ (قَدْ اَفْلَحَ *Sûresinin baş tarafına bak*). {مِنْ مَٓاءٍ مَه۪ينٍ} "Sülâle"den bedeldir. Ma'amâfîh sıfat olması da melhuzdur.

[3860]

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ
صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَئَنَّ
جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ
وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا
خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ
يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًاۘ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَٓا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ
قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًاۜ لَا يَسْتَوُ۫نَ
﴿١٨﴾ اَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوٰىۘ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿١٩﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ فَسَقُوا فَمَأْوٰيهُمُ النَّارُۜ كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَٓا اُع۪يدُوا ف۪يهَا وَق۪يلَ
لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَنُذ۪يقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ
الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَاۜ
اِنَّا مِنَ الْمُجْرِم۪ينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

---

1 H, F, M ve B: "Mi'rac'da".

[3861] **Meâl-i Şerîfi**

Görsen o vakit ki mücrimler Rablerinin huzûrunda başlarını eğmişler; "Rabbenâ! Gördük, dinledik; şimdi bizi geri çevir sâlih bir amel işleyelim, zira yakīn hâsıl ettik" derlerken (12). Eğer dilemiş olsa idik her nefse hidâyetini verirdik, velâkin Benden şu kavil hak oldu: Elbette ve elbette cehennemi dolduracağım bütün cinlerle insanlardan (13). O hâlde tadın unuttuğunuz için bu gününüzün çatmasını[1]; işte[2] Biz de sizi unuttuk ve tadın huld[3] azâbını yapıp durduğunuz işler yüzünden (14). Bizim âyetlerimize öyle kimseler iman ederler ki onlarla kendilerine nasihat verildiği vakit secdelere kapanırlar ve Rablerine hamd ile tesbih ederler de kibirlenmezler (15). Yanları yataklardan aralaşır, korku ve ümid içinde Rablerine dua ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan onlar hayra masraf yaparlar[4] (16). Şimdi kimse bilemez[5] onlar için gizlenmiş olan gözler sürûrunu yaptıkları amellere mükâfat [3862] *için[6] (17). Öyle ya, mü'min olan fâsık olan gibi olur mu? Onlar müsâvî olmazlar (18). Evet, iman edip o[7] sâlih amelleri işleyen kimselerin amellerine mukabil konukluk olarak kendilerine me'vâ cennetleri vardır. (19). Ama fâsıklık etmiş olanların me'vâları ateştir. Ondan her çıkmak istedikçe onlar içine iade olunurlar da kendilerine "haydi tadın o ateşin tekzib edip durduğunuz azâbını!" denilir (20). Şu da muhakkak ki onlara o en büyük azabdan beride o yakın azabdan[8] da tattıracağız, gerek ki rücûʿ edeler[9] (21). Rabbinin âyetleriyle nasihat edilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zâlim de kim olabilir, muhakkak ki mücrimlerden Biz intikam alırız (22).*

---

1 H ve F: "likāsını (gelip çatacağını)".
2 H ve F: "elbette".
3 B: "hulûd".
4 H ve F: "rızıklardan hayra masraf da yaparlar".
5 B: "bilmez".
6 H ve F: "Şimdi yaptıkları amellere mükâfat olarak gözler sürûrundan kendileri için neler gizlendiğini hiçbir nefis bilemez".
7 B: "de".
8 H ve F: "azâbı".
9 B: "ederler".

{إِنَّا نَسِينَاكُمْ} Çünkü Biz sizi unuttuk ❁ yani unutmuş gibi cehennemde bıraktık {تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ} Yanları yataklardan uzaklaşır {يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا} hem korku hem umutla[1] Rablerine dua ederler ❁ gece kalkar teheccüd kılarlar. Birçokları Mu'âz b. Cebel radıyallahu anh'tan sahîhan rivayet etmişlerdir ki şöyle demiştir: "Bir seferinde Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile beraberdim, bir gün yakınında sabah etmiştim, yürüyor idik; 'yâ nebiyyallah' dedim, 'bana bir amel haber ver ki beni cennete koysun cehennemden uzaklaştırsın.' Buyurdu ki: 'Büyük bir şey sordun, ma'amâfîh o, Allah teâlâ'nın müyesser kıldığı kimseye kolaydır; Allah'a ibadet edersin, O'na hiç şerîk koşmazsın, namazı kılarsın, zekâtı verirsin,[2] ramazan orucunu tutarsın, Beyt'e haccedersin.' Sonra buyurdu ki: 'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, sadaka hatîeyi söndürür, gecenin göbeğinde adamın namazı' dedi sonra تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ... يَعْمَلُونَ'a kadar kıraat buyurdu."[3]

{فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ} Şimdi hiçbir nefis bilmez ❁ ne bir melek-i [3863] mukarreb ne de bir nebiyy-i mürsel {مَٓا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} onların yaptıkları amellere mükâfat olarak kendileri için gözler sürûrundan neler gizlenmekte! ❁ Buharî ve sâirede Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem'den şu hadîs-i kudsî rivayet olunmaktadır:[4] "Allah teâlâ buyuruyor ki: 'Ben sâlih kullarıma öyle şeyler hazırlamışımdır ki hiçbir göz görmemiş, kulaklar işitmemiş, bir beşerin hatırından da geçmemiştir.'"[5]

---

1 B: "ümitle".

2 B -"zekâtı verirsin".

3 Tirmizî, İman, 8; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 181:

عن معاذ بن جبل قال: كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم في سفر، فأصبحت يوما قريبا منه، ونحن نسير، فقلت: يا رسول الله، أخبرني بعمل يدخلني الجنة ويباعدني عن النار، قال: لقد سألتني عن عظيم، وإنه ليسير على من يسره الله عليه، تعبد الله ولا تشرك به شيئا، وتقيم الصلاة، وتؤتي الزكاة، وتصوم رمضان، وتحج البيت، ثم قال: ألا أدلك على أبواب الخير؛ الصوم جنة، والصدقة تطفئ الخطيئة كما يطفئ الماء النار، وصلاة الرجل من جوف الليل. قال: ثم تلا: «تتجافى جنوبهم عن المضاجع» حتى بلغ: «يعملون»، ثم قال: ألا أخبرك برأس الأمر كله وعموده وذروة سنامه؟ قلت: بلى يا رسول الله. قال: رأس الأمر الإسلام، وعموده الصلاة، وذروة سنامه الجهاد ثم قال: ألا أخبرك بملاك ذلك كله؟ قلت: بلى يا نبي الله. فأخذ بلسانه. قال: كف عليك هذا. فقلت: يا نبي الله، وإنا لمؤاخذون بما نتكلم به، فقال: ثكلتك أمك يا معاذ، وهل يكب الناس في النار على وجوههم أو على مناخرهم إلا حصائد ألسنتهم.

4 B: "olunmuştur".

5 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 8; Müslim, Cennet, 2:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قال الله تعالى: «أعددت لعبادي الصالحين، ما لا عين رأت، ولا أذن سمعت، ولا خطر على قلب بشر». فاقرؤوا إن شئتم: «فلا تعلم نفس ما أخفي لهم من قرة أعين».

{مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ} "Azâb-ı ednâ", yakın azab dünya azabı; "azâb-ı ekber" de âhiret azâbıdır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِهٖ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَۚ
﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ
اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فٖى مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍۜ اَفَلَا يَسْمَعُونَ
﴿٢٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَٓاءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ
وَاَنْفُسُهُمْۜ اَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ
يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اٖيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ
اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

[3864] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için muhakkak ki vaktiyle Mûsâ'ya kitap vermiştik[1], şimdi de sen onun likāsından şüpheye düşme ve onu[2] Benî İsrâil için bir hidâyet rehberi kılmıştık. (23). Ve içlerinden öncül imamlar yetiştirmiştik ki sabrettiklerinde emrimizle hidâyet ediyorlardı ve âyetlerimize yakīn ile sarılmışlardı (24). Şimdi ihtilâf edip durdukları şeylerde hiç şüphesiz ki Rabbin kıyamet günü beynlerini fasl edecektir (25). Daha irşad etmedi mi onları ki kendilerinden evvel nice karnlar helâk etmişiz, meskenlerinde geziyorlar; elbette bunda şüphesiz âyetler var, hâlâ kulak vermeyecekler mi? (26). Ya hiç görmediler de mi, Biz kır yere suyu salıveriyoruz[3] da onunla bir ekin çıkarıyoruz, ondan hayvanları da yiyor, kendileri de; hâlâ gözlerini açmayacaklar

1 H ve F: "verdik".
2 B: "onun".
3 H ve F: "salıyoruz".

mı? (27). Bir de "ne vakit o fetih eğer doğru iseniz?" diyorlar. (28). De ki: "Küfredenlere o fetih günü imanları fâide vermez ve onlara göz açtırılmaz" (29). Şimdi onlardan yüz çevir de gözet, çünkü onlar gözetiyorlar. (30).

❁ {فَلَا تَكُنْ فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِهٖ} Şimdi sen onun likāsından şüphede olma yani vaktiyle Mûsâ'ya verdiğimiz gibi şimdi de sûrenin başında beyan olunduğu üzere sana kitap veriyoruz. Bunda zerrece şüpheye düşme.

[3865]

سورة الأحزاب مدنية وهي ثلث وسبعون آية

AHZÂB SÛRESİ

Bu Ahzâb Sûresi Medenî'dir.

Âyetleri: Yetmiş üçtür.

Kelimeleri: Bin yüz seksendir.

Harfleri: Beş bin yedi yüz doksan altıdır.

Fâsılası: ل، ا harfleridir. Lâm, يَهْدِى السَّبِيلَ [33/4].[1]

"**Ahzâb**" "hizb"in cem'idir. "Hizb" Râgıb'ın *Müfredât*'ında beyânına göre bir kalınlığı bulunan cemaat demektir.[2] *Kāmûs* ve tercemesi *Okyanus*'ta beyan olunduğuna göre de "hizb" mutlaka tâife mânasınadır. Asıl ma'nâyı mevzû'u budur. Silâha ve harb âletine[3] ve hâssaten insan cemaatine de denir ve bir kimsenin has askerlerine ve muayyen ashâbına da[4] onun hizbi denilir. أُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ [el-Mücadele 58/19][5] bu mânadandır. Bir adamın her gün mu'tad üzere kıraatine müdavemet eylediği muayyen virdine dahi ıtlak olunur. Kendine vazife kıldığı tâife-i dua demektir. "Hizb" toprağı katı ve kalın olan yere dahi denilir.[6] Sonra "ahzâb" Peygamber'e karşı muharebe etmek üzere toplanıp Medine'yi muhasaraya gelen ve Hendek vak'asına sebep olan azgın kâfirler cemaatlerine isim olmuştur ki buna "Hendek" veya "Ahzâb Gazâsı" denilir. Bu sûrede de bu Ahzâb vak'ası zikredilmiş olduğundan "Ahzâb Sûresi" nâmını almıştır. Bu münasebetle bu sûrede nesebe, mîrâsa, nikâha, talâka, tesettüre, terbiyeye dair bazı ahkâm-ı mühimme de teşrî' buyurulmuştur.

---

1 H ve F -"ل، ا harfleridir. Lâm, يَهْدِى السَّبِيلَ".

2 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 231:

الحزب: جماعة فيها غلظ.

3 H ve F +"de denir".

4 H ve F -"insan cemaatine de denir ve bir kimsenin has askerlerine ve muayyen ashâbına da".

5 "…Onlar şeytan hizbi (şeytan taraftarı)dırlar…"

6 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* I, 199.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماًۙ ﴿١﴾
وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراًۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى
بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ ف۪ي جَوْفِه۪ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـئ۪ تُظَاهِرُونَ
مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْۜ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْۜ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ
يَهْدِي السَّب۪يلَ ﴿٤﴾ اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِۚ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ
فِي الدّ۪ينِ وَمَوَال۪يكُمْۜ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَأْتُمْ بِه۪ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْۜ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٥﴾ اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْۜ وَاُو۬لُوا
الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُهَاجِر۪ينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى
اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفاًۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوراً ﴿٦﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّ۪نَ م۪يثَاقَهُمْ
وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسَى ابْنِ مَرْيَمَۖ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ م۪يثَاقاً غَل۪يظاًۙ ﴿٧﴾
لِيَسْـَٔلَ الصَّادِق۪ينَ عَنْ صِدْقِهِمْۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿٨﴾

[3867] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o Peygamber! Allah'tan kork ve kâfirlere, münafıklara itaat etme. Muhakkak ki Allah bir Alîm Hakîm bulunuyor (1). Ve Rabbinden sana ne vahyolunuyorsa onun ardınca git, muhakkak ki Allah ne yaparsanız[1] habîr bulunuyor (2). Ve Allah'a tevekkül ([2]itimad) kıl ki vekil Allah yeter (3). Allah bir[3] adam için içinde iki kalb yapmamıştır, ve kendilerinden[4] zıhar yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır, evlâtlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. O sizin ağzınızda lafınızdır, Allah ise hakkı söylüyor ve doğru yola hidâyet eyliyor (4). Onları

1 H ve F: "neler yapacaksınız"; B: "yapıyorsanız".
2 H ve F +"ve".
3 M ve B -"bir".
4 H ve F +"bir".

babaları nâmına çağırınız, Allah yanında o daha doğrudur, eğer babalarını bilmiyorsanız dinde kardeşleriniz ve yârânınız (mevâlîniz) dirler, bununla beraber hata ettiklerinizde üzerinize bir günah yoktur velâkin kalblerinizin ta'ammüd ettiğinde vardır. Hem Allah bir Gafur, Rahîm bulunuyor (5). Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha evlâdır, zevceleri de analarınızdır, ulü'l-erhâm (akraba) da Allah'ın kitabında birbirlerine diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha evlâdırlar. Ancak dostlarınıza bir mâruf (bir vasiyet) yapmanız müstesnâ, kitapta o yazılı bulunuyor (6). Ve unutma o peygamberlerden mîsaklarını aldığımız vakti: Hele senden ve [3868] *Nûh ve İbrâhim ve Mûsâ ve Îsâ b. Meryem'den ki onlardan ağır bir mîsak aldık (7). Sâdıklara sadâkatlerinden soracağı için, kâfirler için ise elîm bir azab hazırladık.*[1] *(8).*

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ} Ey O Peygamber ❁ evvelki kitablarda adı sanı mâlum olan Şanlı Peygamber! Sade {اتَّقِ اللّٰهَ} Allah'tan kork, başkasından değil. ❁ Bu sûre-i celîlede Peygamber'e karşı kâfirlerin ve münafıkların dedikodularına bâ'is olacak bazı ahkâm ve evâmir-i ilâhiye indirileceği cihetle onlara karşı evvelemirde Peygamber'i tesbît için bu hitab ile başlanmıştır. Bu hitab, Ahzâb muharebesiyle hınçlarını alamayan kâfirlerin ve münafıkların Zeyd ve Zeyneb meselesi yüzünden koparacakları yaygaraları, neşredecekleri erâcîf ile diğer bir hücum hazırlayacaklarına işaret ederek onların da öbürleri gibi hükmü olmayacağını önceden ihbar eden bir emr-i ilâhîdir. Onun için buyuruluyor ki takvâyı Allah'a yap! Allah'tan kork {وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ} kâfirlere ve münafıklara itaat etme ❁ onların sözlerine kulak verip de vazifeni îfâdan çekinme {اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً} muhakkak ki Allah, Alîm Hakîm bulunuyor ❁ bütün mesâlih u mefâsidi bilir. Emirlerini de ilmiyle hikmetiyle verir; onun için yalnız O'ndan kork, O'na itaat et {وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} ve Rabbinden sana ne vahyolunursa onun ardınca git {اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً}[2] muhakkak ki Allah, her ne yapacaksanız habîr bulunuyor ❁ vahyi

---

1 H ve F: "Sâdıklara sadâkatlerinden sormak için, elîm bir azab hazırlayıp kâfirler için".

2 H, F, M ve B: "ان الله بما تعملون بصير".

de ona göre veriyor, onun için kâfirlerin ve münafıkların dediklerine bakma, sana vahyolunana tâbi' ol. {وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ} Ve Allah'a tevekkül [3869] kıl ❁ itimad et {وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا} vekil olarak Allah yeter[1] ❁ O'ndan başka dayanacak, tefvîz-i umûr edilecek yoktur. Zira O'nun koruduğuna başkası zarar edemez, O'nun vereceği zarardan başkası koruyamaz.

{مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فٖى جَوْفِهٖ} Allah, bir adam için içinde iki kalb yapmamıştır[2] ❁ hiçbir kimseye iki vicdan verilmemiştir, hiçbir adam kalbinde bire iki demez. Hakk'ın birliğinin şâhidi olan bu kalb ve vicdan birliği her duygunun ve her bilginin en esaslı kanunudur. Mantığın tesâduk ve tenakuz kanunları bunun fer'idir. Bu olmasa idi insan kendini tanıyamazdı.

{وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـٔـى تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ} Ve kendilerinden zıhar yaptığınız zevcelerinizi analarınız kılmamıştır.

"**Zıhâr**" (ظهار) bir adamın zevcesine "sen bana anamın zahrı, yani sırtı gibisin" demesidir ki anam bana nasıl haram ise sen de bana öyle haramsın demek olur. Arablar böyle denilen bir kadını ana gibi addederler, hemen ayırırlardı ve ana gibi addedildiğine göre tekrar nikâh edilememesi de lâzım gelirdi. Burada onlara ana gibi demekle hakikaten ana oluvermeyecekleri[3] anlatılarak[4] bu âdetin ta'dîli lüzûmu gösteriliyor ki tafsîliyle[5] keffâreti قَدْ سَمِعَ Sûresi'nde gelecektir. {وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ} Evlâtlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır.

"Ed'iyâ", "de'iyy"in[6] cem'idir, "de'iyy" veled çağrılan demektir ki lisânımızda "evlâtlık" tâbir olunur. Ebussuud der ki: "'Ef'ilâ' cem'i, 'takiyy[7]' ve 'etkıyâ' gibi fa'îl bi-ma'nâ fâ'ile mahsus olduğu için mef'ûl mânasına olan 'de'iyy'in bu suretle cem'i şâzdır."[8] {ذٰلِكُمْ} O ❁ zıhar ve o

---

1 B: "yetiyor".
2 B: "yaratmamıştır".
3 B: "olamayacakları".
4 B: "anlatılırken".
5 B -"tafsîliyle".
6 B: "de'iyye'nin".
7 B: "takiyye".
8 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 31:

çağırış {قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ} sizin ağzınızda[1] lafınızdır. ❁ Sadece lafzın muteber olduğu husûsâtta bazı ahkâmı hâiz olabilirse de vâki'de onun [3870] vicdanda tasdik edilmesi lâzım gelen bir hakikati yoktur ve nihâyet bir mecazdır. O hâlde onlar hakkında hakikaten ve her vechile oğul ahkâmı cârî olmak lâzım gelmez. Meselâ onun boşadığı bir kadını almak haram olmaz. Onda وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ [en-Nisâ 4/23] hükmü cereyan etmez {وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ} Allah ise hakkı, vâkı'a mutâbık olanı, gereği söylüyor {وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ} ve yol gösteriyor. ❁ O hâlde başkasının değil, O'nun irşâdını dinleyiniz, şöyle ki: {اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ} Onları babalarına çağırın: babalarına nisbet edin {هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ} Allah indinde bu daha doğrudur. ❁ Babalarına çağırmanız, herkesin soyunu karıştırmayıp mahfuz tutmanız, doğrusunu söylemeniz, Allah'ca adl ü hakkāniyete daha mutâbık, umûmî menfaatlerinize daha muvâfıktır. {فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ} Eğer babalarını bilmiyorsanız ❁ nesebde değil {فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدِّينِ} o vakit dinde ihvânınız {وَمَوَالِيكُمْ} ve dostlarınızdırlar. {وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَٓا اَخْطَأْتُمْ بِهٖ} Ma'amâfîh hata ettiğiniz hususlarda -yani gerek bu nehiyden evvel ve gerek sonra kasdınız olmaksızın sehv ü nisyan ile yaptığınız yanlışlıklarda- üzerinize bir günah yoktur {وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ} velâkin kalblerinizin ta'ammüd ettiği, işte günah ondadır {وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً} ve[2] Allah bir Gafûr, Rahîm bulunuyor ❁ hata edeni affeder. İmam Şâfi'î hazretleri tebennînin, yani oğul edinmenin hiçbir hükmü olmadığına kāil olmuştur. Lâkin İmâm-ı A'zam Ebû Hanife hazretleri indinde tebennî memlûkün ıtkını îcab [3871] eder, yaşı müsâid olup ilhākı mümkin olan mechûlün de nesebini isbat eyler ki tafsîli fıkıh kitaplarındadır.

{اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ} Peygamber mü'minlere nefislerinden evlâdır. ❁ Bütün işlerinde kendilerinden daha elverişlidir. Çünkü o onlara ancak iyilikleri, salâhları, necatları ne ise onu gözetir, onu emreder, şerr

---

و«أدعياءُ» جمع «دَعِيّ» وهو الذي يُدعَى ولداً على الشُّذوذِ لاختصاصِ «أَفعِلاء» بـ«فعيل» بمعنى «فاعِل» كـ«تَقيّ» و«أتقياء» كأنَّه شُبِّه به في اللَّفظِ فجُمع جَمعَه كـ«قَتَلَاء» و«أُسَرَاء».

1 B: "ağzınızdan".
2 H ve F -"ve".

ü zararlarına râzı olmaz. Hâlbuki nefis öyle değildir. O hâlde Peygamber onlara kendilerinden daha sevgili ve onun emri kendilerinin emrinden daha nâfiz ve ona karşı şefkatleri nefislerine şefkatlerinden daha tam olmalıdır. Rivayet olunur ki Aleyhissalâtü vesselam Tebük gazasına çıkışı emrettiği zaman bazı kimseler "analarımızdan babalarımızdan izin isteyelim" demişlerdi, bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.[1] {وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْۜ} Zevceleri de onların analarıdır. ۞ Yani hürmet ve ihtiramda mü'minînin anaları mesabesindedirler. Nikâhları haram, tâzimleri farzdır. Bundan mâʻadâ husûsâtta ise yabancıları gibidirler. Onun için Hazret-i Âişe "biz kadınların anaları değiliz" buyurmuştur.[2] {وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ} Erhâm sâhipleri, yani karâbet sâhipleri de {بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ} bazısı bazısına evlâdır. ۞ Mirasa daha yakın, daha mukaddemdir. {فٖى كِتَابِ اللّٰهِ} Allah yazısında ۞ bu âyette veya miras âyetlerinde {مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ} ۞ bu kayıdda iki ihtimal vardır. Birisi ulü'l-erhâmı beyan olmasıdır. Yani ale'l-umûm mü'minînden[3] ve bilhassa muhâcirînden olan ulü'l-erhâm, çünkü kâfirlerden olan akraba vâris olamaz. Diğeri مِن ibtidâiye olarak "evlâ"nın sılası olmaktır. Yani ulü'l-erhâm yekdiğerine Allah yazısında diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha evlâdır. Din [3872] hakkı bulunan mü'minlerden, hicret hakkı olan muhacirlerden daha mukaddem miras alır. İslâm'ın bidâyetinde hicret ve dinde kardeşlik akdiyle meşrû kılınmış olan tevârüs bu âyet ile nesh edilmiş, akraba diğerlerine takdim olunmuştur. {اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُوٓا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفًا} Ancak dostlarınıza bir mâruf yapmanız müstesnâ. ۞ Burada "mâruf"tan

---

1 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* IV, 373; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 225; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 32:

وكان سبب نزولها أن النبي صلى الله عليه وسلم لما أراد غزاة تبوك أمر الناس بالخروج فقال قوم منهم «نستأذن آباءنا وأمهاتنا» فأنزل الله فيهم هذه الآية، حكاه النقاش.

İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* nşr. Muhammed Abdülkādir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, III, 541:

روي أن النبي صلى الله عليه وسلم لما أراد غزوة تبوك أمر الناس بالخروج، فقال قوم: نستأذن آباءنا وأمهاتنا؛ فأنزل الله تعالى فيهم: «النبي أولى بالمؤمنين من أنفسهم» وفي رواية عكرمة: وهو أبوهم وأزواجه أمهاتهم. والحديث في غزوة تبوك موضوع.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 523. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 700; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-vasît,* III, 459:

قالت عائشة رضى الله عنها: «لسنا أمهات النساء». تعنى أنهنّ إنما كنّ أمّهات الرجال، لكونهنّ محرّمات عليهم كتحريم أمّهاتهم.

3 B: "mü'minlerden".

murad vasiyettir, yani akrabaya değil de hâriçte olan dostlara yapılan vasiyet, o evleviyet hükmünden müstesnâdır. Çünkü sülüs mikdârında vasiyet mirasa mukaddemdir. {كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُوراً} Kitapta bu mestur bulunuyor. ❁ Nitekim Sûre-i Nisâ'da miras âyetlerinde مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصى بِهَا [4/11-12] diye yazılı olduğu gibi burada da bu âyetle[1] yazılıdır. Onun için Allah'ın kitabındaki bu ahkâma tâbi' olup Allah'a mütevekkil ol. {وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّنَ مِيثَاقَهُمْ} ❁ Bu cümle yukarıdaki اتَّقِ اللّٰهَ veya تَوَكَّلْ emirlerinden birine ma'tuf olarak وَاذْكُرْ إِذْ أَخَذْنَا demektir. Yani ve an o peygamberlerden misaklarını aldığımız vakti, peygamberliği kabul ile dine davet ve Allah'ın emirlerini tebliğ ve icrâ etmeye and ile söz verdikleri vakti[2] {وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ} ve hele senden ve Nûh ve İbrâhim ve Mûsâ ve Îsâ b. Meryem'den ❁ bunların bilhassa zikri şanlarına tenbih ve Peygamberimizin takdîmi de tâzim içindir. Yani başta sen olmak üzere şanları en büyük olan ve "ulü'l-azm" denilen bilhassa bu meşhur peygamberlerden {وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقاً غَلِيظاً} ki hep onlardan galiz bir misak aldık ❁ ağır, kuvvetli birer misak. Niçin? {لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ} Sâdıklara Allah sadâkatlerinden sormak için ❁ sözün gelişi mütekellim sîgasıyla لنسأل [3873] "soralım için" denilmekti, lâkin bu surette lâm doğrudan doğru اَخَذْنَا'ya ta'alluk edecekti. Böyle olmayıp istînâfen bir kelâm olmak üzere bir mukaddere ta'alluk ettiği anlaşılmak için tekellümden gıyâba iltifat ile لِيَسْـَٔلَ denilmiştir ki tahtında هو Allah'a râci'dir. Yani Allah, peygamber gönderip mîsak almayı o sâdıklara sadâkatlerinden sormak, imtihan ile sadâkatlerini tebeyyün ettirmek için yaptı {وَاَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً اَلِيماً} ve kâfirlere elîm bir azab hazırladı. ❁ Görülüyor ki bu اَعَدَّ o mukadder فعل fiiline ma'tuftur. Demek ki sâdıklara sual, kâfirlere azab var; o hâlde Allah'tan korkmalı, kâfirlere bakmamalı.

Şimdi o sual ve imtihandan bir numûne ile bu hakikati tavzih için buyuruluyor ki:

---

1 H ve F: "âyetler".
2 H ve F: "vakit".

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رٖيحًا
وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرًاۚ ﴿٩﴾ اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ
وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ
الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدٖيدًا ﴿١١﴾ وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذٖينَ فٖي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا
وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ
فَارْجِعُواۚ وَيَسْتَأْذِنُ فَرٖيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌۜ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍۚۛ اِنْ يُرٖيدُونَ اِلَّا
فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا
يَسٖيرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَۜ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُ۫لًا ﴿١٥﴾
قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿١٦﴾ قُلْ
مَنْ ذَا الَّذٖي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُٓوءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةًۜ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا
يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًاۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْۚ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ
اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖي يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى
الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ
الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ
اَنْبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا فٖيكُمْ مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٢٠﴾

[3875] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın: O vakit ki size ordular gelmişti[1] de üzerlerine bir rüzgâr ve görmediğiniz ordular salıvermiştik ve ne yapıyordunuz Allah görüyordu (9). O vakit ki hem üstünüzden gelmişlerdi, hem aşağı tarafınızdan; ve o vakit ki gözler

1 B: "göndermişti".

kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı ve Allah'a türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz (10). İşte burada mü'minler imtihan olunmuş ve şiddetli bir surette sarsılmışlar da sarsılmışlardı (11). Ve o vakit ki münafıklar ve kalblerinde bir maraz bulunanlar "Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaad yapmamış" diyorlardı (12). Ve o vakit ki bunlardan bir tâife "ey Yesrib ahâlisi! Sizin için duracak yer yok, hemen dönün" diyorlardı. Yine onlardan bir kısmı da Peygamber'den izin istiyor, "cidden evlerimiz açıktır" diyorlardı, hâlbuki açık değil, sırf kaçmak istiyorlardı (13). Ve eğer onların her tarafından üzerlerine girilse de sonra kendilerinden fitne istenilse derhâl onu yapacaklardı, onunla da pek az duracaklardı (14). Hâlbuki bundan evvel Allah'a ahid vermişlerdi: Arkalarını dönmeyeceklerdi, Allah'ın ahdi ise[1] mes'ûliyetlidir, mutlak sorulur (15). De ki: "Eğer ölümden veya katlolunmadan kaçıyorsanız kaçmak size asla menfaat vermez, bi'l-farz verdiği takdirde de istifade ettirilmezsiniz, [3876] *meğer ki pek az" (16). De ki: "Kimin haddine ki sizi Allah'tan saklasın, şayet size bir felâket murad eder, yahut size bir rahmet murad ederse?" Hem Allah'tan başka kendilerine bir velî de bulamazlar bir nasîr de[2] (17). Allah şüphesiz biliyor: İçinizden o savsaklayanları, ve ihvanlarına "bize gelin" diyenleri ki harbe pek az geliyorlardı (18). Size karşı kıskançlık ediyorlardı, derken o korku hâli gelince gördün onları ki ölümden baygınlık sarmış kimse gibi gözleri dönerek sana bakıyorlardı. Derken o korku gidince size keskin keskin diller sıyırdılar, hayra karşı kıskançlık ediyorlardı, işte bunlar iman etmediler de Allah amellerini hiçe çıkardı, Allah'a göre o ehemmiyetsiz bulunuyor[3] (19). Ahzâbı sanıyorlar[4] ki gitmediler, eğer o Ahzâb bir daha gelecek olsa arzu ederler ki bâdiyeye*

---

1 H ve F +"mutlak".

2 H ve F: "De ki: 'Kimin haddine ki sizi Allah'tan saklasın, O size bir felâket murad ederse, yahut size bir rahmet murad ederse?' Allah'ın berisinden kendilerine bir velî de bulamazlar bir nasîr de".

3 H ve F -"bulunuyor".

4 B: "sanıyorlardı".

bedevî urbânın içine çıksalar, sizin havâdislerinizden sorsalar. İçinizde kalacak olsalar da harb etmezler, meğer ki pek az (20).

{اِذْ[1] جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ} O vakit[2] ki[3] size ordular gelmişti. ❁ Hicretin beşinci senesi gelen Ahzâb orduları ki Kureyş ve Ehâbîş ile Kinâne ve Tihâme'den onlara tâbi' olanlar ve Necid'den Gatafan ile onlara tâbi' olanlar ve Nadîr ve Kureyza Yahudîleri gibi Arabistan'ın kabâil-i mühimmesi toplanıp Buhârî şerhlerinde nakledildiğine göre yirmi dört bine bâliğ oluyorlardı, şöyle ki: Hayber'de yerleşmiş olan Benî Nadîr Yahudîleri İslâm'a karşı geniş bir sû'-i kasd tertîbine çalışıyorlardı. Bunların Sellâm b. Ebi'l-Hukayk[4], Huyey b. Ahtab ve Kinâne b. Rebî' b. Ebi'l-Hukayk[5] gibi ileri gelenleri Mekke'ye giderek Kureyş'i Peygamber'e karşı harbe davet etmişler ve "beraber olursak Müslümanlığın kökünü kazırız" demişlerdi. Kureyş derhâl kabul etti, sonra Necid'de Kays-ı Gaylan'dan Gatafan'a vardılar, Hayber'in yarı vâridâtını vaad ederek ve Kureyş'in beraber olduğunu söyleyerek onları kendileriyle beraber olmaya davet ettiler. Gatafan'ın müttefiki olan Benî Esed de aynı[6] iştirâke davet olunmuştu, Benî Süleym Kureyş'e kan râbıtalarıyla merbut oldukları için onlar da iltihak etmişti. Bu suretle Arabistan'ın [3877] mühim kabileleri birleşerek üç kolordu teşkil etmişlerdi, birinci kol, Gatafan askerlerinden müteşekkil ve Arab rüesâsından Uyeyne b. Hısn'ın kumandasında idi. İkinci kol, Benî Esed'den müteşekkil ve meşhur Tuleyhatü'l-Esedî'nin kumandasında idi. Üçüncü kol, Ebû Süfyan kumandasında Kureyş ordusu idi. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem bunların hazırlanmakta olduklarını haber alınca ashâbıyla istişare etti, Selmân-ı Fârisî radıyallahu anh Hazretleri'nin re'yiyle hendek kazılması emredildi, sonra üç bin kişi ile karşılarına çıktı, Sel'i arkalarına, hendeği de düşman ile aralarına alarak kondu, bir aya yakın zaman geçti, ok ve taş atışmaktan başka harb

1 B: "ان".
2 B: "vakti".
3 H ve F -"ki".
4 M: "Ebilhakık"
5 M: "Ebilhakık"
6 B: "ayn".

yapamıyorlardı. Mevsim kış idi, vaziyet şiddet peydâ etti, derken bir gece Allah teâlâ soğuk bir sabâ rüzgârı gönderdi, onları şiddetli üşütüyor, toprakları yüzlerine savuruyor, ateşlerini söndürüyor, çadırlarını söküyordu. Hayvanlar birbirlerine karışmıştı, askerin etrafında melâike tekbir alıyorlardı. Bunun üzerine Tuleyhatü'l-Esedî "amma Muhammed size sihre başladı, haydi çabuk çabuk!" demişti. Kureyş ile Yahudîlerin arası da açılmıştı, artık tutunamadılar, bozulup kaçtılar,[1] işte bu ni'met-i ilâhiye ihtar olunarak buyuruluyor ki:

Birçok ordular geldi de {فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً وَجُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا} Biz üzerlerine bir rüzgâr ve görmediğiniz askerler gönderiverdik ❁ bu suretle onları def' ettik {وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيراً} ve ne yapıyordunuz Allah görüyor idi ❁ ne zahmetler çekiyordunuz, nasıl hendek kazıyordunuz? Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hendeğin hudûdunu tâyin etmiş ve her on kişiye kırk arşın olmak üzere müslimîn arasında taksim etmiş idi. Kendisi de bir rençber gibi bilfiil çalışıyordu, mevsim kış idi, Müslümanlar üç gün gıdasız kalmışlardı ve bu esnada Peygamber'in bazı mucizelerini [3878] görmüşlerdi. Muhâcirîn ve Ensar çalışırken şu beyti terennüm ederlermiş:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا   عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا أَبَدًا[2]

Resûl-i Ekrem de hem çalışır, hem ensar ve muhâcirîne dua ederdi; "yâ Rabbi! Hayr ancak âhiret hayrıdır, ensar ve muhâcirîni mübarek eyle اَللّٰهُمّ لَا خَيْرَ إلّا خَيْرُ الْآخِرَة فَبَارِكْ الْأَنْصَار وَالْمُهَاجِرَة" derdi.[3]

Selman, Huzeyfe, Numan b. Mukrin, Amr b. Avf ve ensardan altı zat

---

1 Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 214-232; İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* II, 65-69; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 526; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 153-154.

2 Bizler bâkī olduğumuz müddetçe ebeden cihad etmek üzere Muhammed'e bey'at etmiş kimseleriz [Müellifin notu].

3 Buhârî, Cihâd, 33, Megāzî, 27, Ahkâm, 43:

سمعت أنسا رضي الله عنه يقول: خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى الخندق فإذا المهاجرون والأنصار يحفرون في غداة باردة فلم يكن لهم عبيد يعملون ذلك لهم فلما رأى ما بهم من النصب والجوع قال:

اللهم إن العيش عيش الآخره   فاغفر للأنصار والمهاجره

فقالوا مجيبين له:

نحن الذين بايعوا محمدا   على الجهاد ما بقينا أبدا.

çalışırlarken bir kaya çıkmış, kıramamışlar, külüngü kırmıştı. Resûlullah'a bildirdiler, oraya indi, Selman beraberinde idi. Resûlullah külüngü aldı, kayaya vurdu, bir darbede çatlattı ve ondan bir şimşek çakmış, Medine sahasını aydınlatmıştı. Resûlullah tekbir aldı, Müslümanlar da aldılar, sonra ikinci, sonra üçüncü, kaya parçalanmıştı. Selman gördüğü şimşeği Resûlullah'a sordu, Resûlullah birincisi Hîre'yi ve Kisra'nın köşklerini gösterdi ve "Cibrîl bana haber verdi ki ümmetim onları alacak, ikincisi Şam ve Rum'un kırmızı köşklerini gösterdi ve haber verdi ki ümmetim onları alacak, üçüncüsü de Yemen'de San'a köşklerini gösterdi ve haber verdi ki ümmetim onları alacak, müjde!" buyurdu, bunun üzerine mü'minler sevindiler, münafıklar da "şaşmaz mısınız? Size ne boş vaadde bulunuyor, yerinizden çıkamazken Yesrib'den ta Hîre'yi ve Kisra'nın Medâin'ini gördüğünü ve onların size fetholunacağını söylüyor" diyorlardı.[1]

{اِذْ جَٓاؤُ۬كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ} O vakit size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi ❁ Gatafan ve tevâbi'i vâdinin yukarısından, şark tarafından gelmişler, Uhud'un yanına konmuşlardı. Kureyş de Ehâbîş-i Tihâme ve Kinâne'den tevâbi'iyle on bin kişi kadar olarak vâdinin [3879] aşağısından mağrib tarafından gelmiş, Cürüf ile Zügābe[2] beyninde Rûme'den sellerin toplandığı yere konmuşlardı. {وَاِذْ[3] زَاغَتِ الْاَبْصَارُ} Ve o vakit ki gözler kaymış ❁ hayret ve heyecandan doğru bakamıyor {وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ} ve yürekler gırtlaklara dayanmıştı. ❁ Dehşetli korku ve halecandan nefesler tıkanacaktı. Müşrikler bütün reislerin kumandası altında toplanarak umûmî bir taarruza karar vermişlerdi, bunun için hendeğin en dar noktası taarruza hedef ittihaz edilmişti. Arapların Dırar b. Hattab, Hübeyre b. Ebî Vehb, Nevfel b. Abdullah, Amr b. Abdüved gibi meşhur cengâverleri atlarını sürerek hendeği geçmişlerdi, bunların her biri bin adama mukabil sayılıyordu. Amr b. Abdüved Bedir'de yaralanmış ve intikamını almadıkça saçlarına koku sürmemeye yemin

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 477-478.
2 B: "Zü'âbe".
3 H ve F: "واذا".

etmişti. Uhud'a gelmiş, bu kere Hendek'e bayraklı olarak gelmişti. Bu sıralarda doksan yaşlarında olmasına rağmen hendeği ilk geçen o olmuştu, hendek ile dağın arasında adamlarıyla beraber o dar yerden atlamış, çorak yerde atları cevelâna başlamıştı. Birkaç nefer Müslüman ile Hazret-i Ali de bunlara karşı sınırı tuttu. Amr bayraklı idi, Hazret-i Ali ona "yâ Amr! Senin bir âdetin vardır: Kureyş'ten birisi sana iki teklifte bulunsa mutlaka birini tutarsın değil mi?" dedi, "evet" dedi.

Ali: "O hâlde ben seni Allah ve İslâm'a davet ediyorum."

Amr: "Ona ihtiyacım yok."

Ali: "Öyle ise inişip dövüşmeye[1] davet ediyorum."

Amr: "Vallahi ben seni öldürmek istemem" diye istihzâ etti.

Ali: "Velâkin ben seni öldürmeyi arzu ediyorum" dedi.

Bunun üzerine Amr kızıp atından indi, bir kılıç darbesiyle atının ayağını kesti, Hazret-i Ali'ye saldırdı, [3880] Amr'ın darbesi Ali'nin kalkanını parçalayıp alnını kanatmıştı. Hazret-i Ali mukabil bir darbe ile Amr'ı omuzundan biçmiş, "Allahu ekber" diye bağırmıştı, derhal etraftan yükselen tekbir sesleri ortalığı çınlattı, Amr ile beraber bir iki kişi daha vurulmuştu, birini Hazret-i Ali öldürmüş, birine de bir ok isabet etmiş, süvariler bozulup çekilmişlerdi. Bu gün Ahzâb muharebesinin en dehşetli günü olmuştu, bütün gün muharebe şiddetle gitmiş, düşman Müslümanlar üzerine ok ve taş yağdırmakta devam etmiş idi. Harb üzerinden bir lahza ayrılmaya fırsat bulamadığı için Resûlullah bu gün dört vakit namazı edâya imkân bulamamıştı. İşte o gün gözler istiğraktan kaymış, yürekler boğazlara dayanıp nefesler tıkanmıştı.[2]

{وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا} Ve Allah'a türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz ۞ muhtelif zanlar: kalbleri sâbit olan hâlis mü'minler, Allah'ın dinini i'lâ hakkındaki vaadini yerine getireceğine kāni' olmakla beraber bu

---

1 M: "döğüşmene".
2 İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 224-225; İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* II, 68; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 327; Süheylî, *er-Ravdu'l-ünf,* VI, 210-212.

kere o vaadi incaz mı edecek, yoksa kendilerini imtihan mı edecek diye düşünüyorlar da kusur edip kaymaktan ve gereği gibi tahammül edememekten korkuyorlar, zayıf kalbliler ve münafıklar da وَإِذْ يَقُولُ diye hikâye olunacağı vechile sû'-i zanda bulunuyorlardı. {هُنَالِكَ} İşte bu demde veya bu noktada {ابْتُلِيَ[1] الْمُؤْمِنُونَ} mü'minler imtihâna çekilmiş ❁ muhlis ile münafık, sâbit ile mütezelzil seçilmiş {وَزُلْزِلُوا زِلْزَالاً شَدِيداً} ve şiddetli bir surette sarsılmışlardı.

{وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} Ve o vakit ki münafıklar ve kalblerinde bir[2] maraz bulunanlar, yani itikadları zayıf olanlar şöyle diyorlardı: {مَا وَعَدَنَا اللهُ وَرَسُولُهُٓ اِلَّا غُرُوراً} [3881] "Allah ve Resûlü bize bir gururdan, bir aldanmadan başka bir vaadde bulunmamış" ❁ bunu Mu'attıb b. Kuşeyr söylemiş, "bizim birimiz korkudan kazâ-i hâcete çıkamazken Muhammed tutmuş da bize Kisrâ'nın ve Kayser'in hazinelerini fethedeceğimizi vaad ediyor, bu sırf aldama[3] vaadi[4]: bir[5] va'd-i gururdur" demiş, akranları da tasdik etmişlerdi.[6] {وَإِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ} ❁ Bu tâife de Evs b. Kayzî ve etbâ'ı imiş[7] {يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ} ey Yesrib ahâlisi.

"**Yesrib**" Medîne-i Münevvere'nin eski ismidir, esasen bulunduğu buk'anın ismi olduğu da söyleniyor. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem onun bu isim ile yâd edilmesini mekruh görüp nehy eylemiş, "o Taybe veya Tâbe'dir" buyurmuştu. O hâlde sanki Peygamber'e bir muhalefet olmak için bu adı söylemiş oluyorlar.[8] {لَا مُقَامَ لَكُمْ} Sizin için

1 B: "اِبْتَلَى".
2 H ve F -"bir".
3 B: "aldatma".
4 B: "vaadidir".
5 B -"bir".
6 Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 459-460; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 522; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 218:
فقال معتب بن قشير: يعدنا محمد كنوز كسرى وقيصر، وأحدنا لا يأمن أن يذهب إلى حاجته، وما وعدنا الله ورسوله إلا غرورا!
7 Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 494; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 246; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 224:
يقول أوس بن قيظي ومن كان معه من قومه على مثل رأيه.
8 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 38-39. Krş. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* VIII, 362; Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 332:
«يا أهل يثرب» هو اسم المدينة المطهّرة. وقيل اسم بقعة وقعت المدينة في ناحية منها، وقد نهى النبيّ صلى الله عليه وسلم أن تُسمّى بها كراهةً لها، وقال:

ikāmet edecek, duracak yer yok ❁ yani asker durduracak bir karargâh veya tutunacak bir yer yok {فَارْجِعُوا} onun için dönün ❁ bu tâbirde birkaç mâna ihtimâli vardır: Geri ric'at edin, Medine'ye evlerinize dönün, yahut Muhammed'in dininden eski müşrikliğinize dönün, yahut ona olan bey'atinizden dönün de onu düşmanlara teslim edin, yahut Yesrib'de size duracak yer kalmadı, dönün kâfir olun ki orada durabilesiniz demek olabilir.

{وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ[1]} Onlardan bir fırka da Peygamber'e istîzan ediyorlar ❁ bunlar, Benî Hârise imiş {يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا[2] عَوْرَةٌ} "evlerimiz avret" diyorlardı.[3] ❁ "Avret" esasen eksik ve gedik demek olup burada sağlam değil açık[4] ve muhafazasız demektir. {وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ} Hâlbuki o evler açık değildi ❁ mahfuz idi. Hâricen düşmanın o taraftan girmesine ihtimal yoktu, dâhilen de şehrin âsâyiş [3882] ve inzibâtına bakılıyordu. Ma'amâfîh açık olsa idi varıp da onları muhafaza mı edeceklerdi? Hayır {اِنْ يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا} sırf kaçmak istiyorlardı. ❁ Yoksa {وَلَوْ دُخِلَتْ[5] عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا} o evlerin etrafından üzerlerine girilse de ❁ onlar içlerinde iken üzerlerine doğru varılsa o açık dedikleri evleri müdafaa[6] mı edecekler? Hatta sade bu kadar değil, girilse de {ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ} sonra kendilerinden fitne istenilse ❁ küfre dönmek veya düşmanın emrine teslim olmak teklif olunsa {لَاٰتَوْهَا[7]} mutlaka onu, o fitneyi yaparlar ❁ hiç çarpışmazlardı {وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا اِلَّا يَسِيرًا} ve onda tevakkuf etmezlerdi, meğer ki biraz ❁ yani o fitneyi yapmakta tevakkuf etmezler, ancak sual cevab konuşuluncaya kadar biraz dururlardı. Daha doğrusu o küfrü yaptıkları takdirde

---

«هي طيبة» أو «طابة». كأنّهم ذكروها بذلك الاسم مخالفةً له صلى الله عليه وسلم.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Fuâd Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381, II, 134:

«يثْرِبَ» اسم أرض ومدينة النبي صلى الله عليه فى ناحية من يثرب، قال حسّان فى الجاهليّة:

سأهدى لها فى كل عام قصيدة ... وأقعد مكفيّا بيثرب مكرما.

1 H ve F -"النبي".
2 H ve F -"يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا".
3 H ve F -"'evlerimiz avret' diyorlardı".
4 B -"ve gedik demek olup burada sağlam değil açık".
5 B: "دَخَلَتْ".
6 B: "muhâfaza".
7 B: "لَاَتَوْهَا".

o evlerde veya şehirde pek az durabilirlerdi, mahvedilirlerdi, çünkü {وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ} şânım hakkı için bundan evvel Allah'a ahid vermişlerdi {لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ} hiç arkalarını dönmeyeceklerdi. ❁ Benî Hârise Uhud vak'asında yılgınlık ettikleri zaman tevbe edip bir daha böyle yapmayacaklarına yemin ederek Resûlullah'a söz vermişlerdi.[1] {وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا} Allah'ın ahdi ise mes'ûliyetlidir ❁ sorulur cezâsı verilir, irtidad edenlerin de âkıbeti mutlaka budur.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًاۜ ﴿٢١﴾

[3883] **Meâl-i Şerîfi**

Şânım hakkı için muhakkak ki size Resûlullah'ta pek güzel bir örnek vardır: Allah'a ve son güne ümid besler olup da Allah'ı çok zikr eyleyen kimseler için (21)

{لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖى رَسُولِ اللّٰهِ} ❁ Bu âyet, Resûlullah'ın وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ [el-Haşr 59/7][2] âyeti gibi yalnız sözleriyle değil, fiil ve ahvâliyle dahi delil ve muktedâ bih olduğunu tansis eder. Yani Resûlullah din ve ahlâkın yalnız[3] nazariyâtını tebliğ ve ihkâm ile kalmamış, gerek harbde ve gerek sulhta fi'liyyât ve tatbîkâtıyla ve bütün incelikleriyle kendisinde müşahhas olarak güzel imtisal numûnesi olacak ders ve örnek vermiştir. Onun için sîret-i Muhammediyede her nokta-i nazardan insanlık âlemi için {اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ} pek güzel bir üsve vardır.

"**Üsve**" teessî edilecek, yani iktidâ olunacak, arkasından gidilecek uyulacak örnek, meşk, numûne-i imtisal demektir. {لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ} Allah'a ve âhiret gününe ümidvâr olup da {وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًا}

1 İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 246; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 228:
فهم بنو حارثة، وهم الذين هموا أن يفشلوا يوم أحد مع بني سلمة حين همتا بالفشل يوم أحد، ثم عاهدوا الله أن لا يعودوا لمثلها أبدا، فذكر لهم الذي أعطوا من أنفسهم.

2 "…Bir de Peygamber size her ne emir verirse tutun…"

3 F, M ve B -"yalnız".

Allah'ı çok zikretmekte olan kimseler için ❁ yoksa sade dünyâ hayat ve ziynetini arayanlar ve Allah'ı, âhireti düşünmeyenler için değil.

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ وَمَا
زَادَهُمْ اِلَّٓا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًاؕ ﴿٢٢﴾ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِۚ فَمِنْهُمْ
مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُۘ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًاۙ ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ
وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًاۚ ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللّٰهُ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًاۜ وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَۜ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًاۚ
﴿٢٥﴾ وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَاْسِرُونَ فَرِيقًاۚ ﴿٢٦﴾ وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ وَاَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَاؕ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًاۚ ﴿٢٧﴾

[3884] **Meâl-i Şerîfi**

Mü'minler gördükleri vakit de o ahzâbı "bu, işte Allah'ın ve Resûlünün bize vaad ettiği, Allah ve Resûlü doğru çıktı" [3885] *dediler ve onların imanını ve teslimiyetini artırmaktan başka bir şey yapmadı (22). Mü'minlerdendir o erler ki Allah'a verdikleri ahde sadâkat ettiler: Kimi adağını ödedi kimi de gözetiyor ve hiçbir suretle değiştirmediler (23). Çünkü Allah sâdıklara sadâkatleriyle mükâfat edecek, münafıklara da dilerse azab veya tevbe verecek. Şüphe yok ki Allah bir Gafûr Rahîm bulunuyor (24). Allah hem o kâfirleri hiçbir hayra elleri ermeksizin gayzlarıyla def' etti ve bu suretle Allah, mü'minlere kıtâlin hakkından geliverdi ve Allah Kavî, Azîz bulunuyor*[1] *(25). Hem de ehl-i kitabdan onlara muzâheret edenleri: Kalblerine korku*[2]

---

1 H ve F -"ve Allah Kavî, Azîz bulunuyor".
2 H ve F: "ru'b".

düşürerek kulelerinden indirdi, bir kısmını katlediyordunuz[1] bir kısmını esir (26). Ve arazilerini ve yurtlarını ve mallarını size miras kıldı[2], bir de bir arzı ki daha ona ayak basmadınız, Allah her şeye kadîr[3] bulunuyor (27).

{هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ} Bu işte Allah ve Resûlünün bize vaad ettiği ❁ ilk müşahedede hatırlarına gelen bu oldu, çünkü Allah teâlâ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاۤءُ وَالضَّرَّاۤءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ [el-Bakara 2/214] buyurmuştu.[4] Resûlullah da buyurmuştu ki: "Ahzâbın ictimâ'ıyla iş sıkışacak, fakat âkıbet sizin lehinizde, onların aleyhindedir."[5] Bir de "dokuz veya on gece sonra Ahzâb gelecek" demişti.[6]

{مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} Hâlis mü'minlerden {رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ} o erler ki Allah'a verdikleri ahde sadâkat ettiler. ❁ Bunlar sahâbe-i kiramdan birtakım zevâttır ki Resûlullah'ın maiyyetinde herhangi bir harbde bulunurlarsa sebat edip şehid oluncaya kadar çarpışmaya nezretmişlerdi. Bunlar Osman b. Affan ve Talha b. Ubeydullah ve Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Fudayl ve Hamza ve Mus'ab b. Umeyr ve Enes b. en-Nadr[7] vesâire idiler.[8] رضوان الله تعالى عليهم أجمعين

---

1 H ve F -"katl".

2 H ve F: "bıraktı".

3 B: "kādir".

4 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 483-484; *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 35:
ثم نعت المؤمنين فقال: «وَلَمَّا رَأَ الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزابَ» يوم الخندق، أبا سفيان وأصحابه وأصابهم الجهد وشدة القتال «قالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ» في البقرة حين قال: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ ولما يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْساءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتى نَصْرُ اللَّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ». وقالوا: صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ما قال فى سورة البقرة.

5 Kirmânî, *Lübâbu't-tefâsîr,* thk. İbrâhim b. Muhammed b. Hasan Dûmerî, Riyâd: Muhammed b. Suûd Üniv., 1429, s. 2169; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 229:
ووعد رسوله بقوله صلى الله عليه وسلم لهم: «سيشتد بكم الأمر باجتماع الأحزاب عليكم، والعاقبة لكم عليهم»

6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 531:
وعن ابن عباس رضى الله عنهما قال قال النبي صلى الله عليه وسلم لأصحابه: «إنّ الأحزاب سائرون إليكم تسعا أو عشرا»، أي: في آخر تسع ليال أو عشر، فلما رأوهم قد أقبلوا للميعاد قالوا ذلك.

7 M ve B: "ibninnadîr".

8 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 45-46. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 532:
وهم رجال مِن الصحابة رضي الله عنهم نذروا أنّهم إذا لَقُوا حربًا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ثَبَتوا وقاتلوا حتى يُستَشهَدوا، وهم عثمان بن عفّان، وطلحة بن عُبيد الله، وسعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل، وحمزة، ومصعب بن عمير، وأنس بن النضر، وغيرُهم، رضوان الله تعالى عليهم أجمعين.

[3886] {فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ} Onlardan kimisi nezrini, yani adağını ödedi ❁ Hazret-i Hamza ve Mus'ab b. Umeyr ve Enes b. Mâlik'in amcası Enes b. en-Nadr[1] gibi bazıları adakları vechile şehid olarak vefat ettiler. {وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ} Kimisi de gözetiyor ❁ ki bunlar da Hazret-i Osman ve Talha gibi sonradan şehid olanlardır رضوان الله تعالى عليهم أجمعين

{وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ} Ve Allah, mü'minlere kıtâlin hakkından geliverdi ❁ yani kıtalden kurtardı, mukātele yaptırmadan düşmanlarını def' ediverdi.

{وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ} ❁ Bu ehl-i kitab Yahudîlerden Benî Kureyza'dır. Resûlullah ile ahde girişmişlerken Benî Nadîr'in ilhâhıyla dönmüşler, Ahzâb'a muzâheret etmişlerdi. Ahzâb'ın münhezim olup dağıldığı gecenin sabahı Müslümanlar Medine'ye dönüp silâhlarını bıraktıkları sırada Cibrîl aleyhisselâm Resûlullah'a gelmiş, "zırhını çıkarıyor musun? Melekler henüz silâhı bırakmadılar, Allah teâlâ sana Benî Kurayza üzerine yürümeni emrediyor, ben de onlara gidiyorum" demişti. Bunun üzerine "ikindiyi Benî Kurayza'da kılsınlar" diye nâsa ilân edildi, vardılar yirmi, yirmi beş gece muhasara ettiler. Resûlullah'ın hükmüne inmeleri teklif olundu, inmediler, Sa'd b. Mu'âz'ın hükmüne inmeye râzı oldular, o da mukātillerin katline ve zürriyet ve nisâlarının esaretine hükmetmiş idi ki vak'a meşhurdur.[2]

{مِنْ صَيَاصِيهِمْ} Sıysalarından.

---

1 M ve B: "ibninnadîr".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 243-244. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 485; İbn Hişâm, *es-Sîre,* II, 233-240; İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* II, 71:

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله: «وَأنزلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ» وهم: بنو قُرَيظة، ظاهروا أبا سفيان وراسلوه، فنكثوا العهد الذي بينهم وبين نبيّ الله، قال: فبينا رسول الله صلى الله عليه وسلم عند زينب بنت جحش يغسل رأسه، وقد غسلت شقه، إذ أتاه جبرائيل صلى الله عليه وسلم، فقال: عفا الله عنك؛ ما وضعت الملائكة سلاحها منذ أربعين ليلة، فانهض إلى بني قريظة، فإني قد قطعت أوتارهم، وفتحت أبوابهم، وتركتهم في زلزال وبلبال؛ قال: فاستلأم رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم سلك سكة بني غنم، فاتبعه الناس وقد عصب حاجبه بالتراب؛ قال: فأتاهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فحاصروهم وناداهم: «يا إخوان القردة»، فقالوا: يا أبا القاسم، ما كنت فحاشا، فنزلوا على حكم ابن معاذ، وكان بينهم وبين قومه حلف، فرجوا أن تأخذه فيهم هوادة، وأومأ إليهم أبو لبابة إنه الذبح، فأنزل الله «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» فحكم فيهم أن تقتل مقاتلتهم، وأن تسبى ذراريهم، وأن عقارهم للمهاجرين دون الأنصار، فقال قومه وعشيرته: آثرت المهاجرين بالعقار علينا قال: فإنكم كنتم ذوي عقار، وإن المهاجرين كانوا لا عقار لهم. وذُكر لنا أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كبر وقال: «قَضَى فِيكُمْ بِحُكْمِ اللهِ».

"**Sayâsî**" "sıysa"nın cem'i, "sıysa" dağın ucuna ve her şeyin aslına ve çulha tarağına denir. Burada müstahkem yüksek kale, hısn ve kule mânasınadır.[1]

[3887]

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ
وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ
يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ
وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِۙ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ
لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذٖى فٖى قَلْبِهٖ مَرَضٌ وَقُلْنَ
قَوْلًا مَعْرُوفًاۚ ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فٖى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ
وَاٰتٖينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهٖيرًاۚ ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فٖى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ لَطٖيفًا خَبٖيرًا ﴿٣٤﴾

[3888] **Meâl-i Şerîfi**

Ey O Peygamber! Zevcelerine şöyle söyle: Eğer dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız, haydi geliniz sizi donatayım ve güzellikle bırakıp salıvereyim (28). Yok eğer Allah ve Resûlünü ve âhiret evini istiyorsanız haberiniz olsun ki Allah içinizden güzellik edenlere pek büyük bir ecir hazırlamıştır (29). Ey Peygamber'in kadınları! Sizden her kim açık bir terbiyesizlik ederse ona azab iki kat katlanır ve Allah'a o kolay bulunuyor (30). Yine sizden her kim Allah'a ve Resûlüne divan durup sâlih bir amel işlerse ona da ecrini iki kere veririz, hem onun için kerîm bir

1 H ve F +"Yirmi birinci cüz'ün sonu".

rızık hazırlamışızdır (31). Ey Peygamber'in kadınları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz, eğer korunur takvâlı olursanız; onun için söylerken kırıtmayın da kalbinde bir maraz bulunan tamaʿa düşmesin, güsgüzel, dosdoğru söz söyleyin (32). Hem vakarınızla evlerinizde durun da evvelki câhiliyet çıkışı gibi süslenip çıkmayın; namaz kılın, zekât verin, Allah ve Resûlüne itaat edin. Allah sade şunu istiyor: Sizden kiri uzaklaştırsın da ey ehl-i beyt sizi tertemiz, pampâk etsin! (33). Oturun da evlerinizde okunan[1] âyâtullâhı ve hikmeti anın, şüphe yok ki Allah Latîf, Habîr bulunuyor (34).

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ} ❁ Rivayet olunuyor ki Aleyhissalâtü vesselâm'dan zevceleri ziynet elbiseleri ve ziyade nafaka istemişlerdi, bu âyetler bu sebeple nâzil oldu. Bunun üzerine Resûlullah Hazret-i Âişe'den başlayarak hepsini muhayyer kıldı, müşarün ileyhâ "ben Allah ve Resûlünü [3889] ve âhiret evini isterim" dedi, bâkīleri de öyle dediler. Bundan dolayı da haklarında bir hiss-i takdir olmak üzere ileride gelecek olan تُرْجِى مَنْ تَشَٓاءُ [33/51] âyeti nâzil oldu.[2] Burada "bu tahyir mücerred bir tahyir miydi, yoksa "irâdetin elinde olsun" gibi tefvîz-i talâk mıydı?" diye bir bahis üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ'dan: "Resûlullah bizi muhayyer kıldı, biz de kendisini ihtiyar eyledik ve onu talâk saymadı" diye rivayet edilmiştir.[3]

{يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ} Ey Peygamber'in kadınları ❁ nasihatlerine itina olunduğunu izhar için bu suretle hitab telvin olunarak kendilerine tevcih

---

1 B: "okuyun".

2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3128; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XX, 252. Krş. Buhârî, Mezâlim, 25, Nikâh, 83; Müslim, Talâk, 22:

عن قتادة والحسن رضي الله عنهما قالا: أمره الله أن يخيرهن بين الدنيا والآخرة، والجنة والنار، قال الحسن رضي الله عنه: في شيء كن أردنه من الدنيا وقال قتادة رضي الله عنه: في غيرة كانت غارتها عائشة رضي الله عنها، وكان تحته يومئذ تسعة نسوة خمس من قريش، عائشة وحفصة وأم حبيبة بنت أبي سفيان وسودة بنت زمعة وأم سلمة بنت أبي أمية، وكانت تحته صفية بنت حي الخيبرية وميمونة بنت الحارث الهلالية وزينب بنت جحش الأسدية وجويرية بنت الحارث من بني المصطلق. وبدأ بعائشة رضي الله عنها، فلما اختارت الله ورسوله والدار الآخرة رؤي الفرح في وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فتتابعن كلهن على ذلك فلما خيرهن واخترن الله ورسوله والدار الآخرة شكرهن الله تعالى على ذلك أن قال: «لا تحل لك النساء من بعد ولا أن تبدل بهن من أزواج ولو أعجبك حسنهن»، فقصره الله تعالى عليهن، وهن التسع اللاتي اخترن الله ورسوله.

3 Buhârî, Talak, 5; Müslim, Talak, 24:

عن عائشة رضي الله عنها قالت: خيرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فاخترنا الله ورسوله، فلم يعد ذلك علينا شيئا.

buyurulmuştur. Gerek burada ve gerek bundan sonra böyle Peygamber'e izâfetle kendilerine nidâ olunması da, zikrolunacak hükümler bu izâfete terettüb ettiği içindir. {بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ} Çirkinliği belli bir kabahat, herhangi bir kebîre ❁ zira mâlumdur ki farz vukū'u îcab etmez. Ma'âmâfîh bundan murad Resûlullah'a karşı baş tutarak, onu sıkacak kederlendirecek taleplerde bulunmak gibi harekât olmak da melhuzdur. {يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ} Ona azab iki kat katlanır ❁ sâir kadınlara verilecek cezânın iki katı verilir. Biri asıl günahın diğeri de Peygamber'e olan izâfete edilen hürmetsizliğin cezâsı; bir de bir kabahatin çirkinliği sâhibinin haysiyeti nisbetinde artar. Nitekim hür olanlara verilen cezâ memlüklerin iki mislidir. Peygamber'e izâfetlerinden dolayı bütün mü'minlerin ümmehâtı olmak şerefini ihraz etmiş olanların kabahatleri elbette mevki'-i ictimâ'îleri nisbetinde büyük olur. Gerçi mevki'-i ictimâ'îsi yüksek olanlara halk kolay cezâ veremez. {وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيراً} Allah'a göre o kolay bulunuyor. ❁ Bununla beraber nimet külfete göre [3890] olduğundan buna mukabil tâate ecr u sevab da {مَرَّتَيْنِ} iki keredir. ❁ Birisi asıl tâatin sevâbı, birisi de Peygamber'e olan izâfetin feyz ü bereketidir.

{يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ} Ey Peygamber'in kadınları siz, ale'l-umûm kadınlardan her hangi biri gibi değilsiniz ❁ sizde diğer kadınlarda bulunmayan sıfatlar var: Peygamberlerin en hayırlısının zevceleri ve bütün mü'minlerin anaları olmak vasıflarını hâizsiniz. {اِنِ اتَّقَيْتُنَّ[1]} Eğer korunursanız, bu has vasıflarınızı korursanız, yahut hâlinize layık takvâ ile korunacaksanız ❁ bu şart bir mâna ile yukarının, bir mâna ile de aşağının kaydı oluyor. {فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ} O hâlde söze yılışmayın ❁ bir söz söylendiği zaman sınık yılışık bir surette cevap vermeyin ve söylerken yayılarak, kırıtarak söylemeyin {فَيَطْمَعَ الَّذ۪ي ف۪ي قَلْبِه۪ مَرَضٌ} de kalbinde bir maraz olan, kalbi çürük kötülüğe mâil kimseler bir tama'a düşmesin {وَقُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً} ve mâruf söz söyleyin ❁ yani tasannu'dan, yapmacıktan

1 B: "اتقين".

ârî vakar ve ciddiyetle dosdoğru söyleyin, yahut sert olsa da mâkul[1] ve meşrû, güzel söz söyleyin. {وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ} Hem evlerinizde oturun ۞ قَرْنَ "karar"dan emr-i hâzır cem'-i müennes olup aslı اقررن'dir, ظلن gibi. Yani evlerinizde karar edin {وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى} ve evvelki câhiliyet çıkışı gibi çıkmayın ۞ yani İslâm'dan evvelki câhiliyet âdeti gibi süslerini göstererek ve görünmek için kırıtarak çıkmayın. Bu âyet, bu emir ve nehy ile Resûlullah'ın zevcelerine yalnız tesettürü değil, bilhassa "hıdr"ı, yani yabancı [3891] erkeğe hiç görünmemek demek olan muhaddereliği dahi vâcib kılmıştır. Diğer İslâm kadınları için ileride geleceği ve Sûre-i Nûr'da geçtiği üzere tesettür vâcib ise de hıdr vâcib değil, müstehabdır. Bütün İslâm kadınlarının da Peygamber'in zevcelerinin sîret ve ahlâkını numûne ittihaz etmeleri elbette bir hakları ve şerefleridir. Lâkin hepsine muhaddereliğin bir farîza olması harec olurdu. Onun için ileride يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَاب۪يبِهِنَّ [33/59] âyetinde tesettür emri bütün nisâ-i mü'minîne dahi ta'mîm edilmiş olduğu hâlde burada وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ emri لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ diye tavsif edilen nisâ-i Nebî'ye hitâben vârid olmuştur. Ve ancak "ehl-i beyt" vasfıyla bu emirlerin benât-ı Nebî'ye dahi şâmil olduğu anlatılmıştır. Fakat bundan evlerinizde atâletle boş boşuna oturun gibi bir mâna anlaşılmamak için buyuruluyor ki evlerinizde durun da {وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ} namaz kılın ۞ ki bununla evvelâ mütekebbir, cebbar takımına benzemekten sakınılmış[2] olur {وَاٰت۪ينَ الزَّكٰوةَ} ve zekât verin ۞ bu da Kerîm, Rahîm olan Allah teâlâ'nın ahlâkıyla tahalluk ederek O'nun Rezzâk ismine niyâbetle kulluk etmektir. Şüphe yok ki zekâtı vermek için hakikaten ihtiyacı olan fukarâyı anlayıp dinlemek pek mühim bir şuğl teşkil eder. Ve bundan onların zekât verecek nisâba mâlik bulundukları[3] da anlaşılır. Değilse bundan böyle mâlik olacakları bu emir ile tebşir edilmiş olur. {وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Ve daha Allah'a ve Resûlüne tâatlar yapın

1 M ve B +"mâkul".
2 B: "sakınmış".
3 B: "oldukları".

❁ teklifler zikrolunanlara münhasır değildir. Allah ve Resûlü daha her ne emr ü nehyederse onları da tutun. Bunlar tazyik ve harec değil midir? Hayır {إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ} Allah teâlâ, sırf şunu murad buyuruyor ki {لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ} kiri, yani şan ve şerefinizi [3892] kirletmek ihtimâli bulunan günahları sizden uzaklaştırsın ey ehl-i beyt {وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً} de sizi tertemiz, pampâk etsin[1]. "**Ehl-i Beyt**" Peygamber'in ehl-i beyti, Peygamber'in hânesine nisbet-i hâssası bulunan bahtiyarlar, hânedân-ı Nebî.

Kelâm, Peygamber'in kadınlarına hitab etmekte olduğu için ehl-i beytten de ilk evvel tebâdür eden onlar olur. Lâkin murad yalnız onlar olmadığı anlatılmak için müzekker zamiri olan كم ile hitab edilmiştir. Zira ilm-i usûlde malûm olduğu üzere cemi' müennes sîgası yalnız müenneslere mahsus olduğu hâlde, cemi' müzekker sîgası ihtilât hâlinde erkeğe ve kadına tağlîben şâmil olur. Demek ki "ehl-i beyt" denilince Peygamber'in zevceleriyle beraber evlâdına ve zükûr ü inâs mensûbîn-i hâssına dahi şâmil olduğu anlatılmak üzere لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ وَيُطَهِّرَكُمْ buyurulmuştur. Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin radıyallahu anhümâ evlâddan olduğu gibi, Hazret-i Ali dahi Hazret-i Peygamber'in evinde yetişmiş ve Hazret-i Fâtıma ile mu'âşereti dolayısıyla nisbet-i hâssayı hâiz bulunmuş olduğundan o da ehl-i beyttendir. Lâkin bunların ehl-i beytten olması Hazret-i Peygamber'in diğer kızlarının ve onlardan olan evlâdlarının dahi ehl-i beytten olmasını mâni' değildir, belki muktezîdir.

Fakat ne tuhaftır ki Şî'a âyetin mevzû'unu teşkil eden ezvâc-ı tâhirâtı dahi hesâba almayarak ehl-i beytin Hazret-i Peygamber'in kendisiyle Ali, Hasan, Hüseyin, Fâtıma radıyallahu anhüm'den ibaret olduğunda ısrar etmek istemişler ve bu yüzden târîh-i İslâm'da çok büyük gürültüler çıkarmışlardır. "Selman bizden ve ehl-i beyttendir"[2] hadîsiyle intisâb-ı

---

1 B: "eylesin".

2 Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 446-447; İbn Hişâm, *es-Sîre,* I, 70; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 223:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سلمان منا أهل البيت.

mahsus ile Selman bile ehl-i beytten sayıldığı hâlde,[1] Peygamber'le beraber beytûtet eden ezvâc-ı tâhirâtın ehl-i beytten hâriç sayılması ne garib bir taassubdur. Hâlbuki öyle tevehhümâta meydan bırakmamak için "beyt"in kendilerine izâfetini tansis ile yine nisâ-i Nebî'ye hitâben şöyle buyurulmuştur[2]:

[3893] {وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ} Ve ey Peygamber'in kadınları ve kızları! Evlerinizde tilâvet olunup duran âyâtullâhı ve hikmeti anın ❁ toplanıp müzakere edin, yani Kur'ân'ı ve Peygamber'in sünnetlerini belleyin, düşünün; bu suretle Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini belleyin, ilim tahsil edin ve bu yüzden mazhar olduğunuz şeref ü şânı hatırdan çıkarmayıp şükrünü bilin {اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا} hakikaten Allah bir Latîf, Habîr bulunuyor ❁ onun için bu emirleri ve nehiyleri veriyor.

Şimdi burada daha umûmî ahlâk ve hasenâta tergīb için husustan umûma geçilerek buyuruluyor ki:

اِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّٓائِمِينَ وَالصَّٓائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Bütün müslimler ve müslimeler, mü'minler ve mü'mineler, kānitler ve kāniteler, sâdıklar ve sâdıkalar, hâşi'ler ve hâşi'alar, mütesaddıklar ve mütesaddıkalar, sâimler ve sâimeler, [3894] *ırzlarını koruyan erkekler ve kadınlar Allah'ı çok anan zâkirler ve zâkireler hep bunlara Allah bir mağfiret ve bir büyük[3] ecir hazırlamıştır (35).*

---

1 H ve F +"bile".
2 B: "buyuruluyor".
3 B: "büyük bir".

{اِنَّ الْمُسْلِم۪ينَ وَالْمُسْلِمَاتِ} Her hâlde müslimler ve müslimeler ❁ Allah'ın hükmüne inkıyad edip silme giren, ikrar veren erkekler ve kadınlar {وَالْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ} ve mü'minler ve mü'mineler ❁ tasdîki vâcib olan şeyleri ikrar ile beraber kalben tasdik dahi eden erkekler ve kadınlar, bununla beraber[1] {وَالْقَانِت۪ينَ وَالْقَانِتَاتِ} ve kānitler ve kāniteler ❁ divan durup tâʿâte devam üzere bulunan itaatli erkekler ve kadınlar, bununla beraber [2]{وَالصَّادِق۪ينَ وَالصَّادِقَاتِ} sâdıklar ve sâdıkalar ❁ sözünde ve işinde sadâkatle doğruluk yapan erkekler ve kadınlar, bununla beraber [3]{وَالصَّابِر۪ينَ وَالصَّابِرَاتِ} sâbirler ve sâbireler ❁ sabırlı olan, gerek tâʿâte ve gerek meʿâsîden sabreden erkekler ve kadınlar, bununla beraber [4]{وَالْخَاشِع۪ينَ وَالْخَاشِعَاتِ} hâşi'ler ve haşi'alar ❁ kalbleri ve a'zâları ile tevâzu'lu olan erkekler ve kadınlar, bununla beraber {وَالْمُتَصَدِّق۪ينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ} mütesaddıklar[5] ve mütesaddıkalar ❁ sadaka veren erkekler ve kadınlar, bununla beraber [6]{وَالصَّٓائِم۪ينَ وَالصَّٓائِمَاتِ} sâimler ve sâimeler ❁ farz oruçları tutan erkekler ve kadınlar, bununla beraber [7]{وَالْحَافِظ۪ينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ} ırzlarını haramdan muhafaza edip koruyan erkekler ve kadınlar, bununla beraber [8]{وَالذَّاكِر۪ينَ اللّٰهَ كَث۪يراً وَالذَّاكِرَاتِ} Allah'ı çok zikreden, gerek kalbi ve gerek lisânı ile anıp unutmayan [3895] erkekler ve kadınlar {اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ} hep bunlara: bu hasenâtı cem' edenlere Allah {مَغْفِرَةً} bir mağfiret ❁ hasbe'l-beşeriyye arada vâki' olan sağāiri örtecek bir gufran {وَاَجْراً عَظ۪يماً} ve tâatlerine mukabil büyük bir ecir hazırlamıştır. ❁ Ki onu şimdi tasavvur mümkin değildir: Bu suretle bu âyet hem ehl-i beyte hem de onlar gibi bu güzel ahlâk ve evsâfı kendilerine huy edinenlere bir va'd ü tebşirdir. Deniliyor ki Peygamber'in kadınları hakkında o âyetler nâzil olduğu zaman mü'minlerin kadınları "bizim hakkımızda bir şey nâzil

1 B -"kalben tasdik dahi eden erkekler ve kadınlar, bununla beraber".
2 H ve F +"Ve".
3 H ve F +"Ve".
4 H ve F +"Ve".
5 H ve F: "Ve mütesaddık".
6 H ve F +"Ve".
7 H ve F +"Ve".
8 H ve F +"Ve".

olmadı" demişlerdi, bu âyet bu sebeple nâzil oldu.[1] Diğer bir rivayette Peygamber'in zevceleri demişlerdi ki: "Yâ Resûlallah! Allah teâlâ Kur'an'da erkekleri zikrediyor, demek ki bizim zikrolunacak hiçbir hayrımız yok, bizden hiçbir tâat kabul buyurulmayacak diye korkuyoruz." Bu âyet, bunun üzerine nâzil oldu.[2]

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْۜ
وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖٓى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى
النَّاسَۚ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُۜ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى
الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ فٖٓى اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًاۜ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾
مَا كَانَ عَلَى النَّبِىِّ مِنْ حَرَجٍ فٖيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُۜ سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُۜ وَكَانَ
اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًاۙ ﴿٣٨﴾ اَلَّذٖينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا
اللّٰهَۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسٖيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ
النَّبِيّٖنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلٖيمًا ﴿٤٠﴾

[3896] **Meâl-i Şerîfi**

Bununla beraber gerek bir mü'min için ve gerek bir mü'mine, Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman o işlerinden ihtiyar kendilerinin olmamak olamaz, ve her kim Allah ve Resûlüne âsî olursa açık bir sapıklık etmiş olur (36). Hem hatırla o vakti ki[3] o kendisine hem Allah'ın inʿâm ettiği hem senin inʿâm ettiğin kimseye "zevceni kendine sıkı tut ve

---

1 İbn Saʿd, *et-Tabakāt,* VIII, 188; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XX, 269:

عن قتادة قال: «لما ذكر أزواج النبي صلى الله عليه وسلم، قالت النساء: لو كان فينا خير لذكرنا، فأنزل الله: «إن المسلمين والمسلمات» الآية إلى قوله: «مغفرة وأجرا عظيما».

2 Begavî, *Meʿâlimü't-Tenzîl,* VI, 351. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 489; *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 720; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* VI, 301, 306; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XX, 269-270:

قوله عز وجل: «إن المسلمين والمسلمات» الآية. وذلك أن أزواج النبي صلى الله عليه وسلم قلن: يا رسول الله ذكر الله الرجال في القرآن ولم يذكر النساء بخير، فما فينا خير نذكر به، إنا نخاف أن لا يقبل الله منّا طاعة، فأنزل الله هذه الآية.

3 H ve F +"ona".

Allah'tan kork" diyordun da, nefsinde Allah'ın açacağı şeyi gizliyordun, nâsı sayıyordun, hâlbuki Allah, kendisini saymana daha gerekti. Sonra vaktâ ki Zeyd o kadından ilişiğini kesti, Biz onu sana tezvic eyledik, tâ ki oğulluklarının[1] ilişiği kestikleri zevcelerinde mü'minlere bir darlık olmasın. Allah'ın emri de fiile çıkarılmış bulunuyor (37). Peygamber'e Allah'ın takdir ettiği, mubah kıldığı şeyde bir darlık yoktur, bundan evvel geçen bütün peygamberler hakkında Allah'ın sünneti böyle ve Allah'ın emri biçilmiş bir kader bulunuyor (38). Onlar ki Allah'ın [3897] *risaletlerini tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar, Allah'tan başka kimseden korkmazlardı, hesâba alacak da Allah yeter (39). Muhammed sizin[2] ricâlinizden hiçbirinin babası değil, velâkin Allah'ın Resûlü ve Peygamberlerin Hâtemi'dir. Allah her şeye Alîm bulunuyor. (40).*

{وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ} ❁ Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem halası Ümeyme binti Abdülmuttalib'in kızı Zeyneb binti Cahş'ı Zeyd b. Hârise'ye namzedlediği zaman Zeyneb ve biraderi Abdullah imtinâ' etmişler, bu âyet bu sebeple nâzil olmuş deniliyor[3] ki yukarıda geçen اَلنَّبِىُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنٖينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ [33/6] âyetinin tatbîkātından birisi demektir. Burada îrâdı Peygamber'in zevcelerine yapılan tahyir âyetine nazaran bir tetmim, yani Peygamber'in nokta-i nazarını gözetmek lüzûmuna bir işaret olduğu gibi, bundan sonraki âyete nazaran da bir bast-ı mukaddimedir. {وَاِذْ تَقُولُ} Hem hatırla o zamanı ki diyordun {لِلَّذٖى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ} ona, o kendisine Allah'ın in'âm eylediği ❁ Allah ona zekâ ve kābiliyet vermiş, senin nezdine sevketmiş, ni'met-i İslâm ile mütena''im kılmıştı {وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ} senin de in'âm eylediğin kimseye ❁ Allah'ın tevfîki

---

1 M ve B: "oğullukların".

2 H ve F -"sizin".

3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 449. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 271-272:

نزلت في زينب بنت جحش بن رئاب بن النعمان بن صبرة بن مرة ابن غانم بن دودان الأسدية، وأخيها عبد الله بن جحش. وكانت زينب بنت أميمة بنت عبد المطلب عمة النبي صلى الله عليه وسلم، فخطبها رسول الله صلى الله عليه وسلم على مولاه زيد بن حارثة، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم اشترى زيدًا في الجاهلية من عكاظ، وكان من سبي الجاهلية فأعتقه وتبناه، فكان زيد غريبًا في الجاهلية مولى في الإسلام، فلما خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم زينب في الجاهلية رضيت وظنت أنَّه يخطبها على نفسه، فلما علمت أنَّه يخطبها على زيد أبت وأنكرت، وقالت: أنا أفخر نساء قريش، وابنة عمتك، فلم أكن لأفعل يا رسول الله، ولا أرضاه لنفسي، وكذلك قال أخوها عبد الله، وكانت زينب بيضاء جميلة، وكانت فيها حدة، فأنزل الله تعالى: «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ» عبد الله ابن جحش «وَلَا مُؤْمِنَةٍ» أخته زينب...

ile kendisine türlü ihsanlarda bulunduğun, ezcümle âzâd edip hürriyet nimetine erdirdiğin kimseye ki şimdi ismi gelecek olan Zeyd'dir. Yani Zeyd b. Hârise b. Şürahbil, vâlidesi Su'dâ binti Sa'lebe b. Abdi Âmir[1] Benî Ma'n b. Tay'den; *el-İsâbe*[2] *fî ma'rifeti's-sahâbe*'de terceme-i hâli şöyle mesturdur: İşbu Zeyd b. Hârise'nin anası Su'dâ kendi kavmini ziyarete gitmişti, Zeyd de beraberinde idi. Câhiliye devrinde Benî Kayn b. Cisr süvarileri Benî Ma'n evlerine baskın ettiler, Zeyd'i kapıp aldılar, anlayışlı bir çocuk idi, Sûk-i Ukāz'a getirdiler, satılığa çıkardılar, Hakîm[3] b. Hizam ammesi Hatice hesâbına [3898] dört yüz dirheme onu satın aldı. Hazret-i Hatice de Resûlullah kendisini tezevvüc ettiği zaman onu Resûlullah'a hibe etti, onu gāib etmiş olan babası Hârise:

بَكَيْتُ عَلَى زيدٍ ولمْ أدْرِ مَا فعلْ   أَحَيٌّ فَيُرْجَى أَمْ أَتَى دُونَهُ[4] الْأَجَلْ[5]

matla'ıyla acıklı beyitler söylemiş, sonra Hârise'nin kabilesi olan Kelb kabilesinden birtakım kimseler hacca gelmişler[6], Zeyd'i görmüşler, Zeyd onlara kendini tanıtmış, onlar da tanımışlar ve "şu beyti[7] benim ehlime götürün" demiş:

أَحِنُّ إِلَى قَوْمِي وَإِنْ كُنْتُ نَائِيًا   بِأَنِّي قَطِينُ الْبَيْتِ عِنْدَ الْمَشَاعِرِ[8]

Gitmişler babasına bildirmişler ve yerini târif etmişler. Bunun üzerine Hârise ve biraderi Ka'b onu kurtarmak için fidyesini alıp yola çıktılar, Mekke'ye geldiler. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den sual ettiler, mescidde olduğu söylendi, yanına gittiler[9]; "ey Muttalib'in oğlu, ey kavminin seyyidinin oğlu, siz Allah'ın Harem-i şerîfinin ehlisiniz.

---

1 M: "âmri"; B: "Âmir'i".
2 B: "İsâbe".
3 B: "Hâkim".
4 H ve F: "دون".
5 Zeyd'e ağladım, bilmem ne yaptı,
Sağ mı ümid olunur mu? Yoksa ecel önüne mi geçti? [Müellifin notu].
6 B: "gitmişler".
7 H ve F: "beytleri".
8 Kavmime arz-ı iştiyak ederim.
Gerçi uzağım, çünkü Meşâ'ir'in yanında Beyt'in mukīmiyim. [Müellifin notu]
9 H ve F: "girdiler".

Siz zahmettekileri kurtarır, esirleri doyurursunuz. Biz sana senin yanındaki çocuğumuz için geldik, bize lutfet ve ihsan et, takdim edeceğimiz fidyesini kabul eyle, ıtlâkına inayet buyur" dediler. "O ne?" buyurdu, "Zeyd b. Hârise" dediler. Bunun üzerine "yahut da başkası, haydin çağırın onu da muhayyer bırakın, eğer sizi ihtiyar ederse fidyesiz sizin olsun, yok eğer beni ihtiyar ederse vallahi ben, beni ihtiyar edene karşı fidyeyi ihtiyar etmem[1]" buyurdu.

Binâen'aleyh çağırdılar, "bunları tanıyor musun?" buyurdu, "evet, şu babam, şu amcam" dedi. "Ha!" buyurdu, "ben de o bildiğinim, sana olan sohbetimi de gördün. Şimdi ya beni ihtiyar et ya onları". O vakit Zeyd dedi ki: "Ben sana karşı kimseyi ihtiyar edemem, sen benim hem babam hem amcamın yerinesin." Buna karşı babası, amcası: [3899] "Yazık sana yâ Zeyd, köleliği hürriyete ve babana ve[2] amcana ve ehl-i beytine tercih mi ediyorsun?" dediler, Zeyd de "ben bu zattan öyle şeyler gördüm ki ona karşı hiç kimseyi tercih edemem" diye cevap verdi. Resûlullah bunu görünce onu Hicr'e çıkardı ve buyurdu ki: "Şâhid olun Zeyd benim oğlumdur, bana vâris olacak ben de ona vâris olacağım". Bunu görünce babası ile amcasının da gönülleri hoş oldu, memnûnen dönüp gittiler.

Bundan böyle tâ İslâm'a gelene kadar "Zeyd b. Muhammed" diye çağırılırdı, Resûlullah onu böyle oğul edindiği gibi ammesi Ümeyme binti Abdülmuttalib'in kızı Zeyneb binti Cahş'ı da bilâhare ona nikâh etmişti. Ondan evvel de âzâdlı câriyesi Ümmü Eymen'i ona tezvic etmiş ve ondan oğlu Üsâme doğmuş idi. Sonra Zeyneb'i boşadığı zaman da ona Ümmü Gülsüm binti Ukbe b. Ebû Muayt'ı tezvic buyurdu ki bu da anası cihetinden Abdulmuttalib'in torunundan, yani Peygamber'in ammezâdelerinden idi. Bundan da Zeyd b. Zeyd ve Rukayye doğmuştu. Sonra Ümmü Gülsüm'ü de boşadı, Ebû Leheb'in kızı Dürre'yi tezevvüc etti, sonra bunu da boşadı Hazret-i Zübeyr'in hemşiresi Hind binti Avvam ile tezevvüc etti. Buharî'de tahric olunduğu üzere İbn Ömer

1 B: "edemem".
2 B -"ve".

radıyallahu anh demiştir ki “ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ nâzil oluncaya kadar Zeyd b. Hârise'ye Zeyd b. Muhammed derdik.” Zührî “biz, Zeyd b. Hârise'den evvel Müslüman olan bilmiyoruz” demiştir. Zeyd b. Hârise Bedir ve ondan sonra gazâlarda Resûlullah ile beraber bulunmuş ve nihâyet Mûte gazasında emir, yani kumandan olarak şehid olmuştur. Resûl-i Ekrem onu seferlerinin bazısında Medine'ye istihlâf etmiştir. Berâ b. Âzib radıyallahu anh'tan mervîdir ki Zeyd b. Hârise “yâ Resûlallah, benimle Hamza aramızda kardeşlik akdettik” demiştir. Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ'dan rivayet olunur ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, Zeyd b. Hârise'yi herhangi bir [3900] seriyyede gönderdiği zaman muhakkak onu kumandan yapardı, ve eğer sağ kalmış olaydı onu istihlâf ederdi.[1] Buharî'de rivayet olunduğu vechile Seleme[2] b. Ekva' radıyallah anh demiştir ki: “Peygamber'in maiyyetinde yedi gazâ ettim, Zeyd b. Hârise'nin maiyyetinde de yedi gazâ ettim. Resûlullah, onu bize emir yapardı.”[3] Zeyd'in bulunduğu seriyyeler: Evvelâ Karede[4], sonra Hamum[5], sonra Iys, sonra Mutrif, sonra Hısma, sonra Kurza seriyyeleri olmuş, sonra da Mûte gazvesine[6] emirliği vukū' bulmuş ve bunda elli beş yaşında olarak şehid olmuştur. Kur'an'da ondan başka sahabî ismiyle söylenmemiştir. Yine Buharî'de İbn Ömer radıyallahu anhumâ'dan rivayet olunduğu üzere Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “O, yani Zeyd hakikaten emirliğe lâyıktır. Ve hakikaten en ziyade sevdiklerimdendir.”[7] Tirmizî vesâire rivayetiyle Hazret-i Âişe demiştir ki: “Bir sefer Zeyd b. Hârise Medine'ye geldi, Resûlullah benim evimde idi, geldi kapıyı çaldı. Resûlullah kalktı,

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 226-227, 254, 281.
2 B: “Selâme”.
3 İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* III, 45:
عن سلمة بن الأكوع قال: غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم سبع غزوات، ومع زيد بن حارثة تسع غزوات، يؤمره رسول الله صلى الله عليه وسلم علينا.
4 B: “Kārede”.
5 B: “Hâmûn”.
6 B: “gazvesinde”.
7 Buhârî, Megāzî, 42.

onunla sarıldı ve onu öptü."[1] Bir de İbn Ömer radıyallahu anhumâ şöyle demiştir: "Ömer, Üsâme'ye benden daha çok maaş bağladı, kendisine sordum, 'o Resûlullah'a senden daha sevgili idi, babası da Resûlullah'a senin babandan daha sevgili idi' dedi."[2] İşte Zeyd böyle vücûh ile Allah'ın ve Resûlünün nimetine mazhar olmuş bir zat idi, burada bunun bu evsâf ile tavsîfi nimetin kadr ü şükrünü bilecek evsâf-ı cemîle ile husûsiyeti hâiz olduğunu tescil ile gönüldekini kendisine olduğu gibi söylemek için

---

1 Vâkıdî, *el-Megāzî,* II, 565; Tirmizî, İsti'zân, 32/2732.

2 İbn Hacer, *el-İsâbe,* II, 495-497:

وحدثنا هشام بن محمد بن السّائب الكلبيّ، عن أبيه، وعن جميل بن مرثد الطائي وغيرهما، قالوا: زارت سعدى أم زيد بن حارثة قومها وزيد معها، فأغارت خيل لبني القين بن جسر في الجاهليّة على أبيات بني معن، فاحتملوا زيدا وهو غلام يفعة، فأتوا به في سوق عكاظ فعرضوه للبيع، فاشتراه حكيم بن حزام لعمته خديجة بأربعمائة درهم، فلما تزوجها رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم وهبته له، وكان أبوه حارثة بن شراحيل حين فقده قال:

بكيت على زيد ولم أدر ما فعل أحيّ فيرجى أم أتى دونه الأجل [الطويل] في أبيات يقول فيها:

أوصي به عمرا وقيسا كلاهما ... وأوصي يزيدا ثمّ بعدهم جبل [الطويل]

يعني بعمرو وقيس أخويه، وبيزيد أخا زيد لأمه، وهو يزيد بن كعب بن شراحيل، وبجبل ولده الأكبر، قال: فحجّ ناس من كلب، فرأوا زيدا فعرفهم وعرفوه، فقال: أبلغوا أهلي هذه الأبيات:

أحنّ إلى قومي وإن كنت نائيا بأنّي قطين البيت عند المشاعر [الطويل] في أبيات.

فانطلقوا فأعلموا أباه، ووصفوا له موضعا، فخرج حارثة وكعب أخوه بفدائه، فقدما مكة، فسألا عن النّبي صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فقيل: هو في المسجد، فدخلا عليه، فقالا: يا بن عبد المطّلب، يا بن سيد قومه، أنتم أهل حرم اللّه تفكّون العاني وتطعمون الأسير، جئناك في ولدنا عبدك، فامنن علينا، وأحسن في فدائه، فإنا سنرفع لك. قال وما ذاك؟ قالوا: زيد بن حارثة. فقال: أو غير ذلك؟ أدعوه فخيّروه، فإن اختاركم فهو لكم بغير فداء. وإن اختارني فو اللّه ما أنا بالذي أختار على من اختارني فداء قالوا: زدتنا على النّصف، فدعاه فقال: هل تعرف هؤلاء؟ قال: نعم، هذا أبي وهذا عمّي، قال: «فأنا من قد علمت، وقد رأيت صحبتي لك فاخترني أو اخترهما.» فقال زيد: ما أنا بالذي أختار عليك أحدا، أنت مني بمكان الأب والعمّ. فقالا: ويحك يا زيد، أتختار العبوديّة على الحرية، وعلى أبيك وعمّك وأهل بيتك؟ قال: نعم، إني قد رأيت من هذا الرجل شيئا ما أنا بالذي أختار عليه أحدا. فلما رأى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم ذلك أخرجه إلى الحجر، فقال: «اشهدوا أنّ زيدا ابني، يرثني وأرثه»، فلما رأى ذلك أبوه وعمّه طابت أنفسهما، وانصرفا، فدعي زيد بن محمد حتى جاء اللّه بالإسلام. وقد ذكر ابن إسحاق قصّة مجيء حارثة والد زيد في طلبه بنحوه.

وقال ابن الكلبيّ، عن أبيه، عن أبي صالح، عن ابن عباس: لما تبنّى النّبي صلّى اللّه عليه وآله وسلّم زيدا زوّجه زينب بنت جحش، وهي بنت عمته أميمة بنت عبد المطّلب، وزوّجه النبي صلّى اللّه عليه وآله وسلّم قبل ذلك مولاته أم أيمن، فولدت له أسامة، ثم لما طلق زينب زوّجه أم كلثوم بنت عقبة، وأمها أروى بنت كريز، وأمها البيضاء بنت عبد المطّلب، فولدت له زيد بن زيد، ورقية، ثم طلق أم كلثوم، وتزوّج درة بنت أبي لهب بن عبد المطلب، ثم طلقها وتزوّج هند بنت العوام أخت الزبير. وقال ابن عمر: ما كنا ندعو زيد بن حارثة إلا زيد بن محمّد حتى نزلت: «ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ» (الأحزاب ٣٣/٥)... الحديث. أخرجه البخاريّ...

وقال عبد الرّزّاق، عن معمر، عن الزهريّ، قال: ما نعلم أن أحدا أسلم قبل زيد بن حارثة. قال عبد الرزّاق: لم يذكره غير الزهريّ... وشهد زيد بن حارثة بدرا وما بعدها، وقتل في غزوة مؤتة، وهو أمير، واستخلفه النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم في بعض أسفاره إلى المدينة .وعن البراء بن عازب أنّ زيد بن حارثة قال: يا رسول اللّه، آخيت بيني وبين حمزة. أخرجه أبو يعلى. وعن عائشة: ما بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم زيد بن حارثة في سرية إلا أمره عليهم، ولو بقي لاستخلفه. أخرجه أبو بكر بن أبي شيبة بإسناد قويّ عنها. وعن سلمة بن الأكوع، قال: غزوت مع النبي صلى اللّه عليه وآله وسلم سبع غزوات، ومع زيد بن حارثة سبع غزوات، يؤمّره علينا رسول اللّه صلى اللّه عليه وآله وسلم. أخرجه البخاريّ. قال الواقديّ: أول سرايا زيد إلى القردة ثم إلى الجموم ثم إلى العيص ثم إلى الطّرف، ثم إلى حسمى ثم إلى أم قرفة، ثم تأميره على غزوة مؤتة، واستشهد فيها وهو ابن خمس وخمسين سنة، ولم يقع في القرآن تسمية أحد باسمه إلا هو باتفاق ثم السّجلّ إن ثبت. وعن محمد بن أسامة بن زيد عن أبيه، قال: قال رسول اللّه صلى اللّه عليه وآله وسلم لزيد بن حارثة: «يا زيد، أنت مولاي، ومنّي وإليّ وأحبّ النّاس إليّ». أخرجه ابن سعد بإسناد حسن، وهو عند أحمد مطول. وعن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلى اللّه عليه وآله وسلم: «وايم اللّه إن كان لخليقا للإمارة –يعني زيد بن حارثة– وإن كان لمن أحبّ النّاس إليّ». أخرجه البخاري. وروى التّرمذيّ وغيره من حديث عائشة، قالت: قدم زيد بن حارثة المدينة ورسول اللّه صلى اللّه عليه وآله وسلم في بيتي، فأتاه فقرع الباب، فقام إليه حتى اعتنقه وقبّله. وعن ابن عمر: فرض عمر لأسامة أكثر مما فرض لي، فسألته، فقال: إنه كان أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم منك، وإن أباه كان أحبّ إلى رسول اللّه صلى اللّه عليه وآله وسلم من أبيك. صحيح.

çekinecek[1] bir cihet olmadığına bir tenbihtir. Yani sen böyle hâlis bir nimet-dîdene karşı çekinmene hiçbir sebep yokken diyordun {اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ} zevceni kendinde tut ۞ yani Zeyneb'i boşama. Burada tefsirler şöyle bir fıkra derc etmişler: Güya Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Zeyneb'i Zeyd'e nikâh ettikten bir zaman sonra ona tesadüfen bir gözü ilişmiş, birdenbire cemâli gönlünde bir mevki almış [3901] da سبحان الله مقلب القلوب demiş, Zeyneb de bu tesbîhi işitmiş, Zeyd'e söylemiş, Zeyd intikal eylemiş ve bunun üzerine Zeyneb'le sohbeti muvâfık görmeyerek Resûlullah'a gelmiş, "ben sâhibemden ayrılmak istiyorum" demiş, Resûlullah da "ne var? Ondan seni şüpheye düşürecek bir şey mi oldu?" buyurmuş, Zeyd "yok vallahi, ben ondan hayırdan başka bir şey görmedim velâkin şerâfetinden dolayı bana ta'azzum ediyor" demiş ve o vakit Resûlullah اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ buyurmuş.[2] Ansızın görülen bir güzelin cemâlini kemâl-i nezâhetle hiss ü takdir ederek yaradanın sun' u kudretini tesbih ve tenzih ile ilân etmekte enbiyânın şân-ı ismetine muhalif hiçbir mâna olmadığından bu hikâyenin vukū'unu farz etmekte esas itibariyle bir mahzur yoktur. Bununla beraber birtakım Hıristiyan muharrirlerin dedikodu vesilesi yapmak istedikleri bu hikâye, ilm-i hadis bakımından sahih olarak sâbit değildir. Bir kere rivayet itibariyle sahih kitaplarında, sahih bir tarîk ve sened ile rivayet edilmemiştir. Sâniyen dirayet itibariyle: Zeyneb'in hüsn ü cemâlini Resûlullah'ın henüz yeni görüp anlamış olması aklen şâyân-ı kabul değildir. Zira Zeyneb Resûlullah'ın yakın akrabasından olmakla ta çocukluğundan beri görüp bildiği ve bâhusus henüz tesettür emredilmemiş bulunduğu için hüsn ü endâmını yakından tanıyageldiği bir kadın iken, bunu ilk olarak bu kere görülmüş beğenilivermiş diye anlatmak kendi kendini tekzib eden bir hikâyedir. Doğrusu Resûlullah Zeyneb'i evvelden biliyordu ve bildiği

---

1 H: "çekinilecek".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 493-494; İbn İshâk, *Sîre*, s. 262; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 273-274; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* III, 62; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 452:
فأنكحها النبي صلى الله عليه وسلم زيدا فمكثت عنده حينا، ثم إن النبي صلى الله عليه وسلم أتى زيدا فأبصر زينب قائمة، وكانت حسناء بيضاء من أتم نساء قريش فهويها النبي صلّى الله عليه وسلّم فقال «سبحان الله مقلب القلوب» ففطن زيد، فقال: يا رسول الله، ائذن لي في طلاقها فإن فيها كبرا، تعظم علي وتؤذيني بلسانها، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أمسك عليك زوجك واتق الله.

için onu evlâd gibi sevdiği Zeyd'e nikâh etmiş idi, lâkin Zeyneb onurlu bir kadın idi. Zeyd'i kölelikten âzâd edilmiş olduğundan dolayı kendine küfüv sayamamış[1], ona varmak istememişti, sırf Resûlullah'ın emrine itaatle varmış fakat lâyıkıyla ısınamamış idi. Ara sıra Peygamber'e olan karâbetinden dolayı şerâfet ve asaletiyle iftihar ederek Zeyd'e karşı büyüksenmek istiyordu. Cidden imarete lâyık olarak yaratılmış olan Zeyd buna bir müddet sabretti ise de Resûlullah'a varıp Zeyneb'den ayrılmak [3902] istediğini arz eyledi, Resûlullah da bunu nefsinde muvâfık gördüğü hâlde birdenbire müsaade etmeyip dedi ki: Zevceni kendi üzerinde tut اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ. {وَاتَّقِ اللّٰهَ} ve Allah'tan kork ❁ yani bir kadını boşayıvermek ehemmiyetsiz bir mesele olmadığını, Allah indinde mes'ûliyetli olduğunu[2] düşün, çünkü أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللهِ اَلطَّلَاق yani helâlin Allah'a en mebğûzu talaktır.[3] Bu nasihatler güzel, fakat böyle derken {وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدِيهِ} nefsinde de Allah'ın meydana çıkaracağı bir şey gizliyordun ❁ boşamasını münâsib görüyordun, yahut nikâhını düşünüyordun da söylemiyordun. Taberî de Süfyan b. Uyeyne tarîkiyle Ali b. Hüseyin'den rivayet eder ki Allah tebareke ve teâlâ Peygamberine bildirmişti, Zeyneb ileride kendisinin zevcelerinden olacaktı. Böyle iken Zeyneb'den şikâyete geldiği zaman ona "zevceni kendinde tut" demişti.[4] Çünkü o hâlde {وَتَخْشَى النَّاسَ} halkı da sayıyordun ❁ Zeyd'in hatırını sayıyor veya nâs dedikodu ederler diye çekiniyordun {وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ} hâl bu ise Allah daha gerekti ki yalnız O'nu sayasın ❁ eğer korkacak bir şey varsa halkı hiç hesâba almayarak yalnız Allah saygısını duyasın, yani mücerred gizlemek mahzur değildir. Allah için korkacak, Allah'ın emrine muhalif olacak bir şey olsa idi sade Allah korkusuyla gizlemek de mahzur değil idi. Fakat Allah için korkacak bir hâl yok iken sırf halktan korkarak gizlemek veya Allah korkusuyla beraber bir de halk

1 B: "sayamamış".
2 H: "bulunduğunu".
3 İbn Mâce, Talâk, 1; Ebû Dâvûd, Talâk, 4.
4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 274:
حدثنا خلاد بن أسلم، قال: ثنا سفيان بن عيينة، عن علي بن زيد بن جدعان، عن علي بن حسين قال: كان الله تبارك وتعالى أعلم نبيه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم أن زينب ستكون من أزواجه، فلما أتاه زيد يشكوها، قال: «اتق الله وأمسك عليك زوجك»، قال الله: «وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ».

korkusu[1] saymak, işte ihtârın sebebi budur. Halktan hiç korkmayarak yalnız Allah korkusunu saymak gerekti. Çünkü Allah'ın risâlâtını[2] tebliğ eden peygamberler beyan buyurulacağı cihetle Allah'tan başka kimseden korkmazlar. وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَداً اِلَّا اللّٰهَ [33/39] Deniliyor ki Peygamber'e karşı en şiddetli âyet işbu وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ'dir. Hazret-i Âişe [3903] demiştir ki: "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem Kitâbullah'tan bir şey gizlese idi bunu gizlerdi: وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَۚ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ[3]" Demek ki bu âyet bu suretle onun sıdkına ve pek yüksek olan haşyet ü takvâsına da açık bir delil oluyor.

{فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَراً} Derken vaktâ ki Zeyd ondan tamamen ilişiğini kesti ❁ yani o nimet-dîden olan Zeyd, nihâyet o zevcesi Zeyneb'den murâdına erdi, onu tutmak istemeyip boşadı ve iddeti çıktı, ona hiçbir vechile bir ihtiyâcı, bir ilişiği kalmadı ve bu suretle Zeyneb Hatun, açıkta bîvâye kaldı, o vakit {زَوَّجْنَاكَهَا} Biz onu, o hatunu sana tezvic eyledik. ❁ Yani senin çekinmene rağmen nihâyet onu tezevvüc etmeni sana emrettik. Demek ki Peygamber nâsa karşı lakırdısından bile kaçındığı bir fiilin açıktan açığa icrâsına me'mur edilmiş bulunuyordu. Şüphe yok ki bu onun iman ve yakīnindeki kuvvete şâhid olan büyük bir ibtilâdır. Fakat bu ne için böyle oluyordu? Ne idi? Bu tezvicde ümmet için ehemmiyetli bir teşrî' hikmeti vardı, şöyle ki: {لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ فٖٓى اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَراً} Oğulluklarının zevcelerinde ilişiklerini kestikleri vakit mü'minler üzerine bir darlık olmamak hikmeti için. ❁ Zira sûrenin başında geçtiği üzere siz oğulluk edinmekle Allah teâlâ onları hakikaten sizin oğullarınız edivermemiştir. Şu hâlde Sûre-i Nisâ'da وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذٖينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ [en-Nisâ 4/23] buyurulduğu vechile sulbî oğulların halîlelerini nikâh haram edilmiştir diye oğullukların zevcelerini de hakikaten onlar gibi farzetmek lâzım gelmez. Bir adamın oğul

1 B: "korkusunu".
2 M ve B: "risaletini".
3 Buhârî, Tevhîd, 22; Tirmizî, Tefsîr, 33:
عن أنس قال: جاء زيد بن حارثة يشكو، فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اتق الله، وأمسك عليك زوجك. قالت عائشة: لو كان رسول الله صلى الله عليه وسلم كاتما شيئا لكتم هذه.

edindiği evlâtlığı zevcesini boşayıp iddeti çıktığı zaman o adamın onu tezevvüc etmesi şer'an câizdir. Bunda hiçbir beis yoktur. İşte câhiliyede kökleşmiş[1] olan bu âdetin, bu darlığın İslâm'da [3904] kaldırılması için hikmet-i ilâhiye Peygamber'in bizzat kendisinde tatbîkini iktizâ eylemiş ve bu hikmet için o tezvic emredilmiştir. {وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولاً} Allah'ın emri de fiile çıkarılagelmiştir. ❁ Onun için bu emir de icrâ edilmiş, Peygamber tezevvüc etmiş, Zeyneb de Peygamber'in zevcesi olmuştur. Bu suretle bu tezevvücün meşrûiyeti fiilen gösterilmiştir.

İşbu لِكَيْ لَا يَكُونَ ta'lîlinden anlaşılır ki bir husûsiyet delili bulunmadıkça Peygamber ile ümmet hakkında hüküm birdir. Burada şöyle bir tevehhüm hatıra gelebilir: Evlenmek Peygamber'e lâyık mıdır? Hele müte'addid zevceleri var iken böyle bir daha evlenmek nübüvvetin şânına bir nakīsa vermez mi? Hazret-i Yahyâ ile Îsâ hiç evlenmemiş oldukları için rehbâniyeti tercih etmek isteyen Nasârâ mutaassıbları bu meseleyi bahane ederek Peygamber'in izdivaclarına dil uzatmak istemişlerdir. Buna karşı buyuruluyor ki {مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ} Peygamber'e Allah'ın, lehinde olarak farz ve takdir buyurduğu, yani helâl ve mubah kıldığı şeyde bir harec, bir darlık olamaz ❁ Allah'ın helâl ve mubah kıldığı hakta hiç kimseye bir memnû'iyet, bir tazyik doğru olmadığı gibi Peygamber'e de olamaz {سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ} bundan evvel geçenler de Allah'ın sünneti olarak böyledir. ❁ Bütün geçen peygamberlerde Allah'ın âdeti bu, kanunu budur ki hiçbir peygambere şeriatında mubah olarak teşrî' buyurulduğu şey hakkında harec ve tazyik yapmamıştır. Geçen peygamberler de evlenmişler, hem Süleyman ve Dâvûd aleyhimesselâm gibi bazıları pek çok evlenmişler, hiçbirine izdivac yasak edilmemiş, Yahyâ ve Îsâ aleyhimesselâm da men' edildikleri için değil, evlenmek farz kılınmadığı, fi'l ü terkinde harec bulunmadığı için evlenmediler {وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَراً مَقْدُوراً} ve [3905] Allah'ın emri biçilmiş bir kader bulunuyor. ❁ Ezelde bilinip takdir

1 B: "köklenmiş".

edilmiş kat'î bir hüküm bulunuyor, yahut ezelde[1] makdur olmakla beraber mükellefin kudretini de selb etmez, me'mur için de makdurdur. Binâen'aleyh herkesin mukadderi olan kaderi başına gelir, bununla beraber mes'ûliyetine de mâni' olmaz. {اَلَّذ۪ينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ} Onlar, o peygamberler ki hep Allah'ın risaletlerini tebliğ ediyorlardı, yani senin gibi resul idiler {وَيَخْشَوْنَهُ} ve O'ndan korkuyorlardı ❁ bununla beraber rehbâniyet yapmıyorlar, izdivac ediyorlardı {وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَداً اِلَّا اللّٰهَ} hem de Allah'tan başka hiçbirinden korkmuyorlardı ❁ halktan çekinmiyorlardı. {وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَس۪يباً} Hesâba alacak, yahut hesab görecek de Allah yeter. ❁ Allah korkusu başka bir korkuya hâcet bırakmaz. Hâsıl-ı kelâm {مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ} Muhammed sizin ricâlinizden hiçbirinin babası değildir. ❁ Yani kendisinden tevellüd etmiş olmayan sizin ricâlinizden hiçbirinin hakikat mânasıyla babası olmamıştır. Binâen'aleyh Zeyd'in de hakikatte babası değildir. Onun için hürmet-i musâhere sâbit olmaz ve bundan dolayı bir harec mevzû'-i bahis olmaz. Gerçi Kāsım, İbrâhim, Tayyib, Tâhir, Mutahher nâmında oğullarının babası olmuştur. Lâkin bunlar bülûğa ermeden vefat ettikleri için ricâl i'dadına[2] dâhil olmamışlardır. Çünkü hakikatte "recül" bâliğ olan erkeğe denir. Bununla beraber bâliğ olsa idiler o vakit de مِنْ رِجَالِكُمْ değil مِنْ رِجَالِهِ olurlar, yine umûm-ı nefy müntekız olmazdı, yani o vakit de ümmetin ricâlinden hiçbirinin hakikaten babası olmamış olurdu. {وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ} Velâkin Allah[3] Resûlüdür. ❁ Onun için babalardan ziyade şefkatli ve daha hayr-hâhtır, ebedî hayâtın sebebidir. Bu cihetle her resul, [3906] ümmetinin bir babasıdır denebilir ise de bu bir mecaz mânadır. Mecâzın hükm ü alâmeti de hakikatin ondan selbi sahih olmaktır. Doğrusu hakikaten baba değil, lâkin babadan daha şefkatli Allah Resûlüdür. {وَخَاتَمَ النَّبِيّ۪نَ} Hem de Hâtemü'l-Enbiyâ'dır.

"Hâtem" Âsım kıraatinde "ta"nın fethiyle, mütebâkīsinde kesriyle okunur. Kesr ile "hâtim" ism-i fâ'il olup hatm eden, nihâyete erdiren,

1 B: "Ezelden".
2 B: "ıdâdına".
3 B: "Allah'ın".

yahut mühürleyen demek olur. Feth ile "hâtem" de ism-i âlet olup mühür demektir. Mühür de bir şeyin tevsik ve tasdîki için[1] nihâyete basıldığından hem âhir mânasını hem tasdik mânasını[2] tazammun eder. Şu hâlde iki kıraat, "hâtemü'n-nebiyyîn" vasfının iki mefhûmunu ayrı ayrı ihtar[3] ediyor. Yani Muhammed Resûlullah hem peygamberleri hitâma erdiren son peygamberdir, âhirü'l-enbiyâdır; hem de bütün peygamberleri tasdik ve tevsik eden ilâhî bir mühürdür. Eğer o gelmese idi diğer peygamberler unutulup gidecek, tarihte onların mevcudiyetlerini ve nübüvvetlerinin hakkiyetini ilmen isbat etmek mümkin olmayacaktı. Çünkü diğer peygamberlerin hayat ve mevcudiyetleri tarihin sînesinde hayât-ı Muhammed gibi vuzuh ve vüsuk ile mâlum değildir. Öyle ki bugün Kur'an olmasa idi Mûsâ ile Îsâ'nın bile varlıkları ciddiyetle isbat olunamazdı. Hayat ve nübüvvet-i Muhammediyye'nin tarihte vuzuh ve kat'iyyetle mâlum olması sayesindedir ki diğer peygamberlerin de mâzîdeki nübüvvetlerini tasdik için bir vesika elde edilmiş bulunuyor. Aynı zamanda Muhammed aleyhisselâm diğer enbiyânın kendisi hakkındaki bişâretlerini tahakkuk ettirmek itibariyle de onların nübüvvetini mühürleyen ilâhî bir damgadır. Nübüvvet-i Muhammediye ile beşeriyet din nokta-i nazarından tekâmülün[4] gayesine ermiştir. Ondan sonra başka peygamber beklememeli, nûr-i Muhammedîyi tâkip eylemelidir. {وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيماً} Allah ise her şeye [3907] Alîm bulunuyor ❁ her şeyi bilip duruyor, onun için bu ahkâmı emrediyor.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَثٖيراًۙ ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصٖيلاً ﴿٤٢﴾
هُوَ الَّذٖى يُصَلّٖى عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنٖينَ
رَحٖيماً ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌۚ وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْراً كَرٖيماً ﴿٤٤﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا
اَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً وَمُبَشِّراً وَنَذٖيراًۙ ﴿٤٥﴾ وَدَاعِياً اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهٖ وَسِرَاجاً مُنٖيراً ﴿٤٦﴾

1 B -"için".
2 B -"mânasını".
3 B: "ihtiyâr".
4 F, M ve B: "tekâmül".

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلاً كَبِيراً ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ
اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلاً ﴿٤٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ
سَرَاحاً جَمِيلاً ﴿٤٩﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰتِٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا
مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ
خَالَاتِكَ الّٰتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ
يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فٖٓي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً ﴿٥٠﴾ تُرْجِي مَنْ تَشَٓاءُ
مِنْهُنَّ وَتُـْٔوٖٓي اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ
تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ
عَلِيماً حَلِيماً ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَٓاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَٓا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ
حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيباً ﴿٥٢﴾

[3909] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o bütün iman edenler! Allah'ı çok anış anın (41). Ve O'na sabah akşam tesbih edin (42). O'dur ki O sizleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize feyz ü bereket[1] indiriyor ve mü'minlere Rahîm bulunuyor[2] (43). O'na kavuşacakları gün tahiyyeleri selâmdır ve onlar için kerîm bir ecir[3] hazırlamıştır (44). Ey O Peygamber! Biz seni hakkā[4] bir şâhid hem bir müjdeci hem bir gocundurucu gönderdik (45). Hem Allah'a izniyle bir davetçi ve nûrlar saçan bir şavk (46). Mü'minlere müjdele: Onlara Allah'tan bir büyük fazl var (47).

1 H: "berekât".
2 H ve F: "hem mü'minlere O bir Rahîm bulunuyor".
3 B: "rızık".
4 B: "hakka".

Kâfirlere ve münafıklara itaat etme, onların ezâlarını bırak da Allah'a mütevekkil ol, Allah vekil olunca hepsine yeter (48). Ey o bütün iman edenler! Mü'mineleri nikâh ettiğiniz[1], sonra onlara dokunmadan talâk verdiğiniz vakit üzerlerinde sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur, derhâl mut'alarını verip onları güzel bir surette salıverin (49). Ey O Peygamber! Biz bilhassa sana şunları helâl kıldık: Mehirlerini vermiş olduğun zevcelerini ve Allah'ın sana ganimet kıldıklarından milk-i yemînin olan câriyeyi, ve ammin kızlarından, dayın kızlarından, teyzen kızlarından seninle beraber hicret etmiş olanları, bir de mü'mine bir kadın kendini Peygamber'e hibe ederse Peygamber nikâh etmek istediği takdirde onu; sâde sana, sâir mü'minlere değil. Onlara zevceleri ve milk-i yemînleri hakkında ne farz kıldığımız malûmumuz, bunlar sana hiçbir darlık olmamak içindir, Allah Gafûr Rahîm bulunuyor (50). Onlardan dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın, azl eylediğinden de arzu ettiğinde sana günah yoktur. Onların gözleri aydınlanıp mahzun kalmamalarına ve kendilerine verdiğinle hepsinin hoşnut olmalarına en elverişli olan budur. Allah kalblerinizdekini bilir, Allah hem Alîm hem Halîm bulunuyor (51). Bundan başka kadınlar sana helâl olmaz, bunları başka zevcelere[2] değiştirmek de olmaz, isterse hüsünleri çok hoşuna gitsin, meğer ki milk-i yemînin ola, Allah her şeye gözcü bulunuyor (52).

[3910] {ذِكْرًا كَثِيرًا} çok zikir ❁ vakitlere gālib ve takdis, temcid, tehlil, tahmid gibi Allah'a lâyık zikrin envâ'ına şâmil olur. Bununla beraber envâ'-ı zikr içinde tesbihin, evkāt içinde sabah ile akşamın bilhassa ehemmiyet ve faziletine işaret için de {وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلًا} "ve sabah akşam O'na tesbih edin" buyurmuştur. Çünkü tesbih ezkârın umdesi, sabah ile akşam da meşhur vakitlerdir. Ma'amâfîh "sabah", "akşam" tâbirleri Türkçemizde olduğu gibi Arapça'da da ta'mîm-i evkāt ile devamdan kinaye de olur. Kezâlik "zikr" ü "tesbih" namaza dahi şâmildir.

---

1 H ve F: "ettiğinizde".
2 B: "zevcelerle".

{يُصَلّٖى عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ} Hem kendisi hem melâikesi üzerinize salât yağdırıyor.

"**Salât**" Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar, mü'minlerden dua demektir. Burada aynı fiil Allah'a ve melâikesine isnad edilmiş olduğu cihetle rahmet ve istiğfâra şâmil bir inâyet-i mahsûsa mânası ifade etmek lâzım gelir. {تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ} O'na kavuşacakları gün ❁ öldükleri yahut kabirden çıktıkları, yahut cennete girdikleri gün tahiyyeleri {سَلَامٌ} selâm ❁ her türlü mahzur ve âfâttan selâmet haberidir. {اَجْرًا كَرِيمًا} Ecr-i kerîm ❁ cennet {شَاهِدًا} bir şâhid olmak üzere ❁ Allah'ın birliğine şâhid, Allah'a nasıl kulluk edileceğine istişhad edilecek örnek, ümmetin tasdîki, tekzîbi, icâbeti, ʻadem-i icâbeti gibi ahvâline, aʻmâline yarın âhirette huzûr-ı ilâhîde şehadet edecek şâhid {دَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهِ} Allah'ın izniyle bir davetçi ❁ Allah'ın birliğine ve imanı vâcib olan sıfât ve ahkâmına iman ile rızâsına, likāsına doğru gitmeye çağırıcı[1], hem de kendi kendine değil, Allah'ın izn ü müsaadesi, teysîr ü tevfîki ile çağırıcı...

[3911] Yukarıda اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ buyurulduğu hâlde burada bir de بِاِذْنِهِ kaydıyla takyid olunması bu davetin Allah tarafından bilhassa bir inayet olmayınca yapılamayacak gayet zor bir iş olduğuna bir tenbîhi ifade eder. {وَسِرَاجًا مُنِيرًا} Nûrlandırıcı bir parlak şavk ❁ cehalet ve şaşkınlık zulmetlerinde akılları, gönülleri aydınlatıp doğru yolu gösteren bir ışık {مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا} Allah'tan bir büyük fazl ❁ Allah'ın Muhammed ümmetine mevʻud olan fazl u ihsânı başka ümmetlere verilmiş olandan çok fazla ve çok büyüktür. {وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ} Kâfirlere ve münafıklara itaat etme ❁ davet emrinde onlara müdârâ etmekten, tebliğde yumuşak davranmaktan, inzarda müsamaha göstermekten nehiy buyuruluyor. Zecr ü tenfirde mübalağa ile tehyic için bu mâna, tâatten nehiy suretinde ifade edilmiş ve Allah'ın emirlerini tebliğde cüz'î bir müsamaha kâfirlere ve münafıklara itaat etmek mânasında olduğu anlatılmıştır. Çünkü kâfirler ve münafıklar onu arzu etmezler. {وَدَعْ اَذٰيهُمْ} Ve onların ezâlarını

1 B: "çağıracağı".

bırak ❁ burada "ezâ" fâiline muzâf olmak zâhir, mef'ûlüne muzâf olmak muhtemildir Yani bundan dolayı onların sana yaptıkları ve yapacakları eziyetlere, rahatsızlıklara aldırma, ilişik etme, yahut itaat etme, fakat ezâya da kalkışma {وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ} ve Allah'a mütevekkil ol ❁ gerek bunlarda ve gerek bunlar gibi yapacağın ve bırakacağın her hususta kendini Allah'a ver, yardımı O'ndan iste, O'na dayan {وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا} Allah, vekil yeter ❁ kâffe-i ahvâlde kendisine tefvîz-i umûr edilecek ancak O'dur, O hepsine kâfîdir. İzmar mevki'inde ism-i celîlin[1] izhârı, hükmü ta'lîl ve cümle-i tezyîliyyenin istiklâline tenbih içindir. Peygamberimiz aleyhissalâtü vesselâm "şâhid", "mübeşşir", "nezîr", "dâ'î ilâllah", "sirâc-ı münîr" diye beş [3912] vasıf ile tavsif olunduğu gibi, bunlara mukabil birer hitab ile de hitab olunmuştur. Ancak "şâhid" hepsine tevzî' edildiği için mukabili ayrıca tasrih olunmamış, yahut "tebşîr"in delâleti ile iktifâ kılınmıştır. "Nezîr"e لَا تُطِعِ دَعْ, "dâ'î ilallâh"a تَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ, "sirâc-ı münîr"e de işbu إكتفا بالله tekabül ettirilmiştir. Çünkü bu ihbarda da iktifâ ile bir emir mânası vardır. Ve bununla[2] o sirâcın nûru[3] doğrudan doğruya Allah'tan olduğuna beliğ bir tenbih yapılmıştır. يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍ [en-Nûr 24/35]

{يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا... إلخ} Sûrenin başından beri Peygamber'e olan her[4] يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ nidâsını, mü'minlere bir يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا nidâsı vely eylemiştir. Bu suretle bu sûrede de bir Peygamber'e bir ümmetine, bir Peygamber'e bir ümmetine hitab eden beş يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ altı يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا nidâsı tevâlî etmiştir.

{إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ} Mü'mineleri[5] nikâh ettiğiniz[6] ❁ kitâbiyelerde de hüküm böyledir. Fakat mü'minlere yaraşan mü'mineleri[7] nikâh etmek ve mâ'adâdan soyunu sıyânet eylemek olduğunu anlatmak için yalnız

---

1 B: "celâle".
2 B: "Ve bu onunla".
3 B -"nûru".
4 B -"her".
5 B: "Mü'minleri".
6 H ve F +"sonra da".
7 B: "mü'minleri".

mü'minât zikredilmiştir. {ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ} Sonra da[1] onları kendilerine dokunmadan boşadığınız vakit ❁ dokunmaktan murad duhuldür. Ancak halvet-i sahîha, yani hiçbir mâni'siz tenha kalmak da o mânadadır. Çünkü gizli şeylerin alâmet-i zâhiresi o şey makamına kāim olur. Binâen'aleyh halvet-i sahîha veya mücama'at olmaksızın mücerred temas olursa dokunulmamış sayılır. {فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا} Sizin için onlar üzerinde saydıracağınız bir iddet hakkınız yoktur. ❁ Bundan anlaşılır ki kadınların iddet beklemesi esas itibariyle kocalarının bir hakkıdır. Onun soyunun[2] muhafazası içindir. O sebeple bir hakk-ı şer'îdir. Onun için duhul vâki' olmayınca o hak sâbit olmaz. {فَمَتِّعُوهُنَّ} Derhâl [3913] kendilerine mut'alarını[3] verin. ❁ Sûre-i Bakara'da geçtiği üzere mut'anın vücûbu, mehir kesilmediği takdirdedir. Mehir takdir edilmiş ise onun yarısı lâzım gelir, ma'amâfîh bu âyetin ıtlâkına nazaran o surette de mut'a vâcib değil ise de müstehab olduğu hakkında Hanefiyyece bir rivayet vardır. (*Mut'anın târifi hakkında Sûre-i Bakara'da* وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ *[2/236] bak.*)

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ} Ey O Peygamber! Biz sana hâssaten şunları helâl kıldık ❁ Peygamber'e evlâ ve efdal olan zikr ü beyan buyurulmuştur. Zira

Evvelâ: {اَزْوَاجَكَ الّٰتِى اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ} ecirlerini, yani mehirlerini verdiğin zevcelerin ❁ şüphesiz mehri verilmiş olan[4] zevcenin gönlü, verilmeyenden daha hoştur.

Sâniyen: Bir adamın bizzat kendisinin yaptığı harbde iğtinam ederek mâlik olduğu câriye elbette satın aldığı cariyeden daha temiz ve daha şüphesizdir.

Sâlisen: Beraberinde hicret eden akrabaları da hicret etmeyenlerinden[5] daha şereflidir. Ma'amâfîh bazılarının dediği gibi mehrin evvel verilmesi

---

1 H ve F -"Sonra da".
2 M: "suyunun".
3 H ve F: "haklarını".
4 H ve F -"mehri verilmiş olan".
5 H: "etmeyenlerden".

Peygamber'in hâssasından olması da muhtemildir. Nitekim amca ve hala, dayı ve teyze kızlarının hillinde {الّٰتِى هَاجَرْنَ مَعَكَ} beraberinde hicret edenler ❁ diye kayıtlanması da Peygamber'in bir hâssası olmak zâhirdir.

Bunu şu rivayet de teyid eder: Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî şöyle demiştir: "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem mukaddemâ bana namzed olmuştu, ben itizar eyledim mazur gördü, sonra da Allah teâlâ bu âyeti indirdi, ben ona helâl olamadım, çünkü ben onunla hicret etmemiştim, tulekādan idim."[1] Kezâlik {وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ} ve nefsini Peygamber'e hibe eden mü'mine bir kadın ❁ yani mehirsiz olarak bıd'ını temlik eden kadın, amma mutlak [3914] değil, {اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَا} Peygamber onu nikâh etmek istediği takdirde ❁ böyle mehirsiz olarak nikâh da Peygamber'in hâssasındandır. Bazıları Meymûne binti Hâris, Zeyneb binti Huzeymetü'l-Ensâriyye, Ümmü Şerîk binti Câbir ve Havle binti Hakîm bu suretle kendilerini hibe etmişlerdi demiş ise de İbn Abbas bunun fiilen vâki' olmadığını, yani Peygamber'in bu suretle hiçbir kadını tezevvüc etmediğini söylemiştir.[2] {خَالِصَةً لَكَ} Bütün bunlar senin için hâlis olmak üzere, sade sana mahsus bulunmak üzere helâl kılındı {مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ} mü'minlere değil ❁ çünkü zikrolunan kayıtlarla hepsinin hilli sâir mü'minler hakkında mütehakkık değildir. Adedce de keyfiyetçe de fark vardır. {قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ} Onlara zevceleri ve milk-i yemînleri olan cariyeleri hakkında farz kıldığımız, takdîr ü teşrî' buyurduğumuz ahkâmı hakkıyla bilmişizdir. ❁ Yani onlara lâyık olanı, menfaat ve maslahatlarını bilerek takdir etmişiz ve bildirmişizdir ki Sûre-i Nisâ'da geçtiği üzere dörde kadardır. Onun için bu beyan olunanları sâir mü'minlere değil sade sana helâl kıldık.

1 İbn Sa'd, *et-Tabakāt,* VIII, 153; Tirmizî, Tefsîr, 33/3214:

عن أم هانئ بنت أبي طالب قالت: خطبني رسول الله فاعتذرت إليه فعذرني ثم أنزل الله: «إنا أحللنا لك أزواجك اللاتي آتيت أجورهن» حتى بلغ «اللاتي هاجرن معك» قالت: فلم أكن أحل له، لم أهاجر معه كنت مع الطلقاء.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 288:

عن ابن عباس قال: لم يكن عند رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّم امرأة وهبت نفسها.

{لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ} Şunun için ki sana hiçbir harec, bir darlık olmasın, olmasın da kalbin huzur içinde vahy-i ilâhîye cilvegâh olsun. {تُرْجِى مَنْ تَشَٓاءُ مِنْهُنَّ} Onlardan dilediğini ircâ edersin ❁ geriye bırakırsın {وَتُـٔوِٓى اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُ} dilediğini de yanına alırsın ❁ müte'addid zevcesi olanlara sıra ile bir nevbet tâkip etmek vâcibdir. Buna "kasm" denilir. Fakat Peygamber'in havâssından olmak üzere ona kasm vâcib kılınmayıp [3915] meşiyyetine bırakılıyor. {وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ} Azlettiğinden, yani bıraktığın[1] yahut boşadığından arzu ettiğine rücû' eylediğin surette de {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ} üstüne bir günah yoktur. {ذٰلِكَ} Bu ❁ hüküm, yani tertib üzere nevbetle kasm sana vâcib kılınmayıp böyle senin arzu ve meşiyyetine bırakılması {اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ} onların gözlerinin aydın olmasına {وَلَا يَحْزَنَّ} ve gözleri aydın olup da mahzun olmamalarına {وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ} ve senin kendilerine verdiğin ile, yaptığın muâmele ve ihsan ile hepsinin hoşnut olmalarına daha elverişlidir. ❁ Çünkü o, bir kere hepsinin müsâvî oldukları bir hükümdür, sonra sen beynlerini müsâvî tutar kasm yaparsan onu senin bir ihsânın bilerek sevineceklerdir. Ve eğer bazısını tercih edecek olursan onu da Allah'ın bir hükmüyle yaptığını bilecekler yine gönülleri hoş olacaktır. Bundan anlaşılır ki zevceleri sevindirmek, gönüllerini hoş etmek de şer'in gözettiği makāsıddandır. {وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فٖى قُلُوبِكُمْ} Kalblerinizdekini de Allah bilir ❁ hatırlarınızdan neler geçiyor, gönüller neler istiyor, ne duyguda, ne niyette bulunuyor hepsini bilir. Onun için kalblerinizi de güzel tutmaya çalışın. {وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَلٖيمًا} ❁ "**Alîm**" mübalağa ile âlim, çok pek çok bilir, onun için gizli açık neyiniz varsa bilir. Fakat Halîm'dir, ukūbette acele edivermez, imhal eder de ihmal etmez. O hâlde tehirine de mağrur olmamalı ve çok titizlik etmemelidir.

{لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَٓاءُ مِنْ بَعْدُ} Sana bundan öte kadınlar helâl [3916] olmaz. ❁ Muhayyer kılınıp da seni ihtiyar eden dokuz zevcenden mâ'adâ kadın

---

1 B: "bıraktığından".

tezevvüc etmen[1] câiz olmaz. Bunlar Âişe binti Ebû Bekir, Hafsa binti Ömer, Ümmü Habîbe binti Ebû Süfyan, Sevde binti Zem'a, Ümmü Seleme binti Ebû Ümeyye, Safiyye binti Huyey el-Hayberiyye, Meymûne binti Hâris el-Hilâliyye, Zeyneb binti Cahş el-Esediyye, Cüveyriyye binti Hâris el-Mustalikıyye radıyallahu anhünne hazarâtı idiler. {وَلَٓا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ} Onları başka zevcelere değiştirmen de olmaz ❁ yani bunları boşayıp yerlerine başka kadınlar tezevvüc etmen de câiz olmaz. Onlar Allah ve Resûlünü ihtiyar ettikleri için Allah teâlâ da onları böyle ikram[2] ve taltif buyurmuş, Resûlullah da vefâtına kadar bunlara hasr eylemiş vefâtında da onlar ümmehât-ı mü'minîn olarak kalmış idi. {وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ} Hüsünleri tuhafına gitse bile ❁ bilfarz alacağın kadınların güzellikleri takdîrine lâyık olsa bile helâl olmaz. İbn Atıyye tefsirinde der ki: "Bu lafız, bir adamın evlenmek istediği kadına nazar etmesi câiz olduğuna delildir."[3] Nitekim Mugīre b. Şu'be[4] ve Muhammed b. Mesleme[5] hadisleriyle sünende de vârid olmuştur. {اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ} Ancak elinin milki olan müstesnâ ❁ çünkü onlar helâl {وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ رَقِيباً} bununla beraber Allah her şeye gözcü bulunuyor ❁ onun için ondan korkmalı, hudûdunu tecavüz etmemeli, helâlden harama geçmemeli; bu tezyil yukarısını itmam ederken aşağısına bir mukaddime oluyor.

Peygamber'e bu hitabdan sonra hânesinin ve zevcelerinin hukūkuna müte'allik olmak üzere nâsın riayetle mükellef oldukları vecîbeleri beyan için ale'l-umûm ehl-i imana şöyle nidâ buyuruluyor:

---

1 M: "etmek".

2 H ve F: "ârâm".

3 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 394:

وفي هذه اللفظة «أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ» دليل على جواز أن ينظر الرجل إلى من يريد زواجها.

4 Tirmizî, Nikâh, 5:

عن المغيرة بن شعبة أنه خطب امرأة، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: انظر إليها، فإنه أحرى أن يؤدم بينكما.

5 *Müsned Ebî Dâvûd et-Tayâlisî,* II, 507; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* IV, 225, 226; İbn Mâce, Nikâh, 9:

عن محمد أبي سهل ، عن أبيه ، قال: رأيت محمد بن مسلمة يطالع امرأة من فوق إجّار ينظر إليها، فقلت له: أتفعل هذا وأنت من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم؟ فقال: إني سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: إذا ألقى الله عز وجل في قلب أحدكم خطبة امرأة فلا بأس أن ينظر إليها.

[3917]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرٖينَ اِنٰيهُۙ
وَلٰكِنْ اِذَا دُعٖيتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسٖينَ لِحَدٖيثٍۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ
يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيٖ مِنْكُمْۘ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيٖ مِنَ الْحَقِّۜ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ
مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍۜ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّۜ وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ
تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهٖٓ اَبَدًاۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا ﴿٥٣﴾ اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا
اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٥٤﴾ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فٖٓي اٰبَٓائِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓائِهِنَّ
وَلَٓا اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَٓائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّۚ
وَاتَّقٖينَ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدًا ﴿٥٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّۜ
يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهٖينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذٖينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنٖينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًاࣖ ﴿٥٨﴾

[3918] **Meâl-i Şerîfi**

Ey o[1] bütün iman edenler! Vaktine bakmaksızın yemeğe izin verilmedikçe size Peygamber'in evlerine girmeyin velâkin çağırıldığınız vakit de girin, yemeği yediğinizde de hemen dağılın. Söz, sohbet için de izinsiz girmeyin, çünkü o, Peygamber'e ezâ veriyor, üzerine de sizden utanıyor, fakat Allah hakkı söylemekten sıkılmaz. Hem haremlerine gerekli bir şey soracağınız vakit de bir perde arkasından sorun, öyle yapmanız hem sizin kalbleriniz ve hem onların kalbleri için daha temizdir. Ve[2] sizin Resûlullah'a ezâ etmeniz olamaz, arkasından zevcelerini nikâh eylemeniz de olamaz. Çünkü o günah, Allah indinde çok büyük bulunuyor (53). Eğer bir şey açıklar veya gizlerseniz

1 B -"o".
2 H ve F -"Ve".

şüphe yok ki Allah her şeye alîm bulunuyor.[1] *(54). O zevcelere*[2] *şunlarda günah yoktur: Ne ataları, ne oğulları, ne biraderleri, ne biraderlerinin oğulları, ne hemşirelerinin oğulları, ne kendi kadınları ne de ellerindeki milklerinde, bununla beraber Allah'a korunun (ey Peygamber'in zevceleri) çünkü Allah her şey üzerine şâhid bulunuyor (55). Muhakkak ki Allah ve melâikesi*[3] *Peygamber'e hep salât ile tekrim ederler, ey o bütün iman edenler, haydin ona teslimiyetle salât ü selâm* [3919] *getirin (56). Çünkü Allah ve Resûlüne ezâ edenler muhakkak ki Allah onları dünyada ve âhirette lânetlemiş (rahmeti sahasından kovmuş) ve onlara pek hakāretli bir azab hazırlamıştır (57). Mü'minîn ve mü'minâta istihkak kesbetmedikleri bir vechile ezâ edenler de şüphesiz bir bühtan (açık bir vebal) yüklenmişlerdir (58).*

{يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا... إلخ} ❁ Ümmetin Peygamber ile hâli iki vecih üzerindedir[4]. Birisi halvettedir. O vakit vâcib olan iz'âc etmemektir. İşte يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ hitâbı ile bu beyan olunuyor. İkincisi de cem'iyyettedir. O vakit vâcib olan da izhâr-ı ta'zîmdir يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْل۪يمًا hitâbıyla da bu beyan olunuyor. Sûre-i Nûr'da يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَا [24/27] buyurulmuş, "kendi evlerinizden başka evlere sâhiplerinden izin almaksızın girmeyiniz" diye nehyedilmiş idi. Bu hüküm âm olduğu için elbette Peygamber'in evlerine dahi şâmil idi, fakat اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِن۪ينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْ buyurulmakla Peygamber'in mü'minlere nefislerinden daha evlâ ve zevceleri onların anaları olması mü'minlerin hâne-i saâdete kendi evleri gibi istîzansız girebilmelerine mesağ verecek zannedilebilirdi. İşte bu âyet hem böyle bir zanna mesağ olmadığını anlatıyor, hem bu vesile ile ezvâc-ı tâhirâta hicâbı emrediyor, hem de ümmehât-ı mü'minîn olmalarının mânasını îzah eyliyor. Âyetten anlaşıldığına, İbn Abbas'tan da rivayet olunduğuna göre birtakım kimselere vakit vakit

---

1 H ve F -"Eğer bir şey açıklar veya gizlerseniz şüphe yok ki Allah her şeye alîm bulunuyor".
2 H ve F: "Onlara".
3 H ve F: "melâikeleri".
4 H ve F: "üzerinedir".

Resûlullah'ın hânesinde yemek yediriliyordu. Bunlar bazen yemekten evvel gelip yetişinceye kadar bekliyorlar, yemekten sonra da hemen[1] çıkıp gitmiyorlar, Aleyhissalâtü vesselâm sıkılıyordu, bu âyet nâzil oldu.[2] Zeyneb'i tezevvüc buyurduğu zaman yapılan velîmede nâzil olduğu da Buharî, Tirmizî vesâirede Hazret-i Enes'ten rivayet olunmuştur.[3] {اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ} Taâma izin verilmedikçe size ❁ لِطَعَام denilmeyip[4] اِلٰى طَعَامٍ denilmesi izinde davet mânasını tazmin içindir. Beyzâvî'nin ifadesine göre bu [3920] tazmînin nüktesi de izin verilse bile taâma çağırılmadan varmak güzel olmayacağını iş'ârdır.[5] {غَيْرَ نَاظِرِينَ اِنٰيهُ} Yemek vaktine bakmaksızın, yahut yemeğin olmasını gözetmeksizin veya gözetmemek üzere girmeyin.

"**İnâ**" bir şeyin vakti gelip çatmak, yahut bir şey kemâlini bulup yetişmek mânalarına gelir. Burada ikisiyle de tefsir edilmiştir. İşbu غَيْرَ نَاظِرِينَ kaydı لَا تَدْخُلُوا'nun fâilinden hâldir. Yani vaktine bakmaksızın girmeyin, yahut لَكُمْ'deki كُمْ'den hâldir. Yani[6] vakti gözetmemeniz beklememeniz üzere size taâma izin verilmedikçe girmeyin {وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا} velâkin çağırıldığınız vakit de girin ❁ vaktinden evvel de olsa girin {فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا} fakat yemeği yediğiniz vakit de hemen dağılın ❁ hiç durmayın {وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ} söz dinlemek veya sohbet etmek üzere izin verilmedikçe girmeyin ❁ bu da غَيْرَ نَاظِرِينَ üzerine ma'tûftur. Bizim anlayışımıza göre bu kaydın fâidesi taâmdan mâ'adâ makāsıd için

---

1 B -"hemen".

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 519:

قال ابن عباس: نزلت في ناس من المؤمنين كانوا يتحينون طعام رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيدخلون عليه قبل الطعام إلى أن يدرك، ثم يأكلون ولا يخرجون، وكان رسول الله يتأذى بهم، فنزلت هذِه الآية.

3 Buhârî, Tefsîr, 33/8; Tirmizî, Tefsîr, 33:

عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: لما تزوج رسول الله صلى الله عليه وسلم زينب ابنة جحش دعا القوم فطعموا، ثم جلسوا يتحدثون، وإذا هو كأنه يتهيأ للقيام فلم يقوموا، فلما رأى ذلك قام، فلما قام قام من قام، وقعد ثلاثة نفر، فجاء النبي صلى الله عليه وسلم ليدخل فإذا القوم جلوس، ثم إنهم قاموا، فانطلقت فجئت، فأخبرت النبي صلى الله عليه وسلم أنهم قد انطلقوا، فجاء حتى دخل، فذهبت أدخل، فألقى الحجاب بيني وبينه، فأنزل الله: «يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي» الآية.

4 B +"de".

5 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 237:

«إلى طَعامٍ» متعلق بـ«يُؤْذَنَ» لأنه متضمن معنى يدعى للإشعار بأنه لا يحسن الدخول على الطعام من غير دعوة وإن أذن كما أشعر به قوله: «غَيْرَ ناظِرِينَ إِناهُ» غير منتظرين وقته، أو إدراكه.

6 B -"Yani".

de izinsiz duhûlün nehyini ta'mîm etmektir. {اِنَّ ذٰلِكُمْ[1]} Çünkü o izinsiz, vakitsiz giriş ve duruş {كَانَ يُؤْذِى النَّبِىَّ} Peygamber'e ezâ veriyordu ❁ hânesini daraltıyor, ehl-i beyti sıkıyordu {فَيَسْتَحْيٖ مِنْكُمْ} fakat sizden utanıyor; "girmeyin, çıkın" demekten sıkılıyordu {وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيٖ مِنَ الْحَقِّ} Hâlbuki Allah haktan sıkılmaz ❁ yani Sûre-i Nûr âyeti mûcebince başkasının hânesine izinsiz girenlerin ve hâcetten fazla duranların çıkarılması bir haktır. O hâlde Allah'ın söylediği gibi söylemekten sıkılmamak gerektir وَاِنْ قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ [en-Nûr 24/28] {وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا} [3921] İzin ile girdiğiniz takdirde de kadınlara bir metâ', gerekli bir şey soracağınız veya isteyeceğiniz vakit {فَسْـَٔلُوهُنَّ[2] مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ} artık onlara bir hicab, yani görülmelerine mâni' bir perde, bir siper arkasından sorun. ❁ Bundan böyle harem farz kılınmıştır ki o zamana kadar Arab'da âdet değil idi. {ذٰلِكُمْ} Öyle yapmanız ❁ izinsiz girmemek, çabuk dağılmak, hareme soracağınızı hicab arkasından sormak {اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ} hem sizin kalbleriniz hem onların kalbleri için daha ziyade temizliktir. ❁ Şeytânî hâtıralardan, vesveselerden uzaklaşırsınız; hem kadınların, hem erkeklerin iffet ve ismet hisleri daha ziyade yükselir; edeb, nezâhet, takvâ, ihtiram artar. {وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ} Hem Resûlullah'ı ezâlandırmanız, incitmeniz, sizin için doğru ve câiz olamaz ❁ ona hak ve salâhiyetiniz olmadığı gibi size yaraşmaz ve hakkınızda iyi olmaz. Onun için onu incitmesi melhuz olan ahvâl ü harekâtın hepsinden sakınmalı, hiçbirini tecviz etmemelisiniz. {وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهٖٓ اَبَدًا} Onun arkasından, yani vefâtından sonra zevcelerini nikâh etmeniz de ebeden olamaz. ❁ İşte onların ümmehât-ı mü'minîn olmalarının asıl mânası budur. Analar gibi nikâhlarının ebeden câiz olmamasıdır. {اِنَّ ذٰلِكُمْ} Çünkü o günah ❁ Peygamber'e ezâ etmek bu cümleden olmak üzere arkasından zevcelerini nikâh eylemek günahı {كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا} Allah indinde çok büyük bulunuyor. ❁ Peygamber'e kasden ezâ etmek küfür olduğu gibi, zevcelerinin nikâhını helâl saymak da öyledir. Vefâtında da

1 M: "ذالكم".
2 H ve F: "فاسئلوا".

indallah öyle muazzam ve [3922] öyle vâcibü't-ta'zîmdir. {اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ} Siz bir şeyi açıklasanız da gizleseniz de ❁ gerek ezâ kabîlinden olsun, gerek tâzim, gerek hayr gerek şer herhangi bir şey Allah onu bilir. Zira {فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا} şüphe yok ki Allah her şeye alîm bulunuyor ❁ onun için ne yapacağını da bilir. Rivayet olunuyor ki bu hicab âyeti nâzil olunca babalar, oğullar, akrabalar "yâ Resûlallah, bizler de mi onlara perde arkasından konuşacağız?" demişler, onun üzerine de bu âyet nâzil olmuş.[1] {لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ} Onlara, yani o zevceler üzerine şunlarda günah yok: {فٖى اٰبَٓائِهِنَّ} Ne atalarında ❁ ki babalar ve bütün dedeler, amca ile dayı da bu hükümdedir. Ma'amâfîh bu ikisi tasrih edilmediği için bazı ulemâ amca ve dayı yanında başörtüsüz oturmayı mekruh görmüşlerdir. Sûre-i Nûr'a da bak; ilh. {وَلَا نِسَٓائِهِنَّ} Ve ne kendi kadınlarında ❁ kadınların kadınları ale'l-umûm ta'allukātlarından olan kadınlarla tanıdıkları Müslüman kadınlar. {وَاتَّقٖينَ اللّٰهَ} Bununla beraber Allah'tan korkun, iyi korunun ❁ takvâlı, ihtiyatlı bulunun ey Peygamber'in zevceleri {اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدًا} çünkü Allah her şeye karşı şâhid bulunuyor. ❁ Buhârî şerhi Aynî'de Kâdı İyâz'ın beyânı vechile der ki: "Peygamber'in zevcelerine mahsus olan hicab yüz ve ellerde dahi hilâfsız olarak kendilerine farzdır. Onun için ne şehadet ne diğer bir sebeple yüzlerini ve ellerini açmaları kendilerine câiz olmadığı gibi, çıktıkları zaman şahıslarını izhar[2] etmek de câiz değildi. Nitekim Hazret-i Hafsa babası vefat ettiği gün çıktığında şahsını örtmüştü. Vefâtında da üzerine bir kubbe bina edilmişti."[3]

[3923] {اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ} Çünkü Allah ve melâikesi Peygamber'i hep salavatlar dururlar ❁ Allah teâlâ rahmet ve in'âmıyla[4], melekler istiğfarları ve hizmetleriyle Peygamber'e daima tekrim

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 536-537:
قال ابن عباس: لما نزلت آية الحجاب قال: الآباء والأبناء والأقارب لرسول الله صلى الله عليه وسلم نحن أيضًا نكلمهن من وراء حجاب، فأنزل الله عزَّ وجلَّ «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ» في ترك الحجاب من هؤلاء وأن يروهن.

2 B: "ihzâr".

3 Aynî, *Umdetü'l-kārî,* Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, IV, 145; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 251:
وقال عياض أما الحجاب الذي خص به زوجات النبي صلى الله عليه وسلم فهو فرض عليهن بلا خلاف في الوجه والكفين فلا يجوز لهن كشف ذلك لشهادة ولا لغيرها ولا إظهار شخصهن إذا خرجن كما فعلت حفصة يوم مات أبوها ستر شخصها حين خرجت وبنيت عليها قبة لما توفيت.

4 B: "inâyetiyle".

etmektedirler. Bu sayede yukarıda هُوَ الَّذٖى يُصَلّٖى عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ buyurulduğu üzere mü'minlere feyz-i ilâhî inmektedir. {يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلٖيماً} Ey o bütün iman edenler! Sizler ona salât ü selâm getirin, selâmlayarak teslim olun ❁ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّد، اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ الله gibi dualarla onun üzerine Allah'ın salavat ve rahmet ü berekâtını niyaz edin. Ve selâm vererek tekrim edin. Ve bir mânaya göre hiç incitmeyerek teslim olun, inkıyad edin. Bu âyet gösterir ki Peygamber'e salavat getirmek farzdır. Ancak tekrarına taarruz yoktur. Sahih olan budur ki ismi zikrolundukça vâcib olur. Bu hususta birçok hadisler rivayet olunmuştur. Ezcümle Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: "رَغِمَ أَنْفُ رَجُلٍ ذُكِرْتُ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيَّ burnu sürtülsün o adamın ki yanında ben zikrolunmuşumdur da bana salavat getirmemiştir."[1] Yine buyurmuştur ki: "Allah teâlâ bana iki melek müvekkel kıldı, ben bir müslimin yanında anıldım da bana salavat getirdi mi behemehâl o iki melek ona غفر الله لك derler, Allah teâlâ ve sâir melâikesi de o iki meleğe cevâben 'âmin' derler. Bir müslimin yanında zikrolundum da bana salavat getirmedi mi, behemehâl o iki melek 'Allah sana mağfiret etmesin' derler, Allah teâlâ ve sâir melâikesi de o iki meleğe cevâben 'âmin' derler."[2] Bazıları da zikri tekerrür etse bile bir mecliste bir kere vâcib olur demiştir. Nitekim secde âyetinde böyledir. Kezâlik her duanın evvelinde ve âhirinde de vâcibdir. Namazda اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ diye salavat okumak biz Hanefiyyece namazın vâcibâtından değildir, sünnettir. İbrâhim Neha'î'den mervîdir: "Ashâb-ı kirâm teşehhüddeki اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ ile iktifâ edebilirlerdi" demiştir. Lâkin [3924] İmâm Şâfi'î hazretleri "namazın cevâzı için salavat şarttır, vâcibdir" demiştir.[3]

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 254; Tirmizî, Deavât, 100/3545.

2 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* III, 89:

عن أم أنيس بنت الحسن بن علي رضي الله عنهما، عن أبيها، قال: قالوا: يا رسول الله أرأيت قول الله عز وجل: «إن الله وملائكته يصلون على النبي»؟ قال: إن هذا لمن مكتوم، ولولا أنكم سألتموني عنه ما أخبرتكم، إن الله عز وجل وكل بي ملكين، لا أذكر عند عبد مسلم فيصلي علي إلا قال ذانك الملكان: «غفر الله لك»، وقال الله وملائكته جوابا لذينك الملكين: «آمين»، ولا يصلي علي أحد إلا قال ذانك الملكان: «لا غفر الله لك»، وقال الله وملائكته جوابا لذينك الملكين: «آمين».

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 558:

وعن إبراهيم النخعي: كانوا يكتفون عن ذلك –يعنى الصحابة– بالتشهد، وهو السلام عليك أيها النبي، وأما الشافعي رحمه الله فقد جعلها شرطا.

Ashâb sormuşlar: "yâ Resûlallah, selâm vermeyi biliyoruz, fakat salâtı nasıl getireceğiz?" demişler, o vakit namazda okunan salavat duası tâlim buyurulmuştur.[1] Peygamberlerden mâ'adâsına salavat tebe'an câiz olursa da istiklâlen mekruhtur. Çünkü örfte peygamberlerin şi'ârıdır. Nitekim Peygamber aziz ve celil olmakla beraber hakkında عَزَّ وَجَلَّ denmez.

{اِنَّ الَّذٖينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Zira Allah'a ve Resûlüne ezâ edenler ۞ "Allah'a ezâ" tâbiri mecazdır. Allah hakkında lâyık olmayan söz söyleyen veyahut Allah'ın râzı olmayacağı fiiller yapan veyahut Allah'ın sevdiği kullarına ezâ eden demektir. {لَعَنَهُمُ اللّٰهُ} Allah onları lânetlemiş, rahmeti sahasından uzaklaştırmış {فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ} dünyada da âhirette de ۞ dünyada mel'unlukları hayr ve hidâyetten mahrumiyetleridir. {وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهٖينًا} Ve onlara mühîn yani tahkir,[2] tezlil edici bir azab hazırlamıştır. {وَالَّذٖينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا} Mü'minlere ve mü'minelere iktisab etmedikleri, yani sebebiyet vermedikleri, müstahik olmadıkları bir vechile ezâ edenlere de ۞ mutlak ezâ, maddî veya mânevî, kavlî veya[3] fiilîden e'amdır. بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا Kaydı da iktisab ve istihkāka göre had ve ta'zîr gibi adaletle emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkerden ihtirazdır. Allah ve Resûlü hakkında ise böyle bir istihkak mülâhazası asla vârid değildir. Onun için Allah ve Resûlüne her ne suretle olursa olsun ezâ edenler mutlaka mel'un ve azâb-ı mühîne müstahik oldukları gibi, mü'minîn ve mü'minâta da müstahik olmadıkları bir vecih ve suretle ezâ[4] edenler {فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا} bir bühtan yüklenmişlerdir. ۞ [3925] İşitenin donakalacağı şenî' bir yalan, çirkin bir isnad ve iftira ki sözle olan ezâda bu bühtan sarih, fiilî olan ezâda[5] zımnî olur. {وَاِثْمًا مُبٖينًا} Hem açık bir günah,

---

1 Buhârî, Enbiyâ, 12:
قال حدثني عبد الله بن عيسى سمع عبد الرحمن بن أبي ليلى قال لقيني كعب بن عجرة فقال: ألا أهدي لك هدية سمعتها من النبي صلى الله عليه وسلم فقلت بلى فأهدها لي فقال: سألنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلنا: يا رسول الله كيف الصلاة عليكم أهل البيت فإن الله قد علمنا كيف نسلم عليكم قال: قولوا: اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد.

2 B +"ve".

3 M ve B: "ve".

4 B: "cezâ".

5 H +"da".

besbelli bir vebal ❁ münafıklardan ve fâsıklardan birtakım çapkınlar geceleyin kazâ-yı hâcet için çıkan kadınları tâkip eder ve cariyelere harf-endâzlıkla sataşırlarmış. Kılık farkı olmadığı için bu arada bilmeyerek veya bilmezden gelerek hür kadınlara dahi takılır ezâ verirlermiş, bundan sonraki gibi bu âyetin de bu sebeple nâzil olduğu söylenmiştir.[1] Bundan dolayı imanlı hür kadınların kendilerine söz getirmemek, ezâ celbine sebebiyet vermemek üzere vakar ve haysiyetle tanınmaları için tam bir tesettür ile örtünmeleri emrolunarak buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّۜ ذٰلِكَ
اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً ﴿٥٩﴾ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ
فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِى الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَٓا اِلَّا قَلِيلاًۚۛ
﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَۚۛ اَيْنَ مَا ثُقِفُٓوا اُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلاً ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلُۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلاً ﴿٦٢﴾ يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِۜ
وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيراًۙ ﴿٦٤﴾
خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَداًۚ لَا يَجِدُونَ وَلِيّاً وَلَا نَصِيراًۚ ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ يَقُولُونَ
يَا لَيْتَنَٓا اَطَعْنَا اللّٰهَ وَاَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَٓا اِنَّٓا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَٓاءَنَا
فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَٓا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْناً كَبِيراًۚ ﴿٦٨﴾

[3926] **Meâl-i Şerîfi**

Ey O Peygamber! Zevcelerine ve kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına hep söyle: Cilbablarından üzerlerini sıkı örtsünler. Bu onların tanınmalarına, tanınıp da ezâ edilmemelerine en elverişli olandır.[2]

1 Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân,* II, 349; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXI, 560-561:
نزلت فِي أهل الفسق والفجور، وكانوا يتبعون الإماء بالمدينة فيفجرونَ بِهِنّ، فكان المسلمونَ فِي الأخبية لَمْ يبْنوا ولم يستقروا. وكانت المرأة من نساء المسلمين تتبرّز للحاجة، فيعرض لَهَا بعض الفجّار يُرى أنها أمَة، فتصيح بِهِ، فيذهب.

2 H ve F: "Bu onların tanınmalarına, binâen'aleyh ezâ edilmemelerine en elverişli olandır".

Bununla beraber Allah bir Gafûr Rahîm bulunuyor (59). Celâlim hakkı için eğer vazgeçmezlerse o münafıklar, kalblerinde[1] maraz bulunanlar ve şehirde erâcîf neşr eden, tahrîkât yapanlar, mutlak ve muhakkak seni kendilerine musallat kılarız, sonra orada civarına pek az yanaşabilirler. (60). Melʿun melʿun[2]: Nerede ele geçirilirlerse tutulurlar ve öldürülürler de öldürülürler (61). Allah'ın bundan evvel geçenler hakkındaki kanunu ki Allah'ın kanununu tebdîle çare bulamazsın (62). O nâs sana Sâʿat'ten soruyor, de ki: Onun ilmi Allah'ın nezdindedir ve ne bilirsin belki o Sâʿat yakında olur. (63). Şu muhakkak ki [3927] *Allah kâfirleri lânetlemiş ve onlara bir çılgın ateş hazırlamıştır (64). Onda muhalled kalırlar ve ne bir velî bulabilirler ne de[3] bir nasîr (65). O gün yüzleri ateşte çevrilirken "ah" derler, "ah ne olurdu bizler Allah'a itaat edeydik, (66) Peygamber'e itaat edeydik.* [4] *Yâ rabbenâ" demektedirler, "doğrusu bizler beylerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler (67). Yâ rabbenâ, onlara azâbın iki katlısını[5] ver ve kendilerini büyük bir lânet ile lânetle" (68).*

{يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ} Ey O Peygamber, zevcelerine de, kızlarına da, bütün mü'minlerin kadınlarına da söyle. ❁ Görülüyor ki burada yalnız Peygamber'in zevcelerine ve kızlarına değil, Sûre-i Nûr'daki وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ [24/31] âyeti gibi nisâ-i mü'minîne dahi teşmil edilmiştir. Bununla beraber nisâ-i mü'minînde asıl hürriyet olduğu için bundan murad hür kadınlar olduğu beyan edilmiştir. Arabda tesettür âdet değil idi. Câhiliyede kadına hürmet yoktu, eski câhiliye kadınlarında erkeklerin nazar-ı dikkatlerini celbedecek vechile göz belerterek açık saçık çıkan, teberrüc eden, mübtezel olanlar bulunurdu. Bundan dolayı kız evlâtlarını diri

1 B +"bir".
2 H ve F -"melʿun".
3 H ve F -"de".
4 H ve F -"melʿun".
5 B: "katını".

diri gömenler olmuştu. İslâm ise kadının şânını iffet ve ismetle, vakar ve haysiyetle yükseltiyordu.

Sûre-i Nûr âyetleri قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ [24/30] ve وَقُلْ[1] لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ [24/31] mü'minîn ve mü'minâtın yekdiğerine göz belertmeyip nazarlarını kısarak, edeb ü iffetlerini muhafaza etmeyi öğreterek terbiyelerini yükseltmiş olduğu gibi, burada da imanlı hür kadınların hiçbir vechile ezâya mâruz kalmamalarını teyid için buyuruluyor ki:

{يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ} Cilbablarından üzerlerini sıkı örtsünler.

"**Cilbâb**" baştan aşağı örten çarşaf, ferace, car gibi dış [3928] kisvesinin adıdır. الذي يستر من فوق إلى أسفل، كل ثوب تلبسه المرأة فوق ثيابها، الملحفة والمقنعة، كل ما تستر به من كساء أو غيره Çarşaf ve peçe.

"**İdnâ**" yaklaştırmak demek ise de, عَلٰى ile sılalanması tazmin suretiyle sarkıtmak mânasını da ifade ettiğinden, üzerinden sıkı örtmek demek olur. "Cilbabdan örtmek" tâbirinde de iki vecih vardır: Birisi cilbablarından birisiyle bütün bedenini sıkıca örtmek, birisi de bir cilbâbın bir tarafıyla başından yüzünü örtmek demek olur. Bu beyanda da iki suret vardır. Birisi kaşlarına kadar başını örttükten sonra büküp yüzünü de örtmek ve yalnız tek bir gözünü açık bırakmak,[2] ikincisi de alnının üzerinden sıkıca sardıktan sonra burnunun üzerinden dolayıp gözlerinin ikisi de açık kalsa bile yüzün kısm-ı a'zamını ve göğsü tamamen örtmüş bulunmaktır.[3] Rivayet olunduğu üzere Ümmü Seleme radıyallahu anhâ demiştir ki: " يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ nâzil olduğu vakit ensar kadınları üzerlerine siyah kisâlar giyerek öyle bir sekînet ile çıkmışlardı ki başları üzerinde kuşlar varmış gibi."[4]

---

1 B: "قل".

2 Bizler yetiştiğimiz zaman memleketlerimizde vâlidelerimizin tesettür tarzı bu idi [Müellifin notu].

3 Bin üç yüz onda İstanbul'a geldiğim zaman İstanbul hanımlarının bir peçe ilâve edilmek ve elde açık bir şemsiye bulunmak şartıyla tesettür tarzları da bu idi [Müellifin notu].

4 *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 52; Ebû Dâvûd, Libâs, 33:

عن أم سلمة ، زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: لما نزلت هذه الآية «يدنين عليهن من جلابيبهن» خرج نساء الأنصار كأن على رءوسهن الغربان من السكينة وعليهن أكسية سود يلبسنها».

Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ'dan da[1] mervîdir, demiştir ki: "Ensar kadınlarına Allah rahmet etsin. İşbu يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ âyeti nâzil olduğu zaman mırtlarını[2] yardılar, onunla başlarını sardılar da Resûlullah'ın arkasında öyle namaz kıldılar ki sanki başlarında kargalar varmış gibi."[3] {ذٰلِكَ} Bu ❁ tesettür {اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ} onların tanınmalarına ❁ mebzul cariyelerden, âdî kadınlardan vakar ve heybetle seçilerek hürmet edilmelerine {فَلَا يُؤْذَيْنَ} ve binâen'aleyh incitilmemelerine elverişli olan surettir. ❁ Gerçi [3929] ezâyı kendilerine davet edecek olan içi bozukları örtü zabtediverecek değildir. Lâkin imanlı temiz kadınların kirli nazarlardan sadeflerinde meknun inciler gibi mahfuz kalmalarına en lâyık olan suret de budur. Asıl o vakittir ki onlara ezâ edecek olanların açık bir vebal ve bühtan yüklenmiş oldukları tebeyyün eder. Ve binâen'aleyh bundan evvelki ve sonraki âyetlerin hükümlerine dâhil olacakları anlaşılır.

{وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا} Bununla beraber Allah Gafûr Rahîm bulunuyor. ❁ Burada bu tezyil çok mânalıdır. Bu bize şu mânaları ilham[4] eder: 1. Allah'ın mağfireti çoktur, bugüne kadar geçmiş olan açıklıklara mağfiret buyurur, o kusurları örter; rahmeti de çoktur, bundan böyle emrini tutanları rahmetiyle çok bekâm eder. 2. Allah Gafûr Rahîm olduğu içindir ki kadınlara ezâ edilmesine râzı olmaz ve onun için örtülmelerini emreder. 3. Tesettür emrolunduğundan dolayı da kadınlar bir tazyîke mâruz bırakılmasın, ifrâta gidilmesin, çünkü Allah Gafûr Rahîm'dir. Bu emri onların aleyhine değil, lehine olarak vermiştir demek de olabilir. O Gafûr Rahîm olan Allah bu emri verdikten sonra emn ü âsâyişi, ahlâk ve huzûru ihlâl ve ifsad edenlere karşı celâl ve azametle buyuruluyor ki: {لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ} Celâlim hakkı için söylerim ki eğer vazgeçmezlerse o münafıklar

---

1 B -"da".

2 "Mırt" Arab kadınlarının tutundukları bir nevi yün futa [Müellifin notu].

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 264. Krş. Buhârî, Tefsîr, 24; Ebû Dâvûd, Libâs, 33; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, VIII, 2575:

وأخرج ابن مردويه عن عائشة قالت: رحم الله تعالى نساء الأنصار لما نزلت «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْواجِكَ وَبَناتِكَ» الآية، شققن مروطهن فاعتجرن بها فصلين خلف رسول الله صلّى الله عليه وسلم كأنما على رؤوسهن الغربان.

4 B: "îhâm".

❁ münafıklıktan ve onun ezâyı mûcib olan ahkâm ve ahlâkından {وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} ve o kalblerinde maraz bulunanlar ❁ henüz İslâm terbiyesini tam almamış, fısk u fücûra meylederek mü'minîn ve mü'minâta ezâ eden[1] ahlâksızlar {وَالْمُرْجِفُونَ فِى الْمَدِينَةِ} ve şehirde erâcîf neşredenler.

"**İrcâf**"[2] aslında zelzele mânasına olan "recfe"den me'huz olarak ortalığı sarsacak tahrîkât yapmak demektir ki [3930] fiilî de olur kavlî de. Bundan dolayı yalan yanlış uydurma havâdisler neşretmeye "ircâf" denildiği gibi, o yoldaki yalanlara da "erâcîf" denilir. Bunu yapanlar içinde münafıklar dahi[3] varsa da ayrıca zikrolunması daha başkalarını da göstermiş oluyor ki Medine ve civarındaki Yahudîlerdi. Bütün bunlar akıllarını başlarına alıp bu fena huylardan tevbekâr olarak bu yaptıklarından vazgeçmezlerse {لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ} azamet-i şânımla mutlak ve muhakkak seni onlara iğrâ ederim ❁ musallat kılar, saldırtırım; katillerine, teb'îdlerine teşvik ve sevkederim {ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ... إلخ} {سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ} Allah'ın bundan evvelkiler hakkındaki sünneti vechile, yani âdet etmiş olduğu kanun[4] muktezâsınca. Çünkü bir memlekette, bir arzda fitne ve fesada sa'y edenler öteden beri her millette katl ü teb'îd ile cezâlandırılagelmiştir. {وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا} Sen de Allah'ın o sünnetine, kanununa bir tebdil bulamazsın ❁ yani geçmiş ümmetlerdeki birtakım ahkâm ve kavânîni nesh eden din-i İslâm öyle muzır ve müfsid olanları def' ü tenkil etmek kanununu nesih ve tebdil etmek için gelmemiştir. Çünkü Allah, müfsidleri sevmez ve Müslümanlık fesâdı çoğaltmak için değil, salâhı çoğaltmak içindir.

{يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ} Nâs sana Sâ'at'ten soruyorlar ❁ Kur'ân'ın tehdid ve inzârı vâki' oldukça müşrikler istihzâ yollu isti'câl suretiyle, münafıklık ve[5] mûziblik için, Yahudîler de imtihan için kıyametin ne vakit olacağını sorar dururlardı. {قُلْ... إلخ}

---

1 H: "veren".
2 B: "Erâcîf".
3 H ve F: "da".
4 H: "kanunu".
5 H -"ve".

Şimdi Peygamber'e olan bu hitabdan sonra yine mü'minlere nidâ ile buyuruluyor ki:

[3931]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُواۜ وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ
وَجٖيهًا ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدٖيدًاۙ ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظٖيمًا ﴿٧١﴾ اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ
عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُۜ اِنَّهُ
كَانَ ظَلُومًا جَهُولًاۙ ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقٖينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكٖينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿٧٣﴾

Meâl-i Şerîfi

Ey o bütün iman edenler! Sizler o Mûsâ'ya ezâ edenler gibi olmayın, ezâ ettiler de Allah onu onların dediklerinden tebri'e etti, temize çıkardı. O, Allah yanında yüzlü idi (69). Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin (70) ki işinizi yoluna koysun ve günahlarınıza mağfiret buyursun. Her kim de[1] Allah'a ve Resûlüne itaat ederse o hakikaten [3932] *büyük murâda ermiştir (71). Evet, Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi. O cidden çok zâlim, çok câhil bulunuyor (72). Çünkü Allah münâfıkīn ü münâfıkāta ve müşrikîn ü müşrikâta azab edecek, mü'minîn ü mü'minâta da Allah tevbe ile nazar buyuracak ve Allah Gafûr Rahîm bulunuyor[2] (73).*

{لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ اٰذَوْا مُوسٰى} Mûsâ'ya îzâ edenler gibi olmayın. ❁ Bu âyet de Resûlullah'ın Zeyneb'i tezevvücünden dolayı edilen lakırdılar

---

1 H ve F -"de".

2 H ve F: "Çünkü Allah münâfıkīne, münâfıkāta ve müşrikîne, müşrikâta azab edecek, mü'minîn ü mü'minâta da Allah tevbe ile nazar buyuracak, Allah Gafûr Rahîm bulunuyor".

üzerine,[1] bir rivayette de ifk meselesi üzerine nâzil olmuş deniliyor.[2] Mûsâ'ya edilen bu îzâ hakkında da müte'addid rivayetler söylenmiştir. 1. Hazret-i Mûsâ çok edebli[3] bir zat olduğu için pek sıkı örtünüp bedenini kimseye göstermediğinden dolayı Benî İsrâil'den birtakım kimseler "bu neye bu kadar örtünüyor? Mutlaka bedeninde bir ayıp veya bir âfet var" diye lakırdı etmişler, sonra da bir gün bir tenhâda elbisesini bir taşın üzerine koymuş yıkanırken min-tarafillah taşın yuvarlanmasıyla asâsını kapıp onu tâkip ederken hayli bir kalabalık rast gelip kendisini Allah'ın yarattığı en güzel bir beden ile görüvermişler.[4] 2. Biraderi Hârûn'u öldürdü demişler[5] 3. Hâşâ zinaya nisbet etmek istemişler: Kārûn bağyettiği zaman sürtük bir kadına birçok mal vererek Hazret-i Mûsâ'ya nefsiyle isnadda bulunmak üzere teşvik ve sevketmiş, fakat sonunda kadın Kārûn ile aralarında geçen macerayı ikrar edivermiştir.[6] {فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا} Ki Allah onu onların dediklerinden tebri'e buyurdu, temize çıkardı ❁ onu lekelemek isterlerken Allah kendilerini rezîl ü rüsvay etti. {وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهاً} Ve o, Allah[7] indinde vecîh idi, yahut vecîh oldu.

[3933] "**Vecîh**" vecâhetli, haysiyet ve mevki sâhibi, şerefli, sevgili, tam Türkçesiyle "yüzlü" idi. Onun için duasını kabul ediverdi de

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 563; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 268:

قيل: نزلت في شأن زيد وزينب، وما سمع فيه من قالة بعض الناس.

2 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 503.

3 H ve F: "hayâlı".

4 Buhârî, Enbiyâ, 29; Müslim, Fedâil, 156:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن موسى كان رجلا حييا ستيرا، لا يرى من جلده شيء استحياء منه، فآذاه من آذاه من بني إسرائيل، فقالوا: ما يستتر هذا التستر، إلا من عيب بجلده: إما برص وإما أدرة، وإما آفة، وإن الله أراد أن يبرئه مما قالوا لموسى، فخلا يوما وحده، فوضع ثيابه على الحجر، ثم اغتسل، فلما فرغ أقبل إلى ثيابه ليأخذها، وإن الحجر عدا بثوبه، فأخذ موسى عصاه وطلب الحجر، فجعل يقول: ثوبي حجر، ثوبي حجر، حتى انتهى إلى ملأ من بني إسرائيل، فرأوه عريانا أحسن ما خلق الله، وأبرأه مما يقولون، وقام الحجر، فأخذ ثوبه فلبسه، وطفق بالحجر ضربا بعصاه، فوالله إن بالحجر لندبا من أثر ضربه، ثلاثا أو أربعا أو خمسا، فذلك قوله: «يا أيها الذين آمنوا لا تكونوا كالذين آذوا موسى فبرأه الله مما قالوا وكان عند الله وجيها».

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 335:

عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه في قول الله «لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى...» الآية، قال: صعد موسى وهارون الجبل، فمات هارون فقالت بنو إسرائيل: أنت قتلته وكان أشد حبًّا لنا منك وألين لنا منك، فآذوه بذلك، فأمر الله الملائكة فحملته حتى مروا به على بني إسرائيل، وتكلمت الملائكة بموته، حتى عرف بنو إسرائيل أنه قد مات، فبرأه الله من ذلك فانطلقوا به فدفنوه، فلم يطلع على قبره أحد من خلق الله إلا الرخم؛ فجعله الله أصم أبكم.

6 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 379; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 186:

وقال أبو العالية: هو أن قارون استأجر مومسة لتقذف موسى بنفسها على رأس الملإ فعصمها الله وبرأ موسى من ذلك، وأهلك قارون.

7 B: "Allah'ın".

düşmanlarını makhur eyledi, yahut daha yüzlü oldu, daha ziyade şeref ü şânı arttı. Muhammed ise Resûlullah ve Hâtemü'n-nebiyyîn olduğu ve Allah ve melâikesi hep ona salavat getirmekte bulunduğu için Allah indinde daha vecîh, daha sevgilidir. Onun için[1] gerek Zeyneb meselesi ve gerek diğer herhangi bir hususta onu incitecek sözler söyleyenler, erâcîf neşredenler kendilerine yazık etmiş olurlar.

{يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ} Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun, takvâlı olun ❁ imana yaraşmaz şeylerden korunun {وَقُولُوا قَوْلاً سَدٖيداً} ve sağlam doğru söz söyleyin ❁ hangi hususta olursa olsun bir söz söylediğiniz zaman hak ve savab hedefine müteveccih sağlam söz söyleyin, sonunda yalan çıkacak, söyleyenlerini küçük düşürecek çürük sözler söylemeyin, o erâcîf ile meşgul olanlara benzemeyin {يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ} ki Allah size amellerinizi düzeltiversin, işlerinizi yoluna koyuversin. ❁ Çünkü bir cemiyetin sözü ne kadar sağlam olursa işleri de o nisbette düzgün olur. Sözü sağlam olanın özü de sağlam olur. Özü sağlam olanın işi de sağlam olur. {وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ} Ve günahlarınızı mağfiretiyle örtüversin ❁ zira hâlleri salâh kesbedenlerin günahları da örtülür {وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ} Her kim de Allah ve Resûlüne itaat ederse ❁ bu tekliflerinin içinde dâhil bulunan emirlerini ve nehiylerini tutarsa ki Allah'a itaat Resûlüne itaatle olur {فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظٖيماً} O hakikaten çok [3934] büyük murâda ermiştir. ❁ Fevz-i azîme, rıdvân-ı ekbere ermiştir. Bunun sırr u hikmeti de şöyle îzah buyuruluyor:

{اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ... إلخ} ❁ "**Emânet**" aslında "mîm"in zammıyla أمن يأمن'den masdar olup eminlik, yani âharın hukūku emniyet edilip inanılabilir, inanç olmak, inançlık huyu demektir. Sonra emniyet edilip inanılan şeye de isim olmuştur ki اَنْ[2] تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا'da [en-Nisâ 4/58] bu mânaya idi. "Emânet" "vedî'a"dan e'amdır denilir. Burada her iki mâna dahi olabilirse de evvelkisi daha muvâfıktır. Ekseriyetle

1 B -"Allah indinde daha vecîh, daha sevgilidir. Onun için".
2 H, F, M ve B: "وان".

müfessirîn bunu teklif veya ferâiz[1] diye tefsir etmişlerdir. Bunu şöyle anlamak lâzım gelir: Allah'ın gerek kendi hukūkuna ve gerek halkın hukūkuna müte'allik emr ü nehyinin, ahkâmının icrâsına Allah'ın emîni, inanç me'muru olmak demek olan emânetini, yani Allah'ın diğer eşyâda olduğu gibi ıztırar ile cebren değil, rızâ ve ihtiyar ile yaptırmak istediği ef'âl-i ihtiyâriyede emrine itaatle hilâfeti demek olan vazife ve mükellefiyeti {عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ} o göklere ve yere ve dağlara: yukarıda ve aşağıda o ağır ve büyük[2] ecrâm ve ecsâmın hepsine arz eyledik {فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا} de onlar onu yüklenmekten ibâ ve imtinâ' ettiler. ❁ Gerçi semâvât ve Arz Allah teâlâ'nın اِئْتِيَا طَوْعًا اَوْ[3] كَرْهًا [Fussilet 41/11][4] gibi tekvînî emirlerini اَتَيْنَا طَٓائِعِينَ [Fussilet 41/11][5] diye tav'an kabul ettiler, öyle iken âharın hukūkunu yüklenmek mânasını ifade eden emanet kendilerine arz olunduğu zaman çekindiler {وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا} ve ondan korktular. ❁ Emânet böyle semâvât ve Arz ve cibâlin dayanamayacakları derecede ağır, edâsı zor, mes'ûliyetli, büyük ve korkunç bir yüktür. Burada "arz" (عرض) ve "ibâ"yı hakikati üzere mülâhaza eden müfessirler [3935] varsa da çokları emânetin azametini beyan için isti'âre-i temsîliye suretinde bir tasvir olduğuna zâhib olmuşlardır. Emânet îfâ edildiği takdirde neticesi çok büyük bir keramet olduğu gibi, îfâ edilemediği takdirde de hıyânet ve garâmetle büyük bir rüsvâlıktır. {وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ} İnsan ise onu yüklendi ❁ بلى "belâ" dedi, teklif ve hilâfeti kabul etti. {اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا} O insan cidden zalûm cehûl bulunuyor ❁ her ferdi değil, insan cinsi.

"**Zalûm**" çok zâlim, zulme, haksızlığa çok meyyal, Allah'ın ve ibâdullahın hukūkunu yüklendiği hâlde lâyıkıyla îfâ etmeyip kendine yazık ediyor.

---

1 B: "farz".
2 H: "o büyük ve ağır".
3 H, F, M ve B: "و".
4 "...gelin, ikiniz de ister istemez..."
5 "...geldik istiye istiye".

"**Cehûl**" davası gibi âlim değil, bilakis çok câhil çünkü âkıbetinin künhünü bilmiyor onun için zulmediyor. Hâlbuki o arzın hikmeti ve emaneti yüklenmesinin âkıbeti şudur: {لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ} Çünkü Allah, âkıbette münafıkların erkeğine dişisine ve müşriklerin erkeğine dişisine azab edecek ❁ emânete hıyânetin, zulümlerinin cezâsını verecek {وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ} gerek erkek ve gerek dişi mü'minlere, emâneti edâ etmeye çalışan imanlılara da tevbelerini kabul ederek dönüp dönüp nazar edecek, mağfiret ve rahmetiyle cemâlini gösterecek {وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً} ve[1] Allah Gafûr, Rahîm bulunuyor. ❁ Münafıklar, müşrikler de tevbe edip imana gelirlerse onların da tevbelerini kabul edip mağfiret eder. Demek ki emaneti yerine getiremeyen, vazifelerini yapamayanların âkıbeti çok fena olduğu gibi, Allah'a ve Resûlüne itaat edip de iman ile emaneti yerine getirenler de en [3936] büyük fevze ermiş, Dîdâr-ı ilâhîye kavuşmuş olacaklardır. Şüphesiz ki bu nimet ve rahmet hamd ü şükre sezâdır. Onun için bundan sonra Sûre-i Sebe'in de اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ile başlaması ne güzeldir.

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

1 H ve F: "öyle ya".

[3937]

سُورَةُ سَبَأٍ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ أَرْبَعٌ وَخَمْسُونَ آيَةً [1]

SEBE’ SÛRESİ

Sebe’ Sûresi Mekkîdir. Yalnız İbn Atıyye وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ âyetinin Medenî olduğu hakkında bir kavil de nakletmiştir.[2]

Âyetleri: Şâmî ta‘dâdında elli beş, diğerlerinde elli dörttür.

Kelimeleri: Sekiz yüz seksen üçtür.

Harfleri: Üç bin beş yüz on ikidir.

Fâsılası: ظ، ل، ب، د، م، ن، ر harfleridir.[3]

Sebeb-i nüzûlü: Ebû Hayyân’ın *Bahr*’da nakline göre şudur: Ebû Süfyan Mekke kâfirlerine “Muhammed bizi ölümden sonra azab ile tehdit ediyor ve ba‘s ile korkutuyor, Lât u Uzzâ’ya kasem ederim ki bize o Sâ‘at ebeden gelmeyecek ve biz ba‘s olunmayacağız” demişti. Buna karşı Allah teâlâ yâ Muhammed قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي [4] لَتَأْتِيَنَّكُمْ buyurmuştur. Sûrenin bâkīsi de bunu teyid eden tehdit ve inzardır.[5] Bu meyanda bilhassa Sebe’ devlet ve medeniyetinin suret ve esbâb-ı inkırâzından bahsedildiği için bu sûre buna izâfetle yâd olunmuştur.

“**Sebe’**”: Âlûsî’nin beyanı vechile “Sebe’” aslında bir recülün ismidir ki Sebe’ b. Yeşcüb b. Ya‘rub b. Kahtan’dır.[6] Bazı haberlerde vârid olduğu

---

1 H ve F: “خمس”.

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-vecîz,* IV, 404:

هذه السورة مكية واختلف في قوله تعالى: «وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ» الآية (سبأ ٦/٣٢) فقالت فرقة هي مكية، والمراد المؤمنون بالنبي صلى الله عليه وسلم، وقالت فرقة هي مدنية والمراد من أسلم بالمدينة من أهل الكتاب كعبد الله بن سلام وأشباهه.

3 H ve F -“ظ، ل، ب، د، م، ن، ر harfleridir”.

4 H ve F: “وربك”.

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît,* VIII, 517-518:

وسبب نزولها أن أبا سفيان قال لكفار مكة، لما سمعوا «ليعذب الله المنافقين والمنافقات والمشركين والمشركات» (الأحزاب ٧٣/٣٣): إن محمدا يتوعدنا بالعذاب بعد أن نموت، ويخوفنا بالبعث، واللات والعزى لا تأتينا الساعة أبدا، ولا نبعث. فقال الله: «قل» يا محمد «بلى وربي لتبعثن» (التغابن ٧/٦٤)، قاله مقاتل وباقي السورة تهديد لهم وتخويف.

6 Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî,* XI, 299:

وسبأ في الأصل اسم رجل وهو سبأ بن يشجب بالشين المعجمة والجيم كينصر بن يعرب بن قحطان.

üzere Ferve b. Mesîk radıyallâhu anh demiştir ki: "Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ne vardım, 'yâ Resûlallah' dedim, 'bana haber ver Sebe' erkek midir kadın mıdır?' Buyurdu ki: 'O Arabdan bir recüldür. On evlâdı olmuştur. Altısı uğurlu çıktı, dördü uğursuz. Uğurlu olanlar: Ezd, [3938] Kinde, Mezhıc, Eş'arîler, Enmar, Becîle de onlardan. Uğursuz olanlar da Âmile, Gassan, Lahım, Cüzam.'"[1] Abdülmecid b. Abdun kasîdesinin şerhinde Abdülmelik b. Abdullah ibni Bedr el-Hadramî el-Büstî şöyle zikreder ki: "Sebe' b. Yeşcüb bir kavle göre Yemen mülûkünün evvelidir. Kahtan evlâdından ilk evvel seby eden, yani esir alan o olduğu için 'Sebe" tesmiye edilmiştir. Mülkü, yani kurmuş olduğu devlet, dört yüz seksen dört sene sürdü, sonra kabilenin ismi oldu."[2] Sûre-i Neml'de geçtiği üzere onların vatanı olan Me'rib diyarına da ıtlak olunur. Ebu'l-Fidâ tarihinde de der ki: "Sebe'in ismi Abdişems'dir. Çok gazve ve sebe' yaptığı için "Sebe'" denilmiştir.[3] Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan'dır. Sebe'in müte'addid evlâdı vardı ki Himyer, Kehlân, Amr, Eş'ar, Âmile hep benû Sebe'dir. Yemen Araplarının bütün kabileleri ve mülûkü olan Tebâbi'a hep Sebe' evlâdıdır. Ve Yemen Tebâbi'asının hepsi Himyer b. Sebe' evlâdındandır. Ancak içlerinde İmran ile biraderi Müzeykıya, Kehlân b. Sebe' evlâdından olan Ezd'den Âmir b. Hârise oğullarıdır."[4] Fakat لَقَدْ كَانَ[5] لِسَبَإٍ فِى مَسْكَنِهِمْ âyetinde Sebe'den murad bir adam değil, bir kavim olduğu zâhirdir. Demek

---

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* XVIII, 323; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 299:

عن فروة بن مسيك، قال: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله أقاتل بمن أقبل من قومي من أدبر منهم؟ قال: «نعم» فلما أدبر دعاه فقال: «أدعهم إلى الإسلام فإن أبوا فقاتلهم» فقلت: يا رسول الله فأخبرني عن سبأ أرجل هو أم امرأة هي؟ قال: «هو رجل من العرب ولد عشرة تيامن منهم ستة، وتشاءم منهم أربعة، فأما الذين تيامنوا فالأزد، وكندة، ومذحج، والأشعريون، وأنمار، منهم بجيلة، وأما الذين تشاءموا فعاملة، وغسان، ولخم، وجذام».

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 299:

وفي شرح قصيدة عبد المجيد بن عبدون لعبد الملك بن عبد الله بن بدرون الحضرمي البستي أن سبأ بن يشجب أول ملوك اليمن في قول واسمه عبد شمس وإنما سمي سبأ لأنه أول من سبى السبي من ولد قحطان وكان ملكه أربعمائة وأربعا وثمانين سنة ثم سمي به الحي.

3 İbn Kesîr, *el-Bidâye,* II, 191:

قال علماء النسب منهم محمد بن إسحاق: اسم سبأ عبد شمس بن يشجب بن يعرب بن قحطان قالوا وكان أول من سبى من العرب فسمي سبأ لذلك.

4 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer,* I, 100:

واسم سبأ عبد شمس، فلما أكثر الغزو والسبي سمي سبأ، وهو ابن يشحب بن يعرب بن قحطان، وقد مر نسب قحطان، وكان لسبأ عدّة أولاد، فمنهم حمير وكهلان وعمرو وأشعر. وعاملة بنو سبأ، وجميع قبائل عرب اليمن وملوكها التبابعة، من ولد سبأ المذكور، وجميع تبابعة اليمن من ولد حمير بن سبأ، خلا عمران وأخيه مزيقيا، فإنهما ابنا عامر بن حارثة بن امرئ القيس بن ثعلبة بن مازن بن الأزد، والأزد من ولد كهلان بن سبأ.

5 H ve F +"لكم".

ki kavim, devletinin müessisi olan babalarının ismini almıştır. Sebe' hükûmeti Sûre-i Neml'de geçtiği üzere Belkıs'ın zamanında Hazret-i Süleyman'a inkıyad etmiş idi. Anlaşılıyor ki o zaman Arz-ı Mukaddes'e kadar bütün Arabistan büyük bir ma'mûre imiş.

Bu sûre evvelki sûrenin son âyetini bir nevi tavzih gibidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ
الْخَب۪يرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ
وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَا تَأْت۪ينَا السَّاعَةُۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ
عَالِمِ الْغَيْبِۚ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ
وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ
اَل۪يمٌ ﴿٥﴾ وَيَرَى الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّۙ وَيَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطِ
الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِ ﴿٦﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ
مُمَزَّقٍۙ اِنَّكُمْ لَف۪ي خَلْقٍ جَد۪يدٍۚ ﴿٧﴾ اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِه۪ جِنَّةٌۜ بَلِ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْاٰخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَع۪يدِ ﴿٨﴾ اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ
السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ اِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِۜ اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُن۪يبٍ ﴿٩﴾

[3940] **Meâl-i Şerîfi**

Hamd, O Allah'ındır ki göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nun, âhirette de hamd O'nun, ve O öyle Hakîm öyle Habîr ki (1) yere ne giriyor ve ondan ne çıkıyor, gökten ne iniyor ve ona ne çıkıyor hepsini bilir. Hem O öyle Rahîm, öyle Gafûr. (2). Küfredenler ise[1] *"bize o Sâ'at*

---

1 H ve F: "Bununla beraber o küfredenler".

gelmez" dediler, de ki "hayır, Rabbim hakkı için o size behemehâl gelecek. Gaybı bilen Rabbim ki[1] O'ndan göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey kaçmaz, ne ondan daha küçüğü ne de daha büyüğü, hepsi mutlak bir 'kitâb-ı mübîn'dedir. (3). Çünkü iman edip iyi ameller işleyenlere mükâfat verecek, işte onlar için bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm var."[2] (4). Âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarışanlar[3], onlar için de pislikten öyle bir azab var ki elîm. (5). Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise[4] sana Rabbinden indirileni görüyorlar ki o mahza hak, ve O izzetine nihâyet olmayan sâhib-hamdin yolunu gösteriyor. (6). Böyle[5] iken o küfredenler şöyle dediler: "Size bir adam gösterelim mi ki tamamen didik didik didiklendiğiniz[6] vakit muhakkak siz, yeni bir hilkat içinde bulunacaksınız diye size peygamberlik ediyor? (7). Bir yalanı Allah'a iftira etmekte mi, yoksa kendisinde bir cinnet mi var?" Hayır, doğrusu o âhirete inanmayanlar uzak bir dalâletle azab içindeler. (8). Ya [3941] *gökten ve yerden önlerindekine ve arkalarındakine bir bakmazlar mı? Dilersek kendilerini yere geçiriveririz, yahut gökten üzerlerine parçalar düşürüveririz; hakikaten onda inâbe edecek (hakka gönül verecek)[7] bir kul için şüphesiz bir âyet vardır. (9).*

Kur'an'da hamd ile başlayan beş sûre vardır. İkisi nısf-ı evvelde, En'âm ile Kehf[8]; ikisi de nısf-ı ahîrde, bu sûre ile bundan sonraki Sûre-i Melâike, birisi de Fâtiha'dır ki hem nısf-ı evvel ile okunur hem nısf-ı ahîr ile. Râzî der ki: "Bunun hikmeti; Allah teâlâ'nın nimetleri pek çok ve bizim ihsâya kudretimiz yok olmakla beraber esas itibariyle iki kısımdır: Birisi îcad nimeti, birisi de ibkā nimetidir. Çünkü Allah teâlâ bizi evvelâ rahmetiyle halk buyurmuş ve bizim için durabileceğimiz şeyler de halk

1 H ve F -"ki".
2 H ve F: "Gelecek ki iman edip iyi ameller işleyenlere mükâfat vermek için, işte onlar için bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm var".
3 H nüshasında A. Hamdi Akseki burada "yarış edenlere gelince" şeklinde bir tashih/teklif yapmıştır.
4 H ve F +"o".
5 B +"böyle".
6 H: "didiklediğiniz".
7 H ve F: "(hakka rücû' edecek)".
8 H ve F -"En'âm ile Kehf".

buyurmuştur. Bu nimet bir de iâde olunacaktır. Çünkü O bizi neş'et-i uhrâ ile bir daha halk edecek ve bizim için devam edecek şeyler de halk eyleyecektir. Demek ki bizim bir ibtidâ ile bir iâde: iki hâlimiz vardır. Her iki hâlde de üzerimizde iki nimet var: Îcad, ibkā. Fâtiha'da her iki nimete işaretle اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ buyurulduğu gibi, nısf-ı evvelde Sûre-i En'âm'da nimet-i îcâd şükrüne işareten اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ buyuruldu. Sûre-i Kehf'te de nimet-i ibkāya şükür olmak üzere اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ buyuruldu. Çünkü kitap ve şeriat sebeb-i bekādır."[1] Nısf-ı ahîrde bu sûre-i celîlede de ni'met-i ahîre ve halk-ı cedîd ihtar olunarak buyuruluyor ki:

{اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ} Hamd -övgü ile tâzim olunmak- Allah'ındır. Allah'ın hakkı, Allah'ın hâssasıdır. {الَّذٖى} O ki {لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ} bütün göklerdeki ve yerdeki hep O'nundur. ❁ O'nun halkı, O'nun milki, O'nun nimetidir. Bu dünyada [3942] insanların elinde ne varsa hep emanettir. {وَلَهُ الْحَمْدُ فِى الْاٰخِرَةِ} Âhirette de hamd O'nundur. ❁ Yani bu önün bir sonu, bu dünyanın bir âhireti var. O âhiret ve âhiretteki nimetler de O'nun ve onun için önünde hamd O'nun olduğu gibi sonunda da hamd O'nun. Âhiret, kesb ile alâkadar olduğu[2] için orada hamd O'nun hakkı değil zannedilmesin. Onu hikmetiyle hazırlayan, çalışanların sa'yini zâyi' etmeyip kesbine göre ecrini verecek olan O'dur. Ve gerek ni'am-ı dünya ve gerek ni'am-ı âhiret kesb ile ne kadar alâkadar olursa olsun esas itibariyle istihkāktan ziyade tefaddul tarîkiyle olduğunda da şüphe yoktur. Ehl-i cennet اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى[3] هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 190:
السور المفتتحة بالحمد خمس سور سورتان منها في النصف الأول وهما الأنعام والكهف وسورتان في الأخير وهما هذه السورة وسورة الملائكة والخامسة وهي فاتحة الكتاب تقرأ مع النصف الأول ومع النصف الأخير والحكمة فيها أن نعم الله مع كثرتها وعدم قدرتنا على إحصائها منحصرة في قسمين: نعمة الإيجاد ونعمة الإبقاء، فإن الله تعالى خلقنا أولا برحمته وخلق لنا ما نقوم به وهذه النعمة توجد مرة أخرى بالإعادة فإنه يخلقنا مرة أخرى ويخلق لنا ما يدوم فلنا حالتان الابتداء والإعادة وفي كل حالة له تعالى علينا نعمتان نعمة الإيجاد ونعمة الإبقاء. فقال في النصف الأول: «الحمد لله الذي خلق السماوات والأرض وجعل الظلمات والنور» (الأنعام ٦/١) إشارة إلى الشكر على نعمة الإيجاد ويدل عليه قوله تعالى فيه: «هو الذي خلقكم من طين» (الأنعام ٦/٢) إشارة إلى الإيجاد الأول وقال في السورة الثانية وهي الكهف «الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا قيما» (الكهف ١٨/١-٢) إشارة إلى الشكر على نعمة الإبقاء، فإن الشرائع بها البقاء...

2 B -"gibi sonunda da hamd O'nun. Âhiret, kesb ile alâkadar olduğu".

3 B -"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى".

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ [el-A'râf 7/43] diye, حَيْثُ نَشَٓاءُ [ez-Zümer 39/74][1] diye, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّـذ۪ٓي اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ اَلَّـذ۪ٓي اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ [Fâtır 35/34-35][2] diye türlü hamdlerle hamd edecekler ve bütün[3] davalarının, dualarının sonu da اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ olacaktır. Dünyada hamd bir vazife, bir ibadet, âhirette ise bir telezzüz, bir zevktir. {وَهُوَ الْحَك۪يمُ} Ve O öyle Hakîm ❁ hikmetiyle dünyayı âhirete, âhireti dünyaya rabt ederek iki âlemin de umûrunu muhkem surette tedbir eden hamde müstahik olan hâkim {الْخَب۪يرُ} öyle Habîr ❁ her şeyin sırr u künhünü, önünü sonunu bilir. Bilerek tedbîr-i umûr eder. Öyle habîrdir ki {يَعْلَمُ} bilir {مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ} Arz'a ne giriyor ❁ Arz'ın içine muhîtinden ne sokuluyor, meselâ neler yağıyor, neler gömülüyor, neler ekiliyor, neler saklanıyor {وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا} ve ondan ne çıkıyor, ne hurûc ediyor. ❁ Hayvânâttan, nebâtâttan, me'âdinden, buhardan, râyihadan, harâretten, burûdetten vesâireden neler içinden dışına çıkıyor. {وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ} Ve semâdan ne iniyor ❁ meselâ yağmurdan, kardan, şimşekten, sâ'ikadan, taştan, şihâbdan, ziyâdan, harâretten ve sâir maddî ve mânevî
[3943] kuvvetlerden ve melâikeden neler Arz'a iniyor {وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَا} ve ne ona urûc ediyor, çıkıp yükseliyor. ❁ Meselâ ne buharlar, ne gazlar, ne gibi maddeler, kuvvetler, melekler, rûhlar, dualar, hamiller, akisler semâya yükselip çıkıyor. Hâsılı hem yerin hem göğün mütekābilen îrad ve masraf[4] bütçelerini sade bütün müfredâtıyla değil, bütün tahakkukâtıyla da tamamen bilir ve hepsinin önünü sonunu o suretle idare eder. {وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ} Hem O öyle Rahîm, öyle Gafûr ❁ Hakîm Habîr olduğu gibi Rahîm Gafûr'dur da. Hamd edenlere rahîm, kusur edenlere gafûrdur. Bu haysiyetle de dünya ve âhiret hamd O'nundur. Burada bu esmâ-i hüsnânın zikri âhiretin imkânını kolay tasavvur ettirmek içindir. {وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا} Öyle olmakla beraber küfredenler, yani

1 "…Hamd o Allah'a ki bize vaadini doğru çıkardı ve bizi Arz'a vâris kıldı, cennetten istediğimiz yerde makam tutuyoruz…"
2 "…Hamd olsun Allah'a, bizden o hüznü giderdi, hakikaten Rabbimiz çok Gafûr, Şekûr. (…) bizi durulacak yurda kondurdu…"
3 B +"dünyada".
4 B: "masârif".

Allah’a o suretle hamd etmeyip o sıfatlarını ve âhirete kudretini inkâr edenler dediler ki ilh...

{وَرَبّٖى} Vâv kasemdir. {عَالِمِ الْغَيْبِ} رَبّٖى’nin sıfatıdır. Taberî’nin[1] beyânına göre gaybdan murad halkın henüz vukūfu olmayan mümkinâttır ki gerek hiç vücûda gelmemiş olsun gerekse vücud verilmiş de henüz kimse muttali‘ olmamış bulunsun.[2] Burada bu vasıf ile tavsif, iki nükte ifade eder. Birisi geleceği haber verilen Sâ‘at’in ne vakit geleceğini yalnız O’nun bildiğini anlatır, birisi de dağılmış eczânın toplanmasını istib‘âd ederek onu inkâr edenlere cevap noktasını gösterir. Bunun nazîri Sûre-i Kāf’ta قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ’dür [Kâf 50/4][3]. Yani ilmi böyle olan Habîr ü Hakîm’e o nasıl mümteni‘ olur? {لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ} Ne semâlarda ne de Arz’da zerre miskāli, yani en küçük karınca miktarı, ufak bir mikrop veya molekül O’ndan uzak kalmaz, ilminden [3944] kaçmaz {وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ} ve ne ondan, o zerre miskālinden daha küçüğü ❁ atom, elektron, cüz’-i ferd, cüz’-i lâ yetecezzâ derecesinde asgar-ı mütenâhî {وَلَٓا اَكْبَرُ} ne de daha[4] büyüğü ❁ hey’et-i mecmû‘asına varıncaya kadar hiçbiri O’nun ilminden gāib olmaz. {اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبٖينٍ} Hepsi huzûrunda apaçık bir kitaptadır. ❁ Müfessirînin çoğu burada “kitâb-ı mübîn”i Levh-i Mahfuz diye tefsir etmişlerdir. Fakat bunun وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ’de [el-En‘âm 6/59] olduğu gibi doğrudan doğruya ilm-i ilâhîyi tasvir olması daha zâhirdir. Yani gāib ve şâhidiyle bütün kâinat, Allah’ın huzûrunda apaçık bir kitap gibi zâhir ve mâlum ve mazbuttur. {لِيَجْزِىَ الَّذٖينَ} ❁ Bu lâm yukarıdaki لَتَأْتِيَنَّكُمْ fiiline müte‘allik ve onun hikmetini beyandır. Yani Allah, o iman edip sâlihât işleyenlere mükâfat vermek için muhakkak o Sâ‘at gelecek ilh... O hâlde kelâmın hâsılı şu oluyor: Hikmet o Sâ‘at’in gelmesini iktizâ ediyor. Hem gaybı hem de büyük küçük, gizli âşikâr, cemî‘-i cüz’iyât ve külliyâtıyla bütün

---

1 B: “Taberânî’nin”.

2 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân,* XX, 349:

وعنى بقوله «عَلام الْغَيْبِ» علام ما يغيب عن أبصار الخلق فلا يراه أحد، إما ما لم يكونه مما سيكونه أو ما قد كونه فلم يطلع عليه أحدًا غيره.

3 “Fakat Arz onlardan neyi eksiltir bize malûmdur…”

4 B: “ondan”.

kâinâtı muhît olan ilm-i kâmil var,[1] bütün onları îcad eden kudret de var, o hâlde o Sâʻat niye gelmesin? Elbette gelecek, bu önün bir sonu olacak, mü'minlere mükâfat, kâfirlere mücâzat edecek. Kâfirler onu inkâr ediyorlarsa da onlara mukabil {وَيَرَى الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ} kendilerine ilim verilenler ❁ Resûlullah'ın ashâbı ve ümmetinden onların izince gidenler veya ehl-i kitab ulemâsından ilmiyle âmil olup da imana gelenler {الَّذٖٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} sana Rabbinden[2] indirileni, yani Kur'ân'ı görüyorlar ki {هُوَ الْحَقَّ} o mahz-ı hak {وَ} hem de {يَهْدٖٓى اِلٰى صِرَاطِ الْعَزٖيزِ الْحَمٖيدِ}

"**Azîz**" çok izzetli, çok onurlu, kahreder de asla mağlup edilmez.

[3945] "**Hamîd**" o hamdin sâhibi, dünyada ve âhirette hamd kendisinin hakkı olan Mahmud teâlâ'nın yoluna hidâyet ediyor. Doğrudan doğru caddeyi gösteriyor, o yüksek izzet ve hamdi duyuruyor. O'na ermek zevkini veriyor, yolunu da bildiriyor, böyle iken {وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا} o küfredenler, âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için çalışan, yarışan kâfirler dediler ❁ Kureyş kâfirleri nübüvvet ile istihzâ yollu aralarında demişlerdi ki: {هَلْ نَدُلُّكُمْ... إلخ}. {بَلِ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ فِى الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعٖيدِ} Hayır, doğrusu âhirete inanmayanlar uzak dalâl ile azab içindedirler. ❁ Onun için öyle[3] hezeyan ediyorlar. Âhirete imanı olmayanların âhirette görecekleri azabdan başka dünyada da vicdanları azab içindedir. Zira dünyanın fânîliği meşhud olduğu cihetle âhiret akidesi olmayanların bedbin (pesimist) olmaları tabîîdir. Âkıbeti hakkında bedbin olan vicdanların ise azab içinde bulunduğunda şüphe yoktur. Meğer ki ölümü kendisi için halâs addettirecek bir azab içinde bulunsun. Peygamber'e karşı o hezeyanda bulunan kâfirler de böyle telaş ve şaşkınlık içinde idiler. Bu suretle bu ıdrâb Allah teâlâ tarafından o kâfirlerin hâllerini beyan ile sözlerini ibtaldir. {اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى[4] مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ} Ya körler mi, o semâ ve Arz'dan önlerindekine ve arkalarındakine bakmazlar mı? Nasıl bir vaziyette bulunuyorlar? {اِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ} Dilersek Biz onları yere geçiriveririz. ❁ Bir zelzele

1 H ve F +"ve".
2 H ve F -"Rabbinde".
3 B: "böyle".
4 B -"الى".

ile yerin yarılıvermesi bir anlık bir iş {اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفاً مِنَ السَّمَٓاءِ} yahut üstlerine semâdan parçalar düşürüveririz ❁ bunun için de bir hacer-i semâvî parçaları veya bir yıldızın Arz'a çarpıvermesi kâfi. Bu tehdid cümlesi, arada bir cümle-i mu'teriza gibidir {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} şüphesiz ki onda o [3946] göğe ve yere bakıp da önünü ardını düşünmekte {لَاٰيَةً} mutlak bir âyet bulunur. Bir delil, bir açık alâmet bulunur ki Allah'ın kudretini ve Peygamber'in dediğini ve hakikaten didik didik dağıldıktan sonra da bir halk-ı cedîd muhakkak olduğunu ve bu hilkatin bâtıl bir oyuncaktan ibaret olmayıp bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu anlatır. Fakat herkesin değil {لِكُلِّ عَبْدٍ مُنٖيبٍ} her abd-i münîb için ❁ inâbe eden, yani taassuptan geçip hakka dönen her kul için.

Buna tarihten güzel bir misâl vermek üzere buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلاًۜ يَا جِبَالُ اَوِّبٖى مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدٖيدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاًۜ اِنّٖى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١﴾ وَلِسُلَيْمٰنَ الرّٖيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّهٖۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعٖيرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَارٖيبَ وَتَمَاثٖيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُدَ شُكْراًۜ وَقَلٖيلٌ مِنْ عِبَادِىَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِى الْعَذَابِ الْمُهٖينِ ﴿١٤﴾

[3947] **Meâl-i Şerifi**

Şânım hakkı için Dâvûd'a Bizden bir fazl verdik: "Ey dağlar, çınlayın onunla beraber ve ey kuşlar!" dedik ve ona demiri yumuşattık. (10). Bol bol zırhlar yap ve iyi biçime yatır diye. Siz de salâh ile çalışın, daha iyi işler yapın, çünkü Ben her yapacağınızı gözetiyorum. (11). Süleyman'a da rüzgârı: Sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay. Erimiş bakır menba'ını da ona sel gibi akıttık, hem Rabbinin izniyle elinin

altında cinnîlerden de çalışan vardı[1], onlardan da her kim emrimizden inhiraf ederse ona saʿîr azâbını tattırırız. (12). Onlar ona, mihraplar, timsaller ve havuzlar gibi çanaklar ve sâbit kazanlardan her ne isterse yaparlardı. Çalışın ey Dâvûd hânedanı, şükür için çalışın, maʿamâfîh kullarım içinde[2] şekûr olan azdır. (13). Sonra[3] vaktâ ki ona ölümü hükmettik, onlara onun ölümünü sezdiren olmadı, yalnız bir güve böceği (arza)[4] dayandığı[5] asâsını yiyordu. Bu sebeple yıkıldığı zaman tebeyyün etti ki cinler eğer gaybı bilir olsalar[6] o zilletli azab içinde bekleyip durmazlardı. (14).

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ} Hakikaten şânım için Dâvûd'a -en güzel inâbe etmiş olan Dâvûd aleyhisselâm'a- verdik {مِنَّا} Bizden, Bizim tarafımızdan ❁ yani alelâde değil, azamet-i ilâhiyeyi ayrıca bir husûsiyetle ifade eden mahza ilâhî bir atıyye, fevkalâde bir mucize olarak {فَضْلًا} bir fazl ❁ [3948] o vakte kadar diğer enbiyâya verilenlerden fazla bir âyet, bir nimet verdik. Şöyle ki: {يَا جِبَالُ اَوِّبِى مَعَهُ} "ey dağlar" dedik, onunla beraber te'vîb, yani tercîʿ yapın: Ötün çınlayın {وَالطَّيْرَ} siz de ey kuşlar ❁ Sûre-i Enbiyâ'da geçen وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ [21/79], Sûre-i Sâd'da gelecek olan اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ. وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ [Sâd 38/18-19][7] bunun tefsîri demektir. Yani Dâvûd'a öyle güzel bir ses, öyle şanlı bir edâ verilmişti ki akşam sabah tesbih ettikçe onun sesine bütün dağlar ve kuşlar iştirak eder, çınlar öterlerdi. Demek ki güzel sesle hüsn-i elhân Dâvûd'un bir fazîlet-i mahsûsası, kuşları dahi başına toplayan bir mucizesi olmuştu. Bu mâna iledir ki savt-ı Dâvûdî meşhur olduğu gibi mezâmîr-i Dâvûd da meşhurdur. Bu güzel sanatı İslâm'da sûret-i mutlakada mezmum zannedenler olmuştur. Fakat bilmek lâzım

1 H ve F: "Hem ona erimiş bakır menbaʿını sel gibi akıttık, Rabbinin izniyle elinin altında cinnîlerden de çalışan vardı".
2 H: "içinden".
3 H ve F: "Derken".
4 H ve F -"(arza)".
5 B: "dayadığı".
6 H ve F: "olsalardı".
7 "Çünkü Biz onun maiyyetinde dağları musahhar kılmıştık: Tesbih ederlerdi akşamleyin ve işrak vakti. Kuşları da toplu olarak, hepsi onun için tercîʿ yapar (evvâb) idi."

gelir ki mezmum olan lühûn-ı fısktır. Yoksa Kur'an okurken tertil ve tahsîn-i savt, me'mûr[un] bihtir. Bu bâbda kütüb-i sıhâhta hayli hadisler vardır. Birçokları gınânın, yani musikinin tesirini rûhânî zannederler. Böyle bir zan, rûhu hava zannetmektir. Ses bir hava ihtizâzı olduğu için musikinin doğrudan doğru verdiği tesir ve heyecan, bir bûse zevki gibi cismânî ve asabî bir tesirdir. Tegannî ancak bir kelimenin, bir kelâmın mânasını rûha duyurmaya hizmet etmesi itibariyledir ki rûhânî bir kıymet alabilir. Ehl-i fısk, hep şehevânî mevzularla cismânî heyecan aradığı için mânayı öldürerek sade a'sâba basan kuru nağmelerle cismânî tesir arar. Bu ise rûhânî şuuru terbiye değil, ifnâ eder. Belki fâsık için bütün şuurundan geçip mest-i lâya'kil olmak bir zevktir. Fakat dinin, şer'in vermek istediği zevk bu değil; güzel, mânalı, mukaddes şuurlu bir hayat yaşatmaktır. Şer' istiyor ki Kur'an okunurken ses güzelleştirilsin, tegannî edilsin, ancak nazmı[1] bozarak, mânayı unutturarak kuru ses tâkip eden ehl-i fısk elhân ve nağamâtıyla değil; [3949] elfâzın tecvîdini, fesâhatini bozmayarak, mânasını belâgatinin incelikleriyle duyurarak[2] şuurlu bir hayat yaşatacak olan bir lahn ile okunsun ki buna hadîs-i nebevîde "lühûn-ı Arab" tâbir buyurulmuş[3] ve ilm-i edâda tecvid ile târif olunmuştur. Bu suretle biz[4] Kur'an okunurken Hazret-i Dâvûd'un mucizesini yaşamış oluruz. Nitekim Kur'ân'ı güzel okuyan hakkında "Âl-i Dâvûd'un mezâmîrinden bir mizmar verilmiştir" diye sitâyiş buyurulmuştur.[5] Hazret-i Dâvûd'un dağları teshir eden, uçan kuşları durduran mucizesi de kuru bir ses oyunundan ibaret terennümât-ı mücerrede değil, rûhtan kopup Hudâ'ya arz olunan takdîsât ve tesbîhât idi. Nitekim bu mânayı belâgatle ifade için onun maiyyetinde dağlar zevi'l-ukūl gibi gösterilerek يَا جِبَالُ diye nidâ, وَالطَّيْرَ onun mahalline

---

1 B: "namazı".

2 B -"duyurarak".

3 Ebû Ubeyd, *Fedâilü'l-Kur'ân,* s. 165:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اقرءوا القرآن بلحون العرب وأصواتها، وإياكم ولحون أهل الفسق وأهل الكتابين، وسيجيء قوم من بعدي يرجعون بالقرآن ترجيع الغناء والرهبانية والنوح، لا يجاوز حناجرهم، مفتونة قلوبهم وقلوب الذين يعجبهم شأنهم.

4 H ve F: "bir".

5 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 31:

عن أبي موسى رضي الله عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: يا أبا موسى، لقد أوتيت مزمارا من مزامير آل داود.

atfedilmiştir. Dağlar, kuşlar böyle musahhar olduğu gibi {وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ} ve ona demiri de yumuşattık. ❁ Müfessirîn bunu şöyle tefsir ediyorlar: Kızdırmaya, dövmeye muhtaç olmaksızın elinde balmumu gibi dilediği surete koyuverdi. Fahreddin Râzî der ki: "Allah'ın kudretinden bunu istib'âd etmemelidir. Çünkü görülüyor, ateşte öyle yumuşuyor ve öyle münhal oluyor ki yazı yazılan mürekkeb hâline geliyor. O hâlde[1] hangi âkil[2] onu kudret-i ilâhiyeden istib'âd eder? Ma'amâfîh bazı nâs bundan murad ateş ile ve âlât[3] isti'mâliyle demir eritmeyi keşf ve istihrac etti[4] demek olduğuna kāil olmuştur. Lâkin bu doğru değildir. İtikādının zaafı ve Allah'ın kudretine 'adem-i i'timâdı onu bu fikre sevketmiştir."[5] Böyle olmakla beraber âyetin bu mânaya da ihtimâli yok değildir. Demirin keşfi ve izâbesi daha eski olsa gerektir. Fakat onu mum gibi dilediği şekle koyarak elbise dokuyacak derecede ince sanâyi'e tatbik etmek Dâvûd aleyhisselâm'a nasip olmuş bir sanattır. Nitekim Sûre-i Enbiyâ'da وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ [21/80] buyurulmuştu ki bundan bu sanatın ahlâfa da yâdigâr kaldığı anlaşılıyor. Zira لَكُمْ hitâbı ümmet-i [3950] Muhammededir. Burada ise bu hikmet şöyle ifade olunuyor: {اَنِ اعْمَلْ} Yap diye {سَابِغَاتٍ} bol bol, geniş geniş zırhlı elbiseler {وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ} ve serdinde takdir sahibi ol ❁ yani[6] dokunuşunu ve biçimini iyi ölç: Biçiminde maharetli ol, iyi biçime yatır. Deniliyor ki Allah teâlâ'nın bu sanatı senâ buyurmasının hikmeti şudur: Bu sanatta لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ buyurulduğu üzere indallah mükerrem olan âdemiyeti katilden muhafaza ile rûhu vikāye vardır. Onun için bunu yapan, kılıç ve sâire gibi taarruz silâhı yapanlardan daha hayırlıdır. Âlemde fazla bir silah keşfeden ve onu kullanmasını bilenler beşeriyete bir haysiyetle müfîd

1 M ve B +"her".
2 B: "akıl".
3 B: "âlet".
4 H ve F: "ettiği".
5 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXV, 196-197:
ألان الله له الحديد حتى كان في يده كالشمع وهو في قدرة الله يسير، فإنه يلين بالنار وينحل حتى يصير كالمداد الذي يكتب به، فأي عاقل يستبعد ذلك من قدرة الله... أنهم استخرجوا تذويب الحديد والنحاس بالنار واستعمال الآلات منهما والشياطين أي أناسا أقوياء وهذا كله فاسد حمله على هذا ضعف اعتقاده [و] عدم اعتماده على قدرة الله والله قادر على كل ممكن وهذه أشياء ممكنة.
6 F, M ve B -"yani".

iseler, ondan vikāye vâsıtasını keşfedenler, sulh u salâha hizmet ettikleri için daha ziyade fâidelidirler. Bu hikmetle buyuruluyor ki {وَاعْمَلُوا صَالِحًا} hem salâh ile çalışın, iyi bir iş yapın ❁ burada وَاعْمَل denilmeyip de وَاعْمَلُوا denilmesi şâyân-ı dikkattir. Bu cümle zamirinin Dâvûd ile beraber maiyyetindeki ehline râci' olduğunu söylemişler ise de biz bunun لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ gibi kıssanın bir ibreti olmak üzere ümmet-i Muhammed'e hitap ile bir tezyil olduğu kanaatindeyiz ki şöyle demek olur: Siz de ey ümmet-i Muhammed! Salâh ile çalışın, daha güzel işler yapın {اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ} çünkü ben ne yapacağınızı gözetiyorum, her ne yaparsanız görürüm ❁ yani ona göre mükâfâtını veririm. {وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ} Süleyman'a da rüzgârı ❁ râm ettik, musahhar kıldık. Deniliyor ki Süleyman aleyhisselâm'a musahhar kılınan bir rîh-i mahsus idi, bütün şu rüzgârlar değil idi. Çünkü onlar hâcet vakitlerinde umûmun menâfi'i içindir. Onun için bütün kıraatlerde bu الرّ۪يحَ müfred okunmuş, hiçbirinde الرِّياح okunmamıştır. Yani Süleyman aleyhisselâm isterse bütün âlemin rüzgârını [3951] tutabilirdi demek değil, havada bir cereyânına tasarruf edebilir ve onunla dilediği yere gidebilirdi. O bir rüzgâr idi ki {غُدُوُّهَا شَهْرٌ} sabah gidişi bir ay {وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ} akşam dönüşü de bir ay ❁ şer'an bir günlük yol altı saat olduğuna göre otuz kilometre itibar edilirse, gidişi dokuz yüz kilometre, gelişi de dokuz yüz kilometre olarak bin sekiz yüz kilometre kat' eder. Burada غُدُوُّهَا'nın zamiri rîh'a gönderilmiş, غُدُوُّهُ diye Süleyman'a ircâ' edilmemiş olduğuna göre yalnız rüzgârın sürati gösterilmiş demek olur. Süleyman aleyhisselâm bununla balon gibi mi yoksa tayyâre gibi mi giderdi orasını Allah bilir.

Seyretti hevâ üzre denir taht-ı Süleyman
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

{وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ} Hem ona -yani Süleyman'a- kıtr, yani erimiş bakır pınarını sel gibi akıttık ❁ yani madenden su akar gibi akıttık. Kadı Beyzâvî bunun Yemen'de olduğunu kaydetmiştir.[1] Âlûsî de şu

---

1 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* IV, 243:

«وَأَسَلْنا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ» النحاس المذاب أساله له من معدنه فنبع منه نبوع الماء من الينبوع، ولذلك سماه عيناً وكان ذلك باليمن.

rivayetleri[1] kaydediyor: İbn Münzir, İkrime'den şöyle tahric etmiştir: Allah teâlâ bakırı üç gün su gibi akıttı dedi, nereye denildi, bilmem dedi. İbn Ebî Hâtim de Süddî'den şöyle tahric etmiştir: Ona üç gün bir bakır madeni akıtıldı. *Bahr*'de de İbn Abbas, Süddî ve Mücâhid'den şöyle nakledilmiştir: Demişler[2] ki üç gün üç gece akıtıldı ve Yemen'de idi. Mücâhid'den bir rivayette de bakır San'a'dan aktı, ayda üç gün aktığı da söylenmiştir.[3] Biz bunun bir atıyye-i ilâhiye olan bir ilm ü sanatla akıtılmış olmasını daha ehemmiyetli görüyoruz.

{وَمِنَ الْجِنِّ} Cinden de ❁ müfredi "cinnî" olan "cin", bizim îzah edemeyeceğimiz gizli mahluklar (*Sûre-i En'âm'da* وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *[6/112] âyetine bak*). "Cinden" [3952] denilmekle anlaşılıyor ki hepsi değil bazı cin. {بِاِذْنِ رَبِّه} Rabbinin izniyle ❁ yoksa cin inse çalışmaz {وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا... إلخ} ❁ bu cümle cinlerin dahi mükellef olduğuna tenbihtir. Bununla beraber Hazret-i Süleyman'a çalışan cinlerin cüz'î bir inhiraf ile yanacak vaziyette ateş kenarında[4] şiddetli bir tazyik içinde çalıştıklarına da işarettir. Burada cinlerin esrâr-ı san'atı hâiz sanatkârlar olduğu da şundan anlaşılıyor: {يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ} Onlar ona ne isterse yaparlardı {مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ} mihraplar ve timsaller.

"**Mihrâb**": "Mif'âl" ism-i âlet vezni olduğu gibi, bir de "midrâr" gibi mübalağa sîgası olur ki "mihrâb"ın esasen bu mânadan me'huz olduğu söyleniyor. *Keşşâf*'ta der ki: "'Mehârîb', ibtizalden masûn olan şerefli mesâkin ve mehâfil demektir. Bunlar hamiyet ile muhafaza ve müdafaa olunduklarından dolayı 'mehârîb' tesmiye edilmiştir. Ma'amâfîh burada mesâcid diye de tefsir olunmuştur. 'Temâsîl' 'timsâl'in cem'idir. 'Timsâl' canlı veya cansız bir şeyin suretine mümâsil tasvir olunan herhangi bir surettir. Burada 'temâsîl' melâike ve enbiyâ ve sâlihîn suretleri

---

1 B: "rivâyeti".

2 B: "Demiştir".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 292. Krş. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* VIII, 527:
أخرج ابن المنذر عن عكرمة أنه قال في الآية: أسال الله تعالى له القطر ثلاثة أيام يسيل كما يسيل الماء قيل: إلى أين؟ قال: لا أدري. وأخرج ابن أبي حاتم عن السدي قال: سيلت له عين من نحاس ثلاثة أيام، وفي البحر عن ابن عباس والسدي ومجاهد قالوا، أجريت له عليه السّلام ثلاثة أيام بلياليهن وكانت بأرض اليمن، وفي رواية عن مجاهد أن النحاس سال من صنعاء وقيل: كان يسيل في الشهر ثلاثة أيام.

4 B -"cüz'î bir inhiraf ile yanacak vaziyette ateş kenarında".

denilmiştir. Halk görsün de onlar gibi ibadet etsinler diye mescidlerde bakırdan, pirinçten, sırçadan mermerden[1] bunların suretleri yapılırmış. ‘Böyle tasvirler yapılmasına Süleyman aleyhisselâm nasıl cevaz verdi?’ diye sorabilirsin, cevâben derim ki: Tasvir, yalan ve zulüm gibi aklın takbih ettiği şeylerden değildir. Böyle olanlarda şeriatların[2] ihtilâfı câizdir. Ebu’l-Âliye’den mervî olduğu üzere o zaman ittihâz-ı suver haram kılınmamıştı. Bununla beraber temâsîlin hayvan sureti olması lâzım değildir. Ağaç gibi cansız resimleri olması da câizdir.”[3] Onun için Râzî yalnız “nukūş” demekle iktifâ etmiştir.[4] {وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ}

[3953] “**Cifân**” çanak mânasına “cefne”nin cem‘i. “**Cevâb**” da büyük havuz mânasına “câbiye”nin cem‘idir. {وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ}

“**Kudûr**” “kıdr”ın cem‘i; “kıdr” gerek topraktan ve gerek sâir madenden çömlek, tencere ve kazgan gibi yemek pişen kaplar.

“**Râsiyât**” yerinden kalkmaz ağır ve sâbit mânasına “râsî” veya “râsiye”nin cem‘idir. Demek ki çok yemekler pişiriliyor, pek büyük sofralar kuruluyormuş. {اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْرًا} Çalışın ey Dâvûd hânedânı, o büyük şükür için çalışın. Yani o büyük nimet ve refah içinde atâlet ve sefâhate dalmayın, çalışın; hem çalışmanız bu nimetlerin şükrünü edâ etmek, her birini yerinde sarf ederek Allah teâlâ’ya daha güzel amellerle kulluk eylemek için olsun ki لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزٖيدَنَّكُمْ [İbrâhim 14/7]. {وَقَلٖيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ} Ma‘amâfîh kullarım içinde şekûr olan azdır.

“**Şekûr**” çok şükreden, bütün vüs‘ünü şükre sarf eden; kalbi, dili ve sâir a‘zâsı hem itikad, hem itiraf hem çalışmakla ve ekser evkātta şükür ile meşgul olandır. İbn Abbas’tan bir rivayette: Bütün ahvâlinde

---

1 B -“mermerden”.

2 B: “şeriatın”.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 572:

المحاريب: المساكن والمجالس الشريفة المصونة عن الابتذال: سميت محاريب لأنه يحامى عليها ويذب عنها. وقيل: هي المساجد. والتماثيل: صور الملائكة والنبيين والصالحين، كانت تعمل في المساجد من نحاس وصفر وزجاج ورخام ليراها الناس فيعبدوا نحو عبادتهم. فإن قلت: كيف استجاز سليمان عليه السلام عمل التصاوير؟ قلت: هذا مما يجوز أن تختلف فيه الشرائع، لأنه ليس من مقبحات العقل كالظلم والكذب، وعن أبي العالية: لم يكن اتخاذ الصور إذ ذاك محرّما. ويجوز أن يكون غير صور الحيوان كصور الأشجار وغيرها...

4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb,* XXV, 198:

والتماثيل ما يكون فيها من النقوش.

şükredendir.[1] Sûre-i Neml'de geçtiği üzere رَبِّ اَوْزِعْنٖى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖى بِرَحْمَتِكَ فٖى عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ [27/19] duasını vird edinmiş olan Süleyman aleyhisselâm o az olan şekûr kullardandır. Rivayet olunur ki Hazret-i Ömer bir adamın اللهم اجعلني من القليل "Allah'ım, beni o azdan kıl" diye dua ettiğini duymuş, "bu nasıl dua?" diye sormuş. O zât "işitiyorum ki" demiş, "Allah teâlâ وَقَلٖيلٌ مِنْ عِبَادِىَ الشَّكُورُ buyuruyor, ben de beni o azlardan kılmasını istiyorum." Bunun üzerine Hazret-i Ömer: "Herkes Ömer'den a'lem" demiş.[2]

[3954] {دَٓابَّةُ الْاَرْضِ} ❁ Burada "arz" yerin ismi değil أرض يأرض fiilinden ekl vezninde masdardır. "Erda" nâmındaki böceğin fiili, yani "ağaç kurdu" denilen bir nevi güvenin yemesi, kırkması mânasınadır deniliyor, bir[3] güve böceği demek olur. Süleyman aleyhisselâm'ın sûret-i vefâtı hakkında türlü rivayetler varsa da biz onlardan sarf-ı nazar ediyoruz.

Allah teâlâ'ya inâbesi güzel, nimetlerine şükürle bahtiyar olan Dâvûd ve Süleyman aleyhimesselâm'ın hâllerini beyandan sonra, küfranda bulunanlara misâl olmak üzere Sebe' kavminin hâli hikâye olunarak buyuruluyor ki:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَأٍ فٖى مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌۚ جَنَّتَانِ عَنْ يَمٖينٍ وَشِمَالٍۜ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُۜ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَىْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَىْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلٖيلٍ ﴿١٦﴾ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُواۜ وَهَلْ نُجَازٖٓى اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فٖيهَا السَّيْرَۜ سٖيرُوا فٖيهَا لَيَالِىَ وَاَيَّامًا اٰمِنٖينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا

1 B: "şükrederdi". Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 573:

وعن ابن عباس رضى الله عنهما من يشكر على أحواله كلها.

2 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 65:

عن إبراهيم التيمي، قال: قال رجل عند عمر: اللهم اجعلني من القليل، قال: فقال عمر: «ما هذا الذي تدعو به؟»، فقال: إني سمعت الله يقول: «وقليل من عبادي الشكور» فأنا أدعو أن يجعلني من أولئك القليل، قال: فقال عمر: كل الناس أعلم من عمر.

3 H ve F -"bir".

وَظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ﴿١٩﴾ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلٖيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرٖيقًا مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا
كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فٖى شَكٍّۜ وَرَبُّكَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ ﴿٢١﴾

[3955] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlime kasem ederim ki Sebe' için meskenlerinde hakikaten bir âyet vardı: Sağ ve soldan iki cennet, yiyin diye Rabbinizin rızkından da O'na şükredin. Ne güzel: Hoş bir belde, Gafûr bir Rab (15). Fakat onlar bakmadılar, Biz de üzerlerine arim selini salıverdik ve o dilber iki[1] cennetlerini buruk yemişli, ılgınlık, az bir şey de sidirden iki harap cennete çevirdik[2] (16). Bunu onlara nankörlüklerinin cezâsı yaptık ve Biz hep öyle[3] çok nankör olanları cezâlandırırız (17). Biz onlarla o feyz ü bereket verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta karyeler meydana getirmiştik ve onlarda muntazam seyr ü sefer takdir eylemiştik. "[4]Gezin oralarda gecelerce ve gündüzlerce emniyet içinde" demiştik (18). Buna karşı onlar "yâ Rabbenâ, seferlerimizin arasını uzaklaştır" dediler ve nefislerine zulmettiler. Biz de onları efsanelere çevirdik ve tamamen didik didik dağıttık, şüphesiz ki bunda çok şükredecek her sabırlı için elbette âyetler var (19). Yine celâlime kasem ederim ki İblis, onlar aleyhindeki zannını hakikaten doğru buldu da içlerinde mü'minlerden ibaret bir fırkadan mâʿadâsı ona tâbiʿ oldular (20). Hâlbuki onun onlar üzerinde hiçbir saltanat kudreti yoktu, lâkin biz âhirete imanı olanı belli edecek, ondan [3956] şek içinde bulunandan ayırt eyleyecektik. Öyle ya Rabbin her şeye karşı hafîzdir[5] (21).

1 B: "iki dilber".
2 H ve F: "ve o dilber iki cennetlerini öyle harap iki cennete çevirdik; buruk yemişli, ılgınlık, sidirden de biraz bir şey".
3 H ve F -"öyle"; B: "böyle".
4 H +"Gidin".
5 H ve F: "Öyle ya Rabbindir her şeye karşı yegâne hafîz".

{لِسَبَاٍ فٖى مَسْكَنِهِمْ} Sebe' kavminin meskenlerinde ❁ bâlâda îzah edildiği üzere ataları Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan'ın nâmıyla yâd olunan Sebe' kavmi Sûre-i Neml'de kıssaları geçtiği vechile mukaddemâ Güneş'e taparlarken, Belkıs idaresinde Hazret-i Süleyman'a itaat ederek memleketlerini kurtardıktan başka terakki etmişlerdi. Meskenleri, merkezleri Yemen'de Me'rib şehri idi ki Sebe' ona dahi ıtlak edilir. Bunların meskenlerinde kendileri için {اٰيَةٌ} bir âyet, bir ibret vâki' olmuştu. Bu âyet zikrolunacak iki cennet zannedilebilirse[1] de *Keşşâf*'ın ihtârı vechile yalnız o değil, kıssalarının hey'et-i mecmû'asıdır.[2] Şöyle ki {جَنَّتَانِ عَنْ يَمٖينٍ وَشِمَالٍ} sağ ve soldan iki cennet ❁ iki taraflı bağlar, bostanlar, lisân-ı hâl ile diyorlardı ki {كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ} Rabbinizin rızkından yiyin de O'na şükredin ❁ bu nimetin kadrini bilerek ona göre ibadet edin. Çünkü {بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ} beldeniz bir belde-i tayyibe, gayet hoş bir belde; Rabbiniz mağfireti çok bir Rab ❁ onun için şükrünü bilin de iyi hizmet edin. İttifâkāt-ı bedî'adandır[3] ki بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ lafzı ebced hesâbıyla İstanbul'un fethine tarih düşmüştür (857). Molla Câmî merhumun bir hediyesi olmak üzere mâruftur. {فَاَعْرَضُوا} Fakat onlar, o Sebe'liler i'râz ettiler ❁ rivayete nazaran on üç peygamberleri kendilerini davet ettikleri hâlde şükürden kaçındılar, hizmetine bakmadılar {فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ} Biz de üzerlerine arim selini salıverdik ❁ arim seli önüne geçilmez sarp sel, yahut "Arim" denilen seddin seli veya [3957] Arim deresinin seli. Ebü'l-Fidâ tarihinde "bu seddi Merib arzında Sebe' b. Yeşcüb yapmış ve ona yetmiş kadar çay akıtmış ve uzak vâdilerden selleri celbeylemiş idi" der.[4] Âlûsî'de, *Keşşâf*'ta da der ki "bu sed, Belkıs'ın yaptığı sed idi

---

1 B: "zikredilebilirse".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 575:

فإن قلت: ما معنى كونهما آية؟ قلت: لم يجعل الجنتين في أنفسهما آية، وإنما جعل قصتهما، وأنّ أهلهما أعرضوا عن شكر الله تعالى عليهما فخربهما، وأبدلهم عنهما الخمط والأثل آية وعبرة لهم، ليعتبروا ويتعظوا فلا يعودوا إلى ما كانوا عليه من الكفر وغمط النعم. ويجوز أن تجعلهما آية، أي علامة دالة على الله وعلى قدرته وإحسانه ووجوب شكره.

3 B: "bedîhiyyedendir".

4 İbn Kesîr, *el-Bidâye,* II, 193:

ذكر غير واحد من علماء السلف والخلف من المفسرين وغيرهم أن سد مأرب كان صنعته أن المياه تجري من بين جبلين فعمدوا في قديم الزمان فسدوا ما بينهما ببناء محكم جدا حتى ارتفع الماء فحكم على أعالي الجبلين وغرسوا فيهما البساتين والأشجار المثمرة الأنيقة، وزرعوا الزروع الكثيرة، ويقال كان أول من بناه سبأ بن يعرب وسلط إليه سبعين واديا يفد إليه وجعل له ثلاثين فُرضة يخرج منها الماء ومات ولم يكمل بناؤه فكملته حمير بعده.

ki iki dağın arasını taş ve zift ile kapatarak menba‘ ve yağmur sularını biriktirtmiş ve iskā için lüzûmu kadar harklar bırakmıştı".[1] Âlûsî'nin nakline göre, seddin arkasına suyu hapsedip birbiri üzerine müte‘addid kapılar ve önüne nehirlerinin adedince on iki havuz yapmıştı. Bir kavilde bu seddi Yemen kabâilinin babası olan Himyer'in yaptığı söylenmiş, bir kavilde de Lokman-ı Ekber b. Âd'ın yaptığı ve taşlarını kalay ve demirle perçinlediği ve bir fersah murabba‘ında olduğu söylenmiştir.[2] Bunların cem‘inde münâfat yoktur. Evvelâ Sebe'in başlamış olması, sonra Himyer'in, sonra Lokman'ın ve Zülkarneyn'in daha sonra da Belkıs'ın peyderpey muhtelif inşaat ve ta‘mîrâtta bulunmuş olmaları pek melhuzdur.

{خَمْطٍ} Acı, kekre veya buruk {[3]وَاَثْلٍ} esl ağacı ❁ "tarafe"[4] veya "tarfâ"dan bir nevi, büyük nevi diye tefsir ediyorlar. *Kāmûs* tercemesinde "tarfâ" ılgın ağacı ve "esl" onun acı ılgın denilen iri kısmı diye mezkurdur.[5] {سِدْرٍ} sidir ❁ Arabistan'ın en makbul ağaçlarından olmak üzere mâruftur. Meyvesine "nıbk" ve "Arabistan kirazı" tâbir olunduğu *Kāmûs* tercemesinde mesturdur.[6] Ezherî demiştir ki "sidr ikidir. Birisinden intifâ‘ olunmaz ve yaprağı yıkamalara yaramaz. Meyvesi kekredir[7], yenmez, 'dâl' denilen budur. Bir kısmı da su üzerinde biter, meyvesi nıbktır, yaprakları gasûldür, unnab ağacına benzer."[8]

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 576:
ضربت لهم بلقيس الملكة بسدّ ما بين الجبلين بالصخر والقار، فحقنت به ماء العيون والأمطار، وتركت فيه خروقا على مقدار ما يحتاجون إليه في سقيهم.

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me‘ânî,* XI, 301:
روي أن بلقيس لما ملكت اقتتل قومها على ماء واديهم فتركت ملكها وسكنت قصرها وراودوها على أن ترجع فأبت فقالوا: لترجعن أو لنقتلنك فقالت لهم: أنتم لا عقول لكم ولا تطيعوني فقالوا: نطيعك فرجعت إلى واديهم وكانوا إذا مطروا أتاهم السيل من مسيرة ثلاثة أيام فأمرت فسد ما بين الجبلين بمسناة بالصخر والقار وحبست الماء من وراء السد وجعلت له أبوابا بعضها فوق بعض وبنت من دونه بركة منها اثنا عشر مخرجا على عدة أنهارهم وكان الماء يخرج لهم بالسوية إلى أن كان من شأنها مع سليمان عليه السّلام ما كان. وقيل: الذي بنى لهم السد هو حمير أبو القبائل اليمنية، وقيل بناه لقمان الأكبر بن عاد ورصف أحجاره بالرصاص والحديد وكان فرسخا في فرسخ.

3 B: "وآئل".

4 H ve F: "tarenâ".

5 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* III, 657, 1147.

6 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* II, 385.

7 B: "kedirdir".

8 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga,* XII, 247:
السِّدْر من الشجر سِدْران: أحدُهما سِدْرٌ برّيّ لَا يُنتَفَع بثَمره، وَلَا يصلُح ورقُه للغَسول، وَرُبمَا خُبِط ورقُه للرّاعية، وَله ثمَر عَفِصٌ لَا يُؤْكَل، والعرَب تسمِّيه الضّال، والجِنْس الثَّانِي من السِّدر ينبُت على الماء، وثمرُه النَّبِق، ورَقُه غَسولُ، يُشبه شجر العُنّاب.

{وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ} ❁ Burada ikinciye "cenneteyn" tâbiri müşâkele ve tehekküm içindir. Türkçemizde mâruf bir mesel vardır: "Bakılırsa bağ olur bakılmazsa dağ [3958] olur." {بِمَا كَفَرُوا} ❁ bu كَفَرُوا "küfran"dandır. Yani nimete nankörlüklerinden dolayı. {وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً} Hem onlarla o mübarek kıldığımız, içlerine bereket verdiğimiz karyeler arasında sırt sırta karyeler yapmıştık. ❁ O bereketli karyelerden murad Şam bilâdıdır. قُرًى ظَاهِرَةً Katâde'den rivayet olunduğu üzere zahr zahra, yani sırt sırta mütelâsık[1] diye tefsir edilmiştir.[2] {وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ} Ve onlarda, yani o karyelerde seyr ü seferi muayyen miktar üzere tertip ve tanzim etmiştik ❁ her biri yolcu için birer istasyon ve birer merhale hâlinde idi, birinden çıkan azık taşımadan ve açıkta yatmadan ve tehlike görmeden diğerine gidebilir, öyle ki {سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ} o kurâ-yı zâhire içinde geceler ve günlerce emniyet ve âsâyiş ile gidin gezin ❁ öyle muntazam, öyle emniyetli idi. Demek ki yalnız Sebe' değil, Yemen'den Şam'a kadar Arabistan'ın bütün vaziyeti böyle bir ma'mûre imiş ki bu çok câlib-i dikkattir. {فَقَالُوا رَبَّنَا} İşte bu nimete karşı da onlar küfrederek "yâ Rabbenâ" dediler {بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا} "bizim bu seferlerimizin mesafesini uzaklaştır." ❁ Benî İsrâil'in hayr olan a'lâyı ednâya değişmek istedikleri gibi bunlar da o ma'mûriyetten bîzarlık gösterdiler, onların ortadan kalkıp aralarına uzun mesafelerin, sahrâların girmesini istediler. Bunu hakikaten böyle kavlen istemiş olmaları melhuz ise de yaptıkları küfran ve isyan ile hâlen istemiş olmaları da zannedilir. Öyle dediler {وَظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ} ve nefislerine zulmettiler, kendilerine yazık ettiler, zira belâlarını aradılar {فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ} Biz de kendilerini uhdûselere; [3959] efsanelere, masallara çevirdik. ❁ Denilir ki ciddi bir süvari iki aydan ziyade ma'mûre içinde giderdi ve dört aylık mesafeden

1 M ve B: "mülâsık".

2 *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 63:
عن قتادة ، في قوله تعالى: «قرى ظاهرة» قال: متواصلة آمنين لا يخافون جوعا ولا ظمأ، أيما يغدون فيقيلون في قرية ويروحون في قرية، أهل جنة حتى لقد ذكر لنا أن المرأة كانت تضع مكتلها على رأسها فيمتلئ قبل أن ترجع إلى أهلها من غير أن تغترف بيدها شيئا، وكان الرجل يسافر لا يحمل زادا ولا سقاء مما بسط للقوم ، فبطر القوم نعمة الله: «فقالوا ربنا باعد بين أسفارنا» فمزقوا كل ممزق، وجعلوا أحاديث.

ahâli yekdiğerinden ateş iktibas edebilirlerdi.[1] {وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ} Ve[2] didik didik, darmadağınık ettik, Gassân Şam'a iltihak etti, Enmar Yesrib'e, Cüzam Tihâme'ye, Ezd Uman'a ilh. {اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} Şüphesiz ki bunda ❁ Sebe'in zikrolunan bu kıssasında {لَاٰيَاتٍ} elbette âyetler var, ibret alacak delâletler var[3] {لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ} çok şükredecek her çok sabırlı için ❁ yani çok şükredici şekûr olmak için çok sabırlı olmak lâzımdır. Ve işte böyle çok sabırlı olup çok da[4] nimetlere ermek ve çok şükredici olmak şânından olan kimseler için işbu Sebe' kıssasında mühim âyetler vardır. Hevâ ve heveslerini zabt edip zahmetlere, meşakkatlere tahammül ederek vazife ve ibadetlerine çalışan sabırlı kimseler memleketlerini Allah'ın inâyetiyle cennet gibi mâmur eder nimetlere ererler. Allah'ın pek az olan şekûr kullarından olmak isteyenler de o nimetlerle azmayıp yine sabr u sebat ile şükrüne ikdam edecek ehl-i sabr u mücahede içinde bulunurlar.

{وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلٖيسُ ظَنَّهُ} Yine celâlime kasem ederim ki İblis onlar, yani Sebe'liler[5] yahut Benî Âdem aleyhinde zannını doğru çıkarttı ❁ رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَنٖى لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَۙ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصٖينَ [el-Hicr 15/39-40] demiş olan İblis dediğini tahakkuk ettirdi {فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرٖيقًا مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ} onun için hâlis mü'minlerden ibaret bir fırkadan mâ'adâsı o İblis'e tâbi' oldular, ardınca sürüklendiler. Bu sürükleniş de onun kudretinden değil, kendilerinin âhirete imansızlıklarındandır. Çünkü Allah teâlâ imanı olanla olmayanın âhiretini ayırmıştır. Onun için o ittibâ', esas itibariyle Şeytan'ın bir galebesinden [3960] değil, emr ü irâde-i Hakk'ın galebesindendir. Yoksa Allah'ın iradesinin zıddını tahakkuk ettirmek kimin haddine? Her şeye karşı hafîz, hâfız, muhâfız, hâkim ancak Rabbin Allah'tır[6]. {وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ حَفٖيظٌ} ❁ Onun için hiçbir şeyden korkmayarak:

---

1 B: "edebilirdi" Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 305. Krş. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* XV, 332:
قال عبد الملك في شرح قصيدة ابن عبدون: إن أرض سبأ من اليمن كانت العمارة فيها أزيد من مسيرة شهرين للراكب المجد وكان أهلها يقتبسون النار بعضهم من بعض مسيرة أربعة أشهر.

2 H ve F: "de".

3 B -"ibret alacak delâletler var".

4 H ve F: "da çok".

5 B: "sabırlılar".

6 M: "Allahındır".

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۚ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ
اَذِنَ لَهُۜ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَاۙ قَالَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا الْحَقَّۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾
قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ قُلِ اللّٰهُۙ وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ
مُبِينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّٓا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا
رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّۜ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِيَ الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَٓاءَ
كَلَّاۜ بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ
لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

[3961] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: Allah'ın berisinden o zuʿm ettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın; ne göklerde ne yerde zerre mikdârına[1] güçleri yetmez, onların bunlarda bir ortaklığı da yok, O'nun onlardan bir zahîri de yoktur (22). Huzûrunda şefaat fâide de[2] vermez, ancak izin verdiği kimseninki müstesnâ. Nihâyet[3] kalblerinden dehşet giderildiği zaman "Rabbiniz ne buyurdu?" derler. "Hakkı" derler, O öyle yüksek, öyle büyük (23). "Size" de, "göklerden ve yerden kim rızık veriyor?" "Allah" de, "ve her hâlde biz veya siz mutlak bir hidâyet üzerindeyiz veya açık bir dalâl içinde" (24). De ki: "Siz bizim cürümlerimizden mes'ul edilmezsiniz, biz de sizin yaptıklarınızdan mes'ul olmayız" (25). De ki: "Rabbimiz hepimizi bir araya toplayacak, sonra da hak hükmü ile aramızı ayıracak, O öyle Fettâh, öyle Alîm'dir" (26). De ki: "O'na şerîk diye takıştırdıklarınızı bana gösterin bakayım; hayır öyle şey yok, doğrusu bu: Allah yegâne Azîz, yegâne Hakîm'dir" (27). Seni

1 B: "mikdârı".
2 H ve F -"de".
3 H ve F: "Tâ".

de başka değil, ancak[1] bütün insanlara şâmil bir risaletle rahmetimizin müjdecisi, azâbımızın habercisi gönderdik velâkin insanların ekserîsi bilmezler (28). Ve "ne vakit bu vaad eğer gerçekseniz?" diyorlar[2] (29). De ki: "Size bir gün mî'âdı ki ondan bir saat geri de kalamazsınız[3], ileri de geçemezsiniz" (30).

[3962] {اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ} Ancak kendisine şefaat için izin verilmiş olan kimse müstesnâ ❁ ki evvelâ Makām-ı Mahmûd'da Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem, sonra alâ merâtibihim diğer enbiyâ ve melâike ve sâlihîn {حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ} yani izin verdiklerinin şefaati de birdenbire oluvermez, mevkıfta çok tevakkuf ederler; dehşetli korku, halecanlar içinde beklerler, o dereceye kadar beklerler ki nihâyet kalblerinden o dehşet ve halecan giderildiği, yani şefaate izin verildiği zaman şefaat bekleyenler şefaat eden şefaatçilerine {قَالُوا} derler {مَاذَاۙ قَالَ رَبُّكُمْ} "Rabbiniz ne söyledi?" ❁ Şefaatinizi kabul buyurdu mu? Şefaatçiler de cevâben {قَالُوا الْحَقَّ} "hakkı" derler ❁ yani hakkı söyledi, hakkı ne ise o olsun buyurdu derler, binâen'aleyh kâfirlere şefaat olmaz, وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى [el-Enbiyâ 21/28] mısdâkınca yalnız Allah'ın râzı olduğu mü'minlere şefaat ederler.

{وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ} ❁ Bu âyet de risâlet-i Muhammediyenin Arab ve gayr-i Arab bütün insanlara kâffeten âmm u şâmil olduğuna delil olan âyetlerdendir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ الْقَوْلَۚ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنٖينَ ﴿٣١﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُٓوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمٖينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا

---

1 B -"ancak".
2 H ve F: "derler".
3 B: "kalmazsınız".

بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَأْمُرُونَنَٓا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُٓ اَنْدَادًاۜ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا
رَاَوُا الْعَذَابَۜ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ ف۪ٓي اَعْنَاقِ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿٣٣﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓاۙ اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾
وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًاۙ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ
لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

[3963] **Meâl-i Şerîfi**

Bununla beraber o küfredenler: "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de önündekine" dediler, fakat görsen o zâlimler yakalanıp Rablerinin huzûruna durduruldukları zaman bazısı bazısına söz atarken, ki bir taraftan zebûn edilenler, o büyüklük[1] taslayanlara şöyle diyorlardır: "Siz olmasa idiniz her hâlde biz mü'min olurduk" (31). Diğer taraftan büyüklük taslayanlar o zebûn edilenlere şöyle demektedir: "Ya... Size hidâyet [3964] *geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik, hayır siz kendiniz mücrimdiniz[2]" (32). O zebûn[3] edilenler[4] de o büyüklük taslayanlara demektedir: "Hayır işiniz gece gündüz dolap, çünkü sizler[5] bizlere hep Allah'a küfretmemizi ve O'na menendler koşmamızı emrediyordunuz." Ve böyle atışırlarken hepsi azâbı gördükleri o demde içlerinden pişmanlık getirmektedirler. Tomrukları[6] geçirmişizdir de boyunlarına hep o küfredenlerin, sade yaptıklarının cezâsını çekiyorlardır (33). Biz herhangi bir memlekette (bir nezîr) tehlikeyi haber[7] veren bir resûl gönderdikse her hâlde onun refah ile şımartılmış olanları dediler ki: "Biz sizin gönderildiğiniz şeyleri tanımayız" (34).*

1 B: "büyük".
2 H ve F: "mücrimlerdiniz".
3 M: "zelûm"; sonraki baskılarda "zebûn" şeklinde düzeltilmiştir.
4 B: "O zulmedenler".
5 H ve F -"sizler".
6 B: "Tomruklar".
7 H: "tehlike haberi".

Ve dediler ki: "Biz emvâlce de daha çoğuz evlâdca da, ve biz taʿzîb olunmayız" (35). De ki: "Rabbim rızkı dilediğine döşer dilediğine sıkar velâkin nâsın ekserîsi bilmezler" (36).

وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاًۘ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ
جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذ۪ينَ يَسْعَوْنَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ
اُو۬لٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ
وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَم۪يعاً ثُمَّ يَقُولُ
لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْۚ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّۚ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعاً وَلَا ضَراًّۜ
وَنَقُولُ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا رَجُلٌ يُر۪يدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬كُمْۚ وَقَالُوا مَا هٰذَٓا
اِلَّٓا اِفْكٌ مُفْتَرًىۜ وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَٓا
اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذ۪يرٍۜ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْۙ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَٓا اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُل۪يۗ فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٤٥﴾

[3965] **Meâl-i Şerîfi**

Hâlbuki ne mallarınız ne de evlâtlarınız değildir sizi huzûrumuza yaklaştıracak olan; ancak iman edip salâh ile iş gören, işte onların amellerine karşı kendilerine kat kat mükâfat vardır. Ve onlar cennet şehnişînlerinde emniyet içindedirler[1] *(37). Âyetlerimizi hükümsüz bırakmak için yarış ederek* [3966] *çalışanlar ise Hakk'ın huzûruna onlar*[2] *azab içinde ihzar edileceklerdir (38). De ki: "Hakikaten Rabbim*

1 H ve F: "Hâlbuki mallarınız da değil evlâtlarınız da değildir sizi huzûrumuza yaklaştıracak olan; ancak iman edip salâh ile iş gören başka, çünkü onlar için amellerine karşı katlı mükâfat vardır. Ve onlar cennet şehnişînlerinde emniyet içindedirler".

2 H ve F: "onlar Hakk'ın huzûruna".

kullarından dilediği kimseye rızkı hem döşer hem sıkar[1] ve her neyi hayra sarf ederseniz O ona halef de verir, hem O rızık verenlerin en hayırlısıdır" (39). O gün ki hep onları birlikte mahşere toplayacağız, sonra melâikeye diyeceğiz: "[2]Şunlar size mi tapıyorlardı?" (40) Demişlerdir: "Zât-ı Sübhânına arz-ı tenzih ederiz[3], Sensin onlara karşı bizim sığınacak velîmiz." Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı, ekserîsi onlara inanmışlardı (41). İşte o gün bazınız bazınıza ne bir menfaate ne de bir zarara mâlik olamaz ve o zulmedenlere[4] deriz: "Tadın bakalım o yalan deyip durduğunuz ateşin azâbını"[5] (42). Karşılarında açık beyyineler hâlinde âyetlerimiz tilâvet olunduğu zaman o zâlimler: "Bu başka değil, sırf sizi[6] atalarınızın taptığı[7] mâbudlardan men' etmek isteyen bir adam" dediler ve "bu (Kur'an) başka bir şey değil, sırf uydurulmuş bir iftira" dediler ve o küfredenler hak kendilerine geldiği vakit "bu apaçık bir sihirden başka bir şey değil" dediler[8] (43). Hâlbuki biz onlara öyle ders alacakları kitaplar vermedik ve kendilerine senden evvel bir nezîr de göndermedik (44). Onlardan evvelkiler de tekzib etmişlerdi, hem bunlar onlara[9] verdiklerimizin onda birine ermediler[10]; resullerimizi tekzib ettiler de nasıl oldu inkârım?[11] (45)

{قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ} ❁ Bu bir şahısta iki vakte nazaran, yukarıki de muhtelif iki şahsa nazarandır. Onun için tekrar yoktur {وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ} hem o hayru'r-râzikīndir. Çünkü diğerleri hakikaten râzık değil, O'nun rızkını îsâle vâsıtadır.

---

1 B: "kısar".
2 H ve F: "Baksanıza".
3 H ve F: "'Sübhansın' dediler".
4 B: "zu'medenlere".
5 H ve F: "ve deriz o zulmedenlere: 'Tadın bakalım azâbını o yalan deyip durduğunuz ateşin'".
6 B: "sizin".
7 B: "taptıkları".
8 H ve F: "Karşılarında açık beyyineler hâlinde âyetlerimiz tilâvet olunduğu zaman o zâlimler dediler ki: 'Bu başka değil, sırf sizi atalarınızın taptığı mâbudlardan men' etmek isteyen bir adam.' Ve dediler ki: 'Bu (Kur'an) başka bir şey değil, sırf uydurulmuş bir iftira.' Hem o küfredenler o hak kendilerine geldiği vakit 'bu' dediler, 'apaçık bir sihirden ibaret'".
9 B -"Onlardan evvelkiler de tekzib etmişlerdi, hem bunlar onlara".
10 B: "eremediler.
11 H ve F: "Öyle iken resullerimizi tekzib ettiler de inkârım nasıl oldu?"; B: "inkârımız".

{وَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ} Kendilerine senden evvel bir nezîr de göndermedik ❁ yani o yaptıkları şirkler ne bir kitaba müsteniddir ne de bir peygambere, müşrikliği ihdas [3967] edenler peygamber değildi, yoksa daha evvel İsmâil ve İbrâhim gönderilmemiş değildir. Onun için burada böyle buyurulması ileride وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ [Fâtır 35/24] buyurulmasına münâfî değildir.

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُواۜ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ
اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْۜ اِنْ اَجْرِيَ
اِلَّا عَلَى اللّٰهِۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾
قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْس۪يۚ وَاِنِ
اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوح۪ٓي اِلَيَّ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ سَم۪يعٌ قَر۪يبٌ ﴿٥٠﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا
مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍۙ ﴿٥١﴾ وَقَالُٓوا اٰمَنَّا بِه۪ۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا
بِه۪ مِنْ قَبْلُۚ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٣﴾ وَح۪يلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ
بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا ف۪ي شَكٍّ مُر۪يبٍ ﴿٥٤﴾

[3968] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Size sade bir tek nasihat edeceğim, şöyle ki: Allah için ikişer üçer ve teker teker kalkarsınız[1], sonra da[2] iyi düşünürsünüz[3], arkadaşınızda cinnetten eser yoktur, o yalnız şiddetli bir azâbın önünde sizi sakındıracak bir peygamberdir" (46). De ki: "Ben sizden ücrete dair bir şey istersem o sırf sizin kendiniz içindir, benim ecrim ancak Allah'a aittir ve Allah her şeye şâhiddir" (47). De ki: "Hakikaten Rabbim hakkı fırlatır, Allâmü'l-guyûb'dur" (48). De ki: "Hak geldi, bâtılın önü de kalmaz sonu da" (49). De ki: "Eğer ben yanılırsam yalnız kendime

1 B: "kalkarsanız".
2 H ve F -"da".
3 B: "düşünürseniz".

kalarak yanılırım ve eğer hidâyeti[1] bulmuşsam bilmeli ki Rabbimin bana vahiy vermesiyledir, çünkü O yakındır, işitir, işittirir" (50). Görsen o telâşa düştükleri vakit, artık kaçamak yoktur, yakın yerden yakalanmışlardır (51). Ve "iman ettik O'na" demektedirler, fakat onlara uzak yerden el sunmak nerede? (52). Hâlbuki evvel O'na küfretmişlerdi, uzak yerden gayba taş atıyorlardı (53). Artık kendileriyle arzularının arasına sed çekilmiştir, tıpkı bundan evvel emsâllerine yapıldığı gibi, çünkü hepsi işkilli bir şek içinde bulunuyorlardı (54).

{اِنَّ رَبّٖي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ} Hakkı fırlatır, yani kullarından dilediğinin kalbine indirir, yahut bâtılın tepesine endaht eder de onun beynini parçalar; yahut âfâka neşreder, bu[2] surette İslâm'ın intişârını vaad olur. Nitekim {جَٓاءَ الْحَقُّ} hak geldi, yani İslâm geldi, şirk muzmahil olacak. {قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْسٖي} Bunda Peygamber'in de kendi kendine ictihad ile hareket ettiği takdirde hata edebileceğine delâlet vardır. {اِذْ فَزِعُوا} O telâşa ve dehşete düştükleri vakit ❁ ölüm [3969] veya haşir dehşeti veya Bedir telâşesi {وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ}.

"**Tenâvüş**" tenâvül, el atmak, el sunmak demektir.

"**Mekân-ı Ba'îd**" yani imanın fâide vereceği teklif zamanı; teklif dünyası geçtikten, azab gelip çattıktan sonra iman, iman-ı yeis fâidesizdir. {شَكٍّ مُر۪يبٍ} Reyb veren şek, yani birçok kimseleri de şüpheye düşürmek isteyen veya kendi içlerini de rahatsız eden işkilli, töhmetli şek. Bütün o zâlimlerin, kâfirlerin âhirette böyle dehşetli azâba yakalanacaklarını vaad eden bu âyetler, gerek Peygamber ve gerek mü'minler için büyük bir müjde ve bütün ibâdullah için bir nimet olduğu cihetle bunu müte'âkib Sûre-i Fâtır'ın da hamd ile başlaması ne kadar güzel olmuştur.

---
1 B: "hidâyet".
2 H ve F: "bir".

[3970]

سُورَةُ فَاطِرٍ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ خَمْسٌ وَاَرْبَعُونَ اٰيَةً[1]

FÂTIR SÛRESİ

Fâtır veya Melâike Sûresi denilen bu sûre dahi Mekkîdir.

Âyetleri: Son Medenî ve Şâmî ta'dâdında kırk altı, bâkīsinde kırk beştir.[2]

Kelimeleri: Yedi yüz yetmiş yedidir.

Harfleri: Üç bin yüz otuz.

Fâsılası: ا، ب، ز، د، ن، م، ر harfleridir.[3]

Bu sûre-i celîle, Sûre-i Sebe'de halk-ı cedîdi inkâr eden kâfirlerin rağmına İslâm ile yeni bir âlemin yaratılmakta olduğunu tebşir ediyor gibidir ki ilk âyeti ile vech-i tesmiyesi de anlaşılmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُو۫ل۪ٓي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ
وَرُبَاعَۜ يَز۪يدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ
رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَاۚ وَمَا يُمْسِكْۙ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِه۪ۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾ يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْۜ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ
الْاُمُورُ ﴿٤﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ

---

1 H ve F: "أربعون وخمس".

2 Dânî, *el-Beyân,* s. 210:

وهي أربعون وست آيات في المدني الأخير والشامي وخمس في عدد الباقين.

3 H ve F -"ا، ب، ز، د، ن، م، ر harfleridir".

الْغَرُورُ ﴿٥﴾ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّاۜ اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ
السَّعِيرِۜ ﴿٦﴾ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌۜ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

[3971] **Meâl-i Şerîfi**

Hamd Allah'a, O gökleri, yeri yaratan ve melâikeyi kılan Fâtır'a: kanatlı elçiler, ikişer üçer dörder; halkta dilediği kadar ziyade eder, hakikat Allah her şeye kādirdir[1] *(1). Allah, insanlara rahmetinden her neyi açarsa onu tutacak, kısacak yoktur, her neyi de tutar kısarsa onu da O'ndan sonra salacak yoktur, öyle Azîz, Hakîm O'dur*[2] *(2). Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki*[3] *nimetini anın, Allah'ın gayrı bir hâlık mı var? Size gökten ve yerden rızık verir*[4]*; başka tanrı yok ancak O, o hâlde nasıl çevrilirsiniz? (3). Ve eğer seni tekzib ediyorlarsa bundan evvel birçok resuller de tekzib olundu, bütün işler Allah'a ircâʿ olunur (4). Ey insanlar! Haberiniz olsun ki Allah'ın vaadi muhakkak haktır, sakın*[5] *o dünyâ hayat sizi aldatmasın ve sakın o mağrur Şeytan sizi Allah'a da* [3972] *mağrurlandırmasın (5). Haberiniz olsun ki Şeytan size düşmandır,*[6] *siz de onu düşman tutun, çünkü o etrafına toplanan hizbini ancak*[7] *ashâb-ı saʿîrden olsunlar diye davet eder (6). Küfredenler, onlar için şiddetli bir azab var. İman edip sâlih ameller işleyenler, onlar*[8] *için de bir mağfiret ve büyük bir ecir var (7).*

{فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} Göklerin ve yerin fâtırı ❁ yani bütün âlemi yokken yaratan, fıtratını ibtidâ ibdâʿ eden, yahut yaran, ʿademden

1 H ve F: "Hamd hep Allah'a, O gökleri ve yeri yaratan ve melâikeyi kanatlı kanatlı elçiler yapan, ikişer üçer dörder; halkta O dilediği kadar ziyade eder, hakikat Allah her şeye kādirdir".
2 H ve F: "O öyle Azîz öyle Hakîm'dir".
3 B: "üzerindeki".
4 H ve F: "veriyor".
5 H +"~~sizi~~".
6 H ve F: "Her hâlde o Şeytan size düşmandır".
7 B: "anacak".
8 B -"onlar".

vücûda çıkaran ve yine yaracak, اِذَا السَّمَٓاءُ انْشَقَّتْ [el-İnşikāk 84/1][1] ve اِذَا السَّمَٓاءُ انْفَطَرَتْ [el-İnfitâr 82/1][2] hükmünü icrâ edecek olan.

Sûre-i En'âm'da dahi geçtiği üzere fatr (فطر) esasen yarmak mânasınadır[3]. Râgıb uzunluğuna yarmak der[4], bundan bir misâl sebketmeksizin ilk olarak yaratmak mânasına müte'âref olmuştur. Bu mânaca "fâtır" îcâd-ı evvele nâzırdır. Ve mâzî mânasına olcağı için izâfet-i ma'neviye olarak ma'rife olup lafza-i celâleye sıfat olmuştur. Bu surette âhirete, neş'et-i sâniyeye işareti, intikālî ve istidlâlî olmuş olur. Ma'âmâfîh bazı müfessirînin dediği gibi yarmak mânasından fâil olması da melhuzdur. Bu surette biz bundan اِذَا السَّمَٓاءُ انْفَطَرَتْ mantûkundaki "infitâr"ı da anlamak isteriz ki bunda îcâd-ı uhrevî dahi tansis olunmuş olur. Ancak yaracak[5] demek olan bu mâna istikbâle ait olduğu için "fâtır" âmil olarak izâfet-i lafziye olacağından ta'rîf iktisab etmez ve "Allah" ismine sıfat olmamak lâzım gelir. O hâlde iki ihtimal kalır: Birisi bedel yapılmak[6], birisi de مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ gibi istimrar ve sebat kasdolunarak mâzî ve istikbâle şâmil olmaktır. En münâsibi de budur. O hâlde hem îcâd-ı evveli ve hem îcâd-ı sânîyi tazammun ederek mâna işaret ettiğimiz gibi şu olur: Semâvât ve Arz'ı yaran ve yaracak olan, dünyayı yarattığı gibi âhireti de yaratan {جَاعِلِ[7] الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا} ve melekleri elçiler yapan ۞ yani kendisinden kullarının şuurlarına tebliğ vâsıtaları, peygamberlere vahiy, sâlihîne ilham, akıllara [3973] fikr-i savâb getiren vâsıtalar, yahut kudretinin âsârını halkına îsâl edici[8] vâsıtalar kılan, öyle ki {اُو۬لٰٓى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ} ikişer, üçer ve dörder müte'addid ecnihalı.

---

1 "Semâ inşikak ettiği… vakit"
2 "Semâ çatladığı vakit."
3 B: "mânasındandır".
4 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 640:

أصل الفَطْر: الشّقّ طولا.

5 M: "yaradacak".
6 B: "yapmak".
7 H, F ve M: "وجاعل".
8 H: "eden".

"**Ecniha**" "cenâh"ın cem'idir. "Cenah" da kanat demektir. Mâruf olan budur. Bir şeyin kanat ve kol gibi şubelerine ve cihetlerine dahi ıtlak olunur. Melâikenin cenahlarının hakikati ve keyfiyeti nasıl olduğunu ise Allah bilir. Ma'amâfîh cihet ile tevil edenler de olmuştur. İfadenin siyâkından anlaşıldığına göre burada zikrolunan adedler tâyin ve tahsis için değil, çokluğu beyan içindir. Binâen'aleyh dörtten yukarı yok demek değildir. Fi'l-hakīka Buhârî, Müslim, Tirmizî لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى [en-Necm 53/18][1] âyetinde İbn Mes'ud Hazretleri'nden rivayet etmişlerdir ki Resûlullah Cibrîl'i altı yüz kanatla görmüştür.[2] Tirmizî'nin Hazret-i Âişe'den rivayetine göre de Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Cibrîl'i kendi suretinde ancak iki defa görmüştür. Bir kere Sidre-i Müntehâ'nın yanında, bir kere de Ciyâd içinde ki altı yüz kanadı vardı, ufku seddetmişti.[3] Filvaki dörtten ziyade olabileceğini de anlatmak için buyuruluyor ki: {يَزٖيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ} Halkta dilediği kadar ziyade eder ❁ Binâen'aleyh melâikenin kanatlarını daha ziyade yapabileceği gibi, diğer mahluklarında[4] da[5] dilediği ziyadeyi yapabilir. Meselâ güzel yüzler, güzel sesler, güzel saçlar, güzel hatlar, gözlerde melâhat, kāmette letâfet, surette tenâsüb, a'zâda tamamlık, kuvvette şiddet, akılda keskinlik, re'yde cezâlet, kalbde şecaat, nefiste semâhat, lisanda talâkat, tekellümde liyâkat, işte beceriklilik[6] ilh... neler, ne kemâller, ne ziyadelikler yaratır. Binâen'aleyh Allah'ın yaratışını mahdud suretlerle tahdîde kalkışmamalıdır. {اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ} Şüphesiz ki Allah, her şeye [3974] kādirdir. Onun için

---

1 "Vallahi gördü Rabbinin âyâtından en büyüğünü gördü."

2 Buhârî, Tefsîr, 53, Bed'ü'l-Halk, 7; Müslim, Îmân, 280-282; Tirmizî, Tefsîr, 53:

عن الشيباني قال: سألت زرا عن قوله تعالى: «فكان قاب قوسين أو أدنى. فأوحى إلى عبده ما أوحى» قال: أخبرنا عبد الله أن محمدا صلى الله عليه وسلم رأى جبريل له ستمائة جناح.

3 Tirmizî, Tefsîr, 53/3278:

عن الشعبي قال: لقي ابن عباس كعبا بعرفة، فسأله عن شيء، فكبر حتى جاوبته الجبال، فقال ابن عباس : إنا بنو هاشم، فقال كعب: إن الله قسم رؤيته وكلامه بين محمد وموسى، فكلم موسى مرتين، ورآه محمد مرتين.

قال مسروق : فدخلت على عائشة ، فقلت: هل رأى محمد ربه؟ فقالت: لقد تكلمت بشيء قَفَّ له شعري. قلت: رويدا، ثم قرأت: «لقد رأى من آيات ربه الكبرى» قالت أين يذهب بك؟ إنما هو جبريل من أخبرك أن محمدا رأى ربه أو كتم شيئا مما أمر به، أو يعلم الخمس التي قال الله تعالى: «إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث» فقد أعظم الفرية، ولكنه رأى جبريل لم يره في صورته إلا مرتين: مرة عند سدرة المنتهى، ومرة في جياد له ست مائة جناح قد سد الأفق.

4 B: "mahluklarına".

5 F -"da".

6 H ve F: "beceriklilik".

{مَا} ❁ şartiye {يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ} Allah, insanlara rahmetinden her neyi açarsa[1] ❁ rahmeti hazinesinden herhangi bir rahmeti, maddî veya mânevî herhangi lutf u nimeti açar salıverirse {فَلَا مُمْسِكَ لَهَا} artık onu, o rahmeti başka tutacak yoktur. ❁ Yağar da yağar, feyz-i ilâhî coşar da coşar. {وَمَا يُمْسِكْ} Her neyi de tutarsa {فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِه} onu da O'ndan başka salacak yoktur. {وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} Ve O öyle Azîz öyle Hakîm'dir. ❁ Azîz, iradesine kudretine karşı gelinmek ihtimâli yok, hiçbir kayd u şartın tesiri altında bulunmayan, hiçbir kanun ile mukayyed olmayan, istediği hârikayı yapan, gālib-i gayr-i mağlûbdur. Bununla beraber Hakîm'dir de, izzet ile fâil olduğu gibi hikmet ile de fâildir. Sun'undan hikmetler, kanunlar çıkar, bu sayede ilimler fenler edinilerek esbâbına teşebbüsle nimetlerine erilir. İzzeti hudûduna yanaşılmaz, lâkin[2] hikmeti âsârından sa'y ü kesb ile istifade edilir. İzzet ve rahmetiyle peygamber, kitab gönderir, hikmetiyle din ve ilim öğretir. {يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ} Ey insanlar: bütün insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün ❁ düşünün ki sizi izzet ve hikmetinden müstefid etmek üzere mazhar-ı emânet olan insan yaratmış {هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ} Allah'ın gayrı bir hâlık mı var? ❁ Ne için siz O'nun nimetini düşünmeyip, Allah için çalışmayıp da başkalarına kul olacaksınız? {يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ} O size gökten ve yerden rızık verir ve[3] veriyor ❁ eğer O vermezse diğer vâsıtaların hepsi hükümsüz kalır, çünkü şimdi geçtiği[4] üzere O'nun imsak ettiğini başkası [3975] koyuveremez[5]. {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ} O'ndan başka kulluk edilecek[6] tanrı yok {فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ} o hâlde siz nasıl çevrilirsiniz? ❁ Nasıl olur da ona şirk koşar, başkalarına taparsınız? {وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ} ❁ Bu âyet Peygamber'e tesliyettir. {اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ} Allah'ın vaadi muhakkak haktır. ❁ Âhiret gelecek, o mücâzat ve mükâfat her hâlde olacaktır. O hâlde {فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا} sakın dünyâ hayat sizi mağrur etmesin, aldatmasın

---

1 B: "her şeyi açar".
2 M ve B: "ya'ni".
3 M ve B -"verir ve".
4 B: "geleceği".
5 F: "koyuvermez".
6 H ve F: "edecek".

❁ bugün keyfimize bakalım da yarın ne olursa olsun demeyin. Dünyaya dalıp da uhrevî vazifelerinizi unutmayın, dünya için âhiretinizi[1] feda etmeyin. Çünkü gençlik uçup ihtiyarlık çöktüğü gibi dünya her ne olsa bir rüya gibi gelir geçer, âhiret ebedî olmak üzere gelir çatar. {وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ} Ve sakın o çok aldatıcı mağrur Şeytan sizi Allah ile de aldatmasın, Allah'a da mağrur etmesin. ❁ Yani Allah Kerîm'dir, Allah Gafûr, Rahîm'dir, Allah her şeye vekildir diyerek günahlara, atâletlere, sefâhetlere sevketmesin, vazifelerinizi sû'-i isti'mâl ettirmesin. Fi'l-vâki' Allah öyledir. Fakat öyledir diye mağrurlanmak, Allah saygısını duymamak, izzet ü celâlini hesâba almamak, Allah'ın ikābını tanımamak gibi bir cinayet ve aynı zamanda Allah'ın iman ile çalışan sâlih kullarına mev'ud olan nimetlerinden mahrumiyettir. Çünkü küfr ü küfrân edenlere şiddetli azab, iman ile sâlih amellere çalışanlara mağfiret ve büyük ecir vardır. Bunu mukayese ile takrir için buyuruluyor ki:

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًاۜ فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُۘ فَلَا تَذْهَبْ
نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾ وَاللّٰهُ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ
سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾ مَنْ كَانَ
يُرٖيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعًاۜ اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُۜ وَالَّذٖينَ
يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌۜ وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًاۜ وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖۜ وَمَا
يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖى كِتَابٍۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾ وَمَا
يَسْتَوِى الْبَحْرَانِۗ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَٓائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌۜ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا
طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى الْفُلْكَ فٖيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِۙ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۘ كُلٌّ

1 B -"unutmayın, dünya için âhiretinizi".

يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ وَالَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ
قِطْمٖيرٍۜ ﴿١٣﴾ اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْۚ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْۜ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْۜ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبٖيرٍ۟ ﴿١٤﴾

[3977] **Meâl-i Şerîfi**

Ya artık o kimse de mi ki? Kötü ameli kendisine allanmış pullanmış da onu güzel görmüş, şüphe yok ki Allah dilediğini[1] *şaşırtır, dilediğini doğru yola çıkarır. O hâlde nefsin onlara karşı hasretlerle geçmesin, çünkü Allah onların bütün sanatlarını bilir (8). Allah O'dur ki rüzgârları göndermiştir, derken bir bulut kaldırır, derken onu ölmüş bir beldeye sevketmişizdir, derken onunla Arz'a ölümünden sonra hayat vermekteyizdir, işte nüşûr böyledir (9). Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır, O'na hoş kelimeler yükselir, onu da amel-i sâlih yükseltir. Kötülükler kuranlara gelince onlara şiddetli bir azab vardır ve onların tuzakları hep târumâr olur (10). Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir nutfeden yarattı, sonra sizi çiftler kıldı,*[2] *O'nun ilmine iktiran etmeksizin ne bir dişi*[3] *hâmil olur ne de vazʿ eder. Bir yaşatılana çok ömür verilmek de, ömründen eksiltmek*[4] *de behemehâl bir kitapta yazılıdır, şüphe yok ki o Allah'a göre kolaydır (11). Hem iki deniz müsâvî olmuyor; şu tatlı, harâret keser, içerken kayar, şu da tuzlu, yakar kavurur, bununla beraber her birinden* [3978] *bir taze et yersiniz*[5] *ve bir ziynet çıkarır giyinirsiniz. Gemileri de görürsün, onda yarar yarar giderler, fazlından nasib arayasınız diye ve gerek ki şükredesiniz*[6] *(12). Geceyi gündüze sokuyor, Şems ü Kamer'i râm etmiş, her biri (müsemmâ bir ecele) mukadder bir gayeye akıp gidiyor. İşte bu gördüklerinizi yapan Allah, Rabbiniz,*

---

1 B: "dilediğinizi".
2 H ve F +"bir iş".
3 H ve F -"bir dişi".
4 B: "eksilmek".
5 H ve F: "ve her birinden bir taze et yersiniz".
6 B: "şükredersiniz".

mülk O'nun, O'ndan beride çağırdıklarınız bir kıtmir idare edemezler (13). Kendilerine dua ederseniz duanızı işitmezler, işitseler bile size cevâbını veremezler, kıyamet günü de şirkinize küfrederler, sana bir habîr gibi haber veren olmaz (14).

{اَفَمَنْ} Ya artık o kimse de mi ki ❁ "Fâ" aşağıyı yukarıya tefrî', hemze de bu tefrî'i inkâr içindir, haber mahzuftur. Yani iman edip sâlih ameller yapan kimselere mağfiret ve büyük bir ecir var diye onun zıddı olan o mağrur kimse de mi onun gibi olacak ki {زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهٖ} kendisine kötü ameli tezyin edilmiş, hırs-ı şehvetle allanmış pullanmış câzibeli, hem zevkine, hem menfaatine uygun, sonu iyi gelecek bir amel gibi hoş gösterilmiş {فَرَاٰهُ حَسَنًاۜ} de onu güzel görmüş ❁ vehm ü hevâsı aklına galebe etmiş, şehevâtının humârı gönlünü gözünü bürümüş.

اسقي[1] حتى تراني   حسنا عندي القبيح[2]

"Öyle içerim ki nihâyet beni görürsün; çirkin indimde güzel"[3] diyen bedmest gibi tersi dönmüş; bâtılı hak, kötüyü iyi, fenalığı güzel görür olmuştur. İşte dünyâ hayata[4] mağrur olan bu hâle geleceği gibi, Allah gafûr diye masiyete ısrar eden mağrurlar da bu hâle gelir. Bir insan böyle kötüyü iyi[5] görecek kadar da şaşkın ve vicdansız nasıl olur diye hayret etme {فَاِنَّ اللّٰهَ} çünkü Allah {يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۘ} dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola yatırır. ❁ [3979] Peygamberlerine ve onlara uyanlara hidâyet verdiği gibi, şeytanlara ve onlara uyanlara da dalâlet verir. {فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ} Onun için nefsin onlara hasretlerle, teessüflerle geçmesin ❁ üzülme de vazifene bak {اِنَّ اللّٰهَ[6] عَل۪يمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ} Allah onların ne sanatlar yaptıklarını ve yapacaklarını da bilir ❁ yani

---

1 Görebildiğimiz kaynaklarda kelime اسقنى şeklindedir. B: "استبقى".

2 Beyit Ebû Nüvâs'a âittir. Bk. İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdü'l-ferîd,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404, VIII, 50; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 600:

آفات الخمر وخبائثها: أول ذلك انها تذهب العقل، وأفضل ما في الإنسان عقله، وتحسن القبيح وتقبح الحسن. قال أبو نواس:

اسقني حتى تراني   حسنا عندي القبيح

3 H ve F: "Doldur bana sâkī, tâ göresi / çirkin indimde güzel".

4 B: "hayatta".

5 H: "güzel".

6 H, F, M ve B: "والله".

onları ibtidâ öyle şaşırtması hikmetsiz ve sırf cebrî olmadığı gibi, sonunda da yaptıklarını yanlarına bırakacak değildir. Şüphe yok ki kötüyü iyi gören âkıbetinde iyilik görecek değildir. Elbette onlar amel-i sâlih yapan mü'minler gibi mağfiret ve ecre nâil olacak değiller, bir gün gelip belâlarını bulacaklardır. Ya o nasıl ve ne zaman olacak denilirse bunun bir inkılâb ve nüşûr ile olacağı anlatılmak üzere buyuruluyor ki: {وَاللّٰهُ الَّـذٖى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ} ilâ {كَذٰلِكَ النُّشُورُ} İşte nüşûr da böyledir. ❁ Böyle bir inkılâb ile durgun havaları harekete getirerek semâya yükselecek bulutlar gibi kābiliyetli anâsırı feveran ettirerek fâideli rüzgârlara benzer ilâhî bir cereyânın sevk u idaresiyle bir ölü beldeye nasıl bir hayat veriliyorsa, hesab için ölülerin dirilmesi demek olan nüşûr, yani ba'ṣ ba'de'l-mevt de işte öyle bir kıyam ve kıyamet iledir. (*"Nüşûr" kelimesi için Sûre-i Furkān'a bak*).

{مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ} Her kim izzet istiyorsa ❁ zillet ve hakāretten kurtulup şerefli, haysiyetli, kuvvetli olmak arzu ediyorsa {فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعاً} bilsin ki izzet tamamıyla Allah'ındır. -Dünyada da Allah'ındır, âhirette de Allah'ındır-. ❁ Binâen'aleyh izzet isteyen şuna buna tapmakla kendisini zelil etmemeli, hepsini geçip Allah'a yükselmelidir. Fakat {اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ} ona hoş kelimeler yükselir {وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ} onu da amel-i sâlih yükseltir.

[3980] "Kelim-i Tayyib", başta kelime-i tevhid: لا إله ألّا الله olmak üzere tesbih, tahmid, tekbir, dua, istiğfar ve ezkâr gibi hoş kelimelerin hepsine şâmildir. Ve bunların Arş-ı ilâhîye yükselip de اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفٖى عِلِّيّٖينَ [el-Mutaffifîn 83/18][1] buyurulduğu üzere makbul ameller defterine yazılması ancak bunları tahakkuk ve tasdik ettirecek sâlih amellere iktiran ile olur. Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den vârid olduğu üzere سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلهِ وَلَا إِلهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ kelim-i tayyibdir. Bir kul bunu dediği vakit melek onunla semâya çıkar, onu vech-i Rahmân'a arz eder, fakat amel-i sâlih olmazsa kabul olunmaz.[2] Yine

1 "…Çünkü ebrârın yazısı illiyyîndedir."

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XXII, 167:

hadiste vârid olmuştur ki: Allah teâlâ bir kavli amelsiz kabul buyurmaz ve kavli de ameli de niyetsiz kabul buyurmaz; kavli, ameli, niyeti de ancak sünnete isabet ile kabul buyurur.[1] Hâsılı izzete nâil olmak kavlî ve fiilî güzel tâat ile olur. Yoksa gurur ve atâlet,[2] şeytanet ve seyyiât ile değil, çünkü {وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ} seyyiât, türlü türlü kötülüklere tedbir alan, şeytanet ve entrika ile uğraşanlara veya mürâîlik yapanlara gelince {لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ اُو۬لٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ}dur. ❁ Kureyş'in Dârü'n-Nedve'de Peygamber'e yapmak istedikleri mekirler gibi bozuk çıkar, başlarına geçer.

Allah'ın izzeti ve ba'ś ü nüşûrun sıhhati diğer âyetlerle de tavzih olunarak buyuruluyor ki:

{وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ... إلخ} ❁ Bu öyle bir hakikattir ki maymundan yaratıldıklarını iddia edenler bile daha evvel topraktan, sonra da bir nutfeden geldiklerini inkâr edemezler. Silsile-i istidlâlde bir halka daha itiraf etmiş olurlar[3]. Bütün bunlar Allah teâlâ'nın tabiatlar üzerindeki izzet ve hâkimiyetini gösterir. Nitekim {ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا} sonra sizi çiftler yaptı ❁ o nutfeden sade erkek değil, dişiler de yaptı ve izdivac kanununu vaz' eyledi, hem bunları [3981] yapıp da bırakıvermedi {وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ} herhangi bir dişinin hamli ve vaz'-ı hamli hep O'nun ilmiyledir. ❁ Binâen'aleyh gizli günah yapmak isteyenler de bilmelidirler ki Allah yaptıklarını bilir {وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ} ve ne[4] yaşatılana çok ömür verilmesi {وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ} ne de ömründen eksiltilmesi ❁ yani doğmadan ölmesi veya az yaşaması veya yaşadıkça ömrünün tükenmesi olmaz ki {اِلَّا فٖى كِتَابٍ} her hâl bir kitabda[5] yazılı olmasın ❁ yani hiçbirisi gelişigüzel bir tesadüf ile değil, her biri[6] behemehâl ilm-i ilâhîde mukadder ve Levh-i Mahfuz'da yazılmış olarak vâki' olur. Bu kadar cüz'iyyât nasıl mâlum olabilir diye istib'âd da etmemelidir. {اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ} Çünkü o Allah'a

---

عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم في قول الله تعالى «إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ» قال: هو قول الرجل: «سبحان الله، والحمد لله، ولا إله إلا الله، والله أكبر» إذا قالها العبد عرج بها ملك إلى السماء فحيّا بها وجه الرحمن عز وجل، فإذا لم يكن عمل صالح لم يقبل منه.

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III, 602-603. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 169:

وفي الحديث: لا يقبل الله قولا إلا بعمل، ولا يقبل قولا ولا عملا إلا بنية، ولا يقبل قولا وعملا ونية إلا بإصابة السنة.

2 H ve F +"ve".
3 M ve F: "olur".
4 H +"bir".
5 H ve F: "illâ kitabda".
6 H ve F: "her biri".

göre kolaydır, onun için O'na göre ba's de kolaydır. {وَمَا يَسْتَوِى الْبَحْرَانِ} Bu da tabiatın hâkim olmadığını isbat eder. ❁ Burada mü'min ile kâfirin veya dâr-ı İslâm ile dâr-ı küfrün de temsil tarîkiyle farkına bir işaret vardır. Biri tatlı biri acıdır. {لَحْمًا طَرِيًّا} Taze et ❁ evet, acı denizde tatlı balık oluyor, acı sularda da. Demek ki muhîtin tabiatı fevkinde hâlıkın tesiri böyle de görülüp duruyor; {وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا} giyineceğiniz bir hilye, bir ziynet de çıkarıyorsunuz ❁ inci mercan gibi takılan ziynetler. Lâkin bunların tatlı sulardan çıkarıldığı mâlum olmadığına göre مِنْ كُلٍّ kaydına rabtı, cây-ı nazar olmuştur. {يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ} ❁ Bu da izzet-i ilâhiyenin zaman üzerinde dahi hâkim olduğunu ve bütün inkılâbâtın O'nun hükmüyle cereyan ettiğini gösterir.

{ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ} [3982] Hulâsa

"**Kıtmîr**" esasen hurma ile çekirdiğinin arasındaki ince zar veya çekirdeğin arkasındaki ince pürüz demek olup sonra hakir ve küçük olan şeylerde mesel olmuştur. Nitekim lisânımızda "nıkır kıtmır" diye mâruftur. {وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ} Sana bir habîr gibi, yani Habîr olan Allah gibi haber veren olmaz, Allah'tan başkası peygamberlik veremez.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَميدُ ﴿١٥﴾ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ
بِخَلْقٍ جَديدٍۚ ﴿١٦﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزيزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ
اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۜ اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ
وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۜ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖۜ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصيرُ ﴿١٨﴾ وَمَا يَسْتَوِى
الْاَعْمٰى وَالْبَصيرُۙ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُۙ ﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُۚ ﴿٢١﴾ وَمَا
يَسْتَوِى الْاَحْيَٓاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَٓا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ
﴿٢٢﴾ اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذيرٌ ﴿٢٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشيرًا وَنَذيرًاۜ وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فيهَا
نَذيرٌ ﴿٢٤﴾ وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ
وَبِالْكِتَابِ الْمُنيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكيرِ ﴿٢٦﴾

[3983] **Meâl-i Şerîfi**

Ey insanlar! Sizsiniz hep Allah'a muhtaç[1] fukarâ, Allah ise zengin O, hamd ile övülecek veliyy-i nimet O (15). Dilerse sizi giderir ve yeni bir halk getirir (16) ve Allah'a göre bu zor bir şey değildir (17). Hem günah çeken bir nefis, başkasının günahını çekmeyecek, yükü ağır basan onun yükletilmesine çağırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek[2], isterse bir yakını olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırırsın ki gaybda Rablerinin haşyetini duyarlar, namazı dürüst kılarlar, temizlenen de sırf kendisi için temizlenir, nihâyet gidiş Allah'adır (18). Ne kör ile gören müsâvî olur (19) ne zulümât[3] ile nûr (20) ne de zıll ile harûr (21). Ölüler de müsâvî olmaz diriler de, gerçi Allah her dilediğine işittirirse de sen kabirlerdekine işittirecek değilsin (22). Sen sade bir nezîrsin (23). Muhakkak ki Biz seni hak ile hem [3984] *bir beşîr hem bir nezîr gönderdik, hiçbir ümmet de yoktur ki içlerinde bir nezîr geçmiş olmasın (24). Seni tekzib ediyorlarsa bunlardan evvelkiler de tekzib etmişlerdi, onlara peygamberleri beyyinelerle, suhuflarla ve nûrlu kitap ile gelmişlerdi (25). Sonra Ben o küfredenleri tuttum alıverdim, o vakit inkârım nasıl oldu? (26).*

{اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ} Sizsiniz Allah'a muhtaç fukarâ. ۞ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ cümlesinde müsnedin ta'rîfi kasr ifade eder. Yani din ve ibadet Allah'ın ihtiyâcı değil, insanların ihtiyâcıdır. Hem mahlûkāt içinde Allah'a ihtiyâcı en çok olan fukarâ, sade insanlardır. İnsan خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا [en-Nisâ 4/28] mantûkunca zayıf olarak yaratılmış olmakla hangi mertebede olursa olsun hiçbir zaman Allah'a ihtiyaçtan kurtulamayacağı gibi, emâneti hâmil olan insan rûhunun duyduğu ihtiyaç o kadar çoktur ki onun yanında sâir mahlûkāta fakir bile denmez[4]. İnsanın bu ihtiyâcını tatmin etmek için de Allah'tan başka mâbud bulunmaz. Başkaları bir kıtmîre bile mâlik değil {وَاللّٰهُ} Allah ise {هُوَ الْغَنِىُّ} Ganî O ۞ hiçbir ihtiyâcı

1 B +"olan".
2 H ve F: "yükletilmeyecek".
3 B: "zulmet".
4 H: "denilmez".

olmayan ve her şeyden müstağnî, tam mânasıyla zengin, Ganî O, yalnız O'dur. O sizin ibadetinize muhtaç olmadığı gibi bütün ihtiyaçlarınızı tatmin edebilecek kudrete de mâliktir; öyle ama bakalım korur gözetir[1] mi dersiniz? Hem {الْحَميدُ} Hamîd O ۞ hamd ü şükr ile kendisine tâzim ve ibadet olunacak veliyy-i nimet de ancak O'dur. Hakikatte O'ndan başka mün'im[2], O'ndan başka şâyân-ı hamd ü ta'zîm yoktur. Onun için dileklerinizi verirse ancak O verir, hem O kendisine hamd ettirmesini bilir. O öyle Ganî, Hamîd'dir ki {اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍ} dilerse sizi giderir de yepyeni bir halk getirir. ۞ Hamdetmek istemeyen siz[3] nankörleri def' eder de yerinize hiç bilmediğiniz [3985] başka bir kavim, hamdedecek bir devlet getirir, yahut yeryüzünde bütün insanları ifnâ eder, siler süpürür de hiç görülmedik bambaşka bir yeni mahluk, tanımadığınız bir âlem yaratır {وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ} ve Allah'a göre bu olmaz bir şey de değildir. ۞ Çünkü اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـٔاً اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ [Yâsîn 36/82][4]. Bununla beraber Allah teâlâ'nın adaleti ihtar olunarak buyuruluyor ki {وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى} hem vizr çeken bir nefis diğerinin vizrini çekmez.

"**Vizr**" ağırlık, ağır yük, ağır günah, vebâl demektir. Burada günahın cezâsının ağırlığı demektir. Herkes kendi günahından mes'ul olur, kendi günahının cezâsını çeker; nitekim "her koyun kendi bacağından asılır" deriz. Zâlimlerin, cebâbirenin yaptığı gibi birinin günahı diğerine yükletilmez, Ankebut Sûresi'nde وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ [29/13] buyurulmuş olması da buna münâfî değildir. Çünkü o hem dâll hem mudil olanlar hakkındadır. Başkasını da sapıtmaya çalışanlar hem dalâletlerinin, hem idlâllerinin vizrini çekerler ki ikisi de kendi vizrleridir. Nitekim مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَلَهُ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا "her kim bir kötü âdet çıkarırsa ona hem onun vizri hem de onu işleyenlerin vizri vardır."[5] hadîsi de böyledir.

---

1 H ve F -"gözetir".
2 B: "mü'min".
3 B -"siz".
4 "O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade 'ol' demektir, o oluverir."
5 Bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* XI, 466; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* X, 472; Müslim, İlim, 15; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* III, 501.

Yani diğer işleyenler çekmeyecek demek değil, o onların hepsi kadar da fazla çekecek demektir. Demek ki birisi "şunu şöyle yap da günahı varsa benim boynuma olsun" diye kefalet ederek diğerini bir günaha sokarsa, o boynuna aldığı günahı çekmeyecek değildir. Ancak sevkettiği kimseyi kurtarmış olmayacak, onun çekeceğini çekmeyecek, birisi aldandığının cezâsını çekecek, birisi aldattığının cezâsını çekecektir. Şu مُثْقَلَةٌ tâbirinde bunlara bir işaret de var gibidir. {وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا} Yükü ağır basan, çok ağır yük altında bulunan günahkâr bir nefis, yükünün başkası tarafından alınıp yüklenivermesine çağırsa, yalvarsa da [3986] {لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ} ondan hiçbir şey yüklenilmez. ❁ Rızâ ve ihtiyar ile de yüklenilmez, cebren de yüklenilmez. Çünkü o kıyamet günü لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ [el-Bakara 2/123] günüdür. لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ'dir [İbrâhim 14/31]. {وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى} Gerekse bir yakını olsun ❁ yani çağıran veya çağırılan bir yakını bile olsa yine yüklenilmez, o hâlde Allah'ın emaneti gibi göklerin ve yerin çekemediği ağır bir yükü yüklenmiş olan insan bir de o emanete hıyanet ederek ve şunu bunu idlâl eyleyerek "sen yap da günahı benim boynuma olsun" demek gibi başkalarının vizrini de boynuna almaya kalkışmamalı, diğer birtakımı da öylelere uyup "günahı varsa filânın boynuna" diye kendini nâra yakmamalıdır. {اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ} Fakat yâ Muhammed, sen bu inzârı ancak şol kimselere duyurur, ancak öyle kimseleri sakındırırsın ki {يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ} Rablerine gaybda, yani henüz huzûruna varmadan gıyabda haşyet beslerler, Allah korkusu, Allah saygısını duyar[1] {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ} da namazı dürüst kılarlar ❁ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ [el-Bakara 2/46] mısdâkınca Rablerinin huzûrunda likāsına ereceklerine kāni' olarak kılarlar. Ve bu suretle maddeten ve mânen temizlenirler, {وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖ} temizlenen de ancak kendisi için temizlenir, feyizlenir. Bu işte vizr çekmenin tam zıddıdır. Yani insanlar bu ikiden hâlî değildir. Ya vizr çekecekler veya vizrden temizleneceklerdir. Vizr[2] çekenler başkasının vizrini çekmeyeceği gibi, nefislerini îmân-ı kâmil ve ahlâk-ı fâzıla ve a'mâl-i sâliha ile temizleyenler de sırf kendi

1 H: "duyarlar".
2 B: "Vizri".

menfaatlerine olarak temizlenmiş olurlar {وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصٖيرُ} öyle ya âkıbet gidiş Allah'adır. ❁ Herkes ona göre mükâfat veya [3987] mücâzâtını alacaktır. {وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُ} ❁ Bu cümle de mü'min ile kâfirin temsîli olmak üzere yukarıki وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ üzerine ma'tuf denilmiş ise de اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذٖينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ hükmünün tavzîhi siyâkında istînaf olması bizce daha muvâfıktır.

{اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذٖيرٌ} Sen ancak bir nezîrsin ❁ bir habercisin, müseytır, musallat değilsin; yani kasr beşîr olmaktan ihtiraz için değil, fiilen azab me'mûru olmaktan ihtiraz içindir. Nitekim buna tenbih için {اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًا} buyurulmuştur. {وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فٖيهَا نَذٖيرٌ} Ve hiçbir ümmet yoktur bir nezîr geçmiş olmasın ❁ şu hâlde Arabda da geçmiştir. Sûre-i Kasas'da beyan olunduğu üzere Tevrat'tan evvel[1] kurûn-ı ûlâda geçmiştir, fakat kurûn-i vustâda, yani Mûsâ'dan bi'set-i seniyyeye kadar geçmedi.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَاۜ وَمِنَ الْجِبَالِ
جُدَدٌ بٖيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابٖيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ
مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُ۬اۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾ اِنَّ
الَّذٖينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ
تِجَارَةً لَنْ تَبُورَۙ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ اُجُورَهُمْ وَيَزٖيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهٖۜ اِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾ وَالَّذٖٓي
اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبٖيرٌ بَصٖيرٌ
﴿٣١﴾ ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذٖينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبٖيرُۜ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
يُحَلَّوْنَ فٖيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًاۚ وَلِبَاسُهُمْ فٖيهَا حَرٖيرٌ ﴿٣٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖٓي
اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَۜ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌۙ ﴿٣٤﴾ اَلَّذٖٓي اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا

---

1 H ve F -"evvel".

يَمَسُّنَا فٖيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فٖيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَۚ لَا يُقْضٰى
عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَاۜ كَذٰلِكَ نَجْزٖى كُلَّ كَفُورٍۚ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ
فٖيهَاۚ رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً غَيْرَ الَّذٖى كُنَّا نَعْمَلُۜ اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فٖيهِ مَنْ
تَذَكَّرَ وَجَٓاءَكُمُ النَّذٖيرُۜ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٣٧﴾

[3989] **Meâl-i Şerîfi**

Görmedin mi Allah yukarıdan bir su indirdi de onunla birçok meyveler çıkardık: Renkleri başka başka, dağlardan da yollar var; beyazlı, kırmızılı, renkleri muhtelif, hem de kuzgûnî siyahlar (27). İnsanlardan, hayvanlardan, davarlardan da kezâlik türlü renklileri var, ancak Allah saygısını kullarından bilenler duyar, haberiniz olsun ki Allah Azîz bir Gafûr'dur[1] (28). O[2] Allah'ın kitabını okur, ardınca gider olanlar ve namazı kılıp kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden gizli ve açık infak etmekte bulunanlar her hâlde[3] öyle bir ticaret umarlar ki hiç batmak ihtimâli yoktur (29). Çünkü Allah ecirlerini kendilerine tamamen ödedikten başka fazlından da[4] onlara ziyadesini verecektir, çünkü O hem Gafûr hem Şekûr'dur (30). Kitaplar içinde o sana vahy eylediğimiz kitap da önündekileri musaddık olmak üzere hak, ancak[5] odur, her hâlde Allah kullarına Habîr bir Basîr bulunuyor (31). Sonra Biz o kitabı kullarımızdan süzdüklerimize miras kıldık; onlardan da nefislerine zulmeden var, muktesid orta giden var, Allah'ın izniyle hayırlarda[6] ileri geçenler var, işte büyük fazl o (32). Adn cennetleri: ona girecekler, orada altın bileziklerden, hem de inci süslenecekler, elbiseleri de orada ipektir[7] (33). Ve şöyle demektedirler: "Hamd olsun Allah'a, bizden o

1 H ve F: "çünkü Allah Azîz bir Gafûr'dur".
2 H ve F: "Hakikat onlar".
3 H ve F -"her hâlde".
4 M -"da".
5 H ve F -"ancak".
6 B: "hayırlardan".
7 H ve F: "Adn cennetleri: onlar onlara girecekler, orada süslenecekler altın bileziklerden, hem de inci ile, elbiseleri de orada ipektir".

hüznü giderdi, hakikaten Rabbimiz çok Gafûr, Şekûr" (34). [3990] *Fazlından bizi*[1] *durulacak yurda*[2] *kondurdu, burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecek (35). Küfredenlere gelince onlara cehennem ateşi var: hüküm verilmez ki ölsünler, kendilerinden biraz azâbı da hafifletilmez, işte her nankörü böyle cezâlandırırız (36). Ve onlar*[3] *orada şöyle feryat ederler: "Yâ Rabbenâ, bizleri çıkar, yapageldiklerimizin gayri yarar bir amel yapalım." Ya size düşünecek olanın düşüneceği kadar ömür vermedik mi ki, hem size Peygamber de geldi, o hâlde tadın, çünkü zâlimleri kurtaracak yoktur (37).*[4]

{اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً} ❁ Burada yine Allah teâlâ'nın tabiat üzerinde tasarruf ve rubûbiyetini gösteren ve onu bir su gibi sebeb-i vâhid altında muhtelif havâs ve isti'dad ile muhtelif mezâhirde muhtelif ecnâs ve envâ'a ayıran iradesinin bir âyeti demek olan ıstıfâ kanununun açık ve mühim bir ihtar ve tatbîki vardır. {فَاَخْرَجْنَا بِهٖ} ❁ Gıyâbdan tekellüme iltifattır. Yani indirdik de o bir su ile şunları çıkardık {ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا} renkleri muhtelif olmak üzere birçok semereler, meyveler, mahsuller ❁ demek ki onları çıkaran suyun tabiatı değil, Allah'ın iradesidir ve semerelerin ihtilâf ve tenevvü'ü Hâlık'ın murâdıdır. Mâlum ki muhtelif olan meyvelerin yalnız renkleri değil, daha birçok havâs ve tabiatları da muhteliftir. Ancak renkler[5] pek zâhir olduğu için onların zikriyle diğerlerinden iktifâ olunmuştur. Hem bu yalnız nebâtâtta[6] değil {وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ} dağlardan da cüddeler[7], yol yol alacalar var.

"**Cüded**" Cîm'in zammıyla "cüdde"nin cem'idir. "Cüdde" bir rengi diğer renkten ayıran yol gibi hatt-ı fâsıl, nitekim cîm'in fethiyle "cedde" dahi cadde demektir. {وَغَرَابِيبُ سُودٌ} Ve kapkara[8], yani koyu kuzgûnî siyah.

1 B: "bizleri".
2 B: "yerde".
3 H ve F +"da".
4 H ve F nüshalarında 38. âyet ve meali burada yer almaktadır.
5 M ve B: "renkleri".
6 M: "nebatta".
7 B: "cüdedler".
8 B: "pek kara".

[3991] "**Garâbîb**" gayn'ın kesriyle "gırbîb"in cem'idir. "Gırbîb" siyahın şiddetlisi demektir ki te'kîden mübalağası için kullanılır. İşte dağların taşlarında ve topraklarında böyle yol yol[1] muhtelif alacalar da sade bir tesadüf eserinden ibaret değil, hâlıkın bir tahsis ve tasfiyesidir. {وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ} İnsanlardan, hayvanlardan davarlardan da kezâlik muhtelif renklileri vardır. ❁ Bunlar da öyle sûrî ve mânevî mazhariyetlere ayrılarak seçilmişlerdir. Öyle ki insanlar içinde ilmi olanlar, olmayanlar vardır {اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُاۜ} fakat Allah haşyetini, Allah korkusunu, Allah saygısını kulları içinden ancak ulemâ duyar ❁ ancak Allah'ı bilenler o saygıyı hissederler. Yani اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذٖينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ [Fâtır 35/18] buyurulduğu üzere Allah saygısını müstemirren duyup da Peygamber'in inzârından müstefid olacak ve binâen'aleyh temizlenip korunacak olanlar Allah'ı celâl ü cemâliyle, sıfât-ı kemâliyle bilen ehl-i ilimdir. Çünkü bir şey hakkında saygı onun şânına olan bilgi ve bilginin derecesiyle mütenâsib olur. Bir kulun da Allah'a dair ilmi ne kadar kemâlli ise haşyeti de o nisbette kâmil olur. Onun için Resûlullah أَنَا أَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ[2] demiştir. Niçin Allah'ı bilmek haşyete sebep oluyor? {اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ غَفُورٌ} Çünkü Allah bir Azîz Gafûr'dur ❁ yalnız bir Gafûr değil, Azîz bir Gafûr'dur. Sade bir Gafûr olsa idi, O'nu bilmek belki nazlanmaya, mağrur olmaya, hiç korkusuz ümid bağlamaya[3] sebep olabilirdi. Fakat Allah yalnız Gafûr Rahîm değil, Azîz; hiçbir sebebe mağlub olmayan, hiçbir kanun altına alınmak ihtimâli bulunmayan, dilediğini dilediği anda kahr u tedmir eden çok kuvvetli, çok azametli, gālib kahhâr bir Gafûr'dur. Mağfireti çok olduğu gibi ikābı[4], intikāmı da çok şiddetlidir. Onun için Allah'ı bilmeyenler her haltı ederler. O'nu bir kul ne kadar iyi bilirse o kadar [3992] çok saygılı, o kadar çok ihtiramlı olur. Bununla beraber ulemânın saygısı, haşyeti, korkusu ne kadar yüksek olursa ümidi de o

---

1 M (birinci baskı): "bol bol".
2 Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl,* VI, 356. Krş. Buhârî, İman, 11.
3 F ve M: "bağlanmağa"; B -"mağrur olmaya, hiç korkusuz ümid bağlamaya".
4 B: "kahrı da".

nisbette çok olacağı unutulmamalıdır. Çünkü {اِنَّ الَّذٖينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ... إلخ} yani Allah'ın kitabını vird ederek okuyup içindekini tâkip eder olanlar {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ} ve onlarla beraber namazı dürüst kılıp {وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً} kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden gizli ve açık nasıl iktizâ ederse öyle infak edenler[1], yani Allah'ın kitabındaki ahkâmın icrâsı için masraf yapıp zekât ve sadaka verenler {يَرْجُونَ تِجَارَةً} öyle bir ticaret ümid ederler ki {لَنْ تَبُورَ} asla batmak, iflas etmek ihtimâli yoktur {لِيُوَفِّيَهُمْ اُجُورَهُمْ وَيَزٖيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ} çünkü Allah onlara ecirlerini tamamıyla ödeyecek, hem de fazlından artırıp ziyadesini verecektir. {اِنَّهُ} Çünkü O ❁ Allah {غَفُورٌ شَكُورٌ} hem Gafûr, hem Şekûr'dur. ❁ O'nun izzetini saydıklarından dolayı mağfiretiyle günahlarını bağışlar, hizmetlerinin fazlasıyla takdir edip sa'ylerini[2] çok meşkur kılar. Çünkü izzet, küfr ü küfrâna karşı kahrı[3] iktizâ ettiği gibi hizmet ve şükrâna karşı da in'âm ve ikrâmı iktizâ eyler. Şu hâlde Allah'a en çok haşyeti olan ulemâ olunca Allah'ın kulları içinde en çok tekrim buyurduğu da ulemâ olmuş olur. Bu haysiyetledir ki رُتْبَةُ الْعِلْمِ أَعْلَى الرُّتَب'dir. İlmin bu ehemmiyeti de yalnız nazarî haysiyetiyle değil, amelî haysiyetiyledir. Zira yukarıda وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ [35/10] buyurulduğu gibi burada da haşyet ve meşkûriyetin bu haysiyete ibtinâsı gösterilmektedir[4]. Şimdi de ıstıfâ-yı ilâhîde kitapların en güzidesi Kur'an, ilmini vahy-i Hak'tan alan peygamberler içinde[5] en güzidesi[6] Muhammed Mustafâ, [3993] ümmetlerin içinde en güzidesi ümmet-i Muhammed, onlar içinde de en güzidesi hamele-i Kur'an olan ulemâ olduğu ihtar olunmak üzere buyuruluyor ki: {وَالَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ} Kitaplar içinde sana vahiy ile gönderdiğimiz kitap işte {هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} önündekileri musaddık ve mümeyyiz olmak üzere hak olan da ancak odur. ❁ Diğerlerinde onun tasdîkine iktiran etmeyen noktalar ma'mûl^ün bih olamaz. {اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبٖيرٌ بَصٖيرٌ} Şüphe

1 H, F, M ve B: "edenlere".
2 B: "ziyadesini".
3 B: "kahr".
4 B: "gözetilmektedir".
5 M ve B +"de".
6 F, M ve B: "güzide".

yok ki Allah, kullarına her hâlde Habîr, Basîr'dir. ❁ Bâtın ve zâhirleriyle bütün husûsiyetlerini muhîttir. Onun için seni lâyık görmese idi bunu sana vahyetmez, seni böyle hâtemü'l-enbiyâ Muhammed Mustafâ kılmazdı. {ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ} Sonra o kitabı, yani Kur'ân'ı {الَّذِينَ[1] اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا} kullarımızdan ıstıfâ eylediğimiz güzidelere miras kıldık ❁ yani senden sonra ona ümmetin olan kullarımız içinden seçip beğendiğimiz süzme kulları ona vâris kıldık, bu suretle ümmet-i Muhammed en müterakkī, en süzme ümmet olduğu gibi, onlar içinde de en güzideleri hamele-i Kur'an olarak Peygamber'e vâris olan ulemâdır.

{فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ} Ki onlar içinden[2] de kimisi nefsine zâlim ❁ kitaba vâris olduğu hâlde gereği gibi tilâvet ile amel etmeyecek {وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ} kimi de muktesid, orta ❁ gâh amel ediyor gâh etmiyor {وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللّٰهِ} kimisi de Allah'ın izniyle hayırlarda ileri gider. ❁ Hayırlarda öne geçer, imam pîşvâ olur ki işte asıl vâris-i peygamberî olan, وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ. فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ [el-Vâkı'a 56/10-12][3] medîhasına mazhar bulunanlar[4] onlardır. {ذٰلِكَ هُوَ[5] الْفَضْلُ الْكَبِيرُ} İşte fazl-ı kebîr budur. ❁ Böyle hayrâtta sâbık olup ileri geçmektir[6]. [3994] Şöyle ki: {جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا... إلخ} .{يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا} Orada[7] altın bileziklerden ziynetlenecekler hem de inci. "Altın bilezikler", Allahu a'lem, dünyada o hayırları yapmak için ettikleri infakları kazanmalarına sebep olan sanatlar, yükselmelerine vâsıta[8] olan sâlih amellerdir. Bundan dolayı olsa gerektir ki "sanat altın bileziktir" sözü bizde meşhur mesel olmuştur. İnci de safâdan kinayedir. {دَارَ الْمُقَامَةِ} Yani dâr-ı ikāmet, ikāmetgâh, vatan-ı ikāmet, kalınacak yurt {اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ} ya[9] düşünüp anlayacak kimsenin düşüneceği kadar bir müddet

1 B: "الذي".
2 B: "içinde".
3 "İlerde sâbikûn, işte o sâbikûn. Onlar na'îm cennetlerinde mukarrabûn."
4 B: "olanlar".
5 H, F, M ve B -"هو".
6 B: "gitmektir".
7 B: "onda".
8 B: "sebep".
9 B -"ya".

sizi muammer kılmadık mı? ❁ Tecribe[1] zamanı dahi tâbir olunan bu müddeti yaşayan bir kimse için hâlıkını bilememekte özür kalmamıştır. Bu müddet hakkında muhtelif rivayetler vârid olmuştur. Altmış, kırk altı, kırk, sinn-i büluğ, yirmi, yirmiden altmışa kadar denilmiş ise de hakikatini Allah bilir. Büluğdan sonra her vefat eden hakkında bu müddet tahakkuk etmiş demektir. Altmış, Peygamber'den mervî olduğu üzere[2] a'zamîsi demektir. Yani bundan sonra küfre hiç mazeret kalmıyor demektir. {وَجَٓاءَكُمُ النَّذ۪يرُ} Bu da fürû'-ı ahkâma nazarandır.

إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾ هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ
خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِۜ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۜ وَلَا يَز۪يدُ الْكَافِر۪ينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتاًۚ
وَلَا يَز۪يدُ الْكَافِر۪ينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَاراً ﴿٣٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِۜ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِۚ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَاباً فَهُمْ عَلٰى
بَيِّنَتٍ مِنْهُۚ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً اِلَّا غُرُوراً ﴿٤٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَاۚ وَلَئِنْ زَالَتَٓا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِه۪ۜ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يماً غَفُوراً ﴿٤١﴾
وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ
نَذ۪يرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُوراًۙ ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَاراً فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ وَلَا يَح۪يقُ الْمَكْرُ
السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِه۪ۜ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَۚ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْد۪يلاًۚ وَلَنْ تَجِدَ
لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلاً ﴿٤٣﴾ اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِۜ
اِنَّهُ كَانَ عَل۪يماً قَد۪يراً ﴿٤٤﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ
دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِه۪ بَص۪يراً ﴿٤٥﴾

---

1 H ve F -"Tecribe".

2 Buhârî, Rikāk, 5:

عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: أعذر الله إلى امرئ أخر أجله حتى بلغه ستين سنة.

[3996] **Meâl-i Şerîfi**

Şüphe yok ki Allah, göklerin ve yerin gaybına âlimdir. Elbette O[1] sînelerin künhünü bilir (38). O ki sizleri yeryüzünde halifeler kıldı, o hâlde kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlere küfürleri Rablerinin katında buğzdan başka bir şey artırmaz, kâfirlere küfürleri hasardan başka bir şey artırmaz (39). De ki gördünüz a o Allah'ın berisinden yalvardığınız şerîklerinizi? Gösterin bana onlar bu Arz'dan hangi cüz'ü yaratmışlar?[2] Yoksa onların göklerde mi bir ortaklığı var? Yoksa kendilerine bir kitap vermişiz de ondan bir beyyine üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır o zâlimler birbirlerine aldatmadan başka bir vaadde bulunmuyorlar (40). Doğrusu gökleri ve yeri zeval buluvermelerinden Allah tutuyor, celâli[3] hakkı için zeval buluverirlerse onları ondan başka kimse tutamaz; O cidden Halîm bir Gafûr bulunuyor (41). Yeminlerinin en kuvvetlisiyle Allah'a kasem de etmişlerdi ki: Billahi kendilerine inzar edici bir[4] peygamber gelse her hâlde[5] ilerideki ümmetlerin en birincisinden daha kābiliyetli olacaklar, daha iyi yola geleceklerdi; fakat kendilerine inzar edici bir peygamber geldiği vakit onlara sırf bir ürküntü artırdı (42). Yerde bir kibirlenme ve bir sû'-i kasd düzeni, hâlbuki fena düzen ancak sâhibinin başına geçer, o hâlde evvelkilerin sünnetinden başka ne gözetirler. O hâlde Allah'ın sünnetine bir tebdil [3997] *bulamazsın, Allah'ın sünnetine bir tahvil de bulamazsın (43). Ya yeryüzünde gezip bir bakmadılar da mı, kendilerinden evvelkilerin âkıbeti nasıl olmuş? Hâlbuki onlar onlardan daha kuvvetli idiler. Allah, ne göklerde ne yerde hiçbir şeyin O'nu âciz bırakmasına imkân ü ihtimal yoktur. O hiç şüphesiz Alîm bir Kadîr bulunuyor (44). Bununla beraber Allah insanları[6] kesbleriyle hemen muâhaze ediverecek olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı, velâkin müsemmâ bir ecele kadar onları tehir buyurur, nihâyet ecelleri geldiği vakit, işte o vakit, şüphe yok ki Allah kullarına Basîr bulunuyor (45).*

---

1 H +"bütün".
2 H ve F: "yaratmıştır".
3 M ve B: "celâlim".
4 H ve F -"bir".
5 H ve F +"o".
6 H ve F: "insanların".

{هُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ} O O'dur ki, sizi yeryüzünde halifeler kıldı ❁ hilâfet verip bundan böyle ahkâm-ı ilâhiyenin icrâsına me'mur eyledi. Bu âyet, ümmet-i Muhammed'e istikbâlin hükûmetini vaad eden gayb haberlerindendir. Mekke'de bu sûrenin nâzil olduğu zaman düşünülürse[1] bu âyetin ne büyük mucizeyi tazammun etmekte olduğu kolaylıkla itiraf olunur. Şüphe yok ki bu çok büyük nimettir. {فَمَنْ كَفَرَ} İmdi her kim küfreder, böyle bir nimete karşı nankörlük eyler de iman ve şükür yolunu tutmazsa {فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ} küfrü sırf kendi aleyhinedir. ❁ Cezâsını kendi çeker, öyle ya {وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا} kâfirlere küfürleri Rablerinin indinde mebğuz olmaktan başka bir şey artırmaz. Küfür bir küfran, bir nankörlük olmak itibariyle Allah yanında mebğuz, mağdûb, menfur olmaktan başka bir netice vermez {وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا} ve[2] kâfirlere küfürleri hasardan başka bir şey artırmaz. ❁ Çünkü imansızlık hem mahrumiyet hem de sebeb-i felâkettir. Yâ Resûl! {قُلْ} De [3998] ki: {اَرَاَيْتُمْ} Gördünüz mü {شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ} Allah'ın berisinden çağırdığınız şerîklerinizi? Yani Allah'a şerîk koşarak taptığınız veya nâmına davet eylediğiniz mâbudlarınızı {اَرُونٖى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ} gösterin bana bu Arz'dan neyi, hangi cüz'ü halketmişler? ❁ Müstakillen yaratmışlar da siz onlara tapıyor[3], onlara yalvarıyorsunuz, halkı onlara çağırıyorsunuz? {اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ} Yoksa onların semâlarda mı bir ortaklıkları var? ❁ Arz'dan hiçbir parçayı bi'l-istiklâl yaratmadılarsa da göklerde halk veya diğer bir hüküm ve tasarruf itibariyle Allah'a iştirakleri mi var? Hâşâ ne o, ne de o; hiçbiri de olmadığı apaçık mâlum iken nasıl olur da siz onlara tapar veya davet edersiniz? O ne cehalet, ne hamâkat, ne haksızlık?. {اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا} Yoksa Biz onlara bir kitap vermişiz de {فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ} kendileri ondan bir beyyine üzerinde mi bulunuyorlar? ❁ Yerde gökte bir şirketleri olmadığı mâlum olmakla beraber Biz onlara mâbudluk pâyesi verdik, ulûhiyetimize şerîk kıldık diye ellerine bir kitap, bir ferman vermişiz de bundan dolayı açık bir delile, kat'î bir

1 M (birinci baskı): "düşünürlerse".
2 H ve F -"ve".
3 H: "tapıyorsunuz".

hüccete mi mâlik bulunuyorlar? {بَلْ} Hayır {اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً اِلَّا غُرُوراً} yalnız zâlimler birbirlerine sade bir gurur, sırf bir aldanış vaad eder dururlar. ❁ "Onlar bizim Allah yanında şefaatçilerimizdir" diye selefler halefleri, başlar geridekileri aldatır giderler. Bu âyetin hükmü yalnız putperestlere değil, Allah'tan başka gerek put, gerek melek, gerek mülûk ve gerek diğer herhangi bir şeye tapan müşriklerin hepsine âm u şâmil olduğunda şüphe yoktur. {اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا} Şüphe yok [3999] ki gökleri ve yeri zeval buluvermelerinden Allah tutuyor ❁ yani şirk ve zulüm öyle fena, o kadar büyük cinayettir ki onun şeâmetinden yerler gökler yıkılır, çünkü onlar ancak adl ü hak ile kāimdirler. Hakkın muvâzenesi bozulunca kendilerini tutamazlar. Zatlarında mümkin olduğu için vücudlarında da bekālarında da kendileri kendilerine kâfi değildirler.[1] Onun için haksızlık nizâm-ı âlemi ifsaddır. Allah'a şirk ise en büyük zulüm olduğundan müşriklerin meydan alan zulm ü fesadlarıyla âlem yıkılmak üzere bulunuyor. Fakat Allah teâlâ onların vakt-i mukadderinden evvel zevallerini istemediği için tutuyor, muhafaza buyuruyor da henüz yıkılmıyorlar. {وَلَئِنْ زَالَتَا} Kasem olsun ki, eğer zevâle ererlerse {اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ} onları[2] ondan sonra -o zevalden sonra, yahut Allah'tan başka- hiçbir tutacak yoktur {اِنَّهُ كَانَ حَلِيماً غَفُوراً} O cidden Halîm ve Gafûr bulunuyor. ❁ Zira şân-ı celâline karşı yapılan o şirk ve zulüm yüzünden تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدّاً [Meryem 19/90] mazmûnunca yıkılmak üzere bulunan gökleri ve yeri tutuyor {وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ} ❁ çünkü Kureyş ehl-i kitâbın peygamberlerini tekzib ettiklerini işitmişler ve şöyle demişlerdi: "Allah Yehûd ve Nasarâ'ya lânet etsin, eğer bize bir resul gelse idi her hâlde biz ümmetlerin her birinden daha hidâyetkâr olurduk." {فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ} Sonra da kendilerine bir peygamber, yani Muhammed aleyhissalâtü vesselam geldiği zaman {مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُوراً} onlara fazla bir ürkeklik verdi ❁ yeminleri gibi hakkı

---

1 B -"Zatlarında mümkin olduğu için vücudlarında da bekālarında da kendileri kendilerine kâfi değildirler".

2 F: "onlar".

kabul değil de [4000] haktan bir kaçınma {اِسْتِكْبَاراً فِى الْاَرْضِ} yeryüzünde bir kibirlenme, yahut kibirlendikleri için {وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ} ve kötülük mekri, sû'-i kasd düzeni ❁ وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ [el-Enfâl 8/30] mantûkunca O Peygambere sû'-i kasd tertîbi {وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ} hâlbuki kötü mekir sırf sâhibinin, yani yapanın başına geçer ❁ nitekim onların mekri de Bedir'de başlarına geçti {فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّلِينَ} demek ki onlar da sırf evvelkilerin sünnetine bakıyorlar ❁ evvelki tekzib eden, kötülük yapan ümmetlerin başlarına gelen sünnetullâhı, kānûn-ı ilâhîyi gözetiyorlar. {فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلاً} O hâlde Allah'ın sünnetine bir tebdil bulamazsın ❁ hakkı tekzib edenlere ve kötülük yapanlara azab kanununu dîn-i İslâm neshedecek değildir. {وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْوِيلاً} Ve Allah'ın sünnetine bir tahvil de bulamazsın ❁ o azâbı müstahik olanlardan başkasına çeviremezsin de. {اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ} Arz'da dolaşıp da bir bakmadılar da mı? ❁ Mâkabline istişhaddır. Yani Şam'a, Yemen'e ve Irak'a ticaret vesâir herhangi bir sebeple seyr ü seferlerinde hiç bakıp görmediler de mi? Peygamberlerini dinlemeyen geçmiş ümmetler şu arzda nasıl helâk olmuşlar, yurtları nasıl harabelere dönmüş? {وَكَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً} Hâlbuki onlar o Âdlar, Semudlar, kendilerinden çok kuvvetli idiler ❁ Allah'ın emirleri dairesinde hareket etmedikleri için azab kanunlarıyla kökleri kazındı {وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى[1] الْاَرْضِ} ne göklerde ne yerde hiçbir şeyin Allah'ı âciz bırakmak ihtimâli yok [4001] {اِنَّهُ كَانَ عَلِيماً قَدِيراً} çünkü o Alîm bir Kadîr bulunuyor. ❁ Her şeye karşı ilmi, kudreti nihâyetsiz olan Zât-ı ecell ise hiçbir vechile âciz olmaz. "Ya öyle de bu kadar kâfirleri, müşrikleri neye yaşatıyor da mahvedivermiyor?" denilirse buyuruluyor ki: {وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا} Eğer Allah bütün insanları kesbleriyle kesbettikleri günahlar yüzünden hemen muâhaze ediverecek olsa {مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَآبَّةٍ} yeryüzünde hiçbir deprenen bırakmazdı. ❁ İnsan masiyetlerinin şeâmetinden bir hayvan bile kalmazdı demişlerse de deprenir[2] bir insan

1 F, M ve B -"لا في".
2 B: "deprenen".

bırakmazdı mânasına olmak daha mâkuldür. Çünkü şu fıkralardaki هم zamiri ukalâda zâhirdir. {وَلٰكِنْ} Velâkin[1] derhâl muâhaze edivermez de {يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى} o insanları müsemmâ bir ecele kadar tehir eder ❁ ki o kıyamet günüdür. {فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ} Ecelleri geldiği vakit de {فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيراً} şüphe yok ki Allah kullarına Basîr bulunuyor. ❁ Hiçbirini kaçırmaz, her ne kesbleri varsa ona göre hayra hayır, şerre şer cezâlarını verir. Bu cümle عِبَادِهِ vasfıyla ubûdiyetini bilen kullara[2] bir tesliyeyi iş'âr etmekle beraber, umum için ağır bir muâhazeyi ihtar eden heybetli bir inzardır. Ve işte bu hâtimeyi bir heyecân-ı beliğ ile duyurup[3] yaşatmak için Sûre-i Yâsin aşk-ı ilâhî ile çarpan bir kalb-i vâsıl darabânıyla tâkip ve tafsil edecektir. Şüphesiz Basîrsin yâ Rab! Biz kullarını da bütün ahvâlimizle görür gözetirsin, gözet, lutf-i rahmetinle gözet ilâhî![4]

---

1 H ve F -"Velâkin".
2 B: "kullarına".
3 M: "doyurup".
4 H ve F: "Yirmi ikinci cüz'ün hitâmı".

[4002]

سُورَةُ يٰسٓ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَلٰثٌ وَثَمَانُونَ اٰيَةً

YÂSÎN SÛRESİ

Yâsîn Sûresi Mekkîdir.

Âyetleri: Kûfî'de seksen üç, mâʿadâsında seksen ikidir.

Kelimeleri: Yedi yüz yirmi yedidir.

Harfleri: Üç bindir.

Fâsılası: م، ن harfleridir.

İsimleri: Bu sûreye "el-Azîme", "el-Muʿimme (اَلْمُعِمَّة), "Müdâfaʿa-i Kâdiye", "Kalb-i Kur'an" dahi denilmiştir. Âlûsî nakleder: "Ebû Nasr-ı Siczî[1] *İbâne*'de 'Hasen' diyerek Hazret-i Âişe'den şöyle tahric eylemiştir: Müşârün ileyhâ demiştir: 'Resûlullah şöyle buyurdu: «Kur'an'da bir sûre vardır, indallah 'Azîme' yâd olunur, sâhibi de indallah 'Şerîf' yâd olunur. Sâhibi kıyamet günü Rebîʿa ve Mudar'dan daha çokları hakkında şefaat eder. O Yâsîn Sûresi'dir.»'"[2] Saʿîd b. Mansur ile Beyhakī dahi Hassan b. Atıyye'den tahric eylemişlerdir ki Resûlullah şöyle buyurmuş: "Yâsîn Sûresi'ne Tevrat'ta 'Muʿimme' denilir; sâhibine dünya ve âhiret hayrını taʿmîm eyler ve ondan dünya ve âhiret mihnetlerine karşı kor, ve dünya ve âhiret korkularını defʿ eder. Buna 'müdâfaʿa-i kâdıye' dahi denilir; sâhibinden her fenalığı defʿ eder ve her hayırlı hâceti kazâ eyler." Maʿamâfîh Beyhakī demiştir ki: "Bunda Süleyman b.[3] Mirkâʿdan[4] Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekr Cedʿânî teferrüd eylemiştir.

---

1 M: "Seczî".

2 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 40:
وأخرج أبو نصر السجزي في الإبانة وحسنه عن عائشة قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن في القرآن لسورة تدعى العظيمة عند الله يدعى صاحبها الشريف عند الله يشفع صاحبها يوم القيامة في أكثر من ربيعة ومضر.

3 B -"b.".

4 M: "Defâʿdan".

O ise münkerdir.[1] Bununla beraber Hatîb dahi Enes'ten mislini tahric eylemiştir."[2] Tirmizî, Kuteybe ve Süfyan b. Vekî' tarîklerinden Katâde hadîsiyle Enes'ten Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir. Her kim Yâsîn [4003] okursa Allah onun kıraatine on kere Kur'an okumak sevâbı yazar" diye tahric eylemiş ve buna bir hadîs-i garîbdir demiş, senedinde Hârûn b. Muhammed'in meçhul bir şahıs olduğunu ve bu babda Hazret-i Ebû Bekir Sıddîk'tan da bir rivayet varsa da isnâdında za'f bulunduğunu söylemiştir.[3] Fakat Âlûsî şunu da kaydeder: İmam Ahmed ve daha gayrileri hadîsiyle Ma'kil b. Yesar'dan sahih olarak mervîdir ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem: "Yâsîn Kur'ân'ın kalbidir"[4] buyurmuş ve bu, onun isimlerinden biri addolunmuştur. Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî buna bir vecih olmak üzere bu sûrede haşr u neşrin eblağ ve ahsen vech üzere takrir edilmiş olduğunu, haşr u neşri itiraf da imanın kalbi mesabesinde bulunduğunu[5] söylemiştir. İmâm Râzî de bunu beğenmiştir.[6] *Keşf*'te şöyle denilmiştir: "Bir şeyin

---

1 Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 97:

حدثنا محمد بن عبد الرحمن بن أبي بكر الجدعاني من قريش من بني تميم من أهل مكة، عن سليمان بن مرقاع الجندي، عن هلال، عن الصلت أن أبا بكر الصديق رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «سُورةُ يَس في التوراة تُدعى الْمُعمّة» قيل: ما المعمة؟ قال: «تعمّ صاحبها بخير الدنيا والآخرة، وتكابد عنه بَلوى الدنيا، وتدفع عنه أهوال الآخرة، وتُدعى «المدافعة القاضية» تَدفع عن صاحبها كلّ سوءٍ، وتقضي له كل حاجةٍ. من قرأها عدلت له عشرين حَجَّة، ومن سمعها عدّلت له ألفَ دينار في سبيل الله. مَن كتَبها ثُمَّ شَرِبها أَدخَلت جوفَه ألف دواء وألف نور وأَلف يقين وألف بركة وألف رحمة، ونزعت عنه كلّ غلّ وداء». تفرد به محمد بن عبد الرحمن هذا عن سليمان وهو منكر.

2 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 37-38. Krş. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiye, 2002, IV, 175:

وأخرج سعيد بن منصور والبيهقي عن حسان بن عطية أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: سورة يس تدعى في التوراة «المعمة» تعم صاحبها بخير الدنيا والآخرة وتكابد عنه بلوى الدنيا والآخرة وتدفع عنه أهاويل الدنيا والآخرة وتدعى «المدافعة القاضية» تدفع عن صاحبها كل سوء وتقضي له كل حاجة... قال البيهقي تفرد به محمد بن عبد الرحمن بن أبي بكر الجدعاني عن سليمان بن رفاع الجندي وهو منكر وأخرج الخطيب من حديث أنس مثله.

3 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7:

حدثنا قتيبة، وسفيان بن وكيع قالا: حدثنا حميد بن عبد الرحمن الرؤاسي، عن الحسن بن صالح، عن هارون أبي محمد، عن مقاتل بن حيان، عن قتادة، عن أنس قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن لكل شيء قلبا، وقلب القرآن يس، ومن قرأ يس كتب الله له بقراءتها قراءة القرآن عشر مرات». هذا حديث غريب لا نعرفه إلا من حديث حميد بن عبد الرحمن، وبالبصرة لا يعرفون من حديث قتادة إلا من هذا الوجه، وهارون أبو محمد شيخ مجهول.

حدثنا أبو موسى محمد بن المثنى، قال: حدثنا أحمد بن سعيد الدارمي، قال: حدثنا قتيبة، عن حميد بن عبد الرحمن بهذا، وفي الباب عن أبي بكر الصديق، ولا يصح من قبل إسناده، وإسناده ضعيف. وفي الباب عن أبي هريرة.

4 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 381:

صح من حديث الإمام أحمد وأبي داود والنسائي وابن ماجة والطبراني وغيرهم عن معقل بن يسار أن رسول الله صلّى الله عليه وسلم قال: «يس قلب القرآن» وعد ذلك أحد أسمائها.

5 B -"haşr u neşri itiraf da imanın kalbi mesabesinde bulunduğunu".

6 Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957, I, 444; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XI, 381:

kalbi onun lübbü ve aslıdır ki mâʻadâsı onun mukaddimâtından veya mütemmimâtından sayılır. Bu sûreye 'kalb' tesmiyesinde de işâret-i nebeviye Fâtiha'ya 'Ümmü'l-kitab' tesmiyesinde söylediğimiz vecih olsa gerektir. Yani peygamberler göndermek ve kitaplar indirmekten maksud kulları meʻâdda gāye-i kemâllerine irşaddır. O kemâl ise burada zikrolunan tahakkuk ve tahalluk ile olur ki sırât-ı müstakīme sülûk tâbir olunur. Bu sûre de işte onu beyâna dairdir."[1] Bundan Gazzâlî'nin haşrı tahsis etmesinin vechi de anlaşılmış oluyor. Biz de bunu şöyle ifade etmek isteriz: Kalb, hayâtî heyecânın bir menşe'i olduğu gibi, bu sûre de sırr-ı baʻs ile bir heyecân-ı dînî ifade ettiği için "kalb-i Kur'an" tesmiye edilmiştir demek olur. Yine bu hikmete mebnî olsa gerektir ki sahih haberlerde bu sûrenin mevtâya okunması hakkında emir dahi vârid olmuştur. Ezcümle İbn Mâce, Maʻkil b. Yesar'dan şöyle tahric eder: "Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki اِقْرَؤُهَا عِنْدَ مَوْتَاكُمْ يَعْنِي يٰسٓ 'onu mevtânızın yanında okuyun: yani Yâsîn'i.'"[2] Burada "mevtâ"dan murad, hâl-i ihtizarda ölmek üzere bulunanlardır deniliyor. Tîbî[3] demiştir [4004] ki: "El-ilmü indallah bunun sırrı şu olsa gerektir: Bu sûre-i kerîme usûl-i iman ilminin ümmehâtını; nübüvvet, keyfiyyet-i davet, ahvâl-i ümem, efʻâl-i ibâdın Allah teâlâ'ya istinâdı, isbât-ı tevhid, nefy-i zıd, emârât-i Sâʻa, haşr u iâde gibi mesâil-i muteberenin hepsini takrir ve beyan ile meşhundur."[4] İbn Hibban "mevtâ ile murad, muhtazar,

---

وقال الغزالي في قوله صلى الله عليه وسلم: «إن لكل شيء قلبا وقلب القرآن يس» إن ذلك لأن الإيمان صحته بالاعتراف بالحشر والنشر وهو مقرر في هذه السورة بأبلغ وجه فجعلت قلب القرآن لذلك واستحسنه فخر الدين الرازي.

1 Âlûsî, *Rûhu'l-meʻânî,* XI, 381:

وفي الكشف: «لعل الإشارة النبوة في تسمية هذه السورة قلبا وقلب كل شيء لبه وأصله الذي ما سواه إما من مقدماته وإما من متمماته إلى ما أسفلناه في تسمية الفاتحة بأم القرآن من أن المقصود من إرسال الرسل وإنزال الكتب إرشاد العباد إلى غايتهم الكمالية في المعاد وذلك بالتحقق والتخلق المذكورين هنالك وهو المعبر عنه بسلوك الصراط المستقيم ومدار هذه السورة الكريمة على بيان ذلك أتم بيان اه.

2 İbn Mâce, Cenâiz, 4.

3 M: "Taybî".

4 Tîbî, *Fütûhu'l-gayb,* XIII, 106-107:

وقلت –والعلم عند الله–: إن هذه السورة الكريمة من فاتحتها إلى خاتمتها في تقرير أمهات علم الأصول وجميع المسائل المعتبرة التي أوردها العلماء في مصنفاتهم بأبلغ وجه وأتمه: فقوله تعالى: «يس. والْقُرْآنِ الحَكِيمِ» وقوله: «تَنزِيلَ العَزِيزِ الرَّحِيمِ» في إثبات المعجزة، فإن الحكيم بمعنى مفعل؛ أي: المحكم المتقن الرصين الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، تنزيل من حكيم حميد، فهو محكم في نفسه، فلو حام حوله سمة الحدوث ووصمة العدم لم يكن محكمًا في نفسه، ولم يكن تنزيلًا من عزيز رحيم، ومحكم في ترصيفه وتركيبه، فلو عورض لمثله لم يكن محكمًا في ترصيفه وترتيبه ولم يكن منزلًا من لدن عزيز رحيم. وقوله: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» إلى قوله: «اتَّبِعُوا مَن لَاّ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وهُم مُّهْتَدُونَ» في بيان المسائل المعتبرة في النبوات من التبليغ والبشارة والنذارة وكيفية دعوة الأمة واستعمال اللين والرفق فيها وعدم الطمع في الأجر، وأحوال الأمم وقبول البعض وإباء الآخرين، وبيان خاتمة السعداء منهم والأشقياء، وقوله: «لَقَدْ حَقَّ القَوْلُ

مَنْ حَضَرَهُ الْمَوْت'tir" der. İbn Ebi'd-Dünyâ ile İbn Merdûye'nin tahric eyledikleri şu hadis de bunu teyid eyler: مَا مِنْ مَيِّتٍ يُقْرَأُ عِنْدَ رَأْسِهِ يٰسٓ إِلَّا هَوَّنَ اللهُ عَلَيْهِ "Herhangi bir meyyitin başucunda Yâsîn okunursa her hâlde Allah ona kolaylık verir."[1] Bununla beraber müteahhirînden bazıları hadîsi zâhiri ile ahz eylemiş, "hayır öldükten sonra okunur" demiştir. Bazısı da kabrinin başında okunmasına zâhib olmuştur. İbn Adî vesâirenin rivayet ettiği şu haber de bunu teyid eyler: "Her kim anasının babasının veyahut bunlardan birinin kabrini her cuma ziyaret eder de yanlarında Yâsîn okursa her harfinin adedince ona mağfiret edilir."[2] Bu babda daha diğer eserler de nakledilmiştir. An Ma'kil b. Yesar radıyallahu anh أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: قَلْبُ الْقُرْآنِ يٰس، لَا يَقْرَأُهَا رَجُلٌ يُرِيدُ اللَّهَ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ، اقْرَءُوهَا عَلَى مَوْتَاكُمْ. رواه أحمد وأبو داود والنسائي واللفظ له وابن ماجه والحاكم وصححه.[3] وعن جندب رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَنَ قَرَأَ يٰس فِي لَيْلَةٍ اِبْتِغَاءَ وَجْهِ الله غُفِرَ لَهُ. رواه مالك وابن السني وابن حبان.[4] Fakat unutmamak lâzım gelir ki Kur'an ölüler için değil, diriler için nâzil olmuştur.

Bu suretle bu sûrenin yukarıda söylediğimiz vechile Sûre-i Fâtır'ın hâtimesine olan münasebeti de bir kat daha tavazzuh etmiş bulunuyor.

عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ» في إثبات القدر وأن الكائنات كلها واقعة بقدر الله ولا يخرج شيء منها من علمه، وقوله: «إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلالًا» الآيات في إثبات القضاء. وأن أفعال العباد مخلوقة لله تعالى، وإن كان كسبًا لهم، فعلم أنه لا يجري في الملك والملكوت طرفة عين ولا فلتة خاطر إلا بقضاء الله وقدره وإدارته ومشيئته وقوله: «ومَا لِيَ لا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» وقوله: «أَأَتَّخِذُ مِن دُونِهِ آلِهَةً» وقوله: «وأَنِ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ» في إثبات التوحيد ونفي الأضداد والأنداد ومواجب العبادة. وقوله: «وآيَةٌ لَّهُمُ الأَرْضُ المَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا» إلى آخر الآيات كالبحر الزاخر في إثبات الصفات المعتبرة في أصول الدين مدبجًا بدليل الآفاق والأنفس على أتم وجه. وقوله: «مَا يَنظُرُونَ إِلَاّ صَيْحَةً واحِدَةً» إثبات لأمارات الساعة لأنها هي النفخة الأولى، يدلك عليه قوله: «تَاخُذُهُمْ وهُمْ يَخِصِّمُونَ» على ما روينا عن مسلم: «وهم في ذلك دار رزقهم حسن عيشهم»، وفيه: «أول من يسمعه رجل يلوط حوض إبله» الحديث. كما أن قوله: «ونُفِخَ فِي الصُّورِ» إثبات للنفخة الثانية، وقوله: «قَالَ مَن يُحْيِي العِظَامَ وهِيَ رَمِيمٌ» إلى آخره في بيان الإعادة، وقوله: «فَإِذَا هُم مِّنَ الأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنسِلُونَ» في بيان الحشر. وقوله: «فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ» بيان للحضور في العرصات والموقف. وقوله: «فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا» إثبات للحساب والجزاء. وقوله: «إِنَّ أَصْحَابَ الجَنَّةِ اليَوْمَ» وقوله «وامْتَازُوا اليَوْمَ» في بيان المرجع والمآب بعد الحساب: فريق في الجنة وفريق في السعير.

1 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 38.

2 İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ,* VI, 260:

حدثنا محمد بن الضحاك بن عمرو بن أبي عاصم النبيل، حدثنا يزيد بن خالد الأصبهاني، حدثنا عمرو بن زياد، حدثنا يحي بن سليم الطائفي عن هشام بن عروة، عن أبيه عن عائشة رضي الله عنها، عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من زار قبر والديه أو أحدهما يوم الجمعة فقرأ يس غفر له. وهذا الحديث بهذا الإسناد باطل ليس له أصل ولعمرو بن زياد غير هذا من الحديث منها سرقة يسرقها من الثقات ومنها موضوعات وكان هو يتهم بوضعها.

3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 26; Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle,* thk. Fâruk Hamade, Beyrut: Risâle, 1406, s. 581.

4 Dârimî, Dedâilü'l-Kur'ân, 21; İbn Hibbân, *es-Sahîh,* VI, 312.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يٰسٓۚ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَك۪يمِۙ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٣﴾ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۜ ﴿٤﴾
تَنْز۪يلَ الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْماً مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ
عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ اِنَّا جَعَلْنَا ف۪ٓي اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالاً فَهِيَ اِلَى الْاَذْقَانِ فَهُمْ
مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ سَداًّ وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَداًّ فَاَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ
﴿٩﴾ وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ
وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِۚ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَر۪يمٍ ﴿١١﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ
مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْۜ وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ ف۪ٓي اِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Yâ-Sîn (1). Hikmetli Kur'ân'ın hakkı için (2). Emin ol ki sen o risaletle gönderilen peygamberlerdensin (3). Bir sırât-ı müstakīm üzerindesin (4). Tenzîliyle O Azîz Rahîm'in (5). İnzar edesin, vehâmeti haber veresin diye bir kavme ki babaları inzar edilmedi de haberleri yok gāfiller (6). Celâlim hakkı için daha çoklarına karşı söz hak olmuştur da onlar imana gelmezler (7). Çünkü Biz onların boyunlarına kelepçeler geçirmişiz, onlar çenelerine dayanmıştır da burunları yukarı gözleri aşağı somurtmaktadırlar (8). Hem önlerinden bir sed ve arkalarından bir sed çekmişiz, kendilerini sarmışızdır da baksalar da [4006] görmezler (9). Ve onlarca müsâvîdir: Ha inzar etmişsin kendilerini ha etmemişsin; inanmazlar (10). Ancak zikri tâkip eden ve gaybda Rahmân'a haşyet besleyen kimseyi sakındırırsın, işte onu hem bir mağfiretle hem bir ecr-i kerîm ile müjdele (11). Hakikat Biz Biziz[1], ölüleri diriltiriz ve takdim ettikleri şeyleri ve bıraktıkları eserleri kitaba geçiririz[2] ve zaten her şeyi açık bir kütükte bir "İmâm-ı Mübîn"de ihsâ etmişizdir (12).

1 B -"Biziz".
2 B: "geçirmişiz".

{يٰسٓ} يٰسٓ ۝ Yâsîn, ekserin kavlince Halil ve Sîbeveyh'in tasrihleri gibi sûrenin ismidir. Bazılarınca kasemdir. Allah teâlâ'nın esmâsındandır. Bazılarınca da Allah teâlâ'nın kelâmını açtığı bir miftâh-ı kelâmdır demişler, el-Bakara sûresinin evvelinde الٓمٓ'de verilen tafsîlât umûmî surette burada da cârîdir. Yalnız burada husûsî olarak şu iki rivayet vardır: Birisi İkrime tarîkiyle İbn Abbas'tan mervî olduğu üzere "yâ insan!" demek olmasıdır.[1] Birisi de Sa'îd b. Cübeyr'den mervî olduğu üzere Peygamber'in bir ismi olmasıdır[2] ki اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ hitâbı bunu andırır. *Şifâ-i Şerîf*'te zikrolunduğu üzere Nakkaş, Aleyhissalâtü vesselâm'dan "benim Kur'an'da yedi ismim vardır: Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, Müddessir, Müzzemmil, Abdullah" diye rivayet eylemiştir.[3] *Tefsîr-i Hakāyık* sâhibi Sülemî, Vâsıtî'den ve Ca'fer b. Muhammed'den, Yâsîn yâ seyyid demek olduğunu da hikâye etmiştir.[4]

Kıraat: Ebû Bekir, Hamza, Kisâî, Revh, Halef-i Âşir, yâ'nın fethasını imâle ile okurlar. Aşere kıraatlerinin hepsinde "sîn" vakıfta ve vasılda sâkin okunur. Kālûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamza "nûn"u vasılda izhar, diğerleri idgam ederler. Ancak Ebû Ca'fer hep sekt yaptığı için ona da izhar lâzım gelir[5]. {وَالْقُرْاٰنِ الْحَكٖيمِ}de "vâv" kasem içindir. Yalnız يٰسٓ'de yemin mânası bulunduğuna göre atıf için olmasını dahi tecviz edenler olmuştur. Dilimizde ayrıca bir yemin harfi bulunmadığından birçok [4007] yerlerde kasemi "hakkı için" diyerek ifade ediyoruz ki şöyle demek olur: يٰسٓ Hem Kur'an-ı hakîm hakkı için ۝ "**Hakîm**" hikmetli, hikmet söyleyen, hikmet sâhibi, yahut çok hâkim ve muhkem mânalarına gelir ki Kur'an hakkında hepsi de sâdıktır. {اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ}

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 488:

عن عكرمة، عن ابن عباس، في قوله «يس» قال: يا إنسان بالحبشية.

2 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 445:

أن سعيد بن جبير قال: إنه اسم من أسماء محمد صلى الله عليه وسلم دليله «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ».

3 Kādī Iyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukūki'l-Mustafâ,* Dâru'l-Fikr, 1409/1988, I, 232:

وروى النقاش عنه صلى الله عليه وسلم: لي في القرآن سبعة أسماء: محمد وأحمد ويس وطه والمدثر والمزمل وعبد الله.

4 Kādī Iyâz, *eş-Şifâ,* I, 32; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* XV, 5:

وحكى أبو عبد الرحمان السلمي عن جعفر الصادق أنه أراد «يا سيد» مخاطبة لنبيه صلى الله عليه وسلم.

5 F: "gelmez".

Emin ol ki sen hiç şüphesiz risaletle gönderilen peygamberlerdensin. ❁ Görülüyor ki bu hitab hem kasem, hem إِنَّ, hem lâm, hem de cümle-i ismiye ile takviye ve tekid olunmuştur. Bu kadar kuvvetli tekid ise ancak muhatabın şiddetle münkir olduğu makamda yakışır. Onun için "burada muhatab Peygamber'in kendisi olduğu hâlde, ona tebliğde bu derece te'kîde ne lüzum vardı?" diye bir sual sorulabilir. Buna cevap şudur: Bu cümle لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ[1] بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهٖۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيداً [en-Nisâ 4/166] buyurulduğu üzere hakikatte taraf-ı ilâhîden risâlet-i Muhammediyeye bir şehadettir. Bundan dolayı bu tekidler evvelemirde şiddetli küfr ü inkârlarla karşılaşan Peygamber'i umum muvâcehesinde lâyıkıyla tatmin ve te'min içindir. Bu haysiyetle şöyle demek olur: Bütün münkirlerin mu'ânidlerin, cehûdların küfr ü inkârlarına rağmen emin ol ki sen şüphesiz o risaletle gönderilen, yani, Allah'ın tebliğ edilmek üzere emanetini hâiz ve dinlenilmediği takdirde muâhazesi muhakkak elçileri olan hak peygamberlerdensin. {عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ} Bir sırât-ı müstakīm üzere❁sin, hiç eğriliği olmayan dosdoğru Allah'a götüren yeni bir cadde üzerinde gönderildin ki o İslâm şeriatıdır. {[2]تَنْزٖيلَ} Tenzîli -nasb ile de ref' ile de okunur. Yani peyderpey indirdiği vahyi-[3] ile {[4]الْعَزٖيزِ الرَّحٖيمِ} O Azîz Rahîm'in ❁ bütün izzet ve kuvvet, galebe ve nusret kendisinin olan ve izzetini tanıyan mü'minlere nimet ve rahmetine nihâyet olmayan Allah Zü'l-celâl'in. Burada esmâ-i hüsnâdan bilhassa bu iki ism-i celîlin zikri كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖي [el-Mücâdele 58/21][5] [4008] mazmûnuyla وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمٖينَ [el-Enbiyâ 21/107] mazmûnuna işarettir. Bu tenzîlin hikmeti {لِتُنْذِرَ} inzar etmen için ❁ yani bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu, sonunda hep O Azîz-i Rahîm'in huzûruna varılıp hesap verileceğini, doğru yoldan gitmeyenlerin, tehlikeden korunmayanların âkıbetleri vahim olduğunu haber verip sakındırasın diye {قَوْماً} bir kavmi[6]

---

1 H ve F -"يشهد".
2 B +"العزيز الرحيم".
3 H ve F: "vahiy".
4 B -"العزيز الرحيم".
5 "Allah yazdı: Celâlim hakkı için, her hâlde Ben yenerim, Ben ve Resullerim…"
6 B: "kavm".

ki {مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُهُمْ} babaları inzar edilmedi ❁ pek uzak dedelerine değilse de yakın babalarına nezîr, yani Allah korkusunu anlatacak peygamber gönderilmedi {فَهُمْ غَافِلُونَ} de onlar, o kavim, gāfillerdir ❁ doğru yolun ne olduğundan, âkıbetin nereye varacağından haberleri yok. Sûre-i Kasas'ta وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى [28/43] âyetinde beyan olunduğu üzere Mûsâ'ya Tevrat, kurûn-ı ûlânın ihlâkinden sonra verilmişti ve o vakitten biʿset-i Muhammediyeye[1] kadar geçen kurûn-ı vustâ zarfında Benî İsrâil'e birçok peygamberler gönderilmiş olduğu hâlde Araplara doğrudan doğruya bir peygamber gönderilmemiş olduğundan büsbütün gaflet ve fetret içinde idiler. Bu suretle rahmet-i ilâhiye Kur'ân'ın Arabî olmasını ve Hâtemü'l-enbiyâ'nın Arabdan gelmesini iktizâ etmiş idi. Gerçi Kur'ân'ın inzârı Araba mahsus değil ve Resûlullah يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ [el-Mâide 5/19] buyurulduğu üzere hem bütün ehl-i kitâba dahi mürsel, hem de وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيراً وَنَذِيراً [Sebe' 34/28] mantûkunca kâffeten insanları davete me'mur bir beşîr ü nezîr ise de, bu davet ve inzar evvelemirde وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَ [eş-Şuʿarâ 26/214] müeddâsınca en yakınından, وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ [İbrâhim 14/4] misdâkınca da Arabdan başlayacaktı, çünkü bunlar bütün bütün gāfil idiler. {لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ} Celâlim hakkı için daha çoklarına karşı söz, hak oldu ❁ لَقَدْ'de لام kaseme cevaptır. والله لقد takdîrinde Allah teâlâ'nın nâm-ı celâline [4009] bir yemini işʿâr eder. Müfessirlerin ekserîsi burada "kavil"den murad لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ [Hûd 11/119; es-Secde 32/13] kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ [Yûnus 10/96] âyetinde de böyledir. Yani bu kavl-i celîl mûcebince aleyhlerinde azab ile hüküm vâcib oldu. Ancak buna şöyle bir sual vârid olur: ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ[2] [el-Enʿâm 6/131], وَمَا كُنَّا[3] مُعَذِّبِينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولاً [el-İsrâ 17/15] buyurulmuş iken, burada فَهُمْ غَافِلُونَ diye gafletle tavsif olunan bir

1 B: "Muhammediye".
2 H, F, M ve B: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ".
3 H ve F: "لنا".

kavim aleyhine kelime-i azab nasıl hak olur? Cevap olarak bunlara o kavlin hak olması peygamber gönderilmeden evvel değil, gönderildikten sonra Ebû Cehil gibi inat edip kabul etmeyenlere aittir deniliyor. Lâkin bu itibar ile doğru olsa da sonradan çoklarının imana gelmiş olmalarına nazaran bunlara imana gelmez bir ekseriyet denilemeyeceği gibi, Peygamber'in bi'setini müte'âkib ekseriyetin bu suretle hemen mahkûmiyeti dahi مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ mazeretiyle nazmın gelişine de mülâyim düşmüyor. O hâlde bu ekser o kavmin içinden ziyade dışında olmak gerektir. Zira nahivde mâlumdur ki ism-i tafdîlin izâfetle isti'mâlinde iki vecih vardır. Birisinde muzâf-ı ileyhten cüz olması şart olur: "Yûsufu ahsenü'n-nâsi" gibi. Diğerinde ise ziyâde-i mutlaka kasdolunmakla muzâf-ı ileyhten hâriç olabilir. "Yûsufu ahsenü ihvetihi" gibi ki işte burada اَكْثَرِهِمْ bu mâna ile mülâhaza edildiği takdirde bu ekseriyet o gāfillerin hâricinde bulunan ve babaları inzar edilmiş olan azgınlara masruf olacağından sual vârid olmaz. Yani sade o gāfillerin içinden çoklarına değil, onların daha çoklarına, babalarına peygamber[1] gönderilmiş olduğu hâlde doğru yoldan ayrılmış olan pek çok kavimlere söz hak olmuştur {فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} da onlar imana gelmezler. ❁ Onun için inzâra[2] onlardan başlamak hikmete muvâfık olmaz {اِنَّا جَعَلْنَا فٖٓي اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالاً} çünkü Biz onların boyunlarında birtakım bağlar, kelepçeler yapmışızdır.

"**Ağlâl**" "gayn"ın zammıyla "gull"ün cem'idir. [4010] *Bahr*'da der ki "gull" unf, tazyik, ta'zîb, esaret mânasıyla boynu ihâta eden ve boyun[3] ile beraber iki veya bir eli de bağlayandır.[4] Râgıb da şöyle der: A'zâyı ortasına alan bağdır.[5] Bazıları da ta'zîb ve teşdid için eli boyuna bağlayan bağdır diye ifade etmişlerdir. *Kāmûs* mütercimi de mahbus ve mecnun boynuna

---

1 B: "peygamberler".

2 B -"inzâra".

3 B: "boyunu".

4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 50:

والغُلّ ما أحاط بالعنق على معنى التعنيف والتضييق والتعذيب والأسر، ومع العنق اليدان أو اليد الواحدة على معنى التعليل.

5 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 610:

الغَلَلُ أصله: تدرّع الشيء وتوسّطه، ومنه: الغَلَلُ للماء الجاري بين الشّجر، وقد يقال له: الغيل، وانْغَلَّ فيما بين الشّجر: دخل فيه، فَالْغُلُّ مختصّ بما يقيّد به فيجعل الأعضاء وسطه، وجمعه أَغْلَالٌ، وغُلَّ فلان: قيّد به.

geçirdikleri demir toka ve lâleye denilir diye anlatmıştır.[1] Demek ki "gull" kelepçe[2] ve lâle makūlesi demir bağlardır. Ebû Hayyân *Bahr*'da diyor ki zâhir olan işbu اِنَّا جَعَلْنَا فٖى اَعْنَاقِهِمْ اَغْلَالًا âyeti istiare değil, hakikat olmaktır. İman etmeyeceklerini haber verince âhiretteki hâllerinden de[3] bir şey haber verilmiş demektir. Bununla beraber cumhur bunun bir istiare olduğunu söylemişlerdir[4] ki hidâyetlerine mâni' olan enfüsî ve ictimâ'î itiyad[5] ve şerâitin وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فٖى عُنُقِهٖ [el-İsrâ 17/13] misdâkınca bir cezâ-yı mükteseb hâlinde tab' u ilzâmını tasvirdir. Çünkü tomruk ve kelepçe gibi bağlar cezâ ve ukūbet âlâtından olmak itibariyle cebrî olan fıtriyyâtı değil, iktisab ile istihkāka terettüb eden cezâî bir ilzam ifade eder. İlk nazarda asrî medeniyetin boyun bağlarını ihtar eder gibi görünen bu "ağlâl" hem ferdin kābiliyyet-i fıtriyesini yanlış hedeflere sevkeden bir cemiyet sultasının fena tazyiklerini; hem de bâtıl itikadlar, çirkin itiyadlar, kötü huylar, taklid, taassub, hevâ gibi küfr ü masiyeti hoşlandırıp imandan kaçındıran fena melekelere ve keyfiyetlere nefislerin alıştırıla alıştırıla değişmez hâle getirilmiş olmasını temsildir. Evet, o kelepçeler خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ [el-Bakara 2/7] mazmûnu üzere çıkmaz bir surette boyunlarına geçirilmiş {فَهِىَ} onlar ❁ o demir çemberler, enli, dik yakalıklar hâlinde {اِلَى الْاَذْقَانِ} çenelere[6] dayanmıştır. {فَهُمْ مُقْمَحُونَ} Burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmuş kalmışlardır. ❁ Hakkı görmek için etraflarına bakmazlar ve bakamazlar [4011] {وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا} hem önlerinden bir sed ve arkalarından bir sed çekmişizdir. {فَاَغْشَيْنَاهُمْ} Kendilerini sarmışızdır da {فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ} artık baksalar da görmezler. ❁ Onun için {وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ} onlara karşı müsâvîdir de[7] {ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ} ha inzar etmişsin kendilerini

---

1 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* IV, 11.
2 B: "kelepçek ve".
3 B -"de".
4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 49:
والظاهر أن قوله: «إنا جعلنا في أعناقهم أغلالا» الآية هو حقيقة لا استعارة. لما أخبر تعالى أنهم لا يؤمنون، أخبر عن شيء من أحوالهم في الآخرة إذا دخلوا النار... وقال الجمهور: ذلك استعارة.
5 B: "itiya".
6 B: "çenelerine".
7 H ve F -"de".

ha etmemişsin {لَا يُؤْمِنُونَ} imana gelmezler. {اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ} Ancak o kimseyi inzar edersin, yani ekseriyet öyle olmakla beraber[1] sen yine umûmunu da inzar edeceksin, çünkü inzarının o kimselere fâidesi[2] olur, o kimseleri sakındırır korundurursun ki {اتَّبَعَ الذِّكْرَ} zikri tâkip etmekte ❁ kitabı, Kur'ân'ı cidden düşünerek vird etmekte, nasihat dinlemekte {وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ} ve Rahmân'a gaybda haşyet beslemektedir. ❁ Yani âhirette olacağı gibi henüz huzûruna varmış olmayıp gıyâbında bulunduğu hâlde O'nun celâl ü azametini sayarak ikābından korkar, Rahmân'dır diye rahmetine mağrur olmaz. نَبِّئْ عِبَادٖى اَنّٖى اَنَا الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ. وَاَنَّ عَذَابٖى هُوَ الْعَذَابُ الْاَلٖيمُ [el-Hicr 15/49] buyurduğunu hesab eder, emirlerini tutar. Yahut kendi gaybında içinden yani yalnız[3] zâhiri değil, Allah'tan başka kimsenin vâkıf olamayacağı kalbinin iç yüzünden haşyet duyar. Hangi kavimden olursa olsun {فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرٖيمٍ} işte onu hem bir mağfiret hem de bir ecr-i kerîm ile tebşir et. ❁ "Mağfiret" ve "ecr"deki tenvinler tefhıym içindir. Yani hiçbir günah bırakmayıp örten geniş, ehemmiyetli bir mağfiret ve hiçbir minnet[4] ve eksikliği olmayan şanlı, şerefli güzel bir ecir ile müjdele: Demek ki risalet yalnız inzar için değil, hem de böyle büyük müjde ile tebşir hikmeti içindir. Bu inzar ve tebşîrin asıl sırr u hikmeti ise şudur: [4012] {اِنَّا نَحْنُ} Hakikat Biz, Biziz ❁ mâlumdur ki Allah teâlâ'nın "Biz" buyurması azamet içindir, yani azamet şânımız olan Biz izzet ve kudreti mâlum olan Allahız, yahut Biz başka değil yalnız Biz[5] {نُحْيِ الْمَوْتٰى} ölüleri diriltiriz {وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا} ve takdim ettikleri şeyleri ❁ hayatlarında yaptıkları iyi ve kötü bütün amelleri {وَاٰثَارَهُمْ} ve eserlerini ❁ yani geriye bıraktıkları nâfi' veya muzır eserlerini, gerek okuttukları ilimler, yazdıkları kitaplar, yaptıkları vakıflar, medreseler, mescidler, mektebler, yollar, çeşmeler, köprüler, hastahaneler, türlü imaretler gibi hayr ü hasenât müesseselerini ve gerek zulm ü udvân kanunlarını tesis

1 B -"beraber".
2 B: "faide".
3 B -"yalnız".
4 B: "mihnet".
5 H ve F -"yalnız Biz".

ve fısk u isyan numûneleri tertib eden fesad ocakları gibi şer ve seyyiât-ı menhûselerini ve hatta bütün izlerini ve gölgelerini yazarız, namlarına hesaplarına geçiririz. Bir hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ:[1] صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، وعِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ وَوَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ "insan[2] öldüğü vakit ameli munkatı' olur, şu üçten başka: Sadaka-i câriye, intifâ' olunur ilim, ona dua eden sâlih evlad."[3] Demek ki bu hadîs-i şerîf kalacak hayırlı eserlerin aksâmını beyan etmiştir. Âyet bunların zıddı olan kötü eserlerin de yazılacağını beyan ediyor {وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ فِي اِمَامٍ مُبِينٍ} ve zaten her şeyi önce açık bir kütükte, bir ana kitabda, yani Levh-i Mahfûz'da ihsâ etmişizdir. ❁ Yani her şey, vukū'undan evvel ilm-i ilâhîde mâlum olup Levh-i Mahfûz'da bütün sayısıyla zabtedilmiş olmakla beraber vukū'undan sonra da bütün izleri ve gölgeleriyle[4] yazılır ve insanlar bu suretle yaptıklarından mes'ul edilir. Böyle inzar ve tebşir et.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۘ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾ اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ
فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوٓا اِنَّٓا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۙ
وَمَٓا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍۙ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا اِلَيْكُمْ
لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُوٓا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْۚ لَئِنْ لَمْ
تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْۜ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْۜ
بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا
الْمُرْسَلِينَۙ ﴿٢٠﴾ اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ي
فَطَرَن۪ي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنّ۪ي
شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِۚ ﴿٢٣﴾ اِنّ۪ٓي اِذًا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾ اِنّ۪ٓي اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ

---

1 M ve F: "إِذَا مَاتَ ابن آدم انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ".
2 H ve F: "Âdemoğlu".
3 Müslim, Vasıyyet, 14; Ebû Dâvûd, Vasâyâ, 14:
عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إذا مات الإنسان انقطع عنه عمله إلا من ثلاثة: إلا من صدقة جارية، أو علم ينتفع به، أو ولد صالح يدعو له.
4 B: "gölgeleri".

فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِى رَبِّى
وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا
كُنَّا مُنْزِلِينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾ يَا حَسْرَةً عَلَى
الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ
الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve onlara, o karye sâhiplerini temsil getir; o dem ki ona o gönderilen resuller varmıştı (13). O sıra ki onlara o[1] ikiyi göndermiştik, bunları tekzib ettiler, Biz de bir üçüncü ile izzet (ve kuvvet) verdik de varıp dediler: "Haberiniz olsun biz sizlere gönderilmiş resulleriz" (14). "Siz" dediler, "bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz, hem Rahmân hiçbir şey indirmedi, siz sırf yalan söylüyorsunuz" (15). Dediler: "Rabbimiz bilir, inanın biz gerçek size gönderilmiş resulleriz (16). Açık bir tebliğden ötesi ise bizim üstümüze değil" (17). "Doğrusu" dediler, "biz sizinle teşe"üm ettik, yemin ederiz ki vazgeçmezseniz sizi hiç tınmadan recmederiz ve her hâlde size bizden pek acıklı bir azab dokunur" (18). Dediler: "Sizin şûm kuşunuz beraberinizde ya... Nasihat edilirseniz öyle mi? Doğrusu siz israfı âdet etmiş bir [4015] *kavimsiniz" (19). O esnada şehrin tâ ucundan bir er koşarak geldi, "ey hemşehrilerim" dedi, "uyun o gönderilen resullere (20). Uyun sizden bir ecir istemeyen o zatlara ki onlar hidâyete ermişlerdir (21). Hem neyime kulluk etmeyeyim ben, o beni yaratana? Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz (22). Hiç ben O'ndan başka mâbudlar mı tutarım? Eğer O Rahmân bana bir keder irade buyurursa onların şefaati benden yana hiçbir şeye yaramaz ve beni kurtaramazlar (23). Şüphesiz ben o vakit açık bir dalâl içindeyim (24). Haberiniz olsun ki ben Rabbinize iman getirdim, gelin dinleyin beni" (25). Denildi ki: "Haydi gir cennete!"*

---

1 H -"o".

"Ay" dedi, "nolurdu kavmim bilselerdi, (26) Rabbim bana ne mağfiret buyurdu, Beni ikram olunan kullarından kıldı" (27). Arkasından ise kavminin üzerine semâdan bir ordu indirmedik, indirecek de değildik (28). O yalnız bir sayha oldu, derhâl sönüverdiler (29). Ey!.. Ne hasret o kullara ki kendilerine her gelen resul ile mutlaka istihzâ ediyorlardı (30). Baksalar a kendilerinden evvel ne kadar karnlar helâk etmişiz, onlar hiç onlara dönüp gelmiyorlar (31). Ancak hepsi toplanıp Bizim katımıza ihzar edilmişlerdir (32).

{وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً اَصْحَابَ الْقَرْيَةِ} ❁ Ketb-i âsâra ve asîl bir numûnede birçok şeyin ihsâsına bir misâl gibi olan bu mesel gerek üzerlerine kavil hak olanları inzar ve gerek zikre ittibâ' edenleri tebşir sadedinde Peygamber'e mev'ud olan inkılâbâtın mühim bir misâlini vermektedir ki buna bu itibarla "Yâsîn'in kalbi" denilse sezâdır. Yani Nasrâniyetin karşısında müşrik Romalılar nasıl söndüyse İslâmiyetin karşısında da öyle devletler sukūt edecek, لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ [et-Tevbe 9/33] sırrı zâhir olacaktır. Burada bu karye Antakya, mürselûn da Îsâ aleyhisselâm'ın Havâriyyûnundan gönderilenler olduğu naklediliyor.[1] O hâlde "ashâb-ı karye" ashâb-ı memleket ve zikrolunan kavim Romalılar olduğu anlaşılır. {اِذْ اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا} ❁ Bunun zâhiri, [4016] bunların taraf-ı ilâhîden nübüvvet verilmiş resuller olduklarını işʻâr eder. Ebû Hayyân der ki: "مَا[2] اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا denilmiş olması da buna delâlet eyler. Çünkü bu muhavere peygamberlere karşı olur. İbn Abbas'ın ve Ka'b'ın kavli de budur. Lâkin Katâde ve gayrıları demişlerdir ki bunlar Havariyyûndan olup Îsâ aleyhisselâm[3] ref'i sırasında gönderdi[4]."[5] Bu

---

1 Taberî, Câmi'u'l-beyân, XX, 500:
عن قتادة «وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ» قال: ذُكر لنا أن عيسى ابن مريم بعث رجلين من الحواريين إلى أنطاكية –مدينة بالروم– فكذبوهما فأعزهما بثالث «فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ».

2 H, F, M ve B: "ان".

3 B: "aleyhisselâm'ın".

4 B: "gönderildi".

5 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 53:
الظاهر من «أرسلنا» أنهم أنبياء أرسلهم الله، ويدل عليه قوله المرسل إليهم: «ما أنتم إلا بشر مثلنا». وهذه المحاورة لا تكون إلا مع من أرسله الله، وهذا قول ابن عباس وكعب. وقال قتادة وغيرهم: من الحواريين، بعثهم عيسى عليه السلام حين رفع وصلب الذي ألقي عليه الشبه.

surette أَرْسَلْنَا buyurulması Hazret-i Îsâ tarafından gönderilmeleri de Allah teâlâ'nın emriyle olduğundan dolayı olmuş oluyor. Bazıları bu ikisinın Yuhanna ile Pavlus olduğunu {فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ} ❁ bu üçüncüsünün de Şem'ûnu's-Safâ olduğunu söylemişlerdir. Fakat beyânın asıl hedefi temsil olduğu cihetle bunun bu suretle ifade buyurulması risâlet-i Muhammediyenin şân-ı izzetini temsilde sarih denecek kadar bir işaretle göstermek içindir. Yani ikinin bir üçüncü ile takviyesi Mûsâ ve Îsâ aleyhimesselâm'ın ahîren risâlet-i Muhammediye ile مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ [el-Bakara 2/97; Âl-i İmrân 3/3; el-Mâide 5/48] ta'zîz ve takviyesini temsil eyliyor. "Önce Mûsâ ve Îsâ'yı göndermiştik, bunları tekzib ettiler, sonra da Muhammed aleyhisselâm ile bunlara izzet ve kuvvet verdik" denilmiş gibi oluyor. Mürselûn o karyeye vardılar da[1] {فَقَالُوا اِنَّا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ} "haberiniz olsun, biz sizlere gönderilmiş resulleriz" dediler. {قَالُوا} O karye sâhipleri -resullere karşı- şöyle dediler: {مَا[2] اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا} Siz bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz ❁ fazla ne meziyetiniz olabilir ki öyle bir davada bulunuyorsunuz {وَمَا اَنْزَلَ الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ} ve Rahmân hiçbir şey indirmemiştir ❁ ne vahiy, ne risalet, ne kitap {اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ} siz sırf yalan söylüyorsunuz ❁ vahy ü risaleti, beşerî nübüvveti [4017] esasından inkâr ettiler. Çünkü Romalılar müşrik putperest idiler, bununla beraber Allah'ı inkâr etmemişlerdi. {وَجَاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ[3]} O esnada medînenin aksâsından bir er ❁ bu er, bu kahraman fedâi, bu büyük mücâhid, bu güzel vâiz, doğru cennete giden ve Allah teâlâ'nın bilhassa ikramına mazhar olan bu sevgili şehid, Sâhib-i Yâsîn "Habîb-i Neccar" diye mâruftur.

"Medine" şehir demektir. "Medinenin aksâsı" şehrin en ucu, ta öte başı demek oluyor ki resullerin teblîgâtı ve onlara karşı edilen muâmele şehrin her tarafından işitilmiş, belâğ-ı mübîn yapılmış idi. Bu medine

---

1 H ve F -"da".
2 H, F, M ve B: "ان".
3 B +"يسعى".

de Antakya'dır diyorlar ve o zaman büyük ve geniş bir şehir olduğunu söylüyorlar. Ma'amâfîh "medinenin aksâsından" demek, o memleket ricâlinin en ileri gelenlerinden bir zat mânasını da andırır. Resullere sû'-i kasdedilmek üzere bulunduğunu haber alıp bu zat geldi {يَسْعٰى} koşuyordu ❁ yani koşarak geldi, ehl-i imana numûne olmak, irşad etmek için bütün cehdiyle çalışıyordu. Bakınız kısaca ne güzel nasihat etti: {قَالَ يَا قَوْمِ} "ey benim kavmim: ey hemşehrilerim" dedi {اتَّبِعُوا الْمُرْسَلٖينَ} "uyun o gönderilen resullere uyun, dedikleri yola gidin." ❁ Demek evvelâ hemşehrilik şefkatini ileri sürerek nasihati takdim ve onların resul olduklarını ihbar ile imanını izhar eyledi, esbâb-ı mûcibesini de şu tekid ile îzah eyledi: {اِتَّبِعُوا مَنْ} Uyun o kimseye ki {لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا} sizden bir ecir istemez ❁ dünyevî bir garaz u ivaz talep etmez {وَهُمْ مُهْتَدُونَ} kendileri ise hidâyete ermiş, doğru yolu tutmuşlar. ❁ Burada şöyle bir kıyâs-ı mukassem, bir dilem vardır: Bir yolcunun bir rehbere uyması için iki mâni' [4018] tasavvur olunabilir: Ya biçimsiz bir ücret istemesi yahut ehliyetine emniyet edilememesi. Bunlar ise hem bir ücret istemiyorlar, hem hidâyet sâhibi zatlar; o hâlde bunlar resul olmasalar bile doğru ve hasbî olduklarından dolayı kendilerine[1] ittibâ' etmemek için hiçbir sebep yoktur. Hidâyetlerinin zuhûrunu beyan ile 'adem-i mâni'den sonra muktezînin vücûdunu göstermek için de buyuruluyor ki: {وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ} Hem benim neyime ibadet ve kulluk etmeyeyim {الَّذٖى فَطَرَنٖى} o beni yaratana ❁ bu, muktezîye işaret ve bu söz irşadda telattuf için ibrâz-ı şefkatle beliğ bir ta'rîzdir. Yani o resuller bizi yaratana kulluk etmeye ve yalnız O'nu mâbud tanıyıp O'na ibadet etmeye davet ediyorlar. Bunun doğruluğu ise âşikârdır. Ben sizi kendim gibi düşünüyorum, ben beni yaratana kulluk etmeyi borcum, vazifem bilirim, çünkü beni yaratmıştır. O'na karşı bu vazifemi yapmamak için hiçbir özrüm ve mâni'im yok. O hâlde siz, o sizi yaratan Rabbinize neye ibadet etmeyesiniz? {وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} Hâlbuki hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz ❁ o hâlde O'na kulluktan nasıl kaçınırsınız? {ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً} Hiç ben O'ndan başka

---

1 B -"doğru ve hasbî olduklarından dolayı kendilerine".

ilâhlar mı edinirim, başka mâbudlar mı tutarım? Çünkü {اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ} eğer o Rahmân -rahmetiyle beni yaratmış olan Rahmân- ya beni bir durr ile, bir sıkıntı ile sıkmak isterse {لَا تُغْنِ عَنّٖى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا} onların, yani O'ndan başka tapılanların benden yana şefaatleri hiçbir fâide vermez {وَلَا يُنْقِذُونِ} ve beni kurtaramazlar ❁ hiçbiri mâbud olamazlar. {اِنّٖى اِذًا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ} Şüphesiz ki o takdirde -beni yaratan Rahmân'dan[1] başka [4019] mâbudlar edindiğim surette- apaçık bir dalâl içindeyimdir. {اِنّٖى اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ} ❁ Bu güzel nutkun hâtimesi olan[2] bu güzel hitâbede birkaç mâna vardır:

Evvelâ, mürselîne hitabdır; halkın öldürmek için hücûmu üzerine onlara şöyle ikrar verip işhad etmiştir: Haberiniz olsun ey mürselîn, ben sizin Rabbinize cidden iman ettim, şimdi beni duyun da şâhid olun. Yarın âhirette O'nun huzûrunda şehadet edin.

İkincisi, yine kavmine hitabdır ki şöyle demek olur: Haberiniz olsun ben O sizi yaratan Rabbinize şüphesiz iman ettim; ey kavmim gelin dinleyin beni de o resullere uyun, siz de iman edin.

Üçüncüsü, istikbâlin insanları da dâhil olmak üzere duymak kābiliyeti olan umûma hitab veya kasem olarak haberiniz olsun ben iman getirdim, Rabbiniz aşkına bundan böyle dinleyin beni, benim nutkumu, macera ve menâkıbımı ey duygusu olanlar! Bakınız netice ne oldu: {قٖيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ} "Gir cennete" denildi ❁ yani şehid edildi, doğrudan doğru cennete girmekle ikram olundu, ki Allah yolunda şehid olanlar hep böyledir. Böyle denince ne dedi bilir misiniz? {قَالَ} Dedi ki {يَا} ay! ❁ bu ne güzelmiş {لَيْتَ قَوْمٖى يَعْلَمُونَ} keşke kavmim bilselerdi {بِمَا غَفَرَ لٖى رَبّٖى} Rabbim bana ne büyük mağfiret buyurdu da {وَجَعَلَنٖى مِنَ الْمُكْرَمٖينَ} beni böyle ikram edilen kullarından kıldı ❁ kavmi hakkında böyle temennide bulundu, demek kavmini unutuvermemiş, gayz u intikam da beslememiş, düşmanlarına bile merhamet eden evliyâ rûhuyla istemişti

---

1 B: "Rabbimden".
2 B -"olan".

ki kendinin erdiği saadeti bilseler de cinayetlerine, küfürlerine tevbe edip iman ve tâat [4020] yolunu tutsalar, Allah yolunda fedâilik etseler. Bununla beraber bu temenni, bir mübâhat mânasından hâlî de değildir.

Şimdi hiç şüphe yok ki burada hatıra şöyle bir sual gelir: Böyle bir kahramanı, böyle yüksek bir vâiz ve mücâhidi katleden o kavme Allah teâlâ ne yaptı? Böyle bir suâle karşı buyuruluyor ki:

{وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ} Onun arkasından da kavminin üzerine semâdan bir ordu indirmedik ❁ yani onu dinlemeyip katleden kavmini de onun arkasından sağ bırakmadık, gerçi o şehidin arkasında ve resullerin elinde bir ordu yoktu, bununla beraber onlara harb için gökten bir ordu da indirmedik {وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ} indirmiş de değildik ❁ yani bu gibi ahvâlde gökten apaçık bir ordu indirivermek âdet-i ilâhiye olmamış olduğu gibi hârikulâde olarak da indirmedik, daha doğrusu indirecek de değildik, Allah'ın bir kavmi mahvetmesi için öyle ordular indirmesine lüzum yoktur. Bedir'de, Hendek'de melâike indirmesi bile mücerred mü'minlere bir müjde ile kalblerini tatmin için idi, o bir iş murad edince sade "ol" der oluverir, onun için {اِنْ كَانَتْ} olan hâdise başka değil {اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً} sade bir sayha oldu ❁ tek bir ses, bir haykırma, Cibrîl'in bir haykırması {فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ} hemen sönüvermişlerdi ❁ önüne geleni yakmak isteyen o âteşîn kavim o vakitten itibaren sönmüşlerdir. Bundan, Antakya ahâlisinin mahv u helâkini anlamak istemişlerse de da'vet-i Îseviye karşısında müşrik Roma devletinin ortadan kalkmış olduğunu anlamak daha şümullüdür. {يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ} Ey ne hasret o kullara ilh... ❁ Bu [4021] yalnız o sönenlere bir teessüf değildir. Kavl hak olan eksere meselin tatbîki hâsılı olan bir inzar, gāfilîne de bir tenbihtir. {اَلَمْ[1] يَرَوْا} Ya görmedi mi de[2] onlar ❁ o istihzâ edip duran kullar? {كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ} Kendilerinden evvel ne kadar karnlar helâk etmişiz {اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ} onlar, onlara dönüp gelmiyorlar ❁ yani dünyaya bir daha dönmüyorlar {وَاِنْ كُلٌّ} ve hepsi ❁ o ihlâk edilen ve henüz edilmeyen hepsi

---

1 B: "اولم".
2 H ve F -"de".

başka değil {لَمَّا[1] جَمٖيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ} yalnız toplanıp Bizim huzûrumuza ihzar edilmekte olan bir cemiyet bulunuyorlar. ❁ Böyle iken nasıl olur da başka ilâhlar ittihaz edip şirk koşarlar?

"**İhzâr**" huzûra getirmek demektir. Mahkemeye rızâsıyla gelmeyen kimseyi tutup cebren hâkimin huzuruna getirmek mânasında kullanılır ki burada bilhassa bu mânayadır. Yani herkes ölmekle yok olup gitmiyor, hesab ve cezâ için Hak teâlâ'nın huzûruna haşr u sevk olunuyor.

Bu tebliğden sonra bir de aklî delillerle tenvir olunarak buyuruluyor ki:

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُۚ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فٖيهَا
جَنَّاتٍ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فٖيهَا مِنَ الْعُيُونِۙ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖۙ وَمَا عَمِلَتْهُ
اَيْدٖيهِمْۜ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ
اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُۚ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَۙ ﴿٣٧﴾
وَالشَّمْسُ تَجْرٖى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَاۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِۜ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى
عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدٖيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغٖى لَهَٓا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِۜ
وَكُلٌّ فٖى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾ وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿٤١﴾
وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهٖ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرٖيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَۙ
﴿٤٣﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حٖينٍ ﴿٤٤﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدٖيكُمْ وَمَا
خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدٖيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْتٖيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضٖينَ ﴿٤٦﴾ وَاِذَا
قٖيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۙ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ
اَطْعَمَهُٓۗ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ

---

1 H ve F: "إلّا".

﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

Meâl-i Şerîfi

Hem bir âyettir onlara ölü Arz: Biz ona hayat verdik ve ondan habbeler[1] *çıkardık da ondan yiyip duruyorlar (33). Ve onda cennetler yaptık; hurma bahçeleri, üzüm bağları, neler! İçlerinde kaynaklar akıttık (34). Yesinler diye mahsûlünden ve kendi ellerinin maʿmûlâtından,*[2] *hâlâ şükretmeyecekler mi? (35). Tenzih o yaratan Sübhân'a bütün o çiftleri, hepsini, Arz'ın bitirdiklerinden ve kendi nefislerinden ve daha bilemeyecekleri*[3] *neler, nelerden (36). Bir âyet de onlara gece, ondan gündüzü soyarız derken*[4] *bir de*[5] *bakarlar ki karanlığa dalmışlardır (37). Güneş de, kendisine mahsus bir müstekar için cereyan ediyor, o işte O Azîz-i Alîm'in takdîridir (38). Ay'a da: Menzil menzil ona miktarlar biçmişizdir, nihâyet dönmüş eski urcûn gibi olmuştur (39). Ne Güneş, kendine Ay'a çatması yaraşır,*[6] *ne de gece gündüzü geçer, her biri birer felekte yüzerler (40). Bir âyet de onlara o dolu gemide zürriyetlerini taşımamız (41) ve kendilerine o misilliden binecekleri şeyler*[7] *yaratmamızdır (42). Dilersek onları gark da ederiz, o vakit ne onlara feryadcı vardır, ne de onlar kurtarılırlar (43).* [4024] *Ancak tarafımızdan bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatmak için başka (44). Hâl böyle iken onlara "önünüzdekini ve arkanızdakini gözetip korunun ki rahmete şâyân olasınız" denildiği zaman (45) kendilerine Rablerinin*[8] *âyetlerinden herhangi bir âyet de gelse mutlaka ondan yüz çeviregeldiler (46). "Allah'ın size merzuk kıldığı şeylerden hayra*

---

1 H ve F: "dâneler".
2 B +"ve kendi ellerinin maʿmûlâtından".
3 B: "bilmeyecekleri".
4 M ve B -"derken".
5 B -"onlara gece, ondan gündüzü soyarız derken bir de".
6 H ve F: "Ne Güneş yaraşır kendine Ay'a çatması".
7 H ve F -"şeyler".
8 B: "Rabbinin".

sarfedin" denildiği zaman da onlara o küfredenler, iman edenler için şöyle dediler: "Biz hiç yedirir miyiz o kişiye ki Allah dilese ona yiyeceğini verirdi, siz apaçık bir dalâl içinde değil de nesiniz!" (47). "Ve ne zaman bu vaad, doğru iseniz?" diyorlar (48). Başka değil, tek bir sayhaya bakıyorlar, bir sayha ki onlar çekişip dururlarken kendilerini yakalayıverir (49). O zaman bir tavsiyeye bile kādir olamazlar, ailelerine de dönecek değillerdir (50).

{وَاٰيَةٌ} Hem bir âyet ❁ yani Allah teâlâ'nın kudretinin kemâline ve ölüleri diriltebileceğine açık bir delil ve alâmettir. {لَهُمُ} Onlara, o gāfillere ve münkirlere {الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ} o ölü Arz ❁ Arz, toprak, mâlum ki câmiddir, hatta Sûre-i Hac'da[1] وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً [22/5] buyurulduğu üzere sönmüş bir ateş hâlinde, hayat ile tamamen zıd bir mâhiyette ölüdür. Hele bir öğle sıcağında bir Arabistan çölünün manzarası düşünülürse onun hayattan ne kadar uzak olduğu görülür. Eğer tabiata kalsa idi o[2] ölü Arz'da bir ot bile bitmezdi. Fakat {اَحْيَيْنَاهَا} Biz ona hayat verdik ❁ onda hayat yarattık; nebâtî, hayvânî uzviyetlerle dirilik, şenlik vücûda getirdik. Hayâtın ibtidâ bir huceyreden başladığını göstererek de buyuruluyor ki: {وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا} Ve ondan, yani Arz'dan bir dâne çıkardık

"**Habb**", "habbe"nin ism-i cinsidir ki azına da çoğuna da ıtlak olunur. Cem'i "hubûb", onun cem'i "hubûbât"tır. [4025] Lisânımızda olduğu üzere bilhassa buğday, arpa, pirinç, susam gibi yenen dânelerde şâyi' olmakla beraber ale'l-umûm ot ve çiçek tohumlarında dahi müte'âreftir. *Kāmûs* sâhibi *Besâir*'de der ki: "Hubûbun bir tekine 'habbe' denilmesi, şeyin aslı ve madde-i kıvâmı olması itibariyledir."[3] Bu haysiyetle[4] bir habbe, hayâtın ilk başlangıcı olan bir huceyre (*cellule*) demektir. Burada da bu cinse işâreten اَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا buyurulmuştur. Ulûm-i tabî'iye nokta-i nazarından mülâhaza edildiği zaman Arz'ın anâsırından bir hayat

---

1 H, F, M ve B: "sûrei «Hıcir»de".
2 B -"o".
3 Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz,* II, 416:
ومنه الحَبّة لواحدة الحبوب إذ هى أَصل الشىء ومادَّته وقوامه.
4 B +"de".

huceyresinin tekevvünü, bir habbenin çıkması tabîî değildir. Tohumsuz bir hayat huceyresi tabîî olarak teşekkül edemez, *genération spontanée* olmaz. Fi'l-vâki' bir nâkısın kendiliğinden bir zâid oluvermesi akla da muvâfık gelmez. Bununla beraber Arz'da hayat emr-i vâki' olduğu için yine ulûm-i tabî'iye ashâbı derler ki: Fakat bidâyette ilk tohumun, ilk huceyrenin gayr-i tabîî olarak vücûda gelmiş olduğunu itiraf etmek zarûrîdir. İşte bu nokta doğrudan doğru tabiatlar üzerinde hâkim olan Hâlık teâlâ'nın ölülere hayat veren kudret-i rabbâniyesini gösterir. Bunun bir ıstıfâ olduğunu söylemek de aynı mânayı isbat etmektir. Çünkü ıstıfânın her mertebesi fevka't-tabî'a bir tekemmül arzeder (*Sûre-i En'âm'a bak*). Bu suretle ölü Arz'a hayât-i nebâtîden başlayan bir hayat verilip ondan habbeler çıkarıldığı ve böyle tek huceyrelerden başlayan bu hayâtın insan hayâtına doğru terbiye ve tekemmül ettirildiği latif bir imtinan[1] tarzında, beliğ bir i'câz ile ihtar olunarak buyuruluyor ki: Ondan bir habb çıkardık da {فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ} şimdi ondan yiyorlar. ❁ Belli ki bu şöyle demektir: O insanları dahi yarattık da o dânelerden yiyip duruyorlar. Sonra onların terkîbi ve terakkīsiyle bilhassa hayât-i[2] insâniyenin idâme ve tekemmülâtı esbâbına inayet buyurulduğu anlatılmak üzere de buyuruluyor ki: {وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ} Hem onda, o Arz'da [4026] cennetler yaptık ❁ o tek hücreli hayâtı üretip terkib ve telif ederek birbirine girmiş dilber, dil-nişîn bağlar husûle getirdik. {مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ} Hurmalıklar ve üzümlükler, neler ❁ ki bunlar nebâtî hayâtın en mükemmel şekli ve insan ezvâkının en tatlı menâbi'idirler[3]. {وَفَجَّرْنَا فِيهَا} Ve onda ❁ yine Arz'da, yahut o cennetler içinde {مِنَ الْعُيُونِ} kaynaklardan çaylar, pınarlar akıttık {لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ} ki onun mahsûlünden, Allah'ın verdiği meyvesinden, hâsılâtından {وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ} ve ellerinin yaptığı şırası, pekmezi ve teferru'âtı gibi ma'mûlâtından yesinler, intifâ' etsinler diye. ❁ Bu mânaya göre مِنْ ثَمَرِهِ'de لا vardır, vakfolunmaz. Ma'amâfîh burada ما'nın nâfiye olması da tecviz edilmiştir. Buna göre مِنْ ثَمَرِهِ'de vakıf câiz (ج) olup

---

1 H: "insan".
2 B: "heyet-i".
3 B: "menba'larıdır".

mâna şöyle olur: Mahsûlünden[1] yesinler, onu onların elleri yapmadı, yani o bağlara bakmaları ve suyu, çapası gibi işlerine çalışmaları iktizâ ederse de alıp intifâ‘ edecekleri o mahsul onların sun‘u değil, Allah'ın vergisidir. {اَفَلَا يَشْكُرُونَ} Hâlâ şükretmeyecekler mi? ❁ Şirk ve küfrandan vazgeçip tevhid ü iman ile ibadet ve kulluk etmeyecekler mi?

Abdulkādir Geylânî kuddise sirruh *Fütûhu'l-Gayb*'da der ki: "Şükür ya lisan veya kalb veya cevârih ile olur. Lisan ile şükür, nimetin Allah teâlâ'dan olduğunu itiraf ve halka izâfeti terk eylemektir. Ne kendine, ne havl ü kuvvetine ve[2] kesbine, ne de senin gayrından ellerinde cereyan edenlerin hiçbirine isnad etmemek; çünkü sen de onlar da hep o nimet için esbâb, âlât ve edevâtsınızdır. Onu kısmet eden, gönderen, îcad eden, onunla meşgul eyleyen, müsebbib olan Allah azze ve celle'dir. Kāsım O, mu‘tî O, mûcid O'dur. Şükre ehak olan O'dur. Hediyeyi getiren [4027] uşağa bakılmaz, gönderen efendiye bakılır. Bu bakışı bilmeyenler hakkındadır ki يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ[3] غَافِلُونَ [er-Rûm 30/7] buyurmuştur. Zâhire, sebebe[4] bakıp da ilmi ve marifeti ondan ilerisine geçmeyen câhildir, nâkıstır, aklı kāsırdır. Çünkü âkile âkil denilmesi âkıbeti görmesi itibariyledir.[5] Kalb ile şükür: Sende olan nimetlerin hepsi zâhirde ve bâtında, harekât[6] ve sekenâtındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesi başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna[7] i‘tikād-ı dâimle sağlam bağlanmaktır ki lisânınla şükrün, kalbindeki şükrün tercemânı olur. وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً [Lokman 31/20], وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ [en-Nahl 16/53], وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا [İbrâhim 14/34; en-Nahl 16/18] buyuruluyor ki mü'min için Allah'tan başka mün‘im kalmaz. Cevârih ile şükre gelince: Bütün a‘zâlarını Allah teâlâ'nın tâatinde tahrik ve isti‘mâl eylemektir. O hâlde Allah'tan i‘râz

1 B: "mahsûlâtından".
2 B +"ne".
3 B -"هم".
4 B: "esbâba".
5 B -"Çünkü âkile âkil denilmesi âkıbeti görmesi itibariyledir".
6 H: "harekâtında".
7 B: "olduğunu".

bulunan herhangi bir hususta halktan hiçbirine icâbet etmemek lazım gelir. Ki bu nefse, hevâya, iradeye, emânîye vesâir halka şâmildir. Allah'a tâati asıl ve metbû' ve mâsivâsını[1] fer' ve tâbi' kılmak gibi ki başka türlü yaparsan cebbar, zâlim ve Allah'ın hükmünün gayrıyla hâkim olmuş olursun. "وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ" [el-Mâide 5/44][2]

{سُبْحَانَ الَّذٖى[3]} ۞ Sûre-i Bakara'da ve Sûre-i İsrâ'nın başında îzah edildiği üzere "sübhân" "tesbîh"in alemidir. Bununla beraber büyük taaccüb makamında da kullanılır. Tesbîh de tenzîhin aksâsıdır; yani herhangi bir lekeden, yaraşıksızlıktan itikadda, kavilde, fiilde son derece tenzihdir. Bu suretle أُسَبِّحُ سُبْحَانَ yahut سَبِّحُوا سُبْحَانَ mazmûnunu ifade eden bu tesbîhin burada böyle istînâf ile sevki ne güzeldir!

Evvelâ, bu bir taraftan şükretmeyenleri tevbih, bir taraftan da şükredeceklere şükrün başı kemâl-i tenzih ile tevhid olduğunu tâlimdir.

Sâniyen, sıla mevki'inde zikrolunan âsâr-ı kudretin ehemmiyetini iş'âr ile şükrün esbâb-ı mûcibesini ziyadesiyle tekiddir.

[4028] Sâlisen, eşleri yaratanın eşsizliğini, şerîk ve nazîrden münezzeh birliğini isbat eden beliğ bir san'at-ı tıbâk vardır: Tesbih o yaratana, yahut ne münezzeh Sübhân'dır o yaratan ki {خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا} bütün o çiftlerin hepsini yarattı.

---

1 B -"halka şâmildir. Allah'a tâati asıl ve metbû' ve mâsivâsını".

2 Abülkādir el-Cîlânî, *Fütûhu'l-gayb,* Mektebetü Halebî, 1392/1973, s. 134-136:
والشكر باللسان والقلب والجوارح .أما باللسان فالإعتراف بالنعمة أنها من الله عز وجل وترك الإضافة إلى الخلق لا إلى نفس وحولك وقوتك وكسبك ولا إلى غيرك من الذين جرت على أديهم، لأنك وإياهم أسباب وآلات وأداة لها، وإن قاسمها ومجريها وموجدها والشاغل فيها والمسبب لها هو الله عز وجل والقاسم هو الله، والمجري هو والموجد هو، فهو أحق بالشكر من غير. لا ننظر إلى الغلام الحمال للهدية إنما النظر إلى الأستاذ المنفذ المنعم بها قال الله تعالى في حق من عدم هذا المنظر: «**يَعْلَمُونَ ظَاهِراً مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ**». فمن نظر إلى الظاهر والسبب ولم يجاوز علمه ومعرفته فهو الجاهل الناقص قاصر العقل، إنما سمي العاقل عاقلا لنظره في العواقب. وأما الشكر بالقلب، فبالإعتقاد الدائم، والعقد الوثيق الشديد المتبرم. إن جميع ما بك من النعم والمنافع واللذات في الظاهر والباطن في حركاتك وسكناتك من الله عز وجل لا من غيره، ويكون شكرك بلسانك معبرا عما في قلبك. وقد قال عز وجل: «**وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ**» وقال تعالى: «**وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً**»، وقال تعالى: «**وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا**» .فمع هذا لا يبقى لمؤمن منعم سوى الله تعالى. وأما الشكر بالجوارح فبأن تحركها وتستعملها في طاعة الله عز وجل دون غيره من الخلق، فلا تجيب أحدا من الخلق فيما فيه إعراض عن الله تعالى، وهذا يعم النفس والهوى والإرادة والأماني وسائر الخليقة كجعل طاعة الله أصلا ومتبوعا، وإماما وما سواها فرعا وتابعا ومأموما، فإن فعلت غير ذلك كنت جائرا ظالما حاكما بغير حكم الله عز وجل الموضوع لعباده المؤمنين، وسالكا غير سبيل الصالحين، قال الله عز وجل: «**وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ**».

3 B: "الله".

"**Ezvâc**" "zevc"in cem'idir. "Zevc" çift ve eş demektir ki Râgıb'ın beyânı vechile iki karînin her birine de ve bir diğerine mümâsil veya zıd olarak alâkadar olan her şeye de denir. Bu itibar ile âlemdeki şeylerin hepsi bir zıddı veya mümâsili veya herhangi bir terkib ve tekabülü bulunmak haysiyetiyle çifttirler. Meselâ cisim ve rûh, madde ve kuvvet, cevher ve araz, nefis ve âfâk, Arz ve semâ, zulmet ve nûr, dünya ve âhiret gibi ki elektrik bile müsbet ve menfî ikiye ayrılıyor. O hâlde "haleka'l-ezvâc" demek bütün envâ' ve esnâfıyla âlemi halketti demeye müsâvîdir. Ancak burada asıl sevk, bütün âlemin halkını anlatmak değil, bir şerîk ve nazîri bulunan bütün eşlerin, bütün çiftlerin mahluk olduğunu ve binâen'aleyh mahlûkun Hâlık'a eş olamayacağını anlatarak Hâlık'ın nezâhet ve vahdâniyetini isbat etmektir. Bundan başka "ezvâc" tâbir olunmasında diğer bir nükte daha vardır ki, hayât-ı beşer için evvelki nimetlerden daha ziyade ehemmiyeti hâiz olan izdivac nimetinin halkına işaret ile şükre tehyic ifade eder. Nitekim ezvâc şöyle beyan buyuruluyor. O çiftleri ki {مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ} Arz'ın bitirdiklerinden ❁ evvelki âyette zikrolunan ve olunmayan envâ'-ı nebâtât ve eşcâr {وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ} ve kendi nefislerinden ❁ erkek ve dişi {وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ} ve daha bilemeyecekleri şeylerden ❁ ki ne göz görmüş, ne kulak işitmiş, ne de bir beşerin hâtırına gelmiştir.

{وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ} Bir âyet de onlara gecedir. ❁ Mekânda [4029] tecellî eden kudret-i ilâhiyeyi ihtardan sonra, bununla da zamanda tecellî eden kudret-i rabbâniyeye işaret buyuruluyor. Şöyle ki: {نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ} Ondan gündüzü yüzeriz ❁ "**selh**" kelimesi biri diğerinin lâzımı iki mâna ile kullanılır: Soymak, çıkarmak; سلخت الإهاب عن الشاة denilir; "koyundan deriyi yüzdüm, soydum, giderdim" demek olur. Diğerinde ise سلخت الشاة عن الإهاب "koyunu deriden soydum" denilir. "Açtım, meydana çıkardım" demek olur. Türkçemizde de "elmayı soydum" yahut "elmanın kabuğunu soydum" dediğimize göre biz de "soymak" kelimesinde bu iki sureti farklı farksız kullanıyoruz demektir. Burada her iki mâna ile de tefsir edilmiştir ki ikisi de doğrudur. Evvelkine göre geceden gündüzün yüzülmesi, bir

kurbanın derisi yüzülüyormuş gibi muhîtten ziyânın sıyrılıp sönmesiyle ‘adem-i aslîyi ihtar eden karanlığın zuhûru, yani akşam olmak hâdisesi demek olur. Ki {فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ} derken bir de bakarlar ki onlar karanlığa dalmışlardır ❁ kavlinde ta‘kīb ve müfâce'e bu mânada zâhir olduğundan, ekser müfessirîn bu vechi ihtiyar etmişlerdir. Bu surette gece yalnız bir inzar âyeti olarak ihtar edilmiş olur. İkinci mânaya göre ise geceden gündüzün yüzülmesi karanlık içinden aydınlığın çıkarılması, yani sabah olmak hâdisesi olmuş oluyor, ki bunda ölülere hayat vermekten numûne olan bir neş'e-i tebşir vardır. Nitekim "geceler gebedir" denilir. Buna göre فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ yine aynı günün âhiri geceye varacağını göstermiş olur.

{وَالشَّمْسُ} Güneş de ❁ bir âyettir, Yani gece ve gündüzün sebebi gibi görünen Güneş de Allah'ın kudretine bir alâmettir {تَجْر۪ى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا} kendisi için mukadder bir müstekar için cereyan ediyor ❁ bu cereyânı Şems'in yalnız mekânda hareketi diye anlamamalı, mekânî ve zamânî [4030] bi'l-cümle âsâr ve evzâ‘ıyla vücudda tevâlîsi mânasına anlamalıdır. Meselâ ziyâ ve harâret neşri de onun bir cereyânıdır.

"Müstekar" mîmli masdar, ism-i zaman, ism-i mekân olabildiği, lam ile de birkaç mânaya geldiği cihetle bu ifade müte‘addid mânalara sâdıktır.

Evvelâ, Güneş kendisi için takdir ve tahsis edilmiş bir istikrar sebebiyle, yani sâbit bir karar, muntazam bir kanun ile cereyan eder. Hesabsız, serseri, kör bir tesadüf ile değil.

Sâniyen, bir istikrar için, yani kendi âleminde bir karar ve muvâzene husûle getirmek hikmet ve gayesiyle, yahut nihâyet bir sükûna erip durmak için cereyan ediyor.

Sâlisen, ism-i zaman olduğuna göre kendine mahsus bir istikrar zamanı için, yani duracağı bir vakte, bir ecel-i müsemmâya kadar cereyan eder ki bu vakit اِذَا[1] الشَّمْسُ كُوِّرَتْ [et-Tekvîr 81/1][2] vaktidir.

---

1 B: "واذا".
2 "O Güneş dürüldüğü vakit."

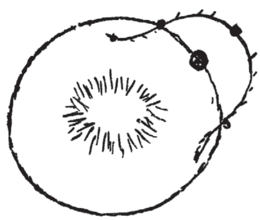
Râbi'an ism-i mekân olduğuna göre kendine has bir istikrar mahalline mahsus, yani yerinde sâbit olarak cereyan eder, mihverinde döner; yahut kendisinin karargâhı olan âlemin menâfi'i için cereyan eder. Bu mânada vatana hizmet için bir teşvik de vardır. Nihâyet birinci lam ilâ mânasına olmak üzere şu mâna da vardır: Kendisi için bir istikrar noktasına doğru gitmektedir. Tatbîki birkaç vechile îzâha muhtemil bulunan bu mânaya göre Şems'in diğer bir merkeze doğru hareket etmekte bulunduğu da anlaşılabiliyor. Nitekim bir hadîs-i şerîfte de مُسْتَقَرّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ "Şems'in müstekarrı Arş'ın altındadır"[1] diye vârid olmuştur.

{ذٰلِكَ} İşte o ❁ cereyân-ı acîb {تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ} O Azîz-i Alîm'in takdîridir. ❁ Yani kudretiyle her şeye gālib ve hâkim ve ilmiyle her şeyi muhît olan ve sana Kur'ân'ı [4031] indirip sırât-ı müstakīmi gösteren Allah'ın takdîri, yani bütün hudûd ve tafsîlâtını bilip biçmesiyledir. Yoksa ne yaptığını bilmez kör bir tabiatın eseri değil, bi'z-zât kadîm bir müessir hiç değildir.

{وَالْقَمَرَ} Kamer'e gelince {قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ} ona menzil menzil mikdar biçmişizdir. ❁ O Güneş gibi istikrarlı bir surette cereyan etmez. Ona birtakım menziller ve her menzile göre bir mikdar tâyin etmişizdir. Seyyardır, her gün bir menzile gelir, her menzile göre bir şekilde görünür. Araplar, menâzil-i Kamer'i şunlarla saymışlardı[2]: Şertan[3], butayn, süreyya, deberan[4], hek'a, hen'a[5], zira', nesre, tarf, cebhe, zübre, sarfe, avvâ', simâk, gafr+[6], zubânâ, iklil, kalb, şevle, ne'âim, belde, sa'dü'z-zâbih, sa'dü büla', sa'du's-su'ûd, sa'du'l-ahbiye, fer'u'd-delvi'l-mukaddem, fer'u'd-delvi'l-muahhar, reşâ. Bunlardan her gece bir menzile konar da istikbâle kadar günden güne nûru arta arta sonra da eksile eksile son menzilde -ki ictimâ'dan öncedir- iyice incelir, kavslenir {حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ} nihâyet dönüp eski urcûn gibi olana kadar.

1 Buhârî, Tefsîr, 36, Tevhîd, 23; Müslim, İman, 250-251.
2 B: "saymışlardır".
3 B: "Sertan".
4 H ve F: "keberan".
5 B -"hen'a".
6 B: "gafîr".

"**Urcûn**" eğri salkım çöpü demektir. Bilhassa hurma salkımının dip çöpü ki eskisi, yani geçen seneninki daha ince, daha eğri, daha renkli olur. Bu teşbih pek bedî'dir. Zannedildiği gibi hilâlin ilk ve son şeklini göstermekle kalmıyor, Kamer'in o menâzilde giderken Arz etrafında bir ayda kat' ettiği[1] mahrekin bir mürtesemini[2] de göstermiş oluyor.

[4032] "Eski" denilmekle bu mahrek üzerinde Kamer'in her menzildeki cirmi de tahyîl edilmiş bulunuyor ki eski heyetçiler bu teşbihin letâfetini idrak edemezlerdi. Bu takdir o kadar güzel ve bu tevzî'-i vezâif o kadar yerindedir ki {لَا الشَّمْسُ يَنْبَغٖى لَهَٓا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ} ne Güneş kendisine Ay'a çatmak yaraşır {وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ} ne de[3] gündüz gecenin önüne geçer {كُلٌّ فٖى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ} hepsi birer felekte yüzerler. ۞ Biri diğerine çarpmaz, vazifeleri o kadar güzel ve muntazam tevzî' olunmuştur. يَسْبَحُونَ Cemi' sîgasıyla îrad olunmakla "kül"den murad yalnız Şems ü Kamer'den her biri değil, bütün ecrâm olduğu anlatılmıştır. Bu cihetle hey'et-i cedîde düstûruna işaret eden bu âyetin bir nazîri Sûre-i Enbiyâ'da geçmiş olduğu cihetle oraya bak.

Yalnız "Şems'in yüzdüğü feleği nedir? Bu bir medâr olduğuna göre, onun da bir seyyare olması lâzım gelmiyor mu?" diye sorulabilir. Gerçi mihveri etrafına da mahall-i deveran mânasına medâr denebilirse de bundan zâhir olan Güneş'in bâlâda zikrolunduğu üzere hadîs-i şerîfin gösterdiği vechile Arş'ın altında diğer bir müstekarra, bir merkeze doğru hareket ettiğini ve binâen'aleyh onun yüzdüğü felek de ona olan medâr ve mahreki olduğunu kabul etmek iktizâ eder.

1 H ve F -"kat' ettiği".
2 H ve F: "birer kısmını".
3 M ve B -"de".

{وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ} ۞ "Fülk-i meşhûn" denilince ibtidâ Hazret-i Nûh'un gemisi hâtıra gelir. Fakat burada ذُرِّيَّتَهُمْ kaydı bunu iradeye mâni'dir. Bu karîne ile burada "fülk-i meşhûn" hâmil kadınların rahimlerinden mecaz, beliğ bir istiaredir. Evet, sulb-i pederden bir tûfan ile atılan zürriyetler, anaların rahimlerinde Hazret-i Nûh'un gemisi gibi bir sefîne-i necat bulur. {وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ} [4033] ۞ Bu bütün merâkib-i bahriye ve berriyeye şamildir. {وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ} Ve dilersek onları, o zürriyetleri fülk-i meşhûn gibi olan rahimlerde, kendilerini de onun mislinden bindikleri gemilerde gark ediveririz {فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ} de ne o zürriyetler için bir feryadcı, bir feryad eden veya feryâda yetişen bulunur {وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ} ne de berikiler gark oldukları denizden kurtarılırlar. {اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ} Meğerki Bizden bir rahmet ile ve bir zamana kadar yaşatmak için ola ۞ ancak o takdirde kurtarılırlar.

{وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا... إلخ} ۞ Âfâkī ve tekvînî âyetlerden sonra tenzîlî âyetlerden de i'râzlarını beyandır. {وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا[1] مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا... الآية} Bu âyetin zındıklar hakkında nâzil olduğu söylenir. Mekke'de birtakım zındıklar sadaka ve iane için teşvik olunduklarında, "Allah fakir edecek biz besleyeceğiz öyle mi?" diye böyle küfrederlermiş[2] ki bu zenâdıka eski İran'dan mün'akis olmak gerektir. {وَيَقُولُونَ} Bir de derler ki, {مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ} ne zaman bu vaad ۞ bu ölülerin dirilmesi, bu ihzar vaadi {اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} eğer doğru iseniz ۞ yani böyle diyerek istihzâ etmek isterler. {مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً} Fakat başka değil, bir tek sayhaya bakıyorlar ki ilk nefha, yani Sûr'un birinci üfürülüşü. Bir sayha ki: {تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ} ۞ يختصمون'un [4034] idgāmıdır. Yani bir sayha ki onlar birbirlerine geçmiş çekişip dururlarken kendilerini alıverir. {فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً} O vakit artık[3] bir tavsiyeye -hiçbir işleri hakkında bir kelime vasiyet etmeye- bile kādir olamazlar {وَلَا اِلٰى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ} ailelerine de dönecek değiller.

1 B -"واذا قيل لهم انفقوا".
2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 19:
وعن ابن عباس رضى الله عنهما: كان بمكة زنادقة، فإذا أمروا بالصدقة على المساكين قالوا: لا والله، أيفقره الله ونطعمه نحن؟
3 B: "Artık o vakit".

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا
مِنْ مَرْقَدِنَاۜ هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً
فَاِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾ اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِى شُغُلٍ فَاكِهُونَۚ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِى ظِلَالٍ
عَلَى الْاَرَآئِكِ مُتَّكِؤُنَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَۚ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ
رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾ وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنٖٓى اٰدَمَ اَنْ لَا
تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌۙ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُونٖيۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾
وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثٖيرًاۜ اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ
﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾ اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدٖيهِمْ
وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا
الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا
وَلَا يَرْجِعُونَ۠ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerîfi

Bir de Sûr üfürülmüştür, ne baksınlar kabirlerinden Rablerine doğru akın ediyorlardır (51). "Eyvah, başımıza gelenlere!" derler, "kim kaldırdı bizi uyuduğumuz yerden? Bu işte, O Rahmân'ın vaad buyurduğu, doğru imiş o gönderilen resuller" (52). Başka değil, sade bir tek sayha olmuş, derhâl hepsi toplanmış, huzûrumuza ihzar edilmişlerdir (53). Artık bugün hiç kimseye zerrece zulmedilmez, ancak yaptıklarınızın cezâsını çekeceksiniz (54). Cidden ashâb-ı cennet bugün bir şuğl içinde zevk etmektedirler (55). Kendileri ve zevceleri erîkeler üzerine kurulmuşlardır (56). Onlara orada bir meyve var, hem onlara orada ne iddia ederlerse var (57). Bir selâm, Rahîm bir Rab'den kelâm (58). Ve haydin ayrılın bugün ey mücrimler! (59). And

vermedim mi size: "Ey Âdemoğulları, Şeytan'a kulluk etmeyin, o size açık [4036] bir düşmandır" diye? (60). "Ve bana kulluk edin, doğru yol budur" diye? (61) Böyle iken celâlime karşı o içinizden birçok cibilletleri yoldan çıkardı, ya o vakit sizin akıllarınız[1] yok muydu? (62). Bu işte o cehennem ki vaad olunur dururdunuz (63). Bugün yaslanın ona bakalım, küfrettiğiniz için (64). Bugün ağızlarını mühürleriz de Bize elleri söyler ve ayakları şehadet eyler neler kesbediyorlardı[2] (65). Hem dilesek gözlerini üzerinden silme kör ediverirdik de yola dökülürlerdi, fakat nereden görecekler? (66). Daha dilesek kendilerini oldukları yerde meshediverirdik de ne ileri gidebilirlerdi ne dönebilirlerdi (67).

{وَنُفِخَ فِي الصُّورِ} ❁ İkinci nefha: ثُمَّ نُفِخَ فيهِ اُخْرى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُون [ez-Zümer 39/68][3] {فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ... اِلخ} ❁ burada تَعْقِلُونَ'a kadar o gün onlara söyleneceği hikâyedir. {اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ} Haberiniz olsun ki ashâb-ı cennet: Sâlih amellerle cennete sâhip olanlar ❁ gerçi cennete girmek esas itibariyle Allah'ın fazlıyladır. Lâkin وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ buyurulması itibariyle burada bu mâna ihtar buyurulmuştur. {فَاكِهَةٌ} Meyve ❁ tâbir buyurulması da mücerred zevkten ziyade semere-i mesâ'îye işaret eder. {الْاَرَآئِكِ} Erîkeler ❁ "**Erîke**" hacelede, yani gelin odasında döşenen süslü koltuktur. {وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ} Ve onlara iddia ettikleri, istedikleri var, davayı kazandılar, yani {سَلَامٌ} selâm var {قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ} Rahîm olan, yani sonunda mü'minleri rahmetiyle murâda erdiren ve şerîki nazîri olmayan bir Rab'den doğrudan doğru söylenme bir selâm ❁ bir hadîs-i şerîfte Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem demiştir ki: "Ehl-i cennet nimetleri içinde zevkyâb olurlarken kendilerine bir nûr parıldar, [4037] başlarını kaldırır bakarlar ki fevklerinden Rab kendilerini şeref-i dîdârıyla müşerref kılmış, السلام عليكم يا أهل الجنة buyuruyor; işte سَلَامٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ kavl-i ilâhîsi budur. Bunun üzerine onlara nazar buyurur, onlar da O'na nazar ederler ve nazar ettikleri müddetçe diğer nimetlerden

1 B: "aklınız".
2 H ve F: "kesbediyorlardı".
3 "…Sonra ona bir daha üflenmiştir, bu kere de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır."

hiçbir şeye iltifat etmezler, tâ ihticab buyuruncaya kadar ki o vakitte üzerlerinde ve diyarlarında nûr ve bereketi bâkī kalır."[1]

{اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَث۪يرًا} Birçok cibilletleri şaşırttı, yani birçok cemaatlerin ahlâklarını bozdu {اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ... إلخ} ❁ işte Sûre-i Nûr'da[2] يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْد۪يهِمْ[3] وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ [en-Nûr 24/24] buyurulan gün bu gündür. {وَلَوْ نَشَٓاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ... إلخ} ❁ Bu da âhirete ait zannedilmiş ise de dünyaya ait bir tehdit olarak مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً kavline ma'tuf olması mâna itibariyle daha muvâfıktır. Yani âhirette öyle olacağı gibi, Biz[4] de dilersek şimdi o nankörlüğü yapan, "Allah dilese idi it'âm ederdi" diyen kâfirlerin gözlerini büsbütün siler kör ediverirdik {فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ} de yola[5] dökülürlerdi -yola gelmekte yarış ederlerdi-. ❁ Çünkü her küfredenin gözü kör edilivermiş olsa idi bu bir ilcâ olur, hepsi imana gelirdi {فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ} fakat o kâfirler nereden görecekler ❁ Burada "ibsâr" basîret-i kalb ile tefsir edilmiştir. Yani o kadar âyât-ı ilâhiyeyi görmeyen o basiretsiz kâfirler bunu böyle yapabileceğimizi idrak etmezler. {وَلَوْ نَشَٓاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ} Dilesek onları tam kuvvetleri çağında mesh de[6] ediverirdik ❁ kılıklarını değiştirir, oldukları yere donduruverirdik de {فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ} ne geçebilir ne dönebilirlerdi. ❁ Şu hâlde böyle irade buyurulmuyorsa [4038] yapılamayacağından değil, cezâları âhirette verileceği içindir. Bununla beraber:

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِۜ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغ۪ي لَهُۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْاٰنٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٦٩﴾ لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٠﴾ اَوَلَمْ

---

1 İbn Mâce, Mukaddime, 13:
عن جابر بن عبد الله، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بينا أهل الجنة في نعيمهم إذ سطع لهم نور، فرفعوا رؤوسهم، فإذا الرب قد أشرف عليهم من فوقهم، فقال: «السلام عليكم يا أهل الجنة». قال: وذلك قول الله سبحانه: «سلام قولا من رب رحيم». قال: فينظر إليهم وينظرون إليه، فلا يلتفتون إلى شيء من النعيم ما داموا ينظرون إليه حتى يحتجب عنهم، ويبقى نوره وبركته عليهم في ديارهم.

2 H ve F: "Nûr'un".

3 H ve F -"ألسنتهم وأيديهم".

4 H ve F: "bir".

5 H ve F: "yerlere".

6 H ve F -"de".

يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْد۪ينَٓا اَنْعَاماً فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا
رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُۜ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاتَّخَذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَۜ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَط۪يعُونَ نَصْرَهُمْۙ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ
﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْۢ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾ اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا
خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُۜ قَالَ مَنْ يُحْيِ
الْعِظَامَ وَهِيَ رَم۪يمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْي۪يهَا الَّذ۪ٓي اَنْشَاَهَٓا اَوَّلَ مَرَّةٍۜ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَل۪يمٌۙ ﴿٧٩﴾
اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَاراً فَاِذَٓا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ اَوَلَيْسَ الَّذ۪ي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْۜ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَل۪يمُ ﴿٨١﴾ اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ
اِذَٓا اَرَادَ شَيْـٔاً اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذ۪ي بِيَدِه۪ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

[4039] **Meâl-i Şerîfi**

Bununla beraber her kimin ömrünü uzatıyorsak hilkatte onu tersine çeviriyoruz, hâlâ da akıllanmayacaklar mı? (68) Biz ona şiir öğretmedik, ona yaraşmaz da; o sade bir zikir ve parlak bir Kur'an'dır (69). Hayâtı olanı uyandırmak, nankörlere de o söz hak olmak için (70). Şunu da görmediler mi?[1] Biz onlar için ellerimizin yaptıklarından birtakım yumuşak hayvanlar (en'âm)[2] yaratmışız da onlara mâlik bulunuyorlar (71). Ve onları kendilerine zebûn[3] etmişiz de hem onlardan binitleri var, hem de onlardan yiyorlar. (72). Onlarda daha birçok menfaatleri ve türlü içecekleri de var, hâlâ şükretmeyecekler mi? (73) Tuttular da Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler, güya yardım olunacaklar (74). Onların onlara yardıma güçleri yetmez, onlar ise onlar için hazırlanan askerler (75). O hâlde onların lakırdıları seni mahzun

1 H ve F -"mi?".
2 H, F, M ve B: "(en'âm) yumuşak hayvanlar".
3 B -"zebûn".

etmesin, Biz onların içlerini de biliriz dışlarını da (76). Görmedi mi o insan? Biz onu bir nutfeden yarattık da şimdi o çeneli bir çekişgen kesildi (77). Yaratılışını unutarak Bize bir de mesel fırlattı: "Kim diriltir o kemikleri onlar çürümüşken?" dedi (78). De ki: "Onları ilk defa inşâ eden diriltir ve O[1] her halkı bilir" (79). O ki size yeşil ağaçtan bir ateş [4040] *yaptı da şimdi siz ondan tutuşturup duruyorsunuz (80). Ya gökleri ve yeri yaratan onlar gibisini yaratmaya kādir değil midir? Elbette kādir; Hallâk O, Alîm O (81). O'nun emri bir şeyi murad edince ona sade "ol" demektir, o oluverir. (82). Artık tesbih edilmez mi öyle her şeyin melekûtu yedinde bulunan Sübhân'a! Hep de döndürülüp O'na götürüleceksiniz (83).*

{وَمَنْ نُعَمِّرْهُ} Ma'amâfîh her kimi de muammer ediyorsak ❁ gençlik çağında almayıp uzun ömür ile yaşatıyorsak {نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ} hilkatte tepesi üstü dikiyoruz. ❁ Yani bidâyettekinin, gençliğin aksine olarak günden güne kuvvetten düşürüp zaafını artırıyor, ölüme doğru götürüyoruz. {اَفَلَا يَعْقِلُونَ[2]} Hâlâ akıllanmayacaklar mı? ❁ Bunu yapan kudretin daha evvel o tams ü meshi de yapabileceğini anlayıp da doğru yolu tutmayacaklar mı? {وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ} Biz ona, yani Peygamber'e şiir öğretmedik ❁ bu söylenenleri bir şiir saymamalıdır. Kur'ân'ın ne lafzen ne de mânen şiir olmadığı açıktır. Bir kere Kur'ân'ın nazmında şiir nazmının vezn ü kāfiyesi yoktur. Mâna bakımından ise şiir, hakikat olup olmadığı aranmaksızın hoşlandırmak veya tiksindirmek, coşturmak veya küstürmek gibi hisleri gıcıklayan muhayyel kuruntulara, vehmî kıyaslara, hissiyyât oyunlarına râci'dir. Kur'an ise Hakk'ın sırât-ı müstakīmine irşad eden hikem ve ahkâm ile irfan nûru, îkān rehberi bir yâdigâr-ı ilâhîdir. Fakat kâfirlerin birçokları onu bir şiir gibi mülâhaza etmek ve ettirmekte ısrar ettikleri ve bu suretle Peygamber'i bir şâir gibi tanıttırmak istedikleri cihetle buyuruyor[3]: Biz ona şiir öğretmedik {وَمَا يَنْبَغِي لَهُ} hem o, ona yaraşmaz da

1 B -"O".
2 B: "تعقلون".
3 B: "buyuruluyor".

❁ zira, وَالشُّعَرَٓاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ'dur [eş-Şu'arâ 26/224]. Ne makām-ı risalete şâirlik yaraşır, ne de [4041] Kur'ân'a şiir demek. {اِنْ هُوَ} O Kur'an başka değil {اِلَّا ذِكْرٌ} ancak bir zikir ❁ mahza Allah tarafından bir va'z u irşad {وَقُرْاٰنٌ مُبِينٌ} ve bir Kur'ân-ı mübîndir. ❁ İbadetlerde ve ibadethânelerde okunacak kelâmullahtır. {لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا} Hayâtı, yani aklı, duygusu olanı inzar edip gafletten uyandırmak {وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ} küfürde ısrar ile kâfirlik edenler aleyhine kavil hak olmak için ❁ bundan evvel ekserîsine olduğu gibi azab ile hüküm vâcib[1] olmak için. {اَوَلَمْ[2] يَرَوْا} Şunu da mı görmediler ❁ o gāfiller ki uyanmıyorlar? {اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدِينَٓا اَنْعَامًا} Biz kendileri için ellerimizin i'mâl ettiği şeylerden, yani başka hiçbir sanatın dahli[3] olmayıp doğrudan doğru kendimizin ihdas eylediğimiz nimetlerden en'âm, yumuşak hayvanlar yarattık ilh... ❁ Bu ihtarda birçok cihetten incelikler vardır ki bunu tefsirden ziyade okuyanların zevki takdir edecektir.

{اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ... إلخ} ❁ Rivayet olunuyor ki Übey b. Halef Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in huzûruna bir çürümüş kemikle gelmiş, onu eliyle ufalayarak "Allah bunu böyle çürüdükten sonra diriltir der misin?" demiş "evet, seni de ba's eder ve ateşe kor" buyurmuş ve bu âyet bu sebeple nâzil olmuştur.[4] {وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ} Ve o halkın hepsine alîmdir. ❁ Yani her mahlûku bütün tafsîlâtıyla, her birinin toplanan ve dağılan bütün eczâsı, usûl ü fürû'u, evzâ'ı, ahvâli, keyfiyyât ve kemmiyyâtı, her türlü husûsiyyâtıyla bilir ve her halkı, yaratmanın

1 H: "hak"; F -"vâcib".
2 B: "ام".
3 B: "dâhil".
4 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 585-586; *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 820; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XX, 554:

نزلت فى أبي بن خلف الجمحي في أمر العظم، وكان قد أضحكهم بمقالته فهذا الذي أعلنوا وذلك أن أبا جهل، والوليد بن المغيرة، وعتبة، وشيبة ابني ربيعة، وعقبة، والعاص بن وائل، كانوا جلوسا فقال لهم أبي بن خلف، قال لهم في النفر من قريش: إن محمدا يزعم أن الله يحيي الموتى، وأنا آتيه بعظم فأسأله كيف يبعث الله هذا؟ فانطلق أبي ابن خلف فأخذ عظما باليا، حائلا نخرا، فقال: يا محمد، تزعم أن الله يحيي الموتى بعد إذ بليت عظامنا وكنا ترابا تزعم أن الله يبعثنا خلقا جديدا. ثم جعل يفت العظم ثم يذريه في الريح، ويقول يا محمد، من يحيي هذا؟ فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «يحيي الله عز وجل هذا ثم يميتك، ثم يبعثك، ثم يدخلك نار جهنم»، فأنزل الله عز وجل في أبي بن خلف «أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسانُ».

her türlüsünü bilir; maddeli maddesiz, âletli âletsiz, örnekli örneksiz, gerek ilkin gerek sonra her nev'ini bilir. Bütün [4042] mesele bundan ibarettir. {اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا} O ki size yeşil ağaçtan bir ateş yaptı ❁ meşhur olan bu ağaç "merh" ile "afar" denilen iki ağaçtır ki ikisi de yemyeşil suları damlarken merh çakmak makamında afara sürtülmek suretiyle ateş çıkarılır, bedevîlerce mâlumdur. Bunun birini erkek birini dişi menzilesinde de farzetmişlerdir. Ma'amâfîh "في كل شجر نار واستمجد المرخ والعفار her ağaçta ateş vardır, fakat merh ile afar bol bulmuştur" diye bir mesel vardır.[1] Bu haysiyetle bazı müfessirler demişlerdir ki ağaçtan murad cinstir. Merh ve afar temsil tarîkiyle zikrolunmuştur. Ancak burada şâyân-ı dikkat olan nokta şudur ki bununla maksud ağaçtaki odun veya kömürü göstermek değil, delk ü temas ile yeşil ağaçtan zuhûra gelen harâret ve işti'âli anlatmaktır. Bu ise şimdi bildiğimize göre bir elektrik hâdisesidir. Demek ki bu suretle âyet elektriğe işaret etmiş[2] ve bu işaretten كن emrini anlamaya zihinleri takrib için bir misâl de verilmiş oluyor. {فَاِذَٓا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ} Yapmış da siz ondan çakıp çakıp hemen tutuşturuyorsunuz. ❁ Yani bilfiil tecribe ile mâlumunuz olan şüphesiz bir ateş. Demek ki mücerred akl-ı nazarî ile bilinemeyecek hakikatler tecribe ile münkeşif olur. { اَوَلَيْسَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ} Hem O gökleri ve yeri, yani bütün şu âlemi yaratmış olan Allah; onların mislini, onlar gibisini, yani o çürümüş insanlar gibi küçüğünü hatta bütün o âlemin mislini diğer bir neş'et ile yine yaratmaya kādir değil midir? {بَلٰى} Evet kadirdir { وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَل۪يمُ } ve O öyle Hallâk, öyle Alîm'dir. {اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} O'nun emri, bir şeyi murad edince ona sâde "ol" demektir, o oluverir. {فَسُبْحَانَ الَّذ۪ي بِيَدِه۪ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ} O hâlde tesbih O'na; O[3] her [4043] şeyin melekûtu yedinde bulunan, her şeyde dilediği gibi tasarruf eden Sübhân'a {وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ} hep

1 Câhız, *el-Hayevân,* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424, IV, 491.
2 B -"etmiş".
3 M ve B -"O".

de döndürülüp O'na götürüleceksiniz. ❁ Ona Sâhib-i Yâsîn gibi koşa koşa iman ve islâm ile bi'r-rızâ rücû' ederek mazhar-ı gufran ve ikram olmak istemeyenler de âkıbet kerhen[1] ircâ' olunacak, yakalanıp O'nun huzûr-ı celâline götürülecek, hesâbı görülüp cezâsı verilecektir.

İbn Abbas Hazretleri'nden mervîdir ki: "Yâsîn hakkında rivayet olunan faziletlerin niçin ona mahsus olduğunu bilmiyordum, bu âyet için imiş."[2]

"Melekût" yukarılarda da geçtiği üzere "mülk"ün mübalağa sîgasıdır ki tam bir hâkimiyetle saltanatın esrâr-ı idaresi demektir.

Şimdi bu melekût ve ircâ'a bir[3] tavzih olmak üzere Ve's-Sâffati Sûresi başlıyor.

---

1 B: "kahran".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 32:

وعن ابن عباس رضى الله عنهما: كنت لا أعلم ما روي في فضائل يس وقراءتها كيف خصت بذلك، فإذا أنه لهذه الآية.

3 H +"nevi".

[4044]

سُورَةُ الصَّافَّاتِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَاثْنَتَانِ وَثَمَانُونَ اٰيَةً

SÂFFÂT SÛRESİ

Sâffât Sûresi Mekkîdir.

Âyetleri: Basriyyûnda yüz seksen bir, diğerlerinde ikidir.

Kelimeleri: Sekiz yüz altmıştır.

Harfleri: Üç bin sekiz yüz yirmi altıdır.

Fâsılası: ا، د، ق، ب، ن، م harfleridir.[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّاۙ ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْراًۙ ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْراًۙ ﴿٣﴾ اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌۜ
﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِۜ ﴿٥﴾ اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا
بِز۪ينَةٍۨ الْكَوَاكِبِۙ ﴿٦﴾ وَحِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍۚ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى
وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍۗ ﴿٨﴾ دُحُوراً وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌۙ ﴿٩﴾ اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ
فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾ فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقاً اَمْ مَنْ خَلَقْنَاۜ اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ
ط۪ينٍ لَازِبٍ ﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَۖ ﴿١٢﴾ وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَۖ ﴿١٣﴾ وَاِذَا
رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَۖ ﴿١٤﴾ وَقَالُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿١٥﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَاباً
وَعِظَاماً ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَۙ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَٓاؤُ۬نَا الْاَوَّلُونَۜ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَۚ ﴿١٨﴾
فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا
يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ۟ ﴿٢١﴾

---

1 H ve F -"ا، د، ق، ب، ن، م harfleridir".

[4045] **Meâl-i Şerîfi**

Kasem olsun ol kuvvetlere: o saf dizip de duranlara (1). O haykırıp da sürenlere (2) ve o yolda zikr okuyanlara (3) ki ilâhınız birdir sizin (4). Hep o göklerin yerin ve aralarındakilerin Rabbi ve bütün maşrıkların Rabbi (5). Bakınız Biz o dünyâ semâyı (o yakın göğü) bir ziynetle donattık: kevâkib (6). Hem mütemerrid ve her şeytandan koruduk (7). Onlar Mele-i A'lâ'yı dinleyemezler, tard için her taraftan sıkıya tutulurlar (8). Ve onlara ayrılmaz bir azab vardır (9). Ancak bir çalıp çarpan, onun da peşine bir şihâb-ı sâkıb takılır (10). Şimdi sor onlara: Yaratılışça kendileri mi daha çetin yoksa[1] Bizim yarattıklarımız mı? Biz kendilerini bir cıvık çamurdan yarattık (11). Fakat sen taaccüb ettin onlar eğleniyorlar (12). İhtar edildiklerinde de düşünmüyorlar (13). Bir mucize gördükleri vakit de eğlence yerine tutuyorlar (14). Ve "bu" diyorlar, "başka bir şey değil, apaçık bir sihir (15). Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik [4046] *olduğumuz vakit mi? Biz mi ba's olunacakmışız? (16). Evvelki atalarımız da mı?" (17). De ki: "Evet, hem siz çok hor, hakir olarak[2]" (18). Çünkü[3] o bir zorlu kumandadan ibarettir,[4] derhâl gözleri açılıverir (19). "Eyvah bizlere" derler, "bu o din günü!" (20). Bu işte o sizin yalan dediğiniz fasıl günü (21).*

{وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّاۙ} ❁ واو kasem içindir, أقسم بالصافات mânasını gösterir.

"**Sâffât**" saf yapanlar demektir ki Ebussuud'un beyânına göre hem dizilip saf olanlar, hem saf dizenler mânasına gelir. İleride gelecek olan وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَ da bu iki mâna üzerine deveran eder.[5] "Saff" müte'addid şeyleri düz[6] bir hat nizâmı üzerinde sıra ile dizmek mânasına masdar

---

1 H ve F +"yoksa".
2 H ve F: "hem siz çok hor ve hakir".
3 H ve F -"Çünkü".
4 H ve F +"ki".
5 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 219:
«والصافات صَفًّا» إقسامٌ من اللّهِ عزَّ وجلَّ بطوائِف الملائكةِ الفاعلاتِ للصُّفوفِ، على أنَّ المرادَ إيقاعُ نفْسِ الفعلِ مِن غيرِ قصدٍ إلى المفعولِ، أو الصَّافَّاتِ أنفُسَها، أي: النَّاظِماتِ لها في سِلك الصُّفوفِ بقيامها في مقاماتِها المعلومةِ، حسبما ينطِق به قوله تعالى «وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (الصافات ١٦٤/٣٧)، وعلى هذينِ المعنيَيْنِ مَدارُ قوله تعالى «وَإِنَّا لَنَحْنُ الصافون» (الصافات ١٦٥/٣٧).
6 H ve F: "müte'addid".

olup, dizilen sıraya da isim olarak "saff" denilir; "namaz saffı", "saff-ı harb nizâmı" gibi. Melekût-ı ilâhîde merâtib-i muhtelifede kemâl-i intizam ile dizilip îfâ-yı vazife eden melâikeye kasem buyuruluyor ki, bunda İslâm için matlub olan cemaat, cihad, ilim kuvvetleri gibi teşkîlâtın esaslarına da işaret vardır. Bu suretle mâna şu oluyor: Yemin ederim o meleklere, o kuvvetlere ki saflar yapıp dizilmişler. Bu sıfat, Arş-ı ilâhî etrafını donatmış olan meleklerden tâ semâ-yı dünyâyı tezyin eden ecrâmda ahz-ı makam ederek îfâ-yı vazife için emr-i ilâhîye âmâde bulunan melâikeye kadar hepsine şâmil ve esası beş vakit namazlarda bağlanan saflarla temsil olunan millet ve cemaate işareti de hâvîdir. {فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا} Derken zecrederek sürerler.

"**Zecr**" aslında bir tasallutla bağırıp azarlayarak bir şeyden def' etmektir. Haylayıp sevketmek ve bağırmaksızın men' ü nehy eylemek mânalarına da kullanılır. Binâen'aleyh gerek bulutları sevkeden sürücü melekler gibi sâik ve gerek ale'l-umûm men' ü def' eden dâfi' kuvvetler [4047] bu zâcirâttandırlar. Bu suretle bütün mücâhid ordular buna dâhil olduğu gibi, bilhassa kumanda edip götürenler ve vaaz edip yürütenler de bunda dâhildir. {فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا} Sonra bir zikir tilâvet ederler ❁ Hak'tan vahiy, kitap, Kur'an indirir[1], ilm ü marifet telkin[2] ederler. Bütün bunlara kasem ile ehemmiyetlerini ihtar ederek söylerim ki {اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ} hakikatte sizin ibadet edeceğiniz Tanrınız birdir. ❁ İsbâtı: {رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا} O bütün göklerin ve yerin ve aralarındakilerin Rabbi {وَرَبُّ الْمَشَارِقِ} hem bütün maşrıkların Rabbi ❁ "meşârık"[3] kevâkibin maşrıkları veyahut sene zarfında her gün başka bir noktada doğması itibariyle Güneş'in maşrıkları demek olabilirse de, bunlardan başka فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا karînesiyle bilcümle envâr-ı mâneviyenin dahi işrâkātına işaret olunmak için رَبُّ الْمَشَارِقِ buyurulmuş olması daha doğrudur. Çünkü zâhir ile bâtın, hâriç ile zihin, âfâk ile enfüs birleşmeden hakkın vahdeti bilinemez. Envâr-ı zâhirenin semâ-yı dünya ziynetinden gösterilmesi

1 B: "indirirler".
2 H: "tâlim".
3 B: "meşrık".

de bunu anlatır. Şöyle ki: {إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ} Biz dünyâ semâyı: En yakın göğü bir ziynet ile donattık: {الْكَوَاكِبِ} kevkebler ❁ yıldızlarla. "Semâ-yı dünyâ" terkîbinde de "dünyâ" "ednâ"nın müennesidir ki en yakın demektir. Bu ifadenin zâhiri bütün kevâkibin semâ-yı dünyâda olmasıdır. Şu hâlde burada "semâ-yı dünyâ" Arz'ın etrafında yalnız Felek-i Kamer sahasından ibaret değil, yalnız Hey'et-i Şemsiye âlemi de değil, ale'l-umûm kevâkibin bulunduğu cismânî saha,[1] yani eb'âd-ı selâse sahasıdır. Gerçi tezyin cirimleriyle değil de ziyâlarıyla olduğuna göre bunların Arz'dan görünebildikleri irtisam ve in'ikas sahasına sırf görünüş (*optique*)[2] haysiyetiyle bu isim verilmiş olmak dahi muhtemil ise [4048] de zâhir olan evvelkisidir. Her iki takdirde de bu suretle dünyâ semânın tezyîni ihtar edilmekle işbu zâhirî envâr ve tezyînin herkes tarafından bile hiss ü takdir olunabileceği ve fakat daha yukarısının böyle olmadığı anlatılmış oluyor. Onun için buyuruluyor ki: {وَحِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ} Hem de mârid, tâate yanaşmaz her bir şeytandan hıfzeyledik. Şöyle ki {لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَأِ الْاَعْلٰى} onlar Mele-i A'lâ'yı dinleyemezler[3] ❁ o cismânî tezyinleri, zâhirî nûrları geriden görürler; fakat daha yüksek hey'etleri, en âlî cemiyetleri yani melâikeyi dinleyip işitemezler, peygamberler gibi vahiy alamazlar, mi'râca çıkamazlar, o hudûdda duramazlar. {وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُوراً} Kovulmak için her taraftan atış edilir, mermiye tutulurlar. ❁ Semâ-yı dünyânın dahi hudûdunda böyle def' edici tard edici kuvvetler vardır, ki bunlar zikrolunan zâcirâttandırlar. Dinsiz şeytanların Mele-i A'lâ'yı dinlemeyip de peygamberlik taslayamamaları için karakol bekler, onları tard ederler. {وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ} Bir de o şeytanlara dâimî bir azab vardır ❁ ki o da âhirettedir {اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ} ancak bir çalıp kapmaca yapan olur. ❁ Bir kulak hırsızlığı ile Mele-i A'lâ haberlerinden, vahy ü ilham vâridâtından çalıp kaçan bulunur. {فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ} Onu da bir şihâb-ı sâkıb, semâdan Arz'a doğru delip geçen bir alev tâkip eder ❁ (*Sûre-i Hicr'de şihâb hakkında söz geçmişti bak.*)

1 B -"de değil, ale'l-umûm kevâkibin bulunduğu cismânî saha".
2 M: "(optigue")."
3 F: "dinlemezler".

"**Sâkıb**" esasen delen veya delici demektir. Ziyâsıyla semâyı delivermiş gibi parlak görünen yıldıza "necm-i sâkıb" denildiği gibi, "şihâb-ı sâkıb" da böyledir. Bununla beraber şihâblar hakikaten hevâ-yı nesîmîye hâricinden bir mermi [4049] gibi gelerek delip geçiyor da demektir. Şihâbların ebhıre-i mütesâ'ideden işti'âl etmiş olması nazariyesi bugün kabul edilmiyor. Şihâblar semâ-yı dünyânın sâbit ziyneti olan mâruf kevâkib gibi büyük olmamakla beraber yine yıldızlar cümlesinden sayılabilecek küçük ve küme küme dolaşan ecrâmdandırlar. Hevâ-yi nesîmîye temâsı ile işti'âl ettiği sırada bir fişenk gibi kaymasıyla ziynet hizmetinden de hâlî kalmaz. Ma'amâfîh şeytanlara atılan şihâbdan murad rûhânî bir şihâb olması da pek muhtemildir. Asıl mesele aşağıdan semâya karşı tecavüz etmek isteyenlerin vaziyetlerini göstererek ilâhî olan ilhâmâttan bir kulak hırsızlığına râci' olan şeytanlıklarla Peygamber'e karşı rekabete kalkışan dinler uydurmaya çalışan dinsizlerin maddî ve mânevî hezimet ve perişanlıklarını anlatmaktır.

{فَاسْتَفْتِهِمْ} Şimdi sor onlara ❁ bunları gösterdikten ve hepsini yaratanın birliğini anlattıktan sonra sor o seninkilere, o münkirlere ki {اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا} hilkatçe kendileri mi daha çetin, daha kavî {اَمْ مَنْ خَلَقْنَا} yoksa Bizim yarattığımız o mahluklarımız mı? O sâffât, zâcirât, tâliyât, o semâlar mı? Hangisini yaratmak daha zor? Bunları yaratan Allah hiç kendilerini bir neş'et ile daha yaratamaz mı? Görülüyor ki burada Yâsîn'in âhirindeki اَوَلَيْسَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ [Yâ-sîn 36/81] âyetinin bir tafsil[1] ile takrîri vardır. Bu suâlin cevâbı da şunun içindedir: {اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طٖينٍ[2] لَازِبٍ} Çünkü Biz kendilerini bir cıvık yapışkan çamurdan yarattık ❁ onlar yaratıldıktan sonra bir cıvık çamurun ne çetinliği olur? Bir cıvık çamur ki en mütekâmil şekli nutfedir. {بَلْ عَجِبْتَ} Fakat sen ta'accüb ettin ❁ Allah'ın [4050] kudretine ve onların inkârına {وَيَسْخَرُونَ} onlar ise eğleniyorlar ilh...

O fasıl, o ayırış şöyle ki:

---

1 B: "tafsîli".
2 F: "طيب".

اُحْشُرُوا الَّذٖينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَۙ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاهْدُوهُمْ اِلٰى
صِرَاطِ الْجَحٖيمِۙ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْؤُ۫لُونَۙ ﴿٢٤﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ
الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾ وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ
تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمٖينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنٖينَۚ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍۚ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغٖينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَٓاۗ اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوٖينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ
نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمٖينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ
اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍۜ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ
لَذَٓائِقُوا الْعَذَابِ الْاَلٖيمِۚ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۙ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌۙ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُۚ وَهُمْ مُكْرَمُونَۙ ﴿٤٢﴾ فٖى جَنَّاتِ
النَّعٖيمِۙ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعٖينٍۙ ﴿٤٥﴾ بَيْضَٓاءَ
لَذَّةٍ لِلشَّارِبٖينَۚ ﴿٤٦﴾ لَا فٖيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ
عٖينٌۙ ﴿٤٨﴾ كَاَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾ فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ
قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّٖى كَانَ لٖى قَرٖينٌۙ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقٖينَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَدٖينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ فٖى سَوَٓاءِ
الْجَحٖيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدٖينِۙ ﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّٖى لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرٖينَ
﴿٥٧﴾ اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتٖينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبٖينَ ﴿٥٩﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ
الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾ اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ
﴿٦٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمٖينَ ﴿٦٣﴾ اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فٖٓى اَصْلِ الْجَحٖيمِۙ ﴿٦٤﴾
طَلْعُهَا كَاَنَّهُ رُؤُ۫سُ الشَّيَاطٖينِ ﴿٦٥﴾ فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُ۫نَ مِنْهَا الْبُطُونَۜ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ اِنَّ

لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَم۪يمٍۚ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَح۪يمِ ﴿٦٨﴾ اِنَّهُمْ اَلْفَوْا اٰبَٓاءَهُمْ
ضَٓالّ۪ينَۙ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّل۪ينَۙ ﴿٧١﴾
وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا ف۪يهِمْ مُنْذِر۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَۙ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٧٤﴾

[4052] **Meâl-i Şerîfi**

Toplayın mahşere o zulmedenleri ve eşlerini ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri (22). Toplayın da götürün onları sırâta; cehennem köprüsüne doğru[1] (23). Ve[2] tevkīf edin onları, çünkü sorguya çekilecekler (24). Ne oldu sizlere yardımlaşmıyorsunuz? (25). Hayır, bugün onlar[3] teslim olmuşlardır (26). Ve bazısı bazısına dönmüş soruşuyorlardır: (27). "Siz" diyorlardır, "bize sağdan gelir dururdunuz" (28). "Yok" diyorlardır, "siz inanmamıştınız (29). Ve bizim size karşı cebredebilecek bir saltanatımız yoktu, fakat siz azmış bir kavim idiniz (30). Onun için üzerimize Rabbimizin kavli hak oldu, her hâlde hepimiz tadacağız" (31). "Evet biz sizi [4053] *kışkırttık, çünkü biz azgındık" (32). O hâlde hepsi o gün azabda müşterektirler (33). İşte biz mücrimlere böyle yaparız (34). Çünkü onlar Lâ ilâhe illallah denildiği zaman kafa tutuyorlardı (35). Ve "hiç biz bir mecnun şair için ilâhlarımızı bırakır mıyız?" diyorlardı (36). Hayır, o hak ile geldi ve bütün peygamberleri tasdik eyledi (37). Elbette siz o elîm azâbı tadacaksınız (38). Maʿamâfîh başka değil, hep yaptığınız amellerinizle cezâlanacaksınız (39). Müstesnâ ancak Allah'ın ihlâs verilmiş kulları (40). Onlar için bir "mâlum rızık" var (41). Meyveler, ve onlar hep ikram olunurlar (42) naʿîm cennetlerinde (43) karşılıklı tahtlar üzerinde (44). Maʿînden bir ke's ile üzerlerine pırlanılır (45). Bembeyaz, içenlere lezzet (46). Onda ne bir gāile vardır ne de başlarına vurur (47). Yanlarında iri gözlü, nazarlarını kasretmiş*

---

1 H ve F: "Toplayın da gösterin onlara sırâtı: cehennem köprüsünü".
2 H ve F: "Hem".
3 F, M ve B: "onlara".

nâzenînler, (48) sanki saklı yumurtalar (49). Derken bazısı bazısına dönmüş soruşuyorlardır. (50). İçlerinden bir söyleyen[1] "benim" der, "bir karînim vardı (51), derdi: 'Sen cidden inananlardan mısın? (52). Öldüğümüz ve bir toprakla bir yığın kemik olduğumuz vakit hakikaten biz cezâlanacak mıyız?'" (53). "Nasıl" der, "bir bakıştırır mısınız?" Derken bakmış onu tâ cehennemin ortasında görmüştür (54). "Tallahi" der, "doğrusu sen az daha beni helâk edecektin (56). Rabbimin nimeti olmasa idi ben de bu ihzar edilenlerden olacaktım (57). Nasılmış bak? Biz ölecek değiliz (58) ilk ölümümüzden başka ve biz mu'azzeb değiliz" [2] (59). Bu işte hiç şüphesiz o büyük murad, büyük kurtuluş (60). Böyle bir murad için çalışsın çalışan erler (61). Nasıl bu mu hayırlı konmak için yoksa o zakkum ağacı mı? (62). Ki Biz onu zâlimler için bir fitne kılmışızdır (63). O bir ağaçtır ki cehennemin kökünde çıkar (64). Tomurcukları şeytanların başları gibidir (65). Her hâlde onlar ondan yiyeceklerdir. Yiyecekler de ondan karınlarını dolduracaklardır (66). Sonra üzerine onların hamîmden bir haşlamaları vardır (67). Sonra da dönümleri şüphesiz ki cehennemedir (68). Çünkü onlar babalarını dalâlette buldular (69). Şimdi de onların izlerince koşturuluyorlar (70). Hakikat onlardan evvel eskilerin ekserîsi dalâlette idi (71). Celâlim hakkı için içlerinde [4054] *inzar edici peygamberler de[3] gönderdik (72). Sonra da[4] bak o inzar edilenlerin âkıbeti nasıl oldu? (73). Ancak Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka[5] (74).*

{وَاَزْوَاجَهُمْ} Eşleriyle ❁ yani emsâl emsâle: Puta tapanı puta tapanla, yıldıza tapanı yıldıza tapanla, yahut zulmedenlerin erkeğini dişisini yahut şeytanlardan olan arkadaşlarını. {تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ} Bize sağdan gelirdiniz ❁ sağdan gelmek sağlam taraftan, iyi ve hayırhah bir surette gelmek {رِزْقٌ مَعْلُومٌ} devamı, lezzeti gibi hasâisi mâlum ve mukarrer, yani

1 B: "söyleten".
2 H ve F: "Nasıl, biz ilk ölümümüzden başka ölecek değilmişiz (58) değil mi? Ve biz mu'azzeb değiliz".
3 H ve F -"de".
4 H ve F: "Gönderdik de".
5 H ve F: "Müstesnâ fakat Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları".

{فَوَاكِهُ} fâkiheler, meyveler ❁ bu tâbirde iki nükte vardır. Birisi, ehl-i cennetin yemeleri içmeleri mahza zevk u lezzet için olduğunu ihtardır. Çünkü meyve sade lezzet için yenir. Diğeri de dünyadaki mesâînin semerâtı olmasına işarettir. {فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ} Na'îm cennetleri ❁ nimetten başka bir şey olmayan cennetler {بِكَأْسٍ} ke's ❁ dolu kadeh, boşuna "ke's" denmez, {مَعِينٍ}

"**Ma'în**" aslında menba'ından çıkan, yahut göz önünde akan su demek olup cennet içkisi bununla tavsif olunmuştur ki {لَا فِيهَا غَوْلٌ} onda hiçbir gāile yok ❁ dünya şarapları gibi humârı, mazarratı, günahı yok {وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ} ve ondan sarhoş da edilmezler. {قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ} Gamzelerini zevclerine kasretmiş, başkasına bakmaz dilberler. {اِنِّى كَانَ لِى قَرِينٌ} Benim bir karînim vardı ❁ yani dünyada beraberimde duran bir arkadaş.[1] Buhârî'de bu karîn, şeytan [4055] diye tefsir edilmiştir.[2] {اَذٰلِكَ[3] خَيْرٌ نُزُلًا} Bu mu hayırlı konukluk için.

"**Nüzül**"[4] misafir gelir gelmez ikram için sunulan konukluk. Burada bu tâbir gösteriyor ki yukarıda ehl-i cennet için söylenen henüz yeni gelene konulan ikramiye kabîlinden olup, onlara onun ilerisinde öyle nimetler vardır ki şimdi zihinler onu anlamaktan âcizdir. İşte ehl-i cehennem için de {شَجَرَةُ الزَّقُّومِ} zakkum ağacı ❁ öyledir.

"**Zakkūm**" Tihâme'de biten küçük yapraklı acı ve fena kokar bir ağacın ismi olup, ber vech-i âtî târif olunan ve meyvesi ehl-i cehennemin konukluğu olan ağaç bununla tesmiye olunmuştur. Buyuruluyor ki {اِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ} zira Biz onu zâlimler için bir fitne kılmışızdır. Ona dünyada zâlimler meftun ve mübtelâ olur. Âhirette de mihnet ve azâbını çekerler. Allâhu a'lem[5], halkı zulüm ile yemek için kurulan zaleme teşkîlâtı o zâlimler kurumu. {اِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِى اَصْلِ الْجَحِيمِ} O cehennemin

---

1 H ve F +"ki".

2 Buhârî, Tefsîr, 37:

«قَرِينٌ» شَيْطَانٌ.

3 M ve B: "ذلك".

4 B: "Nüzûl".

5 B: "va'lem".

kökünde, dibinde çıkar ۞ da dalları derekâtına dağılır. {طَلْعُهَا} Tal'ı, meyvesinin doğum noktaları {كَاَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ} sanki şeytanların başları gibidir. ۞ Buna üç mâna verilmiştir:

1. Son derece çirkinlikten kinaye olmak üzere muhayyel bir teşbih.

2. "Şeyâtîn" çirkin suratlı korkunç yılanlar demektir.

3. "Ruûsü'ş-şeyâtîn" çirkin manzaralı mâruf bir otun meyvesi imiş ki Yemen'de "esten" denilirmiş. Biz de dördüncü bir mâna anlamak istiyoruz ki, zâlimleri en çok aldatan, meftun eden nokta onun çiçek açıp meyvesini verecek olan noktalarıdır. Vâridât menba'ları gibi [4056] görünen o noktalar öyle iğfalkârdır ki sanki şeytanların başları yahut rüesâsı gibi. {ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ} Sonra onların bunun üzerine hamîmden bir haşlamaları da vardır.

"**Şevb**" içkiye karıştırılan katkı, aşlama veya haşlama.

"**Hamîm**" esasen kaynar su demek olup cehennemin[1] em'âyı parçalayan suyuna denir. Bununla haşlanan o içki de "gassâk", akan cerahat, irindir. Çünkü zâlimler halkı bu hâle getirirler. Âhirette de öyle haşlanırlar.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾
وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِى
الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ
اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾ وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَاِبْرٰهِيمَ ﴿٨٣﴾ اِذْ جَٓاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾
اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ
بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنِّى سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ
مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ

1 B -"'**Hamîm**' esasen kaynar su demek olup cehennemin".

عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَاَقْبَلُٓوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾
وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَاَلْقُوهُ فِى الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَاَرَادُوا
بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ اِنِّى ذَاهِبٌ اِلٰى رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ
لِى مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ قَالَ يَا بُنَىَّ
اِنِّى اَرٰى فِى الْمَنَامِ اَنِّى اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِىٓ اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰهِيمُ
﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلَٓؤُا الْمُبِينُ
﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ
﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَاهُ
بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ
وَظَالِمٌ لِنَفْسِهٖ مُبِينٌ ﴿١١٣﴾

[4058] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Bize Nûh nidâ etmişti, Biz de hakikat ne güzel mücîbiz (75). Hem onu ve ehlini o büyük sıkıntıdan kurtardık (76) hem zürriyetini bâkī kalanlar kıldık (77). Hem de nâmına bıraktık sonrakiler içinde (78). Selam Nûh'a bütün âlemler içinde (79). Biz böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere (80). Çünkü o Bizim mü'min kullarımızdan (81). Sonra da diğerlerini suya boğduk (82). Şüphesiz İbrâhim de onun kolundan[1] (83). Çünkü Rabbine selîm bir kalb ile geldi (84). Çünkü babasına ve kavmine şöyle dedi: "Siz nelere tapıyorsunuz?[2] (85). Yalancılık etmek için mi Allah'tan başka ilâhlar istiyorsunuz? (86). Siz Rabbü'l-âlemîn'i ne zannediyorsunuz?" (87).

---

1 M: "kolondan".
2 B: "tapınıyorsunuz".

Derken bir bakım baktı da nücûma (88), "ben" dedi, "hastayım" (89). O vakit arkalarını dönerek başından kaçışıverdiler (90). Derken bir kurnazlıkla onların ilâhlarına vardı da "buyursanız a" dedi, "yemez misiniz? (91). Neyiniz var söylemiyorsunuz?" (92) diyerek bir takrib ile onlara kuvvetli bir darbe indirdi (93). Bunun üzerine birbirlerine girerek ona yöneldiler (94). "A" dedi, "siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? (95). Hâlbuki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı" (96). "Haydin" dediler, "bunun için bir binâ yapın ve bunu ateşe atın" (97). Böyle ona bir tuzak kurmak istediler, Biz de tuttuk kendilerini daha alçak düşürdük (98). Bir de dedi ki: "Ben Rabbime gidiyorum, O bana yolunu gösterir (99). Rabbim! Bana sâlihînden ihsan buyur" (100). Biz de ona uslu bir oğul müjdeledik (101). Vaktâ ki yanında koşmak çağına erdi, "ey yavrum!" dedi; "ben menâmda [4059] *görüyorum ki ben seni boğazlıyorum, artık bak ne görürsün." "Ey babacığım" dedi, "ne emrolunuyorsan yap! Beni inşaallah sâbirînden bulacaksın" (102). Vaktâ ki bu suretle ikisi de teslim oldular ve onu tuttu şakağına yıktı (103). Ve şöyle ona nidâ ettik: "Yâ İbrâhim! (104). Rüyayı gerçek[1] tasdik eyledin, Biz böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere (105). Şüphesiz ki bu açık bir ibtilâ, katʿî bir imtihan" (106) dedik ve ona büyük bir kurbanlık fidye verdik (107). Nâmına da bıraktık sonrakiler içinde (108). Selam İbrâhim'e[2] (109). Böyle mükâfat ederiz işte muhsinlere (110). Çünkü o Bizim mü'min kullarımızdan (111). Bir de onu sâlihînden bir peygamber olmak üzere İshak ile müjdeledik (112). Hem ona hem İshak'a bereketler verdik. İkisinin zürriyetinden de hem muhsin olan var hem de nefsine açık zulmeden (113).*

{الْكَرْبِ الْعَظِيمِ} Tûfan felâketi. {وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ} Hem zürriyetini, bâkī kalanlar onlar kıldık. ❁ "Onun üç oğlu: Sâm, Hâm, Yâfes ve bunların zevcelerinden başka sâir gemide bulunanların hepsi zürriyet

1 H ve F: "gerçi".
2 B -"Nâmına da bıraktık sonrakiler içinde (108). Selam İbrâhim'e".

bırakmayarak vefat etti"[1] demişlerse[2] de, biz bunu Sûre-i Hûd'da geçen قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ [Hûd 11/48] âyetine muvâfık bulmayız[3]. Çünkü "مَنْ مَعَكَ", وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلٖيلٌ [Hûd 11/40] buyurulan kalîl olduğu zâhirdir. O hâlde buradaki kasr gemidekilere değil, gark olanlara nazaran izâfî olmak daha muvâfıktır. Bununla beraber denebilir ki bütün gemidekilerin zürriyetleri tağlîben onun zürriyeti hükmünde tutulmuş ve bu suretle bâkīlerin hepsi onun zürriyeti olarak sayılmış, ona "Âdem-i sânî" denmiştir[4]. Taberî der ki: "Arab Sâm evlâdından, Sûdan Hâm evlâdından, Türk ve sâirleri Yâfes evlâdındandır."[5] Ebû Hayyân da *Bahr*'de bunu naklettikten sonra şöyle kaydediyor: "Bir fırka da şöyle söylemiştir: Allah teâlâ Hazret-i Nûh'un zürriyetini ibkā edip neslini uzatmıştır. Bununla beraber bütün insanlar onun nesline münhasır değildir. Ümmetler içinde ona [4060] râci' olmayan da vardır".[6] Âlûsî de şu mütalaada bulunmuştur: Sanki bu fırka, garkın umûmî olduğuna kāil olmuyor. Nûh aleyhisselâm küffâr aleyhinde dua etmiş, fakat ehl-i Arz'ın hepsine gönderilmemiştir. Çünkü bi'setin umûmî olması ilk evvel Hâtemü'l-Mürselîn sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'nin hâssasındandır[7]. Umûma kāil olup da, hasrı gark edilenlere nisbetle yapmış olması da câizdir."[8] {وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرٖينَ}

---

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 358. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 610; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* III, 144; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 48:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: لما خرج نوح عليه السلام من السفينة مات من معه من الرجال والنساء إلا ولده ونساؤهم، فذلك قوله تعالى: «وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ».

2 B: "denilmişse".

3 B: "bulmuyoruz".

4 B: "denilmiştir".

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 59:

يقول: وجعلنا ذريّة نوح هم الذين بقوا في الأرض بعد مَهْلِك قومه، وذلك أن الناس كلهم من بعد مَهْلِك نوح إلى اليوم إنما هم ذرية نوح، فالعجم والعرب أولاد سام بن نوح، والترك والصقالبة والخَزَر أولاد يافث بن نوح، والسودان أولاد حام بن نوح، وبذلك جاءت الآثار، وقالت العلماء.

6 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 108:

وقالت فرقة: أبقى الله ذرية نوح ومد في نسله، وليس الناس منحصرين في نسله، بل في الأمم من لا يرجع إليه.

7 B: "hasâisindendir".

8 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 95-96:

وكأن هذه الفرقة لا تقول بعموم الغرق، ونوح عليه السلام إنما دعا على الكفار وهو لم يرسل إلى أهل الأرض كافة فإن عموم البعثة ابتداء من خواص خاتم المرسلين صلّى الله عليه وسلم ووصول خبر دعوته وهو في جزيرة العرب إلى جميع الأقطار كقطر الصين وغيره غير معلوم. والحصر في الآية بالنسبة إلى من في السفينة ممن عدا أولاده وأزواجهم فكأنه قيل: وجعلنا ذريته هم الباقين لا ذرية من معه في السفينة وهو لا يستلزم عدم بقاء ذرية من لم يكن معه وكان في بعض الأقطار الشاسعة التي لم تصل إليها الدعوة ولم يستوجب أهلها الغرق كأهل الصين فيما يزعمون، ويجوز أن تكون قائلة بالعموم وتجعل الحصر بالنسبة إلى المغرقين...

Hem de âhirîn içinde, yani sonrakiler, geriden gelen bâkīler içinde de kendine bıraktık. ❁ Burada iki vecih vardır: Birisi mef'ul mahzuftur. Nâmına zikr-i cemîl, hüsn-i senâ bıraktık demektir. Bu surette {سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِى الْعَالَمٖينَ} selâm Nûh'a bütün âlemîn içinde ❁ Allah teâlâ tarafından bir selâm olur. Diğeri de hikâye tarîkiyle bu selâmın mef'ul olmasıdır ki bu vecih daha zâhirdir. {وَاِنَّ مِنْ شٖيعَتِهٖ لَاِبْرٰهٖيمَ} Ve şüphesiz onun şî'asındandır[1] elbette İbrâhim.

"**Şî'a**" bir kimsenin[2] arkasında izince giden taraftarları, peyrevleri demektir. İbrâhim aleyhisselâm da iman ve ihlâs esasında[3] ve Allah yolunda müşriklere karşı mücahede[4] husûsunda ve şeriatının teferru'âtında değilse de usûlünde onun izince gitmiştir. {بِقَلْبٍ سَلٖيمٍ} "Selîm kalb" ❁ tertemiz, her lekeden sâlim, Allah sevgisinde hâlis, tamamen O'na teslim olmuş kalb. {اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرٖيدُونَ} İfk için mi Allah'tan başka ilâhlara irade veriyorsunuz?

"**İfk**" yalan dolan iftira demek ki Allah'tan başka ilâh var demek yalancılıktır, iftiradır, bühtandır. {فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى النُّجُومِ} Derken nücûmda bir nazar yürüttü, yahut bir [4061] bakıma baktı ❁ bundan bizce mütebâdir[5] olan mâna Sûre-i En'âm'da فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا... إلخ [el-En'âm 6/76] geçen fikir ve nazardır. Bu surette {فَقَالَ اِنّٖى سَقٖيمٌ} baktı da "ben hastayım" dedi ❁ kavil لَئِنْ لَمْ يَهْدِنٖى رَبّٖى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّٖينَ [el-En'âm 6/77] meâlinde olur. Fakat müfessirîn buna şöyle mâna vermişlerdir: Kendileriyle beraber ibadet teklif ettikleri için nücûmda bir bakıma baktı da ahkâm-ı nücûma bakıyormuş gibi mevki'lerini, ittisallerini gözden geçirdi, onlar müneccim oldukları için o da onlarla istidlâl ediyormuş gibi görünerek "ben keyifsizim" dedi; onların tekliflerinden rahatsız olduğunu kast ediyordu. "Hastayım" deyince {فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرٖينَ} arkalarını dönerek başından kaçışıverdiler ❁ hastalıktan, tâundan

1 H ve F: "şi'asından biri".
2 H ve F: "kimse".
3 M ve B: "esnasında".
4 B: "müşâhede".
5 B: "mu'teber".

korkmuşlar. Bu ifade ne kadar nüktelidir; "hastayım" deyince idbar, sonra darbeyi vurunca da {فَاَقْبَلُٓوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ} zifaf eder gibi birbirine girerek ona ikbal eylediler ❁ hücum ettiler. İkbal göstermeleri âdî insanların ve umûmî cemiyetlerin hâlet-i rûhiyelerini anlatır. {فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ} Bunun üzerine onu bir gulâm-ı halîm ile müjdeledik. ❁ Bu uslu oğul İsmâil aleyhisselâm'dır. İshak'ı tebşir bundan sonra ayrıca söylenecektir. {فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ} Derken vaktâ ki beraberinde koşmak, yani çalışmak çağına erdi, ona Allah için yapılacak bir iş, bir tâat göstermek üzere {قَالَ يَا بُنَىَّ اِنّٖٓى اَرٰى فِى الْمَنَامِ} "ey yavrum!" dedi, "ben düşümde görüyorum[1] ki {اَنّٖٓى اَذْبَحُكَ} ben seni boğazlıyorum {فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى} artık bak ne görürsün" ❁ ne dersin, ne re'yde bulunursun. Deniliyor ki Hazret-i İbrâhim bunu zilhiccenin sekizinci, dokuzuncu, onuncu [4062] yani terviye, arefe, nahr geceleri sıra ile üç gece görmüş idi.[2] Peygamberlerin rüyası vahiy, tâbirleri de vahiy olduğundan Hazret-i İbrâhim böyle görmüş ve böyle tâbir eylemiş ve binâen'aleyh böyle vahiy almış olmakla bu, icrâsı vâcib bir emr-i Hak olmuş oluyordu. Bunun üzerine onu cebren icrâya kalkışmayıp evvelâ sûret-i icrâsını müşavere etmek üzere böyle re'yini sorarak tebliğ eyledi, ki bununla ilk önce onun itaat ve inkıyad ile ecr ü sevâba nâiliyetini temin etmek istedi.[3] Düşünmeli bunu söylerken "ey yavrucuğum" diye hitap eden bir babanın kalbinde ne yüksek bir şefkat hissi çarpıyor ve ona ne kadar büyük bir vazife aşkı, Allah mahabbeti hâkim bulunuyordu. Düşünmeli de duymalı ki bu ne büyük bir belâ, ne dehşetli bir imtihân-ı ilâhî idi. İşte bunun böyle bir emr-i ilâhî olduğunu anlayan ve Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu bilen o halîm oğul {قَالَ يَٓا اَبَتِ} "ey babacığım!" dedi {افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ} "ne emrolunuyorsan yap {سَتَجِدُنٖٓى اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِينَ} beni inşallah sabredenlerden bulacaksın."

---

1 M: "görüyordum".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 53-54. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 615; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 392:

وقيل: رأى ليلة التروية كأن قائلا يقول له: إنّ الله يأمرك بذبح ابنك هذا، فلما أصبح روّى في ذلك من الصباح إلى الرواح، أمن الله هذا الحلم أو من الشيطان؟ فمن ثم سمى يوم التروية، فلما أمسى رأى مثل ذلك، فعرف أنه من الله، فمن ثم سمى يوم عرفة، ثم رأى مثله في الليلة الثالثة، فهم بنحره فسمى اليوم يوم النحر.

3 H +"Bir".

{فَلَمَّٓا اَسْلَمَا} Vaktâ ki böyle ikisi de teslim oldular ❁ Allah'ın emrine teslîm-i nefs eylediler. {وَتَلَّهُ لِلْجَب۪ينِ} Ve İbrâhim, onu tuttu şakağına yıktı.

"**Cebîn**" şakak, yani alnın yanlarıdır. Bu, Mina'da Sahra'nın yanında veya mescidine nâzır mevzi'de, yahut bugün kurbanların kesildiği mevki'de olmuştu diye naklediliyor.[1] Bıçağı[2] çekip çekmediği hakkında iki kavil vardır. Burada yalnız buyuruluyor ki şakağına yatırdı {وَنَادَيْنَاهُ اَنْ} Biz de ona şöyle nidâ ettik: {يَٓا اِبْرٰه۪يمُۙ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا} Yâ İbrâhim, rüyayı gerçekten tasdik eyledin ❁ sıdk [4063] ile yerine getirdin, gördüğün gibi inandın ve azm ü sadâkatle icrâ eyledin, çünkü اَذْبَحُ diye görmüş ذبحتُ dememişti. Azm ve ciddiyetle zebhe teşebbüs etmekle de[3] o tahakkuk etmişti. Taberî gibi bazı müfessirîn işbu وَنَادَيْنَاهُ... إلخ, لَمَّا'nın cevâbı ve "vâv"ın وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا [ez-Zümer 39/73] kabîlinden olduğuna kāil olmuşlarsa da[4] muhakkiklerin muhtârına göre vâv-ı atf olup burada cevap, tefhıym için mahzuftur, şöyle demektir: Ve Biz böyle nidâ edince, ne büyük bayram, ne târife sığmaz neş'e ve sürur hâsıl olduğunu söylemeye hâcet yok!.. Şu da cevâbın ta'lîlidir: {اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِن۪ينَ} Çünkü Biz böyle mükâfat ederiz muhsinlere. {اِنَّ هٰذَا} Şüphesiz ki bu ❁ İbrâhim'in mâruz olduğu bu oğlunu kurban etmesi işi {لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُب۪ينُ} elbette açık belâ, parlak imtihandır. ❁ Öyle açık belâ ve parlak imtihandır[5] ki gerek İbrâhim'in ve gerek oğlunun اَلْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ الله كَأَنَّكَ تَرَاهُ[6] mantûkunca en yüksek mertebe-i ihsanda bulunan muhsinlerden olduklarında hiç şüpheye mahal bırakmaz. Onun için onların o ihsanlarını mükâfat ile karşılayarak öyle nidâ ettik {وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظ۪يمٍ} ve ona azîm bir kurbanlık ile fidye de verdik ❁ yani İbrâhim'e oğlunun yerine kesilmek

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 55:

وروى أن ذلك كان عند الصخرة التي بمنى، وعن الحسن: في الموضع المشرف على مسجد منى. وعن الضحاك: في المنحر الذي ينحر فيه اليوم.

2 M: "Bıçağını".

3 F, M ve B +"kalmayıp".

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 78:

وقوله «وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا» وهذا جواب قوله «فَلَمَّا أَسْلَمَا» ومعنى الكلام: فلما أسلما وتلَّه للجبين، وناديناه أن يا إبراهيم; وأدخلت الواو في ذلك كما أدخلت في قوله «حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا» وقد تفعل العرب ذلك فتدخل الواو في جواب فلما، وحتى وإذا تلقيها.

5 H: "imtihan".

6 Buhârî, Tefsir, 31; Müslim, İman, 1.

için büyük bir kurbanlık fidye-i necât da verdik. Zebhe mübaşeretle rüya tahakkuk ettirilmiş olup da قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا diye nidâ olunduktan sonra fidyenin mânası ne olabilir? Bunu en güzel îzah eden vecih şudur: Deniliyor ki İbrâhim aleyhisselâm bir oğlu olursa Allah yolunda kurban edeceğini nezr eylemişti, sonra unutmuş, rüya bunu ihtar eylemişti. Onun için nidâ olunduğu zaman rüya tahakkuk ettirilmiş olmakla beraber nezir yerini bulmamış olduğundan bu fidye onu böyle nesih suretiyle ikmal etmiş ve ayrıca bir nimet olmuştur. Bundan dolayı İmâm-ı A'zam demiştir ki: "Çocuğunu kurban etmeyi [4064] nezredene bir koyun kesmek vâcib olur." Acaba o azîm kurbanlık ne idi ve azameti neresinde idi? Çokları cennetten gelme, beyaz ve bir rivayette emlah, yani alaca ve a'yen; iri gözlü bir koç idi demişler ki Yehûd'un kavli de buna muvâfıktır. Bazıları da Sebîr Dağı'ndan inme bir va'l, yani dağ keçisi demişlerdir. Büyüklüğünü de bazıları maddî olarak iri cüsseli diye, bazıları da mânevî azamet ve ehemmiyetle tefsir eylemişlerdir. Yalnız bir peygamber değil, belki baba ve oğul iki peygamberin ibtilâsını ref' eyleyen ve bâhusus neslinden Hâtemü'l-Enbiyâ gelecek bir peygamberin fidyesi olan ve cennetten gelen bir kurbanlık elbette azîm olur. Bazıları da demişlerdir ki azameti ondan sonra sünnet ve din olması itibariyledir. Ebû Bekr Verrâk "bir nesilden değil, doğrudan doğru tekvinden olması haysiyetiyledir" demiş. Fakat ihtâra hâcet yoktur ki Kur'ân'ın بِذِبْحٍ عَظِيمٍ ifadesi bütün bunlardan daha şümullü ve daha azametlidir, Allâhu a'lem. {وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ} Sonrakilerde de nâmına bıraktık ۞ onu zikr-i cemîl ile yâd eder ve sünnetini icrâ ile bayram yaparlar. {سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ} Selam İbrâhim'e {كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ} işte muhsinlere böyle mükâfat ederiz. ۞ Burada [1]اِنَّا denilmemesi biraz evvel geçmiş olduğu için burada bir nevi tekid kast edildiğine işaret olmalıdır. Evet, İbrâhim muhsinlerdendir. {اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ} Çünkü o Bizim mü'min kullarımızdan. ۞ Yehûd bu zebîhin Hazret-i İshak olduğuna kāil imişler. Muhammed b. İshak, Taberî gibi bazıları da buna zâhib olmuşlar,[2] Muhyiddîn-i Arabî de

1 B: "نا".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 80:

عن ابن إسحاق، عن مسروق، في قوله «وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ» قال: هو إسحاق.

Fusûs'unda buna gitmiştir.[1] Lâkin burada şu atıf onları reddetmekte zâhirdir. Zira فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ üzerine atıf ile buyuruluyor ki {وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ} bir de onu İshak ile müjdeledik ❁ belli ki bu şöyle demek oluyor: رَبِّ هَبْ لِى مِنَ الصَّالِحِينَ diyen İbrâhim'i [4065] o zebh kıssası zikredilen halîm oğulla müjdeledikten başka bir de İshak ile müjdeledik {نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ} ki sâlihînden bir peygamber olmak üzere. ❁ Şu âyet de bu ikisine sarf edilmek daha mülâyimdir: {وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ} Hem ona ❁ o halîm oğula {وَعَلٰٓى اِسْحٰقَ} ve hem İshak'a bereketler de verdik ❁ yani ikisinin de zürriyetlerini bereketlendirdik, çoğalttık. Burada عَلَيْهِ zamirini İbrâhim'e göndermek zürriyet cihetiyle İshak'a tekabülünü iktizâ edeceğinden yakışmaz. İshak ve zürriyeti İbrâhim'in zürriyetinden olduğu için İbrâhim'in İshak'a mukabil[2] olarak zürriyet ve bereketi ancak diğer oğlu itibariyle olabilir. Onun için عَلَيْهِ zamiri bu itibar ile İbrâhim'e gönderilse bile şu tesniye zamiri her hâlde iki oğula gönderilmek lâzım gelir: {وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا} İkisinin zürriyetinden de ❁ İbrâhim'in iki oğlunun ikisinin zürriyetinden de, gulâm-ı halîm olan İsmâil'in zürriyetinden de İshak'ın zürriyetinden de {مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ} hem muhsin hem de nefsine açık zâlim olan var. ❁ İşbu وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا'dan murad evlâd-ı İsmâil ile evlâd-ı İshak olduğunda hiç tereddüt edilmemek iktizâ eder. Zira zamir İbrâhim ile İshak'a gönderildiği takdirde bile İshak zürriyetinin mukabilinde İbrâhim zürriyeti İshak zürriyetinden mâʻadâ bir zürriyet olmak lâzım gelir. Bu da mâlum olan evlâd-ı İsmâil'dir. Ve hatta bu takdirde "İbrâhim zürriyeti" unvânının İshak evlâdından ziyade İsmâil evlâdına evlâ ve ahrâ olduğuna bir işaret yapılmış olur. Hâsılı: "Ben Rabbime gidiyorum" deyip de رَبِّ هَبْ لِى مِنَ الصَّالِحِينَ diye yalvaran ve o belâ-i mübîn ile imtihânı muvaffakiyetle geçen İbrâhim'e Rabbi öyle selâm ve selâmetle zikr-i cemîl ihsan etti, ve iki oğul müjdeleyerek onlardan zürriyetine öyle bereket verdi ki [4066] hâlâ ikisinin de zürriyeti o feyz ü bereketle yaşamakta ve fakat hepsi

---

Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXI, 74:

وكان فيما ذكر أن إبراهيم نذر حين بشَّرته الملائكة بإسحاق ولدًا أن يجعله إذا ولدته سارَة لله ذبيحا; فلما بلغ إسحاقُ مع أبيه السَّعْي أرِي إبراهيم في المنام، فقيل له: أوف لله بنذرك، ورؤيا الأنبياء يقين، فلذلك مضى لما رأى في المنام، وقال له ابنه إسحاق ما قال.

1 İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, s. 84-85.

2 B: "İshak mukābili".

sâlih ve muhsin değil; kimisi iman ile mertebe-i ihsanda, kimisi de küfr ü masiyetle nefsine zulmetmekte. Bu suretle İbrâhim'e verilen bu zürriyet bereketi, Nûh'a verilen zürriyet bekāsına şebîhtir. Ancak şunu unutmamalı ki ataların salâhı evlâdın salâhını istilzam etmez, onun için Nûh'un zürriyetinden putperestler, İbrâhim'in zürriyetinden zâlimler çıkmıştır.

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَۚ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِۚ ﴿١١٥﴾
وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَۚ ﴿١١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَۚ ﴿١١٧﴾
وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَۚ ﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى
مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٢٢﴾ وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَۜ ﴿١٢٣﴾ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اَتَدْعُونَ بَعْلًا
وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِقِينَۙ ﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ
لَمُحْضَرُونَۙ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١٢٩﴾
سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْيَاسِينَ ﴿١٣٠﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٣٢﴾ وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَۜ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَۙ ﴿١٣٤﴾ اِلَّا عَجُوزًا
فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَۙ ﴿١٣٧﴾
وَبِالَّيْلِۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

[4067] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Mûsâ ile Hârûn'u da minnettar eyledik[1] (114). Hem kendilerini ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık, (115) hem yardım ettik[2] onlara da gālibler[3] onlar oldular, (116) hem kendilerine o belli kitabı verdik (117) ve kendilerini doğru yola çıkardık (118). Sonrakiler

1 H ve F: "Celâlim hakkı için Mûsâ ile Hârûn'a da menn eyledik".
2 H ve F: "hem nusret verdik".
3 F: "gālib".

içinde de namlarına şunu bıraktık: (119) Selâm Mûsâ ile Hârûn'a (120). Biz böyle mükâfat ederiz işte muhsinîne (121). Çünkü ikisi de Bizim mü'min kullarımızdan (122). Şüphesiz İlyas da mürselînden (123). Zira kavmine demişti: "Siz Allah'tan korkmaz mısınız? (124). Bir ba'le mi yalvarıyorsunuz bırakıp da o Ahsenü'l-hâlikīn'i? (125) O Rabbiniz ve evvelki atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı?" (126). O vakit onu tekzib ettiler[1], şüphesiz ki onlar da ihzar edildiler (127). Müstesnâ Allah'ın ihlâslı kulları (128). Ona da sonrakilerde şunu bıraktık: (129) Selâm İlyâsîn'e (130). Biz böyle mükâfat ederiz işte muhsinîne (131). Çünkü o Bizim mü'min kullarımızdan (132). Şüphesiz Lût da mürselînden (133). Zira kurtardık[2] onu ve bütün ehlini (134) kalan bir karıdan başka batanlar içinde (135). Sonra diğerlerini tedmir eyledik (136). Ve siz [4068] *elbette onlara uğrar ve üzerlerinden geçersiniz, sabahleyin (137) ve geceleyin, ya akıl edip de düşünmez misiniz? (138)*

{الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ} Belli kitap, yahut beyânı, ifadesi güzel kitap, yani Tevrat. {وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} İlyas da o mürselînden ❁ yani yukarıda وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ buyurulduğu üzere inzar için gönderildiklerine kasem edilen peygamberlerden, o da Benî İsrâil peygamberlerinden (İlyas b. Yâsîn) ki Hârûn aleyhisselâm'ın ahfâdından denilmiş (*Sûre-i En'âm'a bak*).

{بَعْلًا} "**Ba'l**" bir putun ismi ki yirmi arşın boyunda, altından ve dört yüzlü bir put olduğu söyleniyor. Kim bilir konduğu kāidesi ne kadardı, hâlâ Şam'da Ba'lebek Kasabası bu nâm iledir. {سَلَامٌ عَلٰى اِلْيَاسِينَ} Selam, İlyâsîn'e.

"**İlyâsîn**" İlyas demektir. Bazı kıraatlerde آلِ يَاسِين okunduğundan her iki kıraate de mutâbık olmak için imlâsı الياسين suretinde yazılır.

"**Yâsîn"** İlyas aleyhisselâm'ın babası olmakla "Âl-i Yâsîn" yine İlyas demek olur. Yâsîn bir de Resûl-i Ekrem'in isimlerinden olduğuna göre bazıları "Âl-i Yâsîn"den murad ümmet-i Muhammed olduğunu

1 F +"de".
2 H ve F +"da".

söylemişlerdir. Her hâlde سَلَامٌ عَلٰى اِلْيَاس denilmeyip اِلْيَاسين buyurulması bir tevriyeden hâlî değildir. "Âl-i Yâsîn" kıraati de bu tevriyede sarihtir. İmlâda لام vasledilmeyip de iki kıraate müsaid şekilde yazılması da bu tevriyenin bi'l-vücûh mültezem[1] olduğunu iş'âr eder. Şu hâlde demek olur ki burada "selâm İlyas'a" denirken[2] "selâm âl-i Muhammed'e" mânasına bir de tevriye kast olunarak اِلْيَاسِينَ buyurulmuş ve bundan dolayı olmalıdır ki selâm fıkraları da burada bitirilmiş, Lût ve Yûnus kıssalarında daha ziyade [4069] فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَ mazmûnuna tenbih buyurulmuştur. Bu tevriyeye nazaran ❁ {اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ} İlyas'a veya[3] Yâsîn'e râci' olabilir demektir. ❁ {وَاِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِح۪ينَ} Kureyş Şam'a ticaretle giderlerken yolları kavm-i Lût'un yerlerine uğrar.

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَۜ ﴿١٣٩﴾ اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ
الْمُدْحَض۪ينَۚ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُل۪يمٌ ﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَۙ
﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ سَق۪يمٌۚ ﴿١٤٥﴾
وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْط۪ينٍۚ ﴿١٤٦﴾ وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَز۪يدُونَۚ ﴿١٤٧﴾
فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍۜ ﴿١٤٨﴾ فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَۙ ﴿١٤٩﴾ اَمْ
خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَۙ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ اللّٰهُۙ
وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَن۪ينَۜ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْۖ كَيْفَ تَحْكُمُونَ
﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَۚ ﴿١٥٥﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُب۪ينٌۙ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًاۜ وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَۙ
﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَۙ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿١٦٠﴾ فَاِنَّكُمْ وَمَا
تَعْبُدُونَۙ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِن۪ينَۙ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَح۪يمِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا مِنَّٓا

1 B: "müstelzim".
2 B: "denilirken".
3 M ve B: "ve".

اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَۚ ﴿١٦٥﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾ وَاِنْ
كَانُوا لَيَقُولُونَۙ ﴿١٦٧﴾ لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْراً مِنَ الْاَوَّلٖينَۙ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ
﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهٖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلٖينَۚ
﴿١٧١﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَۖ ﴿١٧٢﴾ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى
حٖينٍۙ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ
بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حٖينٍۙ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ
يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَۚ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلٖينَۚ
﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٨٢﴾

[4071] **Meâl-i Şerîfi**

Şüphesiz Yûnus da o mürselînden (139). Hani bir vakit dolu[1] gemiye kaçmıştı, (140) kura çekişmişti de kaydırılanlardan olmuştu (141). Derken kendisini balık yuttu, melâmette idi (142). Eğer çok tesbih edenlerden olmasa idi (143) her hâlde ba's olunacakları güne kadar onun karnında kalırdı (144). Hemen Biz onu alana attık, hasta idi (145). Ve üzerine kabak cinsinden bir ağaç bitirdik (146). Ve onu yüz bine resul gönderdik ve hatta artıyorlardı (147). O vakit ona iman ettiler de onları bir zamana kadar istifade ettirdik (148). Şimdi sor o seninkilere: Rabbine kızlar, onlara oğullar öyle mi? (149). Yoksa Biz melâikeyi dişi yaratmışız da onlar şâhid mi bulunuyorlarmış? (150). Ha!.. Onlar şüphesiz ki bühtanlarından (151) "Allah doğurdu" derler ve elbette bunlar yalancıdırlar (152). Kızları oğullara tercih mi etmiş? (153). Nah sizlere! Nasıl hükmediyorsunuz? (154). Hiç de mi düşünmezsiniz? (155). Yoksa sizin için açık bir ferman mı var? (156). O hâlde getirin kitabınızı sâdıksanız (157). Bir de O'nunla[2] cinler beyninde bir neseb uydurdular. Celâlim hakkı için cinler bilirler ki onlar

---

1 B +"bir".
2 B: "onlara".

ihzar olunacaklardır (158). Münezzeh Sübhân O Allah onların isnad ettikleri vasıflardan (159). Lâkin Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka (160). Çünkü siz ve taptıklarınız (161) O'na karşı kimseyi[1] *meftun edemezsiniz (162). Meğer ki cahîme saldıran olsun (163). Bizden ise her birimiz için bir makām-ı maʿlum vardır (164). Ve biz, elbette biz o saf dizenleriz (165). Ve biz elbette biz o tesbih edenleriz (166). Ve gerçek evvel şöyle diyorlardı: (167). "Eğer yanımızda evvelkilerinkinden bir zikir olsa idi (168) her hâlde Allah'ın ihlâs ile seçilmiş* [4072] *kullarından olurduk" (169). Fakat şimdi O'na küfrettiler, artık ileride bilecekler (170). Celâlim hakkı için risaletle gönderilen kullarımız hakkında şu kelimemiz sebkat etmiştir: (171) "Onlar, elbette onlar muhakkak muzaffer olacaklardır (172). Ve elbette Bizim askerlerimiz, mutlak onlar gālib geleceklerdir" (173). Onun için yüz çevir de onlardan bir zamana kadar (174), gör onları: Yakında görecekler (175). Ya şimdi Bizim azâbımızı mı iviyorlar?*[2] *(176). Amma onların sahasına indiği vakit ne fenadır o acı haber verilenlerin sabahı!.. (177). Yine sen yüz çevir de onlardan bir zamana kadar (178), gör, yakında görecekler (179). Tesbih*[3] *O izzetin sâhibi Rabbine*[4] *onların vasıflarından (180). Ve selâm*[5] *mürselîne (181). Ve hamd*[6] *âlemlerin Rabbi Allah'a (182).*

{وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ} Şüphesiz ki Yûnus da o mürselînden ❁ Yûnus aleyhisselâm'ın kıssasında Allah teâlâ'nın bir peygamberini hapsedişinin bir ifadesi vardır. Bunun burada zikri daha ziyade Peygamber'e bir tezkir olmak haysiyetiyledir. {اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ} Hani düşün o vakti ki Yûnus ibâk suretiyle dolu gemiye kaçmıştı.

"**İbâk**" bir kölenin efendisinden firar etmesidir. Sûre-i Enbiyâ'da وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِباً[7] [21/87] buyurulduğu üzere Yûnus aleyhisselâm

---

1 H ve F -"kimseyi".
2 B: "eviyorlar".
3 H ve F: "Sübhân".
4 H ve F: "Rabbin".
5 H ve F +"o".
6 H ve F +"o".
7 H ve F: "مغاجنا".

öfkelenip taraf-ı ilâhîden izin gözlemeksizin çıkmış olduğundan "ibâk" tâbir buyurulmuştur. Âlûsî tefsirinde der ki: "Yûnus aleyhisselâm hakkında ehl-i kitâbın kitaplarında mezkur olan şudur: Allah teâlâ onu Ninova[1] ahâlisine gidip davet etmeye me'mur eylemişti ve o vakit Ninova[2] cidden büyük idi, üç gün kadar bir müddette kat' olunabilirdi. Şerleri büyümüş, fesadları çoğalmış idi. İşi isti'zam etti ve Tersis'e[3] kaçtı, onun için Yafa'ya geldi, bir gemi buldu, sâhipleri Tersis'e[4] gitmek istiyorlardı, istîcar etti, ücretini verdi ve gemiye bindi. Derken büyük bir fırtına koptu, dalgalar çoğaldı, gemi gark olacak [4073] hâle geldi, gemiciler telaş ettiler, gemi hafiflemek için bazı eşyaları denize attılar. O sırada Yûnus geminin karnına inmiş uyumuş, hatta nefesi yukarı çıkarmış. Kaptan ona vardı, 'ne uyuyorsun kalk Rabbine dua et, ola ki bizi bu hâlden halâs eder de helâk etmez' dedi ve birbirlerine 'gelin bu şer bize kimin sebebiyle geldi bilmek için kura atalım' dediler, kura attılar Yûnus'a düştü. Bunun üzerine: 'Anlat bize sen ne yaptın, nereden gelip nereye gidiyorsun, hangi köyden hangi soydansın?' dediler, o vakit onlara 'ha ben karayı ve denizi yaratan İlâhü's-semâ Rabb'in kuluyum' dedi ve haberini anlattı, onun üzerine çok korktular ve 'niye öyle yaptın?' diye levm ettiler, sonra ona 'bu deniz durmak için biz sana ne yapalım?' dediler, 'beni denize atın durur, çünkü bu büyük fırtına benim için' dedi. Adamlar gemiyi geri karaya atmaya çalıştılar, yapamadılar, nihâyet Yûnus'u tuttular, gemide bulunanların necâtı için denize attılar, derhâl deniz durdu ve Allah teâlâ büyük bir balığa da emretti onu yuttu. Onun karnında üç gün üç gece kaldı, ve karnında Rabbine dua ediyor ve ona yalvarıyordu. Derken Allah sübhânehu balığa emretti, onu karaya bıraktı, sonra Allah azze ve celle ona 'kalk, Ninova'ya[5] var, bundan evvel sana emrettiğim vechile ahâlisine nidâ et' buyurdu. Yûnus aleyhisselâm

1 M: "Ninüva".
2 M: "Ninüva".
3 B: "Tarsus'a".
4 B: "Tarsus'a".
5 M: "Ninüvaya".

da vardı, nidâ etti[1] ve 'Ninova[2] üç gün zarfında batacak' dedi, bunun üzerine Ninova[3] ricâli Allah teâlâ'ya iman ettiler ve oruç nidâ ettiler ve hepsi eskiler giydiler. Kral haber aldı, o da tahtından indi, hullesini çıkardı ve bir çul giydi ve kül üzerine oturdu. Gerek insan ve gerek hayvan hiçbiri ne yiyecek ne içecek tatmasın diye münâdî çağırtıldı ve hepsi Allah teâlâ'ya sığındılar ve şer ve zulümden geçtiler. Allah teâlâ da kendilerine merhamet buyurdu, azab etmedi, etmeyince Yûnus aleyhisselâm merak etti, 'ilâhî işte ben bundan kaçmıştım, çünkü bilirdim sen Rahîm, Raûf, Sabûr, Tevvâb'sındır. Yâ Rab benim canımı al artık [4074] ölüm bana hayattan hayırlıdır' dedi. 'Yâ Yûnus cidden mahzun oldun?' buyurdu, 'evet yâ Rab' dedi ve Yûnus çıktı, şehrin mukabilinde beride bir gölgelik yaptı, altına oturdu, şehirde ne olacağını gözetiyordu. Allah teâlâ emretti kendisine sıkıntısından gölge olmak için başı ucunda bir kabak çıktı, o kabakla ferahlandı, büyük bir ferah duydu. Yine Allah teâlâ bir kurda emreyledi kabağı vurdu kuruttu, sonra sıcak bir semum rüzgarı esti, Güneş de Yûnus aleyhisselâm'ın başına aksetti, iş ağırlaştı. Ölüm hoşlanılacak hâle geldi, o vakit Rab: 'Yâ Yûnus kabağa cidden acıdın mı?' buyurdu, 'cidden acıdım yâ Rab' dedi, Allah sübhânehû da "ya sen o hiç üzerine yorulmadığın, bakıp büyütmediğin, belki bir gecede bitip bir gecede helâk olan kabağa acırsın da, Ben o içinde on iki tepeden fazla insan sâkin olan ve sağını solunu bilmez bir kavim ve birçok hayvânât bulunan o büyük Ninova[4] şehrine merhamet etmez miyim?' buyurdu." Âlûsî bunu naklettikten sonra, "bunda hakka muhalif noktalar bulunmakla beraber ıttılâ' hâsıl olmak için nakleyledim" diyor.[5] Onun için bu kıssaları okurken Kur'ân'ın ifadesindeki nezâhete

1 B -"buyurdu. Yûnus aleyhisselâm da vardı, nidâ etti".
2 M: "Ninüva".
3 M: "Ninüva".
4 M: "Ninüva".
5 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XII, 142:
والمذكور في شأن يونس عليه السلام في كتب أهل الكتاب أن الله عز وجل أمره بالذهاب إلى دعوة أهل نينوى وكانت إذ ذاك عظيمة جدا لا تقطع إلا في نحو ثلاثة أيام وكانوا قد عظم شرهم وكثر فسادهم فاستعظم الأمر وهرب إلى ترسيس فجاء يافا فوجد سفينة يريد أهلها الذهاب بها إلى ترسيس فاستأجر وأعطى الأجرة وركب السفينة فهاجت ريح عظيمة وكثرت الأمواج وأشرفت السفينة على الغرق ففزع الملاحون ورموا في البحر بعض الأمتعة لتخف السفينة وعند ذلك نزل يونس إلى بطن السفينة ونام حتى علا نفسه فتقدم إليه الرئيس فقال له: ما بالك نائما؟ قم وادع إلهك لعله يخلصنا مما نحن فيه ولا يهلكنا، وقال بعضهم

ve inceliklere[1] dikkat ederek okumalıdır. Orada Yûnus aleyhisselâm'ı kavminin imanından sonra azab etmedi diye balığın karnındakinden ziyade vicdan azâbına düşmüş ve başında kabak da ondan sonra bitmiş gösteriyor, hâlbuki Kur'an Sûre-i Enbiyâ'da فَاسْتَجَبْنَا لَهُۙ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّۜ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ [21/88] diye onun gamdan kurtarıldığını anlattığı gibi, burada da alana atılışını ve kabağının bitirilmesini balığın karnından[2] hasta olarak çıkarılması akibinde olarak anlatmış ve kıssanın sonunu da kavminin imanıyla istifadeleri gibi bir hüsn-i âkıbetle bağlamıştır. Sûre-i Yûnus'ta فَلَوْلَا[3] كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ [10/98] buyurulduğu üzere[4] böyle îmân-ı ye's hâlinde halâs yalnız kavm-i Yûnus'a nasip olmuştur. Azab iman etmediklerinden dolayı mev'ud olduğu için kavmi iman ettikten sonra azab [4075] etmedi diye bir peygamberin güya yalancı çıkmış olup da "ölsem[5] bundan iyi idi" diye mahzun olmasında mâna yoktur. Bu hüzün belki bidâyetinde kızıp kaçtığı zaman olmuş olabilir. Hulâsa buyuruluyor ki: Hani o dolu gemiye kaçmıştı {فَسَاهَمَ} da sehim, kura atışmıştı {فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ} kaydırılanlardan olmuştu ۞ yani kurada mağlup olmuş, gemiden atılmıştı. Burada kendi kendini attı diye bir söz varsa da مُدْحَضِينَ tâbirinin zâhirine muvâfık değildir. Kendini atmış değil

---

لبعض: تعالوا نتقارع لنعرف من أصابنا هذا الشر بسببه فتقارعوا فوقعت القرعة على يونس فقالوا له: أخبرنا ماذا عملت ومن أين أتيت وإلى أين تمضي ومن أي كورة أنت ومن أي شعب أنت؟ فقال لهم: أنا عبد الرب إله السماء خالق البر والبحر وأخبرهم خبره فخافوا خوفا عظيما. وقالوا له: لم صنعت ما صنعت يلومونه على ذلك ثم قالوا له: ما نصنع الآن بك ليسكن البحر عنا؟ فقال: ألقوني في البحر يسكن فإنه من أجلي صار هذا الموج العظيم فجهد الرجال أن يردوها إلى البر فلم يستطيعوا فأخذوا يونس وألقوه في البحر لنجاة جميع من في السفينة فسكن البحر وأمر الله تعالى حوتا عظيما فابتلعه فبقي في بطنه ثلاثة أيام وثلاث ليال وصلى في بطنه إلى ربه واستغاث به، فأمر سبحانه الحوت فألقاه إلى اليبس ثم قال عز وجل له: قم وامض إلى نينوى وناد في أهلها كما أمرتك من قبل فمضى عليه السلام ونادى وقال: تخسف نينوى بعد ثلاثة أيام فآمنت رجال نينوى بالله تعالى ونادوا بالصيام ولبسوا المسوح جميعا ووصل الخبر إلى الملك فقام عن كرسيه ونزع حلته ولبس مسحا وجلس على الرماد ونودي أن لا يذق أحد من الناس والبهائم طعاما ولا شرابا وجأروا إلى الله تعالى ورجعوا عن الشر والظلم فرحمهم الله تعالى فلم ينزل بهم العذاب فحزن يونس وقال: إلهي من هذا هربت فإني علمت أنك الرحيم الرؤوف الصبور التواب يا رب خذ نفسي فالموت خير لي من الحياة فقال: يا يونس حزنت من هذا جدا؟ فقال: نعم يا رب وخرج يونس وجلس مقابل المدينة وصنع له هناك مظلة وجلس تحتها إلى أن يرى ما يكون في المدينة فأمر الله تعالى يقطينا فصعد على رأسه ليكون ظلاله من كربه ففرح باليقطين فرحا عظيما وأمر الله تعالى دودة فضربت اليقطين فجف ثم هبت ريح سموم وأشرقت الشمس على رأس يونس عليه السلام فعظم الأمر عليه واستطيب الموت فقال له الرب: يا يونس أحزنت جدا على اليقطين؟ فقال: نعم يا رب حزنت جدا فقال سبحانه: حزنت عليه وأنت لم تتعب فيه ولم تربه بل صار من ليلته وهلك من ليلته فأنا لا أشفق على نينوى المدينة العظيمة التي فيها سكان أكثر من اثني عشر ربوة من الناس قوم لا يعلمون يمينهم ولا شمالهم وبهائمهم كثيرة. انتهى. وفيه من المخالفة للحق ما فيه ولتطلع على حاله نقلته لك وكم لأهل الكتاب من باطل.

1 B -"okurken Kur'ân'ın ifadesindeki nezâhete ve inceliklere".
2 F, M ve B: "karnında".
3 H ve F: "فلو".
4 H ve F -"üzere".
5 B: "ölüm".

de kendi rızâsıyla atılmış olabilir. {فَالْتَقَمَهُ[1] الْحُوتُ} Derhâl balık onu lokma etti, yani yuttu {وَهُوَ مُلِيمٌ} o hâlde ki melâmette idi, kendini levm ediyordu, pişman oluyordu {فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ} eğer o[2] çok tesbih edenlerden olmasa idi ❁ öteden beri Allah'ı tesbih ile çok zikrederdi, bu zulümâtta da لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَۗ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ [el-Enbiyâ 21/87] diye nidâ ediyordu. Fakat sade şimdi değil, öteden beri çok tesbih edenlerden olmasa idi {لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ} ba'ʻs olunacakları güne kadar elbette onun karnında kalırdı ❁ lâkin kalmadı {فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَٓاءِ} hemen Biz onu alana, açık, boş bir sahaya fırlattık {وَهُوَ سَق۪يمٌ} o hâlde ki hasta idi, fırlattık {وَاَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْط۪ينٍ} ve üzerine yaktîn, yani bal kabağı cinsinden bir ağaç bitirdik. ❁ Gövdesiz, çabuk biter, çok çatallanır, uzar ve yaprakları büyük olduğundan gölgeliğe kābiliyetli bir ağaç; sâkı olmadığı hâlde buna ağaç denilmesi çatallanıp yükselebilmesi itibariyledir. Demek ki başında bu kabağın bitmesi çıktığı sırada hasta hâlinde bir siper olmak için idi. Bunun basit bir teşkîlâta işaret olması da melhuzdur. {وَاَرْسَلْنَاهُ[3] اِلٰى مِائَةِ[4] اَلْفٍ} ve [4076] onu, yani Yûnus'u yüz bine gönderdik ❁ yani kaçtığı yere tekrar gönderildi[5] ki yüz bin nüfusa bâliğ oluyordu {اَوْ يَز۪يدُونَ} hatta artıyorlardı. ❁ Yani pek çok değillerse de az da değillerdi, artmaya da müsta'id idiler. Bu tâbir iki irsal arasında tezâyüd bile vâki' olduğuna işarettir. {فَاٰمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ} Bunun üzerine iman ettiler de Biz de onları bir zamana kadar yaşattık. ❁ Îmân-ı ye's fâide vermezken bu suretle kavm-i Yûnus'a verdi. {فَاسْتَفْتِهِمْ} ❁ Bu "fâ" bir fezlekedir, yani yukarıdaki فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَ. اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ [37/73-74] emrinden buraya kadar tafsil olunan kıssaları bir telhis ederek demek olur ki şimdi bunlara atf-ı nazar ve nihâyet Yûnus kıssasını da teemmül eyledikten sonra, peygamberliğin müşkilâtından kaçınmayarak yâ Muhammed, sen yine müşriklere sor, susturmak için de[6]:

---

1 M: "فالتقه".
2 B -"o".
3 B: "وارسلنا".
4 M: "ماة".
5 B: "gönderdi".
6 H ve F: "ver".

{اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ} Rabbine kızlar, onlara oğullar öyle mi! ❁ Bu ne biçim taksim? Cüheyne, Benî Seleme, Huzâ'a Benî Melîh gibi Arap müşrikleri "melekler Allah'ın kızlarıdır[1]" diyorlardı, hâlbuki kendilerinin kız evlâtları olsa istemiyorlardı. Bir de meleklere kız demekle onlarda şiddet tasavvur etmiyorlardı. Sûrenin başında onların tasvir olunan şiddetlerini duyurmak için فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقاً buyurulduğu gibi burada da akidelerini ibtal için zecir buyuruluyor. Buna karşı i'tizâr[2] makamında murad "dişi mahlûkları demektir" diyecek olurlarsa buyuruluyor ki: {اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ اِنَاثاً وَهُمْ شَاهِدُونَ} Yoksa Biz melâikeyi dişi olarak yaratmışız da onlar şâhidler mi imiş? {اَلَٓا ... إلخ[3]} Ha bak ❁ bu yukarıki "sor" emrinde dâhil olmayarak doğrudan doğru taraf-ı ilâhîden yalancılıklarını ilan ile mezheblerini ibtal ve [4077] tenakuz gibi açık yalan olduğu mâlum olan şeylere şehadet etmeye kalkışanların şehadetleri mesmû' olamayacağını ihtar eder.[4] {وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَباً}[5] Bir de Allah ile cinler beyninde bir neseb uydurdular. ❁ Bu cümle لَيَقُولُونَۙ وَلَدَ اللّٰهُ kavli üzerine mâtuftur. Hitabdan yine bu suretle gıyâba geçilmesi sözlerinin şenâ'atinden dolayı hitâba kābiliyetleri olmadığını bir ihtardır. Yani iftiralarından[6] bütün cinlerle Allah arasında bir neseb, ulûhiyette iştirâki[7] ifade edecek vechile bir münasebet, bir ortaklık uydurmaya kadar gittiler. Burada "cin" meleklere dahi şâmil olan e'am mânaya[8] ale'l-umûm gizli mahluklar, mâba'de't-tabîî kuvvetler, bütün rûhânîler demektir. Mecûsî mezheplerinde olduğu üzere "Şeytan Allah'ın kardeşidir, melekler Allah'ın kızlarıdır" dedikleri gibi, birtakımları da "rûhânîlerin, cinlerin, meleklerin Allah'a münasebeti, yakınlığı vardır. Biz onların vesâtati olmaksızın Allah'a yaklaşamayız, Allah yanında şefî'lerimiz olmak için biz onlara ibadet etmekteyiz" diyor, şirk koşuyor; "biri şer yapar, biri

1 B: "kızları".
2 B: "i'tirâz".
3 H ve F -"إلخ".
4 H +"~~Ulûhiyette iştirâki ifade edecek vechile bir münasebet, bir akrabalık~~".
5 B +"Ve".
6 B: "itiraflarından".
7 B: "iştirak".
8 H ve F +"yani".

hayır" diyorlardı. Sûre-i En'âm'da وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ [6/100], وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ [6/112] âyetlerinin tefsîrinde buraya dair tafsîlât geçmişti, bak. {وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ} Hâlbuki o neseb isnad ettikleri rûhânîler ale'l-husus melâike[1] bilir, şehadet ederler ki {اِنَّهُمْ} her hâlde onlar: O iftirayı uyduran yalancılar {لَمُحْضَرُونَ} muhakkak ihzar olunacaklar ❁ yakalanıp cehenneme tıkılacaklardır. {سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ} Allah, onların isnad ettikleri vasıflardan münezzeh sübhândır. ❁ Bilirler, böyle tesbih ile tenzih ederler. Meleklerin tesbihinde şüphe olmadığı gibi خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ [el-A'râf 7/12; Sâd 38/76] diye mahlûkiyetini itiraf eden İblis bile [4078] müşriklerin isnad eyledikleri şirk vasıflarından Allah'ı tenzih eder, اِنِّى بَرٓىءٌ مِنْكُمْ [el-Enfâl 8/48] der, {اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ} lâkin Allah'ın ihlâs ile seçilen kulları başka ❁ onlar öyle isnadda bulunmazlar ve onun için azâba da ihzar olunmazlar. {فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ} Çünkü siz ve o taptıklarınız ❁ putlarınız ve şeytanlarınız {مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ} Allah'a karşı meftun edemezsiniz {اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ} ancak cehenneme yaslanacak olanı aldatırsınız ❁ onun için Allah'ın ihlâs ile seçilen kullarını bozamazsınız. Şu da o bilen cinlerin, yani melâikenin sözlerindendir. {وَمَا مِنَّا} Bizden ise başka değil {اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ} ancak ona mâlum bir makam vardır. ❁ Yani her birimizin Allah teâlâ'ya ubûdiyet için durduğumuz mâlum bir makamı, muayyen bir haddi vardır ki onu geçemeyiz {وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَ} ve biz elbette biz şüphesiz o saf dizenleriz ❁ وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّا {وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ} Ve biz her hâlde biz o tesbih edenleriz ❁ yani Allah teâlâ'yı şân-ı sübhânîsine lâyık olmayan evsâftan tenzih ederiz. Binâen'aleyh veled, neseb gibi isnadları kat'iyyen reddederiz. {وَاِنْ} انّ'nin muhaffefidir. Yani ve gerçek {كَانُوا لَيَقُولُونَ} kat'iyyetle diyorlardı ki {لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلِينَ} bizim indimizde evvelkilerinkinden bir zikir olsa idi ❁ onlarınki gibi Allah tarafından indirilme bir kitap, fikirler açıp ibret dersi veren ilâhî bir kitap olsa idi {لَكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ} Allah'ın ihlâs ile seçilen [4079] kulları olurduk. ❁ Kureyş böyle demişlerdi[2]

---

1 B: "melekler".

2 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 623; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 129:

قوله عز وجل «وإن كانوا ليقولون» كفار مكة «لو أن عندنا ذكرا من الأولين» خبر الأمم الخالية كيف أهلكوا وما كان من أمرهم «لكنا عباد الله المخلصين» بالتوحيد. نزلت فى الملأ من قريش.

{فَكَفَرُوا بِهِ} fakat olunca ona küfrettiler ❁ ihlâs ile sarılmak şöyle dursun küfrettiler, zikirlerin en güzeli olan Kur'an[1] nâzil olunca nankörlük edip tanımak istemediler {فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ} artık ileride bilecekler ❁ küfürlerinin âkıbeti neye varacağını görecekler, çünkü va'd-i ilâhî şöyledir: {وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ} Celâlim hakkı için mürselîn kullarımız hakkında ezelde şu kelimemiz sebketmiştir: {اِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ} Elbette onlar muhakkak mansur olacaklardır onlar ❁ önünde olmazsa sonunda yardım onlara olacaktır. {وَاِنَّ جُنْدَنَا} Ve elbette Bizim askerlerimiz ❁ o mürselîne yardım edecek, onun ensârı olacak olan hak orduları {لَهُمُ الْغَالِبُونَ} muhakkak onlar gālib olacaklardır. ❁ Peygamberlerin hikmet-i irsalleri âkıbet tahakkuk edecek, davaları zaferi kazanacaktır. Burada bu kelime-i ilâhiye Peygamber'e vaad ve muhaliflerine va'îd siyâkındadır. Bu va'd ü va'îd tekrar buyurulduktan sonra bu sûre-i celîle de şu âyetle hatm olunuyor: {سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ} Tesbih, O izzetin sahibi olan Rabbin Sübhân'a onların isnad ettikleri vasıflardan ❁ yani seni terbiye edip risaletle gönderen ve o kat'î nusret ve galebeyi vaad buyurmuş olup vaadinde hulf etmesine veya kuvvet ü kudretine karşı gelinmesine[2] ihtimal bulunmayan sâhib-izzet Rabbin Sübhân'a o müşriklerin, kâfirlerin isnad eyledikleri eksik vasıflardan tenzih {وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ} bir de selâm, o mürselîne ❁ mansûriyetleri ezelde mukadder olan sana ve yukarıda bir kısmının isimleri geçmiş olan bütün peygamberlere, bütün bu [4080] nimetlerden dolayı {وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} hamd de Allah'a, Rabbü'l-âlemîne ❁ bu âyet de pek cem'iyyetli olan âyetlerdendir. İbn Ebî Hâtim'in Şa'bî'den tahric eylediği bir hadiste Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Her kimi kıyamet günü ecirden tam ölçekle ölçmek mesrur edecekse meclisinin âhirinde kalkacağı sıra desin:

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.[3]

1 H ve F: "Kur'ân'ı".
2 H ve F: "gelmesine".
3 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, X, 3234. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* II, 849; Abdürrezzâk, *el-Musannef,* II, 519: عن يونس بن أبي إسحاق عن الشعبي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سره أن يكتال بالمكيال الأوفى من الأجر يوم القيامة، فليقل آخر مجلسه حين يريد أن يقوم: سبحان ربك رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين.

[4081]

سُورَةُ صۤ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَمَانٌ وَثَمَانُونَ اٰيَةً

SÂD SÛRESİ

Sâd Sûresi Mekkîdir, bir ismi de Sûre-i Dâvûd'dur (*Besâir*).[1]

Âyetleri: Kûfîde seksen sekiz[2], Hicâzî, Basrî, Şâmî'de seksen altıdır.

Kelimeleri: Yedi yüz otuz ikidir.

Harfleri: Üç bin altmış dokuzdur.

Fâsılası: صد قطرب من لج harfleridir[3].

Evvelki sûrenin âhirine doğru لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّلٖينَ. لَـكُنَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ [es-Sâffât 37/168-169] hikâye buyurulduğu için bu sûre de صۤ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ ile başlıyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

صۤ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ
مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حٖينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾ وَعَجِبُوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ
هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾ اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ
مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَیْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ
الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فٖى شَكٍّ مِنْ ذِكْرٖى
بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزٖيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾ اَمْ لَهُمْ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِى الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ

---

1 Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz,* I, 399:

ولها اسمان سورة صاد، لافتتاحها بها، وسورة داود، لاشتمالها على مقصد قصَّته فى قوله: «واذكر عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الأيد».

2 H, F, M ve B -"sekiz".

3 H ve F -"harfleridir".

الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُوالْاَوْتَادِۙ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ
وَاَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ ﴿١٣﴾ اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِࣖ ﴿١٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Sâd, bu zikir ile meşhun Kur'ân'a bak (1). Fakat o küfredenler bir onur, bir şikāk içindeler (2). Kendilerinden evvel nicelerini[1] helâk ettik, çığırıştılar: Değildi fakat vakt-i halâs (3). İçlerinden kendilerine uyandırıcı bir peygamber geldiğine şaştılar da dediler ki kâfirler: "Bu bir sihirbaz, bir kezzâb (4). İlâhları hep bir ilâh mı kılmış? Bu cidden şaşılacak bir şey, çok tuhaf" (5). İçlerinden o heyet de fırladı şöyle: "İlâhlarınız üzerinde sabr u sebat edin, bu cidden arzu olunur bir şey, bir murad (6). Biz bunu diğer millette işitmedik, bu bir uydurmadır mutlak (7). O zikir aramızdan ona mı[2] indirilmiş?" Doğrusu onlar Benim zikrimden bir kuşkulu şek içindeler, doğrusu henüz azâbımı [4083] *tatmadılar (8). Yoksa sana onu veren Azîz Vehhâb Rabbinin rahmeti hazineleri onların yanında mı?[3] (9). Yoksa onların mı bütün o göklerin, yerin ve aralarındakilerin mülkü? Öyle ise haydi esbâb içinde üstüne çıksınlar[4] (10). Onlar burada ahzâb döküntüsünden (muhtelif partilerden) bozuk bir ordu (11). Onlardan evvel tekzib etmişti Nûh kavmi ve Âd ve o kazıkların sâhibi Firavun (12). Ve Semûd ve kavm-i Lût ve Eykeliler, bunlar işte o ahzâb (13). Başka değil, hepsi gönderilen elçileri (resulleri) tekzib etti de öyle hak oldu azâbım[5] (14).*

Rivayet olunuyor[6] ki Ebû Tâlib hastalandığı zaman Kureyşten bir heyet geldi, içlerinde Ebû Cehil de vardı. Yanına girdiler, "biraderinin oğlu bizim ilâhlarımıza şetmediyor, şöyle yapıyor, şöyle şöyle diyor, ona

---

1 H ve F: "niceden".
2 H ve F -"mı".
3 H ve F: "Yoksa onların yanında mı rahmeti hazineleri sana onu veren Azîz Vehhâb Rabbinin?"
4 H ve F: "Yoksa onların mıdır mülkü bütün o göklerin, yerin ve aralarındakilerin? Öyleyse haydi esbâbı içinde üstüne çıksınlar".
5 H ve F: "azâb".
6 H ve F: "olunur".

haber göndersen de nehy eylesen" dediler, haber gönderdi. Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem geldi odaya girdi, Ebû Tâlib'in yanında bir kişilik yer vardı, oraya oturmasın diye Ebû Cehil sıçradı oraya oturdu. Resûlullah amcasının yakınında oturacak yer bulamayınca kapının yanında oturdu, Ebû Tâlib "ey biraderzâdem! Kavmin yine senden şikâyet ediyorlar, ilâhlarına şetmediyorsun, şöyle şöyle diyorsun zu'munda bulunuyorlar" dedi, onlar da birçok söylendiler. Resûlullah söz aldı: "Yâ ammi! Ben onları bir kelime üzere[1] istiyorum, bir kelime ki onunla Arab onlara inkıyad edecek, Acem onlara cizye verecek" dedi, bunun üzerine ferahlandılar, "babanın aşkına ondan fazlasını veririz, ne o kelime?" dediler. "Bir tek kelime" dedi, "ne o?" dediler: "Lâ ilâhe illallah" dedi, der demez telâş ile kalktılar ve elbiselerini çırparak اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ اِنَّ هٰذَا لَشَىْءٌ عُجَابٌ dediler, işte صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ... اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ'a kadar bunun üzerine nâzil oldu.[2]

{صٓ} Sâd, bunu âyet sayan rivayet yoktur. Yazılışı itibariyle bir harf, okunuşu itibariyle bir isim veya [4084] صيد'dan fi'l-i mâzî veya صدا'dan emr-i hâzır olabilir. Harf olduğuna göre diğer mukatta'âtta geçtiği üzere tehaddî ve i'câz yoluyla serdedilmiştir. Ekserin kavlince bu sûrenin ismidir. Mücerred bir remz olması da melhuzdur. Fâtiha'da bu harf ile alâkadar "sırat" kelimesi vardır. "Sıdk" maddesi de bu remzin ilk ihtar edeceği kelimelerdendir. صدق الله, "sâdıksın yâ Muhammed", "yâ sâdık" gibi.[3] Hasen'den rivayet olunduğuna göre "sâdâ"nın[4] mufâ'alesi

---

1 B: "üzerine".

2 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* XX, 365. Krş. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 635-636; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 227, 362; Tirmizî, Tefsîr, 39/3232; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 149-150:

عن ابن عباس قال: لما أن مرض أبو طالب دخل عليه رهط من قريش فيهم أبو جهل قال: فقالوا: إن ابن أخيك يشتم آلهتنا ويفعل ويفعل ويقول ويقول، فلو بعثت إليه فنهيته، فبعث إليه أو قال: جاء النبي صلى اللّٰه عليه وسلم فدخل البيت وبينه وبين أبي طالب مجلس رجل، قال: فخشي أبو جهل إن جلس النبي صلى اللّٰه عليه وسلم إلى جنب أبي طالب أن يكون أرق له عليه، فوثب فجلس في ذلك المجلس، ولم يجد النبي صلى اللّٰه عليه وسلم مجلسا قرب عمه، فجلس عند الباب قال أبو طالب: أي ابن أخي ما بال قومك يشكونك؟ يزعمون أنك تشتم آلهتهم وتقول وتقول وتفعل وتفعل، قال: فأكثروا عليه من اللحو، قال: فتكلم النبي عليه الصلاة والسلام فقال: «يا عم، إني أريدهم على كلمة واحدة يقولونها تدين لهم بها العرب، وتؤدي إليهم بها العجم الجزية»، قال: ففزعوا لكلمته ولقوله قال: فقال القوم: كلمة واحدة –نعم وأبيك– وعشرا، قال: وما هي، قال: أبو طالب وأي كلمة هي يا ابن أخي قال: «لا إله إلا اللّٰه»، قال: فقاموا فزعين ينفضون ثيابهم وهم يقولون: «أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ»، قال: وقرأ من هذا الموضع إلى قوله: «لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ».

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 138; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 491; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 135:

عن الضحاك فى قوله «ص» قال: صدق الله.

4 B: "sadâ'nın".

olan "müsâdât"tan emirdir.[1] "Sadâ" karşılık vermektir. Onun için sesin aksettiği yerden verilen karşılığa "sadâ" denir. Binâen'aleyh "dâl"in kesriyle "sâdi", "sadâla[2] sen, Kur'an sesine ma'kes ol, sadâ gibi karşılık ver, yani mazmûnuyla âmil ol, icrâ et"[3] demek olur. İbn Abbas'tan bir rivayete göre "Sâd" gece ve gündüz yokken Arş-ı Rahmân'ın üzerinde bulunduğu deryânın ismidir.[4] (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ [Hûd 11/7] bak.) Said b. Cübeyr'den; Allah teâlâ'nın iki nefha arasında mevtâyı ihyâ buyurduğu deryânın ismidir.[5] Bu iki rivayet garîb olmakla beraber latîftir. Bunlarda "Sâd" kasem mânasını da tazammun edebilir. Ve o surette {وَالْقُرْاٰنِ} atıf olur[6]. {ذِى الذِّكْرِ} Sâhib-zikir, zikirli, zikir dolu ❁ burada zikir şu üç mânadan her biriyle tefsir olunabilir.

"**Zikr**" nâmı anılmak, şeref ü şan mânasına وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ [ez-Zuhruf 43/44][7] gibi. Anmak, tezkir, vaaz ve ihtar mânasına, şeriat ve ahkâm, va'd ü va'îd, geçmiş ümmetlerin vekāyi'inden medâr-ı ibret olan kısas ve ahbâr gibi. Dinde ihtiyaç bulunan şeyleri anlatmak mânasına, yani şanlı, nasihatli din öğreten, ibret dersi veren Kur'ân'a kasem olsun ki. Bu kasemin cevabı mahzuftur. بَلِ o mahzufa ma'tuftur. Yani sen risaletinde sâdıksın, sana söylenen haktır, o[8] va'd ü va'îd muhakkak yerini bulacaktır. Fakat kâfirler {فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ} bir izzet ile şikāk içinde ❁ kendilerini bir onur, kibir[9], şikāk sarmış, kibirlerinden hakkı kabul etmiyorlar, [4085] muhtelif garazlarla türlü mâbudlar peşinde boğuşuyorlar. {فَنَادَوْا} Çığırıştılar ❁ yani helâki gördükleri

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 137; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* IV, 319; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 491:

قال أبو جعفر: اختلف أهل التأويل في معنى قول الله عزّ وجلّ: «ص» فقال بعضهم: هو من المصاداة، من صاديت فلانا، وهو أمر من ذلك، كأن معناه عندهم: صاد بعملك القرآن: أي عارضه به، ومن قال هذا تأويله، فإنه يقرؤه بكسر الدال، لأنه أمر، وكذلك رُوي عن الحسن.

2 B: "sadla".

3 B -"sadâ gibi karşılık ver, yani mazmûnuyla âmil ol, icrâ et".

4 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 452; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 155:

وقال عكرمة: سأل نافع بن الأزرق عبد الله بن عباس رضي الله عنهما عن «ص» فقال: «ص» كان بحرًا بمكة، وكان عليه عرش الرحمن إذ لا ليل ولا نهار.

5 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 452; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 155:

وقال سعيد بن جبير: «ص» بحر يُحْيي الله به الموتى بين النفختين.

6 M: "atfoluyor".

7 "Ve muhakkak ki o hem senin için, hem kavmin için bir şereftir…"

8 B: "ve".

9 H, F ve B: "ki".

vakit tevbe edip "aman yâ Rabbi" diye bağırıştılar, feryad ettiler. {وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ} Fakat o vakit, yahut o çığrışma kurtulacak zaman değildi, kaçamak ihtimâli kalmamıştı ❁ "lât", "lâ" demektir. {اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا} İlâhları hep bir ilâh mı kıldı ❁ yani لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ diye hepsinden ulûhiyeti nefyetti de yalnız birine mi kasr etti {اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ} bu cidden pek acayib[1] bir şey ❁ atalarından beri şirke alışmış olan câhiliye kafası bu kadar muhtelif insanların muhtelif âmâl ve hissiyâtını yalnız bir mâbudun nasıl tatmin edebileceğini düşünemiyor, onun بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ [Yâsîn 36/83] olduğunu bilmiyor[2] da tevhide taaccüb ediyor. {مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ} Biz bunu millet-i âhirede işitmedik ❁ "millet-i âhire" diğer millet, yahut sonraki millet demektir. Bu surette Nasrâniyete işaret olur. Çünkü İslâm gelmeden evvel o zaman için en son millet Nasrâniyet idi, o da teslisi kabul ediyordu. {ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا} O zikir, yani Allah'ın zikr ü ihtârını hâvî olan Kur'an aramızdan ona mı indirilmiş? {ذِكْرِى} Zikrim, yani Kur'an {عَذَابِ} "azâbî" demektir, kesre ile "yâ"dan iktifâ olunmuştur. عِقَابِ de böyledir[3]. {جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ[4] مِنَ الْاَحْزَابِ} Onlar burada ahzâbdan kalma bozuk bir ordu döküntüsü ❁ yani eskiden peygamberlere karşı toplanmış, mahvolmuş muhtelif hiziblerden bakıyye, onlar gibi hezîmete mahkum, bozuk, vahdet-i rûhiyesi yok, mâneviyatı perişan, derme çatma birkaç asker, ordu, askerler böyle askerler. Bu âyet çok [4086] câlib-i dikkattir. Burada Kureyş'in Bedir'den başlayan hezîmetine işaret olunduğu gibi muvaffak olacak muntazam bir ordunun muntazam bir milletten çıkabileceğini anlatıyor.

وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا
قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ
﴿١٧﴾ اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِۙ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ كُلٌّ

1 B: "acîb".
2 B: "bilemiyor".
3 B: "öyledir".
4 H, F, M ve B -"مَهْزُومٌ".

لَهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾ وَهَلْ اَتٰيكَ
نَبَؤُا الْخَصْمِۢ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَۙ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُ۫دَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْۚ
خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ
﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخ۪ي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي
فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِه۪ۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْخُلَطَٓاءِ
لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْۜ وَظَنَّ دَاوُ۫دُ
اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَۜ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى
وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾ يَا دَاوُ۫دُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَل۪يفَةً فِي الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا
تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا
نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

[4087] **Meâl-i Şerîfi**

Onlar da başka değil, bir tek sayhaya bakıyorlar öyle ki ona hık yok (15). Bir de "yâ Rabbenâ, bizim pusulamızı hesap gününden evvel acele ver" dediler[1] (16). Şimdi sen onların dediklerine sabret de kuvvetli kulumuz Dâvûd'u an, çünkü o çok tercîʿ yapar (evvâb) idi[2] (17). Çünkü Biz onun maiyyetinde dağları musahhar kılmıştık: Tesbih ederlerdi akşamleyin ve işrak vakti[3] (18). Kuşları da toplu olarak, hepsi[4] onun için tercîʿ yapar (evvâb) idi (19). Hem mülkünü kuvvetlendirmiştik, hem de kendisine hikmet ve fasl-ı hitâb vermiştik (20). Bir de hasım kıssası geldi mi sana? Hani sûrdan mihrâba aştıkları vakit (21). O vakit Dâvûd'un üzerine giriverdiler de onlardan telâşa düştü, "korkma" dediler, "iki hasmız, bazımız bazımıza tecavüz etti, şimdi sen[5] aramızda hak ile hükmet ve

1 H ve F: "Bir de dediler ki: 'Yâ Rabbenâ, bizim pusulamızı hesap gününden evvel acele ver.'"
2 H ve F: "çünkü o çok zekkâr (evvâb) idi".
3 H ve F: "Biz dağları maiyyetinde musahhar kılmıştık: Tesbih ederlerdi akşam".
4 B -"hepsi".
5 B -"sen".

aşırı gitme de bizi doğru yolun ortasına çıkar (22). Şu benim biraderim, onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim ise bir tek dişi koyunum var, böyle iken 'bırak onu bana' dedi ve beni söyleşmede yendi" (23). Dedi ki: "doğrusu senin bir [4088] *koyununu kendi koyunlarına istemesiyle sana zulmetmiş ve hakikaten karışıkların çoğu birbirlerine tecavüz ediyorlar, ancak iman edip de salâh isteyenler başka, onlar da pek az." Ve sanmıştı ki Dâvûd kendisine sırf bir fitne yaptık, hemen*[1] *Rabbine istiğfar etti ve rükûʿ ederek yere kapanıp tevbe ile rücûʿ etti (24). Biz de onu kendisine mağfiret buyurduk ve hakikat ona indimizde katʿî bir yakınlık ve bir âkıbet güzelliği vardır (25). "Yâ Dâvûd! Muhakkak ki Biz seni Arz'da bir halîfe kıldık, imdi nâs arasında hak ile hükmet de (keyfe*[2]*) hevâya tâbiʿ olma ki seni Allah yolundan sapıtmasın, çünkü Allah yolundan sapanlar hesap gününü unuttukları cihetle kendilerine pek şiddetli bir azab vardır" (26).*

{وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا} ۞ "**Kıtt**" esasen pusla, atıyye puslası demektir. Burada hisse mânasınadır. "Hesab gününe, kıyamete kadar beklemeye lüzum yok, o ikābdan bizim hissemizi şimdiden peşin ver" diye istihzâ etmek istiyorlar. {ذَا الْاَيْدِ} Sâhib-te'yîd, kuvvetli ۞ rivayet olunur ki müşârün ileyh bir gün oruç tutar bir gün iftar ederdi ve gece yarısı namaza kalkardı. Bu suretle kuvvetinin esası din kuvveti olduğu anlatılmak üzere şöyle taʿlîl olunuyor: {اِنَّهُٓ اَوَّابٌ} Çünkü o bir evvâbdır.

"**Evvâb**"[3] "tevvâb" vezninde "evb"den mübalağalı ism-i fâildir. "Evb" Râgıb'ın beyânına göre rücûʿun bir nevʿi, irâdî olan kısmıdır. Dönülmesi lâzım gelen yere dönmek demektir. Bu mânadan "evvâb", "tevvâb" gibi Allah'a çok rücûʿ eden demek olur. Onun için burada رَجَّاع إلى مرضاة الله diye tefsir etmişlerdir.[4] Ancak "reccâʿ" hem "rücûʿ"dan, hem de müteʿaddîsi

---

1 B -"sanmıştı ki Dâvûd kendisine sırf bir fitne yaptık, hemen".
2 H ve F: "(keyf)".
3 B: "Ebvâb".
4 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 97:
الأَوْبُ: ضرب من الرجوع، وذلك أنّ الأوب لا يقال إلا في الحيوان الذي له إرادة، والرجوع يقال فيه وفي غيره، يقال: آب أَوْباً وإِيَاباً ومَآباً. قال الله تعالى: «إِنَّ إِلَيْنا إِيابَهُمْ» (الغاشية ٢٥/٨٨) وقال: «فَمَنْ شاءَ اتَّخَذَ إِلى رَبِّهِ مَآباً» (النبأ ٣٩/٧٨)، والمآب: المصدر منه واسم الزمان والمكان. قال الله تعالى: «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» (آل عمران ١٤/٣)، والأَوَّاب كالتوّاب، وهو الراجع إلى الله تعالى بترك المعاصي وفعل الطاعات، قال تعالى: «أَوَّابٍ حَفِيظٍ» (ق ٣٢/٥٠)، وقال: «إِنَّهُ أَوَّابٌ» (ص ١٧/٣٨، ٣٠) ومنه قيل للتوبة: أَوْبَة...

olan "rec'"den olabilir. "Rec'" ise ircâ' ve tercî' mânalarına geldiğine ve seste tercî', nağme ve âhenk yapmak veya sadâ vermek demek olduğuna göre "reccâ'" iyi tercî' yapan mürecci' mânâsını dahi ifade etmiş olur. [4089] Nitekim يَا جِبَالُ اَوِّبِى'de [Sebe' 34/10] bu mâna açıktır. Bu münasebetle "evvâb", Mücâhid'den rivayet olunduğu üzere bir de müsebbih, çok tesbih eden mânasına tefsir edilmiştir ki Ebussuud bunun vechinde şöyle diyor: "İkinci 'evvâb' müsebbih mevzi'ine[1] konmuştur, çünkü tesbihi tercî' yapıyordu, mürecci' de reccâ'dır. Çünkü ard ardına fiiline rücû' eder durur, 'Evvâb' Allah teâlâ'ya çok rücû' eden tevvâb demek olduğuna göre de çok tevbekâr olanın âdeti çok zikr ü tesbih ve takdis etmektir."[2] *Kāmûs*'ta "evb" kasd ve istikāmet mânalarına[3] dahi geldiğinden "evvâb" çok doğru ve azimkâr demek de olabilir. Şu hâlde "evvâb" birçok mânalara muhtemil bir kelime olduğundan hepsini aynı bir kelime ile terceme kābil olmayacaktır[4]. Evvelâ Allah'a rücû' sûfiyyenin "mevt-i irâdî" tâbir ettikleri fenâfillah makamıdır ki tevbe ve inâbe bunun başıdır. Bu makamda sâdır olan her kuvvet ilâhîdir. Onun için teyid ve kuvvetinin illetinde öyle buyuruluyor. Çünkü o bir evvâb idi. {اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ} Hakikaten Biz dağları onun maiyyetinde musahhar kılmıştık: öyle ki dağlar {يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ} akşam ve işrak vakitleri tesbih ederlerdi. ❁ Bunun zâhiri onunla beraber sesle tesbih etmeleri, onun tesbihine te'vîb ve tercî' tarîkiyle cevap vermeleridir. Resûlullah'ın avucunda taşların tesbihi[5] kabîlinden olduğu da söylenmiştir.

---

1 B: "mânasına".

2 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 282:
ووضع «الأوّاب» موضع المسبِّح إمّا لأنّها كانت تُرجّع التسبيح والمرجِّعُ رجّاع؛ لأنّه يَرجع إلى فِعله رجوعًا بعد رجوع، وإمّا لأنّ «الأوّاب» هو التوّاب الكثيرُ الرجوع إلى الله تعالى، ومِن دأبه إكثارُ الذِّكر وإدامةُ التسبيح والتقديس.

3 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* I, 140.

4 B: "olamayacaktır".

5 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr,* Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, ts., VIII, 442. Krş. *Müsnedü'l-Bezzâr,* IX, 431, 434; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve,* thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî - Abdülberr Abbâs, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986, s. 431; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid,* VIII, 298-299:
كان أبو ذر يقول: التمست النبي صلى الله عليه وسلم في بعض حوائط المدينة، فإذا هو قاعد تحت نخلة، فسلم على النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: ما جاء بك؟ فقال: جئت النبي صلى الله عليه وسلم، فأمره أن يجلس، وقال: ليأتينا رجل صالح، فسلم أبو بكر، ثم قال: ليأتينا رجل صالح، قال: فجاء عمر فسلم، وقال له مثله، وقال: ليأتينا رجل صالح، فأقبل عثمان بن عفان، ثم جاء علي، فسلم، فرد عليه مثله، ومع النبي صلى الله عليه وسلم حصيات، فسبحن في يده، فناولهن أبا بكر، فسبحن في يده، ثم عمر، فسبحن في يده، ثم عثمان، فسبحن في يده.

"**İşrak vakti**" Güneş doğup ufk-ı şarkīde biraz yükselerek ziyâsının sâfiyetle parlamaya başladığı vakittir ki ilk kuşluk (dahve-i suğrâ)dır. Bayram namazlarını kıldığımız vakittir. İşrak namazı da sünnettir. Sonra kaba kuşluk, dahve-i kübrâ olur. {وَالطَّيْرَ} Kuşları da ❁ musahhar kıldık. {مَحْشُورَةً} Haşir hâlinde ❁ toplanmış olarak {كُلٌّ} hepsi ❁ dağlar da kuşlar da hep {لَهُ} onun için ❁ yani [4090] Dâvûd için {اَوَّابٌ} evvâb idi ❁ hep ona tercî' yaparak âhenk ile tesbih ediyorlardı. Ne hoştur ki burada "evvâb" fâsılasının tercî'iyle mânasındaki rücû' ve tercî'e bir misâl de verilmiştir. Meselâ Dâvûd "evvâb" deyince onlar da "evvâb" diyorlar. Ma'amâfîh sade bir tekrardan ibaret değil, mânaları farklıdır. Demin ihtar olunduğu üzere evvelki rücû'dan çok rücû'kâr mânasına, ikincisi de tercî' mânasına "rec'"den tercî'kâr mânasına olmuş oluyor. Dâvûd Allah'a rücû' ediyor, onlar Dâvûd'a tercî' yapıyorlar; bununla beraber şu mâna da verilmiştir: Küll, yani Dâvûd da, dağlar da, kuşlar da, hep لَهُ Allah için tercî' ile tesbih yapıyorlardı. Dini, ibadeti böyle kuvvetli olduğu gibi {وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ} hem mülkünü kuvvetlendirmiştik {وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ} hem de kendisine hikmet, nübüvvet, ilm ü amelde muhkemlik yahut Zebur ve ilm-i teşrî' {وَفَصْلَ الْخِطَابِ} ve fasl-ı hitab: söz kesimi vermiştik ❁ yani hakkı bâtıldan ayırarak nizâ'ı ayırt edip kesmek hâssası vermiştik. Kesip atan ayırtıcı söz ve sözde iki kıssa arasını ayıran أَمَّا بَعْد gibi fâsıl söze dahi "fasl-ı hitab" denilir. İşte böyle müeyyed, kuvvetli, bir tevbekâr idi. Bununla beraber {وَهَلْ اَتٰيكَ} bir de geldi[1] mi sana? ❁ Bu suretle istifham kıssanın[2] ehemmiyetine nazar-ı dikkati celb içindir. {نَبَؤُا الْخَصْمِ} Hasım kıssası ❁ "hasm" esasen masdar olup muhâsım mânasına dahi kullanılır. Müfrede, cem'e, müzekker ve müennese ıtlak olunur. Nitekim burada şöyle cemi' zamiri gönderiliyor[3]. {اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ} Mihrâbın sûrunu aştıkları vakit.

"**Sûr**" yüksek duvar, "Mihrâb" da köşk, şehnişîn [4091] {اِذْ دَخَلُوا عَلٰى دَاوُدَ} Dâvûd'un üzerine girdikleri vakit {فَفَزِعَ مِنْهُمْ} ki birdenbire onlardan telâş etti ❁ çünkü bunca muhafızlara rağmen sûr aşılmış içeri girilmişti,

1 B: "gelmedi".
2 F ve M: "kıssasının".
3 M ve B: "gönderiyor".

fakat girdiler de ne yaptılar {قَالُوا} dediler {لَا تَخَفْ} korkma {خَصْمَانِ} iki hasım ❁ yani biz birbiriyle davalı iki alay muhâsımız {بَغٰى[1] بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ} bazımız bazımıza tecavüz etti {فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ} onun için sen aramızda hak ile hükmet {وَلَا تُشْطِطْ} ve aşırı gitme ❁ haktan uzaklaşıp cevr etme {وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ} de[2] bizi düz yolun ortasına çıkar ❁ adalet yap. Görülüyor ki davaya tekaddüm eden bu şifâhî arz-ı hâlin kelimeleri çok îhâmlıdır. Hele işbu وَلَا تُشْطِطْ hitabında târizden daha ileri giden bir ihtar vardır. Bunlar alelâde davacılara benzemiyorlar. "O hâlde dava nedir?" denirse {اِنَّ هٰذَٓا} işte şu ❁ hâzır bi'l-meclis olan zat {اَخٖى} benim kardeşim ❁ melâike olduklarına göre din kardeşi veya arkadaşı diye tefsir edilmiştir. Fakat zarûrî değildir {لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً} onun doksan dokuz na'cesi;

"**Na'ce**" dişi koyuna ve dişi sülüne denildiği gibi kadına da istiare edilir. {وَلِىَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ} Benim ise bir tek na'cem var. {فَقَالَ اَكْفِلْنٖيهَا} Böyle iken onu benim nasibime bırak dedi {وَعَزَّنٖى[3] فِى الْخِطَابِ} ve hitabda bana ağır bastı ❁ söyleşmede yahut namzetleşmede hatırlı geldi, galebe etti. {قَالَ} dedi ki Dâvûd {لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهٖ} senin bir [4092] koyununu koyunlarına istemekle sana zulmetmiş vallahi {وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ الْخُلَطَٓاءِ} ve hakikaten halîtlerden birçoğu ❁ burada "huletâ"yı yalnız şürekâ diye tefsir etmek bize kāsır geliyor. خ أ Tâbirinden de anlaşıldığına göre ihtilât hâlinde bulunan, yani bir cemiyette yaşayan insanlar; ihvân, rüfekā, arkadaşlar, yoldaşlardan birçoğu {لَيَبْغٖى بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ} mutlak birbirlerine tecavüz ediyorlar {اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka {وَقَلٖيلٌ[4] مَا هُمْ} onlar da pek az. {وَظَنَّ دَاوُدُ} Ve Dâvûd zannetmişti ❁ girdikleri zaman veya bu "bâğī"[5] sözünü söylerken sanmıştı {اَنَّمَا فَتَنَّاهُ} ki Biz kendisini sırf bir fitneye düşürdük ❁ sevk-i ilâhî ile mülkünde bir ihtilâl oluyor, kendine bağy ile bir baskın yaptılar zannetti, yahut sezmişti ki kendisine mücerred bir

---

1 B: "يبغى".
2 B -"de".
3 H, F, M (ilk baskı) ve B: "وغرني".
4 B: "وقيل".
5 B: "Bağy".

imtihan yaptık {فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ} derhâl Rabbine istiğfar etti ❁ mağfiretini[1] niyaz eyledi {وَخَرَّ رَاكِعًا} ve rükû‘ ederek secdeye kapandı {وَاَنَابَ} ve tevbe ile Allah'a sığındı {فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ} Biz de onun için kendisine onu: o zannını veya zannettiğini mağfiret buyurduk. ❁ Demek mülkünün şiddet ve kuvveti sûrdan aşılıp[2] mihrâba girilivermesine mâni‘ olmadığı gibi, öyle bir fitne manzarası görününce de evvâb olan Dâvûd derhâl tevbe ve istiğfar ile Allah'a rücû‘da gecikmemiş ve hemen mağfiret-i ilâhiyeye ermiştir. Zannettiği fitne vâki‘ olmamış[3], mücerred bir ders-i ibret olarak kapanmıştır. Bu kıssa münasebetiyle birçok lâflar edilmiş, masallar söylenmiştir.[4] Onun için Hazret-i Alî'nin "her kim Dâvûd hadîsini kassasların rivayeti vechile tahdis ederse ona yüz altmış [4093] değnek vururum" dediği naklediliyor.[5] Bâhusus Cenâb-ı Hak buyuruyor ki {وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى} ve şübhesiz ki ona huzûr-ı izzetimizde muhakkak bir yakınlık {وَحُسْنَ مَاٰبٍ} ve bir meâb güzelliği, âkıbet varacağı güzel bir merci‘, cennette güzel bir makam vardır. Onun için kendisine şöyle hitab edildi: {يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ} Ya Dâvûd muhakkak ki Biz seni arzda bir halîfe kıldık ❁ yani kendi keyfine göre asâletle hükûmet etmek üzere değil, Allah teâlâ'nın nâmına izâfetle O'nun ahkâmını icrâya me'mur ki Âdem'in hilkatinin hikmeti de bu idi. {فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ} İmdi insanlar arasında hak ile hükmet ❁ zira hilâfetin mânası budur. {وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى} Ve hevâya tâbi‘ olma ❁ nefsin arzusu arkasından gitme, keyfe göre hükmetme {فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} ki seni Allah'ın yolundan şaşırmasın {اِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ} çünkü Allah yolundan sapanlar ❁ Firavunlar gibi hüküm kendilerinin zannederek Allah'ın ahkâmından başkasını tatbîke çalışanlar {لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ} hesap gününü unuttukları için kendilerine çok şiddetli bir azab vardır.

---

1 B: "mağfiretine".

2 H +"ansızın".

3 B: "olmamışdır".

4 B -"mücerred bir ders-i ibret olarak kapanmıştır. Bu kıssa münasebetiyle birçok lâflar edilmiş, masallar söylenmiştir".

5 Ömer en-Nesefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr,* thk. Mâhir Edîb Habbûş, İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019, XII, 486; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 81. Krş. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân,* IV, 328:

قال سعيد بن جُبير وابن المسيِّب: سمعتُ عليًّا رضي اللّٰه عنه يقول: مَن حدَّثكم بحديث داود على ما يرويه القُصَّاص جلدتُه مئة وستين؛ لأنه حدُّ الفِرْية على الأنبياء، فأُضَعِّفُه.

Bunun üzerine şu üç âyet, iki kıssa arasında fâsıla âyetleri, yani bir fasl-ı hitabdır. Bunlar da Dâvûd'a hitab olmak muhtemil ise de واذكر اصبر[1] gibi hitâbât-ı Muhammediyeden olması daha doğrudur.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلاًۜ ذٰلِكَ ظَنُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُواۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِۜ ﴿٢٧﴾ اَمْ نَجْعَلُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِد۪ينَ فِي الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّق۪ينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُٓوا اٰيَاتِه۪ وَلِيَتَذَكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

[4094] **Meâl-i Şerîfi**

Hem o göğü ve yeri ve aralarındakileri Biz boşuna yaratmadık; o, o küfredenlerin zannı. Onun için küfredenlere ateşten bir veyl var (27). Yoksa iman edip de sâlih sâlih işler yapanları Biz o yerdeki müfsidler gibi[2] yapar mıyız? (28). Yoksa o korunan müttakīleri arsız çapkınlar gibi yapar mıyız? Bir kitap ki bu sana[3] indirdik, çok mübarek, âyetlerini düşünsünler ve ibret alsın temiz özlüler (29).

{وَمَا خَلَقْنَا السَّمَٓاءَ وَالْاَرْضَ} ❁ Âl-i İmran'ın âhirinde اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ [3/190] âyetine bak. {كِتَابٌ} Kur'an, yahut bu sûre {لِيَدَّبَّرُٓوا ...الخ} tedebbür aklî, tezekkür naklî cihetlerde olmak gerektir.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُ۫دَ سُلَيْمٰنَۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌۜ ﴿٣٠﴾ اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُۙ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪يۚ حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِۚ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّۜ فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَداً ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ ل۪ي وَهَبْ ل۪ي مُلْكاً لَا يَنْبَغ۪ي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْد۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَٓاءً حَيْثُ اَصَابَۙ ﴿٣٦﴾

1 H, F, M ve B: "واصبر".
2 B -"gibi".
3 M ve B -"bu sana".

وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍۙ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَٓاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

[4095] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de Dâvûd'a Süleyman'ı bahşettik; ne güzel kul, o cidden bir evvâb (30). Arzolundukta[1] kendisine akşam üstü sâfinât hâlinde hâlis atlar (31). "Ben" dedi, "o hayır sevgisini Rabbimin zikrinden sevdim", nihâyet hicâba gizlendi (32). "Geri getirin onları bana", tuttu bacaklarını, boyunlarını silmeye başladı (33). Celâlim hakkı için Süleyman'a bir fitne de verdik ve tahtının üstüne bir cesed bıraktık, sonra tevbe ile rücû' etti (34). "Ya Rab! Bana mağfiret buyur ve bana öyle bir mülk bağışla ki ardımdan kimseye yaraşmasın, şüphesiz Sensin bütün dilekleri veren Vehhâb, Sen!" dedi (35). Bunun üzerine ona rüzgârı [4096] *musahhar ettik, emriyle istediği yere yumuşacık cereyan ederdi (36). Şeytanları da: bütün bennâ' ve gavvâs (37). Ve daha diğerlerini bendlerde çatılı çatılı (38). "Bu işte" dedik, "Bizim atâmız; artık diler kerem et, diler imsak hesâbı yok" (39). Ve şüphesiz ki ona huzûr-ı izzetimizde bir yakınlık ve bir âkıbet güzelliği var (40).*

{اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ} ❁ "**Aşiyy**" öğleden sonra akşama kadar. {الصَّافِنَاتُ} ❁ Atın üç ayağını basıp birinin tırnağını dikerek duruşuna "sufûn" denilir ki en güzel bir duruştur. Ekseriya hâlis Arap atlarında olurmuş. Öyle duran ata "sâfin", cem'inde "sâfinât" denilir. {الْجِيَادُ} "Cevâd"ın veya "cevd"in cem'idir. Koşuda serî' olan öğdül at. Demek ki "sâfinât" duruştaki güzelliği, "ciyâd" da gidişteki güzelliği ifade ediyor. Şu hâlde arzda hem duruş[2] gösterilmiş hem koşuş[3]. {فَقَالَ} Onun üzerine dedi ki {اِنِّى اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّى} ❁ müfessirînin çoğu buna şu mânayı vermişlerdir: Ben hayr yani mal ve at sevmek için Rabbimin zikrinden

1 H ve F: "O vakit ki arzolundu da".
2 H ve F: "duruşu".
3 H ve F: "koşu".

kaldım {حَتّٰى تَوَارَتْ[1] بِالْحِجَابِ} nihâyet Güneş hicâba gizlendi ❁ yani gurûb etti, ikindi namazı geçti diye bu suretle teessüf etti ve bundan dolayı "getirin onları bana" deyip hepsini Allah için kurban etti diyorlar. Bu surette حَتّٰى تَوَارَتْ[2] بِالْحِجَابِ mekūl-i kavilde dâhil olarak zamir "Şems"e gönderilmiş oluyor. Lâkin diğer birtakım müfessirîn ile beraber biz bunu şöyle anlıyoruz: "Ben o hayır sevmeyi, at sevmeyi Rabbimin zikrinden dolayı sevdim" dedi, yani namazını veya virdini geçirmedi, bilakis böyle diyerek atları bırakıp zikrini edâya gitti. حَتّٰى تَوَارَتْ[3] بِالْحِجَابِ Tâ ki o atlar hicâba gizlendi ❁ ahırlara çekildi, yahut koşuda gözden nihan oldu, o vakit namazını bitirdi {رُدُّوهَا عَلَيَّ} "geri getirin onları bana" dedi. {فَطَفِقَ مَسْحاً بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ} Artık paçalarını, [4097] boyunlarını silmeye başladı ❁ okşadı, tımarlarına itina etti. Evvelkiler buna kılıç ile silmek mânası vermişler ve namazı geçirtmeye[4] sebep oldular diye Allah yolunda kurban edildiklerini söylemişlerdir ki ikisi de Süleyman'ın evvâb olduğunu anlatan birer misâldirler. Eğer bu kurban ediş harbe sevkedilerek öldürülmüş olmaları ise güzel bir mânadır.

{وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَداً} Celâlim hakkı için Süleyman'ı bir de fitneye düşürdük ve tahtının üzerine bir cesed bıraktık. ❁ Bu fitne hakkında da birtakım garîbeler söylenmiştir. Sûre-i Bakara'da işaret olunduğu üzere anlaşılıyor ki Süleyman aleyhisselâm Beytülmakdis'i yaptırdığı sırada celbettiği sanatkârlar içinde hiyel-i sanâyi'a vâkıf birtakım şeytanların kurdukları bir ihtilâl yüzünden bir müddet nüfûzunu zâyi' etmiş yahut tahtından cüdâ olmuş, bu suretle tahtında ya kendisi kuvvetsiz bir cesed hâlinde hükümsüz kalmış, yahut tahtı da işgal olunup ona kırk gün kadar heykel gibi birisi oturtulmuş idi. Mason tarihlerinde mason cemiyetlerinin Süleyman aleyhisselâm aleyhine olan bu ihtilâl hareketlerini esas ittihaz ettikleri ve reisinin hatırasına hürmet eyledikleri söylenir.

---

1 B: "توارد".
2 B: "توارد".
3 B: "توارد".
4 B: "geçirmeye".

Bu fitne oldu {ثُمَّ اَنَابَ} sonra Süleyman rücû' etti ❁ tevbe ile Allah'a sığınıp tekrar tahtına döndü: şöyle ki {قَالَ رَبِّ} yâ Rab dedi {اغْفِرْ لِى} bana mağfiret buyur ❁ her ne kusur, hata sâdır oldu ise afv u kereminle ört {وَهَبْ لِى مُلْكًا} ve bana öyle bir mülk bağışla ki {لَا يَنْبَغِى لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى} benden başka kimseye gerekmesin ❁ yani benim hâlime münâsib, bana mahsus bir mucize olsun, yahut bu kere olduğu gibi kimse onu benden selb ü nez' edemesin. [4098] Yukarılarda da geçtiği üzere Râzî tefsirinin bir yerinde buna şöyle de mâna vermiştir: Yani bana öyle şanlı bir mülk ver ki ben ona nâil olup öldükten sonra "dünya mülkünün vefâsı olsa idi Süleyman'a olurdu" denilsin de kimsenin dünya mülküne hırs u rağbeti yaraşık almasın.[1] Bu da güzel bir mazmundur. Fakat biz öyle anlıyoruz ki Süleyman aleyhisselâm'ın asıl maksadı fâni olan dünya mülkü değil, âhiret mülkünü istemektir. Zira مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهٖۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ نَص۪يبٍ'dir [eş-Şûrâ 42/20][2]. Ve ondan dolayıdır ki kendisine ziyadesi verilmiştir. Nitekim şöyle buyuruluyor: {فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ} Biz de onun üzerine kendisine[3] rüzgârı musahhar kıldık ❁ bunda[4] dünya mülkünün bir[5] rüzgâr gibi gelip geçici olduğuna da bir telmih vardır. O rüzgâr ona öyle musahhar, öyle münkād oldu ki bir me'mur gibi {تَجْر۪ى بِاَمْرِه۪ رُخَاۤءً حَيْثُ اَصَابَ} onun emriyle serfürû ederek istediği yere akardı. {وَالشَّيَاط۪ينَ} Şeytanları da ❁ fitnenin menşe'i olan şeytanları da musahhar kıldık. Burada bu şeytanların hem birtakım sanat dehâlarına dahi şümûlünü ve hem üç mertebe üzere teşekküllerini anlatan şöyle bir bedel ile îzah edilmesi ne kadar şâyân-ı dikkattir: {كُلَّ بَنَّاۤءٍ} Her

---

1 Bk. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XVI, 7:

«هب لي ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي» يعني أن بعد حصول هذا الملك لا يبقى للنفس اشتغال بطلب الدنيا، ثم يعرف أن عند حصول هذا الملك الذي هو أعظم الممالك لا حاصل للدنيا ولا فائدة في لذاتها وشهواتها، فحينئذ يعرض القلب عن الدنيا ولا يقيم لها وزنا.

Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVI, 395:

الوجه الخامس: أن من لم يقدر على الدنيا يبقى ملتفت القلب إليها فيظن أن فيها سعادات عظيمة وخيرات نافعة، فقال سليمان يا رب العزة أعطني أعظم الممالك حتى يقف الناس على كمال حالها، فحينئذ يظهر للعقل أنه ليس فيها فائدة وحينئذ يعرض القلب عنها ولا يلتفت إليها، وأشتغل بالعبودية ساكن النفس غير مشغول القلب بعلائق الدنيا.

2 "Her kim âhiret ekimi isterse ona ekinini artırırız, her kim de dünya ekimi isterse ona da ondan veririz amma âhirette ona hiç nasip yoktur."

3 B -"kendisine".

4 B: "bundan".

5 M: "dir".

bir bennâ' ❁ her türlü yapıcı, binâ yapmak sanatı olanların[1] her türlüsü, her türlü binâ yapanlar ve yapıcıların her türlüsü: mimarı, ustası, kalfası. Corci Zeydan, *Târîhu'l-mâsûniyyeti'l-âm ve'l-bennâîne'l-ahrâr* nâmındaki masonluk tarih-i umûmîsinde "bennâ" kelimesini "mason", "franc-maçon"[2] kelimesini de "bennâ'-i hür" diye terceme etmiştir.[3] {وَغَوَّاصٍ} Ve gavvâs ❁ dalgıç, denizlerin diplerine dalmakta mâhir olanları {وَاٰخَرِينَ} ve daha diğerlerini ❁ ki mertebe-i hafâda bulunan bunlar diğer [4099] sanatkârlara şâmil olmakla beraber ins şeytanlarından cin şeytanlarına kadar varmaktadır. Onun için bunlar şu kayıt ile kayıtlanmışlardır: {مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ} Bukağılarda, zincirlerde çatılı olarak teshir edilmişlerdir.

"**Asfâd**" "safed"in cem'idir ki bukağı, bend demektir. Bir de bahşiş mânasına gelir. Çünkü bahşiş dahi alanı verene bağlayan bir benddir. Lâkin burada بِالْاَصْفَادِ değil فِى الْاَصْفَادِ yani asfâd ile çatılmış değil, asfâdda birbirlerine çatılmış denilmekle bukağı mânasına olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki şerr ü fesadlarına meydan verilmeyecek bir surette sıkı bir kayd-ı inzibat altına alınmışlardır. {هٰذَا} Bu ❁ yani teshir ettik de dedik ki sana verilen bu saltanat, bu teshir {عَطَآؤُنَا} bizim atâmız ❁ bahşişimiz, vergimizdir. {فَامْنُنْ} Artık diler mennet ❁ dilediğine kerem et, in'âm, ihsan eyle {اَوْ اَمْسِكْ} diler tut ❁ dilediğinden de men' et yâ Süleyman {بِغَيْرِ حِسَابٍ} hesab yok ❁ zira tasarruf sana müfevvaz, yahut hesapsız çok bir atâ, dünyada böyle olmakla beraber {وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ} şu da muhakkak ki ona huzûr-ı izzetimizde şüphesiz bir yakınlık ve bir hüsn-i meâb: cennette güzel bir merci' ve makam vardır.

Bir de:

وَاذْكُرْ عَبْدَنَآ اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ى مَسَّنِىَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾ اُرْكُضْ
بِرِجْلِكَۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى

---

1 M: "onların".
2 M: "(Fran mason)".
3 Corci Zeydan, *Târîhu'l-mâsoniyyeti'l-âm,* Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012, s. 29, 41, 45, 49, 50.

لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهٖ وَلَا تَحْنَثْۜ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًاۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

Meâl-i Şerîfi

Kulumuz Eyyûb'u da an, o vakti[1] ki Rabbine şöyle nidâ etmişti: "Bak bana: meşakkat ve elem ile bana şeytan dokundu" (41). "Depren ayağınla, işte serin bir yıkanacak ve içecek" dedik[2] (42) ve ona bütün ehlini ve beraberlerinde daha bir mislini bahşettik tarafımızdan bir rahmet olarak, hem de bir ders-i ibret, temiz akıllılar için[3] (43). "Bir de al bir demet, elinle de vur onunla[4] hânis olma"; hakikat Biz onu sabırlı bulduk, ne güzel kul, hakikaten o bir evvâbdır (44).

{اَيُّوبَ} Eyyûb ❁ aleyhisselâm İbn İys b. İshak aleyhisselâm {اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ} hani Rabbine nidâ ettiği, "yâ Rab" diye çağırdığı vakti an: Şöyle ki {اَنّ۪ي} ben, hâlim şu {مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ} zahmet ve acı ile şeytan bana dokundu ❁ vesveseye yol buldu.

"**Nusb**" meşakkat, bedende zahmet, azabda elem, mal[5] ve evlâd acısıyla tefsir edilmiştir. {اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ} depren ayağınla.

[4101] "**Rekz**" (ركض), üzengi tepmek, kanat çırpmak kabîlinden olan harekettir. Ne kadar dikkate şâyân bir noktadır ki Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn, Eyyûb'un duasına cevap olan halâs mucizesini verirken bile evvelâ ona böyle bir hareket emretmiştir ki bu emir, tıpkı Meryem kıssasındaki هُزّ۪ى [19/25] emrine benzer ve اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ [Fâtır 35/10] mazmûnunu da ihtar eder. Burada bu emir Hazret-i Eyyûb'a söylendiği gibi hikâye olunarak قُلْنَا hazf edilmiştir. Bu suretle âyet, arada Resûl-i Ekrem'e hitab eden bir cümle-i mu'teriza imiş gibi bir telmih

1 M ve B: "vakıt".
2 H ve F: "Depren ayağınla, işte bir yıkanacak, serin ve içecek".
3 H ve F: "ve ona bütün ehlini ve beraberlerinde daha bir mislini bahşettik bir rahmet olarak bizden ve bir ders-i ibret, temiz akıllılar için".
4 B: "onlara".
5 B -"mal".

de yapılmıştır. Ayak vurmak, ayakla deprenmek, üzengilemek, olduğu yerde tepinmeye, çabalamaya veya sefer veya hicret veya gazâ eylemeye, yani mücahedenin mümkin olabilen her kısmına sâdık olabileceğine göre bu telmih, kıssanın[1] hisse noktalarından birini teşkil eder. وَخُذْ بِيَدِكَ de böyledir. İbn Cerîr Taberî tefsirinde Hazret-i Eyyûb'un deprendiği bu arzın Câbiye olduğu naklediliyor.[2] {هٰذَا} İşte ۞ yani deprenince bir kaynak zuhur etti, işte dedik sana {مُغْتَسَلٌ} bir yıkanacak {بَارِدٌ} sepserin {وَشَرَابٌ} ve içecek ۞ yıkan ve iç, için dışın iyileşsin, yorgunluğun dinlensin, yüreğin soğusun. Bazılarına göre[3] "bârid" "muğtesel"in sıfatı değil, ikinci bir haber mevki'inde ve şarâb-ı bârid mânasındadır. Bunlar biri sıcak, biri soğuk iki menba' zuhur etmiş, sıcağıyla yıkanmış, soğuğunu içmiş olduğunu söylemişlerdir.[4] Fakat âyetin zâhiri evvelkidir.

{وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا[5]} Ve elinle bir demet tut {فَاضْرِبْ بِهٖ} da vur onunla {وَلَا تَحْنَثْ} ve hânis olma, yemininde durmamazlık etme.

"**Dığs**" demet, deste. Deniliyor ki bir hâdise dolayısıyla zevcesine yüz değnek vurmaya yemin etmiş idi. Bu [4102] suretle bir demet yaparak vurmakla yeminin yerine geleceği kendisine ruhsat olarak gösterilmiş ve hudûd ve eymânda bu, "Eyyûb ruhsatı" nâmıyla bâkī kalmıştır.[6] Âyette ne demeti olduğu tasrih edilmediği için daha geniş vücûha muhtemildir. Bizim kanaatimizce bu emir yalnız o ruhsatı göstermekle kalmıyor, eli altında bir cemaat teşkîli lüzûmunu da nâtık bulunuyor. Nitekim şu tezkirde o cihet daha sarihtir.

---

1 H, F, M ve B: "kıssasının".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Türkî), XX, 107; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* V, 102:

وقيل: إن الأرض التي أمر أيوب أن يركضها برجله: الجابية.

3 B -"bu".

4 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXII, 560:

«هَذَا مُغْتَسَلٌ» فيه إضمار معناه: اركض فركض، وظهرت عين ماء حارٍ فاغتسل منها ثم نبعت له عين أخرى باردة فقال هذا «بَارِدٌ وَشَرَابٌ».

5 B -"ضغثا".

6 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* V, 31. Krş. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 98; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVI, 399:

«وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً» عطف على اركض والضغث الحزمة الصغيرة من الحشيش ونحوه. «فَاضْرِبْ بِهِ وَلا تَحْنَثْ» روي أن زوجته ليا بنت يعقوب وقيل رحمة بنت افراثيم بن يوسف ذهبت لحاجة فأبطأت فحلف إن برىء ضربها مائة ضربة، فحلل الله يمينه بذلك وهي رخصة باقية في الحدود.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَٓا اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِى الْاَيْدٖى وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾ اِنَّٓا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِۚ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَاذْكُرْ اِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِۜ وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِۜ ﴿٤٨﴾

Meâl-i Şerîfi

Kullarımız İbrâhim'i, İshak'ı, Yaʿkūb'u da an, eller ve gözler sâhipleri idiler (45). Çünkü Biz onları temiz bir hâssa, hâlis yurt düşüncesiyle halîslerimizden kılmışızdır (46). Ve çünkü onlar muhakkak[1] nezdimizde seçilmiş ahyârdan[2] (47). İsmâil'i de, Elyesaʿı da, Zülkifl'i de an, hepsi de o ahyârdan[3] (48).

{اُو۬لِى الْاَيْدٖى وَالْاَبْصَارِ} ❁ Amelde ve ilimde kuvvetleri: icrâ ve istihbar âletleri vardı {اِنَّٓا اَخْلَصْنَاهُمْ} Çünkü Biz onları hâlislerimizden, ihlâsa erdirilmiş havâssımızdan kılmıştık. {بِخَالِصَةٍ} Bir hâlisa ile ❁ yani hâlis bir hâssa, lekesiz bir [4103] haslet ile ki şudur: {ذِكْرَى الدَّارِ} Yurt düşüncesi ❁ şüphe yok ki düşünmek, âkıbeti düşünmektir. {الْمُصْطَفَيْنَ} ❁ Aslı الْمصطفيين'dir. Yani mustafâlardan, güzidelerden, süzülüp seçilmişlerden. {الْاَخْيَارِ} Ahyâr, en hayırlılar ❁ ömürlerini zevk ü safa ile geçirmişler değil, Allah indinde en hayırlı olarak seçilmişlerden خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسِ[4] müeddâsınca insanların en[5] hayırlısı insanlara menfaati olanlardır. İnsanların hakiki menfaati de sonunda şer olmayan uhrevî menfaatlerdir.

{وَاذْكُرْ اِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ} İsmâil'i, Elyesaʿı ve Zülkifl'i de an. ❁ İsmâil'i, babası İbrâhim ile biraderi İshak'tan ayrı olarak zikir, şânına bilhassa itina içindir. Elyesaʿ b. Uhtûb b. Acuz aleyhisselâm İlyas aleyhisselâm'ın Benî İsrâil üzerine halîfesi olup sonra nübüvvet verilmiş. Zülkifl, Eyyûb aleyhisselâm'ın oğlu Bişr[6] olup Şam'da tevhide davet

1 H ve F -"muhakkak".
2 H ve F: "ahyârdandırlar"; B: "ahyârdır".
3 H ve F: "hepsi o ahyârdandırlar".
4 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Kesb,* s. 48; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm,* I, 238.
5 H -"en".
6 H, F, M ve B: "Şeref".

eylediği zikrolunuyor.[1] {وَكُلٌّ مِنَ الْاَخْيَارِ} Hep bunlar da ahyârdan ❁ Allah için hayr u fazilet neşredenlerden.

هٰذَا ذِكْرٌۜ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍۙ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُۚ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ ف۪يهَا يَدْعُونَ ف۪يهَا بِفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍۚ ﴿٥٤﴾

[4104] **Meâl-i Şerîfi**

İşte bu bir zikirdir, ve şüphesiz korunan müttakīler için her hâlde güzel[2] bir istikbal (bir hüsn-i meâb) var (49). Adn cennetleri: açılarak kendilerine bütün kapılar (50). İçlerine kurularak orada birçok yemişle bambaşka bir içki isteyecekler (51). Yanlarında da gamzeleri kasan hep bir yaşıt dilberler (52). İşte bu, o hesap günü için size vaad olunan (53). İşte[3] ki bu Bizim rızkımız, muhakkak ki[4] ona hiç tükenmek yok (54).

{هٰذَا} Bu ❁ geçen âyetlerle anılan mehâsin {ذِكْرٌ} bir zikirdir. ❁ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ buyrulduğu üzere Kur'ân'ın hâvî olduğu zikirlerden bir zikir, dâima hatırda tutulup ibret alınacak bir hâtıra-i şeref لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّل۪ينَ [es-Sâffât 37/168] diyenlerin istedikleri "zikrün mine'l-evvelîn"dir.

هٰذَاۜ وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ مَاٰبٍۙ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۚ فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هٰذَاۙ فَلْيَذُوقُوهُ حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌۙ ﴿٥٧﴾ وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌۜ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْۚ لَا مَرْحَبًا بِهِمْۜ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْۜ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَاۚ فَبِئْسَ الْقَرَارُ

1 Taberî, *Târîh*, I, 325; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 636:

وأن الله عز وجل بعث بعده ابنه بشر بن أيوب نبيا، وسماه «ذا الكفل» وأمره بالدعاء إلى توحيده، وأنه كان مقيما بالشام عمره حتى مات، وكان عمره خمسا وسبعين سنة.

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 202:

«وَذَا الْكِفْلِ» قيل هو ابن أيوب، وعن وهب أن الله تعالى بعث بعد أيوب شرف ابن أيوب نبيا وسماه «ذا الكفل» وأمره بالدعاء إلى توحيده وكان مقيما بالشام عمره حتى مات وعمره خمس وسبعون سنة.

2 B: "her hâl güz".
3 H ve F: "Şüphesiz".
4 H ve F -"muhakkak ki".

﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِى النَّارِ ﴿٦١﴾ وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ اِنَّ ذٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ اَهْلِ النَّارِ ﴿٦٤﴾

[4105] **Meâl-i Şerîfi**

Bu böyle, şüphesiz azgınlar için de fena bir istikbal (şer bir meâb) var (55). Cehennem, ona yaslanacaklar, fakat o ne çirkin döşek (56). İşte, artık tatsınlar onu bir hamîm ve bir gassâk (57). Ve o şekilden bir diğeri: Çifte çifte (58). Şu: bir alay: maiyyetinizde göğüs germiş; onlara merhaba yok, çünkü onlar cehenneme salınıyorlar (59). "Hayır" derler, "size merhaba yok,[1] onu bize siz takdim ettiniz, bakın ne fena yatak" (60). "Yâ Rabbenâ" derler, "bize bunu takdim edene ateşte azâbı hemen kat kat artır" (61). Bir de derler ki: "Neye görmüyoruz biz o eşrârdan saydığımız birtakım adamları? (62) Onları eğlence yerine tuttuktu ha! Yoksa onlardan kaydı mı bu gözler?" (63). Şüphesiz ki bu haktır muhakkak olacaktır[2] ehl-i nârın birbirine husûmeti (64).

{وَغَسَّاقٌ} "**Gassâk**" ❁ yaradan akan sarı su, irin, cerahat akıntısı, yahut şarap gibi kaynar olan "hamîm"in zıddı olmak üzere içilmez derecede gayet soğuk ve çok çirkin kokulu içki ki hamîm sıcaklığıyla yakar, gassâk da soğukluğuyla. {وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪} Ve onun şeklinden, yani o tadılan azab veya içki kabîlinden daha diğeri de var. {اَزْوَاجٌ} Çifte çifte, türlü türlü acılar, zehir zakkum[3] içkiler. {هٰذَا[4] فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ} Şu sizinle beraber iktiham eden bir alay ❁ maiyyetlerindeki tâbi'leriyle beraber cehenneme girdikleri sırada o tâğîlerin rüesâsına hikâye buyuruluyor.

"**İktiham**" şiddete göğüs gerip saldırmaktır. {لَا مَرْحَبًا بِهِمْ} Onlara merhaba yok, yahut merhaba olmasın ❁ bu da [4106] reislerin onlara

---

1 B +"derler".
2 H ve F: "Şüphesiz ki bu hak muhakkak olacak".
3 M: "zakkım".
4 M (ilk baskı): "هدا".

sözlerini hikâye. "Merhaba" demek رحبت مرحبا takdîrinde bir dua ile misafire bir iltifattır ki "geniş olasın, genişlik içinde güle güle oturasın" demektir. {وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالاً كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ} ۞ Mü'minlerin fukarâsını kastediyorlar.

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا مُنْذِرٌۗ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُۚ ﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾ قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌۙ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾
مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰٓى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اِلَّٓا اَنَّمَٓا اَنَا۬ نَذِيرٌ
مُبِينٌ ﴿٧٠﴾ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ ﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ
اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ
اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ
ط۪ينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَت۪ٓي اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٧٨﴾
قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ
الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٨٣﴾
قَالَ فَالْحَقُّۘ وَالْحَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٨٥﴾ قُلْ
مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُتَكَلِّف۪ينَ ﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٨٧﴾
وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ ح۪ينٍ ﴿٨٨﴾

[4107] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Ben ancak korkuyu haber veren bir peygamberim, başka bir tanrı da yok ancak Allah: O Vâhid-i Kahhâr (65). O göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbi Azîz, Gaffâr var" (66). De ki: "Bu bir azîm haberdir (67). Siz ondan yüz çeviriyorsunuz (68). Benim Mele'-i A'lâ'ya ne ilmim olurdu onlar münakaşa ederlerken? (69). Fakat ben açık inzar

edecek bir peygamber olduğum içindir ki o ilim bana vahyolunuyor" (70). Rabbin melâikeye dediği vakit: "Haberiniz olsun ben bir çamurdan bir beşer yaratmaktayım (71). Onu tesviye ettim de rûhumdan[1] ona[2] nefh eyledim mi derhâl ona secdeye kapanın" (72). Onun üzerine melâikenin hepsi toptan secde ettiler (73). Yalnız İblis kibirlenmek istedi ve kâfirlerden oldu (74). "Ey İblis!" buyurdu, "o Benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne mâniʿ oldu sana? Kibirlenmek mi istedin? Yoksa âlîlerden mi bulunuyorsun?" (75). Dedi ki: "Ben ondan hayırlıyım, beni bir ateşten yarattın, onu ise bir [4108] *çamurdan yarattın" (76). Buyurdu ki: "Hemen çık oradan, çünkü artık sen matrud (racîm)sin (77). Ve her hâlde üzerindedir lânetim[3] cezâ gününe kadar" (78). Dedi: "Yâ Rab! O hâlde baʿs olunacakları güne kadar beni geri bırak" (79). "Haydi" buyurdu, "geri bırakılanlardansın (80) mâlum vakit gününe kadar" (81). "Öyle ise" dedi, "izzetine kasem ederim ki ben onların hepsini mutlak iğvâ eder sapıtırım (82). Ancak içlerinden ihlâs ile seçilmiş has kulların müstesnâ" (83). Buyurdu ki: "O doğru ve Ben hep doğruyu söylerim (84). Celâlim hakkı için cehennemi mutlak dolduracağım senden ve onların sana tâbiʿ olanlarından topunuzdan tıka basa" (85). De ki: "Bir ecir istemiyorum sizden ona karşı ve ben o tekellüfcülerden değilim (86). O sırf bir zikir, bir öğüttür bütün âlemîn için (87). Ve her hâlde onun haberini bir zaman sonra bileceksiniz"[4] (88).*

{قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌ} De ki o bir azîm haberdir ❁ yani benim size verdiğim bu haber, benim böyle inzâra me'mur peygamberliğimle Allah'ın şerîkten münezzeh olarak vahdâniyeti haberi çok ehemmiyetli, azametli büyük bir haberdir. Bir ucunda O Vâhid'in hiçbir tarafından müdafaası kābil olmayan ebedî kahrı[5], bir taraftan da O'nun izzet ve mağfireti var. {مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْاَعْلٰى} Benim o Mele'-i Aʿlâya hiçbir ilmim yoktu.

1 B -"bir beşer yaratmaktayım (71). Onu tesviye ettim de rûhumdan".
2 H ve F -"ona".
3 B: "lânetin".
4 H ve F: "Ve her hâlde bileceksiniz onun haberini bir zaman sonra".
5 B: "kahr".

"**Mele'-i A'lâ**" en yüksek heyet, melâike âlemi {اِذْ يَخْتَصِمُونَ} onlar münakaşa ederlerken {اِنْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اِلَّٓا اَنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ} ancak ben mahza bir nezîr-i mübîn, açıktan açığa inzâra me'mur bir peygamber olduğum için o ilim bana vahyolunuyor ۞ da biliyorum. Şöyle ki: {اِذْ قَالَ رَبُّكَ} Yani Rabbin şöyle dediği vakit ettikleri münakaşa ۞ ki [4109] Sûre-i Bakara'da tafsil olunduğu üzere اَتَجْعَلُ ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ [2/30] demişlerdi. Mâruf bir hadîs-i şerîfte Mele'-i A'lâ'nın ihtisâmı[1] keffârât ve derecât hakkındadır[2] diye îzah edilmesi de bu mânanın tafsîlâtındandır. Şüphe yok ki en yüksek münakaşanın sırrı nezd-i ilâhîde mağfiret ve derecâta mazhariyet meselesidir. Melâikenin وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ [2/30] diyerek hilâfete rağbet izhar etmeleri de bundan olmuştur. {اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ ط۪ينٍ} Ben bir çamurdan bir beşer halketmekteyim ۞ beşeresinin, yani derisinin açık olması hasebiyle insana "beşer" denilmiştir. {فَاِذَا سَوَّيْتُهُ} Binâen'aleyh onu tesviye ettiğim ۞ خَلَقَ فَسَوّٰى [el-A'lâ 87/2][3] kavlinden de anlaşıldığı üzere "tesviye" "halk"tan sonra olur. Demek ki insan maddesi çamurdan yaratıldıktan sonra bir de insan suretini almak, insanlık seviyesine gelmek için bir müddet de tesviye olunmuş, bedeninin eczâsı[4] kıvâmına getirilmek için düzeltilmiştir. Bu sebepledir ki muhtelif âyetlerde muhtelif merâtib-i halkına işaret olunmuştur. Nitekim Âl-i İmrân'da türâbdan, burada tînden, قَدْ اَفْلَحَ'da سُلَالَةٍ مِنْ ط۪ينٍ'den [23/12], Hicr'de صَلْصَالٍ'den, حَمَاٍ مَسْنُونٍ'dan [15/26], Enbiyâ'da acel'den[5] halk edildiği söylenmiştir. {وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي} Ve içine rûhumdan nefh eylediğim vakit. ۞ "Rûhî" izâfeti cüz'iyyet için değil, şeref içindir. Çünkü rûh Allah'ın emrindendir. "Nefh" tâbiri de maddeye bilfiil hayat mebde'inin

---

1 H ve F -"ihtisâmı".

2 Tirmizî, Tefsîr, 38/3233:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أتاني الليلة ربي تبارك وتعالى في أحسن صورة، قال: أحسبه في المنام، فقال: يا محمد، هل تدري فيم يختصم الملأ الأعلى، قال: قلت: لا، قال: فوضع يده بين كتفي حتى وجدت بردها بين ثديي، أو قال في نحري، فعلمت ما في السماوات وما في الأرض، قال: يا محمد، هل تدري فيم يختصم الملأ الأعلى؟ قلت: نعم، في الكفارات، والكفارات المكث في المساجد بعد الصلوات، والمشي على الأقدام إلى الجماعات، وإسباغ الوضوء في المكاره، ومن فعل ذلك عاش بخير ومات بخير، وكان من خطيئته كيوم ولدته أمه، وقال: يا محمد، إذا صليت فقل: اللهم إني أسألك فعل الخيرات وترك المنكرات وحب المساكين، وإذا أردت بعبادك فتنة فاقبضني إليك غير مفتون قال: والدرجات إفشاء السلام وإطعام الطعام والصلاة بالليل والناس نيام.

3 "…yarattı da düzenine koydu…"

4 B: "bedenin cezâsı".

5 B: "acele'den".

ifâzasını temsil eder. Hatta, وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ'den [2/31] anlaşıldığına göre yalnız hayât-ı cismâniye değil, hayât-ı zihniye[1] ve ilmiye mebde'i olan şuur rûhunun, nefs-i nâtıkanın ta'allukunu ifade eder. Yoksa nefh-i rûh, hayat alâiminden[2] olan teneffüs ile de tevil olunabilirdi. {فَقَعُوا لَهُ} ❁ فاء cezâiyye, قَعُوا vukû'dan قَعْ emr-i hâzırının cem'idir. Yani rûh nefh olununca onun için düşün {سَاجِدٖينَ} sâcidîn olarak, her biriniz secde [4110] ederek ❁ tahiyye ve tekrim secdesi, yahut Allah'ın emrine kıble secdesi {فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ} onun üzerine melâikenin hepsi toptan secde ettiler ❁ ve o secdenin neticesidir ki peygamber olanlara vahiy getirirler. {لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ} İki yedimle halkettiğime ❁ Kur'an'da Allah teâlâ'ya bazen "yedullah" gibi müfred olarak, bazen de مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدٖينَا [Yâ-sîn 36/71] gibi cemi' olarak, bazen de böyle بِيَدَىَّ gibi tesniye olarak "yed" nisbet olunmuştur. Bir hadiste كِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ[3] buyurulduğundan her birinde şân-ı ilâhîye lâyık bir mâna murad olduğunda şüphe yoktur. (*Sûre-i Mâide'ye* وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ *bak*). Birçokları burada iki yedin ayrıca birer mânası maksud olmayıp i'tinâ-yı mahsus ile yaratmak mânasından kinaye olduğuna kāil olmuşlardır. Zira Âdem bütün esbâb-ı âdiyenin fevkinde olarak en yüksek bir ıstıfâ ile yaratılmıştır. Bazıları da kudret mânasıyla tevil eylemişler ve tesniye mücerred tekid için olduğunu, çünkü Âdem'in hilkatinde kudret-i ilâhiyenin tecelliyâtı müekked ve muzâ'af bulunduğunu söylemişlerdir. İbn Ömer Hazretleri'nden rivayet olunur ki: "Allah teâlâ dört şeyi yediyle halk buyurmuştur: Arş, Cennet-i Adn, Kalem, Âdem; sonra her şeye 'ol!' demiş olmuştur."[4] Burada zâhir ki "yed", hiçbir sebep araya girmeksizin doğrudan doğru kudret-i ilâhiye ile demektir. Âdem'de ise bu mâna muzâ'aftır. Bizce burada en yakın vecih biri tesviyeye, biri de nefh-i rûha işaret olmasıdır. Ki beşerin hilkatinde cisim âlemi ile rûh âleminin ictimâ'ını ve binâen'aleyh insanın nüsha-i

1 B +"değil hayât-ı zihniye".
2 B: "âleminden".
3 Müslim, İmâret, 18.
4 Ebû Bekir el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412, I, 499; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 349; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 515:
وقال ابن عمر: خلق الله عز وجل أربعة أشياء بيده: العرش والقلم وآدم وعدناً، وقال لسائر الأشياء: كوني، فكانت.

câmi'a olduğunu anlatmış olur. {اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ} Kibirlenmek mi istedin, yoksa âlîlerden mi bulunuyorsun? ❁ Yani hiç istihkākın olmayarak mücerred bir kibir mi tasladın, yoksa zu'munca bihakkın yüksek, mâfevk mi bulunuyorsun? Nitekim İblis cevâbında bu ikinci şıkka [4111] tutunarak {قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ... الخ} ❁ Sûre-i A'râf'a bak. Bu îzâha göre burada مِنَ الْعَالِينَ tâbiri اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ'deki [el-Mü'minûn 23/14] "hâlıkīn" gibi farazî ve takdîrîdir. Lâkin Muhyiddin-i Arabî bunu tahkīke hamlederek buradan[1] bi'l-istidlâl şuna kāil olmuştur ki Âdem'e secde ile me'mur olmayan melâike de vardır. Bunlar âlîndir. "Müheyyemûn" denilen bir kısım melâike vardır ki Allah teâlâ'nın cemâl ve celâlini mülâhazaya müstağraktırlar. Hiçbiri Allah teâlâ'nın ondan gayrısını yaratmış olduğunu bilmez, bunlar Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. "el-Âlîn" bunlar yahut semâ melâikelerinin hepsidir. Onlar da Âdem'e secde ile emrolunmamışlardır. Âdem'e secde ile emrolunan melâike hep Arz melâikesidir.[2] Ancak Şeyh'in bu fikri insanın nüsha-i câmi'a olması hakkındaki mezhebine muvâfık düşmemiştir. {قَالَ فَالْحَقُّ} Allah teâlâ buyurdu ki o, hak ❁ yani ihlâslı kullarımı iğvâ edemeyeceğin sözü doğrudur. اِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ [el-Hicr 15/42; el-İsrâ 17/65] Yahut o hâlde hakkı, yani iğvâ ettiğin surette hakkı, hak cezâsı nedir bilir misin? {وَالْحَقَّ اَقُولُ} O hakkı da Ben söyleyeyim ❁ yahut Ben hep[3] hak söylerim: {لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ}... إلخ

{قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ} De ki ona karşı, yani Kur'an'dan, o azîm haberden dolayı sizden bir ecir istemiyorum {وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ} Ben

---

1 H ve F: "burada".

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 217:

وقيل إن «العالين» صنف من الملائكة يقال لهم المهيمون مستغرقون بملاحظة جمال الله تعالى وجلاله لا يعلم أحدهم أن الله تعالى خلق غيره، لم يؤمروا بالسجود لآدم عليه السلام أو هم ملائكة السماء ولم يؤمروا بالسجود وإنما المأمور ملائكة الأرض.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* III, 294:

وقد يريد بـ«العالين» الملائكة المهيمة في جلال الله الذين لم يدخلوا تحت الأمر بالسجود. وهم أرواح ما هم ملائكة فإن الملائكة هي الرسل من هذه الأرواح كجبريل عليه السلام وأمثاله فإن الألوكة هي الرسالة في لسان العرب فالملائكة هم الرسل من هذه الأرواح خاصة فما بقي ملك إلا سجد لأنهم الذين قال الله لهم «اسْجُدُوا لِآدَمَ» ولم تدخل الأرواح المهيمة فيمن خوطب بالسجود فإن الله ما ذكر أنه خاطب إلا الملائكة ولهذا قال «فَسَجَدَ الْمَلائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ» ونصب إبليس على الاستثناء المنقطع لا المتصل وهذه الأرواح المهيمة في جلال الله لا تعلم أن الله خلق آدم ولا شيئا لشغلهم بالله. يقول الله لإبليس «أَمْ كُنْتَ من الْعالِينَ» أي من هؤلاء الذين ذكرناهم فلم تؤمر بالسجود.

3 B: "pek".

o tekellüfcülerden de değilim ❁ kendinde olmayan bir şeye özenerek tekellüf ve tasannu' ile satmaya çalışan müdde'îlerden değilim. Yani böyle ciddiyetim samimiyetim mâlumunuzdur. Yok yere nübüvvet iddia etmeyeceğimi, Kur'ân'ı uydurmaya kalkışmayacağımı teslim etmeniz lâzım gelir.

İbn Adî Ebû Berze'den şöyle tahric eder, demiş ki: [4112] "Resûlullah 'size ehl-i cenneti haber vereyim mi?' buyurdu, 'belâ yâ Resûlallah' dedik, buyurdu[1]: هُمُ الرُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ 'onlar aralarında merhametli olanlardır. Size ehl-i nârı haber vereyim mi?' 'belâ yâ Resûlallah' dedik, buyurdu ki: 'هُمُ الآيِسُونَ القانطون الكذّابون المتكلِّفون onlar ye'se düşenler, ümidi kesenler, yalancılar, tekellüfcü olanlardır.'"[2] Mütekellifin alâmeti de Beyhakī'nin *Şu'abü'l-Îmân*'da İbn Münzir'den tahrîcine göre üçtür: Kendisinin[3] fevkinde olan kimse ile yarışmak ve yetişemeyeceği şeye el sunmak ve bilmediği şeyi söylemek.[4] *Sahihayn*'da vârid olduğu üzere İbn Mes'ud radıyallahu anh demiştir ki: "Ey insanlar, içinizden her kim bir ilim bilirse söylesin, bilmeyen de Allahu a'lem desin. Allah teâlâ Resûlüne şöyle buyurdu: قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ"[5]

{اِنْ هُوَ} O Kur'an başka değil {اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ} bütün âlemîn için bir zikirdir. ❁ Bütün zevi'l-ukūl âlemleri için ilâhî bir ihtar, bir öğüttür. {وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ} Ve kasem ederim ki onun haberini, dünyevî ve uhrevî haber verdiği va'd ü va'îd vesâireyi bir zaman sonra muhakkak bileceksiniz ❁ kimi dünyada kimi âhirette.

---

1 F +"ki".

2 İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-du'afâ,* IV, 135; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 209; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 220:

عن أبي برزة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ألا أنبئكم بأهل الجنة» قال قلنا بلى قال: «الرحماء بينهم ألا أنبئكم بأهل النار» قلنا بلى قال: «هم الآيسون القانطون الكذابون المتكلفون».

3 H: "kendinin".

4 Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* VII, 89; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 209; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 220:

عن أرطأة بن المنذر قال: آية المتكلف ثلاث يتكلم فيما لا يعلم وينازع من فوقه ويتعاطى ما لا ينال.

5 Dârimî, Mukaddime, 21; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 220:

عن عبد الله قال: من علم منكم علما، فليقل به، ومن لم يعلم، فليقل لما لا يعلم: الله أعلم. فإن: العالم إذا سئل عما لا يعلم، قال: الله عز وجل أعلم، وقد قال الله لرسوله: «قل ما أسألكم عليه من أجر وما أنا من المتكلفين».

[4113]

سُورَةُ الزُّمَرِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ خَمْسٌ وَسَبْعُونَ آيَةً

ZÜMER SÛRESİ

Zümer Sûresi Mekkîdir. Ancak قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا'dan üç âyet müstesnâ. *İtkan* ve *Keşşâf*'ta beyan olunduğu üzere buna "Sûre-i Guref" dahi denilir.[1] "Zümer", "zümre"nin cem'idir. "Zümre" de bir takım demektir. Bu sûre nihâyette nefh-i Sûr ile kâfirleri zümre zümre cehenneme, müttakīleri de zümre zümre cennete sevkettiği için "Zümer" tesmiye olunmuştur. غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ âyetinden dolayı da "Guref" denilmiştir.

Âyetleri: Yetmiş beştir.

Kelimeleri: Bin yüz yetmiştir.

Harfleri: Dört bin yedi yüz sekizdir.

Fâsılası: من لى بدر.

Bu sûrenin Sûre-i Sâd hâtimesini[2] tavzih ve isbat ve nübüvvet ü tevhîdi takrir ile tâkip ederek başladığını ihtâra hâcet bile yoktur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ اِنَّآ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ
مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَۜ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُۜ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَۢ مَا نَعْبُدُهُمْ
اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰىۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فٖى مَا هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى
مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَداً لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۙ سُبْحَانَهُۜ

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 110; Süyûtî, *el-İtkān,* I, 194:

وتسمى سورة الغرف.

2 M (ilk baskı) ve B: "hâtimesi".

هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۚ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ
النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ
﴿٥﴾ خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۜ
يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾ اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ
وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾ وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا اِلَيْهِ
ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِۜ
قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًاۗ اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾ اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَٓاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا
وَقَٓائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَۜ
اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

[4115] **Meâl-i Şerîfi**

İndirilişi bu kitabın Allah'tan, O Azîz Hakîm Allah'tandır (1). Emin ol Biz sana kitabı hakkıyla indirdik, onun için Allah'a öyle ibadet ve kulluk et ki dini O'na hâlis kılarak (2). İyi bil ki Allah'ındır ancak hâlis din, O'nun berisinden birtakım velîlere tutunanlar da şöyle demektedirler: "Biz onlara ibadet etmiyoruz, ancak bizi Allah'a yakın yaklaştırsınlar diye." Şüphe yok ki Allah onların aralarında ihtilâf edip durdukları şeyde hükmünü verecek, her hâlde yalancı nankör olan kimseyi Allah doğru yola çıkarmaz (3). Allah bir veled edinmek murad etse idi elbette yaratacağından dileyeceğini seçecekti. Tenzih O Sübhân'a, O öyle bir Allah ki Vâhid, Kahhâr (4). Gökleri ve yeri hak ile yarattı, geceyi gündüzün üstüne sarıyor, gündüzü gecenin üstüne sarıyor, Ay ve Güneş'i musahhar kılmış, her biri bir müsemmâ ecele cereyan ediyor. Uyan, O öyle Azîz, öyle Gaffâr (5). O O'dur ki sizi

bir tek nefisten yarattı. Hem onun eşini de ondan yaptı ve sizin için yumuşak başlı [4116] *hayvanlardan sekiz eş enʿâm da indirdi. Sizleri analarınızın karınlarında üç zulmet içinde hilkatten hilkate yaratıp duruyor. İşte Rabbiniz Allah O, mülk O'nun, O'ndan başka tanrı yok, o hâlde nasıl çevrilirsiniz? (6). Eğer küfrederseniz şüphe yok ki Allah'ın size ihtiyâcı yok, bununla beraber kulları hesabına küfre râzı olmaz. Ve eğer şükrederseniz sizin hesâbınıza ona râzı olur. Bir vizir çeken de diğerinin vizrini çekecek değildir. Sonra dönümünüz Rabbinizedir. O vakit O size bütün yaptıklarınızı haber verecek, çünkü O bütün sînelerin künhünü bilir (7). İnsana bir sıkıntı dokunduğu vakit Rabbine öyle dua eder ki bütün gönlünü O'na vererek, sonra kendisine tarafından bir nimet lutfediverdiği zaman da önceden O'na dua ettiği hâli unutur da yolundan[1] sapıtmak için Allah'a menendler koşmaya başlar. De ki: "Küfrünle biraz zevk et, çünkü sen o ateşliklerdensin" (8). Yoksa o, gece saatlerinde kalkan, secdeye kapanıp kıyam durarak dâima vazifesini yapan âhireti sayar ve Rabbinin rahmetini umar kimse gibi olur mu? Hiç bilirlerle[2] bilmezler müsâvî olur mu? Ancak temiz akıllı olanlar anlar (9).*

{تَنْزِيلُ الْكِتَابِ} İndirilişi bu kitabın {مِنَ اللّٰهِ} Allah'tandır. ❁ Başkası veremez. Tekellüfle tasannuʿ ile yapılamaz. Nübüvvet kesbî değildir ve zorla alınamaz. Çünkü Allah {الْعَزِيزِ} O öyle Azîz {الْحَكِيمِ} öyle Hakîm. ❁ "Azîz" iki mânaya gelir: Birisi mağlub olmaz, gālib ve kādir; bir de şerîk ve nazîri yok müteferrid demektir. Allah teâlâ hakkında ikisine de sâdık bir mâna murad olunmak lâzım gelir. Bilhassa bu iki vasfın zikriyle hem Kur'ân'ın azîz, hakîm bir kitap olduğuna tenbih, hem de zikrolunacak tevhîde temhiddir. {بِالْحَقِّ} Hakkıyla ❁ bihakkın, hak olarak. "Bâ", mülâbese, musâhabe veya sebebiye olmak üzere bunda birkaç vecih muhtemildir. Mülâbese olduğuna göre hakka mülâbis, yani haklı olarak hak olarak nüzul veya [4117] kitabın tam hakkı verilerek demek olur.

---

1 B: "yoldan".
2 B: "bilenlerle".

Sebebiyet olduğuna göre de hak sebebiyle, hakkı beyan etmek için veya hikmet-i hak ile demek olur ki, yerine göre bu mânalardan[1] biri tercih olunur.

{اَلَا لِلّٰهِ الدّ۪ينُ الْخَالِصُ} İyi bil ki Allah'ındır ancak hâlis din ❁ hiçbir şirk karışığı olmaksızın temiz ve hâlis tevhid dini, tam mânasıyla şüphesiz din, hâlis ibadet ve tâat ancak Allah'a yapılır ve yapılmalıdır. Bunu tahkik için buyuruluyor ki: {وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ} O'nun berisinden birtakım evliyâ ittihaz edenler de ❁ Allah denince kendisinden daha ilerisi, daha yükseği, daha ötesi mümkin olmayan Zât-ı Ekmel denilmiş olduğu için, Allah'ın fevkinde ilâh iddiasına kalkışılmak mevzû'-i bahis olamaz. Şirk koşanlar, hep O'nun mâdûnundan birtakım velîler, hâmîler tutmak isterler. İsterler ama O'ndan başka velîlere, veliyyü'l-emrlere, sâhiplere tutunanlar, gerek اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا [Sâd 38/5] diyenler gibi putlara ve gerek meleklere ve gerek Îsâ gibi ibâd-ı mükremîne ilâh diye sarılanlar {مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى} demektedirler. Böyle diyerek tutunmaktadırlar. Demek ki şirk bâtıldır. Mâbudluk yalnız Allah'ın hakkıdır. Hâlis din ancak Allah'ındır. (*Sûre-i Mâide'de sâbiîn hakkında geçen tafsîlâta bak*). {ف۪ي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ} Üç zulmette ❁ batın zulmeti, rahim zulmeti, meşîme[2] zulmeti.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْۜ لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَاَرْضُ اللّٰهِ
وَاسِعَةٌۜ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ
مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ
عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ د۪ين۪يۙ ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا
شِئْتُمْ مِنْ دُونِه۪ۜ قُلْ اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَا ذٰلِكَ هُوَ
الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌۜ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ
بِه۪ عِبَادَهُۜ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾ وَالَّذ۪ينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُٓوا اِلَى اللّٰهِ

1 B: "mânaların".
2 H ve F: "meşîn".

لَهُمُ الْبُشْرٰىۚ فَبَشِّرْ عِبَادِۙ ﴿١٧﴾ اَلَّذٖينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ
هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾ اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِۜ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ
مَنْ فِى النَّارِۚ ﴿١٩﴾ لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌۙ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ وَعْدَ اللّٰهِۜ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمٖيعَادَ ﴿٢٠﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَسَلَكَهُ يَنَابٖيعَ فِى الْاَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًاۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِاُو۬لِى الْاَلْبَابِ ﴿٢١﴾

[4119] **Meâl-i Şerîfi**

Tarafımdan söyle: Ey iman eden kullarım, Rabbinize takvâ ile korunun. Bu dünyada güzellik yapanlara bir güzellik var ve Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenlerdir ki ecirlerine hesabsız erdirilir (10). De ki: "Ben Allah'a dini O'nun için hâlis kılarak ibadet edeyim diye emrolundum (11). Hem O'nun birliğine teslim olan müslimînin evveli olayım diye emrolundum" (12). De ki: "Ben korkarım Rabbime isyan edersem büyük bir günün azâbından" (13). De ki: "Ben yalnız Allah'a kulluk ederim, dinimi O'na hâlis[1] kılarak, (14) siz de O'nun berisinden dilediğinize kul olun." De ki: "Asıl hüsrâna düşenler kıyamet günü kendilerine ve mensublarına ziyan edenlerdir. Evet, odur işte asıl[2] açık hüsran (15). Onlara üstlerinden ateş çatılır, altlarından çatılır." Duydunuz a, işte Allah kullarını bundan tahzir buyuruyor: Ey kullarım onun için Bana korunun (16). Tâğūttan, ona kulluk etmekten kaçınıp da tam gönülle Allah'a yönelenlere gelince onlarındır müjde: Haydi tebşir et kullarıma (17). Onlar ki sözü dinlerler, sonra da en güzelini tatbik ederler. İşte onlar Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir ve işte onlardır o temiz akıllılar (18). Ya üzerine "kelime-i azâb" hak olmuş kimse de mi? Artık o ateşteki kimseyi sen mi çıkaracaksın? (19). Fakat o Rablerine korunanlar, onlara şehnişînler var ki üzerlerinden şehnişînler yapılmış,

---

1 F: "halâs".
2 B -"asıl".

altlarından ırmaklar akar. Allah'ın vaadi, Allah mîʿâdını şaşırmaz (20). Görmedin mi Allah'ın semâdan [4120] *bir su indirip de onu bir yoluyla Arz'da menbaʿlara koyduğunu? Sonra onunla bir ekin çıkarır, türlü renklerle, sonra o heyecâna gelir, bir de görürsün onu sararmış, sonra da onu bir çöpe çevirir. Elbette bunda bir ihtar var temiz akılları*[1] *olanlar için (21).*

اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهٖۜ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِۜ
اُو۬لٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٢﴾ اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدٖيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذٖينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَلٖينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدٖى بِهٖ مَنْ
يَشَٓاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾ اَفَمَنْ يَتَّقٖى بِوَجْهِهٖ سُٓوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ
وَقٖيلَ لِلظَّالِمٖينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَاَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُۢ
لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ
﴿٢٧﴾ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذٖى عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا فٖيهِ شُرَكَٓاءُ
مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍۜ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًاۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۚ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَۘ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

[4121] **Meâl-i Şerîfi**

Demek ki her kimin Allah bağrını İslâm'a açmış ise işte o Rabbinden bir nûr üzerinde değil mi? O hâlde vay o Allah'ın zikrinden kalbleri katılara![2] *Onlar bir açık dalâl içindedirler*[3] *(22). Allah kelâmın en güzelini indirdi; ikizli, âhenkli bir kitap. Ondan Rablerine saygısı olanların derileri ürperir, sonra derileri de kalbleri de Allah'ın*

---

1 B: "akıllılar".
2 H ve F: "katı kalblilere".
3 H ve F: "içindeler".

zikrine yumuşar. O işte Allah rehberidir, Allah onunla dilediğini doğru yola çıkarır. Her kimi de Allah şaşırtırsa artık ona hidâyet edecek yoktur (23). O hâlde kıyamet günü zâlimlere "tadın bakalım kazanıp durduklarınızı" denilirken, o kötü azâbı yüzü ile koruyacak kimse ne olur? (24). Onlardan evvelkileri tekzib ettiler, ettiler de kendilerine hatırlarına gelmez cihetten azab geliverdi (25). Geliverdi de Allah onlara dünyâ hayatta zilleti tattırdı ve elbette âhiret azâbı daha büyüktür, velâkin bilselerdi (26). Yemin ederim ki bu Kur'an'da insanlar için her türlüsünden temsil getirdik, gerek ki iyi düşünsünler (27). Bir Kur'an ki pürüzsüz bir Arabî, gerek ki korunsunlar (28). Allah şunu bir mesel yapmıştır: Bir adam, onda birtakım ortaklar var, hırçın hırçın çekiştirip duruyorlar, bir [4122] *adam da selâmetle bir adamın; hiç bu ikisinin hâl ü şânı bir olur mu? Hamd Allah'ındır, fakat pek çokları bilmezler (29). Elbet sen öleceksin ve elbet onlar da ölecekler (30). Sonra siz muhakkak Rabbinizin huzûrunda muhakemeye duruşacaksınız (31).*

Kimin haklı, kimin haksız çıkacağına ve neticenin ne olacağına gelince:

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُۜ اَلَيْسَ ف۪ي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِر۪ينَ
﴿٣٢﴾ وَالَّذ۪ي جَٓاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ
ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الْمُحْسِن۪ينَۚ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذ۪ي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ
الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۜ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ۜ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍۚ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَز۪يزٍ ذِي انْتِقَامٍ
﴿٣٧﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُۜ قُلْ اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّه۪ٓ اَوْ اَرَادَن۪ي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ
رَحْمَتِه۪ۜ قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُۜ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ

اِنّ۪ى عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَۙ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾
اِنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ
وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ۟ ﴿٤١﴾

[4123] **Meâl-i Şerîfi**

Artık o kimseden daha zâlim (daha haksız) kim olabilir ki Allah üzerine yalan söylemiş, doğruyu da kendisine geldiği vakit tekzib eylemiştir. Cehennemde değil midir mevki'i kâfirlerin?[1] *(32) Doğruyu getiren ve onu tasdik eden ise işte onlar korunan müttakîler (33). Onlara Rablerinin indinde ne dilerlerse var, o işte muhsinlerin cezâsı (34). Çünkü Allah onların mukaddemâ yaptıkları amelin en kötüsünü bile keffâretle örtüp, işlemekte bulundukları güzel amellerin en güzeline göre ecirlerini kendilerine ihsan edecektir (35). Allah kuluna kâfî değil mi? Durmuşlar da seni ondan beridekilerle korkutuyorlar, her kimi ki Allah şaşırtır artık ona hidâyet edecek yoktur (36). Her kime de Allah hidâyet verir onu da şaşırtacak yoktur, bir intikāmı var Azîz değil mi Allah? (37). Celâlim hakkı için sorsan*[2] *onlara:* [4124] *O gökleri ve yeri kim yarattı? Elbette şüphesiz Allah diyecekler, de ki: "O hâlde gördünüz a o Allah'tan başka çağırdıklarınızı; eğer Allah bana bir keder murad ederse onlar O'nun kederini açabilirler mi? Yahut bana bir rahmet murad ederse onlar O'nun rahmetini tutabilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter, hep O'na dayanır mütevekkil olanlar" (38). De ki: "Ey kavmim! Hâliniz üzere çalışın, her hâlde ben çalışıyorum, artık ileride bileceksiniz: (39) kimmiş o kendine rüsvay edecek bir azab gelecek ve üstüne yerli bir azâb inecek?" (40). Biz insanlar için senin üzerine hakkıyla kitap indirdik,*[3] *o hâlde kim yola gelirse kendi lehinedir, her kim de saparsa sırf kendi aleyhine olarak sapar ve sen değilsin üzerlerine vekil (41).*

---

1 H ve F: "Değil mi cehennemdedir kâfirler için yegâne mevki'".
2 B: "sorun".
3 H ve F: "Biz senin üzerine kitabı hakkıyla [H: "hakla"] insanlar için indirdik".

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا
الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ اَمِ
اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ
الشَّفَاعَةُ جَم۪يعاًۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾ وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ
وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِۚ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِذَا هُمْ
يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾ قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ اَنْتَ تَحْكُمُ
بَيْنَ عِبَادِكَ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْ اَنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعاً
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِه۪ مِنْ سُٓوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا
يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٤٨﴾
فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَاۘ ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّاۙ قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫ت۪يتُهُ عَلٰى عِلْمٍۜ بَلْ هِيَ
فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواۜ وَالَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ سَيُص۪يبُهُمْ
سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُواۙ وَمَا هُمْ بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٥١﴾ اَوَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ
وَيَقْدِرُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

[4126] **Meâl-i Şerîfi**

Allah alır o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında. Sonra üzerlerine ölüm hükmü verdiklerini[1] alıkor da diğerlerini salıverir bir müsemmâ ecele kadar. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için âyetler var (42). Yoksa Allah'ın berisinden şefaatçiler mi edindiler? De ki: "Hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi?"[2] (43). De ki:[3] "Allah'ındır o şefaat bütün, O'nundur mülkü göklerin ve yerin, sonra

---

1 B: "verildiklerini".
2 H: "akıl erdiremezler iseler de mi?"; B: "akıl erdiremezler de mi?".
3 H -"De ki".

hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz" (44). Böyle iken Allah bir olarak anıldığı vakit âhirete inanmayanların yürekleri burkulur da[1] O'ndan berikiler anıldığı vakit[2] derhâl yüzleri güler (45). De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan ve gayb u şehadeti bilen Allah'ım! Kullarının arasında o ihtilâf edip durdukları şeyler hakkında Sen hüküm vereceksin"[3] (46). Ve eğer bütün Arzdakiler, bir misli de beraber o zulmedenlerin olsa kıyamet günü azâbın fenalığından kurtulmak için onu mutlak feda ederlerdi zuhur edip de kendilerine Allah'tan hiç hesab etmedikleri nesneler[4] (47). Öyle ki yaptıkları amellerin fenalıkları karşılarına çıkmış ve istihzâ edip durdukları şeyler kendilerini sarmıştır[5] (48). Fakat insana bir sıkıntı dokunuverince[6] Bize yalvarır, sonra kendisine tarafımızdan[7] bir nimet bahşediverdiğimiz zaman da "o bana[8] bir bilgi üzerine[9] verildi" der. Belki o bir fitnedir velâkin pek çokları bilmezler (49). Onu bunlardan evvelkiler de söyledi fakat o kazandıkları kendilerini kurtarmadı (50). Neticede kazandıklarının fenalıkları başlarına geçti, şunlardan o zulmedenlerin de kazandıklarının fenalıkları başlarına geçecektir[10], onlar da atlatacak değillerdir (51). Hâlâ bilmediler mi ki Allah rızkı dilediğine açar, kısar da;[11] şüphesiz ki bunda iman edecekler için âyetler vardır[12] (52).

[4127] {اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا} Allah kabzeder alır o nefisleri ölümleri zamanı. ❁ Bu âyetin sevki yukarıya üç noktadan alâkadardır. Bir kere kasr ile nihâyetteki وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ kavline nâzırdır. Yani

1 H ve F -"da".
2 H ve F +"ise".
3 H ve F: "Sen hüküm vereceksin kullarının arasında o ihtilâf edip durdukları şeyler hakkında".
4 H ve F: "Ve eğer o zulmedenlerin olsa bütün Arzdakiler, bir misli de beraber, mutlak feda ederlerdi onu azâbın fenalığından kurtulmak için kıyamet günü [H +"ve"] zuhur ettiği vakit kendilerine Allah'tan hiç hesab etmedikleri nesneler".
5 H ve F: "Zuhur edip de onlara yaptıkları amellerin kötüleri, sardığı vakit kendilerini o istihzâ edip durdukları şeyler".
6 H ve F: "Fakat insana bir zaruret messettiği vakit".
7 H ve F: "Bizden".
8 H ve F +"bendeki".
9 B -"üzerine".
10 H ve F: "geçecek".
11 H ve F: "açar ve kısar".
12 H ve F: "var".

vekil sen değilsin Allah'tır. Çünkü o canları ancak Allah alır. Bu nokta daha ileride وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ diye tasrih de edilecektir, ikincisi hidâyet ve dalâletin, hayat ve memat ile bir temsîlini iş'âr eder. Üçüncüsü de tâ yukarıdaki اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَۘ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ kavlini bir nevi tavzih ile فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا [Yûnus 10/108] ihtârını bir takrir ve isbattır. Sâhib-i *Keşşâf* burada "enfüs"ten murad rûh ile beden mecmû'u olduğuna kāil olarak demiştir ki: "el-Enfüs kemâ-hiye cümlelerdir, teveffîsi de imâtesidir ki hassâs derrâk bir zî-hayat olmasının medârı olan eczâsının sıhhat ve selâmeti kabîlinden esbâb ve şerâitin selb olunmasıdır. Çünkü sıhhati selb olununca ke-enne zâtı selb olunmuş gibi olur. Çünkü Allah azze ve alâ teveffîyi[1], mevti, menâmı hep enfüse ta'alluk ettirmiştir. Hâlbuki akl u temyiz nefsi[2] mevt ve nevm ile muttasıf değildir, ölen ve uyuyan ancak cümle mânasına nefistir."[3] "Nefs", "beden" mukabili olarak rûh mânasına dahi geldiği ve bilhassa "rûh-i[4] emrî" denilen nefs-i nâtıkaya ıtlak edildiği cihetle diğer müfessirîn burada "enfüs"ü[5] İbn Abbas Hazretleri'nden vârid olan bir rivayet vechile "akl u temyiz nefsi" denilen nüfûs-ı nâtıka ile tefsir etmişler ve "teveffî"yi de bedene olan ta'alluk ve tasarrufunu kesmek suretiyle kabzedip almak diye beyan eylemişlerdir. Mevtte zâhiren ve bâtınen, uykuda da yalnız zâhiren ta'alluku kesildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas Hazretleri demiştir ki: "Âdem oğlunda bir nefis bir rûh vardır, aralarındaki fark Güneş ile şu'âı gibidir. Nefis kendisiyle akıl ve temyiz yapılan, rûh da teneffüs ve hareket yapılandır. Ölümde ikisi de müteveffâ, uykuda yalnız nefis müteveffâdır."[6] "Rûh" denilince

---

1 B: "keyfiyet-i".

2 H: "nefs-i".

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 131:

«الْأَنْفُسَ» الجمل كما هي. وتوفيها: إماتتها، وهو أن يسلب ما هي به حية حساسة درّاكة: من صحة أجزائها وسلامتها، لأنها عند سلب الصحة كأن ذاتها قد سلبت... لأنّ الله عز وعلا علق التوفي والموت والمنام جميعا بالأنفس، وما عنوا بنفس الحياة والحركة ونفس العقل والتمييز غير متصف بالموت والنوم، وإنما الجملة هي التي تموت وهي التي تنام.

4 B: "rûhu".

5 F, M ve B -"'enfüs'ü".

6 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, X, 3252; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XXIII, 69:

وقال ابن عباس: في ابن آدم نفس وروح بينهما مثل شعاع الشمس، فالنفس التي بها العقل والتمييز والروح التي بها النَّفَسْ والتحرك، فإذا نام العبد قبض الله نفسه ولم يقبض رُوحه.

umûmiyetle hayat mebde'i anlaşılageldiği gibi, hayat[1] da [4128] ekseriya cismânî tezâhürât ile anlaşıldığından hayât-ı ma'neviye mebde'i olan rûha "nefs" ıtlak edilmiştir. Güneş ile şu'âını temsil getirmesi gösterir ki aralarında bir cevher farkı anlatmak istememiştir[2]. Bizim anladığımız şudur: Nefis kendini duyan, kendine ve kendindekine vicdânı olan, yani ene şuuruna sâhip olan zattır. Her nefiste böyle şâ'ir ve meş'ur olmak üzere çifte bir haysiyet vardır. Teveffî, bir şeyi vâfî olarak, yani kâmilen ve tamamıyla almak, selb etmektir. Bundan dolayı rûhun taraf-ı ilâhîden tamamıyla ahz u kabzına "teveffî" ve ölüme "vefat" denilmiştir. Emaneti yerine teslim ile tamamen vefâ etmek gibidir. Nefisler vâcibü'l-vücud değildirler, onun için kendilerine şuurları bizâtihâ[3] olsa bile lizâtihâ[4] değildir. Allah'tandır. Allah onları kendilerinden alıp kendilerinden geçirir. Bu mâna اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ [el-Enfâl 8/24] gibidir. İşte nefsin teveffîsi, ölüm ve uyku hâllerinde olduğu gibi kendinden geçirilip akl u temyîzinin kendinden alınmasıdır. Bu suretle mâna şu oluyor: اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ O nefisleri nüfûs-ı nâtıkayı başka değil, ancak Allah kendilerinden alır, kabzeder, yok etmeksizin kendilerinden geçirir, şuur ve temyizlerini alır {حِينَ مَوْتِهَا} öldükleri zaman ❁ yani bedene tasarruf ve ta'allukları kesildiği zaman {وَالَّتٖى لَمْ تَمُتْ} ölmeyenleri de {فٖى مَنَامِهَا} uyudukları zaman alır da {فَيُمْسِكُ الَّتٖى قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ} üzerine ölüm hükmünü verdiklerini alıkor, ba'se kadar tutar. {وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰى} Diğerlerini, henüz ölüm hükmü verilmemiş olan uykudakileri salıverir {اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى} müsemmâ, mukadder bir ecele kadar ki ölecekleri zamandır. ❁ İşte böyle hem ölüm hâlinde, hem de uyku hâlinde o nefisler, Allah teâlâ'nın kabzında bulunur. Burada şu sual hatıra gelir: Yukarıda Sûre-i Secde'de قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذٖى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ[5] تُرْجَعُونَ [es-Secde 32/11] [4129] buyurulmuş, daha yukarıda Sûre-i En'âm'da

1 H: "hayattan".
2 B: "anlamak istemiştir".
3 B: "bizâtihî".
4 B: "lizâtihî".
5 H, F, M ve B: "اليه".

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ[1] الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ، ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ [el-En'âm 6/61-62] buyurulmuş olmakla bunlarda teveffî Allah'ın resullerine ve Melekü'l-mevt'e isnad edilmiş idi. Şu hâlde burada kasr ile اَللّٰهُ يَتَوَفَّى buyurulması bunlara münâfî olmaz mı? Fahreddin Râzî tefsirinde buna şöyle bir cevap verilmiştir: "Hakikatte teveffî eden ancak Allah teâlâ'dır. Şu kadar ki Allah teâlâ esbâb âleminde her nevi ameli melâikeden bir meleğe tefviz buyurmuş, bu suretle ervâhın kabzına da Melekü'l-mevt'i me'mur kılmıştır ki o reistir, maiyyetinde etbâ'ı ve hademesi vardır. Onun için o âyetlerde teveffî onlara nisbet edilmiş, burada da hakiki olarak Allah teâlâ'ya nisbet olunmuştur."[2] Bunun hâsılı Allah'ın me'mur edip gönderdiği rusülün kabzı Allah'ın kabzı demektir. Yahut Allah'ın kabzı doğrudan doğruya veya melekleri vâsıtasıyla olmaktan e'amdır demek oluyor. Bu cevap haddizâtında doğru ve وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا [el-En'âm 6/61] diye "hattâ" ile وَهُوَ الْقَاهِرُ kasrına tefrî'i de buna şâhid ise de burada daha mühim bir nükte vardır. Dikkat olunmak lâzım gelir ki zikrolunan âyetlerin yerinde Melekü'l-mevt'in kabzından sonra ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ[3] تُرْجَعُونَ buyurulduğu gibi, diğerinde de ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ [el-En'âm 6/62] buyurulmuştur. İşte buradaki teveffî o ircâ' ve red lahzasını beyandır. Bunun tavzîhi de şu olur: Melekü'l-mevt bedenden "rûh-ı hayvânî" denilen hayât-ı cismâniye rûhunu kabzeder, "akl ü temyiz rûhu" denilen nüfûs-ı nâtıkayı, emr-i Rab olan rûh-ı insânîyi ise وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي [el-Hicr 15/29] mantûkunca doğrudan doğru Allah nefhettiği gibi اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ mantûkunca kabz u teveffîsi de doğrudan doğru Allah'a aittir. ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ [el-En'âm 6/62], ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ[4] [es-Secde 32/11] buyurulması da bu ihtisâsı iş'âr eyler.

---

1 H, F, M ve B: "احدهم".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVI, 457:

وجوابه أن المتوفي في الحقيقة هو الله، إلا أنه تعالى فوض في عالم الأسباب كل نوع من أنواع الأعمال إلى ملك من الملائكة، ففوض قبض الأرواح إلى ملك الموت وهو رئيس وتحته أتباع وخدم فأضيف التوفي في هذه الآية إلى الله تعالى بالإضافة الحقيقية، وفي الآية الثانية إلى ملك الموت لأنه هو الرئيس في هذا العمل وإلى سائر الملائكة لأنهم هم الأتباع لملك الموت والله أعلم.

3 H, F, M ve B: "اليه".

4 H, F, M ve B: "واليه ترجعون".

{اِنَّ فٖى ذٰلِكَ} Şüphesiz ki bunda bu teveffî ve imsak ve irsalde {لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ} [4130] düşünecek bir kavim için elbet âyetler var. Ki Allah'tan başka mâbud olamayacağına ve âkıbet hep Allah'a gidileceğine ve ba's olunup huzûrunda muhakeme olunacağına ve Allah'a karşı yalan söylemiş, zulüm, küfr etmiş haksızların, kâfirlerin mesvâsı[1] cehennem olup[2] sâdık, mü'min, müttakī, muhsinlerin en güzel mükâfâta ereceklerine, velhâsıl اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ [el-Bakara 2/156] mısdâkına delâlet ederler (*Sûre-i En'âm'da* وَهُوَ الَّذٖى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فٖيهِ *[el-En'âm 6/60] âyetinin tefsîrine bak.*) "Nefislerin uykudaki[3] gibi kendilerinden geçirilmesi azâbı duymamak itibariyle kâfirlerin lehlerine olmaz mı?" diye de bir sual hatıra gelebilir. Sâhib-i *Keşşâf* bu suâle meydan vermemek için, nefs-i nâtıkanın ölümle muttasıf olmayacağını[4] söylemişti,[5] fakat bunun asıl cevâbı Hazret-i Ali'ye nisbet olunan şu kıtadadır:

وَلَوْ أَنَّا إذا متْنا تُرِكْنا　　لَكَانَ الْمَوْتُ رَاحَةَ كُلِّ حَيٍّ
وَلَكِنَّا إذا متْنا بُعِثْنَا　　فَنُسْأَلُ بَعْدَ ذَا عَنْ كُلِّ شَيْءٍ

"Eğer biz öldüğümüz vakit bırakılmış olsa idik ölüm her zîhayâtın rahatı olurdu velâkin bizler öldüğümüz vakit ba's olunacağız da ondan sonra her şeyden sual edileceğiz." Demek[6] meselenin asıl tefekkür olunacak hall noktası bu kabz u imsak ve irsalden Allah teâlâ'nın tasarruf-ı mutlaka kudretini anlayarak bu tutuşun[7], bu habs ü imsâkin onları kaçırmayıp ba's için bir habs ü tevkif olduğunu istintac etmek ve ba's ile likāullâhın dehşetini,[8] celâl ü cemâlini mülâhaza edebilmektir. Onun için Yâsîn'de

---

1 B: "me'vâsı".
2 H ve F: "ve".
3 B: "uyudukları".
4 M ve B: "olamıyacağını".
5 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 131:
ونفس العقل والتمييز غير متصف بالموت والنوم، وإنما الجملة هي التي تموت وهي التي تنام.
6 B +"ki".
7 H: "tutuşunun".
8 H -"ve ba's ile likāullâhın dehşetini".

geçtiği üzere Sûr nefh olununca kâfirler مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا[1] [Yâsîn 36/52] diyeceklerdir ki aşağıya doğru bu mâna burada da tavzih olunacaktır. Ve yine bundan dolayıdır ki kâfirler اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ [el-Mü'min 40/11] diyeceklerdir. Bütün bu inzarlara karşı müşriklerin yegâne tutundukları tutamak şefaat davası olduğu için buyuruluyor ki: {اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَ} Yoksa Allah'ın berisinden şefaatçiler mi edindiler? ❁ Allah'a karşı yalan söyleyen مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى diyen, Allah veled ittihaz [4131] eyledi diyen o müşriklere[2] {قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ} ❁ bu evvelâ putların şefaati davasını ibtaldir. Diğerleri hakkında da şöyle buyuruluyor: {قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا} Bütün şefaat Allah içindir. Onun da mâliki O'dur. O'nun izni olmaksızın huzûrunda kimse şefaat edemez,[3] şefaate me'zun olanlar da hep O'nun rızâsını mülâhaza ederek şefaat edebilirler. Çünkü {لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ... إلخ}

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ وَاَنِيبُٓوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾ وَاتَّبِعُٓوا اَحْسَنَ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَۙ ﴿٥٥﴾ اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فٖى جَنْبِ اللّٰهِ وَاِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرٖينَۙ ﴿٥٦﴾ اَوْ تَقُولَ لَوْ اَنَّ اللّٰهَ هَدٰينٖى لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقٖينَۙ ﴿٥٧﴾ اَوْ تَقُولَ حٖينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ اَنَّ لٖى كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٨﴾ بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖى فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٥٩﴾ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌۜ اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٦٠﴾ وَيُنَجِّى اللّٰهُ الَّذٖينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْۘ لَا يَمَسُّهُمُ السُّٓوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ

1 B +"هذا".
2 H: "müşrikler".
3 H +"ve".

شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

[4132] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: Ey[1] nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağfiret buyurur, şüphesiz ki O öyle Gafûr öyle Rahîm O (53). Onun için ümidi kesmeyin de başınıza azab gelmeden evvel tevbe ile Rabbinize dehâlet edin ve ona hâlis müslümanlık yapın, sonra kurtulamazsınız (54). Haberiniz olmayarak ansızın başınıza azab gelmeden evvel hâlis müslüman olun da Rabbinizden size indirilenin en güzelini tâkip ve tatbik edin (55). Diyeceği gün[2] bir nefis: "Eyvah, Allah yanında yaptığım eksikliklerden dolayı hasretime bak,[3] doğrusu ben eğlenenlerden idim" (56). Yahut diyeceği: "Allah bana yolunu gösterse idi her hâlde ben müttakīlerden[4] olurdum" (57). Veyahut azâbı gördüğü zaman [4133] *diyeceği: "Bana bir geri dönmek olsa idi de muhsinlerden olsa idim!" (58). Hayır sana âyetlerim geldi de onlara yalan dedin, kibretmek istedin ve kâfirlerden oldun (59). Hem o kıyamet günü görürsün ki Allah'a karşı o yalan söyleyenlerin yüzleri kararmıştır; cehennemde değil mi mevki'i mütekebbirlerin[5] (60). Korunan müttakīleri ise Allah muradlarınca necâta çıkarır, onlara fenalık dokunmaz ve onlar değildir mahzun olacaklar (61). Allah her şeyin hâlıkıdır, her şey üzerine vekil de O (62). Bütün göklerin ve yerin kilitleri O'nundur, Allah'ın âyetlerine küfredenler işte onlar kendilerine yazık edenlerdir[6] (63).*

{قُلْ} De ki ۞ yani Allah tarafından şu hitâbı tebliğ et {يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ} ey nefislerine karşı israf etmiş kullarım.

1 H ve F +"o".
2 H: "için".
3 H ve F: "Eyvah, ne hasretim! Allah yanında yaptığım eksikliklerden dolayı".
4 B: "küfredenlerden".
5 H ve F: "değil mi cehennemdedir yegâne mevki'i mütekebbirlerin".
6 H: "yazık eden hâsirûndur".

"**İsrâf**" mal sarfında meşhur ise de insanın yaptığı herhangi bir fiilde haddini aşmaktır. Burada cinayet mânası da tazmin olunarak عَلٰى ile sılalanmıştır. Yani masiyette ifrat ederek kendi nefislerine cinayet yapmış olan kullarım {لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ... إلخ} Bu âyetin Kur'an'da en ümidli âyet olduğu söylenir. Bununla beraber dikkat edilmek lâzım gelir ki bu ümid, günaha teşvik için değil en günahkâr kimseleri bile bir an evvel tevbe ve inâbeye teşvik için olduğu ikinci ve üçüncü âyetten zâhirdir. Bunun sebeb-i nüzûlünde birkaç rivayet vardır. Atâ b. Yesâr'dan[1] olan rivayete göre Hazret-i Hamza'nın kātili Vahşi hakkında Medine'de nâzil olmuştur.[2] İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre de demiştir ki: "Ayyaş b. Ebî Rebî'a ve Velîd b. Velîd ve daha birkaç nefer Müslüman olmuşlardı. Sonra ta'zîb edilmiş fitneye düşmüşlerdi, biz bunlar hakkında 'Allah artık bunlardan ebeden hiçbir şey kabul etmez. Müslüman oldular, sonra da bir azab ile ta'zîb olunduklarından dolayı dinlerini terkettiler' [4134] diyor idik, bu âyetler nâzil oldu. Ömer b. el-Hattab kâtib idi bunları kendi eliyle yazdı, Ayyaş b. Ebî Rebîa'ya ve[3] Velid b. Velid'e ve diğer birkaç kimseye gönderdi, onlar da Müslüman olup hicret ettiler."[4] İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre de Mekkeliler şöyle demişler: "Muhammed zu'mediyor ki putlara tapan, Allah ile beraber diğer bir ilâha dua eden ve Allah'ın muhterem kıldığı nefsi katl eyleyen kimseler mağfiret olunmaz, o hâlde biz nasıl hicret eder ve Müslüman oluruz, ilâhlara tapmış, adam öldürmüşüz, ehl-i şirkiz." Bunun üzerine Allah teâlâ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اَسْرَفُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ âyetini[5] indirdi.[6]

---

1 B: "Yâsir'den".

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 307:
عن عطاء بن يسار، قال: نزلت هذه الآيات الثلاث بالمدينة في وحشيّ وأصحابه «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ» إلى قوله: «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ».

3 B -"ve".

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 309:
عن ابن عمر قال: إنما أنزلت هذه الآيات في عياش بن أبي ربيعة والوليد بن الوليد ونفر من المسلمين، كانوا أسلموا ثم فتنوا وعذّبوا فافتنوا، كنا نقول: لا يقبل الله من هؤلاء صرفا ولا عدلا أبدا، قوم أسلموا ثم تركوا دينهم بعذاب عُذّبوه، فنزلت هؤلاء الآيات، وكان عمر بن الخطاب كاتبا، قال: فكتبها بيده ثم بعث بها إلى عَيَّاش بن أبي ربيعة والوليد بن الوليد، إلى أولئك النفر، فأسلموا وهاجروا.

5 H ve F -"âyetini".

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 306:
عن ابن عباس: «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» وذلك أن أهل مكة قالوا: يزعم محمد أنه من عبد الأوثان، ودعا مع

Ma'âmâfîh sebeb-i nüzul kâfirlerin islâmı meselesi ise de mefhum âsîlerin tevbesine de şâmil olduğunda şüphe yoktur, o evleviyetle sâbit olur. Demek ki اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ [en-Nisâ 4/48, 116] âyeti mûcebince şirkin mağfiret olunmaması tevbe edilmediği takdirdedir. {مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ} Azab size gelmezden evvel ❁ buyurulması da îmân-ı ye'sin fâide vermeyeceğini anlatır.

{اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ} Bir nefis diyeceği için[1] ❁ yani dememek için {وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ} ❁ tâ yukarıdaki وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ hitâbına mukabildir. Yani üzerlerinde tasarruf kendisine ait olan yahut görüp gözetecek, maslahat veya mes'ûliyetlerini tatbik eyleyecek olan ancak O'dur. {لَهُ مَقَال۪يدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ}

"**Mekālîd**" "mıklîd" veya "mıklâd"ın[2] cem'idir ki kilit veya anahtar demektir. "Kilid"in mu'arrebi, "ıklîd"in cem'i olduğu da söylenmiştir. Burada kilit veya anahtardan maksat yer ve gök hazineleri ve onlarda dilediği gibi tasarruf etmektir.

[4135]

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ اُو۫حِيَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ
الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٦﴾ وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ۗ وَالْاَرْضُ جَم۪يعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ
مَطْوِيَّاتٌ بِيَم۪ينِه۪ۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي
السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُۜ ثُمَّ نُفِخَ ف۪يهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ
﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَج۪ٓيءَ بِالنَّبِيّ۪نَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

الله إلها آخر، وقتل النفس التي حرّم الله لم يغفر له، فكيف نهاجر ونسلم، وقد عبدنا الآلهة، وقتلنا النفس التي حرم الله ونحن أهل الشرك؟ فأنزل الله: «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ».

1 B: "gün".
2 B: "mıklad'ın".

Meâl-i Şerîfi

De ki: "Böyle iken şimdi O Allah'ın gayrısına mı kulluk etmemi emrediyorsunuz bana ey câhiller?!"[1] (64). Celâlim hakkı için sana da vahyolundu şu, senden evvelkilere de: "Yemin ederim ki [4136] eğer şirk koşarsan çalışman[2] bütün boşuna gider ve mutlak kendine yazık eden hâsirlerden olursun (65). Hayır, onun için yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol[3] (66). Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, hâlbuki[4] bütün Arz kıyamet günü O'nun bir kabzası gökler de yemînine dürülmüşlerdir.[5] Çok münezzeh ve çok yüksektir O Sübhân onların şirkinden (67). Ve Sûr üflenmiştir[6] de göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır, ancak Allah'ın dilediği müstesnâ. Sonra ona bir daha üflenmiştir[7], bu kere de hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır (68). Ve Arz Rabbinin nûruyla parlamıştır, kitap konmuş, peygamberler ve şâhidler getirilmiş ve beynlerinde hak ile hüküm verilmektedir, hem hiç zulmolunmazlar[8] (69). Ve her nefis ne amel yaptı ise tamamen ödenmiştir ve her ne yapıyorlarsa O a'lemdir[9] (70).

{وَالْاَرْضُ جَمِيعاً[10] قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ} Arz bir kabzası kıyamet günü, semâlar da yemîniyle dürülmüşlerdir. ❁ Zemahşerî, Beyzâvî, Ebussuud gibi belâgatte mümtaz olan müfessirler diyorlar ki: Bu kavl-i celil Allah teâlâ'nın gayet azametine ve kudretinin kemâline ve zihinlerin hayret ettiği büyük fiiller O'nun kudretine nisbet edilince çok küçük ve hakir kalacağına bir tenbih ve âlemi yıkıvermek O'na göre pek kolay bir şey olduğunu temsil ve tahyil tarîkiyle bir ifadedir

1 H ve F: "De ki: 'Böyle iken şimdi O Allah'ın gayrısına mı emrediyorsunuz bana kulluk edeyim ey câhiller?!'".
2 B -"çalışman".
3 H ve F: "Hayır, yalnız Allah'a o hâlde kulluk et ve şükrünü bilen şâkirlerden ol".
4 B +"Allah'ın".
5 H ve F: "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, hâlbuki bütün Arz bir kabzasıdır O'nun kıyamet günü gökler de yemîniyle dürülmüşlerdir".
6 B: "üfürülmüştür".
7 B: "üfürülmüştür".
8 H ve F +"onlar".
9 H ve F: "ve* a'lemdir O ne yapıyorlarsa".
* F -"ve".
10 H ve F -"جميعا".

ki[1] “kabza” ve “yemîn” kelimelerinin hakikat veya mecaz olmaları ciheti mülâhaza edilmeksizin شَابَتْ لُمَّةُ اللَّيْلِ “gecenin zülfüne kır düştü” terkîbi gibi hey'et-i mecmû'asıyla bir tasvirdir.[2] Diğer bazıları da demişlerdir ki kelâmda asıl olan hakikattir, fakat hakikatin müte'azzir olduğuna bir delil bulununca da mecâza sarfı vâcib olur. “Kabza” ve “yemîn” kelimeleri cârihada hakikattir, Allah teâlâ'ya a'zâ ve cevârihin[3] sübûtu mümteni' bulunduğuna da delîl-i aklî vardır, o hâlde mecâza hamli vâcibdir. Zira falan fülânın kabzasında (avucunda)dır denilir. Onun tedbir ve teshîri altında[4] demektir. وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ'de [el-Ahzâb 33/50] [4137] de murad kendilerinin milki olmaktır. “Şu hâne fülânın yedinde, fülânın kabzında ve fülânın kabzasına geçti” derler ki hâlis milki olduğunu söylemek isterler, hep[5] bunlar müsta'mel ve meşhur mecazlardır. İbn Atıyye de demiştir ki: “Kabza kudretten ibarettir.”[6] Dilimizde dahi pek çok kullanılan “kabza” kelimesi esasında “kabz”dan masdar binâ-i merredir. Bir kabz, bir sıkma veya bir tutma demektir. Avuçla tutulan mikdara dahi kāfın zammıyla “kubza”, “tutam” veya “sıkım” denildiği gibi kāfın fethiyle “kabza” da denilir. Demek ki “kabza” bir sıkım, bir tutam veya bir avuç mânalarına olabiliyor[7]. Burada bir sıkım diye ifade edilmek kıyametin tazyîkini anlatmak itibariyle daha vâzıh olur.

“**Yemîn**” sağ demektir. Kuvvet ve kasem mânalarına da gelir. Burada kuvvet veya kasem demek olabileceği de söylenmiştir. Cenâb-ı Allah[8]

---

1 H +“bu”.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 142:

والغرض من هذا الكلام إذا أخذته كما هو بجملته ومجموعه تصوير عظمته والتوقيف على كنه جلاله لا غير، من غير ذهاب بالقبضة ولا باليمين.

Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, V, 48; Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 364:

تنبيه على عظمته وحقارة الأفعال العظام التي تتحير فيها الأوهام بالإضافة إلى قدرته، ودلالة على أن تخريب العالم أهون شيء عليه على طريقة التمثيل والتخييل من غير اعتبار القبضة واليمين حقيقة ولا مجازاً كقولهم: شابت لمة الليل.

3 B: “cevârih”.

4 H: “altındadır”.

5 M ve B: “hem”.

6 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, IV, 541:

وعلى كل وجه، فـ«اليمين» هنا و«القبضة» وكل ما ورد: عبارة عن القدرة والقوة، وما اختلج في الصدور من غير ذلك باطل، وما ذهب إليه القاضي من أنها صفات زائدة على صفات الذات قول ضعيف، وبحسب ما يختلج في النفوس التي لم يحضنها العلم.

7 B: “olabilir”.

8 M ve B -“Cenâb-ı Allah”.

يَوْمَ نَطْوِى السَّمَٓاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ [el-Enbiyâ 21/104] mantûkunca semâyı dürmeye ahdetmiş olduğu için tahkik itibariyle bu mâna dahi doğru ise de evvelki mâna ile kuvvet ve kudretin tasvir ve temsîli daha kuvvetli, daha azametli bir mâna ifade ettiğini ihtâra hâcet yoktur. *Sahîh-i Müslim*'de Hazret-i Âişe'den rivayet olunduğuna göre Arz ve semâvâtın bu kabz u tayyı sırasında insanların nerede olacağı Resûlullah'tan sual olunmuş, "Sırat üzerinde" buyurulmuştur.[1] Kıyameti tasvir için de buyuruluyor ki {وَنُفِخَ فِي الصُّورِ} ❁ "Sûr"un mânası Sûre-i Neml'de يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ [en-Neml 27/87] âyetinde geçmiş idi. Görülüyor ki burada iki nefh beyan olunuyor. Birincisi yıkan nefh-i sa'ıktır ki bu, nefha-i ûlâ veya vustâdır. İkincisi kaldıran nefh-i kıyamdır ki bu da nefha-i sâniye veya sâlisedir. Ve "kıyamet" kelimesi bu ikincideki kıyam mânasından olmakla beraber birinciyi de mebde'i olmak üzere mutazammındır. Onun için kıyametin kopması en büyük yıkımı[2] ifade eder. Buna "Sâ'at", "Vâkı'a", "Hâkka" dahi denilir.

[4138] "**Sa'ık**" yıldırım çarpmasında olduğu gibi bayılıp düşmeye ve ölmeye denilir. Bu kıyamdan sonra "yevm-i dîn" ve "yevm-i fasl" denilen safhayı beyan ile buyuruluyor ki:

{وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ} Ve Arz parlamıştır. ❁ Bu parlayacak olan Arz, kabzdan sonra يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ [İbrâhîm 14/48] mantûku üzere değişecek olan Arz-ı Mahşer'dir. Bir hadîs-i şerîfte şöyle vârid olmuştur: "Nâs hâlis elenmiş un çöreği gibi beyaz bir arz üzerinde haşrolunacaktır ki üzerinde kimsenin bayrağı yok."[3] {بِنُورِ رَبِّهَا} Rabbimin nûruyla Kur'ân'ın birçok âyetlerinde Kur'ân'a, burhâna, hakk u adle "nûr" tâbir buyurulmuş

---

1 Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme, 29:

عن عائشة قالت: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن قوله عز وجل: «يوم تبدل الأرض غير الأرض والسماوات» فأين يكون الناس يومئذ يا رسول الله؟ فقال: على الصراط.

2 B: "kıyâmı".

3 Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme, 28:

عن سهل بن سعد قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يحشر الناس يوم القيامة على أرض بيضاء عفراء، كقرصة النقي، ليس فيها علم لأحد.

olduğu gibi, burada da "nûr" hakk u adalet tecellîsi demek olduğu söylenmiştir. Fakat Ebû Hayyân'ın naklettiği üzere[1] İbn Abbas demiştir ki: "Burada 'nûr' Şems ü Kamer'in nûru değil diğer bir nûrdur ki Allah teâlâ halkedecek de onunla Arz'ı tenvir eyleyecektir."[2] Bu rivayet bizi öbüründen daha bedî' bir mâna ile tenvir etmektedir. Zira elektrik ile bir misâlini tasavvur edebileceğimiz parlak bir nûrun, bir nûr-i rabbânînin yaratılacağını bize önceden haber vermiş oluyor. Bir nûr ki onunla Mahkeme-i Kübrâ'nın kurulacağı Arz-ı Mahşer tenvir olunacaktır. {وَوُضِعَ الْكِتَابُ} Kitap ortaya konmuş ❁ burada "kitab" defter-i a'mâl ile tefsir edilmiştir {وَجٖٓيءَ بِالنَّبِيّٖنَ وَالشُّهَدَٓاءِ} ve peygamberlerle şâhidler getirilmiş ❁ فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ [el-Mâide 5/109] يَوْمَ[3] يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ [en-Nisâ 4/41] اُمَّةٍ بِشَهٖيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ شَهٖيدًا [el-İsrâ 17/71] mazmunları zâhir olmuştur. Ma'amâfîh burada "nebiyyîn" muhbirler mânasını da ifade edebilir.

وَسٖيقَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا فُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَٓا
اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا بَلٰى
وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرٖينَ ﴿٧١﴾ قٖيلَ ادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ
فٖيهَاۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٧٢﴾ وَسٖيقَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًاۜ حَتّٰٓى اِذَا
جَٓاؤُ۫هَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدٖينَ ﴿٧٣﴾
وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَٓاءُۚ فَنِعْمَ
اَجْرُ الْعَامِلٖينَ ﴿٧٤﴾ وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّٖينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْۚ وَقُضِىَ
بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقٖيلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٥﴾

1 H: "naklettiğine göre".

2 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 223. Krş. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* XV, 282:

وقال ابن عباس: النور هنا ليس من نور الشمس والقمر، بل هو نور يخلقه الله فيضيء الأرض.

3 H, F, M ve B: "اليوم".

[4139] **Meâl-i Şerîfi**

Ve küfredenler zümre zümre cehenneme sevkedilmektedir, nihâyet ona vardıklarında kapıları açılır ve bekçileri onlara [4140] *şöyle der: "Size Rabbinizin âyetlerini okur ve sizi bu günün likāsından korkutur resuller gelmedi mi içinizden sizlere?" "Evet" derler, "geldi velâkin[1] kâfirler üzerine 'kelime-i azâb' hak oldu"[2] (71). Denilir: "Girin cehennemin kapılarına, ebediyen içinde kalmak üzere, bak ne fenadır mevkiʿi mütekebbirlerin"[3] (72). Rablerine korunmuş olan müttakīler de zümre zümre cennete sevk olunmaktadır, nihâyet ona vardıkları ve kapıları açılıp bekçileri onlara "selâm sizlere, ne hoşsunuz! Haydin girin onlara ebediyen kalmak üzere" diye selâm durdukları[4] (73); onlar da: "Hamd o Allah'a ki bize vaadini doğru çıkardı ve bizi Arz'a vâris kıldı, cennetten[5] istediğimiz yerde makam tutuyoruz" dedikleri vakit... Bak artık ne güzeldir ecri o âmillerin (74). Melâikeyi de görürsün Arş'ı etrafından donatmışlar Rablerine hamd ile tesbih ediyorlardır ve halk arasında hak ile hüküm icrâ edilip denilmektedir: الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (75).*

Ya Rab, bizi de bu hamde eren kullarından eyle. Burada Sûre-i Zümer bitti, bunu Sûre-i Mü'min tâkip ediyor.

---

1 B: "fakat".

2 H ve F: "Derler: 'Evet, velâkin kâfirler üzerine «kelime-i azâb» hak oldu'".

3 H ve F: "Denilir: 'Girin cehennemin kapılarına, içinde ebedî kalmak üzere, o hâlde ne fena mevkiʿi mütekebbirlerin'".

4 H ve F: "ve kapıları açıldığı ve bekçileri selâm durup onlara dedikleri: 'Selâmun aleyküm, çok hoş çok* temizsiniz. Onun için içlerinde ebediyen kalmak üzere onlara girin'.
F -"çok".

5 H: "cennette".

[4141]

سورة المؤمن مكية وهي خمس وثمانون آية

MÜ'MİN SÛRESİ

İşbu el-Mü'min Sûresi de Mekkîdir, buna "Sûre-i Gāfir" ve "Sûre-i Tavl" dahi denilir. "el-Mü'min" وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ diye beyan buyurulduğu üzere âl-i Firavun içinden iman etmiş olan kahraman zâta işarettir ki Sahib-Yâsîn gibi sâbikūndandır.

Âyetleri: Kûfî ve Şâmîde seksen beş, Hicâzîde seksen dört, Basrîde seksen ikidir.

Kelimeleri: Bin yüz doksan dokuzdur.

Harfleri: Dört bin dokuz yüz yetmiştir.

Fâsılası: من علق دبر

Bu sûrenin Sûre-i Zümer'e birçok cihetten münasebeti vardır. Evvelâ o ahvâl-i kıyamet ve âhiret ile hitam bulduğu gibi bu da onunla başlayacak[1] ve bazı tafsîlât verecektir.[2] Sâniyen Âlûsî şunu kaydeder: *Tenâsuku'd-Dürer*'de mezkurdur ki yedi Hâmîm'in Zümer Sûresi'ni vely etmesinin vechi başlarında تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ matla'larının benzeyişidir. Sonra da Hâmîm'ler, حٰمٓ ve zikr-i kitab ile başlamakta müşterek oldukları ve hep Mekkî bulundukları için tertip üzere vârid olmuşlardır. Hatta İbn Abbas'tan ve Câbir b. Zeyd'den vârid olduğuna göre Zümer'in akibinde sırasıyla nâzil olmuşlardır. Ve Hâmîm'lerin fazileti hakkında birçok haberler de vârid olmuştur. Ezcümle Ebû Ubeyd *Fezâil*'inde İbn Abbas'tan tahric eylemiştir:[3] "Her şeyin bir lübâbı[4] vardır, Kur'ân'ın

1 B: "başlayacaktır".
2 B -"ve bazı tafsîlât verecektir".
3 B: "eylemişlerdir".
4 B: "lübbü".

lübâbı[1] da Hâmîm'lerdir."[2] Yine o ve[3] *Şu'ab-ı Îmân*'da Beyhakī vesâire İbn Mes'ud'dan şunu tahric etmişlerdir[4]: "Hâmîm'ler Kur'ân'ın dîbâsıdır."[5] Ebu'ş-Şeyh ve Ebû Nuaym ve Deylemî Enes'ten, yine Deylemî ve İbn Merdûye Semüre b. Cündüb'den tahric eylemişlerdir: [4142] "Hâmîm'ler cennet ravzalarından birer ravzadır."[6] İbn Nasr ve İbn Merdûye Enes b. Mâlik'ten şöyle tahric eylemişlerdir[7], dedi ki: "Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Hazretleri'ni işittim, diyordu: 'Allah teâlâ bana Seb'-i Tıvâli Tevrat yerine verdi, الر'dan طس'lere kadar İncil yerine verdi, طس'lerle Hâmîm'ler arasını Zebur yerine verdi,[8] Hâmîm'ler ve mufassallarla da beni tafdil buyurdu, bunları benden evvel hiçbir peygamber okumadı.'"[9] Beyhakī *Şu'ab*'da Halil b.[10] Mürre'den şöyle tahric etmiştir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Hâmîm'ler yedidir. Cehennemin kapıları da yedidir. Hâmîm'lerden her biri gelir, o kapılardan birine durur da: 'Allah'ım, bana iman edip de beni okuyanı bu kapıdan sokma' der."[11] Daha bazı husûsî rivayetler de vardır, meselâ Tirmizî ve daha bazıları Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: 'Her kim حٰمٓ... -إلى- اِلَيْهِ[12] الْمَصِيرُ ve

1 B: "lübbü".
2 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân,* s. 254:
عن ابن عباس، قال: «إن لكل شيء لبابا، وإن لباب القرآن آل حم» أو قال: «الحواميم».
3 H, F ve B -"ve".
4 H ve B: "eylemişlerdir".
5 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân,* s. 255; Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 101:
قال عبد الله: آل حم ديباج القرآن.
6 Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb,* II, 160:
سمرة بن جندب: الحواميم روضة من رياض الجنة.
7 H ve F: "etmişlerdir".
8 B -"طس 'lerle Hâmîm'ler arasını Zebur yerine verdi".
9 Mervezî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl,* s. 170; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XX, 10:
عن أنس، رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله أعطاني السبع مكان التوراة، وأعطاني الراءات مكان الإنجيل، وأعطاني ما بين الطواسين إلى الحواميم مكان الزبور، وفضلني بالحواميم والمفصل، ما قرأهن نبي من قبلي.
10 F, M ve B -"b.".
11 Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 105. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 153-154:
عن الخليل بن مرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان لا ينام حتى يقرأ «تبارك» و»حم السجدة» وقال: الحواميمُ سبع وأبواب جهنم سبع، تجيء كل حم منها تقف على باب من هذه الأبواب فتقول: اللهم لا تدخل هذا الباب من كان يؤمن بي ويقرؤني.
12 H, F, M ve B: "واليه".

Âyete'l-Kürsî'yi sabahleyin okursa akşama kadar onlarla mahfuz olur ve akşamleyin okursa sabaha kadar onlarla mahfuz olur.'"[1]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِۙ ﴿٢﴾ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ
الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾ مَا يُجَادِلُ فٖٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذِينَ
كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْۖ
وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَاَخَذْتُهُمْۖ فَكَيْفَ
كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾
اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهٖ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ
اٰمَنُواۚ رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ
عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ
وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُۙ ﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّـَٔاتِۜ وَمَنْ تَقِ السَّيِّـَٔاتِ
يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُۜ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

[4144] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm. İndirilişi bu kitabın Allah'tan, O Azîz, Alîm (2). O günah bağışlayıcı ve tevbe kabul edici, ikābı şiddetli, fazl sahibi Allah'tandır ki O'ndan başka tapılacak yok, hem O'nadır dönüm (3). Allah'ın âyetlerinde ancak nankörlük eden kâfirler mücadele eder. Şimdi[2] onların beldeler içinde dönüp dolaşmaları seni aldatmasın (4). Onlardan evvel Nûh'un kavmi, arkalarından da Ahzâb tekzib etmişlerdi ve her ümmet kendi resullerini yakalamak kasdında bulundu ve hakkı bâtılla gidermek için boşuna mücadele ettiler de Ben onları tuttum alıverdim; o vakit nasıl

1 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2/2879.
2 H: "İmdi".

oldu ikābım? (5) Ve işte o nankörlük eden kâfirlere Rabbinin kelimesi öyle[1] hak oldu, onlar nâra yanacaklar (6). Arş'ı hâmil olanlar ve onun etrafındakiler Rablerinin hamdiyle tesbih ve O'na iman ederler, ve iman etmişler için de şöyle mağfiret dilerler: "Yâ Rabbenâ, rahmet ve ilmin her şeye geniş, hemân mağfiret buyur onlara, o[2] tevbe edip yoluna uyanlara ve koru onları o cahîm[3] azabından (7). Yâ Rabbenâ hem koy onları o kendilerine vaad buyurduğun Adn cennetlerine, atalarından ve zevcelerinden ve zürriyetlerinden salâhı olanları da, şüphesiz[4] Sen O Azîz Hakîm'sin Sen (8). Ve onları fenalıklardan koru; Sen her kimi fenalıklardan[5] korursan o gün muhakkak onu rahmetinle yarlığamışsındır, işte asıl fevz-i azîm de odur" (9).

{حٰمٓ} Hâ-Mîm ۞ الٓمٓ gibi murâdını Allah bilir, oraya bak!

Gerçi muhkem muhkemât-ı Ümmü'l-kitâb sînede[6]
Kim bilir Hâ-Mîm'den maksûd-ı Rahmânım nedir?

Hâ-mîm, رحمن، رحيم harflerinden olduğu cihetle o iki isme remz veya kasem olması söylenmiş ve الر, حم, ن الرحمن okunduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı olmalıdır ki bazıları حٰمٓ'in حواميم veya حاميمات "Hâ-mîmler" diye cemi'lenmesini tecviz etmemiş, sûrelerin ta'addüdlerine[7] işaret kasdolunduğu zaman آلُ حٰمٓ denilmesini tercih eylemişlerdir. Bu [4145] haysiyetle حٰمٓ sûreleri rahmet-i rahmâniye ve rahîmiyeden birer numûnedirler. Bununla beraber حم harfleri hamdin başı, "Muhammed" isminin de ortasıdır. "Yâ Muhammed" demek de olabilir. Fakat çokları Kur'ân'ın veya sûrenin ismi olmasıyla iktifâ etmişlerdir. Bundan dolayı alemiyet ve te'nîs yahut alemiyet ve şibh-i ucme ile gayr-i munsarif olduğunu da söylemişlerdir.

---

1 B: "şöyle".
2 B: "ve".
3 B: "cehennem".
4 H +"ki".
5 B: "fenalıktan".
6 M: "Gerçi muhkem muhkemat ümmülkitabı sînede".
7 H: "ta'addüdüne".

{الْأَحْزَابُ} ❁ Sâd'da geçti. {اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ} Arş'ı hâmil olanlar ❁ *("Arş" hakkında Âyete'l-Kürsî ve Sûre-i A'râf'ta* ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *[7/54] âyetine bak.)* "Hamele-i Arş" büyük meleklerdir ki el-Hâkka'da وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ [69/17][1] kıyamet günü sekiz oldukları musarrahtır. Bazı âsârda bugün dahi sekiz olduğu rivayet edilmiş ise de bazıları bugün dört olup kıyamet günü diğer dört melek ile teyid olunarak sekiz olacaklarına kāil olmuşlardır ki Muhyiddîn-i Arabî de böyle der.[2]

{وَمَنْ حَوْلَهُ} Ve etrafındakiler ❁ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ [ez-Zümer 39/75] buyurulduğu üzere Arş'ın etrafını donatan melekler ki bunlar çok, pek çoktur, adetlerini ancak Allah bilir. "Hamele-i Arş" ile bunlara "Kerûbiyyûn" derler ki kâf'ın fethi râ'nın zammı ve tahfîfiyle "kerûbî"nin cem'idir. Teşdid hatadır. Lâkin öyle şâyi' de olmuştur.

"**Kerûb**" kurb mânasına "kerb"den fe'ûldür. Allah'a en yakın olan melekler demek olur. Onun için bazıları Kerûbiyyûn yalnız Hamele-i Arş'tır demişler, İbn Sînâ da Melâike risalesinde şöyle demiştir: "Melâike-i kerûbiyyûn tîh-i a'lâ arasâtının âmirleri, zümre zümre mevkıf-ı ekremde vâkıflar, manzar-ı ebhâya nâzırlardır[3] ki bunlar melâike-i mukarrebûn ve ervâh-ı müberreûndur[4]. Amma melâike-i âmilûn Hamele-i Arş ve Kürsî ve semâvâtın âmirleridirler."[5] İşte bütün bunlar tesbih ve tahmid ile Rablerine iman etmişler ve mü'minler için öyle istiğfar ve dua[6] ederler.

---

1 "…ve üstlerinde o gün Rabbinin Arş'ını sekiz hâmil olur."

2 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* III, 431-234:

وجعل فيما خلق من الملائكة أربع حملة تحمل العرش من الأربع القوائم الذي هو العرش عليها… فهي ثمانية قوائم لا حامل لتلك الأربعة اليوم إلى يوم القيامة فإذا كان في القيامة وكل الله بها من يحملها فيكونون في الآخرة ثمانية وهم في الدنيا أربعة وما بين كل قائمتين قوائم العرش عليها…

3 M ve B: "nâzırdırlar".

4 M ve B: "müberrundur".

5 İbn Sînâ, *Risâle fi'l-Melâike*, (Hasan Âsî, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî ve'l-lüğatü's-sûfiyye fî felsefeti İbn Sînâ,* Beyrut: el-Müessesetü'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1403/1983 içinde), s. 291:

وأما الكروبيون فهم الغامرون لعرصات التيه الأعلى، والمائلون في الموقف الأكرم عبيداً. وهم الناظرون إلى المنظر الأبهى نظراً، وهم الملائكة المقربون والأرواح المبرءون.

6 H: "dua ve istiğfar".

[4146]

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ
فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَآ اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ
اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَب۪يلٍ ﴿١١﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُٓ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَاِنْ يُشْرَكْ بِه۪ تُؤْمِنُوا
فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَب۪يرِ ﴿١٢﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًا وَمَا
يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُن۪يبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾
رَف۪يعُ الدَّرَجَاتِ ذُوالْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ
﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ
﴿١٦﴾ اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾
وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَ مَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ
يُطَاعُ ﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَٓائِنَةَ الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾ وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّ وَالَّذ۪ينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

[4147] **Meâl-i Şerîfi**

O küfredenlere muhakkak şöyle bağırılacaktır: "Elbette Allah'ın buğzu sizin nefislerinize buğzunuzdan daha büyük, zira siz imana davet olunuyordunuz da küfrediyordunuz" (10). Diyecekler ki: "Yâ Rab! Bizi iki öldürdün iki de dirilttin, şimdi günahlarımızı anladık fakat var mı çıkmaya bir yol?" (11) İşte bu size şu yüzdendir ki bir olarak Allah'a çağrıldığında küfrettiniz, O'na şirk koşulunca ise iman ediyordunuz, işte hüküm O ulu, O büyük Allah'ın (12). O'dur ki size âyetlerini gösteriyor ve sizin için semâdan bir rızık indiriyor, fakat ancak gönül veren anlar (13). O hâlde siz, dini Allah için hâlis kılarak hep O'na çağırın, isterse kâfirler hoşlanmasınlar (14). O dereceleri yüksek, Arş'ın sâhibi telâkī gününün[1] dehşetini haber vermek için

1 B: "gününü".

kullarından dilediğine rûh indiriyor (15). O günün ki onlar meydana fırlarlar, kendilerinden hiçbir şey Allah'a karşı gizlenmez. Kimin mülk bugün? O Vâhid, Kahhâr Allah'ın (16). Bugün her nefis kazandığı ile cezâlanacak, zulüm yok bugün, şüphesiz [4148] *ki Allah'ın hesâbı serî'dir (17). Hem haber ver onlara o yaklaşan felâket gününü: O dem ki yürekler gırtlaklara dayanmış yutkunur da yutkunurlar. Zâlimler için ne ısınacak bir hısım[1] vardır ne dinlenecek bir şefî' (18). Gözlerin hain bakışını da bilir, gönüllerin gizlediğini de (19). Allah hakkı yerine getirir, onların O'ndan başka yalvardıkları ise hiçbir şeyi yerine getiremezler, çünkü Allah'tır hakkıyla işiten, gören (20).*[2]

{اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} O küfredenler ❁ Allah'ın âyâtında mücadele eden ve[3] ashâb-ı nâr oldukları beyan buyurulan kâfirlerin cehenneme girdikten sonraki hâlleri anlatılıyor: {يُنَادَوْنَ} Onlara şöyle bağırılacak[4] ❁ Allah tarafından cehennemde zebânîler bağıracaklar {لَمَقْتُ اللّٰهِ} elbette Allah'ın makti[5] ❁ "**makt**" buğzun şiddetlisi {اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ} sizin kendinize[6] buğzunuzdan daha büyük[7]. ❁ Kâfirler kendi kendilerine üç vechile buğz edecekler: Bir kere kıyameti, cenneti[8] ve cehennemi gördükleri zaman

---

1 B +"bir".
2 H ve F: "O küfredenler muhakkak şöyle bağırılacaklar: "Elbette Allah'ın buğzu nefislerinize sizin kendi buğzunuzdan daha büyüktür, zira siz imana davet olunuyordunuz da küfrediyordunuz" (10). Diyecekler ki: "Yâ Rabbenâ! Bizi iki öldürdün iki de diriltin, şimdi günahlarımızı itiraf ettik fakat çıkmaya hiç* var mı bir yol?" (11) Bu işte size şu sebepledir ki yalnız Allah çağrıldığı vakit küfrettiniz de O'na şirk koşulursa iman ediyordunuz, işte hüküm O ulu, O büyük Allah'ın (12). O O ki** size âyetlerini gösteriyor ve sizin için semâdan bir rızık indiriyor, fakat ancak gönül veren anlar (13). Onun için kâfirler hoşlanmasalar da siz dini Allah'a hâlis kılarak hep Allah'a çağırın (14). Dereceleri yükselten O Arş'ın sâhibi kullarından dilediğine emrinden rûh ilkā ediyor, dehşetini haber vermek için o telâkī gününün (15). O günün ki onlar meydana fırlamışlardır, kendilerinden hiçbir şey Allah'a karşı gizlenmez. Kimindir mülk bugün? O Vâhid, Kahhâr Allah'ın (16). Bugün her nefis kazandığı ile cezâlanacak, zulüm yok bugün, şüphesiz ki Allah'ın hesâbı serî'dir (17). Hem haber ver onlara o yaklaşan felâket gününü: O dem ki yürekler gırtlaklara dayanmış yutkunur da yutkunurlar. Zâlimler için yok ne ısınacak bir hısım ne dinlenecek bir şefî' (18). Gözlerin hain bakışını da bilir O, gönüllerin gizlediğini de (19). Allah hakkı yerine getirir, O'ndan başka yalvardıkları ise hiçbir şeyi yerine getiremezler, çünkü Allah'tır hakkıyla işiten, gören (20)".
* F -"hiç".
** F: "O'dur ki".
3 M ve B -"ve".
4 H ve F: "bağırılacaklar".
5 H ve F -"elbette Allah'ın makti".
6 B: "nefislerinize".
7 H ve F -"daha büyük".
8 H: "cennet".

bunları inkârda ısrar ettiklerinden dolayı nefislerine kızacaklar, sonra tâbi' olanlar metbû'ları olan rüesâya kızacaklar, daha sonra cehenneme girdiklerinde İblis kendilerine nutuk îrad edip "benim sizin üzerinizde bir saltanatım yoktu, yalnız sizi davet ettim de beni dinlediniz, artık beni levm etmeyin kendinizi levm edin" فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ [İbrâhim 14/22] dediği zaman da kendilerine buğz edeceklerdir. {قَالُوا رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ} Diyecekler ki: "Yâ Rabbenâ bizi iki öldürdün iki de dirilttin" ❁ yani iki ölüm öldürdün, iki dirim dirilttin.[1] Buradan azâb-ı kabre istidlâl edilmiştir. Deniliyor ki birinci öldürme dünyâ hayâtı bitiren ilk ölüm, ikinci öldürme kabirdeki birinci ihyâyı tâkip eden ölüm, ikinci ihyâ da ba's; şu hâlde dünyâ hayat kāle alınmamıştır. Çünkü [4149] dünyada inkâr ettiklerini ikrar ile i'tirâf-ı zünûb ediyorlar. Buna mukabil mü'minler Sûre-i Sâffât'ta اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَۙ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُو۫لٰى [37/58-59] demişlerdi. Sûre-i Duhân'da da müttakīler hakkında لَا يَذُوقُونَ ف۪يهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُو۫لٰى [44/56][2] buyurulacaktır. Bu münasebetle bunlardan birincinin bedene ait ölüm ve hayat, ikincinin de rûha ait ölüm ve hayat diye mülâhaza edilmesi ve mü'min rûhunun اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ'da [en-Neml 27/87; ez-Zümer 39/68] dâhil olarak doğrudan doğru bekāsına işaret olması da muhtemildir. Burada kâfirlerin sözlerindeki ikiyi ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ[3] كَرَّتَيْنِ [el-Mülk 67/4][4] tesniyesi gibi mahza tekrar ve teksir maksadına haml edenler de olmuştur, güya şöyle demişlerdir: Sen bizi kaç kereler öldürdün kaç kereler dirilttin, bunları görüp kudretinin azametini ve binâen'aleyh iadeyi de yapabileceğini anladık {فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا} şimdi günahlarımızı itiraf ettik, tanıdık anladık[5] {فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَب۪يلٍ} fakat çıkmaya bir yol var mı? ❁ Bu ateşten gerek dünyaya dönmek ve gerek başka bir yere gitmek, yahut bir daha ölmek gibi herhangi bir suretle olursa olsun bir çıkmaya yol var mı? Yok diye yeis izhar ediyorlar, yahut sen istersen ona da yol bulursun demek istiyorlar.

---

1 H ve F -"yani iki ölüm öldürdün, iki dirim dirilttin".
2 "İlk ölümden başka ölüm tatmazlar…"
3 B: "فارجع البصر".
4 "Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar…"
5 H ve F -"tanıdık anladık".

Buna karşı red ile cevap olmak üzere şöyle buyuruluyor: {ذٰلِكُمْ} Bu içinde bulunduğunuz azab {بِاَنَّهُ} şu sebepledir ki {اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ} bir olarak Allah'a çağırıldığı[1] vakit küfrettiniz {وَاِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا} de O'na şirk koşulursa iman ediyordunuz ❁ o şirk koşulanların hepsi fâni olup gittikleri, hiçbirinin hükmü olmadığı için {فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ} işte hüküm Allah'ın {الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ} O ulu, büyük Allah'ın ❁ gāyet-i ulüv ve kibriyâ ile muttasıf; zâtında, sıfâtında ve [4150] ef'âlinde لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ [eş-Şûrâ 42/11][2] olup mâbudluk yalnız kendinin hakkı bulunan Allah'ın.[3] İşte O size ebedî azâbı hükmetti.[4] O'nun hükmünden kurtuluşa imkan yoktur, müşriklere buğzu büyüktür, şirke mağfiret etmez. Bu suretle o kâfirlerin ahvâlini beyandan sonra buyuruyor[5] ki: {هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ} O O'dur ki size, siz insanlara âyetlerini gösteriyor ❁ ulûhiyette teferrüdünü ve azametini anlatan âyâtını gösteriyor, onunla beraber {وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًا} ve sizin için semâdan bir rızık da indiriyor ❁ yani cismânî rızkınıza sebep olan yağmur, mânevî rızkınıza sebep olan ilim ve Kur'an indiriyor. {وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُنٖيبُ} Ma'amâfîh o âyetleri herkes anlamaz, ancak inâbe eden, gönül veren düşünen anlar. O hâlde siz gönlünüzü veriniz de {فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ} Allah'a dini ihlâs ederek ibadet ve dua edin ey mü'minler! İsterse o[6] kâfirler hoşlanmasınlar. {رَفٖيعُ الدَّرَجَاتِ} Dereceleri çok yüksek ❁ meleklere ve sevdiği kullarına bahşeylediği dereceler çok yüksek, yahut dereceleri yükselten {ذُوالْعَرْشِ} o Arş'ın sâhibi, o saltanatın sâhibi ❁ kullarından dilediğine öyle yüksek dereceler veriyor ki {يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ} kullarından dilediği kimseye emrinden rûh ilkā buyuruyor ❁ yani melek indirip vahiy veriyor {لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ} o telâkī gününü inzar etmek için. Onun korkunçluğunu haber vermek için.

1 H ve F: "yalnız Allah denildiği".
2 "…O'nun misli gibi bir şey yoktur…"
3 H ve F: "olan Allah'ın".
4 H ve F -"İşte O size ebedî azâbı hükmetti".
5 B: "buyuruluyor".
6 M ve B -"o".

"**Telâkī Günü**" kıyamet günüdür. Zira o gün rûhlar ve cisimler, göktekiler ve yerdekiler, ameller ve âmiller, mâbudlar ve âbidler telâkī edecekler, birbirlerine [4151] kavuşacak veya çatışacaklar, yani {يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ} o gün ki o halk hep burûz etmişler, kabirlerden[1] çıkmış, açığa fırlamışlardır. Nefislerini örten, amellerini gizleyen hiçbir şey kalmamış {لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ} Allah'a karşı hiçbir şeyleri gizli değildir[2] ❁ ne kendileri ne amelleri ne de hâlleri hiçbir şey hiçbir zaman Allah'a gizli kalmaz. Fakat dünyada gizliyoruz zannedenler o gün kendileri de bir şey gizlemeye çalışmazlar, bütün üryanlıklarıyla Hakk'ın huzûrunda bulunurlar. Buyurulur ki: {لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ} Kimin mülk bugün? ❁ Buna şöyle cevap verilir: {لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ} Vâhid, Kahhâr Allah'ın.

"**Vâhid**" zâtında hiç şirkete, kesrete ihtimâli yok; eczâsı da yok, cüz'iyyâtı da yok.

"**Kahhâr**" bir şerîki olmak şöyle dursun her şey O'nun kahrına mahkum; كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ [el-Kasas 28/88] her şeye istediğini yapacak vechile gālib ve hâkim. {اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ... الآية} ❁ Mülk ve kahrın eserini beyandır. {وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ} Onları o Âzife gününden de korkut.

"**Âzife**" yaklaşmakta olan felâket, ölüm saati, yahut ölümü aratan o kıyamet saati, yahut hesap görülüp cezâ kesilip de cehenneme girilmek üzere bulunulduğu saat ki kıyametin en acı saatidir. {وَاللّٰهُ يَقْضٖي بِالْحَقِّ} Hem Allah hakkı kazâ buyurur ❁ hak ile hükmeder ve hükmünü tamamen icrâ eyler, hakkı ihkāk eyler, yerine getirir. {وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ} O'ndan başka tapınıp yalvardıkları ise ❁ gerek câmid putlar gerek diğerleri {لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ} [4152] hiçbir şeyi kazâ edemezler ❁ kendiliklerinden hiçbir şeye kat'iyyetle hüküm verip tamamıyla icrâ ve infaz edemezler, çünkü hepsi Allah'ın hükmü altında makhurdur, onun için hiçbir şeyi yerine getiremezler {اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ} çünkü Allah'tır ancak hakkıyla işiten, gören ❁ iyi işitip görmeyen ise hakkı yerine getiremez, kādî olamaz.

---

1 B: "kabirlerinden".
2 H: "değil".

Allah'ın âyetlerinde mücadele eden o kâfirler:

اَوَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ اَشَدَّ
مِنْهُمْ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِى الْاَرْضِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتٖيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِىٌّ شَدٖيدُ الْعِقَابِ
﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ
فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَٓاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونٖٓى اَقْتُلْ
مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ اِنّٖٓى اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ دٖينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِى الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ
مُوسٰٓى اِنّٖى عُذْتُ بِرَبّٖى وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

[4153] **Meâl-i Şerîfi**

Yeryüzünde bir gezmediler de mi? Baksalar a kendilerinden evvelkilerin âkıbeti nasıl olmuş? Onlar, gerek kuvvetçe ve gerek Arz'da âsârca kendilerinden daha çetin idiler, öyle iken Allah onları günahlarıyla tuttu alıverdi ve kendilerine Allah'tan bir koruyucu bulunmadı (21). O, şundan idi ki onlara resulleri beyyinelerle geliyorlardı da küfrettiler, Allah da tuttu kendilerini alıverdi, çünkü O'nun kuvveti çok, ikābı şiddetlidir (22). Celâlim hakkı için Mûsâ'yı âyetlerimizle ve açık bir burhan ile gönderdik (23) Firavun'a ve Hâmân'a ve Kārun'a da, dediler ki: "Bir sihirbaz, bir yalancı" (24). Bunun üzerine kendilerine tarafımızdan hakkı getiriverince de "onunla beraber iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını diri tutun" dediler, kâfirlerin düzeni de hep dalâl içinde (25). Bir de Firavun: "Bırakın beni" dedi, "öldüreyim Mûsâ'yı da o Rabbine dua etsin, zira ben onun dininizi değiştirmesinden veyahut Arz'da bir fesad çıkarmasından korkuyorum" (26). Mûsâ da "ben" dedi, "her hâlde öyle hesap gününe inanmaz her mütekebbirden Rabbim ve Rabbinize sığındım" (27).

{وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونٖٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ} ❁ Bununla yukarıda geçen وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ [40/5] kavline bir misâl gösterilmiş de[1] [4154] oluyor. Anlaşılıyor ki Hazret-i Mûsâ’nın mu‘cizâtı karşısında Firavun’un istibdâdı kırılmış, dilediğini yapamaz olmuş ve şaşırmıştı. Sûre-i A‘râf’ta geçtiği üzere mesele cemiyetin yalnız re’yine müracaattan ibaret kalmamış, bir müdahale mâhiyetini almış olmalı ki “bırakın beni” diye bağırıyor. Demek ki o cebbar Firavun cebrini yürütemez olmuş ve şaşırmış idi, şaşkınlığından hezeyan ediyordu. Bir taraftan “o Rabbine[2] dua etsin” diye Allah’ı inkâr veya istihfaf etmek istiyor, bir taraftan da “dininizi değiştirecek” diye dindarlık gösteriyor. Belki onun Allah dediği kendi saltanatıdır.

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌۗ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۚ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذٖي يَعِدُكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرٖينَ فِي الْاَرْضِۘ
فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ اِنْ جَٓاءَنَاۜ قَالَ فِرْعَوْنُ مَٓا اُرٖيكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْدٖيكُمْ اِلَّا
سَبٖيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الَّذٖٓي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اِنّٖٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِۙ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ يُرٖيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا
قَوْمِ اِنّٖٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِۙ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرٖينَۚ مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ
فٖي شَكٍّ مِمَّا جَٓاءَكُمْ بِهٖۜ حَتّٰٓى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهٖ رَسُولًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ
مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾ اَلَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖٓي اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۜ كَبُرَ مَقْتًا
عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ الَّذٖينَ اٰمَنُواۜ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ وَقَالَ

1 H -“de”.
2 H: “Bir taraftan üzerine”.

فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لٖى صَرْحًا لَعَلّٖٓى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَۙ ﴿٣٦﴾ اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰٓى
اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنّٖى لَاَظُنُّهُ كَاذِبًاۜ وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُٓوءُ عَمَلِهٖ وَصُدَّ عَنِ السَّبٖيلِۜ وَمَا كَيْدُ
فِرْعَوْنَ اِلَّا فٖى تَبَابٍ۟ ﴿٣٧﴾

[4156] **Meâl-i Şerîfi**

Âl-i Firavun'dan mü'min bir er de -ki imanını saklıyordu- "â" dedi, "bir adamı 'Rabbim Allah' diyor diye öldürecek misiniz, size Rabbinizden beyyinelerle de gelmiş iken? Hem o bir yalancı ise çok sürmez yalanı boynuna geçer, fakat doğru ise size yaptığı vaʿîdlerin bir kısmı olsun başınıza gelir, şüphe yok ki Allah müsrif bir yalancıyı doğru yola çıkarmaz (28). Ey benim kavmim! Bugün mülk sizin, Arz'da yüze çıkmış bulunuyorsunuz, fakat Allah'ın hışmından bizi kim kurtarır şayet gelirse bize?" Firavun "ben" dedi, "size re'yimden[1] başkasını göstermem[2] ve her hâlde ben size reşad[3] yolunu gösteriyorum" (29). O iman etmiş olan zât da "ey kavmim!" dedi, "doğrusu ben size Ahzâb günleri gibi bir günden korkuyorum (30). Nûh kavminin, Âd'ın, Semûd'un ve daha sonrakilerin maceraları gibi ki Allah kullarına bir zulüm istemez (31). Hem ey kavmim! Hakikaten ben size o çığrışma gününden korkarım (32). O arkanıza dönüp gideceğiniz gün yoktur size Allah'tan bir himaye edecek. Her kimi de Allah şaşırtırsa yoktur ona artık[4] bir hidâyet edecek (33). Bundan evvel size beyyinelerle[5] Yûsuf gelmişti, o vakit de onun size getirdiği hakikatte şekketmiş durmuştunuz. Nihâyet vefat ettiğinde de "bundan sonra Allah asla resul göndermez" dediniz. İşte müsrif şüpheci olanları Allah böyle şaşırtır (34). Onlar ki kendilerine gelmiş bir burhan olmaksızın Allah'ın âyetlerinde mücadele ederler, Allah yanında ve imanı olanlar indinde

---

1 B: "re'y eden".
2 H ve F: "başkasına re'y vermem".
3 B: "rüşd".
4 B: "artık ona".
5 H ve F -"beyyinelerle".

mebguz olmak için ne büyük huy. İşte Allah her[1] cebbar mütekebbirin kalbini öyle bir tabiat ile mühürler (35). Firavun da "yâ Hâmân!" dedi, "bana bir kule yap, belki ben ererim o esbâba (36).[2] Semâların [4157] *esbâbına da Mûsâ'nın tanrısına muttali' olurum ve her hâlde ben onu yalancı sanıyorum". İşte bu suretle Firavun'a kötü ameli süslendirildi de yoldan çıkarıldı, Firavun düzeni hep hüsrandadır (37).*

{وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ اِيمَانَهُ} Bir de Âl-i Firavun'dan bir mü'min er ki imanını gizliyordu, şöyle dedi ❁ bazıları bu zâtın İsrâilîlerden olduğunu zannetmişlerse de مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ vasfının zâhiri bunun daha ziyade Mısırlılardan ve belki Firavun'un kendi hânedânından olduğunu anlatıyor. Nitekim Süddî bunu Firavun'un amcası oğlu diye rivayet eylemiştir.[3] Veliyy-i ahdi ve sâhib-şurtası, yani polis nâzırı olduğu da söylenmiştir. Firavun Mûsâ'yı öldüreyim derken Allah kendi adamlarından böyle bir kahramanı başına dikmiş, karşısına çıkarmıştı. Bu sebeple "âl-i Firavun'un mü'mini" diye mâruf olmuş olan bu zâtın Firavun'a ve âl-i Firavun'a karşı olan nutuklarını ve mücahedesini Cenâb-ı Allah burada bilhassa hikaye buyurduğu için bu sûreye onun nâmına muzâf olarak "Sûre-i Mü'min" denilmiştir. Bu zât, ibtidâ imanını ketm ederek gizliden gizliye tedbirlerle bir müddet Firavun'u avutmuş ise de nihâyet Hazret-i Mûsâ'nın katli kararı karşısında meydana çıkmak lüzûmunu hissederek evvelâ tedric ile nasihate başlamış, sonra da açıktan bir[4] mücahede meydanına atılmıştır. Onun için evvelemirde yine belli etmemek üzere diyor ki: {اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ} Â! Bir adamı "Rabbim Allah" diyor diye öldürecek misiniz? {وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ} Rabbinizden size beyyinelerle de gelmiş iken[5] ❁ sonra da tedrîcen imanını ilâna kadar gitmek üzere ihtiyat ile istidlâle kuvvet vererek ilâve

---

1 B: "bir".
2 H ve F +"Bütün o".
3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 375:

عن السديّ «وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ» قال: هو ابن عم فرعون.

4 H -"bir".
5 H ve F: "beyyinelerle de gelmiş iken size Rabbinizden".

ediyor: {وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ} Hem eğer yalancı çıkarsa yalanı sırf kendi üzerine ❁ [4158] kendi boynuna geçer, vebâlini cezâsını kendi çeker, size zararı olmaz. Binâen'aleyh yalancılığı tahakkuk etmeden öldürmeye ihtiyâcınız yok. Buna mukabil {وَاِنْ يَكُ صَادِقًا} ve eğer doğru çıkarsa {يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذٖى يَعِدُكُمْ} size yapmakta olduğu va'îdlerin bazısı, hiç olmazsa bazısı[1] başınıza gelir sizi musâb eder ❁ yani âhirete inanmıyorsanız dünyada azâbı gelir. {اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ} Şüphe yok ki Allah bir yalancı müsrif kimseyi doğru yola çıkarmaz, muvaffak etmez ❁ Bu iki mânalı diğer bir istidlâldir. Birincisi, o aşırı bir yalancı olsa idi Allah ona o beyyineleri vermez, o mucizelerle teyid eylemezdi. İkincisi eğer aşırı bir yalancı ise muvaffak[2] olamayacağında şüphe yoktur, öldüreceğiz diye uğraşmaya[3] ne hâcet. Bu iki mâna ile asıl maksad da Firavun'a târizdir. Yani sen bu kadar kan döken müsrif bir yalancısın, Allah seni onu öldürmek maksadına muvaffak etmez, kendin zarar edersin. {يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ} ❁ Bu suretle doğrudan doğru kavme hitap etmesinden anlaşılıyor ki bu hatâbeler husûsî bir mecliste değil, umûmî bir şûrâda cereyan etmiştir (*Sûre-i A'râf'a bak*). Böyle olduğu bilhassa şundan da anlaşılır: {قَالَ فِرْعَوْنُ مَٓا اُرٖيكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْدٖيكُمْ اِلَّا سَبٖيلَ الرَّشَادِ} ❁ Zira Firavun bu kelâmıyla yalnız re'yini anlatmış oluyor, doğrudan doğru icrâ emri veremiyor. {وَقَالَ[4] الَّذٖٓى اٰمَنَ} O iman eden zat ❁ evvelâ dünya azâbıyla tehdîde girişiyor ki bunlara[5] o vaad edilenlerdir. {يَوْمَ التَّنَادِ}

"**Yevm-i Tenâd"** tenâdî günü, çığırışma, bağırışma günü demektir ki kıyamet gününün bir ismidir. Çünkü [4159] o gün birbirlerine feryâd ü figan ile bağırışacaklar, "yetişen yok mu" diye istimdâd edecekler, yahut وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ [el-A'râf 7/44] mûcebince ehl-i cennet ehl-i cehenneme, ehl-i cehennem de ehl-i cennete nidâ edecekler. {وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ} ❁ Bazıları buradaki Yûsuf'tan murad, Hazret-i Yûsuf'un

---

1 B -"bazısı".
2 F, M ve B: "mevki'i".
3 H: "uğraşmanıza".
4 H, F, M ve B: "قال".
5 F ve M: "bunlara".

torunu Yûsuf b. Efrâyim b. Yûsuf demişlerse de doğrusu Yûsuf b. Ya'kūb aleyhisselâm'dır. Ancak *Tefsîr-i Kurtubî*'de mezkur olduğu üzere Hazret-i Mûsâ'nın Firavunu Hazret-i Yûsuf'un Firavunu değildir. Fir'avn-ı Yûsuf Amâlikadan idi, Fir'avn-ı Mûsâ ise kıbtîdir.[1]

{وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا} Yine Firavun dedi ki: Yâ Hâmân, bana bir kule yap {لَعَلّ۪ٓى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَۙ اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ} belki ben o esbâba, o göklerin esbâbına, sebeplerine, yollarına ererim {فَاَطَّلِعَ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰى} de Mûsâ'nın ilâhına muttali' olurum. {وَاِنّ۪ى لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا} Ma'amâfîh ben onu muhakkak yalancı zannediyorum a... ۞ Firavun bir rasad kulesi yaptırarak fennî bir teşebbüste bulunmak ve bu suretle Hazret-i Mûsâ'yı güya yalancı çıkarmak için bir şarlatanlık etmek istiyordu ki bunda iki mülâhazanın birisi vardı. Ya halka diyecekti ki: "Bakınız! İşte gökleri de tarassud ettik oralarda Mûsâ'nın dediği ilâhı göremedik, olsa idi görünmesi lâzım gelirdi." Yahut diyecekti ki "bakınız, biz bu kadar vesâit-i mâliye ve teşebbüsât-ı sınâ'iyemizle göklere çıkmanın yolunu bulamadık, o hâlde Mûsâ nereden çıktı da bize onların Rabbi tarafından me'mur olduğunu söylüyor?" {وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُٓوءُ عَمَلِه۪} Ve işte Firavun'a kötü ameli böyle tezyin edildi, süslü gösterildi ۞ de bunları siyaset nâmına iyi bir şey yapıyormuş gibi yapıyordu[2] [4160] {وَصُدَّ عَنِ السَّب۪يلِ} ve yoldan saptırılıyordu. ۞ Çünkü gökte bir yıldız arar gibi rasad ile cismânî bir yolda Allah aramaya kalkmak, Allah'ı aramak yolu değil, halkı bu suretle iğfâle çalışmak da muvaffak olacak bir siyaset yolu[3] değildi. Gökler ve yer, göklerde ve yerde her şey hâlıkının vücûduna delâlet edip durmakta iken ve Allah'ı eserinden anlamak için yerin gökten bir farkı olamayacağı da aklı olanlar nezdinde mâlum olmak lâzım gelirken Hazret-i Mûsâ'nın Sûre-i Tâhâ'da رَبُّنَا الَّـذ۪ٓى اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى [20/50] Sûre-i Şu'arâ'da رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَاۜ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ,[26/26] رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ

1 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* IX, 215; XV, 313:

وقال وهب بن منبه: إن فرعون موسى هو فرعون يوسف عمر. وغيره يقول: هو آخر.

2 H: "yapıyorum diye yapıyor"; F: "zannediyorum diye yapıyordu".

3 B -" değil, halkı bu suretle iğfâle çalışmak da muvaffak olacak bir siyaset yolu".

[26/28] diye öğrettiği herkese açık yolu[1] bırakıp da yetişemeyeceği uzaklara gitmeye kalkışmak elbette çıkar yol değildir. Maʿamâfîh Firavun bunu ciddî olmak için değil, halkı aldatmak için bir hile, bir keyd olmak üzere yapıyordu. {وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ اِلَّا فٖى تَبَابٍ} Fakat Firavun'un keydi, hilesi, düzeni sırf hasar içinde ۞ neticesizdir,[2] akamettedir. Onun böyle yanlış yolda entrika çevirmeye kalkışması kendisini[3] muvaffak etmek şöyle dursun bilakis aleyhine olmuştu. Çünkü:

وَقَالَ الَّذٖٓى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبٖيلَ الرَّشَادِۚ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾ وَيَا قَوْمِ مَا لٖٓى اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنٖٓى اِلَى النَّارِۜ ﴿٤١﴾ تَدْعُونَنٖى لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِهٖ مَا لَيْسَ لٖى بِهٖ عِلْمٌۘ وَاَنَا۬ اَدْعُوكُمْ اِلَى الْعَزٖيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنٖٓى اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَٓا اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفٖينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَٓا اَقُولُ لَكُمْۜ وَاُفَوِّضُ اَمْرٖٓى اِلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِۚ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّاۚ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ۠ اَدْخِلُٓوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾ وَاِذْ يَتَحَٓاجُّونَ فِى النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصٖيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُلٌّ فٖيهَٓا اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ فِى النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾ قَالُٓوا اَوَلَمْ تَكُ تَأْتٖيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِۜ قَالُوا بَلٰىۜ قَالُوا فَادْعُواۚ وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

1 F ve M: "diye herkese öğrettiği açık yolu"; B: "diye herkese gösterdiği açık yolu".
2 H: "netice".
3 B: "kendini".

[4162] **Meâl-i Şerîfi**

O iman eden zat ise "ey kavmim" dedi, "gelin ardımca size reşad yolunu göstereyim (38). Ey kavmim! Bu dünyâ hayat ancak 'bir meta'', bir kazançtan ibarettir, âhiret ise 'dârü'l-karâr' durulacak yurttur (39). Her kim bir kötülük yaparsa ona onun gibi kötülükten başka karşılık olmaz. Gerek erkekten, gerek dişi her kim de[1] mü'min olarak iyi bir iş işlerse işte onlar cennete girerler, orada hesapsız merzuk olurlar (40). Hem ey kavmim! Neye ben sizi halâsa davet ederken siz beni ateşe davet ediyorsunuz? (41) Siz beni Allah'a küfretmeye ve bence hiç ilimde[2] yeri olmayan şeyleri O'na şerîk koşmaya davet ediyorsunuz, ben ise sizi O Azîz, Gaffâr'a davet ediyorum (42). Hiç kābil-i inkâr değildir ki hakikatte sizin beni davet ettiğinizin ne dünyada ne âhirette[3] bir davet hakkı yoktur ve hepimizin varacağımız Allah'tır, ve bütün müsrifler nâra yanacaktır (43). Siz benim söylediklerimi sonra anlayacaksınız, ben emrimi Allah'a tefviz ediyorum, her hâlde Allah kullarını görür gözetir" (44). [4163] *Onun için Allah da[4] onu onların kurdukları mekrin fenalıklarından korudu da âl-i Firavun'u o kötü azab kuşattı[5] (45). Ateş,[6] onlar[7] sabah akşam ona arz olunur dururlar; Sâʿat kıyam edeceği gün de tıkın âl-i Firavun'u en şiddetli azâba (46). Ve hele ateş içinde birbirlerine ihticâc (protesto) ederlerken; o vakit zuʿafâ kısmı o büyüklük taslayanlara diyorlardır: "Hani bizler sizin tebaanız idik, şimdi siz bizden bir ateş nevbetini savabiliyor musunuz?" (47) Büyüklük taslayanlar da şöyle demektedirler: "Evet, hepimiz onun içindeyiz, çünkü Allah kulları beyninde hükmünü verdi" (48). Ve hep o ateştekiler cehennem bekçilerine derler: "Rabbinize dua ediverin bir gün bizden azâbı biraz hafifletsin" (49). "Ya size" derler, "beyyinelerle resulleriniz geliyor değil mi idi ki?" "Evet" derler, "öyle ise kendiniz dua edin" derler, kâfirlerin duası ise hep çıkmazdadır (50).*

1 F -"her kim de".
2 H: "amelde".
3 H: "âhiret".
4 F, M ve B -"da".
5 H ve F: "âl-i Firavun'u kuşattı o kötü azab".
6 B: "Ateşe".
7 H ve F -"onlar".

{وَقَالَ الَّـذٖى اٰمَنَ} o iman etmiş olan zat ❁ mukaddemâ imanını gizlemiş olan recül-i mü'min dedi ki: {يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبٖيلَ الرَّشَادِ} Ey kavmim! Bana tâbi' olun, arkamca gelin size reşâd yolunu, murâda erdirecek savâb yolu[1] göstereyim. ❁ O sebîlü'r-reşâd Firavun'un gösterdiği yol değil benim göstereceğim yoldur. Bu söz gösteriyor ki bu zat Hazret-i Mûsâ'ya yardım etmek için Firavun'a karşı hurûc etmiş, kavmini kendisine ittibâ' için davete başlamıştır. Bundan dolayı bazıları bunu Mûsâ zannetmişlerse de hilâf-ı zâhirdir. Murad Bey'in *Târîh-i Umûmî*'sinde de Mısır kâhinlerinden "Uzarsif" nâmında birisinin Hiksoslar tarafına geçerek mühim bir ordu ile Firavun aleyhine hurûc etmiş[2] olduğu Mısır tarihlerinden nakledilmiş ve müverrihler nazarında bu zâtın Hazret-i Mûsâ olduğu hakkında bir dereceye kadar ittifak var gibidir diye bir mütalaa da serd olunmuş ise de, bu zâtın Hazret-i Mûsâ değil, âl-i Firavun'un[3] mü'mini olan bu er olması daha doğrudur. اَللّٰهُ أَعْلَمُ [4164] Şu hâlde bu söz artık müşavere meclislerinde[4] değil, silah bedest olarak karşıya çıkan bir mücâhidin tebliği hâlinde geliyordu. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre bu zat avanesiyle bir dağa çekilmişti.[5] {يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ} Ey kavmim! Bu dünyâ hayat bir metâ'dan ibarettir ❁ durup eğlenecek, istirahat edecek bir yer değil, kullanılıp intifâ' edilecek bir kazançtan, gelip geçici bir kazanç fırsatından ibarettir. اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْأٰخِرَةِ "Dünya, âhiretin ekinliği, çiftliğidir"[6] hadîsi mantûkunca âhirette biçilip intifâ' edilmek için çalışılması lâzım gelen bir kâr, bir temettu' vasıtası veya bir mesâî saatidir. {وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِىَ دَارُ الْقَرَارِ} Âhiret ise işte dâru'l-karâr

---

1 H: "sevâb yolunu".

2 B: "kavmini kendisine ittibâ' için davete başlamıştır. Bundan dolayı bazıları bunu Mûsâ zannetmişlerse de hilâf-ı zâhirdir. Murad Bey'in *Târîh-i Umûmî*'sinde de Mısır kâhinlerinden "Uzarsif" nâmında birisinin Hiksoslar tarafına geçerek mühim bir ordu ile Firavun aleyhine hurûc etmiş".

3 M: "Fir'avin".

4 B: "meclisinde".

5 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, III, 715; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 159; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 318:

فهرب المؤمن إلى الجبل فطلبه رجلان فلم يقدرا.

Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XII, 325:

وعن ابن عباس أن هذا المؤمن لما أظهر إيمانه قصد فرعون قتله فهرب إلى جبل.

6 Sâgānî, *el-Mevzû'ât*, s. 64/106.

odur ❁ durulacak istirahat edilecek yurt ancak odur. Orada kazanmak çalışmak yoktur. Onun için dünyada eğlenceye bakmayıp çalışmaya kazanmaya bakmalıdır ki âhirette istifade edilsin. Bunun, bu temettu'un beyânı şöyle ki:

{مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰۤى اِلَّا مِثْلَهَا} Her kim bir kötülük yaparsa başka değil, ancak onun misli ile cezâlanır. ❁ Yani kötülüğün cezâsı, müstahık olduğu karşılığı iyilik olamaz, onun gibi kötülük olur. Kötü amel yapanın güzel ecir beklemeye hakkı yoktur. Onun bekleyebileceği karşılık ancak bir kötülüktür. Şu kadar ki yaptığı kötülükten fazla değil, onun misli bir kötülüktür.[1] Gerçi kısmen veya tamamen affolunanlar olabilir. Fakat afv, o kötülüğün cezâsı değil, başkaca bir fazldır.[2] Adalet kanunu seyyienin, misli olan seyyie ile cezâlanmasıdır. {وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا} Her kim de sâlih bir amel, iyi bir iş yaparsa {مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى} gerek erkekten olsun gerek dişi {فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ} işte onlar cennete girerler {يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ} orada hesapsız merzuk olurlar. ❁ [4165] İyiliğin mukabili de iyiliktir. Adalet kanunu bunun da bir misli olmasını iktizâ ederse de ihsan kanunu, onun on mislinden hesapsız emsâline kadar çıkar; yerine iyi bir dâne eken, on dâne alabilir. Yüz, yedi yüz, daha ziyadesine kadar da katlanıp gidebilir. Onun için Firavun'a karşı mücahede ederek salâha çalışmalıdır. {وَيَا[3] قَوْمِ مَا لٖۤى اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنٖۤى اِلَى النَّارِ... إلخ} Bu hitap da Firavun'a karşı yapılan bu hurûc ve davetin bir bağy olmayıp meşrû ve muhakkak bir necat meselesi olduğunu beyandır. {فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا} Bu suretle Allah onu, âl-i Firavun'un kurdukları mekirlerin fenalıklarından korudu. ❁ Onlar âl-i Firavun'un düştükleri kötü amellere düşmedikleri gibi âl-i Firavun'un onlar hakkında kurdukları fena tuzaklara da düşmediler, Firavun'un ta'kībâtı vikāye-i ilâhiye sayesinde kendilerine bir zarar vermediği[4] gibi {وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ} azâbın kötüsü âl-i Firavun'un

---

1 F, M ve B -"Şu kadar ki yaptığı kötülükten fazla değil, onun misli bir kötülüktür".
2 B -"Fakat afv, o kötülüğün cezâsı değil, başkaca bir fazldır".
3 H, F, M ve B: "يا".
4 B: "yapamadığı".

başına indi ❁ İbn Abbas'tan rivayete göre Firavun'un onu tâkip için gönderdiği asker telef olmuştu. Sonra da kendisi ve cünûdu mâlum olduğu üzere gark edilmişti.[1] {اَلنَّارُ} Ateş ❁ mübtedâdır, haberi şu: {يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا} onlar ona, sabah ve akşam arz olunup durmaktadırlar. ❁ Yani âl-i Firavun dünyada kötü azab ile mahvoldukları gibi âhirete kadar âlem-i berzahta da akşam sabah nâra arz ile ta'zîb olunmaktadırlar. Sonra da {وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا[2]...} إلخ

Şimdi kıssanın hissesi beyan olunarak buyuruluyor ki:

[4166]

اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائِلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِىِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ اِنْ فٖى صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغٖيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿٥٦﴾ لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصٖيرُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسٖٓىءُ قَلٖيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فٖيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓى اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتٖى سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ ﴿٦٠﴾

---

1 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 325:
وعن ابن عباس أن هذا المؤمن لما أظهر إيمانه قصد فرعون قتله فهرب إلى جبل فبعث في طلبه ألف رجل فمنهم من أدركه يصلي والسباع حوله فلما هموا ليأخذوه ذبت عنه فأكلتهم، ومنهم من مات في الجبل عطشا، ومنهم من رجع إلى فرعون خائبا فاتهمه وقتله وصلبه. فالمراد بآل فرعون هؤلاء الألف الذين بعثهم إلى قتله أي فنزل بهم وأصابهم «سُوءُ الْعَذابِ» الغرق على الأول وأكل السباع والموت عطشا والقتل والصلب على ما روي عن ابن عباس.

2 B -"ادخلوا".

[4167] **Meâl-i Şerîfi**

Elbette biz resullerimizi ve iman edenleri mansur kılacağız hem dünyâ hayatta hem de şâhidler dikileceği gün (51). O gün ki[1] zâlimlere özür dilemeleri fâide vermez, onlara lânet vardır ve onlara yurdun kötüsü vardır (52). Şânım hakkı için Biz Mûsâ'ya o hidâyeti verdik ve Benî İsrâil'e o kitabı miras kıldık (53) ki akl-ı selîm sâhiplerine bir irşad ve bir ihtar olmak için (54). O hâlde sabret, çünkü Allah'ın vaadi haktır; hem[2] günahına istiğfar[3] ve akşam sabah Rabbine[4] hamdiyle tesbih et (55). Çünkü o kendilerine gelmiş katʿî bir burhan olmaksızın Allah'ın âyetlerinde mücadele edenler muhakkak ki onların sînelerinde ancak[5] yetişemeyecekleri bir kibir vardır. Sen hemen Allah'a sığın, çünkü O, Semîʿ O'dur, Basîr O (56). Elbette göklerin ve yerin halkı o nâsın halkından daha büyüktür[6] velâkin nâsın ekserîsi bilmezler (57). Kör ise görenle müsâvî olmaz, iman edip iyi iyi işler yapan kimselerle ne de kötülük yapan, siz[7] pek az düşünüyorsunuz (58). Her hâlde o Sâʿat muhakkak gelecek,[8] onda şüphe yok velâkin nâsın ekserîsi inanmazlar (59). Hâlbuki Rabbiniz buyurdu ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ *yalvarın ki Bana size karşılık vereyim, çünkü Benim ibadetimden[9] kibirlenenler yarın hor[10] hakīr olarak cehenneme girecekler[11] (60).*

[4168] {اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا} Biz gönderdiğimiz peygamberlerimizi[12] ve iman edenleri elbette mansur kılarız ❁ yardım eder, hüccet ve zafer ve kâfirlerden intikam ile murâda erdiririz {فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} hem dünyâ hayatta {وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ} hem de şâhidlerin şehadete duruşacakları gün ❁

---

1 M: "kü".
2 H ve F: "ve".
3 H ve F +"eyle".
4 B -"Rabbine".
5 H -"ancak"; F: "sırf".
6 H ve F: "Elbette gökleri ve yeri yaratmak o nâsı yaratmaktan daha büyük".
7 H ve F: "az".
8 H ve F: "Çünkü o Sâʿat elbette gelecek".
9 B: "ibadetlerimden".
10 B +"ve".
11 H ve F: "Hâlbuki Rabbiniz buyurdu ki ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ yalvarın Bana karşılık vereyim size, çünkü Benim ibadetimden kibirlenenler yarın hakīr olarak cehenneme girecekler".
12 F: "peygamberlerimiz".

kıyamet günü, yani hem dünya hem âhiret ikisinde de. Bazı ahvâlde bir müddet için onların mihnetlere mâruz olarak[1] imtihanlar geçirmeleri, bu vaadin kat'iyyetini nakz etmez, çünkü ibret, âkıbet ve neticeyedir. Bununla beraber peygamberlerin ve mü'minlerin muzaffer olmaları yalnız âhirete de kalmayacaktır. Mûsâ'nın ve o iman eden zâtın Firavun'a galebesi gibi dünyada da tahakkuk edecek, âhirette de.

"**Eşhâd**" "şâhid"in cem'idir, "sâhib"in cem'inde "ashâb" gibi. Bunlar kıyamet günü nâsa karşı şâhidlik edecek olan melâike ve enbiyâ ve mü'minîndir. {يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِم۪ينَ مَعْذِرَتُهُمْ} O gün ki zâlimlere mazeretleri menfaat vermez ❁ çünkü mazeretleri bâtıldır. Yahut وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ [el-Mürselât 77/36][2] müeddâsınca özür beyan etmek için kendilerine izin verilmez, ağız açtırılmaz {وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ} ve onlara lânet vardır ❁ Allah'ın rahmetinden kovulmak, uzaklaştırılmak vardır {وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ} ve onlara yurdun kötüsü vardır ❁ cehennem.

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى} Şânım hakkı için Mûsâ'ya o hüdâyı verdik ❁ Firavun'a karşı dünyada o muvaffakiyeti verdik, arkasından {وَاَوْرَثْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ الْكِتَابَ} Benî İsrâil'e o kitabı, yani Tevrat'ı miras da bıraktık {هُدًى وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِ} [4169] ulü'l-elbâba; selîm, hâlis akıl sahibi olanlara bir irşad ve[3] tezkir olmak için. ❁ Yani Allah'ın resullerine ve mü'minlere dünya ve âhiret nusreti muhakkak olduğunu ve Firavun gibi zâlimlere karşı mücahedenin lüzûmunu ihtar eylemek için. {فَاصْبِرْ} O hâlde sabret ❁ müşriklerin ezâlarına tahammül ederek sebat et[4] {اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ} çünkü Allah'ın vaadi haktır, nusreti muhakkak olacaktır, onun için sabret {وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ} ve zenbine istiğfar eyle ❁ tedârik edemediğin eksiklikleri örtmesi için Rabbinin mağfiretini iste {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ} ve Rabbinin hamdiyle tesbih et {بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ} akşam ve sabah. ❁ Bu tâbir her vakit demek gibi devam ifade eder. Allah'a hamd ü şükr ederek tenzîhe devam et; ne lisan ne kalb, hiç zikirden gâfil olmasın demek olur[5].

---

1 H: "kalarak".
2 "İzin de verilmez ki i'tizâr edeler."
3 H +"bir".
4 H: "etmek".
5 H -"demek olur".

{إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ} Kendilerine gelmiş bir sultân: bir salâhiyet ve burhan olmaksızın Allah'ın âyâtında mücadele eden kimseler ❁ "âyâtullah" Allah'ın varlığına ve birliğine ve herhangi bir husûsun hakkiyetine dair nasbettiği delâil ve kütüb-i münzelesi ve peygamberlerinde izhar eylediği mu'cizâttan e'amdır. Bunlarda mücadele için mesağ verecek bir burhan ve hüccet mutasavver olmadığından, burada "bigayri sultân" kaydının mefhûm-ı muhâlifi maksud değildir. Ancak din işinde söz söyleyebilmek için hüccet ve burhâna müstenid bir salâhiyet lâzım olduğuna tenbihtir. Bununla beraber nesih, tahsis ve takyid kabîlinden mesâilde olduğu gibi âyâtullahı[1] yine âyâtullah ile karşılaştırarak bahsetmek câiz olduğuna işarettir de denilebilir. Lâkin hiç böyle bir salâhiyet ve [4170] burhan olmaksızın âyâtullahda mücadele edenler {اِنْ فِى صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ} onların sînelerinde, gönüllerinde[2] kibirden başka bir şey yoktur ❁ hakkı kabûle tenezzül etmek istemeyen bir büyüklük davası, kuru bir azamet kuruntusu, lâkin {مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ} bir kibir ki[3] onlar ona yetişecek değillerdir. ❁ Hadlerinden çok aşkın, ne şimdi ne ileride muktezâsına ermeleri ihtimâli bulunmayan bir kibir, çünkü Allah'ın âyâtının üstüne çıkılmaz, Allah'ın vermediği kadr ü menzilet zorla alınmaz. Peygamberliğe kesb ile yetişilemediği gibi Allah vergisinden fazla bir salâhiyete de erilmez. İşte Allah'ın âyetlerinde mücadele edenler sırf böyle bir kesb ile mücadele ediyorlar. Delili zâhir olan hakka karşı taassub ile mücadele edenlerin hepsi bu hükümde dâhildir. Hepsi böyle sînelerinde yetişemeyecekleri bir kibir taşıdıklarından dolayı mücadele ederler. Bunun sebeb-i nüzûlünde iki rivayet vardır:

1. Kureyş müşrikleridir ki[4] لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ [ez-Zuhruf 43/31][5] diyorlar. Ve لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا اِلَيْهِ [el-Ahkâf 46/11][6] diyorlardı.

1 H: "âyâtullahda".
2 B -"gönüllerinde".
3 H ve F -"bir kibir ki".
4 B +"haklarında".
5 "Ve 'ne olurdu şu Kur'an iki memleketten bir büyük adama indirilse idi'…"
6 "…Eğer o bir hayr olsa idi bizden evvel ona koşmazlardı…"

2. Yehûddur, Mukātil demiştir ki "haklarında bu âyet nâzil olan mücâdiller Yahudîlerdir. Deccal'e tâzim ettiler, bu nâzil oldu."[1] Ebu'l-Âliye de buna zâhib olmuştu. Âlûsî'nin nakline göre Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Hâtim sened-i sahîh ile ondan şöyle tahrîc etmişlerdir: Yahudîler, Hazret-i Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldiler de "Deccal" dediler, "âhir zamanda bizden olacak ve işte olacaklar o zaman olacak ve şöyle yapacak böyle yapacak" diye büyüttüler de büyüttüler, bunun üzerine Allah teâlâ إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ... إلخ âyetini indirdi.[2] Buna göre bu sûrede bu âyetin Medenî olması yakışır. Ebussuud bunu şöyle nakleder: "Bir de[3] denildi ki mücadele edenler Yahudîlerdir. Diyorlardı ki 'bizim Tevrat'ta mezkur olan [4171] sâhibimiz sen değilsin, o Mesih b. Dâvûd, yani Deccal âhir zamanda çıkacak, saltanatı berr ü bahre erecek, ırmaklar beraberinde gidecek. Allah'ın âyetlerinden bir âyet olacak, o vakit mülk bize rücû' edecek.' İşte Allah teâlâ onların bu temennilerine (ideallerine) kibir tesmiye etti ve kuruntularına ermelerini nefiy buyurdu."[4] Yani Yahudîler, Benî İsrâil'den başkasında nübüvvet görmek istemedikleri için gerek Kur'an'da ve gerek sâir kitaplarda nübüvvet-i Muhammediyeye delâlet eden âyetlere sırf kibir ve hased yüzünden mücadele ederek Hâtemü'l-Enbiyâ'yı bırakıp Deccal'i iltizam etmişler ve onun zamanında saltanatın kendilerine geçeceğini bir temenni hâlinde ileri sürmüşler ise de Deccal çıktığı zaman dahi mülk ü saltanat kendilerine rücû' etmeyecektir. Âlûsî der ki: "Bu mücadelede Yehûd iki vechile yalan söylediler, evvelâ, Resûlullah'a 'sen bizim muteber olan

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsir*, III, 717-718:
وذلك أن اليهود قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم إن صاحبنا يبعث في آخر الزمان وله سلطان يعنون الدجال ماء البحر إلى ركبته والسحاب فوق رأسه فقال: «إِنَّ الَّذِينَ يُجادِلُونَ فِي آياتِ اللَّهِ» يعني يمارون في آيات الله لأن الدجال آية من آيات الله عز وجل...

2 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, X, 3268; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 294; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 331:
عن أبي العالية رضي الله، عنه قال: إن اليهود أتوا النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا: إن الدجال يكون منا في آخر الزمان، ويكون من أمره فعظموا امره، وقالوا: يصنع كذا... فأنزل الله: «إن الذين يجادلون في آيات الله بغير سلطان أتاهم إن في صدورهم إلا كبر ما هم ببالغيه» قال: لا يبلغ الذي يقول «فاستعذ بالله» فأمر نبيه صلى الله عليه وسلم أن يتعوذ من فتنة الدجال «لخلق السماوات والأرض أكبر من خلق الناس» الدجال.

3 H: "Bize".

4 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 399:
وقيل: المجادلون هم اليهود، وكانوا يقولون: «لست صاحبَنا المذكور في التوراة؛ بل هو المسيح بن داود –يريدون الدجال– يخرج في آخر الزمان، ويبلغ سلطانه البرّ والبحر، وتسير معه الأنهار، وهو آية مِن آيات الله تعالى، فيرجع إلينا الْمُلك». فسمّى الله تعالى تمنّيهم ذلك كِبرًا ونفى أن يبلغوا مُتمنّاهم.

sâhibimiz değilsin' demelerinde yalan söylediler. Sâniyen Deccal'i kast ederek 'o Mesih b. Dâvûd'dur' demelerinde yalan söylediler. Çünkü hangi peygamber ba'ˁs olunduysa ümmetini behemehâl Deccal'den tahzir buyurmuş, sakındırmıştır. O bir bişâret değil, fitne ve beliyyedir. Onlar ise onu peygamber yerine tutarak 'sâhibimiz' demişlerdir[1] ki bunun âyâtullaha bi-gayri sultân[in] mücadele olduğunda şüphe yoktur."[2]

Hadislerde eşrât-ı Sâ'at'ten olmak üzere iki mesih zikrolunur. Birisi: Mesih Îsâ'nın nüzûlü[3], birisi de Mesih Deccal'in zuhûrudur.[4] Müseylime gibi yalan yere peygamberlik iddiasıyla çıkacak otuz kadar Deccal zikredilmiş,[5] en büyük fitne olan Mesih Deccal'in ise ulûhiyet iddiasıyla hurûc edeceği haber verilmiştir.[6] Ancak Mesih Deccal'e Mesih b. Dâvûd denilmiş olduğunu da bu âyetin tefsirinde işitmiş oluyoruz. Hâlbuki Matta İncili'nin başında görüldüğüne göre Hıristiyanlar bu ismi "Îse'l-Mesîh b. Dâvûd" diye Hazret-i Îsâ'ya vermektedirler.

Buna sebep olarak da Meryem'in nişanlısı dedikleri [4172] Yûsuf'un Hazret-i Dâvûd neslinden olduğunu söylemektedirler. Îsâ'nın tevellüdü Meryem'le Yûsuf'un ictimâ'larından evvel Rûhu'l-Kudüs'ten oldu diye tasrih edilmiş iken Yûsuf babası imiş gibi onun vâsıtasıyla Hazret-i Dâvûd'a nisbet edilmesi bir tenakuz teşkil eder. Lâkin Matta İncili her nedense bu tenakuzla beraber Hazret-i Îsâ'ya Mesih b. Dâvûd demekte ısrar etmiştir. Aynı zamanda Hazret-i Îsâ'yı tanımadıkları mâlum olan

---

1 H: "demişler".

2 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 331:
ثم إن اليهود عليهم اللعنة كذبوا أولا بقولهم للنبي عليه الصلاة والسلام: «لست صاحبنا»، وثانيا بقولهم: «بل هو المسيح بن داود» يعنون الدجال، أما الكذب الأول فظاهر، وأما الثاني فلأنه لم يبعث نبي إلا وقد حذر أمته الدجال وأنذرهم إياه كما نطقت بذلك الأخبار، وهم قالوا: «هو صاحبنا» يعنون المبشر ببعثته آخر الزمان، وكل ذلك من الجدال في آيات الله تعالى بغير سلطان.

3 B: "zuhûru".

4 H: "hurûcudur"; F: "zarûrîdir".

5 Buhârî, Fiten, 25. Krş. Müslim, Mukaddime, 6, 7:
عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تقوم الساعة حتى تقتتل فئتان عظيمتان يكون بينهما مقتلة عظيمة، دعوتهما واحدة، وحتى يبعث دجالون كذابون، قريب من ثلاثين، كلهم يزعم أنه رسول الله...

6 İbn Mâce, Fiten, 33. Krş. Buhârî, Fiten, 26, Tevhîd 17; Müslim, Îmân, 274; Tirmizî, Fiten, 60:
...يا عباد الله أيها الناس، فاثبتوا، فإني سأصفه لكم صفة لم يصفها إياه نبي قبلي، إنه يبدأ فيقول: أنا نبي؛ ولا نبي بعدي، ثم يثني فيقول: أنا ربكم؛ ولا ترون ربكم حتى تموتوا، وإنه أعور، وإن ربكم ليس بأعور...

Yahudîler de âhir zamanda çıkacak Deccal'e bu ismi vermişler, bu cihetle aralarında bir menşe'den çıkmış olması melhuz bulunan garip bir nokta-i nazar teşâbühü hâsıl olmuştur. Biz bundan şunu anlamış oluyoruz ki: Mesih-i Deccal yalancı mesih demektir. Vârid olan haberlere göre Deccal bir yalancı, nâsı aldatmakta mâhir bir sahtekârdır ki kâfirliği, sahtekârlığı yüzünden belli olduğu hâlde birtakım hârikalar göstererek ulûhiyet dava edecek ve en büyük fitne olması da bundan olacaktır. Ulemâ demişlerdir ki: Allah teâlâ peygamberlik iddia eden bir yalancıya tasdik ihtimâli bulunan bir mucize vermez; çünkü teşkik olur, âyâtullah[1] ile mücadeleye sultân verilmiş olur. Fakat ulûhiyet iddia eden bir yalancıya ibtilâ için her türlü hârikayı verebilir. Zira kendisi hâdis olan mahlûkun Allah olmadığına aklî burhan dâima kāim bulunduğu için, onun yalancılığı haddizâtında zâhirdir, ondan dolayı âyâtullah ile mücadeleye bir sultân verilmiş olmaz. Deccal'in bu suretle bir yalancı mesih olması, onun Hıristiyanlık taklîdi altında zuhur edeceğini anlatır. Mesîh-i sâdık olan Îsâ'nın nüzûlüyle onu katledeceğine dair olan eserler de bunu teyid eyler. Yahudîlerin[2] mesîh-i sâdık olan Îsâ'ya ve Hâtemü'l-Enbiyâ'ya kibr ü hasetle küfrederek bütün ümitlerini mesîh-i kâzib olan Deccal'e bağlamaları ne acîb bir bedbahtlık, ne elîm bir mahrûmiyettir. Bu son senelerde Yahudîlere Filistin'de bir hükûmet yapıvermek isteyen İngiltere acaba onlara [4173] gözledikleri mesîh-i kâzib rolünü oynayıverecek midir? Lâkin Allah teâlâ buyuruyor ki: مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ {فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ} Onun için sen hemen Allah'a sığın ❁ öyle kibirden ve kibirli hasetçilerden, yahut Deccal'in şerrinden Allah'a sığın {اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} çünkü işitecek O'dur, görecek O. ❁ Yani senin ve onların bütün dediklerinizi işiten ve işitecek olan ve bütün yaptıklarınızı gören ve görecek olan ancak O'dur. Bu, bir taraftan vaad, bir taraftan va'îddir. {لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ} Elbette semâvât ve Arz'ın

1 B: "âyetullah".
2 B -"Mesîh-i sâdık olan Îsâ'nın nüzûlüyle onu katledeceğine dair olan eserler de bunu teyid eyler. Yahudîlerin".

halkı o nâsın halkından daha büyüktür. ❁ Bu âyetin[1] terkîbinde birkaç mâna vardır: Bir kere nâsın[2] Allah'a ve Allah'ın âyetlerine karşı kibr ü mücadelesi haddini bilmemek olduğunu ihtardır. Yani o kibredenlerin[3] kibir ne haddinedir ki göklerin ve yerin yaratılışı onların[4] yaratılışından daha büyük, daha azametlidir. Öyle ki insan onların içinde bir zerrecik gibi kalır, hatta insan Arz'ın üzerinde bir mikrop, Arz bütün âlemin içinde bir zerre mesabesindedir. O hâlde insanın yere göğe karşı bile büyüklenmek haddi değilken onları yaratan Hâlık'a karşı kibir taslamaya kalkması ne büyük cehalettir[5]. İkincisi ba's ü iadeye işaretle bir va'îd olmak üzere şöyle demektir: İlk evvel semâvât ve Arz'ı yaratmak, ibdâ' etmek, insanları tekrar yaratmaktan daha büyük bir iştir. O gökleri ve yeri hiç yok iken yaratan, ölen insanlara tekrar hayat verip de yaratamaz mı? İade ibtidâdan elbette kolaydır. Zemahşerî bu mânayı tercih etmiştir.[6] Üçüncüsü Nakkāş gibi bazı müfessirînin verdiği mânaya göre "halku'n-nâs" fâiline muzâf olmak üzere: Gökleri ve yeri yaratmak[7] insanların yaptığı şeylerden elbette büyüktür.[8] Bunun hâsılı semâvât ve Arz ile insanları mukayese değil, [4174] Allah'ın sun'uyla insanların sun'unu mukayesedir, bu mukayesenin sebebi de mücadele edenlerin sanatlarına güvenerek kibirleridir.[9] Yani insanlara nisbet olunan keşifler, sanatlar, iddialarınca îcadlar, yaratışlar her ne olursa olsun hiçbir zaman Allah'ın yaratışına benzeyemez, göklerin, yerin yaratılışı gibi olamaz. Binâen'aleyh mücâdillerin, deccallerin gösterecekleri hârikalar insanları

---

1 H +"sevkinde ve"; F +"ve".
2 H ve F: "insanın".
3 H ve F: "Yani insanın".
4 H ve F: "insanın".
5 H ve F: "kibir taslamaya kalkmak ne haddinedir".
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 174:
فإن قلت: كيف اتصل قوله «لَخَلْقُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ» بما قبله؟ قلت: إن مجادلتهم في آيات الله كانت مشتملة على إنكار البعث، وهو أصل المجادلة ومدارها، فحجوا بخلق السماوات والأرض لأنهم كانوا مقرين بأن الله خالقها وبأنها خلق عظيم لا يقادر قدره، وخلق الناس بالقياس إليه شيء قليل مهين، فمن قدر على خلقها مع عظمها كان على خلق الإنسان مع مهانته أقدر، وهو أبلغ من الاستشهاد بخلق مثله.
7 H ve F: "Göklerin ve yerin yaratılışı".
8 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* IV, 565; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 268:
وقال النقاش: المعنى مما يخلق الناس، إذ هم في الحقيقة لا يخلقون شيئا، فالخلق في قوله: «مِنْ خَلْقِ النَّاسِ» مضاف إلى الفاعل على هذا التأويل.
9 H ve F -"Bunun hâsılı semâvât ve Arz ile insanları mukayese değil, Allah'ın sun'uyla insanların sun'unu mukayesedir, bu mukayesenin sebebi de mücadele edenlerin sanatlarına güvenerek kibirleridir".

aldatmamak lâzım gelir. {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} Velâkin nâsın ekserîsi bilmezler ❁ de aldanırlar, kendilerini veya eserlerini göklerden ve yerden büyükmüş gibi farz eder[1] mağrur olurlar. Yahut insanların yaptığını Allah'ın yaptığından büyük zannederler, kibirlenirler.[2] Meselâ Allah bir kulak yaratmıştır, insan onunla uzak[3] yakın mesafeden ses işitir. Sonra insanlar bir de radyo keşfetmişlerdir, fakat ilmi olmayan nâsın çoğu[4] radyoyu insanın halkı ve kulaktan daha mühim bir sanat zanneder, düşünmez ki kulak olmayınca radyo hiçtir ve bilmez ki hakikatte radyo da Allah'ın yaratmasıdır. Muhyiddîn-i Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde der ki: "İşbu لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ âyetinde büyüklüğü cirm ve kemmiyet büyüklüğü sanma, çünkü o basar ve basireti olan herkes için mâlumdur. O büyüklük Allah teâlâ'nın onlarda icrâ eylediği bir mânadan dolayıdır ki o insanda yoktur. اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ [el-Ahzâb 33/72] âyeti[5] ondandır, onların ibâsını cehllerinden sanma, belki emâneti hâmil olmak cehldendir, onun için Allah teâlâ ظَلُوماً جَهُولاً [el-Ahzâb 33/72] diye insanı tavsif buyurmuştur. Demek ki semâvât ve Arz ve cibâl emânetin kadrini ve onu hâmil olanın muhatarada olduğunu, çünkü onu ehline edâya muvaffak olacağına yakīni bulunmadığını bilmişler ve Allah'ın arz ile murâdı aklı mîzâna çekmek olduğunu anlamışlardı. Demek ki Arz'ın, cibâlin, semânın aklı insanın aklından çok idi. Onlar kendilerini Allah'ın üzerlerine vâcib kılmadığı şeye sokmadılar, çünkü o bir arz idi, bir emir değil idi ki Allah'ın îcâbına tâzim lüzûmuyla tav'an ve kerhen icâbet [4175] ta'ayyün etsin. Hâlbuki ائْتِيَا طَوْعاً اَوْ كَرْهاً [Fussilet 41/13] yani size bırakılacak şeyleri ister istemez kabûle âmâde olun dediği vakit اَتَيْنَا طَٓائِعِينَ dediler. Hakk'ın kendilerinde yapmak istediği her şeyi kabûle âmâde olduklarını söylediler."[6]

---

1 H ve F -"kendilerini veya eserlerini göklerden ve yerden büyükmüş gibi farz eder".
2 H ve F -"Yahut insanların yaptığını Allah'ın yaptığından büyük zannederler, kibirlenirler".
3 H +"veya".
4 B: "birçoğu".
5 B -"âyeti".
6 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* III, 2:
قال تعالى «لَخَلْقُ السَّماواتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ من خَلْقِ النَّاسِ وَلكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ» أترى هذا الكبر في الجرم و عظم الكمية هيهات لا والله فإن

Şeyhin bu sözü insanı nüsha-i kübrâ ve nüshâ-i câmi'a addeden sözlerine münâfî görünür. Zira semâvât ve Arz'ın cismânî haysiyetten mâlum olan büyüklüğünden başka aklî haysiyetinden de büyüklükleri tesbit edilince insan için hiç büyüklük haysiyeti kalmamış demektir, bunu وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ [el-Câsiye 45/13][1] âyeti ile tevfik etmek lâzım gelir ki birinde maddiyet birinde mâneviyet haysiyeti zâhir görünür. Ma'amâfîh şeyhin bu ifadesi bize garîzî nokta-i nazardan da bir mukayese ihtar etmiştir. Garîzî, yani fizyolojik haysiyetiyle bakıldığı zaman da semâvât ve Arz emr-i Hakk'a muhalif hiçbir şey yapmaz, vazifede ne hata ne isyan yapmaz, teklif ile ihtiyârî vazîfe-i emâneti kabul etmemiş, lâkin îcab ile verilen emânâtı hakkıyla saklar. Hâlbuki insan hem hata eder hem isyan yapar, emânâtına zulüm de eder, yanılır da; bunun için semâvât ve Arz, Hakk'ın emrine itaat haysiyetiyle de insandan büyüktür, demek ki kibirlenenler cehaletinden kibirlenirler.[2] {وَمَا يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ} Kör de gören ile müsâvî olmaz ۞ yani mebde' ve me'âdında hakkı tanımaz olan kör kalbli ile, hakka ârif olan basiret sâhibi ilim ehli müsâvî olmaz. İlmi olup da mûcebiyle amel etmeyenler, görüp de görmezceden gelenler de görmez hükmündedir. Onun için temsilden tahkīke geçilerek buyuruluyor ki: {وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِٓيءُ} İman edip sâlih ameller işleyenlerle ne de kötülük yapan ۞ bunlar da müsâvî olmaz. O hâlde insan ahsen-i takvîm de olur, cismânî olan küçüklüğe mukabil وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ [el-Câsiye 45/13] mantûkunca nüsha-i câmi'a olur {قَلِيلاً مَا تَتَذَكَّرُونَ[3]}

ذلك معلوم بالحس وإنما ذلك لمعنى أوجده فيهم لم يكن ذلك للإنسان يعطيه العلم بالمراتب ومقادير الأشياء عند الله تعالى فننزل كل موجود منزلته التي أنزله الله فيها من مخلوق وأسماء إلهية ومن ذلك قوله تعالى «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَى السَّماواتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَها وَأَشْفَقْنَ مِنْها وَحَمَلَهَا الْإِنْسانُ إِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولًا» أترى ذلك لجهلهم لا والله بل الحمل للأمانة كان لمجرد الجهل من الحامل وهل نعت الله بالجهل على المبالغة فيه وبالظلم لنفسه فيها ولغيره إلا الحامل لها وهو الإنسان فعلمت الأرض ومن ذكر قدر الأمانة وأن حاملها على خطر فإنه ليس على يقين من الله أن يوفقه لأدائها إلى أهلها وعلمت مراد الله بالعرض أنه يريد ميزان العقل فكان عقل الأرض والجبال والسماء أوفر من عقل الإنسان حيث لم يدخلوا أنفسهم فيما لم يوجب الله عليهم فإنه كان عرضا لا أمرا فتتعين عليهم الإجابة طوعا أو كرها أي على مشقة لمعرفتهم تعظيم ما أوجب الله عليهم فأتوا طائعين حين قال لهما «ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً» أي تهيئا لقبول ما يلقى فيكما فلما أتيا طائعين وتهيئا لقبول ما شاء الحق أن يجعل فيهما مستسلمين خائفين.

1 "Hem göklerde ne var yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı…"

2 H ve F -"Muhyiddîn-i Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde der ki: (…) Hâlbuki insan hem hata eder hem isyan yapar, emânâtına zulüm de eder, yanılır da; bunun için semâvât ve Arz, Hakk'ın emrine itaat haysiyetiyle de insandan büyüktür, demek ki kibirlenenler cehaletinden kibirlenirler".

3 H, F, M ve B: "تذكرون".

siz pek az düşünüyorsunuz ❁ [4176] ey insanlar yahut ey mücâdiller. {إِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ[1]} Her hâlde[2] o Sâ'at -o cezâ saati olan[3] kıyamet- muhakkak[4] gelecek {لَا رَيْبَ فِيهَا} onda şüphe yok ❁ şüpheye mahal yok {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ} velâkin nâsın ekserîsi iman etmezler. {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖى اَسْتَجِبْ لَكُمْ} Hâlbuki Rabbiniz buyurdu ki: ادْعُونٖى اَسْتَجِبْ لَكُمْ "Yalvarın Bana ki size karşılık vereyim." ❁ Hem dua hem ibadet zikredilmiş olduğu için ya dua ibadet ile yahut da ibadet dua ile tefsir edilmek iktizâ eylediği[5] için müfessirler iki vecih beyan etmişlerdir. Birincisi, Kur'ân'ın birçok yerlerinde olduğu üzere dua ibadet mânasına olarak "Bana ibadet ve kulluk edin ki size sevap ve mükâfat vereyim" demek olur. İbn Abbas, Dahhâk ve Mücâhid'den mervî olan[6] bu tefsîre göre taleb-i fiilî de şart edilmiş demektir. Bu surette şu ta'lîl bu mânaya mutâbık olur: {إِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتٖى} Zira Benim ibadetimden istikbar edenler ❁ yani kibirlerinden Bana ibadet etmek istemeyenler {سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ} muhakkak yarın hor[7] ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir. ❁ İkincisi ادْعُونٖى اَسْتَجِبْ لَكُمْ demek, "isteyin Benden vereyim size" demektir ki Süddî'den mervî olan[8] ve ilk nazarda anlaşılan da budur. Fakat buna göre de ibadet dua ile tefsir edilmek lâzım gelecektir. Bunu böyle iki vecihli olarak ifadenin nüktesi, ibadetin dua, duanın[9] da ibadet ile telâzümünü ifade içindir, bir taraftan dua ibadetin iliği mesabesinde olduğu gibi ibadet de duanın kabûlü[10] şerâitindendir. Bu dua emri çok ehemmiyetli ve şâyân-ı dikkattir. Burada evvelâ insanın irâde-i cüz'iyesinin bir tahkîki ile cebrin reddi vardır. Gerek ibadet mânasına olsun gerek sade

---

1 F, M ve B: "اتية".
2 H ve F: "Çünkü".
3 F +"o".
4 H ve F: "her hâlde".
5 H: "ettiği".
6 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 333. Krş. Vâhidî, *el-Vecîz,* s. 948; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 175:
«وَقالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» أي اعبدوني أثبكم على ما روي عن ابن عباس والضحاك ومجاهد وجماعة.
7 M: "hâr".
8 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 268; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 333:
قال السدي: اسألوني أعطكم.
9 F: "dua".
10 H ve F: "kabul".

dua, ikisinde de istemek emredilmiş ve Allah’ın isticâbesi [4177] için kulun istemesi şart kılınmıştır. Hem öyle şart kılınmıştır ki şartın intifâsından meşrûtun intifâsı lâzım geleceği cihetle terkine[1] سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ diye va‘îd terettüb ettirilmiştir. Şu hâlde emir vücûb içindir, her duanın kabul edilip edilmemesi husûsuna gelince بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ [el-En‘âm 6/41] âyetinden anlaşıldığına göre meşiyyet ile mukayyeddir. Yani buradan anlaşılan kaziyye-i şartiye külliye değil mühmeledir. اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ [Fâtır 35/10] Müeddâsınca bazı şerâit-i kabul ile de meşruttur. Onun için burada ibadet ile müterâfık olarak zikredilmiştir. *Keşşâf* da Ka‘b’dan şöyle nakleder: Allah teâlâ bu ümmete üç haslet vermiştir ki onları nebiyy-i mürsel olanlardan başkasına vermemişti, her peygambere “sen benim halk üzerine şâhidimsin” demişti, bu ümmete de لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ [el-Bakara 2/143] buyurdu. مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ [el-Ahzâb 33/38] mantûkunca “sana harac yok” demişti, bu ümmete de مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ [el-Mâide 5/6] buyurdu. ادْعُنِي اَسْتَجِبْ لَكَ demişti, bu ümmete de ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْ buyurdu.[2] ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْ Şöyle demek de olur: Çağırın Bana ki size cevap vereyim. Bu şöyle demek olur: Benden Beni talep edin, size icâbet ederim, Beni bulursunuz, Beni bulan da her şeyi bulmuş olur. Çünkü اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ’dür [Yâsîn 36/82]. Denilmiştir ki işte hiç reddolunmayan dua budur.[3] Nitekim bazı haberlerde مَنْ طَلَبَنِي وَجَدَنِي vârid olmuştur[4], Bana ibadetten, yani Bana dua ile Beni[5] talebden istikbar edenler, Benden uzak kalarak mahrûmiyet cehenneminde zelîl ve hakīr olacaklardır.

---

1 B -“terkine”.

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 175. Krş. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm,* I, 391:

وعن كعب: أعطى الله هذه الأمة ثلاث خلال لم يعطهن إلا نبيا مرسلا: كان يقول لكل نبيّ «أنت شاهدي على خلقي»، وقال لهذه الأمة «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» وكان يقول: «ما عليك من حرج»، وقال لنا «ما يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ» وكان يقول: «ادعني أستجب لك»، وقال لنا «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ».

3 B -“Denilmiştir ki işte hiç reddolunmayan dua budur.”.

4 Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî,* XII, 345. Krş. Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn,* IV, 324; Nîsâbûrî, *Garâibu’l-Kur’ân,* III, 101, 243, 500:

قيل أي «اطلبوني مني أجبكم فتجدوني ومن وجدني وجد كل شيء» فالدعاء الذي لا يرد هو هذا الدعاء، ففي بعض الأخبار «من طلبني وجدني».

5 B -“Beni”.

اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۘ
فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذٖينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ
لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ ذٰلِكُمُ
اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ
الدّٖينَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ اِنّٖى نُهٖيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَمَّا جَٓاءَنِىَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبّٖى وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ
مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا
شُيُوخًاۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُٓوا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ الَّذٖى
يُحْيٖ وَيُمٖيتُۚ فَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

[4179] **Meâl-i Şerîfi**

Allah O ki sizin için geceyi yaptı, içinde dinlenesiniz diye, gündüzü de göz açıcı. Hakikat Allah insanlara karşı bir fazl sâhibi, velâkin insanların ekserîsi şükretmezler (61). İşte O Allah'tır Rabbiniz her şeyi yaratan, başka tanrı yok ancak O, o hâlde nasıl çevrilirsiniz? (62) İşte Allah'ın âyetlerine cehudluk edenler öyle çevriliyorlar (63). Allah O ki sizin için Arz'ı bir makar yaptı, semâyı bir binâ ve size suret verdi, sonra da suretlerinizi güzellendirdi, hoş nimetlerden sizi merzuk da buyurdu. İşte O Allah'tır Rabbiniz, ne yücedir O Allah, Rabbü'l-âlemîn (64). Hayy[1] ancak O, O'ndan başka tapılacak yok. Onun için dini hâlis kılarak O'na, hep O'na yalvarın, hamd Allah'ın, O Rabbü'l-âlemîn'in (65). De ki: "Bana Rabbimden beyyineler geldiği vakit ben o sizin Allah'tan başka yalvardıklarınıza ibadet etmekten katʿiyyen nehyedildim de emrolundum ki müslim olayım O Rabbü'l-âlemîn'e

1 F: "Hem".

(66). O O'dur ki sizi bir topraktan yarattı, sonra bir nutfeden, sonra bir alekadan, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyor, sonra kuvvetiniz çağına eresiniz diye büyütüyor, sonra da ihtiyar olasınız diye. İçinizden kimi de daha evvel vefat ettirilir, hem de müsemmâ bir ecele eresiniz diye, bir de gerek ki akıl edesiniz (67). O O'dur ki hem diriltir hem öldürür, hâsılı O bir emri istediği vakit ona sade "ol!" der, oluverir (68).

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖى اٰيَاتِ اللّٰهِۜ اَنّٰى يُصْرَفُونَۚ ﴿٦٩﴾ اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَٓا
اَرْسَلْنَا بِهٖ رُسُلَنَاۗ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَۙ ﴿٧٠﴾ اِذِ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُۜ يُسْحَبُونَۙ
﴿٧١﴾ فِى الْحَمٖيمِ ثُمَّ فِى النَّارِ يُسْجَرُونَۚ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قٖيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَۙ ﴿٧٣﴾
مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْـًٔاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِرٖينَ
﴿٧٤﴾ ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَۚ ﴿٧٥﴾ اُدْخُلُٓوا
اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۚ فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٧٦﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَاِمَّا
نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ
قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَۜ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ بِاٰيَةٍ
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

[4181] **Meâl-i Şerîfi**

Bakmaz mısın şimdi o Allah'ın âyetlerinde mücadeleye kalkanlara, nereden döndürülüyorlar? (69) Kitaba ve resullerimizi gönderdiğimiz şeylere yalan diyenler artık ileride bilecekler (70). O vakit ki tomruklar boyunlarında ve zincirler[1], sürüklenecekler (71). Hamîmde, sonra ateşte kaynatılacaklar (72). Sonra denecek onlara: "Nerede o şirk koştuklarınız, (73) Allah'ın berisinden?" Diyecekler ki: "Onlar bizden gāib oldular, daha doğrusu biz bundan evvel bir şeye ibadet eder değilmişiz." İşte Allah kâfirleri böyle şaşkın eder (74). Bu şundan: Çünkü

1 H: "zincir".

yeryüzünde haksızlıkla seviniyordunuz ve çünkü güveniyordunuz (75). Girin cehennemin kapılarına içlerinde muhalled kalmak üzere, bak ne çirkin mevkiʿi o kibirlenenlerin (76). Onun için sabret, Allah'ın vaadi haktır: muhakkak olacaktır. Artık onlara ettiğimiz vaʿîdin[1] *bazısını sana göstersek de, yahut seni kendimize alsak da onlar mutlak döndürülüp bize getirilecekler*[2] *(77). Celâlim hakkı için Biz senin önünden nice resuller göndermişiz, onlardan kimini sana ayıtmışız, kimini de ayıtmamışızdır. Hiçbir resul için Allah'ın izni olmaksızın bir âyet (bir mucize) getirmek olamaz, Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir ve işte hüsrâna burada düştü mubtıller (78).*

اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَۘ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ فٖيهَا مَنَافِعُ
وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فٖى صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَۜ ﴿٨٠﴾ وَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖۗ
فَاَىَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾ اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ
مِنْ قَبْلِهِمْۜ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِى الْاَرْضِ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهٖ
مُشْرِكٖينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اٖيمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَأْسَنَاۜ سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتٖى قَدْ خَلَتْ فٖى
عِبَادِهٖۚ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

[4182] **Meâl-i Şerîfi**

Allah O'dur ki[3] *sizin için enʿâmı, o yumuşak başlı hayvanları yarattı, onlardan binit edinesiniz diye*[4]*, hem onlardan yersiniz (79). Size*[5] *onlarda daha birçok menfaatler var, hem onların üzerinde*

---

1 B: "vaadin".
2 H ve F: "Artık onlara ettiğimiz vaʿîdin bazısını sana gösterirsek, yahut seni kendimize alırsak da mutlak bize döndürülüp getirileceklerdir".
3 F -"ki".
4 H ve F: "binit edinesiniz diye onlardan".
5 H ve F: "Sizin için".

sînelerinizdeki bir hâcete eresiniz diye, hem onlar üzerinde hem gemiler üzerinde taşınırsınız (80). Ve size âyetlerini gösterir, şimdi Allah'ın âyetlerinin hangisini inkâr edersiniz? (81) Daha[1] yeryüzünde gezip de bir bakmazlar mı, kendilerinden [4183] *evvelkilerin âkıbeti nasıl olmuş? Onlar kendilerinden hem[2] daha çok hem kuvvetçe ve Arz'da âsârca daha çetin idiler, öyle iken o kesbettikleri şeyler kendilerini kurtarmadı[3] (82). Çünkü onlara peygamberleri beyyinelerle geldikleri vakit kendilerinde bulunan ilme güvendiler de o istihzâ ettikleri şey kendilerini kuşatıverdi (83). O vakit hışmımızı gördüklerinde "Allah'ın birliğine inandık ve O'na şirk[4] koştuğumuz şeylere küfrettik" dediler (84). Dediler amma hışmımızı gördükleri vakitki imanları kendilerine fâide verecek değildi, Allah'ın kullarında geçegelen sünneti, ve işte hüsrâna bu noktada düştü kâfirler (85).*

{اَللّٰهُ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا} ❁ Bu beyan ve imtinan bilhassa seyr ü sefere teşvik için bir mukaddimedir ki aşağıda اَفَلَمْ يَسٖيرُوا ihtârı buna tefrî' olunacaktır. {فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ} Resulleri kendilerine beyyinelerle geldikleri vakit onlar ilim nâmına kendilerinde bulunana güvendiler ❁ fenlerine felsefelerine güvenerek peygamberlerin mucizelerini, haber verdikleri açık âyetleri tanımamak istediler ki bunlar her zaman vardır.

---

1 H ve F: "Artık".
2 H ve F -"hem".
3 H ve B: "kurtaramadı".
4 B: "şerîk".

[4184]

سورة حم السجدة مكية وهي اربع وخمسون آية

FUSSİLET SÛRESİ

"Fussilet Sûresi", "Sûre-i Secde", "Sûre-i Hâ-mîmi's-Secde", "Sûre-i Mesâbîh" ve "Sûre-i Akvât" dahi denilen bu sûre de[1] Mekkî'dir.

Âyetleri: Kûfî rivayetinde elli dört, Mekkî ve Medenî elli üç, Basrî ve Şâmî elli iki sayılmıştır.

Kelimeleri: Yedi yüz.

Harfleri: Üç bin üç yüz elli.

Fâsılası: م، ن، د، ر، ز، ب، ص، ط، ظ، ض harfleridir[2].

Bu sûre, Sûre-i Mü'min'in âhirinde اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ... اِلخ [40/82] hâtimesiyle kâfirlere karşı yapılan tehdidin bir nevi tafsil ile bir teyidi gibidir. Beyhakī'nin *Şu'ab-ı İman*'da Halil b. Mürre'den tahrîcine göre Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem تبارك ile Hâ-mîm Secde'yi okumadan uyumazdı.[3]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِۚ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَۙ
﴿٣﴾ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۚ فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ
مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَفٖٓى اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾
قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقٖيمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُۜ

---

1 H ve F: "dahi".

2 H ve F: "ظن طب ضر زم صد".

3 Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 105/2250. Krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VI, 103/29816; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 19; Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 9; Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* IV, 91, 92/2228-2229:

عن الخليل بن مرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان لا ينام حتى يقرأ «تبارك» و«حم السجدة» وقال:«الحواميمُ» سبع وأبواب جهنم سبع، تجيء كل حم منها تقف على باب من هذه الأبواب فتقول: اللهم لا تدخل هذا الباب من كان يؤمن بي ويقرؤني.

وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَۙ ﴿٦﴾ اَلَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

[4185] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm. (1). O Rahmân-ı Rahîm'den indirilme (2) öz Arapça bir Kur'an olmak üzere âyetleri[1] ayırt edilmiş bir kitap, bilecek bir kavim için[2] (3). Hem müjdeci olarak hem kocundurucu, onun için çokları başını çevirmiştir de onlar işitmezler[3] (4). Ve[4] şöyle demektedirler: "Kalblerimiz senin bizi çağırdığın şeyden örtüler içinde,[5] kulaklarımızda da bir ağırlık var, ve seninle bizim aramızdan bir gergi çekilmiştir. Haydi yap yapacağını, çünkü biz yapıyoruz" (5). De ki: "Ben sırf[6] sizin gibi bir beşerim, ancak bana şöyle vahiy veriliyor: Hepinizin tanrısı bir tanrıdır, onun için hep O'na doğrulun ve O'nun mağfiretini isteyin ve vay hâline o müşriklerin (6) ki zekâtı vermezler ve âhirete onlar kâfirdirler (7). Şüphesiz iman edip iyi iyi işler yapanlar, onlar için minnetsiz bir ecir var (8).

{فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ} Âyetleri tafsil olunmuş ❁ hem lafzı itibariyle fâsılaları ve sûrelerinin evvel ve âhirleri ayırt edilmiş, hem de mânası itibariyle va'd ü va'îd, kısas u ahkâm ve sâir aksâma ayrılarak tafsil ve tavzih olunmuştur. (*Sûre-i Hûd'un evvelinde* كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ *[11/1] bak.*) {وَقَالُوا قُلُوبُنَا فٖى اَكِنَّةٍ... إلخ} ❁ Bunu söyleyenler Ebû Cehil ile maiyyetinde Kureyş'ten bir cemaat idi. Hazret-i Ömer'den mervîdir ki[7] [4186] Kureyş Resûlullah'a doğru bakmışlardı, Resûlullah onlara "sizi İslâm'a gelip de Araba efendilik etmekten men' eden nedir?" buyurdu, dediler ki: "Yâ Muhammed, biz senin söylediğini anlamıyoruz, işitmiyoruz,

---

1 B -"âyetleri".
2 H ve F: "bir kitap ki âyetleri ayırt edilmiş; temiz Arapça, güzel bir Kur'an, bilecek bir kavim için".
3 H ve F: "Hem müjdeci hem kocundurucu, fakat ekserîsi başını çevirmiştir de onlar dinlemezler".
4 H -"Ve".
5 H ve F: "Senin bizi çağırdığın şeyden bizim kalblerimiz örtüler içinde".
6 H ve F -"sırf".
7 Harem-i Şerîf'in içinde olacak [Müellifin notu].

kalblerimizde kılıf var." Ebû Cehil de tuttu kendisiyle Resûlullah'ın arasına bir perde çekip "yâ Muhammed!" dedi, قُلُوبُنَا فٖٓى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَفٖٓى اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ.[1] Fakat ertesi gün onlardan yetmiş kişi Resûlullah'a gelip "yâ Muhammed! bize İslâm'ı arz et" dediler, arz edince İslâm'a girdiler. Resûlullah tebessüm edip: "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ dün benim davetime karşı kalblerinizde kılıf, kabuk olduğunu, kulaklarınızda ağırlık bulunduğunu söylüyordunuz, bugün Müslüman oldunuz" buyurdu, "yâ Resulallah vallâhi[2] biz dün yalan söylemişiz, öyle olsa idi ebeden hidâyet bulamazdık[3]" dediler.[4]

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ اَنْدَاداًۜ ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَۚ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فٖيهَا وَقَدَّرَ فٖيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖٓى اَرْبَعَةِ اَيَّامٍۜ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً اَوْ كَرْهاًۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ ﴿١١﴾ فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖى يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى فٖى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَاۜ وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَۗ وَحِفْظاًۜ ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿١٢﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَۜ ﴿١٣﴾ اِذْ جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْدٖيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ قَالُوا لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةًۜ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَاَرْسَلْنَا

---

1 F, M ve B +"dedi".

2 F, M ve B -"vallâhi".

3 H ve F +"velâkin Allah teâlâ sâdık, kulları O'na karşı yalan söylüyorlarmış; O Ganî biz ise O'na muhtâcız".

4 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 350. Krş. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 312-313:
عن عمر رضي الله تعالى عنهما أنه قال في الآية: أقبلت قريش إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال لهم: «ما يمنعكم من الإسلام فتسودوا العرب؟» فقالوا: «يا محمد ما نفقه ما تقول ولا نسمعه وأن على قلوبنا لغلفا»، وأخذ أبو جهل ثوبا فمده فما بينه وبين رسول الله عليه الصلاة والسلام فقال: «يا محمد قلوبنا في أكنة مما تدعونا إليه وفي آذاننا وقر ومن بيننا وبينك حجاب»، وفيه: فلما كان من الغد أقبل منهم سبعون رجلا إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقالوا: «يا محمد اعرض علينا الإسلام» فلما عرض عليهم الإسلام أسلموا عن آخرهم فتبسم النبي عليه الصلاة والسلام وقال: «الحمد لله بالأمس تزعمون أن على قلوبكم غلفا وقلوبكم في أكنة مما أدعوكم إليه وفي آذانكم وقرا وأصبحتم اليوم مسلمين» فقالوا: «يا رسول الله كذبنا والله بالأمس لو كذلك ما اهتدينا أبدا ولكن الله تعالى الصادق والعباد الكاذبون عليه وهو الغني ونحن الفقراء إليه».

عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فٖىٓ اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَلَعَذَابُ
الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى
فَاَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَۚ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا
يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

[4188] **Meâl-i Şerîfi**

De ki: "Siz gerçekten küfredip duracak mısınız O Hâlık'a ki Arz'ı iki günde yarattı, bir de O'na menendler koşuyorsunuz? O bütün âlemlerin Rabbi[1] (9). Hem ona[2] üstünden ağır baskılar yaptı ve onda bereketler husûle getirdi, ve onda azıklarını takdir buyurdu, araştıranlar için bir düzeye dört gün içinde[3] (10). Sonra semâya doğruldu da o bir dumanken ona ve Arz'a 'gelin, ikiniz de ister istemez' dedi; 'geldik isteye isteye' dediler[4] (11). Bu suretle[5] onları iki günde yedi semâ olmak üzere yerine koydu, ve[6] her semâda ona ait emrine vahiy verdi ve[7] dünyâ semâyı kandillerle[8] donattık ve hıfzettik, işte bu hep O Azîz Alîm'in takdiridir" (12). Bunun üzerine yine başlarını çevirirlerse o vakit de ki:[9] "Size Âd ve Semûd sâʿikası gibi bir sâʿika haber veriyorum" (13). Onlara "Allah'tan başkasına tapmayın" diye resuller önlerinden ve arkalarından geldiği vakit, "Rabbimiz dilese idi melâike gönderirdi, onun için biz sizin gönderildiğiniz şeylere inanmayız" dediler[10] (14). Sonra Âd, Arz'da bigayr-i hak kibirlenmek istediler ve "bizden daha

---

1 H ve F: "De ki: 'Her hâlde siz lâbüd küfredeceksiniz de O Arz'ı iki günde yaratana menendler koşup duracak mısınız O'na? O bütün âlemlerin Rabbi".
2 H ve F: "onda".
3 H ve F: "dört gün içinde bir düzeye araştıranlar için".
4 H ve F: "ona ve Arz'a 'gelin' dedi, 'ikiniz de ister istemez'; dediler 'geldik isteye isteye'".
5 H ve F: "Hemân".
6 H ve F: "hem".
7 H ve F: "hem de".
8 B: "kendileriyle".
9 H ve F: "Bunun üzerine yine baş bükerlerse o vakit de de ki".
10 H ve F: "Onlara önlerinden ve arkalarından resuller vardıkları vakit 'Allah'tan başkasına tapmayın' diye, 'Rabbimiz' dediler, 'dilese idi her hâlde melâike gönderirdi, onun için biz sizin gönderildiğiniz şeylere inanmayız'".

kuvvetli kim var?" dediler, ya kendilerini yaratmış olan Allah'ın onlardan daha kuvvetli olduğunu bir düşünmediler de mi? Fakat âyetlerimizi inkâr ediyorlardı (15). Biz de kendilerine dünyâ hayatta zillet azâbını tattırmak için nuhûsetli günlerde üzerlerine bir sarsar rüzgârı salıverdik ve elbette âhiret azâbı daha zilletlidir, hem de onlar kurtarılmayacaklardır[1] (16). Semûd'a gelince: Biz onlara yolu gösterdik de onlar hidâyete karşı körlüğü sevmek istediler, derken ve kendilerini[2] kesbleri sebebiyle o hor azab sâʿikası alıverdi (17). İman edip de[3] korunur olanları ise kurtardık (18).

{خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ} ❁ Bu فٖى يَوْمَيْنِ kaydında iki ihtimal vardır: birisi خَلَقَ'ya müteallik mefʿûl[ün] fîh olmak, ikincisi zarf-ı müstekar olarak "Arz"dan hâl-i mukaddere olmaktır. Evvelkisine göre mâna "Arz'ı iki günde halketti" demek olur. Arz halk olunurken henüz mâlumumuz olan gün bulunmayacağından "yevm" mutlak vakit mânâsına, [4189] yani iki nevbette demek olur ki Allahu aʿlem birisi اَوَلَمْ يَرَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا [el-Enbiyâ 21/30] mantûkunca Arz'ın semâdan fetk olunduğu gün, birisi de وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ [er-Raʿd 13/3] buyurulduğu üzere, Arz'ın meddolunduğu, yani kışr-ı Arz'ın kaymak hâlinde döşenmeye başladığı gündür. İkincisine göre de mâna "Arz'ı iki günde olmak üzere halk buyurdu" demek olur. Bu surette Arz'ın kaç günde yaratıldığı söylenmiş olmayarak yaratıldıktan sonra iki gün içinde bulunması hâli anlatılmış olur ki, bu da bir seneyi ikiye bölen iki gün dönümü nevbetidir. Çünkü Arz bu iki vakit içinde deveran etmek üzere yaratılmıştır. {وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ مِنْ فَوْقِهَا} Hem onda üstünden baskılar yaptı ❁ dağlar, kışr-ı Arz'ı tabanına çiviler gibi kazıklar. Bu "vav" istînâfiyedir, خَلَقَ'ya atıf değildir, çünkü fasıl vardır. {وَبَارَكَ فٖيهَا} Ve onda bereketler husûle getirdi ❁ Arz'da hayr ü hayâta sâlih şeyler, sular, madenler,

---

1 H ve F: "Biz de üzerlerine nuhûsetli günlerde bir sarsar rüzgârı salıverdik, kendilerine dünyâ hayatta zillet azâbını* tattırmak için ve elbette âhiret azâbı daha zilletkâr, hem de onlar kurtarılmazlar".
* F: "azâbı".

2 H ve F: "istediler, kendilerini de".

3 H ve F -"de".

neşv ü nemâ kuvvetleriyle nebâtât ve hayvânât gibi feyz ü bereket menâbi'i yetiştirdi {وَقَدَّرَ فِيهَٓا اَقْوَاتَهَا} ve onda azıklarını da takdir buyurdu ❁ yani nebâtât ve hayvânâtın yaşamak için muhtaç oldukları yağmur ve sâir hâsılâtı da mikdar ve kemmiyetleriyle[1] tâyin buyurup Arz'da biçimine koydu. {فٖٓي اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ} Dört gün içinde ❁ yani bütün bunları dört gün içinde yaptı, yahut dört gün içinde olarak yaptı. Evvelki iki de içinde dâhil[2] olmak üzere dört, ki bunda[3] da gösterdiğimiz vechile öbürleri gibi iki mânâ vardır. Birisi, me'âdinin ve dağların halkı nevbeti, biri de nebâtât ve hayvânâtın halkı nevbeti ki iki evvelki ile dört olur. Birisi de فٖيهَا'dan hâl olmasıdır ki fusûl-i erba'ayı göstermiş olur, bu suretle evvelki iki gün burada dâhil olmuş bulunur. Fehm-i âcizâneme göre burada bu mâna [4190] öbüründen daha zâhir ve nazmın siyâkına daha mülâyimdir. Çünkü Arz'ın berekât ve akvâtı her sene bu dört mevsim içinde yetişir, kemmiyet ve mikdârıyla biçimini bunlar içinde alır; bu haysiyetle فٖي'nin بَارَكَ ve قَدَّرَ fiillerine ta'alluku dahi aynı mânayı ifade edebilir ve bu mânaca şu kayıt da vâzıh olur: {سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ} bütün araştıranlar için müsâvî olmak üzere ❁ dört gün, zira her yerde rızık isteyenlerin hepsinin rızkı bu dört mevsim içinde yetişir, rızıklar müsâvî olmazsa da günler müsâvîdir. Dört mevsim hepsi için dörttür. Burada لِلسَّٓائِلٖينَ, سَوَٓاءً'ya[4] müte'allik olmamak ve meseleyi soranlar mânasına olmak da melhuzdur.

Bu dört günü evvelki ikiye zam ile mecmû'unu altı olmak üzere tefsîri muvâfık görmüyorlar, zira bu surette semânın zikrolunacak iki günüyle günlerin mecmû'u sekize bâliğ olur. Hâlbuki birçok âyetlerde خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖي سِتَّةِ اَيَّامٍ [el-A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; el-Hadîd 57/4] buyurulmuş olmakla bu günler o altı günün beyânı olduğuna göre onu tecavüz etmemek lâzım gelir. Bu ciheti[5] Sûre-i A'râf'ta tafsil etmiş

1 H -"mikdar ve kemmiyetleriyle".
2 H -"dâhil".
3 B: "dünyada".
4 B: "للسائلين ,سواء'ye".
5 B: "cihetle".

olduğumuz cihetle[1] اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ [el-Aʿrâf 7/54] âyetine bak.

{ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ} Sonra semâya doğru doğruldu ❁ yani inâyet-i ilâhiyesini dosdoğru semâya tevcih buyurdu. اسْتَوٰى kelimesi اِلَى ile sılalandığı zaman istikāmet almak, dosdoğru teveccüh etmek mânasınadır ki[2] Allah teâlâ hakkında doğrudan doğru irade ile tefsir olunur. Yani inâyet-i ilâhiyesini doğrudan semâya doğru tevcih buyurdu {وَهِىَ دُخَانٌ} o bir duman hâlinde idi {فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ} irade buyurdu da ona ve Arz'a dedi ki: {ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا} "ikiniz de ister istemez gelin" ❁ ikiniz bir[3] müttefikan emrime munkād olun, tabiatlarınıza gerek muvâfık olsun gerek olmasın, yahut ikiniz de vücûda gelin, tekevvün edin [4191] {قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعٖينَ} dediler ki "ikimiz de isteyerek geldik" ❁ buradaki ثُمَّ'yi Râzî ve Kadı Beyzâvî gibi müfessirînin bir kısmı zamânî değil, rütbî terâhî ile anlamışlar, yani semânın yaratılışı Arz'ın yaratılışından evvel olup yalnız burada Arz'ın halkını beyandan sonra beyan edilmiştir. Bu surette ائْتِيَا demek "vücûda gelin" mânasına tekvinden ibarettir. "Duhan" da ilk maddenin yaratıldığı hâldir. İbtidâ madde-i ûlâ yaratılmış ve onda henüz bir ziyâ olmadığı, zulmânî bir hâlde bulunduğu veyahut madde tabiatı esas itibariyle zulmânî bulunduğu için "duhan" tabir edilmiştir.[4] Bu güzel bir mânadır. Lâkin وَهِىَ دُخَانٌ cümlesinin hâliyye olarak اسْتَوٰى'ya iktirânı ve ائْتِيَا emrine tekaddümü iktizâ edeceğine göre maddenin kıdemini îhâm etmek gibi bir şâibe vardır. Buna mukabil ekser müfessirîn ise ثُمَّ'nin terâhisi zamânî olduğuna kāil olmuşlar ve Arz'ın ilk halkı semâdan evvel olup ancak وَالْاَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا [en-Nâziât 79/30][5]

---

1 F, M ve B -"tafsil etmiş olduğumuz cihetle".

2 H -"ki".

3 H: "de".

4 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* V, 67-68. Krş. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 546-547:
والظاهر أن «ثم» لتفاوت ما بين الخلقتين لا للتراخي في المدة لقوله: «وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذلِكَ دَحاها» ودحوها متقدم على خلق الجبال من فوقها. «وَهِيَ دُخانٌ» أمر ظلماني، ولعله أراد به مادتها أو الأجزاء المتصغرة التي ركبت منها «فَقالَ لَها وَلِلْأَرْضِ ائْتِيا» بما خلقت فيكما من التأثير والتأثر وأبرزا ما أودعتكما من الأوضاع المختلفة والكائنات المتنوعة. أو ائْتِيا في الوجود على أن الخلق السابق بمعنى التقدير أو الترتيب للرتبة، أو الإخبار أو إتيان السماء حدوثها وإتيان الأرض أن تصير مدحوة، وقد عرفت ما فيه أو لتأت كل منكما الأخرى في حدوث ما أريد توليده منكما ويؤيده قراءة «وآتيا» من المؤاتاة أي لتوافق كل واحدة أختها فيما أردت منكما.

5 "Ondan sonra da Arz'ı döşedi."

mantûkunca dahvi, yani döşenmesi sonra olduğunu söylemişlerdir. Bu âciz de bunu cumhûrun üslûbu üzere anlamayı tercih ediyorum. Şu kadar ki "semâ"dan murad وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً'de [el-Mü'minûn 23/18; el-Furkân 25/48; Lokman 31/10] olduğu gibi Arz'ın yukarısı, yani hava tarafı demek olduğuna zâhib oluyorum, bu surette ثُمَّ اسْتَوٰى yukarıdaki خَلَقَ الْاَرْضَ'ya maʿtuf olarak şöyle demek olur: Arz'ı ilk halkettikten[1] sonra doğrudan doğru yukarısını yaratmayı irade buyurdu bir duman olarak, demek ki Arz ilk yaratılışında ibtidâ semâdan ayrıldığı sıra ateş hâlinde idi, sonra bu ateşten onun yukarısına doğru semâsı olarak duman hâlinde gazlar püskürüyordu. فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ Bu hâlde o duman hâlindeki semâya ve Arz'a ائْتِيَا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا ikiniz bir tavʿan veya[2] kerhen gelin ۞ tabiatınıza uygun gelse de gelmese de ikiniz birlikte birbirinize uyarak bir nizam üzere hareket edin dedi. Bütün semâ içinde Arz'ın ve havasının birlikte hareket etmesini emreyledi. قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعِينَ "ikimiz de tavʿımızla geldik" dediler. Bazıları bu [4192] emr ü tavʿı[3] şuʿûrî mânada anlamak istemişlerse de mutlak tevâfuk ve inkıyad mânasına olmak daha mütebâdirdir. Yani verilen emirde icrâ edilen tesirde her biri tabiatındakinin hilâfına bir fiil ve harekete dahi sevkedilseler onlar onun kabûlünü bir tabiat edinmişlerdir. Onun için hareket ve sükûn gibi muhtelif tabiatta tesirleri tabîʿî gibi kabul ederler. Emr-i ilâhîye karşı hiçbir muhalefetleri vâkiʿ olmaz. Onun için "atâlet kanunu" denilen bu mutâvaʿat ve kābiliyet ile bütün ecrâm-ı semâviye ve ecsâm-ı arziyenin hâdisâtı tabîʿî imiş gibi îzah olunabilir. Burada eserden olmak üzere şöyle bir قِيل de naklederler: Denilmiş ki semâvât ve Arz halk olunmadan Arş su üzerinde idi, sudaki suhûnetten bir kaymak ve bir duman çıktı. Kaymak suyun yüzünde kaldı, ondan kuraklığı halketti ve ondan Arz'ı ihdas eyledi. Duman da yukarı yükseldi, ondan da semâyı yarattı. Fahr-i Râzî der ki: "Bu kıssa Kur'an'da yoktur, Yehûd'un Tevrat dediği kitabın evvelinde vardır. Bir delil delâlet ederse kabul olunabilir."[4] Zemahşerî

---

1 F, M ve B -"ettikten".
2 H, M ve B: "ve".
3 M: "emri ve tav'î".
4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 546:

garib bir fıkra daha nakleder de kuraktan bir arz yaptı, sonra da onu ayırdı iki arz yaptı der.[1] Ayrılan bu iki arz nedir? Ya Arz'dan Kamer'in ayrılması olacak, yahut da Amerika'nın ayrılması olacaktır.

Şimdi asıl semâvâta geçilerek buyuruluyor ki: {فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ فٖى يَوْمَيْنِ} Hâsılı onları iki günde sağlam yedi semâya tamamladı ❁ bu iki günün birisi, Arz'ın da halkından evveli[2] ilk maddenin halkı, birisi de ecrâmın teşekkülü günleridir ki Sûre-i A'râf'ta beyan olunduğu üzere[3] altı günden ikisini teşkil eder. Yahut birisi Arz'ın halkından evveli, birisi de Arz'ın halkından sonrasıdır. Çünkü Kamer, Zühre, Utarid gibi bazı ecrâmın halkı Arz'dan sonradır. Buna göre فَقَضٰيهُنَّ'deki fâ'nın ta'kīb mânası da mahfuz kalmış olur (*Sûre-i Bakara'da* فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ *[2/29] bak.*) Fikr-i âcizâneme göre bu iki gün "semâvât"tan hâl-i mukaddere olmak [4193] üzere biri dünya biri âhiret olmak da muhtemildir. Bunları böyle ihkâm ve itmam buyurdu, {وَاَوْحٰى فٖى كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا} her semâda ona ait emri de vahiy buyurdu. ❁ Her semânın meleklerine orada cereyan edecek şuûnun emrini de telkin buyurdu ki bu da itmam cümlesindendir. Bütün bunların bu yolda zuhur ve itmâmından Sâni' teâlâ'nın kudreti âyâtı tecellî ettiği için bu noktada gıyabdan tekellüme iltifat ile buyuruluyor ki: {وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابٖيحَ} Ve[4] dünyâ semâyı misbahlar, yani parlak kandillerle donattık süsledik ❁ بِزٖينَةٍ الْكَوَاكِبِ [es-Sâffât 37/6] {وَحِفْظًاۜ} hem de mahfuz kıldık ❁ şeytanlar yanaşamazlar. {ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ} İşte[5] o, O Azîz Alîm'in takdîridir. ❁ Siz O'na hep küfür mü edip duracaksınız?

ذكر صاحب «الأثر» أنه كان عرش الله على الماء قبل خلق السموات والأرض فأحدث الله في ذلك الماء سخونة فارتفع زبد ودخان، أما الزبد فيبقى على وجه الماء فخلق الله منه اليبوسة وأحدث منه الأرض، وأما الدخان فارتفع وعلا فخلق الله منه السموات. واعلم أن هذه القصة غير موجودة في القرآن، فإن دل عليه دليل صحيح قبل وإلا فلا، وهذه القصة مذكورة في أول الكتاب الذي يزعم اليهود أنه التوراة.

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 189:

قيل: كان عرشه قبل خلق السماوات والأرض على الماء، فأخرج من الماء دخانا، فارتفع فوق الماء وعلا عليه، فأيبس الماء فجعله أرضا واحدة، ثم فتقها فجعلها أرضين، ثم خلق السماء من الدخان المرتفع.

2 H ve F: "evvel".
3 H: "olunduğuna göre".
4 H ve M -"Ve".
5 H -"İşte".

de {فَاِنْ اَعْرَضُوا} yine i'râz ederler, aldırmazlarsa {فَقُلْ} o vakit de[1] de ki:[2] {اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً} Size[3] bir sâ'ika tehlikesi haber veriyorum ❁ yani yıldırım gibi bir çarpışta helâk edecek şiddetli bir azab. {مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ... الخ} ❁ *Delâilü'n-Nübüvve*'de Beyhakī ve İbn Asâkîr Câbir b. Abdullah'tan rivayet ederler, demiştir ki: Ebû Cehil ile Kureyş'in ileri gelenlerinden bir cemaat şöyle dediler: "Muhammed'in işi bizi şüpheye düşürdü, sihir ve kehanet ve şiire âlim bir adam arasanız onunla konuşsa da bize onun işini bir anlatsa" dediler. Bunun üzerine Utbe b. Rebî'a "ben vallahi şiiri, kehaneti, sihri dinlemişim, ona dair bir ilim edinmişimdir. Eğer öyle ise Muhammed bana gizli kalmaz" dedi ve vardı da "yâ Muhammed, sen mi daha hayırlısın Hâşim mi, sen mi daha[4] hayırlısın Abdülmuttalib mi?" dedi. Resûlullah cevap vermedi, "ya sen bizim ilâhlarımıza neye[5] kadh ediyor ve atalarımızı tadlil eyliyorsun? [4194] Eğer reislik senin olsun istiyorsan bayraklarımızı sana dikelim ve eğer mal istiyorsan sana mallarımızdan seni ve arkandakileri müstağnî edecek mal toplayalım ve eğer kadın ihtiyâcın varsa Kureyş kızlarından beğeneceğin on tanesini sana tezvic edelim" dedi. Resûlullah susuyor söylemiyordu, vaktâ ki Utbe sözünü bitirdi, Aleyhissalâtu vesselâm بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ deyip حٰمٓ. تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ. كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا diye okudu فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ'a [41/1-13] gelince Utbe hemen Aleyhissalâtu vesselâm'ın fem-i saâdetini tuttu, rahime yemin vererek vazgeçmesini rica etti ve kalkıp evine gitti, Kureyş'e çıkmadı. Birkaç günler görünmeyince Ebû Cehil "ey ma'şer-i Kureyş" dedi, "Utbe neye görünmüyor, zannederim Muhammed'e saptı, galiba onun yemeği hoşuna gitti, bu mutlak ihtiyacından olmalı, kalkın gidelim bakalım" dedi, vardılar. Ebû Cehil "yâ Utbe!" dedi, "sen Muhammed'e saptın, o galiba hoşuna gitti, bir ihtiyâcın varsa seni Muhammed'e muhtaç

---

1 B -"de".
2 M: "o vakit dedi ki".
3 H: "Siz".
4 M ve B -"daha".
5 M ve B -"neye".

etmeyecek mal toplayabiliriz." Bunun üzerine Utbe kızdı ve bundan sonra Muhammed'e ebeden bir şey söylemeyeceğine billahi diye yemin etti de dedi ki: "Bilirsiniz, ben Kureyş'in malca en zenginiyim, velâkin ben ona vardım" diye kıssayı anlattı. "Bana" dedi, "bir şey ile cevap verdi ki, vallahi o sihir değil, şiir de değil, kehanet de değildir; okudu بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ، حٰمٓ. تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ. كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا... –حَتّٰى– اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ'a gelince ben ağzını tuttum ve rahime yemin verdim, bunun üzerine kesti. Vallahi bilirsiniz ki Muhammed bir şey söylediği zaman yalan çıkmaz, onun için başınıza bir azab inmesinden korktum."[1]

{مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ} Önlerinden ve arkalarından ❁ yani her taraflarından geldiler ve her cihetten her vechile çalıştılar, uğraştılar; yahut ilerisini gerisini, geçmişi geleceği anlattılar, inzar ettiler. {ر۪يحًا صَرْصَرًا} Sarsar rüzgârı ❁ soğuğunun şiddetinden yakıp kavuran yahut [4195] gürültüsü çok olan fırtına {ف۪ٓي اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ} nuhûsetli, uğursuz günlerde. ❁ Müneccimler buradan bazı günlerin nahs olduğuna istidlâl eylemişlerdir. Lâkin mütekellimîn demişlerdir ki günlerin saʻd ve nahs[2] ile ittisâfı zâtî değil, izâfîdir. Aynı[3] gün bir adama nazaran nahs, diğer bir adama nazaran saʻd olabilir. Elem gören bir adam için meş'um, nimet gören bir adam için uğur olur. Denilir ki bu günler şubatın âhirinden

1 Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve,* II, 202-204; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk,* c. 38, s. 242-247. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VII, 330:

عن جابر بن عبد الله قال: قال أبو جهل والملأ من قريش «لقد انتشر علينا أمر محمد فلو التمستم رجلا عالما بالسحر والكهانة والشعر فكلمه ثم أتانا ببيان من أمره» فقال عتبة «لقد سمعت قول السحرة والكهانة والشعر وعلمت من ذلك علما وما يخفى علي إن كان كذلك» فأتاه فلما أتاه قال له عتبة «يا محمد أنت خير أم هاشم، أنت خير أم عبد المطلب، أنت خير أم عبد الله؟» فلم يجبه قال: «فيم تشتم آلهتنا، وتضلل آباءنا، فإن كنت إنما بك الرئاسة عقدنا ألويتنا لك فكنت رأسنا ما بقيت، وإن كان بك الباءة زوجناك عشر نسوة تختار من أي أبيات قريش شئت، وإن كان بك المال جمعنا لك من أموالنا ما تستغني بها أنت وعقبك من بعدك»، ورسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ساكت لا يتكلم، فلما فرغ قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم: «بسم الله الرحمن الرحيم. حم. تنزيل من الرحمن الرحيم. كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا لقوم يعلمون –فقرأ حتى بلغ– أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عاد وثمود» فأمسك عتبة على فيه وناشده الرحم أن يكف عنه ولم يخرج إلى أهله واحتبس عنهم. فقال أبو جهل: «يا معشر قريش والله ما نرى عتبة إلا قد صبا إلى محمد وأعجبه طعامه، وما ذاك إلا من حاجة أصابته، انطلقوا بنا إليه» فأتوه، فقال أبو جهل: «والله يا عتبة ما حسبنا إلا أنك صبوت إلى محمد وأعجبك أمره فإن كانت بك حاجة جمعنا لك من أموالنا ما يغنيك عن طعام محمد». فغضب وأقسم بالله لا يكلم محمدا أبدا. قال: «ولقد علمتم أني من أكثر قريش مالا ولكني أتيته» فقص عليهم القصة «فأجابني بشيء والله ما هو بسحر ولا شعر ولا كهانة قرأ بسم الله الرحمن الرحيم. حم. تنزيل من الرحمن الرحيم. كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا لقوم يعلمون». قال يحيى كذا قال «يعقلون» حتى بلغ فقال: «أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عاد وثمود» فأمسكت بفيه وناشدته الرحم أن يكف وقد علمتم أن محمدا إذا قال شيئا لم يكذب فخفت أن ينزل بكم العذاب.

2 B: "nahs ve saʻd".

3 M ve B: "Ya'ni".

berdü'l-acûz denilen[1] günleri idi.[2] Şevvalin âhirinde çarşambadan çarşambaya olduğu da mervîdir.[3]

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَآءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ
سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَاۜ
قَالُٓوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا
كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا اَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ
لَا يَعْلَمُ كَث۪يرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذ۪ى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ
مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْۚ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَب۪ينَ
﴿٢٤﴾ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَٓاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ف۪ٓى اُمَمٍ
قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۚ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢٥﴾

[4196] **Meâl-i Şerîfi**

Allah düşmanlarının toplanıp ateşe sevk olunacakları gün ise artık onlar baştan âhire hep tevkif olunurlar (19). Hatta ona vardıklarında aleyhlerine kulakları ve gözleri ve derileri şehadet eder, neler yapıyor idiyseler (20). Derilerine "niçin aleyhimizde şâhidlik ettiniz?" derler. "Bizi" derler, "her şeyi söyleten Allah söyletti, sizi de ilk defa O yarattı, yine O'na götürülüyorsunuz" (21). Evvel kulaklarınız ve[4] gözleriniz ve[5] derileriniz aleyhinize şehadet eder diye sakınmaz idiniz velâkin zannetmiş idiniz ki Allah yaptıklarınızdan birçoğunu bilmez (22).[6] İşte Rabbinize beslediğiniz o zannınız sizi helâke sürükledi de hüsrâna düşenlerden oldunuz (23). Artık sabredebilirlerse ateş kendilerine

---

1 H -"denilen".
2 H +"Aynı zamanda".
3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 365. Krş. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn,* V, 174; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 9:

وكانت هذه الأيام من آخر شباط وتسمى أيام العجوز، وكانت فيما روي عن ابن عباس ومجاهد وقتادة آخر شوال من الأربعاء إلى الأربعاء.

4 H -"ve".
5 H -"ve".
6 H +"Ve".

bir ikāmetgâhtır, yok eğer hoşnutluğa dönmek isterlerse hoşnut edileceklerden değildirler (24). Hem onlara birtakım yanaşıklar[1] sardırmışızdır da onlar, onlara önlerindekini ve arkalarındakini ziynetleyivermişlerdir. Cin ve insten önlerinden geçen ümmetler içinde onların aleyhine de söz hak olmuştur, çünkü hep kendilerine yazık etmişlerdir[2] (25).

{شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ} Kulak ve gözleri ve derileri aleyhlerine şehadet ederler ❁ kendilerinin hiss ü [4197] idrak ve tehaffuz âlât ve vâsıtası[3] olan cihaz ve a'zâları şâhidlik ederler ki inkılâbâtın en fecî safhalarından biridir. Kadı Beyzâvî şöyle diyor: "Allah'ın onları intâkı ile yahut üzerlerinde kesblerine delâlet edecek birtakım eserler, izler izhar[4] etmesiyle ki bu surette lisân-ı hâl ile söylemiş olurlar."[5] Lâkin biraz sonra اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْطَقَ كُلَّ شَىْءٍ diye tasrih edilecektir. Hadiste vârid olmuştur ki insanda ilk söyleyen fahz-ı yüsrâ: sol uyluktur, sonra cevârih söyler, bunun üzerine "kahrolası" der, "ben seni müdafaa ediyorum."[6]

{وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذٖى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ} Ve işte bu sizin Rabbinize zannettiğiniz zannınızdır ki[7] sizi helâk etti. ❁ Bu zan Allah hakkında yanlış olan sû'-i zandır ki mühliktir. Demişlerdir ki اَلظَّنُّ ظَنَّانِ ظَنٌّ مُنْجٍ وَظَنٌّ مُرْدٍ zan ikidir biri münci' biri mühliktir.[8] أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي Hadîs-i kudsîsinin[9] mânâsını yanlış telakkī etmemelidir. Hasen-i Basrî Hazretleri bu âyeti okumuş da demiştir ki: "Nâsın ameli Rablerine olan zanlarına göredir, mü'min Allah'a güzel zanda bulunur, güzel amel yapar, kâfir ve münafık

1 B: "arkadaşlar".
2 B: "etmiştir".
3 B: "vesâiti".
4 B: "ihzâr".
5 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* V, 69:

«شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ» بأن ينطقها الله تعالى، أو يظهر عليها آثاراً تدل على ما اقترف بها فتنطق بلسان الحال.

6 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 298. Krş. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 10; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr,* VII, 69:

ففي الحديث: أن أول ما ينطق من الإنسان فخذه اليسرى، ثم تنطق الجوارح فيقول: تبا لك، وعنك كنت أدافع.

7 H ve F: "zannınız".
8 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* IX, 73; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 12.
9 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Zikir, 2.

da kötü zanda bulunur kötü amel yaparlar."[1] {فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبٖينَ} Artık onlar arzularına erdirilecek, döndürülecek değillerdir. ❁ Bir hadîs-i nebevîde لَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٍ buyurulmuştur.[2] Öldükten sonra geri çevrilecek yoktur. {وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَٓاءَ} Ve onlara birtakım karînler takdir eyledik sardırdık ❁ Şeytanlardan kendilerine karîn olup yanaşan birtakım arkadaşlar ki kabuğunun yumurtayı sarması gibi onları sarmışlar, başlarına dolanmışlardır. Çünkü وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرٖينٌ 'dir [ez-Zuhruf 43/36]. {وَحَقَّ عَلَيْهِمُ[3] الْقَوْلُ} Ve üzerlerine o söz hak oldu ❁ o söz kelime-i azab, yani Hak teâlâ'nın İblis'e şu kavli فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُ. لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعٖينَ [Sâd 38/84-85].

[4198]

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فٖيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذٖيقَنَّ
الَّذٖينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدٖيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَسْوَاَ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاءُ
اَعْدَٓاءِ اللّٰهِ النَّارُ لَهُمْ فٖيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالَ
الَّذٖينَ كَفَرُوا رَبَّنَٓا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا
مِنَ الْاَسْفَلٖينَ ﴿٢٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ
اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتٖى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فٖيهَا مَا تَشْتَهٖٓى اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فٖيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾
نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحٖيمٍ ﴿٣٢﴾

---

1 *Tefsîru Abdirrezzâk,* III, 152; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 456-457
عن معمر ، قال: تلا الحسن هذه الآية «وذلكم ظنكم الذي ظننتم بربكم أرداكم»... فقال: ألا وإن أعمال الناس على قدر ظنونهم بربهم ، فأما المؤمن فأحسن بالله الظن فأحسن العمل ، وأما الكافر والمنافق فأساء بالله الظن وأساء العمل، قال الله: «وما كنتم تستترون...» (فصلت ٢٢/٤١) حتى «فأصبحتم من الخاسرين» (فصلت ٢٣/٤١)

2 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn,* Beyrut: Dâru'l-Hilâl, 1423, I, 249; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kasru'l-emel,* s. 129; Beyhakī, *Şuʿabu'l-îmân,* XIII, 153/10097.

3 B: "عليه".

[4199] **Meâl-i Şerîfi**

Bir de[1] dedi ki o küfredenler: "Şu Kur'ân'ı dinlemeyin ve ona yaygara yapın, belki bastırırsınız" (26). İşte[2] Biz de onun için o küfredenlere şiddetli bir azab tattıracağız ve kendilerine yaptıkları amellerin en kötüsünün cezâsını vereceğiz (27). O işte cezâsı Allah düşmanlarının, o ateş, onlara ondadır ancak دَارُ الْخُلْدِ ebediyet evi, âyetlerimize yaptıkları cehûdluğun cezâsı (28). Ve[3] muhakkak diyecek ki o küfredenler: "Ey Rabbimiz![4] Göster bize cinn ü insten bizleri idlâl edenlerin ikisini[5] de, ki onları ayaklarımızın altına alalım en aşağılıklardan olsunlar" (29). Haberiniz olsun ki "Rabbimiz Allah" deyip de sonra doğru gidenler yok mu, onların üzerlerine şöyle melekler iner: "Korkmayın, mahzun olmayın, vaad olunup durduğunuz cennet ile neş'eyâb olun[6] (30). Bizler sizin hem dünyâ hayatta hem âhirette dostlarınızız ve size orada nefislerinizin hoşlanacağı var, hem size orada ne isterseniz var[7] (31). Konukluk[8] olarak, mağfiret ü rahmetine nihâyet olmayan bir Gafûr-i Rahîm'den"[9] (32).

{وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ} Bir de dedi ki o küfredenler: "Şu Kur'ân'ı dinlemeyin ve onun hakkında lâğv yapın." ❁ Rivayet olunduğuna göre Resûlullah Mekke'de iken yüksek sesle Kur'an okuduğu zaman müşrikler etraftan dinleyen insanları kovar dağıtırlar; "dinlemeyin şu Kur'ân'ı ve lâğv, yani asılsız yaygara, gürültü yapın" derler ve ıslık çalar, gürültü ederlerdi.[10]

---

1 H ve F: "Hem".
2 H ve F: "Elbette".
3 H ve F: "Bir de".
4 H ve F: "Yâ Rabbenâ!".
5 M ve B: "ikisine".
6 H ve F: "Şüphesiz şol kimseler ki 'Rabbimiz Allah' demekte, sonra da doğruluk etmektedirler, onların üzerlerine* peyderpey melekler iner, şöyle diyerek: 'Korkmayın, mahzun olmayın, neş'eyâb olun o cennet ile ki vaad olunuyordunuz".
* H: "üzerine".
7 H ve F: "Biz sizin dostlarınızız hem dünyâ hayatta hem âhirette ve size orada nefisleriniz ne arzu ederse var, hem ne isterseniz var".
8 M: "Konuklu".
9 H ve F: "Mağfiret ü rahmetine nihâyet olmayan bir Gafûr-i Rahîm'den konukluk olarak".
10 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, X, 3272. Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 460; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 13:

Cenâb-ı Allah kâfirlere olan va'îd ve inzardan sonra mü'minlere va'd ü tebşir ile buyuruyor ki:

{إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا} Onlar ki "Rabbimiz Allah'tır" dediler, sonra istikāmet ettiler, doğru gittiler. ❁ Yani Allah'ın vahdâniyet ve rubûbiyetini tasdik ve ikrar edip şirke rücû etmeksizin o ikrarda sâbit olarak muktezâsınca gittiler. *Tefsîr-i Keşşâf*ta der ki: "ثُمَّ 'istikāmet'in [4200] mertebede 'ikrar'dan terâhîsi ve onun üzerine fazlı hasebiyledir. Çünkü bütün şan, istikāmettedir. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا [el-Hucurât 49/15] Kavl-i kerîmi de bunun bir naziridir. Mâna 'sonra o ikrar ve muktezâsı üzerinde sebat ettiler' demektir. Hazret-i Ebû Bekir'den bir rivayette, kavilde müstakīm oldukları gibi fiilde de müstakīm oldular. Diğer bir rivayette de yine Ebû Bekr-i Sıddık radıyallahu anh bunu tilâvet edip 'ne dersiniz?' dedi, 'günah işlemediler' dediler, 'pek zoruna hamlettiniz, ibâdet-i evsâna dönmediler' dedi. Hazret-i Ömer radıyallahu anh da bir hutbesinde bu âyeti tefsir edip demiştir ki: 'Allah'a itaatte istikāmet yaptılar, tilkiler gibi hîlekârlığa sapmadılar.' Hazret-i Osman radıyallahu anh'tan: 'Amelde ihlâs yaptılar.' Hazret-i Ali kerremallahu vechehu'dan: 'Ferâizi eda ettiler.'"[1] Süfyân-ı Sevrî hazretlerinden: "Dediklerine muvâfık amel ettiler."[2] Rebî' b. Enes'ten: "Allah'ın mâsivâsından i'râz eylediler".[3] Süfyan b. Abdullah es-Sekafî radıyallahu anh Hazretleri de demiştir ki: "'Yâ Resûlallah, bana tutunacağım bir emir haber ver' dedim, Resûlullah buyurdu ki: قُلْ «رَبِّيَ اللّٰهُ»

عن ابن عباس رضي الله، عنهما قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو بمكة إذا قرأ القرآن يرفع صوته، فكان المشركون يطردون الناس، عنه ويقولون: لا تسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه لعلكم تغلبون وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أخفى قراءته لم يسمع من يجب أن يسمع القرآن فأنزل الله: ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها.

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 198-199:
«ثُمَّ» لتراخى الاستقامة عن الإقرار في المرتبة وفضلها عليه، لأنّ الاستقامة لها الشأن كله، ونحوه قوله تعالى إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا والمعنى: ثم ثبتوا على الإقرار ومقتضياته. وعن أبى بكر الصديق رضى الله عنه: استقاموا فعلا كما استقاموا قولا. وعنه: أنه تلاها ثم قال: ما تقولون فيها؟ قالوا: لم يذنبوا. قال حملتم الأمر على أشدّه. قالوا: فما تقول؟ قال: لم يرجعوا إلى عبادة الأوثان. وعن عمر رضى الله عنه: استقاموا على الطريقة لم يروغوا روغان الثعالب. وعن عثمان رضى الله عنه: أخلصوا العمل. وعن على رضى الله عنه: أدّوا الفرائض.

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 289; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 15; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* XV, 358; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 303:
وقال سفيان الثوري: عملوا على وفاق ما قالوا.

3 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 289; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 15; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* XV, 358; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 303:
وقال الربيع: أعرضوا عما سوى الله.

ثُمَّ اسْتَقِمْ ‘Rabbim Allah de, sonra da müstakīm ol.’ Bunun üzerine ‘benim hakkımda en korkacağın[1] nedir?’ dedim, Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem[2] kendi dilini tutup ‘işte bu’ buyurdu.”[3] {تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ} Üzerlerine peyderpey Allah'ın[4] elçileri melekler iner ❁ kâfirlere şeytanlar karîn olduğu gibi bunlara da melekler iner. Mücâhid ve Süddî demişler: inde'l-mevt,[5] Mukātil demiş: inde'l-ba'ʿs.[6] Bazıları da hem mevt, hem kabir, hem baʿs sırası demişler,[7] maʿamâfîh âyet mutlaktır. Dünyada hayâtın her lahzasına da[8] sâdıktır. تَتَنَزَّلُ hem[9] muzâriʿ olmakla istimrar, hem tefe“ulden olmakla tekellüf ve tevâlî[10] ifade eder, bâhusus hem dünya ve[11] hem âhiret tansis de[12] olunacak, yani dembedem iner iner dururlar. {اَنْ} Şöyle diye ki {لَا تَخَافُوا} korkmayın ❁ istikbalden [4201] endişe etmeyin {وَلَا تَحْزَنُوا} mahzun da olmayın ❁ yani geçmişe de merak etmeyin. Çünkü اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ'dur. [Yûnus 10/62]. {وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّت۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ} Vaad olunup durduğunuz cennet ile müjdelenin, neşelenin {نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ} biz sizin evliyânız dostlarınızız {فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ[13]} hem dünya hem âhirette. ❁ Bu kayıt gösterir ki meleklerin inişi hem dünya hem âhirete şâmildir. Ancak bazıları bunun

---

1 B: “korkunç”.

2 F, M ve B +“buyurdu ki”.

3 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 199. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 413; İbn Mâce, Fiten, 12; Tirmizî, Zühd, 61/2410:

وقال سفيان بن عبد الله الثقفي رضى الله عنه: قلت يا رسول الله، أخبرنى بأمر أعتصم به. قال: قل «ربىّ الله» ثم استقم، قال فقلت: ما أخوف ما تخاف علىّ؟ فأخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بلسان نفسه فقال: «هذا».

4 H: “Allah”.

5 *Tefsîru Mücâhid,* s. 586; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 466; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 304:

عن مجاهد، في قوله: «تتنزل عليهم الملائكة» قال: ذاك عند الموت.

قال: ثنا أسباط، عن السديّ «تَتَنزلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ» قال: عند الموت.

6 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 742:

«تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ» في الآخرة من السماء وهم الحفظة «أَلَّا تَخافُوا وَلا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ» وذلك أن المؤمن إذا خرج من قبره، فينفض رأسه، وملكه قائم على رأسه يسلم عليه، فيقول الملك للمؤمن أتعرفني؟ فيقول: لا، فيقول: «أنا الذي كنت أكتب عملك الصالح فلا تخف ولا تحزن وأبشر بالجنة التي كنت توعد»، وذلك أن الله وعدهم على ألسنة الرسل –فى الدنيا– الجنة.

7 Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 292:

قال وكيع بن الجراح: البشرى تكون في ثلاثة مواطن: عند الموت، وفي القبر، وفي البعث.

8 H: “lahzasında”.

9 B -“hem”.

10 M: “vetevavli”; B: “tevellî”.

11 H -“ve”.

12 H -“de”.

13 H, F, M (birinci baskı) ve B: “في الدنيا والاخرة”.

doğrudan doğru kelâm-i ilâhi olduğuna kāil olmuşlardır[1] ki اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا [el-Bakara 2/257] kabîlinden veliyyü'l-emr, veliyyü'n-ni'me, hâmi ve hafîz demek olur. Lâkin zâhir olan melâikenin kelâmından olmasıdır. Cennet ile sevinecek ne var derseniz {وَلَكُمْ فٖيهَا مَا تَشْتَهٖٓى اَنْفُسُكُمْ} orada size[2] canlarınız ne arzu ederse var {وَلَكُمْ فٖيهَا مَا تَدَّعُونَ} hem orada size ne isterseniz var, yani her neyi gelsin derseniz hemen gelir {نُزُلاً} bir nüzül, yani konukluk ikramiye olarak {مِنْ غَفُورٍ رَحٖيمٍ} bir Gafûr-i Rahîm'den. ❁ Saadet mertebeleri tam ve fevka't-tam olmak üzere ikidir. Tam saadet, zatında kâmil olacak sıfât-ı fâzıla iktisab etmektir. Bu dereceyi geçip de nâkısları kemâle erdirmek için çalışmak da fevka't-tamdır. Birinciye işaret olmak üzere اِنَّ الَّذٖينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا buyurulduğu gibi ikinciyi anlatmak üzere de buyuruluyor ki:

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ اِنَّنٖى مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا
تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُۜ اِدْفَعْ بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذٖى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ
وَلِىٌّ حَمٖيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذٖينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُوحَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا
يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٦﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ
وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُۜ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَهُنَّ اِنْ
كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذٖينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ
لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْۜ اِنَّ الَّذٖٓى اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۜ اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓى
اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَاۜ اَفَمَنْ يُلْقٰى فِى النَّارِ خَيْرٌ اَمْ مَنْ يَأْتٖٓى اٰمِناً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِعْمَلُوا مَا
شِئْتُمْۙ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٤٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزٖيزٌۙ
﴿٤١﴾ لَا يَأْتٖيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖۜ تَنْزٖيلٌ مِنْ حَكٖيمٍ حَمٖيدٍ ﴿٤٢﴾ مَا يُقَالُ

1 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 304; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XII, 373:

وقيل: «نحن أولياؤكم» من كلام الله تعالى، أولياؤكم بالكفاية والهداية.

2 H: "sizin".

لَكَ اِلَّا مَا قَدْ ق۪يلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَۜ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ
قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُۜ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّۜ قُلْ هُوَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَٓاءٌۜ
وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًىۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٤٤﴾

[4203] **Meâl-i Şerîfi**

Ben şüphesiz Müslümanlardanım deyip salâh ile çalışarak Allah'a davet eden kimseden daha güzel sözlü de kim olabilir? (33). Hem hasene de müsâvî olmaz seyyie de, seyyieyi en güzel olan hasene ile def' et, o vakit bakarsın ki seninle arasında bir adâvet bulunan kimse yakılgan bir hısım gibi olmuştur (34). O rütbeye ise ancak sabredenler kavuşturulur ve o rütbeye ancak büyük bir haz sâhibi olan kavuşturulur (35). Şayet seni Şeytan'dan bir dürtüş dürtecek olursa hemen Allah'a sığın (isti'âze et), çünkü O'dur ancak işiten bilen (36). Ve O'nun âyetlerindendir leyl ü nehâr, Şems ü Kamer. Şems ü Kamer'e secde etmeyin de onları yaratan Allah'a secde edin, gerçek O'na [4204] *ibadet edecekseniz (37). Buna karşı kibretmek isterlerse haberleri olsun ki Rabbinin huzûrundakiler gece ve gündüz O'na tesbih ederler, hem onlar usanmazlar (38). Ve O'nun âyetlerindendir ki sen Arz'ı görürsün boynu bükük huşû hâlinde, derken üzerine suyu indiriverdik mi ihtizaz eder ve kabarır, şüphe yok ki ona o hayâtı veren elbette ölüleri diriltlicidir. Hakikat O her şeye kādirdir (39). Âyetlerimizde ilhâda sapan sapkınlar elbette bize gizli kalmazlar. O hâlde ateşe atılan mı hayırlıdır yoksa kıyamet günü emniyet içinde gelecek olan mı? Düşünün de istediğinizi yapın, çünkü O her ne yaparsanız*[1] *görür (40). Onlar, o zikir kendilerine geldiği vakit ona körlük eden mülhidler, hâlbuki o misli bulunmaz azîz bir kitap (41). Ona ne önünden ne ardından bâtıl yaklaşamaz, bütün kâinatın övdüğü Hamîd bir Hakîm'den indirilme bir Tenzil (42). Sana senden evvelki resullere denilenden başka bir şey denilmiyor ve şüphe yok ki Rabbin hem bir mağfiret sâhibidir, hem de elîm bir ikāb (43). Ve eğer*

---

1 B: "yapıyorsanız".

biz onu aʿcemî bir Kur'an yapa idik, diyecekler idi ki: "Âyetleri tafsil edilseydi ya![1] Araba Acemce mi?" De ki: "O, iman edenler için hidâyet ve şifâdır, iman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o[2] onlara karşı körlüktür, onlara[3] uzak bir mekândan haykırılır" (44).

{وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ} Ve kimdir o kimseden daha güzel sözlü ki ❁ yani kavli ve mezhebi o kimseden daha güzel hiçbir kimse olamaz ki {دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ اِنَّنٖى مِنَ الْمُسْلِمٖينَ} "ben şüphesiz müslimîndenim[4]" deyip, yani ihlâs ile Allah'a yüz tutup İslâm mezhebini seve seve iltizam edip hayır ve salâha çalışarak Allah'a davet etmektedir. ❁ Sûrenin başında geçtiği üzere قُلُوبُنَا فٖٓى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ diyen kâfirlerin sözlerine karşı ne güzel bir cevaptır. Allah'a davet enbiyânın ve verese-i enbiyâ olan ermişlerin mesleğidir. قُلْ هٰذِهٖ سَبٖيلٖٓى اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖى [Yûsuf 12/108] buyurulduğu üzere bu âyet de başta Peygamber olmak üzere onun izince giden [4205] ve basiret ile Allah'a davet eden erenlerin hepsine şâmildir. Bu haysiyetledir ki İbn Abbas'tan bir rivayette bunun Resûlullah hakkında,[5] bir rivayette de ashâbı hakkında nâzil olduğu nakledilmiş,[6] Hazret-i Âişe'den de müezzinler hakkında nâzil olduğu rivayet olunmuştur.[7] Maʿamâfîh sebeb-i nüzul hâs olsa bile bu vasıflarla muttasıf olan, yani İslâm'a muʿtekid hâlis muvahhid ve hayr u salâh[8] âmili olarak Allah'a davet eden her dâʿî bu mefhumda dâhil olduğunda şüphe yoktur. Sûre Mekkî olmak, ezan ise Medîne'de meşrû kılınmış bulunmak hasebiyle müezzinler hakkında nüzûlü rivayetini hükmün

---

1 H ve F -"ya".
2 B -"o".
3 H ve F: "onlar".
4 B: "müslimînden".
5 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 469:

عن السديّ «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ» قال: محمد صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّم حين دعا إلى الإسلام.

قال ابن زيد، في قوله: «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ» قال: هذا رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّم.

6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 199; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 305:

«مِمَّنْ دَعا إِلَى اللَّهِ» عن ابن عباس رضى الله عنهما: هو رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا إلى الإسلام «وَعَمِلَ صالِحاً» فيما بينه وبين ربه، وجعل الإسلام نحلة له. وعنه: أنهم أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم.

7 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* I, 204. Krş. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 469:

عن عائشة قالت: ما أرى هذه الآية نزلت إلا في المؤذنين: «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ».

8 F ve M: "hayra, salâh".

onlara da şümûlü mânasına anlamak iktizâ eder, ezanın da en güzel sözlerden olduğu[1] söz götürmez. Demek olur ki Allah'a davet yalnız imana davet demek[2] değildir, mü'minleri amele davet de bu mânada dâhildir. Binâen'aleyh Allah'a davet tevhid ve tâatine davet demektir ki bunun meâli de likāullâha davete râciʿ olur. Hulâsa Allah'a davet en güzel sözdür, ancak böyle olması iki şart ile meşruttur: Birisi, o davet yalnız kuru bir laftan ibaret kalmamalı, hâli kāline muhalif olmamalı, amel-i sâlihe iktiran etmelidir. Yani evvelâ kendini düzeltmeli, kendisi ilâhî ahlâk ile mütehallık olup başkalarını davete lâyık ve sözüne kendi fiili şâhid olacak vechile çalışarak güzel iş yaparak davet etmeli ki basiret üzere bulunmak ve îcâbında seyfe sarılmak bu amel-i sâlih cümlesindendir. Birisi de İslâm'dır, dâʿî müslimînden[3] olmalı, davetine hiç şirk karıştırmayarak "Rabbimiz Allah" deyip sonra istikāmetle giden hâlis Müslümanlardan bulunmalıdır. İslâm olmayınca amelde tam salâh bulunmaz ve Allah'a davet edilmiş olmaz. Ebû Hayyân *Bahr*'da der ki:[4] "Zeyd b. Ali دَعَا اِلَى اللهِ بِالسَّيْفِ demiştir. Kendisini Benî Ümeyye mülûkünden bazı zalemeye karşı seyf ile hurûca sevkeden de bu olsa [4206] gerektir. Müşârünileyh Zeyd kitabullâha âlim idi, Hişam[5] b. Abdülmelik'in[6] hapsinde iken kendisinden zabt edenlere takrir ettiği tefsirinden bir kısmına vâkıf oldum ki ilimden ve kelâm-ı Arab ile istişhaddan çok bir hazzı var. Denilir ki biraderi Muhammed Bâkır ile ikisi münazara ettikleri zaman herkes hokkalarını alıp toplanırlar, onların sânihât-ı ilmiyelerini yazarlardı, rahimehumallah ve radıye anhuma."[7]

---

1 H ve F +"da".
2 M: "etmek".
3 B: "müslümandan".
4 Zeydiyye'nin intisab ettikleri Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anh [Müellifin notu].
5 B: "Hâşim".
6 H ve F: "Melik'in".
7 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 305. Krş. İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 16; Âlûsî, *Rû-hu'l-meʿânî,* XII, 374:
وقال زيد بن علي: دعا إلى الله بالسيف، وهذا، والله أعلم، هو الذي حمله على الخروج بالسيف على بعض الظلمة من ملوك بني أمية. وكان زيد هذا عالما بكتاب الله، وقد وقفت على جملة من تفسيره كتاب الله وإلقائه على بعض النقلة عنه وهو في حبس هشام بن عبد الملك، وفيه من العلم والاستشهاد بكلام العرب حظ وافر، يقال: إنه كان إذا تناظر هو وأخوه محمد الباقر اجتمع الناس بالمحابر يكتبون ما يصدر عنهما من العلم، رحمهما الله ورضي عنهما.

Allah'a davetin merâtibi ve mertebesine göre birtakım[1] mezâhim ve metâ'ibi bulunduğundan dolayı da buyuruluyor ki: {وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ} Bununla beraber güzellik de müsâvî olmaz kötülük de ❁ hasene ile seyyie müsâvî olmak şöyle dursun, her hasene de bir olmaz, her seyyie de; hem güzel huyların, iyi amellerin âsâr ve ahkâmda mertebeleri muhteliftir, hem de kötülüklerin, kötü huyların mertebeleri muhteliftir. Meselâ kötülüğe karşı kötülükle iyiliğe karşı kötülük bir olamayacağı gibi, iyiliğe karşı iyilikle kötülüğe karşı iyilik de[2] bir olmaz. Onun için en güzel olan davete karşı yapılan kötülükler, o küfürler, küfranlar, eziyetler de kötülüklerin kötüsüdür. Bununla beraber o kötülüklerin de muhtelif mertebeleri vardır. O hâlde ne yapmalı? Emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker ile Allah'a davet yapılırken kötülüklerin teşdîdine[3] sebebiyet vermeyerek {اِدْفَعْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ} en güzel hasene olan muâmele ile yahut Allah'a davetin en güzel sureti ile def' et السَّيِّئَةَ o seyyieyi o muhtelif merâtibdeki[4] seyyieyi, kötülüğü def' etmek için en güzel yol Allah'a davet yolu, Allah'a davetin en güzel tarzı İslâm ile amel-i sâlihe mukārin olanı, amel-i sâlihin en güzeli de kötülüğe karşı iyiliktir ki mücerred aftan, sabırdan daha güzeldir. {فَاِذَا الَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ} O surette bir de bakarsın ki seninle arasında adavet [4207] bulunan kimse {كَاَنَّهُ وَلِىٌّ حَمِيمٌ} şefkatli bir hısım gibi olmuştur. ❁ Denilmiştir ki nitekim Ebû Süfyan öyle oldu.[5] {وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا} Ona ise yani[6] kötülüğü en güzel hasene ile def' etmek seciyesine ancak sabredenler, sabrı huy edinenler erdirilir ❁ çünkü nefsi intikam hissinden men'[7] etmek ancak sabr-ı hakīkī[8] ile olur. {وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُوحَظٍّ عَظِيمٍ} Ve ona ancak azîm haz sâhibi erdirilir ❁ kuvve-i rûhiyye ve fezâil-i nefsiyeden yüksek bir derece ile, ni'met-i ilâhiyeden

---

1 F ve M -"birtakım".
2 F ve M -"de".
3 B: "şiddetine".
4 B: "mertebedeki".
5 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 300:
قال مقاتل: نزلت في أبي سفيان بن حرب وكان مؤذيًا لرسول الله صلى الله عليه وسلم فصار له وليًّا، بعد أن كان عدوًا، نظيره قوله تعالى: «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً» (الممتحنة ٦٠/٧)
6 F, M ve B -"yani".
7 F, M ve B: "def'".
8 H -"hakīkī".

büyük bir nasîbe mazhar olmuş bahtiyar nâil olur. {وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ} Ve şayet seni Şeytan'dan bir dürtme dürtecek olursa ona uyma da şerrinden {فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ} hemen Allah'a sığın ❁ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ deyip Allah'ın korumasını iste {اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ} şüphesiz ki O'dur öyle Semî', öyle Alîm. ❁ Senin sığınmanı işitir, niyetini ve her hâlini bilir. Allah'a davet, a'mâl ve akvâlin en güzellerinden olduğu beyan buyurulduktan sonra, O'nun azamet ve kudretini en bâhir âyetlerle göstermek üzere buyuruluyor ki: {وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ} Ve O'nun âyetlerinden: vücud ve kudretinin, ilim ve hikmetinin delâil ve alâmetlerindendir gece ile gündüz ❁ âlemdeki bu hâdiseler, zamanın cereyânındaki bu tehavvüller, bunlar gösterir ki yukarıda yaratıldıkları beyan olunan Arz ve semâsı ile bu âlem bir kararda, bir tabiatta durup kalmaz; lahzadan lahzaya, hâlden hâle değişir, bugünü yarın tâkip eder. Bu surette bütün bu tehavvülât hâlıkının sun' u kudretini ve bu dünyanın bir âhireti bulunduğunu gösterir. Gaflet etmemek lâzım gelir ki gece ile gündüzün bu ihtârında mağrurlara bir inzar, mağmumlara bir tesliyet mündemicdir.

[4208] Böyle gece ile gündüz O'nun âyâtından olduğu gibi {وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ} ve Güneş'le Ay da ❁ biri gündüz sultanı olan ziyâ, biri de gece sultanı olan nûr, ikisi de Allah teâlâ'nın sanat ve kudretinin, semâ-yı dünyayı tezyin eden en güzel tecelliyâtındandır. Leyl ü nehâra nazaran Şems ü Kamer'in aksedilerek ifade edilmesinde birkaç fâide vardır. Birincisi, Şems'in nehâra ittisâlini muhafaza etmek, ikincisi, Şems'in Kamer'e nazaran asâletine işaret eylemek, üçüncüsü, geceden gündüze geçildiği gibi gündüzden de geceye olan tehavvüle îmâ eylemek, dördüncüsü de leyl ü nehar ile Şems ü Kamer arasında "râ" harfinde bir tevazün letâfeti vermektir. Şems ü Kamer'in bu tecelliyâtından dolayı {لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ[1]} ne Şems'e ne de Kamer'e secde etmeyin ❁ çünkü onlar da sizin gibi mahluklardır[2]. {وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَهُنَّ} bütün onları yaratmış olan Allah'a secde edin {اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ} eğer siz

---

1 H: "والقمر".
2 B: "mahlukdurlar".

gerçekten O'na ibadet edecekseniz ❁ başkasına secde etmezsiniz, zira secde ibadetin en hâssıdır. خَلَقَهُنَّ'de هُنَّ zamiri Zemahşerî'nin beyânına göre âyât teviliyle leyl ü nehar ve Şems ü Kamer'e râciʿ olmak üzere cemʿ-i müennes getirilmiştir.[1] Bununla beraber: كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ [el-Enbiyâ 21/33; Yâ-sîn 36/40] gibi Şems ü Kamer'le beraber bütün nücûma dahi ircâʿı melhuzdur. İmam Şâfiî'ye göre secde işbu تَعْبُدُون'da yapılır. Lâkin İmâm-ı Aʿzam Ebû Hanife Hazretleri'ne göre ikinci âyetin nihâyetinde لَا يَسْـَٔمُونَ'da yapılmalıdır. Çünkü kelâm orada tamam oluyor, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Vâil ve Bekr b. Abdullah da buna kāil olmuşlar; Mesrûk, Sülemî, Nehaî, Ebû Salih ve İbn Sîrîn'den de böyle nakl[2] olunmuştur. Yine tehavvülât-ı âleme işaretle buyuruluyor ki: {وَمِنْ اٰيَاتِهِ} Ve O'nun âyâtındandır[3] ki {اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً} sen Arz'ı [4209] hâşiʿ görürsün ❁ boynu bükük bir zelil gibi kuraklıktan çökmüş, perişan bir hâle düşmüştür. Arz'ın hüsran ve kuraklık hâlindeki perişanlığı zillete düşmüş bir kimsenin boynunu büktüğü huşûʿ, yani tezellül hâline benzetilmiştir. Bu teşbih bir taraftan secde etmek istemeyen mütekebbirlerin nihâyet toprak olup zelil olacaklarını ihtar ettiği gibi bir taraftan da mütevâzıʿ olanların yükseleceklerini işʿâr için buyuruluyor ki: {فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ} Derken onun üzerine o suyu indirdiğimiz vakit {اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ} ihtizaz eder, deprenir ve kabarır {اِنَّ الَّذٖٓى اَحْيَاهَا} şüphe yok ki ona o hayatı veren ❁ o Arz'ı öyle dirilten {لَمُحْيِ الْمَوْتٰى} elbette ölüleri dirilticidir. ❁ Rûhsuz cesedlere rûh verir. {اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ} Şüphesiz ki O her şeye kādirdir. ❁ İradesinin taʿalluk ettiği her şey vücûda gelir, kâfirler yıkılır, mü'minler yükselir. Onun için hâlden yılmayıp davete ikdam etmelidir. Bu beyandan sonra istikāmetin zıddına giden mülhidleri tehdid ile buyuruluyor ki:

{اِنَّ الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓى اٰيَاتِنَا} Bizim âyetlerimizde mülhidlik edenler.

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 200:
الضمير في «خَلَقَهُنَّ» لليل والنهار والشمس والقمر، لأنّ حكم جماعة ما لا يعقل حكم الأنثى أو الإناث. يقال: الأقلام بريتها وبريتهنّ: أو لما قال «وَمِنْ آياتِهِ» كن في معنى الآيات.

2 H: "rivayet"; F -"nakl".

3 B: "âyetlerindendir".

"**İlhâd**" esasen lahde koymak demek olup doğruluktan eğrilmek, haktan bâtıla sapmak mânasına dahi gelir. Râgıb der ki: "İlhad iki türlüdür: birisi Allah'a şirk ilhâdı, birisi de esbâbda şirk ilhâdıdır. Evvelkisi imana münâfî olur, onu ibtal eder,[1] ikincisi ise onu ibtal etmezse de tutamaklarını zayıflatır."[2] Âyetlerde "ilhad" doğru mâna vermeyip istikāmetten ayrılarak eğrisine çekmek demek olur ki tekzîbe ve yanlış te'vîl ü tahrîfe şâmil olur. Âyât, [4210] zikrolunan leyl ü nehar, Şems ü Kamer gibi tekvînî âyetler ve mucizelerle Kur'an gibi tenzîlî ve teşrîʿî olan âyetlerden eʿamdır. Her ikisine de aykırı gitmek ilhaddır. İlhâdın da cezâsı nâra atılmaktır. Çünkü ilhad, ateşe gülistan diye atılmak gibidir. Onun için buyuruluyor ki {اَفَمَنْ يُلْقٰى فِى النَّارِ خَيْرٌ... إلخ}

❁ yukarıki {اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَٓاءَهُمْ} Tehdiddir. ❁ {اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ} اِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ'dan bedeldir. Binâenʿaleyh haberi de geçen لَا يَخْفَوْنَ فِى اٰيَاتِنَا عَلَيْنَا'dır. "Zikr"den murad, Kur'an olduğu için mutlak âyâttan sonra bilhassa Kur'ân'ın şânına itina ile tansistir. Demek ki "âyât" Kur'an'dan eʿam olduğu gibi, "ilhad" da "küfr"den eʿamdır {كِتَابٌ عَزِيزٌ} Azîz bir kitap ❁ yani bir kitap ki misli bulunmaz {لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ} ne önünden ne ardından ona bâtıl yanaşamaz. ❁ Mündericâtı hiçbir vechile ibtal edilemeyecek derecede doğru ve sağlam, ona karşı yapılan lağviyyât, küfr ü ilhad, onun haddizâtındaki hüccet ve metânetine hiç halel veremez[3], öyle azîz. {تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ} Hamîd, yani bütün kâinâtın üzerindeki nimetleriyle hamd ü medh ettiği bir Hakîm'den indirilme.

Yâ Muhammed! {مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ} Sana senden evvelki peygamberlere söylenenden başka bir şey söylenmiyor ❁ kâfirler tarafından sana söylenen sözlerin bütün hâsılı فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ diye evvelki peygamberlere karşı söylenen küfür ve tekzîb ü ilhaddan başka bir şey değildir. Binâenʿaleyh keder etme de onlar gibi sabret

1 Bundan dolayı lisânımızda "ilhad" taʿtîl, ateizm mânasına dahi kullanılmıştır [Müellifin notu].

2 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 737:

والْإِلْحَادُ ضربان: إلحاد إلى الشّرك بالله، وإلحاد إلى الشّرك بالأسباب. فالأوّل ينافي الإيمان ويبطله. والثاني: يوهن عراه ولا يبطله.

3 H ve F: "vermez".

{اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَلِيمٍ} şüphe yok ki Rabbin [4211] muhakkak bir mağfiret sâhibi, hem de elîm bir ikāb sâhibidir. ❁ Enbiyâsına ve tevbekâr olanlara mağfireti büyük olmakla beraber a'dâsına ve ehl-i masiyetine ikābı da çok elîmdir. Günü gelir o yola gelmek istemeyen kâfirlerin, mülhidlerin belâlarını verir. Bâlâda كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ burada da تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ buyurulmasına karşı o yapılan ilhad cümlesinden olmak üzere demişler ki: "O öyle bir tenzil ise neye Arapça olmuş, başka bir lisan ile indirilse de mucizeliği daha açık olsa ya?" Ona cevâben istînaf "vâv"ı ile buyuruluyor ki: {وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا} Ve eğer biz onu A'cemî bir Kur'an yapsa idik ❁ yani fasih Arapçanın gayrı bir dil ile indirse idik {لَقَالُوا} muhakkak diyeceklerdi ki {لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ} âyetleri tafsil edilse! ❁ Anlaşılacak bir lisan ile ayırt edilip anlatılsa! Yahut diğer bir mâna ile: Her dilden ayrı ayrı olarak bazısı Arabî, bazısı A'cemî olsa ne vardı? {ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ} Araba A'cemce mi? ❁ Arabî bir peygambere Acemce bir Kur'an olur mu? Yahut bir Araba Acemce söylenir mi? derlerdi, ve o vakit قُلُوبُنَا فِى اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ demelerinin bir mânası olurdu. (*Sûre-i İbrâhim'de* وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ *[İbrâhim 14/4] bak*). "**Acemî**"[1], Acem cinsine mensub olan. "**Acem**" Arabın gayrısı, Türk, Fürs, Hindli, Avrupalı ilh... hangi cinsten olursa olsun fasih olmayan, iyi söyleyemeyen, gerek tutukluktan ve gerek dilinin garâbetinden dolayı dediği anlaşılmayana "a'cemî" denir ki biz bunu her hususta ta'mîm ederek "acemi"[2] deriz, "a'cem" de aynı mânadadır. Onun için "a'cemî"nin يا'sı nisbet mi, mübalağa mı diye münakaşa edilmiştir. Ma'amâfîh *Kāmûs*'un işaret ettiği vechile "a'cem" bir de Arabdan olmayana denilir, müfredi ve cem'i beraberdir رَجُلٌ وَقَوْمٌ اَعْجَمُ denilir, Arabî değil demek olur.[3] Şu hâlde "a'cemî", nisbet olarak Arabın gayri olan a'cemî mânasına da gelebilecektir. [4212] Nitekim âyette de A'cemî gayr-i Arab diye tefsir edilmiştir. {قُلْ} de ki {هُوَ} o Arabî Kur'an {لِلَّذِينَ اٰمَنُوا} iman edenler için ❁ ki gerek Arap olsun gerek gayrısı {هُدًى} ayn-ı hidâyet ❁ doğru yola irşad eden rehber {وَشِفَاءٌ} ve mahz-ı

---

1 B: "A'cemî".
2 B: "a'cemî".
3 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* IV, 392.

şifâdır. ❁ Sînelerdeki marazlara: cehalet, ahlâksızlık, şüphecilik gibi dertlere devâdır[1], iman eden ondan istifade etmenin yolunu da bulur, hiç olmazsa فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ [en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7] emri mûcebince bilen ehlinden sorar. {وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ} İman etmeyenlere gelince {ف۪ٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ} onların kulaklarında bir ağırlık vardır ❁ Arap olsa da iyi işitmezler {وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًىۜ} hem de o, onlara karşı bir körlüktür ❁ onun güzelliğini, hikmetlerini, inceliklerini göremezler, aksine teessür duyarlar. {اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ} Onlara uzak bir mekândan bağırılır. ❁ Bu ifadede birkaç mâna vardır: Birincisi hitâba kābiliyetleri olmadığını, مَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذ۪ى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءً [el-Bakara 2/171] mazmûnu üzere bir temsildir. İkincisi[2] سَنُر۪يهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَف۪ٓى اَنْفُسِهِمْ buyurulacağı[3] üzere İslâm sıyt u şevketinin[4] âfâka intişar edip uzaklara kadar yayıldıktan sonra onun kadrini takdir etmeyen Araplara uzaktan nidâ edeceğine işarettir. Üçüncüsü Sûre-i Mü'min'de geçtiği üzere اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْا۪يمَانِ فَتَكْفُرُونَ [40/10] mısdâkınca nidâ olunacaklarına da işaret olur.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ ف۪يهِۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَف۪ي شَكٍّ مِنْهُ مُر۪يبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿٤٦﴾

[4213] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Mûsâ'ya o kitabı verdik de onda ihtilâf edildi[5] ve eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasa idi aralarında iş bitirilirdi ve her hâlde onlar ondan kuşkulu bir şek içindedirler. (45) İyi iş yapan kendine, kötü yapan yine kendinedir, yoksa Rabbin kullara zulümkâr değildir. (46)

---

1 B: "daʿvâdır".
2 M ve B -"İkincisi".
3 B: "buyurulduğu".
4 H: "cemʿiyyet ve şekvetinin"; B: "şöhretinin".
5 B: "ettiler".

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} Kasem olsun ki[1] Mûsâ'ya o kitabı verdik {فَاخْتُلِفَ فِيهِ} de onda ihtilâf edildi ❁ kimi inandı kimi inanmadı, sonra inananlar da türlü nizâlara düştüler. Bu âyetin üst tarafına iki vechile bakımı vardır: Evvelâ مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ kavlini bir misâliyle tahkiktir. Yani küfür ve muhalefet ibtidâ sana ve Kur'ân'a karşı oluyor değil, Mûsâ'ya ve Tevrat'a karşı da olmuştu. İkincisi, Kur'ân'ın Arabî, A'cemî[2] her lisandan ayrı ayrı fasıllarla nâzil olması tasavvurundaki mahzûru îzahtır. Yani Tevrat bir lisanda nâzil olmuş iken onun aslında türlü ihtilâf çıkarıldı, o hâlde onları tevhîde davet için nâzil olan[3] Kur'ân'ın muhtelif lisanlarda indirilmesi daha çok ihtilâfa sebep olmak gibi bir tenakuz olmaz mı idi? {وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ} Ve eğer Rabbinden ezelde bir kelime sebkat[4] etmiş olmasa idi ❁ ki azâbın bir ecel-i müsemmâ ile vakt u saatine tehiri, yani kıyamet vaadi takdir edilmiş bulunmasa idi {لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ} o ihtilâf edenler beyninde, yani iman [4214] edenlerle etmeyenler arasında iş bitiriliverirdi, lâkin o kelimenin hükmüyle saatine bırakılmıştır. {وَاِنَّهُمْ لَفِى شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ} Ma'amâfîh onlar, o iman etmeyenler her hâlde ondan, yani o Kur'an'dan kuşkulu bir şek içindedirler ❁ iman etmemekle beraber hâllerinden emin de değildirler, şüpheler içinde muztariptirler. {مَنْ عَمِلَ صَالِحًا... إلخ}

Fakat o saat ne zaman denecek olursa:

اِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِۜ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖۜ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ اَيْنَ شُرَكَٓاءٖيۙ قَالُٓوا اٰذَنَّاكَۙ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍۚ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾ لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِۘ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا ل۪يۙ وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰىۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ

1 B -"Kasem olsun ki".
2 B: "Acemî".
3 F ve M +"bir".
4 H: "sebk".

الَّذٖينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُواۘ وَلَنُذٖيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلٖيظٍ ﴿٥٠﴾ وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ
اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَٓاءٍ عَرٖيضٍ ﴿٥١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ
اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهٖ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فٖى شِقَاقٍ بَعٖيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرٖيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖٓى
اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّۜ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٥٣﴾
اَلَٓا اِنَّهُمْ فٖى مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْۜ اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحٖيطٌ ﴿٥٤﴾

[4215] **Meâl-i Şerîfi**

Sâʿat'e ilim O'na havâle edilir, hem O'nun ilmi olmaksızın ne meyvelerden biri tomurcuklarından çıkar ve ne bir dişi yüklü olur, ne de vazʿ eder. "Nerede imiş şeriklerim?" diye onlara haykıracağı gün ise diyeceklerdir: "Arzederiz huzûruna ki bizden hiç şâhid yok" (47). Önceden tapıp durdukları şeyler onlardan kaybolup gitmişler ve onlar kendilerine hiçbir kaçamak kalmadığını anlamışlardır (48). İnsan hayır istemekten usanmaz da kendisine bir şer dokunuverirse hemen ümidi keser, ye'se düşer (49). Ve şayet ona dokunan bir sıkıntıdan sonra tarafımızdan bir rahmet tattırırsak mutlak der ki: "Bu benim hakkım ve zannetmem ki Sâʿat başıma dikilmiş olsun, bilfarz Rabbime döndürülecek olursam muhakkak benim için O'nun yanında daha güzeli vardır, fakat o vakit Biz o küfredenlere ne yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara muhakkak yoğun bir azab tattıracağız (50). Evet, insana nimet verdiğimiz vakit yan büker, başının tuttuğuna gider de kendisine şer dokunuverdi mi artık enine boyuna duaya dalar (51). De ki "söyleyin bakayım, eğer o Kur'an Allah tarafından da sonra siz ona küfretmiş iseniz o uzak şikāka düşenden daha şaşkın kim olur?" (52). İleride Biz onlara hem âfakta hem nefislerinde âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki nihâyet onun hak olduğu kendilerine tebeyyün edecek, [4216] *kâfi değil mi bu ki Rabbin her şeye şâhid (53). Uyan! Onlar Rablerinin likāsından işkil içindeler, uyan ki O her şeyi muhît (54).*

{وَمَا[1] تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا} ۞ Sâʿat'in arkasından böyle semerât ile haml ve vazʿ-ı hamlden bahsedilmesi âhiret ahvâline de bir işareti hâvî olması itibariyle mânidardır. Çünkü dünya âhiretin mezraʿası olduğu için kıyamet semerâtın iktitaf edileceği bir hasat zamanını andıracaktır, aynı zamanda يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ. يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا [el-Hac 22/1-2] mazmûnuna da bir işaret vardır.

{سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا} İleride biz onlara, o küfredenlere âyetlerimizi Kur'ân'ın hakkıyetine delâlet edecek delillerimizi göstereceğiz {فِي الْاٰفَاقِ} hem âfâkta ۞ kendilerinin bulunduğu Harem hudûdu hâricinde {وَفٖٓي اَنْفُسِهِمْ} hem de kendi nefislerinde ۞ Mekke ve Harem içinde. İslâm'ın ileride cihânın âfâkına intişar ve istîlâ edeceğini böyle katʿiyyetle haber veren bu âyet, Kur'ân'ın hak, Allah kelâmı olduğunu açık açık isbat etmiş gayb mucizelerindendir. Bunun Mekke'de iken nâzil olduğu bir düşünülür, bir de ondan sonra Peygamber'e ve hulefâsına Allah teâlâ'nın müyesser kıldığı fütûhât-ı celîle ve İslâm'ın şark u garba yayılmasındaki fevkalâdelik mülâhaza edilirse bunun ne yüksek bir âyet ve mucize olduğu tebeyyün eder. İlmî nokta-i nazardan bir hakikatin isbâtı için delil ya âfâkī olur ya enfüsî; ya gözlerden, müşâhede-i hâriçten, ya gönülden, müşâhede-i bâtından gelir, vücud bu iki pencereden görünür. Allah teâlâ bu âyette bu taksîmi gösterdikten sonra Kur'ân'ın hakkıyetini, risâlet-i Muhammediyenin sıdkını, İslâm'ın ulviyetini isbat için bu iki nevi âyâtın ikisini de göstereceğini vaad buyuruyor. Öyle ki [4217] {حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ[2] اَنَّهُ الْحَقُّ} onun hak olduğu o kâfirlerce[3] tebeyyün edinceye kadar Bedir'den Mekke'nin fethine kadar Mekke müşrikleri bunu hem kendi nefislerinde hem de âfâkta gördüler, ondan sonra diğerleri de görmeye başladılar. Bunlar görüldükten, bu hakikat

---

1 B: "و".
2 B -"حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ".
3 B: "küfr edenlerce".

tebeyyün ettikten sonra sanki hiç görülmemiş[1] gibi hâlâ inkârda devam eden sonraki kâfirler de ileride göreceklerdir. Buna şâhid istersen {اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ} Rabbinin her şey üzerine şâhid olması kâfi değil midir? ۞ O hâlde kâfirler[2] şüphe ederse de sen etme {اَلَٓا اِنَّهُمْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْ} iyi bil ki onlar, o küfredenler Rablerinin likāsından şek içindedirler. ۞ Kıyamet günü Hakk'ın huzûruna varacaklarına imanları yok, onunla beraber şüpheden de muztariptirler, fakat {اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُح۪يطٌ} iyi bil ki O her şeyi muhîttir ۞ ilmiyle, kudretiyle her şeyi kuşatmıştır, onlar O'nun cezâsından kurtulacak değillerdir. Likāullah haktır, muhakkaktır. İşte Sûre-i Secde'nin [Fussilet] hâtimesi budur. Bunu da Sûre-i Şûrâ tâkip edecektir.

---

1 B: "görmemiş".
2 B +"kâfirler".

[4218]

سُورَةُ الشُّورٰى مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَلٰثٌ وَخَمْسُونَ اٰيَةً

ŞÛRÂ SÛRESİ

Şûrâ Sûresi Mekkîdir حٰمٓ عٓسٓقٓ yahut yalnız عٓسٓقٓ dahi denilir.

Âyetleri: Kûfîde elli üç, diğerlerinde ellidir. Hilâf حٰمٓ عٓسٓقٓ bir de كَالْاَعْلَامِ'dadır.

Kelimeleri: Sekiz yüz altmış altıdır.[1]

Harfleri: Üç bin seksen sekizdir.[2]

Fâsılası: زر[3] لصب قدم harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٣﴾
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ
فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِۜ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾ وَالَّذ۪ينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهُ حَف۪يظٌ عَلَيْهِمْۘ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ
﴿٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا
رَيْبَ ف۪يهِۜ فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَر۪يقٌ فِي السَّع۪يرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ
يُدْخِلُ مَنْ يَشَٓاءُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ۜ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٨﴾ اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ
اَوْلِيَٓاءَۚ فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِ الْمَوْتٰىۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٩﴾

1 H -"Sekiz yüz altmış altıdır".
2 H -"Üç bin seksen sekizdir".
3 H: "در"; B: "زو".

[4219] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm (1). Ayn-Sîn-Kāf (2). İşte böyle vahiy veriyor sana -senden evvelkilere de- Allah, O Azîz, Hakîm (3). O'nundur bütün göklerdeki ve yerdeki ve O öyle ulu, öyle azîm (4). Ki gökler hemen hemen üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar, melekler hamd ile Rablerine tesbih ediyorlar ve yerdeki kimse için mağfiret diliyorlar; uyan Allah'tır ancak öyle Gafûr, öyle Rahîm (5). Onun berisinden velîlere tutunanlara gelince: Onların da üzerlerine Allah gözcü, sen değilsin üzerlerine vekil (6). Ve işte böyle sana Arabî bir Kur'an vahyetmekteyiz ki Ümmü'l-kurâ'yı ve çevresindekileri sakındırasın ve o toplama gününün dehşetini haber veresin; onda şüphe yok, bir fırka cennette, bir fırka saʿîrde[1] (7). Dilese idi Allah elbet hepsini bir ümmet de yapardı, velâkin dilediğini rahmetine koyuyor da zâlimlere gelince ne bir velî [4220] *var onlara[2] ne de bir nasîr (8). Yoksa ondan beride velîler mi[3] edindiler? Fakat Allah'tır ancak velî; ölüleri O diriltir, ve her şeye kadîr[4] O'dur[5] (9).*

{حٰمٓ. عٓسٓقٓ} ❁ İki isim olmak gerektir. Onun için araları ayrılmış ve iki âyet sayılmış; كٓهٰيٰعٓصٓ gibi bir isim olduğuna göre ayrılması başında diğer Hâ-mîm'lere mutâbık olmak için denilmiştir. {كَذٰلِكَ} böyle ❁ bu tarz-ı vahy ile veya ber vech-i âtî mazmun ile {يُوحٖٓى اِلَيْكَ} vahiy veriyor ve verir sana {وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ} ve senden[6] evvelki peygamberlere[7] ❁ Sâhib-i *Keşşâf* burada şöyle der: "Yani bu sûrenin mutazammın olduğu meʿânî öyle meʿânîdir ki, Allah teâlâ onun mislini hem bu sûrenin gayrısında sana vahy eylemiştir[8], hem de senden evvelki peygamberlere vahy eylemiştir.[9] Bu suretle Allah teâlâ bu mânaları Kur'an'da ve semâvî

1 H ve F: "saʿîr".
2 B -"onlara".
3 M: "veliylerimi".
4 B: "kādir".
5 H ve F: "ve O her şeye kadîrdir".
6 M: "sende".
7 B: "peygamberler".
8 B: "etmiştir".
9 H ve F: "Yani bu sûrenin mutazammın olduğu meʿânî, hem Allah teâlâ sana onun mislini bu sûrenin

kitapların hepsinde tekrar buyurmuştur. Çünkü bunlarda evvel[1] âhir kullarına beliğ bir tenbih ve azîm bir lütuf vardır. اوحى buyurulmayıp da muzâri' lafzıyla يُوحٖى buyurulması da böyle îhâ âdeti olduğuna delâlet içindir."[2] Bundan başka burada bir de şu mâna vardır: Allah teâlâ'nın sana ve senden evvelki peygamberlere vahyinin tarzı bu حٰمٓ. عٓسٓقٓ vahyi gibi, yani bu sûrede beyan ve târif olunduğu gibidir. Çünkü vahyin envâ'ı bu sûrenin âhirinde مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَٓاءُ [42/51] diye beyan olunacaktır. عٓسٓقٓ da bu üç tarza remz olmak muhtemildir. *Sûre-i Nisâ'da* اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ *[4/163] bak.*

{تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ[3]} ۞ Allah teâlâ'nın ulüvv ü azameti âsârını tasvirdir. Yani Allah öyle yüksek ve öyle büyük ve azametlidir ki cismânî yükseklik ve büyüklüğün [4221] timsâli olan semâlar, o yüksek gökler O'nun celâl ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir. مِنْ فَوْقِهِنَّ[4] denilmesi Allah'ın yüksekliği semâların yüksekliğinin fevkinde olmasındandır. Zemahşerî'nin dediğine göre, çünkü Allah teâlâ'nın celâl ü azametine delâlet eden âyâtın en büyükleri semâvâtın fevkinde Arş ve Kürsî ve Arş'ın etrafında[5] tesbih ve takdis ile çalkanan sufûf-ı[6] melâike ve daha künhünü Allah'tan başkasının bilemeyeceği melekût-i uzmâ âsârıdır.[7]

---

gayrısında vahy etmiştir, hem de senden evvelki peygamberlere de eylemiştir".

1 H, F ve B +"ve".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 208:

يعنى أن ما تضمنته هذه السورة من المعاني قد أوحى الله إليك مثله في غيرها من السور، وأوحاه من قبلك إلى رسله، على معنى: أن الله تعالى كرر هذه المعاني في القرآن في جميع الكتب السماوية، لما فيها من التنبيه البليغ واللطف العظيم لعباده من الأوّلين والآخرين، ولم يقل: أوحى إليك، ولكن على لفظ المضارع، ليدل على أن إيحاء مثله عادته.

3 H, F, M ve B: "منه".

4 H: "ومن فوقهن"; F: "ومن فوقهم"; M ve B: "من فوقهم".

5 B: "fevkinde".

6 B: "nüfûs-ı".

7 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 209:

فإن قلت: لم قال «مِنْ فَوْقِهِنَّ»؟ قلت: لأن أعظم الآيات وأدلها على الجلال والعظمة: فوق السماوات، وهي: العرش، والكرسي، وصفوف الملائكة المرتجة بالتسبيح والتقديس حول العرش، وما لا يعلم كنهه إلا الله تعالى من آثار ملكوته العظمى، فلذلك قال «يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ» أى يبتدئ الانفطار من جهتهنّ الفوقانية.

{وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْاَرْضِ} Ve Arz'dakiler için mağfiret isterler ❁ yani mağfiretlerini iktizâ edecek şeylere çalışırlar;[1] şefaat, ilham ve tâate sâik esbâbı[2] ihzar gibi vesilelere sa'y ederler. Bu mâna ise umûmiyetle mü'mine ve kâfire şâmil olur. Hatta istiğfar eksiği örtmek mânasına tefsir olunursa hayvan ve cemâda bile âm olur. Tekabül karînesiyle mü'minlere tahsis olunduğu takdirde ise murad şefaattir.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ ف۪يهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُٓ اِلَى اللّٰهِۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبّ۪ي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۗ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ ﴿١٠﴾
فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجاًۚ يَذْرَؤُ۬كُمْ ف۪يهِۜ
لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌۚ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَال۪يدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يَبْسُطُ الرِّزْقَ
لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١٢﴾ شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحاً وَالَّـذ۪ٓي
اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِۜ
كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِۜ اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يُن۪يبُ
﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلٰٓى
اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَف۪ي شَكٍّ مِنْهُ مُر۪يبٍ ﴿١٤﴾
فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ
وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۜ لَـنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْۜ
اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يُحَٓاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُج۪يبَ لَهُ
حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿١٦﴾ اَللّٰهُ الَّـذ۪ٓي اَنْزَلَ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ وَالْم۪يزَانَۜ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَر۪يبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَاۚ
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَاۙ وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّۜ اَلَٓا اِنَّ الَّذ۪ينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَف۪ي ضَلَالٍ
بَع۪يدٍ ﴿١٨﴾ اَللّٰهُ لَط۪يفٌ بِعِبَادِه۪ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَز۪يزُ ﴿١٩﴾

1 F, M ve B -"yani mağfiretlerini iktizâ edecek şeylere çalışırlar".
2 B: "sâlik esbâb".

[4223] **Meâl-i Şerîfi**

İhtilâf ettiğiniz herhangi bir şey hakkında da hüküm Allah'a aittir. "İşte" de, "O Allah benim Rabbim, ben O'na dayanmaktayım ve hep O'na sığınırım (10). O gökleri ve yeri yaratan, size kendilerinizden çiftler yapmış, enʿâmdan da çiftler, sizi o suretle üretip duruyor. O'nun misli gibi bir şey yoktur ve O öyle Semîʿ, öyle Basîr'dir[1] *(11). Göklerin, yerin kilitleri O'nun, rızkı dilediğine açar ve kısar, çünkü O her şeyi bilir (12). Sizin için dinden Nûh'a tavsiye ettiğini ve sana vahy eylediğimizi ve İbrâhim'e ve Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye kıldığımızı teşrîʿ buyurdu, şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda tefrikaya düşmeyin.*[2] *Müşriklere bu davet ettiğin emir ağır geldi, Allah ona dilediklerini seçecek ve yüz tutanları ona hidâyetle erdirecektir (13). Tefrikaya düşmeleri ise kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarında bağy ü ihtirastan dolayıdır, ve eğer Rabbinden müsemmâ bir ecele kadar diye bir kelime geçmiş olmasa idi,*[3] [4224] *aralarında hükm-i kazâ mutlak icrâ edilir bitirilirdi*[4]. *Arkalarından kitaba vâris kılınanlar da ondan işkilli bir şek içindedirler (14). Onun için sen durma davet et ve emrolunduğun gibi doğru git, onların hevâlarına tâbiʿ olma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği her kitaba iman getirdim ve emrolundum ki aranızda adalet yapayım. Allah bizim Rabbimiz sizin de Rabbiniz, bize amellerimiz, size de amelleriniz; sizinle aramızda hüccet yok, Allah hepimizi bir araya getirecek ve hep O'na gidilecektir" (15). Bu kabul olunduktan sonra Allah hakkında ihticâca kalkışacakların Rableri huzurunda*[5] *hüccetleri sâkıttır, üzerlerine bir gazab ve kendilerine şedîd bir azab vardır (16). O Allah'tır ki hakka dair*[6] *kitap ve mîzan indirdi ve ne bilirsin belki Sâʿat yakındır (17). Onu inanmayan imansızlar acele isterler, iman*

---

1 H ve F: "O'na benzer gibi bir şey yok ve O öyle Semîʿ, öyle Basîr*".
* F: "Basîr'dir".
2 H ve F: "Sizin için teşrîʿ buyurdu: Dinden Nûh'a tavsiye ettiğini ve sana vahy eylediğimizi ve İbrâhim'e ve Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye kıldığımızı ki dini doğru tutun ve onda tefrikaya düşmeyin".
3 H ve F: "ve eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasa idi müsemmâ bir ecele kadar".
4 B -"bitirilirdi".
5 H ve F: "indinde".
6 H ve F: "hakkıyla (hak ile)/حقيله".

edenler ise hak olduğunu bilirler de ondan korkar sakınırlar. İyi bil ki o Sâʿat hakkında mücadele edenler her hâlde uzak bir dalâl içindedirler (18). Allah kullarına çok lütufkârdır, her dilediğini bir suretle merzuk kılar ve O öyle Kavî öyle Azîz (19).

{وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ} Siz ve gavurların gerek dine ve gerek dünyaya müteʿallik hakkında ihtilâf ettiğiniz herhangi bir şey {فَحُكْمُهُ} imdi O'nun hükmü ❁ o ihtilâfı kesip atacak hüküm {اِلَى اللّٰهِ} Allah'a aittir. ❁ Onu başkası değil O halleder. O cemʿ günü haklıyı haksızı O ayıracak فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ'i[1] O yapacaktır. Burası Resûl'ün lisânından[2] hikayedir veyahut yukarıki اَوْحَيْنَا karînesiyle bir قُلْ emri mukadderdir. Yani de ki {ذٰلِكُمُ اللّٰهُ} işte O hâkim[3] olan Allah'tır. {رَبّ۪ي} Benim Rabbim ❁ mâlikim, sâhibim {عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ} ben O'na tevekkül etmişim ❁ bütün işlerimde yalnız O'na dayanmışımdır. {وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ} Ve hep O'na yüz [4225] tutarım ❁ başımın sıkıldığı her müşkil işte O'na müracaat eder, O'na sığınır, O'na yalvarırım. {فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} O gökleri ve yeri yaratan {جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ} sizin için kendilerinizden, yani kendi cinsinizden yine insan olarak {اَزْوَاجاً} çiftler, dişiler yaratmıştır ❁ hakkınızda minnete lâyık bir nimet. Maʿamâfîh bu insanlara mahsus değil {وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجاً} enʿâmdan da çiftler -yani enʿâm için de cinslerinden çiftler yaratmıştır. Yahut sizin menâfiʿiniz için enʿâmdan da erkekli dişili sınıf sınıf eşler yaratmıştır. ❁ Bu fıkranın zikrinde insanların hayvanlara müşareketi haysiyetini bir ihtar vardır. Çünkü izdivac ve tenasül, esas itibariyle hayvânî bir haslettir. {يَذْرَؤُكُمْ ف۪يهِ} Sizi onun içinde, yani zikrolunan bu yapı, bu tezvic tedbîri içinde zürriyetlendirip üretiyor. Bu suretle sizin eşleriniz, emsâlleriniz[4], evlâdlarınız oluyor, çoğalıyorsunuz, fakat {لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ} O'nun misli gibi bir şey yok ❁ doğrudan doğru O'nun misli bir şey bulunmak şöyle dursun, O'na benzer bile bir şey yoktur. Bu kavl-i kerîm nefy-i teşbih ile tevhid ve tenzihte muhkem beliğ bir nastır.

---

1 M ve B: "فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ ve فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ'i".
2 F ve M: "risaletinden".
3 B: "hakîm".
4 H: "emsâliniz".

Misline teşbîhi nefyden asıl[1] murad kendine teşbîhi nefyde mübalağadır. Nitekim مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ "senin gibi bir zât bahîllik etmez" derler. Bununla onun zâtından buhlün nefyini murad ederler, nefyde mübalağa kastıyla kinaye üslûbuna giderler. Bu mâna lisânımızda da çok şâyi'dir. Meselâ "senin gibi bir zat ona tenezzül eder mi?" desek[2], "sen ona tenezzül etmezsin" demiş oluruz. Bunda mübalağa ile beraber bazen tâzim de kastedilir. Dolayısıyla nefyde[3] doğrudan doğru kendine nisbeti tasavvur bile câiz olamayacağına bir işaret gibi incelik vardır. Bazen de bu bir [4226] istidlâl neş'esi verir,[4] hatta bu kinaye mânası o kadar kuvvetlidir ki burada hakikati üzere "Allah'a benzer bir şey yok[5]" denilse idi kinaye tarîkiyle zâtını nefy şâibesi bulunacağından dolayı böyle[6] güzel olmazdı. Sâhib-i *Keşşâf* der ki: "Bunun kinaye olduğu mâlum olunca 'Allah gibi bir şey yok' demekle, 'misli gibi bir şey yok' demek arasında kinayenin verdiği fâideden başka bir mâna farkı olmadığı anlaşılır ki, ikisinin de mânası zâtından mümâseleti nefiydir, Allah'ın misli yok demektir."[7]

"**Mümâselet**" hakikatte iştirak, yani sıfât-ı zâtiyede benzeyiştir, "makamını tutabilecek surette ehass-ı sıfâtta iştirak" diye de târif edilmiştir. Bu îzâha göre asıl mâna mümaselet suretiyle teşbîhi nefy olmuş oluyor. Bununla beraber mümaselete yakın bir surette teşbîhin nefyi denilmek daha muvâfıktır. Âlûsî der ki: "Min külli vech[in] müşabeheti nefydir. Bunda herhangi bir şeyin O'na eş olabilmesinin nefyi de dâhildir. Bu âyetin mâkabline vech-i irtibâtı da budur. Bu sevk "İhlâs"daki وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ [112/3][8] mazmûnudur. Ebussuud'un beyânına göre irtibâtı şu mâna iledir: Bu bedî' tedbîrin cümlesinden bulunduğu şuûnâttan hiçbir

---

1 F, M ve B -"asıl".
2 B: "dersek".
3 B -"bazen tâzim de kastedilir. Dolayısıyla nefyde".
4 H ve F +"şundan da gaflet etmemelidir ki".
5 B: "yoktur".
6 F, M ve B -"böyle".
7 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 213:
فإذا علم أنه من باب الكناية لم يقع فرق بين قوله: ليس كالله شيء، وبين قوله «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» إلا ما تعطيه الكناية من فائدتها، وكأنهما عبارتان معتقبتان على معنى واحد: وهو نفي المماثلة عن ذاته.
8 "O'na bir küfüv de olmadı."

şe'nde O'nun misli yoktur. Yani O'nun yaptığı gibisini yapacak yoktur."[1] Râgıb'ın hikâye eylediği diğer mânaya göre onun sıfatı gibi sıfat[2] yoktur[3] denilmesi de buna yakındır. Gerçi Allah teâlâ'nın ahlâk ve evsâfından ilim ve irade gibi bazıları ile insanın da vasıflandığı varsa da o sıfatların Allah teâlâ'daki hakikati insanlardaki gibi değildir. Buna bilhassa işaret için de buyuruluyor ki {وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} ve O öyle Semî', öyle Basîr'dir. ❁ Yani misli olmayan semî' ve basîrdir[4]. Mesmû'âtın bazısını değil, hepsini işitir. Mubsarât ve mevcûdâtın hepsini görür, hem insanlarda olduğu gibi âfâktan hâssenin teessürü tarîkiyle değil; hudûstan, tahayyül ve tevehhümden ârî tam ve kadîm bir idrak ile bilerek. [4227] Gerçi اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعاً بَصِيراً [el-İnsân 76/2][5] buyurulduğu üzere insanı bir semî' basîr yapmıştır. Fakat o böyle mec'ul ve يَذْرَؤُكُمْ[6] فِيهِ mantûkunca yaratılıp duran semî' ve basîr değil, o sem' u basarları yaratan ve onları mülkünde zabt u idare eden misli yok kadîm, muhît, hakīkī bir semî' ve basîrdir. Edilen inâbeleri, yapılan ilticâları işitir, bütün ihtiyâcâtı[7] görür gözetir. {لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ} O'nundur bütün göklerin ve yerin kilitleri ❁ hiç kimsenin erişemediği, el süremediği hazineleri, gizli servetleri. {يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ} Dilediğine rızkı açar {وَيَقْدِرُ} kısar da ❁ kimisine[8] bol verir kimisine[9] dar, aynı kimseye de bazı bol bazı dar. {اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} Çünkü O her şeye alîmdir. ❁ Hepsini her cihetiyle[10] pek iyi bilir, her yaptığını gereği gibi bilerek yapar; her dileyişinde, dar vermesinde de bir hayr u hikmet vardır. Bu

---

1 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 452:

أي ليس مثلَه شيء في شأن مِن الشئون التي مِن جملتها هذا التدبير البديع.

2 B: "sıfât gibi sıfât".

3 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 759:

وقيل: المِثْلُ هاهنا هو بمعنى الصّفة، ومعناه: ليس كصفته صفة، تنبيها على أنه وإن وصف بكثير ممّا يوصف به البشر فليس تلك الصّفات له على حسب ما يستعمل في البشر، وقوله تعالى: «لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلى» (النحل ٦٠/١٦) أي: لهم الصّفات الذّميمة وله الصّفات العلى.

4 F -"basîrdir".

5 "Çünkü Biz yarattık o insanı birtakım katkılarla mezcedilmiş (emşâc) bir nutfeden, evire çevire mübtelâ kılmak üzere de onu bir semî' basîr yaptık."

6 H, M ve B: "ويذرؤكم".

7 B -"işitir, bütün ihtiyâcâtı".

8 H: "kimine".

9 H: "kimine".

10 H: "cihetle".

cümle böyle mâkabline ta'lîl, mâba'dine de bir temhiddir ki اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ [el-Mâide 5/1] mantûkunca irâdî bir emir olan teşrî'in kemâl-i ilm ile de alâkasını gösterir. Yani mücerred bir meşiyyet ve irade değil, her şeyi bilen bir ilim ile müterâfık bir hükm ü hikmet ile {شَرَعَ لَكُمْ} sizin için teşrî' buyurdu. ❁ Ey Muhammed ve ümmeti! Sizin hayr u menfaatiniz için şeriat olmak üzere vaz' u takrir buyurdu, açık yol, umûmî kanun yaptı: {مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحاً} Dinden Nûh'a tavsiye buyurduğunu {وَالَّـذ۪ٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ} ve sana vahy eylediğimizi. ❁ Sûrenin başında كَذٰلِكَ يُوح۪ٓى[1] اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَ buyurulduğu üzere ta Nûh'tan sana gelinceye kadar geçmiş ulü'l-azm enbiyâya ve bâhusus {وَمَا وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰى} İbrâhim'e ve Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi {اَنْ} şöyle ki {اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ} [4228] dini ikāme edin ❁ kāim, dürüst, doğru kılın, doğrultun, doğru tutun; doğru din tutun ve doğru tutun.

"**Dîn**" ihtiyârî fiillerin iyiliğine veya kötülüğüne göre sonunda iyi veya kötü bir neticeye varacağına, sevab veya ikāb bir âkıbete sebep olacağına inanarak Hak teâlâ indinde en güzel âkıbete ermek için tutulacak yoldur. Bu suretle din insanları tabiatta cereyan eden cebr ü ıztırar tazyiklerinin üstüne istekleriyle yükseltecek olan bir hürriyet yolu, yani hürriyet ve iradenin muvaffakiyet ve mes'ûliyeti kanunudur. Onun için bütün tabiatların fevkinde her şeyin hâlıkı, لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ her şeye alîm olan Allah teâlâ'nın hükm ü iradesine yükselmeden doğru din bulunamaz. Dinin[2] doğrusu اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ diye beyan buyurulan sırât-ı müstakīm, tevhid ile Allah teâlâ'nın hükmüne iman ve itaat, yani İslâm'dır. Onu doğru tutmak da erkânını halelden muhafaza ederek âyât ve edillesinden doğrusunu anlayıp iman ve amelde ihlâs[3] ile tatbik etmektir. Doğru tutun {وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِ} ve onda tefrikaya düşmeyin -muhtelif hevâlara veya müte'addid ilâhlara tâbi' olup da asıl dini ikāme etmekte ihtilâf çıkarmayın, dağılmayın. ❁ İşte bu

1 H, F, M ve B: "وكذلك اوحينا".
2 B: "din".
3 B: "ihtisas".

emir ile bu nehiy ta Nûh aleyhisselâm'dan Muhammed aleyhisselâm'a kadar gelen sâhib-şeriat peygamberlerin hepsine emr ü tavsiye olunan bir din kānûn-ı esâsîsi, bir din şeriatıdır ki bütün peygamberler bunu tatbik için gönderilmiş, hepsi zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için doğru din ile gelmiş, tefrikayı kaldırmak için tevhîde davet eylemiştir. Her birinin zamanına göre şeriatlarının fürûʿâtında yekdiğerini nâsih muhtelif ahkâm bulunmakla beraber ümmet-i Muhammed'e şeriat yapılan bu asılda, bu İslâm esasında hepsi müttefiktir.

Muhyiddîn-i Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinin sonunda vasiyet bâbında bu âyetten başlayarak der ki: "Allah teâlâ vasiyyet-i âmmede شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهٖ نُوحاً وَالَّـذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهٖٓ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسٰٓى اَنْ اَقٖيمُوا الدّٖينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فٖيهِ [4229] buyurdu. İmdi Hak sübhânehû ve teâlâ ikāme-i[1] dini ki o her zaman ve millette vaktin şerʿidir,[2] onun üzerinde ictimâʿ etmemizi ve onda tefrika çıkarmamaklığımızı emreyledi. Çünkü يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ'dır.[3] Kurt da sürüden ayrılan koyunu yer,[4] ki cemaatin bulunduğundan kaçıp uzaklaşarak yalnız kalandır. Bunun hikmeti: Çünkü Allah teâlâ'nın mâbud bir ilâh olarak düşünülmesi ancak esmâ-i hüsnâsı haysiyetiyledir[5], bu esmâ-i hüsnâdan muʿarrâ olması haysiyetiyle değildir. Onun için esmâsının kesreti ile beraber aynını tevhid lâzımdır. O mecmûʿu ile ilâhtır. Bundan dolayı yedullah yani kuvvet, cemaat iledir. Hukemâdan birisi vefat ederken evlâdına vasiyet etti bir cemaat idiler, 'bana bir kucak değnek getirin' dedi getirdiler. Tuttu onları toplayıp bir deste yaptı, 'bunu böyle toplu olarak kırın' dedi, kıramadılar. Sonra dağıttı, 'birer birer kırın' dedi, kırdılar. 'İşte" dedi, "siz de benden sonra böylesiniz, toplu olduğunuz müddetçe mağlup olmazsınız, ayrıldınız mı düşmanınız fırsat bulur, sizi mahveder.' Ve işte dini tutacak olanlar da

1 B: "ekmel".
2 H ve F +"ve".
3 Tirmizî, Fiten, 7/2166.
4 Ebû Dâvûd, Salât, 47/547:
عن أبي الدرداء، قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «ما من ثلاثة في قرية ولا بدو لا تقام فيهم الصلاة إلا استحوذ عليهم الشيطان، فعليك بالجماعة فإنما يأكل الذئب القاصية».
5 B: "hasebiyledir".

böyledir. İkāme-i din hususunda ictimâ' edip de dağılmadıkları takdirde düşman onlara kahredemez. İnsan kendi nefsinde de böyledir. Nefsinde kendini toplayıp da Allah'ın dinini ikāmeye azmettiği vakit ne insten ne cinden bir şeytan vereceği vesvese ile onu imanın ve melekin müsâ'adesi karşısında mağlup edemez."[1]

{كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ} Müşriklere ağır geldi {مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ} o senin kendilerini davet edip durduğun şey ❁ o putlardan o şirk ve tefrikadan vazgeçip tevhid ile İslâm'a girmek, dini doğrultmak işi {اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ} Allah ona: dinine veya kendisine dilediğini seçer, derer {وَيَهْد۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يُن۪يبُ} ve kim gönül verirse ona onu muvaffak kılar ❁ o doğru [4230] yola onu çıkarır. {وَمَا تَفَرَّقُوا} O ayrılanların ayrılmaları ise -gerek peygamberlere karşı ayrı baş tutarak muhalefet etmeleri, gerekse onların arkasından ümmetlerinin dinde tefrika çıkararak birbirleriyle uğraşmaları- başka bir sebeple değil {اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ} ancak kendilerine ilim geldikten sonra ❁ tefrikanın muzır ve âkıbeti fena olduğu peygamberlerin tebliğiyle ve hatta bi't-tecribe mâlumları olduktan sonra {بَغْياً بَيْنَهُمْ} aralarındaki bağyden dolayıdır. ❁ Kıskançlık, çekememezlik dünya hırsı ile haksız istekler, aşırı sevdâlar yüzünden. Demek ki ilim insanların salâhı için kâfi değildir. Nefs-i emmârenin öyle kötü hissiyâtı vardır ki insanları bildiklerinin hilâfına açık açık fenalıklara sevkeder, onun için ahlâk-ı beşerin ıslâhı işinde ilimden başka hissiyâtın tehzîbi için bir terbiye-i ameliye dahi lâzımdır. Dînî terbiyenin bu haysiyetle de ehemmiyyet-i mahsûsası vardır. "Mâdem ki ilim böyle idi, bu kadar peygamberlere لَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِ buyurulmuş idi, o hâlde bunu dinlemeyip o tefrikayı çıkaranlar hemen ilmin muktezâsı olan cezâlarını görmek lâzım gelmez

---

1 İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* IV, 445:
قال الله تعالى في الوصية العامة «شَرَعَ لَكُمْ من الدِّينِ ما وَصَّى به نُوحاً وَالَّذِي أَوْحَيْنا إِلَيْكَ وَما وَصَّيْنا به إِبْراهِيمَ وَمُوسى وَعِيسى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ" فأمر الحق بإقامة الدين وهو شرع الوقت في كل زمان وملة وأن يجتمع عليه ولا يتفرق فيه فإن يد الله مع الجماعة وإنما يأكل الذئب القاصية وهي البعيدة التي شردت وانفردت عما هي الجماعة عليه وحكمة ذلك أن الله لا يعقل إلها إلا من حيث أسماؤه الحسنى لا من حيث هو معرّى عن هذه الأسماء الحسنى فلا بد من توحيد عينه وكثرة أسمائه وبالمجموع هو الإله فيد الله وهي القوة مع الجماعة. أوصى حكيم أولاده عند موته وكانوا جماعة فقال لهم: "ائتوني بعصيّ" فجمعها وقال لهم: "اكسروها" وهي مجموعة فلم يقدروا على ذلك ثم فرقا فقال لهم: "خذوا واحدة واحدة فاكسروها" فكسروها، فقال لهم: "هكذا أنتم بعدي لن تغلبوا ما اجتمعتم فإذا تفرقتم تمكن منكم عدوكم فأبادكم". وكذلك القائمون بالدين إذا اجتمعوا على إقامة الدين ولم يتفرقوا فيه لم يقهرهم عدوّ، وكذلك الإنسان في نفسه إذا اجتمع في نفسه على إقامة دين الله لم يغلبه شيطان من الإنس ولا من الجن بما يوسوس به إليه مع مساعدة الايمان والملك بلمته له.

mi idi?" denilirse {وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ} ve eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasa idi ❁ azab için ezelde bir vakt ü saat takdir edilmiş bulunmasa idi {اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى} müsemmâ bir ecele kadar diye ❁ فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ olacak olan kıyamet gününe tehir edilmiş olmasa idi {لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ} aralarında hüküm icrâ edilirdi ❁ hemen ayrıldıkları sırada cezâları verilir, işleri bitirilir idi. Lâkin بَلِ السَّاعَةُ[1] مَوْعِدُهُمْ [el-Kamer 54/46][2] buyurmuş[3], o icrâyı muayyen bir müddet ile cezâ gününe tehir eylemiştir. {وَاِنَّ الَّذِينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ} Onlardan [4231] sonra kitaba vâris kılınanlar ise ❁ o peygamberlerin arkasından kitaba vâris kılınan, yani şimdi asr-ı Muhammedîde bulunan ehl-i kitab da {لَفِى شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ} ondan, yani kitaplarından muhakkak bir şek içinde muztarip bulunuyorlar. {فَلِذٰلِكَ} Şimdi onun için ❁ yani emr ü şeriat öyle[4] ikāme-i din, hâl de böyle bağy ü tefrika şekk ü ıztırab içinde olduğundan[5] dolayı yâ Muhammed {فَادْعُ} sen hemen davet et ❁ o doğru dine, tevhid ve İslâm dinine çağır {وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ} ve emrolunduğun gibi doğruluk et, doğru git {وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ} de onların -yani gerek müşriklerden ve gerek ehl-i kitabdan davet eylediğin halkın- hevâlarına uyma ❁ onların muhtelif, hakka muhalif bâtıl arzularına tâbi' olma, çünkü dinin eğilmesi, tefrikanın sebebi hep hevâya tâbi' olmaktır. Onlara uyma {وَقُلْ} ve[6] de ki {اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ} ben[7] Allah'ın indirdiği her kitaba iman getirdim ❁ bazısına inanıp da bazısına inanmamazlık etmem ve şek üzere değilim {وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ} ve emrolundum ki aranızda adalet yapayım ❁ Allah'ın ahkâm ve şeriatını adalet ile tebliğ ve icrâ eyleyeyim. O zulüm menba'ı olan, şunun bunun hevâsıyla yapılan şirk ü bağy hükümlerini atıp Hak hükmüyle Allah için herkes arasında adalet edeyim.[8] Bundan

1 H, F, M ve B: "والساعة".
2 "Daha doğrusu onların asıl mev'idi Sâ'at'tir…"
3 B: "buyurulmuş".
4 B: "böyle".
5 B: "bulunduğundan".
6 H ve F: "de".
7 B -"ben".
8 H ve F: "O zulüm menba'ı olan, şunun bunun hevâsıyla yapılan şirk ü bağy kanunlarını ve kendi keyf ü hevâlarına göre hükmeden zâlim hâkimleri ve hükûmetleri atıp Hak hükmüyle Allah için herkes arasında adalet edeyim".

anlaşılır ki dini doğrultmanın en mühim tezâhürâtından birisi zulüm hükümlerini kaldırıp adalet yapmaktır. Bu da Allah'ı bir bilip dinine doğru sarılmakla olur. {اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ} Allah bizim de Rabbimiz sizin de Rabbiniz ❁ hepimizin hâlıkımız, hâkimimiz[1], mevlâmız {لَنَٓا اَعْمَالُنَا} bizim amellerimiz bizim ❁ [4232] iyiliğinden kötülüğünden siz mes'ul olmazsınız, karşılığında sevâbı veya ikābı bize aittir. {وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ} Sizin amelleriniz de sizin ❁ onun da[2] mes'ûliyeti sizin; kâr ve zararı, cezâsı size aittir. {لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ} Sizinle bizim aramızda hüccet yok ❁ husûmet ve ihticâca mahal yok ey ehl-i kitab! Çünkü bu beyan ve isbat ile hak zâhir olmuş, başkaca münakaşaya hâcet kalmamıştır. {اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا} Allah aramızı cem' edecek ❁ yevmü'l-cem' olan kıyamet günü hepimizi bir araya toplayıp hükmünü verecek {وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ} ve hep O'na gidilecektir. ❁ Her neye tapılır, her ne emele hizmet edilirse edilsin, nihâyet herkesin varıp hesap vereceği merci yalnız Allah'tır. لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا mazmûnunu tavzih için buyuruluyor ki: {وَالَّذِينَ يُحَٓاجُّونَ فِى اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ} Ona icâbet olunduktan sonra, yani Allah'a icâbet olunduktan, bu beyan mûcebince bütün indirdiği kitaba iman edilip emri istikāmetle tutulduktan sonra Allah hakkında, yahut Allah'ın dini hakkında münakaşaya kalkışacak olanların {حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ} hüccetleri Rableri indinde sâkıttır. ❁ Ne nazarî ne amelî, ne naklî ne aklî hiçbir tutamakları kalmaz. Hüccet ancak eğriliğe ve eğrilere karşı müteveccih olur. İlmen ve amelen zâhir olan hak ve istikāmet karşısında yapılan münakaşa sırf bir bağy ve haksızlık ilanından ibaret kalır, onun için indallah hüccetleri sâkıt olduktan başka {وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ} hem aleyhlerinde bir gazab {وَلَهُمْ[3] عَذَابٌ شَدِيدٌ} hem de haklarında şedîd bir azab vardır.

[4233] {اَللّٰهُ الَّذٖى} Allah O'dur ki {اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ} hem[4] hak ile kitap indirmiştir. ❁ Hakkı, hükm-i hakkı beyan için hak olarak, hak nübüvvet ile kitap cinsini, bâhusus Kur'ân'ı indirmiştir. {وَالْمِيزَانَ} Hem de mîzan ❁

1 H: "mâlikimiz".
2 H -"da".
3 B: "و".
4 H ve F -"hem".

muvâzene kanunu, adalet, ki bu sayede eşyâ tartıldığı gibi aʿmâl de tartılır, akl ü nakilde hükm-i hak tezahür eder ve ona göre cezâsı verilir. {وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ} Ve ne bilirsin belki Sâʿat yakındır ❁ amellerin tartılıp hesâbın görüleceği o kıyamet günü gelmek üzeredir. Çünkü {يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا} ona imanı olmayanlar onu istiʿcâl ederler[1]. ❁ Çabuk oluversin diye iviyorlar. Ki bu ivmek hâlen ve kālen olmak üzere iki vechiledir. Birisi, olacağına inanmadıkları için "doğru iseniz[2] hani ne vakit o vaad?" مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ [Yâsin 36/48] diye eğlenmek suretiyle kavlen istiʿcâl ederler. Bir de imanları olmadığı için küfürle, haksızlıkla muvâzenenin bozulmasına, nizâm-ı âlemin ihlâline sebep olmak suretiyle fiilen istiʿcâl ederler. {وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا} İman edenler ise ondan hazer üzere bulunurlar ❁ mîzanlarının hafif gelmesinden korkarlar da salâh ve hasenâtlarını artırmak, ziyade sevâba nâil olmak için korunurlar. {وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ} Ve bilirler ki o haktır, muhakkak olacaktır. {اَلَٓا اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِى السَّاعَةِ} İyi bil ki o Sâʿat hakkında şüphe uyandırmaya kalkışanlar {لَفِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ} her hâlde uzak bir dalâl içindedirler. ❁ Haktan çok uzağa sapmışlardır. Âlemin fânîliği[3] delâiline nazaran Sâʿat'in vukūʿu hemen hemen mahsüs denecek kadar kuvvetli iken onun cevâzına yol bulamayan ondan ötesine hiç bulamaz. [4234] {اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ} Allah ibâdına latîftir ❁ ubûdiyetini bilen, vazifesini doğru yapan kullarına (âbidlerine) çok lütufkârdır. Onları envâʿ-ı lütfundan öyle şadkâm eder ki akıllar onun ihâtasından âcizdir. {يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ} Her dilediğini bir suretle merzuk kılar ❁ ibâdından her birini hikmet-i bâliğayı tazammun eden meşiyyetine göre bir nevi lütuf ile mümtaz kılar {وَهُوَ الْقَوِىُّ الْعَزِيزُ} ve O öyle Kavî, öyle Azîz'dir[4] ❁ ki her şeye ve herkese karşı dilediği gibi iradesini infâza ve vaadini incâza kādir ve hiçbir sebep ve suretle mağlup edilmez her vechile gālibdir. Onun için dinini doğru tutan kullarını o korkunç saat geldiği zaman zelîl etmez, kuvvet ve izzetiyle türlü eltâfından nasîbedâr edecektir.

---

1 H: "ediyorlar".
2 F, M ve B: "ise".
3 B: "fenâlığı".
4 H ve F: "Azîz".

Bu lütfun "Sâʿat"ten sonra zikri ibtidâî değil, müterettib bir vaad olduğunu işʿâr eder. Burada "ibâd"ın[1] izâfeti ya şeref için olarak وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا buyurulan mü'minleri gösterir veyahut "âbid"in cemʿidir. Bu suretle hem bu vaadin iman ve ubûdiyete terettübünü îmâ eyler, hem de esas itibariyle bu terettübün zarûrî olmayıp lütuf ve meşiyyet-i ilâhiye eseri olduğunu anlatır.

İlm-i dinin mevzûʿu irâdî fiiller olduğuna tenbih ve bu lütuf ve vaadin niyet ve iradeye terettübünü tavzih için buyuruluyor ki:

مَنْ كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ ف۪ي حَرْثِه۪ۚ وَمَنْ كَانَ يُر۪يدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَا وَمَا لَهُ
فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَص۪يبٍ ﴿٢٠﴾ اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُۜ وَلَوْلَا
كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى الظَّالِم۪ينَ مُشْفِق۪ينَ
مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْۜ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ف۪ي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِۚ لَهُمْ مَا
يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَب۪يرُ ﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذ۪ي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۜ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰىۜ وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً
نَزِدْ لَهُ ف۪يهَا حُسْنًاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۚ فَاِنْ يَشَاِ
اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَۜ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ
﴿٢٤﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه۪ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَۙ ﴿٢٥﴾
وَيَسْتَج۪يبُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَز۪يدُهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ
شَد۪يدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِه۪ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ
بِعِبَادِه۪ خَب۪يرٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٧﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُۜ وَهُوَ
الْوَلِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍۜ وَهُوَ
عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾

1 H ve F: "ibâd'a".

[4236] **Meâl-i Şerîfi**

Her kim âhiret ekimi isterse ona ekinini artırırız, her kim de dünya ekimi isterse ona da ondan veririz amma âhirette ona hiç nasip yoktur (20). Yoksa onların şerîkleri var, onlara dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrûʿ kıldılar, öyle mi? Eğer o fasıl kelimesi olmasa idi aralarında hüküm icrâ edilir, bitirilirdi ve şüphesiz ki zalimler için elîm bir azab vardır (21). Göreceksin o zâlimleri kazandıklarından titrerlerken, o ise tepelerine inmekte; iman edip güzel güzel işler yapanlar ise cennetlerin hoş hoş ravzalarında, onlara[1] Rablerinin indinde ne dilerlerse var, işte bu o büyük fazl (22). İşte bu müjdedir ki Allah iman edip iyi iyi işler yapan kullarına tebşir buyuruyor. De ki: "Buna karşı sizden yakınlıkta sevgiden başka bir ecir istemem ve her kim çalışır bir güzellik kazanırsa ona onda daha ziyade bir güzellik veririz, çünkü Allah Gafûr'dur Şekûr'dur" (23). Yoksa Allah'a iftira etti bir yalanı[2] mı diyorlar? [4237] *Allah dilerse senin de kalbini üstünden mühürleyiverir. Allah bâtılı mahveder de kelimâtı ile hakkı ihkāk eyler. Şüphesiz ki O bütün sînelerin künhünü[3] bilir (24). Hem O'dur ki O, kullarından tevbeyi kabul eder ve kabahatlerden[4] af buyurur ve her ne yaparsanız[5] bilir (25). Ve iman edip sâlih ameller yapanlara icâbet buyurur, fazlından onlara ziyade de verir. Küfredenlere gelince onlara şiddetli bir azab var (26). Bununla beraber Allah kullarına rızkı bol bol[6] seriverse Arz'da azar ve taşkınlık ederlerdi[7], velâkin dilediği kadar bir miktar ile indiriyor.[8] Şüphesiz ki O kullarına habîrdir basîrdir (27). Ve öyledir ki O, ümidi kesmişlerken feyiz indirir ve rahmetini neşreder; O öyle Velî öyle Hamîd'dir (28). O göklerin ve yerin yaratılışı ve onlarda ürettiği her dâbbenin üretilişi de O'nun âyâtındandır[9] ve O dileyeceği zaman onları toplamaya da kādirdir (29).*

---

1 H: "onlar".
2 B: "yalan".
3 B: "hükmünü".
4 B: "kabahatlerinden".
5 B: "yapıyorlarsa".
6 H ve F -"bol".
7 M: "taşgınlı kederlerdi"; B: "taşkınlı giderlerdi".
8 H +"Ve".
9 B: "âyetlerindendir".

{مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ} Her kim âhiret harsı murad ederse…

"**Hars**" asl-ı vaz'ında yeri onarıp tohum atmak demektir. *Kāmûs* şârihinin ihtârına göre zer'den e'amdır. Sürmek mânasına da gelir.[1] Râgıb'ın dediği gibi mahrûse, yani ekilen tarlaya ve ondan husûle gelen ekine de ıtlak olunur.[2] Asıl olan bu iki mânayı "ekim" ve "ekin" diye ifade edebiliriz. Bunlardan istiare tarîkiyle, ileride kazanmak için yapılan sa'y ü ameller ve onların semerât ve netâyici hakkında da kullanılır, örf olmuştur.[3] Nitekim bu âyette de böyledir. Amel veya sevâbı demektir. Bu âyet bize gösteriyor ki din işi bir hars, yani ucunda hâsılat almak, kazanmak maksadıyla yapılan bir ekim, bir kültür işidir. Bu da ucunda murad edilen, yani niyet olunan gaye ve maksatla mütenâsibdir. Bu haysiyetle hars iki kısımdır. Birisi âhiret gayesi âhiret sevabı, diğeri de dünya maslahat ve menfaati matlub olandır. Her kim din nâmına yaptığı ameli sırf âhiret sevâbına niyet ederek yaparsa [4238] {نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ} Biz ona harsında ziyadelik veririz ❁ ekinini, hâsılâtını artırırız, yani âhirette kat kat fazlasıyla vereceğimiz gibi dünyasından[4] da veririz, o lütuf ve rızık o suretle müzdâd olur. {وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا} Her kim de dünya harsını murad ederse ❁ dünya kârı için, yani ölmezden evvel dünyâ hayatta ereceği bir maslahat ve gaye için çalışırsa {نُؤْتِهِ مِنْهَا} ona da ondan, o geçici dünyadan veririz ❁ Hûd'da ve İsrâ'da geçtiği üzere istediği kadar değil, amelinin haddizâtında değerinden aşağı olmamak üzere Allah'ın dilediği kadar dünyadan verilir {وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ} ve fakat ona âhirette hiçbir nasip yoktur. ❁ *Buhârî-i Şerîf*'in başında dahi rivayet olunan niyet hadisi bu âyetin bir tefsiri gibidir. Şöyle ki

---

1 Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi,* I, 647.

2 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 226:

الحَرْث: إلقاء البذر في الأرض وتهيّؤها للزرع، ويسمّى المحروث حرثا، قال الله تعالى: «أَنِ اغْدُوا عَلى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صارِمِينَ» (القلم ٦٨/٢٢)، وتصوّر منه معنى العمارة التي تحصل عنه في قوله تعالى: «مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ، وَمَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَما لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» (الشورى ٤٢/٢٠).

3 H ve F +(dipnotta) "Frenkler bütün bu mânalarda *culture* ve *cultiver* demişler ve bu suretle 'kültür' kelimesini sosyoloji ve edükasyon ıstılahlarında şöhretlendirmişlerdir. Nitekim bizde de onunla kültiver olanlar 'Kültür Bakanlığı' diye bir uydurma yaptılar ki ilk işitenler 'Ziraat Nezâreti' sanmışlardı, meğer ki 'Maârif Nezâreti' yerine imiş".

4 B: "dünyada".

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ[1] "ameller, sırf niyetlerledir. Ve her kişiye niyet ettiği vardır. Meselâ her kimin hicreti Allah'a ve Resûlüne ise onun hicreti Allah'a ve Resûlünedir; her kimin de hicreti ereceği bir dünyaya yahut nikâh edeceği bir kadına ise onun hicreti de hicrete kalkıştığınadır[2]". Bundan şu da anlaşılır ki murad muhtelif fiillerin mukayesesi değil, aynı fiilin muhtelif niyetlere göre hüküm ve sevâbını göstermektir. Şu hâlde yaptığı fiili, hangi fiil olursa olsun mücerred dünya garaz ve maksadına ermek niyetiyle yapan kimsenin âhirette onun için nasip, bir ecr ü sevap beklemeye hiç[3] hakkı yoktur. {اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا} Yoksa onlar için birtakım şerîkler mi var? ۞ Bu âyetin yukarıya üç vechile irtibatı vardır: Bir kere âhirette nasibi olmayan ehl-i dünyaya bir zecr ü tahkir olmak üzere öbür âyetin sonuna ta'alluk eder. İkincisi Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû kılmak [4239] için[4], şeriat yapmaya kalkışmak dünya harsı nâmına yapılan fenalıkların, şirklerin başında sayılmak lâzım geleceğini ihtar eder. Üçüncüsü de ta yukarıdaki شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ âyeti mukābilinde müşriklerin cinayetlerine taarruz eyliyor. Yani Allah'ın şer'ine karşı gelmek için yoksa o müşriklerin, o muâsır kâfirlerin birtakım şerîkleri Allah'a ortak olmak için şirket akd etmiş küfür şerîkleri şeytanlar var ve istedikleri gibi teşrî' salâhiyetini hâiz bulunuyorlar da {شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ} dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri onlara meşrû mu kıldılar?[5] ۞ Meselâ müşriklik, müte'addid hükûmete tâbi'iyet, âhireti inkâr, zulüm, nakz-ı ahd, teklîf-i mâlâyutak gibi Allah'ın izin vermediği, meşrû kılmadığı birtakım şeyleri teşrî' ediyorlar, diledikleri gibi din yapıyorlar öyle mi? Fakat Allah'ın meşrû kılmadığını meşrû kılacak hiçbir kuvvet yoktur. İnsanların

---

1 Buhârî, Îmân, 41. Krş. Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1:
عن عمر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «الأعمال بالنية، ولكل امرئ ما نوى، فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله، ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها أو امرأة يتزوجها، فهجرته إلى ما هاجر إليه».

2 H: "kalkıştığına şebîhtir".

3 B -"hiç".

4 H ve F +"kanun koymaya".

5 H ve F: "dinden onlara Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû kıldılar öyle mi?".

teşrî'deki mesâîsi Allah teâlâ'nın izni hudûdunu aşmamalıdır.[1] {وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ} Ve eğer fasıl kelimesi olmasa idi aralarında hüküm icrâ edilmiş bitirilmişti. ❁ "Fasıl kelimesi", azâbın bir ecel-i müsemmâya tehirine dair ezelde sebkeden kelime. Burada "fasl", hüküm veya beyan veya tefrik mânalarına olabilir. Tefrik mânasında: Mü'minlerle kâfirler beyninde فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ hükmü veya müşriklerle taptıkları şerîklerin aralarının açılması, yahut dünya harsı hükmünün âhiret harsı hükmünden ayrılması mânaları mülâhaza olunabilir. Ma'amâfîh asl-ı mâna cezânın saatine tehiri kaziyyesidir ki şununla {وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ} ...إلخ itmâm ve beyan buyuruluyor. Yani hak dinin muktezâsı Allah şeriatının hükmü olan fasıl ve [4240] kazâ ezelde vakt ü saatine tehir olunmakla icrâsız kalmayacaktır. Bütün zâlimlere elîm bir azab muhakkaktır[2]. O fasıl günü gelecek {تَرَى الظَّالِمِينَ} göreceksin o zâlimleri ❁ Allah'ın izin vermediği şeyleri meşrû tanıtmak için yol açarak, hüküm[3] koyarak, cezâ vererek zulmeden ve onlara uyan o zâlimleri göreceksin ey muhatab {مُشْفِقِينَ[4] مِمَّا كَسَبُوا} yaptıkları zulümlerle kazandıkları vebâlin dehşetinden korkular içinde titrerlerken {وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ} o ise tepelerine inmekte. {وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} İman edip iyi ameller yapan kimseler[5] ise {فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ} cennetlerin hoş ravzalarında ❁ en hoş, en latif yerlerinde.

"**Ravza**" suluk, yeşillik mevki'ler olup bağların, bahçelerin en güzel oturulacak yerlerine ıtlak olunur. Öyle ki {لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ} onlara Rablerinin indinde ne dilerlerse var ❁ yani o cennet ravzalarında olduktan başka Rablerinin huzûrunda bulunacaklar, şeref-i cemâliyle müşerref olacaklar ve işte orada bütün dileklerine erecekler, ne isterlerse hazır bulacaklar. {ذٰلِكَ} İşte bu ❁ mü'minlerin ereceği bu ikbal, böyle

1 H ve F +"İnsanların zorlamasıyla erkek kadın, kadın erkek yapılamadığı gibi zulümler adalete, küfürler imana, dinsizlik dindarlığa, eğrilik istikāmete tebdil olunamaz. Bu âyetin bu cümlesi asrî cemiyetlerin hâlet-i rûhiyesi nokta-i nazarından câlib-i dikkattir".

2 B: "mukadderdir".

3 H ve F: "kanun".

4 B: "مشفقون".

5 B: "kimselere".

her[1] dilediğini ve dileyeceğini hazır bulmak saadeti {هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ} o fazl-ı kebîrdir. ❁ Kadrini takdir ve tahdid[2] kābil olmayan ve nihâyetine erilmek[3] ihtimâli bulunmayan büyük fazl-ı ilâhîdir ki bunun yanında bütün dünya küçük, pek küçük kalır. {ذٰلِكَ} İşte bu ❁ büyük fazl, bu dinlediğiniz lütuf {الَّذٖى} o müjdedir ki {يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} Allah o [4241] iman edip sâlih sâlih, güzel güzel ameller yapan kullarına müjdeliyor ❁ Allah kullarına böyle latîftir.

{قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا} De ki bu teblîğ u tebşîre karşı ben sizden bir ecir istemem {اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى} ancak مَوَدَّت فِى الْقُرْبٰى ❁ buna üç mâna vermişlerdir. Birincisi: Karâbette sevgi, yani hiç olmazsa size akrabalığımdan dolayı hukūkuma riayet etmenizi isterim.[4] Buhârî, Müslim, Tirmizî ve daha gayrileri rivayet etmişlerdir ki: İbn Abbas Hazretleri'nden işbu اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى sual olunmuş, Saîd b. Cübeyr "âl-i Muhammed karâbeti" deyivermiş, bunun üzerine İbn Abbas demiştir ki: "Acele ettin, Kureyş'ten bir batın yoktur ki Peygamber aleyhissalâtü vesselâm'a bir karâbeti bulunmasın, hiç olmazsa sizinle aramdaki karâbete riayet edin."[5] Bunun hâsılı şöyle demek olur: "Nübüvvet ve risâletim ve rahmeten li'l-âlemîn olmam haysiyetleriyle olan hukūkumu tanımıyorsanız, bari aramızdaki akrabalık hukūkuna riayet edin de söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin." İkincisi: "Bana karâbeti olanları, yani akrabamı sevmenizi isterim" diye mâna verenler de olmuştur. Nitekim Saîd b. Cübeyr'in sözü bunu gösteriyordu. Bazıları bu karâbeti Ali ve Fâtıma evlâdına tahsis etmek istemişlerdir.[6]

---

1 B +"hâlde".
2 F, M ve B: "tahdid ve ta'yin".
3 B: "ermek".
4 H ve F +"Peygamber'in karâbeti sâbittir".
5 Buhârî, Tefsîr, 42; Tirmizî, Tefsîr, 42:

عن ابن عباس رضي الله عنهما: أنه سئل عن قوله: «إلا المودة في القربى» فقال سعيد بن جبير: قربى آل محمد صلى الله عليه وسلم، فقال ابن عباس: عجلت، أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكن بطن من قريش إلا كان له فيهم قرابة. فقال: إلا أن تصلوا ما بيني وبينكم من القرابة.

6 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XIII, 31-32:

أخرج ابن المنذر وابن أبي حاتم والطبراني وابن مردويه من طريق ابن جبير عن ابن عباس قال: «لما نزلت هذه الآية «قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ» إلخ قالوا: يا رسول الله من قرابتك الذين وجبت مودتهم؟ قال «علي وفاطمة وولدها» صلّى الله عليه وسلّم على النبي وعليهم. وسند هذا الخبر على ما قال السيوطي في الدر المنثور ضعيف، ونص على ضعفه في تخريج أحاديث الكشاف ابن حجر، وأيضا لو صح لم يقل ابن عباس ما حكي عنه في الصحيحين وغيرهما وقد تقدم إلا أنه روي عن جماعة من أهل البيت ما يؤيد ذلك...

Üçüncüsü: Âlûsî'nin naklettiği vechile Abd b. Humeyd'in[1] Hasan'dan rivayet ettiği gibi[2] yakınlıkta meveddet, yani güzel amellerle Allah'a tekarrub hususunda sevgi demektir ki "kurbâ", neseb yakınlığı değil, "kurbet", yani Allah'a yakınlık mânasınadır.[3] Ve bu mâna hem e'amdır[4] hem de üstüne altına daha muvâfıktır. Zira buyuruluyor ki: {وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً} Her kim bir hasene, güzel bir amel kazanırsa {نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا} Biz ona onun hakkında daha ziyade bir güzellik veririz ❁ daha güzel sevap veririz ve o sebeple hem o hasenenin hüsnü [4242] artmış olur, hem de daha güzelini yapmak melekesi ihsan edilir. {اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ} çünkü Allah Gafûr'dur ❁ günahları örter. {شَكُورٌ} Şekûr'dur ❁ güzel amellere güzel sevap ve mükafat ile mukabele eder. Hasenâtın ecrini zâyi' etmez. {اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا} Yoksa Allah'a karşı bir yalan uydurdu mu diyorlar? ❁ Bu Kur'ân'ı yalan olarak uydurup Allah'a isnad ile iftira etti diye iftira mı ediyorlar? {فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ} Allah dilerse senin de kalbini mühürler ❁ yani Kur'ân'a uydurma, yalan diyenler, sana yalan isnad edenler kalbleri mühürlenmiş, hakkı duyacak kābiliyetleri kalmamış kimselerdir. Allah teâlâ dilerse senin kalbinin üzerini de mühürleyiverir; vahyini, lütfunu kesiverir. Şu hâlde sen onların dediklerine keder etme de Allah'ın lütfuna şükret {وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ} hem Allah bâtılı mahveder {وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ} de kelimâtı ile hakkı ihkāk eyler ❁ onun için günden güne o yalan diyenlerin bâtıl sözleri mahvolur da senin hak olan nübüvvetin tahakkuk ve teekküd eyler ve Kur'ân'ın vaadleri sübut bulur. Kur'an yalan olsa idi Allah onu tahakkuk ettirmez, çok sürmeden mahvederdi. {اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ} Şüphesiz o bütün sînelerin künhünü bilir ❁ senin kalbindekini de bilir, onların kalblerindekini de. Bununla beraber {وَهُوَ الَّذٖى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ} ...إلخ binâen'aleyh o günahkârlar da hemen tevbe edip o seyyiâttan vazgeçmelidirler. {وَمَا بَثَّ فٖيهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍ} Ve bu ikisinde, yani göklerde ve yerde yaymış olduğu dâbbe ❁ debelenen hayvan[5]. Bu

---

1 M: "Hamidin".

2 H ve F: "vechile".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XIII, 33. Krş. *Sünenü Saîd b. Mansur,* VII, 254; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 529: وأخرج عبد بن حميد عن الحسن أن المعنى لا أسألكم عليه أجرا إلا التقرب إلى الله تعالى بالعمل الصالح فالقربى بمعنى القرابة وليس المراد قرابة النسب.

4 H ve F: "âmdır".

5 H +"vardır".

âyetin zâhirine göre [4243] göklerde de hayvânât vardır. Mücâhid de buna kāil olmuştur. Diğer bazıları ise semâvâttaki "dâbbe"den murad havada uçuşan hayvânât olduğuna zâhib olmuşlarsa da, böyle bir tevile zarûret yoktur. {وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ} Bunları böyle yaratıp yayan o Allah dileyince hepsini toplayıvermeye de {قَد۪يرٌ} kādir[1], tamamıyla kādirdir. ❁ Onun için haşr ü neşirde tereddüde mahal yoktur.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُص۪يبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْد۪يكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍۜ ﴿٣٠﴾ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ
فِي الْاَرْضِۚ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٣١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ
كَالْاَعْلَامِۜ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرّ۪يحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِه۪ۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍۙ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَث۪يرٍۘ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ
ف۪ٓي اٰيَاتِنَاۜ مَا لَهُمْ مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٣٥﴾ فَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَمَا
عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَۚ ﴿٣٦﴾ وَالَّذ۪ينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ
الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَۚ ﴿٣٧﴾ وَالَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَۖ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْۖ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۚ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ
هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَاۚ فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ لَا
يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَب۪يلٍۜ ﴿٤١﴾ اِنَّمَا
السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

[4244] **Meâl-i Şerîfi**

Başınıza ne musibet geldi ise kendi ellerinizin kazancı iledir, hâlbuki birçoğundan affediyor (30). Hem siz Arz'da âciz bırakacak değilsiniz ve size Allah'tan başka kurtaracak ne bir hâmî ne de bir yardımcı yoktur (31). Yine O'nun âyetlerindendir denizde o dağlar gibi akanlar (32),

1 B: "kadîr".

dilerse o rüzgârı durduruverir de sırtı üzerinde[1] durakalırlar, şüphesiz ki bunda nice âyetler var, çok sabırlı çok şükredici her kimse için (33). Yahut da onları içindekilerin kazançlarıyla helâke sürükler, birçoğundan [4245] da af buyurur (34). Hem bilsinler diye o âyetlerimizde mücadele edenler ki kendileri için kaçacak yer yoktur (35). Hâsılı size verilmiş bulunan şeyler hep dünyâ hayâtın geçici metâʿıdır, Allah yanındaki ise daha hayırlı ve daha bekālıdır fakat o kimseler için ki iman etmişlerdir ve Rablerine itimad ederler[2] (36). Ve onlar ki günahın büyüklerine ve açık çirkinliklere uzak bulunurlar ve her gazablandıkları vakit de onlar kusur örterler (37). Ve onlar ki Rableri için davete icâbet etmekte ve namazı kılmaktadırlar, buyurukları da aralarında şûrâ (danışıklı) dır.[3] Kendilerine kısmet ettiğimiz rızıklardan onlar masraf da[4] verirler (38). Ve onlar ki kendilerine bağy (haklarına tecavüz) vâkiʿ olduğu vakit yardımlaşır onlar öcünü alırlar[5] (39). Kötülüğün cezâsı da misli kötülüktür, fakat her kim affedip ıslah ederse onun da ecri Allah'adır, her hâlde O zâlimleri sevmez (40). Ve elbette her kim zulmolunduktan sonra öcünü alırsa artık onlar üzerine (cezâ için) yol yoktur (41). Yol ancak haksızlıkla yeryüzünde bağyederek nâsa zulmeyleyenler üzerinedir, işte onlara elîm bir azab vardır (42). Her kim de sabreder suç örterse işte o azmolunacak umûrdandır (43).

{وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ} Başınıza ne musibet geldiyse kendi ellerinizin kesbiyledir[6]. ❁ Bu hitap mücrimlere mahsustur. Zira sabır ile ecre veya terfîʿ-i dereceye mazhar edilmek gibi diğer birtakım sebeplerle mücrim olmayanlara isabet eden musibetler de yok değildir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَىْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

1 H: "üzre".
2 H ve F: "Demek ki size verilmiş bulunan şeyler hep dünyâ hayâtın geçici metâʿı, Allah yanındaki ise iman edip Rablerine itimad besleyenler için daha hayırlı ve daha bekālıdır".
3 M ve B: "şurâdır (danışıklıdır)";
H ve F +"Hem de".
4 H ve F -"da".
5 H ve F: "onlar yardımlaşır öcünü alırlar".
6 B: "kesbleridir".

[el-Bakara 2/155] {وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍ} Hâlbuki birçoğundan af buyuruyor ۞ yani kesbettiğiniz günahlarınızın birçoğundan af buyuruyor da dünyada muâhaze etmiyor, zira وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ [Fâtır 35/45] {وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ} Ve siz Arz'da âciz [4246] bırakacak değilsiniz. ۞ Yani siz ne olsanız bu Arz'dasınız ve her ne yaparsanız, ne kuvvetler iktisab etseniz başınıza gelmesi mukadder olan musibetlerden yakanızı kurtaramazsınız {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ} ve sizin için Allah'tan başka ne re'sen kurtaracak bir velî, bir hâmi vardır, ne de yardım edip def' edecek bir nasîr. ۞ Onun için Allah'a sığınıp O'nun emirlerine, kanunlarına göre vazife îfâ etmekten başka suretle korunmanın çaresi yoktur. {وَمِنْ اٰيَاتِهِ} Ve O'nun âyetlerindendir {الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ} denizde akan dağlar gibi gemiler ۞ sizin de Arz'da hâliniz o gemidekilerin hâli gibidir. Allah {اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرّ۪يحَ} dilerse o rüzgârı, yani o gemileri hareket ettiren kuvve-i muharrikeyi durduruverir {فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِه۪} o vakit o gemiler denizin sırtı üzerinde durakalırlar. {اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ} Şüphe yok ki bunda, gemilerin denizin sırtı üzerinde durakalmasında {لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ} çok sabırlı, çok şükreden her kimse için birçok[1] âyetler vardır ۞ ki insanların aczini ve hakikatte Allah'tan başka ne bir velî ne de bir nasîr olmadığını isbat eder. Lâkin sabrı olmayanlar bu gemilere binip de bu vukū'âtı müşahede ve tefekküre himmet edemezler, şükrü olmayanlar da bu nazar ve tefekkür nimetinin kadrini bilip de netâicini istihrac edemezler; onun için demişlerdir ki imanın nısfı sabır, nısfı şükürdür.

{اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا} Yahut da içindekilerin kesbleriyle, yani kazandıkları cürümleri sebebiyle veya mallarıyla birlikte o gemileri telef eder, rüzgârı durdurmaz, lâkin şiddetli fırtına vererek batırır, parçalar {وَيَعْفُ عَنْ كَث۪يرٍ} bununla beraber birçoğundan da affeder. ۞ Batırmadan [4247] kurtarır. {وَيَعْلَمَ الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا} Hem bunları bir de şunun için yapar ki âyetlerimizde[2] mücadele edenler bilsin anlasınlar

1 H ve F: "çok".
2 H ve F: "âyetlerimizden".

{مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ} kendilerine kaçamak, kurtuluş yoktur ❁ halâs, kurtuluş, ancak Allah'ın âyetlerini teslim ederek onların delâletleri dairesinde çalışmakladır ey Allah'ın âyâtında mücadele eden kâfirler! {فَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ} Bütün bunlardan anlaşılır ki şimdi size verilmiş bulunan şeyler her ne olursa olsun {فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} hep dünyâ hayâtın geçici metâʿıdır {وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى} Allah yanındaki ise hem daha hayırlı hem daha bekālıdır ❁ hem şer karışığı olmaksızın hâlis hayr u menfaattir, hem de devamlı ebedîdir. {لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ} Fakat[1] o kimseler için ki iman etmişlerdir ve yalnız Rablerine tevekkül kılarlar ❁ ancak O'na tefvîz-i umûr ederler ve O'nun kudretine, vaadlerine, vaʿîdlerine[2] itimad ederek emri dairesinde vazifelerini yaparlar ve her vesile ile rızâsını ararlar. Hazret-i Ali'den rivayet olunur ki Hazret-i Ebû Bekir malının hepsini tasadduk etmiş, birtakım kimseler onu levm eylemişlerdi. Bu âyet o sebeple nâzil oldu.[3] İman ve itimad[4] gerek bir ferdin ve gerek bir cemaatin rûhunda dinin, muvaffakiyetin rüknü olan iki esas haslettir. Bu iki seciyenin bazı tezâhürâtını îzah eden âtîdeki evsâf[5] da bir millet için ne güzel düsturlardır. {وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ} Ve onlar ki günahın kebâirine ve fevâhişe uzak dururlar.

"**Kebâir**" üzerine vaʿîd terettüb eden veya haddi îcab eyleyen[6], yahut sarâhaten nehiy olunmuş[7] olan günahlar; [4248] "**fevâhiş**" de onların içinde bilhassa çirkinliği açık ve aşırı olan günahlar, fuhşiyyât. {وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ} Ne zaman da gazablanırlarsa onlar mağfiret ederler. ❁ Suçu onlar örterler, kusur affederler. Burada هُمْ zamiri kasr ifade eder. Bu kasrın da vechi şudur: Gazab hâlinde kusur ve günah

---

1 H ve F -"Fakat".
2 H -"vaʿîdlerine".
3 Saʿlebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, XXIII, 387:
عن علي قال: اجتمع لأبي بكر مال مرة فتصدق به كلّه في سبيل الخير، فلامه المسلمون وخطّأه الكافرون، فأنزل الله تعالى: «فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» إلى قوله: «وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ» خص به أبا بكر رضي الله عنه، وعم به من اتبعه .
4 B: "itaat".
5 H ve F: "evsâfta".
6 F, M ve B: "eden".
7 F ve M: "bulunmuş".

affedebilmek gayet nadir vâki' olan yüksek bir ahlâktır. Bu sebeple şöyle denilmiş oluyor ki, işte gazab hâlinde kusur örtmek, gayzı yutmak gibi büyük haslet ancak onlara yakışır, ve onlar ona lâyıktırlar, وَالْكَاظِم۪ينَ الْغَيْظَ وَالْعَاف۪ينَ عَنِ النَّاسِ [Âl-i İmrân 3/134] medîhasına müstahiktirler. {وَالَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ} Ve onlar ki Rableri için davete icâbet etmekte {وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ} ve namazı dürüst kılmaktadırlar. ❁ Allah'a iman ve itaat için Peygamber tarafından yapılan davete ashâb-ı kirâmın bey'at ve icâbetleri gibi bey'at ve dinin direği olan namazı ikāme ile cemaat ve cem'iyyeti sağlam tutanlar {وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ} emirleri de beynlerinde şûrâdır. ❁ İşleri: buyurukları istibdad ile değil, aralarında danışıkla, re'ylerine müracaat iledir. Kendi işlerine kendileri sâhiptir, başkalarının elinde esir değil aralarında tesânüdsüz, cem'iyyetsiz, müteferrik de değil, toplanıp sözü bir etmesini bilirler. Müracaatın sureti de re'y kābiliyeti olan âmmenin re'ylerini temsil edebilecek ictihad sâhibi hall ü akd erbâbının toplanıp müzakere etmesiyledir. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ [Âl-i İmrân 3/159] müeddâsınca harp maslahatlarına ta'alluk eden işlerde müşavere ederdi. Ondan sonra da ashâb gerek onda ve gerek ahkâmda müşavere ettiler, Peygamber'in vefâtı üzerine halife intihâbı ve ehl-i riddete kıtal, ceddin mîrâsı, şarap içenlerin haddinin adedi ve Irak'ta fetholunan arazinin ahkâmı vesâire gibi mesâil hep bu kabîldendir. Şüphe yok ki ahkâma müte'allik müşavere, hakkında nass-ı kat'î mâlum [4249] olmayıp az çok mevrid-i ictihad olan veya tatbîkātı mücahedeye mütevakkıf bulunan husûsâttadır. Şûrâ müzakereleri icmâ'î meselelerin aslını teşkil eder. Târîh-i İslâm'da ve usûl-i fıkıhta ma'a't-teessüf bu şûrâ düstûru devr-i sahâbeden sonra Kur'ân'ın verdiği bu ehemmiyet ile mütenâsib bir surette inkişaf ettirilememiştir.[1]

1 H ve F +"Zamanımızdaki hükûmetler* bunu شَرَعُوا** لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ kabîlinden tahakkümâne vesile ittihaz etmektedirler".
* H: "hükûmetlerin".
** H: "وشرع".

"**Şûrâ**" esasen "fütyâ" gibi "büşrâ" vezninde masdar olup teşavür, yani birbirinin re'yini almak demektir. Aslı arıdan bal almak mânasıyla alâkadardır. Zû-şûrâ mânasına da gelir, nitekim bu mâna ile şûrâ heyetine de ıtlak olunur. {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak da ederler. ۞ Belli ki bu infak şûrâ ile verilen kararın icrâsı için lâzım gelen masrafı[1] temin mânasını anlatmaktadır. O münasebetle bu da iktizâsına göre şûrâ ile halledilmek lâzım gelir. Şu da bunu iş'âr eyler[2]: {وَالَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْىُ} Ve onlar ki kendilerine bağy isabet ettiği, yani haklarına tecavüz vâki' olduğu vakit {هُمْ يَنْتَصِرُونَ} yine kendileri yardımlaşır, öclerini alırlar. ۞ Haklarını müdafaa eder, haksızlığa boyun eğmez, zilleti hoşlanmaz, bağy ü tecavüz edenin cezâsını verirler, aşırı gitmeyerek adaletle öclerini alırlar ve bunun için başka bir milletin himâyesine sığınmazlar, kendi cemaat ve milletlerinin istiklâli ve izzet ve nusreti birliğiyle zâlim ve bağînin hakkından gelirler. Görülüyor ki burada bağy هُمْ zamiri ile cem'a ta'alluk ettirilmiştir. Bu ise bağyin umûma ta'allukunu ifade eder. Bundan dolayı bazıları bunu yalnız hâriçten vâki' olan tecavüze mahsus zannetmişler de müşrik müslime tecavüz ettiği takdirde intikamını alanın medhiyle tefsir etmişlerdir. Lâkin gerek hakkullah ve gerek hakk-ı abd olsun mutlak hakkın mahfûziyeti hakkullah, yani hukūk-ı âmme cümlesinden olduğu ve binâen'aleyh her ferd-i mü'minin hukūku cemaatin taahhüdü altında bulunduğu cihetle ona [4250] karşı tecavüz hukūk-ı âmmeye tecavüzü mutazammın olduğundan gerek hâriçten ve gerek dâhilden umûmî, husûsî vâki' olan tecavüzün def'i ve cezâsının verilmesi cemiyetin vazifesi, yani lâekal farz-ı kifâyedir. Dâhilden olanda[3] mahkemelerin adaletini temin, hâriçten olanda[4] da siyâsî tedbirlerle bu intisârın yapılması veya yapılabilmesi bir milletin yüksekliğini ve hakk-ı hayâtını gösteren en âlî faziletlerdendir[5]. Onun için diğer müfessirîn demişlerdir ki كُلُّ بَاغٍ بَغَي فَحُمِدَ الْمُنْتَصِرُ مِنْهُ[6] bağyeden her bâğîye karşı intisar medholunmuştur. İbn Cerîr

1 B: "mesârifi".
2 B: "eder".
3 F ve M: "olanlara".
4 B: "olanlara".
5 H: "faziletlerindendir".
6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 547.

Taberî tefsirinde der ki: "Bu ikinci kavil savâba evlâdır. Zira Cenâb-ı Allah bir mânayı tahsis buyurmamış, bağyedenden bihakkın öcünü alan her muntasırı senâ etmiştir. Buna karşı bir diyen diyebilir: 'İntikamda senâ edecek ne var?' Denilir ki zâlime müstahik olduğu cezâyı vermekte onu hak yoluna doğrultmak, bunda ise en büyük medih vardır."[1] Hâsılı bu sıfat yukarıda وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ diye beyan buyurulan adalet emrinin tatbîki nokta-i nazarından gayet mühim olan yüksek bir ahlâkın, kuvvetli bir rûh-ı ictimâ'înin tecelliyâtını ifade etmektedir ki bunu[2] mukabili olan وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ vasfıyla beraber olarak mülâhaza etmek, gerek kasırların mânasını mülâhaza ve gerek ehemmiyetini takdir eylemek için daha fâideli olur. Yani af da ederler, intikam da alırlar, lâkin her ikisini de kendi istiklâlleriyle yaparlar; ne aflarında ne de intikamlarında başka bir millet ve cemaatin tesirine mahkum olmazlar. Böyle intisar ve intikāmın niçin ve nasıl meşrû ve müstahsen olduğuna gelince: {وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا} Kötülüğün cezâsı da misli kötülüktür. ❁ Bu düstur Fıkıhta ukūbât ahkâmına[3] büyük bir esas olan ve ale'l-umûm cezâ kanunlarına esas ittihaz edilmesi lâzım gelen bir kānûn-ı küllîdir. Yani bağy zulümdür, kötülüktür, kötülüğe meydan vermeyip cezâ vermek de güzel bir iştir. Lâkin bunun güzel olması iki şart ile meşruttur. Birincisi: Cürme[4] [4251] cezâ olabilmek için onun gibi bir seyyie, yani mücrimin hoşuna gitmez bir fiil olmalıdır. Yoksa o bir cezâ değil cürm ve zulme teşvik olur, yerine düşmeyen güzellik ise çirkin olur. İkincisi; cezâ cürmün misli ve müsâvîsi olmalıdır, yoksa adalet olmaz. Bu mâna "adalet" kelimesinin mefhûmunda da dâhildir. Onun için bağye karşı öc alınırken[5] haddini aşıp da tecavüz etmemelidir. {فَمَنْ عَفَا[6] وَاَصْلَحَ} Her kim de affedip ıslah eylerse ❁ kendine kötülük eden kimsenin suçunu affedip onunla arasındaki husûmet hâlini düzeltirse {فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ} onun da ecri Allah'adır. ❁ Allah'ın uhdesindedir. Yani Allah ona çok

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 547:

وهذا القول الثاني أولى في ذلك بالصواب، لأن الله لم يخصص من ذلك معنى دون معنى، بل حمد كلّ منتصر بحقّ ممن بغى عليه. فإن قال قائل: وما في الانتصار من المدح؟ قيل: إن في إقامة الظالم على سبيل الحقّ وعقوبته بما هو له أهل تقويما له، وفي ذلك أعظم المدح.

2 B: "bunun".

3 F ve M: "ahkāmına".

4 F: "cürmü".

5 B: "alırken".

6 M ve B: "عفى".

büyük ecir ihsan eder. Burada مَنْ عَفَا[1] diye "afv"ın müfred sîgasıyla îrâdı bunun hukūk-ı umûmiyede[2] değil, hukūk-ı şahsiyede cereyan edeceğine bir tenbih gibidir. {اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمٖينَ} Her hâlde O, Allah zulmedenleri sevmez ❁ yani gerek ibtidâen bağy ü zulm edenleri, gerekse cezâda ileri gitmek suretiyle zulmedenleri, hiçbirini sevmez. Cezâda mümâselet ve müsâvâta riayet müşkil olan husûsâtta zulüm ihtimâli gālib olacağı için tecziyeye kādir olduğu hâlde af ile ıslah yapan kimselere Allah büyük ecir verir. {وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهٖ} Zulmolunduktan sonra öcünü alan kimse elbette {فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبٖيلٍ} öyleler üzerine yol yoktur. ❁ Af evlâ olmakla beraber affetmeyip de mukābele bi'l-misl yapan ferdlere karşı cezâ için yol yoktur. {اِنَّمَا السَّبٖيلُ عَلَى الَّذٖينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ} O yol ancak nâsa zulmedenlere ❁ ibtidâen zulmeyleyen veya mukabelede ileri giden, cezâda haddi aşanlara {وَيَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ} ve yerde[3] haksızlıkla bağy eyleyen [4252] ❁ tekebbür ve tecebbür yapanlaradır. {اُو۬لٰٓئِكَ} İşte onlar ❁ öyle bi-gayri hak zulm ü bağy ile mevsuf olanlar {لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ} için elîm bir azab vardır. {وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ} Ve elbette sabredip setr eyleyen kimse {اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ} şüphesiz ki o azmolunacak umûrdandır. ❁ Buradaki "mağfiret", yukarıda zikrolunan "afv", "sabır" da ıslahtır. Buna "sabır" tâbir olunması af ve mağfiretin sabra mütevakkıf ve bunun ulü'l-azm olan büyük kimselerin şânından bulunduğunu ve binâen'aleyh afv ü setrin âcizlerden değil, gücü yetenlerden sâdır olmak şartıyla medh ü sitâyişe şâyan olduğunu anlatır.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖۜ وَتَرَى الظَّالِمٖينَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ
اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبٖيلٍۚ ﴿٤٤﴾ وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعٖينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ
خَفِيٍّۜ وَقَالَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرٖينَ الَّذٖينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلٖيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ
الظَّالِمٖينَ فٖى عَذَابٍ مُقٖيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ وَمَنْ
يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبٖيلٍۜ ﴿٤٦﴾ اِسْتَجٖيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِىَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ

1 M ve B: "عفى".
2 B: "umûmiye".
3 H: "bir de".

اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ
حَفِيظاً اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ
يَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ اِنَاثاً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَاناً وَاِنَاثاً
وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقِيماً اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْياً اَوْ
مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذٰلِكَ
اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحاً مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ
نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَاِنَّكَ لَتَهْدِٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ
الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

[4254] **Meâl-i Şerîfi**

Her kimi de Allah şaşırtırsa artık ondan sonra ona hiçbir velî yoktur ve göreceksin o zâlimleri, azâbı gördükleri vakit diyecekler: "Var mı geri dönmeye bir yol?" (44). Ve göreceksin onları o ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunlarını bükerek göz altından bakarlarken[1]; iman etmiş olanlar da şöyle demekte[2]: "Gerçek hüsrâna düşenler kıyamet günü kendilerine ve ailelerine hasar eden kimselermiş!" [3] Bakın zâlimler hakikaten mukīm bir azab içindedirler (45). Ve onlara Allah'ın önünden kendilerini kurtaracak velîler de yoktur,[4] her kimi de Allah saptırırsa artık onun için yol yoktur (46). Allah'tan reddine çare olmayan bir gün gelmezden evvel Rabbinizin davetine icâbet ediniz, o gün sizin için ne sığınacak bir[5] yer vardır ne de inkâra çare (47). Yine aldırmıyorlarsa[6] Biz de seni üzerlerine murâkıb göndermedik a,

---

1 H ve F +"ki".
2 H ve F: "iman etmiş olanlar da demektedirler".
3 H ve F: "Gerçek hüsrâna düşenler kendilerine ve ailelerine kıyamet günü hasar eden kimseler".
4 H ve F: "Ve onlara Allah'ın berisinden kendilerine yardım edecek birtakım evliyâ da yoktur".
5 F, M ve B -"bir".
6 H ve F: "aldırmazlarsa".

sana düşen ancak tebliğdir. Fakat Biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırdığımız vakit onunla ferahlanır ise de kendi ellerinin takdim ettiği sebeplerle başlarına bir fenalık gelirse o vakit insan hepsini unutan bir nankördür (48). Allah'ındır bütün göklerin ve yerin mülkü, dilediğini yaratır, dilediği kimseye dişiler bahşeder, dilediği kimseye de erkekler bahşeder (49). Yahut da onları erkekli dişili ikizler, dilediğini de akīm kılar. Her hâlde O'nun ilmi çok, kudretine nihâyet yoktur (50). Bununla beraber hiçbir beşer için kābil değildir ki Allah ona başka suretle kelâm söylesin, ancak vahyile veya bir hicab arkasından veyahut bir resul gönderip de izniyle ona dilediğini vahyettirmesi müstesnâ. Çünkü O çok yüksek, çok hakîmdir (51). Ve işte sana böyle emrimizden bir rûh vahyettirdik, sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; velâkin Biz onu bir nûr kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidâyet vereceğiz ve emin ol[1] sen her hâlde doğru bir yola çağırıyorsun[2] (52). O Allah'ın yoluna ki göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur[3], uyan! Bütün işler döner dolaşır Allah'a varır (53).

{اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ} Çünkü O Alîm'dir, Kadîr'dir ❁ onun için her [4255] ne yaparsa hikmet ile, ihtiyar ile bile bile yapar ve her ne isterse yapar. {وَ} Bununla beraber[4] {مَا كَانَ لِبَشَرٍ} hiçbir beşer için kābil değildir ki {اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ} Allah ona -şu üç suretten- başka türlü kelâm söylesin {اِلَّا وَحْيًا} ancak vahiy hâlinde ❁ doğrudan doğru vahyederek, gayet serî' ve hafî bir işaret hâlinde tefhim ve birdenbire kalbe bırakıp ilham eylemek[5] suretiyle[6] ki kelâmın sırf rûhânî olarak bilâ vâsıta sünuh ve telakkīsidir.[7] Şiddet ve za'f ile müte'addid merâtibe mütehammil olabilir. Hem enbiyâya hem de Hazret-i Mûsâ'nın vâlidesine olduğu gibi sâir insanlara dahi gerek yakazada ve gerek menâmda olur. Gıyâbdan da olur, rü'yet hâlinde de;

---

1 H ve F +"ki".
2 B: "çevriliyorsun".
3 H ve F: "O'nun".
4 B -"Bununla beraber".
5 F, M ve B -"eylemek".
6 H ve F: "suretiyledir".
7 F, M ve B +"ve".

nitekim İsrâ gecesi Resûlullah'a öyle olmuş idi, onun için mukabilinde buyuruluyor ki: {اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ} Veya hicâb arkasından ۞ söylemekle ki bazı ecsâmda ve sâmiʿada kelâm halk edip işittirir de, işiten kimin söylediğini görmez. Nitekim Hazret-i Mûsâ'ya böyle olmuştu. Bu doğrudan doğru kalbe değil, sâmiʿaya ilkā edilmiş olduğundan perde arkasından olmuş oluyor. Resûlullah'ın أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ[1] "bazen bana çan sesi gibi gelir" dediği kısım da bu kabîlden sayılmak lâzım gelir. {اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً} Yahut da bir resul, yani tebliğ vâsıtası bir melek gönderip -ve[2] mübelliğ olduğunu tanıttırıp- da {فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ} izniyle, tevfik ve teysîriyle dilediğini vahyettirmek suretiyle ۞ ki peygamberlere ekser vakitlerde vâkiʿ olan böyle îhâdır. مَا يَشَٓاءُ buyurulmasından da anlaşılacağı üzere bu îhâ ile meleğin vahyi gerek kalbe ilkā ve gerek sesle veyahut sessiz kelam ile olabileceği gibi, meleğin gelişi dahi cismânî bir surette temessül edip etmemekten eʿamdır. Meleğin [4256] kuvvet ve mertebesinin de ayrıca bir ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Meselâ Cibrîl ile olan vahyin ifade ettiği ilm-i zarûrî hepsinden yüksek olur. Sonra peygamberler vâsıtasıyla sâir insanlara olan teblîğât ve telkīnât da bu kısma dâhildir, resul göndermektir. Bu kısımda resul tebliğe vâsıta olurken aynı zamanda mürsil ile mürsel^ün^ ileyh arasında bir şâhid demek olduğu cihetle bu nevi vahyin ilmiyetinde öbürlerinden fazla bir müeyyid var demektir. Enbiyâya ekseriya bu suretle vahiy vârid olması da bundan olsa gerektir. Vahiy hakkında yukarılarda bazı sözler geçmişti. Bu âyet, vahyin bütün aksâm-ı mümkinesini hulâsa ettiği cihetle kelimenin lügattaki mânasına bir daha atf-ı nazar edelim. Âlûsî'nin kaydettiği vechile İmam Ebû Abdullah Teymî İsfahânî[3] demiştir ki: "'Vahy',[4] aslı tefhimdir. Kendisiyle bir şey tefhim olunabilenin hepsi[5] meselâ ilham, işaret, yazı hep birer vahiydir."[6] Râgıb da *Müfredât*'ında der ki: "Vahyin

1 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 2, Bed'ü'l-Halk, 6.
2 F, M ve B -"ve".
3 H, F, M ve B: "isbehânî".
4 M ve B: "Vahyin".
5 F, M ve B: "tefhim olunabilen".
6 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* XIII, 56:
فقد قال الإمام أبو عبد الله التيمي الأصبهاني: الوحي أصله التفهيم وكل ما فهم به شيء من الإلهام والإشارة والكتب فهو وحي.

aslı serîʿ işarettir. Sürʿati tazammun ettiği içindir ki أمر وحي denilir, çok çabuk emir demektir. Bu, kâh remiz ve târiz yollu kelâm ile olur ve kâh terkibden mücerred ses ile olur ve bazı cevârihin işaretiyle ve kitâbet ile de olur. Nitekim فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا [Meryem 19/11] kavl-i kerîmi ona hamledilmiştir: Remiz denilmiş, itibar denilmiş, yazı denilmiştir. يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلٰى[1] بَعْضٍ [el-Enʿâm 6/112] وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ [el-Enʿâm 6/121] kavlinde de bu vücûh üzere مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ kavliyle işaret olunan vesvese tarzındadır. Bir de bilhassa Allah teâlâ'nın enbiyâ ve evliyâsına ilkā olunan kelime-i ilâhiyeye "vahy" denilir, bu da işbu وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ âyetiyle beyan buyurulduğu üzere birkaç türlüdür: Ya müşahede olunan bir resul ile olur ki zâtı görülür kelâmı işitilir, Cibrîl aleyhisselâm'ın muayyen bir surette Peygamber'e tebliği gibi. Yahut muâyene[2] olmaksızın kelâmı işitmekle olur. Mûsâ aleyhisselâm'ın kelâmullâhı işitmesi gibi. Yahut kalbe ilkā ile olur. Aleyhissalâtü vesselâm'ın إن روح القدس نفث في روعي 'Rûhu'l-kudüs rûʿuma, yani kalbime üfledi'[3] buyurduğu gibi, yahut ilham ile olur: وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰى [el-Kasas 28/7] gibi veyahut teshir [4257] ile olur, وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ [en-Nahl 16/68] gibi.[4] Yahut menâmda olur. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki إنقطع الوحي وبقيت المبشرات[5] رؤيا المؤمن 'vahiy kesildi mübeşşirât kaldı; mü'minin rüyası'.[6] İlham, teshir, menâm bu üçüne اِلَّا وَحْيًا kavli delâlet ediyor, kelâmı işitmeye اَوْ مِنْ وَرَٓائِ حِجَابٍ kavli delâlet ediyor. Cibrîl'in tebliğine de اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا kavli delâlet ediyor."[7] Lügaten vahyin

1 M: "الا".
2 B: "muayyen".
3 Maʿmer b. Râşid, *el-Câmiʿ*, XI, 125.
4 H -"veyahut teshir ile olur, وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ [en-Nahl 16/68] gibi".
5 M: "المبرات".
6 Bk. Dârimî, Rüyâ, 3; Tirmizî, Rüyâ, 2/2272; İbn Mâce Rüyâ, 1.
7 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 858-859:

أصل الوحي: الإشارة السّريعة، ولتضمّن السّرعة قيل: أمر وَحْيٌ، وذلك يكون بالكلام على سبيل الرّمز والتّعريض، وقد يكون بصوت مجرّد عن التّركيب، وبإشارة ببعض الجوارح، وبالكتابة، وقد حمل على ذلك قوله تعالى عن زكريّا: «فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرابِ فَأَوْحى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا» (مريم ١١/١٩) فقد قيل: رمز. وقيل: أشار، وقيل: كتب، وعلى هذه الوجوه قوله: «وَكَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً» (الأنعام ١١٢/٦)، وقوله: «وَإِنَّ الشَّياطِينَ لَيُوحُونَ إِلى أَوْلِيائِهِمْ» (الأنعام ١٢١/٦) فذلك بالوسواس المشار إليه بقوله: «مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ» (الناس ٤/١١٤)، وبقوله عليه الصلاة والسلام: «وإنّ للشّيطان لُمّة». ويقال للكلمة الإلهيّة التي تلقى إلى أنبيائه وأوليائه: وحي، وذلك أضرب حسبما دلّ عليه قوله تعالى: «وَما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً» إلى قوله «بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ» (الشورى ٥١/٤٢) وذلك إمّا برسول مشاهد ترى ذاته ويسمع كلامه، كتبليغ جبريل عليه السلام للنّبيّ في صورة معيّنة، وإمّا بسماع كلام من غير معاينة كسماع موسى كلام الله، وإمّا بإلقاء في الرّوع كما ذكر عليه الصلاة والسلام:

fiili sülâsîden de gelir ise de Kur'an'da hep if'âlden vârid olmuştur. İf'âl bâbından "îhâ" sülâsîsi gibi vahyetmek, vahiy vermek mânasına gelmekle beraber ta'diye ile vahyettirmek, göndermek mânasına dahi gelir. Burada aksâmı temyiz ettirmek için doğrudan doğru olan evvelkine "vahiy", resul ile olan üçüncüye "îhâ" tâbir buyurulmuştur. Hâsılı Allah teâlâ hiçbir peygambere, ne Mûsâ'ya ne de sâirlerine bu üç tarzdan başka bir suretle kelâm söylememiştir ve hiçbir beşere başka türlü söylemez. Beşerin beşerle konuşması gibi karşı karşıya ve apaçık mahdud bir suretle konuşmaz {إِنَّهُ عَلِيٌّ} çünkü O çok ulu, çok yüksektir. ۞ Onun için beşer O'nun yüksekliğine yetişip de kadîm olan kelâmını olduğu gibi telakkīye dayanamaz. Fakat {حَكِيمٌ} hakîmdir ۞ onun için hikmetine göre vahiy veya îhâ ile söyler. Bu âyetin tefsirinde Şeyh Abdülvehhâb Şa'rânî'nin kayda şâyan bazı ifadeleri vardır ki Âlûsî bunları şöyle nakleder: "Şunu bil ki: Hakk'ın kelâmını işitmekten men' eden ancak beşeriyettir. Kul ondan yükseldiği vakit ona Allah teâlâ, ervâh-ı mücerredeye söylediği haysiyetten söyler, beşere beşer denilmesi de rûhun derecesine ermekten alıkoyan umûra mübaşereti hasebiyledir. Eremeyince de Allah teâlâ ona eşyâda söyler ve onlarda tecellî eder. Enbiyâ gibi ona erenler ise öyle değildir. Onun için onların gayrısına Hak sübhânehû ancak suret hicabları içinde tecellî eyler. Eğer Allah teâlâ'nın kuluna hidâyeti olmasa idi O'nun Rabbi olduğunu tanıyamazdı. Şunu da bil ki Allah teâlâ'nın kendisinin gayrına [4258] söylemesine yahut kendisinin gayrısına işittirmesine hakikat tahammül edemez, o hâlde kuluna işittirmek üzere hitap ettiği vakit onun cemî'-i kuvâsı olmak iktizâ eder.[1] Çünkü münâcat sırasında Hak sübhânehû onun bütün kuvveleri olmaksızın hâdisin kelâm-ı kadîmi işitmeye tâkat yetirebilmesi muhaldir. Onun için Mûsâ aleyhisselâm düştü bayıldı, zira o makama lâyık tecellîyi kabul edecek

---

«إنّ روح القدس نفث في روعي»، وإمّا بإلهام نحو: «وَأَوْحَيْنا إلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ» (القصص ٧/٢٨)، وإمّا بتسخير نحو قوله: «وَأَوْحى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ» (النحل ٦٨/١٦) أو بمنام كما قال عليه الصلاة والسلام: «انقطع الوحي وبقيت المبشّرات رؤيا المؤمن» فالإلهام والتّسخير والمنام دلّ عليه قوله: «إِلَّا وَحْياً» (الشورى ٥١/٤٢) وسماع الكلام معاينة دلّ عليه قوله: «أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ» (الشورى ٥١/٤٢)، وتبليغ جبريل في صورة معيّنة دلّ عليه قوله: «أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ» (الشورى ٥١/٤٢).

1 لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ، وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللهِ [Müellifin notu].

isti'dâdı yoktu, fakat Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem sebat etti. Hakk'ın abdine sem'i ve basarı[1] ve cemî'-i kuvâsı olduğu o mahabbet derecesi dağda bulunmadığı için cebel dahi hitâbı işitmeye dayanamadı da hurduhaş oluverdi. Şunu da bil Hak sübhânehû'nun halka hadîsi (sırrî söyleyişi) ebeden lâyezâldir, şu kadar ki insanlardan kimisi onun hadîs olduğunu bilir, Hazret-i Ömer radıyallâhu anh ve ona vâris olan evliyâ gibi, kimisi[2] de onu tanımaz da bana şöyle şöyle zuhur etti der durur ve onun kendisine Hak sübhânehû ve teâlâ'nın bir hadîsi olduğunu bilemez. Şeyhimiz der idi: Hazret-i Ömer semâ'-ı[3] mutlak ashâbından idi ki Allah teâlâ onlara her şeyde söyler velâkin söylemenin lakapları vardır: Eğer onunla Hak teâlâ'ya cevap veriyorlarsa ona 'hadîs' denir ve eğer birbirlerine cevap veriyorlarsa ona 'muhâdese' (muhâvere) denilir ve eğer Hak sübhânehû'nun hadîsini dinliyorlarsa o kendileri hakkında hadîs değil, bir hitap veya[4] kelâmdır. Müteheccidîn hakkında إنهم أهل المسامرة 'onlar ehl-i müsâmeredir'[5] diye vârid olmuştur. Demek oldu ki vahiy, Allah teâlâ'nın has kullarının kalblerine hadîs tarzında ilkā buyurduğudur ki ondan onlar için herhangi bir emre bir ilim hâsıl olur. Eğer böyle olmazsa ne vahiy ne hitap olmaz. Çünkü nâs indindeki zarûrî ilimler gibi bazı insanlar kalblerinde bir işe dair bir ilim duyabilirler ve bu sahih bir ilimdir. Lâkin hitaptan sâdır olmuş [4259] değildir. Sözümüz ise 'vahiy' denilen ilâhî hitap hakkındadır. Çünkü Allah teâlâ vahyin[6] bu sınıfını kendisine gelen kimsenin bir ilim istifade edebileceği bir kelâm yapmıştır. Şunu da bilmeli ki evliyânın kalblerine ilham vahyinden inebilen ancak ervâh-ı melekiyeden uzanan bazı dakīkalardır, yoksa nefs-i melâike değildir. Çünkü melek peygamberlerden gayrısına asla vahyile inmez ve kat'â bir emr-i ilâhî ile emretmez. Zira şeriat takarrur etmiş, yalnız mübeşşirât vahyi kalmıştır ki vahyin en umûmîsidir.

1 B: "semi' ve basîr".
2 H: "kimi".
3 B: "sem'-ı".
4 B: "ve".
5 "Müsamere": gece sohbeti [Müellifin notu].
6 B -"vahyin".

Hak'tan abde olur, vâsıtasız da olur, vâsıta ile de olur. Vâsıta nübüvvetin şânındandır, vâsıtalıda meleğin tavassutu lâbüd olur. Lâkin melek ilkā hâlinde zâhir olmaz. Hâlbuki peygamberlerde öyle[1] değildir. Çünkü onlar meleği söylerken görürler, velî ise meleği ancak ilkā hâlinin gayrısında müşahede edebilir; kelâmını işitirse göremez, görürse söylemez. Demek ki ârifler kendilerini geçmiş olan nübüvvet pâyelerine eremezler, bunun la beraber haklarında mübeşşirât bâkīdir. Ancak onda da nâs mütefâdıldırlar, kimisi vâsıta bişâretinden ileri geçemez, kimisi de yükselir: Efrâd gibi ki onlar için vâsıtaların irtifâʿıyla mübeşşirât vardır, maʿamâfîh nübüvvet yine yoktur. Onun için ahkâmda inkâr olunurlar. Zira hakkın kendilerine taʿrîfâtından gördükleri ile zâhirde müstakil bir şeriat imiş gibi amel etmeleri haysiyetinden enbiyâya benzemek isterler, fakat o bir şeriat değil, onu bir beyandır[2]. Binâenʿaleyh munkatıʿ olan vahiy ancak teşrîʿ vahyidir. Sünnette mücmel olan umûrun târifine gelince, bu ümmet için o bâkīdir ki nâsı davet ettikleri mevzularda basiret üzere bulunsunlar, çünkü o ilâhî bir haberdir, Allah teâlâ'dan ilham eylediği kuluna görünmeyen bir melek vasıtasıyla ihbardır. İlham ancak hayr hususunda olur. فَأَلْهَمَهَا[3] فُجُورَهَا [eş-Şems 91/8][4] da fücûrun ilhâmı ictinab edilmesi mânasınadır. Nitekim takvâsının ilhâmı amel edilmesi içindir. İlhâmın ekmeli şerʿa ittibâʿ ve kütüb-i ilâhiyeye nazar ve onun hudûdunda durmak ve emirlerini tutmak ilham [4260] olunmasıdır, ta[5] ki tabiatın pası silinsin de onda suver-i âlem intikaş etsin. Amma مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ kavl-i celîli kalbe değil, semʿa ilkā[6] olunan hitâb-ı ilâhîdir ki ilkā olunan kimse onu idrak eder de işittirenin maksadı ne olduğunu anlar. Bu bazen tecellî suretinde hâsıl olur da o[7] suret ona hitap eder, hâlbuki o ayn-ı hicâbdır. Fakat o hitaptan delâlet ettiği ilim fehm olunur ve bilinir ki o bir hicabdır, mütekellim onun verâsındadır.

---

1 B: "böyle".
2 B: "onun bir beyânıdır".
3 H, F, M ve B: "والهمها".
4 "Sonra da ona bozukluğunu ve korunmasını ilham eyleyene ki."
5 H -"ta".
6 B: "mâna ilham".
7 B -"o".

اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً kavline gelince: Bu da melekle indirilen veya beşerî resul ile bize getirilendir. İkisi de Allah teâlâ'nın kelâmını tilâvet edenler gibi bilhassa nakleyledikleri zamandır[1], yoksa kendi nefislerinde buldukları bir ilmi nakl ü îzah ederlerse o kelâm-ı ilâhî değildir. Evliyâdan kimisi her insana husûsî olan vahiy ve ilkā hâlinde Allah teâlâ'dan terceme verir, bunda söylenen veya yazılan harflerin suretleri mütercimin ve o suretlerin rûhu ise Allah'ın kelâmı olur. Bazı kere de velî 'kalbim bana Rabbimden şöyle tahdis etti' der ki husûsî surette demek ister[2]. Bunları belle ve iyi teemmül eyle."[3] Şa'rânî kuddise sirruh bu son ihtar ile "enbiyâdan

---

1 H: "zaman".

2 B: "olur".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* XIII, 60-61:

قال سيدي الشيخ عبد الوهاب الشعراني في تفسيره الآية المذكورة: اعلم أن المانع من سماع كلام الحق إنما هو البشرية فإذا ارتفع العبد عنها كلمه الله تعالى من حيث كلم سبحانه الأرواح المجردة عن المواد، والبشر ما سمي بشرا إلا لمباشرته الأمور التي تعوقه عن اللحوق بدرجة فلما لم يلحق كلمه الله تعالى في الأشياء وتجلى سبحانه له فيها بخلاف من لحق كالأنبياء عليهم السلام فلا يتجلى الحق سبحانه لغيرهم إلا في حجاب الصور ولولا هدايته تعالى للعبد ما عرف أنه سبحانه ربه، واعلم أن الحقيقة تأبى أن يكلم الله تعالى غير نفسه أو يسمع غير نفسه فلا بد إذا خاطب عبدا على قصد إسماعه أن يكون جميع قواه لأنه محال أن يطيق الحادث سماع كلام القديم ولم يكن الحق سبحانه قواه عند النجوى ولذلك خر موسى عليه السلام صعقا إذ لم يكن له استعداد يقبل له التجلي اللائق بمقامه وثبت نبينا صلّى الله عليه وسلّم ولما لم يكن للجبل درجة المحبة التي يكون بها الحق سمع عبده وبصره وجميع قواه لم يقدر على سماع الخطاب فدك، واعلم أن حديث الحق سبحانه للخلق لا يزال أبدا غير أن من الناس من يفهم أنه حديث كعمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه ومن ورثه من الأولياء ومنهم من لا يعرف ذلك ويقول: ظهر لي كذا وكذا ولا يعرف أن ذلك من حديث الحق سبحانه معه وكان شيخنا يقول: كان عمر من أهل السماع المطلق الذي يحدثهم الله تعالى في كل شيء ولكن له ألقاب وهو أنه إن أجابوه به تعالى فهو حديث وإن أجابوه بهم فهي محادثة وان سمعوا حديثه سبحانه فليس بحديث في حقهم وإنما هو خطاب أو كلام، وقد ورد في المتهجدين انهم أهل المسامرة فقد علمت أن الوحي ما يلقيه الله تعالى في قلوب خواص عباده على جهة الحديث فيحصل لهم من ذلك علم بأمر ما فإن لم يكن كذلك فليس بوحي ولا خطاب فإن بعض الناس يجدون في قلوبهم علما بأمر ما مثل العلوم الضرورية عند الناس فهو علم صحيح لكن ليس صادرا عن خطاب وكلامنا إنما هو في الخطاب الإلهي والمسمى وحيا فإن الله تعالى جعل هذا الصنف من الوحي كلاما يستفيد به العلم من جاء له.

واعلم أنه لا ينزل على قلوب الأولياء من وحي الإلهام إلا دقائق ممتدة من الأرواح الملكية لا نفس الملائكة لأن الملك لا ينزل بوحي على غير نبي أصلا ولا يأمر بأمر إلهي قطعا لأن الشريعة قد استقرت فلم يبق إلا وحي المبشرات وهو الوحي الأعم ويكون من الحق إلا العبد من غير واسطة ويكون أيضا بواسطة والنبوة من شأنها الواسطة فلا بد من واسطة الملك فيها لكن الملك لا يكون حال إلقائه ظاهرا بخلاف الأنبياء عليهم السلام فإنهم يرون الملك حال الكلام والولي لا يشهد الملك إلا في غير حال الإلقاء فإن سمع كلامه لم يره وإن رآه لا يكلمه فالعارفون لا ينالون ما فاتهم من النبوة مع بقاء المبشرات عليهم إلا أن الناس يتفاضلون فمنهم من لا يبرح في بشارة الواسطة ومنهم من يرتفع عنها كالأفراد فإن لهم المبشرات بارتفاع الوسائط وما لهم النبوات ولهذا ينكر عليهم الأحكام لأنهم ضاهوا الأنبياء من حيث كونهم يعلمون بما يرونه من تعريفات الحق لهم كأنه شريعة مستقلة في الظاهر وليس ذلك بشريعة إنما هو بيان لها فالمنقطع إنما هو وحي التشريع لا غير أما التعريف لأمور مجملة في السنة فهو باق لهذه الأمة ليكونوا على بصيرة فيما يدعون الناس إليه لأنه خبر إلهي وأخبار من الله تعالى للعبد على يد ملك مغيب على هذا الملهم، ولا يكون الإلهام إلا في الخير و«فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا» (الشمس ٩١/٨) على معنى إلهامها إياه لتجتنبه كما إلهامها تقواها لتعمل بها، وأكمل الإلهام أن يلهم اتباع الشرع والنظر في الكتب الإلهية ويقف عند حدودها وأوامرها حتى يزول صدى طبيعته وتنتقش فيها صور العالم، وأما قوله تعالى: «أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» فهو خطاب إلهي يلقيه على السمع لا على القلب فيدركه من ألقي إليه فيفهم منه ما قصده من يسمعه ذلك وقد يحصل له ذلك في صورة التجلي فتخاطبه تلك الصورة وهي عين الحجاب فيفهم من ذلك الخطاب علم ما يدل عليه ويعلم أن ذلك حجاب وأن المتكلم من وراء ذلك الحجاب وكل من أدرك صورة التجلي الإلهي يعلم أن ذلك هو الله تعالى فما يزيد صاحب هذا الحال على غيره إلا بمعرفته أن المخاطب له من وراء الحجاب.

وأما قوله تعالى: «أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» فهو ما ينزل به الملك أو ما يجيء به الرسول البشري إلينا إذا نقلا كلام الله تعالى خاصة كالتالين فإن نقلا علما وجداه في أنفسهما وأفصحا عنه فذلك ليس بكلام إلهي، ومن الأولياء من يعطي الترجمة عن الله سبحانه في حال الإلقاء والوحي الخاص بكل إنسان فيكون المترجم موجدا لصور الحروف اللفظية أو المرقومة ويكون روح تلك الصور كلام الله عزّ وجلّ لا غير، وقد يقول الولي: حدثني قلبي عن ربي يعني به من الوجه الخاص فاعلم ذلك وتأمل ما قررته لك فإنه نفيس والله تعالى يتولى هداك.

mâ'adâsının ilhâmı umum için ilim sebeplerinden değildir" diye akāid ve usûlde ulemâ beyninde mâruf olan esasa tenbih eylemiş oluyor. Şundan da gaflet edilmemek lâzım geliyor ki vahiy, sırf enfüsî olan mücerred bir vicdan hâdisesi olarak da[1] kalmıyor, haktan haber alan bir ihtibar, nefsin mâverâsında vâki'i duyuran bir ilm-i yakīn ve hatta ayn-ı yakīn haysiyetini hâizdir. Bunda aynî, sem'î, kalbî üç haysiyet de vardır. İhtimal ki عٓسٓقٓ buna işarettir. Bu suretle sûrenin başında كَذٰلِكَ[2] يُوحٰى اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ buyurulduğu gibi burada da buyuruluyor ki: {وَكَذٰلِكَ} Ve işte böyle ❁ bu zikrolunan üç nevi vahiy ile yahut sûrenin başında geçtiği üzre evvelki peygamberlere vahyedildiği gibi bu üç tarz ile {اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحاً مِنْ اَمْرِنَا} sana emrimizden bir rûh [4261] vahy eyledik ❁ yani[3] ilim, irade mebde'i gibi bir manevî hayat mebde'i olan Kur'ân'ı vahyettik, diğer bir mâna ile rûh-ı emîn olan Cibrîl'i vahiy ile gönderdik. Yoksa {مَا كُنْتَ تَدْرٖى مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاٖيمَانُ} sen ne kitap nedir bilirdin ne de iman ❁ kitap sahibi olmak şöyle dursun, kitabın mâhiyetini bile bilmezdin ve mücerred kendi dirayetinle imanın vücûbunu ve erkân ve şerâitini kitapta olduğu gibi takdir edemezdin. Çünkü imanın şerâiti meyânında yalnız akıl kifayet etmeyip vahiy ile alınması lâzım gelen cihetler vardır. Hatta şer' vârid olmadan tevhid bilinse de imanın vücûbu, yani teklif ve vazife aklın değil, şer'in îcâbına tâbi' olduğundan vahiysiz bilinemezdi[4]. Kitabın ne olduğunu bilmeyen bir kimsenin diğer bir şer' ile ta'abbüdü olabilirse de ilmî ve tahkīkī olmaz وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ [el-Bakara 2/78] mısdâkınca bir zann u taklidden ibaret olur. {وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُوراً} Velâkin Biz onu -o sana vahy eylediğimiz rûhu- bir nûr kıldık. Bir nûr ki {نَهْدٖى بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا} onunla kullarımızdan dilediğimiz kimselere hidâyet edeceğiz, yol göstereceğiz, murâda erdireceğiz {وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ} ve emin ol ki sen her hâlde bir

1 H -"da".
2 H, F, M ve B: "وكذلك".
3 H -"yani".
4 M ve B: "bilemezdi".

doğru yola kılavuzluk ediyorsun[1] {صِرَاطِ اللّٰهِ} yani Allah'ın[2] yoluna ۞ şunun bunun hüküm ve tâbi'iyeti altındaki[3] eğri ve dolambaçlı yollara değil, doğrudan doğru Allah'tan gelen ve Allah'a götüren yola. Bu yolun, bu gayenin şânındaki azameti tescil, ve her murâda ermek için istiklal ve istikāmetinin vechini takrir ve sülûkunun vücûbunu te'kid zımnında hâtime olarak şu vasıf îrâd buyurulmuştur: {الَّذٖى} O Allah ki {لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ} göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nun[4] ۞ her [4262] vechile O'nundur, O'nun halkı, O'nun milkidir. Bütün tasarruf hakkı O'nun, hüküm O'nun; onun için her ne istenecekse O'ndan istenilmek ve O'nun iradesi, şer' u kanunu dairesinde istenilmek en doğru yoldur. Bazı şeyler, O'ndan beride bazı kimselerin, ferdlerin veya cemiyetlerin emr ü tasarrufu altında olmasına gelince: {اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ} İyi bil ki bütün işler döne dolaşa nihâyet yalnız Allah'a varır ۞ o muvakkat tasarruflar zâil ve bütün hüküm Allah'a ait olur. Onun için başka yola giden, başkalarına tapanlar sonunda şaşkın ve perişan, Allah yolunu tutanlar ise âkıbet her murâda erer, mazhar-ı gufran ve rıdvan olurlar.

Sûre-i Şûrâ burada hitam buldu. 30 Receb 1354 [28 Ekim 1935]. Şimdi aynı rûhu Sûre-i Zuhruf tâkip edecektir.

اللهم اجعلنا ممن هديت الى صراطك المستقيم

---

1 F +"şunun bunun hüküm ve tâbi'iyeti altındaki eğri ve dolambaçlı yollara değil".
2 H: "Allah".
3 M ve B -"şunun bunun hüküm ve tâbi'iyeti altındaki".
4 F, M ve B: "hep O'nundur".

[4263]

سُورَةُ الزُّخْرُفِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَثَمَانُونَ اٰيَةً

ZUHRUF SÛRESİ

Zuhruf Sûresi Mekkiyedir.

Âyetleri: Seksen dokuz.

Kelimeleri: Sekiz yüz otuz üç.

Harfleri: Üç bin dört yüzdür.

Fâsılası: م، ل، ن harfleridir.

"Zuhruf" yaldızlı ziynet ve bâhusus altın ve gümüş demektir. وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً ... وَزُخْرُفًا ...إلخ âyeti dolayısıyla bu sûreye bu isim verilmiştir.

Bu sûrenin Sûre-i Şûrâ'nın hâtimesini tâkip ederek başladığı açıktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِۙ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ
فٖٓى اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌۜ ﴿٤﴾ اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا
مُسْرِفِينَ ﴿٥﴾ وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِىٍّ فِى الْاَوَّلِينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِىٍّ اِلَّا كَانُوا بِهٖ
يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٧﴾ فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ ﴿٨﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُۙ ﴿٩﴾ اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا
وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۚ ﴿١٠﴾ وَالَّذٖى نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍۚ فَاَنْشَرْنَا بِهٖ
بَلْدَةً مَيْتًاۚ كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ
مَا تَرْكَبُونَۙ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهٖ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ

وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَۙ ﴿١٣﴾ وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾ وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًاۜ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌۜ ﴿١٥﴾

[4264] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm (1). Bu parlak kitabın kadrini bilin (2). Hakkā Biz onu Arabî olarak okunacak bir Kur'an kıldık ki akıl erdiresiniz (3). Ve hakikat o, Bizim nezdimizdeki ana kitapta çok yüksek, çok hikmetlidir (4). Siz müsrif bir kavim olduğunuz için şimdi sizden o öğüdü bertaraf mı edeceğiz? (5). Hâlbuki evvelkiler içinde Biz nice [4265] *peygamber*[1] *gönderdik (6). Hiçbir peygamber de gelmiyordu ki kendilerine onunla mutlak*[2] *eğlenmesinler (7). Onun için Biz onlardan daha sert pençelileri helâk ettik ve evvelkilerin meseli geçti (8). Celâlim hakkı için sorsan onlara o gökleri ve yeri kim yarattı? (9). "Elbette" diyecekler, "onları O Azîz, Alîm yarattı." O ki Arz'ı sizin için bir beşik yaptı ve doğru gidesiniz diye size yollar açtı (10). Ve O ki yukarıdan bir miktar ile bir su indirmekte ve onunla ölü bir beldeye hayat neşretmekteyiz, işte siz de öyle çıkarılacaksınız (11). Ve O ki bütün çiftleri yarattı ve sizin için gemilerden ve yumuşak hayvanlardan bineceğiniz şeyler yaptı (12). Ki sırtlarına kurulasınız, sonra üzerine kurulduğunuzda Rabbinizin nimetini anıp diyesiniz: "Tenzih O Sübhân'a ki bunu bize musahhar kılmış, yoksa biz bunu yanaştıramazdık (13) ve her hâlde biz dönüp dolaşıp Rabbimize varacağız" (14). Öyle iken tuttular kullarından ona bir cüz*[3] *tasladılar; hakikat insan çok nankör, açık bir küfürbazdır. (15).*

{وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ} O Kitâb-ı Mübîn hakkı için ۞ حٰمٓ'de kasem mânası bulunduğuna göre "vav" atıf, olmadığına göre kasem içindir. O Kitâb-ı[4] Mübîn, Allah yolunu apaçık gösterir bir nûr olan o parlak kitap, yani Kur'an. Kur'ân'ın şânını beyan ederken yine Kur'ân'a beyan vasfıyla yemin

1 B: "peygamberler".
2 H ve F: "behemehâl".
3 H: "cezâ".
4 B: "takdirde".

edilmesi onun kendini tanıttırmak için başka delile muhtaç olmayıp bizâtihi beyyin olan bir nûr olduğunu ifade içindir. Aynı zamanda ona yemin edilmesi hakkına tâzim emrini istilzam ettiğinden mealde bu lâzım mânayı gösterdik. {اُمِّ الْكِتَابِ} Kitabın aslı, ana kitab, yani Levh-i Mahfûz, yahut onun dahi aslı olan ilmullah. {لَعَلِيٌّ} Her hâlde çok yüksek ❁ indirilmiş olan kitapların hepsinden yüksek {حَكِيمٌ} çok hikmetli veya çok hâkim[1] yahut çok muhkem. {اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا} Ya şimdi [4266] sizden o zikri bir yana mı atacağız? {اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ} Müsrif bir kavim olduğunuz için? ❁ Yani küfürde haksızlıkta musır, cinayette ileri gitmeyi âdet etmiş müşrikler olduğunuz[2] için Peygamber'e bir zararınız dokunur diye çekinip de size va'z u ihtarda bulunmaktan, bir tezkir olan o kitabı indirmekten vazgeçeceğiz, hâlinize bırakıvereceğiz mi zannediyorsunuz? {وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ} Hâlbuki evvelkilerde, yani sizden daha müsrif, daha sert olan evvelki kavimler içinde biz ne kadar peygamberler gönderdik {وَمَا[3] يَأْتِيهِمْ... الخ} ❁ evvelkilerin de isrâfını beyandır. Netice {فَاَهْلَكْنَا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا} gönderdik de öyle eğlenerek küfrettikleri için bi'n-netîce yumruğu onlardan, yani o müsrif kavimden daha şiddetli olanları helâk ettik ❁ burada مِنْهُمْ zamiri, "evvelîn"e değil, muhatab olan "kavm"e râci'dir. Onun için zâhirin[4] muktezâsı مِنْكُمْ denilmek idi. Lâkin bunda Peygamber'e de bir îhâm ihtimâline mebnî hitabdan gıyâba geçilerek kelâm, iltifat suretinde yalnız Peygamber'e tevcih olunmuş[5] ve bu suretle ona bir tekrîm-i mahsus ile tesliye yapılmıştır. "Nasıl helâk edildi?" denilirse {وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ} ve evvelkilerin meseli geçti ❁ nasıl helâk edildiklerine dair mesel hâline gelmiş, acîb kıssaları Kur'an'da geçti, yukarılarda zikrolundu yâ Muhammed! {وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ... الخ} {لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ} ❁ Yani Allah'ın yarattığını itiraf ederler, bu ise onun izzetini, ilmini ve daha zikrolunan vasıflarını istilzam eyler. {وَالَّذِى[6] خَلَقَ} ❁ Bu tavsifler[7] Allah teâlâ tarafından tavzihtir. Böyle olduğuna karîne olmak üzere gıyabdan tekellüme iltifat ile şöyle

1 B: "hakîm".
2 H ve F -"olduğunuz".
3 B: "ما".
4 B: "zâhiren".
5 F, M ve B: "olunmuştur".
6 B: "الذي".
7 B: "suretle".

buyuruluyor: {فَاَنْشَرْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا} [4267] onunla ölü bir beldeye nüşûr, yani yeniden hayat verdik {كَذٰلِكَ[1] تُخْرَجُونَ} ve işte siz de böyle çıkarılacaksınız ❁ bir rûh olan bu Kur'an ile siz de yepyeni bir hayâta çıkarılacaksınız, yahut kabirlerden çıkarılacaksınız. Bunu yapan izzet ve kudret bunu da yapar. {وَالَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا} ❁ Burada "ezvâc", eşyânın envâ' ve esnâfı veya ale'l-umûm mütekābilât ile tefsir edilmiştir. Râzî'nin naklettiği vechile bazı muhakkıkīn demiştir ki: Allah'ın mâsivâsı hep çifttir, yalnız Hak teâlâ zıdd u misilden münezzeh ferddir.[2] Şu da vârid-i hâtır olur ki her şey sûret-i zihniye ve hâriciyesi itibariyle çifttir. Yalnız Hak teâlâ, sûret-i zihniye ile tahdid olunamaz. Onun kendisine ilmi de husûlî suret ile değil, huzûrîdir. O her vechile[3] لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ olarak vâhiddir. {وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذٖى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَ} ❁ Rivayet olunur ki Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem ayağını üzengiye koyduğu zaman بِسْمِ اللّٰهِ der, hayvanın üzerine doğrulduğunda اَلْحَمْدُ لِلهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ. سُبْحَانَ الَّذٖى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَ. وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ der ve üç tekbir alır, üç de tehlil.[4] Yine rivayet olunmuştur ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem sefere çıkacağı vakit râhilesine bindiğinde üç tekbir alır, sonra سُبْحَانَ الَّذٖى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا der, sonra da şöyle dua ederdi: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِي سَفَرِي هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى، وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى، اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا السَّفَرَ وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَ الْأَرْضِ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ، وَالْخَلِيفَةُ عَلَى الْأَهْلِ، اَللّٰهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا، وَاخْلُفْنَا فِي أَهْلِنَا sonra da ehline avdet ettiği zaman آيِبُونَ، تَائِبُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ derdi.[5] {وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ} Ve her hâlde biz Rabbimize döneceğiz ❁ bütün

---

1 H, F, M ve B: "وكذلك".

2 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 620:
وقال بعض المحققين: كل ما سوى الله فهو زوج كالفوق والتحت واليمين واليسار والقدام والخلف والماضي والمستقبل والذوات والصفات والصيف والشتاء والربيع والخريف، وكونها أزواجا يدل على كونها ممكنة الوجود في ذواتها محدثة مسبوقة بعدم، فأما الحق سبحانه فهو الفرد المنزه عن الضد والند والمقابل والمعاضد فلهذا قال سبحانه: «والذي خلق الأزواج كلها» أي كل ما هو زوج فهو مخلوق، فدل هذا على أن خالقها فرد مطلق منزه عن الزوجية.

3 F: "O her şey"; M ve B: "O her şey değil".

4 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 413-414; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 239. Krş. Taberânî, *ed-Duâ,* s. 248:
عن علي رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: أنّه كان إذا وضع رجله في الرّكاب، قال: «بسم الله» فإذا استوى على الدابة قال: «الحمد لله على كلّ حال سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنّا إلى ربّنا لمنقلبون»، وكبّر ثلاثًا وهلّل ثلاثًا.

5 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 622.
Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* II, 144; Tirmizî, Deavât, 47/3447:
عن عبد الله بن عمر، أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا ركب راحلته كبر ثلاثا ثم قال: «سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين وإنا إلى ربنا لمنقلبون» ثم يقول: «اللهم إني أسألك في سفري هذا البر والتقوى، ومن العمل ما ترضى، اللهم هون علينا السفر، واطو لنا البعيد، اللهم أنت الصاحب في السفر، والخليفة في الأهل، اللهم اصحبنا في سفرنا، واخلفنا في أهلنا» وكان إذا رجع إلى أهله، قال: «آيبون تائبون إن شاء الله، عابدون، لربنا حامدون».
Müslim, Hac, 425; Ebû Dâvûd, Cihâd, 77:

inkılâbâtımız, dönüp dolaşmamız O'na doğrudur, nihâyet O'na varacağız. Bu âyet de إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّٓا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ mazmûnu üzere İslâm'ın en büyük gayesini, en büyük rûhunu, en büyük tesellisini ifade eder. Bu burada şu nükteyi iş'âr ediyor ki bir binite binen bir kimse yolculuğun [4268] bir inkılab olduğunu düşünmeli, ondan da asıl büyük yolculuğu, Allah'a olan seyr ü inkılâbı düşünmeli de o mülâhazaya göre hareket etmeli. Bunun neticesi ise rükûbunun mahza bir emr-i meşrû için olmasıdır. {وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا} Öyle iken tuttular da ona kullarından bir cüz tasladılar. ❁ Bu âyet yukarıdaki وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ... لَيَقُولُنَّ âyetine bakıyor. Allah bütün semâvât ve Arz'ın hâlıkı olduğunu ikrar ve itiraf ederlerken tenakuza bak ki bir de tutarlar Allah'a kullarından bir cüz yaparlar. Burada birkaç mâna vardır. Evvelâ hulûlü ibtaldir. Çünkü Hulûliyye Allah'ı kullarından bir cüz yapmış olur. İkincisi veled isnad edenleri zemdir. Çünkü çocuk babasının cüz'ünden hâsıl olduğu için onun cüz'üdür. Üçüncüsü müşrikler her mâbuda bir hisse vermekle Allah'a kullarının küllünü değil, yalnız bir cüz'ünü tanımış, yalnız bir hisse vermiş oluyorlar. Diğer hisseler diğer taptıklarının sayılmış olur. {إِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ} Çünkü insan çok nankördür, apaçık ❁ zira küfür ve şirk nankörlüğün en açığıdır. Allah'ın hepsini hâlık olduğu mâlum iken sonra dönüp hâlıkı mahluktan veya mahlûku hâlıktan cüz yapmak, yahut hâlıkın mahlûkunu tamamen kendinin saymayıp şirk koşmak apaçık küfür ve küfrandır.

اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَاَصْفٰيكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ
مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ
مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًاۜ اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْۜ سَتُكْتَبُ
شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا لَوْ شَٓاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْۜ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۗ اِنْ
هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَۜ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُٓوا

قال ابن جريج : أخبرني أبو الزبير أن عليا الأزدي أخبره أن ابن عمر علمهم أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا استوى على بعيره خارجا إلى سفر كبر ثلاثا، ثم قال: «سبحان الذي سخر لنا هذا وما كنا له مقرنين. وإنا إلى ربنا لمنقلبون. اللهم إنا نسألك في سفرنا هذا البر والتقوى، ومن العمل ما ترضى، اللهم هون علينا سفرنا هذا، واطو عنا بعده، اللهم أنت الصاحب في السفر، والخليفة في الأهل، اللهم إني أعوذ بك من وعثاء السفر وكآبة المنظر وسوء المنقلب في المال والأهل»، وإذا رجع قالهن، وزاد فيهن: «آيبون، تائبون، عابدون، لربنا حامدون».

اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ
فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَذٖيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ
﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ
﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٢٥﴾

[4269] **Meâl-i Şerîfi**

Yoksa O, yaratıp durduğu mahluklarından kendine kızlar edindi de oğullarla[1] imtiyâzı size mi verdi? (16) Hâlbuki içlerinden biri o Rahmân'a fırlattığı mesel ile kendisi tebşir kılındığı vakit yüzü simsiyah oluyor da kederinden yutkunup yutkunup dolukuyor (17). Ya o ziynet içinde yetiştirilecek de muhasamaya [4270] *gelince beceremeyecek olanı öyle mi? (18) Rahmân'ın kulları olan melâikeyi de dişi yaptılar, yaratılışlarına şâhid mi idiler? Şehadetleri yazılacak ve sorguya çekilecekler (19). Bir de dediler ki "Rahmân dilese idi biz onlara tapmazdık". Bu babda onların bir ilimleri yoktur, sade atıyorlar (20). Yoksa Biz onlara bundan evvel bir kitab vermişiz de ona mı tutunuyorlar? (21) Hayır, şöyle dediler: "Bizler, atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk, biz de onların izlerince giderek murada ereriz" (22). Yine[2] böyle senden evvel hangi memlekette bir nezir gönderdikse onun refahlı takımı demişti ki: "Bizler atalarımızı bir ümmet üzerinde[3] bulduk, biz de onların izlerine uyarız" (23). "Ya" dedi, "size atalarınızı[4] üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusunu getirdimse de mi?" "Ha!" dediler, "biz o sizin gönderildiğiniz şeylere inanmıyoruz" (24). Onun üzerine Biz de onlardan intikamını aldık da bak o tekzib edenlerin âkıbeti nasıl oldu? (25)*

---

1 B: "oğullara".
2 H: "Ve".
3 B: "üzere".
4 H: "atalarınızın".

{اُمَّةٍ} Arkasına düşülecek bir cemaat veya tarikat, millet.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنِى بَرَٓاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢٦﴾ اِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى فَاِنَّهُ سَيَهْدِينِ
﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى
جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهٖ كَافِرُونَ
﴿٣٠﴾ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ
رَحْمَتَ رَبِّكَۜ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ
دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّاۜ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ
يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ
عَلَيْهَا يَظْهَرُونَۙ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ
لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

[4271] **Meâl-i Şerîfi**

Bir vakit de İbrâhim babasına ve kavmine dedi: "Haberiniz olsun ben o sizin taptıklarınızdan berîyim (26). O beni yaratandan başka, zira O'dur ki beni erdirecektir" (27). Ve onu ardında (zürriyetinde) kalan bir kelime yaptı gerek ki rücû' edeler[1] (28). Fakat şunları ve atalarını ta kendilerine hak ve bir resûl-i mübîn gelinceye kadar müstefid edip yaşattım (29). Yaşattım da [4272] *kendilerine hak gelince "bu bir sihirdir, biz buna inanmayız" dediler (30). Ve "ne olurdu şu Kur'an iki memleketten bir büyük adama indirilse idi" dediler (31). Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Onların o dünyâ hayattaki maişetlerini aralarında Biz taksim ettik ve bir kısmını diğerinin derecelerle üstüne çıkardık ki bazısı bazısını tutsun, çalıştırsın. Rabbinin rahmeti ise onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır[2] (32).*

---

1 B: "ederler".
2 H -"çalıştırsın. Rabbinin rahmeti ise onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır".

Ve eğer insanlar hep (küfre sapacak) bir ümmet olacak olmasa[1] idi Biz o Rahmân'a küfreden kimselerin her hâlde evlerine gümüşten tavanlar ve[2] üzerlerinde çıkacakları asansörler (33) ve odalarına kapılar ve üzerlerine kurulacakları koltuklar kanepeler (34) ve altın ziynetler yapardık ve doğrusu bütün bunlar dünyâ hayâtın geçici metâʿı, Rabbinin indinde âhiret ise korunan[3] müttakīler içindir (35).

{وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فٖى عَقِبِهٖ} Ve bu tevhid kelimesini İbrâhim akabinde, yani zürriyetinde bir kelime-i bâkiye kıldı ❁ (وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُ *Sûre-i Bakara'ya [2/132] bak.*) Yahut Allah onu onun[4] zürriyetinde ibkā buyurdu. Onun için onun zürriyetinde Allah'ı tevhid eden hiç eksik olmadı {لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ} ki rücûʿ edeler ❁ dalâle şirke düşenler muvahhidlerin ihtârı ile o kelimeye dönsünler {بَلْ} fakat rücûʿ etmediler. {هٰٓؤُلَٓاءِ} Şunlar, Resûlullah'a muâsır olanlar, ezcümle Kureyş {وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظٖيمٍ} "nolurdu bu Kur'an karyeteynden büyük bir[5] adama indirilse idi?" dediler.

"**Karyeteyn**" Mekke ile Tâif. Demek ki Kur'ân'ın güzelliğini hissediyorlar da onu Peygamber'e yakıştıramıyorlar, zavallılar büyüklüğü dünya malı, dünya câhı ile [4273] sanıyorlar. Mekke'de Velîd b. Muğîre, Tâif'te Urve b. Mesʿûd es-Sekafî gibi dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamber'den büyük addediyorlar da Kur'ân'ı da onlara lâyık görüyorlar,[6] Allah teâlâ da redd ü tevbih ile buyuruyor ki: {اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ... إلخ}

{وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً} Bütün insanlar bir ümmet oluverecek olmasa idi ❁ yani insanları hep kâfir edecek derecede küfre teşvik eylemek lâzım gelmese idi {لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ} Rahmân'a küfreden kimseler için her hâlde yapardık {لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ} evlerine gümüşten tavanlar

1 B: "ümmet olacaklarsa".
2 H -"ve".
3 H -"korunan".
4 H -"onun".
5 H: "bir büyük".
6 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* XXI, 592-594.

{وَلِبُيُوتِهِمْ} {وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ} ve üzerlerinde çıkacakları miʿraclar: asansörler {اَبْوَابًا} ve odalarına kapılar -hep gümüşten yahut altından- {وَسُرُرًا} ve serirler ❁ kanepe, koltuk, sandalye {عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ} ki üzerlerine kurulurlar {وَزُخْرُفًا} hem de zuhruf ❁ yani altın yaldızlı, nakışlar, ziynetler yapardık {وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ} bunlar ise hakikatte hiçbir şey değil {لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا} ancak dünyâ hayâtın aldatıcı metâʿıdır {وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ} hâlbuki Rabbinin indinde âhiret ❁ hayat ve saadeti {لِلْمُتَّقِينَ} müttakīlere mahsustur, bir gün gelip Allah'a gidileceğini sayarak küfr ü masiyetten korunup fezâil ile mütehallî olanlarındır. Büyük, işte korunup da o âhireti kazanandır.

[4274]

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَاِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ
السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِى وَبَيْنَكَ بُعْدَ
الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ
﴿٣٩﴾ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ
بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِى وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾
فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِٓى اُوحِىَ اِلَيْكَ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ
وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ
اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerîfi

Ve her kim Rahmân'ın zikrinden teʿâmî ederse Biz ona bir şeytan sardırırız[1], artık o ona arkadaştır (36). Ve[2] her hâlde onlar onları yoldan çıkarırlar, onlar ise onları doğru sanırlar (37). Nihâyet Bize geldiği vakit "ah" der, "keşke benimle senin aranda iki maşrık buʿdu olsa idi!

1 B: "saldırırız".
2 H -"Ve".

Sen ne kötü [4275] arkadaşmışsın[1]" (38). Böyle demek[2] bugün size hiç de fâide vermez, çünkü zulmettiniz, hepiniz azabda müştereksinizdir (39). O hâlde sen mi işittireceksin o sağırlara? Yahut hidâyet edeceksin o körlere ve açık bir dalâl içinde bulunanlara? (40). Şu hâlde şayet[3] Biz seni alır götürür isek elbette onlardan intikam alacağız (41). Yahut onlara yaptığımız va'îdi[4] sana gösterirsek şüphe yok ki Biz ona da muktediriz (42). Sen hemen o sana vahyolunana tutun, muhakkak ki sen doğru bir yol üzerindesin (43). Ve muhakkak ki o hem senin için, hem kavmin için bir şereftir ve ileride ondan mes'ul olacaksınız (44). Senden evvel gönderdiklerimize de[5] sor resullerimizden, Biz Rahmân'dan başka ibadet olunacak ilâhlar yapmış mıyız? (45)

{وَمَنْ يَعْشُ} ۞ "**Aşâ**" gözde bir nevi zaaf ve "tavuk karanlığı" tâbir olunan görmemezlik, bir nevi körlük. Fakat burada murad öyle körlük edip de görmemezlikten gelmektir. {ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ} Rahmân'ın zikri ۞ Kur'an, yani her kim Kur'an'dan göz yumup görmemezlik eder, onun irşâdını dinlemezse ki Kureyş böyle yapmışlardı لَوْلَا نُزِّلَ[6] هٰذَا الْقُرْاٰنُ ilh... demişlerdi.

{وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا... إلخ} ۞ Bundan murad enbiyânın icmâ'ı ile tevhîde istişhaddır ki bununla hem o icmâ' ihbar edilmiş, hem teyidi zımnında taharrî emrolunmuştur. Yani haberin olsun ki peygamberlerin hepsi Allah'tan başka mâbud olmadığında müttefiktir. Hiçbirisi müşrikliği, putperestliği kabul etmemiştir. İstersen ümmetlerinin mü'min ulemâsından, eserlerinden ve rûhlarından sor, yahut ictihad ile tedkik edip istidlâl eyle. İbn Abbas'tan Atâ şöyle rivayet etmiştir ki Resûlullah Mescid-i Aksâ'ya isrâ olunduğu vakit Allah teâlâ bütün mürselîni ba's buyurdu, Cebrâil ezan okudu, kāmet getirdi,

---

1 H ve F: "arkadaş".
2 B +"de".
3 H -"şayet".
4 B: "vaadi".
5 F, M ve B -"de".
6 B: "انزل".

"yâ Muhammed! Geç öne bunlara namaz kıldır" dedi. [4276] Resûlullah namazdan fârığ olduktan sonra Cebrâil "yâ Muhammed!" dedi وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا... الآية Aleyhissalâtü vesselâm da "sormam, çünkü şekketmiyorum" buyurdu.[1]

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَاۘ وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾ وَنَادٰى فِرْعَوْنُ ف۪ي قَوْمِه۪ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ ل۪ي مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْر۪ي مِنْ تَحْت۪يۚ اَفَلَا تُبْصِرُونَۜ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذ۪ي هُوَ مَه۪ينٌ وَلَا يَكَادُ يُب۪ينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَٓا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِر۪ينَ ﴿٥٦﴾

[4277] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için Mûsâ'yı âyetlerimizle Firavun'a ve cemiyetine gönderdik, vardı, "haberiniz olsun" dedi, "ben bütün âlemlerin rabbinin resûlüyüm" (46). Vaktâ ki onlara böyle âyetlerimizle vardı, birdenbire onlar bunlara gülüverdiler (47). Her ne âyet de gösteriyorsak onlara mutlak birbirinden büyüktü, tuttuk onları azâba da çektik ki rücû' edeler (48). Bu hâlde diyorlardı ki: "Gel ey sâhir! Bizim için rabbine bir dua et, sende olan ahdi hürmetine, çünkü biz artık yola geleceğiz" (49). Bunun üzerine kendilerinden azâbı açtığımız vakit de

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 635. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 612:
قال عطاء عن ابن عباس: لما أسري به صلى الله عليه وسلم إلى المسجد الأقصى بعث الله له آدم وجميع المرسلين من ولده، فأذن جبريل ثم أقام فقال: «يا محمد تقدم فصل بهم» فلما فرغ رسول الله صلى الله عليه وسلم من الصلاة قال له جبريل عليه السلام «واسأل يا محمد من أرسلنا من قبلك من رسلنا» الآية، فقال صلى الله عليه وسلم: «لا أسأل لأني لست شاكا فيه».

derhâl cayıverdiler (50). Ve Firavun kavminin içinde şöyle bağırdı: "Ey kavmim! Mısır mülkü benim ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor değil mi?[1] Artık gözünüzü açsanız a! (51). Yoksa ben şundan daha hayırlı değil miyim ki o hem hakir[2] hem de merâmını anlatamıyor[3] (52). Eğer o dediği gibi ise üzerine altın bilezikler atılsa ya! Yahut yanında melâikeler[4] dizilse gelse ya!" (53) Bu suretle kavmini istihfaf etti, onlar da ona itaat eylediler çünkü dinden çıkmış fâsık bir kavim idiler (54). Böyle vaktâ ki Bizi gazaba davet ettiler,[5] Biz de kendilerinden intikam aldık hepsini birden gark ediverdik (55). Gark ediverdik de onları sonrakiler için hem bir selef hem bir mesel kıldık (56).

{وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى} ❁ Bu kıssanın sevkinde iki vech-i münasebet vardır. Kureyş, Peygamber'in dünya serveti [4278] olmadığından dolayı büyüklüğünü takdir etmedikleri gibi, Firavun da Hazret-i Mûsâ'ya karşı اَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ diye öyle gururlanmıştı, bu suretle bu kıssa Peygamber'i tesliye ve takviye ile hasımlarını inzar sadedindedir. Bir de وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا suâli üzerine bir cevâbı dahi tazammun eder. Binâen'aleyh asıl maksat kıssanın tekrarı değil, bu cevapların takrîridir[6]. Bununla beraber nefs-i kıssada da diğer yerlerde bulunmayan nükteler dahi eksik değildir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُٓوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَۜ
مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًاۜ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ
مَثَلًا لِبَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَۜ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِى الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَاِنَّهُ
لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُۚ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِاُبَيِّنَ

---

1 H ve F: "Ve Firavun kavminin içinde bağırdı: "Ey kavmim! Benim değil mi Mısır mülkü ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor?".
2 B: "kâfir".
3 H ve F: "Yoksa ben şundan daha hayırlıyımdır, şu ki hem hakir hem de âdetâ* merâmını anlatamıyor". F -"âdetâ".
4 B: "melekler".
5 H -"çünkü dinden çıkmış fâsık bir kavim idiler (54). Böyle vaktâ ki Bizi gazaba davet ettiler".
6 B: "tekrarıdır".

لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖى تَخْتَلِفُونَ فٖيهِۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّٖى وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ
يَوْمٍ اَلٖيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾ اَلْاَخِلَّٓاءُ
يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّقٖينَۜ ﴿٦٧﴾

[4279] **Meâl-i Şerîfi**

Ve vaktâ ki Meryem'in oğlu bir mesel olarak ortaya atıldı[1], derhâl kavmin ondan çığrıştılar (57). "Ya!" dediler, "bizim ilâhlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?" Bunu sana sırf bir cidal olarak fırlattılar, doğrusu onlar çok husûmetli[2] bir kavimdirler (58). Hayır o ilâh değil, hâlis bir kuldur, Biz ona in'âm ettik ve kendisini Benî İsrâil için bir mesel yaptık (59). Ve dilersek sizlerden de melâike yaparız Arz'da halef olurlar (60). Ve hakikat o, Sâ'at için bir ilimdir, onun için sakın o Sâ'at'in geleceğinde şek etmeyin de bana tâbi' olun, işte bu yegâne doğru yoldur (61). Ve sakın sizi Şeytan çelmesin, çünkü o size belli bir düşmandır (62). Îsâ da o beyyinelerle geldiği vakit şöyle dedi: "Ben size hikmet ile ve ihtilâf edip durduğunuz şeylerin bazısını size beyan edeyim diye geldim, onun için Allah'tan korkun ve bana itaat edin (63). Muhakkak[3] ki Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz, hemen O'na ibadet edin,[4] işte bu yegâne doğru yoldur (64). Sonra o hizibler kendi aralarında ihtilâf ettiler, onun için elîm bir günün azâbından vay o zulmedenlere (65). Hep o Sâ'at'e, hiç farkında değillerken ansızın onun başlarına gelivermesine [4280] *bakıyorlar (66). Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar, müstesnâ ancak müttakîler (67).*

{وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا} İbn Meryem bir mesel olarak ortaya atılınca ❁ وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ yani buyurulmasına karşı Nasârânın Îsâ'ya ilâh ve ibnullah dedikleri bir itiraz

1 H ve F: "dermeyan edildi".
2 M (birinci baskı): "husumetle".
3 H ve F: "Haberiniz olsun".
4 F, M ve B -"Muhakkak ki Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz, hemen O'na ibadet edin".

misâli olarak ileri sürüldüğü zaman {اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ} birdenbire kavmin, yani Kureyş ondan keyiflenerek "ha ha hah"[1] diye haykırışıyorlardı. {وَقَالُٓوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ} "Ya, bizim ilâhlarımız mı daha hayırlı yoksa o mu?" dediler. ❁ Bunlar sûrenin başında geçtiği üzere melâikeye Allah'ın kızları diyorlar ve onları mâbud ittihaz edip namlarına putlar dikerek ibadet ediyorlardı. Şimdi Hıristiyanların Îsâ'ya ilâh dedikleri mevzû'-i bahis olunca keyiflenerek bir velvele ile diyorlar ki: "Bizim ilâh deyip ibadet ettiğimiz melâikeler Meryem'in oğlundan daha hayırlı değil mi, o ilâh oluyor da bizimkiler neye olmasın?" {مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًاۜ} Onu sana sırf bir cedel olarak îrâd ediyorlar ❁ o itirazın hak olduğuna kāni' olup da bir hakkı izhar eylemek için münazara değil güya seni ilzam edeceklermiş gibi mücerred cedel için onu ileri sürüyorlardı. {بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ} Doğrusu onlar çok husûmetçi adamlar ❁ husûmette şedid, çekişmeye haris, nizâ'da mâhir kimseler. Onların itirazlarını ve hâllerini böyle hikâye ettikten sonra hakikatin beyânıyla meselenin halli ve cevâbın tahkīki için buyuruluyor ki: {اِنْ هُوَ} O, Meryem'in oğlu Îsâ hakikatte başka bir şey değildir, ne ilâhtır, ne de Allah'ın oğludur {اِلَّا عَبْدٌ} ancak [4281] bir abd, hâlis bir kuldur {اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ} ki Biz ona in'âm etmişizdir ❁ nübüvvet ve risalet vermişiz {وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ} ve onu Benî İsrâil için bir mesel kılmışızdır ❁ Benî İsraîl için imtisal numûnesi olmak üzere acîb bir âyet, bir kudret delîli ki dillerinde dâsitân olmuştur. Yoksa dedikleri gibi ilâh ve ibnullah değil.[2] {وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً} Dilersek elbet sizlerden de melâike yapardık ❁ Îsâ'yı Benî İsrâil için mesel olarak yaratıp Meryem'den doğurttuğumuz gibi sizlerden de melekler doğurturduk[3] o sizin Allah'ın kızları, ilâhlarımız dediğiniz melâike evlâdınız olur {فِي الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ} Arz'da size halef olurlar, yahut hilâfet yaparlardı. {وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ} Muhakkak ki o Sâ'at için bir ilimdir de ❁ Sâ'at'in geleceğini, ölülerin dirilip kıyam edeceğini bildiren bir delil ve alâmettir. Çünkü Îsâ gerek zuhûru ve gerek emvâtı ihyâ mucizesi ve gerek emvâtın kıyâmını haber vermesi itibariyle kıyametin vâki' olacağına bir delil olduğu gibi,

---

1 M: "hahh hahh".
2 H -"Yoksa dedikleri gibi ilâh ve ibnullah değil".
3 F, M ve B: "doğurtarak".

hadiste vârid olduğuna göre nüzûlü de eşrât-ı Sâ'at'tendir.[1] {فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا} Onun için sakın onda, yani Sâ'at'te şek etmeyin {وَاتَّبِعُونِ} de[2] Bana tâbi' olun ❁ yani Benim hidâyetime, şeriatıma göre sade Bana ibadet ve ubûdiyet edin, başka mâbudlar peşinde gitmeyin. {هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ} İşte bu biricik doğru yoldur. ❁ Ki onu tutan dalâle düşmez {وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ} ve sakın sizi Şeytan çelmesin ❁ bu doğru yoldan o hak tâbi'iyetinden saptırmasın {اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} çünkü o size [4282] açık bir düşmandır. ❁ Kendi gizli olsa da düşmanlığı açıktır, zira sizi cennetten çıkardı belâlara soktu. Şimdi asıl mevzû'-i bahis olan Îsâ'nın ulûhiyeti meselesinin açık halline gelelim. Îsâ hiçbir zaman öyle bir davada bulunmamış olduğunu göstermek için buyuruluyor ki: {وَلَمَّا جَٓاءَ عِيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ} Vaktâ ki Îsâ o beyyinelerle, açık mucizelerle geldi, {قَالَ} şöyle dedi: {قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ} Ben size hikmet ile, yani nübüvvet ve kitap ile geldim {وَلِاُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖى تَخْتَلِفُونَ فٖيهِ} hem de hakkında ihtilâf edip durduğunuz şeylerin bazısını beyan edeyim diye geldim {فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ} onun için Allah'tan korkun ve bana itaat edin ❁ teblîgātımı dinleyin, tutun, şöyle ki {اِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّٖى وَرَبُّكُمْ} haberiniz olsun Allah benim[3] Rabbim, sizin de Rabbiniz ancak O'dur {فَاعْبُدُوهُ} onun için hep O'na ibadet edin ❁ ancak O'nu mâbud tanıyın {هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ} işte bu biricik doğru yoldur. ❁ İşte Îsâ böyle dedi, onun bütün teblîgātının hulâsası budur (*Sûre-i Bakara'ya ve Sûre-i Meryem'e de bak*).

{فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ} Sonra hizibler: her biri bir maksadla toplanan fırkalar kendi aralarında ihtilâf çıkardılar. ❁ Yahudîler başka söylediler, Nasârâ da muhtelif fırkalara ayrıldılar, ilâh, ibnullah lâflarını da onlar

---

1 Buhârî, Enbiyâ, 50; Müslim, Îmân, 242-246:

عن ابن شهاب: أن سعيد بن المسيب: سمع أبا هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «والذي نفسي بيده، ليوشكن أن ينزل فيكم ابن مريم حكما عدلا، فيكسر الصليب، ويقتل الخنزير، ويضع الجزية، ويفيض المال حتى لا يقبله أحد، حتى تكون السجدة الواحدة خير من الدنيا وما فيها». ثم يقول أبو هريرة: واقرؤوا إن شئتم: «وإن من أهل الكتاب إلا ليؤمنن به قبل موته ويوم القيامة يكون عليهم شهيدا».

Müslim, Îmân, 247:

عن ابن جريج قال: أخبرني أبو الزبير أنه سمع جابر بن عبد الله يقول: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لا تزال طائفة من أمتي يقاتلون على الحق ظاهرين إلى يوم القيامة، قال: فينزل عيسى ابن مريم صلى الله عليه وسلم فيقول أميرهم: تعال صل لنا، فيقول: لا، إن بعضكم على بعض أمراء، تكرمة الله هذه الأمة.

2 B -"de".

3 H ve F +"de".

çıkardılar {فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا} artık vay o zulmedenlere ❁ gerek ifrat ve gerek tefrit suretiyle haksızlık eden hiziblere {مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَل۪يمٍ} [4283] elîm bir günün azâbından ❁ ki kıyamet günüdür {هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ} hepsi başka değil, yalnız Sâ'at'e bakıyorlar. ❁ Gerek o hiziblerden gerek Kureyş'ten bütün[1] zâlimler hep o azab saatinin gelmesine bakıyorlar {اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ} ki farkında değillerken ansızın kendilerini bastırıverecek. {اَلْاَخِلَّٓاءُ... إلخ}

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَۚ ﴿٦٨﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا
مُسْلِم۪ينَۚ ﴿٦٩﴾ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ
مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍۚ وَف۪يهَا مَا تَشْتَه۪يهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُۚ وَاَنْتُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَۚ ﴿٧١﴾
وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ٓي اُو۫رِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ ف۪يهَا فَاكِهَةٌ كَث۪يرَةٌ مِنْهَا
تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾ اِنَّ الْمُجْرِم۪ينَ ف۪ي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ ف۪يهِ
مُبْلِسُونَۚ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ
عَلَيْنَا رَبُّكَۜ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ
﴿٧٨﴾ اَمْ اَبْرَمُٓوا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُونَۚ ﴿٧٩﴾ اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْۜ بَلٰى
وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾ قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌۗ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِد۪ينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ
رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى
يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي فِي السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِي الْاَرْضِ اِلٰهٌۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ
الْعَل۪يمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۚ وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ
وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَۙ ﴿٨٧﴾ وَق۪يلِه۪ يَا رَبِّ اِنَّ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَۢ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌۜ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

1 B +"o".

[4285] **Meâl-i Şerîfi**

Ey benim kullarım! Size hiç korku yoktur bugün ve siz mahzun da olmayacaksınız (68). Benim âyetlerime iman edip de hâlis Müslüman olan kullarım (69). Girin cennete siz ve zevceleriniz, sürûrlar, neşeler içinde (70). Altından tepsiler ve küplerle üzerlerine dönülür dolaşılır; nefislerin hoşlanacağı, gözlerin lezzet alacağı şeyler hep orada ve siz orada muhalledsiniz (71). Ve işte bu, sizin çalıştığınız ameller sebebiyle vâris kılındığınız cennet (72). Sizin için onda çok meyveler vardır, onlardan yiyeceksiniz (73). Haberiniz olsun ki mücrimler cehennem azâbında muhalleddirler (74). Kendilerinden o azab gevşetilmez ve onlar onun içinde her ümidi kesmişlerdir (75). Ve Biz onlara zulmetmemişizdir velâkin kendileri zâlim idiler (76). Ve şöyle çığrışmaktadırlar: "Yâ Mâlik! Rabbin işimizi bitiriversin", o demiştir ki: "Her hâlde siz duracaksınız" (77). Celâlim hakkı için Biz size[1] hakkı gönderdik velâkin ekseriniz hakkı hoşlanmayanlarsınız (78). İşi sıkı mı büktüler, fakat işte sıkı büken Biziz (79). Yoksa Biz onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar? Hayır işitiriz, hem de yanlarında elçilerimiz vardır yazarlar (80). De ki: "Rahmân'ın bir veledi olsa ben ona tapanların birincisi olurdum" (81). Tenzih O Sübhân'a, O göklerin ve yerin Rabbi, Rabbü'l-Arş'a onların vasıflarından (82). Şimdi bırak onları dalsınlar, oynayadursunlar tâ vaad olundukları günlerine çatasıya kadar (83). Hem O O'dur ki gökte de ilâh yerde de ilâhtır ve Hakîm O'dur, Alîm O (84). Ve ne yücedir O ki göklerin yerin ve bütün aralarındakilerin mülkü O'nun, Sâʿat'e ilim de O'nun nezdindedir ve hep döndürülüp O'na götürüleceksiniz (85). O'ndan başka yalvarıp durdukları şeyler şefaat de edemezler, ancak bilerek hakka şehadet eden kimseler müstesnâ (86). Celâlim hakkı için sorsan onlara, kendilerini kim yarattı?[2] "Elbette Allah" derler, o hâlde nasıl çevrilirler? (87) Onun "yâ Rab!" demesi hakkı için her hâlde onlar imana gelmez bir kavimdirler (88). Şimdi sen onlardan sarf-ı nazar et de "selâm" de, artık ileride bileceklerdir (89).

---

1 H: "Celâlim hakkı için Bize".
2 B: "Celâlim hakkı için re'sen onlara, kendilerini kim yarattı diye sorsan".

[4286] {يَا عِبَادِ... إلخ} ۞ Allah için sevişen o müstesnâ müttakīlere o günkü hitâb-ı ilâhîyi hikâyedir ki bu hatâbenin letâfetine doyulmaz, Allah teâlâ bizleri de bu kullarından eyleye. {تُحْبَرُونَ} ۞ Bunda üç mâna gösterirler: 1. "Habâr"ı, yani eseri yüzlerinizde zâhir olacak surette sevindirilip neşelendirileceksiniz. 2. Hüsn-i hey'et mânasına "hibr"den, süslenip ziynetleneceksiniz. 3. Vasf-ı cemîlde mübalağa mânasına "habr"dan, son derece ikram olunacaksınız. {يُطَافُ عَلَيْهِمْ} ۞ Cennete girdikten sonraki neşelerinden bir nebzeyi hikâyedir. Onun için girdiklerinde kendileri müşahede hâlinde bulunacaklarından burası عَلَيْكُمْ diye kendilerine hitab edilmeyip عَلَيْهِمْ diye gıyab ile dünyadakilere hikâye edilmektedir. Yani o emir üzerine girecekler, girdiklerinde etraflarında tavaf olunacak, cennet hizmetçileri tarafından üzerlerine dönüp dolaşılacak. {بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ} Altın[1] safhalar: tepsiler, tabaklar ۞ Ebû Hayyân nakleder ki: "Kisâî şöyle demiştir: 'Kas'aların en büyüğü cefnedir, sonra kas'a[2] gelir, on kişiye yetişir, sonra sahfe[3], beş kişilik, sonra mekîle iki üç kişilik.'"[4] {وَاَكْوَابٍ} Ve küplerle ۞ "küp" dilimizdeki mânasından farklıdır, kulpu ve emziği olmayan ibrik diye târif edildiğine göre sürahi ve testi demek olur. {وَفِيهَا} Hem onda ۞ o cennette {مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ} nefislerin hoşlanacağı {وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ} ve gözlerin lezzetleneceği her şey var {وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} ve siz orada ebedî[5] kalacaksınız. ۞ Görülüyor ki arada gıyâba bir iltifat yapıldıktan sonra yine hitâba geçilmiştir. {وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى} Ve işte bu o cennettir ki {اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} siz buna [4287] yaptığınız ameller sebebiyle vâris kılındınız ۞ işte Allah için sevişip korunan müttakīlere böyle denecek. Nitekim Sûre-i A'raf'ta da وَنُودُوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ[6] اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ [7/43] buyurulmuştu, "miras" tâbiri için oraya bak. {لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ} Sizin için orada çok meyveler, yemişler var ۞

1 H -"Altın".
2 B: "ke's".
3 B: "safha".
4 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IX, 357:
وقال الكسائي: أعظم القصاع الجفنة، ثم القصعة تليها تسع العشرة، ثم الصحفة تسع الخمسة، ثم المكيلة تسع الرجلين والثلاثة.
5 B: "ebedâ".
6 B +"التي".

amellerin semeresi olarak Allah teâlâ'nın fazlıyla kat kat fazlalaştırılmış olan leziz meyveler {مِنْهَا تَأْكُلُونَ} onlardan yiyeceksiniz ❁ "fâkihe", açlık için değil, zevk ve lezzet için yendiği cihetle cennette yalnız fâkihe yeneceği anlatılmıştır. {اِنَّ الْمُجْرِمِينَ} ❁ Bununla da mücrimlerin hâli hikâye olunuyor ki mücrimlerden murad iman ve islâmı olmayanlardır. {يَا مَالِكُ} ❁ "Mâlik" cehennem muhafızının ismidir. {لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ} Rabbin aleyhimizde kazâ buyuruversin[1] yani işimizi bitiriversin[2] diye bağrışmaktadırlar ki öldürüversin[3] de bizi bu azabdan kurtarıversin demektir. Buna karşı {قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ} buyurmuştur ki her hâlde siz duracaksınız ❁ kalacaksınız, size ölümle[4] vesâire ile halâs yok. İbn Abbas'tan mervîdir ki bu cevap da bin sene sonra verilir,[5] bazılarından yüz, İbn Amr[6] Hazretleri'nden de kırk sene[7] diye rivayet olunmuştur[8] ki üçü de kesretten kinaye olsa gerektir. {لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ} Celâlim hakkı için Biz size hakkı gönderdik {وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ} velâkin sizin ekseriniz hakkı hoşlanmayanlarsınız. ❁ Evvelki اَلْحَقّ ahd için, yani Peygamber'le gönderilen dîn-i hak, tevhid ve Kur'an, ikincisi cins içindir. Ekseriyetin hoşlanmadığı ale'l-ıtlâk cins-i haktır. Gönderilen ma'hûd hakka nazaran hepsi de kârihtir. {اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا} ❁ Bu âyet [4288] mücrimlerin âhiretteki hâllerini hikâyeden Kureyş mücrimlerinin dünyadaki hâllerine intikaldir. Mukātil'den nakledildiğine göre bu âyet Mekke müşriklerinin Dâru'n-Nedve'de Resûlullah'a bir sûikasd tertîbi kararlaştırmaları sebebiyle nâzil olmuştur.[9]

---

1 M: "buyuruverirsin".
2 M: "bitiriverirsin".
3 M: "öldürüverirsin".
4 B: "ölüm".
5 *Tefsîru Süfyân es-Sevrî,* s. 274; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 645:
عن بن عبّاس في قول اللّهِ «وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قال انكم ماكثون» قال مكث عنهم ألف سنة ثم قال «انكم ماكثون».
6 H, F, M ve B: "Ömer".
7 F, M ve B -"sene".
8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 645:
عن نوف في قوله: «وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ» قال: يتركهم مئة سنة مما تعدون، ثم يناديهم فيقول: يا أهل النار إنكم ماكثون.
عن عبد الله بن عمرو، قال: «وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ» قال: فخلى عنهم أربعين عاما لا يجيبهم، ثم أجابهم: «إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ».
İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz,* V, 64-65:
وقال نوف: مائة سنة، وقيل: ثمانين سنة. وقال عبد الله بن عمر: وأربعين سنة، ثم حينئذ يقول لهم: إِنَّكُمْ ماكِثُونَ.
9 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 803-805:

"**İbrâm**" bir ipi katlayıp sağlam bükmektir. Bundan her ne suretle olursa olsun bir şeyi muhkemleştirmek mânasına da kullanılır. "Mübrem" muhkem demektir. Yani o cidalci hasım kavim yalnız hakkı hoşlanmamakla kalmayıp sağlam bir iş yaptılar, işi mübremleştirdiler, sağlamlaştırdılar mı? Peygamber'e karşı bir tuzak kurmaya karar mı verdiler? {فَاِنَّا مُبْرِمُونَ} Fakat işin sağlamını, mübremini Biz yaparız ❁ onlarınki hiç kalır {اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ} yoksa Biz onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar? {بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ} Hayır hem onların yanlarında bizim resullerimiz vardır, yazarlar. ❁ Hafaza melâikesi, kirâmen kâtibîn. Burada sûrenin hâtimesi olmak üzere makāsıdını hulâsa etmek üzere buyuruluyor ki: {قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ...[1] إلخ}. {وَقِيلِهِ يَا رَبِّ} ❁ Bu "vâv"ın atıf olması da muhtemil ise de kasem için olması daha selistir. Zamir Resûlullah'a râciʿdir. Böyle hitab esnâsında gāib zamiri Peygamber'in şânına bir tâzim ifade eder. Yani Peygamber'in "yâ rab! yâ rab!" diye dua etmesi hakkı için söylerim ki {اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ} şunlar ❁ şu mekre kalkışan müşrikler {قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ} imana gelmez kimselerdir. {فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌۜ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ}

[4289] Şimdi bu Sûre-i Zuhruf'un hâtimesi olan işbu فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ inzârını bir nevi beyan siyâkında Sûre-i Duhân başlıyor.

وذلك أن نفرا من قريش منهم أبو جهل بن هشام، وعتبة وشيبة ابنا ربيعة، وهشام بن عمرو، وأبو البختري بن هشام، وأمية بن أبي معيط، وعيينة بن حصن الفزاري، والوليد بن المغيرة، والنضر بن الحارث، وأبي بن خلف، -بعد موت أبي طالب- اجتمعوا في دار الندوة بمكة ليمكروا بالنبي صلى الله عليه وسلم سرا عند انقضاء المدة فأتاهم إبليس في صورة شيخ كبير فجلس إليهم، فقالوا له: ما أدخلك في جماعتنا بغير إذننا؟ قال عدو الله: أنا رجل من أهل نجد، وقدمت مكة فرأيتكم حسنة وجوهكم، طيبة ريحكم، فأردت أن أسمع حديثكم، وأشير عليكم، فإن كرهتم مجلسي خرجت من بينكم. فقال بعضهم لبعض: هذا رجل من أهل نجد ليس من أهل مكة فلا بأس عليكم منه. فتكلموا بالمكر بالنبي صلى الله عليه وسلم فقال أبو البختري بن هشام -من بني أسد بن عبد العزى-: أما أنا فأرى أن تأخذوا محمدا صلى الله عليه وسلم فتجعلوه في بيت وتسدوا عليه بابه، وتجعلوا له كوة لطعامه وشرابه حتى يموت. فقال إبليس: بئس الرأي رأيتم تعمدون إلى رجل له فيكم صغو، قد سمع به من حولكم، تحبسونه في بيت، وتطعمونه وتسقونه، فيوشك الصغو الذي له فيكم أن يقاتلكم عنه ويفسد جماعتكم ويسفك دماءكم. قالوا: صدق والله الشيخ. فقال هشام بن عمرو -من بنى عامر بن لوى-: أما أنا فأرى أن تحملوه على بعير، فتخرجوه من أرضكم، فيذهب حيث شاء ويليه غيركم. فقال إبليس: بئس الرأي، رأيتم تعمدون إلى رجل قد أفسد عليكم جماعتكم، وتبعه طائفة منكم فتخرجونه إلى غيركم فيفسدهم كما أفسدكم، فيوشك بالله أن يميل بهم عليكم. فقال أبو جهل: صدق والله الشيخ. فقال أبو جهل بن هشام: أما أنا فأرى أن تعمدوا إلى كل بطن من قريش فتأخذون من كل بطن منهم رجلا، فتعطون كل رجل منهم سيفا فيضربونه جميعا فلا يدري قومه من يأخذون به، وتؤدي قريش ديته، فقال إبليس: صدق والله الشاب. إن الأمر لكما. قال: فتفرقوا عن قول أبي جهل فنزل جبريل عليه السلام فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم بما ائتمروا به وأمره بالخروج فخرج النبي صلى الله عليه وسلم من ليلته إلى الغار. وأنزل الله تعالى فى شرهم الذي أجمعوا عليه «أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ».

1 B -"ولد".

[4290]

سُورَةُ الدُّخَانِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَخَمْسُونَ اٰيَةً

DUHÂN SÛRESİ

Sûre-i Duhân Mekkîdir.

Âyetleri: Elli dokuzdur[1].

Kelimeleri: Üç yüz kırk.

Harfleri: Bin dört yüz kırktır.

Fâsılası م، ن harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبٖينِ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فٖى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِرٖينَ ﴿٣﴾ فٖيهَا
يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكٖيمٍ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا اِنَّا كُنَّا مُرْسِلٖينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ
السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنٖينَ ﴿٧﴾ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ يُحْيٖى وَيُمٖيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ فٖى شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ
يَوْمَ تَأْتِى السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هٰذَا عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ
عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبٖينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا
عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلٖيلًا اِنَّكُمْ عَٓائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ
الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَٓاءَهُمْ رَسُولٌ كَرٖيمٌ
﴿١٧﴾ اَنْ اَدُّٓوا اِلَىَّ عِبَادَ اللّٰهِ اِنّٖى لَكُمْ رَسُولٌ اَمٖينٌ ﴿١٨﴾ وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنّٖٓى اٰتٖيكُمْ
بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٩﴾ وَاِنّٖى عُذْتُ بِرَبّٖى وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لٖى
فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَاَسْرِ بِعِبَادٖى لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ

---

1 H: "dokuz".

﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًاۜ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿٢٥﴾
وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍۙ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَۙ ﴿٢٧﴾ كَذٰلِكَ۠ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ
﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ۟ ﴿٢٩﴾

[4292] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm (1). Hem kitâb-ı mübîn hakkı için (2). Elhak Biz onu bir mübarek gecede indirdik, çünkü Biz nezir gönderiyorduk (3). Bir gece ki[1] her hikmetli emir onda ayırt edilir (4). Tarafımızdan emir, çünkü Biz resul gönderiyorduk (5). Rabbinden bir rahmet olarak, hakikat O, öyle Semî' öyle Alîm'dir (6). O göklerin ve yerin ve bütün aralarındakilerin rabbidir ehl-i yakīn olsanız[2] (7). O'ndan başka tanrı yoktur, hem diriltir hem öldürür, hem sizin rabbiniz hem de evvelki atalarınızın rabbi (8). Fakat onlar şek içinde oynuyorlar (9). O hâlde gözet o semânın açık bir duman[3] ile geleceği günü (10). Ki nâsı saracaktır, bu bir elîm azabdır (11). "Rabbenâ! Bizden bu azâbı aç, çünkü biz[4] mü'minleriz" diyecekler (12). Onlara düşünmek, ibret almak nerede? Kendilerine apaçık anlatan bir resul geldi de (13) sonra ondan döndüler, "öğretilmiş" dediler, "bir[5] mecnun" dediler (14). Biz o azâbı biraz açacağız, fakat siz yine döneceksiniz (15). Ama o büyük satvetle sıkıvereceğimiz gün her hâlde Biz intikam alacağız[6] (16). Celâlim hakkı için onlardan evvel Firavun'un kavmini fitneye düşürdük, onlara da kerîm bir resul gelmişti (17). Şöyle diye: "Allah'ın kullarını bana teslim edin, çünkü ben size emîn bir resûlüm (18). Ve Allah'a karşı baş kaldırmayın,[7] çünkü ben size açık bir burhan[8] ile geliyorum (19). Ve haberiniz olsun ki ben sizin

---

1 H ve F: "Bir gece ki".
2 H ve F: "Hem* göklerin Rabbi hem yerin hem de bütün aralarındakilerin eğer ehl-i yakīn olsanız".
* F +"o".
3 B: "duhan".
4 H: "bizler".
5 H -"bir".
6 B: "imtihan olacağız".
7 B -"çünkü ben size emîn bir resûlüm (18). Ve Allah'a karşı baş kaldırmayın".
8 H ve F: "sultan".

beni recminizden Rabbim ve Rabbinize sığınmışımdır (20). Onun için eğer bana iman etmezseniz bari benden çekilin" (21). Sonra Rabbine dua etti: "bak bunlar mücrim bir kavim" dedi (22). "Hemen" buyurdu, "kullarımı geceleyin yürüt, çünkü siz tâkip olunacaksınız (23). Ve denizi açık bırak, çünkü onlar ordu hâlinde gelip gark olunacaklar[1]" (24). Neler terk etmişlerdi: Ne cennetler, ne kaynaklar, ne çiftlikler, (25) ne kerîm makam (26) ve içinde zevk sürdükleri ne nimet ve refah (27). Evet öyle ve hep onları başka bir kavme miras kıldık (28). Binnetice ne gök ağladı üzerlerine ne yer, ne de imhâl olundular (29).

{حٰمٓ} Hâ-Mîm ❁ Rahmân'ın rûh-i Muhammedîde tecellî eden [4293] ledünnî[2] rahmetinin bir remz-i icmâlîsi {وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ} hem de o kitâb-ı mübîne kasem olsun.

"**Mübîn**" beyânı güzel, ifadesi parlak. Bu[3] "kitâb-ı mübîn" bir bakıma Levh-i Mahfuz olabilirse de Kur'an olması zamir itibariyle daha mütebâdir, daha mütenâsıktır. {اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فٖى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ} Ki[4] Biz onu mübarek bir gecede indirdik ❁ ekser müfessirînin kavlince bu mübarek gece kadir gecesidir. İkrime ve daha bazıları ise şabanın yarısı gecesi demişlerdir. *Keşşâf* tefsirinde der ki: "Leyle-i mübareke leyle-i kadirdir. Bir de denildi ki şabanın yarısı gecesidir ki bunun dört adı vardır: 'Leyle-i mübareke', 'leyle-i berâe', 'leyle-i sakk', 'leyle-i rahmet' ve denildi ki bununla leyle-i kadir arasında kırk gün vardır. Leyle-i berâe ve sakk tesmiye olunması hakkında da denilmiştir ki harac tamamen alındığı vakit onlara berâetlerini nâtık bir sakk (bir sened) yazıldığı gibi Allah teâlâ da bu gece mü'min kullarına berâet yazar[5] ve denilmiştir ki bu gecede beş haslet vardır: 1. Tefrîk-i külli emr^in hakîm. 2. Bundaki ibadetin fazileti: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuş ki:

---

1 B: "olacaklar".
2 H: "لندى".
3 F, M ve B -"Bu".
4 H -"Ki".
5 Bunun için lisânımızda "berat gecesi" diye mâruf olmuştur ki hem "berâet" muhaffefidir hem sakk mânasına gelir [Müellifin notu].

'Her kim bu gece yüz rekat namaz kılarsa Allah teâlâ ona yüz melek gönderir, otuzu ona cenneti tebşir eyler, otuzu ona cehennem azâbından teminat verir, otuzu da ondan dünya âfâtını[1] def' ederler, onu da ondan şeytanın tuzaklarını hîlelerini def' ederler.'[2] 3. Nüzûl-i rahmet, Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: 'Allah teâlâ bu gece ümmetime öyle rahmet eder ki Benî kelb ağnâmının kılları sayısınca.'[3] 4. Husûl-i mağfiret: Yine Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: 'Allah teâlâ bu gece bütün[4] Müslümanlara mağfiret buyurur ancak kâhin yahut sâhir, yahut müşâhin (çok buğuzkâr) yahut [4294] içkiye düşkün olan, yahut ebeveynini inciten, yahut zinaya musır olan müstesnâ[5].'[6] 5. Bunda Resûlullah'a şefaatin tamamı verilmiş olmasıdır. Çünkü Resûlullah şabanın on üçüncü gecesi ümmeti hakkında şefaat niyaz etti, üçte biri verildi, on dördüncü gecesi niyaz etti üçte ikisi verildi, sonra on beşinci gecesi niyaz etti hepsi verildi, ancak Allah'tan deve kaçar gibi kaçanlar başka. Bir de bu gece zemzem suyunun bâriz bir surette artması âdet-i ilâhiyedendir. Maʿamâfîh ekserin kavli bu leyle-i mübareke ile murad kadir gecesidir. Çünkü اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فٖى لَيْلَةِ الْقَدْرِ [el-Kadr 97/1][7] buyurulmuştur. Bir de فٖيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكٖيمٍ kavli تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فٖيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ [el-Kadr 97/4][8] kavline mutâbıktır. Bir de شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ [el-Bakara 2/185] buyurulmuştur. Ve ekser akvâlde kadir gecesi ramazandadır. Eğer dersen: 'Kur'ân'ın bu gecede indirilmesinin mânası nedir?' Derim ki: Şöyle dediler: Yedinci semâdan dünyâ semâya bir

1 H: "azâbını".
2 Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûʿât,* II, 128-129.
3 Tirmizî, Savm, 39/739; İbn Mâce, İkāme, 191:
عن عائشة قالت: فقدت رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة، فخرجت فإذا هو بالبقيع،» فقال: «أكنت تخافين أن يحيف الله عليك ورسوله؟» قلت: يا رسول الله، إني ظننت أنك أتيت بعض نسائك! فقال: «إن الله عز وجل ينزل ليلة النصف من شعبان إلى السماء الدنيا فيغفر لأكثر من عدد شعر غنم كلب». وفي الباب عن أبي بكر الصديق. حديث عائشة لا نعرفه إلا من هذا الوجه من حديث الحجاج، وسمعت محمدا يضعف هذا الحديث، وقال: يحيى بن أبي كثير لم يسمع من عروة، والحجاج بن أرطاة لم يسمع من يحيى بن أبي كثير.
4 B -"bütün".
5 H ve F -"müstesnâ".
6 Bk. İbn Mâce, İkāme, 191:
عن أبي موسى الأشعري، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إن الله ليطلع في ليلة النصف من شعبان، فيغفر لجميع خلقه، إلا لمشرك أو مشاحن.»
7 "Elhak biz indirdik onu kadir gecesî."
8 "İner peyderpey melâike ve rûh onda, izniyle Rablerinin her bir emirden."

cümle olarak indi, sefere-i kirâm leyle-i kadirde istinsâhıyla emrolundu. Cibrîl aleyhisselâm da nücûmen nücûmen (kısım kısım) Resûlullah'a indiriyordu."[1] *Keşşâf*'ın inzal hakkındaki bu son beyânı leyle-i berâe diyenlerin kavline muntabık olmuş oluyor. Zira leyle-i kadirde ibtidâ Peygamber'e indirilmeye başlamıştır. Onun için Kādî ve Ebussuud şöyle demişlerdir: "İbtidâ o gece indirilmeye başladı, yahut o gece cümleten Levh'ten semâ-yı dünyaya indirildi ve Cibrîl aleyhisselâm sefereye (yazıcı meleklere) imlâ etti, sonra da Peygamber'e yirmi üç senede nücûmen indiriyordu."[2] Fahreddin Râzî de şöyle kaydetmiştir: "Rivayet olunur ki: Atıyye-i Harûrî İbn Abbas Hazretleri'nden اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ى لَيْلَةِ الْقَدْرِ kavli ile اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ kavlinden şöyle sual etti: 'Allah teâlâ Kur'ân'ı ayların hepsinde indirmiş iken bu nasıl sahih olur?' İbn Abbas radıyallahu anh Hazretleri de dedi ki: 'Ey İbn Esved, ben helâk olsam da bu nefsinde kalsa cevâbını da bulamasan helâk olacaktın. Kur'an cümleten Levh-i Mahfûz'dan Beyt-i Ma'mûr'a[3] nâzil oldu ki o dünyâ semâdadır. Sonra

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 269-270:

والليلة المباركة: ليلة القدر. وقيل: ليلة النصف من شعبان، ولها أربعة أسماء: الليلة المباركة، وليلة البراءة، وليلة الصكّ، وليلة الرحمة وقيل: بينها وبين ليلة القدر أربعون ليلة. وقيل في تسميتها: ليلة البراءة. والصكّ: أن البندار إذا استوفى الخراج من أهله كتب لهم البراءة، كذلك الله عز وجل يكتب لعباده المؤمنين البراءة في هذه الليلة. وقيل: هي مختصة بخمس خصال: تفريق كل أمر حكيم وفضيلة العبادة فيها: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من صلى في هذه الليلة مائة ركعة أرسل الله إليه مائة ملك: ثلاثون يبشرونه بالجنة، وثلاثون يؤمنون من عذاب النار، وثلاثون يدفعون عنه آفات الدنيا. وعشرة يدفعون عنه مكايد الشيطان». ونزول الرحمة: قال عليه الصلاة والسلام: «إنّ الله يرحم أمّتي في هذه الليلة بعدد شعر أغنام بنى كلب» وحصول المغفرة: قال عليه الصلاة والسلام: «إنّ الله تعالى يغفر لجميع المسلمين في تلك الليلة إلا لكاهن أو ساحر أو مشاحن أو مدمن خمر أو عاق للوالدين، أو مصرّ على الزنا»، وما أعطى فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم من تمام الشفاعة، وذلك أنه سأل ليلة الثالث عشر من شعبان في أمّته، فأعطى الثلث منها، ثم سأل ليلة الرابع عشر فأعطى الثلثين، ثم سأل ليلة الخامس عشر فأعطى الجميع، إلا من شرد عن الله شراد البعير. ومن عادة الله في هذه الليلة: أن يزيد فيها ماء زمزم زيادة ظاهرة.

والقول الأكثر: أنّ المراد بالليلة المباركة: ليلة القدر، لقوله تعالى «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» ولمطابقة قوله: «فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» لقوله: «تَنَزَّلُ الْمَلائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ» وقوله تعالى «شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» وليلة القدر في أكثر الأقاويل في شهر رمضان. فإن قلت: ما معى إنزال القرآن في هذه الليلة؟ قلت: قالوا أنزل جملة واحدة من السماء السابعة إلى السماء الدنيا، وأمر السفرة الكرام بانتساخه في ليلة القدر وكان جبريل عليه السلام ينزله على رسول الله صلى الله عليه وسلم نجوما نجوما.

2 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm,* VII, 517. Krş. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* V, 99:

ابتُدِئ فيها إنزالُه، أو أُنزلَ فيها جملةً إلى السماء الدنيا مِن اللوح، وأملاه جبريل عليه السلام على السَّفَرة، ثمّ كان يُنزله على النبيّ صلّى الله عليه وسلم نُجومًا في ثلاث وعشرين سنةً.

3 Doğrusu "Beyt-i İzzet" olmalı, zira "Beyt-i Ma'mûr" yedinci semada melekler için inşa edilmiş, bir gelen bir daha gelmemek üzere her gün 70.000 meleğin ziyaret edip ibadette bulunduğu bir mâbeddir. (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 149, 153; IV, 207, 209, 210; Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6, Menâkıbü'l-Ensâr, 42; Müslim, Îmân, 259, 264; Nesâî, Salât, 1). el-Beytü'l-Ma'mûr'un dördüncü veya altıncı semâda olduğuna dair rivayetler de vardır. Beytü'l-İzze ile ilgili ise İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Kur'an 'zikir makamı'ndan (levh-i mahfûz) alındı, dünya semasındaki Beytü'l-'İzze'ye kondu. Cibrîl de onu Hz. Peygamber'e indirir ve ağır ağır okurdu" (*Tefsîru Abdirrezzâk,* I, 254; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* VI, 144; Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 242/2881, 667/4216).

onun arkasından envâ'-ı [4295] vekāyi'e göre hâlen fehâlen nâzil oldu.'"[1] Demek ki Kur'ân'ın bir nüzûl-i icmâlîsi bir de nüzûl-i tafsîlîsi vardır. Nüzûl-i icmâlîsi bir defada olmuştur. Buna daha ziyade "inzâl" tâbiri muvâfıktır[2]. Nüzûl-i tafsîlîsi de peyderpey yirmi üç senede olmuştur. Buna da "tenzîl" tâbiri muvâfıktır[3]. Bunların aynı mânada kullanıldıkları da münker olmadığı gibi, "tenzîl"in her necmi ayrıca mülâhaza olunduğu zaman yine "inzâl" denilmek muvâfık olacağından, birinin bir gecede birinin de diğer gecede olması iki rivayetin tevfîkine daha uygun gelecektir. Şu hâlde leyle-i mübarekenin leyle-i berâe olması اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ فٖى لَيْلَةِ الْقَدْرِ buyurulmasına münâfî olmayacaktır.

"**Mübâreke**" hayrı çok demektir, çünkü Allah teâlâ bunda kullarının menfaatlerine ait işler tehyi'e buyurur ki yalnız Kur'ân'ın inzâli olsa yine yeterdi. Amma niçin gece indirildi, {اِنَّا كُنَّا مُنْذِرٖينَ} çünkü Biz münzir idik, yani inzar yapıyorduk, inzar edecek nezir bir peygamber gönderiyorduk. ❁ Demek ki Peygamber'in inzârı sıdk ile yapılması için evvelemirde onu kendi nefsinde duyması mukteza-yı hikmet idi. Buna da en yaraşan gece olması idi, gecenin mübarekliğine gelince: {فٖيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكٖيمٍ} Her emr-i hakîm onda ayırt edilir ❁ her hikmetli mühim iş, yahut her muhkem, sağlam olması lâzım gelen işler onda, yani gecede ayrılıp tedbir ve tevzî' olunur. İcrâ edilmek üzere sûret-i mahsûsada ayrılır yazılır. Bu cümle istînâfiye yahut da geceye sıfattır. Evvelkine göre mutlak gecede, ikinciye göre de o gecede demek olur. Ebussuud der ki: "Bu vasıf onun kadir gecesi olduğuna delâlet eder يُفْرَقُ'nun mânası da şu demek olur: Gelecek seneye kadar ibâdın erzâkı, âcâli vesâir umûru yazılır, fasl olunur. Bir de denilmiştir ki: bunun Levh'ten istinsâhına berâet gecesi başlanır, kadir gecesi bitirilir. Erzak nüshası Mikâil'e, harbler, zelzeleler, hasifler,

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 654:
روي أن عطية الحروري سأل ابن عباس رضي الله عنهما عن قوله «إنا أنزلناه في ليلة القدر» وقوله «إنا أنزلناه في ليلة مباركة» كيف يصح ذلك مع أن الله تعالى أنزل القرآن في جميع الشهور؟ فقال ابن عباس رضي الله عنهما: «يا ابن الأسود لو هلكت أنا ووقع هذا في نفسك ولم تجد جوابه هلكت، نزل القرآن جملة من اللوح المحفوظ إلى البيت المعمور، وهو في السماء الدنيا، ثم نزل بعد ذلك في أنواع الوقائع حالا فحالا». والله أعلم.

2 B: "mâruftur".

3 B: "mâruftur".

sâʿikalar nüshası Cebrâil'e, [4296] ameller nüshası semâ-yı dünya sâhibi İsmâil'e ki büyük bir melektir, mesâib nüshası da Melekü'l-mevt'e verilir."[1] {اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا} Tarafımızdan emir ❁ yani "emr-i hakîm"den murad doğrudan doğruya Allah'tan olan umûrdur. Yahut tarafımızdan emr ile ayırt edilir. Yahut اَنْزَلْنَاهُ zamirinden hâldir, yani o Kur'ân'ı tarafımızdan bir emir, bir ferman olarak indirdik {اِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ} çünkü Biz risalet veriyorduk, resul gönderiyorduk[2] ❁ ki resûlün, elçinin elinde alâmet olmak üzere bir emirnâme, bir ferman bulunmak lâzım gelir. O risalet ne için? {رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ} Rabbinden bir rahmet olmak üzere ❁ ki risâlet-i Muhammediye rahmeten li'l-âlemîndir. İnzar da onun içindir. {اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} Hakikat O öyle Semîʿ öyle Alîm'dir. ❁ Mazlumların muhtaçların[3] feryatlarını işitir, ihtiyaçlarını bilir. Rabbin {رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا}dır {اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ} eğer siz îkān sâhipleri iseniz ❁ ilimlerde yakīn edinmiş iseniz, yahut yakīn arıyorsanız bu böyledir {لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ}dur {يُحْيِي وَيُمِيتُ} hem hayat verir hem öldürür ❁ bunu müşahede edip duruyorsunuz. {رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ} Hem sizin rabbiniz hem de evvelki atalarınızın rabbidir ❁ eski babalarınızı öldürmüş, şimdi size hayat vermiş, binâenʿaleyh körü körüne eski ataları taklit edeceğiz diye uğraşmamalı, O'nun emrine tâbiʿ olmalıdır. {بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ} Fakat onlar bir şek içinde oynuyorlar ❁ îkān sâhibi değiller, Allah deseler de cidd u izʿân ile değil, şu beyan olunan şuûn-i ilâhiyeye, Allah'ın kitap [4297] indirdiğine, peygamber gönderdiğine yakīn ile inanmıyor, eğleniyorlar {فَارْتَقِبْ} o hâlde muntazır ol, gözle ❁ işte buradan inzar başlıyor, artık gözet {يَوْمَ تَأْتِي السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ} o günü[4] ki semâ bir duhân-ı mübîn ile gelecek[5] {يَغْشَى النَّاسَ} nâsı saracak.

---

1 Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 518:

وهذا يدلّ على أنّها ليلة القدر. ومعنى «يُفْرَقُ» أنّه يُكتب ويُفصَل كلّ أمر حكيم مِن أرزاق العباد وآجالِهم وجميع أمورهم مِن هذه الليلة إلى الأخرى مِن السنة القابلة. وقيل: يُبدأ في استنساخ ذلك مِن اللوح في ليلة البراءة، ويقع الفراغ في ليلة القَدْر، فتُدفع نسخةُ الأرزاق إلى ميكائيل، ونسخةُ الحروب إلى جبريل، وكذا الزلازل والخَسف والصواعق، ونسخةُ الأعمال إلى إسماعيل صاحب سماء الدنيا وهو ملَك عظيم، ونسخةُ المصائب إلى ملَك الموت عليهم السلام.

2 F, M ve B -"resul gönderiyorduk".

3 B: "münâcatlarını".

4 B: "gün".

5 H: "gelecektir".

"**Duhân-ı mübîn**" âşikâre duman. Bu duhân hakkında iki tefsir rivayet olunmaktadır. Birisi İbn Mes'ûd Hazretleri'nden mervî olduğuna göre şiddetli açlık ve kaht seneleridir, çünkü çok aç olan kimseye gerek gözlerinin zaafından ve gerek çok kuraklık ve kahtlık senelerde havanın fenalığından semâ dumanlı görünür. Bir de Arab, gālib olan şerre "duhân" tesmiye eder.[1] Nitekim "dumanlı hava" tâbirini biz de bu mânada[2] kullanırız. Vak'a şudur: Kureyş Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e isyanda ileri gitmek isteyince aleyhlerinde şöyle dua etti: اَللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، وَاجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ Yani Yûsuf'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle tazyik olunmalarını niyaz eyledi. Bunun üzerine onları bir kaht yakaladı, hattâ cîfe, kemik, ılhiz[3] yediler, kişi yer ile gök arasını duman görüyordu, söyleyenin sesini işitir dumandan kendisini görmezdi. يَغْشَى النَّاسَ[4] buyurulduğu üzere[5] halkı sarmıştı {هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ} bu elim bir azab ۞ diyorlardı. Ebû Süfyan birkaç kişi ile Peygamber'e geldiler, Allah teâlâ'ya ve rahime ant verdiler, eğer dua eder de bu hâli üzerlerinden def' eylerse iman edeceklerine vaadleştiler. {رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ} "Yâ rabbenâ bizden azâbı aç biz mü'miniz" ۞ yani açarsan iman edeceğiz demeleri de budur.[6] İkinci tefsirde ise Hazret-i Ali'den şöyle menkuldür:

---

1 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 656:

فالحاصل أن هذا الدخان هو الظلمة التي في أبصارهم من شدة الجوع، وذكر ابن قتيبة في تفسير الدخان بهذه الحالة وجهين الأول: أن في سنة القحط يعظم يبس الأرض بسبب انقطاع المطر ويرتفع المطر ويرتفع الغبار الكثير ويظلم الهواء، وذلك يشبه الدخان ولهذا يقال لسنة المجاعة الغبراء. الثاني: أن العرب يسمون الشر الغالب بالدخان فيقول كان بيننا أمر ارتفع له دخان، والسبب فيه أن الإنسان إذا اشتد خوفه أو ضعفه أظلمت عيناه فيرى الدنيا كالمملوءة من الدخان.

2 F, M ve B -"bu mânada".

3 "Ilhiz", iri kene ve devenin tüyünü kan ile yoğurup pişirerek yapılan bir nevi yemek ki a'râb kaht senelerinde yer (*Kāmûs*) [Müellifin notu]; B: "İlhâz".

4 F, M ve B -"يَغْشَى النَّاسَ".

5 F ve M: "gibi".

6 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 271-272:

ويروى أنه قيل لابن مسعود: إن قاصا عند أبواب كندة يقول: إنه دخان يأتي يوم القيامة فيأخذ بأنفاس الخلق، فقال: من علم علما فليقل به، ومن لم يعلم فليقل: الله أعلم، فإن من علم الرجل أن يقول لشيء لا يعلمه: الله أعلم، ثم قال: ألا وسأحدّثكم أنّ قريشا لما استعصت على رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا عليهم فقال: «اللهم اشدد وطأتك على مضر واجعلها عليهم سنين كسني يوسف» فأصابهم الجهد حتى أكلوا الجيف والعلهز، وكان الرجل يرى بين السماء والأرض الدخان، وكان يحدّث الرجل فيسمع كلامه ولا يراه من الدخان، فمشى إليه أبو سفيان ونفر معه وناشدوه الله والرحم وواعدوه إن دعا لهم وكشف عنهم أن يؤمنوا، فلما كشف عنهم رجعوا إلى شركهم «بِدُخانٍ مُبِينٍ» ظاهر حاله لا يشك أحد في أنه دخان «يَغْشَى النَّاسَ» يشملهم ويلبسهم.

Buhârî, Tefsîr, 30; İstiskā, 2:

عن مسروق قال: بينما رجل يحدث في كندة فقال: يجيء دخان يوم القيامة، فيأخذ بأسماع المنافقين وأبصارهم، يأخذ المؤمن كهيئة الزكام، ففزعنا، فأتيت ابن مسعود، وكان متكئا، فغضب، فجلس فقال: من علم فليقل، ومن لم يعلم فليقل: الله أعلم، فإن من العلم أن تقول لما لا تعلم لا أعلم، فإن الله قال لنبيه صلى الله عليه وسلم: «قل ما أسألكم عليه من أجر وما أنا من المتكلفين». وإن قريشا أبطؤوا عن الإسلام، فدعا عليهم النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «اللهم أعني عليهم بسبع كسبع يوسف». فأخذتهم سنة حتى هلكوا فيها، وأكلوا الميتة والعظام، ويرى الرجل ما بين السماء والأرض كهيئة الدخان، فجاءه

Kıyametten evvel semâdan gelecek bir [4298] duhândır, kâfirlerin kulaklarına girecek, ta ki her birinin başı püryan olmuş başa dönecek, mü'mine de ondan zükâm gibi bir hâl ârız olacak ve bütün Arz, içinde ocak yakılmış fakat deliği yok bir eve dönecek. Huzeyfe b. Yemân'dan rivayet olunduğuna göre Resûlullah buyurmuştur ki: "Âyâtın evveli duhân ve Îsâ b. Meryem'in nüzûlü ve Aden'in ka'rından çıkacak bir ateştir ki nâsı mahşere sevkedecektir." Huzeyfe: "Yâ Resûlallah, o duhân nedir?" demiş, Resûlullah يَوْمَ تَأْتِى السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍۙ يَغْشَى النَّاسَ diye okuyup buyurmuştur ki: "Maşrık ile mağrib arasını dolduracak, kırk gün kırk[1] gece duracak, mü'min zükâm gibi olacak, kâfire sarhoş gibi burnundan kulağından girip aşağısından çıkacak."[2] Fahreddin Râzî İbn Abbas'tan meşhur kavil[3] bu olduğunu söyler.[4] Ma'amâfîh "duhân-ı mübîn" tâbiri buna, kelâmın siyâkı da evvelkine daha mülâyimdir. Zira Resûlullah'ın hayatında olduğunu işrab etmektedir. Buyuruluyor ki: {اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى} Onlara ibret almak, bellemek nerede? {وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ} Hâlbuki kendilerine bir resûl-i mübîn geldi ۞ açık âyetler, zâhir mucizelerle Allah tarafından gönderildiği besbelli olarak her şeyi apaçık anlatan, hem fiili hem kavli ile mübîn olan bir peygamber geldi. {ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ} Sonra ondan yüz döndürdüler[5] de {وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ} "mu'allem, mecnun" dediler ۞ kâh mu'allem, tâlim olunmuş, öğretilmiş, Sakif'ten[6] birinin a'cemî bir kölesi öğretiyor dediler, kâh da mecnun dediler, artık bu hâlde bu kābiliyette

---

أبو سفيان فقال: يا محمد، جئت تأمرنا بصلة الرحم، وإن قومك قد هلكوا فادع الله. فقرأ: «فارتقب يوم تأتي السماء بدخان مبين –إلى قوله– عائدون». أفيكشف عنهم عذاب الآخرة إذا جاء ثم عادوا إلى كفرهم، فذلك قوله تعالى: «يوم نبطش البطشة الكبرى». يوم بدر، «ولزاما» يوم بدر، «الٓمٓ. غلبت الروم –إلى– سيغلبون». والروم قد مضى.

1 H: "ve".

2 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 272:

عن علي بن أبي طالب رضى الله عنه وبه أخذ الحسن: أنه دخان يأتى من السماء قبل يوم القيامة يدخل في أسماع الكفرة، حتى يكون رأس الواحد منهم كالرأس الحنيذ، ويعترى المؤمن منه كهيئة الزكام، وتكون الأرض كلها كبيت أوقد فيه ليس فيه خصاص. وعن رسول الله صلى الله عليه وسلم «أوّل الآيات: الدخان، ونزول عيسى ابن مريم، ونار تخرج من قعر عدن أبين تسوق الناس إلى المحشر». قال حذيفة: يا رسول الله، وما الدخان؟ فتلا رسول الله صلى الله عليه وسلم الآية وقال: «يملأ ما بين المشرق والمغرب يمكث أربعين يوما وليلة. أما المؤمن فيصيبه كهيئة الزكمّة، وأما الكافر فهو كالسكران يخرج من منخريه وأذنيه ودبره».

3 B: "kavli".

4 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 656:

والقول الثاني: في الدخان أنه دخان يظهر في العالم وهو إحدى علامات القيامة، قالوا فإذا حصلت هذه الحالة حصل لأهل الإيمان منه حالة تشبه الزكام، وحصل لأهل الكفر حالة يصير لأجلها رأسه كرأس الحنيذ، وهذا القول هو المنقول عن علي بن أبي طالب عليه السلام وهو قول مشهور لابن عباس.

5 H ve F: "döndüler".

6 B +"gönderilmiş".

bulunan insanlara yalnız vuku'âtın ifadesinden ibret almak, mütenebbih olmak, sözünde durmak ne kadar uzak! {إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا} Biz azâbı biraz açacağız {إِنَّكُمْ عَٓائِدُونَ} muhakkak ki siz döneceksiniz ❁ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ diye iman vaadinizde durmayacaksınız. Bu intibâhı, [4299] bu رَبَّنَا diye yalvarışı, bu iman azmini unutup eski hâlinize, küfr ü küfrânınıza avdet edeceksiniz {يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى} büyük sıkımla[1] tutup sıkacağımız gün ❁ kıyamettir. {إِنَّا مُنْتَقِمُونَ} Şüphesiz ki Biz intikam alırız ❁ عَٓائِدُونَ tâbiri azâbın da avdetini îmâ ettiğine nazaran ikinci rivayeti batşe-i kübrânın mukaddimesi olmak üzere burada mülâhaza etmek iki mâna beynini cem' etse gerektir.

{وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ} ❁ Allah teâlâ'nın intikamlarından bir numûneyi beyandır. Yine Firavun kavminden misal getirilmesi Firavun hükûmetinin en büyük zulm ü şer hükûmeti olması ve اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ [ed-Duhân 44/31] buyurulacağı üzere katl ve cinâyâtta israf edenlerin en üstünü bulunması itibariyledir. {فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ} Bi'n-netîce üzerlerine ne gök ağladı ne yer. ❁ Bunda birkaç vecih vardır: 1. Vâhidî'nin *Basît*'te[2] dediği vechile Enes b. Mâlik radıyallahu anh rivayet etmiştir ki Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Hiçbir kul yoktur ki semâda ona iki kapı olmasın; bir kapıdan rızkı çıkar, bir kapıdan da ameli girer. O öldüğü zaman onu kaybederler ve ona ağlarlar." Böyle buyurup bu âyeti okudu, buyurdu ki: "Çünkü bunlar yeryüzünde sâlih bir amel yapmamışlardı ki yer ağlasın, semâya da ne sâlih bir amelleri ne de hoş bir sözleri çıkmamıştı ki semâ ağlasın." Ekser müfessirînin kavli budur.[3] 2. "Ehl-i semâ" ve "ehl-i Arz" takdîrindedir[4].

---

1 F ve M: "sıkmakla".

2 B: "*Bast*'ta".

3 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît,* XX, 110:

روى أنس بن مالك أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «ما من عبد إلا له في السماء بابان باب يخرج منه رزقه، وباب يدخل فيه عمله فإذا مات فقداه وبكيا عليه» وتلا هذه الآية، قال: وذلك أنهم لم يكونوا يعملون على الأرض عملًا صالحًا يبكي عليهم ولم يصعد لهم إلى السماء كلام طيب ولا عمل صالح فيبكي عليهم، وهذا قول جميع المفسرين ابن عباس وسعيد بن جبير ومقاتل وقتادة، قالوا: لم تبك عليهم مصاعد أعمالهم على السماء، ولا مواضع سجودهم من الأرض.

Tirmizî, Tefsîr, 44/3255:

عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مؤمن إلا وله بابان: باب يصعد منه عمله، وباب ينزل منه رزقه، فإذا مات بكيا عليه، فذلك قوله عز وجل: «فما بكت عليهم السماء والأرض وما كانوا منظرين».

4 B: "takdirlerindedir".

Yani ne melâike ağladı ne mü'minler, belki onların helâkiyle mesrur oldular. 3. Büyük bir adam vefat ettiği zaman "cihan ağladı", "yer gök ağladı" gibi tâbirlerle musibetin büyüklüğünü anlatmak için mübalağa edilmek âdettir. Sâhib-i *Keşşâf* Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den nakleder ki [4300] şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir mü'min ağlayıcıları gāib bulunan bir gurbette ölürse her hâlde ona Arz u semâ ağlar."[1]

Cerîr de bir beytinde şöyle demiştir:

الشمس طالعة ليست بكاسفة[2]   تبكي عليك نجوم الليل والقمر[3]

Bir de bunda onları[4] tehzîle benzer bir tahkir vardır.

Yani onlar kendilerini öyle büyük addediyorlardı, ölecek olsalar kendilerine cihan ağlamak lâzım gelir, hâlbuki hiç de öyle olmadı, belki âlem sevindi.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهٖينِۙ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَۜ اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ
الْمُسْرِفٖينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمٖينَۚ ﴿٣٢﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ
مَا فٖيهِ بَلٰٓؤٌا مُبٖينٌ ﴿٣٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِىَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ
بِمُنْشَرٖينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٦﴾ اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذٖينَ مِنْ
قَبْلِهِمْۜ اَهْلَكْنَاهُمْۘ اِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمٖينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا

---

1 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 276. Krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXII, 35; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 529; Beyhakī, *Şu'abu'l-îmân,* XII, 295:

وفي حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مؤمن مات في غربة غابت فيها بواكيه إلا بكت عليه السماء والأرض.

2 H: "بكاشفة".

3 *Güneş doğmaktadır tutulmuş değil*
Sana gecenin yıldızlarıyla ay ağlıyor [Müellifin notu].
Bu beyit, Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Cerîr b. Atıyye'nin (ö. 110/728) Ömer b. Abdülaziz için yazdığı mersiyede yer almaktadır. Bk. *Dîvânu Cerîr bi-şerhi Muhammed b. Habîb,* thk. Numan Muhammen Emîn Tâhâ, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts., II, 736:

فالشمس كاسفة ليست بطالعة   تبكي عليك نجوم الليل والقمرا.

4 B -"onları".

لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ
مِيقَاتُهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنٖى مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَۙ ﴿٤١﴾ اِلَّا
مَنْ رَحِمَ اللّٰهُؕ اِنَّهُ هُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿٤٢﴾ اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِۙ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْاَثٖيمِۚ ﴿٤٤﴾
كَالْمُهْلِۚ يَغْلٖى فِى الْبُطُونِۙ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمٖيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ اِلٰى سَوَٓاءِ الْجَحٖيمِۚ
﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهٖ مِنْ عَذَابِ الْحَمٖيمِؕ ﴿٤٨﴾ ذُقْۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْكَرٖيمُ ﴿٤٩﴾
اِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهٖ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى مَقَامٍ اَمٖينٍۙ ﴿٥١﴾ فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۚ
﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلٖينَۚ ﴿٥٣﴾ كَذٰلِكَ۠ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عٖينٍۜ
﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فٖيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِنٖينَۙ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فٖيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰىۚ
وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَحٖيمِۙ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٥٧﴾ فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ
بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

[4302] **Meâl-i Şerîfi**

Celâlim hakkı için, Benî İsrâil'i kurtarmıştık o ihânetli (إهانتلى) azabdan (30). Firavun'dan, çünkü o üstün müsriflerden idi (31). Ve şânım hakkı için Biz onları bir ilim üzere[1] âlemîne karşı ihtiyar eylemiştik (32). Ve onlara âyetlerden öylesini vermiştik ki onda açık bir nimet ile imtihan vardı (33). Fakat şu berikiler diyorlar ki: (34) "İlk ölümümüzden ilerisi yok ve biz yeniden neşrolunacak değiliz (35). Haydi getirin babalarımızı doğru iseniz" (36). Ya onlar mı hayırlı? Yoksa Tübbaʿın kavmi ve onlardan evvelkiler mi? Hep onları helâk ettik, çünkü mücrim idiler (37). Ve Biz o göklerle yeri ve aralarındakileri oyunculukla yaratmadık (38). İkisini de ancak hak sebebiyle yarattık velâkin pek çokları bilmezler (39). Haberiniz olsun ki[2] o fasıl günü hepsinin[3] mîkātıdır (40). O gün ki yar yardan bir şey

1 B: "üzerine".
2 H ve F: "Her hâlde".
3 F, M ve B: "hepinizin".

def' edemez ve bir taraftan yardım da olunmazlar (41). Ancak Allah'ın rahmetiyle yarlığadığı başka, çünkü O öyle Azîz öyle Rahîm'dir (42) Şüphesiz o zakkum ağacı (43) çok vebal yüklenenin yemeğidir (44). Pota gibi karınlarında kaynar (45) hamîm kaynar gibi (46). Tutun onu da yaka paça doğru cehennemin ortasına sürükleyin (47). Sonra da başının üstüne hamîm azâbından dökün (48). "Tat bakalım" deyin, "çünkü sen azizdin, kerimdin" (49). İşte o sizin şek ve mücadele edip durduğunuz bu (50). Elbette müttakīler emîn bir makamda (51). Cennetlerde pınar başlarında (52). Sündüs ve istebraktan elbiseler giyerek karşı karşıya (53). Evet böyle, hem onları iri gözlü hurilerle[1] tezvic de etmişizdir (54). Orada emniyetler içinde her türlü yemişi çağırır getirtirler (55). İlk ölümden başka ölüm tatmazlar. Korumuştur da onları[2] o cahîm azâbından (56). Hepsi Rabbinden bir fazl olarak, işte budur ancak fevz-i azîm[3] (57). Biz onu sade senin dilinle müyesser kıldık gerek ki iyi düşünsünler (58). O hâlde gözet çünkü onlar gözetiyorlar (59).

{وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ} ❁ Allah teâlâ Firavun'a ve kavmine yaptığını beyandan sonra bununla da Mûsâ ve kavmine [4303] olan ihsânını beyan buyuruyor. Yani o gark ve tahrîbin hikmeti bu necâtı[4] temin etmek olmuştu. Ve Benî İsrâili bu nimete intihâbı da bir tesadüf değil, bile bile onlara bahşetmiş olduğu bazı meziyetler ve nimetler hasebiyle لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً [Hûd 11/7; el-Mülk 67/2][5] mantûkunca imtihâna çekmek içindir. Bu suretle bu kıssayı itmamdan sonra yine Mekkelilere nakl-i kelâm ile buyuruluyor ki: {اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ} Şunlar: yani şu Mekke kâfirleri {لَيَقُولُونَۙ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرٖينَ... الخ} ❁ ilk ölümden ötesini, âhireti ve ba'si inkâr ediyorlar. {اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} Ya onlar mı hayırlı yoksa Tübba'ın kavmi ve ondan evvelkiler mi? {اَهْلَكْنَاهُمْ} Biz onları

1 B: "huriler".
2 H ve F: "Ve korumuştur onları".
3 H ve F: "Hepsi fazl olarak Rabbinden, budur işte ancak fevz-i azîm".
4 B: "netîceyi".
5 "…hanginiz daha güzel amel yapacaksınız diye sizi imtihan meydanına çıkarmak için…" "…sizi imtihâna çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel…"

ihlâk ettik. ❁ İlk ölümden ilerisini inkâr edenlere karşı bu kelâmın nasıl bir cevap teşkil ettiğini düşünmelidir. Bunda iki suretle cevap vardır: Birinci ilk ölüm olan ferdin ölümünden sonra onun mensup olduğu kavim ve milletin helâki ikinci bir ölüm demek olduğunu anlatmıştır. Bu اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى demelerine cevaptır. İkincisi de hakk u adl için cezânın lüzûmuna mebnî ba'sin hakkiyetini[1] isbat ile va'îddir ki bu da وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ'in cevâbıdır[2]. Ve bu, daha sonraki âyetlerle daha ziyade tavzih ve tafsil olunacaktır.

Ebû Ubeyde demiş ki: "Yemen mülûkünün her birine 'Tübba'' denilirdi, çünkü ehl-i dünya onlara tâbi' olurlardı. Câhiliyede Tübba'ın mevkii İslâm'da halifenin mevkii gibi idi, bunlar Arab mülûkünün en[3] büyükleri idi." Hazret-i Âişe radıyallahu anhâ "Tübba' bir recül-i sâlih idi" demiş, Ka'b da: "Allah teâlâ onun kavmini zemmetti, kendisini zemmetmedi" demiştir. Kelbî "o, Ebû Kerb Es'ad'dır" demiş, Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den de şu nakledilmiştir: "Tübba'a sebbetmeyin, çünkü o müslim [4304] olmuştu",[4] "Bilmem Tübba' nebî midir değil midir?[5]"[6] "Onlardan daha hayırlı mı" demek, "daha kuvvetli ve şevketli mi" demektir.

{لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى} ❁ Sûre-i Mü'min'de kâfirlerin رَبَّنَآ اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ [40/11] diyecekleri geçmişti. Demek ki müttakīler için birinci ölümden sonra berzah ölümü de yoktur, âhirette ise zaten ölüm yok.

1 B: "hakîkatini".
2 H: "وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ'e cevaptır".
3 H -"en".
4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 340:
عن سهل بن سعد قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لا تسبوا تبعا؛ فإنه قد كان أسلم.
5 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* X, 3289; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 536:
عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما أدري تبع نبيا كان أم غير نبي؟
6 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb,* XXVII, 662. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XXIII, 533:
قال أبو عبيدة: ملوك اليمن كان كل واحد منهم يسمى «تُبَّعًا» لأن أهل الدنيا كانوا يتبعونه، وموضع تبع في الجاهلية موضع الخليفة في الإسلام وهم الأعاظم من ملوك العرب. قالت عائشة: كان تبع رجلا صالحا. وقال كعب: ذم الله قومه ولم يذمه. قال الكلبي: هو أبو كرب أسعد. وعن النبي صلى الله عليه وسلم: «لا تسبوا تبعا فإنه كان قد أسلم»، «ما أدري أكان تبع نبيا أو غير نبي».

{فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ} ❁ Bu hâtime sûrenin evvelini bir telhistir. Yani o kitâb-ı mübîni, Kur'ân'ı ancak senin lisânın ile müyesser kıldık, bu güzel beyânı bu açık ve kolay anlatışı başka bir dil ile değil[1] yalnız Arapça ile yaptık[2] {لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} gerek ki anlasın düşünsünler. {فَارْتَقِبْ} Binâen'aleyh gözle ❁ başlarına ne gelecek {اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ} çünkü onlar gözetiyorlar. ❁ Aceb onun istikbâli ne olacak diye gözlüyorlar. O gözetilen şeylerin beyânı da Sûre-i Câsiye'de gelecek.

---

1 H -"değil".
2 H ve F +"ki".

[4305]

سُورَةُ الْجَاثِيَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ سَبْعٌ وَثَلٰثُونَ اٰيَةً

CÂSİYE SÛRESİ

İşbu Câsiye Sûresi Mekkîdir. Buna "Şeriat Sûresi" ve "Dehr Sûresi" dahi denilir.

Âyetleri: Otuz yedidir.

Kelimeleri: Dört yüz seksen sekizdir.

Harfleri: İki bin yüz altmış birdir.

Fâsılası: م، ن harfleridir.

"Câsiye" toplu yahut diz çökmüş demek olup bu sûre وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَا [45/28] âyeti sebebiyle bu nâmı almıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمۤ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ
لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ
وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَىِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ
يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا
كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُولٰٓئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِى عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ
عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿١١﴾

[4306] **Meâl-i Şerîfi**

Hâ-Mîm (1). Kitab indirilmek O Azîz, Hakîm Allah'tan (2). Her hâlde[1] göklerde ve yerde mü'minler için âyetler var (3). Hayvânâtı tenevvü' ettirip üreterek sizi yaratmasında da yakīn edinecek bir kavim için çok âyetler var (4). Gece ile gündüzün ihtilâfında ve Allah'ın semâdan bir rızık indirip de onunla Arz'ı ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgârları çevirmesinde de aklı olan bir kavim için birçok âyetler var (5). İşte bunlar Allah'ın âyetleri, sana[2] onları bihakkın okuyoruz (6). Artık Allah'ın [4307] *âyetlerine inanmadıktan sonra hangi söze inanırlar? (6). Veyl o her bir vebal yüklü sahtekâra (7). Allah'ın âyetleri karşısında okunurken işitir de sonra kibrinden hiç işitmemiş gibi ısrar eyler, işte onu elîm bir azab ile müjdele (8). Âyetlerimizden bir şey mâlumu olduğu vakit de onu eğlenceye tutar, işte onlar için mühîn bir azab var (9). Peşlerinde cehennem ve onlardan ne kazandıkları bir şey def' edebilir, ne de Allah'tan başka evliyâ edindikleri şeyler, hem onlara azîm bir azab var (10). Bu bir irşaddır, rablerinin âyetlerine küfredenler ise onlara en fenasından bir elîm azab var (11).*

{حٰمٓ} ❁ mübtedâ yahut haber yahut kasem yahut nidâdır {تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ}

"**Tenzîl**" masdar-ı ma'lûm indirmek veya masdar-ı mechûl indirilmek yahut masdar bi-ma'nâ mef'ûl indirilme kitap manalarına gelebilir. Yani bu حٰمٓ sesleri Allah'tan kitab indirme, indirilmedir yahut bu kitap Allah'tan indirilmiş kitaptır, yahut bir kimseye kitap indirilmek, risalet verilmek veya bu kitabın indirilişi {مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ} O Azîz, Hakîm Allah'tandır[3]. ❁ Kesb ile yapılmaz, çalışmakla uydurulmaz, çünkü Allah Azîz, emrinde gālib ve tedbîrinde Hakîm'dir. Binâen'aleyh bu kitap da azîz,[4] hakîmdir. {إِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ} Şüphesiz ki göklerde ve yerde mü'minler için çok âyetler var. ❁ Yani delil ve burhana inanmak, tasdik

1 H ve F: "Şüphesiz".
2 B: "sonra".
3 B: "Allah'ındır".
4 H +"ve".

etmek şânından olan kimseler için çok deliller, hüccetler, alâmetler vardır ki Allah teâlâ'nın varlığına, izzet ve kudretine, hikmetine delâlet ederler. Şu hâlde imanı olanlar semâvâtı ve Arz'ı müşahede ve tedkik ile onlardaki âyâtı peyderpey keşfederek delâlet ettikleri hikmet-i ilâhiyeyi fehm ü istihrac edip ona göre güzel güzel hakîmâne ameller yapmaya [4308] çalışmak lâzım gelir. Onun için sonraki Müslümanların bu âyetlerden, bu ilimlerden gâfil kalmaları sukûtlarına sebep olmuş ve fünûnun tabiatçılar elinde ilhâda sapmasına meydan vermiştir (*Âl-i İmrân'da* اِنَّ فٖى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *[3/190] âyetine bak*). {وَفٖى خَلْقِكُمْ} Sizin yaratılışınızda {وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ} ve üretip durduğu hayvanlarda da ❁ yani Allah'ın bir dâbbeden birçoklarını tenevvü' ve tekessür ve tekâmül[1] ettirerek üretip durduğu hayvânâtta da[2] {اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} yakīn edinecek kimseler için âyetler vardır. ❁ Hayvânâtta uzviyetin teşekkülünde, tegaddîsinde[3], tenemmîsinde[4], tevellüd ve tenâsülünde ve böyle ibtidâî bir hücreden başlayıp tekâmül, tenevvü' ederek üremesinde ve a'zâ vezâifinde ve bâhusus mebhas-i beşerde tecellî eden hayat hâdiseleri, her nev'in ve hatta her ferdin tehavvülâtında irâe ettiği tekâmül safhaları itibariyle sade fizik ve kimyâ-yı gayr-i uzvî hâdiselerinden çok daha mütekâmil ve binâen'aleyh Sâni' teâlâ'nın kudret ve hikmetine delâlette daha kavî ve daha zâhir olduğu ve bir de enfüs ve âfâkı câmi' bulunduğu için bunlar îkān ayetleri olarak gösterilmiştir. Demek ki hayvânâtın güzel bir tasnîfi ve hilkat-i beşerin tedkīki ile mutazammın oldukları âyât-ı hikmeti istihrâca çalışmak dahi ehl-i îkānın[5] vezâifindendir. {وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ} Gece ve gündüzün ihtilâfında ❁ değişmesinde yahut birbiri arkasından gelmesinde, ki zamanın gidişini, ömürlerin geçişini gösterir {وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ} ve Allah'ın semâdan indirdiği rızıkta ❁ yani rızka sebep olmak itibariyle hem kudret ve hem rahmet cihetinden âyet olan yağmur ve karda {فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ} indirip de onunla Arz'a hayat vermesinde

---

1 F, H ve B -"ve tekâmül".
2 H ve F -"da".
3 B -"tegaddîsinde".
4 H ve F: "nümüvvünde".
5 B: "imânın".

❁ hayâtın ilk alâmeti olan bir ihtizaz neş'esiyle toprağı deprendirip türlü türlü nebatlar, ekinler, meyveler [4309] yetiştirmesinde, hem de {بَعْدَ مَوْتِهَا} o[1] Arz'ın ölümünden sonra ❁ hayattan eser kalmayıp kuvve-i nâmiyesi tükendikten, otlar kuruyup ağaçlar yapraklarını, meyvelerini döktükten sonra {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} ve rüzgârları çevirmesinde {اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} akıl edecek bir kavim için âyetler var. ❁ Zamanın cereyânını ve ömrün geçişini ve zamân ü mekân üzerinde Allah teâlâ'nın doğrudan doğru tasarrufâtını gösteren bu tehavvülât, her tehavvülde bir âhirete doğru gidildiğini ve kıyâs-ı temsîlî tarîkiyle ba's ba'de'l-mevti ifade ettiği cihetle bu âyetlerde bilhassa aklın, aklı hüsn-i isti'mâl etmenin ehemmiyeti tasrih olunmuştur ki bunda iki sahife sonra zikri gelecek olan dehrîlerin akıllarındaki noksana da bir tenbih vardır.

{تِلْكَ} İşte bunlar ❁ bu ihtar olunan tekvînî âyetler ve onları anlatan bu tenzîlî âyetler, bu sûre {اٰيَاتُ اللّٰهِ} Allah'ın âyetleridir. ❁ Allah'ın kudret ve iradesini, hikmet ve ahkâmını anlatmak için ikāme ve tenzil buyurduğu delillerdir. {فَبِاَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ} Allah ve âyetlerinden sonra artık hangi söze inanacaklar? ❁ Yani Allah'a ve âyetlerine inanmadıktan sonra o imansızlar hangi söze inanırlar? Hiç. {وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيمٍ. يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ... إلخ} Ebû Cehil ve Nadr b. Hâris gibiler hakkında nâzil olmuştur. {ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا} ❁ "Israr"ın aslı, eşeğin kulaklarını dikip kıçın kıçın dayatmasıdır.

اَللّٰهُ الَّذٖى سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِىَ الْفُلْكُ فٖيهِ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَۚ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا مِنْهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ قُلْ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَاۘ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ

1 B: "ve".

الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَۚ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِۚ فَمَا اخْتَلَفُوا
اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۙ بَغْيًا بَيْنَهُمْۜ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا
فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرٖيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔاۜ وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۚ
وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٩﴾ هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْ
حَسِبَ الَّذٖينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۙ سَوَٓاءً
مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

[4311] **Meâl-i Şerîfi**

Allah O'dur ki sizin için denizi musahhar kıldı, onda emri ile gemiler aksın diye, hem fazlından talepte bulunasınız diye ve gerek ki şükredesiniz (12). Hem göklerde ne var yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin için musahhar kıldı, şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için[1] âyetler var (13). Söyle iman edenlere: Allah günlerini ümid etmeyen kimselere mağfiretle muâmele etsinler, çünkü her kavmi kesbleriyle cezâlandıracak (14). Her kim iyi bir iş yaparsa kendi lehine, her kim de kötü yaparsa kendi aleyhinedir, sonra hep döndürülüp Rabbinize götürüleceksiniz (15). Şânım hakkı için, Biz vaktiyle Benî İsrâil'e kitap vermiş, hüküm vermiş, nübüvvet vermiştik ve kendilerini pâk rızıklardan merzuk kılmıştık, hem âlemlerin üstüne geçirmiştik (16). Bu emirden onlara beyyineler de vermiştik, imdi ihtilâf etmeleri sırf kendilerine ilim geldikten sonra aralarında bağy u ihtirastan dolayıdır, muhakkak ki Rabbin onların ihtilâf edip durdukları şeyde kıyamet günü beynlerinde hükmünü verecektir (17). Sonra emirden[2] bir şeriat üzere seni me'mur kıldık, onun için sen o şeriata ittibâʿ eyle de ilmi olmayanların [4312] *hevâlarına uyma (18).*

---

1 B -"musahhar kıldı, şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için".
2 B: "emrinden".

Çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden def' edemezler ve çünkü zâlimler birbirlerinin velîleri, Allah ise müttakīlerin velîsidir (19). Bu (Kur'an) insanlara basiret nûrları ve yakīn edinecek bir kavim için mahz-ı hidâyet ve rahmettir (20). Yoksa, o kötülükleri[1] yapıp duran kimseler, kendilerini o iman edip sâlih ameller yapan kimseler gibi yapacağız, hayat ve memâtlarını müsâvî kılacağız mı sandılar? Ne fena hükmediyorlar! (21).

{اَللّٰهُ الَّذٖى} Allah: ulûhiyet münhasıran kendinin hakkı olan zü'l-celâli ve'l-kemâl[2] o kadar mün'imdir ki {سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ} size yahut sizin için denizi teshir buyurmuştur.

"**Teshîr**" bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ve inkıyad ettirmektir. Ve سَخَّرَ لَكُمْ'de lâm sıla veya ta'lîl olmak muhtemildir. Sıla olduğuna göre "size musahhar kıldı" demek olur, ta'lîl olduğuna göre de "sizin için, yani sizin menfaatiniz gaye ve hikmeti için emriyle[3] musahhar kıldı" demek olur, بِاَمْرِهٖ kaydı buna bir işaret gibidir. {لِتَجْرِىَ الْفُلْكُ فٖيهِ[4] بِاَمْرِهٖ} Emriyle onda gemiler cereyan etsin diye ❁ yani sizin menfaatiniz için ise de sizin emrinizle değil O'nun emriyle cereyan etmek için musahhar kıldı. Emri, izn ü irâdesi ve O'na delâlet eden hükm-i şuûnu demektir ki hem geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasındaki hiffet ve sıklet nisbetine ve hem onunla muharrik kuvvet arasındaki şiddet ve mukāvemet nisbetine hem de muhitteki[5] ahvâl[6] ve şerâitin onlarla mütenâsib bir surette sevk u idaresi ahkâmına şâmil olur. Yoksa insanlar her istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler, Allah'ın emrine tatbik etmeden sırf kendi emirleriyle gemi yürütemezler. Allah'ın emriyle gemi yürüsün {وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ} ve [4313] Allah'ın fazlından isteyip arayasınız diye ❁ ticaret, dalgıçlık, avcılık vesâir taharrî ve iktisab suretleriyle berr ü bahrda tasarruf edip kazanasınız {وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} hem de gerek ki

1 H: "kötülükler".
2 B: "ve'l-cemâl".
3 H ve F: "emrimize".
4 B -"فيه".
5 B -"şiddet ve mukāvemet nisbetine hem de muhitteki".
6 F: "ehvâl".

şükredesiniz ❁ bu nimetler yalnız O'nun olduğunu bilip mâbud yalnız O'nu tanıyasınız ve O'nun emirlerini nehiylerini tanıyarak O'na ibadet ve kulluk edesiniz, şirkten, nankörlükten kaçınasınız. Şükür yalnız nimeti ve nimetin zevk u neş'esini sezmek değil, mün'imi tanımak ve nimeti mukabelesinde tâzim etmektir. Hem O'nun[1] nimeti bu kadarla kalmıyor.

{وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ} Hem göklerde ne var ve[2] yerde ne varsa hepsini kendisinden sizin için teshir buyurdu ❁ başka birinin tavassutuyla değil, yalnız kendisinin halk u teshîriyle olarak[3] hepsini sizin menâfi' ve mesâlihinize hizmet ettirmektedir, yahut size musahhar kılmıştır. Taraf-ı sübhânîsinden bir lütuf olmak üzere hepsini bir suretle istihdam edebilirsiniz. {اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ} Şüphe yok ki bunda: bu teshirde tefekkür edecek bir kavim için çok âyetler vardır ❁ ki Allah teâlâ'nın insan üzerindeki nimetinin çokluğuna ve insana olan fazl u inayetinin ehemmiyetine ve insanın Allah'tan başkasına kulluğu câiz olamayacağına delâlet eder. Bu âyet çok câlib-i dikkat bir âyettir. Evvelâ, müfessirîn buradaki جَمِيعاً مِنْهُ kaydının i'râbında birkaç vecih göstermişlerdir. Zemahşerî "جَمِيعاً مِنْهُ kavlinde مِنْهُ'nun mânası nedir ve i'râbdan mevkii ne oluyor?" suâline karşı der ki: "Hâl mevkiindedir, mâna[4] şudur: أنه سخر هذه الأشياء كائنة منه وحاصلة من عنده، يعنى: أنه مكوّنها وموجدها بقدرته وحكمته O bütün bu eşyâyı O'ndan olarak, O'nun indinden husûle gelmiş olarak teshir etti, yani O kudret ve hikmeti ile onların mükevvin ve mûcidi, sonra da halkına teshir edenidir. Mahzuf bir mübtedânın haberi [4314] olmak da câizdir: هِيَ جَمِيعاً مِنْهُ demek olur. Bir de سَخَّرَ لَكُمْ yukarıdaki سَخَّرَ لَكُمْ'ü tekid olmak مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ diye başlanılmak[5] da câizdir. مَا فِى الْاَرْضِ Mübtedâ مِنْهُ haber olmak da câizdir."[6]

---

1 H: "bunun".
2 B -"ve".
3 H ve F -"olarak".
4 M ve B: "yani".
5 H: "başlanmak".
6 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 288:

Taberî İbn Abbas'tan كل شيء هو من الله تعالى yani her şey Allah teâlâ'dandır diye nakleder.[1] Ki bütün müfessirîn ve muhaddisîn bunu Zemahşerî'nin dediği gibi Allah teâlâ tarafından halk u îcad olunmuştur diye anlarlar. Hikâye olunur ki Hârûn Reşid'in huzurunda Nasârâ râhiblerinden birisi Hazret-i Îsâ hakkındaki itikadına Kur'an'dan وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ [en-Nisâ 4/171] kavliyle[2] istidlâl etmek istemiş, "مِنْ teb'îz ifade eder" demişti, ona karşı Alî b. Hüseyin[3] b. Vâkıd da bu âyeti okumuş جَمِيعاً مِنْهُ ne ise رُوحٌ مِنْهُ de odur. Her şey Allah'ın cüz'ü demek olamayıp Allah'ın[4] mahlûku demek olduğu gibi, Îsâ da Allah tarafından halkedilmiş bir rûh demek olduğunu anlatmıştır.[5]

Vahdet-i vücudcu sûfiyyenin ise burada başka bir neş'esi vardır: Âlûsî'nin beyanı vechile sûfiyyeden Şeyh İbrâhîm-i Kûrânî[6] demiştir ki: "Mahlûkat vücûd-i müfâzın ta'ayyünâtıdır, vücûd-i müfâz, 'amâ' tesmiye olunan nefes-i Rahmânînin suretidir. Şöyle ki: Amâ nefsü'l-emrde mütemeyyiz umûr-ı 'ademiyeden ibaret olan hakāik üzere inbisat eylemiştir, inbisat hâdistir, ve amâ mâhiyyâta iktirânı haysiyetinden

---

فإن قلت: ما معنى «مِنْهُ» في قوله «جَمِيعاً مِنْهُ» وما موقعها من الإعراب، قلت: هي واقعة موقع الحال، والمعنى: أنه سخر هذه الأشياء كائنة منه وحاصلة من عنده، يعني: أنه مكوّنها وموجدها بقدرته وحكمته، ثم مسخرها لخلقه. ويجوز أن يكون خبر مبتدإ محذوف، تقديره: هي جميعا منه، وأن يكون «وَسَخَّرَ لَكُمْ» تأكيدا لقوله تعالى «سَخَّرَ لَكُمْ» ثم ابتدئ قوله: «ما فِي السَّماواتِ وَما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ» وأن يكون «ما فِي الْأَرْضِ» مبتدأ، و»مِنْهُ» خبره.

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXII, 65:

عن ابن عباس قوله «وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ» يقول: كل شيء هو من الله، وذلك الاسم فيه اسم من أسمائه، فذلك جميعا منه، ولا ينازعه فيه المنازعون، واستيقن أنه كذلك.

2 B: "âyetiyle".

3 H, F, M ve B: "Hüseyin b. Ali".

4 B -"cüz'ü demek olamayıp Allah'ın".

5 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît,* IV, 143. Krş. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân,* XI, 96-98; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî,* XIII, 144:

وليست للتبعيض كما فهمه بعض النصارى فادعى أن عيسى جزء من الله تعالى، فرد عليه علي بن الحسين بن واقد المروزي حين استدل النصراني بأن في القرآن ما يشهد لمذهبه وهو قوله: «وروح منه»، فأجابه ابن واقد بقوله: «وسخر لكم ما في السماوات وما في الأرض جميعا منه» وقال: إن كان يجب بهذا أن يكون عيسى جزأ منه وجب أن يكون ما في السموات وما في الأرض جزأ منه، فانقطع النصراني وأسلم. وصنف ابن واقد إذ ذاك كتاب النظائر.

6 M: "Gûrânî". Ebü'l-İrfân (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Hasen b. Şihâbiddîn el-Kûrânî eş-Şehrezûrî (ö. 1101/1690) Şâfiî fakihi, muhaddis ve mutasavvıftır. Çeşitli İslâmî ilimlerde uzmanlık seviyesinde derinleşen Kûrânî'nin Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini savunan *İthâfu'z-zekî bi-şerhi't-Tuhfeti'l-Mürsele* isimli eserinin yanısıra çok sayıda eser ve risalesi bulunmaktadır. Toplu risaleleri *Mecmû'u resâili'l-Allâme el-Molla el-Kûrânî* ismiyle üç cilt halinde neşredilmiştir (nşr. Muhammed Berekât, Ali Muhammed Zeynû, Sâriye Fâyiz Aclûnî, Dârü'l-Lübâb: İstanbul-Beyrut, 2020) (Bk. Recep Cici, "Kûrânî", *DİA*, XXVI, 426).

Hak teâlâ'nın zâtının gayrıdır. Çünkü Zât-ı Hak sübhanehu mâhiyyâta iktiran etmeyen vücûd-ı mahzdır. Binâenʿaleyh mevcûdât, amâda hâdis ve bununla kāim suretlerdir. Allah teâlâ da onların kayyûmudur. Zira celle ve alâ o suretlere bekā ile imdad eden evvel-i bâtındır. Ve bundan havâdisin Zât-ı Hak ile kıyâmı lâzım gelmez. Ve Hak sübhanehu'nun onlara[1] madde[2] olması da lâzım gelmez. Çünkü Hak teâlâ'nın vücûdu, mâhiyyâttan mücerreddir: Onlara gayr-i mukterindir, onlara göre müteʿayyin olan ancak amâdır ki vücûd-i müfâzdır."[3] Bu ifade halkı işrak nazariyesine bir tatbik oluyor, halk u îcad [4315] tâbiri yerine ifâza-i vücud tâbirini koymak daha nezih bir ifade değildir. Bunun[4] için beyan olunduğu üzere müfessirîn ve muhaddisînin ifadeleri daha vâzıh ve daha ziyade şâyân-ı tercihtir. Bizim zevkimize kalırsa, مِنْهُ "تسخيرا كائنًا منه" mânasıyla سَخَّرَ'den mefʿûl-i mutlak olmak makām-ı minnete daha muvâfıktır. Yani bu teshir ne insanlardan ne de eşyâdan bir sebebiyet ve iktizâ ile değil, mahza Allah'ın insanlara bir lütfu inâyetinden neş'et etmiştir ve onun için yalnız O'na ubûdiyet ile şükr eylemelidir. Bu anlaşıldıktan sonra gelelim diğer bir işkâle: Burada سَخَّرَ لَكُمْ gerek "size teshir etti" demek olsun, gerekse "sizin için teshir etti" demek olsun ikisinde de insanların bütün eşyâdan daha ehemmiyetli olduğunu ifade eder. Zira bütün semâvât ve Arz'daki eşyânın insana musahhar olması insanın hepsine hâkimiyetini ifade edeceği gibi, insan için musahhar olması da insanın gāye-i hilkat olmasını ifade eder, her iki takdirde ise insan diğer eşyâdan daha mütekâmil bir hilkatte yaratılmış demek olacağından "لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ[5] [el-Mü'min 40/57]

---

1 F ve M: "onda".

2 M ve B -"madde".

3 Âlûsî, *Rûhu'l-meʿânî,* XIII, 144:

وقال الشيخ إبراهيم الكوراني من الصوفية: إن المخلوقات تعينات الوجود المفاض الذي هو صورة النفس الرحماني المسمى بالعماء وذلك أن العماء قد انبسط على الحقائق التي هي أمور عدمية متميزة في نفس الأمر والانبساط حادث والعماء من حيث اقترانه بالماهيات غير ذات الحق تعالى فإنه سبحانه الوجود المحض الغير المقترن بها فالموجودات صور حادثة في العماء قائمة به والله تعالى قيومها لأنه جلّ وعلا الأول الباطن الممد لتلك الصور بالبقاء ولا يلزم من ذلك قيام الحوادث بذات الحق تعالى ولا كونه سبحانه مادة لها لأن وجوده تعالى مجرد عن الماهيات غير مقترن بها والمتعين بحسبها هو العماء الذي هو الوجود المفاض منه تعالى بإيجاده جلّ شأنه.

4 H: "Onun".

5 B -"وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ".

âyetiyle bu âyet beyninde bir teʿâruz olmaz mı?" diye bir sual hatıra gelir. Müfessirlerden buna taarruz edenine[1] müsâdif olmadığımdan âyetin lüzum gösterdiği tefekkür ile bunu şöyle anlayabileceğimizi arzederim:

İnsanın iki haysiyeti vardır, birisi bedenî, birisi de rûhî haysiyetidir. Beden haysiyetiyle bedîhîdir ki insanın hilkati semâvât ve Arz'ın yanında bir zerre denemeyecek kadar küçüktür. Lakin rûh haysiyetine gelince وَنَفَخْتُ فٖيهِ مِنْ رُوحٖى [Sâd 38/72] izâfetiyle şereflendirilmiş ve قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّٖى [el-İsrâ 17/85] beyânıyla iʿlâ edilmiş olan rûh-i insânî diğer ecrâm ve ecsâm âleminin hâiz olmadığı yüksek bir cemʿiyyeti hâizdir. Ve işte bu âyette beyan buyurulan teshir de bu haysiyetledir. İnsanın bir nazarla Arz ve semâdan ne kadar geniş bir sahayı görebildiği mülâhaza olunursa bu teshîrin bir lahzası mütalaa edilmiş olur. Bu âyetin [4316] bilhassa tefekkür âyeti olmak üzere ihtar edilmiş olması da gösterir ki buradaki umûmî teshirden murad teshîr-i rûhânîdir, teshîr-i fiilî ona terettüb eder. Bu suretle bu âyet daha çok tefekkürlerle terakkīye müsâid ise de bu kadar işaret elverir. Yalnız şunu bir daha ihtar edelim ki bu tefekkürün ilk neticesi insana bu teshîri inayet buyurmuş olan Zât-ı ecell ü aʿlâ'nın vahdâniyetini bilerek nimetlerine şükretmek kaziyyesi olacağını unutmayalım.

{قُلْ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ} İman edenlere söyle o Allah günlerini ümid etmeyen kimselere mağfiretle muâmele etsinler. ❁ Araplar, harb gibi büyük tarihî vakʿalara "eyyâm" tabir ederler. Meselâ Arabın büyük târihî vakʿalarına "eyyâm-ı Arab" denilir ki meşhur bir mecazdır. Bu suretle "eyyâmullah" da Allah'ın düşmanlarına îkāʿ ettiği vekāyiʿ, yahut Allah'ın mü'minlere nusreti, sevab ve mükâfâtı, vaadi, kâfirlere kahr u azâbı, vaʿîdi için tâyin buyurduğu vakitler demek olur ki şununla îzah edilmiştir de denebilir: {لِيَجْزِىَ قَوْماً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ} Bir kavmi kesbleriyle cezâlandırmak için ❁ olan günler yahut cezâlandıracağı için mağfiret etsinler. Bu cümle emrin, yahut cevâbı olan يَغْفِرُوا'nun illetidir. Yahut da "eyyâmullah"ın beyânı mesâbesinde kaydı olup dolayısıyla

1 B: "edene".

emrin hikmetini de ifade eder. "Kavim" de mü'minler yahut kâfirler yahut her ikisi olabilir, cezâ da ona göre mücâzat ve mükâfâta şâmildir. Birisi Hazret-i Ömer'e sebbetmiş, o da onu yakalamak istemiş, affetmesi için bu âyet nâzil olmuştur deniliyor.[1] Maksud, lüzûmunda harbden nehiy değil, ferdî olarak âdî münâza'alardan nehiydir. Binâen'aleyh kıtal âyetleriyle bunun neshi lâzım gelmez, hatta eyyâmullah ile ona işaret vardır.

{وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ} ❁ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا [Fussilet 41/46] Hükmünün yalnız ferdde değil, cemiyette de cereyânına misâldir. Nitekim [4317] İsrâ'da اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا [17/7] buyurulmuştu, bak. {الْكِتَابَ} Kitap ❁ Tevrat yahut Zebur ve İncil'e dahi şâmil olmak üzere cins-i kitab {وَالْحُكْمَ} hüküm ❁ hükûmet {وَالنُّبُوَّةَ} ve nübüvvet ❁ çünkü Benî İsrâil'de çok enbiyâ gelmiştir {وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ} ve onlara bu emirden beyyineler verdik ❁ bu din emrinden açık deliller, yahut mucizeler verdik. İbn Abbas Hazretleri demiştir ki: "Bu emirden murad emr-i Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'dir. Yani Hâtemü'l-enbiyâ'nın geleceğini ve Tihâme'den Yesrib'e hicret edeceğini beyan etmişti[2] (*Sûre-i Bakara'ya bak.*) {يَوْمَ الْقِيٰمَةِ} Kıyamet günü ❁ Allah günlerinden bir gün ki o günkü kazâ, hakkıyla muâhaze ve cezâdır. {ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرٖيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ} Sonra emirden bir şeriat üzere seni me'mur kıldık ❁ *Bahr*'da der ki: "Kelâm-ı Arabda 'şerî'at' nâsın ırmaklardan ve emsâlinden su almaya vardıkları mevzidir, din şerî'atı da bu mânadandır, çünkü nâs ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve kurbüne erer."[3] Râgıb da demiştir ki: "Şer' aslında masdardır. Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış

---

1 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 837:
نزلت في عمر بن الخطاب رضي الله عنه وذلك أن رجلا من كفار مكة شتم عمر بمكة، فهمّ عمر أن يبطش به فأمره الله بالعفو والتجاوز فقال: «قُلْ لِلَّذِينَ آمنوا» يعني عمر...

2 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, XX, 141:
قوله تعالى: «وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ» قال ابن عباس: يعني ما بين لهم من أمر النبي صلى الله عليه وسلم وأنه مهاجر من تهامة إلى يثرب يكون أنصاره أهل يثرب.

3 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IX, 419:
والشريعة في كلام العرب: الموضع الذي يرد فيه الناس في الأنهار والمياه، ومنه قول الشاعر:
وفي الشرائع من جيلان مقتنص   رب الثياب خفي الشخص منسرب
فشريعة الدين من ذلك، من حيث يرد الناس أمر الله ورحمته والقرب منه.

'şer'', 'şir'a' ve 'şerî'at' denilmiştir. Bu da dinde tarîkat-i ilâhiyeye istiare edilmiştir. Bazıları "şerî'at"a şeriat denilmesi, şerî'a-i mâ'ya şu vechile bir teşbih olduğunu söylemişlerdir: Çünkü hakikat ve sıdk üzere ona sülûk eden hem kanar, hem temizlenir; kanmaktan murad bazı hukemânın dediğidir: 'İçerdim kanmazdım, vaktâ ki Allah'ı tanıdım içmeden kandım.' Temizlenmekten murad da اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً [el-Ahzâb 33/33] mazmûnudur."[1] Burada شَرِيعَةٍ'da tenvin tâzim içindir; "emr", din işi, yahut Allah'ın emri demektir, yani bu Kur'an'da beyan [4318] olunduğu üzere Allah'ın sana vahy eylediği emr ü nehyinden bir büyük ve geniş yol, muazzam bir şeriat üzere seni me'mur ettik[2] {فَاتَّبِعْهَا} onun için o şeriata ittibâ' et ❁ kendini ona uydur da {وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} bilmeyenlerin hevâlarına uyma ❁ Allah'ın ahkâmına ilmi bulunmayan veya ilmin muktezâsına tâbi' olmayan kimseler sırf kendi keyf ü heveslerinin arkasında koşarlar. Hevâlar ise ferde göre ihtilâf eder, Benî İsrâil gibi ihtilâfa düşürür, Allah'ın gazabına götürür. Şeriat ise toplar, tevhid ile rızâsına götürür. Şeriatı tâkip et de câhillerin hevâlarına uyma {اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاً} çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden def' edemezler, ❁ onlara uyduğun takdirde Allah'tan gelecek olan[3] azab ve ikābdan seni hiçbir suretle kurtaramazlar {وَاِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ} ve çünkü zâlimler birbirlerinin velîleridirler. ❁ Onun için onlara yalnız zâlim olanlar uyar dost olur {وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ} Allah ise müttakīlerin velîsidir, ❁ zulümden, haksızlıktan korunanları sever, onlara yardım eder. Onun için sen o câhillere, zâlimlere uyma da takvâya devam et, korun.

---

1 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 450-451:
والشَّرْعُ: مصدر، ثم جعل اسما للطريق النّهج فقيل له: شِرْعٌ، وشَرْعٌ، وشَرِيعَةٌ، واستعير ذلك للطريقة الإلهيّة. قال تعالى: «لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهاجاً» (المائدة ٥/٤٨)... قال بعضهم: سمّيت الشَّرِيعَةُ شَرِيعَةً تشبيها بشريعة الماء من حيث إنّ من شرع فيها على الحقيقة المصدوقة روى وتطهّر، قال: وأعني بالرّيّ ما قال بعض الحكماء: كنت أشرب فلا أروى، فلمّا عرفت الله تعالى رويت بلا شرب. وبالتّطهّر ما قال تعالى: «إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (الأحزاب ٣٣/٣٣)...

2 Burada Mettâ İncilinin Eş'iyâ Peygamber'e atfen naklettiği şu kelâmın itmâmı vardır: "İşte intihab eylediğim mustafâ kulum, râzı olduğum habîbim, rûhumu onun üzerine koyacağım o tâifelere şeriat ilan edecektir. Münâza'a etmeyecek, bağırmayacak, onun sadâsını kimse meydanlarda işitmeyecektir. Tâ şeriatı muzaffer edinceye dek ezilmiş kamışı kırmayacak ve tüter fitili söndürmeyecektir. Tâifeler dahi onun ismine ümid edeceklerdir." لَيْسَ بِفَحَّاشٍ وَلَا صَخَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ Yani fâhiş söylemez, sokaklarda bağırmaz vasfı Tevrat'ta Hâtemü'l-enbiyâ'nın evsâfındandır. [Dârimî, Mukaddime, 2/8] [Müellifin notu].

3 B -"olan".

{هٰذَا} Bu ❁ Kur'an yahut bilhassa bu öğüt veya şeriata ittibâʿ ile ittikā emri {بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ} insanlara basiret nûrlarıdır. ❁ Hevâ, şehevâta ittibâ insanların kalblerini körlettiği, hakkı idraklerine mâniʿ olduğu gibi, Allah'ın kelâmını [4319] ve emirlerini tutarak şeriatına ittibâʿ etmek de insanların hakka doğru kalb gözlerini açan basiret nûrlarıdır {وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} ve îkān şânından olan kimseler için hak ve savâbı gösteren bir hidâyet ve saadete erdirecek bir rahmettir.

{اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ} Yoksa kötülükler işleyip duran, seyyiât işlemekle bulaşık ve yaralı olan kimseler sandılar mı {اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} ki kendilerini o iman edip de sâlih ameller yapan kimseler gibi yapacağız, {سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ} dirimlerini[1] ölümlerini müsâvî kılacağız? ❁ Öyle mi sandılar? Yani dünyâ hayatta kendileri hakkında يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ diye afv u müsamaha ile emrettik diye âhirette de öyle olacaklar, mü'minler gibi mağfirete erecekler mi zannettiler? {سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ} Ne fena hükmediyorlar. Hâlbuki:

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾
اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى
بَصَرِهِ غِشَاوَةًؕ فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِؕ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا
الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَٓا اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ
﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ
فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

[4320] **Meâl-i Şerîfi**

Hâlbuki Allah o gökleri ve yeri hak ile halketti, hem de her nefsi hiç hakları yenmeksizin kazandığı ile cezâlandırmak için (22). Ya şimdi

1 F, M ve B: "dirimleri".

baksana o kimseye ki ilâhını hevâsı ittihaz etmiş, Allah da onu bir ilim üzerine şaşırtmış, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne de bir perde çekmiştir; artık onu Allah'tan sonra kim yola getirir? Hâlâ da düşünmez misiniz? (23) Hem dediler ki: "O hayat[1] sırf bizim dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız ve bizi ancak dehr helâk[2] eder." Hâlbuki buna dair bir ilimleri yoktur, onlar sade zannederler (24). Karşılarında açık açık beyyineler hâlinde âyetlerimiz okunurken şöyle demekten başka bir tutunacakları yoktur[3]: "Haydi babalarımızı getirin doğru iseniz!" (25) De ki: "Size Allah hayat veriyor, sonra sizi O öldürür, sonra da sizi kıyamet gününe toplayacak velâkin nâsın ekserîsi bilmezler" (26).

[4321] {وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ} Hâlbuki Allah o gökleri ve yeri hak ile halketti ❁ zulüm ile değil, hakk u hakkāniyete mülâbis olarak her birinin husûsiyetinde gerek birbirine ve gerek hâlıklarına nazaran vâcib olan adl ü hikmeti gözeterek yarattı. Bu âyet evvelki hükme bir delil siyâkındadır. Çünkü hak ile yaratış zâlimden mazlûmun hakkını alıvermek ve iyi ile kötüyü müsâvî tutmayıp iyiye iyiliğinin, kötüye de kötülüğünün cezâsını vermek demek olan adaleti iktizâ eder. Şu hâlde bu, bugün şu[4] dünyada olmuyorsa yarın âhirette olmak lâzım gelir. Onun için bu mâna tasrih olunarak buyuruluyor ki:

{وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ} Hem her nefis hakları yenmeksizin kazandığıyla cezâlandırılmak, yani iyiye iyi, kötüye kötü karşılığı verilmek için yaratılmıştır. Binâen'aleyh kötülük yapanların istikbâli iyilik yapanların istikbâline müsâvî olamaz, birisi mücâzat görürken diğeri mükâfat görecektir, böyle olunca {اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ} gördün a şimdi o kimseyi ki ilâhını hevâsı ittihaz etmiş ❁ hakkı düşünmeyip keyfi ne[5] isterse onu mâbud edinmiş, kendi zevkinin sevdâsına düşmüş {وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ}

1 H ve F -"hayat".
2 H: "ihlâk".
3 H: "olmadı".
4 H: "bu".
5 H: "keyif neyi".

Allah da bir ilim üzerine onu şaşırtmış ❁ yani bir ilmi olmakla beraber şaşırtmış فَمَا[1] اخْتَلَفُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ kabîlinden olmuş {وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ} ve kulağını ve[2] kalbini üstünden mühürlemiş {وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةً} ve gözüne bir perde çekmiştir. ❁ Zira hevâ ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi hissiz eder; o kimse âlim de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur, nitekim feylesofların ve dünya hayatına[3] düşkün din âlimlerinin birçoğu böyle olmuştur. {فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ} [4322] Artık onu Allah'tan sonra kim yola getirebilir? ❁ Yani Allah şaşırttıktan sonra kimin haddine ki hidâyet etsin {اَفَلَا تَذَكَّرُونَ} ya hâlâ düşünmeyecek misiniz? ❁ Bu ihtârât karşısında hevânızı[4] bırakarak ilmin muktezâsına göre bir düşünüp hakk u âkıbeti anlamayacak mısınız? Bunların dalâllerini ve sem' u kalblerinin hatmi ahkâmını beyan ile buyuruluyor ki: {وَقَالُوا} ve dediler ❁ yani ilme karşı hevâlarını ilâh ittihaz edenler sapkınlıklarından dediler ki {مَا[5] هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا} dünya hayatımızdan başka hayat yoktur ❁ hayat denilen ondan ibarettir {نَمُوتُ وَنَحْيَا} ölürüz ve yaşarız ❁ öleceğimizi bilmekle beraber dünyâ hayatı[6] yaşarız, ondan ötesi yoktur {وَمَا يُهْلِكُنَٓا اِلَّا الدَّهْرُ} bizi başka değil, ancak dehr helâk eder.

"**Dehr**" aslında âlemin müddet-i bekāsı demektir[7]. دهر اي غلبه fiilinden masdar da olur. Râgıb der ki: "'Dehr' âlemin vücûdunun başlangıcından nihâyetine kadar olan müddetin ismidir. هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ [el-İnsân 76/1][8] Sonra çok bir müddete dahi ıtlak edilir; 'zaman' az bir müddete de ıtlak edilmek itibariyle bundan farklıdır. 'Filânın dehri' onun müddet-i hayâtı demek olur. Bir de 'dehr' masdar olur, دَهَرَ فلانا نائبة دهرًا denilir, filâna bir felâket bir sarış sardı demektir."[9] Şu hâlde "dehr"

1 H, F, M ve B: "وما".
2 B -"ve".
3 H: "hayata".
4 F, M ve B: "hevâları".
5 H, F, M ve B: "ان".
6 H +"ile"; F +"iyi".
7 M: "demekti".
8 "Filhakîka geldi insan üzerine dehirden bir müddet o anılır bir şey olmadı."
9 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 319:

الدّهر في الأصل: اسم لمدّة العالم من مبدأ وجوده إلى انقضائه، وعلى ذلك قوله تعالى: «هَلْ أَتى عَلَى الْإِنْسانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ» (الدهر ١/٧٦)، ثمّ يعبّر به عن كلّ مدّة كثيرة، وهو خلاف الزمان، فإنّ الزّمان يقع على المدّة القليلة والكثيرة، ودَهْرُ فلان: مدّة حياته، واستعير للعادة الباقية مدّة الحياة، فقيل: ما دهري بكذا، ويقال: دَهَرَ فلانا نائبة دَهْراً، أي: نزلت به.

ya masdar ya isim olur. Masdar olduğuna göre kahr u galebe ve istîlâ mânasına gelir, isim olduğu vakit de asıl mânası zamân-ı kül, yani bütün âlemin baştan nihâyete kadar cereyân-ı[1] müddetidir ki bu bilhassa lâm ile "ed-dehr"dir. Bundan mâʿadâ bir de uzun bir zaman, müddet-i kesîre mânasına gelir ki lâmsız nekre olarak دهراً denildiği zaman bu mâna daha mütebâdirdir. İmâm-ı Aʿzam Ebû Hanife hazretleri nekre olan bu [4323] "dehr"in mânasında, yani ne kadar bir zamana ıtlak edildiğinde tevakkuf etmiştir.[2] "Zaman" kelimesi ise dehrin az veya çok bütün eczâsında da kullanıldığı cihetle eʿam ve küllî olmuş oluyor. "Zaman" mâzî, hâl ve istikbal kısımlarına ayrılır. "ed-Dehr" ise âlemin baştan âhire kadar bir imtidâdının ifadesi demek olduğundan "zaman", "dehr"in makāmâtından olarak mülâhaza olunur. Burada "ed-dehr" üç mânadan her birine haml olunabilir ise de en ziyade murûr-ı zaman, tûl-i zaman diye tefsir edilmiştir. Çünkü mevzûʿ-i bahis olan ihlâk, âlemin nihâyeti olan ihlâk-i küllî değil ihlâk-i baʿzdır.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ
اُمَّةٍ جَاثِيَةًۜ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا
يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فٖي رَحْمَتِهٖۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبٖينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُواۗ
اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٣١﴾ وَاِذَا قٖيلَ اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فٖيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرٖي مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ
بِمُسْتَيْقِنٖينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٣﴾
وَقٖيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسٖيتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ

1 F: "cereyânı".

2 Ebû Bekir el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî,* VII, 436:

فإن أبا حنيفة قال: لا أدري ما الدهر.

Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* V, 266:

ولم يعرف أبو حنيفة معنى دهرا فلم يجب فيه بشيء.

﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُواً وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ
مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
﴿٣٦﴾ وَلَهُ الْكِبْرِيَاۤءُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

[4324] **Meâl-i Şerîfi**

Ve Allah'ındır bütün göklerin ve yerin mülkü, ve o gün ki Sâʿat gelecek o gün o mubtıller hep hüsrâna düşeceklerdir (27). Ve her ümmeti görürsün ki diz çökmüştür ve[1] her ümmet kitabına davet olunuyordur, bugün o yaptığınız amellerin cezâsı verilecek (28). İşte kitabımız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, çünkü Biz sizin yaptıklarınızı hep istinsah ediyorduk (29). İşte o iman edip de yaraşıklı işler yapmış olan kimseler o vakit onları [4325] *Rableri rahmeti içine koyacak, işte o fevz-i mübîn o (30). Küfredenlere gelince: Değil mi karşınızda Benim âyetlerim okunurdu da siz[2] kibirlenmek istedinizdi ve mücrim bir kavim idiniz? (32) Hem "Allah'ın vaadi haktır ve o Sâʿatin geleceğinde şüphe yoktur" denildiğinde demiştiniz ki: "Bilmiyoruz Sâʿat nedir? Yalnız bir zandır zannediyoruz fakat biz yakīn edinmiş değiliz" (32). Derken onlara yaptıkları amellerin kötülükleri yüz göstermiş ve o istihzâ edip durdukları şey kendilerini kuşatıvermiştir (33). Ve denilmiştir ki "bugün Biz sizi, sizin bu gününüzün geleceğini unuttuğunuz gibi unutacağız, yatağınız ateştir ve sizin için yardımcılardan bir eser de yoktur (34). Bunun sebebi, çünkü siz Allah'ın âyetlerini eğlence yerine tuttunuz ve dünyâ hayat sizi mağrur etti"; onun için bugün ateşten çıkarılmazlar ve kendilerinden tarziye de kabul edilmez (35). Binâenʿaleyh hamd Allah'ın, O göklerin rabbi, yerin de rabbi Rabbü'l-âlemîn'in (36). Ve göklerde, yerde büyüklük O'nun, O öyle Azîz, öyle Hakîm (37).*

{وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ} ❁ "Sâʿat", aslında Râgıb'ın beyan ettiği vechile zamanın eczâsından bir cüzdür, buna teşbîhen kıyamete de denilir اِقْتَرَبَتِ

1 F ve M -"ve".
2 H ve F -"siz".

السَّاعَةُ [el-Kamer 54/1][1], وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ [ez-Zuhruf 43/85] ve يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ [el-Ârâf 7/187; el-Ahzâb 33/63; en-Nâziât 79/42] gibi. Bunun iki vechi vardır: Birisi وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ [el-Enʿâm 6/62] buyurulduğu üzere hesâbının sürʿatidir. Birisi de şöyle tebyin olunan mazmundur كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا [en-Nâziʿât 79/46][2], لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ [el-Ahkâf 46/35][3], وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ [er-Rûm 30/55] evvelkisi kıyamet, ikincisi zamanın bir cüz'-i kalîlidir. Bir de denilmiştir ki kıyamet mânasına Sâʿat üçtür: 1. Sâʿat-i kübrâ ki insanların muhasebe için baʿsidir, nitekim «لا تقوم السّاعة حتّى يظهر الفحش والتّفحّش وحتّى يعبد الدّرهم والدّينار...» إلى غير ذلك "fuhuş ve tefahhuş açıklanıncaya ve dirhem ü dînâra tapılıncaya ilh... şöyle şöyle oluncaya kadar Sâʿat kıyam etmez"[4] hadîsinde Aleyhissalâtü vesselâm buna işaret buyurmuştur. 2. Sâʿat-i vustâ, bir karn ahâlisinin ölümüdür. Nitekim rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtü vesselâm Abdullah b. Üneys'i görmüş, "bu gulâmın ömrü uzarsa Sâʿat kıyam edinceye kadar ölmez" buyurmuş[5] [4326] idi ki müşârünileyh sahabenin en son vefat edenidir deniliyor. 3. Sâʿat-i suğrâ, insanın ölümüdür ki her insanın sâʿati kendi ölümüdür.[6] قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً [el-Enʿâm 6/31] gibi bazı âyetlerde de "sâʿat" bu mânayadır.[7]

1 "Yaklaştı Sâʿat…"

2 "Onu görecekleri gün onlar, sanki bir akşam veya kuşluğundan başka durmamışa dönecekler!"

3 "…gündüzün bir saatinden başka durmamışa döneceklerdir."

4 Bk. Maʿmer b. Râşid, *el-Camiʿ*, XI, 404:

حدثني عبد الله بن عمرو بن العاص أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله يبغض الفحش والتفحش، والذي نفس محمد بيده لا تقوم الساعة حتى يظهر الفحش والتفحش، وسوء الجوار، وقطيعة الأرحام، وحتى يخون الأمين، ويؤتمن الخائن...

5 Müslim, Fiten, 137. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* III, 213:

عن أنس: أن رجلا سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم متى تقوم الساعة؟ وعنده غلام من الأنصار يقال له محمد، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن يعش هذا الغلام، فعسى أن لا يدركه الهرم حتى تقوم الساعة.

6 Buhârî, Rikāk, 42; Müslim, Fiten, 136:

عن عائشة قالت: كان رجال من الأعراب جفاة، يأتون النبي صلى الله عليه وسلم فيسألونه: متى الساعة، فكان ينظر إلى أصغرهم فيقول: «إن يعش هذا لا يدركه الهرم حتى تقوم عليكم ساعتكم». قال هشام: يعني موتهم.

7 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât,* s. 434-435:

السَّاعَةُ: جزء من أجزاء الزّمان، ويعبّر به عن القيامة، قال: «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» (القمر ١/٥٤)، «يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ» (الأعراف ١٨٧/٧)، «وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ (الزخرف ٨٥/٤٣)، تشبيها بذلك لسرعة حسابه، كما قال: «وَهُوَ أَسْرَعُ الْحاسِبِينَ» (الأنعام ٦٢/٦)، أو لما نبّه عليه بقوله: «كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَها لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحاها» (النازعات ٤٦/٧٩)، «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ» (الأحقاف ٣٥/٤٦)، «وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ ما لَبِثُوا غَيْرَ ساعَةٍ» (الروم ٥٥/٣٠)، فالأولى هي القيامة، والثانية الوقت القليل من الزمان. وقيل: الساعات التي هي القيامة ثلاثة: السَّاعَةُ الكبرى، هي بعث الناس للمحاسبة وهي التي أشار إليها بقوله عليه السلام: «لا تقوم السّاعة حتّى يظهر الفحش والتّفحّش وحتّى يعبد الدّرهم والدّينار» إلى غير ذلك وذكر أمورا لم تحدث في زمانه ولا بعده. والساعة الوسطى، وهي موت أهل القرن الواحد وذلك نحو ما روي أنّه رأى عبد الله بن أنيس فقال: «إن يطل عمر هذا الغلام لم

من مات فقد قامت قيامته Maʿamâfîh bizim anladığımıza göre hangi mânaca olursa olsun kıyamete "Sâʿat" denilmesi, indallah müsemmâ bir ecelin, bir vaktin hulûlü sâati olması itibariyledir. Nitekim lisânımızda da "vakt ü sâat gelmiş" tâbiri mâruftur. Burada da "sâʿat" kıyamet mânasınadır.

{وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً} Ve her ümmeti câsiye görürsün ❁ "câsiye" iki mâna ile tefsir edilmiştir. Birisi diz çökmüş mânasına ki lâzımı muraddır. Zira diz çökmek derli toplu en itinalı ve en hürmetli vaziyettir. Birisi de toplanmış cemaat mânasınadır ki جثوه'den me'huzdur. Bir araya gelmiş taş yığınına denir. Murad, Sûre-i Yâsîn'de اِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمٖيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ [36/32] buyurulduğu üzere Hakk'ın huzûrunda hesap için toplanmaktır.[1]

يمت حتّى تقوم السّاعة» فقيل: إنه آخر من مات من الصحابة، والساعة الصّغرى، وهي موت الإنسان، فَسَاعَةُ كلّ إنسان موته، وهي المشار إليها بقوله: «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذا جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً» (الأنعام ٦/٣١).

1 H ve F +"Yirmi beşinci cüz'ün hitâmı".